

UNIVERSITAT DE BARCELONA
FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA
DEPARTAMENT D'HISTÒRIA DE L'ART

**Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana.
L'arquitectura dels hospitals catalans: del
gòtic al primer renaixement**

Tesi que presenta Antoni Conejo da Pena, per optar al títol de
doctor en Història de l'Art

Directora de la tesi: Dra. Mª Rosa Terés Tomàs
Professora titular d'Història de l'Art
Universitat de Barcelona

Volum I

Abril 2002

TAULA DE CONTINGUTS

INTRODUCCIÓ	9

PRIMERA PART

L'HOSPITAL MEDIEVAL: DEFINICIÓ, ORIGEN I ARQUITECTURA	27
1. Definició i abast del concepte medieval d'hospital.....	27
1.1 Institucions assistencials de l'edat mitjana.....	29
1.2 El concepte medieval de pobresa.....	35
2. Orígens de l'hospital medieval.....	42
2.1 Precedents clàssics.....	42
2.2 El component religiós.....	48
2.3 Orient: bressol de l'assistència hospitalària.....	54
2.3.1 Breu apunt terminològic.....	54
2.3.2 El <i>ptochotropheion</i> de Cesàrea (s. IV).....	56
2.3.3 El Pantokrator Xenon de Constantinoble (s. XII).....	59
2.4 Les institucions assistencials del món occidental.....	67
2.4.1 Els <i>xenodochia</i>	67
2.4.2 Les matrícules de pobres.....	73
2.4.3 L'hospital medieval d'Occident: una institució poc definida.....	75
2.4.4 La pràctica de la medicina.....	77
2.4.5 L'hospital segons la literatura medieval.....	84
3. Introducció a l'arquitectura de l'hospital medieval.....	88
3.1 Tradició historiogràfica.....	88
3.2 L'arquitectura dels hospitals medievals a Europa: una proposta de classificació.....	90
3.2.1 Establiments assistencials monàstics.....	91
3.2.2 Ordes civils i militars.....	108
3.2.3 Hospitals de tipus claustral.....	118
3.2.4 Hospitals de tipus palatí.....	121
3.2.5 Hospitals de tipus castral.....	122
3.2.6 Hospitals de planta basilical.....	123
3.2.7 Hospitals cruciformes.....	127
3.3 Debat teòric a propòsit del model ideal d'hospital (s. XVIII).....	137
4. Conclusions.....	144

SEGONA PART

L'HOSPITAL MEDIEVAL A CATALUNYA: ESTAT DE LA QÜESTIÓ	147
1. Tradició historiogràfica.....	147
2. Introducció a l'arquitectura dels hospitals medievals catalans.....	151
2.1 Els primers establiments assistencials catalans.....	152

2.2 Hospitals urbans.....	157
2.3 Hospitals generals.....	163
2.4 L'ús de l'arc diafragma en l'arquitectura hospitalària a Catalunya.....	167
ELS HOSPITALS DE LES PLANES D'ALFAMA I EL COLL DE BALAGUER	171
1. El Coll de Balaguer i el senyoriu de la baronia d'Entença.....	171
2. L'hospital-fortalesa de Sant Jordi d'Alfama.....	176
3. L'hospital de la Font del Perelló.....	181
4. L'hospital-fortalesa del Coll de Balaguer.....	191
4.1 Breu introducció històrica.....	193
4.2 Descripció, interpretació i hipòtesi de l'estructura arquitectònica original.....	207
4.3 Dades documentals sobre la construcció de l'hospital: fons documental de l'ACA (1346-1411).....	224
4.4 Intervencions posteriors.....	249
4.5 Restes arqueològiques trobades a prop de l'hospital.....	254
5. Conclusions.....	256
L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU DE BARCELONA	267
1. Estat de la qüestió.....	267
1.1 Breu apunt historiogràfic.....	270
1.2 Documentació conservada per a l'estudi de l'hospital.....	275
2. Els hospitals de Barcelona abans de 1401.....	280
2.1 L'hospital d'en Bernat Marcús.....	281
2.2 L'hospital de masells (Santa Margarida).....	282
2.3 L'hospital de Joan Colom.....	285
2.4 L'hospital d'en Vilar o de Sant Macià.....	288
2.5 L'hospital d'en Pere Desvilar.....	289
2.6 L'hospital de Santa Eulàlia del Camp.....	292
3. Constitució i fundació de l'hospital general de la Santa Creu de Barcelona.....	293
3.1 Unió dels hospitals de la ciutat.....	293
3.2 Privilegis i concessions reials i pontifícies (ss. xv-xvi).....	298
3.3 Administració i funcionament intern.....	308
3.4 Finançament.....	314
4. Arquitectura i construcció.....	325
4.1 Evolució historiogràfica de la planimetria de l'edifici.....	325
4.2 Descripció arquitectònica.....	327
4.3 Autoria i importància del projecte.....	330
4.3.1 Arnau Bargués i la fàbrica de l'hospital.....	330
4.3.2 La participació del mestre Guillem Abiell.....	335
4.3.3 Continuitat i innovació: el projecte hospitalari de la Santa Creu.....	337

4.4 Dels orígens de les obres a les primeres ampliacions (1401-1500).....	340
4.4.1 Inici de la construcció: 1401-1405	341
4.4.2 El primer hospital: 1406-1417	352
4.4.3 Consolidació de la institució: 1418-1444	371
4.4.4 Període de transició constructiva: 1445-1491.....	374
4.4.5 Cap al canvi de segle: 1492-1500.....	376
4.5 La construcció de l'hospital al segle XVI.....	381
4.5.1 La crugia de ponent.....	385
4.5.2 El "portal nou" del carrer Hospital.....	390
4.5.3 La nau de Sant Joan.....	394
4.5.4 Altres obres.....	395
4.6 Dependències i estances de l'hospital.....	399
4.7 Epíleg: obres posteriors.....	406
4.7.1 Segle XVII	406
4.7.2 Segle XVIII.....	427
5. Conclusions.....	433
L'ANTIC HOSPITAL DE SANTA MARIA DE LLEIDA.....	447
1. Historiografia i consolidació de l'edifici.....	447
2. Precedents històrics.....	466
2.1 Tradició hospitalària medieval a Lleida.....	466
2.2 Naixement i constitució de l'hospital general de Santa Maria.....	469
3. Finançament i administració.....	493
3.1 Rendes i donacions per als pobres i l'obra de l'hospital al llarg del segle XV.....	493
3.2 Règim, govern, administració i assistència mèdica.....	501
4. Arquitectura i construcció.....	507
4.1 Descripció arquitectònica.....	507
4.2 Procés constructiu (1454-1519).....	512
4.3 Obres i reformes posteriors.....	547
4.4 A qui devem el projecte original de l'edifici?.....	557
4.5 Marques de picapedrer.....	574
5. Producció escultòrica a l'hospital.....	576
5.1 La Mare de Déu amb el Nen de la façana principal.....	576
5.2 Altres elements escultòrics.....	592
6. Conclusions.....	595
L'HOSPITAL DE SANTA MAGDALENA DE MONTBLANC.....	601
1. Història recent de l'edifici.....	601
2. Precedents: els hospitals de Sant Bartomeu i Sant Marçal.....	605
2.1 L'hospital de Sant Bartomeu.....	605
2.2 L'hospital de Sant Marçal.....	607

3. L'antic hospital de Santa Magdalena.....	613
3.1 L'hospital de Santa Magdalena: s. XIV.....	613
3.2 L'hospital general de Santa Magdalena: ss. XV–XVI.....	621
3.2.1 Consideracions cronològiques.....	621
3.2.2 Descripció i anàlisi arquitectònica de l'edifici.....	624
3.2.3 Conclusions: hipòtesi sobre la seqüència evolutiva de l'hospital.....	632
CONCLUSIONS.....	639

TERCERA PART

CATÀLEG-INVENTARI DELS HOSPITALS CATALANS.....	645

INTRODUCCIÓ

JUSTIFICACIÓ DE LA TESI DOCTORAL

SENSE PRETENDRE SER AGOSARAT, és evident que l'arquitectura constitueix una de les disciplines més difícils d'abordar per a un historiador de l'art. Aquest, al no tenir uns coneixements aprofundits de mecànica, estàtica o teoria estructural, tradicionalment, ha tendit a fonamentar el seu discurs en una simple anàlisi descriptiva i formalista, recolzada —i no sempre— en evidències documentals. Per contra, l'arquitecte que fa història de l'arquitectura, sols incidir en qüestions de caire més tecnològic i matemàtic. Aquesta dicotomia, en ocasions ha motivat un recel mutu a l'hora d'acceptar com a vàlids llurs respectius treballs, ja que mentre uns troben a faltar un major rigor arquitectònic, els altres denuncien l'absència d'una correcta contextualització històrica i artística. Afortunadament, ja fa uns anys que la tendència és la d'enfocar l'estudi de l'arquitectura des d'un vessant pluridisciplinar. Els plans directors de les catedrals catalanes, per exemple, no han restat d'esquenes a l'opinió d'historiadors de l'art i arqueòlegs. Igualment, tesis doctorals recents, acabades o en vies de finalització, han tingut i tenen molt en compte l'opinió d'arquitectes i experts en la matèria.

Tot i aquests prejudicis, des d'un principi em vaig interessar per dur a terme una investigació sobre arquitectura i, en concret, sobre arquitectura civil. Els edificis religiosos solen despertar un major interès, circumstància

que es reflecteix en una producció bibliogràfica més extensa. Per contra, els palaus urbans de la Barcelona gòtica, la Casa de la Ciutat o l'hospital de la Santa Creu de Barcelona, entre molts altres exemples d'arreu dels Països Catalans, han estat relegats a un segon terme i, moltes vegades, sols referits per analitzar qüestions d'àmbit escultòric. Tanmateix, dins de l'arquitectura civil, els hospitals medievals mereixen una consideració especial. Tot i que tan sols ens han arribat uns pocs exemples en bon estat de conservació, establiments com el del Coll de Balaguer (a l'Hospitalet de l'Infant), Santa Creu de Barcelona, Santa Maria de Lleida o Santa Magdalena de Montblanc, presenten uns trets arquitectònics prou importants i definits, com per dur-ne a terme estudis aprofundits. D'aquests, l'hospital barceloní és l'únic que havia generat treballs més o menys elaborats, mentre que els altres, simplement havien estat objecte d'anàlisi en breus articles o publicacions, apareguts ara ja fa uns anys. És per aquest motiu que, l'eix central de la present tesi doctoral, gira entorn d'aquests quatre edificis.

El meu interès pels hospitals medievals té una connotació sentimental, ja que el fet de ser natural de l'Hospitalet de l'Infant, hi ha influït de forma definitiva. Aquesta afecció, es va traduir en el transcurs de la llicenciatura d'Història de l'Art, en l'elaboració d'un treball sobre l'hospital que dona nom a la vila, que seria publicat l'any 1994. Tot i les ingenuïtats pròpies d'un estudi primerenc, em va servir per copsar l'evident manca d'una bibliografia especialitzada sobre el tema. Així, des de 1935, quan Cèsar Martinell signà un breu d'estat de la qüestió de l'arquitectura dels hospitals catalans, pràcticament ningú no havia tornat a parlar-ne en un sentit ampli. Aquests fets, doncs, foren els principals arguments que em van conduir, tot just finalitzada la llicenciatura, a emprendre una investigació en aquesta línia.

D'aquesta manera, gràcies a l'obtenció d'una Beca de Formació de Personal Investigador, concedida per la Direcció General de Recerca de la Generalitat de Catalunya (1996–1999), vaig poder continuar aquella "afecció" amb treballs sobre els hospitals de Lleida i Barcelona, presentats en sengles congressos (1998 i 2000), alhora que em centrava en la recollida de dades sobre altres establiments de la resta de Catalunya. Tot plegat, constitueix la base sobre la qual es fonamenta la tesi doctoral, que a la fi he titulat *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana. L'arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement*.

ESTRUCTURA

Donada l'extensió de la tesi doctoral que es presenta, i per tal de conferir-li una estructura lògica i raonada que la faci més entenedora, l'he dividida en quatre parts:

- Definició i arquitectura de l'hospital medieval
- L'arquitectura dels hospitals catalans
- Catàleg-inventari dels hospitals catalans
- Apèndixs i bibliografia

DEFINICIÓ I ARQUITECTURA DE L'HOSPITAL MEDIEVAL. Com s'ha comentat, la manca d'una bibliografia especialitzada sobre la institució hospitalària en el panorama català, feia absolutament indispensable precedir la investigació amb una anàlisi exhaustiva del concepte medieval d'hospital. A la dècada de 1970 i 1980, els principals estudis sobre el tema van estar supeditats, en gran part, a treballs de major envergadura sobre la pobresa a l'edat mitjana. En aquest sentit, cal destacar les jornades celebrades al respecte a Lisboa el 1972, i les publicacions aparegudes posteriorment a l'entorn de figures com Michel Mollat, a França, i del doctor Manuel Riu, a Catalunya. Aquestes iniciatives editorials van permetre acotar de manera molt aproximada, la realitat de la pobresa, la indigència i la marginació al llarg de tot el període medieval, però en canvi, les referències als hospitals de l'època es limitaren a referències puntuals d'uns pocs exemples i breus síntesis documentals. Així, tot i els esforços, eren moltes les llacunes a propòsit de la definició teòrica, conceptual i funcional dels hospitals i resta d'establiments assistencials.

Per contra, la literatura anglosaxona més recent, ha incidit de manera més efectiva en aquestes qüestions. Llibres com els signats per Timothy Miller, Nicholas Orme i Margaret Webster, Grace Goldin, James Brodman entre altres, han contribuït a aclarir el vertader origen i evolució de l'hospital medieval, allunyant-se, en part, de l'excessiva instència en qualificar-los de mers llocs d'acollida i hospitalitat. Amb el pas del temps, l'atenció i guarició del malalt va esdevenir una de les preocupacions prioritàries, i tot i que la manca d'uns coneixements mèdics contrastats, impedia afrontar amb èxit moltes malalties i dolències, és evident que paulatinament va esdevenir una institució sanitària per excel·lència.

Aquest primer bloc, donada la seva extensió i importància com ha quedat exposat, té el seu reflex directe en la part inicial del títol de la tesi doctoral: *Assistència i hospitalitat a l'edat mitjana*.

L'ARQUITECTURA DELS HOSPITALS CATALANS. Dissortadament, el nombre d'hospitals d'origen medieval conservats a Catalunya és força reduït. Dels establiments petits quasi no en sabem res, ja que en la seva majoria han desaparegut sense deixar cap rastre. En canvi, dels de major entitat, hem de destacar fonamentalment els d'Olesa de Bonesvalls, Espluga de Francolí, l'Hospitalet de l'Infant, Vic, Barcelona, Solsona, Lleida, Tarragona i Montblanc. En un primer moment, la intenció era dur a terme una recerca global i determinar, en la justa mesura, els trets fonamentals de tots els edificis preservats, per molt insignificants que fossin els vestigis que ens haguessin arribat. No obstant això, l'important volum d'informació recollit en una fase inicial va comportar un replantejament d'aquesta idea. A fi i efecte de fugir d'un mer inventari, vaig decidir reduir l'anàlisi als hospitals de l'Hospitalet de l'Infant, Barcelona, Lleida i Montblanc, precedint-los, això sí, d'un breu estat de la qüestió, on s'exposen les directrius bàsiques d'aquest tipus d'institucions en la Catalunya medieval.

Ara bé, quin ha estat l'argument en què es recolza aquesta selecció? Cadascun d'aquests edificis exemplifica un aspecte diferent i definidor de l'arquitectura hospitalària catalana de l'època. En primer lloc, el de l'Hospitalet de l'Infant, és la mostra més evident d'un edifici d'aquestes característiques emplaçat en una zona despoblada i exposada, contínuament, a l'atac de sarraïns i bandolers. Per aquest motiu, la seva estructura arquitectònica segueix l'esquema d'una fortalesa, per tal de complir una triple funció: acollir i atendre pobres, pelegrins i malalts; lloc estratègic militar de defensa de la regió; punt de partença per a la repoblació de la zona.

El de la Santa Creu de Barcelona, per la seva banda, no sols constitueix la empresa edilícia civil més important del s. xv, sinó que, a més a més, fou un dels primers hospitals urbans de l'Europa occidental, projectat d'acord amb uns criteris perfectament raonats. Erigit en el raval barceloní, esdevingué un element clau en el desenvolupament urbà de la zona, al marge que, les seves grans dimensions, el convertien en una mena de ciutat hospitalària, en constant creixement amb el pas dels segles.

Quant al de Santa Maria de Lleida, respon a una tipologia ben diferent i original, que ja havia estat posada en pràctica pocs anys abans a Vilafranca del Penedès o Solsona. Em refereixo a un esquema més propi dels palaus urbans que no pas dels hospitals, mitjançant el qual es pretenia crear espais més recollits i de menors dimensions, que no pas les grans naus longitudinals resoltes a base de successions d'arcs diafragma.

En última instància, el de Santa Magdalena de Montblanc, esdevé una mena de simbiosi dels dos anteriors. Es tracta d'un interessant edifici, concebut de forma semblant a un palau urbà, però erigit als afores de la vila, assolint així un protagonisme especial en l'ordenació urbanística de la zona. Està estructurat al voltant d'un pati de petites dimensions, on conflueixen clarament, un discurs propi període medieval, amb altres elements definidors d'un llenguatge més modern.

Pel que fa als tres últims, és a dir, els hospitals de Barcelona, Lleida i Montblanc, cal tenir present que, si bé es van iniciar respectivament, a principi, mitjan i final del s. xv, llurs processos constructius es van perllongar fins ben entrat el s. xvi, sense tenir en compte les reformes i modificacions posteriors. És per aquest motiu, que el títol previst inicialment per a la tesi doctoral —*L'arquitectura dels hospitals gòtics catalans*—, es va canviar per *L'arquitectura dels hospitals catalans: del gòtic al primer renaixement*. Efectivament, el concepte “primer renaixement”, ha estat comunament acceptat pels historiadors de l'art a l'hora de referir-se a les produccions artístiques i arquitectòniques de la primera meitat del s. xvi. És en aquest límit temporal on situo la fi del treball de recerca documental i l'anàlisi exhaustiva de cada edifici. Ara bé, i per tal de tenir una visió més completa de cada conjunt, també he inclòs, en cada cas, un subapartat a mode d'epíleg, referent a obres posteriors portades a terme després de 1550. De fet, és necessari conèixer aquestes intervencions, per tal de determinar amb major exactitud els afegits i alteracions patides per l'edifici amb el pas dels segles.

CATÀLEG-INVENTARI DELS HOSPITALS CATALANS. Com ja s'ha subratllat, en un estadi inicial de la tesi doctoral, l'objectiu era elaborar una mena d'inventari raonat de tots els hospitals catalans. En aquest sentit, i tot i reorientar el discurs en benefici de l'anàlisi d'uns exemples concrets, la recerca efectuada al llarg d'aquests anys m'ha permès entrar en contacte amb abundant bibliografia i documentació, referent a altres hospitals.

Aquesta informació, en ocasions de caire merament positivista, pot ser útil per a futurs investigadors interessats en el tema. És per aquest motiu que l'he recollida en una sèrie de fitxes catalogràfiques, que pretenen constituir un primer catàleg-inventari dels hospitals catalans medievals, independentment de si s'han conservat restes o no. En qualsevol cas, cal tenir present que no és un catàleg tancat ni completament exhaustiu, ja que tan sols plasma les dades que he pogut contrastar personalment. Així doncs, en els propers anys seria convenient anar-lo ampliant i, si s'escau, modificar-lo i corregir-lo. En darrera instància, val a dir que no he inclòs els hospitals de l'Hospitalet de l'Infant, Barcelona, Lleida o Montblanc, degut al tracte diferencial que gaudeixen en la tesi doctoral.

BIBLIOGRAFIA I APÈNDIXS. El quart bloc està constituït pels apèndixs i el llistat de referències bibliogràfiques.

Pel que fa a l'apèndix documental, a fi i efecte de facilitar la seva consulta, l'he dividit en quatre grans apartats dedicats, cadascun, als quatre capítols o hospitals principals analitzats al llarg de la tesi doctoral. Així, els documents relacionats amb l'hospital del Coll de Balaguer (Hospitalet de l'Infant), van precedits amb l'identificatiu "H" seguit del número de document corresponent (per exemple, H-3). En canvi, els de la Santa Creu de Barcelona, s'indiquen amb una "B", els de Santa Maria de Lleida amb una "L", i els de Montblanc amb una "M".

Quant a l'apèndix gràfic, està compost per un seguit de làmines agrupades d'acord amb els capítols en què són referides, tot i que a diferència de l'apèndix documental, segueixen una numeració única correlativa. La majoria són reproduccions fotogràfiques —realitzades *in situ* o obtingudes en arxius o procedents d'altres publicacions—, però també hi ha plantes, seccions, perspectives, plànols, imatges miniades i pictòriques, etc. Pel que fa a les plantes, he inclòs les publicades per altres autors en els seus respectius estudis. En qualsevol cas, atès que llur aparença gràfica no sempre permet entendre l'evolució constructiva dels edificis, a partir d'aquestes, n'he redibuixat unes de noves —mitjançant aplicacions de CAD i tractades amb software d'autoedició—, per tal de mostrar aquests aspectes, essencials per a la comprensió global dels hospitals. En aquest sentit, m'he limitat a identificar les estructures reproduïdes en aquelles plantes, amb els elements conservats i amb allò que ens diuen els documents. Una de les mostres més

eloqüents, la tenim en la planta de l'hospital del Coll de Balaguer. En l'actualitat està quasi completament ocupat per vivendes particulars, de manera que el conjunt apareix molt desfigurat. Amb tot, gràcies a les dades obtingudes en les poques intervencions arqueològiques que s'hi han dut a terme, les plantes dibuixades amb motiu de la construcció de la biblioteca municipal, les restes que encara romanen dempeus i, especialment, a una descripció de l'edifici de l'any 1526, s'ha pogut concretar de manera parcial el seu esquema primitiu.

En darrera instància, s'inclou un llistat amb les referències bibliogràfiques esmentades al llarg de tota la tesi doctoral.

CRITERIS I CONSIDERACIONS METODOLÒGIQUES

Amb l'objectiu de facilitar la lectura i comprensió global de la tesi doctoral, a continuació indico una sèrie de consideracions a propòsit dels criteris metodològics i formals seguits en el transcurs de la mateixa.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES I DOCUMENTALS

En primer lloc, cal dir alguna cosa a propòsit de les referències bibliogràfiques. Enumerades correlativament en cada capítol, he emprat el sistema autor-data a peu de pàgina, és a dir, cognom de l'autor, any de publicació —precedit de l'any de la primera edició, si s'escau, entre claudàtors—, i pàgina/es consultada/es:

MILLER [1985] 1997, 5.

En els casos en què un autor hagi publicat més d'una obra en un mateix any, llavors s'afegeix una lletra en cursiva darrera de l'any (MOLLAT 1978*a*). D'altra banda, a la fi de la tesi, s'adjunta un llistat complet de tota la bibliografia esmentada en el text, d'acord amb una de les variants descriptives proposades en el *Manual of style* de la Universitat de Chicago:¹

MILLER, Timothy S. ([1985] 1997). *The birth of the hospital in the Byzantine Empire*. Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press.

---

¹ *Chicago manual of style* 1993.

En canvi, per a les obres de la literatura universal, llibre antic, col·leccions d'especial rellevància i manuscrits o impressos inèdits conservats en arxius o biblioteques, he optat per una fórmula diferent. A continuació del cognom de l'autor, referencio el títol complet del llibre —o una part si és excessivament llarg—, seguit del capítol, tractat, pàgina, línia etc. exacte corresponent a la còpia original, per tal d'evitar la confusió que podria ocasionar la consultada d'una o altra edició. Finalment, esmento l'edició moderna emprada per a aquest treball, especificant-ne les pàgines corresponents:

BOCCACCIO. *Decameron*. 2ª jornada, nov. III. Natalino Sapegno (ed.). [1956] 1966: 142.

Quant als manuscrits, després del títol —entre cometes, degut al seu caràcter inèdit—, ciutat, any i foliació, indico la biblioteca o arxiu on es conserva, així com la corresponent signatura, per tal de facilitar la seva localització:

POCURULL, Josep. “Epitafios de los sepulcros i escritos de la iglesia vieja de la cathedral de Lérida”, Lleida, 1788. Vic: Biblioteca Episcopal Vic, ms. canonge Jaume Ripoll Vilamajor 28 (16 4t).

En darrera instància, les referències documentals apareixen relacionades segons les fórmules convencionals, tot subratllant l'acrònim de l'arxiu d'origen —al final de la introducció s'adjunta una relació d'acrònims—, el document, la signatura i la foliació:

AML, *Consells Generals*, reg. 420, f. 3r

TRANSCRIPCIÓ DE DOCUMENTS

En relació a la transcripció de documents, tot i que s'ha procurat seguir amb fidelitat el text original, per tal de facilitar la seva lectura i comprensió, s'han aplicat una sèrie de criteris, d'acord amb les normes proposades per la prestigiosa École Nationale des Chartes de París.²

1. S'ha mantingut l'ortografia del text original, a excepció de la normalització de majúscules, minúscules, puntuació i accentuació.

---

² Vegeu ÉCOLE NATIONALE DES CHARTES 2001a; 2001b.

2. Pel que fa a l'ús de "i" i de "j", s'han normalitzat a l'ús actual del català: "Joan" i no "Ioan". El mateix ocorre amb l'ús de "v" i "u": "Evangelia" i no "Euangelia".
3. Els escriptors medievals, emprent indistintament "-cia" i "-tia", "-cio" i "-tio", "-cion" i "-tion", etc. En aquests casos, es respecta la grafia original. El mateix amb les grafies "cc", "ct", "tt". Sols s'han normalitzat en situacions evidents: així, podem escriure "factum" o "fattum".
4. S'han respectat les duplicacions de les lletres inicials i dins del text: "per sa vuoluntat e ssa vida ni a ssa fi".
5. S'ha mantingut la numeració romana —com en la frase "i quartera de vy", tot i que entenguem "una quartera de vy"—, a excepció dels documents de comptabilitat on, per tal de facilitar-ne la lectura i comprensió, s'han transformat en xifres aràbigues.
6. Les abreviatures, com a principi general, s'han desenvolupat.
7. Quant als mots que apareixen, indiscriminadament, separats o ajuntats, l'objectiu principal ha estat el de facilitar-ne la lectura i, per tant, s'ha adoptat la forma d'acord amb la normativa i ús actual. Així, s'ha escrit "in perpetuum", i no "imperpetuum".
8. S'han apostrofat les paraules començades per vocal, sempre i quan era necessari, d'acord amb les normatives actuals.
9. Les lletres o paraules que no es poden llegir parcialment o total degut al mal estat del document, però que són interpretables pel context o significat de la resta de l'escrit, o bé perquè el text afectat segueix un model, en ocasions estereotipat, repetit en altres parts del manuscrit que sí s'han conservat, estan indicades entre claudàtors. Aquest sistema, d'altra banda, també s'ha emprat per remarcar les grafies omeses en alguns mots i que s'han inclòs en la transcripció per tal de facilitar la seva comprensió. Així, "neguna" es transcriu "ne[n]guna".
10. El text afegit per tal d'aclarir qüestions relatives al contingut de l'original, també es troba entre claudàtors però en aquest cas en cursiva. Aquesta fórmula l'he utilitzada sobretot per confirmar dates, "[20 de juliol]", indicar la foliació "[f. 14v]" o en els noms incomplets de personatges, "[Pere Arnau] Sagra".

11. En cas de presència de signes especials, es poden indicar entre parèntesi i en cursiva: “(Creu) In nomine...”; “(Crismó) In nomine...”; “Signum Odo-(Monograma)-nis regis...”, etc.
12. Ús de [sic] per indicar casos susceptibles d’error per part de l’editor o escriptor.
13. Els fragments de lectura impossible, per deteriorament del document o per la dificultat de llegir-los correctament amb una seguretat absoluta, s’assenyalen amb punts suspensius entre claudàtors “[...]”. Cal no confondre, aquesta solució amb els punts suspensius entre parèntesis “(...)”, usats quan voluntàriament no s’han transcrit parts del text d’una certa extensió, degut a la seva poca rellevància en el contingut global del mateix.
14. Pel que fa al format, s’ha intentat respectar, al màxim, el format original, però fent sempre fàcil la seva lectura i comprensió. En aquest sentit, s’ha donat a les transcripcions de llibres de comptabilitat, una aparença molt semblant a l’esquema original, tot utilitzant una línia de punts per separar el text de la xifra indicada.
15. Igualment, quant als llibres de comptabilitat, per tal de facilitar-ne la lectura, s’han eliminat les fórmules que tenen com a simple funció, la separació de línies: “Item”, “Primerament”, i les fórmules que, per la mateixa raó, anuncien les sumes: “valen”, “a raó de”, “dich”. Alhora, les abreviatures de noms evidents, no s’han desenvolupat, com és el cas de “lls.” (per lliures), “s.” (per sous) o “d.” (per diners).
16. S’ha indicat la foliació o paginació del manuscrit original entre claudàtors “[.]”. Si una paraula queda tallada pel mig, s’ha resolt de la següent manera: “*sicut op-[f. 149]-time videmus*”.
17. En relació a les abreviatures de paginació i foliació, he usat “p.” per pàgina, i “f.” per foli. Pel “recto”, hem posat “r”, i “v” pel “verso”.
18. Ús de \ /, per les interpol·lacions posteriors, i de // per indicar el canvi de foli o de pàgina.
19. Els documents o fragments de text, escrits en un idioma diferent al català, sobretot llatí i castellà, apareixen en cursiva.

Ja per acabar, tots i cadascun dels documents van precedits d’un encapçalament o *tableau de la tradition*, on s’indiquen la data i lloc d’emissió,

un breu resum del contingut del text, i les dades de localització del document, indicant l'original (*A*), la còpia o còpies si s'escau (*B*, *C*...) i les publicacions que, prèviament, ja havien inclòs la seva transcripció (*a*, *b*...), tot reflectint la font emprada per a la mateixa (*ex A*, *ex B*...):

1401, febrer 1. Barcelona.

El Consell de Cent, nomena una comissió de cinc consellers, per tal de negociar amb bisbe i el capítol la fusió dels hospitals.

A. Barcelona, ACB, *Constitutionum* 12.

B. Còpia del s. XVII. Barcelona, AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, doc. 7, s.f.

a. MAS 1927, núm. 3: 185, ex A.

AGRAÏMENTS

En el transcurs dels anys dedicats a l'elaboració de la present tesi doctoral, són moltes les persones que han col·laborat o m'han prestat el seu ajut professional i emocional. A tots ells vull manifestar el meu sincer agraïment.

En primer lloc, a la Mònica, per la seva constant i estoica paciència, i als meus pares i germans. Alhora, tampoc no puc oblidar els amics, sempre presents, en especial, el Marcel, l'Olga i l'Anna.

Un lloc privilegiat en aquesta relació d'agraïments, l'ocupa la Dra. Rosa Terés, professora titular d'Art Medieval de la Universitat de Barcelona i directora de la tesi doctoral. Al marge del seu constant recolzament i encoratjament, que ultrapassa allò estrictament acadèmic, vull mostrar-li la meva gratitud per les nombroses indicacions i suggerències, així com per la lectura i revisió crítica, que ha fet de tot el text i apèndixs.

Igualment, he de donar les gràcies a un bon nombre de col·legues que, d'una o altra manera, m'han ajudat o proporcionat informació, solucionat dubtes, aclarit idees, etc., sempre d'una forma desinteressada: Màrius Bernadó (professor d'Història de la Música, de la UdL); Prim Bertran (professor titular d'Història Medieval de la UB); Joan Josep Busqueta (professor titular d'Història Medieval de la UdL); Manuel Romero Tallafigo (catedràtic d'Història Medieval de la Universitat de Sevilla); Marià Carbonell (professor titular d'Art Modern de la UAB); Joaquim Garriga (catedràtic d'Art Modern de la UdG); Imma Lorés (professora titular d'Història de l'Art de la UdL); Frederic Vilà (catedràtic d'Història de l'Art de la UdL); Josefina Planas (professora titular d'Història de l'Art de la UdL); Joan Domenge (professor titular d'Art Medieval de la UB); Joan Fuguet (professor de l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Catalunya); Timothy Miller (professor associat d'Història de la Medicina a Maryland, USA); James William Brodman (professor titular d'Història a la University of Central Arkansas, USA); Valentino Pace (professor d'Art Medieval de la Universitat "La Sapienza" de Roma); els arquitectes Joan-Albert Adell, Joan Figuerola i Marc Figuerola; Licia Buttà (llicenciada en Clàssiques per la Universitat de Palerm); Xavier Eritja (llicenciat en Història Medieval); Reis Fontanals (directora de l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya); Vinyet Panyella (directora de la Biblioteca de Catalunya); Judith Poblet

(directora dels arxius Montserrat Tarradellas i Macià, i de la Casa Ducal de Medinaceli a Catalunya, del monestir de Poblet); Antoni Novell (veí de l'Hospitalet de l'Infant). Paral·lelament, agraeixo a la comunitat de monjos del monestir de Santa Maria de Poblet el seu acolliment, en moments puntuals durant la redacció de la tesi doctoral .

En darrera instància, voldria reconèixer l'amabilitat i facilitats donades pel personal dels arxius i biblioteques consultats, així com a les institucions, que també han tingut a veure en la realització del treball, com ara el Departament d'Història de l'Art i Història Social de la Universitat de Lleida, el Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona, l'Institut d'Estudis Ilerdencs, l'Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, i la Direcció General de Recerca de la Generalitat de Catalunya.

ABREVIATURES UTILITZADES EN LES NOTES A PEU DE PÀGINA, LLISTATS BIBLIOGRÀFICS I APÈNDIXS DOCUMENTALS

ap.	<i>apud</i> (citació o referència extreta de)
c.	<i>circa</i> (a l'entorn de)
cap.	capítol
cf.	<i>confer</i> (compareu)
<i>contra</i>	opinió contrària
coord.	coordinació, coordinador
dir.	direcció, director
doc.	document
ed.	edició, editat, editor
et al.	<i>et alii</i> (i altres)
f.	full, foli (ff., en plural)
fasc.	fascicle
facs.	facsimil
fig.	figura
fot.	fotograma (fots. en plural)
<i>ibid.</i>	<i>ibidem</i> (a la mateixa obra)
id.	idem (el mateix autor)
inv.	inventari
làm.	làmina
llib.	llibre
ms.	manuscrit (mss., en plural)
n.	nota (nn., en plural)
N. de l'A.	nota de l'autor
not.	notari
núm.	número
<i>olim</i>	abans
p.	pàgina (pp., en plural)
pass.	<i>passim</i> (per tot)
perg.	pergamí
pròl.	pròleg
r	recto
reg.	registre
s	següent (ss, en plural)

Aquest llistat d'abreviatures, s'ha confeccionat a partir dels criteris proposats per PUJOL-SOLÀ [1995] 2000, 254-256 i pass.

---

s.	segle (ss., en plural)
s.a.	<i>sine anno</i> (sense any d'edició)
s.f.	sense foliar
s.p.	sense paginar
t.	tom
trad.	traductor, traducció, traduït
v.	<i>vide</i> (vegeu)
v	verso
vol.	volum (vols., en plural)
gen.	gener
febr.	febrer
març	març
abr.	abril
maig	maig
juny	juny
jul.	juliol
ag.	agost
set.	setembre
oct.	octubre
nov.	novembre
des.	desembre

ACRÒNIMS DELS ARXIUS CITATS EN EL TEXT

BARCELONA I PROVÍNCIA

ACA= Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)

ACB= Arxiu Capitular de Barcelona

ACGA= Arxiu de la Càtedra Gaudí

ACTTB= Arxiu de la Comissió Tècnica Territorial de Barcelona (Direcció General de Patrimoni Arquitectònic. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya)

ADB= Arxiu Diocesà de Barcelona

AHBC= Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya (Barcelona)

AHCB= Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

AHPB= Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

AHSCSP= Arxiu Històric de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau (Barcelona)

APAB= Arxiu del Patrimoni Artístic (Direcció de Plans i Projectes urbans de l'ajuntament de Barcelona)

SPALDB= Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona (antic Servei de catalogació i conservació de monuments de Barcelona)

AM= Ampliacions i reproduccions (Arxiu Mas; Barcelona)

AMVI= Arxiu Municipal de Vic

ACV= Arxiu Capitular de la catedral de Vic

AHSCV= Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu de Vic

GIRONA I PROVÍNCIA

ACG= Arxiu Capitular de la catedral de Girona

ADG= Arxiu de la Diputació de Girona

AHCG= Arxiu Històric de la Ciutat de Girona

LLEIDA I PROVÍNCIA

ACL= Arxiu Capitular de la catedral de Lleida

ADL= Arxiu de la Diputació de Lleida

AHL= Arxiu Històric provincial de Lleida
AML= Arxiu Municipal de Lleida
SAIEI= Servei d'Arxiu i llegats de la fundació pública Institut d'Estudis Ilerdencs (Lleida)
ACC= Arxiu històric Comarcal de Cervera

TARRAGONA I PROVÍNCIA

AHAT= Arxiu Històric arxidiocesà de l'Arquebisbat de Tarragona
AHT= Arxiu Històric provincial de Tarragona
AHT= Arxiu Històric de Tarragona
ACMO= Arxiu històric Comarcal de Montblanc
ACR= Arxiu històric Comarcal de Reus
ACTO= Arxiu Capitular de la catedral de Tortosa
ACTE= Arxiu històric Comarcal de les Terres de l'Ebre (Tortosa)
ADMC= Arxiu de la casa Ducal de Medinaceli a Catalunya (monestir de Poblet)
AVH= Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant

ARXIUS I BIBLIOTEQUES ESPANYOLES

AHNM= Archivo Histórico Nacional de Madrid
BNM= Biblioteca Nacional de Madrid
ADM= Archivo de la fundación de la casa Ducal de Medinaceli (Sevilla)
AMV= Arxiu Municipal de València

ARXIUS ESTRANGERS

ASL= Archivio di Stato di Lucca
ASP= Archivio di Stato di Palermo
AV= *Archivum secretum Vaticanum* (Roma)
BNF= Bibliothèque Nationale de France (París)

UNIVERSITATS

UAB= Universitat Autònoma de Barcelona
UB= Universitat de Barcelona
UdL= Universitat de Lleida

Definició i arquitectura de l'hospital medieval

L'HOSPITAL MEDIEVAL: DEFINICIÓ, ORIGEN I ARQUITECTURA

1. DEFINICIÓ I ABAST DEL CONCEPTE MEDIEVAL D'HOSPITAL

LA DEFINICIÓ DEL CONCEPTE MEDIEVAL D'HOSPITAL, porta implícita la seva comparació amb la idea d'hospital, tal com l'entenem avui dia. El sociòleg Rodney Coe, el considera el lloc on els membres d'una comunitat obtenen els serveis mínims per recuperar la salut i un espai per a la rehabilitació de gent físicament incapacitada. Igualment, afegeix que també és una institució d'ensenyament i d'aprenentatge de futurs metges, cirurgians i altres professionals, alhora que amb freqüència és un centre d'investigació on s'amplia el coneixement científic de les malalties.¹ R. Coe, doncs, recolza el seu discurs en el valor fonamental i en la raó de ser de l'hospital actual: el guariment.

En canvi, l'hospital medieval sovint ha estat presentat com una institució limitada a la pràctica de la caritat cristiana envers pobres, pelegrins, malalts, nens orfes, desvalguts, etc., però no com un lloc de curació. Henry Sigerist, per exemple, afirma que fins la segona meitat del s. XIX, els hospitals van ser

---

¹ COE [1970] 1984, 271-272.

simples refugis de gent necessitada.² Altrament, el nordamericà Paul Starr, considera que des dels seus orígens i fins a les societats preindustrials, van ser primordialment centres religiosos i caritatius, i no establiments destinats a la guarició de malalts.³

De fet, des del punt de vista etimològic, la paraula “hospital” deriva del mot llatí *hospes* —hoste—, relatiu al concepte d'*hospitalis* —hospitalitat.⁴ En el llatí clàssic, sempre s'utilitzava la fórmula adjectivada *hospitalis* o *hospitale*, en expressions com per exemple *hospitale cubiculum* o *hospitale domus*. El primer cop en què s'usà com a substantiu és al *De Architectura* de Vitruvi. L'autor prengué el terme del llenguatge popular, per referir-se a la dependència de la casa reservada als hostes, com es testimonia en la frase *uti hospites advenientes (...) in ea hospitalia recipiantur*. Després de Vitruvi, es continuà emprant puntualment, mentre que els literats dels darrers temps de dominació romana, la feien servir per indicar l'indret on els pelegrins eren acollits pels cristians.⁵ Aquest ha estat, precisament, un dels principals arguments que s'han apuntat a l'hora de justificar que els hospitals medievals es van dedicar exclusivament a oferir hospitalitat.⁶ Michel Mollat es manifesta en aquest sentit en dir que, els pobres, van ser els únics clients dels hospitals fins una època recent, on s'hi trobaven com si estiguessin en la seva pròpia llar.⁷ Tanmateix, el citat Rodney Coe, els defineix com els llocs on es practicava la caritat i, per això, apunta que no sols s'hi tenia cura dels malalts, sinó també de qualsevol altre ésser humà necessitat d'allotjament, menjar, roba o diners.⁸

Tot i que aquests plantejaments han estat tradicionalment acceptats i, en ocasions, elevats a la categoria d'universals, penso que la realitat que envolta

² SIGERIST 1936, IV: 579.

³ STARR [1949] 1982, 145.

⁴ Vegeu DAINTON 1961, 17; LEISTIKOW 1967, 9; PIFARRÉ TORRES 1981–1982, 81; ORME–WEBSTER 1995, 39; GOLDIN 1996, 779.

⁵ SZABÒ 1999, 127.

⁶ Vegeu BELKNAP–STEINLE 1963, 3–4; THOMPSON–GOLDIN 1975, 6; WILLIAMS 1978, v. “hospital”; MOLLAT 1978a, 133 i ss.; STARR [1949] 1982, 145; GOLDIN 1994, 23; 1996, 779.

⁷ MOLLAT 1978a, 133. Michel Mollat (1978b, 178–187) va definir l'hospital medieval amb el concepte de *seigneurie du pauvre* —senyoria o casa del pobre.

⁸ COE [1970] 1984, 273.

l'hospital medieval és molt més complexa. Afirmer que es van limitar a donar hospitalitat, és una visió parcial i plena de matisos rebatibles. Igualment, cal tenir present que no estem davant d'una institució estàtica, sinó sotmesa a una evolució constant. Així, el primer error de la majoria d'estudis rau en la voluntat de cercar una definició d'hospital vàlida per a tota l'edat mitjana, sense tenir en compte, per exemple, les evidents diferències entre els establiments del s. iv i els més tardans dels ss. xv–xvi. De la mateixa manera, tampoc no poden obviar-se aspectes com l'origen social dels seus fundadors, el context històric i geogràfic en què van aparèixer, o llur emplaçament: en una zona muntanyenca, en regions despoblades, en un entorn urbà, prop de les rutes comercials o de pelegrinatge, etc.

Tanmateix, l'hospital no va ser l'única institució assistencial que va funcionar durant el període medieval. En aquest sentit i, pel que fa a l'Europa occidental, la seva anàlisi no pot anar deslligada del coneixement de les activitats desenvolupades pels *hospitia*, les llebroseries, les confraries, les Pies Almoines —o senzillament Almoines—, les cases d'apestats, els asils per a malalts mentals i els plats de pobres vergonyants,⁹ entre altres. No obstant això, ens enfrontem amb un problema terminològic. L'ús del mot “hospital” en la documentació medieval, és normalment confús, ja que sovint s'empra indistintament, per designar alguns dels establiments que acabem d'enumerar.

En darrera instància, la comprensió de la idea de pobresa, és fonamental per entendre la raó de ser i les tasques que es duïen a terme als hospitals de l'època. Les nombroses publicacions que s'han fet a propòsit d'aquest tema, especialment de de l'inici de la dècada de 1970, ens han permès de tenir una visió molt més aproximada de la figura del pobre medieval i, en conseqüència, del seu vincle amb els centres assistencials.

1.1 Institucions assistencials de l'edat mitjana

Abans d'analitzar el concepte medieval d'hospital i, tenint en compte els aspectes que s'han plantejat, és convenient delimitar les funcions i el caràcter

---

⁹ Dels “plats de pobres vergonyants” en parlaré en l'apartat següent, a propòsit del concepte medieval de pobresa.

de la resta d'institucions que hem esmentat. En primer lloc tenim els *hospitia*, una mena d'albergs o hostatgeries per a pelegrins, que solament oferien aixopluc provisional. Són fruit del deure cristià de proporcionar allotjament i protecció als pelegrins i als viatgers en terres despoblades,¹⁰ motiu pel qual, foren habituals en les rutes de pelegrinatge¹¹ i en les regions muntanyenques.¹² Una modalitat el constituïen les pròpies cases privades de burgesos o inclús camperols, que les convertien en alberg temporal o definitiu.¹³ Tot i que la documentació de l'època els cita indistintament amb els mots hospital o *hospitium*, la seva funció era exclusivament d'hospitalitat.

Quant a les llebroseries, se sap de la seva existència a l'època merovíngia, encara que no seria fins uns segles més tard que proliferaren per tota Europa, especialment durant i després de les croades. L'any 1225, per exemple, a França hi devia haver més de dues mil cases destinades a malalts de lepra.¹⁴ Solien estar situades en les rutes de major trànsit, però sempre

¹⁰ Vegeu ROCA [1919], 171; LEISTIKOW 1967, 51; CARRASCO et al. 1983, 29.

¹¹ Per exemple, al llarg del Camí de Santiago hi havia institucions d'aquestes característiques aproximadament cada 10 ó 12 kilòmetres (VÁZQUEZ DE PARGA-LACARRA-URÍA 1948, I: 331). Malauradament d'aquestes hostatgeries, en la majoria dels casos, tans sols ens han arribat testimonis indirectes i molts pocs vestigis (v. PLOTZ 1984, 243-245; JIMENO 1991; RABANAL [COORD.] 1993, I: 86-87 i 139-152, II: 57-58). Els monestirs també oferien hospitalitat als pelegrins i per això solien disposar d'una caseta o una petita estança amb aquesta fi (v. SANTIAGO-OTERO [COORD.] 1992).

El llibre cinquè del *Liber Sancti Jacobi* o *Codex Calixtinus* (c. 1139-1173) consistia en una guia d'ús del pelegrí. Al capítol quart es parla dels tres hospitals més importants del món, tot i que seria més encertat parlar d'hostatgeries o *hospitia*. Sigui com vulgui, estaven ubicats en els camins de cadascun dels grans centres de pelegrinatge de la Cristiandat: Jerusalem, Roma i Santiago de Compostel·la: *Tres columnas valde necessarias ad sustinendos pauperes suos maxime Dominus in hoc mundo instituit: hospitale scilicet Jherusalem et hospitale Montis Jocci et hospitale sancte Xpristine quod est in Portibus Asperi. Hec sunt hospitalia in locis necessariis posita, loca sacra, domus Dei, refectio sanctorum peregrinorum, requies egentium, consolacio infirmorum, salus mortorum, subsidium vivorum. Hec igitur loca sacrosanta quicumque edificaverit, procu dubio regnum Dei possidebit* (VIELLIARD 1963, 10; cf. LAVERGNE 1887). El de Santa Cristina, correspon a l'hospital que sota aquesta advocació es trobava a l'actual localitat de Somport, i del qual ens han arribat alguns vestigis (lám. 6). En relació a aquest centre, v. MAUSSIER 1920, 17-22; UBIETO 1966, 267-276; DURAN GUDIOL 1986.

¹² Als Pirineus, per exemple, en la Catalunya Nord, hi ha constància de l'existència d'hostatgeries o albergs per a pelegrins des del s. IX (v. MARTINELL 1935a, 111-112; PUIG I CADAVALCH-FALGUERA-GODAY [1911] 1983, II: llib. III, cap. VIII, 439-440).

¹³ RABANAL (COORD.) 1993, I: 147; cf. MARTINELL 1955-1961, I: 277.

¹⁴ Vegeu TOLLET 1892, 58; JETTER [1972] 1981, 289; BÉRIAC 1988; GASPARINI 1991. Jean-Louis Goglin (1976, 184), però, retrassa l'aparició de les llebroseries fins al s. XII i concretament fa esment a la institució de Saint-Lazare de París com la més antiga, documentada a partir de 1124.

fora dels murs de la ciutat.¹⁵ En general es triava un lloc baix o a la vora d'un riu, perquè es creia que la humitat era beneficiosa per a la malaltia.¹⁶ Si bé podem trobar una gran varietat de tipologies, habitualment estaven envoltades per un mur, amb una capella de pedra en l'interior, entorn la qual s'erigien petites cases de fusta disperses arbitràriament, així com un cementiri.¹⁷ No obstant això, la seva finalitat no era curar leprosos, ja que no es coneixia cap remei efectiu,¹⁸ sinó acollir-los per tal d'allunyar-los o aïllar-los de la vida diària, fossin rics o pobres.¹⁹ Tanmateix, si bé no hi havia vots pròpiament dits, se'ls obligava a guardar silenci, respectar la castedat i ser pobres —condició que lògicament ja posseïen.²⁰

D'ençà de la fi del s. XII, les fundacions de llebroseries van disminuir degut a un retrocés de la malaltia, però no per això la sort dels leprosos va

En relació al món hispànic, v. CONTRERAS-MIQUEL 1973. Quant als Països Catalans destaca el treball sobre la incidència de la lepra a l'illa de Mallorca de CONTRERAS-ROSSELLÓ 1990.

¹⁵ En relació a les llebroseries del Camí de Santiago, v. RABANAL (coord.) 1993, I: 150. De fet, la lepra era un dels mals que segons el *Liber Sancti Iacobi* podia guarir l'Apòstol.

¹⁶ MARTINELL 1935a, 114.

¹⁷ JETTER [1972] 1981, 289. cf. MARTINELL 1935a, 114; GOGLIN 1976, 185. La llebroseria de Sant Gorgen de la localitat polonesa de Stettin, de la qual s'ha conservat un gravat del s. XVI, n'és un bon exemple (lâm. 7). Situada als afores de la ciutat, però al costat d'un camí, comptava amb una porteria per al sentinella i representant de la comunitat. L'edifici principal consistia en una mena de sala-capella on, des del punt de vista funcional, es combinaven els conceptes de monestir, presó i casa d'almoines (GOLDIN 1994, 76). Igualment, en relació a les llebroseries i a altres institucions dedicades a l'acolliment de malalties contagioses, es crearen els camps de desinfecció. Com el seu nom indica, eren llocs on es rentava i airejava la roba i llençols que havien estat en contacte amb els malalts per tal de desinfectar-los. En aquest sentit és molt il·lustratiu un gravat de 1575, corresponent a un camp d'aquestes característiques ubicat a prop de la ciutat siciliana de Palerm (lâm. 8).

¹⁸ El 1305, un professor de medicina de Montpeller, va definir els símptomes de la lepra de la següent manera: *La lèpre est une affection de tout le corps. Elle provoque des pustules et des excroissances, la résorption des muscles, principalement celui entre pouce et index, l'insensibilité des extrémités, des crevasses et affections cutanées. Voici les signes annonciateurs de la fin: corrosion du cartilage entre les narines, mutilations des mains et des pieds chez l'un, grosseur des lèvres et nodosités sur tout le corps chez l'autre, dyspnée et voix rauque* (ap. BÉRIAC 1984, 57).

¹⁹ TOLLET 1892, 58. De totes maneres, no tots els leprosos tenien les mateixes oportunitats per poder ser admesos en una llebroseria. Tenien preferència els habitants de la zona on hi estigués situada, o aquells que fins i tot haguessin participat en la fundació o en el sosteniment de la institució. El 1390, a París, per exemple, era condició indispensable ser nascut i viure a París, i més endavant també es requeriria que els pares igualment fossin originaris de la capital francesa (GOGLIN 1976, 186).

²⁰ VALDEÓN 1998, 281-282.

millorar.²¹ El grau de marginació al qual eren sotmesos arribava a límits extrems. Eren vistos amb horror, desconfiança i menyspreu, i estaven obligats a dur una mena de sonall, per tal que la gent sana advertís la seva presència i pogués allunyar-se per evitar el contagi (lòm. 3).²² Patir aquesta malaltia, a més a més, era sinònim de deixar de pertànyer al món dels vius. El francès Philippe de Beaumanoir, l'any 1280, va escriure que “un leprós tancat en una llebroseria, era un mort quant al segle.”²³ Fins i tot, en algunes regions europees aquesta idea s'arribà a institucionalitzar mitjançant un acte litúrgic, en què el leprós era conduït fins a la llebroseria en una processó, composta per clergues i precedida per una creu, al temps que s'entonava el càntic de l'*Allibera'm*. Llavors, un sacerdot li recordava que havia mort per al món, però que seguia vivint per a Déu, alhora que li enumerava tot un seguit de prohibicions que havia de complir estrictament. Finalment, el ritual acabava amb el simulacre d'una inhumació.²⁴

Una altra realitat ben diferent la constituïren les confraries. N'hi havia a la ciutat i en els entorns rurals, i podien ser riques o pobres. Tot i que van sorgir a l'alta edat mitjana, fou al s. xv quan assoliren una major rellevància. Per confraria, en sentit general, s'entenia tota associació de fidels, pertanyents o no a un mateix gremi, que s'unien amb diversos fins: professionals, socials, caritatius, pietosos, penitencials, etc. Solien estar regides per un estatut o reglament, i la majoria, per bé que no totes, tenien entre les seves activitats prioritàries la funció benèfica i assistencial.²⁵ En

---

²¹ Si bé van disminuir a partir de la fi del s. XII, al llarg de tota l'edat mitjana sempre van haver-hi una gran quantitat de llebroseries. La majoria de les poblacions en tenien almenys una, i foren especialment abundants a Anglaterra i Escòcia, on al s. XIII, hi hauria hagut unes dues-centes. Un segle més tard, només la diòcesi de París en tenia cinquanta (MOLLAT 1978a, 133-134).

²² GARCÍA VALDÉS 1987, 135.

²³ VALDEÓN 1998, 282. La mala imatge de la lepra era inqüestionable, fins al punt de presentar-se com l'expressió més pura del pecat: “l'al·legoria del pecat” es va arribar a dir d'ella (*Ibid.*, 281).

²⁴ La vida a les llebroseries no devia ser excessivament agradable. Si bé hi ha comunitats que van assolir un grau de convivència acceptable i inclús una certa llibertat, el més normal és que es visqués com si es tractés d'una autèntica presó, en la qual ningú no gosava fugir, donat que era el mateix que signar la sentència de mort ja que la societat no toleraria la seva presència (GARCÍA VALDÉS 1987, 135; cf. GOGLIN 1976, 188-189; LÓPEZ ALONSO 1985, 432-440).

²⁵ SÁNCHEZ HERRERO 1974, 5-51; cf. BOIX POCIELLO 1981-1982, 13-42; CORDERO 1998, 387-399.

ocasions, a part de contribuir a l'hospitalitat, també estava estipulat l'ajut als que requerien la prestació del seu ofici. Per exemple, els dies festius, els sabaters de la confraria de Sant Martí d'Astorga havien d'arreglar el calçat dels pelegrins que feien el Camí de Santiago.²⁶ D'altra banda, també hi ha constància que molts hospitals depenien o eren gestionats per confraries, que en ocasions es creaven amb aquesta única finalitat.²⁷

Al llarg de l'edat mitjana fou igualment habitual deixar en testament sumes de diners com a mostra de caritat i misericòrdia. Bàsicament es destinaven a l'Església, però també als pobres, hospitals i altres iniciatives benèfiques.²⁸ De fet, l'almoïna fou una de les fórmules més comunes en la recerca de la redempció dels pecats, fins al punt que en entorns eclesiàstics s'arribà a institucionalitzar. En el cas de Catalunya es coneixen amb el nom de Pies Almoïna o senzillament Almoïnes, que podríem definir com unes fundacions establertes en les seus episcopals, administrades pel bisbe i el capítol catedralici, i destinades a socórrer les necessitats més immediates dels pobres, pelegrins i inclús captius, tot proporcionant-los aliments, roba o diners. En cap cas, però, no estava contemplada l'assistència en forma d'allotjament.²⁹

Molt semblants a les Pies Almoïna eren les cases d'almoïnes —*domus elmosinarie*—, que assoliren gran èxit a Anglaterra, on eren conegudes amb l'apel·latiu d'*almshouses*.³⁰ Concebudes a mode de dispensaris o petites

---

²⁶ RABANAL (COORD.) 1993, I: 146. En relació a les confraries a la Corona d'Aragó, remeto a l'estudi de BOFARULL DE SARTORIO (ed.), 1876-1910.

²⁷ CORDERO 1998, 393.

²⁸ Sobre els llegats testamentaris destinats a obres de beneficència, vegeu el cas de Barcelona al s. XIII: BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980, 117-190; BATLLE GALLART 1987, 10-21.

²⁹ En relació a l'Almoïna de Lleida v. PRIM I TARRAGÓ 1893, 5-16; SANAHUJA 1944, 35 i ss.; BERTRAN 1979, 89-124; 1981-1982, 347-368; CONEJO 1999b, 103-146. Quant a la de Girona, v. GUILLERÉ 1981-1982, 313-345. Finalment, a propòsit de la Pia Almoïna de la Seu de Barcelona v. BAUCCELLS 1973, 73-135; 1980, 17-75; 1984; BATLLE GALLART 1987, 69-76.

A la ciutat de Barcelona, no s'han de confondre la Casa de la Caritat i la Pia Almoïna. Mentre la segona donava de menjar als pobres, la primera s'encarregava de pagar el jornal dels canonges i del personal de la catedral, i si bé també assumia altres tasques de caire benèfic, aquestes es reduïen a donar menjar anualment a 50 pobres el divendres de les tèmpestes de quaresma (BAUCCELLS 1980, 21).

³⁰ Vegeu ORME-WEBSTER 1995; cf. GODFREY 1955.

hostatgeries, situades especialment en zones rurals,³¹ s'hi oferia almoina i menjar als pobres i, en ocasions, aixopluc per una nit.³² Podien estar constituïdes per un únic edifici,³³ o bé per quatre o sis cases de fusta aïllades, de reduïdes dimensions,³⁴ segurament organitzades entorn un pati comú. Sorgida entorn el s. XII, l'*alms house* es perllongà fins el s. XIX.³⁵ Molt semblant a aquesta, la *bedehouse* (casa-dormitori), es limitava a proporcionar llit a la gent pobra que no tenia un lloc on pernoctar. Era una mena d'hostatgeria, que no sempre era gratuïta.

També hi havia cases per a apestats o morbòries,³⁶ que van aparèixer més tard que les llebroseries. La primera notícia d'un edifici d'aquestes característiques la trobem a Dubrovnik (Bòsnia-Herzegovina), el 1377, encara que segurament ja existien amb anterioritat.³⁷ Igual que les llebroseries eren institucions destinades a acollir gent amb una malaltia molt concreta, en aquest cas la pesta, no per curar-la sinó per allunyar-la de la vida diària.

---

³¹ MOLLAT 1978a, 135-136.

³² En alguns casos, les persones que rebien allotjament i menjar en aquestes cases d'almoines, també havien d'ajudar en els treballs propis de l'establiment, com ara les tasques de neteja, treure les males herbes del jardí, etc. En ocasions, fins i tot, havien de dur-se els seus propis estris de cuina (plats, paelles, gots) i els llençols i la roba. Això és el que succeïa, per exemple, en les *alms houses* angleses de Higham Ferrers i Ewelme, ambdues del s. XV (ORME-WEBSTER 1995, 122).

³³ En la localitat francesa de Craon (entre Angers i Rennes), hi havia una casa d'almoines sota l'advocació de Sant Joan, que estava constituïda per un tancat, una capelleta i un petit edifici, en la planta baixa del qual eren acollits els pobres, mentre que l'almoiner pujava per una escaleta al quartet superior que li servia d'habitació (AVRIL 1974, 563; MOLLAT 1978a, 135).

³⁴ ORME-WEBSTER 1995, 36-37.

³⁵ A diferència dels hospitals tradicionals, aquestes fundacions asseguraven als seus ocupants una cambra pròpia i independent, que en realitat no era més gran que una petita alcova (LEISTIKOW 1967, 77). En altres ocasions estaven constituïdes per quatre o sis cases de fusta aïllades i de reduïdes dimensions (ORME-WEBSTER 1995, 36-37). Aquestes vivendes segurament devien estar disposades entorn un pati comú, que perllongaria la tradició dels claustres dels monestirs i dels patis, que com hem vist, eren presents en la majoria d'hospitals (v. LEISTIKOW 1967, 77).

³⁶ Sobre la malaltia de la pesta en general, v. DELORT 1984, 50-55.

³⁷ Vegeu JETTER [1972] 1981, 289. En el cas de Catalunya, tenim constància de l'existència de morbòries a Bràfim, Santa Coloma de Queralt (MARTINELL 1935a, 115) i Cervera, entre altres (CAMPS CLEMENTE-CAMPS SURROCA 1998, 100-101 i 125-129).

Quant als asils per a malalts mentals, van sorgir en un període molt avançat.³⁸ El primer establiment d'Europa destinat exclusivament a l'atenció de bojos, es va fundar a València el 1409.³⁹ No obstant això, es poden esmentar alguns precedents. En la cripta de l'església de Bourbriac (Bretanya), anterior al 1300, s'han trobat petites estances per a dements.⁴⁰ Entorn el 1375, se sap que a Hamburg hi havia una cel·la habilitada amb aquesta fi, i el 1403, l'hospital londinenc de Saint Mary of Bethlehem, atenia sis pacients amb problemes mentals. Igualment, a l'hospital barceloní d'en Colom, entre els anys 1375 i 1401, hi ha notícies d'assistència a bojos.⁴¹ Finalment, també cal parlar de l'orde de sant Aleix, extès per la regió del Baix Rin, i que mostrà una gran preocupació per aquest tipus de malalts. A Aquisgrà, des de 1396, hi va haver un monestir d'aquesta comunitat i abans de 1400 se'n va fundar un altre a Colònia.⁴²

1.2 El concepte medieval de pobresa

Per entendre el perquè de la diversitat d'institucions assistencials durant el període medieval, cal referir-se al concepte de pobresa. Aquesta, expressa i ha expressat manca, però avui dia es refereix exclusivament a una manca monetària que impedeix la possessió de béns i dificulta la pròpia subsistència de la persona.⁴³ Al llarg de l'edat mitjana, a més d'indigència, era

---

³⁸ Cal tenir present que els bojos, almenys fins al s. xv, no van ser considerats com autèntics malalts, sinó com a posseïts o criminals (v. MOLLAT 1978a, 138).

³⁹ Vegeu MARTINELL 1935a, 115; DOMINGO-CALATAYUD 1959; MARTÍNEZ SANPEDRO 1974, 17; LÓPEZ ALONSO 1985, 443-444; AZCÁRATE 1992, 219-222; SÁNCHEZ ROBLES 1992, 89. Aquest "manicomi", va ser fundat el 1409 per deu mercaders que havien estat profundament influïts pels sermons de fra Joan Gilabert Jofré. El nou centre, aprovat pel rei Martí l'Humà el 1410, funcionà com asil de bojos fins al 1482, any en què es creà l'hospital general de València per a tot tipus de malalts.

⁴⁰ JETTER [1972] 1981, 291.

⁴¹ LÓPEZ ALONSO 1985, 442; cf. JETTER [1972] 1981, 291; ORME-WEBSTER 1995, 73.

⁴² JETTER [1972] 1981, 291.

⁴³ En parlar de pobresa sols em referiré a l'anomenada pobresa involuntària, és a dir, a aquell col·lectiu que patia aquesta situació sense haver-ho buscat. Deixaré de banda tots els qui fent-se passar per falsos pobres o malalts, s'aprofitaven de la caritat que oferien les nombroses institucions benèfiques medievals. Així mateix, tampoc no faré esment a la pobresa voluntària, lligada fonamentalment als ordes mendicants i a l'ideal monàstic, que implicava unes renunciències materials voluntàries, inspirades en la pobresa material i espiritual de Crist i en el missatge evangèlic. En relació a aquest tema v. MANTEUFFEL 1970;

sinònim de qualsevol situació de debilitat física, social o jurídica que afectés temporalment o permanent a l'individu (làm. 1).⁴⁴

Pobre era tot aquell qui no assolía el grau mínim per automantenir-se sense ajut extern.⁴⁵ Sebastián de Covarrubias el definia com un *menesterozo y necesitado, a parva pecunia, vel a parvo lare, sed in rigore pauper non dicitur, qui nihil habet*.⁴⁶ No obstant això, igualment pobres eren els nens —desemparats, orfes, abandonats— i els vells —a partir de cinquanta anys. Ambdós grups patien unes limitacions imposades per l'edat, que els obligava a dependre de la caritat i de la protecció altruista. En aquesta mateixa situació es trobaven les dones que no rebien recolzament econòmic dels seus marits, pares o familiars; les vídues;⁴⁷ les donzelles que no disposaven de tota o part de la dot necessària per casar-se;⁴⁸ les prostitutes;⁴⁹ els captius.⁵⁰

LECLERCQ 1974, 35-43; SCHMITT 1974, 547-560; KLOCZOWSKI 1974, 621-635; LITTLE 1974, 447-459; MOLLAT 1978a, 111-133; LITTLE 1983; GEREMEK [1986] 1995, 8-45.

⁴⁴ RUBIO VELA 1984, 14; cf. GOGLIN 1976, 25-145.

⁴⁵ GEREMEK [1986] 1995, 46.

⁴⁶ COVARRUBIAS. *Tesoro de la lengua castellana o española*. Martí de Riquer (ed.). [1943] 1989: 874).

⁴⁷ És significatiu, però, que no s'hagi trobat referència a cap vidu que, pel simple fet de la seva viudetat, fos qualificat de pobre (LÓPEZ ALONSO 1985, 42-45).

⁴⁸ VINYOLES 1980, 295-362; BORRÀS FELIU 1980, 369-370. Quant a aquestes dones, la literatura ens ha deixat alguns exemples. Ramon Llull parla de "puncelles a maridar" (LLULL. *Libre de Evast e Blanquerna*. llib. 2, cap. LXIX. Santiago Galmès (ed.). 1935. II: 79). Alhora, sant Vicent Ferrer ens va escriure el següent text: "E així ho fan les persones de penitència: Aprés, dels béns que han, guarden si n'i ha [sic] de mal just, o per logre o rapina, o per censals injusts, o ab lanes comprant o venent, etc., e retenint-se soldades; ells o paguen tot, e'u restitueixen, e depuix, de çò que roman de bon just, fan-ne almoynes, e singularment a òrphenes e fadrines a maridar, e a spitals a mantenir" (SANT VICENT FERRER. *Sermons*. I: cap. XVI, 13-19. J. Sanchís Sivera (ed.). 1932: 187).

⁴⁹ A la ciutat francesa de Narbona, des de la fi del s. XIII o principi del s. XIV, les prostitutes que volien fugir de la seva trista condició, podien trobar refugi en la casa de germanes empenedides (CAILLE 1978, 102). A la Selva del Camp, també hi ha constància de l'existència d'una casa on eren acollides les dones de mal viure, d'ençà el s. XIV (ADSERÀ 1994, 33-38; PIÉ [c. 1919] 1984, 267-270). Igualment, a Barcelona coneixem la Casa de les Egipcíaques —annexa a l'hospital de la Santa Creu— i la Casa de Repenedides, al carrer dels Àngels (v. PI Y ARIMON 1854, I: 529; *Hermanos del hospital...* 1935, 19; VILARRUBIAS 1969, 18).

⁵⁰ BORRÀS FELIU 1980, 370-371; GUILLERÉ 1980, 198. La captivitat era motiu de pobresa no solament per a qui restava a la presó, sinó també per als seus fills, dona i resta de família. Ramon Llull, per exemple, explica en el *Libre de Evast e Blanquerna* la història d'una dona que "havia marit que molt amava, lo qual era en catiu, e fós reemut per gran quantitat de diners". Aquesta dona va vendre tots els seus béns així com els del marit, però malgrat tot no va reunir el suficient per poder viure sense necessitat de mendicar (LLULL.

Finalment, les males collites, la pressió fiscal o els abusos senyorialment també podien arruinar les persones que no disposaven de recursos.⁵¹

Tot i que la pobresa tenia lloc indistintament al camp i a la ciutat, Frantisek Graus va establir una classificació dels pobres en funció de l'espai en què vivien.⁵² D'una banda hi havia els pobres urbans, dels quals distingia tres grans col·lectius: els marginats —lladres, prostitutes, captaires—, els assalariats —criats dels burgesos, aprenents oficials dels gremis a qui se'ls impedeix l'accés al mestratge— i, finalment, un grup especial integrat per escolars i clergues vagabunds. De l'altra, parlava dels pobres rurals: lladres, malalts, jornalers agrícoles, camperols, les terres dels quals eren insuficients per assegurar la subsistència dels propietaris i de la seva família.

Frantisek Graus fonamenta aquesta divisió a partir de documents que, en molts casos, parlen de sabaters, teixidors o inclús mercaders pobres a la ciutat, així com de la pobresa regnant en el camp entre els jornalers o els petits propietaris. De totes maneres, entre aquests pobres podien haver-hi diferències molt grans. L'únic lligam que tenien era la misèria, dins la qual es donaven diversos nivells. Tanmateix, també hi havia situacions d'indigència temporal, com podrien ser els casos de comerciants que havien fracassat en algun negoci, botiguers o artesans als quals els havien minvat els seus ingressos, o jornalers momentàniament sense feina.

Igual que avui dia, el desequilibrat repartiment de la riquesa era el principal argument de la pobresa a l'edat mitjana. Ramon Llull ho exemplificà amb gran claredat en el capítol dedicat a la pobresa del seu *Llibre de Santa Maria*:

Ans vos dic, reina, que on més han de riqueses més no volen
haver e no fan sinó ajustar riqueses, e los pobres qui per la

---

Libre de Evast e Blanquerna. llib. 2, cap. LXXI. Santiago Galmés (ed.). 1935. II: 91; cf. MARTÍN 1973, 609).

Una mostra d'altruïsmes envers els captius, la trobem en les ordinacions incloses en l'acta fundacional de l'hospital del Coll de Balaguer (a l'Hospitalet de l'Infant) l'any 1344, on s'establia destinar anualment quatre-cents sous per a la redempció dels pobres captius: *Item quod singulis annis per eundem administratorem convertantur quadrigenti solidos barchinonensium in redempcionem pauperum captivorum pro remedio videlicet ac salute animarum superius expressarum. Ita tamen quod si tales captivi de dicto comitatu Impuriarum invenirentur ceteris preferantur* (VALLS I TABERNER 1927a, 275).

⁵¹ MARTÍN 1973, 610.

⁵² GRAUS 1961, 1053-1065.

vostra amor demanen almoïna moren de fam, e los rics tenen les riqueses empatxades enaixí que no serveïxen a ells no a altres. Mas si los hòmens qui han temporals riqueses havien pobretat esperital, sadollar-s'hien de les riqueses e amar-les hien segons genera de vicis ¿E no és açò gran malea e gran vici que un hom haja tanta de riquesa que abastaria a cent o a mil hòmens que serien rics e qui farien més de bé cascú que ell no fa? ¡Ah reina, que trop són mal partides les riqueses d'aquest món!⁵³

Una altra modalitat de pobresa era la dels anomenats “pobres vergonyants” o *pauperes verecundi*. Es tractaven d'un col·lectiu que per la seva qualitat i obligacions no podien demanar almoïna de porta en porta i ho feien de manera que fos amb el més gran secret possible.⁵⁴ Per definir-los, Pierre Gutton va recuperar el següent text de 1777: *tous ceux qui sont dans la détresse, par le malheur des circonstances sans avoir la ressource des travaux manuels, parce que le préjugé de la naissance, de l'éducation, de la profession, disons mieux l'empire de al coutume, leur interdit cette ressource*.⁵⁵ L'expressió “pobres vergonyants”, doncs, prové de l'evidència de la vergonya, en tant que s'averkonyien de ser pobres, de la seva condició de vinguts a menys, ja que en un temps passat havien gaudit d'un estatus social molt més elevat. La pèrdua de la feina, els problemes familiars, una malaltia o una vida plena d'excessos i de despeses econòmiques, els havia abocat a la pobresa.⁵⁶

⁵³ LLULL. *Llibre de Santa Maria*. cap. xxvi. J. Miracle (ed.). 1957, I: 1230; cf. MARTÍN 1973, 597.

⁵⁴ MAZA ZORRILLA 1987, 23.

⁵⁵ GUTTON 1971, 23; cf. LORENTE 1981-1982, 153.

⁵⁶ Sobre aquest col·lectiu, la literatura ens ha deixat nombrosos exemples, com ara un fragment del *Libre de Evast e Blanquerna* de Ramon Llull: “E anaven per los hospitals, servint los malalts, y visitaven los pobres vergonyants, als quals feyen secretament almoïna (...)” (LLULL. *Llibres de Evast e Blanquerna*. llib. I, cap. II. Santiago Galmès (ed.). 1935. I: 29).

En *El Decameró* de Giovanni Boccaccio (1349-1351), per la seva banda, també trobem diverses referències al caràcter dels “pobres vergonyants”, d'entre els quals destacarem el següent fragment, corresponent a les experiències viscudes per tres joves que havent heretat les riqueses del seu pare, es dedicaren a malgastar-les fins quedar-se sense res: *Né lungamente fecer cotal vita, che il tesoro lasciato loro dal padre venne meno; e non bastando alle cominciate spese seguire le loro rendite, cominciarono a impegnare e a vendere le possessioni; e ogi l'una e doman l'altra vendendo, appena s'avvidero che quasi al niente venuti furono, e aperse loro gli occhi la povertà, li quali la ricchezza aveva tenuti chiusi* (BOCCACCIO. *Decameron*. 2ª jornada, nov. III. Natalino Sapegno (ed.). [1956] 1966: 142).

La dels “pobres vergonyants” era una pobresa que sols implicava precarietat econòmica, ja que el seu lloc i mentalitat els allunyava del món dels pobres.⁵⁷ No obstant això, hi havia centres destinats a acollir-los, com ara la fundació Monti di Pietà de la confraternitat florentina de Buonuomini di San Martino, que oferia assistència als membres de classes superiors i mitja, que passaven per moments delicats. En el cas de Barcelona, hi van haver fins a vuit institucions parroquials de caràcter benèfic, conegudes pels noms de “Bací”, “Col·lecta” o “Plat” dels “pobres vergonyants”. La més antiga sembla que fou la de Santa Maria del Mar que, alhora, esdevingué la més important.⁵⁸ Segons Bronislaw Geremek, aquest tipus d'institucions afavorien l'aparició de nous pobres provinents de les èlits socials,⁵⁹ els quals, d'altra banda, també rebien ajudes provinents de deixes testamentàries particulars.⁶⁰

De totes maneres, com diu Carmen López, si existeix un pobre per antonomàsia aquest és el malalt. La malaltia per si sola implicava pobresa, ja

Així mateix, del s. xvi és referència obligada el tercer tractat d'*El Lazarillo de Tormes*, on trobem probablement la descripció literària més encertada del que era un “pobre vergonyant”, que en aquest cas es relaciona amb un escuder i que és definit per Llätzer, el protagonista del llibre, de la següent manera: *Y súbese por la calle arriba con tal gentil semblante y continente, que quien no le conociera pensara ser muy cercano pariente al conde de Arcos, o, a lo menos, camarero que le daba de vestir. (...) ¡Grandes secretos son, Señor, los que Vos hacéis y las gentes ignoran! ¿A quién no engañará aquella buena disposición y razonable capa y sayo? ¿Y quién pensara que aquel gentil hombre se pasó ayer todo el día sin comer con aquel mendrugo de pan, que su criado Lázaro trujo un día y una noche en el arca de su seno, do no se le podía pegar mucha limpieza, y hoy, lavándose las manos y cara, a falta de paño de manos se hacía servir de la halda del sayo? Nadie por cierto lo sospechara. ¡Oh Señor, y cuántos de aquéstos debéis Vos tener por el mundo derramados, que padescen por la negra que llaman honra, lo que por Vos no sufrirán!* (ANÒNIM. *El Lazarillo de Tormes*. tractat III. J. Mª Fernández Gutiérrez (ed.). 1982: 86).

⁵⁷ MAZA ZORRILLA 1987, 25.

⁵⁸ A part del “plat” de Santa Maria del Mar, al s. xiv ja existien els de Santa Maria del Pi, Sant Pere de les Puelles, Sant Jaume Apòstol, Sant Miquel i Sant Cugat del Rec o del Forn (RIU 1973, 789; cf. LORENTE 1981-1982, 153-171; ARAMAYONA 1981-1982, 173-189; CLARAMUNT 1981-1982, 369-382).

⁵⁹ GEREMEK [1986] 1995, 13.

⁶⁰ Vegeu BORRÀS FELIU 1980, 364-369.

Aquests ajuts no eren sols de tipus pecuniari. El 1427, per exemple, el comerciant Tomàs Girgós féu un llegat testamentari a favor de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona, per tal de construir una estança destinada a l'acolliment dels pobres laics que, en un altre temps, havien gaudit d'un bon estatus econòmic, és a dir, aquells que havien esdevingut “pobres vergonyants.” (v. AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), ff. 12r-13v [doc. B-33]).

que arrossegava a qui la contreïa a una situació d'inactivitat o incapacitat per al treball diari, que era el que en definitiva proporcionava els ingressos i els recursos suficients per al sustentament de la persona.⁶¹ A partir del que ens diuen els documents, comprovem efectivament que la relació entre el pobre i el malalt era estretíssima, fins al punt d'emprar-se indistintament qualsevol d'ambdós mots per al·ludir la gent atesa als hospitals.⁶² Aquesta circumstància ha afavorit la consolidació de la idea que aquests establiments van dirigir la seva atenció al pobre en un sentit ampli, independentment de la causa de la seva pobresa.

Malgrat la gran quantitat de mostres benèfiques i altruïstes orientades a facilitar la vida dels pobres, no totes els van ser favorables. Francesc Eiximenis, per exemple, n'estava en contra. Considerava que l'obligació de qualsevol persona era el treball i ser útil i productiu a la comunitat de la qual en formava part. Els malalts eren els únics que en quedaven eximits,⁶³ si bé el seu deure, com s'havien d'encarregar de recordar els regidors i governadors municipals, era el de pregar a Déu per la seva ràpida recuperació, per tal de reincorporar-se a la feina el més aviat possible.⁶⁴

---

⁶¹ LÓPEZ ALONSO 1985, 49; cf. VALDEÓN 1973, 891-892. El *Libro del buen amor* de Juan Ruiz "Arcipreste de Hita", per exemple, ens ha deixat dos interessants cants on s'especifica la impossibilitat dels cecs per poder-se guanyar la vida i la seva qualitat de pobres, degut exclusivament a la seva ceguesa. El primer diu el següent: *Varones buenos y honrados, | quered a nos ayudar, | y a estos ciegos desgraciados | la vuestra limosna dar, | pues somos pobres menguados | tenemos que suplicar* (ARCIPRESTE DE HITA. *Libro del buen amor*. "Cantar de ciegos", 1710. María Brey (ed.). 1987: 239). El segon, per la seva banda, comença així: *Cristianos, de Dios amigos, | a nos ciegos y mendigos, | con meajas y bodigos, | querednos favorecer, | jqueredlo, por Dios hacer! | Si de vos non lo obtenemos, | otra cosa no tenemos | para nos desayunar; | no lo podemos ganar | con estos cuerpos lisiados, | ciegos, pobres y cuitados* (*Ibid.* "Otro cantar de ciegos", 1720-1721. María Brey (ed.). 1987: 241; cf. MARTÍN 1973, 607).

⁶² En el cas concret de València, per exemple, en la documentació medieval s'usen indistintament les paraules malalts, pobres i pobres malalts, per referir-se a la gent atesa als hospitals (RUBIO VELA 1984, 16).

⁶³ "Cascun bon hom de la comunitat és e deu ésser ver membre e viu de la cosa pública e deu haver la manera que membre viu ha en lo cos en què viu." (EIXIMENIS. *Regiment de la cosa pública*. cap. II. P. Daniel de Molins de Rei (ed.). 1927: 42). En aquesta mateixa línia afegia que "negú no sia sofert en la comunitat que sia inútil, cas així com lo membre inútil en lo cos és mort e nou als vius, així aital hom que no és bo a res, deu ésser gitat del cos civil de la comunitat així com a inútil, qui a res no és bo e menja, e, quant en si és, encareix per sa presència lo bé que pertany a aquells qui són profitosos a la cosa pública." (*Ibid.* cap. XXI, P. Daniel de Molins de Rei (ed.). 1927: 124-125; cf. MARTÍN 1973, 593).

⁶⁴ En aquest mateix sentit, afegia el següent: "Los altres, si es vol sien orbs, o sens punys, o sens peus, o llebrosos, o en quina manera sien afollats, tots deuen entendre en

Una altra realitat ve determinada pel col·lectiu dels falsos pobres, és a dir, aquells que practicaven la mendicitat, no perquè estiguessin incapacitats per al treball, sinó perquè el defugien. Vivien a costa de l'almoïna i dels hospitals, de manera que quan sortien d'un se n'anaven a un altre. Per això es feien passar per minusvàlids, desvalguts i indigents per tal de poder-hi ser atesos.⁶⁵ Amb l'objectiu de diferenciar els vertaders pobres dels falsos, es van endegar diverses iniciatives. Se sap que a Barcelona, el 1382, es donava a tots els pobres o malalts una bolla de plom gravada amb l'escut municipal, que havien de penjar-se al coll i dur permanentment mentre fossin a la ciutat. La idea, però, fracassà perquè per obtenir el citat segell apareixien individus mig despullats, bruts, fingint-se paralítics, bojos, cecs, leprosos, etc.⁶⁶

Una proposta molt semblant s'havia dut a terme a Oxford el s. XIII i posteriorment, el s. XIV, a la ciutat alemanya de Nüremberg. En aquest darrer cas, els membres dels ordes mendicants estaven obligats a recollir

---

qualque ocupació. Car los cecs poden entendre a obres de mans, així com a tocar campanes o a menar manxes de ferrers o en qualque altre exercici honest; los espanyats poden servir de anar, e poden ésser correus e portar càrrec al coll, o calcigar cuiram, o semblants coses. Aquells qui són sense peus poden ensenyar a infants, o a scriure, o a revendre a la plaça per les revenedores. Los llebrosos poden fer çò que los altres fan lla on estan, jatsia que no degen molt participar ab nengú, car llur malaltia és contagiosa e pren-se de un en altre. E generalment hages que hom ociós en lo món no deu ésser sostengut, ne en regne, ne en ciutat, ne en vila, ne en casa, car per tot me foc." (EIXIMENIS. *Regiment de la cosa pública*. cap. XXII. P. Daniel de Molins de Rei (ed.). 1927: 130-131; cf. MARTÍN 1973, 593).

⁶⁵ Sobre aquesta qüestió, és molt il·lustratiu un capítol de la novel·la *El nom de la rosa* (ECO [1980] 1988: Tercer dia, sexta, 229-232). En relació a la gent que s'aprofitava de la caritat de les rutes de pelegrinatge i en concret del Camí de Santiago, v. RABANAL (coord.) 1993, I: 137 i 150-151.

⁶⁶ GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 8-9.

una mena de medalla metàl·lica per diferenciar-se dels falsos mendicants.⁶⁷ En altres ocasions, era el propi administrador de l'hospital qui autoritzava o no l'entrada de pobres, malalts o pelegrins.⁶⁸

2. ORÍGENS DE L'HOSPITAL MEDIEVAL

2.1 Precedents clàssics

És certament difícil afirmar amb total seguretat quin fou el moment concret i el lloc geogràfic on van aparèixer els primers hospitals. Si bé s'han buscat els seus orígens en l'Antiguitat clàssica, el cert és que fins ben entrada l'edat mitjana, no es pot parlar d'hospitals pròpiament dits. Malgrat que abans d'aquest període s'ha pogut demostrar l'existència d'establiments assistencials, les seves estructures estaven molt poc definides. A l'Egipte faraònic, per exemple, hi havia santuaris amb un cert aire filantròpic, on els malalts s'hi apropaven en busca del guariment mitjançant la pregària als déus.⁶⁹

---

⁶⁷ GEREMEK [1986] 1995, 29–30 i 38–39. Igualment, Francesc Eiximenis demanà als regidors de València posar als pobres un senyal o segell de la comunitat, per tal que poguessin viure de la mendicitat, donat que “alguns ribalts celerats, que són sans e forts e no volen treballar; e fingen-se contrets e pobres e ab nafres fetes e procurades ab diverses herbes e medecines, e donen a entendre que no poden treballar e enganen així les gents; e per aquesta via tolen e sostraen les almoines a aquells que de fet són pobres”. Segons el propi Eiximenis, aquests falsos pobres no sols eren inútils per la societat, sinó també perniciosos: “E pus, entre sí mateix, de açò que han ajustat tenen-ne golateries e tafureries e ribalderies entre sí mateix, en les tavernes e on se volen, e juren pitjor de Déu que altres”. El seu mode de vida atreia a altres que se'ls unien i tot ells “que no solament són inútils ans són encara notòriament damnosos a la cosa pública, deu hom esquivar ab menaces o ab penes, així com a diables. Car ha-n'hi qui, sots aquesta espècie de mendicar, furten e són grans lladres e fan molt de mal” (EIXIMENIS. *Regiment de la cosa pública*. cap. XXI. P. Daniel de Molins de Rei (ed.). 1927: 127; cf. MARTÍN 1973, 604).

⁶⁸ Aquest és el cas, per exemple, de l'hospital de la Font del Perelló. Durant el període en què estigué sota el govern de l'orde italià de Sant Jaume d'Altopascio (1316–1422), l'administrador era l'encarregat d'autoritzar l'entrada o no de les pesones que hi anaven. Sols podien albergar pobres, i simplement en casos extraordinaris es permetia l'entrada de gent, que per altres motius, també consideraven oportú acollir a l'hospital (ACA, *Cancelleria reial*, reg. 216, f. 33r; ap. MILIAN BOIX 1970, 100–101, doc. 4).

⁶⁹ JETTER [1972] 1981, 264. De totes maneres, cal tenir present que a Egipte també van haver-hi metges, les habilitats dels quals foren exalçades, entre altres, per literats com Homer, Heròdot, entre altres (v. DAWSON 1953, 47–60). Fins i tot, en el darrer període de la història d'Egipte, sota la dominació grecoromana —època ptolemaica—, sembla que alguns temples comptaven amb un espai destinat a la guarició de malalts. Aquest és el cas del temple de Kom Ombo. En la paret occidental del corredor exterior s'ha trobat un baixrelleu on trobem representat l'emperador Trajà, agenollat davant el déu egipci de la

A Grècia, per la seva banda, se sap que aproximadament des del 600 A.C., els temples d'Apoló, a Delfos i Corint, van ser el punt d'arribada de moviments de pelegrinatge. Posteriorment, entorn el 500 A.C., dins d'aquests complexos es van constituir santuaris dedicats al déu de la medicina, Asclepi. Amb el temps, es van arribar a establir sense la necessitat de la prèvia existència d'un temple erigit en honor al citat Apol·ló.⁷⁰ D'entre aquests nous edificis, coneguts amb el nom d'*asklepieia* (ἄσκληπεια), destacaren el d'Epidaure —el més antic, anterior al 500 A.C.—, i el de Troezen, al sud d'Epidaure —posterior al 400 A.C. Tanmateix fou interessant l'*asklepieion* de Cos —després del 300 A.C.—, que a més del santuari, comptà amb una escola de medicina.⁷¹

Alguns historiadors han vist en els *asklepieia* el precedent immediat dels hospitals.⁷² Amb tot, en línies generals, no sembla que disposessin d'un lloc específic habilitat per a què la gent hi pogués dormir, menjar o rebre assistència. Per exemple, sabem que el literat Aelius Aristides visitava amb freqüència l'*asklepieion* de Pèrgam, però en cap cas no fa esment a un espai projectat per a pernoctar.⁷³ Ara bé, a partir d'una descripció de Pausànies a propòsit de l'*asklepieion* d'Epidaure, s'ha apuntat que aquí sí que hi havia un edifici, proper al temple, on podien romandre els pelegrins,⁷⁴ conegut el

---

medicina, Imhotep. Entremig d'ambdós personatges, hi ha esculpits, també en baixrelleu, una interessant col·lecció d'estrís i eines de cirurgia de l'època (estisores, pinces, bisturís, una balança...), que ens informen del tipus d'activitat que s'hi duïa a terme (lám. 9).

⁷⁰ El culte a Asclepi, tingué una gran rellevància en el món grec. Quant a aquesta qüestió, v. SIGERIST [1961] 1987, 44–83.

Segons la mitologia grega, Zeus havia ensenyat a Apol·ló l'art de guarir. Aquest, per la seva banda, ho transmeté a Asclepi, que féu el propi amb els doctors mortals. Per aquest motiu, entorn els ss. V i IV A.C., habitualment els metges grecs eren nomenats *asklepiads* o fills d'Asclepi (MILLER [1985] 1997, 31).

⁷¹ Vegeu WICKERSHEIMER 1956, 88–89. D'escoles de medicina, a més de la de Cos, se sap que en van haver-hi a Cnido, Crotona, Cirene i Rodes (JETTER [1972] 1981, 266; cf. MILLER [1985] 1997, 32).

Pel que fa a Catalunya, a Empúries, s'han identificat unes runes adossades al cantó sud de la muralla, amb un *asklepieion*, datat a l'entorn dels ss. III–II A.C. (v. SANMARTÍ-NOLLA 1992 [1988], 23; REVENTÓS 1996, I: 69–70).

⁷² MEYER-STEINER 1912, 20–28.

⁷³ MILLER [1985] 1997, 39.

⁷⁴ El text de Pausànies diu el següent: *Al otro lado del templo está el lugar donde los suplicantes del dios duermen* (PAUSANIAS. *Descripción de Grecia*. llib. 2, cap. 27, 2. Mª C. Herrero Ingelmo (ed.). 1994. I: 288; cf. MILLER [1985] 1997, 39).

nom d'*abaton*.⁷⁵ El mateix Pausànies fa referència a un altre establiment destinat, en aquest cas, als veïns de la regió, on les dones hi podien donar a llum.⁷⁶ El de Troezen, per la seva banda, també tenia un alberg,⁷⁷ mentre que en l'*asklepieion* de Phocis, inclús hi havia servents que tenien cura dels visitants.⁷⁸

Davant d'una malaltia, molts grecs es desplaçaven fins als *asklepieia* amb l'objectiu de guarir-se, mitjançant el nomenat ritual de la *incubatio*.⁷⁹ Es tractava d'un procés, gens científic i de gran càrrega espiritual, que tenia lloc mentre el "pacient" estava dormint. Se solia fer a l'exterior del temple, si bé en alguns casos, com els citats d'Epidaure i Phocis, disposaven d'un espai destinat a aquesta fi. En el transcurs del somni, el déu Asclepi s'apareixia al malalt, actuant de tres maneres possibles. D'una banda el podia curar automàticament de manera que, quan despertava, es trobava en perfecte estat de salut. En segon lloc li podia dir el procediment a seguir per tal de recuperar-se completament. I en tercera instància, li recomanava un remei mèdic concret.⁸⁰ Al dia següent, el malalt explicava al sacerdot o al metge el succeït en el somni.⁸¹ En qualsevol cas, la majoria de vegades eren incapaços de comprendre res o bé no acceptaven les "pressumptes" indicacions del

---

⁷⁵ L'*abaton* d'Epidaure, es composava de dos pòrtics juxtaposats, disposats d'est a oest, amb una longitud de 100 m i 8 m d'ample (WICKERSHEIMER 1956, 88).

⁷⁶ *Los epidauros de los alrededores del santuario estaban muy afligidos porque sus mujreras no tenían refugio para dar a luz y los enfermos morían al aire libre. Él, para emmendar esto, dispuso una vivienda; allí era lícito para un hombre morir y para una mujer dar a luz* (PAUSANIAS. *Descripción de Grecia*. llib. 2, cap. 27, 6. Mª C. Herrero Ingelmo (ed.). 1994. I: 290).

⁷⁷ Quant a l'alberg de l'*asklepieion* de Troezen, les excavacions arqueològiques han permès comprovar que consistia d'un edifici on els dormitoris estaven situats als costats d'un pati interior, de forma quasi quadrangular (JETTER [1972] 1981, 264-265).

⁷⁸ Aquesta informació ens la proporciona novament Pausànies: *Dentro del recinto hay casas para los suplicantes y los esclavos del dios* (PAUSANIAS. *Descripción de Grecia*. llib. 10, cap. 32, 12. Mª C. Herrero Ingelmo (ed.). 1994. III: 445). Aquests "esclaus del déu", han estat identificats com els hipotètics servents que haurien vetllat per l'acolliment dels pelegrins (v. MILLER [1985] 1997, 39).

⁷⁹ Vegeu WICKERSHEIMER 1956, 87; GASK-TODD 1953, 122; SIGERIST [1961] 1987, 44-83.

⁸⁰ MILLER [1985] 1997, 40.

⁸¹ GASK-TODD 1953, 122.

déu.⁸² Els *asklepieia*, doncs, no poden ser considerats un precedent dels hospitals, ni tampoc uns centres per a la pràctica de la medicina, i sols en alguns casos desenvolupaven la funció d'alberg per als pelegrins, que ens permetria relacionar-los indirectament amb la idea de l'hostatgeria medieval.

Entorn el s. VI A.C., van aparèixer els metges públics, els anomenats *demosieuontes iatroi* o *archiatroi* (aquesta última acepció, emprada a partir del s. II D.C.). Eren els encarregats, no tant de l'atenció al malalt, com de la seva comprensió i curació. Això permeté una evolució cap a una noció més tècnica de la medicina, que en paraules de Pedro Laín Entralgo es podria definir amb el terme *tekhné*,⁸³ i que implicà la superació de la medicina religiosa i miraculosa dels temps d'Asclepi. Aquest metge públic gaudia d'una posició hegemònica en relació a altres curadors —xamans i bruixots—, i amb ell, la *polis* pretenia oferir una alternativa de metge tècnic i sense cap mena de característica sacerdotal, més o menys gratuït. Amb tot, paral·lelament a la figura de l'*archiatros* no es va crear cap institució destinada a gestionar la pràctica d'aquesta nova medicina.⁸⁴ Tan sols es pot fer referència als *iatreia* —ιατρεία—, que literalment significa espais de guariment.⁸⁵ Eren les oficines dels metges, de les quals se'n sap alguna cosa

⁸² MILLER [1985] 1997, 40. De totes maneres, en l'interior de l'*asklepieion* d'Epidaure, hi havia una sèrie d'esteles on estaven gravats els noms dels homes i les dones que havien estat curats per Asclepi. A més, també es feia referència a la malaltia que havia patit cadascú, així com la manera en què s'havien guarit (v. PAUSANIAS. *Descripció de Grecia*. llib.2, cap. 27, 3. Mª C. Herrero Ingelmo (ed.). 1994. I: 288).

⁸³ Per Pedro Laín Entralgo (1983, 41), la *tekhné* és *la capacidad del hombre para ayudar a la naturaleza en la ejecución de sus movimientos, y en determinados casos para perfeccionarla y suplirla, recibió de los griegos el nombre de tekhné, y de los latinos el de «ars». La acción «técnica» o «secundum artem» requiere, pues, un conocimiento previo y ya científico de la naturaleza de aquellas realidades sobre que ha de operar: cuerpos enfermos y remedios terapéuticos, en el caso de la «tekhné iatrikè» o «ars medica».*

⁸⁴ Aquests metges, almenys en un principi, no sembla que fossin completament públics, ja que cobraven suplementos particulars de la gent que visitaven, de manera que no treballaven gratuïtament. Sols a partir del s. IV, gràcies a un decret de l'emperador Valentinià I, s'establí que els *archiatroi* atenguessin els pobres com una obligació, segurament condicionat per una sèrie d'elements llavors ja força adversos, que implicaren la necessitat d'aquesta atenció de les classes més baixes de la societat (COMELLES et al. 1991, 45-48; MILLER [1985] 1997, 44-46). Els metges públics, però, sols exercien aquest càrrec de forma temporal, donat que ràpidament marxaven a altres ciutats en busca de més diners. No obstant això, amb el temps anaren adquirint privilegis i immunitats. Al s. II D.C. n'hi havia tants, que l'emperador Antoninus Pius (138-161 D.C.) es veié obligat a restringir el nombre d'*archiatroi* que podien sol·licitar privilegis en les ciutats gregues (MILLER [1985] 1997, 45).

⁸⁵ GASK-TODD 1953, 122.

gràcies als escrits d'Hipòcrates⁸⁶ i Galè,⁸⁷ i sobretot per les restes dels seus homònims romans construïts a Pompeia.⁸⁸ Eren una mena de dispensaris o centres de primers auxilis, que comptaven amb una petita estança de recuperació.⁸⁹ No obstant això, no eren llocs on la gent hi pogués romandre fins la seva total curació, i sols excepcionalment, en els casos d'extrema gravetat, es permetia al malalt restar-hi en un llit. En cap cas, però, no es pot parlar d'un precedent de l'hospital,⁹⁰ ja que els *archiatroi* atenien les malalties serioses en les cases particulars.⁹¹

Pel que fa al món romà, hem de parlar dels *valetudinaria*. Projectats per a l'atenció de malalts, podien ser de dos tipus. D'una banda hi havia els destinats als esclaus, erigits fonamentalment en els latifundis de la península itàlica. Eren institucions privades, promogudes pels mateixos propietaris dels esclaus. De fet, aquestos constituïen una de les fonts econòmiques més importants de l'època, i per tant, calia vetllar pel seu bon estat de salut. Al s. I

---

⁸⁶ Hipòcrates fou un famós metge grec originari de la ciutat de Cos (450–377 A.C.). Va ser un dels primers a separar la ciència de la religió. Pel que fa a les obres que li són atribuïdes, el *Corpus Hippocraticum* (440–350 A.C.), cal assenyalar que no n'hi ha cap que porti la seva firma i que una anàlisi crítica n'evidencia i fa postular una prulalitat d'èpoques i d'altres metges. Aquest *Corpus* és un conjunt heterogeni de seixanta treballs, escrits en prosa i en dialecte jònic que, probablement, formà part d'una biblioteca mèdica (la de Cos) que agrupava tant els estudis i apunts del mestre com el d'altres metges, i també els quaderns de classe dels deixebles. Així doncs, sols uns quants tractats semblen veritablement obra d'Hipòcrates (v. MILLER [1985] 1997, 34).

⁸⁷ Segons Galè, els *iatreia* eren cases de dimensions importants, amb grans portes i molt ben il·luminades (v. WICKERSHEIMER 1956, 89). Galè, originari de Pèrgam (129–99 A.C.), fou un metge que tingué una gran rellevància especialment des del punt de vista teòric. Féu un recull d'escrits partint de les idees d'Hipòcrates, però reunint alhora la tradició de les escoles hel·lenística i romana. Insistia en la importància de la relació entre el cos i l'ànima, i medicina i filosofia (v. MILLER [1985] 1997, 34).

⁸⁸ L'*iatreion* grec pervisqué en el món romà sota el nom de *taberna* (GASK-TODD 1953, 122–123). L'únic *iatreion* del qual ens han arribat vestigis, correspon a la casa dita del cirurgià de Pompeia, descoberta entre 1770–1771, que deu el seu nom als instruments de cirurgia que s'hi van trobar. Per la porta, que donava al carrer, s'hi accedia a l'atri entorn el qual s'obrien diferents estances. Finalment, una cambra que comunicava simultàniament a l'atri i al carrer, era l'espai destinat a les consultes i a la distribució de medicaments (WICKERSHEIMER 1956, 89).

⁸⁹ MILLER [1985] 1997, 41; cf. GASK-TODD 1953, 122–123; SIMILI 1957, 671–672; GOLDIN 1996, 779.

⁹⁰ Meyer-Steineg (1912, 17–18), per exemple, defensava que el mot *iatreion* havia estat substituït pel de *xenon* en el període bizantí, i que, a partir d'aquí, esdevingué el nom estàndard dels hospitals.

⁹¹ MILLER [1985] 1997, 37 i 42; cf. GASK-TODD 1953, 122–123.

D.C., per exemple, l'aristocrata Columel·la va escriure en el seu tractat *De re rustica*, a propòsit de la necessitat d'aquests *valetudinaria*, alhora que insistia en la conveniència de la seva higiene i d'un bon sistema de ventilació.⁹² Per un altre costat hi havia els *valetudinaria* militars, concebuts per atendre, curar i rehabilitar els soldats ferits, contribuint així a la consolidació hegemònica dels exèrcits romans. Solien ubicar-se en les zones frontereres i en les principals rutes de comunicació.⁹³ Entre altres han quedat vestigis dels d'Inchtuthil (Escòcia),⁹⁴ Novaesium (Neuss; Alemanya),⁹⁵ Carnuntum (Àustria)⁹⁶ i Vindonissa (Suïssa).⁹⁷

⁹² COLUMELA. *Los doce libros de agricultura*. llib. XI, cap. 1, llib. XII, cap. 1 i III. C. J. Castro (ed.) 1959, II: 118–119, 156 i 159); cf. GASK-TODD 1953, 123; WICKERSHEIMER 1956, 90; SIMILI 1957, 673. De totes maneres, aquests *valetudinaria* en general no devien ser centres de gran qualitat. Així el romà Aulus Cornelius Celsus (s. I A.C.), autor del tractat *De medicina*, comparava els supervisors d'aquells centres amb veterinaris i metges bàrbars: *Nam et ii, qui pecoribus ac iumentis medentur, cum propria cuiusque ex mutis animalibus nosse non possint, communibus tantummodo insistunt; et exterae gentes, cum subtilem medicinae rationem non noverint, communia tantum vident; et qui ampla valetudinaria nutriunt, quia singulis summa cura consulere non sustinent, ad communia ista confugiunt* (CELSUS. *De medicina*. Proemium: 65. W. G. Spencer (ed.). 1971. I: 34–36; cf. MILLER [1985] 1997, 38).

⁹³ Vegeu JETTER 1981, 265–266; COMELLES et al. 1991, 43.

⁹⁴ Un dels *valetudinaria* més interessants de la Gran Bretanya es trobava en la fortalesa de legionaris d'Inchtuthil (Perthshire; 83–86 D.C.; lām. 10). Es tractava d'un edifici que en planta desenvolupava un rectangle, els quatre braços del qual s'articulaven entorn un pati. Tot ell estava cuidadosament traçat: un passadís intern seccionava longitudinalment per la meitat totes les naus, facilitant així l'accés a les petites cel·les que s'obrien a banda i banda del mateix. D'aquestes, n'hi havia un total de 64, a les quals calia afegir-ne una de dimensions més grans, situada en l'extrem sud-oest, que devia funcionar com una mena de quiròfan. Cadascuna de les cambres comptava amb quatre llits, que en el conjunt global del centre permetien que aquest donés cabuda a 250 persones. N. Orme i M. Webster (1995, 15), consideren que aquest *valetudinarium*, des del punt de vista arquitectònic, devia ser molt semblant als que s'haurien aixecat en l'Europa continental (cf. PITTS-ST. JOSEPH 1985).

⁹⁵ El *valetudinarium* de Novaesium, devia erigir-se entorn el 100 D.C. Segons Charles Singer (1940, 294), l'entrada estava situada al nord, i després de passar a través d'uns espais usats com a "oficines administratives", s'arribava a un rebedor, a continuació del qual hi havia una llarga i estreta estança, destinada probablement com a refector. Aquesta estava envoltada en tres dels seus costats per un passadís on s'obrien les habitacions dels malalts. Entorn aquestes cambres, hi havia un segon passadís, al voltant del qual hi havia altres estances, segurament per a soldats de major rang, donat que estaven millor condicionades, alhora que anaven precedides per un petit vestíbul. Aquest *valetudinarium*, a més, és important perquè s'hi han trobat instruments quirúrgics així com pots per contenir ungüents (cf. WICKERSHEIMER 1956, 91–92; HAMARNEH 1962, 378).

⁹⁶ Aquest *valetudinarium* situat en el quarter general de la 14ª legió, fou construït el 73 D.C., i funcionà durant més de 300 anys (GASK-TODD 1953, 123). Arquitectònicament es tractava d'un rectangle de 47,50 x 34,25 m, amb un pati interior. Els quatre cossos de l'edifici tenien una profunditat de 4,50 m, i estaven dividits en diferents cambres, de

Alguns autors els han definit com autèntics hospitals i, fins i tot, partint d'aquesta premissa, Nicholas Orme i Margaret Webster afirmen que foren precisament els romans els qui introduïren els hospitals a Gran Bretanya.⁹⁸ No obstant això, no hi ha cap indici que faci pensar que a part dels esclaus i els soldats, els *valetudinaria* també s'haguessin destinat a la resta de la població. Per aquest motiu tampoc no poden qualificar-se com a hospitals pròpiament dits, tot i que des del punt de vista del seu funcionament, s'hi puguin trobar analogies. En canvi, igual que en el món grec, sí que hi havia metges privats.⁹⁹

2.2 El component religiós

ELS MISSATGES DELS SANTS PARES DE L'ESGLÉSIA

Ja dins del període medieval, no hi ha dubte que el desenvolupament i l'èxit dels hospitals, i de qualsevol altra institució de caràcter assistencial, està lligat al triomf del cristianisme. De fet, en la literatura cristiana és habitual trobar passatges i comentaris convidant a la pràctica de la caritat envers els pobres i malalts. En aquest sentit, lògicament, brillen amb llum pròpia les Sagrades Escriptures.¹⁰⁰ Sant Pau, per exemple, exhortava els romans a ser caritatius i exercir l'hospitalitat (Rm 12, 8–13), mentre que als fidels de Corint, els adreçà el següent missatge: “Ja coneixeu la generositat del Senyor nostre Jesucrist: ric com era, s'ha fet indigent per vosaltres a fi que vosaltres sigueu rics gràcies a la seva indigència” (2Co 8, 9). També elogià la liberalitat i

---

dimensions variables, que s'obiren bé al pati, bé a l'exterior, i que en alguns casos estaven comunicades entre elles. Estaven destinades a l'hospitalització dels soldats ferits o malalts, si bé devia haver habilitada alguna zona per al personal sanitari. Sota una de les ales, hi havia una claveguera, que fa pensar en l'existència de letrines.

El 167 d.c. el camp de Carnuntum fou destruït, però posteriorment s'hi va contruir un segon *valetudinarium*, més gran i de tipologia arquitectònica diferent a l'anterior, a l'estil dels que els romans van construir en zones frontereres: allò que els alemanys han definit com el *korrido system*. Consistia a enquadrar un edifici rectangular dins d'un altre, separats tots per un passadís cobert amb un sostre (WICKERSHEIMER 1956, 91).

⁹⁷ Vegeu GASK–TODD 1953, 123; JETTER [1972] 1981, 265.

⁹⁸ ORME–WEBSTER 1995, 15.

⁹⁹ En aquest sentit, remeto a un passatge d'*El Satiricó* de Petroni, on un grup de metges socorre al ferit Trimalció, un dels protagonistes de l'obra (PETRONIO. *El Satiricó*. cap. LIV. E. Palau (ed.). 1985: 75).

¹⁰⁰ Vegeu SCHMITT 1974, 547–560.

l'hospitalitat del noble Filemó (Flm 5-7), al temps que en una carta a Timoteu, li deia que per escollir una vídua per al servei de l'Església, aquesta hauria d'haver exercitat l'hospitalitat, rentat els peus dels sants i auxiliat als indigents (1Ti 5, 10). En dirigir-se als hebreus, sant Pau els recordà que no oblidessin l'hospitalitat, perquè sense saber-ho podien estar donant allotjament als àngels (He 13, 2), i també els convidava a ajudar als captius: “Recordeu-vos dels presos com si compartíssiu les cadenes. Recordeu-vos dels qui són maltractats, com si els maltractats fóssiu vosaltres” (He 13, 3). Sant Joan, en una epístola al presbíter Caius, l'exalçava per la seva actitud envers els pelegrins (3Jn 5-7). Sant Jaume, per la seva banda, considerava que el vertader esperit religiós consistia a “visitar els orfes i les vídues quan els veus aclaparats, i guardar-te dels esquitxos del món” (Jm 1, 27).

Pel cristianisme, doncs, la caritat era la virtut suprema, alhora que tenir cura dels malalts passava per ser una de les principals manifestacions de l'amor envers Déu.¹⁰¹ Sant Gregori de Nissa, per exemple, defensava la necessitat d'estimar els pobres, alhora que insistia en oferir un tracte especial als malalts, ja que era una de les premisses més importants de la conducta cristiana. En aquesta mateixa línia, sant Basili deia que els malalts s'havien de cuidar a imitació de Crist.¹⁰²

Tots aquests episodis, però, no són més que unes poques pinzellades d'una literatura filantròpica molt més extensa, que en cap dels casos no incideix en l'ús d'un o altre tipus de medicina per a la superació de les malalties. En els primers segles de l'edat mitjana, almenys pel que fa al món occidental, majoritàriament es creia que el guariment dels malalts sols estava en mans de Déu. Així, el Nou Testament, com hem dit, defensa la pràctica de la caritat envers els malalts, però mai no es refereix a la utilització de medicaments. Jesucrist i els seus deixebles van fer curacions miraculoses sense l'ajut de fàrmacs. Aquest és el cas d'un passatge de l'evangeli de sant Marc, on Jesucrist cura una dona amb un problema d'hemorràgies, en el

---

¹⁰¹ Els mateixos Evangelis fan constar que Jesucrist recordava que Déu esperava que els cristians visitessin els malalts (Mt 25,31-46).

¹⁰² MILLER [1985] 1997, 52-53.

qual, a més a més, s'aprofita per remarcar la ineficàcia dels esforços i mètodes seguits pels metges (Mc 5, 25-34).¹⁰³

D'ençà del s. IV D.C. la situació començà a canviar. Segons Gregori de Nissa, al llarg dels segles, els metges havien anat descobrint plantes i minerals beneficiosos per curar, i d'altres de perjudicials. Alhora, afegia que per aquest motiu calia veure la medicina com una mostra d'allò que Déu permetia fer als homes, si aquestos treballaven en harmonia. Sant Basili, per la seva banda, insistia que tot depenia de Déu, però al mateix temps defensava que l'ús de la medicina era compatible amb el de la fe, atès que no tot es podia solucionar amb els poders sobrenaturals, ja que Déu actuava a la terra a través de les persones.¹⁰⁴ La medicina, doncs, paulatinament esdevingué un símbol de la caritat i, inclús, algunes figures vinculades directament al cristianisme la practicaren com autèntics metges.¹⁰⁵

L'IDEAL DE VIDA MONÀSTIC

També cal tenir molt en compte el paper desenvolupat pels fundadors dels primers monestirs i canòniques, els quals emfasitzaren en les seves respectives regles, la dedicació que havien de tenir els religiosos en el servei als malalts, pelegrins i pobres. Ja des de l'inici del cristianisme van aparèixer anacoretas i eremites, decidits a entregar-se a la meditació il·limitada a Déu, acceptant amb això les condicions de vida que fins i tot amb el més acèrrim ascetisme a penes garantien la seva pròpia existència. El desig de fugir al desert no era més que un símbol de rebuig cap a la civilització clàssica fonamentada en la raó de ser de la ciutat.

Sant Antoni Abat (251-356 D.C.), sembla que fou el primer a retirar-se al desert per viure en solitari, però ràpidament van aparèixer molts altres eremites que el van imitar. Així s'anaren formant petits grups de

---

¹⁰³ Al s. II, per exemple, Tatian de Síria, en el seu tractat *Adversus Graecos*, atacava totes les manifestacions de la cultura hel·lènica, incloent la medicina. Igualment, a la fi del s. III, Arnobius de Sicca definí la medicina com un exemple de la cultura pagana, atès que no garantia la curació del malalt, i perquè a més a més es basava exclusivament en el coneixement humà i no en el poder diví de Déu (v. MILLER [1985] 1997, 53-54).

¹⁰⁴ Vegeu MILLER [1985] 1997, 55.

¹⁰⁵ Són els casos coneguts de sant Lluç, o del sacerdot Dionís, al s. III (MILLER [1985] 1997, 57).

monachoi,¹⁰⁶ que tot i que en un principi vivien aïllats, després s'uniren formant petites societats.¹⁰⁷ Entorn el 320 D.C., sant Pacomi creà el primer cenobi a Tabennesi —a prop de Denderah, al nord de Tebes i a la ribera dreta del Nil—, en reunir un grup d'eremites per al treball, l'oració i el menjar comunitaris. Malgrat que vivien solidàriament en unes austeres cel·les entorn d'una capella central, continuava primant el sentit individual.¹⁰⁸ També disposaven d'espais on acollien gent de fora que venien en qualitat de convidats, però en cap cas no es tractaven de centres de caritat.¹⁰⁹

A la mort de sant Pacomi el 346 D.C., ja existien a Egipte nou grans monestirs per a homes i dos per a dones. Semblaven grans aldees on cada monjo i germaneta vivia en la seva pròpia casa, alhora que en el centre s'hi erigien un refectori comú i una o varies capelles per als serveis religiosos que se celebraven en la comunitat.¹¹⁰

Amb sant Basili el Gran (330–379 D.C.), el monaquisme de l'Església oriental assolí la seva màxima expressió. Fou el primer a redactar una regla, que deixava entreveure moltes de les característiques que després quedarien paleses en la benedictina. El 358 D.C. ja havia organitzat a Annisi un monestir amb alguns dels seus companys, però amb un sentit de vida comunitària molt més profund que el pacomià. Volia que els seus seguidors s'intstal·lessin a prop de les ciutats i no en llocs inhòspits, per tal de poder desenvolupar més fàcilment la seva funció de caritat envers els pobres. Sant Basili inicià el que es coneix com monaquisme d'Anatòlia o moviment monàstic urbà, que consistia a combinar la *theoria* i la *praxis*, és a dir pregària i filantropia.¹¹¹ Amb aquesta idea, el 370 D.C. fundà el que tradicionalment s'ha definit com el primer hospital cristià. Es tractava d'un gran edifici per a malalts ubicat davant les portes de Cesàrea de Capadòcia —actual Kayseri—, del qual en parlaré més endavant.

---

¹⁰⁶ La paraula grega *monachoi*, deriva de *monos*, (μονος), que significa solitari.

¹⁰⁷ En relació al sorgiment del monaquisme, v. TEJA 1989, 11–24

¹⁰⁸ GARCÍA VALDÉS 1987, 126.

¹⁰⁹ MILLER [1985] 1997, 119.

¹¹⁰ BRAUNFELS [1969] 1975, 23.

¹¹¹ MILLER [1985] 1997, 119–120.

D'altra banda, cal fer esment a les paraules de sant Agustí (354–430 D.C.), a qui devem les regles més antigues del monaquisme occidental. Després d'entrar en contacte amb l'ideal monàstic a Milà, el 387 D.C. va retornar a l'Àfrica on fundà, en companyia dels seus seguidors, el seu primer monestir a Tagaste. La seva vida la dedicà plenament a la difusió del lema de l'amor a Déu i la caritat al proïsme, fet que justificaria sobradament l'hostatgeria que féu erigir a la ciutat episcopal d'Hipona. Una de les seves premisses fonamentals era l'amor als pobres, fins al punt que arribà a repartir entre ells els tresors de la seva església. Alhora, deia que les rendes del bisbe eren rendes del pobre, i que si el pobre no trobava res per menjar a la casa del bisbe, era precís que aquest estigués, si calia, un dia sense menjar.

Quan Joan Crisòstom aconseguí la cadira de Constantinoble (398 D.C.), va defensar un retorn als ideals dels primers ascetes per tal de viure novament enclaustrats. D'aquesta manera, les qüestions de caire pràctic les hauria d'assumir el propi bisbe, postura també recolzada per Evagri de Pontos i Neilos d'Ankyra.¹¹² El mateix Joan Crisòstom va fomentar la fundació d'institucions assistencials, que havien d'estar, igualment, sota l'exclusiva supervisió dels bisbes.

En aquesta mateixa línia, el 451 D.C. es va celebrar el concili de Calcedònia, arran del qual encara sortí més reforçada la posició dels bisbes. En el cànon 4 s'instava als monjos a deixar de generar problemes entre l'Estat i l'Església, per quant es desplaçaven d'una ciutat a l'altra de forma incontrolada i establint-se on volien sense l'aprovació episcopal. Per aquest motiu es decidí que a partir d'aquell moment estarien estrictament supeditats al bisbe local i requeririen de la seva autorització per la creació d'una nova comunitat.¹¹³

En l'esmentat concili de Calcedònia, també es va acordar, com en temps de Joan Crisòstom, que els bisbes serien els únics responsables de gestionar el funcionament de les institucions filantròpiques, i no els monjos. No obstant això, se sap que hi van haver algunes excepcions, com és el cas

---

¹¹² MILLER [1985] 1997, 121.

¹¹³ MILLER [1985] 1997, 123; cf. TOLLET 1892, 42.

d'alguns hospitals constantinopolitans. En aquest sentit remeto al *xenon*¹¹⁴ de Santa Irene de Perama (s. v), fundat pel sacerdot Markinos amb el consentiment de l'església del districte de Santa Irene de Perama, on els "monjos urbans" van tenir un paper molt important, fins al punt que possiblement van assumir llur administració. Un altre exemple és l'anomenat Kosmidion. Es tractava d'una església fundada el 439 per Paulinos, amic i membre de la cort de l'emperador Teodosi, en honor als sants doctors Damià i Cosme. Un document del s. vi afegeix que també comptava amb un *xenon*, que disposava de diferents habitacions, incloent-hi una de cirurgia i un bany. Els compromisos litúrgics i l'atenció als malalts anaven a càrrec d'una comunitat monàstica.¹¹⁵

Així doncs, malgrat algunes temptatives que pretenien limitar el paper dels monjos, aquestos van seguir desenvolupant una tasca molt important.¹¹⁶ Sant Benet de Núrsia que, el 524, havia fundat el monestir de Monte Cassino, va convenir en el capítol 55 de la *Sancti Benedicti Regula Monasteriorum*, el deure del monjos a practicar l'hospitalitat més generosa envers els pobres i desconeguts.¹¹⁷ En el capítol 53, afegia que tractarien els hostes com si fossin el mateix Crist en persona.¹¹⁸ Alhora, en el capítol 36 els instava a adequar una cel·la a part pels malalts, que serien atesos per un monjo destinat especialment per aquesta tasca, i especificava que se'ls oferiria el bany sempre que convingués, tot i que tindrien preferència els que estiguessin en una situació més delicada i els més vells.¹¹⁹ Finalment

---

¹¹⁴ En relació a la paraula *xenon*, referida directament al concepte d'hospital, en parlaré en l'apartat següent dedicat a la terminologia de les institucions assistencials medievals.

¹¹⁵ MILLER [1985] 1997, 123-124.

¹¹⁶ Per exemple, l'emperadriu Eudòcia, en la segona visita que féu a Jerusalem (443), que llavors ja era un dels punts més importants del cristianisme, estigué molt vinculada als "monjos urbans", i els sufragà la construcció o restauració de diverses institucions assistencials (MILLER [1985] 1997, 126).

¹¹⁷ SANAHUJA 1944, 21.

¹¹⁸ *Omnes supervenientes hospites tamquam Christus suscipiantur, quia ipse dicturus est: hospes fui, et suscepistis me* (BRAUNFELS [1969] 1975, 294; cf. SECALL GÜELL 1990 [1980], 17).

¹¹⁹ *Quibus fratribus infirmis sit cella super se deputata, et servitor timens Deum et diligens ac sollicitus. Balnearum unus infirmis quotiens expedit offeratur: sanis autem, et maxime juvenibus, tardius concedatur (...)* (ap. BRAUNFELS [1969] 1975, 293; cf. GARCÍA VALDÉS 1987, 126).

també creia que era un deure el donar de menjar als malalts i als més dèbils, per tal que recuperessin les seves forces.

La influència i l'èxit dels ideals de sant Benet fou immediat. Més endavant, tingué lloc un altre concili de gran importància, el celebrat a Aquisgrà el 817. Al capítol 141 s'acceptà la conformitat amb les ensenyances evangèliques sobre l'hospitalitat dels pobres. A més a més, s'ordenà als prelats de l'Església que a imitació dels antics Pares, tinguessin un hospital per a l'allotjament de pobres i pelegrins, on hi poguessin ser atesos de les seves necessitats. Estaria, sufragat, això sí, amb els béns de l'Església —delmes, fruits i almoines—, alhora que un germà de la mateixa congregació rebria als pobres i pelegrins com si es tractessin del mateix Jesucrist.¹²⁰

2.3 Orient: bressol de l'assistència hospitalària

2.3.1 Breu apunt terminològic

Totes les manifestacions favorables a la pràctica de la caritat que s'han anat citant i els nous ideals monàstics, despertaren un esperit filantròpic que es traduí en la creació d'uns establiments dedicats a oferir assistència als necessitats. El seu origen se situa a Orient al segle IV D.C., coetàniament als primers monestirs.¹²¹ Al principi del s. IV D.C., a Antioquia i Síria, ja hi havia unes cases de caritat anomenades *xenodocheia*, on s'atenia i aixoplugava als pobres i pelegrins.¹²² El 332, per exemple, l'emperador Constantí féu una donació a les esglésies de Síria per a nodrir els clergues, les vídues i els pobres d'aquests *xenodocheia*.¹²³

El mot *xenodocheion*, d'origen grec (ξενοδοκειον), significa alberg per a forasters (de *xenoi*, ξενοι).¹²⁴ Tot i que fonts més tardanes dels ss. IV–V D.C., empren aquest terme per referir-se a un refugi per a malalts o inclús com a hospital, no sembla que funcionés com a tal a l'entorn del 330. En aquest

¹²⁰ SANAHUJA 1944, 21–22.

¹²¹ Vegeu JETTER [1972] 1981, 266–269; ROSEN 1963, 1–36; MILLER [1985] 1997.

¹²² COMELLES et al. 1991, 51 i n. 57.

¹²³ MILLER [1985] 1997, 21.

¹²⁴ JETTER [1972] 1981, 266; cf. GASK–TODD 1953, 125; WICKERSHEIMER 1956, 93; SIMILI 1957, 673.

sentit, el 344 el bisbe Leontios d'Antiòquia, hi construï un *xenodocheion* per a pobres, però no deia res de malalts. Tanmateix, l'emperador Julià l'Apòstata (361–363), tot i haver renunciat al cristianisme i haver promogut un retorn al paganisme, va impulsar la creació d'una xarxa de *xenodocheia* en les principals ciutats de l'Imperi, a imitació dels cristians i destinats a tots els viatgers pobres.¹²⁵

Sigui com vulgui, sembla que el *xenodocheion* fou la llavor a partir de la qual es va desenvolupar l'hospital pròpiament dit.¹²⁶ El 398, Pal·ladi, biògraf de Joan Crisòstom, ja parlava d'una institució nomenada *nosokomeion* (νοσοκομειον; de νοσοζ, malalt i κομειν, guarir), destinada a atendre i curar malalts, si bé també s'hi acollien pelegrins (*xenoi*), on a més a més hi havia metges, cuiners, infermers i altres servidors.¹²⁷

En aquesta època també van aparèixer altres tipus d'establiments assistencials. Els *pandokheia* (πανδοκεια), eren uns albergs per a pelegrins¹²⁸ que van ser habituals en els grans centres de pelegrinació cristiana, com els de Qal'at Sim'an i Deir Sim'an¹²⁹ a Síria (c. 479). D'altres, en canvi, eren centres molt específics, com ara el *ptocotropheion* (πτοκοτροφειον; de πτοκοσ, pobre, i τρεφο, nodrir), on s'acollien i protegien pobres, tota persona que patís infortunis i inclús malalts.¹³⁰ L'*orphanotropheion* (ορφανοτροφειον; d'ορφανος, orfe, i τρεφο, nodrir), del qual hi ha constància des del s. v, en temps de Justinià, s'encarregava de donar menjar als nens orfes. Molt semblant a aquest últim, d'ençà del s. vi,

¹²⁵ Vegeu TOLLET 1892, 41; GASK-TODD 1953, 125–126; JETTER [1972] 1981, 266; COMELLES et al. 1991, 51.

¹²⁶ GASK-TODD 1953, 125.

¹²⁷ MILLER [1985] 1997, 22; cf. TOLLET 1892, 41; WICKERSHEIMER 1956, 93; SIMILI 1957, 673.

¹²⁸ Vegeu WICKERSHEIMER 1956, 93.

¹²⁹ El *pandokheion* de Deir Sim'an, servia d'hostatgeria als cristians que es dirigien a Qal'at Sim'an per rendir culte a Sant Simeó l'Estilita. Es tractava en realitat d'un monestir (lâm. 11), constituït per un claustre central, entorn el qual s'erigien una església, dos edificis destinats a les necessitats monàstiques i dues construccions més, en els cantons nord i sud del mateix, que funcionaven com a hostatgeries, semblants als temples clàssics, amb un cos central tripartit, envoltat completament per un pòrtic columnat. Els viatgers que hi eren acollits, podien pernoctar tant a l'interior de les sales, com sota les arcades de l'espai porticat.

¹³⁰ Vegeu SIMILI 1957, 673.

tenim el *brephotropheion* (βρεφοτροφειον; de βρεφος, infant, i τρεφο, nodrir), que alimentava els infants. Per la seva banda, el *gerokomeion* (γηροκομειον; de γηρος, vell, i κομειον, guarir), també des del s. VI, estava especialitzat en l'atenció dels ancians.

D'entre els termes enumerats, mereix una consideració especial el de *xenodocheion*. En un principi es relacionava amb una casa comercial, però ja a partir del s. IV descrivia les cases per a pobres que mantenia l'Eglésia cristiana de Síria. Sant Basili, fins i tot, l'usà com a sinònim de *nosokomeion* en referir-se al centre que fundà a Cesàrea de Capadòcia l'any 370.¹³¹ Una altra paraula derivada de *xenodocheion*, és la de *xenon*, que més tard (s. XII), s'empraria per definir l'hospital constantinopolità del Pantokrator Xenon. De totes maneres etimològicament és un terme que al començament no tenia res a veure amb l'acte de guarir. Per exemple, en la Grècia clàssica, Eurípides parlava de les habitacions per a convidats del seu palau com a *xenones*. No fou fins el s. III, que no prengué un nou significat, vinculant-se amb activitats d'acolliment a pelegrins i convertint-se així en sinònim de *xenodocheion*.¹³²

Al s. V es distingia entre *xenon* —per a pobres i pelegrins— i *nosokomeion* —infermeria. Posteriorment, a partir del s. VIII, el terme *nosokomeion* tendí a ser substituït de manera generalitzada pel de *xenodocheion*, probablement perquè permetia diferenciar millor els hospitals seculars o civils, de les infermeries dels convents.¹³³

2.3.2 El *ptochotropheion* de Cesàrea (s. IV)

En aquest procés inicial de formació i desenvolupament de les institucions assistencials a Orient, tingué un paper molt destacat el que tradicionalment s'ha considerat com el primer hospital cristià. Va ser fundat l'any 370 per sant Basili, bisbe de Cesàrea de Capadòcia (370–379), davant les portes

¹³¹ MILLER [1985] 1997, 24–28.

¹³² En una inscripció trobada en una hostatgeria del s. III a la ciutat síria de Faena, aquesta ja apareix referida amb el terme *xenon* (MILLER [1985] 1997, 27).

¹³³ De totes maneres, en la parla grega, no s'acceptava en línies generals l'accepció *xenodocheion* en tant que hospital. Al s. VI, el jurista Julià el definí com un lloc d'acolliment de viatgers, alhora que es referia al *nosokomeion* com una institució on els malalts rebien un tracte especial (MILLER [1985] 1997, 25–28).

d'aquesta ciutat. Era una institució filantròpica constituïda entorn una comunitat monàstica, on sant Basili va posar en pràctica els seus ideals d'amor al pròxim i sobretot d'atenció als malalts.¹³⁴

De totes maneres i, tenint en compte la gran varietat d'institucions caritatives que van sorgir en aquesta època, no es pot parlar d'un hospital pròpiament dit. Es tractava en realitat d'un *ptocheion* o *ptochotropheion*,¹³⁵ on s'acollien i protegien pobres, però que també rebia malalts per tal d'intentar guarir-los mitjançant la pràctica de la medicina. Segons Casimir Tollet estava dividit en diferents departaments destinats a ambdós sexes, gent de diversa edat, etc. En aquest sentit, l'historiador francès parla d'una secció on s'amamantaven infants (*brephotropheion*), una altra on s'alimentaven als orfes (*orphanotropheion*), un espai per als malalts (*nosokomeion*) i un per als vells (*gerokomeion*), i finalment hostatgeries per a mendicants i estrangers (*ptocotropheion* i *xenodocheion*).¹³⁶ En qualsevol cas, les dades que s'han conservat no permeten ser tant explícits com pretèn Tollet, i sembla, com si aquest autor hagués volgut recollir en aquest establiment totes les institucions filantròpiques existents en l'època.

Gregori de Nissa, amic de sant Basili, el va definir com una ciutat de pietat projectada per a malalts i per a tot tipus de necessitat.¹³⁷ Igual que els monestirs que s'edificaven lluny de les grans poblacions, aquest centre no estava dins la ciutat de Cesàrea, sinó fora de les seves muralles. Estava constituït per una església i una sèrie de petites cases, a mode de cel·les, que devien estar incloses dins d'un espai emmurallat.¹³⁸ Una comunitat de

¹³⁴ Durant el funeral de sant Basili, el seu amic Gregori de Nissa féu una homília on insistí en l'especial atenció que sant Basili va dedicar als malalts al llarg de la seva vida (GASK-TODD 1953, 127).

¹³⁵ De totes maneres, la pluralitat terminològica i institucional que caracteritzà aquesta època, féu que en ocasions el propi sant Basili el definís com un *nosokomeion* o un *xenodocheion* (v. MILLER [1985] 1997, 25-26).

¹³⁶ TOLLET 1892, 41.

¹³⁷ MILLER [1985] 1997, 85. El mateix Gregori de Nissa, en relació a aquest establiment, féu el següent comentari: "Conduïu les vostres passes fora d'aquestes muralles, digué; detureu les vostres mirades en aquesta nova ciutat on l'opulència s'afanya a declarar-se, no tan sols en allò que li sobra, sinó també en allò que li cal. Aquí, les malalties se suporten amb resignació." (TOLLET 1892, 41; traducció pròpia).

¹³⁸ Vegeu GASK-TODD 1953, 127; WICKERSHEIMER 1956, 92-93.

En el foli 149 d'un còdex il·lustrat del s. IX conservat a la Biblioteca Nacional de França a París (gr. 510), on es recullen una sèrie de sermons de Gregori de Nissa, hi ha un dibuix

monjos s'encarregava de llur direcció i administració gràcies a les donacions pietoses que rebien i a l'exercici de la mendicitat.¹³⁹

Des del punt de vista arquitectònic, no eren un conjunt d'edificis reaprofitats, sinó que s'havien construït *ex novo*. L'èxit de la institució fou immediat, fins al punt que va originar algunes enveges. Així, sant Basili fou acusat de pretendre obtenir més poder i d'infringir l'autoritat civil. Per tal de respondre a aquestes crítiques, el propi sant Basili escriví una carta al governador de la província, Elies, on va incloure una descripció dels trets més característics del seu *ptochotropheion*:

Ara m'agradaria que aquells que estan assetjant les seves imparcials orelles fossin preguntats sobre el mal que produeixo al govern? Quin menyspreament pateixen els interessos públics, siguin grans o petits, per la meua administració de les esglésies? Encara, possiblement, es deu alenar que jo he perjudicat al govern erigint una magnífica església dedicada a Déu, i entorn d'ella una casa particular, la primera lliurement assignada al bisbe, i la segona, a altres oficials de l'Església, de manera que l'ús d'ambdues és oberta al vostre magisteri i al vostre seguici. Però a qui fem mal per haver construït un lloc per a l'acolliment dels estrangers, tant pels que estan de viatge com pels que necessiten tractament mèdic per estar malalts, i per haver establert els mitjans per donar-los el consol que volen, infermeres, metges, mitjans de transport i acompanyament? Tots aquests homes han d'aprendre tants oficis com sigui necessari per la vida i perquè trobin una ocupació respectable; ells també han de tenir edificis apropiats per al seu treball, els quals són un honor per aquest lloc, i, la seva reputació és crèdit per al nostre governador, li confereix glòria (...)¹⁴⁰

En aquesta carta, a més a més, s'especificava que també disposava d'espais habilitats per als animals, guies per als estrangers, llocs destinats

---

del *ptochotropheion* fundat per sant Basili a Cesàrea. Apareix representat com un edifici de forma rectangular, envoltat per una galeria porticada. A través dels arcs d'aquest porxo, es pot veure a sant Basili i Gregori de Nissa, identificats per les inscripcions, els quals es troben atenent els malalts. En qualsevol cas, el text no menciona el nom de l'establiment, ja que encara no s'havia construït en el moment en què Gregori féu el sermó que acompanya la imatge (DER NERSESIAN 1962, figs. 7 i 207; cf. MILLER [1985] 1997, 142).

¹³⁹ JETTER [1972] 1981, 267. Atès que les comunitats de sant Basili no superaven la trentena de monjos, la major part de la gent que hi havia en aquest complex devien ser malalts i pobres (MILLER [1985] 1997, 86).

¹⁴⁰ SANT BASILI. *Lettres*, 94. Y. Courtounne (ed.). 1957. I: 204–207 (Traducció pròpia a partir de la versió anglesa publicada per GASK–TODD 1953, 127–128); cf. TOLLET 1892, 41.

exclusivament a oferir allotjament i una zona separada per als malalts, inclosos els leprosos.¹⁴¹ No obstant això, el més important és que ens mostra que, per sant Basili, la responsabilitat del *ptochotropheion* no finalitzava amb la curació del pacient, sinó que s'havia de vetllar perquè es rehabilités de manera que després es pogués guanyar la vida per ell mateix. D'aquesta manera, s'explica la seva insistència davant la necessitat de disposar de tallers on aquests homes podien aprendre qualsevol tipus d'ofici. De fet, els hospitals actuals, intenten portar a terme aquests mateixos ideals, pràcticament setze segles més tard que ho fes sant Basili.¹⁴² La diferència amb altres establiments de l'època, era que sant Basili hi va aplicar els seus coneixements mèdics que havia après a l'escola d'Atenes a l'entorn del 350.¹⁴³

Com ja he apuntat, si bé tradicionalment s'ha insistit en què aquest va ser el primer hospital cristià, sembla que en realitat era una institució mixta on a més de servir els necessitats, es tractava la malaltia d'una manera més o menys tècnica. Sigui com vulgui, però, creà un model de centre assistencial innovador que va tenir molt d'èxit i que, segons Timothy Miller, en molts elements referents al seu funcionament i constitució, recorda el *Pantokrator Xenon* de Constantinoble (s. XII).¹⁴⁴

2.3.3 *El Pantokrator Xenon de Constantinoble (s. XII)*

El 1136 l'emperador bizantí Basili Joan II Comnè (1118–1148), fundà a Constantinoble un complex edilici nomenat Zeyrek Kilisi Cami. Incloïa tres establiments diferents: d'una banda un monestir destinat a una comunitat de clausura, que comptava amb els edificis necessaris per a les diverses activitats monàstiques. En segon lloc hi havia una sumptuosa església on es trobava la tomba de la dinastia.¹⁴⁵ I en tercera instància un hospital, compost

---

¹⁴¹ MILLER [1985] 1997, 86.

¹⁴² GASK-TODD 1953, 128.

¹⁴³ Per sant Basili, l'aplicació dels coneixements mèdics per a la guarició dels malalts, era la màxima expressió possible de filantropia (MILLER [1985] 1997, 61).

¹⁴⁴ MILLER [1985] 1997, 87.

¹⁴⁵ El complex, però, comptava amb un total de tres esglésies: la meridional, fundada per l'emperadriu Irene entre el 1118 i 1124, i dedicada al Crist Pantòcrator. La septentrional, que data de poc després de 1124, era pública i estava sota l'advocació de la

per dos centres: el Pantokrator Xenon (Ξωτηρ Παντοκράτωρ), per a l'atenció dels malalts, i el *gerokomeion*, per a la gent gran. La presència d'aquestes tres institucions en un sol emplaçament, és el que es coneix com la "tríada comnèmica".¹⁴⁶

Poc se sap quant a l'arquitectura del Zeyrek Kilisi Cami. Simplement s'han conservat les restes de les tres esglésies del conjunt, mentre que les excavacions arqueològiques sols han permès concretar que el Pantokrator Xenon i el *gerokomeion*, així com les estances dels monjos i del servei, es trobaven entorn d'aquelles esglésies. En canvi, sí que tenim moltes dades referents al seu funcionament, gràcies al nomenat *Typikon*, un reglament intern establert pel propi Joan II Comnè, on estaven especificades les ordinacions, les regles i els objectius de la comunitat monàstica i dels dos centres filantròpics. Malauradament, això no és suficient per conèixer amb exactitud quina fou la seva estructura, en tant que no tenim cap dibuix ni del seu aspecte exterior ni de la seva planta.¹⁴⁷ No obstant això, l'arquitecte grec Basileios Tsagres va fer una proposta de la seva hipotètica planta, partint de la informació que ens ha proporcionat l'esmentat *Typikon* (lâm. 13), recollida en un article de Pan S. Codellas¹⁴⁸ i que, posteriorment, ha estat rebatuda per altres estudis.¹⁴⁹

Els historiadors tampoc no s'han posat d'acord a l'hora de concretar l'origen d'aquest complex. Segons el citat Pan S. Codellas, les nombroses fundacions caritatives que es van anar erigint a Constantinoble des del s. v d.c., afavoriren una certa especialització de l'atenció de la gent necessitada, especialment dels malalts, que van culminar en la creació del Pantokrator Xenon.¹⁵⁰ Alexander Philipsborn, d'altra banda, defensava que el seu punt de referència directe foren les cases musulmanes per a malalts, els

---

Mare de Déu. I per últim, la capella de sant Miquel, finalitzada cap al 1136 i que era la que servia de mausoleu o d'*heroon*, que és el terme emprat en l'acta fundacional (KRAUTHEIMER [1965] 1988, 428; cf. MILLER [1985] 1997, 17).

¹⁴⁶ JETTER [1972] 1981, 269; cf. JEANSELME-OECONOMOS 1920.

¹⁴⁷ MILLER [1985] 1997, 142. Disposem, això sí, d'un dibuix del francès Texier (c. 1835), on s'aprecia l'exterior del Zeyrek Kilisi Cami vist des del sud-oest (lâm. 12).

¹⁴⁸ CODELLAS 1942, 399.

¹⁴⁹ MILLER [1985] 1997, 143.

¹⁵⁰ CODELLAS 1942, 392.

bimaristans construïts pels califes a Bagdad, Damasc i a altres ciutats islàmiques.¹⁵¹ En canvi, Demetrios Constantelos ha apuntat que en realitat els seus precedents més immediats van ser les primeres hostatgeries bizantines.¹⁵² Finalment, Timothy Miller considera que, abans de fer cap hipòtesi, cal estudiar a fons les característiques del Pantokrator per tal de saber exactament com funcionava un hospital bizantí i sols a partir d'aquí es pot esbrinar si les institucions caritatives anteriors van estar organitzades de forma semblant, i si aquell deriva o no de les segones.¹⁵³

Així doncs, el *Typikon* és la font que ens permet conèixer millor el funcionament intern del Pantokrator Xenon. Interessen especialment les línies 904–1346, atès que són les que determinen les normes de l'hospital. Se sap que en total hi havia cinquanta llits, un per a cada malalt, els quals estaven distribuïts en cinc *ordinoi* o seccions.¹⁵⁴ El primer *ordinos* corresponia a la sala de cirurgia i tenia deu llits per a persones amb ferides o fractures. El segon, que comptava amb vuit llits, era el departament d'oftalmologia. El tercer, estava destinat a ginecologia, i tenia una capacitat de dotze llits. Els dos darrers, amb deu llits cadascun, eren espais habilitats respectivament per a dones i homes, afectats per altres tipus de malalties.¹⁵⁵ A part d'aquests cinc *ordinoi*, el complex també disposava d'un lloc per als bojos i un altre per atendre pacients externs a l'hospital.¹⁵⁶

Segons el citat Timothy Miller,¹⁵⁷ tots els llits havien de tenir un matalàs, coixí, llençols i un cobrellit, i a l'hivern dues mantes de pèl de cabra. Per als pacients més delicats hi havia 6 llits especials i foradats, per tal que no els calgués aixecar-se per fer les seves necessitats. Finalment, cada *ordinos*

---

¹⁵¹ PHILIPSBORN 1961, 355. *Contra*, MILLER [1985] 1997, 4. En relació als *bimaristans* islàmics, remeto al treball de HAMARNEH 1962, 366–384.

¹⁵² CONSTANTELOS 1968, 171–184.

¹⁵³ MILLER [1985] 1997, 13–14.

¹⁵⁴ En qualsevol cas, al llarg de l'edat mitjana, el més habitual era que els llits dels hospitals fossin compartits entre dues o inclús tres persones (lãm. 2)

¹⁵⁵ Vegeu CODELLAS 1942, 400–401; MILLER [1985] 1997, 14; cf. WICKERSHEIMER 1956, 93.

¹⁵⁶ CODELLAS 1942, 398 i 401. Mentre el servei psiquiàtric estava situat en un lloc a part de l'hospital, el departament per a pacients externs sí estava inclòs dins el Pantokrator pròpiament dit.

¹⁵⁷ MILLER [1985] 1997, 14–15.

disposava d'un llit de més per aquells casos en què s'admetessin més de cinquanta persones.

Hi havia dues letrines, una per als homes i una altra per a les dones, les quals s'il·luminaven durant la nit. Els malalts, tanmateix, podien banyar-se dos cops per setmana o més si ho indicava el metge. Al *Typikon* també s'especificaven els menjars que s'havien de donar cada dia als convalescents: 850 grams de pa, dos plats de verdura amb oli d'oliva i dues cabeces de ceba. A més, diàriament rebien un *noumisma trachy* —1/48 d'una moneda d'or, el *noumisma*— per comprar el vi o el menjar addicional que volguessin. Si bé no hi havia carn, es tractava sens dubte d'una dieta força equilibrada.

Un altre dels aspectes que apareix reflectit en el *Typikon*, és el referent al personal del Pantokrator Xenon. Cadascun dels cinc *ordinoi* estava controlat per dos metges (*iatroi*), que en la sala dels homes, eren ajudats per tres metges ordenats assistents (*hypourgoi embathmoi*), dos metges assistents addicionals¹⁵⁸ (*hypourgoi persissoi*) i dos servents (*hyperetai*). Quant a l'espai de les dones malaltes, a part dels dos *iatroi*, hi havia una metgessa (*iatraina*) quatre metgesses ordenades assistents (*hypourgissai embathmoi*), dues metgesses d'estatus addicional (*hypourgissai perissai*) i dues serventes (*hyperetriaï*). L'hospital, encara disposava de quatre metges més, dos especialitzats en cirurgia i dos en medicina interna, per als pacients externs (*iatroi perissoi*), que rebien l'ajut de quatre metges assistents ordenats i addicionals.¹⁵⁹ El *Typikon*, finalment, assignava dos metges per atendre els monjos i servents del monestir, en una infermeria a part, no inclosa dins del Pantokrator.¹⁶⁰

¹⁵⁸ La categoria d'ordenat o addicional, designava el rang dins del gremi de metges (v. MILLER [1985] 1997, 15).

¹⁵⁹ MILLER [1985] 1997, 15; cf. CODELLAS 1942, 398-401.

¹⁶⁰ Aquesta infermeria per als monjos malalts, que estava sota la supervisió de l'abat, rebia el nom de *triclino* o *triclinarion*, i comptava amb sis llits (CODELLAS 1942, 396).

D'altra banda, el *Typikon* establí una detallada jerarquia entre el personal mèdic de l'hospital. En primer lloc hi havia els dos metges encarregats de les malalties més greus, incloses les afeccions oculars i intestinals, que rebien el nom de *protomenitai*. En segona instància estaven els dos metges assignats a l'*ordinos* de cirurgia. A continuació trobem els metges dels dos departaments de medicina general, primer els de la sala dels homes i després els de les dones. Un grau més a baix estaven els metges assignats al monestir, i en darrera instància els que atendien els pacients externs del centre.

Al marge d'aquests, hi havia dos metges que desenvolupaven el càrrec de *primmikeroi*, que els situava en una posició inclús per sobre dels *protomenitai*. La seva funció era la de

Menció a banda mereix el *gerokomeion*. Es tractava d'una mena de geriàtric annex al Pantokrator, destinat a la gent gran i que podia donar cabuda a un màxim de 24 persones, en la seva totalitat homes, els quals estaven absolutament incapacitats per a qualsevol tipus de treball;¹⁶¹ el *Typikon* li dedica 42 línies. Aquí s'especifica que el cap del centre, el *geromos*, no era un metge professional com els del Xenon, sinó que pertanyia a la comunitat monàstica i que no rebia cap remuneració econòmica. Hi havia, això sí, sis servents, en aquest cas assalariats (*hyperetai*), que s'encarregaven d'assistir als 24 ancians. En el cas que algun d'ells es posés malalt, donat que no hi havia personal mèdic, venia un metge de l'hospital.¹⁶²

Al marge d'aquests departaments, cal enumerar altres dependències com ara la farmàcia, la cuina, la bugaderia, els estables, la panaderia, el molí, els magatzems i el cementiri.¹⁶³

Els metges sols tenien autoritat en el referent als malalts, però no en la resta de responsabilitats del centre. L'administració estava en mans de l'abat i de quatre monjos, alhora que un oficial (*nosokomos*) i el supervisor de les guàrdies (*meizoteros*) havien de vetllar perquè no hi manqués res. El primer, s'encarregava fonamentalment del subministrament de les medecines. Quant als tractaments que s'havien d'aplicar als pacients, el *Typikon* no especificava res donat que depenien exclusivament dels metges. No obstant això sí que es feien algunes indicacions terapèutiques, com ara la conveniència dels banys, el material necessari per a les intervencions quirúrgiques i la dieta diària.

---

supervisar el programa global de tractament de l'hospital: reexaminaven tots els pacients, revisaven les diagnosis, etc.

No tots els metges, però, treballaven alhora. Els dos *primmikerioi* alternaven mensualment les seves tasques, i la resta feia el mateix, de manera que cada mes sols hi havia un metge de guàrdia per secció (MILLER [1985] 1997, 15-16).

¹⁶¹ CODELLAS 1942, 398.

¹⁶² MILLER [1985] 1997, 20.

¹⁶³ CODELLAS 1942, 404-406. Aquestes dependències annexes estaven sota el control de gent especialitzada. Així hi havia sis farmacèutics (el cap, tres d'ordenats i dos d'addicionals), un uxier (*ostiarios*), cinc bugaders, un calderer (*lebetarios*), dos cuiners, un mossò de quadres, un porter, un comissari, dos flequers, quatre portadors de fèretres, un sacerdot de funerals, un moliner, un netejador de letrines, etc (v. MILLER [1985] 1997, 16).

Igualment es feien algunes orientacions relacionades amb les pràctiques espirituals. Amb aquesta fi hi havia habilitades dues capelles, una per a homes i una altra per a dones, amb un sacerdot i un lector cadascuna. Els malalts havien d'assistir als oficis litúrgics quatre cops per setmana —dimecres, divendres, dissabtes i diumenges— i en les festes del Senyor.¹⁶⁴ Les celebracions religioses en els hospitals medievals tenien una importància capdalt, no sols en les institucions orientals, sinó també en les occidentals, com veurem més endavant.

Al Pantokrator, en línies generals, hi acudien pobres. De totes maneres, també devia haver gent amb recursos ja que, el *Typikon*, especificava que els metges no podien cobrar cap suplement (*soupera*) pels seus serveis. Si bé no els estava prohibida la pràctica privada dins la ciutat de Constantinoble, quan no tenien guàrdies,¹⁶⁵ el fet que no se'ls permetés acceptar aquestes “propines”, demostra que hi havia pacients que tenien la capacitat de donar-les i per tant hem de pensar que no tots eren pobres. De fet, Joan II volia que el Pantokrator fos un centre on gent de qualsevol estatus social pogués guarir-se de llurs malalties o afeccions, i no un establiment que solament els oferís protecció, menjar o “facilitar-los” una mort més agradable.

Partint de la informació que ens ha proporcionat el *Typikon* i tenint en compte llur cronologia i les diverses activitats mèdiques que es duïen a terme al Pantokrator Xenon, queda perfectament palès que a Orient, en aquestes dates de mitjan s. XII, hi havia un major coneixement de la medicina i de tot el que envoltava la curació, que a Occident, on llavors pràcticament tots els seus establiments assistencials es limitaven quasi exclusivament a proporcionar allotjament. Tan aquest centre com els altres de l'Imperi Romà d'Orient, desenvolupaven funcions semblants a les dels hospitals actuals, ja que dominaven la professió mèdica. Contractaven els millors metges i era als teatres on exercien i on els estudiants feien l'aprenentatge clínic. Estaven arrelats a la *polis* i al govern imperial, i les autoritats locals es

---

¹⁶⁴ MILLER [1985] 1997, 17-19.

¹⁶⁵ Els metges del Pantokrator rebien un sou molt baix, inclús per sota del salari mitjà a Constantinoble al s. XII. De totes maneres, si a això afegim els ingressos que rebien de les visites privades, comprovem que es guanyaven molt bé la vida. Sobre aquestes qüestions, v. MILLER [1985] 1997, xiiij, i 161-163.

responsabilitzaven, juntament amb l'Església, del seu sosteniment i regulació.¹⁶⁶

Timothy Miller és un dels autors que ha estudiat més a fons el Pantokrator Xenon. Defensa la precedència dels *xenones* bizantins front qualsevol altra institució occidental, en tant que hospitals entesos en el sentit modern de la paraula.¹⁶⁷ De totes maneres ha rebut algunes crítiques que l'acusaven de basar aquesta postura exclusivament en les dades del *Typikon*. Els seus detractors consideren que es tractava d'un cas aïllat i fins i tot creuen que aquell podia haver estat un reglament utòpic que mai no s'hauria portat a la pràctica. Argumenten doncs que era una excepció i que la majoria d'establiments bizantins, igual que a Occident, sols oferien caritat a una gran diversitat de gent.¹⁶⁸

El propi Miller, però, ha demostrat que en aquesta època van haver-hi altres centres amb unes característiques semblants al Pantokrator. En primer lloc recorda que durant el regnat de l'emperador Manuel I (1143-1180), hi ha constància de l'existència d'hospitals públics on es practicava la medicina.¹⁶⁹ Tanmateix, al poema núm. 62 del Poeta de Mangana, que va escriure durant la primera meitat del govern del citat Manuel I, es diu que en caure malalt va decidir traslladar-se a Constantinoble, on podria trobar hospitals i medicaments.¹⁷⁰ D'altra banda al poema núm. 59 d'aquest mateix literat, es descriu una malaltia de l'emperadriu Irene, dona de Joan II Comnè i cofundadora del Zeyrek Kilisi

¹⁶⁶ MILLER [1985] 1997, xviii, i 10, 19-20.

¹⁶⁷ MILLER [1985] 1997, xiv.

¹⁶⁸ DOLS 1987, 370-371, diu textualment: *Unfortunately, Miller interprets the long history of the Byzantine hospital in terms of the large, twelfth-century Pantocrator Hospital in Constantinople. Although we have the "typikon" or charter for this hospital, which stipulates the hospital's functions, it is unreasonable to assume that most earlier hospitals had similar features.* En aquesta mateixa línia, v. HORDEN 1985, 7-10; CUPANE-KISLINGER 1986, 201-206; KISLINGER 1987, 173-179.

¹⁶⁹ L'historiador Kinnamos, que va servir al citat emperador Manuel I, escriví el següent text: "I [l'emperador Manuel] ha contribuït en moltes coses als *asklepiads* [metges], a les medecines que havien estat conegudes en èpoques [precedents]. Algunes d'aquestes medecines solien ser usades per alleujar i d'altres com a pocions. Per a qualsevol que ho desitgés, és possible prendre aquestes medecines dels *nosokomia* públics que usualment són nomenats *xenones*." (MILLER [1985] 1997, xv-xvi; traducció pròpia).

¹⁷⁰ Vegeu MILLER [1985] 1997, xvi. Aquest autor fa esment a altres exemples literaris que contenen referències als hospitals constantinopolitans de períodes posteriors (ss. XIV-XV).

Cami, i de com va ser tractada i curada pels metges del Pantokrator. Aquest fet testimonia clarament, en contra d'altres posicionaments, que el *Typikon* sí es va portar a la pràctica.

En aquesta línia, Miller fa esment a altres *typika* diferents al del Pantokrator, que com aquest regulaven la vida d'alguns monestirs bizantins i on també s'insistia en la necessitat i l'obligació de l'atenció al malalt. El capítol 34 del *typikon* del monestir de Mamas (1158–1159), deia que els monjos havien de cuidar dels que estaven malalts, els quals serien atesos pels seus propis companys en llurs cel·les particulars, si bé també podien rebre visites privades de metges. Un altre *typikon* és el del monestir d'Heliou Bomon (1162). Aquí s'especificava que si algú contraïa alguna malaltia, el superior havia d'assignar un monjo per tal que se n'encarregués i que si no millorava, havia de ser traslladat a un hospital. Finalment, en la vida de l'emperadriu Irene, es parla de dos hospitals més a la ciutat de Constantinoble: el Sampson Xenon —l'origen del qual es remuntava al s. iv—, i el Mangana Xenon —fundat el s. xi.¹⁷¹

En qualsevol cas no podem limitar-nos a analitzar exclusivament la situació que es vivia al s. xii, sinó que cal mirar uns segles enrera i dir alguna cosa sobre el citat Sampson Xenon.¹⁷² Es tracta indubtablement de la institució mèdica més antiga de Constantinoble. Si bé fou destruït en un incendi el 532, l'emperador Justinià el reconstruí donant-li l'aparença d'un complexe constituït per diversos edificis. Abans de l'any 600, els *archiatroi* o metges públics, ja supervisaven el tractament dels pacients i, al s. vii, disposaven de sales de cirurgia i d'espais per atendre les persones amb afeccions als ulls.

No obstant això, no es pot dir que els primers hospitals bizantins funcionaven d'igual forma que el Pantokrator. Amb el pas del temps es va anar accentuant l'especialització, alhora que s'avançava en el coneixement de les pràctiques mèdiques, i hi va haver una evolució constant, que va culminar en la creació del Pantokrator Xenon. L'emperador Justinià va jugar un paper fonamental en aquesta evolució, donat que fou el primer en fer que els metges públics, els *archiatroi*, a part de desenvolupar les seves

---

¹⁷¹ MILLER [1985] 1997, xiv–xxi.

¹⁷² Vegeu MILLER 1990, 101–135.

activitats en les ciutats, també passessin a formar part del personal dels hospitals.¹⁷³

2.4 Les institucions assistencials del món occidental

El fenomen assistencial que, com hem vist, assolí en les regions orientals un nivell força òptim en dates primerenques del període medieval, visqué un procés molt més lent en les zones més occidentals, especialment quant a la pràctica mèdica. Aquí, el punt de partença el trobem en el model de *xenodocheion* —*xenodochium* a partir d'ara—,¹⁷⁴ aparegut a Orient al s. iv d.c. En aquest sentit, el desenvolupament de les primeres comunitats monàstiques i la seva ràpida repercussió i expansió per tota la Mediterrània, podria haver estat un dels factors determinants que van permetre la introducció d'aquestes institucions en el món occidental.¹⁷⁵

2.4.1 Els *xenodochia*

El mot *xenodochium*, al llarg de l'alta edat mitjana i pel que fa referència a l'Europa occidental, s'usà sovint com a sinònim d'hospital, de manera que en la documentació d'aquesta època comprovem que s'emprava indistintament una o altra acepció. És a partir del s. ix quan s'observa una progressiva tendència a recórrer preferentment al mot “hospital” front el de *xenodochium*.¹⁷⁶ Aquest últim, però, no va desaparèixer mai de forma radical, i en èpoques força tardanes hi ha constància encara de la seva

¹⁷³ MILLER [1985] 1997, xix–xxij, i 44–49.

¹⁷⁴ En parlar dels establiments assistencials occidentals, empraré les fórmules llatines (*xenodochium*, *nosocomium*) i no les gregues (*xenodocheion*, *nosokomeion*).

¹⁷⁵ Quant a l'expansió del moviment monàstic a Occident, v. GOBRY 1985, 11–14; KNOWLES 1969, 16; MASOLIVER 1978, 81.

¹⁷⁶ En aquest sentit, és interessant un passatge del capítol 10 del concili de Quierzy (858), on es fa el següent aclariment: *rektoribus... xenodochiorum, id est hospitalium* (IMBERT 1999, 41; cf. WICKERSHEIMER 1956, 94).

Els documents més antics on s'ha constatat l'ús de la paraula “hospital” en un sentit d'assistència pública, daten del s. viii. El 724, s'esmenta una fundació de la ciutat italiana de Lucca, amb el terme *ospitale*. Més tard, en una carta del papa Adrià I (784–791), es parla d'*hospitales... per calles Alpium... pro susceptione pauperum peregrinorum*. Tanmateix, al *Liber pontificalis*, que inclou les biografies dels papes, s'indica que el pontífex Lleó III (795–816) va fundar un hospital a Roma, anomenat *hospitale... ad Naumachiam* (SZABO 1999, 127).

utilització, si bé de forma esporàdica i no tant generalitzada com en els primers segles de l'edat mitjana.¹⁷⁷

Els establiments assistencials occidentals més antics dels quals tenim constància, són dos *xenodochia*, fundats a Roma i Òstia respectivament, a la fi del s. IV D.C. Sant Jeroni els esmenta en les seves cartes emprant, precisament, el terme d'origen grec *xenodochium*, fet que testimonia, encara que sols sigui des del punt de vista terminològic, la procedència oriental d'ambdues fundacions.¹⁷⁸ Del primer, fundat per una rica vídua de nom Fabiola, no tenim cap indici físic.¹⁷⁹ si bé, segons sant Jeroni, fou el primer lloc instituït a Roma per a l'atenció dels malalts.¹⁸⁰

Durant les excavacions dutes a terme al port de Trajà d'Òstia a la fi del s. XIX, s'hi van trobar les restes d'una construcció identificada amb un *xenodochium* referit en una altra carta de sant Jeroni.¹⁸¹ Fundat pel senador

---

¹⁷⁷ El 1261, el cardenal d'Òstia en el seu comentari sobre el decret de Gracià, afirmava que els *xenodochia* estaven sota l'autoritat diocesana. Tanmateix, al concili de Viena de 1311, es fa esment a diverses institucions, referides com *xenodochia*, *leprosaria*, *elemosynaria seu hospitalia* (IMBERT 1999, 41). Igualment el trobem inscrit en una làpida commemorativa de la fundació de l'hospital de Sant Joan de Jerusalem de Rodes, el 1440, on, de fet, apareix esmentat com a *xenodochio* (GABRIEL 1921-1923, II: 29).

¹⁷⁸ Vegeu WICKERSHEIMER 1956, 93-94. En aquest sentit, és interessant apuntar que el terme llatí *valetudinarium* no s'usà mai per referir-se a un establiment d'aquestes característiques. És un altre detall que determina clarament el seu origen oriental (v. GASK-TODD 1953, 129). Tanmateix, també val la pena insistir en què en aquest període encara es distingeix entre el *nosocomium*, per a l'atenció de malalts, i el *xenodochium*, per a l'acolliment de pelegrins, fet que palesa que es tractaven de dues institucions que duïen a terme tasques diferents.

¹⁷⁹ En relació a la data concreta en què s'hauria fundat aquest centre, els historiadors no s'han mostrat unànimes. Casimir Tollet (1892, 41) i George Gask i John Todd (1953, 129), proposen el 390 D.C. Ernest Wickersheimer (1956, 93), en canvi, sols parla dels darrers anys del s. IV D.C. Alessandro Simili (1957, 677-678), torna a insistir en el 390 D.C., si bé especifica que no pot ser anterior al 382 D.C., ni posterior al 399 D.C., any de la mort de Fabiola. Dieter Jetter ([1972] 1981, 269), finalment, es decanta pel 399 D.C.

¹⁸⁰ Els malalts acollits en aquest *xenodochium* eren gent pobra provinent del carrer (SANT JERONI. *Lettres*. 77, 10. J. Lambourt (ed.). 1953. IV: 50; cf. GASK-TODD 1953, 129; SIMILI 1957, 678).

¹⁸¹ *Audio te xenodochium in portu fecisse Romano* —M'he assabentat que has edificat un xenodoqui al port romà (SANT JERONI. *Lettres*. 66, 11, J. Lambourt (ed.). 1953. III: 177; Traducció pròpia. Cf. TOLLET 1892, 41; MEIGGS 1973 [1960], 403, n. 2).

En cap moment, però, no s'especifica que es tractés d'un edifici de nova planta. A més a més, si tenim en compte que a la fi del s. IV Òstia estava en crisi, seria versemblant pensar que el *xenodochium* fundat per Pamaqui s'hagués ubicat en una *domus* ja existent.

Pamaqui a les darreries del s. iv¹⁸² tenia com a finalitat aixoplugar els pelegrins cristians que es dirigien a Roma (lâm. 14).¹⁸³ Les bases i els fragments de columnes conservats, han permès reproduir l'estructura d'aquest hipotètic *xenodochium*. En primer lloc, el cos principal estava subdividit en dues sales, l'*atrium* i el *triclinium* o refectori. Al voltant de tres dels seus quatre costats, un corredor el separava d'un altre edifici en forma de ferradura, el qual estava compartimentat en petites estances, que devien funcionar com a dormitoris o habitacions per als malalts i pelegrins.¹⁸⁴ No tothom, però, s'ha mostrat d'acord a l'hora d'admetre que aquestes runes pertanyien al *xenodochium* de Pamaqui. Hi ha qui les ha vinculat amb una església sota l'advocació de sant Pere i sant Pau.¹⁸⁵

Els dos establiments de Roma i Òstia demostren que, a la fi del s. iv, ja hi havia a Occident institucions destinades a l'assistència dels necessitats. De totes maneres no es devien tractar de casos aïllats. Dieter Jetter afirma que l'emperador romà Valentinià I (364–375 D.C.), havia fundat entorn el 367 un *xenodochium* al nord de la Gàl·lia, a l'actual vila de Valenciennes.¹⁸⁶ Malauradament la manca de referències escrites i l'absència de vestigis arqueològics impedeix fer judicis més acurats.¹⁸⁷

---

¹⁸² Quant a la seva data exacta, també s'han apuntat diverses possibilitats. G. Gask i J. Todd (1953, 129) creuen que el senador romà Pamaqui, juntament amb la citada Fabiola, haurien instituït plegats aquest establiment el 398 D.C. (cf. LEISTIKOW 1967, 11). A. Simili (1957, 678), en canvi, ho avança a l'any 397 D.C., si bé sols responsabilitza a Pamaqui de la seva fundació. Dieter Jetter ([1972] 1981, 269), per la seva banda, és qui ha proposat una cronologia més antiga, el 395 D.C., i igual que Alessandro Simili, sols menciona a Pamaqui i no a Fabiola.

¹⁸³ A favor d'aquesta teoria, a part del ja citat E. Wickersheimer, v. JETTER [1972] 1981, 269; SCRINARI 1965, 395; MEIGGS 1973 [1960], 169 i 403. Aquest últim, però, sols accepta hipotèticament la identificació de les restes del port d'Òstia amb el *xenodochium* de Pamaqui.

¹⁸⁴ WICKERSHEIMER 1956, 94; cf. GASK-TODD 1953, 129.

¹⁸⁵ FÉVRIER 1958, 295–330; PAVOLINI 1989, 279–280. D. Leistikow (1967, 11), també es mostra en contra d'admetre que aquestes restes van pertànyer al *xenodochium* de Pamaqui.

¹⁸⁶ JETTER [1972] 1981, 269. Posteriorment, el 372 D.C., el mateix Valentinià I establí a Roma catorze metges, un per a cada barri. Aquest fet, almenys, confirma l'interès de l'emperador en qüestions d'assistència (TOLLET 1892, 41).

¹⁸⁷ Segons el mateix Dieter Jetter ([1972] 1981, 269), aquest establiment seria conegut més tard com Hospice de l'Hotellerie du Châteu St. Jean. Sigui com vulgui, al s. xiv ja no hi ha constància d'aquesta institució, almenys dins dels murs de la ciutat (v. SALAMAGNE 1996, 12).

L'exemple de Fabiola i Pamaqui fou imitat, almenys pel que fa Roma, pels millors exponents de la caritat cristiana. Diàcans i bisbes oferiren el seu ajut als necessitats. Els papes, per la seva banda, esdevingueren els grans impulsors de noves fundacions. Lleó I (440–461) instituí els nomenats *procuratores pauperum*, encarregats de vetllar per l'atenció dels pobres. Símac (498–514), a la fi del s. v, promogué la creació de tres establiments assistencials més, un dels quals seria el precedent del futur hospital del *Santo Spirito* de la mateixa ciutat romana. Pelagi II (579–590), convertí la seva casa en una mena de geriàtric, un *xenodochium pauperum senum*, mentre que Gregori Magne (590–604) va reorganitzar totes les institucions de beneficència.¹⁸⁸

Així doncs, Roma en tant que capital del cristianisme, va ser un dels primers centres d'Occident on van erigir-se *xenodochia*, si bé encara no es pot parlar d'un fenomen generalitzat. D'aquesta manera es pot explicar el perquè Milà no en va tenir cap durant el bisbat d'un personatge tant influent com sant Ambrosi (374–397).¹⁸⁹

Per aquest motiu cal buscar altres focus a partir dels quals s'haurien desenvolupat aquestes institucions assistencials. En aquest sentit és interessant esmentar les ciutats portuàries del sud de la Gàl·lia merovíngia. Des d'aquí s'hauria estès cap al nord el model de *xenodochium* oriental, a través dels rius Roine i Saône, com ho demostra la situació dels *xenodochia* francesos més antics a Arles (c. 500), Lyon (542) o Chalon-sur-Saône (c. 550). Aquesta hipòtesi, queda corroborada per la inexistència de cap establiment d'aquesta mena a llocs tant importants com Tours, Reims o Saint Denis, on hi havia respectivament la tomba de Sant Martí, l'església de la coronació i les tombes dels reis merovingis.¹⁹⁰

---

¹⁸⁸ Vegeu SIMILI 1957, 678; GASK-TODD 1953, 129.

¹⁸⁹ GASK-TODD 1953, 129.

¹⁹⁰ JETTER [1972] 1981, 270. En aquest sentit, cal recordar que un segle abans (a partir de l'any 400 D.C.), les regles monacals orientals havien estat portades per les mateixes rutes cap al nord (Auxerre, Tours i Irlanda), des de l'illa provençal de Lérins, on sant Honorat havia fundat un monestir d'importància cabdal, entre el 400 i el 410 D.C. (v. BRAUNFELS [1969] 1975, 36).

Al s. VI,¹⁹¹ els *xenodochia* es multiplicaren de forma espectacular en les regions francòfones, fundats no sols pels gal·loromans, sinó també pels més elevats estrats francogermànics del nord i especialment pels propis reis merovingis. És en aquest moment quan cal situar els ja esmentats centres d'Arles, Lyon i Chalon-sur-Saone, Rouen¹⁹² o les posteriors hostatgeries per a pelegrins d'Autun (abans del 600), Moutiers (prop d'Auxerre; anterior al 740) i Bompas (a la ribera del Durance; l'any 740). Paral·lelament, a la resta d'Europa també van anar apareixent establiments d'aquestes característiques, de manera que en l'època carolíngia podem afirmar que no es tractaven d'un fenomen exclusiu de les regions meridionals del continent.¹⁹³

Majoritàriament funcionaven com a meres hostatgeries i, si bé, sembla que puntualment alguns actuaven com a vertaders hospitals, cal anar amb cura a l'hora de concretar les seves activitats. En aquest sentit, segons Timothy Miller, malgrat que el *xenodochium* fundat el s. VI a Laon pel rei Childebert, es projectà per acollir pelegrins i curar malalts, no hi ha constància que existís cap règim per als pacients, ni sales on ser atesos, ni tampoc s'ha pogut demostrar la presència de metges. El mateix es pot dir del *xenodochium* promogut per Adalhard de Corbie al segle VIII, i del fundat a Orleans al s. IX. D'aquest últim, el bisbe i poeta carlongi Teodulf, en féu una breu descripció en un dels seus escrits: "Aquí, deixeu que els exhausts rebin atenció, els lànguids medicina, i els apenats joia". En qualsevol cas, es tractava en realitat d'una hostatgeria.¹⁹⁴

En canvi, hi ha dues institucions merovingies del s. VII que, segons el propi T. Miller, sí que devien haver funcionat com a autèntics hospitals. D'una banda el *xenodochium* fundat pel bisbe Praeiectus d'Auvergne a Clermont, amb una capacitat per a 20 pacients. En segon lloc, l'establert per un bisbe desconegut a Poitou, on s'acollien 12 malalts. En relació al de

---

¹⁹¹ Més concretament a partir del 496, moment en què Clodoveu, rei dels francs, fou batejat a Reims. Això permetia que la fe cristiana comptés amb dos importants defensors: un a Orient, l'emperador, i l'altre a Occident, Clodoveu (JETTER [1972] 1981, 270).

¹⁹² LE MAHO 1999, 49-61.

¹⁹³ JETTER [1972] 1981, 269-271.

¹⁹⁴ MILLER 1978, 710.

Clermont, Praiectus especificà que pretenia organitzar-lo a l'estil dels centres assistencials orientals. D'aquesta manera remarcava que volia erigir un centre diferent, de caire més aviat públic, en contraposició a l'hospitalitat de tipus privat que el bisbe havia vingut oferint als pobres.¹⁹⁵

El mateix podem dir del *xenodochium* més antic documentat en el món hispànic, aparegut durant la dominació visgòtica. Fundat l'any 580 pel bisbe Masona de Mèrida,¹⁹⁶ es tracta de l'únic centre assistencial conegut d'aquest període en la Península Ibèrica. Segons Enrique Flórez comptava amb un planter de metges, els quals no tan sols havien de rebre els que hi acudien demanant ajut, sinó que a més a més tenien l'obligació de recòrrer la ciutat per fer-se càrrec dels malalts que trobessin i portar-los al *xenodochium*. Estava obert a tota classe de persones sense cap mena de discriminació, tant lliures com serfs, cristians o jueus; sols es requeria que fossin malalts pobres.¹⁹⁷ Finalment, i a banda d'aquestes qüestions, també s'ha fet ressò de la sumptuositat i la riquesa de la seva església, ja que normalment eren molt austeres.¹⁹⁸

---

¹⁹⁵ MILLER 1978, 711; IMBERT 1999, 41.

¹⁹⁶ El bisbe Masona tingué un llarg pontificat (?571-606). En les *Vitae Patrum Emeritenisium* (obra legendària i anònima dels segles VI-VII), se li exalta notablement el seu paper, fins al punt d'afirmar-se que la seva va ser una època daurada, per quant Déu havia allunyat de Mèrida i inclús de tota la Lusitània, qualsevol ombra de malaltia, fam o penúria. Enrique Flórez (1756, XIII: tractat 41, cap. 8, 180), en aquest sentit, deia el següent: *Al punto que subió al throno pontificio empezó a brillar como sol sobre el firmamento de su Iglesia, dissipando Dios por tus méritos, y de santa Eulalia, las infecciones de los ayres, las dolencias, la pobreza, è influyendo los bienes de salud, y de abundancia con tanta liberalidad, que ni el rico, ni el pobre tenían que desear* (cf. ORLANDIS 1973, 702).

¹⁹⁷ En relació al bisbe Masona i al *xenodochium* de Mèrida, Enrique Flórez (1756, XIII: tractat 41, cap. 8, 181) afegeix: *Dedicóse desde luego à erigir monasterios, en que se contasen solemnes alabanzas à Dios, dotándolos en liberalidad. Fundó también muchas iglesias, en que consagró à Dios no pocas almas. Labró un hospital para toda suerte de enfermos, esclavos, libres, christianos, ó judíos, aplicándole copioso patrimonio, con muchos médicos, ministros, i surtimiento de quanto para conducir al bien de los enfermos. A los médicos los mandó que recorriessen continuamente la ciudad, para recoger quantos enfermos hallassen, peregrinos, ó naturales: añadiendo, que de todos los regalos que fuessen al palacio del prelado, llevassen al hospital la mitad para recrear à los enfermos: porque en su intensa caridad todo le parecía poco a los pobres* (cf. ORLANDIS 1973, 708). Magrat que Enrique Flórez parla de la presència de metges en aquest *xenodochium*, cal posar en entredit la seva capacitat des del punt de vista de la disciplina mèdica (v. MILLER 1978, 711; 1997 [1985], 5)

¹⁹⁸ ORLANDIS 1973, 702.

Al marge, però, dels esmentats *xenodochia* de Clermont, Poitou, Mèrida i un quart documentat a Roma entre els ss. VII i VIII, la resta d'establiments coneguts al món occidental als inicis de l'edat mitjana, no funcionaven com a centres exclusius per a l'atenció i guarició de malalts. De fet, a partir de les dades de què disposem, sembla que en aquesta època sols es duïa a terme aquest tipus de pràctica, de forma més o menys generalitzada, en les regions orientals de la Mediterrània.¹⁹⁹

En darrera instància, tampoc no tenim cap referència de l'estructura arquitectònica dels antics *xenodochia*. Els dubtes que giren entorn a les restes atribuïdes a l'establiment d'Òstia, per exemple, no ens permeten arribar a cap conclusió. En qualsevol cas no sembla que es pugui parlar d'edificis de grans dimensions, i tot apunta a què sovint eren cases particulars adaptades o transformades per a desenvolupar una tasca assistencial, o bé simples annexos de conjunts més grans, habitualment monestirs.²⁰⁰

2.4.2 Les matrícules de pobres

A partir del que s'ha vist, es pot dir que en els primers temps de l'edat mitjana la caritat era com una mena de condició *sine qua non* per a la salvació de l'ànima del cristià, mentre que l'almoïna s'havia convertit en un instrument per a la redempció dels pecats. El cànon 5 del concili d'Orléans (511), per exemple, es basà en una decretal de l'època del pontificat de Simplicí (468–483), redactada pel seu secretari Gelasi, qui tanmateix més endavant seria papa (492–496). S'establia que una de les tasques dels bisbes havia de ser l'ensenyament de la caritat²⁰¹ i el deure d'assignar la quarta part de les seves rendes als pobres.²⁰² Al concili de Tours (567), per la seva

---

¹⁹⁹ MILLER 1978, 711.

²⁰⁰ Vegeu IMBERT 1947, 36; MILLER 1978, 710.

²⁰¹ En aquest sentit, destacaren les ensenyances del bisbe d'Arles sant Cesari (500), amb les seves *Homilies*, i el papa sant Gregori (590–604), amb la seva *Pastoral* (MOLLAT 1978a, 42).

²⁰² Aquesta decretal, redactada per Gelasi establia que una part de les rendes del bisbat estava destinada al bisbe, una altra als clergues, una pels pobres i la darrera per a la construcció i reparació d'edificis eclesiàstics: *Quattuor autem tam de redditu quam de oblatione fidelium, prout cuius libet ecclesiae facultas admittit, sicut dudum est*

banda, també s'insistia en què era el bisbe el responsable de fer arribar als indigents el que els pertocava.²⁰³ El bisbe, doncs, s'havia convertit en l'encarregat d'exercir personalment la misericòrdia entre els més necessitats, fins al punt que la seva casa esdevingué sinònim de casa dels pobres.²⁰⁴

En aquest ambient, a partir del s. v D.C. van sorgir les nomenades matrícules.²⁰⁵ La matrícula era una llista nominativa en la qual estaven inscrits els pobres, de sexe masculí o femení, mantinguts per l'Església, tot rebent protecció, aliments, vestits etc.²⁰⁶ La quantitat de *matricularii*, és a dir dels qui estaven inclosos en la llista, era fixa i limitada a un nombre reduït que variava en funció de les matrícules. Eren acollits en un edifici que també rebia el nom de matrícula o *mansio pauperum* que, en general, consistia en una dependència de la mateixa catedral, basílica o església, per tal que poguessin assistir fàcilment als oficis litúrgics.²⁰⁷ La responsabilitat d'aquestes institucions, en principi, estava en mans dels bisbes, si bé en realitat depenien d'un delegat, nomenat rector de la matrícula.

D'ençà del s. vi, les principals poblacions disposaven com a mínim d'una. Però aquest sistema de beneficència no es va practicar a tot arreu, com és el cas món hispànic, on no se'n coneix cap. En les regions francòfones, en canvi, tingueren un gran èxit, mentre que en la península itàlica es desenvoluparen sota la fórmula de les nomenades *diakonai*.²⁰⁸ Malgrat que a partir del s. vii s'observa una tendència a confondre la paraula matrícula amb la de *xenodochium*,²⁰⁹ almenys en teoria fan referència a dues realitats diferents. La primera estava destinada a un grup determinat de pobres,

---

rationabiliter decretum, convenit fieri portiones. Quarum sit una pontificis, altera clericorum, pauperum tertia, quarta fabricis applicanda (ROUCHE 1974, 86, n. 22).

²⁰³ ROUCHE 1974, 87.

²⁰⁴ MOLLAT 1978a, 41-42.

²⁰⁵ En un principi, per definir aquestes institucions s'emprava la paraula grega *brevis* (βρευιος), com a transcripció de la llatina *breviarum*. De totes maneres, especialment a partir del s. vi, es preferiria l'ús de la fórmula *matricula* (MOLLAT 1978a, 42; cf. ROUCHE 1974, 95).

²⁰⁶ ROUCHE 1974, 88-92; MOLLAT 1978a, 42-43.

²⁰⁷ GOGLIN 1976, 33. En ocasions, amb el temps, aquestes matrícules s'arribaven a transformar en veritables hospitals, com el cas de Reims (TOLLET 1892, 143-145).

²⁰⁸ GOGLIN 1976, 34; ROUCHE 1974, 95-101; cf. MILLER [1985] 1997, xxiiij, i 131.

²⁰⁹ ROUCHE 1974, 101; MOLLAT 1978a, 43.

mentre la segona, com s'ha vist, estava orientada a una major varietat de gent necessitada: pobres, malalts i pelegrins, que no estaven incrits en cap llista nominativa.

2.4.3 L'hospital medieval d'Occident: una institució poc definida

Arribats en aquest punt comprovem que, pretendre determinar amb exactitud les activitats que es duïen a terme en els hospitals medievals de l'Europa occidental, és força complicat. Agustín Rubio Vela, per exemple, a propòsit del fenomen benèfic i assistencial en la València baixmedieval, afirma que l'hospital dels segles XIV i XV, tot i ser una institució poc definida on hi tenien cabuda tota mena de gent necessitada, es dedicava fonamentalment a l'acolliment de malalts.²¹⁰ De fet, i ja des del s. XIV, s'observa una certa especialització, o millor dit concreció, de les funcions dels hospitals, ja que la documentació ens diu que la majoria dels seus inquilins eren precisament malalts, alhora que s'aprecia una presència cada cop més continuada i constant de metges.

Però, quins foren els motius que afavoriren aquesta nova situació? En primer lloc es produí un increment de les fundacions hospitalàries, gràcies en part a un major intervencionisme de la burgesia, moguda no tant per un esperit caritatiu com per uns interessos de caire econòmic i social.²¹¹ No es tractaven, però, d'iniciatives puntuals, sinó que s'afegiren a les que havien vingut practicant els ordes religiosos i l'Església fins aquell moment. Aparegueren una gran quantitat de nous establiments, molts de titularitat privada, que en alguns casos arribaren a tenir un elevat grau d'especialització,

---

²¹⁰ RUBIO VELA 1984, 15; cf. LÓPEZ ALONSO 1985, 416, 421-462; RABANAL (coord.) 1993, I: 149.

Carme Batlle (1987, 22) afirma que en el cas de Barcelona, els hospitals es dedicaven fonamentalment a l'atenció dels pobres malalts, per acollir-los i no per curar-los, des del s. XIII, atès que l'Almoina de la catedral ja s'encarregava de donar menjar diari als pobres, fet que hauria facilitat que altres institucions es consagressin als indigents malalts.

²¹¹ A partir del s. XIV serien habituals les fundacions d'hospitals promogudes per gent provinent de la burgesia. Els motius que podien induir a aquesta classe a subvencionar la creació d'aquest tipus d'institucions podia respondre a diversos factors. Per una banda, hi havia casos en què alguns rics terratinents, per raons de consciència i no estant contents amb la vida que havien portat, decidien fer una obra de caritat tot fundant un hospital. No obstant això, en la majoria dels casos el que realment buscaven era la perpetuïtat, la fama i el record etern (v. RUBIO VELA 1984, 25-27).

almenys en teoria: n'hi havia que es projectaren per acollir específicament malalts, d'altres, en canvi, estaven orientats als pelegrins, als pobres sacerdots, als pescadors, als estudiants, als nens abandonats, etc. No obstant això mai no arribaren a perfilar de manera definitiva les seves tasques i s'hi seguiren desenvolupant amb caràcter secundari, altres accions de beneficència de diversa índole,²¹² tot i la paulatina preferència per l'assistència dels malalts.²¹³

Una de les finalitats que es pretenia assolir amb aquesta progressiva "especialització", era accentuar la distinció entre pobres i malalts.²¹⁴ Per exemple, en l'hospital dels sants Cosme i Damià de Sevilla, sols es permetia l'entrada de malalts afectats pel nomenat mal dels bubons, però no de cap altre mena de malalt.²¹⁵ Igualment, l'hospital d'orfes de Còrdova, fundat el 1441 per acollir *omes y mugeres pobres*, distingia entre els *pobres que*

---

²¹² Entre altres exemples, podem citar el d'Alacant, on al s. XIV hi havia un hospital destinat als malalts afectats pel foc de sant Antoni, però que també acollia pelegrins (MARTÍNEZ MORELLA 1973, 93; sobre aquest hospital v. MARTÍNEZ SANPEDRO 1974, 21-28).

²¹³ *Lo que diferenciaba al hospital de otras instituciones caritativas de la baja edad media era, pues, su dedicación preferente al mundo de los enfermos* (RUBIO VELA 1984, 17).

Cal tenir en compte, però, que aquests malalts eren gent pobra. Com ja s'ha dit, pobresa i malaltia foren dos conceptes inseparables de la institució hospitalària de l'època. Un document que palesa perfectament aquest fet són les Corts de Burgos de 1315, on davant els abusos de la noblesa, s'especificava que els hospitals estaven destinats exclusivament als pobres i als malalts: *Otrossi, a lo que me pidieron que toviesse por bien mandar defender que non possassen los cavalleros en los ospitales, que fueron fechos para pobres et para los enfermos, ca quando vienen y posar, echan los pobres (309) fuera et mueren en las calles porque no an do entrar; tengo por bien et mando, por quanto es servicio de Dios, que daqui adelante non posen en los ospitales cavalleros nin otros ningunos* (VÁZQUEZ DE PARGA-LACARRA-URÍA 1948, I: 309-310; cf. MUÑIZ 1969, 110).

Robert Burns (1965, 138), per exemple, en relació a la realitat valenciana del s. XIII, afirma que els hospitals combinaven, freqüentment, les funcions de casa d'allotjament per a pobres i hostatgeria per a viatgers (des de pelegrins fins a captaires) amb la funció específica de l'hospital per a malalts pobres.

²¹⁴ Vegeu GARCÍA BALLESTER [1988] 1989, 107-108.

²¹⁵ *Item que los que no fueren enfermos del mal de las bubas, o si lo fueren, y estobieren en tal estado que su mal fuere incurable, à conocimiento del médico ò cirujano que tobiere cargo de curar en el dicho hospital que no se reciba en él, è silo obieren recebido, que lo embie à otro hospital, por que mas es esta casa enfermería de los llagados è apasionados de este mal, que no hospital para recibir ni acoger pobres enfermos de otro mal.* L'hospital de Sant Cosme i Sant Damià es va fundar en una data no anterior al 1383, gràcies a la iniciativa dels gremis. Les ordinations primitives no es coneixen, però foren modificades el 1512, any al qual pertany el text anterior ("Ordenanzas del hospital..." 1966, 69).

podieran andar por la ciudad, als quals sols es donava llit i foc, i *los que non se pudieren lebanar de las camas*, que rebien tot tipus d'atencions.²¹⁶

La manca de concreció que testimonia la documentació de l'època, a l'hora de distingir entre malalts i pobres, fa pensar que els hospitals van esdevenir uns establiments receptors de tot tipus de necessitats, de manera que en línies generals devien estar per damunt de la seva capacitat màxima. Una manera de restringir l'accés era promovent la seva especialització. A més, cal tenir en compte que hi havia altres institucions assistencials, que al marge dels hospitals ja oferien el seu ajut als pobres. Per això es pretenia que l'hospital fos un establiment orientat de manera exclusiva al malalt.

Una reflexió a banda, mereix el protagonisme de la pràctica de la fe cristiana, que esdevingué un dels aspectes bàsics i característics de l'hospital medieval. Tots comptaven amb una capella on, diàriament, el prevere celebrava els oficis litúrgics. Tanmateix, la pregària era una mena de deure dels malalts o dels pobres, els quals estaven pràcticament obligats a vetllar per la seva ràpida recuperació. Per aquest motiu, les dependències on eren acollits disposaven en la majoria de casos, d'un petit altar, visible des del llit, per tal que la pregària fos permanent. De fet, com ha apuntat encertadament algun autor, les sales dels hospitals eren, principalment, un espai religiós, una capella on la presència de Crist era essencial.²¹⁷

2.4.4 La pràctica de la medicina

Tenint en compte les qüestions plantejades en l'apartat anterior, cal distingir dos conceptes: tenir cura i guarir. Ambdós estan intrínsecament relacionats entre sí ja que constitueixen les dues tècniques fonamentals emprades en la gestió de la malaltia. El primer fa referència a la protecció i implica ajut, solidaritat i tenir cura dels malalts. El segon comporta una interpretació de la malaltia, és a dir, un diagnòstic precís de la mateixa, que permeti actuar d'una

---

²¹⁶ SALDAÑA 1935, 112.

²¹⁷ EULER 1958, 25-30. Aquest sentit espiritual-religiós, lògicament, influí de forma directa en l'arquitectura i organització interna d'aquestes institucions, ja que la possibilitat de mirar directament a l'altar des de qualsevol punt, era un requisit quasi indispensable (LEISTIKOW 1967, 27-28).

determinada manera per tal de poder curar al malalt i tornar-lo al *statu quo ante*.²¹⁸

Recórrer a un metge durant bona part de l'edat mitjana, fou un privilegi reservat als més rics. Aquestos rebien assistència a domicili, alhora que les seves rendes els permetien comprar aliments i medicines durant el procés de la malaltia.²¹⁹ Amb tot eren molt poques les persones que practicaven la medicina. La majoria de poblacions no disposaven de metges i l'assistència als malalts estava sobretot en mans dels familiars. Els remeis casolans que es transmetien oralment de generació en generació i l'autoatenció, foren les pràctiques més habituals davant d'una enfermetat. Per aquest motiu, els hospitals tenien una gran importància entre les classes populars, ja que no disposaven de mitjans econòmics ni per costejar-se un metge, ni per comprar medicines o inclús el menjar diari. Aquí se'ls proporcionava gratuïtament tot el necessari fins que recuperaven la salut.²²⁰

Com diu Robert Burns, podríem concloure que els hospitals combinaven la cura dels malalts i l'assistència als pobres. Per això, els documents parlen sovint "d'atenció als pobres", encara que sabem que aquests "pobres" eren vertaderament malalts i no simples hostes.²²¹ Per exemple en el *Libre de Evast e Blanquerna* de Ramon Llull, es fa esment a la fundació d'un "spital on sien procurats los pobres despoderats."²²² Però en un capítol posterior d'aquesta mateixa obra, es diu que els qui hi treballaven en aquest establiment cuidaven diàriament dels malalts.²²³

---

²¹⁸ COMELLES et al. 1991, 36.

²¹⁹ En aquest sentit, és significatiu un altre fragment d'*El Decameró* de Boccaccio, on es fa esment a la visita de diversos metges al domicili particular del mariscal del rei d'Anglaterra, degut a la malaltia del seu fill: *Laonde avviene che, per soverchio di noia, egli infermò, e gravemente. Alla cura del quale essendo più medici richiesti, e avendo un segno e altro guardato di lui e non potendo la sua infermità tanto conoscere, tutti comunemente si disperavano della sua salute* (BOCCACCIO. *Decameron*. 2ª jornada, nov. VIII. Natalino Sapegno (ed.), [1956] 1966, 224).

²²⁰ A la resta de la gent que podia ser atesa en un hospital (pelegrins, pobres de qualsevol mena), que no eren malalts, no se'ls permetien estades llargues, i aquestes normalment es limitaven a una nit com a màxim.

²²¹ BURNS 1965, 136.

²²² LLULL. *Libre de Evast e Blanquerna*. llib. I, cap. IX. Santiago Galmès (ed.). 1935. I: 93.

²²³ "Evast vené son alberch, del qual hac molts diners, e hedificà espital en un loch molt cunvinent de la ciutat. De tota la sua renda eretà l'espital, e en aquell espital foren

Aquestos, doncs, a partir del s. XIV, van ser les persones necessitades que preferentment foren acollides als hospitals, no tant per la seva condició de pobre, sinó sobretot per la de malalt.²²⁴

Ara bé, quin era el grau de coneixements o d'aptituds del personal d'aquests establiments. Molts autors han insistit a afirmar que fins a les darreries del s. XVI i inclús fins al s. XIX, no s'hi van guarir malalts.²²⁵ Tot i amb això, la presència de metges en els hospitals occidentals, està documentalment demostrada en èpoques anteriors a les cronologies que s'han proposat amb excessiva freqüència. Malgrat que el seu nivell d'especialització sembla inferior als dels centres orientals, no hi ha dubte que les seves accions estaven igualment dirigides a la curació dels malalts.

En tot aquest procés, pel que fa Occident, va ser fonamental l'evolució que va anar experimentant la medicina. Des de la caiguda de l'Imperi Romà i fins al s. XI, gairebé sols la van practicar els religiosos regulars, que cuidaven dels monjos malalts en les infermeries de llurs monestirs, si bé també acollien i atenien pobres, pelegrins i malalts vinguts de fora i en conseqüència no pertanyents a les seves comunitats.²²⁶ De totes maneres els coneixements mèdics eren molt minsos i bàsicament es confiava en les

---

Evast e Aloma longament servidors dels pobres de Jesu Crist. Evast pensava dels hòmens malalts qui jahien en l'espital, e Aloma de les fembres." (LLULL. *Libre de Evast e Blanquerna*. llib. I, cap. X. Santiago Galmès (ed.). 1935. I: 96).

²²⁴ L'hospital de Santa Maria Nuova de Florència, per exemple, fundat el 1288, es creà amb el desig exprès del seu fundador, Folco Portinari, d'acollir els pobres de la ciutat. Amb tot, d'ençà de 1320 s'observa un progressiu augment en la presència de malalts. Igualment, l'hospital de San Paolo de la mateixa ciutat de Florència, amb el pas del temps atorgà una preferència a l'atenció dels malalts, front els pobres en general (v. HENDERSON 1994b, 71).

²²⁵ Vegeu BELKNAP-STEINLE 1963, 3-4; LEISTIKOW 1967, 9; THOMPSON-GOLDIN 1975, 6; STARR 1982, 145-162; GOLDIN 1994, 23; 1996, 779. En aquesta mateixa línia, Timothy Miller ([1985] 1997, 24) afirma que a Occident no van existir centres com el Pantokrator Xenon de Constantinoble fins a l'època de la Il·lustració o inclús fins al s. XIX.

²²⁶ Vegeu CARDONER 1973, 13; GARCÍA VALDÉS 1987, 126.

virtuts curatives de l'aigua dels manatials, herbes medicinals o bé en solucions màgiques o lligades directament a la pregària en Déu.²²⁷

L'exercici de la medicina pels frares-metges, però, fou motiu de diverses controvèrsies. En ocasions se'ls encomanà visitar malalts més enllà dels recintes monàstics, fet que implicava que sovint restessin fora massa temps. A això s'ha afegir que a vegades havien d'atendre dones. Per aquest motiu, en el concili de Reims de 1131, es prohibí la pràctica de la medicina amb afany de lucre. Aquest dictamen fou ratificat al concili Laterà el 1139, on a més es determinà que els monjos no podien actuar com a metges fora dels claustres. En els concilis celebrats a Montpeller el 1162 i 1195, i a París el 121, es refermà aquesta postura.²²⁸

Progressivament la situació va canviar. En aquest sentit tingué gran importància l'escola de Salern que, si bé ja existia al s. XI, no assolí el seu màxim esplendor fins al s. XII, alhora que encara conservava tot el seu prestigi a la fi del del s. XIV. A través seu anà penetrant la medicina oriental, especialment gràcies a la divulgació dels treballs d'Hipòcrates, Gal·lè, Constantí l'Africà,²²⁹ Rhazes, Avicena (lòm. 4), Abulqasim i Al-Farabi entre altres. Tot això facilità l'aparició del *Regimen Sanitatis Salernitarum*, un poema de 362 versos consistents en un seguit de recomanacions i consells sobre la manera de viure, l'alimentació i la higiene en general. Aquest text seria après de memòria per molts metges i fou editat centenars de vegades.²³⁰ Les relacions comercials, tanmateix, permeteren augmentar els

---

²²⁷ A l'inici de l'edat mitjana, la curació de les malalties estava molt lligada a la producció de miracles, la màgia, la superstició o l'oració (com s'intentava fer creure des del primer cristianisme). Els monjos, per la seva banda, es preocupaven més per la salut mental que per la física, o bé s'encomanaven a les propietats miraculoses de les herbes que conreaven en llurs hortets. A l'alta edat mitjana, doncs, la salut no estava tant vinculada a determinats coneixements o a l'assistència rebuda d'altres persones, com a l'instint humà (v. GARCÍA VALDÉS 1987, 123-156, especialment 125-127).

²²⁸ CARDONER 1973, 15.

²²⁹ Constantí l'Africà, des de molt jove es dedicà a l'estudi de la medicina i a realitzar llargs viatges per ampliar els seus coneixements, que el portaren a Síria, l'Índia, Etiòpia i Egipte. Dugué a terme importants traduccions d'obres mèdiques, com ara estudis d'Hipòcrates, Gal·lè... (GARCÍA VALDÉS 1987, 138).

²³⁰ En aquest sentit també tingué una importància capdalt l'Escola de traductors de Toledo, especialment a partir del s. XII. Gràcies a ella es traduïren una gran quantitat de textos àrabs, grecs, etc., molts d'ells de temàtica mèdica.

coneixements de les tècniques curatives practicades en altres indrets del món.

En qualsevol cas, les decisions dels metges en el moment d'actuar sobre una malaltia no sempre eren encertades. Les seves diagnosis, per exemple, que sovint anaven acompanyades de paraules d'optimisme i encoratjament, en moltes ocasions esdevenien un discurs incompreensible per al pacient que no sabia exactament el procés que havia de seguir per guarir-se. De fet, els metges no estudiaven a partir de l'observació del cos humà, sinó solament dels llibres. La primera dissecció humana coneguda al món occidental no tingué lloc fins a les darreries del s. XIII a Bolonya. Així, prendre el pols i contemplar i analitzar l'orina a contrallum (lãm. 3), eren algunes de fórmules més emprades per tal de determinar les característiques i l'abast d'una malaltia.²³¹

Un comentari a banda mereixen les importants aportacions d'Arnau de Vilanova (ss. XIII–XIV), autor entre altres del *Regimen Sanitatis*, el *Breviarium* i el *Speculum medicinae*, que palesaven una profunda influència de l'escola de Salern. El seu nivell del coneixement mèdic, però, seguia sent encara limitat, i el propi Arnau de Vilanova considerava que un bon estat de salut depenia de la moderació en el menjar i la beguda, en l'evacuació ordenada i regular dels mals humors i en l'absència d'ira i de preocupacions.²³²

Gràcies a l'impuls que rebé la medicina a partir del s. XII, s'incrementà el nombre de metges, els quals començaren a introduir-se en els hospitals. Si

---

²³¹ FRUGONI-FRUGONI 1997, 96.

²³² Vegeu GARCÍA VALDÉS 1987, 148; cf. ROCA [1919?], 173. Segons Arnau de Vilanova, en aquesta època els metges eren persones respectables i d'un cert nivell, com ho demostra el fet d'anar molt ben vestits i tenir bones cavalcadures. Les seves rendes eren importants, no sols gràcies a la pràctica de la medicina, sinó que a més sovint participaven dels beneficis dels especiers, és a dir, dels farmacèutics (CARDONER 1973, 92; cf. FRUGONI-FRUGONI 1997, 96 i figs. 76 i 77).

De totes maneres, també hi havia una certa reticència davant la capacitat curativa dels metges. Ramon Llull aconsellava que en cas de malaltia, el millor era deixar obrar a la naturalesa i no sotmetre's a mesures terapèutiques, perquè ni els metges provaven les medecines que donaven als malalts, ni els cirurgians es treien carn dels seus membres per posar-la als nafrats (LLULL. *Llibre de contemplació*. II: llib. III, cap. CXV. J. Miracle (ed.). 1960. II: 347–349).

bé hi ha autors que mostren les seves reserves davant d'aquesta realitat,²³³ el fet és que hi ha suficients dades que permeten pensar que ja a la fi del s. XIII²³⁴ i de forma creixent al llarg del segle XIV,²³⁵ molts hospitals comptaven amb els serveis d'un personal tècnic mèdic, més o menys qualificat.

No obstant això i, pel que fa a l'àmbit de l'antiga Corona d'Aragó, no sembla que aquests metges habitessin permanentment en els hospitals, fet que en més d'una ocasió condicionà la intervenció municipal. Per exemple, els metges i cirurgians-barbers de Reus, que rebien des de principi del s. XIV un salari o franquesa de la Universitat, estaven obligats a visitar sense retribució econòmica els malalts pobres de la vila acollits o no a l'hospital.²³⁶ Una iniciativa semblant la trobem en un comentari anònim dels *Furs de València*, de mitjan segle XIV, on s'afegia que l'obligació del metge era curar el malalt pobre sense exigir-li pagament, argumentant que havien d'apreciar més la vida d'aquest últim que no pas els seus propis honoraris.²³⁷ El 1337, Pere III el Cerimoniós va ordenar a tots els metges i cirurgians, visitar gratuïtament els malalts dels hospitals de Barcelona, per torns setmanals, sota l'amenaça de privar-los d'exercir llur ofici.²³⁸

---

²³³ SÁNCHEZ REAL 1976. En aquest treball s'adjunta una llista dels metges amb què comptà la ciutat de Tarragona d'ençà de la segona meitat del s. XIV, contractats pel capítol de la Seu o pel mateix municipi. No s'especifiquen, però, els seus àmbits d'actuació per la manca de referències documentals, a excepció d'un metge jueu, el Mestre Salomó (1374), a qui se li encomanà que també havia d'atendre als malalts de l'hospital de la ciutat.

En un estudi previ realitzat per Josep Mª Miquel Parellada i el mateix José Sánchez Real, es diu que possiblement aquests metges eren els que s'havien encarregat de l'atenció dels acollits als primers hospitals tarragonins, fins la fundació del nou hospital de Santa Tecla (1588), moment a partir del qual es deixà en mans dels seus administradors el nomenament dels seus metges (MIQUEL PARELLADA-SÁNCHEZ REAL 1959, 71; cf. GARCÍA BALLESTER [1988] 1989, 108).

²³⁴ Per exemple, en el *Blanquerna* de Ramon Llull, es parla de la presència d'un metge en un hospital: "Dementre lo malalt era en així irat, Evast, segons que havia acostumat, guardà ab lo metge la cama al malalt; e con lo metge li hac posada la pólvora que li sulia posar, Evast ligà e adobà la nafra al malalt, e besà a ell sos peus, estant de genollons, segons que havia acostumat tots jorns" (LLULL. *Libre de Evast e Blanquerna*. llib. I, cap. XVII. Santiago Galmès (ed.). 1935. I: 113).

²³⁵ GARCÍA BALLESTER [1988] 1989, 108; cf. CARDONER 1973, 17.

²³⁶ VILASECA ANGUERA 1958, 65.

²³⁷ GARCÍA BALLESTER [1988] 1989, 108.

²³⁸ ACA, *Cancelleria reial*, reg. 862, f. 101^v (ap. GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 181-182); cf. ROCA [1919?], 186.

Amb tot, la presència dels metges en els hospitals medievals no s'ha d'entendre sempre dins dels termes d'altruisme i gratuïtat. Així, per exemple, el 12 de desembre de 1361, Antoni Salvador, administrador de l'hospital del Coll de Balaguer —a l'Hospitalet de l'Infant—, es va posar malalt, però fou necessari anar a Falset a buscar un metge perquè l'atengués, el qual, a més, cobrava 10 sous diaris.²³⁹ Si bé en aquest cas podem parlar d'una visita privada, almenys es demostra que en la institució no hi havia cap metge. Per un altre costat, el 1374, les autoritats de Tarragona van contractar els serveis d'un metge jueu nomenat Salomó, amb un salari de 100 sous anuals, per tal de visitar els malalts acollits en els hospitals de la ciutat.²⁴⁰

El paper dels metges es va revaloritzar encara més arran de la Pesta Negra, el 1348.²⁴¹ Tot i que la seva coneixença del cos humà i de les malalties que l'afectaven continuava sent molt minsa, poc a poc s'anaren descobrint noves tècniques curatives i més dades sobre llurs símptomes, que els convertí en autèntics professionals de la medicina. Paral·lelament, també s'observà una major preocupació per tot allò vinculat amb la salut.²⁴² En

---

²³⁹ “[15 de desembre] En aquest dia se n'anà mestre Bonasos, metje de Falçet, que avia tengut n. Antoni Salvador III jorns en poder, prinia per cascun jorn x sous, e estechí III jorns, qui fan XL sous (...)” (ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 361, f. 70r).

²⁴⁰ SÁNCHEZ REAL 1976, 10-11.

²⁴¹ Sobre els efectes i la forma de combatre, o millor dit d'evitar el contagi d'aquesta malaltia, Jacme d'Agramunt va escriure el *Regiment de preservació de la pestilència* (1348), conservat a l'Arxiu parroquial de Santa Maria de Verdú. Recentment s'ha publicat una edició facsímil (AGRAMUNT. *Regiment de preservació de la pestilència*. J. Veny (ed.) 1998).

Després de 1348, el metge esdevingué un personatge quasi imprescindible dins de la societat medieval. De fet, en la segona meitat del s. XIV s'observava a tots els municipis una doble preocupació: tenir assegurades la collita de blat i l'assistència mèdica (SÁNCHEZ REAL 1976, 8). Paral·lelament, però, la Pesta Negra també va provocar actituds negligents per part de molts metges, que fugien de les zones de major risc per tal de no haver d'encarregar-se de l'atenció de les persones afectades per la malaltia, i així evitar la possibilitat de contagiarse. Aquestes situacions es repetiren assíduament al llarg de l'edat mitjana davant qualsevol brot d'epidèmia (v. ROCA [1919?], 174).

Igualment interessant és l'anàlisi dels efectes de la pesta a Catalunya, exposats en el treball: CAMPS CLEMENTE-CAMPS SURROCA 1998.

²⁴² Malgrat que la higiene de les ciutats no era gaire desenvolupada en aquests temps, es varen prendre algunes mesures que demostren ja una certa preocupació. Així tenim una ordenança de l'any 1401 en la qual es prohibien que els femers de Tarragona estiguessin al costat de les muralles, ja que eren uns focus d'infeccions de males olors i manava que es fessin lluny de la ciutat (AHT, *Concilium 1401-1402*, f. 13v (18 març 1401); ap. CORTIELLA 1984, 154, n. 55).

Segons un document del 1403, el rei Martí l'Humà ordenà una inspecció d'un poble desconegut, ja que no apareix esmentat: “Lo rey: Pròmens, nos tramettem aquí lo feel metge de casa nostra mestre Pere Miquel, portador de la present, per haver verdadera

qualsevol cas, és al s. xv quan la presència dels metges en els hospitals es fa més habitual,²⁴³ situació que es concretà encara més al s. xvi. Establiments com els de Sant Antoni de Lleó, o els hospitals reials de Burgos i Santiago de Compostel·la, disposaven de dos metges, un dels quals havia de dormir, per torns, al centre. Tenien l'obligació de fer diàriament tres visites, dues pel matí i una per la tarda, i durant les mateixes havien de mirar l'orina dels malalts, el pols, examinar les parts del cos que fossin convenients etc. De fet, en aquests moments ja es pot parlar d'una certa organització mèdica, si bé era encara minoritària i parcial, i lluny de la practicada a Orient.²⁴⁴

2.4.5 *L'hospital segons la literatura medieval*

La literatura medieval ens ha deixat nombrosos i interessants fragments que proporcionen molta informació sobre el funcionament i ultra la gent que s'acollia als hospitals. En aquest sentit és molt il·lustratiu un fragment del poema *La preciosa*, atribuïda a Rodrigo Ximénez de Rada (s. XIII), quan assenyala:

*La puerta se abre a todos, enfermos y sanos;
no sólo a católicos, sino aun a paganos;
A judíos, herejes, ociosos y vanos;
Y más brevemente, a buenos y profanos.*²⁴⁵

---

informació de la sanitat d'aquella vila e dels lochs circumvehins a aquella, per que us manam expressament, que donan fe e creença a tot çò e quant lo dit maestre Pere, vos dirà sobrel dit fet, de part nostra, e complint ho per obra, nos certifiquets per vostres letres e encara per lo dit maestre Pere, de la sanitat de la vila e altres lochs damunt dits. Dada en València sots nostre segell secret a xxviii dies de deembre del any m cccc iii." (ACA, *Lletres reials*, Martí l'Humà, capsua núm. 6 [anys 1403-1404], núm. 577; cf. ROCA [1919?], 178 i n. 3).

Una altre exemple també l'hem de situar en el regnat de Martí l'Humà, qui va fer construir un sistema de clavegueram a Girona, per tal d'afavorir la seva higiene urbana (ACA, *Lletres reials*, Martí l'Humà, capsua núm. 1 [anys 1397-1399], núm. 44; ap. ROCA [1919?], 182 i n. 3).

²⁴³ Mercedes Gallent (1984, 80), en referir-se a la València del s. xv, apunta que *médicos, cirujanos, barberos y apotecarios constituirán el personal técnico del hospital. El médico era nombrado directamente por el consejo y estaba facultado para relevarlo del cargo.* A València, com en altres ciutats, la intervenció municipal en el funcionament dels hospitals fou un fet present, ja des del s. XIV. Cf. RABANAL (coord.) 1993, I: 149.

²⁴⁴ RABANAL (coord.) 1993, I: 149.

²⁴⁵ Text extret de RABANAL (coord.) 1993, I: 147.

En ocasions es tracten de textos ficticis, però d'altres s'inspiren en establiments reals. Un dels passatges més coneguts pertany al *Llibre de les dones* o *Spill* de Jaume Roig (c. 1460),²⁴⁶ on es narra la visita del protagonista a l'hospital valencià d'en Clapers. Aquest s'havia fundat el 1311, i segons es desprén de les paraules de Jaume Roig, al s. xv es trobava immers en una situació força decadent :

La gran fretura | prest matengué | ym reprenqué | gran
malaltia, | mare, ni tia | nom acollíren, | ni may bullíren |
ordi per mi, | tirí camí | foral portal | ves lespital | denclapés
dit. | Aquella nit | laspitalera, | falsa roncera, | ella, y sa
móça, | percint é bósa | fins al cotó | del meu gipó |
mescorcollaren, | puix no hi trobaren | un diner sols, | dix,
sens llançols | huí dormiréu, | demàus niréu | vos à captar, |
no pot bastar | est spital, | ni té cabal | per mantenir, | ni llits
fornir | pera tants pobres, | per fer les obres, | e tantes dides,
| no hi basta envides, | no portau taça, | ni carabaça, | barça,
cerró, | en un porró | aygua beuréu, | foch, sal hauréu, | é
sols lestage, | pa, companage, | vi, sin voléu, | queus ne
cerquéu. | A Déu plagué | que nom tingué | mólt la terçana,
| una semana | hi mentjí blets, | cols, é brots frets, | prou
ensalada, | may carn cuinada. | Sortí del llit, | é mig guarit, |
yo men partí | à peu aní | seguint fortuna, | en Catalunya
(...)²⁴⁷

Tanmateix, en la documentació valenciana baixmedieval es poden trobar diverses referències on es constaten les deficiències greus que patien els hospitals de la ciutat, fins al punt que a vegades eren denunciades a les autoritats municipals, com ho testimonia aquest escrit del 7 de juliol de 1341:

Item com per relació de persones dignes de fe sia pervengut
als dits jurats e consell que en alguns espitals de la ciutat los
malaltes no són reebuts, e aquells qui rebuts hi són no són
provehits segons lur malaltia e necessitat, ço és, de viandes e
de roba de jaure, e encara de persones qui'ls servesquen en

---

²⁴⁶ La primera edició impresa d'aquesta obra data de 1531, cinquanta-tres anys després de la mort del seu autor, Jaume Roig. Nascut al començament del s. xv, era fill d'una família de notaris i metges. Exercí el càrrec d'examinador de metges del Consell de València des de 1434, fins que el 1446 va ser nomenat administrador de l'hospital valencià d'en Clapers. El seu coneixement de la vida hospitalària, doncs, queda prou justificat (TIÑENA 1988, 13-14).

²⁴⁷ ROIG. *Lo libre de les dones e de los concells donats per mosen Jaume Roig a son nebot en Balthasar Bou, senyor de Callosa*. Carlos Ros (ed.). [1531] 1735. llib. 1, cap. 1: 18-19.

les dites coses.²⁴⁸

En canvi, en el *Blanquerna* de Ramon Llull es fa una minuciosa descripció d'un hospital ideal, del qual es diu que “era molt gran e molt bé obrat.”²⁴⁹ Alhora s'especifica la quantitat de criats que hi treballaven, la presència d'un procurador que vetllava pel seu bon govern i explica inclús, com eren els llits dels malalts. En el següent fragment es parla de dos llits que devien ser els més senzills del centre:

(...) ell viu al cap de la casa ·II· lits qui eren de serments, en los quals havia assats pocha quantitat de palla, e havia en cascú I^a· flaçada tan solament.²⁵⁰

L'hospitaler encarregat del manteniment de l'establiment, havia de complir un horari determinat, que estava condicionat pel ritme estacional. Així s'expressa en les ordinacions de la confraria de las Cinco Llagas d'Astorga, redactades al començament del s. XVI:

(...) *quel espitalero tenga la puerta del espital abierta desde el primero de marzo asta santa María de setiembre, asta la nueve de la noche; e desde el dia de santa maria de setyembre asta primero de marzo, asta las syete(...)*²⁵¹

En altres ocasions, tenim textos literaris on es palesa la importància que es donava a la pràctica de la caritat en els hospitals. Arnau de Vilanova, per exemple, recomanava als personatges de la reialesa a visitar diversos cops a l'any “los malautes del pus solempne espital que sie en lo loc, e de vostra mà darets a cascú qualque almoyna.”²⁵² En aquesta mateixa línia, sant Vicent Ferrer deia: “Après, devem haver compassió dels malalts: axí, vullam visitar

---

²⁴⁸ AMV, *Manuale de Consells*, A-4, f. 58v (ap. RUBIO VELA 1984, 168; cf. Id. 1983, 137).

²⁴⁹ LLULL. *Libre de Evast e Blanquerna*. llib. I, cap. xv, Santiago Galmès (ed.). 1935. I: 107.

²⁵⁰ LLULL. *Libre de Evast e Blanquerna*, llib. I, cap. xv, Santiago Galmès (ed.), 1935, I: 107-108.

²⁵¹ Text extret de RABANAL (COORD.) 1993, I: 148; cf. AVELLO 1968, 32.

²⁵² VILANOVA. “Informació espiritual al rei Frederic de Sicília”. *Obres catalanes*. Miquel Batllori (ed.). 1947: 227.

los espitals e dar alguna almoina, e dir algunes oracions quan hom passa per les esglésies (...)”²⁵³

Finalment, no podem deixar de citar un text de Francesc Eiximenis, qui aconsellava que abans de construir un hospital calia buscar la seva ubicació més adequada, per tal d’evitar que els vents transportessin fins les ciutats l’aire contaminat que envoltava aquestes institucions, atès que hi eren acollits malalts, en condicions poc higièniques i indigents:

Hospitals, llocs de lebrsos, bordells, e tafureries, e escorriments de clavegueres, deuen estar a la part contrària d’aquell vent qui més s’usa en la ciutat, per tal que lo vent aquell no tir les infeccions del dit lloc, ans les lluny e no les hi lleix acostar.²⁵⁴

Els hospitals, doncs, amb el temps van deixar de ser meres fundacions inspirades per la caritat i la filantropia, per convertir-se en un factor civilitzador que ajudà a solucionar un estat de tensió, inherent a l’existència d’una pobresa molt estesa.²⁵⁵ Especialment en les ciutats, els hospitals desenvoluparen una funció d’estabilització social i de manteniment de l’ordre públic.²⁵⁶ Com deia el citat Francesc Eiximenis, la bona marxa de la *res pública* exigia una bona política hospitalària i per tant, els regidors municipals no podien restar aliens a aquest fet. Així ho testimoniava en una carta dirigida als jurats de València: “vosaltres havets a veure sobre espitals, qui és cosa que Déus rigorosament requir, com sia cosa e obra d’espirtual misericòrdia.”²⁵⁷

---

²⁵³ SANT VICENT FERRER. *Sermons de Quaresma*. cap. XXIII. M. Sanchís Guarnier (ed.). 1973. I: 190; ap. RUBIO VELA 1981, 17 i n. 2.

²⁵⁴ EIXIMENIS. *Lo Crestià*. llib. XII, cap. CX. A. Hauf (ed.). 1983: 190; cf. PUIG I CADAFALCH 1936c, 2.

²⁵⁵ BURNS 1965, 136.

²⁵⁶ Vegeu RUBIO VELA 1984, 18–19; RUCQUOI 1991, 393.

²⁵⁷ EIXIMENIS. “Lletra adreçada als jurats de València”. *Regiment de la cosa pública*. P. Daniel de Molins de Rei (ed.). 1927: 22; cf. RUBIO VELA 1984, 18–19.

3. INTRODUCCIÓ A L'ARQUITECTURA DE L'HOSPITAL MEDIEVAL

3.1 Tradició historiogràfica

En línies generals podem afirmar que, la majoria d'estudis sobre els hospitals medievals s'han plantejat des d'un vessant eminentment institucional, centrant-se, sobretot, en la seva organització interna, importància social o en les deficiències i mancances a l'hora de posar en pràctica la professió mèdica. En canvi, els aspectes de caire artístic o arquitectònic, han quedat tradicionalment relegats a un segon terme. Així, malgrat que el coneixement de la seva arquitectura és un aspecte fonamental i indispensable per entendre l'evolució històrica i el propi funcionament de l'establiment, són molt poques les publicacions que han contemplat aquesta premissa.

En primera instància remeto als treballs emmarcats dins de l'esperit romàntic i enciclopedista del s. XIX. Viollet le Duc, el 1854, incloïa en la veu *Hôtel-Dieu* del seu monumental *Dictionnaire de l'architecture*, una breu ressenya d'un reduït grup d'hospitals francesos d'origen medieval. La intenció de l'autor era resumir els aspectes que van envoltar les seves respectives fundacions i descriure llur esquema constructiu, encara que amb un plantejament essencialment positivista.²⁵⁸

Uns anys més tard, el 1892, Casimir Tollet publicà *Les édifices hospitaliers depuis leur origine jusqu'à nos jours*. Es tracta del primer estudi monogràfic dedicat, íntegrament, a l'estudi dels edificis hospitalaris, des de l'Antiguitat clàssica fins al s. XIX.²⁵⁹ Està centrat sobretot en l'àrea geogràfica francesa, mentre que sols es refereix puntualment a la realitat d'altres països. Igual que el *Dictionnaire de l'architecture* de Viollet le Duc, acompanyà el text amb nombrosos gravats d'alçats, plantes, seccions, perspectives de tots i cadascun dels edificis analitzats. Podríem definir-lo com un catàleg-inventari, i encara que molts dels arguments presentats han estat superats posteriorment, avui dia continua sent un punt de consulta obligada.

---

²⁵⁸ VIOLLET LE DUC [1854] 1993, I: 522–529.

²⁵⁹ TOLLET, 1892.

Fou necessari esperar quasi vuitanta anys perquè es tornés a abordar el tema des d'una perspectiva global. L'alemany Dankwart Leistikow, el 1967, va fer un interessant treball a propòsit dels hospitals europeus des de l'inici de l'edat mitjana fins al s. XVIII. A diferència de Tollet i d'altres articles publicats a la dècada de 1950,²⁶⁰ Leistikow no els va estudiar de forma individual, sinó a partir d'una certa classificació que, com veurem més endavant, exigeix ser revisada.²⁶¹ Tanmateix, igual que les anteriors, és una obra excessivament genèrica, quedant reduïda a un mer compendi de dades, alhora que, des del punt de vista de l'anàlisi arquitectònica, continua sent excessivament superficial. L'aspecte més destacable del treball de Leistikow, doncs, radica en la seva proposta de classificació dels hospitals medievals, que posteriorment seria recollida per altres historiadors com el també alemany Dieter Jetter. Aquest, el 1972, signà un capítol d'una enciclopèdia d'història de la medicina, on feia un breu repàs de l'aparició i evolució de l'hospital medieval.²⁶² Si bé és interessant perquè ofereix una visió de conjunt resumida, algunes de les seves apreciacions són confuses i ultra contradictòries.

El 1976, Nikolaus Pevsner publicà l'obra *Historia de las tipologias arquitectónicas*, que inclou un capítol centrat en els hospitals.²⁶³ El caràcter excessivament sintètic del discurs i la manca d'aportacions rellevants, el converteixen novament en una ressenya purament positivista. Amb tot, incideix de forma més evident que en treballs anteriors, en el fet arquitectònic, encara que de forma molt superficial ja que abraça un marge temporal excessivament ampli, que va des de l'Antiguitat clàssica, fins al tercer quart del s. XX.

Altres estudis amb títols igualment ambiciosos, han contribuït a augmentar el repertori bibliogràfic del tema, si bé cap no ha sabut omplir, de

---

²⁶⁰ Vegeu GASK-TODD 1953, 122-130; WICKERSHEIMER 1956, 87-108; SIMILI 1957, 669-681; MACARCHEN 1957; BASSEREAU 1958.

²⁶¹ LEISTIKOW 1967.

²⁶² JETTER [1972] 1981, 263-295.

²⁶³ PEVSNER [1976] 1980, 165-188.

forma definitiva, el buit existent a propòsit de l'estudi arquitectònic d'aquestes institucions.²⁶⁴

3.2 L'arquitectura dels hospitals medievals a Europa: una proposta de classificació

Una de les primeres preguntes que cal fer-se, abans de tot, és si podem parlar o no d'arquitectura hospitalària medieval. L'acceptació d'aquest supòsit permetria d'associar al citat concepte "arquitectura hospitalària", una sèrie de característiques, més o menys estereotipades, que permetessin la formulació d'uns principis universals aplicables a aquests edificis. En qualsevol cas, comprovem que no és així, ja que no tots els hospitals d'aquest període es van dur a terme a partir d'un patró unitari, com ho testimonia la gran varietat de tipologies que reproduïen. Aquest fet dificulta notablement la realització d'una classificació. Així, per exemple, Dankwart Leistikow parla d'hospitals de planta monacal, infermeries monàstiques, hospitals de naus longitudinals, llebroseries, fundacions d'ordes hospitalaris, hostatgeries, hospitals urbans i cases d'apestats.²⁶⁵ Dieter Jetter, per la seva banda, fa esment als establiments monàstics, als erigits pels ordes de cavalleria i civils, als hospitals episcopals, nobiliars, urbans, cruciformes, llebroseries i cases d'apestats, per a pelegrins, bojos i els hospitals islàmics.²⁶⁶ Com podem comprovar, ambdues propostes es basen en criteris de diversa índole, donant una sensació de cert desordre i poca concreció. Per aquest motiu, penso que no es pot fer una única classificació, sinó que en realitat aquesta es pot determinar a partir de quatre condicionants diferents.

Primerament, es poden agrupar d'acord amb l'estament o origen social dels seus fundadors. Així podem parlar d'hospitals de caire monàstic, episcopals, municipals, reials, privats i dels erigits per iniciativa d'ordes militars o civils.

---

²⁶⁴ THOMPSON-GOLDIN 1975; FOUCAULT (dir.) 1979; GRANSHAW-PORTER (ed.) 1990; GOLDIN 1994.

²⁶⁵ LEISTIKOW 1967

²⁶⁶ JETTER [1972] 1981, 263-295.

En segona instància, la seva ubicació geogràfica influïa directament en les funcions que s'hi duïen a terme i en el propi esquema constructiu. Per aquest motiu, s'han de valorar individualment els hospitals urbans, els aixecats en zones de perill, despoblades o frontereres, en regions de muntanya i els establerts prop dels camins o vies de pelegrinació.

En tercer lloc, és fonamental determinar, tal com s'ha exposat a l'inici d'aquest capítol, les tasques i les activitats que tenien lloc en aquestes institucions, és a dir, la seva finalitat: hospitals, hostatgeries, pies almoïna, cases d'apestats, etc.

Finalment, quant a l'esquema i disseny constructiu, podem parlar, bàsicament, d'hospitals de tipus claustral, palatí, castral, de planta basilical i cruciforme.

D'entres aquestes opcions de classificació, lògicament, la que més ens interessa és la darrera que analitzarem a continuació. Prèviament, però, penso que hi ha dos tipus d'institucions que, per les característiques específiques dels seus respectius fundadors, mereixen ser analitzades de forma separada, amb independència de la seva estructura arquitectònica. Em refereixo als establiments assistencials erigits dins dels conjunts monàstics i als hospitals adscrits als ordes militars i civils.

3.2.1 Establiments assistencials monàstics

Els monestirs van desenvolupar un paper fonamental en l'impuls i promoció de la pràctica de la caritat. Solien tenir habilitada una dependència per a l'atenció dels pobres, una infermeria per als frares malalts de la comunitat, i estances per acollir pelegrins i gent distingida. De totes maneres, llur finalitat estava més a prop de la idea de casa d'almoïnes o hostatgeria, que no pas de la d'hospital.²⁶⁷ Sant Benet, per exemple, havia establert en el capítol 36 de la regla, que calia adequar una cel·la pels malalts.²⁶⁸ Però com especificava el monjo Hildemar en el "comentari de la regla" de mitjan s. IX, el concepte de cel·la no s'aplicava a un únic edifici, sinó a un àmbit claustral, és a dir, a un pati central entorn el qual s'estructurava

---

²⁶⁷ "Eren cases d'hostes i cases on es donaven almoïnes, no clíniques mèdiques" (MACKINNEY 1956; traducció pròpia. Cf. JETTER [1972] 1981, 274).

²⁶⁸ BRAUNFELS [1969] 1975, 293.

les diverses sales. En cas contrari, segons el propi Hildemar, hauria estat molt difícil que s'haguessin trobat en un mateix recinte quatre germans, un dels quals estigués moribund, l'altre vomitant, el tercer famolenc i el quart esperant la mort. Un sol dormitori, doncs, no era suficient i per això, Hildemar, insisteix en la necessitat d'erigir habitacions separades per a cadascú i per a les diverses malalties. A més a més, advertia que la infermeria havia de tenir un oratori propi, per tal que els malalts, des del llit, poguessin seguir els oficis litúrgics i combregar. Finalment, havia de disposar d'una cel·la on l'abat pogués romandre en cas de malaltia. Hildemar també féu esment a la ubicació de l'alberg dels monjos forasters, el qual s'havia de situar a prop de l'església, per tal que hi poguessin anar a pregar quan volguessin, inclús de nit. En canvi, el seu seguici dormiria en un altre lloc, al costat del dormitori dels conversos.²⁶⁹

Totes aquestes consideracions teòriques presents tant a la regla de sant Benet com al comentari del monjo Hildemar, es devien traduir a la pràctica com ho palesen alguns exemples que analitzarem a continuació.

PLANTA D'UN MONESTIR IDEAL: SANT GALL (S. IX)

La Stiftsbibliothek del monestir suís de Sant Gall, conserva un pergami amb una planta d'un monestir benedictí, realitzada a l'entorn de l'any 820 (làm. 16). És un document de gran interès per a l'estudi i desenvolupament dels conjunts monàstics, i també per a l'anàlisi de la representació arquitectònica medieval. Si bé s'han formulat nombroses hipòtesis a propòsit de la seva finalitat, hom sembla acceptar que es tracta d'un programa detallat de les necessitats d'un monestir ideal segons la regla de sant Benet.²⁷⁰

²⁶⁹ BRAUNFELS [1969] 1975, 306–307; cf. LEISTIKOW 1967, 17–18.

²⁷⁰ El plànol està compost per cinc fulls de pergami, cosits entre si. Segons Spiro Kostof ([1977] 1984, 76), es tracta d'una còpia lliure d'un original anterior, com pot confirmar-se per un examen estricte de la superfície. Entre altres aspectes, no presenta les línies auxiliars i punts de referència que se solien imprimir al pergami mitjançant un punxó o una punta d'argent, abans de traçar el dibuix amb tinta. La còpia fou realitzada per a l'abat Gozbert de Sant Gall, segons sembla per fer-li una valoració de les decisions preses en la segona de les dues reunions mantingudes al palau d'Aguisgrà, els anys 816–817, on havia estat absent l'abat. Les reunions es referien a la reforma del moviment monàstic, i el dibuix mostra un complex monàstic ideal que incorporava els projectes oficials enunciats a Aguisgrà (cf. DU COLOMBIER [1953] 1973, 72; CASTRO VILLALBA 1996, 12 i 160).

Aquest complex monàstic estava pensat per a unes cent persones i comprenia quaranta edificis. El plànol és extraordinàriament descriptiu, apareixent dibuixats detalls de mobiliari, les bótes de vi del celler —possiblement reproduïts a escala—, part dels alçats del claustre, els punts exactes on s'havien de situar les xemeneies —referides amb el terme llatí *locus foci*—, alhora que també s'indica la finalitat de tots i cadascun dels àmbits representats i els noms dels sants titulars dels altars etc.

A partir de l'anàlisi d'aquestes qüestions es plantegen diverses vies d'interpretació. Pot ser que es tracti d'un esquema de caire funcional, fet per persones sense coneixements arquitectònics, com el croquis que avui dia entregaria un client que sap el que vol, però no com construir-ho. També es pot entendre que l'arquitecte treballava sobre aquest tipus de planta amb una tècnica local, en què estarien resoltes les dades físiques d'execució. En aquest cas sols hauria calgut ampliar-lo en allò necessari per a la seva construcció.²⁷¹ Sigui com sigui, és evident que no inclou les dades mínimes indispensables per a l'execució material del projecte, ja que, per exemple, ni tan sols estan definits alguns elements fonamentals com el gruix dels pilars i dels murs, les alçades o l'estructura formal de façanes i claustre. De totes maneres, no es pot descartar que hagués format part d'una documentació més àmplia que s'hauria destruït o el suport de la qual, el pergamí, s'hauria emprat per altres fins.²⁷²

Més enllà d'aquestes consideracions prèvies, gràcies al seu minuciós detallisme descriptiu que, com hem dit, ha permès determinar la finalitat de tots els àmbits representats, sabem que el monestir estava pensat per a disposar de dues dependències assistencials: *l'infirmaryum* per a monjos malalts²⁷³ i *l'hospitale pauperum* per a pobres i pelegrins. Dieter Jetter parla

---

²⁷¹ CASTRO VILLALBA 1996, 160.

²⁷² La planta, segons l'opinió més extesa, es va salvar degut a què al s. XII s'hi va escriure en el seu revers la biografia de sant Martí, passant llavors a formar part dels fons de la biblioteca de l'abadia de Sant Gall. Durant l'edat mitjana, quan es finalitzava la construcció d'un edifici, els seus plànols eren destruïts o esborrats. Aquest és el motiu pel qual ens han arribat molt pocs exemples, en comparació amb els que s'haurien arribat a dibuixar. Normalment es feien sobre pergamí, material molt car i preuat, el qual se solia reaprofitar per fer nous plànols o en altres tipus de documents —aquest és el cas, per exemple, dels coneguts palimpsests de la catedral de Reims—; v. CASTRO VILLALBA 1996, 160.

²⁷³ El terme *infirmaryum* —infermeria—, era l'usat per designar l'espai on eren atesos els monjos malalts.

encara d'un tercer hospital, en aquest cas per a novicis i conversos,²⁷⁴ tot i que, com apunten Wolfgang Braunfels i Dankwart Leistikow, en realitat era un espai monàstic a part, on aquells feien el seu aprenentatge.²⁷⁵ Finalment la planta també inclou una hostatgeria per a sobirans i rics, i una llebroseria, si bé aquesta es va projectar allunyada del recinte i, per tant, no hi apareix dibuixada.

L'*infirmarium* reproduïx, a menor escala, el mateix esquema del claustre. Entorn un pati central s'estructuren quatre seccions d'estances. En el braç de ponent trobem el refectori i una sala, possiblement per a malalts; en l'ala nord, un espai per als malalts més greus i una altra per al *magister*; i en el cantó est, un *calefactorium* i un dormitori amb les letrines. En la meitat de l'ala sud, per la seva banda, hi ha la capella. La seva col·locació ha provocat alguns comentaris, ja que l'absis no es va orientar a llevant sinó a ponent. De totes maneres, si observem la disposició de l'àmbit monàstic dels novicis²⁷⁶ i de la seva corresponent capella, comprovem que és estrictament simètrica en relació a l'esquema de l'*infirmarium*. De fet, la mateixa església del monestir també respon a un criteri simètric, amb dos absis, un en direcció a orient i l'altre a occident.²⁷⁷

Aquest edifici hauria servit tant per als monjos malalts, com per als vells que ja no podien seguir el règim de vida monàstic. No es preveia una sala de malalts pròpiament dita, sinó habitacions separades, on l'esquema de clausura monacal constituïa també el principi arquitectònic d'ordenació dels espais, permetent la disposició de les estances entorn el citat pati central.²⁷⁸

²⁷⁴ JETTER [1972] 1981, 273.

²⁷⁵ LEISTIKOW 1967, 14; BRAUNFELS [1969] 1975, 65.

²⁷⁶ Dankwart Leistikow (1967, 14) es refereix a aquest edifici en tant que escola dels novicis i no com a hospital.

²⁷⁷ La ubicació d'un cos avançat a l'església en el seu extrem occidental, ens remet als coneguts *west-werk* de tradició carolíngia.

²⁷⁸ Dieter Jetter ([1972] 1981, 273) apunta que és sorprenent que en aquest *infirmarium* hi hagués diverses habitacions de tamany mitjà i una capella, col·locades entorn un pati interior, sense que tinguessin entre sí cap relació acústica ni òptica, atès que suposava una violació dels principis fonamentals més importants de l'arquitectura hospitalària medieval. De totes maneres penso que no s'ha de parlar de cap violació. En primer lloc, és molt poc el que coneixem, per no dir pràcticament res, de l'arquitectura dels establiments assistencials anteriors al s. IX. En segona instància, les infermeries de Cluny II no divergien tant de la projectada en el plànol de Sant Gall (làm. 16-17). En canvi, cal reconèixer que es tracta d'una tipologia poc emprada, almenys fins el s. XV, moment a

L'*infirmarium* i el monestir de novicis van ser dibuixats a una escala diferent. Mentre la resta d'establiments del plànol foren calculats com a múltiples de l'amplada de la nau de l'església, a partir del peu carolingi (32,16 cm),²⁷⁹ aquells es van representar a una escala de peus capitolins menors (29,6 cm), que encara s'emprava a Itàlia. Aquesta desavinença és deguda a què la seva planta s'havia copiat d'un document anterior més antic. Tanmateix, és molt probable que s'hi estiguessin reproduint els traços bàsics d'un monestir doble per a monjos i monges, fet usual en els inicis del monacat.²⁸⁰

A prop de l'*infirmarium*, s'inclogueren una sèrie de dependències amb finalitats diverses. Immediatament a ponent, hi ha un recinte bipartit destinat a cuina i bany. Al nord, d'altra banda, destaquen tres àmbits més. A l'esquerra una estança per a la realització de les sagnies;²⁸¹ al centre, la casa dels metges, amb tres habitacions; i a la dreta, un jardí per conrear plantes medicinals.²⁸² En l'espai corresponent a la casa dels metges, a banda de la inscripció titular (*domus medicorum*), n'hi ha tres més que especifiquen el perquè de la seva divisió tripartita. La primera (*cubiculum valde infirmorum*), parla d'una petita sala per als malalts més greus. La segona (*mansio medici ipsius*) fa esment a la cambra on havia de viure el metge en

---

partir del qual trobem nombrosos edificis que reproduïxen un esquema semblant al de Sant Gall, amb les estances hospitalàries entorn un pati central segons el sistema claustral, si bé sols puntualment hi havia una independència entre les sales dels malalts i la capella.

²⁷⁹ Segons Spiro Kostof ([1977] 1984, 76), el plànol estava dibuixat a una escala de 1/16 de polzada (=1 peu) i es configurava com un mòdul de 40 peus, subdividit en 16 unitats de 2 peus i mig, que és una unitat derivada de successives divisions per la meitat.

²⁸⁰ REINLE 1963-1964; cf. BRAUNFELS [1969] 1975, 67-68. El plànol de Sant Gall no devia ser un cas aïllat, sinó que n'hauria hagut altres que malauradament no ens han arribat. De fet, en nombrosos llocs del regne franc s'estaven succeint noves fundacions, ampliacions o reconstruccions de conjunts monàstics i per això no és d'estranyar que els abats intercanviessin entre ells plànols de la més diversa configuració (*Ibid.*, 68).

²⁸¹ La sagnia, fou una de les pràctiques mèdiques més habituals al llarg de l'edat mitjana. De fet, era un tractament tant corrent, que fins i tot se solia fer sense l'ordre del metge. Per això, en alguns llocs, com és el cas de Barcelona, s'imposaren restriccions a l'hora de practicar sagnies, tal com consta en un recull d'ordinacions municipals de 1477: "Mes que algun barber no gos raure ne adobar a dissapte nit, ne en festes que forns no coguen en la nit d'aquella festa, ni segnar a die de senyal, sinó en cas de necessitat a consell de metge, ne segnar catiu d'algú sens licència de son senyor, ne tenir sanch fora la cortina de son obredor." (AHCB, *Rúbrica d'ordinacions*, ms. L-38, f. 94r; cf. ROCA [1919?], 200). En relació a la sagnia, v. GARCÍA BALLESTER [1988] 1989, 17-18.

²⁸² LEISTIKOW 1967, 14.

cap. I la tercera (*armarium pigmentor*), al·ludia al lloc projectat per a l'armari de les medecines.²⁸³

L'*hospitale pauperum*, per a pobres i pelegrins, es troba al sud-oest de l'església, al costat de les portes del monestir. És el lloc on els monjos havien de practicar les obres de misericòrdia. A diferència de l'*infirmarium* i de l'hospital de novicis, no està estructurat entorn un celobert, malgrat que doni aquesta sensació en la planta original. L'edifici es va dissenyar per ser cobert completament per un sostre de fusta. El que sembla un pati interior en realitat és una sala central, amb una llar de foc al mig, mentre que el fum hauria sortit a través d'uns forats en la teulada, que permetrien que l'aire ascendent actués a mode de ventilador.²⁸⁴ Finalment, en el cantó de ponent hi ha un altre departament destinat a cuina, cerveseria i panaderia per als pelegrins, que comunica amb aquest hospital mitjançant una mena de passadís, probablement cobert.²⁸⁵

Un altre dels establiments dibuixats en la planta, és l'hostatgeria per a visitants distingits, ubicada al nord-oest de l'església i al costat de l'escola i del palau de l'abat. Les seves condicions serien semblants a les de l'*hospitale pauperum*. Disposa de llar de foc central oberta a l'exterior, mentre que l'entrada es troba al mig de la façana meridional, flanquejada a banda i banda per sengles estables per als cavalls dels viatgers. Als extrems oriental i occidental hi ha dos dormitoris individuals, i en la seva part posterior, orientada cap al nord, es va situar una sala amb grans dormitoris per als criats i el seguici dels senyors rics. Finalment, i annexe al seu cantó oest, s'aixeca un edifici amb la cuina, la cerveseria i la panaderia, igual que en l'hospital per a pobres i pelegrins.²⁸⁶

Tenint en compte la situació de cadascun dels àmbits assistencials representats en la planta d'aquest monestir ideal, s'observa una voluntat per diferenciar els sectors destinats a la comunitat monàstica i els que acollien gent vinguda de fora. Així es pot justificar el perquè foren emplaçades en zones oposades les infermeries de novicis i monjos, i l'hostatgeria per a rics i

---

²⁸³ BRAUNFELS [1969] 1975, 65–66.

²⁸⁴ JETTER [1972] 1981, 274.

²⁸⁵ BRAUNFELS [1969] 1975, 59.

²⁸⁶ JETTER [1972] 1981, 274.

l'hospital per a pobres. Mentre les dues primeres es troben en l'extrem oriental, les segones apareixen en el cantó més occidental del recinte.

MONESTIR DE CLUNY

L'any 910, es fundà a la regió francesa de la Borgonya, el monestir de Cluny. La primera comunitat, composta de dotze monjos i encapçalada per l'abat Berno de Baume (910–926), es va establir en un terreny concedit Guillem d'Aquitània el 909, on s'emplaçaren les primeres dependències monàstiques que, la historiografia designa amb la denominació de Cluny I. Cinquanta anys després, el 950, l'abat Aymard (942–954) es veié obligat a substituir el primitiu temple per un altre de majors dimensions, iniciant-se així, la primera fase d'ampliació, coneguda com Cluny II (lám. 17). L'abat Majol (954–994) continuà les obres de construcció, que finalitzaren l'any 981. Amb els seus successors, Odiló fonamentalment (994–1049) i Hug de Semur (1049–1109), el monestir assolí el seu màxim esplendor.²⁸⁷ Al s. XII arribà a dominar entorn de 1500 abadies i priorats de totes les regions d'Europa.

Malauradament, de Cluny II ens han arribat molts pocs vestigis. Per aquest motiu la documentació s'ha erigit en una font importantíssima a l'hora de poder concretar quina va ser la seva estructura original. En primer lloc cal destacar les dades que ens ha proporcionat la biografia del ja citat abat Odiló. Igualment important és el text d'un clergue romà que narra una visita a Cluny II el 1063, durant un viatge en què acompanyava al cardenal Pere Damià.²⁸⁸ Però sobretot s'ha de fer esment al manuscrit del reglament interior del monestir italià de Farva (al nord de Roma; c. 1042), l'anomenat *Disciplina Farvensis* o *Ordo Farvensis*. En el llibre segon s'inclouïa una descripció d'un monestir modèlic, que hom ha identificat amb Cluny II.²⁸⁹

---

²⁸⁷ BRAUNFELS [1969] 1975, 74.

²⁸⁸ Wolfgang Braunfels ([1969] 1975, 312–313) va publicar uns fragments d'aquests dos relats.

²⁸⁹ El pròleg al llibre primer de la *Disciplina Farvensis* indica que l'autor, un monjo de nom Guiu, emprà com a base un reglament redactat pel monjo Joan d'Apúlia, després de la seva visita a Cluny. Aquesta descripció tindria un caràcter semblant al plànol de Sant Gall. De la mateixa manera que aquest estava concebut a mode de plànol ideal, aquella hauria arribat a Farva a mode de reglament model de Cluny (v. BRAUNFELS [1969] 1975, 81–82, 308–311).

Aquesta, precisament, ha estat una de les bases en què s'han recolzat la majoria d'estudis orientats a reconstruir l'antic conjunt cluniacenc.

Gràcies al document de Farva se sap que Cluny II comptava amb una hostatgeria per a visitants distingits, de planta rectangular i emplaçada en l'extrem nord-occidental de l'església (làm. 17). Estava subdividida en tres àmbits. Al cantó occidental una sala amb capacitat per a quaranta persones. En segon lloc, una nau per a dones, que podia albergar-ne fins un total de trenta.²⁹⁰ Finalment i entremig d'aquestes dues, hi havia una tercera estança comuna que, segons Kenneth J. Conant, funcionava com a refectori.²⁹¹ Aquí també es trobava l'entrada al recinte, que anava precedida per una escala que comunicava amb el pati del monestir.

A l'oest del temple s'aixecava una altra hostatgeria, en aquest cas per a l'acolliment dels pobres i pelegrins i de dimensions més reduïdes que l'anterior. Consistia en una sala interior rectangular, amb un nàrtex davanter i una petita cambra adossada en el cantó de llevant, on residia el porter del monestir,²⁹² mentre que en la part posterior hi havia les letrines.

Un altre edifici interessant era l'*infirmarium* II, l'orientació del qual era força curiosa. Mentre tots els establiments del monestir estaven col·locats en direcció occident-oriental o nord-meridional, aquest s'extenia de nord-est a sud-oest.²⁹³ A més a més, en lloc d'una única sala, estava estructurat en quatre àmbits disposats l'un al costat de l'altre i amb un petit pati individual en la seva part posterior.²⁹⁴ Igualment, resseguint completament la llargària del mur de llevant hi havia les letrines.

---

²⁹⁰ Segons la planta proposada per Kenneth J. Conant (1963, 23) als extrems d'aquest recinte hi havia sengles letrines, unes per als homes i unes altres per a les dones (cf. ENLART 1904, II: 17). De totes maneres, W. Braunfels ([1969] 1975, 84) creu que en realitat la seva ubicació hauria estat diferent, més concretament al nord d'aquesta hostatgeria, és a dir en la seva part posterior.

²⁹¹ Vegeu CONANT 1954, 5 i 9.

²⁹² De fet, com s'aprecia en la planta corresponent a la làm. 17, just en aquest sector es trobava l'entrada oest del monestir.

²⁹³ Utilitzo la fórmula *infirmarium* II, perquè segurament el complexe de Cluny I ja va tenir una primera infermeria, de la qual no han quedat restes. Tanmateix, per justificar la seva orientació en direcció sud-oest, s'ha argumentat que aquesta disposició vingué imposada per l'existència d'un canal que corria en la part posterior, i que s'emprava per netejar unes letrines que hi havia en aquest sector (JETTER [1972] 1981, 274).

²⁹⁴ De la lectura d'un fragment del comentari a la Regla de sant Benet, fet pel monjo de Corbie Hildemar a mitjan s. IX, es dedueix que era un costum antic que els hospitals dels

Aquestes quatre dependències estaven destinades als monjos malalts. Cadascuna tenia capacitat per vuit llits, trenta-dos en total, els quals estaven separats els uns dels altres per compartiments independents,²⁹⁵ probablement de fusta, tal com s'expressa en el manuscrit de Farva. En aquest document també s'especifiquen les dimensions de les quatre habitacions, alhora que es parla d'una cinquena estança en l'extrem més meridional i dividida en dues sales. La primera s'emprava per rentar els peus dels malalts o com una mena de vestidor, mentre en l'altra es netejaven els atuells mèdics.²⁹⁶ Annexe a aquest conjunt i en el cantó de ponent, hi havia un claustre trapezoïdal delimitat per columnes en tres de les seves quatre cares, dins el qual s'aixecava una petita capella sota l'advocació de santa Maria, on s'hi devien celebrar els oficis per als convalescents.

Igual que en la planta ideal del monestir de Sant Gall, a Cluny II també s'aprecia una distinció física entre l'edifici destinat a l'atenció dels monjos, la infermeria —situada en el cantó oriental del recinte—, i els projectats per acollir persones alienes al monestir —ubicats en la zona occidental—.

Aquest criteri es repetiria novament a Cluny III. En temps de l'abat Hug de Semur (994–1049), es va comprovar que el complex de Cluny II era

---

monestirs disposessin de quatre habitacions: *Como pueden encontrarse en un solo recinto cuatro hermanos, uno de los cuales yace moribundo, otro vomita, el tercero quiere comer, y el cuarto aguarda su muerte. Pero sin duda, si ha de ser así, un solo dormitorio no basta para todos, pues al que está comiendo no le conviene convivir con el que vomita en su presencia, y con el que aguarda la muerte, o con aquel que ya está muriendo. Pues si así ha de ser, se hacen precisas habitaciones separada para cada uno y para las diversas enfermedades...* (BRAUNFELS [1969] 1975, 306).

²⁹⁵ BRAUNFELS [1969] 1975, 84. Dietter Jetter ([1972] 1981, 275), però, diu que en realitat hi havia tres llits en cada estança, front als vuit proposats per Braunfels.

²⁹⁶ *Infirmis sex cellulae deputatae sunt. Prima cellula infirmorum latitudinem xx et vii pedes, longitudinem xxiii habet cum lectis octo et cellulis totidem, in porticu iuxta murum ipsius cellulae deforis et claustura praedictae cellulae habet latitudinis pedes xii. Secunda cellula similiter per omnia est coaptata. Tertia eodemque modo. Similiter etiam et quarta. Quinta sit minor, ubi conveniant infirmi ad lavandum pedes diebus sabbatorum, vel illi fratres qui exuti sunt ad mutandum. Sexta cellula praeparata sit ubi famuli servientes illis lavent scutellulas et omnia utensilia* ("Per als malalts hi ha disposades sis cel·les. La primera cel·la medeix 27 per 23 peus, amb vuit llits i altres tans compartiments. Té també un pòrtic davant la seva paret externa, i el claustre de la citada cel·la té una amplada de 12 peus. La segona cel·la és igual en tots els aspectes. El mateix la tercera. També la quarta. És una mica més petita la cinquena, on es reuneixen els malalts per rentar-se els peus el dissabte, o també aquells germans que es despullen per a vestir la roba dels malalts. La sisena cel·la és on els servents han de rentar les escudelles i altres atuells (metges)"; BRAUNFELS [1969] 1975, 309–310; traducció pròpia).

insuficient, atès el constant augment del nombre de monjos.²⁹⁷ El 30 de setembre de 1088 es posà la primera pedra d'una nova església, en uns terrenys situats al nord del temple de Cluny II. Començaven les obres de Cluny III, que esdevindria el major conjunt monàstic mai construït a Occident (lám. 18). La seva consagració tingué lloc el 1130 i fou consumada pel papa Inocenci II en temps de l'abat Pere el Venerable (1122–1156).²⁹⁸ En aquestes dates la comunitat ja sumava un total de tres-cents monjos, de manera que la desitjada recerca d'una vida solitària, aïllada i sobretot immersa en l'austeritat, havia deixat pas a la riquesa, el poder i les aglomeracions, qüestions no contemplades pels fundadors de Cluny I.

El 1082, abans de iniciar-se l'església de Cluny III i sent abat el ja citat Hug de Semur, s'havia construït l'*infirmarium* III. Les característiques de l'*infirmarium* II impedièn la realització de noves ampliacions i, per aquest motiu, es va destruir completament. Altrament, la capella de Santa Maria també s'amplià entre el 1084 i el 1085, passant de ser un edifici de nau única a tenir-ne tres, així com una capçalera igualment tripartita.²⁹⁹ El nou hospital, per la seva banda, s'estructurà en dos pisos. La planta baixa era un espai dividit en dues naus cobertes amb voltes, mentre el pis superior consistia en una sala única amb finestres elevades.³⁰⁰ En aquestes dates, també s'engrandí lleugerament l'hostatgeria per a pobres i pelegrins.

De totes maneres, el 1122 i coincidint amb el nomenament de l'abat Pere el Venerable, es veié que l'*infirmarium* III també s'havia quedat petit. Entorn el 1132 s'iniciaren les obres del gran *infirmarium* IV —acabat cap al 1150—, erigit a continuació de l'anterior.³⁰¹ Era un establiment de dos pisos d'alçada, i devia ser un dels hospitals més importants i grans de l'època, com ho testimonien les seves dimensions: 55 x 27,5 m. S'ubicà en el cantó oposat

---

²⁹⁷ En aquests moments hi havia un total de setanta tres monjos, sense comptar els conversos.

²⁹⁸ BRAUNFELS [1969] 1975, 87.

²⁹⁹ CONANT 1963, 6. De fet, amb l'ampliació de la capella de Santa Maria, el nou edifici ocupà el solar on abans havia estat ubicat l'*infirmarium* II (v. CONANT 1954, 2).

³⁰⁰ JETTER [1972] 1981, 275.

³⁰¹ Amb la realització de la nova infermeria, la construïda en temps de l'abat Hug, es convertí en la secretaria de l'abadia (CONANT 1954, 6).

del canal que corria darrera de la infermeria de Cluny II (l'àm. 18), encara que conservà l'orientació d'aquesta, de nord-est a sud-oest.

El nivell inferior reproduïa en planta una sala rectangular de gran alçada, dividida en tres naus de la mateixa amplada i separades entre sí mitjançant pilars; la seva capacitat oscil·lava entre els vuitanta i cent llits. Adossades al seu cantó oriental, hi havia dues cambres per al personal de l'hospital i la zona de letrines. La disposició del pis superior era la mateixa. El nou edifici va incorporar a les seves estructures el pati que en primera instància s'havia construït per la infermeria feta per l'abat Hug. Finalment, en relació a la capella, se seguí utilitzant la de Santa Maria. Si bé destaca la presència d'una altra de més petita, annexa al pati anterior i realitzada també en temps de Sant Hug, en realitat pertanyia al grup prioral i no a l'hospital.

Igualment interessant devia ser l'hostatgeria per a pobres i pelegrins, erigida al sud-oest de l'església. En el pis inferior hi havia els estables, mentre el superior funcionava pròpiament com alberg. L'edifici resultant, de grans dimensions, desenvolupava en planta una forma de L (l'àm. 18).³⁰² L'àmbit més occidental, exteriorment, tenia l'aspecte d'una basílica, amb un espai central més elevat i cobert per una teulada de dos aiguavesos, flanquejat per dos cossos de menor alçada. Quant al pis superior, és a dir l'ocupat per l'hostatgeria, consistia en un rectangle tripartit: una nau única tancada, i dues galeries a banda i banda, amb finestres exteriors i sostre lleugerament inclinat. En la zona meridional, hi havia les letrines.

A aquest primer sector de l'hostatgeria, se li unia formant un angle recte, un altre edifici orientat d'oest a est. Igual que l'anterior constava d'una sala llarga, però que en aquest cas tenia adossada una sola lògia en el seu mur més septentrional. La importància d'aquest segon conjunt, radica en què en el seu extrem oriental se li afegí una capella, d'absis semicircular, solució que des del punt de vista estructural, seria repetida posteriorment en molts altres hospitals fins a les darreries de l'edat mitjana.

---

³⁰² Segons Wolfgang Braulfels ([1969] 1975, 113) podia donar cabuda a un total de 2000 persones, xifra però, que sembla exagerada, a menys que s'hi haguessin amuntegat materialment unes damunt les altres. De fet, fins ara, no s'han trobat referències fidedignes de cap establiment assistencial medieval on es pugui dir que tenia capacitat per tanta gent. Així, institucions que podien donar alberg a dues-centes persones, ja eren considerades de grans dimensions.

Quant a l'hostatgeria per a rics, ocupava el mateix edifici que el del complex de Cluny II. A diferència d'altres construccions del monestir, aquesta es respectà perquè no interferia en les obres d'ampliació del projecte de Cluny III. L'únic canvi que experimentà, és que a partir d'aquest moment restà adossada a l'església, quan abans havia estat un establiment independent i aïllat.

MONESTIRS CISTERCENCOS

La reforma cistercenca no suposà, a grans trets, un canvi important en la concepció de l'acolliment dels pobres i pelegrins vinguts de fora del monestir, ni tampoc de les dependències adreçades a l'atenció dels monjos malalts. Així, continuaren sent dependències, separades dels àmbits destinats a la vida monàstica pròpiament dita. Sovint, es trobaven prop de l'entrada del monestir, com veiem, per exemple, als conjunts catalans de Santes Creus i Poblet.³⁰³

Un dels conjunts més interessants és, sens dubte, l'abadia anglesa de Fountains, fundada el 1132 (lâm. 19). Tot i que ens ha arribat en un estat de conservació força degradat, les runes que encara resten dempeus ens permeten conèixer la seva planificació original. La gran infermeria per a monjos, de la qual sols ens queden els fonaments, estava situada al sud-est de l'església i orientada en sentit nord-sud. Es comunicava amb el claustre del monestir mitjançant un llarg passadís cobert de fusta. Es tractava d'un gran edifici rectangular (55 x 25 m), dividit en tres naus, on la principal estava completament envoltada per pilars, tots ells de base quadrada a excepció dels angulars que responien a un esquema en creu. Aquesta disposició, donava la sensació que en lloc de tractar-se d'una sala tripartita, fos en realitat un àmbit constituït per una nau central contornejada per una única colateral que la tancava per les seves quatre cares, igual que els característics peristils dels temples clàssics. A l'est del recinte s'aixecaven tres dependències més.

---

³⁰³ La infermeria del monestir de Santa Maria de Poblet, era situada a l'esquerra, just després de la porta Daurada (lâm. 65). Tanmateix, es possible que les runes que actualment es poden veure a mà dreta de la plaça major, haguessin format part d'una hostatgeria per a gent noble, emplaçada en les estructures de l'antic palau de l'abat (v. GUITERT 1929, 13). A Santes Creus, per la seva banda, era situat on es troba l'actual palau abacial, davant la plaça de Sant Bernat.

En primer lloc la vivenda de l'infermer —amb el celler al pis inferior. Al centre la capella on se celebraven els oficis per als convalescents i en l'extrem inferior la cuina. D'altra banda, en el cantó occidental de l'*infirmarium*, hi havia una petita sala que funcionava com a *miseri-cord* o *flesh flatter*, característica de les infermeries monàstiques angleses. Tots aquests edificis, incloent la infermeria, devien tenir una coberta de fusta.

Al sud-oest del monestir, en canvi, s'havia disposat un segon sector amb funcions assistencials. En primera instància hi havia l'*infirmarium* per a conversos, orientat en sentit nord-sud. Construïda probablement entorn el 1200, igual que la dels monjos una planta basilical rectangular de tres naus, la central més ampla, mentre pel cantó de ponent estava unit a les dependències dels monjos conversos. En aquest cas s'ha conservat un mur, format per grans blocs de pedra arenosa, que ens dóna una idea de la seva estructura en alçat. En el nivell inferior s'obre l'accés al monestir i en la part corresponent als pisos superiors, hi ha tres alts finestrals de mig punt.

En segon lloc, hi havia l'hostatgeria per a gent distingida, de forma rectangular i en aquest cas dividida sols en dos àmbits separats per columnes. Finalment, al costat de l'anterior i formant un angle obtús, destacava una altra hostatgeria per a pelegrins i pobres, al sud de la qual i formant un angle recte, es trobava la capella. Ambdós establiments són els que es troben en millor estat de conservació i corresponen a un període més tardà, s. XIII. Posteriorment a la segona hostatgeria, se li afegí una nova ala.

Igualment interessant és la infermeria del monestir francès d'Ourscamps, del qual, tan sols resta dempeus l'absis de l'església, mig enrunat, i un edifici situat al cantó de llevant, identificat com la infermeria del complex (lám. 22). Iniciada entorn el 1210,³⁰⁴ el seu estat de conservació és molt bo gràcies, en gran part, a què es va emprar regularment com a església parroquial, inclús després de l'aterrament de l'abadia.³⁰⁵

És constituïda d'una gran sala, coneguda amb el sobrenom de *Salle des Morts* —sala dels morts—, de 46,45 m de llarg, 16,44 m d'ample i 20 m d'alçada, dividida en tres naus, la central més ampla, separades entre sí

---

³⁰⁴ BRAUNFELS [1969] 1975, 160.

³⁰⁵ GOLDIN 1994, 40.

mitjançant dos rengs de vuit columnes que recullen els nervis de nou trams de volta de creueria, damunt les quals es desenvolupa una gran carcassa de fusta, que sosté una coberta exterior de dos aiguavesos (làm. 20). Adossat al cantó meridional hi havia un edifici annex de dues naus, orientat d'oest a est, que devia servir de cuina i rentador,³⁰⁶ mentre que l'accés al recinte es troba en el mur de ponent. Amb relació a aquest, si bé el més lògic hauria estat situar-lo al mig de la citada façana occidental, és a dir en la zona corresponent al cinqué tram de volta, finalment s'ubicà de manera asimètrica, en el sisè tram començant per dalt.

Quant a l'interior, observem que les finestres estan distribuïdes en dos cossos superposats. Les del nivell superior, tapades amb vitralls fixos, són de grans dimensions per tal de facilitar l'entrada de llum. A cada tram de volta li corresponen dues, apuntades en els cantons nord i sud, i rectangulars en els paraments de llevant i ponent;³⁰⁷ al damunt de totes elles hi ha una rosassa. Per un altre costat, en la part inferior dels murs i per damunt dels llits dels malalts, destaquen unes petites finestretes, amb fulles de fusta, que normalment restaven tancades i que sols s'obrien per ventilar la sala (làm. 20-21).³⁰⁸

Un dels aspectes que ha despertat major interès amb relació a aquesta infermeria, és el criteri que es va seguir en la distribució dels llits per als malalts (làm. 23). Segons Viollet le Duc, es trobaven disposats en quatre rengs a banda i banda de les columnes, un en cadascuna de les naus laterals i dos més dins la nau central, de forma que l'espai corresponent a cada tram de volta, en sentit transversal, hauria comptat amb dotze llits³⁰⁹ —108 en total. Una altra possibilitat és la presentada per M. Candille, que també defensava un esquema basat en quatre rengs, en aquest cas de nou llits dobles —un per cada tram—, que sumats serien 36, per a 72 malalts.³¹⁰

³⁰⁶ Vegeu VIOLLET LE DUC [1854] 1993, I: 523.

³⁰⁷ En realitat no són perfectament rectangulars, ja que en la seva part superior estan lleugerament corbades.

³⁰⁸ Malgrat que en l'actualitat s'observen clarament aquestes finestretes per la ventilació, Viollet le Duc (1854] 1993, I: 523), en referir-se a les corresponents als murs laterals, no deia que fossin finestres, sinó fornícules on es deixaven els apòsits o les begudes dels malalts.

³⁰⁹ VIOLLET LE DUC [1854] 1993, I: 523.

³¹⁰ CANDILLE 1960, 83-96 (ap. SAUNIER 1993, 158, n. 24).

Més recentment, Annie Saunier ha demostrat que aquestes dues disposicions són susceptibles de ser revisades.³¹¹ Entre altres raons no plantegen la necessitat de deixar sense llits l'espai corresponent a la porta d'accés en el sisè tram. Tanmateix, tant Viollet le Duc com M. Candille van fonamentar llurs hipòtesis en les característiques arquitectòniques de la sala, concretament en el nombre de finestres, que segons ells haurien condicionat la quantitat de llits. De totes maneres, en aquest sentit caldria fer varies observacions a partir del pla imposat pel propi edifici. Així, els trams dels extrems sols compten amb dues finestres, menys el de la cantonada sud-est que sols té una obertura lanceolada que devia comunicar amb una altra sala contigua a la dels malalts. Arran d'això es desprèn que en aquests trams no podia haver hagut el mateix nombre de llits que en els de la resta del recinte.

Annie Saunier va corregir la visió de Viollet le Duc, tot proposant la següent distribució en sentit transversal: quatre rengs de dos llits en el primer tram —extrem nord—; quatre més de tres llits en els trams dos a cinc, i set i vuit; i finalment tres rengs de tres llits al sisè tram —el corresponent a la porta d'accés—, i tres o quatre rengs, novament de dos llits, al novè.³¹² En darrera instància, doncs, la infermeria hauria comptat amb un total de 95 o 97 llits, front els 108 previstos per Viollet le Duc.

Quant a l'esquema de M. Candille, A. Saunier també va fer una sèrie de puntualitzacions. Considerava que els trams primer, sisè —el de l'entrada— i novè sols tenien tres llits dobles, mentre que la resta sí en tenien quatre, d'acord amb el projecte de Candille.³¹³ En aquest cas, doncs, els 36 llits dobles proposats per aquest, es reduïen a 33, per a un total de 66 malalts.

---

³¹¹ SAUNIER 1993, 157-159.

³¹² La presència de tres o quatre rengs de dos llits en aquest novè tram, dependria de si es van incloure o no dos llits en l'extrem sud-est, al costat de l'obertura que hauria comunicat amb una sala annexa al cantó oriental (lâm. 23).

³¹³ Si bé Annie Saunier (1993, 159) diu que els trams primer, sisè i novè sols tenien tres llits, en l'esquema que adjunta dibuixa quatre llits en els trams u i nou. Això és degut al fet que precisament en l'extrem nord-oriental, corresponent al primer tram hi havia l'accés a una petita escala que podia haver condicionat la inclusió o no d'un llit en aquest espai. Igualment, en la cantonada sud-est, ja hem dit que hi havia l'accés a una hipotètica sala annexa al recinte, que també hauria provocat que en aquest sector tampoc s'hagués col·locat un llit. De totes maneres aquestes puntualitzacions no estan corroborades i per aquest motiu presenta l'esquema més complet dintre de les possibilitats que es podien haver donat (lâm. 23).

Annie Saunier encara deixa entreveure una tercera possibilitat a l'hora de concretar la distribució dels llits: quatre rengs d'un llit en el primer i nové trams; quatre més de dos llits en la resta, a excepció del sisè, que sols en tindria tres per trobar-se en aquest punt l'entrada.

Deixant de banda aquestes qüestions, també cal fer esment a la presència en el cantó més meridional de la nau central, d'una xemeneia que permetia calentar l'interior del recinte. Amb relació a la seva connexió amb la planta del monestir, no està gaire clar: hi ha qui pensa que aquest edifici podia haver format part d'una infermeria més gran,³¹⁴ mentre d'altres apunten que va estar comunicada directament amb l'església a través d'un passadís.³¹⁵

Finalment, un altre aspecte que ha sorprés és la manca d'una capella, la presència de la qual, com hem vist fins ara, era constant en totes les construccions hospitalàries. En aquest sentit, però, s'ha apuntat que la pròpia església monacal podria haver fet les funcions de capella de l'establiment.³¹⁶

Pel que fa als murs exteriors, es conserven d'acord amb el seu esquema original (làm. 22). Cadascun dels trams interiors, queden perfectament reflectits mitjançant un gran arc de mig punt que funciona a mode d'arc de descàrrega, el qual a més, rep contraforts poc sortints. D'aquesta manera es pretenia assegurar l'equilibri de la sala, tot i que no devia ser suficient, ja que fou igualment necessari col·locar tirants de fusta entre la coberta i les voltes de creueria interiors.³¹⁷ Quant als extrems curts de l'establiment, estan resolts amb murs completament llisos, simplement alterats per la presència de més contraforts. D'entre aquests destaquen els ubicats per parelles en els cantons, formant angle recte i de poca alçada, però que sobresurten considerablement en relació a l'eix de la línia de la façana.

Sense deixar de banda completament aquestes consideracions, cal fer esment a l'interessant esquema constructiu de la infermeria del monestir alemany d'Eberbach, construïda c. 1220 (làm. 24). És situada al costat occidental d'un claustre de planta rectangular, entorn al qual s'articulen també la seva capella, la cuina, les letrines, la sala dels moribunds i altres

---

³¹⁴ LEISTIKOW 1967, 21.

³¹⁵ VIOLLET LE DUC [1854] 1993, I: 523.

³¹⁶ GOLDIN 1994, 40.

³¹⁷ Vegeu BIDEAULT-LAUTIER 1987, 278-280.

dependències.³¹⁸ Reprodueix una estructura que recorda l'esmentada *Salle des Morts* d'Ourscamps, ja que torna a reproduir una planta rectangular dividida en tres naus (38,5 x 16 m), la central més ampla,³¹⁹ articulades per un total de vuit trams de volta de creueria. L'entrada, situada en l'extrem nord-occidental,³²⁰ es va projectar precedida d'una mena de vestíbul a mode de cos avançat. Quant a la disposició dels llits, plantejaria una problemàtica similar a Ourscamps (làm. 23). D'altra banda, també és força rellevant la presència d'un petit àmbit rectangular annex a l'extrem meridional de la infermeria, una mena de absis lateral, segurament un altar, que hauria estat visible des de qualsevol punt de la sala.³²¹ Finalment, en les parts altes dels murs laterals s'hi van obrir finestres per tal de permetre la il·luminació de l'interior. Amb tot, degut a les modificacions que ha patit l'edifici,³²² no se sap si també en van haver-hi en el nivell inferior, igual que a Ourscamps, com a sistema de ventilació.³²³

Una solució arquitectònica ben diferent, en canvi, la trobem a la infermeria del monestir italià de Fossanova —Priverno—, coneguda comunament amb el nom d'*ospedaletto*. Emplaçada fora de la resta d'estructures monacals, al sud del refectori,³²⁴ es devia erigir al començament del s. XIII (làm. 25).³²⁵ Consisteix en una gran sala de 47,5 m de llarg i 11,90 m d'ample, articulada amb nou arcs diafragma apuntats sostinguts per mènsules de forma piramidal invertida i coberta per una teulada a dues aigües (làm. 26–27). Es tracta del mateix sistema emprat en el

---

³¹⁸ BRAUNFELS [1969] 1975, 160; cf. JETTER [1972] 1981, 277–278.

³¹⁹ LEISTIKOW 1967, 23.

³²⁰ Segons Dieter Jetter ([1972] 1981, 278) l'entrada estava al mig de la façana nord de la infermeria. No obstant això, aquesta hipòtesi no respon a l'esquema deduït en la planta que s'adjunta (làm. 20; *contra* BRAUNFELS [1969] 1975, 159).

³²¹ LEISTIKOW 1967, 23.

³²² Durant molt de temps, per exemple, va funcionar com a celler.

³²³ JETTER [1972] 1981, 278.

³²⁴ Cal referir-se igualment a una altra important abadia cistercenca italiana, la de Casamari, que va comptar amb una infermeria de característiques semblants a Fossanova, de la qual malauradament quasi no en queda res (ENLART 1904, II: 47; làm. 25).

³²⁵ ENLART 1894, 109. Aquesta hipòtesi es basa en què el refectori es va acabar entorn el 1208, el qual presenta les mateixes característiques arquitectòniques que la infermeria (cf. Id. 1904, II: 46).

refectori i en la *foresteria* o hostatgeria del propi monestir, que recorden clarament l'estructura dels dormitoris dels monestirs de Santes Creus i Poblet, i les sales de malalts de molts hospitals catalans que s'analitzaran més endavant. D'altra banda, segons M. Brutails, aquesta infermeria devia ser molt semblant a la del monestir de Vallbona de les Monges,³²⁶ a la qual penso que van pertànyer dos arcs diafragma que s'han conservat en el seu extrem occidental, i que avui dia delimiten l'amplada d'un carrer del poble (làm. 79).

Un dels aspectes més interessants de la infermeria de Fossanova radica en les finestres apuntades, distribuïdes, igual que a Ourscamps, en dos cossos superposats. Les del nivell superior són més estretes i tenien com a finalitat la il·luminació i la ventilació del recinte. En canvi, les de la part inferior dels murs, com a Ourscamps, devien estar tancades per porticons de fusta i sols s'obririen igualment per ventilar la sala; a prop d'aquestes se situarien els llits dels malalts.³²⁷ En l'actualitat l'edifici es troba en un perfecte estat de conservació gràcies a les restauracions que s'hi han dut a terme,³²⁸ i recentment ha passat a propietat de l'administració de la província de Latina.³²⁹

3.2.2 *Ordres civils i militars*

Una altra realitat diferent la constitueixen els ordres civils i militars. Són nombroses les institucions que es poden vincular a aquestes corporacions, sorgides en ocasions amb l'objectiu de defensar uns interessos concrets, i en altres amb la intenció d'acollir i oferir assistència als pelegrins que es desplaçaven a llocs sants, com ara Jerusalem, Roma o Santiago de Compostel·la entre altres.

Si bé se'n podrien esmentar més, remeto a les que van tenir un paper més destacat en la fundació d'hospitals, és a dir, els ordres del Sant Esperit, de

---

³²⁶ BRUTAILS 1892 (ap. ENLART 1894, 303).

³²⁷ Vegeu ENLART 1894, 108.

³²⁸ Aquestes obres van afectar especialment a la coberta, que va quedar completament destruïda a final del segle passat amb motiu d'un incendi (làm. 26-27).

³²⁹ VARI 1991, 67. Igualment, la porta principal del recinte fou trasllada, segons Camille Enlart (1894, 108), a un altre edifici que no especifica. Afegeix que era de mig punt i amb una creu en el seu timpà.

Sant Joan de Jerusalem, de Sant Antoni, de Sant Jaume d'Altopascio i l'orde del Temple. En darrera instància, n'hi ha un altre que sols va actuar en una petita regió del sud de la província de Tarragona, l'orde de Sant Jordi d'Alfama, a la qual m'hi referiré més endavant en parlar pròpiament dels hospitals medievals catalans.

L'ORDE DEL SANT ESPERIT

L'orde del Sant Esperit aparegué entre 1160 i 1170, quan Guy de Montpeller organitzà al burg de Saint Gely d'aquesta ciutat del sud de França, un hospital destinat a acollir-hi pobres, malalts, vells i orfes. Ràpidament se li afegiren un grup de persones benestants amb les quals formà una confraria laica.

Els primers estatuts van ser aprovats pel bisbe de Maguelona, en els quals s'especificava la preeminència de la fundació montpelleriana sobre totes les altres.³³⁰ La seva importància i influència, augmentà fins al punt que s'estengué ben aviat per molts altres indrets: Gènova,³³¹ Dijon,³³² Marsella,³³³ Narbona,³³⁴ Viena,³³⁵ Copenhague,³³⁶ Lübeck. A Catalunya cal destacar el de Lleida, probablement de 1199 o de principi del s. XIII, especialitzat en l'acollida de nens expòsits.³³⁷

D'entre els centres depenents d'aquest orde, brillà amb llum pròpia l'hospital del Santo Spirito de Roma. El seu origen es deu a l'empenta del papa Inocenci III, qui el 1198 decidí reconvertir un antic alberg del s. VIII per a pelegrins anglosaxons, en una casa assistencial on s'hi poguessin refugiar els malalts i on s'oferís assil als nens abandonats.³³⁸ Per al servei

---

³³⁰ BERTRANI 1989, 319.

³³¹ MARCHESANI-SPERATI 1981, 18-19 i 266.

³³² TOLLET 1892, 105.

³³³ AMARGIER 1978, 241-253.

³³⁴ CAILLE 1978.

³³⁵ LEISTIKOW 1967, 46.

³³⁶ LEISTIKOW 1967, 48.

³³⁷ LLADONOSA 1972, I: 176; 1974, 156.

³³⁸ Aquest alberg d'anglosaxons havia estat fundat l'any 715 pel rei Ina, de la Saxònia oriental (TOLLET 1892, 165; cf. JETTER [1972] 1981, 282).

d'aquesta nova institució, el pontífex féu venir religiosos de Montpeller pertanyents a l'orde del Sant Esperit. A partir de 1208, com a conseqüència de la mort de Guy i per manament del citat Inocenci III, l'hospital romà esdevingué l'únic cap de l'orde.³³⁹ Econòmicament era autònom i sols estava subjecte a l'autoritat papal. Malauradament, al s. XIV, l'edifici primitiu quedà destruït i no fou refet fins els anys 1473-1478, en temps de Sixte IV (làm. 28). Les obres de reconstrucció i ampliació s'encomanaren a l'arquitecte Baccio Pontelli, a qui devem la gran sala nomenada *Corsia Sistina*, de 120 m de llarg. Posteriorment, altres papes com Alexandre VII, Benet XIV o Pius VI també van impulsar reformes, d'entre les que destaquen la cúpula sobre el creuer i el dosser damunt l'altar, afegits per Andrea Palladio (s. XVI),³⁴⁰ així com la perllongació de la *Corsia Sistina* a càrrec de Ferdinando Fuga el 1742-1744.³⁴¹

L'hospital del Sant Esperit de Lübeck, és un dels més bells i millor conservats d'Alemanya (làm. 29). Acabat el 1287, compta amb una espectacular sala destinada als malalts que, igual que a l'hôtel-Dieu de París (làm. 60), és situada immediatament a continuació de la capella. Ambdós espais es troben sota un mateix sostre, associant-se així els conceptes de llit i altar en un únic àmbit arquitectònic, que palesen la dualitat mundanal-espiritual que caracteritzà la majoria d'hospitals medievals i que trobem perfectament materialitzada en l'establiment francès de Tonnerre (làm. 42) o en molts hospitals anglesos.

La capella es troba en l'extrem occidental, just davant de la sala dels malalts. Presenta una estructura rectangular de 3 x 2 eixos de voltes de creueria, disposada en sentit transversal a aquella nau. Tots tres cossos estan concebuts de forma autònoma, amb les seves respectives cobertes de dues aigües, frontons i portals. No estava destinada solament a la gent atesa en l'hospital, sinó també a qualsevol dels vianants que hi eren acollits i que podien oferir alguna almoïna.

La sala dels malalts té una llargària de 87 m. Es va cobrir completament amb un sostre d'entramat de fusta alt amb tirants horitzontals, solució que

³³⁹ REVEL 1978, 343-355; BERTRAN 1989, 317-332.

³⁴⁰ PEVSNER [1976] 1980, 170.

³⁴¹ BAGIOLI (coord.) 1993, 556-557.

també s'emprà en els hospitals francesos de Tonnerre i Beaune (figs.). Probablement, en un primer moment, aquesta estructura devia arribar fins la façana occidental, però l'erecció d'un cor alt davant un envà, féu desaparèixer aquella disposició, i per això no se sap amb seguretat quina va ser la situació primitiva de l'altar.

Al nord de la institució s'hi van col·locar tot un seguit de dependències, diposades entorn un pati quadrangular, destinades segurament al personal administratiu, així com a altres feines complementàries: cuina, magatzems, sales per a metges etc. Dankwart Leistikow, però no descarta que en aquesta zona s'agués establert una germandat lligada a l'hospital.³⁴²

L'ORDE DE SANT JOAN DE JERUSALEM

L'orde de Sant Joan de Jerusalem o de l'Hospital, en la seva qualitat d'orde hospitaler cavalleresc, va gaudir d'un gran èxit que li permeté experimentar una àmplia difusió, de manera que nombroses fundacions li asseguraren durant la baixa edat mitjana una posició favorable a Occident. Malauradament, la major part d'aquestes institucions santjoanistes van desaparèixer o foren completament destruïdes, i per tant és molt poc el que pot dir-se o deduir-se de les característiques generals de la seva arquitectura hospitalària.

Abans de les croades ja hi havia una gran quantitat de pelegrins que es desplaçaven a Jerusalem per tal de visitar el sant Sepulcre. Aquests viagers s'allotjaven en hostatgeries habilitades amb aquesta fi i que posteriorment esdevindrien hospitals.³⁴³ Entorn el 1070, uns comerciants de la ciutat d'Amalfi fundaren en la mateixa Jerusalem, a prop de l'església de Sant Joan, un alberg per a pelegrins. El 1120, el papa Calixt II el posà sota la seva protecció i aprovà l'orde de Sant Joan de Jerusalem, que ràpidament s'enriquí amb donatius que arribaven de totes parts d'Europa.³⁴⁴

---

³⁴² LEISTIKOW 1967, 32.

³⁴³ LEISTIKOW 1967, 39. Sobre aquest orde i el seu paper en la introducció i desenvolupament dels hospitals a la baixa edat mitjana, v. MILLER 1978, 709-733.

³⁴⁴ JETTER [1972] 1981, 279. No obstant això, el 1113 el papa Pasqual II ja havia confirmat l'orde (v. LEISTIKOW 1967, 39).

L'hospital fundat a Jerusalem, a la fi del s. XI ja era un establiment de gran importància. En realitat es tractava d'un complex delimitat per un quadrat de 150 m de costat, amb una

No obstant això, Saladí recuperà Jerusalem per a l'islam el 1187, fet que precipità la marxa dels santjoanistes a Akkon (Israel),³⁴⁵ on erigiren el segon hospital de l'orde el 1191.³⁴⁶ El 1291, però, aquesta localitat també va caure en mans musulmanes i van haver de traslladar-se primer a Xipre i finalment a l'illa grega de Rodes on s'hi van instal·lar el 1309. Aquí fundaren abans de mitjan s. XIV l'hospital "antic" i el 1440 l'anomenat hospital "nou" (lòm. 30). Finalment, la Turquia otomana els obligà a replegar-se més cap a occident, establint-se definitivament a Malta, després que Carles V els regalés aquesta illa el 1530.³⁴⁷

Anteriorment el papa Bonifaci VIII (1294-1303) havia aprovat la normativa de l'orde, en un bloc oficial que recollia la primitiva regla de Ramon del Puig (anterior a 1153),³⁴⁸ la del mestre Jobert (c. 1176), seguida pels estatuts de fra Roger de Molins (1181), els de fra Alfons de Portugal (1201) i els tres promulgats durant el gran mestratge de fra Hug de Revel (1265-1270).³⁴⁹ D'entre aquests estatuts, uns dels més coneguts i dels quals es conserva una còpia en català a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, són els de Roger de Molins, signats el 15 de març de 1181. S'hi pot apreciar

---

capacitat, segons les fonts, de 2000 malalts i pelegrins. Comptava amb un total de 64 pilars i 124 columnes de marbre, distribuïdes perfectament entre les galeries. Igualment, se sap que hi havia tres esglésies, un palau per als nobles, sales per als malalts i pelegrins, cisternes i un convent de monges. A més a més, cal destacar la intensa activitat mèdica que hi tenia lloc, degut a l'elevat nombre de pacients que s'hi acollien diàriament (residents, pelegrins malalts, soldats ferits etc.). Després de la rendició de Jerusalem a mans de Saladí el 1187, l'edifici fou reconvertit en un centre d'ensenyament de la religió islàmica. Alhora, engrandiren l'hospital que a partir de llavors es nomenaria hospital d'Al-Salihani, per al qual es contractaren metges perquè visitessin els malalts. El 1458, quedà completament destruït degut a un terratrèmol (GABRIEL 1921-1923, II: 33; HUME 1938, 399-405; HAMARNEH 1962, 372-373; LE BLÉVEC 1977, 137-152; BERTRAN 1994, 22).

³⁴⁵ Sobre l'hospital d'Akkon, v. LEISTIKOW 1967, 39-40.

³⁴⁶ L'actual hospital estatal d'Akkon es va construir sobre les restes de construccions santjoanistes —fortalesa, església, refectori i hospital. Durant unes excavacions realitzades el 1945, es van trobar vestigis d'un recinte que consistia en un refectori de dues naus, sostingudes per columnes mitjanes i volta de creueria. A més dels fonaments de l'antic hospital de l'orde, hi ha diverses sales contigües i baixes, entre les quals crida l'atenció una de tres naus amb pilars quadrats i volta apuntada (LEISTIKOW 1967, 39-40).

³⁴⁷ JETTER [1972] 1981, 279-280.

³⁴⁸ D'aquesta regla es conserva a Madrid una còpia traduïda al català (AHNM, *Còdex 593-B*, ff. 1v-8r; transcrit a BERTRAN 1989b, 25-30). Vull mostrar el meu agraïment al doctor Prim Bertran per haver-me facilitat aquesta referència i altra bibliografia sobre l'orde de l'Hospital.

³⁴⁹ BERTRAN 1994-1995, 192.

perfectament l'esperit dels santjoanistes, els quals preveïen que per l'atenció dels malalts de l'hospital de Jerusalem, calia els serveis de quatre metges que coneguessin la qualitat de les orines així com la varietat de les malalties i que allora poguessin administrar els remeis corresponents.³⁵⁰ Anomenaven el malalt com a “senyor”, el qual havia de ser servit tan bé com ho permetessin les disponibilitats de la casa.³⁵¹

En el cas d'Europa, la institució millor conservada és l'anomenat *ritterhaus* —casa del cavaller— de Bubikon, a Zurich, datada el s. XIII.³⁵² A part d'aquesta, també cal fer esment a altres importants exemples alemanys com l'hospital de Niederwisel —al costat de Butzbach, Hessen—, del qual tenim notícies des de 1245; el de Schwäbisch Hall —Baden-Württemberg—, confiat a l'orde abans de 1228; el d'Enns —Oberösterreich— fundat entre els anys 1326 i 1338; l'església santjoanista de Wölchingen —Baden-Württemberg— del primer terç del s. XIII, etc.³⁵³

En el Camí de Santiago van desenvolupar igualment un paper destacat, com ho testimonien els abundants centres assistencials que hi van crear: Pamplona, Estella, Atapuerca, Hospital de Orbigo, Sarria, Portomarín i Santiago de Compostel·la.³⁵⁴

A Catalunya, en canvi, no ens han arribat excessius vestigis, si bé tenim constància de diverses fundacions de l'orde.³⁵⁵ Segons C. Martinell la primera casa d'hospitalers s'establí el 1111 a Cervera i la segona el 1121 a Barcelona. Més tard aparegueren la de Sant Valentí, a prop de Vilafranca del

---

³⁵⁰ “III. Dels meges. Après si és stablit per lo comandament de tots los frares que al servey dels pobres malalts de Iherusalem sien mesos quatre savis meges, los quals sàpian destriar les calitats de les orines e les diversitats de les malauties, dells malalts, et que ells los puxan ministrar consell de mediçines” (AHNM, *Códex 593-B*, f. 9v; ap. BERTRAN 1994-1995, 193); cf. SAUNIER 1984, 84.

³⁵¹ TEY 1995, 389.

³⁵² A Bubikon existia una capella dalt d'un petit turó que fou convertida en casa santjoanista i paral·lelament s'hi construí posteriorment una nova església, consagrada el 1207. Hi havia a més una casa pel comanador, al sud de la capella. És molt probable que en la planta de l'antiga casa de l'orde, s'hi trobés el recinte hospitalari per a pelegrins i en el pis superior els dormitoris dels germans o confreres (LEISTIKOW 1967, 40).

³⁵³ LEISTIKOW 1967, 40-42.

³⁵⁴ RABANAL (coord.) 1993, I: 146.

³⁵⁵ Sobre la penetració de l'orde santjoanista a Espanya, i sobretot a Catalunya i Aragó, v. LEDESMA 1967, 417-427; BERTRAN 1994, 22-27.

Penedès (s. XII);³⁵⁶ la d'Amposta (1148);³⁵⁷ la de Lleida —almenys des de 1185—;³⁵⁸ la de Sant Celoni (s. XIII); l'antic hospital de Sant Joan de Balaguer (s. XIV)³⁵⁹ i finalment el d'Espluga de Francolí (s. XIV; lám. 68) entre altres. Aquest últim és el que ens ha arribat en millor estat de conservació.³⁶⁰

L'ORDE DELS GERMANS HOSPITALARIS DE SANT ANTONI ABAT

Entorn el 1070, les restes de Sant Antoni Abat foren traslladades de Constantinoble a Saint-Didier-la-Mothe, al Dauphiné francès. Poc després, el 1095, el noble Gastó i sis companys més fundaren un orde.³⁶¹ Aviat augmentaren en nombre i se'ls conegué amb el nom de germans hospitalaris de Sant Antoni Abat. La “casa-mare”, convertida després en abadia, radicà en la localitat de Vienne, en la mateixa regió del Dauphiné.³⁶² A partir d'aquí anaren sorgint noves fundacions, des de les darreries del s. XI i fins a la desaparició de l'orde el 1776.³⁶³

Els antonians s'especialitzaren en l'atenció de persones afligides amb el nomenat foc infernal, *ignis infernalis*, *ignis saucer* o foc de sant Antoni.³⁶⁴

³⁵⁶ MARTINELL 1935a, 112.

³⁵⁷ El 1148, Ramon Berenguer IV concedí als santjoanistes el castell d'Amposta i immediacions, com a premi de la seva brillant participació en la conquesta de Tortosa. Aquí hi establiren la casa més important de Catalunya, i el seu preceptor, que prengué el títol de castlà o mestre d'Amposta, ocupà un lloc preeminent entre les jerarquies hispàniques de l'orde (LEDESMA 1967, 417-418).

³⁵⁸ TARRAGÓ VALENTINES 1976a, 15-16.

³⁵⁹ DANON 1978, 16.

³⁶⁰ MARTINELL 1935a, 120-121.

³⁶¹ L'orde fou aprovat pel papa Urbà II al concili de Clermont (1095). Posteriorment se succeïren noves confirmacions a càrrec d'Honorí III i Bonifaci VIII el 1297, que els transformà en laics regulars sota la regla de sant Agustí. El 1777 es fusionaren amb els cavallers de Malta (MARTÍNEZ SANPEDRO 1974, 24; cf. BURNS 1965, 144).

³⁶² Vegeu CHAUMARTIN 1946; JETTER [1972] 1981, 281; MARTÍNEZ SANPEDRO 1974, 22-28; SAUNIER 1984, 85; HAYUM 1990, 13-15. Sobre l'abadia dels antonians a Vienne, v. CHAUMARTIN 1926.

³⁶³ Vegeu KINOSSIAN 1999, 217-230.

³⁶⁴ Aquesta fou una malaltia molt extesa al llarg dels segles XI i XII, que produïa irritació gastrointestinal, vertígenes, malestar d'estómac, insensibilitat, agitació, convulsions, deliri i fins i tot gangrena, podent arribar inclús a provocar el desprendiment d'alguns dels membres del cos humà. Podia “secar” una cama sencera (necrosi a causa d'espasme arterial irreversible), fins separar-se incruentament del cos, com si fos una amputació espontània; el darrer estadi era la mort (JETTER [1972] 1981, 281; GARCÍA VALDÉS 1987, 135). Un cronista de 1089, en relació a aquesta malaltia, va observar els següents símptomes: *beaucoup*

Llavors era una enfermetat enigmàtica, però avui se sap que es tractava de l'ergotisme. La seva causa era l'ergotina, un producte del sègol banyut que ocasionava la intoxicació del qui l'ingeria. Per això no podem parlar d'una epidèmia o d'una malaltia infecto-contagiosa, sinó d'una intoxicació.³⁶⁵ En qualsevol cas, sembla que els centres establerts sota aquest orde, a banda d'acollir i "hospitalitzar" malalts amb el foc de sant Antoni, també donaven cabuda a qualsevol altre tipus de pobre. Així, la gran diversitat d'ajuts que oferien, planteja el dubte a propòsit de la seva pretesa "especialització", i potser seria més encertat parlar d'una política de caritat generalitzada, coordinada per l'orde.³⁶⁶

De cases d'antonians se'n trobaven per tot arreu, d'entre els quals destacaren el d'Isenheim a Alemanya —al principi del s. XIV—,³⁶⁷ i a Catalunya els de Cervera (s. XII), Barcelona —s. XV, que depenia de l'anterior—³⁶⁸ i Lleida —desaparegut durant la Guerra dels Segadors. No eren excessivament grans, i solien estar organitzades entorn una església.³⁶⁹

L'ORDE DE SANT JAUME D'ALTOPASCIO

L'orde de Sant Jaume d'Altopascio³⁷⁰ desenvolupà una funció hospitalària durant molt de temps i amb èxits de notable relleu. El seu origen es remunta

---

d'égotants, les entrailles dévorées par l'ardeur du feu sacré, avec des membres ravagés noircissant comme des charbons, qui, ou bien mouraient misérablement. ou bien conservaient la vie en voyant leurs pieds et leurs mains gangrenés se séparer du reste du corps, mais beaucoup souffraient d'une contraction des membres que les déformait (v. IMBAULT-HUART 1984, 67).

³⁶⁵ JETTER [1972] 1981, 281; MARTÍNEZ SANPEDRO 1974, 22; RABANAL (coord.) 1993, II: 57. Si bé avui dia tothom accepta que el foc de Sant Antoni corresponia en realitat l'ergotisme, alguns autors han mostrat el seu rebuig a aquesta teoria (ROCA [1919?], 154).

Per combatre els efectes del foc de Sant Antoni, la fórmula més emprada consistia en una mena de balneoteràpia, mitjançant la qual es banyava els afectats en aigua calenta per tal de relaxar els vasos sanguinis contracturats, aplicant posteriorment massatges. Igualment, se sap que els antonians ocasionalment van practicar en darrera instància amputacions de membres (MARTÍNEZ SANPEDRO 1974, 27-28; cf. SAUNIER 1984, 85).

³⁶⁶ KINOSSIAN 1999, 218.

³⁶⁷ Aquest centre és conegut principalment gràcies a l'extraordinari retaule pintat per Matthias Grünewald en la segona meitat del s. XV. Vegeu HAYUM 1990; LEISTIKOW 1967, 45.

³⁶⁸ MARTINELL 1935a, 114-115.

³⁶⁹ KINOSSIAN 1999, 217.

³⁷⁰ El fons diplomàtic de l'orde es conserva quasi íntegrament a la ciutat italiana de Lucca. Una part es troba a l'Archivio di Stato (ASL) i l'altra a l'Arxiu Arquebisbal (COTURRI 1987, 334, n. 11).

a la segona meitat del segle XI, quan un grup de nobles de Lucca —segons la tradició un total de dotze—,³⁷¹ abandonà aquesta ciutat italiana i fundà un hospital de pelegrins i vianants en zona pantanosa de difícil trànsit, exposada als atacs de bandolers.³⁷² A partir d'alguns privilegis del segle XII, es pot deduir que això tingué lloc entorn el 1060, però no es té cap referència explícita fins el 1084, any en què Guglielmo, fill de Boronico, féu un testament favorable a l'hospital *qui est edificatus in loco et finibus ubi dicitur Teupascio*.³⁷³

El motiu principal que afavorí l'aparició d'aquesta institució, vingué condicionat pel fet que Altopascio es trobava en una zona vital de les comunicacions entre Roma i el nord d'Europa. Se suposa que ja abans de la fundació de l'hospital passava entre els seus pantans la nomenada via Francigena, principal via de comunicació altmedieval italiana, sorgida com a conseqüència de l'abandó de les grans vies romanes —especialment la via Aurelia.³⁷⁴ Davant d'aquesta situació i tenint en compte que aquell camí era constantment travessat i freqüentat per nombrosos pelegrins, sorgí la necessitat de construir-hi un hospital. Molts d'ells anaven a Roma o a diversos punts geogràfics de l'Apúlia per embarcar en direcció a Terra Santa, mentre altres tenien com a destinació França, per tal d'emprendre des d'allí el viatge cap a Santiago de Compostel·la.³⁷⁵

L'orde hospitalari de Sant Jaume d'Altopascio s'extengué per les grans zones de pelegrinació, i fundà centres a Roma, Florència, Pisa, Prato, Pistoia, Anagni, etc.³⁷⁶ Al llarg del Camí de Santiago tingué propietats a Pamplona i un hospital a Astorga.³⁷⁷ El segle XIV, per la seva banda, Jaume II encomanà a

³⁷¹ Així consta en la regla de l'orde aprovada pel papa Gregori IX el 1239, de característiques molt semblants a la de l'orde de Sant Joan de Jerusalem (ASL, *Spedale e magione di S. Jacopo d'Altopascio*, 2, c.IV.; ap. COTURRI 1987, 336).

³⁷² L'orde es va conèixer sota el títol d'*Ordine equestre di San Iacopo d'Alto Passo di Lucca*, i també per *Canonici ospedalieri di San Giacomo di Altopascio da Lucca* (MILIAN BOIX 1970, 90).

³⁷³ CAUCCI VON SAUCKEN 1993, 83. En relació a aquest hospital, v. COTURRI 1987, 331-342.

³⁷⁴ Sobre la via Francigena i els hospitals i hostatgeries que s'hi construïren al seu pas per la regió de la Toscana, v. STOPANI 1987, 313-330.

³⁷⁵ CAUCCI VON SAUCKEN 1993, p.83-84; cf. COTURRI 1987, 331.

³⁷⁶ COTURRI 1987, 341.

³⁷⁷ Vegeu CAVERO DOMÍNGUEZ 1992, 135-148.

aquest orde la gestió de l'hospital de la Font del Perelló —en la petita localitat tarragonina d'el Perelló—,³⁷⁸ en el trajecte costaner que unia Barcelona, Tarragona i Tortosa. Aquest és un recorregut que ha estat molt poc estudiat amb relació a la pelegrinació a Compostel·la, però que degué ser usat per un bon nombre de pelegrins. Després del Perelló podrien haver-se dirigit per camins de l'interior de la vall de l'Ebre o per València, cap a Toledo o Madrid, i des d'aquí haurien proseguit el viatge fins a la tomba de l'apòstol a Santiago de Compostel·la, com ho indiquen alguns testimonis del s. xvi.³⁷⁹

Finalment, els membres de l'orde de Sant Jaume d'Altopascio, al marge de la seva tasca en la fundació de centres hospitalaris, també van tenir un paper molt destacat en la creació i condicionament de camins i en l'aixecament de ponts. En aquest sentit, per exemple, hi ha la notícia d'un document de 1244, en el qual l'emperador Frederic II Hoenstaufen encomanava als germans de l'orde la reconstrucció del pont de Fucecchio *super fluvium Arni albi*.³⁸⁰

Al s. xiv s'inicià la decadència de l'orde, degut entre altres motius a la disminució del nombre de pelegrins. La situació devia anar empitjorant, fins que el 18 de gener de 1459 el pontífex Pius II l'abolí, reduint-la exclusivament a la casa d'Altopascio. Immediatament va confiscar els seus béns i els va concedir al nou orde de Betlem, llavors ja instituït.³⁸¹ La fi definitiva d'aquell hospital i en consqüència de l'orde d'Altopascio, però, no es produí fins el 1588, quan el papa Sixte V l'ecomanà a l'orde de Saint-Etienne.³⁸²

L'ORDE DEL TEMPLE

L'orde del Temple, a part d'ocupar-se de la seguretat dels camins i dels pelegrins de Terra Santa,³⁸³ sembla que tenia a Orient i Occident una xarxa

---

³⁷⁸ Vegeu FORT I COGUL 1970a, 13-37; MILIAN BOIX 1970, 87-103; MARÍ 1988, 59 i ss.; CAUCCI VON SAUCKEN 1993, 86-88.

³⁷⁹ CAUCCI VON SAUCKEN 1993, 87; RABANAL (coord.) 1993, I: 86-87.

³⁸⁰ STOPANI, 324-325 i n. 33.

³⁸¹ COTURRI 341-342.

³⁸² MILIAN BOIX 1970, 91-92.

³⁸³ L'orde del Temple va sorgir al principi del s. xii amb la intenció de defensar els pelegrins i custodiar els llocs sants. En relació al paper desenvolupat pels templers a la

de cases on donava acolliment als viatgers religiosos.³⁸⁴ De fet, en l'aticle onzè de la regla s'havia establert que després de la mort d'un frare, durant 40 dies s'havia d'oferir la seva manutenció a un pobre necessitat.³⁸⁵ Igualment, el 1310, en el curs del processament a què foren sotmesos, els templers van presentar unes al·legacions a l'inquisidor de París on deien: *proposent que en lors masons se tenoyt espitalité de aumosine aus viandans cotidianamant, et espicialment tres foys la semana, à chascun que venir i voloit*.³⁸⁶ Si els templers de París presentaven com una prova de caritat cristiana la pràctica de l'hospitalitat a casa seva, és versemblant que es pugui extrapolar aquest tret característic a les altres cases de l'orde.³⁸⁷

3.2.3 Hospitals de tipus claustral

Dins d'aquesta categoria s'inclouen els edificis que reproduïxen, d'una forma més o menys aproximada, un esquema semblant als dels monestirs, on el claustre o pati central assoleix un protagonisme destacat, en tant que element de comunicació i d'organització; és, sens dubte, la fórmula més emprada. Els exemples més clars, són possiblement el de la Santa Creu de Barcelona —que ja analitzarem amb major deteniment— i l'alemany de Sankt Nikolaus, a Berkanstel-Kues (lòm. 31), tots dos del s. xv.

Es coneixen, però, altres casos, com l'hôtel-Dieu de Saint-Jean-l'Évangéliste d'Angers. Segons la tradició, va ser fundat per Étienne de Marchay, senescal d'Anjou en temps en què el monarca d'Anglaterra Enric II, era comte d'Anjou, Maine i Poitou.³⁸⁸ Viollet le Duc i Camille Enlart foren els primers en exaltar la bellesa d'aquest hospital³⁸⁹ (lòm. 32–33). Començat el 1153, consta de diverses dependències distribuïdes a l'entorn del claustre central, conservat sols parcialment.

Corona d'Aragó, v. MIRET I SANS 1910; FOREY 1973; FUGUET 1995. Igualment, i per tenir una visió general de l'orde, remeto a la recent publicació NICHOLSON 2001.

³⁸⁴ SZABÒ 1989, 297–307; cf. FUGUET 1995, 27.

³⁸⁵ FUGUET 1995, 27.

³⁸⁶ MICHELET [1841–1851] 1987, I: 141; cf. FUGUET 1995, 27.

³⁸⁷ Quant a l'arquitectura dels establiments fundats per l'orde del Temple a Catalunya, v. FUGUET 1995.

³⁸⁸ TOLLET 1892, 125.

³⁸⁹ VIOLLET LE DUC [1854] 1993, I: 523; ENLART 1904, II: 45–46.

L'espai destinat a hospital pròpiament dit, desenvolupa en planta una estructura que ens recorda la infermeria del monestir cistercenc d'Ourscamps (làm. 20): tres naus de la mateixa amplada i alçada, separades mitjançant columnes i articulades amb vuit trams de volta de creueria, il·luminades per un cos superior de grans finestrals apuntats.³⁹⁰ Els murs laterals, d'un gruix de 1,50 m, estan reforçats per contraforts. Als extrems curts, per la seva banda, s'hi obren portes de mig punt, una de les quals ha conservat decoració pictòrica. Quant a la capella, presenta una estructura força curiosa i original. Erigida el 1184, s'hi accedeix directament des de la clausura³⁹¹ i consisteix en un gran quadrat de 15 m de costat, compost per setze trams de volta de creueria (4 x 4).³⁹² Hi ha encara un tercer edifici, en la zona nord-occidental, de planta trapezoïdal i dividit en tres naus, que devia funcionar com a graner.³⁹³

L'*almsouse* de Sant Cross de Winchester, va ser fundada el 1136 pel bisbe Henry de Blois, per a l'atenció de tretze ancians (làm. 36),³⁹⁴ si bé, en l'acta fundacional, també especificà que diàriament s'hi havia de donar de menjar a cent pobres, els quals podrien emportar-se el beure i les sobres que no s'haguessin acabat.³⁹⁵ L'edifici fou somtès a una profunda modificació entre els anys 1443 i 1446, com a resultat de la iniciativa del

---

³⁹⁰ Les dimensions d'aquesta sala, com és habitual, són considerables: 60 m de llarg, 22,50 m d'amplada i 10 m d'alçada fins a les claus de volta. Això dóna com a resultat un recinte amb una capacitat de 13.500 m³ i una superfície de 1.350 m². En el seu cantó més septentrional s'aixequen la capella i el claustre, entorn el qual foren ubicades la resta de les dependències del conjunt.

³⁹¹ VIOLLET LE DUC [1854] 1993, I: 523. El claustre és un bell exemple de l'arquitectura hospitalària francesa. Molt malmès pel pas del temps, s'han conservat intactes dues de les seves ales, que s'obren al pati central mitjançant parelles de columnes llises i senzills capitells amb decoració vegetal, damunt els quals se succeeixen petits arcs de mig punt sense cap ornamentació. A les cantonades, trobem feixos de quatre columnes adossades a un pilar quadrangular.

³⁹² Dankwart Leistikow (1967, 30), però, diu que en realitat la capella en qüestió abarcava 4 x 3 trams de volta, a diferència del que es dedueix de la planta de Viollet le Duc. Dieter Jetter ([1972] 1981, 286), en aquesta mateixa línia també insisteix en què cal ser cautelosos a l'hora d'acceptar les teories de Viollet le Duc.

³⁹³ Quant als darrers anys de funcionament de l'hospital i la seva crisi al s. XVI, v. CHAUMOT 1999, 251-264.

³⁹⁴ FLETCHER 1928, I: 443.

³⁹⁵ ORME-WEBSTER 1995, 63. Altrament, entorn el 1373, hi ha constància documental que en aquest centre també s'oferia ajut als escolars. Diàriament es permetia que tretze nens mengessin amb la resta de pobres (*Ibid.*, 65).

cardenal Beaufort, període al qual corresponen la major part de les estructures actuals. Precisament en aquests moments es dugué a terme el pati exterior, entorn al qual se situaren un estable, una cuina i la nomenada sala dels Cent Homes —*Hundred Men's Hall*—, on es proporcionava menjar als esmentats cent pobres.³⁹⁶ A continuació i a través d'una gran torre que feia d'entrada, coberta en la seva part interior per una volta estrellada, s'accedeix a un celobert de grans dimensions, on es troba la capella corresponent a la construcció original del s. XII —situada en l'extrem sud-est. La resta d'estructures, estaven igualment disposades entorn de la clausura.

Quant a l'hôtel-Dieu de Beaune, constitueix un dels moments culminants de l'arquitectura hospitalària medieval francesa³⁹⁷ (lám. 34). La seva construcció fou promoguda per Nicolau Rolin, canceller del duc de Borgonya Felip el Bo. El 1441 comprà els terrenys on s'hi havia d'erigir i dos anys més tard, el 1443 signà la carta de fundació on especificava que el nou centre prendria com a model l'establiment de Valenciennes.³⁹⁸ Les obres es dugueren a terme ràpidament, inaugurant-se el 1450 o el 1451.³⁹⁹ Respon a un esquema basat en la consecució de sales de grans dimensions erigides al voltant d'un pati central. En planta desenvolupa un rectangle de 80 x 52,47 m, compost per quatre ales, corresponents a cadascun de llurs quatre costats, on es troben les dependències de l'establiment.⁴⁰⁰ Entre aquestes destaca la sala comuna dels malalts,⁴⁰¹ de la qual també forma part integrant

³⁹⁶ ORME-WEBSTER 1995, 63, 87, 91 i 136.

³⁹⁷ Segons Grace Goldin (1994, 38), aquest establiment apareix referit indistintament com hospital o hostatgeria.

³⁹⁸ JETTER [1972] 1981, 269 i 287; ERLANDE-BRANDERBURG 1983, 576.

De tant en tant, Nicolau Rolin havia d'anar a Flandes, d'on també era sobirà el duc de Borgonya. En algun d'aquests desplaçaments, el canceller Rolin quedà seduït per l'arquitectura de l'hospital de Valenciennes (nord de França). Per això va recórrer a un mestre flamenc, Jacques Wiscrere, per construir-ne un de més bonic i gran a Beaune.

En qualsevol cas, desconec a quin hospital concret es referia. Als ss. XIV-XV, a la ciutat de Valenciennes n'hi havia tres: el de Chartriers, el de Notre-Dame i el de Saint-Jacques (SALAMAGNE 1996, 12; cf. MURET 1996, 32-33).

³⁹⁹ Dankwart Leistikow (1967, 33) proposa l'any 1450, mentre A. Erlande-Branderbrug (1983, 576), parla de 1451.

⁴⁰⁰ ERLANDE-BRANDERBURG 1983, 576.

⁴⁰¹ La sala dels malalts estava projectada per a 28 ó 30 llits. A diferència d'Angers o Tonnerre, llur disposició era força diferent, ja que estaven col·locats als extrems llargs de la

la capella, situada en el seu extrem oriental.⁴⁰² Un cop més, s'aprecia la idea medieval d'unitat entre l'altar i el llit del malalt. Tota la nau és coberta, igual que a Tonnerre (làm. 43), per una volta de fusta ricament decorada i reforçada amb tirants horitzontals, la qual, en aquest cas, és apuntada i no de mig punt (làm. 35).⁴⁰³ El més interessant, però, és el pati rectangular, una de les joies de l'arquitectura medieval en fusta. Hi trobem dues escales, una en la cantonada sud-est i l'altra en el sud-oest, que permetien l'accés als nivells superiors. Igualment suggerents i interessants són les teulades de les crugies que donen a l'interior d'aquest pati, cobertes amb teules vernissades multicolors, que dibuixen extraordinàries figures geomètriques de fang cuit.

Un altre exemple d'*almshouse* anglesa de tipus claustral, és la d'Ewelme (Oxfordshire; làm. 37-38), construïda entre 1437 i 1442, gràcies a l'impuls del comte i la comtessa de Suffolk. El pati central és resseguit per quatre galeries de fusta desenvolupades solament en la planta baixa, cobertes per una teulada d'un sol aiguavés.⁴⁰⁴

3.2.4 Hospitals de tipus palatí

La tipologia de l'hospital palatí, és a dir, del que adopta com a model arquitectònic l'estructura d'un palau, no és excessivament corrent. Amb tot, els millors exemples els trobem a Catalunya, com ho testimonien els establiments d'en Llobera a Solsona (làm. 74), Santa Maria de Lleida

---

nau, damunt d'un petit tarimat de 0,20 m (TOLLET 1892, 160; LEISTIKOW 1967, 33).

⁴⁰² El canceller Rolin va tenir una gran cura en el mobiliari i decoració del centre. Va encarregar al pintor flamenc Roger van der Weyden la realització d'un políptic del Judici Final, que es va col·locar damunt l'altar de la capella (làm. 35). Era visible des dels llits dels malalts, si bé sols s'obria els diumenges i dies festius. En l'actualitat ha estat traslladat a una sala a part de l'antic hospital, on és mostrat al públic (v. ERLANDE-BRANDERBURG 1983, 576).

⁴⁰³ La volta de fusta de la sala principal de l'hospital, a part del seu valor arquitectònic, també cal destacar-la per llur decoració. Als extrems dels tirants horitzontals hi ha esculpits, en fusta, caps de dracs multicolors que evocuen els monstres de l'infern. Tanmateix, els divertits rostres de burgesos de Beaune, pintats en aquestes mateixes bigues de reforç, van acompanyats de caps d'animals que simbolitzen els seus respectius defectes. Tanmateix, en alguns punts de l'enrajolat del terra, s'observen els monogrames entrelaçats de Nicolau Rolin i la seva muller Guigone de Salins. La divisa "Seulle *" que s'hi pot apreciar, significa que Guigone era l'única dona dels pensaments del seu marit.

⁴⁰⁴ A Anglaterra, el pati quadrat regular començà a aparèixer a les univesitats i col·legis en la segona meitat del segle XIV, tradició que després s'estendria als hospitals. En aquest sentit, el d'Ewelme seria un dels exponents més antics de l'illa (ORME-WEBSTER 1995, 87).

(làm. 168–189), Sant Pere de Vilafranca del Penedès (làm. 73) i encara dins dels Països catalans i d'un període més tardà, el de Xàtiva (làm. 40). Els primers, ja els veurem amb més detall en capítols posteriors. Quant al de Xàtiva, probablement va ser fundat per Jaume I el 1250, i en un principi s'emplaçà en un solar proper a la catedral. L'edifici actual, però, data de mitjan s. XVI. S'ha dit que en primer lloc era un palau particular cedit pel seu propietari per tal que es convertís en hospital, però a partir de l'anàlisi de la seva planta, sembla que en realitat estem davant d'un establiment que va ser construït expressament amb aquesta finalitat. Així ho fan pensar les naus d'extraordinària longitud, l'articulació de les diverses estances entorn un pati etc., que recorden la distribució de molts dels hospitals que hem vist fins ara.⁴⁰⁵ Aquesta obra arquitectònica, però, ha patit nombroses modificacions, moltes de les quals es dugueren a terme al s. XVIII, encara que mantenint l'esperit de l'estructura original.

3.2.5 Hospitals de tipus castral

Si bé coneixem o s'han conservat pocs hospitals que reproduïxien un model inspirat en l'arquitectura dels castells, no devia ser una tipologia excepcional al llarg de l'edat mitjana. La presència d'aquests establiments en zones despoblades, de perill i exposades a enfrontaments bèl·lics, justificaria que molts d'ells hagin desaparegut. A Catalunya tenim dos exemples extraordinàriament interessants, com són els hospitals de Cervelló a Olesa de Bonesvalls (làm. 66–67) i el del Coll de Balaguer (Hospitalet de l'Infant; (làm. 83). Més enllà de les nostres fronteres, destaca l'anomenada *maladrerie* de Tortoir. El terme francès “maladrerie”, s'usa per referir-se a aquells establiments assistencials que, més que guarir, aïllaven els malalts, concretament aquells que estaven afectats per la pesta. És el que hem definit al principi d'aquest capítol com una casa d'apestats. La de Tortoir,⁴⁰⁶ en una zona relativament allunyada de la població i prop de la ruta que comunicava

---

⁴⁰⁵ Vegeu GONZÁLEZ BALDOVÍ 1981, 39–50; PONS ALÓS 1987. De totes maneres, l'argument del pati no és excessivament convincent atès que la majoria de palaus civils erigits en el llevant de la Corona d'Aragó des del s. XIV i al llarg dels ss. XV i XVI i inclús en centúries posteriors, estaven articulats entorn a un pati central.

⁴⁰⁶ Igualment interessant fou la *maladrerie* de Dijon (v. TOLLET 1892, 105) i la de Leiden (Holanda; làm. 41).

Laon i la Fère, fou construïda al llarg de la primera meitat del s. XIV. La institució inclou tres edificis, tancats dins un recinte emmurallat: el primer es va dividir en dos pisos, un per als religiosos i l'altre probablement destinat a cuina; el segon era la capella; i finalment, el tercer i més important, era la sala dels malalts pròpiament dita (lám. 41).⁴⁰⁷

3.2.6 Hospitals de planta basilical

Una de les solucions arquitectòniques i espacials que caracteritza la majoria dels hospitals medievals, és la consecució de naus o sales de grans dimensions, per tal d'acollir el màxim nombre de persones possible. En ocasions, inclús, el protagonisme d'aquests àmbits va arribar a ser tan gran, que trobem edificis compostos exclusivament d'una única nau, dividida o no en diverses estances, i que solien comptar amb un altar en un dels seus extrems.

Un dels establiments que millor reflecteix aquesta realitat el trobem a la població borgonyona de Tonnerre: l'hospital de Notre-Dame de Fonenilles, promogut per Margarida de Borgonya, reina de Sicília, vídua de Carles d'Anjou i cunyada del rei Lluís IX (lám. 42-45.). S'erigí amb una certa rapidesa, ja que s'inicià el 1293 i, sols dos anys després, el 1295, fou consagrat pel cardenal de Prenest. La seva estructura, que recorda la de l'hospital del Sant Esperit de Lübeck (lám. 29), presenta una única nau orientada de ponent a llevant (88 m de llarg, per 18,60 m d'ample i 10 m d'alçada).⁴⁰⁸ Destaca sobretot per la coberta, una impressionant volta de canó de mig punt, feta íntegrament de fusta i reforçada per tirants horitzontals, que malgrat haver estat restaurada, passa per ser una de les més grans construïdes amb aquest material durant l'edat mitjana.⁴⁰⁹ En alguns punts, a més a més, s'hi pot observar l'existència de petits forats, que tenien com a finalitat la ventilació de l'interior del recinte, de manera que l'espai intermig entre la volta de canó interior i la teulada exterior de dues aigües, esdevenia

---

⁴⁰⁷ TOLLET 1892, 61-62; cf. VIOLLET LE DUC [1854] 1993, I: 527. La resta de dependències que s'hi poden trobar en l'actualitat, corresponen a ampliacions i modificacions més recents.

⁴⁰⁸ VIOLLET LE DUC [1854] 1993, I: 525; TOLLET 1892, 151; LEISTIKOW 1967, 31.

⁴⁰⁹ JETTER [1972] 1981, 287.

una gran reserva d'aire fresc (làm. 43).⁴¹⁰ L'entrada, situada en el cantó occidental, és precedida per un petit nàrtex, flanquejat al nord per una escales i al sud per una capella de reduïdes dimensions (làm. 42). D'altra banda, l'extrem oriental de la sala, està resolt amb un cos projectat de manera semblant al de la capçalera d'una església. En primer lloc una mena de transsepte, constituït per dues capelles a banda i banda, i un espai central, on hi ha la tomba de la fundadora. Aquests tres àmbits, comunicats entre sí transversalment, estan coberts amb volta de creueria de pedra, a diferència del de fusta de la sala gran. A continuació s'obre un absis, on es va situar l'altar principal. De forma poligonal, està compost per cinc costats, a cadascun dels quals li corresponen sengles finestres de grans dimensions. També presenta una coberta en pedra, articulada per nervis que arrenquen des del terra i es desenvolupen verticalment adossats a la parets i entre aquells finestrons, fins la volta. En darrera instància, annexa al seu costat meridional, es troba la sagristia.⁴¹¹

La capacitat de l'hospital devia ser aproximadament d'uns quaranta llits, xifra molt baixa si es tenen en compte les dimensions de la sala.⁴¹² Segons Viollet le Duc, estaven disposats dins petites cel·les individuals de fusta, obertes per dalt, per tal que els malalts poguessin ser vistos des d'una galeria superior, també de fusta, que envoltava tota la nau per sota de les finestres dels murs laterals (làm. 44).⁴¹³ Per tal d'accedir-hi, s'habilità una escala que alhora estava en connexió amb una vivenda que Margarita de Borgonya s'havia fet construir al nord de l'hospital.⁴¹⁴ Hi havia encara una segona escala que comunicava amb la galeria superior, adossada al nàrtex de l'entrada.

Al marge de Tonnerre, a Anglaterra trobem una sèrie d'establiments que responen a aquesta tipologia d'hospital. Tots desenvolupen un esquema

---

⁴¹⁰ GOLDIN 1994, 36.

⁴¹¹ VIOLLET LE DUC [1854] 1993, I: 524; cf. ENLART 1904, 47; LEISTIKOW 1967, 31.

⁴¹² LEISTIKOW 1967, 31.

⁴¹³ VIOLLET LE DUC [1854] 1993, I: 525; cf. TOLLET 1892, 151.

⁴¹⁴ Margarita de Borgonya s'havia fet construir aquesta casa per tal de poder atendre ella mateixa els malalts de l'hospital. De totes maneres morí el 1308 i les obres d'aquest edifici no s'acabaren fins molt de temps després. D'aquesta vivenda només en resten algunes dependències (làm. 42).

basat en una única nau longitudinal, disposada en sentit oest-est, compartimentada amb cel·les interiors o no, amb una capella rectangular en l'extrem oriental. En aquest sentit és interessant l'hospital de Sant Nicholas de Salisbury, de mitjan s. XIII (làm. 46). L'edifici actual, en la seva major part, és fruit de restauracions posteriors i sols uns pocs vestigis corresponen al projecte primitiu. Sabem que constava de dues naus paral·leles, separades entre si per columnes i segurament també per alguna mena d'envà de fusta, de manera que l'una funcionés amb independència de l'altra. L'objectiu era diferenciar dos espais o infermeries, destinades respectivament als homes i les dones. Aquestes, tanmateix, com era habitual tal com hem vist en altres hospitals ja analitzats, estaven compartimentades en cel·les individuals de fusta, on restaven les persones que hi eren ateses. En darrera instància, en l'extrem oriental d'ambdues sales s'hi obrien sengles capelles per a la celebració dels oficis litúrgics, mentre que en la part septentrional del conjunt, hi havia un pati entorn el qual es trobaven la resta de dependències, com ara les estances on residia el personal del centre.

Un altre exemple és l'hospital de Sant John de Winchester, fundat el 1275 i de característiques molt semblants a l'anterior (làm. 46). També es van projectar dues infermeries, a cadascuna de les quals li corresponia una capella en el cantó més oriental, de les quals, malauradament, sols s'ha conservat la de la crugia meridional.

L'hospital de Sant Mary Magdalene de Glastonbury, iniciat el s. XIII i conclòs ja en època moderna, a diferència dels dos precedents, sols consta d'un únic àmbit per als malalts (làm. 47). Si bé les intervencions posteriors han modificat el seu aspecte original, sembla que l'interior es va dividir en cambres individuals, d'obra i no de fusta com les de Sant Nicholas de Salisbury (làm. 46). En total n'hi havia onze, de les quals deu, de planta quadrada, es van distribuir simètricament a banda i banda d'un passadís central. Malauradament, les corresponents a la crugia septentrional foren completament destruïdes. La darrera cel·la, en canvi, està situada en l'extrem sud-est i té una forma trapezoïdal per tal d'afavorir l'accés des del corredor a la capella. En el seu cantó simètric oposat, on d'acord amb l'esquema de la resta de l'edifici el més lògic hauria estat col·locar-hi una altra habitació, hi havia hagut un espai buit que funcionava com a vestíbul d'una de les dues entrades de l'hospital; l'altra, es troba al mig de la façana occidental.

Finalment, amb relació a la capella, concebuda com una mena d'absis rectangular, es va situar en el punt més oriental de l'hospital, lleugerament desplaçada cap a migjorn. Respon a un esquema semblant al que s'empraria posteriorment en la *bedehouse* de Higham Ferrers⁴¹⁵ (1423; làm. 48) i en les *almshouses* de Sant Saviour de Wells i Sant John de Sherbone (làm. 49), també del s. xv.

Quant a l'hospital de Newarke de Leicester (Leicestershire; làm. 47), fundat el 1330 pel duc Henry de Lancaster,⁴¹⁶ constava d'una única sala de 70 m de llargària, dividida en tres naus, essent la central més ampla. Malauradament ens ha arribat en un estat de conservació deficient, ja que la majoria de les estructures de la zona occidental i la pràctica totalitat del mur meridional, s'han perdut. No obstant això, sí que ha romàs dempeus la capella, que com era habitual es va erigir al mig de l'extrem oriental.

Finalment, cal fer un breu apunt sobre l'*almshouse* de Sant John de Sherbone (Dorset), que data de l'any 1437.⁴¹⁷ És un petit establiment dividit en dues plantes i amb una única capella adossada en el cantó de llevant, l'alçada de la qual abraça ambdós pisos. Així, en l'extrem oriental del nivell superior, que estava destinat a les dones, hi ha un balcó des del qual es podien veure i escoltar els oficis litúrgics celebrats en l'esmentada capella.⁴¹⁸ En relació a la crugia inferior, comptava amb les característiques petites cel·les individuals de fusta, projectades en aquest cas per als homes. Altrament, igual que en els complexos de Sant Cross de Winchester (làm. 36) i Ewelme (làm. 37), trobem xemeneies que permetien escalfar l'interior del recinte.

Podríem enumerar encara moltes altres institucions, com l'hospital reial de Burgos.⁴¹⁹ Projectat com a establiment assistencial prop del Camí de Santiago, va ser fundat pel rei Alfons VIII, poc després de la construcció del

---

⁴¹⁵ Malgrat que en la planta que s'adjunta sols s'observa una única nau sense cap mena de divisió, en el projecte original de l'*almshouse* de Higham Ferrers s'havia previst que comptés amb diverses cel·les per acollir els pobres.

⁴¹⁶ ORME-WEBSTER 1995, 143.

⁴¹⁷ LEISTIKOW 1967, 33.

⁴¹⁸ ORME-WEBSTER 1995, 89.

⁴¹⁹ Sobre aquest hospital, v. MARTÍNEZ GARCÍA 1981; 1986; MONTEVERDE 1961.

proper monestir de Las Huelgas, el 1187.⁴²⁰ Alfons X el Savi, en la seva *Estoria de Espanna*, n'exalça la magnificència,⁴²¹ si bé, malauradament, no podem contrastar-la, ja que fou destruït a principi del segle xx. Unes poques fotografies i planimetries antigues, són les úniques dades de què disposem per a conèixer mínimament el seu esquema original (lãm. 50). Desenvolupava una planta rectangular de tipus basilical, constituïda per tres naus longitudinals en direcció oest-est separades per pilars octogonals.⁴²² La central, més ampla i alta, estava sostinguda per arcs faixons reforçats per tirants horitzontals de fusta,⁴²³ mentre les ales dels costats estaven cobertes per set trams de volta de creueria. Quant a la capçalera, era completament plana i sense absis, i presentava una estructura tripartita. Al mig el presbiteri, on hi havia l'altar major que estava flanquejat per dos espais més, que devien funcionar com a capelles o simplement com una perllongació de les colaterals.

3.2.7 Hospitals cruciformes

L'esquema dels hospitals cruciformes, té el seu origen a Itàlia, concretament en l'establiment de Santa Maria Nuova de Florència. Amb ell, assistim a una certa revolució en l'estructura d'aquests edificis ja que, partint de la clàssica fórmula claustral, es plantejaren alguns canvis. El més important consistí en disposar les sales de malalts d'acord amb un esquema en creu, preferentment grega, que trobem per primer cop en l'esmentat establiment

---

⁴²⁰ LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 259; JETTER [1972] 1981, 291.

⁴²¹ (...) *que todos los romeros que pasen... que ninguno non sea refusedo dende mas todos rezebidos, et que ayan y todas las cosas que mester les fuese de comer et de beber et de albergue, en todas las horas del dia et de la noche cuando quier que lleguen: et a todos los que y quisieren albergar, que les sean dados buenos lechos et cumplimiento de ropa (...). Et al que viene enfermo o enferma o que enfermarse, y danle mugieres et varones que piensen del y, den guisadas et prestas todas las cosas que fueren mester, fasta que sane o muera* (LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 253).

⁴²² Aquests pilars eren de pedra i amb capitells llisos. No obstant això, al s. xiv se'ls van afegir unes luxoses composicions d'estuc, amb castells i lleons, envoltats per una compolicadíssima decoració vegetal, de clara influència mudèjar (v. LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 264).

⁴²³ És probable que en el projecte primitiu s'hagués pensat en fer un sostre pla encasetonat, al qual haurien correspos aquestes bigues horitzontals, de manera que tot el recinte hauria tingut la mateixa alçada. De fet, l'espai en el qual es troba l'altar presenta aquesta disposició del sostre a base de casetons (LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 263).

florentí. Es tracta d'un sistema que posteriorment tindria un gran èxit, repetint-se a Milà, i també en altres punts geogràfics, com ara Espanya o Anglaterra.

L'hospital florentí es va fundar entre els anys 1285 i 1288. En un principi es tractava d'un establiment molt senzill, una simple casa amb capacitat per a 12 llits promogut per Folco Portinari, *ad opus pauperum et infirmorum*.⁴²⁴ Uns anys més tard, el 1334, es modificà completament. El nou edifici projectà les seves sales per als malalts seguint una forma en L, si bé, des d'un principi, la intenció era la de configurar una creu grega, tal com es realitzaria poc més d'un segle després (lám. 51).⁴²⁵ Els dos braços, d'una sola nau i amb sostre pla, es creuaven formant un angle recte. En el punt central d'intersecció estava situat l'altar, per tal que fos visible des de tots els llits, de manera que els malalts poguessin veure i escoltar sense cap problema les dues misses diàries que s'hi oficiaven —una de dia i una altra de nit. Posteriorment (1657–1660), en el cantó septentrional s'hi afegí un edifici molt semblant a l'anterior, que en aquest cas es destinà a les dones.⁴²⁶ La resta de l'hospital, per la seva banda, es completava a base de patis claustrals, una església dedicada a Sant Egidi i altres dependències per al personal del centre, metges, magatzem etc. Finalment, també destacava l'espaiosa lògia que articulava l'entrada a l'establiment, més tardana, que es dugué a terme a partir dels plànols projectats per Bernardo Buontalenti (1536–1608).⁴²⁷

El pla de l'hospital de Santa Maria Nuova, tot i que no de forma immediata, suposà una autèntica revolució en el seu moment, ja que proposava un esquema innovador que per primer cop deixava entreveure una certa voluntat de racionalització de l'estructura hospitalària, a partir d'un projecte coherent i sistematitzat. De totes maneres, el model florentí no es tornà a posar en pràctica atès que fins al primer quart del s. xv. El 1422 es començà l'hospital Pammatone de Gènova, que es devia acabar en la dècada de 1440, ja que els seus estatuts s'aprovaren el 1442, on s'especificava que el

---

⁴²⁴ Vegeu TOLLET 1892, 50; PROCACCI 1961; PEVSNER [1976] 1980, 168; HENDERSON 1994a; 1994b, 63–92.

⁴²⁵ HENDERSON 1994b, 74–75.

⁴²⁶ PEVSNER [1976] 1980, 168.

⁴²⁷ LEISTIKOW 1967, 69.

centre s'encarregaria d'atendre als *pauperes infirmos*.⁴²⁸ Posteriorment, ja al s. XVIII, es construí un de nou sota la direcció de Bartolomeo Orsolino, que no respectà l'originària planta en creu.

Al marge dels exemples esmentats de Florència i Gènova, durant el s. XV també es realitzaren seguint una disposició de creu grega, l'hospital de Santa Maria della Scala de Siena, i els de Brescia, Pavia i Màntua —atribuït a Luca Fancelli—, així com el més important de tots, l'anomenat “hospital major” (*ospedale maggiore*) de Milà, dissenyat per Filarete.⁴²⁹ Aquest últim, també conegut com la *Ca' Granda* (“casa gran”; làm. 54),⁴³⁰ suposava una revisió i un replantejament a tots els nivells, orientat a establir el model ideal d'hospital. De fet, es dugué a terme en un moment en què començaven a prodigar els tractats d'arquitectura, com el *De re aedificatoria* de Leon Battista Alberti (1452)⁴³¹ o el signat pel propi Antonio Averlino “il Filarete”, qui, entre 1457 i 1464 i coincidint amb la seva estada a Milà, va escriure els vint-i-cinc llibres que aplegà en el *Trattato d'architettura*.⁴³² Concebuda com una obra enciclopèdica i complexa, està plena de nocions tècniques i de memòries literàries escrites en un sentit al·legòric, amb el propi Filarete de protagonista, on la fantasia i la realitat es barrejaven sense que cap de les dues estigués ben definida. L'autor pretenia explicar els termes essencials que havien de regir una ciutat, una mena d'utopia que batejà amb el nom de Sforzinda, en honor a Francesco Sforza, duc de Milà, per al qual treballava com arquitecte i enginyer.

Filarete situà la imaginària Sforzinda, de planta estrellada, en un entorn geogràfic semblant al de Milà, en la qual va inspirar-se en part.⁴³³ Al marge, però, de les seves idees en matèria arquitectònica i urbanística, ens interessa

---

⁴²⁸ CASSIANO 1953; PEVSNER [1976] 1980, 169. Sobre els hospitals genovesos en general, v. MARCHESANI-SPERATI 1981.

⁴²⁹ Vegeu PEVSNER [1976] 1980, 169.

⁴³⁰ Sobre el funcionament d'aquest hospital, v. ALBINI 1993, 154 i ss. Tanmateix, també és molt interessant des del punt de vista de l'arquitectura i de les restauracions i intervencions modernes que s'hi han fet, la miscel·lània ANTONIOLI (dir.) 1993.

⁴³¹ Aquesta obra, però, no seria publicada fins el 1485, després de la mort d'Alberti (v. MORRIS [1974] 1984, 188–189).

⁴³² El tractat de Filarete no es va publicar, i de forma parcial, fins al s. XIX (MORRIS [1974] 1984, 190).

⁴³³ Sobre la ciutat ideal de Sforzinda, v. MORRIS [1974] 1984, 190.

especialment l'onzè llibre del tractat, on l'autor exposà el que sota el seu punt de vista, havia de ser un hospital ideal. Aquí s'explica com el duc de Sforzinda amb la col·laboració dels seus consellers ciutadans, havien escollit el lloc on erigir-lo, del qual concretaven que havia de ser *bello e utile simile bisogno d'infermi, d'uomini e di done, e anche di questi putti che nascono indirettamente*.⁴³⁴ A continuació, s'afegeix que el propi Filarete, l'encarregat d'executar-lo, havia anat a veure els hospitals de Santa Maria Nuova de Florència i Santa Maria della Scala de Siena, per tal de prendre'ls com a punt de referència (làm. 53).⁴³⁵

L'hospital de Milà, doncs, s'emmarca dins d'un programa de ciutat ideal, concebut per Filarete, que gràcies al recolzament econòmic i a l'interès de Francesco Sforza va poder dur a terme, almenys en part. Les obres s'iniciaren l'1 d'abril de 1456. Francesco Sforza féu una donació d'un gran solar, als afores de Milà i prop de San Nazaro in Brolo, que incloïa una zona sense edificar, així com una altra en la qual hi havia un grup de cases que haurien de ser enderrocades per permetre l'aixecament de la nova fundació. Aquest lloc, reunia tots els requisits per situar-hi la magna obra de Filarete.⁴³⁶

La planta projectada, malgrat tenir algunes similituds amb el de Florència (làm. 51), era força diferent.⁴³⁷ L'edifici es regia per un esquema estrictament simètric, constituït per un rectangle de grans dimensions (235 x 94 m), dividit en tres parts. Als extrems, dues creus gregues inscrites dins de sengles quadrats, destinades als dormitoris dels malalts (làm. 54).⁴³⁸ Al

---

⁴³⁴ “Bell i útil al servei per igual de malalts, homes i dones, i també dels nens que neixen indirectament”, és a dir, els ilegítims i els abandonats (ap. FINOLI 1993, 41; traducció pròpia).

⁴³⁵ Filarete visità aquests hospitals per encàrrec de Francesco Sforza, ja que la voluntat d'aquest últim era la de construir un nou establiment testimoni de l'esplendor del ducat milanès, caracteritzat igualment per una fusió de la tradició llombarda i toscana (HEYDENREICH-LOTZ [1974] 1991, 161; cf. LEVEROTTI 1984, 276–292; HENDERSON 1994b, 74–75). Per contra, P. Foster (1973, 7–8), defensa que l'esquema de Milà s'hauria inspirat més directament dels hospitals de Pàvia i Mantua, que no pas dels de Florència i Siena.

⁴³⁶ Vegeu ALBINI 1993, 117.

⁴³⁷ Vegeu ALBINI 1993, 114–115.

⁴³⁸ Tenia una capacitat per uns 300–350 malalts. Posteriorment hi cabrien fins a 2000 persones, gràcies a l'aprofitament de totes les dependències disponibles (LEISTIKOW 1967, 70).

centre, en canvi, Filarete va preveure espai rectangular, conformat per un gran pati obert amb galeries de columnes —el típic *cortile* renaixentista—, al bell mig del qual s'erigiria l'església de la institució: de planta centralitzada i amb quatre torres.⁴³⁹ Segons l'autor, era fonamental mantenir net l'establiment, mitjançant un sistema de canals, en part inspeccionables, que inclús permetessin recollir l'aigua de la pluja amb tubs verticals fets de majòlica, inscrits dins dels murs i que arribarien a les teulades. Alhora, va disposar la construcció d'una cúpula octogonal en el punt d'intersecció dels braços dels dos edificis amb planta de creu grega, per tal d'afavorir la ventilació de l'interior, així com dues xemeneies, que sempre romandrien enceses per purificar l'aire.⁴⁴⁰

La construcció s'inicià pel cantó meridional, on es pot apreciar amb més detall les formes del Renaixement toscà de l'autor. Malauradament, però, d'ençà de 1465 Filarete desaparegué de Milà, sembla ser que per anar a Constantinoble. El fet, és que no se sap res més de l'arquitecte i teòric, ni tan sols la data de la seva mort. Els seus successors al capdavant de l'hospital milanès, respectaren la rigidesa geomètrica del seu projecte, tot i la lentitud amb què van avançar les obres que es van allargar fins al segle XIX. No obstant això, es van introduir una sèrie de canvis que no havien estat previstos en un principi. El més evident afectà al pati central, que si bé d'acord amb Filarete hauria d'haver estat rectangular, finalment es féu quadrangular, alhora que l'església, que en un primer moment s'hauria hagut d'ubicar al bell mig d'aquest mateix pati, es desplaçà a l'extrem oriental del *cortile*. També són notables les dissemblances, entre la façana principal dibuixada per Filarete en el *Trattato d'architettura*, i l'executada en darrera instància (lám. 52–53). Totes aquestes modificacions, daten del s. XVII, i es deuen a l'arquitecte Francesco Maria Richini, que comptà amb la col·laboració del també arquitecte Fabio Mangone i el pintor Giovanni Battista Crespi “il Cerano”.⁴⁴¹

---

⁴³⁹ PEVSNER [1976] 1980, 170. L'església prevista per Filarete, estava inspirada en el model de la capella Portinari de Sant Eustorgio de Milà, obra de Michelozzo di Bartolomeo.

⁴⁴⁰ LEISTIKOW 1967, 70; cf. ALBINI 1993, 115.

⁴⁴¹ RIGHINI-DI SILVESTRO 1993, 63–107.

Malgrat les diverses intervencions i destruccions que ha patit, especialment durant la Segona Guerra Mundial, l'establiment encara conserva l'esperit de l'obra primitiva, gràcies en part a la restauració duta a terme a la dècada de 1980 a càrrec de l'arquitecte Liliana Grassi, que va respectar la pròpia història de l'edifici, i seguint amb rigor la descripció i les idees plantejades en el tractat de Filarete.⁴⁴²

Com hem dit, doncs, aquest model cruciforme va tenir un gran èxit, i va ser reproduït en altres indrets d'Europa. És el cas, per exemple, de l'hospital reial de Santiago de Compostel·la (lám. 55-56).⁴⁴³ Els seus orígens es remunten al 1486, quan els reis catòlics van visitar la ciutat. Durant la seva estada, tal com es reflecteix en la butlla pontifícia d'Innocenci VII *Meditatio cordis nostri*, van palesar la mancança d'un hospital per a l'atenció i acolliment dels pobres i pelegrins que es traslladaven a Santiago per visitar la tomba de l'apòstol.⁴⁴⁴ En un primer moment es pensà en aprofitar les estructures de l'antic monestir de San Martín Pinario, que es trobava en un estat ruïnós i sols regentat per una molt reduïda comunitat monàstica. Així, el 15 de maig de 1492, es feia constar en una carta reial dirigida a les autoritat municipals de Compostel·la, la concessió de les rendes del Vot de Granada, de les quals un terç es destinarien al règim de l'hospital, temporalment establert en l'esmentat monestir, encara que en el futur haurien d'invertir-se en la construcció d'un de nou que el monarca *manda fazer y edificar en la çibdad de Santiago*.⁴⁴⁵

El 3 de maig de 1499, els reis catòlics establiren una cèdul·la, conservada al Museu Municipal de Santiago de Compostel·la, amb la qual cedien poders a Diego de Muros, degà de la ciutat, per tal de procedir a la construcció

⁴⁴² Vegeu ANTONIOLI (dir.) 1993.

⁴⁴³ Sobre aquest hospital, v. BALTAR 1954, 473-484; 1956; LUCAS 1964; AZCÁRATE 1965, 507-522; LUCAS 1993, 316-317.

⁴⁴⁴ Santiago de Compostel·la comptava des de feia segles amb un hospital per a pelegrins, que havia rebut un fort impuls per part de l'arquebisbe Gelmírez al s. XII. Ja al començament del s. XV, però, era insuficient per atendre l'elevat nombre de gent que hi acudia. Posteriorment, després de la fundació del nou centre de protecció reial, l'antic hospital seria conegut amb el sobrenom d'*El Viejo*. Al marge, també cal fer esment a altres petites cases hospitalàries, como la de Jerusalem per a pelegrins orientals, o l'hospital de Sant Miquel en la rua *Francorum*, o els de San Llätzer y Santa Marta (LUCAS 1993, 316).

⁴⁴⁵ LUCAS 1993, 316.

del'hospital de protecció reial.⁴⁴⁶ En qualsevol cas, poc abans de l'any jubilar de 1501, les obres encara no havien començat. Per aquest motiu els reis enviaren una nova provisió a l'esmentat Diego de Muros, president del Consell del Regne, on textualment deien: *Por quanto somos informados (...) que en la çibdad de Santiago (...) hay mucha necesidad de un espital donde se acojan los pobres, peregrinos e enfermos que alli vienen en romeria (...) mandamos para ello fazer un espital a nuestras costas (...) [y] por la presente mandamos (...) e damos poder e facultad para que vayades a la çibdad de Santiago e elijais e concerteis en el sitio lugar e suelo (...) para fazer e edificar dicho espital (...)*. Paral·lelament, hi afegiren altres instruccions, com ara la disposició de buscar mestres i oficials per a realitzar l'obra. Calia igualment localitzar pedreres, ferrereries i boscos per als materials necessaris, així com carros, carretes, vaixells i *peonías e otros peones oficiales*. Tot es faria sota la supervisió del governador Hernando de Vega i dels dictàmens dels germans i alhora arquitectes Enrique i Antón Egás. En darrera instància, també calia prendre les mesures dels espais destinats a sales, cambres i capella de la institució. El 1509 ja podia rebre malalts i viatgers, tal com ho manifestà aquest any la reina Joana a l'antic degà i llavors bisbe de Mondoñedo i administrador de l'hospital: *Bien sabedes como la dicha casa e hedificio della esta en tal estado que de aqui adelante se puede morar e ejercer en ella la hospitalidad (...) agora de nuevo vos doy poder e facultad (...) para que podays passar (...) todos los enfermos que en el se ovieren curar (...) e que se reciban todos los peregrinos que fueren a visitar el sancto cuerpo del glorioso apóstol Santiago*.⁴⁴⁷ Amb tot, la seva finalització no tingué lloc fins el 1511, i encara de manera parcial, ja que l'establiment patí importants obres de remodelació i ampliació en dates posteriors.⁴⁴⁸

---

⁴⁴⁶ Una mostra de la necessitat de la fundació d'aquest establiment, la tenim en les pròpies paraules adreçades pels monarques a Diego Muros: *ay mucha necesidad de un ospital donde se acojan los pobres peregrinos e enfermos que allí vinieren en romeria o por falta de tal hedificio han perecido e perecen muchos pobres enfermos e peregrinos por los suelos de la dicha yglesia [...], mandamos para ello facer un ospital a nuestras costas el qual entendemos dotar con nuestras propias rentas* (v. LÓPEZ ALONSO 1985, 457).

⁴⁴⁷ LUCAS 1993, 316–317.

⁴⁴⁸ LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 268.

El disseny de l'edifici el devem a l'arquitecte Enrique Egás,⁴⁴⁹ que també seria el responsable dels hospitals de la Santa Cruz de Toledo (lâm. 57) i del destinat a bojos a Granada.⁴⁵⁰ L'esquema original d'Egás, però, sols es dugué a terme de forma parcial. Dels quatre braços en què havia d'estar estructurada la creu que havia projectat, sols es realitzaren tres, els transversals i el del cantó meridional, així com els dos primers patis; la resta de la institució no fou completada fins el s. XVIII.⁴⁵¹

El cos central de l'edifici desenvolupa un esquema de planta de creu llatina, amb una capçalera plana, en el centre de la qual estava situat l'altar. Segons V. Lampérez el seu braç més llarg estava destinat a la gent del carrer, servidors de la casa i pelegrins que assistien als oficis litúrgics. Les dues ales laterals, en canvi, eren per als malalts, una pels homes i l'altra per les dones. En la zona de llevant hi havia la sagristia i el creuer, que s'elevava dos pisos i el qual era coronat en l'exterior per una llanterna. Aquí s'erigia un altar, que Enrique Egás havia previst molt més aixecat sobre el paviment, perquè poguessin veure la missa els malalts que es trobaven en les tribunes del segon pis. Finalment, entorn els dos patis que flanquejaven el conjunt, s'havien ubicat les dependències destinades a les diferents tasques que es duïen a terme en l'hospital. El sector més oriental, ja vam dir que data del s. XVIII, moment en què s'hi afegí el braç que li faltava a l'estructura cruciforme.⁴⁵²

Una situació semblant a la de Santiago, la trobem a l'hospital de la Santa Cruz de Toledo. La seva història s'inicià el 1494,⁴⁵³ quan el Papa Alexandre VI atorgà una butlla a aquesta ciutat perquè s'hi pogués erigir un centre assistencial d'expòsits. La seva construcció no s'inicià fins el 1504, gràcies

---

⁴⁴⁹ Enrique Egás fou un prolífic arquitecte que estigué immers en nombrosos projectes arreu d'Espanya. Per aquest motiu sols es desplaçà a Santiago per supervisar les obres de l'hospital en tres ocasions: en 1505, en 1510 i en 1517 (LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 268).

⁴⁵⁰ En relació a l'hospital reial de bojos de Granada (posterior al 1504), v. LEISTIKOW 1967, 74. LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 277-278; FÉLEZ 1979.

⁴⁵¹ LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 268.

⁴⁵² L'entrada, situada en la façana que dona a l'actual plaza do Obradoiro (lâm. 56), està rematada per una inscripció on es llegeix: MAGNUS FERNANDUS: ET GRANDIS HELISABETH: PEREGRINIS: DIVI: IACOBI CONSTRUI: IUSSERE: ANNO SALUTIS: I: D: I: OPUS INCEPTUM: DECENNIO ABSOLUTUM (LUCAS 1993, 317).

⁴⁵³ PÉREZ MONZÓN 1992, 355-366.

novament a la iniciativa dels reis catòlics i especialment de la reina Isabel. Les obres finalitzaren el 1514 i es realitzaren a partir d'un projecte del ja esmentat Enrique Egás.

Es tracta novament d'un edifici cruciforme (làm. 57), disposat per dues grans crugies que es creuaven formant un angle recte i amb doble planta cadascuna, precedit per una mena de vestíbul en el cantó de migjorn. Segons una crònica del s. XVII, els sostres del pis inferior estaven realitzats a base d'encasetonats, mentre el paviment era de rajoles blanques i negres de marbre en el centre i de maons en els costats. En el punt d'intersecció dels braços de la creu, s'elevava un cimbori, sostingut per quatre pilars de rica decoració gòtica, tancat per una volta estrellada i coronat per una llanterna exterior. L'espai central devia funcionar com a capella, perquè tots els malalts poguessin escoltar les misses, igual que en l'hospital de Santiago (làm. 55). No obstant això, posteriorment s'habilità una nova capella, en l'extrem septentrional de la nau longitudinal, també de doble alçada, per tal que el creuer quedés com un mer distribuïdor i zona de servei i possiblement també com una vertadera xemeneia de ventilació, de gran importància higiènica per l'expulsió de l'aire que emanaven els malalts. Les quatre sales del pis superior tenien portes que comunicaven al citat cimbori i la que donava a l'altar situat al cantó nord, hi tenia una tribuna per facilitar novament que els convalescents participessin activament en les celebracions litúrgiques.⁴⁵⁴

La façana, per la seva banda, segons la mateixa descripció del s. XVII, era de pedra, amb una portada de marbre, d'estil gòtic i amb decoració escultòrica. Tanmateix, destacava un primer pati en el cantó sud-est del conjunt, amb galeries de columnes i un altre de característiques semblants però més petit en l'extrem nord-oriental. L'edifici, a més, comptava amb grans cellers, magatzems i nombroses dependències. Les sales del pis superior eren les destinades als malalts no contagiosos i ferits.⁴⁵⁵

Al marge de Santiago i Toledo, també mereix una menció especial l'hospital las Cinco Llagas de Sevilla (làm. 55), fundat per la comtessa dels Molares, Catalina de Rivera, el 1500, encara que la seva construcció no

---

⁴⁵⁴ LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 274 i 277.

⁴⁵⁵ LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 274.

s'inicià fins al 1546.⁴⁵⁶ S'hi presentaren nombrosos projectes, però finalment s'ecollí el realitzat per un arquitecte desconegut, encara que el director de les obres segurament va ser Martín Gainza, que també havia estat mestre de la catedral de la ciutat. El 1559, ja estava aixecat parcialment, mentre que l'església, projectada per Fernán Ruiz, pertany a una època posterior i va ser coberta el 1591.⁴⁵⁷ El conjunt de l'hospital de Sevilla, és rectangular, amb quatre patis principals, en un dels quals està l'església. S'observa novament una distribució realitzada a partir d'un cos central que desenvolupa una planta en creu grega, com els ja citats hospitals de Santiago (làm. 55) i Toledo (làm. 57), els braços de la qual es destinaren a les infermeries. La resta de dependències, s'estructuraren al voltant de tot el complex.

Finalment, a Anglaterra també trobem un altre exemple d'aquest model: l'hospital Savoy de Londres. Fou resultat d'una iniciativa del rei Enric VII, i la seva construcció es dugué a terme entre els anys 1512 i 1519.⁴⁵⁸ És una clara mostra d'originalitat dins el context de l'arquitectura hospitalària anglesa (làm. 58). El seu perfil adquiria la forma de creu llatina, força diferent de la resta d'establiments analitzats. De fet, Enric VII estigué molt influït pels estatuts de l'hospital de Santa Maria Nuova de Florència, redactats el 1500. Per aquest motiu, no és estrany que presenti nombroses similituds amb aquesta institució (làm. 51), i que, per tant, reproduïxi l'esquema cruciforme, en aquest cas llatina. El braç longitudinal mesurava 85,34 m —amb una capella en el seu extrem oriental— i el transversal 60,96 m —que també comptava amb una capella, en el cantó septentrional. Aquestes naus que funcionaven com a grans dormitoris tenien una capacitat total per 100

---

⁴⁵⁶ En relació a aquest hospital, v. JUSTINIANO MARTÍNEZ 1963.

⁴⁵⁷ LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 281.

⁴⁵⁸ Enric VII, però, ja havia mostrat interès per aquest tipus d'establiments molt de temps abans. Així, el 1504, havia fundat l'*almsbouse* de l'abadia de Westminster. Més tard es plantejà la possibilitat de fer quelcom més original, i poc abans de la seva mort, el 1509, recolzà la construcció d'un hospital en el Savoy Palace de Londres. Aquesta nova fundació va ser dotada amb 500 marcs (333 lliures, 6 sous i 8 diners) per mantenir els seus servents i capellans i per poder rebre i allotjar cent pobres cada nit (seguint la tradició de l'*almsbouse* de Sant Cross de Winchester; lám. 36). Tanmateix, assignà 10 000 marcs més (6 666 lliures, 13 sous i 4 diners) per aixecar i amoblar l'hospital, al temps que ordenava als seus executors, que en fessin dos més d'ídents als suburbis de York i Coventry. Aquests últims, però, mai no s'arribaren a realitzar (ORME-WEBSTER 1995, 148).

llits.⁴⁵⁹ Hi havia altres dependències destinades al personal de l'hospital, la cuina i a altres tasques pròpies de la fundació.⁴⁶⁰ A més a més, tenia cementiri i diversos patis, com era habitual, alhora que s'havia erigit una altra església, sota l'advocació de Sant Joan, en la zona nord-occidental. Malauradament, l'edifici fou destruït al s. XVIII.

3.3 Debat teòric a propòsit del model ideal d'hospital (s. XVIII)

La tractadística arquitectònica, especialment prolífica des del *De re aedificatoria* de Leon Battista Alberti, en general no es va fer excessiu ressò de l'anàlisi i crítica de l'arquitectura dels hospitals, al marge dels plantejaments exposats per Antonio Averlino "il Filarete" en el seu *Trattato d'architettura*. No obstant això, com a conseqüència del greu incendi patit a l'hôtel-Dieu de París el 1772 (lám. 59–60), s'inicià un debat a nivell mèdic, social i arquitectònic del que havia de ser un hospital. Si bé des del punt de vista cronològic aquest procés s'allunya del període que ens interessa, el fet que es prenguéssim com a punt de referència els models d'hospitals que s'havien dut a terme fins aquell moment, bàsicament d'origen medieval, i que a més es cregués convenient fer-ne una revisió teòrica de llurs estructures, disposició i planta, justifica que almenys li dediquem un breu apartat.

Arran de l'esmentat incendi, es presentaren diverses propostes signades indistintament per metges i arquitectes, amb l'objectiu de conciliar el mode, la funció i el lloc més adient per a un hipotètic nou hospital a París. El cirurgià francès Antoine Petit, confeccionà un projecte d'un hospital amb planta estrellada (1774), a construir al peu del turó de Belleville, a les afores de la ciutat.⁴⁶¹ Preveia la realització de sis edificis —amb galeries interiors i sales ben ventilades—, de quatre pisos d'alçada i disposats de forma radial a partir d'un punt central comú. Tots ells es destinarien a diversos

---

⁴⁵⁹ Cada llit tenia un matalàs, disposava de capçal, un coixí, tres parells de llençols, un cobrellit de lli i una vànua brodada amb els colors dels Tudor, verd i blanc, i amb una rosa vermella al centre (ORME-WEBSTER 1995, 62).

⁴⁶⁰ ORME-WEBSTER 1995, 150.

⁴⁶¹ Vegeu PETIT. *Mémoires sur la meilleure manière de construire un hôpital des malades*, París. 1774; cf. LEISTIKOW 1967, 92–94; PEVSNER [1976] 1980, 180; NAVASCUÉS 1983, I: 114.

departament per a malalts, i estarien envoltats per la seva part més externa per una columnata circular. Concebut per a un total de 2000 llits, el centre de l'establiment consistiria en una estructura circular on se situaria l'altar.

Posteriorment van aparèixer altres possibilitats, com la de l'*hôpital carré* de Regnier (1776), o la d'Iberti, en creu i seguint en part el model de Santa Maria Nuova Florència. Finalment, el 1785 l'arquitecte Bernard Poyet va recórrer novament a l'esquema radial, recuperant les idees d'Antoine Petit, però amb un caràcter molt més monumental (lám. 61).⁴⁶² Així, en lloc de les 6 ales previstes en el pla d'A. Petit, B. Poyet pretenia construir 16 grans crugies de tres plantes, disposades radialment a partir d'un edifici circular, dins del qual s'erigia l'església en forma de rotonda.

Degut a la varietat de models presentats, caracteritzats sobretot per un profund tarannà utòpic, el 1786 l'Académie des Sciences de París va decidir nomenar una comissió de vuit membres composta per Lassone, Daubenton, Tenon, Bailly, Lavoisier, La Place, Coulomb i Darcet, als que després s'uniria Tillet, que equivalia a dir que la medicina, l'astronomia, la física, la química i les ciències naturals es reunien per dictaminar la forma arquitectònica més convenient per solucionar el problema.⁴⁶³ Com que no hi havia cap tractat ni escrit a propòsit de la formació i distribució dels hospitals,⁴⁶⁴ la comissió es desplaçà a diferents indrets d'Europa, entre ells Espanya, buscant informació i recollint una interessant col·lecció de plànols, memòries i obres d'hospitals.

A la fi es redactà un informe on es rebutjaven els edificis planejats en forma de creu, cercle o estrella, argumentant que la disposició més adient era la que permetia que cada sala, si era possible, esdevingués un hospital especial i aïllat.⁴⁶⁵ Per aquest motiu, s'escollí el projecte del doctor Jean Baptiste Le Roy qui, 10 anys abans, el 1777, ja havia llegit davant l'Académie

---

⁴⁶² POYET. *De la nécessité de transférer et de reconstruire l'Hôtel Dieu avec un projet de translation de cet hôpital*. París. 1785; cf. LEISTIKOW 1967, 95; PEVSNER [1976] 1980, 180; NAVASCUÉS 1983, I: 114.

⁴⁶³ NAVASCUÉS 1983, I: 114.

⁴⁶⁴ Així ho fa constar TENON. *Mémoires sur les hôpitaux de Paris*. 1788: XLIX-L; cf. LEISTIKOW 1967, 96; PEVSNER [1976] 1980, 172 i 181; NAVASCUÉS 1983, I: 115. L'informe de Tenon, és un interessant document on fa constar l'estat en què es trobava l'*hôtel-Dieu* de París, la situació del qual era realment complicada.

⁴⁶⁵ LEISTIKOW 1967, 95.

des Sciences de Paris, una interessant exposició sobre el que ell considerava el prototipus ideal d'hospital, basat en un sistema de pavellons aïllats i d'una sola planta, dins d'una organització axial, distribuïts entorn d'una gran plaça central presidida per l'església (lâm. 62).⁴⁶⁶ Homes i dones estarien separats, alhora que també s'aïllarien els malalts contagiosos. Es preveïen igualment edificis específics de cirurgia i d'altres serveis comuns, així zones ajardinades. L'esquema de Le Roy, reunia unes condicions de ventilació i d'higiene molt superiors a la resta de propostes presentades al llarg d'aquells anys. En qualsevol cas, ell no era arquitecte, de manera que la responsabilitat de definir arquitectònicament aquest model recaigué en mans del ja citat Bernard Poyet, que concebí un hospital per a 1200 llits, on els diferents pavellons consistien en llargues i estretes sales de dues plantes, amb capacitat per a 36 malalts cadascuna. Aquest esquema va assolir una gran difusió a Amèrica i Europa, especialment a partir del s. XIX,⁴⁶⁷ tot i que per problemes econòmic mai no s'arribà a posar en pràctica en la reconstrucció de l'antic *hôtel-Dieu* de París.⁴⁶⁸

EL TRACTAT D'ARQUITECTURA CIVIL DE BENITO BAILS (1783)

Dins del marc d'aquest debat teòric sobre el model ideal d'hospital, en principi caldria incloure la postura defensada pel tractadista català Benito Bails, tot i que com veurem a continuació, no féu cap aportació ja que en realitat va copiar les propostes d'altres autors. Matemàtic i preceptista nascut

---

⁴⁶⁶ En qualsevol cas, la idea de projectar hospitals amb pavellons a dreta i esquerra d'un pati, no era original de Le Roy. Entre els anys 1756 i 1764, ja s'havia posat en pràctica a Anglaterra, concretament a l'hospital naval de Stonehouse, prop de Plymouth, encara que es tractava de pavellons molt petits (PEVSNER [1976] 1980, 180).

⁴⁶⁷ NAVASCUÉS 1983, I: 115-116. Aquest debat teòric no passà desapercbut a Espanya. El 1793 Valentín de Foronda, publicà una traducció d'un informe de l'Acadèmia de Ciències de París sobre la construcció d'hospitals, així com la dissertació de Le Roy, que incloïa una làmina del projecte de Poyet, que com diu el propi Foronda, *es la adoptada por la Real Academia de Ciencias de París, y por consiguiente la que deben tener a la vista los que quieren edificar un hospital sano* (FORONDA. *Memorias leídas en la Real Academia de Ciencias de París sobre la edificación de hospitales, y traducidas al castellano por don Valentín de Foronda*. 1793). Aquesta làmina, sens dubte devia influir en el projecte presentat per Francisco Vallés el 1825, per a la construcció d'un hospital a Barcelona. Aquesta dada és interessant, més si tenim en compte que el primer hospital erigit plenament d'acord a l'esquema de Le Roy-Poyet, fou el de Lariboisière, a París (1839-1854), sota el projecte de M. P. Gauthier (NAVASCUÉS 1983, I: 116).

⁴⁶⁸ LEISTIKOW 1967, 94.

a Sant Adrià del Besòs i mort a Madrid (1731–1797), Bails es formà a les universitats de Tolosa i París, tornant a Espanya entorn el 1761. Entre les seves obres⁴⁶⁹ ens interessa especialment el volum nové dels *Elementos de matemáticas*,⁴⁷⁰ dedicat a l'arquitectura civil.

Malgrat que no era arquitecte, l'Acadèmia de San Fernando li encomanà la redacció d'un curs d'arquitectura. Conscient de les seves limitacions a nivell de la matèria a analitzar, Bails es recolzà en els estudis dels professors més acreditats. En qualsevol cas, més enllà de prendre'ls com a simples punts de referència, i gràcies al seu profund coneixement de la llengua francesa, sovint es limità a traduir i plagiar fragments sencers de tractats ja publicats, sense seguir sempre una sistemàtica rigorosa. Així, per exemple, palesa un substrat vitrubianà que es manifesta mitjançant llargues citacions, moltes vegades incorporades per Bails a través d'Alberti, Palladio i altres, per la qual cosa cal pensar més en un vitrubianisme referencial que no pas en un Vitruvi assimilat i compartit.⁴⁷¹

La primera edició de l'*Arquitectura civil* aparegué el 1783, si bé quasi no es diferencia de la segona, apareguda el 1796. Tot i que en relació a aquesta última Bails afirma que estava corregida, en realitat sols modificà alguns errors d'impremta que no afectaven al text.⁴⁷² L'objectiu de l'autor era difondre models formals i proporcionar solucions tipològiques d'un reduït nombre d'edificis dins de l'arquitectura civil, si bé no va comprendre que

---

⁴⁶⁹ Altres tractats de Benito Bails són *Lecciones de clave y principios de armonía* (1775), *Principios de matemáticas* (3 volums; 1776), i *Instituciones de geometría práctica* (1795). També col·laborà en el *Diccionario histórico político* publicat a París el 1774, i el *Diccionario de arquitectura civil* (1802).

⁴⁷⁰ *Elementos de matemática*, és una col·lecció composta d'onze volums, publicats entre els anys 1779 i 1787, i dedicats respectivament a les següents disciplines: aritmètica, àlgebra, seccions còniques, dinàmica i estàtica, hidrodinàmica, òptica, elements d'astronomia, astronomia física, arquitectura civil, arquitectura hidràulica i taules de logaritmes. L'èxit fou immediat, com ho testimonia l'elevat nombre d'edicions que es van fer, en part també degut a què el text de Bails esdevingué obligatori en les acadèmies de Belles Arts i Escoles de Dibuix, i en altres centres de gran prestigi de l'Espanya de la segona meitat del s. XVIII tals com l'Acadèmia Militar de Matemàtiques de Barcelona, l'ensenyament de la qual coincidí amb el contingut de l'obra de Bails (NAVASCUÉS 1983, I: 66–67).

⁴⁷¹ NAVASCUÉS 1983, I: 72–73 i 78.

⁴⁷² Per a la realització d'aquest apartat, he consultat un exemplar de la segona edició (1796), conservat a la Biblioteca de Catalunya. Tanmateix, hi ha una versió facsímil publicada el 1983 per la Universitat de Murcia: BAILS. *De la arquitectura civil*. P. Navascués (ed.). 1983.

molts dels exemples que oferia eren contradictoris, ja que reflectien modalitats i cultures diferents.⁴⁷³

D'aquest tractat ens interessa el capítol dedicat als hospitals, que com s'ha dit lluny de ser original del propi Bails, és en realitat un plagiat dels plantejaments i les idees d'altres teòrics, especialment del cirurgià francès Antoine Petit (1774), tal com ha demostrat Pedro Navascués.⁴⁷⁴ Anteriorment, historiadors com Antonio Bonet havien parlat erròniament del "model" de Bails,⁴⁷⁵ mentre que A. Martínez Ripoll, no sols havia defensat el concepte de l'hospital "ideal balsiano" sinó que a més considerava que el projecte radial presentat per Bernard Poyet el 1785, no es podia entendre sense tenir primer en compte el prototipus de Bails (1783), fet que òbviament no és cert, ja que Poyet coneixia la proposta de Petit (1774).⁴⁷⁶ Finalment, Juan Riera, també exposava de forma equivocada que la formulació de Bails era una iniciativa seva.⁴⁷⁷

Els dos gravats que adjunta Bails, amb la planta i la secció de l'hospital (làm. 63–64) així com les explicacions que les acompanyen, són idèntics als inclosos en el projecte de Petit (làm. 61).⁴⁷⁸ De fet, el model radial de Petit, era llavors el de major novetat a França, i des del punt de vista formal era també el que més s'aprovava al concepte d'utopia arquitectònica revolucionària. En qualsevol cas, si bé era un esquema de gran actualitat en el moment en què es publicà la primera edició de la *Arquitectura civil* (1783), ja no ho era tant el 1796, quan aparegué la segona. En primera instància, el 1786 la comissió de l'Acadèmia de Ciències de París havia rebutjat els hospitals en forma de creu, cercle, radials i d'estrella; i en segon lloc, Valentín de Foronda ja havia donat a conèixer el projecte de Le Roy-Poyet (1793). Així, el prototipus difòs per Bails no va tenir cap repercussió

---

⁴⁷³ SAMBRICIO [1982] 1988, 160–162.

⁴⁷⁴ NAVASCUÉS 1983, I: 116–117.

⁴⁷⁵ BONET CORREA 1967, 22

⁴⁷⁶ MARTÍNEZ RIPOLL 1973, 393–413.

⁴⁷⁷ RIERA 1975, 13.

⁴⁷⁸ La comparació amb les planxes I i II de Petit, pot fer-se a través de les reproduccions incloses a PEVSNER [1976] 1980, 181, figs. 9.32 i 34 (làm. 61).

pràctica a Espanya, i sols s'emprà com a model teòric en escoles i acadèmies.⁴⁷⁹

Quant al discurs presentat per Bails a propòsit de l'hospital ideal, no era més que una còpia integral de les teories de metges com Duplanil, Buchan, Sánchez, Le Roy i Pringle,⁴⁸⁰ que criticaven i replantejaven l'ús d'una sèrie de tipologies, esquemes que havien estat habituals fins aquell moment i que derivaven majoritàriament de la tradició medieval. En primer lloc Bails feia una llarga exposició de les característiques genèriques que havien de tenir aquests centres així com el perfil dels arquitectes que les havien de projectar. Deia que *no hay edificio alguno público cuya edificación pida tanto cuidado ni tantos conocimientos como un hospital*,⁴⁸¹ atès que calia conèixer els efectes, les causes externes com l'aire, l'aigua, les exhalacions etc., que poguessin afectar els malalts, perjudicant o ajudant al seu guariment. Per això, l'arquitecte havia de tenir en compte que el més important era construir un establiment que afavorís la pràctica de la medicina i que en definitiva beneficiés els malalts que hi fossin acollits. En canvi, l'ornamentació i les intencions de majestuositat i grandilocuència havien de quedar relegades a segon terme.

Proseguia dient que en escollir el lloc on s'havia d'erigir un hospital, calia valorar no sols que els malalts estiguessin el més còmodes possible, sinó que al mateix temps no es perjudicés els sans. Havia de reunir unes condicions mínimes d'aire pur, aigua abundant i potable, descans i tranquil·litat, argumentant que com més ventilats i aïllats estiguessin, hi hauria menys malalties contagioses.⁴⁸² Tot això sols es podia trobar lluny dels nuclis urbans, a part que econòmicament també era més barat, ja que el preu del solar en l'interior de les poblacions era molt més car. Però alhora tampoc no

⁴⁷⁹ NAVASCUÉS 1983, I: 117-118.

⁴⁸⁰ BAILS. *Elementos de matemática: De la arquitectura civil*. 1796. IX: part 1, 854-863.

⁴⁸¹ BAILS. *Elementos de matemática: De la arquitectura civil*. 1796. IX: part 1, 854.

⁴⁸² BAILS. *Elementos de matemática: De la arquitectura civil*. 1796. IX: part 1, 854-855. De fet, com apunta el mateix Bails segons paraules de Buchan, autor del llibre *Domestic Medicine*, "los hospitales lejos de servir á precaver el contagio, son los que le propagan. Quando están en medio de las grandes ciudades, quando los enfermos están amontonados en casas chicas, y se cuida poco del aseo y ventilacion, los hospitales llegan á ser guaridas de enfermedades contagiosas, y cada persona que en ellas entra se expone á que se le pegue, y pegar á otras el contagio." (*Ibid.*, 856, n. 1).

convenia que estiguessin excessivament distants. Fins i tot dintre de les mateixes ciutats era necessari un altre hospital a mode de dispensari per als malalts que requerissin una atenció immediata o per afeccions puntuals.

Al marge d'aquestes consideracions introductòries, l'exposició de Bails se centrava especialment en la distribució interna de les dependències i en l'estructura arquitectònica, distingint-ne dues qüestions fonamentals. Per un costat deia que els hospitals havien d'estar a l'abast de tothom. I en segona instància, que havien de tenir la màxima capacitat possible, sense que això perjudiqués la salut i l'assistència dels malalts. Partint d'aquestes premisses afegia que el criteri seguit fins llavors no havia estat correcte, ja que comportava nombrosos inconvenients. D'una banda criticava l'excessiva grandària de les seves sales, tant habituals en l'arquitectura hospitalària medieval, projectades en principi amb l'objectiu d'afavorir la ventilació dels espais interiors:

Aunque las partes del edificio se juntan en los ángulos, son separadas en la realidad; de suerte que desde la una se ignora lo que pasa en las demas: la comunicacion es penosa por lo mucho que hay que andar, y se pierde mucho tiempo. Pero el mayor de todos los inconvenientes es que el ayre detenido entre las quatro paredes, por no sacudirle ni barrerle los vientos, no se muda, antes se pudre é inficiona, particularmente quando se calienta, lo que le sucede con gran facilidad; y respirándole los enfermos, es forzoso les perjudique. Finalmente, estando por precision en uno de los lados ó ángulos del edificio la cocina, botica, etc. lo que de estas oficinas se ha de llevar á los enfermos les llega tarde, porque hay mucho trecho; lo que atrasa y estorba su asistencia.

En quanto á las salas, se hacen de un modo que se gasta sobrado dinero, y desperdicia mucho sitio. En invierno es quasi imposible calentarlas, y en verano hay un calor que aboga. Se han hecho muy espaciosas para que tengan los enfermos mucho ayre; pero no se logra circule sino por fuerza, y salga de las salas luego que está cargado de los vapores que arroja el cuerpo de los enfermos, para dexar el lugar á otro ayre puro que vien de afuera. Pero en estas grandes salas no tiene el ayre movimiento alguno; porque faltándole calor en invierno, y sobrándole en verano, viene á estár [sic] quasi en equilibrio con el ayre exterior; se queda, pues estancado, y no puede menos de pudrirse llenándose de tantas impurezas y materias infectas quantas

*pueda contener.*⁴⁸³

Per aquest motiu creia que el millor era que l'hospital no estigués constituït per un únic edifici, sinó que estigués format per diversos carrers, on cap sala estigués comunicada amb les altres. Altrament, afegia que per contrarrestar els inconvenients habituals en la distribució comuna d'aquests establiments, el millor era fer-los seguint l'esquema d'una planta d'estrella, aixecant en el punt central una cúpula, enmig de la qual s'erigiria l'altar, d'acord amb el mateix model d'Antoine Petit:

*Mediante esta disposición, la cosa mas necesaria para todos, estará en parage que para todos servirá, pues se verá sin estorbo desde todos los puntos del edificio, y los enfermos podrán asistir á los divinos oficios (...) Se echa de ver que desde este centro comun saldrán sin embarazo quantos auxilios necesitaren los enfermos, los quales les llegarán con suma brevedad, porque tendrán cortísimo trecho que andar, y un hombre solo hará, sin fatigarse, tanto y mas de lo que harian dos ó tres aun fatigándose, en otra disposicion; y ademas de esto, las personas encargadas de mantener el buen orden verán quanto pasa en las salas.*⁴⁸⁴

Així doncs, el capítol dedicat als hospitals de l'*Arquitectura civil* de Benito Bails, és una mena d'estat de la qüestió de les principals aportacions teòriques que s'havien anat fent, especialment arran de l'incendi de l'hôtel-Dieu de París el 1772 i fins al 1783, quan va sortir la primera edició de l'obra. El seu únic error, fou presentar tots aquests plantejaments de forma ambigua, donant la sensació que en realitat eren idees pròpies.

4. CONCLUSIONS

A mode de conclusió, podem dir que, tal com s'ha comprovat a partir de l'anàlisi dels establiments esmentats, no es pot parlar d'una arquitectura hospitalària medieval en el sentit genèric que implicaria l'ús d'aquest concepte. La gran varietat de models arquitectònics i la dispersió institucional del fenomen assistencial, així ho corroboren. En qualsevol cas, no es poden negar algunes evidències. Així hi ha una sèrie d'elements que

⁴⁸³ BAILS. *Elementos de matemática: De la arquitectura civil*. 1796. IX: part 1, 858–859.

⁴⁸⁴ BAILS. *Elementos de matemática: De la arquitectura civil*. 1796. IX: part 1, 861–862.

d'una forma més o menys continuada, apareixen en nombrosos edificis d'una forma quasi estereotipada, fins al punt que es pot establir una certa classificació tipològica en funció de les característiques constructives i del criteri seguit en la distribució dels espais.

L'esquema més comú d'hospital és el claustral, és a dir, el que apareix estructurat entorn un pati central i del qual tenim un dels primers exemples en la infermeria de monjos representada en el plànol del monestir de Sant Gall (lám. 16). Els avantatges d'aquesta solució, derivada del sistema d'organització monàstica són evidents, ja que facilitava una disposició clara, geomètrica i ordenada de les dependències del centre. En aquests casos, la capella o església, segons la fórmula més habitual s'inscrivía dins d'un dels costats del quadrat del claustre, si bé en ocasions podia ser un edifici independent.

La unió de l'hospital amb l'església, ens remet a la pròpia ideologia espiritual medieval. Aquesta associació ha perviscut durant segles per damunt de la resta de problemes derivats de l'arquitectura hospitalària. Per això no assistim ben bé a una evolució d'aquestes institucions, sinó a la pràctica de diverses solucions i propostes, totes elles orientades entorn el mateix tema: hospitalitat i espiritualitat, és a dir, poder oferir als malalts no sols assistència sinó també un consol i una ajuda a través de la fe.

Una altra modalitat d'hospital força comuna, és el constituït per una única sala rectangular, dividida o no en diverses naus, amb coberta de fusta o amb volta de pedra i amb finestres en els murs perimetrals, i que podem definir amb el nom de sistema basilical.⁴⁸⁵ En un dels extrems curts sovint s'hi ubicava la capella o un senzill altar, tal com vam veure especialment en nombrosos exemples anglesos, però també en moltes altres institucions. Era un model concebut perquè en un mateix àmbit es pogués viure, menjar, dormir i sobretot practicar el culte.

També hi havia hospitals amb planta en forma de creu, projectada per primer cop a l'hospital de Santa Maria Nuova de Florència (s. XIV), i que va assolir un gran èxit al s. XV i sobretot al s. XVI. Es tracta d'una tipologia clarament vinculada al nou esperit renaixentista, i fruit d'un moment que

---

⁴⁸⁵ LEISTIKOW 1967, 27.

proposava la construcció d'edificis caracteritzats per un profund racionalisme, i on paulatinament assolien un major protagonisme la simetria i les proporcions. Al marge d'aquestes consideracions més teòriques, la planta en creu permetia combinar l'essència d'aquesta nova concepció amb la tradició medieval, mitjançant l'ús de sales de grans dimensions i claustres, però duts a terme d'acord amb un esquema més proper als dels grans palaus del renaixement. De fet, fins al debat sorgit al s. XVIII a propòsit del model ideal d'hospital, podríem dir que la configuració d'aquesta planta, especialment arran del discurs teòric plantejat per Filarete en el seu *Trattato d'architettura*, constituí el primer intent per concretar una certa normativa universal sobre l'arquitectura dels hospitals.

En darrera instància podria enumerar moltes altres variants arquitectòniques d'hospitals, però es tracten de fórmules puntuals emprades de forma més esporàdica. En aquest sentit, remeto especialment als establiments concebuts com autèntics castells o com a palaus urbans de dimensions relativament petites.

Però sens dubte, l'element constitutiu que caracteritzà tots els hospitals medievals, ja fos de tipus claustral, basilical, en creu, castral o palatí, fou la sala. Normalment eren de gran tamany, no sols en planta, sinó també en alçat. La idea era la d'afavorir l'entrada de la major quantitat d'aire possible, si bé com es va demostrar posteriorment, era una creença errònia, com van indicar alguns teòrics del s. XVIII. A partir de la consecució d'aquestes sales, es concebia l'erecció d'un hospital, en les quals es pretenia que es poguessin dur a terme totes les funcions assistencials bàsiques que desenvolupava la institució.

L'arquitectura dels hospitals catalans

L'HOSPITAL MEDIEVAL A CATALUNYA: ESTAT DE LA QÜESTIÓ

1. TRADICIÓ HISTORIOGRÀFICA

L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ DE L'ARQUITECTURA de l'hospital medieval a Catalunya, es redueix a l'enumeració d'una bibliografia certament escassa i minsa que, a més a més, en els darrers anys pràcticament no ha aportat res de nou. La majoria d'estudis, tanmateix, s'han realitzat des d'un vessant eminentment històric, mentre que les qüestions arquitectòniques o artístiques han quedat tradicionalment relegades a un segon terme. Aquest fet és difícil d'explicar, atès que comptem amb establiments d'extraordinària importància per al coneixement i l'anàlisi de l'arquitectura civil medieval, que tan sols han suscitat l'interès dels investigadors puntualment.

Arribats en aquest punt, podem afirmar que quasi no en sabem res. Una mostra eloqüent d'això, és que l'únic treball dut a terme fins a la data on es fa una aproximació als hospitals medievals catalans d'una manera general, el féu Cèsar Martinell l'any 1935.¹ L'autor va proposar-ne una classificació, tenint en compte diversos aspectes que els condicionaven constructivament i

---

¹ Aquest treball el publicà per duplicat, en català i francès respectivament: MARTINELL 1935a, 109-132; 1935b, 51-67. Un any abans, el propi Cèsar Martinell (1934b) havia fet una primera aproximació, molt breu, a la revista local *Costa Brava*.

funcionalment. Així, els distingia d'acord amb el seu emplaçament —als nuclis urbans, a la muntanya, en zones despoblades—, especialització —llebroseries, foc de sant Antoni, bojós— i estaments socials —pelegrins, capellans, jueus, estudiants pobres, pescadors, etc. Tanmateix, analitzava de forma individual els hospitals de Tarragona, Olesa de Bonesvalls, l'Hospitalet de l'Infant, Vic, Barcelona, Montblanc i Lleida. Finalment, a mode de conclusions, enumerava cinc característiques que, segons ell, permetien determinar els trets definidors de la seva arquitectura. Tot i la brevetat del text, és un interessant estat de la qüestió que ha servit de punt de partença a publicacions posteriors, les quals, en les seves respectives introduccions, es van limitar a repetir les mateixes qüestions plantejades per C. Martinell.²

Abans encara de l'aparició d'aquest article, el 1911, Josep Puig i Cadafalch, Antoni de Falguera i Josep Goday, en *L'arquitectura romànica a Catalunya*, ja havien dedicat un petit apartat a les hostatgeries i als edificis assistencials dels ss. IX al XIII. En qualsevol cas, el seu contingut es reduïa a uns breus apunts sobre uns pocs exemples, com ara els de Vic, Perpinyà, Baixas (Rosselló), Tarragona, Barcelona i Lleida.³

Ben poca cosa més podem aportar, al marge d'aquests dos treballs, en relació als Països Catalans. De fet, l'escassa productivitat bibliogràfica no afecta sols a l'estudi dels hospitals, sinó a l'arquitectura civil medieval en general. Així ho demostra la manca de referències a aquest tema en obres sobre l'arquitectura gòtica hispànica i catalana, tan conegudes com les signades per George E. Street,⁴ Pierre Lavedan⁵ o Pierre Heliot.⁶ En el referent a Catalunya, sols es preocupaven de l'estudi d'esglésies i catedrals, és a dir, dels edificis religiosos, mentre que sols feien al·lusions puntuals a algunes construccions de caire civil, com ara el palau de la Generalitat, la Casa de la Ciutat o la Llotja de Barcelona.⁷

---

² Vegeu ADELL 1983, 239; CASTEJÓN 1986, 57–60.

³ PUIG I CADAFALCH–FALGUERA–GODAY [1911] 1983, II: llib. III, cap. VIII, 439; III-2: llib. VI, cap. VII, 595–600.

⁴ STREET [1865] 1926.

⁵ LAVEDAN 1935.

⁶ HELIOT 1972–1973, 95–141.

⁷ Vegeu STREET [1865] 1926, 337–338.

En canvi, sí que tenen un pes específic molt més rellevant les publicacions de Vicente Lampérez⁸ (1923) i Leopoldo Torres Balbás (1952). El primer és, fins ara, la personalitat que ha realitzat el treball més complet sobre l'arquitectura civil de la península ibèrica, abraçant un període que va des del s. I fins al XVIII. Analitzà diferents tipus d'edificis, entre ells els hospitals, i tot que el discurs el centrà bàsicament en exemples espanyols, també hi trobem referències als establiments de Montblanc, Lleida i Barcelona, entre altres. El més interessant, però, és la seva proposta de classificació, segons la qual distingia entre hospitals basilicals, cruciformes i palatins. Pel que fa als de tipus basilical, sols esmentava el reial de Burgos (làm. 50). Quant als cruciformes, remetia als reials de Santiago de Compostel·la (làm. 55–56), Toledo (làm. 57) i Granada, al general de València i al de las Cinco Llagas de Sevilla (làm. 55). Finalment, en relació als palatins, parlava dels de Montblanc, Tarragona, Santa Maria de Lleida, Santa Creu de Barcelona, el dels estudiants de Salamanca, el de Santiago a Úbeda (Jaén), l'hospital Tavera de Toledo i el de Medina del Campo (Valladolid). Si bé, alguns dels inclosos en aquesta darrera categoria s'adiuen a l'esquema claustral que hem indicat en el capítol anterior, cal valorar positivament l'esforç de Lampérez per agrupar-los d'acord a criteris arquitectònics, aspecte poc o gens habitual en la bibliografia apareguda fins al moment. Per la seva banda, Leopoldo Torres Balbás es limità a parlar, superficialment, dels hospitals catalans dels ss. XIV–XV, encara que sense aportar cap dada especialment significativa.⁹

De la col·lecció *Art Català*, dirigida a mitjan s. XX per Joaquim Folch i Torres, ens interessa el capítol corresponent a l'arquitectura gòtica, subdividit en dues parts: una dedicada a la religiosa i l'altra a la civil. En la segona, duta a terme per Adolf Florensa,¹⁰ es tornaven a esmentar els mateixos hospitals ja referits per Cèsar Martinell —Tarragona, Olesa de Bonesvalls, Hospitalet de l'Infant, Espluga de Francolí, Vic, Montblanc,

---

⁸ LAMPÉREZ [1922] 1993, 283–285.

⁹ TORRES BALBÁS 1952, 250 i 319–320. Es fa un breu esment als hospitals d'Olesa de Bonesvalls, Espluga de Francolí, l'Hospitalet de l'Infant i Lleida. En relació al de la Santa Creu de Barcelona, fa un apunt molt superficial sobre la seva construcció.

¹⁰ FLORENSA 1955–1961, 345–346.

Lleida—, ahora que es feia un breu apunt sobre algunes qüestions vinculades a l'hospital de la Santa Creu que, de totes maneres, ja s'havien donat a conèixer en estudis anteriors. Finalment, altres obres de caire més general, també han reservat unes poques línies a aquest tema, com són les signades pel prolífic Alexandre Cirici,¹¹ i per Núria de Dalmases i Antoni José-Pitarch.¹²

Les darreres aportacions, es troben incloses en l'encara inacabada col·lecció de caire divulgatiu *Història dels hospitals a Catalunya*, a càrrec del metge i historiador Jacint Reventós. Fins al moment s'han publicat dos volums, un d'introduitori sobre el fenomen de l'hospital medieval,¹³ i l'altre, a propòsit dels establiments del pirineu i prepirineu.¹⁴ L'autor planteja un discurs que recorda el de Dankwart Leistikow.¹⁵ En aquest sentit, va recuperar la seva classificació dels hospitals, ja analitzada, i la modificà a partir de consideracions de tipus sociològic i històric, donant com a resultat les següents categories: hostatgeries i infermeries dels monestirs (ss. IX-XIX); l'hospital-església, creat per la societat civil protoburguesa i l'església secular (ss. XI-XIV); hospitals de les ciutats, amb forta participació municipal (ss. XV-XIX); llebroseries (ss. X-XIV) i cases d'apestats (ss. XVI-XIX); hospitals de pelegrins i dels camins de pas (ss. XII-XIX) i comandes de l'orde de l'hospital; hospitals de palau; noves fundacions privades, d'origen civil i burgès (ss. XVIII-XIX); i, finalment, els hospitals específicament per a malalts (ss. XIX-XX).¹⁶ La barreja de criteris arquitectònics, socials, geogràfics, etc., la poca concreció d'algunes tipologies —com ara la d'hospitals-església—, i els matisos que caldria introduir quant a les cronologies que s'apunten, fan d'aquesta una classificació merament aproximativa, però poc adient per a l'estudi de llur arquitectura.

Aquí finalitzaria el nostre repàs on no s'han inclòs, però, els articles de menor extensió dedicats monogràficament a edificis concrets. Com veiem,

¹¹ CIRICI [1974] 1977, 81; 1979, 32-33.

¹² DALMASÉS-JOSÉ PITARCH 1984, 23 i 82; 1985, 132-133.

¹³ REVENTÓS 1996.

¹⁴ REVENTÓS 1999.

¹⁵ LEISTIKOW 1967.

¹⁶ REVENTÓS 1996, I: 72.

el volum de publicacions és certament reduït, i tan sols ens proporciona una visió molt superficial de la realitat de l'arquitectura dels hospitals medievals catalans. Pel que fa, en canvi, als treballs realitzats des d'una perspectiva més historicista, no podem deixar d'assenyalar les aportacions fetes en el camp de la pobresa, inel·ludiblement lligada a la realitat dels hospitals. En aquest sentit, destaquen algunes ponències presentades en les jornades celebrades a Lisboa el 1972, centrades en l'anàlisi social del món del pobre medieval.¹⁷ Igualment, i continuant aquesta mateixa línia, al principi de la dècada de 1980 el doctor Manuel Riu va coordinar des de la Universitat de Barcelona *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, dividida en dos volums, i que s'ha convertit en el principal estat de la qüestió sobre el tema, pel que fa als Països Catalans.¹⁸

Més recentment, el 1998, l'historiador nordamericà James William Brodman, va publicar *Charity and welfare: Hospitals and the poor in medieval Catalonia*.¹⁹ Es tracta, sens dubte, de la millor síntesi apareguda fins a la data, on es fa una anàlisi social i institucional de l'assistència medieval en el nostre territori. Estructurat en diversos capítols, abraça qüestions com ara l'alimentació dels pobres, l'aparició dels primers hospitals i hostatgeries, i la presència de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Catalunya, el tractament de les malalties, i el paper desenvolupat envers les dones i els nens. En darrera instància, acompanya el text amb un quadre on recull, ordenats cronològicament, un bon nombre d'hospitals fundats a l'antiga Corona d'Aragó, des del s. XI fins al XV, especificant llurs fundadors i les activitats que s'hi duïen a terme.

2. INTRODUCCIÓ A L'ARQUITECTURA DELS HOSPITALS MEDIEVALS CATALANS

Els hospitals medievals van experimentar a Catalunya una evolució paral·lela a la resta de la Península Ibèrica i Europa. Els bisbes, els capítols catedralicis, els municipis, els reis, els ordes civils, les confraries i les iniciatives pietoses de gent amb recursos, van esdevenir els principals valedors i promotors de

---

¹⁷ BAUCCELLS 1973, I: 73-135; GUAL 1973, I: 455-481; RIU 1973, II: 783-812.

¹⁸ RIU (dir.) 1980; 1981-1982.

¹⁹ BRODMAN 1998.

tot tipus de cases i institucions assistencials. Els primers centres, on les funcions que s'hi duïen a terme a penes estaven definides, van esdevenir paulatinament conjunts més o menys especialitzats, de manera que el guariment dels malalts anà adquirint un protagonisme cada cop més accentuat. Aquest fet comportà la construcció d'edificis amb una entitat arquitectònica consolidada, concebuda sempre en funció de la pròpia activitat hospitalària.

Si bé sabem que se'n van fundar molts al llarg de tota l'edat mitjana, són pocs els que ens han arribat en un estat el suficientment acceptable com per poder ser estudiats amb profunditat. Segons Cèsar Martinell, en un principi es van establir en cases particulars, que es van adaptar a aquesta finalitat.²⁰ Joan-Albert Adell, per la seva banda, puntualitzà encertadament que aquesta era una hipòtesi vàlida per alguns hospitals urbans dels segles IX i X, però que en cap cas podia generalitzar-se ja que, per exemple, és dubtosa per a les hostatgeries ubicades en camins, vies de pelegrinació o zones muntanyenques, llebroseries, infermeries monàstiques i altres centres sorgits encara a l'alta edat mitjana.²¹

Tal com ja s'ha indicat en el capítol anterior, la diversitat tipològica de l'arquitectura d'aquests edificis, impedeix usar el concepte "arquitectura hospitalària" o "estil hospitalari", en tant que concepte que pressuposi l'existència d'unes característiques arquitectòniques més o menys estereotipades. Les diferències entre els exemples que ens han arribat són evidents i, malgrat que s'observen alguns elements o solucions que es repeteixen de forma sistemàtica, l'anàlisi dels seus respectius esquemes compositius ens du a formular interpretacions divergents.

2.1 Els primers establiments assistencials catalans

Les primeres referències a propòsit d'establiments assistencials al territori català, es remunten a la fi del s. X. En aquest sentit, destaquen les hostatgeries per a pelegrins emplaçades extramurs de dos conjunts monàstics

---

²⁰ MARTINELL 1935a, 130.

²¹ Vegeu ADELL 1983, 240.

benedictins: Sant Pere de Rodes (darreries del s. x)²² i Sant Pere de Casserres (s. xi).²³ A aquesta època també pertany una altra hostageria, situada al Coll de la Perxa i construïda d'ençà de l'any 965 per iniciativa del comte de la Cerdanya. La seva finalitat era oferir un lloc de repòs, descans i protecció, als viatgers i pelegrins que recorrien el camí que unia la Cerdanya i el Conflent. Molt semblant a aquesta devien ser els refugis erigits a les collades de Puymorens i Arnés, i a Sentillà i Santa Cecília de Rella.²⁴

En els primers temps de l'edat mitjana, com ja s'ha indicat, l'assistència als pobres, desvalguts, etc., estava més vinculada a una qüestió filantròpica i benèfica, que no pas a una voluntat d'organització social d'aquests sectors de la població. Així, no és d'extranyar l'important paper desenvolupat pels monestirs, fonamentalment perquè les seves respectives regles els obligaven a tenir una actitud d'acolliment envers qualsevol tipus de necessitat.

Al marge dels exemples esmentats de Sant Pere de Rodes i Sant Pere de Casserres, cal fer referència als erigits al costat del de Sant Joan de les Abadesses (1119),²⁵ Santa Maria de Poblet (s. xii) i Santes Creus (s. xiii). Lògicament en van haver-hi molts més ja que, tots els monestirs, solien tenir-ne un situat prop de l'entrada. Eren edificis de petites dimensions, concebuts i habilitats per a un sojorn breu. Habitualment servien de refugi durant una nit per als pelegrins i viatgers que, a l'endemà, reprenien el seu camí. L'hostatgeria de Sant Pere de Rodes, encara visible abans d'entrar dins del conjunt monàstic, reproduceix una senzilla estructura rectangular dividida en dues plantes, amb portes d'accés independents per a cada nivell, esquema molt semblant al reproduït a Sant Pere de Casserres.²⁶ Els murs, tanmateix, presenten un interessant aparell resolt amb el tradicional sistema d'*opus spicatum* o espina de peix (làm. 65).

---

²² BADIA 1981, II: 112; ADELL 1983, 240.

²³ L'edifici encara funcionava el s. xv, tal com consta en una visita al monestir de 1410: *et accerunt ad quoddam hospicium duarum domorum* (ACV, *Arxiu Cúria Fumada*, not. Bartomeu Esayó (c. 1410-1411), ff. 43-45; ap. ADELL 1983, 240, n. 6).

²⁴ MARTINELL 1935a, 111-112.

²⁵ REVENTÓS 1999, 38-42.

²⁶ Vegeu ADELL 1983, 240-242.

El de Poblet, per la seva banda, data del darrer quart del s. XII. El 1184 es parla de la *domus pauperum* (casa dels pobres), mentre que el 1185, Berenguer d'Agramunt i la seva muller Sesterona, van fer una donació d'un cens anual de 3 sous a l'*hospitali de pauperibus Populetii*.²⁷ Es tractava d'una simple nau externa a la clausura, substituïda entre 1207 i 1212, per una altra de més gran, de la qual encara són visibles uns arcs apuntats, així com la capella de l'hospital, sota l'advocació de santa Caterina (làm. 65).²⁸ Joaquim Guitert, sense especificar cap font documental, defensava que aquest hospital va gaudir d'una gran fama, gràcies al renom dels metges, cirurgians i infermers que el regien.²⁹ Pel que fa al de Santes Creus, consagrat a sant Pere, es va aixecar per iniciativa de Ramon Alamany —noble de Querol, el Pont d'Armentera i Montagut—, amb anterioritat al 1229. Malauradament no sabem res de la seva arquitectura, i tot i que s'ha apuntat que podria haver consistit en una nau única, resolta amb arcs diafragma apuntats i coberta de fusta a dues aigües,³⁰ no hi ha res de clar ja que ha desaparegut sense deixar cap vestigi dempeus.³¹

D'entre els primers establiments assistencials catalans, mereix una menció a banda l'hospital d'Olesa de Bonesvalls, una petita localitat situada entre Begues i Vilafranca del Penedès (làm. 66–67). Fundat gràcies a la deixa testamentària del noble Guillem de Cervelló, atorgada el 1262, era conegut

---

²⁷ AHNM, Códex 992-B, f. 81^v; ap. ALTISENT 1974, 84, n. 52. Igualment, l'hospital apareix esmentat a partir de llavors en diverses ocasions, com és el cas d'una donació de 1188 (v. CARTULARI DE POBLET 1938, 46, doc. 83).

²⁸ L'ampliació de l'hospital la devem a Bernat de Granyena, senyor de Montesquiú. El dotà amb terres, molins i alguns drets que posseïa a Tàrraga, Belianes i els seus entorns. Posteriorment, altres donacions, van permetre de consolidar la institució (v. GUITERT 1929, 12–13; ALTISENT 1974, 116–117, 160–161; MARTINELL 1935a, 123). Al marge de les donacions econòmiques, sabem que alguns benefactors pagaven un o dos llits de l'hospital, alhora que es feien càrrec de les despeses del seu manteniment i de la reparació i renovació de la roba, etc. (v. ALTISENT 1970, 107–113). La capella de Santa Caterina, per la seva banda, fou consagrada pel bisbe de València fra Andreu d'Albalat, el 20 de juny de 1251 (GUITERT 1929, 12).

²⁹ GUITERT 1929, 12. Entre aquestes figures de renom, va destacar fra Bartomeu Conill qui, abans de ser monjo i posteriorment abat, havia exercit de metge de les cases reials de Navarra i Aragó.

³⁰ Vegeu ESPAÑOL 1996, 64–66.

³¹ Sobre aquest hospital, v. FORT I COGUL 1970b, 181–213. Pel que sembla, l'hospital estava situat on es troba l'actual palau abacial, davant la plaça de Sant Bernat.

amb el nom d'en Cervelló, en al·lusió i record al seu promotor.³² El seu estat de conservació és força bo, encara que els afegits dels segles XVII–XIX, així com d'altres modificacions practicades en l'interior del conjunt, han alterat de forma evident l'estructura i aparença originals. En l'actualitat és habitat per una família de masovers, mentre que la propietat correspon a l'arquebisbat de Barcelona.

És tracta d'un interessant exemple que reproduïx un esquema arquitectònic raonat i condicionat pel seu entorn immediat. Emplaçat en una zona accidentada i envoltada de boscos, al costat de la riera d'Olesa i prop d'una via d'origen romà, que unia la ciutat de Barcelona amb les zones interiors de Catalunya.³³ En el moment de la seva erecció, era una regió força despoblada i sotmesa, de tant en tant, al perill de les incursions de sarraïns i bandolers. Per aquest motiu, fou necessari protegir-lo amb una muralla. De fet, juntament amb el del Coll de Balaguer —a l'Hospitalet de l'Infant—, del qual ja en parlarem, són els únics exemples coneguts de tota Catalunya, almenys dels que ens han arribat, projectats a mode de fortificació.

En el testament del citat Guillem II de Cervelló, s'especificava que estaria destinat a l'acolliment dels pobres pelegrins, vianants i, en particular, dels frares predicadors i menorets. Alhora, s'encarregava la seva administració a un home de bé que seria designat directament pel prior del monestir de Sant Pau del Camp Barcelona.³⁴ Finalment, i encara que no es concretava de forma clara, no hi ha dubte que pretenia ser un punt segur d'aturada i refugi.

---

³² Guillem II de Cervelló fou un personatge de gran ressò durant el regnat de Jaume I. Fill de Ramon Alemany i Gueraua de Cervera, era senyor de Querol i Montagut. Del seu testament datat, com s'ha dit, el 1262, es conserva una còpia autèntica feta el 1750 per l'arxiver diocesà de Barcelona Antoni Campillo, a partir d'un original custodiat a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (ADB, *Mensa Episcopal*, títol xxii, núm. 1; cf. la transcripció-traducció al català a càrrec de mossèn Salvador Misser, realitzada a partir d'aquesta còpia i publicada a *MISSER-FIGUEROLA-MARTÍ* 1993, 68–72).

³³ Al costat mateix de l'hospital hi passava una antiga via romana, en un principi identificada amb la Via Augusta, encara que, els darrers estudis, han demostrat que en realitat es tractava de la Via Narbonense. De fet, aquí hi havia hagut un assentament romà, com ho testimonia la presència d'elements reaprofitats d'aquesta època, en les pròpies estructures de l'hospital. En aquest sentit, remeto a la testa situada damunt l'arcada d'entrada al murat, una imposta amb grisos estilitzats i alguns carreus emprats per bastir l'actual murat i les construccions del s. XIII (v. *MISSER-FIGUEROLA-MARTÍ* 1993, 51).

³⁴ Posteriorment, aquest patronat passà a la mitra de Barcelona, que nomenava els hospitalers amb el vistiplau dels antics administradors. A partir de 1662 quedà sota la

Pel que fa a l'arquitectura, el complex d'Olesa consta des dues parts clarament diferenciades. En primer lloc l'hospital pròpiament dit, constituït per una gran nau rectangular, dividida en dues plantes superposades, la inferior més baixa. Cadascuna compta amb cinc trams separats per quatre arcs diafragma apuntats, que sostenen una coberta d'embigat de fusta, a dues aigües la superior i plana la de baix. Com anirem veient, aquesta solució arquitectònica seria molt habitual en les construccions hospitalàries catalanes a partir del s. XIII, entrant en desús a partir del s. XV. L'accés es va emplaçar a l'extrem occidental, resolt amb arc de mig punt, damunt del qual, a més a més, hi havia una finestra, avui paredada, amb el mateix tipus d'arc.

En el transcurs dels segles XV i XVI, es van realitzar un seguit de reformes, centrades bàsicament en el mur de migjorn del conjunt i en la substitució de les antigues cobertes per unes altres de major alçada. Igualment, en el cantó oriental de l'hospital, es va obrir una nova porta, també de mig punt, coronada per un escut amb l'heràldica dels Cervelló i una inscripció al·lusiva a les obres de restauració i condicionament practicades en temps del bisbe de Barcelona Joan Dimes Lloris, el 1590.³⁵ Les modificacions van continuar el s. XVII. Entre 1616 i 1617, s'engrandí considerablement la muralla circumdant, i encara més durant el s. XVIII.

Al marge de l'hospital, en la zona septentrional s'erigeix la capella, presidida per una espadanya exterior. Si bé es va iniciar al s. XIII, la major part la construcció sembla que es dugué a terme durant el s. XIV. Dedicada a santa Maria de l'Anunciació, presenta una nau única, constituïda per dos trams delimitats per un arc diafragma transversal situat al mig (lãm. 67). Posteriorment, en el transcurs de les intervencions del s. XVII, se li afegí un un tercer tram en el cantó oriental, així com una sagristia perpendicular, coberts per volta d'aresta de guix. Ambdós àmbits, el 1803, es tornaren a reformar tal com es desprèn de l'any inscrit en l'arc triomfal. En un principi,

---

jurisdicció del bisbe fins a les darreries dels s. XIX, en què deixà de funcionar com hospital (v. MARTINELL 1935a, 120; MISSER-FIGUEROLA-MARTÍ 1993).

³⁵ La inscripció diu el següent: HOSPITALE HOC QUONDAM A GUILLELMO CERVELIONIS IUSSU ERECTUM, AD MODUM JOANNES DIMES LORIS, EPISCOPUS BARCHINONENSIS RESTITUIT. Malauradament, en l'actualitat la llegenda està parcialment esborrada. Pel que fa a l'heràldica dels Cervelló, consisteix en un escut partit verticalment. A l'esquerra, sobre fons daurat, un cèrvol d'atzur rampant, i a la dreta, fons d'argent i representació de cinc corbs (v. MISSER-FIGUEROLA-MARTÍ 1993, 76).

l'interior estigué decorat amb pintures murals gòtiques que, malauradament, es van perdre durant la Guerra Civil.³⁶ Comptava amb tres altars, tots situats en la zona presbiterial. El central, com s'ha dit, sota l'advocació de santa Maria de l'Anunciació, el de la dreta, en canvi, estava dedicat a sant Gabriel, mentre que santa Marta era la titular del de l'esquerra.³⁷

2.2 Hospitals urbans

Pel que fa a les institucions urbanes, una de les més antigues devia ser l'anomenat hospital d'en Guitart de Barcelona, conegut així en honor al seu principal promotor, un tal Guitart, que podria identificar-se amb un vescomte de cognom Guitart, documentat els anys 971–978 i 986.³⁸ El 1024, el bisbe Deodat féu una donació, mentre que el 1045, davant del pèssim estat en què es trobava, els comtes Ramon Berenguer I i la seva muller, el van restaurar i ampliar, posant-lo sota l'advocació de la santa Creu i santa Eulàlia, i dotant-lo amb els delmes de tots els molins del riu Besòs.³⁹

Girona, per la seva banda, és molt probable que en tingués un dins de les seves muralles romanes ja al s. x, darrera l'actual palau del bisbe,⁴⁰ encara que no tenim notícies evidents fins a la centúria immediatament posterior, amb l'hospital de capellans, també conegut sota l'advocació de sant Pere (1095).⁴¹ Igualment, hi ha constància de l'existència d'hospitals dedicats a

---

³⁶ Malgrat que es van conservar uns petits fragments, fotografiats per mossèn Misser el 1947, a la fi també van desaparèixer, de manera que no s'ha preservat cap vestigi (MISSER-FIGUEROLA-MARTÍ 1993, 77).

³⁷ Els dos primers altars, es van instituir a partir de dos beneficis, un, el de l'Anunciata —fundat per Guillem II de Cervelló el 1262— i l'altre, el de sant Gabriel, el 1343 (ADB, Campillo, A, *Speculum...*, vol. 4, ff. 579–581; ap. MISSER-FIGUEROLA-MARTÍ 1993, 77).

³⁸ HERMANO DE LA CARIDAD 1935, 1.

³⁹ MARTINELL 1935a, 123–124. Segons la tradició, aquí va morir Ramon Berenguer III, el 19 de juliol de 1131 (GAZULLA 1918, 13). Cf. VERRIÉ 1945, 177.

⁴⁰ MARTINELL 1935a, 110.

⁴¹ Situat al burg de Sant Pere de Galligants, a ponent de l'església romànica de Sant Nicolau, la documentació medieval el designa de diverses maneres: hospital de Sant Pere de Galligants (1228), hospital de Santa Maria de la Seu de Girona (1237), hospital de la Seu de Girona (1290), hospital vell de la Seu de Girona (1296), hospital de l'església de Girona (1325), i, popularment, hospital dels capellans, al·ludint a la seva titularitat i no pas al fet, suposat per alguns, que fos un lloc destinat exclusivament a tenir cura dels eclesiàstics malalts. Finalment, també apareix referit, senzillament, com hospital vell, per oposició a l'hospital nou fundat el 1211 (v. CASTELLS-PUIGDEVALL-REIXACH 1988, 14).

sant Llàtzer —per a leprosos—, sant Jaume, la Verge Maria del Consol o del Pilar, i un per a nens orfes, entre altres⁴². De totes maneres sembla ser que el que va tenir major importància fou el de Santa Caterina. Malauradament, però, va ser destruït completament entre els anys 1653 i 1654. Amb la pedra i els carreus de l'edifici derruït, s'edificaren els baluards de Sant Francesc i Santa Clara, i en realitzar unes obres en aquest últim el 1938, van aparèixer fragments de columnes i capitells que, potser, provindrien del claustre d'aquell establiment. Tanmateix, la documentació conservada ens ha permès de saber que, entre altres dependències, comptava amb un estable, un celler, un arxiu, la casa dels infants —un edifici separat que albergava els menors orfes o expòsits—, una sala per als homes i una altra per a les dones, una cambra pels nafrats, la capella, un hort, etc.⁴³

La Seu d'Urgell, gràcies a la donació del ric sacerdot Arnall, va disposar d'un lloc per acollir pobres des de 1059.⁴⁴ A Vic, en canvi, hi ha constància d'una albergueria depenent de la Seu, documentada per primer cop el 1080, que feia les funcions de residència de clergues i pobres.⁴⁵ A Cardona, el comte Ramon Folc I, va fundar un hospital de pobres c. 1083, prop de l'església de Sant Miquel. Finalment, pel que fa als nuclis urbans més reduïts, destaca la iniciativa d'Arsenda, muller d'Arnau Mir de Tost que, en el testament de 23 de maig de 1068, pregava al seu marit la construcció d'*ospitalitatos* a les viles d'Àger, Montmagastre, Tost i Llordà, que caldria dotar amb la roba i mobiliari necessari per a l'acolliment dels pobres.⁴⁶

D'entre els hospitals erigits a Reus al llarg de l'edat mitjana, el més important fou el de Sant Joan, del qual no està massa clara la data de la seva fundació. Una nota del s. XVIII ens remet a l'entorn de 1305,⁴⁷ mentre que altres fonts afirmen que ja existia el 1244,⁴⁸ proposta més versemblant. Sigui com vulgui, sabem que estava emplaçat en un extrem de l'actual carrer de

---

⁴² Vegeu CALZADA 1979, 249–259; *Revista de Girona* 1979.

⁴³ CASTELLS–PUIGDEVALL–REIXACH 1988, 41–46.

⁴⁴ BATLLE GALLART 1985, 112–114.

⁴⁵ PLADEVALL 1986, 687; BRODMAN 1998, 30.

⁴⁶ GALERA–FUENTES–GUITART 1995, 23–98.

⁴⁷ VILÀ 1955, 55.

⁴⁸ ACR, *Privilegios y cédulas del santo hospital*, doc. 29.

Sant Joan. Les aportacions més interessants les devem a Salvador Vilaseca⁴⁹ i, més recentment, a Pere Anguera.⁵⁰ El 1314 fou sotmès a la seva primera ampliació, el 1330 es feien reformes i, el 1406, s'intervenien en unes teulades. Malauradament, però, tampoc no ens han arribat prou restes com per saber quina era la seva disposició original, de manera que sols en són vàlides les dades incloses en alguns inventaris i documents conservats. Així, en la planta baixa hi havia una gran sala destinada als homes malalts, coneguda al s. xv amb el nom de "casal baix del dormidor". Tanmateix, entrant a la casa, a mà esquerra, hi havia una escala que donava accés al primer pis, i és molt probable que, igual que altres hospitals catalans de l'època, hagués comptat amb un pati central, des d'on hauria arrencat la citada escala.⁵¹ D'altra banda, disposava d'una església, esmentada per primer cop en un llegat testamentari de 1281, encara que la definitiva es devia erigir al s. xiv, gràcies a diverses deixes i donacions particulars i eclesiàstiques.⁵²

L'hospital de Sant Joan de Jerusalem de l'Espluga de Francolí, és un bell i interessant exemple de petites dimensions i el primer, dels que s'han conservat, dut a terme seguint l'esquema d'una casa o palau urbà (lám. 68). Datat al s. xiv, està estructurat entorn un pati presidit per una escala volada que permet la comunicació directa amb els nivells superiors. En la façana, destaquen d'una banda la porta de mig punt i, de l'altra, una finestra bífora molt refeta. Pel que sembla, alguna de les dependències inferiors, es destinava als malalts convalescents.⁵³

Un dels hospitals urbans més significatius fundats a Catalunya al llarg del s. xiv, fou el d'en Terrades, a Vic. El 8 d'abril de 1348, Ramon Terrades, comerciant de Vic i domiciliat a Mallorca, féu una deïxa testamentària de 600 lliures destinades a la compra d'un solar on s'havia d'edificar un hospital per als pobres malalts de la ciutat. En aquest mateix document s'especificava que el nou establiment havia de comptar amb dues cases —presumiblement,

---

⁴⁹ VILASECA ANGUERA 1927, 12-25; 1958

⁵⁰ ANGUERA 1990.

⁵¹ VILASECA ANGUERA 1958, 55-60; ANGUERA 1990, 11-12.

⁵² ANGUERA 1990, 13.

⁵³ Sobre aquest hospital v. MARTINELL 1935a, 120-121; FARRÉ GUAL 1969; MASSAGUÉ 1980, 119-130; BONET ESTRADÉ, 1981, 11.

una per a homes i una altra per a dones—,⁵⁴ alhora que es demanava al Consell de Vic que se'n fes càrrec de l'administració. El lloc escollit per la seva realització fou el carrer de Sant Pere, davant de la capella llavors anomenada de Santa Margarida —avui ocupada per l'església dels Trinitaris. En part, la construcció es dugué a terme gràcies a una gran quantitat de donacions que, provinents de diverses personalitats,⁵⁵ permeteren que l'obra anés agafant forma. D'aquesta manera se sap que el 1365 ja s'hi treballava, mentre que el 1435 estava parcialment acabat, si bé, la capella, no es realitzà fins al 1441.⁵⁶ Des del punt de vista arquitectònic, un dels apunts més interessant és una clàusula inclosa en el testament d'en Ramon Terrades, on s'especificava que el sistema constructiu a seguir, estaria basat en la creació de sales articulades amb arcs [diafragma], tal com s'acostumava a fer en aquest tipus d'edificis (làm. 70).⁵⁷

Pretendre fer una reconstrucció de l'esquema primitiu de l'establiment de Vic, és una tasca molt feixuga. A partir de les poques restes de la fàbrica medieval que ens han arribat, se sap que estava distribuït en dues plantes, sent les superiors les destinades als malalts. C. Martinell proposà un model de planta, segons la qual l'edifici constava de dues naus longitudinals en direcció nord-sud —sent la del cantó de llevant més llarga—, separades per un pati central en la part sud del qual hi havia una dependència coberta per dues voltes de creueria (làm. 71). No obstant això, hi ha indicis que mostren que aquesta distribució és errònia. En efecte, si s'observa la planta de C. Martinell, comprovem que la sala de ponent presenta una disposició ben estranya, ja que hauria estat molt més lògic que s'hagués desenvolupat fins arribar a la façana sud i, per tant, dibuixant una estructura

---

⁵⁴ Així consta en un inventari de 1398, on es diu que l'obra es feia d'acord amb el desig del seu fundador, i es parla d'una "casa maior hon jauen los pobres i una altra casa baxa (...) hon jauen les fembres" (CUNILL 1931, 14).

⁵⁵ M. Genís (1928, 9) va publicar un recull de diversos testaments, on l'hospital d'en Terrades era un dels beneficiaris.

⁵⁶ CUNILL 1931, 14.

⁵⁷ GENÍS 1928, 8–9, inclou una traducció al castellà d'aquest testament, a partir d'un trasllat de 1879, conservat en el fons documental de l'hospital de la Santa Creu de Vic. En relació a aquest fons, el 1997 es dugué a terme un inventari i catalogació (v. ROCAFIGUERA 1997). Més recentment, sobre l'hospital en general v. PLADEVALL–PRADES–ROCAFIGUERA (coords.) 2000.

simètrica a l'oriental. El fet que d'aquesta nau no ens hagi quedat cap resta i que l'edifici hagi patit nombroses modificacions, alhora que les seves sales avui siguin utilitzades per l'actual hospital comarcal de Vic, dificulten la realització de cap mena d'hipòtesi. Amb tot, penso que l'esquema encertat és el segon, és a dir, amb dues naus de la mateixa longitud (làm. 72). Aquesta teoria es basa en la presència de dues mènsules encara visibles en una habitació del cantó de migjorn, enfrontades una a cada mur, idèntiques a les que sostenen els arcs diafragma de la nau oposada (làm. 70). Aquest fet testimonia, si més no, que la nau del sector occidental, com a mínim va ser projectada i començada perquè arribés fins la façana meridional.

Al principi del s. XVI, l'establiment necessitava urgentment una modernització de les seves estructures, i amb aquesta finalitat es reberen nous donatius. Les obres s'haurien executat entre els anys 1539 i 1547, corresponent a aquest moment la façana, la remodelació de la capella, la construcció d'un cos de comunicació entre les dues naus en la part posterior i un altre espai, a mode de vestíbul, en l'entrada (làm. 69).⁵⁸ En qualsevol cas, aquesta intervenció no fou suficient, i al s. XVII calgué fer noves modificacions. Per aquest motiu, a l'entorn de 1675, el canonge de la Seu Pere Ramis, renovà gairebé completament l'antiga església o capella, tot oferint-se a pagar un sagrari, una custòdia i ornaments per l'altar.⁵⁹ El mateix P. Ramis, en morir el 1688, llegà 25 000 lliures a l'hospital i hi fou enterrat. La seva actitud envers aquesta institució, ha fet que amb el temps se l'hagi conegut amb el sobrenom de "segon fundador".

Una altra de les poblacions amb una llarga i prolífica tradició hospitalària, és Vilafranca del Penedès. Dins del seu entramat urbà o en les immediacions de la vila, s'ha pogut concretar l'existència de fins a vuit establimentns assistencials diferents: Sant Valentí (1141), Sant Llätzer (s. XII), Sant Eperit (s. XIII), Santíssima Trinitat (c. 1300), Blanca de Cervelló (s. XIV), Santa Maria (s. XIV) i Sant Pere (1401). D'entre aquests, el més interessant és el de Sant Pere, fundat el desembre de 1401 per fra Marc d'Avinyó.⁶⁰ En qualsevol

---

⁵⁸ CUNILL 1931, 15-23; MARTINELL 1935a, 123.

⁵⁹ GENÍS 1928, 13.

⁶⁰ *Monumentos arqueológicos del hospital...* 1944, 6. Gràcies a una visita pastoral de 1413, sabem que en aquell moment l'hospital disposava d'un total de 8 llits: *Est visitatio hospitalis pauperum dicæ villæ, quod contigum existi capellæ Sancti Jacobi, in quo erant*

cas, pel que sembla, els seus orígens es remunten al s. XIII, ja que en aquesta centúria la documentació fa esment a l'hospital de Sant Pere de la Calçada, versemblantment la mateixa institució. Sigui com vulgui, gràcies a la iniciativa del citat Marc d'Avinyó es pogué erigir un nou edifici que, igual que a l'Espluga, es féu d'acord a l'esquema del clàssic palau urbà català (lám. 73). Fins aquell moment, un dels trets identificatius de l'estructura dels hospitals, era l'exigència de crear espais interiors de grans dimensions. En canvi, amb el pas del temps, s'observa una progressiva preferència per tipologies allunyades d'aquest principi, però que, per contra, els conferien un caire molt més senyorial i proper a l'arquitectura de moda de l'època.

En aquest sentit és sabut el creixent interès dels municipis per dotar la ciutat d'un aspecte el més unificat possible, tant pel que feia a la disposició i aliniament dels carrers, com en el referent a les façanes dels seus edificis. És en aquesta coordenada, doncs, on segurament trobarem resposta a la decisió de fer un hospital d'aquestes característiques.⁶¹ Malauradament, les importants reformes i modificacions practicades en l'interior, degudes a la seva adaptació a escola i centre de drogodependència, han alterat notablement el seu aspecte primitiu. Tan sols la façana principal manté l'esperit original, si bé són igualment visibles els efectes del pas del temps (lám. 73). La porta d'accés, de mig punt i situada al mig, roman parcialment tapiada en la seva part inferior. Tampoc no sembla massa coherent el lloc que ocupa la fornícula presidida per una imatge malmesa d'un sant —presumiblement sant Pere—, desplaçada cap al cantó dret. Originàriament devia estar just a sobre de la porta, però intervencions posteriors, com és el cas de les finestres del primer pis, haurien condicionat el seu trasllat. En canvi, sí que sembla original una altra finestra, en la planta baixa i a l'esquerra de l'entrada, emmarcada per un guardapols i recolzada damunt mènsules amb motius florals, segurament realitzada a la fi del s. XV o començament del s. XVI.

---

octo lecti decenter ornati suis debitis pannis cuius narrantur administratores tunc existentes (ACB, *Speculum Decanatus Penitensis*, f. 13; ap. MASACHS-VALLÈS 1986, 30-31).

⁶¹ Un dels exemples més clars d'aquesta voluntat unificadora de l'arquitectura municipal, el trobem en una sèrie d'ordinacions municipals aprovades en les ciutats sicilianes des de la fi del s. XIV i al llarg del s. XV (v. AGNELLO 1942, 3, n. 1; SÁNCHEZ REGUEIRA 1956, 54; BELLAFFIORE 1984, 18).

Una situació semblant a la de Vilafranca es devia produir, a Solsona. L'hospital d'en Llobera fou una iniciativa de Francesca Llobera —filla del mercader Ramon Llobera—, qui en el seu testament de 29 de gener de 1411, instituí hereu universal de tots els seus béns l'hospital que s'havia de construir en la ciutat. Les obres haurien començat als volts de 1417 i deurien estar acabades entorn el 1435.⁶² És interessant subratllar que, igual que el de Sant Pere de Vilafranca, segueix una estructura palatina (làm. 73), en la línia de les cases senyoriales que en aquells moments s'aixecaven arreu de Catalunya, i que després també s'usaria en l'hospital de Santa Maria de Lleida. Reprodueix una planta quadrangular, de 28 m de llargària amb un pati obert al centre, en el qual hi ha una escala sobre volta en un dels seus costats i una esbelta galeria d'arcuacions ogivals, volada sobre el mateix pati, sostinguda per les característiques cartel·les esglaonades (làm. 74) seguint el mateix sistema del pati del citat hospital lleidatà (làm. 173–175).

En darrera instància, cal fer esment a uns altres hospitals urbans dels quals s'han fet diverses publicacions, tot i que, en línies generals, no aporten res des del punt de vista de llurs arquitectures. De fet, bàsicament es tracten d'estudis orientats al seu vessant històric, atès que en la majoria dels casos no s'han conservat restes materials, i en canvi sí de documentals. Em refereixo, entre altres als de Besalú,⁶³ Valls,⁶⁴ Sallent,⁶⁵ Sabadell⁶⁶, Cadaqués,⁶⁷ Tàrraga,⁶⁸ Cervera,⁶⁹ Seu d'Urgell, etc.⁷⁰

2.3 Hospitals generals

A mesura que avancem en l'anàlisi del període medieval, com s'ha indicat en el capítol anterior, es confirma una progressiva evolució en els serveis dels

---

⁶² LLORENS SOLÉS 1987, II: 94–106.

⁶³ FERNÁNDEZ-ADELL-CAMPS 1990, 213–217.

⁶⁴ SECALL GÜELL [1980] 1990; COMELLES et al. 1991.

⁶⁵ SÁNCHEZ AGUSTÍ 1983.

⁶⁶ FERRÁNDIZ 1983, 8–12.

⁶⁷ RAHOLA 1980.

⁶⁸ SAGARRA MALLA 1984, I: 85–90.

⁶⁹ LLOBET PORTELLA 1990.

⁷⁰ MARTINELL 1935a, 110.

hospitals. En la segona meitat del s. XIV eren establiments massa petits que, a penes podien oferir alguna cosa més que un simple refugi o lloc d'assistència, fet agreujat encara més per la disminució del valor real de les dotacions, fruit de la crisi econòmica de la centúria, etc.⁷¹ Aquests condicionants, juntament amb d'altres de gran importància, com ara la voluntat de millorar les estructures urbanes i la necessitat d'organitzar mínimament el fenomen de la pobresa i la malaltia, comportà l'aparició d'una sèrie d'iniciatives orientades a consolidar aquells hospitals. En primera instància, es tendí a unificar-los per tal de crear nous centres, basats en uns criteris de funcionament, govern i arquitectònics més moderns i d'acord amb les exigències del moment. A partir del començament del s. XV, les institucions municipals, eclesiàstiques i reials, assumiren un major protagonisme, especialment en el referent a la designació dels procuradors, administradors i hospitalers. El descontrol d'èpoques precedents i la manca d'una supervisió per part de gent honesta, els havia posat en una situació certament complicada, amb grans deutes que impedièren l'assoliment dels objectius amb què havien estat fundats.⁷²

L'aparició d'aquests hospitals generals, fou un fenomen extès a tota Europa a la baixa edat mitjana. Els primers exemples els trobem a Itàlia, concretament a la Toscana i la Llombardia, d'ençà de la fi del s. XIV. Conjunts com els de Santa Maria Nuova de Florència o Santa Maria della Scala de Siena, eren reorganitzacions d'uns altres de més antics.⁷³ En qualsevol cas estem davant de casos puntuals, ja que no seria fins al s. XV que van començar a proliferar per tot arreu. Un dels més antics és, precisament, el

---

⁷¹ Per exemple, a la fi del s. XIV, la renda de 20 lliures anuals assignada a l'hospital de la Reina de València, havia disminuït de valor, per sota inclús del mínimament indispensable per mantenir obertes les portes de l'establiment. Igualment, el 1380, es diu que la llebroseria de Sant Llàtzer d'aquesta mateixa ciutat, patia una "gran necessitat e misèria", degut als elevats preus dels productes que requerien els malalts: "majorment, per esguart de les grans caresties de les coses necessàries als dits malalts" (v. RUBIO VELA 1984, 71-72, 175-176 [doc. 13], 184-187 [docs. 20 i 22]). Una situació semblant es va viure a Anglaterra, quan el 1350 molts hospitals rurals van desaparèixer degut a la caiguda del valor de la terra del camp (v. RUBIN 1991, 20).

⁷² Brian Pullan (1971, 204; 1994, 190), considera que l'activitat i la predicació dels franciscans, que sovint denunciaven que els pobres patien el frau i la corrupció dels hospitals més vells, fou un fenomen essencial en el desenvolupament i aparició dels nous hospitals generals.

⁷³ GAVITT 1990, 10-11.

de la Santa Creu de Barcelona (1401), que va néixer com a resultat de la unió de sis establiments assistencials de la ciutat, gràcies a les bones intencions del Consell de Cent, el capítol de la catedral i, sobretot, del rei Martí l'Humà. De totes maneres, hi havia un referent encara anterior quan, el 1236, Jaume I va avalar la fusió dels hospitals d'en Guitart i d'en Colom.⁷⁴ Una comparativa cronològica amb el succeït en altres regions europees, ens confirma la preferència catalana. A Itàlia, al marge dels conjunts citats anteriorment, hem de fer esment als hospitals generals fundats a Brescia (1447), Milà (1448), Bèrgam (1457)⁷⁵ i Gènova (1471).⁷⁶ A Portugal, el 1437, el papa Eugeni IV donà el vistiplau per la consolidació de diversos hospitals del regne, i, immediatament, es van constituir institucions de tipus general a Lisboa, Evora, Coimbra, entre altres.⁷⁷ A Castella, per la seva banda, el procés s'endegà més tardanament. El primer establiment d'aquestes característiques és l'anomenat hospital dels Reis Catòlics de Santiago de Compostel·la, constituït el 1499,⁷⁸ al qual seguirien més tard, els de Toledo (1504), Granada (1511) i Sevilla (1546). Pel que fa a França, és interessant la decisió presa pel parlament de Toulouse l'any 1505, de reformar les estructures hospitalàries de la ciutat, creant cinc grans institucions dedicades a tractar problemes o sectors socials molt específics, com ara la sífilis, els infants o els pelegrins.⁷⁹

---

⁷⁴ ACB, *Liber Antiquitatum Sedis Barchinone*, vol. I, f. 305 (doc. 846); ap. HERMANO DE LA CARIDAD 1935, 4, n. 2). Vegeu la transcripció traduïda al castellà del document original a AHSCSP, *Documentos i llibres importants*, carpeta núm. 1, subcarpeta 1.4, s.f.

⁷⁵ Vegeu PULLAN 1971, 203–207; 1994, 191–192

⁷⁶ El 28 de novembre de 1471, el papa Sixte IV va emetre la butlla pontifícia *Pia qualibet*, que confirmava i ordenava la reunió dels hospitals de la ciutat en l'anomenat de Pammatone. Amb tot, com era habitual, no tots els establiments es van fusionar, i alguns continuaren funcionant independentment, regits per ordes religiosos, com els de Capo di Faro, Sant Joan de Jerusalem o Sant Antoni, o per laics, com l'hospital de Sacco (v. MARCHESANI-SPERATI 1981, 55; igualment, a propòsit de l'hospital Pammatone, v. CASSIANO 1953).

⁷⁷ LÓPEZ ALONSO 1985, 455.

⁷⁸ Vegeu LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 268; VÁZQUEZ DE PARGA-LACARRA-ÚRIA 1948, I: 310; LUCAS 1993, 316–317.

L'hospital de Santiago, pel que fa a Castella, suposà un canvi radical en l'estructura d'aquest tipus d'establiments. Així, d'acord amb la voluntat centralitzadora de la seva activitat política, els reis catòlics propugnaren la unificació dels hospitals peninsulars, reduint-los en nombre, però procurant una millora de la seva eficàcia (v. LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 252; VALDEÓN 1973, 918).

⁷⁹ MUNDY 1966, 278; BRODMAN 1998, 69.

Així doncs, la Corona d'Aragó fou, per dir-ho d'alguna manera, un regne capdavanter en la creació i constitució d'hospitals generals. Deixant de banda Barcelona i, pel que fa al territori català, es va produir el mateix procés a Lleida (1452),⁸⁰ Tarragona (1464)⁸¹ i Montblanc (darrer quart del s. xv). Encara dins dels límits de l'antiga corona catalanoaragonesa, també es varen establir sengles hospitals generals a Saragossa (1425; sota l'advocació de Nuestra Señora de Gracia), Mallorca (1456–1458) i València (1512).⁸²

Paral·lelament, coincidint amb l'aparició dels hospitals generals, és quan s'aprecia una major preocupació pel fet arquitectònic. A diferència dels establiments assistencials monàstics i catedralicis —lligats indisolublement a una entitat de majors dimensions i importància—, dels petits centres erigits en zones de pas, o dels particulars —emplaçats, sovint, en cases privades—, els nous hospitals constituïen una unitat per si mateixos, configurada a partir d'un programa predeterminat. D'ençà d'aleshores, assistim a la construcció d'edificis més complexos, on les funcions a desenvolupar condicionaven l'ús d'uns o altres models. Tanmateix, la divulgació dels tractats d'arquitectura vinguts d'Itàlia, l'èxit de la tipologia defensada per Filarete i posada en pràctica a l'*ospedale maggiore* de Milà, permeten entendre, per

---

⁸⁰ L'hospital general de Lleida fou instituït el 1452, encara que degut a diverses dificultats, fou necessari refundar-lo dos anys després, en un lloc diferent al previst en un començament.

⁸¹ De l'hospital de Santa Tecla de Tarragona, en l'actualitat no ens queda res més que la seva façana (lâm. 75–77). D'aquesta institució en tenim constància en sengles deixes testamentàries dels bisbes Hug de Cervelló i R. de Rocabertí, de 1174 i 1214 respectivament. No obstant això, aquestes donacions devien ser anteriors a l'inici de les obres, atès que a partir de l'anàlisi estilística de les restes escultòriques encara visibles, corresponents a les columnes i als capitells del porxo de la façana, cal retardar la seva cronologia fins a mitjan s. XIII (ESPAÑOL 1988, 81–103). Ja al s. xv, amb el citat arquebisbe Pere d'Urrea, s'uniren els hospitals de la ciutat, establint-se la seu de la nova institució en les estructures de l'antic hospital de la catedral, que des de llavors estigué sota l'advocació de santa Tecla. A aquest període i al s. xvi, pertanyen els nivells superiors de l'edifici, on les finestres i la imatge de santa Tecla, són els elements més interessants. Sobre aquest hospital, v. MARTINELL 1934a, 388–396; MIQUEL-SÁNCHEZ 1959; COSTA et al. 1995.

⁸² Vegeu VÁZQUEZ DE PARGA-LACARRA-ÚRIA 1948, I: 381; RODRÍGUEZ TEJERINA 1981, 91–96; RUBIO VELA 1984, 6; LÓPEZ ALONSO 1985, 456; GARCÍA BALLESTER [1988] 1989, 111–112; 5; CONTRERAS-ROSSELLÓ 1990, 42.

Pel que fa a València, el procés per la constitució de l'hospital general s'havia iniciat el 1482, segons una decisió presa pel consell de la ciutat. Amb tot, diverses dificultats van retrasar la seva constitució definitiva al 1512 (v. LÓPEZ ALONSO 1985, 459; RUBIO VELA 1984, 65).

exemple, la ploriferació d'hospitals cruciformes a la península al començament del s. xv, dels quals ja n'he parlat.

2.4 L'ús de l'arc diafragma en l'arquitectura hospitalària a Catalunya

L'ús d'estructures arquitectòniques resoltes mitjançant successions d'arcs diafragma i cobertes de pedra o fusta —especialment aquestes últimes—, fou un sistema que va gaudir d'un gran èxit a Catalunya i resta dels territoris de l'antiga Corona d'Aragó, des de la fi del s. xii. En aquest sentit, són prou coneguts els dormitoris dels monestirs cistercencs de Santes Creus i Poblet (làm. 78),⁸³ així com un elevat nombre d'establiments templers i d'exemples d'arquitectura popular. Els principis bàsics d'aquesta solució constructiva, la convertien en la més adient quan es pretenia erigir espais de grans dimensions, ràpidament i amb la mínima despesa monetària, sense posar en perill la fermesa de l'edifici. Aquestes característiques, d'altra banda, s'adaptaven perfectament a les necessitats dels hospitals de l'època, ja que permetien la creació de sales àmplies amb pocs recursos. La precarietat econòmica d'aquestes institucions, depenents en gran mesura de la filantropia, l'altruïsm i les inversions municipals, reials o eclesiàstiques, condicionaven la seva arquitectura, d'aparença eminentment austera.

Els arcs diafragma han despertat sovint l'interès d'arquitectes i historiadors de l'art.⁸⁴ Pel que fa al panorama hispànic, un dels primers fou el prolífic Leopoldo Torres Balbás, qui signà un article sobre el tema el 1960.⁸⁵ L'autor exaltava l'èxit espacial, així com la solidesa estructural, dels citats dormitoris de Santes Creus i Poblet (làm. 78), als que considerava una mena de paradigma d'aquest tipus d'arquitectura. Posteriorment han aparegut altres anàlisis interessants, com les plantejades per Artur Zaragoza —a propòsit del cas de València—⁸⁶ i Joan Fuguet —a partir de l'experiència de l'orde del Temple. Aquest últim, inicialment en la seva tesi doctoral i

---

⁸³ En relació al comportament mecànic i estructural d'aquests dos dormitoris, vegeu l'interessant anàlisi comparatiu de CASTRO VILLALBA 1996, 49–52.

⁸⁴ En aquest sentit, s'han versat diverses teories sobre el seu possible origen. Així, s'ha parlat de precedents en l'arquitectura romana, en les construccions paleocristianes de Síria i, també, en els edificis de la Llombardia.

⁸⁵ TORRES BALBÁS 1960, 19–43.

⁸⁶ ZARAGOZÁ 1996, 551–555.

després mitjançant un article, va establir una classificació tipològica-estructural d'aquests arcs en dos grans grups.⁸⁷ D'una banda, aquells que neixen directament de terra, i, de l'altra, els que es recolzen damunt de petits pilars o columnes adossades, o bé sobre mènsules. El comportament estàtic d'ambdós casos és semblant, tot i que amb els primers, en situar el punt d'arrencament en la part inferior dels murs, es podia prescindir de contraforts exteriors. Per contra, els segons, en tenir aquest punt més elevat, obligava a contrarrestar les pressions verticals i les tensions laterals, amb elements de reforç externs.⁸⁸ En qualsevol cas, aquesta norma general pot presentar variants, en funció de l'alçada i el gruix dels murs.

Reprement el discurs a propòsit dels hospitals, una de les aportacions claus en relació al seu vincle amb aquest tipus d'arcs, ens la va proporcionar Martí Genís el 1928,⁸⁹ en donar a conèixer el testament del comerciant de Vic i domiciliat a Mallorca, Ramon Terrades, datat el 1348. L'historiador va consultar-ne un trasllat de l'original, traduït al català el 1879, que afortunadament s'ha preservat a l'Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu de Vic. El benefactor feia una deïxa de 600 lliures per a la construcció d'un hospital a Vic que, d'acord amb el seu desig, es realitzaria seguint el següent esquema:

“(...) estableixo i dispeno que, en primer lloc i principalment, s'erigeixin i es construeixin dues cases cadascuna de las quals tingui en llargària la distància que marquin els tres arcs de pedra que vull que hi hagi en les dues per a sostenir el teulat, i la distància d'un arc a l'altre es mesuri per la necessitat del lloc i pel que exigeixi la qualitat de les bigues del sostre i com en altres cases semblants sol ser la longitud; i l'amplada de les dues cases que no sigui menor del que correspongui a la longitud o sigui convenient.”⁹⁰

⁸⁷ Vegeu FUGUET 1995, 386–395; 1998, 225–236. D'aquest mateix autor, i a propòsit igualment dels arcs diafragma, v. FUGUET 1986–1987, 437–451.

⁸⁸ Sobre el comportament estàtic dels arcs diafragma, v. PAUL 1988, 113–115; SAVI 1988, 163–181.

⁸⁹ GENÍS 1928, 8–9.

⁹⁰ AHSCV, *Testament de Ramon Terrades*; ap. PLADEVALL–PRADES–ROCAFIGUERA 2000, 200.

En el testament del comerciant de teixits de Montblanc Jaume Marçal, on també es feia una donació per a la construcció d'un hospital, també se suggeria la creació d'una sala

Aquest text és de suma importància, no tant perquè es faci esment a l'ús d'arcs diafragma i coberta de fusta (làm. 70), sinó perquè expressament, s'indica que era un sistema emprat en edificis semblants, és a dir, en altres hospitals. En efecte, com ja s'ha comentat, els establiments de majors dimensions van recórrer a aquesta solució: Olesa de Bonesvalls, Hospitalet de l'Infant, Montblanc i Barcelona.⁹¹ Ara bé, al marge dels avantatges espacials i econòmics, hi havia algun altre argument per escollir aquesta opció arquitectònica? Una de les principals preocupacions a l'hora d'erigir un hospital era la ventilació. Francesc Eiximenis recomanava el seu emplaçament als afores de les ciutats, per evitar que els mals olors i l'aire "contaminat" dels malalts, afectés la resta de la població.⁹² Igualment, hi havia conjunts que disposaven de finestres polivalentes, que permetien una lliure circul·lació de l'aire, o bé, aplicaven forats al sostre amb aquesta mateixa finalitat, com és el cas de la infermeria d'Ourscamps o l'hôtel-Dieu de Tonnerre respectivament (làm. 21 i 43).

Les sales realitzades amb arcs diafragma garantien una important massa d'aire que, pel que sembla, devia ser molt ben valorada segons els criteris sanitaris de l'època. En contrapartida, era molt més complicat garantir l'escalfament de tot el recinte. De fet, les teories renovadores i, fins a cert punt utòpiques, aparegudes d'ençà de la primera meitat del s. XVIII, es mostraven majoritàriament en desacord amb aquest sistema, ja que consideraven que a l'hivern calia fer una excessiva inversió en llenya per al seu escalfament, mentre que a l'estiu, degut a la gran quantitat d'aire acumulat, era quasi impossible ventilar-lo.

Sigui com vulgui, l'èxit d'aquesta solució en el panorama arquitectònic hospitalari català resta fora de dubtes. L'establiment de la Santa Creu de Barcelona, ja al principi del s. XV, fou l'últim en usar-lo, i, a partir d'aquest

---

sostringuda per diversos trams d'arc, presumiblement de tipus diafragmàtic (v. LIAÑO 1976b, 84).

⁹¹ Un dels primers exemples, possiblement, hauria estat la infermeria del monestir de Vallbona de les Monges, a la qual correspondrien dos arcs diafragma, avui descoberts i els quals formen part d'n carrer de la vila (làm. 79). Aquesta possibilitat, ja va ser plantejada per Camile Enlart (1894, 303), qui a més va aprofitar l'avinentsa, per relacionar-la amb la infermeria (*ospedaletto*) del monestir italià de Fossanova (làm. 26–27), resolt mitjançant una llarga nau d'arcs diafragma i coberta de fusta a dues aigües (v. VARI 1991, 66–67).

⁹² EIXIMENIS. "Lletra adreçada als jurats de València". *Regiment de la cosa pública*. P. Daniel de Molins de Rei (ed.). 1927: 22; cf. RUBIO VELA 1984, 18–19.

moment, s'observa una preferència per edificis de menors dimensions, més recollits, i amb un major nombre d'estances i dependències, com ho testimonien els de Solsona, Lleida, Tarragona, Montblanc, etc. De totes maneres, les ampliacions inseguides en el citat hospital barceloní als segles XVI i XVIII, es van realitzar novament mitjançant l'ús d'arcs diafragma, fet que permet pensar en una voluntat per perpetuar un esquema que els havia funcionat perfectament, o bé, en la intenció de mantenir una certa unitat arquitectònica en tot el conjunt (lám. 138-140). Aquestes intervencions, però, cal considerar-les una excepció, atès que els arcs diafragma havien entrat en clar desús des de l'inici del s. XV.

ELS HOSPITALS DE LES PLANES D'ALFAMA I EL COLL DE BALAGUER

1. EL COLL DE BALAGUER I EL SENYORIU DE LA BARONIA D'ENTENÇA

EL TOPÒNIM COLL DE BALAGUER fa referència a l'únic punt muntanyenc d'importància del trajecte costaner que uneix les ciutats de Tarragona i Tortosa. Alhora, dóna nom a una regió coneguda com plana del Coll de Balaguer, compresa entre el propi coll i Cambrils, d'una extensió d'aproximadament vint quilòmetres. Durant els primers temps de l'edat mitjana, malgrat ser molt transitada, estava força despoblada. Aquestes circumstàncies convertien el coll en un pas complexe, no sols per la dificultat de travessar-lo, sinó també perquè en les seves rodalies solien amagar-se sarraïns, pirates i bandolers. Un gravat del s. XIX de l'erudit francès Alexandre Laborde, inclòs en el seu *Voyage pittoresque et artistique de l'Espagne*, pretenia plasmar la dificultat que implicava creuar-lo, encara que d'una forma exagerada (lám. 82).¹ Anteriorment, viatgers com Wilhelm von

---

La primera presa de contacte amb aquest hospital, fou un treball realitzat el 1993 amb motiu de l'assignatura Art Medieval II, impartida a la Universitat de Lleida per la doctora Josefina Planas, a qui agraeixo les seves indicacions. Un any després fou parcialment publicat (v. CONEJO 1994).

¹ LABORDE [1806] 1974, planxa LXV.

Humboldt, ja l'havien desmitificat, tot dient que ni la seva alçada ni la incomoditat del camí, justificaven la fama de la collada.²

Des del punt de vista històric, en parlar d'aquest àmbit geogràfic cal referir-se a l'anomenada baronia d'Entença. Per al seu estudi, és indispensable la consulta de la documentació de les seccions Entença i Prades del fons de l'Archivo de la Fundación de la Casa Ducal de Medinaceli, que inclouen, respectivament, documents sobre la baronia d'Entença i el comtat de les muntanyes de Prades. Fins el 1995 van estar dipositades a la casa Pilatos de Sevilla³ i, des de llavors, es troben a l'hospital Tavera de Toledo, seu de l'Archivo Histórico Nacional d'aquesta mateixa ciutat. No obstant això, problemes d'àmbit polític i jurídic, originats en el procés de trasllat, impedeixen encara avui dia, la seva consulta lliure i pública.⁴ El 28 de maig de 1999, després de llargues i polèmiques negociacions, es va trametre al monestir de Poblet una còpia microfilmada d'aproximadament el 90% de tota la documentació referent a Catalunya i pertanyent al fons de l'esmentat arxiu de la casa ducal de Medinaceli.

Al marge d'aquestes consideracions, a l'ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, hi ha una transcripció mecanografiada i inèdita de 129 documents referents a la baronia d'Entença, procedents d'aquest mateix arxiu, corresponents al període comprès entre els anys 1174 i 1411. Es tracta d'un treball realitzat a la fi de la dècada de 1980 i principi de 1990, coordinat

---

² Vegeu HUMBOLDT [1799-1800] 1998, 237.

³ L'explicació de la seva presència a Sevilla es devia, fonamentalment, als successius enllaços matrimonials entre els hereus del comtat de les muntanyes Prades i els ducs de Medinaceli. El 1414, el comtat s'havia unit a la casa de Cardona i, més tard, el 1663, s'annexionà definitivament a la casa ducal de Medinaceli, ja que Caterina d'Aragó i Sandoval, tretzena comtessa de Prades, es casà amb Juan de la Cerda, primogènit del duc de Medinaceli (v. LÁZARO 1976, 349-350).

⁴ Amb aquest trasllat es pretenia que, tota la documentació escrita en català de l'Archivo de la fundación de la casa Ducal de Medinaceli de Sevilla, entrés a formar part de la secció de Noblesa de l'Archivo Histórico Nacional de Toledo. Ràpidament, però, es desencadenà un conflicte entre les administracions públiques, argumentant-se que aquest fons era patrimoni d'Andalusia i que, per tant, no estava justificat un canvi de seu. Sigui com vulgui, aquest ja s'havia dut a terme, de manera que en l'actualitat la documentació es troba en dipòsit a l'hospital Tavera de Toledo, en un espai diferenciat i sense cap mena de vincle amb l'Archivo Histórico Nacional. Malauradament, però, no està oberta al públic, així que, mentre duri el litigi, és indispensable el vistiplau de la fundació ducal de Medinaceli per a la seva consulta. Aprofito l'avinentsa per agrair al senyor Antonio Sánchez González, arxiver de l'esmentat arxiu sevillà, l'aclariment de tota aquesta problemàtica.

pel professor i catedràtic de la Universitat de Sevilla Manuel Romero Tallafigo, pendent de publicació.⁵

La baronia d'Entença, fou un senyoriu que va incloure els termes de Tivissa, Vandellòs, Móra i Prasdip. Si bé no es va conèixer sota aquesta denominació fins el 1324, els seus orígens se situen en la segona meitat del s. XII.⁶ El desembre de 1174, el rei Alfons II concedí a Guillem de Castellvell els castells reials de Tivissa, Móra, Garcia i Marçà, com a retribució del seu ajut en la conquesta i repoblació de Tortosa.⁷ Aquest domini constituí la base de l'esmentada baronia, dins el territori de la qual també es trobava la plana del Coll de Balaguer.

De fet, d'ençà de les reconquestes de Tortosa (1148) i Lleida (1149), la repoblació de les zones properes a l'Ebre esdevingué una de les principals preocupacions de barons, comtes i reis. Fou una època de repartiments i concessions que portaren a la creació de castells i nuclis habitats al seu voltant.⁸ Per exemple, pel que fa als entorns del Coll de Balaguer, cal destacar la carta de població de Vandellòs, signada el 20 de desembre de 1191, per Albert de Castellvell —fill del citat Guillem de Castellvell— i Arnau de Fonollar —castlà de Tivissa.⁹ Més tard, el 24 de setembre de 1201, el rei Pere II creà l'orde de Sant Jordi d'Alfama, amb la intenció de protegir la regió, tot i que aquesta mesura no va afavorir d'immediat el seu poblament (lám. 80).

Berenguer d'Entença —besnét d'Albert de Castellvell—,¹⁰ i Bernat de

---

⁵ En aquest sentit, vull agrair al citat Manuel Romero Tallafigo i a l'Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, les facilitats que m'ha donat a l'hora de consultar aquestes transcripcions inèdites (v. ROMERO-PALET 1990). En un principi, la idea era publicar íntegrament aquests 129 documents, però a la fi, simplement s'edità una breu història de la baronia d'Entença (v. ROMERO-PALET 1991).

⁶ Sobre aquesta baronia en general, v. LÁZARO 1972; 1976, 349-396; ROMERO 1977, 515-582; ROMERO-PALET 1987; 1990; 1991.

⁷ ADM, *Secció Entença*, lligall 1, doc. 1; cf. ROMERO-PALET 1987, 10, n. 3; 1990, doc. 1.

⁸ ROMERO-PALET 1987, 10.

⁹ La carta de població de Vandellòs concretava un territori delimitat *ab oriente in riuo Ullastre; a meridie in flumine maris et transit ab cala d.oc; ab occiduo in riuo que escurrit torente de Navelles; a circio in riuo de Valdelor* (ADM, *Secció Entença*, lligall 14, doc. 685; ap. ROMERO-PALET 1990, doc. 4; 1991, 113).

¹⁰ El 1205, Albert de Castellvell havia estat succeït per la seva germana Alamanda, per manca de descendència directa. Aquesta estava casada amb Guillem de Subirats-Sant Martí,

Fonollar —castlà de Tivissa—, el 13 de febrer de 1276, establiren la carta de població del Coll de Balaguer.¹¹ Com era habitual es concediren alguns privilegis als repobladors¹² i sembla que la iniciativa tingué èxit, ja que uns anys després, el 1309, Guillem d'Entença reconeixia que el seu pare Berenguer d'Entença, havia creat un poble en el Coll de Balaguer, dins del terme del castell de Tivissa.¹³

Uns anys abans, el 18 de novembre de 1294, Jaume II havia encarregat al batlle de Tortosa, Bernat de Llibià, l'organització d'un poblat a la Font del Perelló.¹⁴ Poc després, el 16 de desembre del mateix 1294, n'atorgà la carta de població.¹⁵

El ja esmentat Guillem d'Entença, el 13 de febrer de 1304 signà una nova carta de població al Coll de Balaguer, amb uns límits que pretenien anar més enllà dels previstos pel seu pare Berenguer d'Entença (lòm. 80).¹⁶ En qualsevol cas, la plana on avui es troba l'Hospitalet de l'Infant encara continuà deshabitada molt de temps. Manuel Romero ha apuntat que les

---

fet que condicionà la pèrdua del llinatge dels Castellvell. Més tard, la seva néta i hereva del senyoriu, Alamanda, s'esposà el 1242 amb Guillem d'Entença, cosí de Jaume I. A partir d'aquest moment, l'antropònim Entença quedà lligat directament a la baronia (v. ROMERO-PALET 1991, 25-30; cf. Id., 1987, 13 i n. 17).

¹¹ Els límits d'aquesta carta de població, anaven “des del torrent del Justell fins a Caladoques i de les roques de les Aliomes fins al mar” (ADM, *Secció Entença*, lligall 14, doc. 692; cf. ROMERO-PALET 1990, doc. 19; 1991, 115).

¹² Entre altres privilegis s'eximia els repobladors de pagar l'impost del fornatge per l'ús dels forns de pa i fang, fins que la vila no estigués el suficientment consolidada, com perquè els Entença i els Fonollar hi poguessin edificar un forn i establir-hi un ferrer (ROMERO-PALET 1991, 36).

¹³ ADM, *Secció Entença*, lligall 13, doc. 547; cf. ROMERO-PALET 1987, 14, n. 23; 1990, doc. 30.

¹⁴ *Constituimus et ordinamus vos fidelem nostrum Bernardo de Libiano, baiulum Dertusae, procuratorem nostrum certum et specialem ad faciendam et ordinandam popullationem quam fieri volumus in loco vocato Font de Pereyono* (ACA, *Cancelleria*, reg. 194, f. 100v; ap. FONT I RIUS 1983, I: 1^a part, 525-526, doc. 357; cf. *Ibid.*, I: 2^a part, 777).

¹⁵ *Donamus et concedimus donatione perpetua sicut in carta domini regis continetur, vobis omnibus octuaginta et quatuor populatoribus et habitatoribus et successoribus vestri in perpetuum in popula Fontis del Pereylo, dicta popula et locum vocatum Fontem del Pereylo, franche libere et quiete, cum omnibus suis honoribus et possessionibus, ad faciendum et construendum dictam populam et ad excolendum et ad novam et construendum villam in Fonte del Pereylo, in illo loco per nos iam vobis limitato et assignato* (ACTE, *Secció Perelló*, perg. núm. 1625 [Perelló-3]; ap. FONT I RIUS 1983, I: 1ª part, 526-527, doc. 358; cf. *Ibid.*, I: 2ª part, 778).

¹⁶ Els límits d'aquest segon intent de repoblació anaven des del torrent de la Rifa, fins al mateix Coll de Balaguer (ROMERO-PALET 1991, 44).

dificultats pel subministrament d'aigua, que obligava als nous pobladors a dependre directament del proper castell de Prasdip, devia ser una de les causes que retardaren la consolidació d'un assentament estable.¹⁷

Al marge d'aquestes qüestions, cal incidir en una altra dada que resultaria de suma importància. Guillem d'Entença era estèril i, davant la inevitable manca de descendència de la baronia, Jaume II aprofità la situació per recuperar per a la Corona els seus castells i termes, després de 139 anys d'existència com a feu independent. Així, el 3 de desembre de 1313 pactaren el destí reial del senyoriu d'Entença. Aquest acord permetria al monarca pacificar i equilibrar la ribera baixa de l'Ebre davant les pretensions dels Montcada i dels ordes militars, i organitzar un gran comtat de nova formació. A canvi, Jaume II entregà a Guillem d'Entença 100 000 sous en efectiu i 25 000 més en concepte de renda vitalícia anual.¹⁸ En qualsevol cas, Guillem sols concedí al rei el domini directe de la baronia, atès que se'n reservà el domini útil fins la seva mort, moment a partir del qual quedà estipulat que passaria a total disposició reial. Guillem d'Entença morí el 1321, i sols tres anys més tard, el 6 de maig de 1324, Jaume II constituí el comtat de les muntanyes de Prades, del qual en formaven part inseparable els territoris de la baronia d'Entença.¹⁹

Un cop fet aquest breu resum dels esdeveniments succeïts en la regió entre la fi del s. XII i l'inici del s. XIV, convé incidir de forma més concreta en el paper desenvolupat per tres institucions sorgides en diferents moments d'aquest període, especialment pel que fa a la seva tasca assistencial i repobladora. Em refereixo al castell de l'orde de Sant Jordi d'Alfama i als hospitals de la Font del Perelló i del Coll de Balaguer, que s'analitzaran a continuació.

---

¹⁷ ROMERO-PALET 1991, 45.

¹⁸ ADM, *Secció Entença*, lligall 1, doc. 25; cf. ROMERO-PALET 1987, 14 i n. 24; 1990, doc. 32; 1991, 51. Guillem d'Entença entregà a Jaume II que, en tant que rei, era el seu senyor feudal, el domini dels castells i viles d'Altafalla, Falset, Móra i Tivissa a Catalunya, el castell i vila d'Entença, al comtat de Ribagorça, els drets legítims sobre els castells de Seròs i Mequinensa, al senyoriu dels Montcada, i els drets sobre els castells i llocs del seu germà Berenguer d'Entença.

¹⁹ ADM, *Secció Prades*, lligall 1, doc. 1; cf. ROMERO-PALET 1987, 14, n. 25; 1990, doc. 36.

2. L'HOSPITAL-FORTALESA DE SANT JORDI D'ALFAMA

Desert d'Alfama és l'apel·latiu emprat per designar una petita plana costanera situada al nord-est de Tortosa, compresa entre l'actual poble de l'Ampolla i el Coll de Balaguer. Durant bona part de l'edat mitjana estigué quasi completament despoblada, circumstància afavorida pel seu aspecte desèrtic —degut a l'erosió marítima i als vents que malmetien la vegetació— i, sobretot, a les contínues incursions sarraïnes, que trobaven en aquest territori escarpat un refugi segur. D'aquesta manera, els viatgers i pelegrins que el travessaven estaven exposats als seus atacs, alhora, que tampoc no hi havia cap lloc on poder aixoplugar-se en cas de malaltia o d'inclemència metereològica.²⁰

Davant d'aquestes circumstàncies, el rei Pere II copsà la necessitat de poblar la zona. Amb aquesta finalitat, el 24 de setembre de 1201, es creà el que podem considerar l'únic orde militar de cavalleria d'origen estrictament català: l'orde de Sant Jordi d'Alfama. El monarca l'instituí, tot concedint al cavaller i diaca Joan d'Almenara, al seu company i sotsdiaca Martí Vidal, i resta de germans en religió, l'esmentat desert d'Alfama —dins dels límits del bisbat de Tortosa—, on s'hauria de bastir una fortalesa.²¹ Ràpidament s'hi van adherir més cavallers i senyors catalans, escollint-se com a gran mestre al citat Joan d'Almenara; en l'escriptura, s'explicitava l'àmbit geogràfic d'actuació de l'orde (lòm. 8o.).²²

²⁰ SÁINZ DE LA MAZA 1991, 16.

²¹ *Ego Petrus, Dei gratia rex Aragonum (...) dono et concedo in perpetuum tibi Iohanni de Almenara et socio tuo Martino Vitalis, subdiachono et omnibus fratribus vestris et successoribus in ordine constitutis, locum illum desertum in terra nostra qui vocatur Alfama cum terminis suis inferius assignatis quatinus ibi hospitale, domum scilicet ordinis et orationis et misericordie in honorem Dei et sancti Georgii construatis et deinceps in barbarorum rabies quae hucusque viguit prop (...)* (ACTE, Secció Sant Jordi, perg. núm. 1637 [Sant Jordi-1] i paper núm. 2980 [Sant Jordi-7]; ap. FONT I RIUS 1983, I: 1ª part, 293-294, doc. 214; cf. *Ibid.*, I: 2ª part, 778-779). Cf. PASTOR LLUÍS 1907, 486; FONT I RIUS 1983, I: 2ª part, 778-779; SÁINZ DE LA MAZA 1991, 13-17. L'advocació a sant Jordi es deu al rei Pere II, que atribuïa els seus èxits militars a l'ajut d'aquest sant (SÁINZ DE LA MAZA 1991, 16).

²² *Terminatur itaque locus ibse ab Ampulla per torrentem sursum usque ad montem Latum, et per eundem montem sic transit per fontem Titam et dividit cum terminus Fulole et de monte in montem usque ad guardiam de Coxis, sicut aquæ vergunt versus mare et sicut per altam serram, et exit ad collem Balaguerii usque ad Iustellum in littore maris* (ACTE, Secció Sant Jordi, perg. núm. 1637 [Sant Jordi-1]; ap. FONT I RIUS 1983, I: 1ª part, 293-294, doc. 214; cf. *Ibid.*, I: 2ª part, 778-779; PASTOR LLUÍS 1907, 486-487).

Els objectius bàsics de l'orde eren l'oració, l'hospitalitat i la defensa front l'amenaça sarraïna. Es regien per la regla de sant Agustí, amb una pràctica de vida semblant a la dels frares de l'orde de Sant Joan de Jerusalem.²³ A fi i efecte de garantir l'èxit de la seva doble funció hospitalària-militar, es va construir un edifici en una petita península propera a l'actual poble de l'Ametlla de Mar.²⁴ Era un punt realment estratègic ja que permetia una visibilitat de la costa des de la desembocadura de l'Ebre fins al cap de Salou.²⁵

L'establiment es va aixecar en molt pocs anys gràcies, fonamentalment, a l'ajut econòmic procedent d'almoines i llegats. Es tractava d'una casa-fortalesa-hospital, ja que a més de la seva finalitat defensiva i repobladora, com s'ha comentat, també s'encarregava d'acollir vianants i pelegrins.²⁶ Un inventari datat a 18 de juliol de 1576 i realitzat per Miquel d'Aràndiga, mestre de l'orde de Montesa,²⁷ inclou una descripció de l'estructura de l'edifici. En tenim constància a través de fra Hipòlit de Samper, cronista de la pròpia orde de Montesa i autor, el 1669, de l'obra *Montesa ilustrada*.²⁸ Segons

---

Identificant els topònims, els límits d'Alfama, per la part costanera, anaven des de l'Ampolla fins a cala Justell i, per l'interior, la línia de delimitació partia de l'Ampolla i seguia el torrent que desemboca en aquesta població fins al seu neixement. Des d'allí, passava per la font Tita i vorejava el terme de Fullola, seguint després el neixement dels torrents que van a desembocar a la Mediterrània. Un cop travessat o vorejat el torrent de l'Estany, la línia continuaria per les altes serres fins a sortir al Coll de Balaguer, i d'allí al mar per l'actual cala Justell (SÁINZ DE LA MAZA 1991, 17-18).

Quant a la tasca repobladora que li havia encomanat Pere II i confirmada pels seus successors, no devia tenir gaire èxit, atès que no hi ha indicis que en aquest període sorgís cap poblat pels voltants del castell-hospital d'Alfama (*Ibid.*, 33-34).

²³ FORT I COGUL 1971, 21-28.

²⁴ Aquest establiment, però, no s'ha de confondre amb un castell existent en aquesta zona des de 1201, concretament dalt del Coll de Balaguer i que no va desaparèixer fins el s. XIX (v. PASTOR LLUÍS 1907, 486). Fra Hipòlit Samper, el 1669, féu el següent comentari a propòsit del lloc escollit per construir l'edifici de l'orde: *Eligieron habitación en una de las calas o puntas que hacen al mar los montes del Coll de Balaguer nombrada comúnmente Alfama, en donde más cercanos al enemigo pudiesen rechazar sus ímpetus y hostilidades* (SAMPER, *Montesa ilustrada*, 1669, I: 202-203).

²⁵ SÁINZ DE LA MAZA 1991, 33.

²⁶ Quan arribava algun pelegrí malalt o qualsevol altra persona necessitada, un cop havia estat rebut per la comunitat de l'orde, en primer lloc havia de confessar els seus pecats davant un sacerdot. A continuació era portat al llit on era servit i alimentat d'acord amb les possibilitats de la casa, abans inclús que els membres de l'orde anessin a menjar (v. FORT I COGUL 1971, 25-26).

²⁷ Cal tenir en compte que, l'orde de Sant Jordi d'Alfama, es va annexionar a la de Montesa el 1400.

²⁸ SAMPER, *Montesa Ilustrada*, 1669, I: 203. A aquest inventari també han fet referència els estudis de PASTOR LLUÍS 1907, 487; FORT I COGUL 1971, 19; SÁINZ DE LA MAZA 1990,

aquest inventari, en planta desenvolupava un quadrat de 80 m de perímetre, amb uns murs de 5 m de gruix i gairebé 12 d'alçada. Dins el recinte hi havia una torre d'homenatge, a mode de talaia, d'uns 16 m d'altura i des de la qual es vigilava la costa. També hi havia un claustre, amb un dormitori a la dreta i l'església a l'esquerra, que mesurava uns 13 m de llarg i 6,5 d'amplada. Estava il·luminada per cinc finestres en els cantons septentrional i occidental, i tres claraboies en el de llevant; tanmateix, comptava amb una sagristia. La resta del conjunt es completava amb una sala capitular, refectori, cuina, rebost i altres dependències de menor importància.²⁹

Malauradament sols s'han conservat unes poques restes, posades al descobert durant una excavació arqueològica realitzada al principi de 1988 pels Serveis Territorials d'Arqueologia de Tortosa i subvencionada per la Diputació de Tarragona.³⁰ El jaciment es trobava en unes condicions molt precàries: la proximitat del mar, i el reaprofitament dels seus carreus en la construcció de la nova fortalesa erigida al s. XVIII (lám. 81), lleugerament desplaçada cap a l'oest del primitiu edifici medieval, així com d'un búnquer fet durant la guerra civil espanyola, van afavorir el seu deteriorament.

Entre els elements arquitectònics identificats, destaquen els paraments de la muralla exterior del castell, en concret els del costat septentrional que són els millor conservats. A la cara oriental, només hi ha un llenç de 4 m d'alçada, visible des del mar i que reforça la pròpia roca on s'assentava el conjunt. Al cantó meridional, s'han trobat els fonaments d'un cos poligonal que s'afilera amb l'anterior mur. Finalment, en l'extrem occidental s'ha

---

27, 186 i 191; 1991, 33.

²⁹ La descripció literal de l'edifici, segons Samper, és la següent: *En este monte pues o peñón, a quien bate el mar de continuo fabricaron un fuerte castillo de piedra picada, de quatro lienço de pared iguales, constando cada uno de 96 palmos de lado (que hazian en circuito 384), veynte y quatro de grueso y 56 de alto. Dentro de estos muros havia un homenaje tan bien quadrado que bolava 20 palmos más que el muro, en donde habitavan continuas centinelas, que con particular cuydado avisaban de los peligros. En el circuito del referido homenaje estava colocada la habitación decente para una casa de religión tan principal; un patio capaz, el claustro alegre, a su mano derecha el dormitorio; a la otra la iglesia de 64 palmos de largo y 32 de ancho, con cinco ventanas a tramontana y poniente y tres claraboyas a levante, una sacristía mediana y las demás oficinas, como capítulo, refectorio, cocina y otras, de que abundava aquella real casa, estavan fabricadas con singular artificio, como lo atestiguan oy dia sus ruynas y antiguos paredones* (SAMPER, *Montesa ilustrada*, 1669, I: 203).

³⁰ L'arqueòloga responsable de l'excavació fou Eulàlia Sintas Martínez. Un informe d'aquesta intervenció, signat per ella mateixa, el trobem a SÁINZ DE LA MAZA 1990, 183-195.

situat hipotèticament la torre de l'establiment i una entrada. A diferència del que ens diu l'inventari de 1576, les restes arqueològiques han demostrat que la planta de l'edifici no era ben bé quadrada, sinó trapezoïdal, adaptant-se a la forma de la roca base, sobretot en els costats de migdia i ponent (làm. 81).

Un altre inventari a tenir present, anterior cronològicament al que acabem de veure, és el datat a 9 de juny de 1415, on es fa una relació de totes i cadascuna de les estances que el composaven. En primer lloc es parla de l'església, damunt la qual hi havia una sala descoberta amb la campana. Quant a la torre d'homenatge, sabem que estava dividida en dos pisos. En el primer es guardava el material militar, com ara ballestes, carcaixos, espases, etc., mentre que el segon feia les funcions de dormitori. Encara hi havia un tercer nivell, documentat com a "terrat de la torre", però que devia ser una mena de golfa o espai cobert, a mode de magatzem, on s'hi guardaven llençols, matalassos, bombardes, etc. Per un altre costat es fa esment al pati, el celler, el rebost, una estança destinada als mossos, la cuina, la cambra nova i l'estable. En darrera instància, també s'inclou una relació dels terrenys que pertanyien a la institució.³¹

Pel que fa a l'església, no s'ha pogut concretar la seva ubicació exacta si bé, sembla que podria haver estat en el sector nord-est del conjunt. A partir de la distribució hipòtica dels objectes mencionats en l'inventari de 1415, sabem que al seu interior hi havia un altar dedicat a sant Jordi, i un altre sota l'advocació de santa Maria, en la zona del cor i situat possiblement a l'extrem contrari de l'anterior.³² Les parets estaven decorades amb cortines negres pintades, pendons de sant Jordi i de la ciutat de Tortosa, i cofres amb ornaments de culte i relíquies.

Regina Sáinz de la Maza va concretar l'evolució històrica del castell.³³ Segons aquesta autora, estigué habitat de forma continuada fins la pesta negra de 1348. Un cop passat el perill de l'epidèmia, els frares hi tornaren el 1360,

---

³¹ ACTE, *Secció Sant Jordi*, perg. núm. 1640 (Sant Jordi-20); cf. SÁINZ DE LA MAZA 1990, 467-472, doc. 187. Aquest inventari és un trasllat datat a 28 de desembre de 1545. L'original el va fer Llorenç Verdú, notari i veí de Sant Mateu, per encàrrec de Berenguer Domenge, lloctinent del mestre de l'orde de Montesa i Sant Jordi.

³² En aquest sentit, es parla d'un "altar ab retaule de drap ab senyal de sant Jordi", mentre que "en la trabuna o cor: primo, un altar ab retaula ab invocació de nostra dona lo qual era de drap" (ACTE, *Secció Sant Jordi*, perg. núm. 1640 [Sant Jordi-20]).

³³ Vegeu SÁINZ DE LA MAZA 1990; 1991.

encara que per pocs anys, solament fins el 1378, quan fou novament abandonat. Llavors, l'edifici havia entrat en un procés de deteriorament, de manera que el seu estat ruïnós el feia més vulnerable a eventuals atacs, sobretot des del mar. La crisi s'allargà fins el 1394, quan Joan I nomenà Francesc Ripollés nou mestre de Sant Jordi, a qui encomanà la recuperació de l'hospital-fortalesa, que des de feia temps i, degut al seu deplorable estat, servia d'aixopluc de pirates i sarraïns. Amb aquesta finalitat li atorgà una certa quantitat de diners per dur a terme les obres, alhora que pregà els seus súbdits que l'ajudessin en les tasques de restauració.³⁴ En qualsevol cas la situació tampoc no va millorar gaire, i la crisi no sols del castell, sinó de l'orde en general, cada cop era més evident. Així, el 24 de gener de 1400, en temps del rei Martí l'Humà, es va fusionar amb la de Montesa, sent coneguda d'ençà d'aleshores com orde de Santa Maria de Montesa i Sant Jordi d'Alfama.

D'altra banda, sabem que entorn el 1420 es devia iniciar la primera gran reconstrucció de l'establiment, ja que els intents de les darreries del s. XIV haurien consistit en reparacions puntuals. Degut a l'elevat cost d'aquesta intervenció, fou necessari fer col·lectes per tot el reialme. Fins i tot el propi monarca Alfons IV el Magnànim, el 18 de juliol de 1420, ordenà els clergues, nobles i oficials, promoure la recollida d'almoines per als treballs del castell de Sant Jordi d'Alfama.³⁵ Més tardanament, s'han conservat altres referències documentals inèdites que testimonien noves intervencions adreçades a la consolidació de les seves estructures. En primer lloc remeto a una carta enviada el 28 de febrer de 1544 pel lloctinent i capità general, el marquès d'Aguilar, al mestre de Montesa, perquè pagués 90 ducats per a la reparació de la torre de Sant Jordi, ja que es temia l'agressió de la flota del pirata Barbarossa.³⁶ En segona instància, comptem amb un requeriment presentat el 15 de juliol de 1555 per Jaume Puig —síndic de Tortosa—, contra Joan Dissa —col·lector de les rendes i fruits del mestrat de Montesa a la vila de Sant Mateu—, per no haver satisfet 20 ducats anuals a la ciutat de Tortosa en concepte de l'obra, reparació i custòdia de la torre de Sant

³⁴ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 1916, f. 91; cf. SÁINZ DE LA MAZA 429-431, doc. 159.

³⁵ SÁINZ DE LA MAZA 1990, 192.

³⁶ ACTE, *Secció Sant Jordi*, paper núm. 2988 (Sant Jordi-15).

Jordi.³⁷ D'altra banda, hi ha dues èpoques a tenir igualment presents, subscrites el gener de 1557. La primera, d'un valor de 10 lliures, era per la compra de 4000 rajoles a Nicolau Vilanova, rajoler de Tortosa. L'altra, de 14 lliures, era per 70 cafiços de calç, adquirits a l'agricultor Joan Aragonés.³⁸ Tanmateix, el 3 de març de 1558, els síndics de Tortosa signaren un acte de procura en favor del notari Miquel Xivelli, a fi de cobrar del mestre de Montesa allò que la ciutat havia bestret per les obres de la torre de Sant Jordi.³⁹

El castell fou completament destruït el 1650, durant la guerra de Successió, quan l'armada espanyola, per tal que les tropes franceses no es fortifiquessin a Alfama, van enderrocar a canonades gran part de l'estructura de l'edifici. Més tard, a mitjan s. XVIII, es construï una nova fortalesa, a la qual pertanyen les interessants restes que s'han conservat.

3. L'HOSPITAL DE LA FONT DEL PERELLÓ

Malgrat les iniciatives repobladores endegades des de la fi del s. XII i la creació de l'orde de Sant Jordi d'Alfama, l'entorn geogràfic de la plana del Coll de Balaguer continuà sent una zona perillosa, difícil de travessar i sobretot deshabitada. Dins la mateixa línia per solucionar aquesta situació, es van construir dos hospitals, emplaçats en els actuals pobles del Perelló i l'Hospitalet de l'Infant, al principi i mitjan s. XIV respectivament. Si bé tampoc no es va eradicar el problema de manera definitiva, sí que van contribuir a garantir una major seguretat a la regió, alhora que es va poder oferir als pelegrins, pobres i vianants, dos llocs on aixoplugar-se.

En un primer moment la historiografia sols es féu ressó de l'hospital anomenat del Coll de Balaguer —el de l'Hospitalet de l'Infant. De fet, s'originà una confusió que portà a ometre qualsevol referència al de la Font del Perelló, de manera que les dades documentals pertanyents a aquest últim, es van vincular a la història del primer. Aquest és el cas, entre altres,

---

³⁷ ACTE, *Secció Sant Jordi*, paper núm. 2985 (Sant Jordi-12).

³⁸ ACTE, *Secció Sant Jordi*, paper núm. 2984 (Sant Jordi-11).

³⁹ ACTE, *Secció Sant Jordi*, paper núm. 2986 (Sant Jordi-13).

dels estudis d'Emili Morera, F. Pastor i F. Màrius Bru.⁴⁰ El 1927, però, Valls i Taberner va cridar l'atenció per primer cop sobre aquest error i demostrà l'existència de les dues institucions.⁴¹ No obstant això, posteriorment, C. Martinell, J. E. Martínez Ferrando, *l'Enciclopèdia Catalana* i J. A. Adell,⁴² segurament per desconeixença del treball del citat Valls i Taberner, van seguir mesclant les notícies d'ambdós centres, revertint-les solament en el de l'Hospitalet de l'Infant.

Un dels motius que sens dubte ha afavorit aquesta confusió, és la total desaparició de l'hospital del Perelló, que no ha deixat cap altre indicatiu que el nom d'un carrer.⁴³ Aquest fet, la manca d'exhaustivitat dels estudis que anaven apareixent, la poca documentació exhumada i la proximitat geogràfica d'ambdues cases, va propiciar que de forma equivocada es relacionessin ràpidament les restes de l'establiment de l'Hospitalet de l'Infant, amb algunes notícies que en realitat parlaven del Perelló.

FUNDACIÓ

Emili Morera Llauredó fou el primer a donar a conèixer la història de la fundació de l'hospital del Perelló, si bé erròniament, com s'ha comentat, el va confondre amb el de l'Hospitalet de l'Infant. L'autor feia esment a un viatge dut a terme el 1309 per la comtessa-reina Blanca d'Anjou, segona muller de Jaume II, qui es dirigia des de Tarragona a València per prendre part en l'expedició militar contra Almeria, llavors sota dominació sarraïna.⁴⁴ Segons la tradició, un cop travessat el Coll de Balaguer, va concebre la idea d'erigir un hospital a prop del lloc anomenat de la Font del Perelló —*circa locum Fontis Perilionis*—, i en retornar de la guerra hauria donat la suma

---

⁴⁰ MORERA LLAURADÓ 1899, II: 217–218; PASTOR LLUÍS 1907, 488–489; BRU 1955, 165–171.

⁴¹ VALLS I TABERNER 1927a, 104.

⁴² MARTINELL 1935a, 121–122; MARTÍNEZ FERRANDO 1948, I: 162–163, n. 9. Aquest autor, però, posteriorment rectificà el seu error (Id., [1956] 1963, 211). Vegeu igualment *Gran Enciclopèdia Catalana* [1974] 1995, XII: 489; ADELL 1983, 239–240, n. 2.

⁴³ Segons Eufemià Fort (1970a, 24), l'hospital hauria estat situat a la plaça principal del Perelló, a l'esquerra de l'actual edifici de l'Ajuntament.

⁴⁴ Sobre aquesta reina remeto a l'estudi biogràfic de FORT I COGUL 1975.

necessària per a l'inici de les obres.⁴⁵ Federico Pastor va confirmar aquesta versió, amb l'única diferència que situà els esdeveniments el 1310 en lloc de 1309.⁴⁶

Més tard, un seguit d'autors⁴⁷ es van fer ressò del testament signat a València el 18 d'agost de 1308, mitjançant el qual, la reina Blanca ja havia disposat 2500 lliures de moneda barcelonina per a bastir un hospital al lloc de la Font del Perelló,⁴⁸ és a dir, un any abans del viatge a Almeria referit per Morera Llauredó. No endebades, la reina tenia fixada la seva residència habitual a Tortosa i, per tant, devia conèixer molt bé la problemàtica i els perills dels entorns del Coll de Balaguer, el qual devia creuar freqüentment, amb motiu dels seus desplaçaments a altres ciutats del regne, com ara València, Barcelona, Tarragona o Lleida, per tal de trobar-se amb el seu marit Jaume II.

Arribats en aquest punt, però, encara es plantegen altres llacunes a propòsit de la motivació que mogué Blanca d'Anjou a fundar un hospital. En aquest sentit, no podem passar per alt l'estret vincle que mantenia amb el metge reial Arnau de Vilanova. Professava una gran admiració per les seves doctrines espiritualistes i pels seus ideals de vida devota, honesta i humil, i de menyspreu per les joies i tota mena de vanitats. Igualment, els seus consells la convidaven a emmirallar-se en la figura de la Mare de Déu, mitjançant la pràctica d'actituds cristianes com ara l'obligació de visitar malalts.⁴⁹ Si a aquests fets, afegim que el propi Arnau de Vilanova solia exhortar els sobirans a fundar obres pietoses, bàsicament institucions per a

---

⁴⁵ MORERA LLAURADÓ 1899, II: 217.

⁴⁶ L'autor justificava la fundació amb les següents paraules: (...) *a la reina atravesando estos collados llamóle la atención la escabrosidad de ellos y lo solitario de aquella vía, y alimentó la idea de construir un hospital o asilo donde se albergasen los peregrinos que la atravesasen* (PASTOR LLUÍS 1907, 488).

⁴⁷ MARTÍNEZ FERRANDO 1948, I: 15-17; FORT I COGUL 1975; MILIAN BOIX 1970, 89; MARÍ 1988, 7-8; CAUCCI VON SAUCKEN 1993, 87.

⁴⁸ *Dimittimus et legamus duo millia et quingentas libras monete Barchinone predictae ad construendum et edificandum hospitale ac populacione Fontis del Paraylon, et pro emendis redditibus ad sustentacionem pauperum declinacium et hospitancium in hospitali predicto, et sustentacionem eiusdem hospitalis ad arbitrium manumissorum nostrorum predictorum* (ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 21, doc. 13 [18 ag. 1308]). La transcripció íntegra d'aquest testament, la trobem a MARTÍNEZ FERRANDO 1948, II: 34-39, doc. 57.

⁴⁹ MARTÍNEZ FERRANDO [1956] 1963, 210.

l'acolliment de pobres i pelegrins,⁵⁰ tot apunta clarament envers aquesta direcció per entendre el perquè de la creació de l'hospital del Perelló.

CONSTRUCCIÓ

La fàbrica del nou hospital devia iniciar-se entorn el 1309 o el 1310, segons consta en el còdex 302-B de l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, provinent del monestir Santes Creus i conegut sota el títol de *Compendium abbreviatum*.⁵¹ En qualsevol cas, no hi ha cap altra referència documental que confirmi aquesta dada, ja que els dos únics llibres del registre de Cancelleria de la reina Blanca d'Anjou conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1306-1310), no fan esment a la possible activitat constructiva al Perelló.⁵²

Sigui com vulgui, la reina no el pogué veure finalitzat ja que va morir a Barcelona el 14 d'octubre de 1310, després d'infantar la seva darrera filla, Violant. Els marmessors testamentaris, entre els quals es trobava el seu marit Jaume II, s'havien compromès a continuar les obres de l'edifici i, un cop acabat, a adquirir les rendes suficients per al seu sosteniment.⁵³ Des del

⁵⁰ MARTÍNEZ FERRANDO 1948, I: 13; MARÍ 1988, 10.

⁵¹ AHNM, Còdex 302-B; ap. MARÍ 1988, 13, n. 1. Antigament, però, el seu número de registre era el 459 (v. FORT I COGUL 1964). En l'actualitat es conserva una versió microfilmada a l'arxiu bibliogràfic de Santes Creu.

El títol del còdex és molt llarg i, per això, hom el coneix de forma abreujada per *Compendium abbreviatum*. Es tracta d'un manuscrit atribuït a fra Bernat Mallol, benemèrit monjo arxiver del monestir de Santes Creus a les darreries del s. XIV i primeries del s. XV. Redactat entre el 1412 i el 1418, pretenia ser un llibre que resumís tota la informació possible sobre diversos temes que afectaven al monestir, com ara donacions, immunitats, compres, drets, etc., pertanyents o relacionats amb Santes Creus. El monjo fra Mallol el va dividir en tres parts: motius de la fundació del monestir; llistat de castells, viles, llocs, censals, etc. que li pertanyien; i privilegis, llibertats, etc. Més tard, un altre monjo, fra Salvador, va copiar el còdex i el va completar amb noves aportacions. Aquesta revisió va ser acabada el 1490, afegint-se un quart capítol amb notícies disperses d'interès principalment domèstic (FORT I COGUL 1964, 7-8; MARÍ 1988, 3-4).

⁵² MARÍ 1988, 13.

⁵³ Al marge de Jaume II, també foren escollits marmessors de la reina grans personalitats com Ramon Despont, bisbe de València i canceller del rei; Gonçal Garcia, Vidal de Vilanova i Ramon de Muntanyana, porter, majordom i canceller respectivament de la reina; i fra Guillem d'Aranyó, confessor del rei (MARÍ 1988, 10). De totes maneres, el rei tingué un paper preferent en tant que marmessor, ja que els altres no apareixen directament referits en la documentació, si bé sovint es manifesta que la seva actuació comptava amb l'acord de tots: *interveniente voluntate et consilio aliorum comanumissorum testamenti ipsius domine regina* (ACA, Cancelleria Reial, reg. 210, ff. 60v-61r; ap. MARÍ 1988, 11 i n. 8; cf. BRU 1955, 166).

primer moment el monarca jugà un paper decisiu en l'evolució i èxit de l'empresa. El 28 de juny de 1313, per exemple, va acordar que el govern de la institució estaria en mans d'un frare convers *bonus et circumspectus*, pertanyent a la comunitat del monestir cistercenc de Santes Creus.⁵⁴ A més, també concedí les rendes reials de la Fullola, per tal de compensar els 12 000 sous de Barcelona que havia de fer efectius el propi monarca.⁵⁵

D'altra banda, en aquests moments incipients, el batlle de Tortosa Guillem de Ceret, fou l'encarregat de gestionar tot el relacionat amb la fàbrica de l'hospital.⁵⁶ Segons Gerard Marí, les estructures bàsiques es deurién acabar entorn el 1313, tal com es dedueix de diferents evidències documentals.⁵⁷ Eufemià Fort i Cogul, però, prèviament havia apuntat que el 1314 encara no estava finalitzat, basant-se en una carta enviada per Jaume II a Guillem d'Anglesola el 4 de febrer d'aquest any.⁵⁸ Aquí es deia que amb motiu dels enfrontaments que llavors mantenia amb Guillem d'Entença —senyor de Tivissa—, el rei instava Guillem d'Anglesola a respectar l'edifici que s'estava construint al Coll de Balaguer, on tenia costum de recollir-se i albergar-se.⁵⁹ Gerard Marí ha demostrat que Fort i Cogul estava errat, ja

⁵⁴ MORERA LLAURADÓ 1899, II: 217.

⁵⁵ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, f. 61; ap. MARÍ 1988, 11 i n. 9.

⁵⁶ Mentre van durar els treballs constructius, Guillem de Ceret va mantenir un contacte constant amb el rei mitjançant correspondència, sobre l'estat de les obres, la compra de censals i tot el referent a l'economia de l'hospital (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 240, ff. 21r i 40r; ap. MARÍ 1988, 14 i n. 4).

⁵⁷ En les primeres ordinacions de l'hospital de 1313, es diu que l'edifici era *jam (...)* *constructum* (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, ff. 60v–61r; ap. MARÍ 1988, 15 i n. 8). En una altra referència, s'especifica que l'hospital *de novo (...)* *constructum est in loco nostre de Perilione* (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, ff. 61v–62r; ap. MARÍ 1988, 15 i n. 9). Finalment, en una carta enviada al batlle i als habitants del Perelló el mateix 1313, s'informava de la persona que havia d'exercir l'administració de l'hospital *noviter constructum in dicto loco de Perilione* (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, f. 61r; ap. MARÍ 1988, 15 i n. 10]).

⁵⁸ FORT I COGUL 1970a, 16–17.

⁵⁹ *Jacobus etc. Viro nobili et dilecto Guillelmo de Angularia. Salutem et dileccionem. Intellecto inter vos ex una parte et nobilem Guillelmum de Entença ex altera guerram esse, considerantes quod vos fortassis pretextu guerre predictae dampnum inferre vellitis in populacione collis Balagarii, ea propter, cum nos in loco ipso quandam domum construi fecerimus et vos iam credimus audivisse in qua hospitamur dum per ipsum locum transitum facimus, nichilominusque popula ipsa sit multum viatoribus necessaria, vos rogamus quatenus in dicta domo quam nos, ut predictur, fieri fecimus au[t] eciam in popula supradicta, seu habitatoribus eiusdem, aut bonis eorum, dampnum aliquod nullatenus inferatis nec faciatis inferri, parum enim vobis honoris vel utilitatis contingere si per vos locus predictus dampnificaretur per guerram predictam et nobis, ut predictur, ac*

que havia confòs la població del Coll de Balaguer amb la de la Font del Perelló, dos topònims que sempre apareixen ben diferenciats en la documentació de Jaume II.⁶⁰ A més, si Guillem d'Anglesola estava en guerra amb Guillem d'Entença, no tenia sentit que atacés el Perelló, sota jurisdicció reial, sinó que es dirigiria preferentment contra les poblacions dominades pels Entença, com ara el Coll de Balaguer. Finalment, en aquella carta es parla d'una *domus* (casa), amb una funció molt específica: l'alberg temporal del monarca. En canvi, no apareixen els termes *hospitalis* o *hospitium*.⁶¹

Hi ha encara un altre document que posa en entredit la finalització de l'hospital el 1313, el ja citat *Compendium abbreviatum*. Es diu que el 28 de juny de 1313, l'edifici *non erat ex toto perfectum*.⁶² De totes formes, segons el citat G. Marí s'observen algunes inexactituds, que condicionen la seva lectura i fan dubtar de l'autenticitat de les notícies que s'hi inclouen.⁶³

Gerard Marí i J. E. Martínez Ferrando han estat els únics que han aportat alguna dada sobre la hipotètica estructura original de l'establiment. A partir de la documentació conservada, se sap que en un principi l'hospital mesurava 70 pams de llarg, de la mida de Tortosa (13,6 m). El fet que sols s'esmenti la longitud d'un dels costats de l'edifici, podria indicar que la planta projectada desenvolupava una estructura quadrangular. Posteriorment, el 1313, Jaume II encomanà a l'encarregat de la construcció, Guillem Ceret, l'engrandiment de l'edifici fins a 80 pams (15,6 m). A més, insistí en què calia fer un portal, pressumiblement en la façana principal, alhora que establí una

---

pluribus eciam cederet tediosum, et habebimus estud gratum. Data Valencie, II nonas februarii. Anno Domini M CCC XIII (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 241, f. 118r; ap. MARTÍNEZ FERRANDO 1948, II: 101, doc. 148).

⁶⁰ L'existència d'un nucli habitat al Coll de Balaguer, es remunta al febrer de 1276, arran de la carta de població establerta per Berenguer d'Entença i Bernat de Fonollar. De fet, cal valorar positivament la interpretació de Gerard Marí, ja que efectivament la documentació distingeix clarament els topònims dels pobles de la zona. Així, per exemple, en un capbreu de la baronia d'Entença de mitjan s. XIV (datat entre els anys 1344-1358), hi ha una relació de les rendes i censos de les localitats de Tivissa, Banyoles, Llaveria, Vandellòs, Mora i també del Coll de Balaguer (ADM, *Secció Entença*, lligall 20, doc. 1097, f. 17; una transcripció íntegra d'aquest capbreu, la trobem a ROMERO-PALET 1987, 29-82).

⁶¹ MARÍ 1988, 16.

⁶² AHNM, *Còdex 302-B*, f. 59v; ap. MARÍ 1988, 14, n. 7.

⁶³ MARÍ 1988, 4.

donació de 10 000 sous a invertir en les obres.⁶⁴ Un any més tard, el 1314, ja s'hauria acabat la capella de la institució, atès que el mes de setembre, el propi Jaume II la posà sota l'advocació de sant Joan Evangelista, degut a la devoció i confiança que li tenia la reina Blanca d'Anjou.⁶⁵

ADMINISTRACIÓ

Tenint en compte que pràcticament no tenim elements per establir cap mena de judici sobre l'arquitectura de l'edifici, en parlar d'aquest hospital hem de remetre quasi exclusivament a aspectes vinculats amb el seu govern i administració. En aquest sentit s'han de distingir cinc etapes. En primer lloc, el 1313, com s'ha indicat, Jaume II encomanà la seva gestió a un frare convers del monestir de Santes Creus,⁶⁶ tasca que exercí durant molt poc temps.⁶⁷ El 1314, un laic, Ramon Satorre, se'n féu càrrec amb caràcter provisional fins el 1316. A continuació s'inicià una tercera fase en què

---

⁶⁴ *Fideli suo Guillermo de Cereto. Salutem et gratiam. Recepimus litteram vestram quam nobis noviter destinastis super opere hospitalis quod fieri vobis mandavimus et ordinavimus ad honorem Dei et pro anima domine Blanche, Aragonum Regine, inclite recordacionis, consortis nostre, in loco Fontis de Perilione, tam super opere iam incepta quam etiam super hiis que dilectus consiliarius noster Gondicalvus Garcia locutus fuit Petro de Podio, et etiam super pecunia necessaria in constructione operis supradicti, ad que omnia vobis taliter respondemus quod volumus vobisque dicimus et mandamus, quatenus ordinari et fieri faciatis taliter quod hospitalem predictum habeat ultra longitudinem per vos fieri ordinatam decem palmos, ita quod sicut ordinavimus quod haberet de longitudine septuaginta palmos ad canam Dertuse, quod habeat dictum hospitalem octuaginta palmos de longitudine. Et quod portalem per nos fieri ordinatum remaneat, et sit in illo loco in quo ordinavimus et volumus esse ipsum portalem; et per nostram litteram quam vobis mittimus mandamus fideli nostro Romeo Geraldii, de domo nostra, quod de pecunia manumissorie dicte domine Regine Aragonum tribuat vobis decem mille solidos Barchinone per vos convertendos in negotio dicti hospitalis. Et cum ipsos decem mille solidos converteritis in negotio dicti hospitalis, vobis in necessariis ipsius negotii de alia quantitatis curabimus providere. Data Barchinone, idus iunii, anno Domini M CCC XIII (ACA, Cancelleria Reial, reg. 240, f. 21r; ap. MARTÍNEZ FERRANDO 1948, II: 75, doc. 115).*

⁶⁵ *Sub cuius sancti sive sancte nomine vellemus intitulari altare constructum in capella hospitalis Fontis de Perilione, vobis sic dicimus intimandum quod nos, considerantes quod illustris Blanca, regina Aragonum, consors nostra, memorie recolende, qui, ut scitis, fundatrix et dotatrix extitit hospitalis iamdicti, vehementer devocionem atque confidenciam in beato Johanne Evangelista habuit atque gessit, altare predictum sub eiusdem beati Johannis nomine et honore intitulari volumus ac etiam nominari (ACA, Cancelleria Reial, reg. 241, f. 238r; ap. MARTÍNEZ FERRANDO 1948, II: 112, doc. 164).*

⁶⁶ ACA, Cancelleria Reial, reg. 240 (segona part), f. 233r; ap. MARÍ 1988, 56.

⁶⁷ Sembla que el monestir de Santes Creus no acceptà aquesta responsabilitat, degut a la situació aïllada de l'hospital —exposat a múltiples perills— i també per les poques rendes amb què estava dotat (v. MARÍ 1988, I, 26–27; CAUCCI VON SAUCKEN 1993, 87).

l'administració estigué en mans de l'orde religiós d'origen italià, encomanat a l'advocació de sant Jacopo d'Altospacio, des de 1316 fins a 1423.⁶⁸ Ramon Trilla prengué el relleu de l'orde al llarg de vint anys (1423-1443). I en darrera instància, la comunitat de Santes Creus assumí definitivament l'administració de la institució, des de 1443 fins al 1835.

El 28 de juny de 1313, Jaume II, a Poblet estant, fundà oficialment i promulgà les primeres ordinacions de l'hospital.⁶⁹ Sanç de Boïl, monjo convers de Santes Creus, fou nomenat administrador de la institució, el qual tenia l'obligació de residir-hi permanentment.⁷⁰ Alhora, el rei dictaminà que aquest frare fos ajudat per un servent que sabés escriure, una dona honesta i una *pediceta* —criada— per als treballs generals de l'hospital i d'assistència als pobres.⁷¹

De totes formes, aquest règim es perllongà durant molt poc temps, fins el 20 de desembre de 1313.⁷² Si bé no està massa clar el perquè de la brevetat de l'administració exercida per Sanç de Boïl, G. Marí ho atribueix al fet que les rendes assignades no podien cobrir les despeses, de manera que la diferència l'hauria hagut d'aportar el monestir Santes Creus. A més, les primeres ordinacions limitaven les atribucions del cenobi, ja que el rei es reservava molts drets per tal de poder intervenir lliurement en el govern i règim de la casa.⁷³

Degut a aquest procés, fou necessària la revisió de les ordinacions

⁶⁸ E. Morera (1899, II: 217) va confondre l'orde de Sant Jaume d'Altospacio amb el l'orde de Sant Joan de Jerusalem. Sobre el període en què l'hospital estigué sota el control de l'orde de Sant Jaume d'Altospacio, v. MILIAN BOIX 1970, 95-111.

Jaume II, davant la negativa del monestir de Santes Creus de fer-se càrrec de la gestió de l'hospital, es dirigí a l'orde de Sant Jaume d'Altospacio, que per la seva estructura hospitalària, ofería majors garanties. El 5 de maig de 1316 confià a fra Martí de Lucca, l'administració de l'establiment de la Font del Perelló, afegint però, *sub cortis condicionibus*. Aquestes condicions no devien ser gaire beneficioses, ja que el 19 de maig de 1318, fra Martino renuncià a l'encàrrec del rei. Llavors, Jaume II el substituï per Pere Despuig, que no aguantà molt de temps, i el 8 de juny del mateix 1318, el monarca donà novament l'hospital a l'orde de Sant Jaume d'Altospacio (v. CAUCCI VON SAUCKEN 1993, 87-88).

⁶⁹ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, ff. 60v-61r Un resum i comentari d'aquestes ordinacions, el trobem a MARÍ 1988, 19-28.

⁷⁰ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, ff. 61v-62r; ap. MARÍ 1988, 57.

⁷¹ MARÍ 1988, 22.

⁷² ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 241, f. 93r; ap. MARÍ 1988, 26, n. 17, i 57.

⁷³ MARÍ 1988, 27.

aprovades aquell mateix any. A tot això, a més, s'hi afegien altres dificultats. De la suma inicial de 2500 lliures (40 000 sous) que la reina havia deixat en testament a la Font del Perelló, 14 000 sous encara no s'havien lliurat el 1314. Per tal de solucionar aquest problema, Jaume II, en tant que marmessor testamentari de Blanca d'Anjou, redactà un document, datat a 15 d'abril del citat 1314.⁷⁴ D'acord amb aquest text, el monarca es disposava a entregar a l'hospital 800 sous anuals provinents de les rendes reials de Tortosa, fins que ell o algun dels seus successors poguessin fer el pagament de les quantitats que faltaven per completar el llegat del testament de Blanca d'Anjou, és a dir, dels citats 14 000 sous. Aquesta renda, encara formava part dels ingressos del centre al s. xv.⁷⁵

Més tard, el 16 de juny de 1314, Jaume II proclamà a València les segones ordinacions, que anul·laven les primeres.⁷⁶ S'establia que l'administració passés a mans d'un laic que seria ajudat per la seva muller, si en tenia, i cas contrari, per una *ancilla* i un servent.⁷⁷ L'administrador escollit fou Ramon Satorre,⁷⁸ que encapçalà un període transitori caracteritzat per la provisionalitat i sols dos anys després hi hagué un nou canvi en la direcció.⁷⁹

⁷⁴ *Jacobus rex Aragonum (...) maritus domine Blanche regine qui fundavit predictum hospitale Fontis Perilionis et fuit manumissor testamenti dicte domine Blanche, volens dotare ipsum hospitale iuribus et redditibus ad sustentationem pauperum ibi veniencium assignavit eidem hospitali octingentos solidos singulis annis percipiendos in redditibus regalibus civitatis Dertuse donech et quosque ipse vel sui successores donent et solvant quatuor-decim mille solidos quos ipsa domina Blanca in suo testamento legavit hospitali iamdicto in hunch videlicet modum; quod dicti quatuordecim mille solidos esmercentur in loco tuto et bono, et de redditibus inde provenientibus predictum hospitale et administrator eius iam in sustentacione sua et pauperum Christi et in edificiis et aliis rebus necessariis dicto hospitali provideatur. Interim, vero, mandavit bajulo dicte civitatis Dertuse, presenti et futuro, quod de suis redditibus dicte civitatis solvat predicto administratori dictos octingentos solidos convertendos in usibus utilibus predicti hospitalis. Quod privilegium fuit datum Valencie cum suo sigillo regio in pendenti. XVII Kal. madii anno Domini. M CCC XIII* (AHNM, Còdex 459, f. 106v; ap. FORT I COGUL 1970a, 17). Es conserva un trasllat d'aquest document a ACA, *Reial Patrimoni*, Batllia general, classe 1^a A, núm. 7, ff. 74v-76r; ap. MARÍ 1988, 11 i n. 10.

⁷⁵ MARÍ 1988, 11.

⁷⁶ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 211, f. 177r; ap. MARÍ 1988, 58. Un resum comentat d'aquestes ordinacions el trobem a MARÍ 1988, 29-33.

⁷⁷ MARÍ 1988, 30.

⁷⁸ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 211, ff. 177v-178r; ap. MARÍ 1988, 58.

⁷⁹ *En 5 de marzo del año de la Encarnación 1315, ya 1316 del común ó vulgar, de acuerdo con los albaceas dictó D. Jaime en Tarragona esta disposición entregando el establecimiento la orden el hospital (religioso viro magistro et rectori generali domus hospitali capituli, et mansionis ordinis Sancti Jacobi de Alto passu Lucanensis ecclesiae)*

El 1316, doncs, l'administració passà a mans de l'orde d'origen italià de Sant Jaume d'Altopascio i, més concretament, al seu representant a la Corona d'Aragó, fra Martí de Lucca.⁸⁰ Jaume II, però, posà unes condicions perquè aquest traspàs es fes realitat, d'entre les quals G. Marí cita les següents. Hauria d'haver-hi un prevere que celebrés missa diàriament en honor a la fundadora de l'edifici, na Blanca d'Anjou. Tanmateix, era necessària la presència d'un altre frare i una dona o més persones si calien, que tinguessin cura dels pobres. La institució es mantindria endreçada i en bon estat. Solament l'administrador tindria la potestat d'autoritzar l'entrada o no de les persones que hi anessin i aquestes no podrien ser acollides sense el mencionat permís. En cas d'incompliment, el rei o els seus successors es reservaven el dret de disposar de l'hospital en la forma que creguessin convenient.⁸¹

Les dificultats per rebre totes les rendes donades per la reina Blanca en el seu testament, provocaren que amb l'orde de Sant Jaume d'Altopascio, la vida de la institució fos més aviat precària. Davant aquesta situació, el rei demanà al papa Joan XXII incorporar a la Font del Perelló les sumes eclesiàstiques que s'atorgaven a l'església parroquial de la població. La petició va ser acceptada pel Sant Pare el 12 de setembre de 1327⁸² i fou ratificada amb una butlla episcopal, datada a Tortosa el 16 de juny de 1335, ja en ple regnat de Pere III el Cerimoniós.⁸³

Malgrat tot, l'administració de l'hospital anà decaient progressivament, agreujant-se encara més a partir de 1423, moment en què l'orde d'Altopascio entregà l'edifici a Ramon Trilla, que desenvolupà aquest càrrec al llarg de vint anys.⁸⁴ Però fou tan pèssim el seu govern, tal la negligència i

---

(MORERA LLAURADÓ 1899, II: 217-218).

⁸⁰ Les gestions, però, havien començat l'any anterior. El 18 d'abril de 1315, s'havia demanat al mestre de l'orde, fra Bentivegna, assumir el govern de l'hospital a través de la figura de Martí de Lucca (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 242, ff. 132v-133r; ap. MARÍ 1988, 59).

⁸¹ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 212, ff. 113r-114r; ap. MARÍ 1988, 61; cf. *Ibid.*, 37-38.

⁸² AV, reg. Vat, 168, f. 329, carta 316. Insert en la confirmació de Climent VI, a Avinyó, el 29 de gener de 1342; *Ibid.*, reg. Vat. 86, f. 68r, carta 1181. Insert en la confirmació de Climent VI, a Avinyó, el 29 de gener de 1342 (ap. MARÍ 1988, 65).

⁸³ FORT I COGUL 1970a, 20.

⁸⁴ L'orde d'Altopascio havia entrat en crisi ja al s. XIV, degut a la disminució del nombre de pelegrins. Al començament del s. XV la situació hauria empitjorat encara més i

descuit, que la fundació estava perduda, sense pobres ni rendes per a sostenir-la, ja que les existents les dedicava l'administrador a la manutenció de la seva muller i fills.⁸⁵ Llavors, la dona del rei Alfons IV el Magnànim, Maria de Castella, promulgà un decret el 1443, mitjançant el qual cedia novament al monestir cistercenc de Santes Creus el règim de la Font del Perelló.⁸⁶ Hi establiren un monjo permanent a qui se li prohibí apropiarse de cap mena de renda, ni de fruits de l'hospital ni dels que en el curs del temps li poguessin provenir. Santes Creus perllongà les seves feines fins el 1835 i l'hospital del Perelló desaparegué en algun moment d'aquest segle XIX, per motius encara desconeguts.

4. L'HOSPITAL-FORTALESA DEL COLL DE BALAGUER

L'hospital del Coll de Balaguer a l'Hospitalet de l'Infant, és un dels exemples més interessants dels conservats a Catalunya pel que fa al període medieval.⁸⁷ Malauradament, els pocs vestigis que ens han arribat del que va ser, sens dubte, una obra de gran magnitud, i el fet que molts d'ells es trobin en l'actualitat en l'interior de vivendes particulars, han condicionat que fins ara es tingui un coneixement molt minso del mateix i que pràcticament no hagi despertat l'interès d'estudiosos i historiadors.

En qualsevol cas, tal com s'indica en l'encapçalament d'aquest apartat i malgrat que en la documentació sols s'empra el terme "hospital", és més apropiat parlar d'un hospital-fortalesa. El 1788, per exemple, Antonio Ponz diu que anà a *una venta que llaman el Hospitalet junto a un castillo antiguo, atravesando antes el famoso Coll de Balaguer*.⁸⁸ En aquesta mateixa línia, el

---

per això hagueren d'abandonar el govern de l'hospital del Perelló. De fet, pocs anys després, el 18 de gener de 1459, el papa Pius II abolí l'orde, confiscant els seus béns i entregant-los al nou orde de Betlem, llavors ja instituit (v. COTURRI 1987, 341-342).

⁸⁵ MORERA LLAURADÓ 1899, II: 218.

⁸⁶ FORT I COGUL 1970a, 21-22; CAUCCI VON SAUCKEN 1993, 88.

⁸⁷ Desconec a partir de quin moment exacte, l'edifici començà a ser conegut sota l'apel·latiu d'hospital o hospitalet de l'infant [Pere]. No obstant això, en un capbreu de 1553 de les propietats que l'hospital tenia a Pradip, ja es parlava del *hospitale que se llama oy del infante en el Coll de Balaguer (...)* (ADM, Secció Entença, microfilm R-71, fot. 226). Més tard, en un llibre dels comptes dels anys 1596-1601, tan sols s'empra la fórmula "hospital del infant don Pere" (*Ibid.*, microfilm R-72, fot. 227).

⁸⁸ PONZ 1788, XIV: 162-163.

1795 Antonio Vegas el va definir com un *castillo antiguo cerca del valle que llaman "Coll de Balaguer."*⁸⁹ A la fi del s. XIX, Wilhelm von Humboldt, afirmava que era un alberg gran i còmode, amb aspecte de castell.⁹⁰ El 1806, Alexandre Laborde deia que "les torres del castell de Cambrils estan molt ben conservades, encara que menys que un altre castell, més o menys semblant, al qual arribem una mica més tard. És gran, extens, i envoltat d'altres muralles i flanquejat per torres. És el de l'Hospitalet, situat igualment a prop del mar."⁹¹ L'inspector d'antiguitats de Catalunya i València, Bonaventura Hernández Sanahuja, en un manuscrit de 1865 titulat *Ruinas del antiguo pueblo de Oleastrum*, era encara més explícit en afirmar que *mirando exteriormente, tiene unas trazas de un castillo de la edad media que un albergue de peregrinos.*⁹² Més recentment, Cèsar Martinell féu esment a la seva singularitat front la resta d'hospitals medievals catalans, en afirmar que els seus "murs de defensa no es poden indicar com una norma característica."⁹³

Des del punt de vista de la seva tipologia arquitectònica, es tracta en realitat d'un castell que desenvolupava tasques benèfiques i assistencials, però també de defensa.⁹⁴ Aquest és precisament l'element més destacable i

⁸⁹ VEGAS 1795, III: 280.

⁹⁰ HUMBOLDT [1799-1800] 1998, 238.

⁹¹ LABORDE [1806] 1974, 161.

⁹² Bonaventura Hernández Sanahuja, nascut a Tarragona el 1810, fou inspector d'antiguitats de Catalunya i València des de 1853. El 1865 visità l'Hospitalet de l'Infant buscant les restes de l'antiga vila romana Oleastrum. No va trobar res, però ens deixà aquest interessant manuscrit on descrivia els aspectes més destacables del poble, entre ells l'antic hospital medieval. En l'actualitat, l'original es conserva a la biblioteca de la Real Academia de la Historia de Madrid, amb la signatura 11-1-3 / 8009 / 3 (*olim*, 11-13-4 / 49). Es tracta d'un quadern sense foliar, de cinc fulls (de 20,5 x 26,4 cm), plegats pel mig i cosits. El 1991, aprofitant la celebració del centenari de la seva mort, els historiadors J. Massó i J. Menchon van publicar-ne una transcripció crítica: v. HERNÁNDEZ SANAHUJA, "Ruinas del antiguo pueblo de Oleastrum", f. 4r, J. Massó i J. Menchón (eds.), 1991, 18.

⁹³ MARTINELLI 1935a, 139.

⁹⁴ En un inventari de 1364, signat pel llavors administrador de la institució Guillem Celoni, es feia una relació de les armes i utensilis de guerra que hi havia a l'establiment. Sorpren no sols la gran quantitat sinó també la seva varietat: un total de 24 ballestes, comptant les d'estrep i les de torn; 238 sagetes (*passadós*), més 1900 que estaven guardades en el magatzem; escuts, golerons, espatlles, cuirasses, elms, etc. (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, lligall solt [doc. H-6]; cf. NOVELL 1992, 25-28).

A nivell més anecdòtic, és igualment interessant un episodi del maig de 1411, quan unes naus sarraïnes van intentar assaltar l'hospital. Gràcies a l'ajut de 20 ballesters de

que alhora millor defineix l'edifici. De fet, estem davant d'un cas excepcional. A Catalunya, tan sols l'hospital d'Olesa de Bonesvalls permet establir un cert paral·lelisme, si bé en aquest cas no podem parlar d'un castell pròpiament dit, sinó d'un conjunt d'edificis envoltat per una muralla fortificada (lám. 67). D'atra banda, també mereix ser esmentat el desaparegut i ja comentat hospital-fortalesa de l'orde de Sant Jordi d'Alfama, situat molt a prop del del Coll de Balaguer. En canvi, pel que fa als hospitals coneguts d'altres regions i països, no se'n coneix cap de semblant al de l'Hospitalet de l'Infant.

4.1 Breu introducció històrica

El 1955, F. Màrius Bru va donar a conèixer dues llegendes que s'havien anat transmetent oralment, referents a la fundació de l'hospital del Coll de Balaguer. Com és habitual en aquest tipus de narracions, la barreja de fets històrics amb qüestions de caire fantàstic i heroic, fan desestimar ràpidament la seva autenticitat, sense desmerèixer, això sí, el seu valor popular.⁹⁵

Al començament del capítol, he fet un breu repàs dels orígens i evolució de la baronia d'Entença, fins a la seva incorporació al nou comtat de les muntanyes de Prades el 1324. De fet, els esdeveniments històrics succeïts en els primers vint anys d'existència d'aquest comtat, són els que permeten explicar l'aparició de l'hospital del Coll de Balaguer. Jaume II va tenir deu fills amb la seva segona muller, Blanca d'Anjou,⁹⁶ d'entre els quals cal

---

Montroig, van poder repel·lir l'atac, i inclús es diu que van matar entre 50 i 60 moros (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, [14, 30 i 31 maig 1411]; doc. H-10).

⁹⁵ La primera llegenda diu el següent: "Diu una vulgar tradició que al principi del s. XIV l'infant Pere d'Aragó, fill quart del rei Jaume II, es trobà en perill de naufragar a causa d'una tempesta que el sorprengué navegant pel Mediterrani. En un moment tan crític, l'infant s'encomanà a Déu i féu vot, si se salvava, de fundar un hospital en el punt de la costa on pogués desembarcar. Havent estat el lloc de desembarcament la plana del Coll de Balaguer, l'infant complí la promesa edificant l'hospital que avui contemplem enrunat" (BRU 1955, 165).

La segona llegenda, per la seva banda, és fruit de la imaginació d'Antoni Vidal, rector de la parròquia de Masriudoms a la primera meitat del s. XIX: "L'infant Pere es casà secretament amb Maria Laura en presència del bisbe de Girona. Havent-se divulgat la notícia del casament, l'infant, jutjant que el bisbe havia estat el revelador del secret, manà tallar-li la llengua. Conegut el terrible fet, vingué una comissió de Roma i, com a penitència, condemnà el citat infant a fundar una obra pia i fer oració, durant una hora, sempre que passés pels llocs on hi hagués frares dominics. L'obra pia fou el titulat Hospital de l'Infant Pere d'Aragó, dedicat a malalts i pobres transeünts" (*Ibid.*, 165).

⁹⁶ La seva primera muller havia estat Isabel, filla de Sanç IV i Maria de Molina de

destacar-ne dos: Pere i Ramon Berenguer. Al segon, el 1324, quan sols tenia 16 anys, li féu donació de les terres reials del comtat de les muntanyes de Prades.⁹⁷ L'infant Pere, en canvi, el 1322 havia estat nomenat comte de Ribagorça, i el 1325 esdevingué també comte d'Empúries.⁹⁸

En relació a aquest darrer domini, cal dir alguna cosa. L'obtenció de la sobirania sobre el comtat empurionenc fou el resultat d'un llarg procés. El 1322 havia mort el comte titular Malgaulí —també conegut com Ponç Hug V—, deixant una única filla pòstuma, Marquesa, que també morí en el plaç d'un any. D'aquesta manera, Ramon d'Empúries, tiet de Malgaulí, esdevenia la persona cridada a la successió, però en aquell moment ostentava el càrrec de prior de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Catalunya, i per heretar el comtat havia de renunciar a aquest privilegi. Amb tot, l'orde pretenia que Ramon el rebés sense deixar el priorat.⁹⁹

Llavors, d'acord amb les preferències establertes en el testament del propi Malgaulí, el comtat d'Empúries passà a mans d'Hug de Cardona, germà del vescomte Ramon de Cardona, si bé solament en fou el comte durant dos anys (1323–1325). En els problemes d'aquesta herència, hi va jugar un paper determinant Jaume II. El rei es va oposar a les pretensions de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, recolzada pel Sant Pare, i va defensar els drets dels Cardona. Aquest posicionament va ser definitiu en un futur immediat, atès que el 7 de desembre de 1325 el seu fill, l'infant Pere,

---

Castella, quan només comptava amb 8 anys. El matrimoni, consumat el 1291, sols fou de caràcter civil, atès que no va rebre el vistiplau papal. Posteriorment, Carles d'Anjou oferí a Jaume II la possibilitat de casar-se amb la seva filla Blanca. El nou matrimoni tingué lloc el 25 d'octubre de 1295, quan Blanca tenia 12 anys, al monestir de Vilabertran.

El 1296 hauria nascut el primogènit, Jaume; el 1297, la infanta Maria; el 1299 l'infant Alfons (Alfons el Benigne); el 1300 la infanta Constança; el 1301, l'infant Joan; el 1302 les infantes Isabel i Blanca (bessones), el 1305 l'infant Pere; el 1308 l'infant Ramon Berenguer; el 1310, la infanta Violant. En el part d'aquesta última, el 14 d'octubre de 1310, morí la reina Blanca d'Anjou quan només tenia 27 anys (v. MARTÍNEZ FERRANDO [1956] 1963, 104–162).

⁹⁷ ADM, *Secció Prades*, lligall 1, doc. 1; ap. ROMERO-PALET 1990, doc. 36.

⁹⁸ L'infant Pere fou instituit comte de Ribagorça el 20 de maig de 1322, a la Seu Vella de Lleida (VALLS I TABERNER 1927b, 6; FORT I COGUL 1970, 27). El fons de l'Archivo de la Fundación de la casa Ducal de Medinaceli conserva una còpia del s. xvi de la donació del comtat feta pel seu pare Jaume II (ADM, *Secció Prades*, lligall 1, doc. 10; cf. LÁZARO 1976, 388, doc. 18). Un interessant resum de la biografia de l'infant Pere la trobem a VALLS I TABERNER 1927b, 5–21; MARTÍNEZ FERRANDO 1948, I: 158–169.

⁹⁹ SOBREQUÉS [1970] 1991, 122, n. 70.

bescanvià amb Hug de Cardona el comtat d'Empúries per les baronies de Pego i les vil·les de Xalon i Laguart del regne de València. Si bé s'ha insistit en la desproporció entre uns i altres dominis, tot apunta a què probablement devia haver un pacte anticipat entre Hug i Jaume II, per tal de vincular el comtat a la família reial.¹⁰⁰ Al mateix temps, el monarca es comprometé amb els marmessors de Malgaulí, a executar tots els plecs inclosos en el seu testament, aspecte que, com veurem, tindria una gran repercussió en la futura fundació de l'hospital del Coll de Balaguer.¹⁰¹

Uns anys més tard, el 9 de gener de 1342, l'infant Pere permutà amb el seu germà Ramon Berenguer, el comtat d'Empúries pel de les muntanyes de Prades.¹⁰² En principi el canvi li era desfavorable, atesa la major importància i categoria tradicional històrica del comtat d'Empúries. Per això, J. E. Martínez Ferrando creu que degueren influir-hi qüestions de consciència. El papa Joan XXII s'havia oposat a la concessió d'aquest comtat a l'infant Pere el 1325 ja que, com hem vist, recolzava els interessos de Ramon d'Empúries i en conseqüència de l'orde de Sant Joan de Jerusalem.¹⁰³ La resolució final donà lloc a una relació distant entre la Santa Seu i l'infant Pere, que es podria haver suavitzat amb la permuta dels comtats. En qualsevol cas, en una declaració de les corts de Briviesca de l'any 1387, s'afirmava que l'infant Pere no havia fet mal negoci, gràcies a la descoberta d'unes mines d'argent a Falset, que havien triplicat les rendes del comtat.¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ SOBREQUÉS [1970] 1991, 85; LÁZARO 1976, 381.

¹⁰¹ ROMERO-PALET 1991, 60.

¹⁰² ADM, *Secció Prades*, lligall 1, doc. 13; cf. LÁZARO 1972; 1976, 381-383; ROMERO-PALET 1990, doc. 52; 1991, 61. Les fonts ens diuen que el 12 d'abril de 1342, l'infant Pere d'Aragó entrà per primer cop dins els límits de la baronia després de travessar el coll de Porrera (ADM, *Secció Entença*, lligall 1, doc. 33). En relació a aquesta permuta hi ha encara més documents interessants: ADM, *Secció Entença*, lligall 1, docs. 29, 31-32; ap. ROMERO-PALET 1990, docs. 53-56.

Durant tot aquest procés fou necessari pactar compensacions econòmiques amb els pretendents a la sobirania del comtat d'Empúries. En aquest sentit, recordem les pretensions de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, lògicament les del llavors comte titular Hug de Cardona, i també les de Marquesa i Isabel, mare i esposa de Malgaulí respectivament.

¹⁰³ VALLS I TABERNER 1927b, 6-7; MARTÍNEZ FERRANDO 1948, I: 261; FORT I COGUL 1970a, 27; ROMERO-PALET 1991, 61.

¹⁰⁴ *Otrosy en la semejante franqueza desta que nos agora damos, quel conde de Prades en su condado, do era vn condado que valia diez mill florines de rrenta, trocò el infante*

Arribats en aquest punt, cal tornar enrera. En el moment en què el domini del comtat d'Empúries va passar a dependre directament de la jurisdicció reial el 1325, Jaume II es va comprometre a satisfer totes les prerrogatives del testament del difunt comte Malgaulí. Entre altres coses, aquest havia disposat la construcció d'un hospital per a pobres, si bé no va especificar-ne l'indret. No obstant això, durant el període en què l'infant Pere fou comte d'Empúries (1325-1342), no hi ha constància que hagués mostrat cap mena d'interès per edificar-hi un establiment d'aquestes característiques. En canvi, poc després de concretar-se la permuta amb el comtat de Prades el 1342, concretament el 1344, va establir la dotació, ordinació i fundació d'un hospital a la plana del Coll de Balaguer.

Tenint en compte aquest fet, es poden apuntar diverses interpretacions. E. Fort i Cogul remet novament als mateixos càrrecs de consciència que l'haurien portat a bescanviar el comtat d'Empúries pel de Prades.¹⁰⁵ Igualment es podria argumentar la influència que hauria rebut de la seva mare, qui ja havia fundat en aquella zona l'hospital del Perelló. Així, coneixedor dels perills que comportava el trànsit pel Coll de Balaguer, hauria decidit erigir-hi un segon edifici, projectat en aquest cas amb una doble funcionalitat. D'una banda, pretenia complementar les tasques assistencials i d'acolliment de pobres i vianants que desenvolupava el de la Font del Perelló. I en segon lloc, volia que fos una institució defensiva, un castell capaç de fer front a les continus atacs sarraïns.

LA FUNDACIÓ DE L'HOSPITAL DEL COLL DE BALAGUER

El 1927, Ferran Valls i Taberner publicà la transcripció d'un interessant

---

don Pedro el condado de Anperias por el que valia veynte mill florines, e se aprouechó tanto delas mineras que auia enel dicho condado, que valia oy mas de treynta mill florines de rrenta sacadas las costas (Córtes de los antiguos reinos de Leon y Castilla, II: ordinació XIX, acord núm. 49, 397; ap. SOBREQUÉS [1970] 1991, 134; LÁZARO, 1976, 381). Sobre aquestes mines i en concret sobre les ordenances dictades per l'infant Pere per a la seva explotació, v. ROMERO 1979, 325-340.

De fet, és en la pròpia escriptura de permuta, on per primer cop es mencionen explícitament les seves riqueses mineres: *damus et concedimus vobis dicto domino infanti Petro et vestrís, ac quibus velitis perpetuo cum (...) omnibus redditibus, exitibus, fructibus proventibus, obventionibus, aurifodinis, argentifodinis, ferrifodinis, cretifodinis, mineris (...)* (ADM, Secció Prades, lligall 1, doc. 13; cf. LÁZARO 1972; ROMERO 1979, 326; ROMERO-PALET 1990, doc. 52).

¹⁰⁵ FORT I COGUL 1970a, 28.

document, conservat llavors a l'Arxiu Capitular de Tortosa. Es tractava de l'acta de concessió, donació, dotació i confirmació de l'hospital del Coll de Balaguer, signada per l'infant Pere a Barcelona el 8 de novembre de 1344.¹⁰⁶

Aquesta mateixa data apareixia inscrita en una làpida commemorativa, desapareguda o destruïda al començament del s. xx, i que sembla ser s'havia situat damunt l'entrada del recinte. B. Hernández Sanahuja, fou el primer en transcriure-la, tot i que no era un bon lector de llatí.¹⁰⁷ Així, posteriorment el text de la làpida seria corregit pel rector de Darmós, Joan Bonfill i Palatsi.¹⁰⁸ Més recentment, Joan Bassegoda en va publicar la traducció.¹⁰⁹

Al document fundacional s'expliciten fidedignament tots els passos seguits en la constitució de l'hospital, que ja van ser desglossats en el seu moment per E. Fort i Cogul¹¹⁰ a partir de l'esmentada transcripció de Valls i

¹⁰⁶ VALLS I TABERNER 1927a, 104–110, 255–279. Malauradament, no he pogut trobar aquest document a l'Arxiu Capitular de Tortosa, possiblement perdut en el transcurs de la Guerra Civil.

¹⁰⁷ AN[N]O D[OMI]NI M CCC XLIII, VI IDUS OCTOBRIS, INCLITUS DOMINUS IN CHIRSTU PATRI, ILLUSTRISSIMI DOMINI IACOBI BONE MEMORIE REGI ARAGONIS FILIUS, COMES RIPACOCIE ET MONMARTIS DE PRADES, PRO ANIMA NOBILIIUM COMITUM IMPURIARUM DEFUNCTORUM, DE PECUNIE MANUNISSORIE PACTORUM [...] IUXTA ORDINATIONEM SANCTISSIMI IN CHRISTO PATRIS ET DOMINI, DOMINI CLEMENTIS PAPA VI, HUNC HOSPITALE FUNDAVIT, DOTAVIT ET CONSTRUIT FECIT, AD HONOREM ET LAUDENDI DEI ET BEATE VIRGINIS MARIE, SUB INVOCACIONE BEATORUM APOSTOLORUM PETRI ET PAULI (HERNÁNDEZ SANAHUJA "Ruinas del antiguo pueblo de Oleastrum", f. 5r, J. Massó i J. Menchón (eds.) 1991, 21 i n. 11). Malauradament, Sanahuja no especifica l'indret exacte on es trobava la làpida i es limità a dir que *se halla empotrada en lo alto de la cimbra ó arco de una elevadísima puerta* (*Ibid*, f. 4v, J. Massó i J. Menchón (eds.) 1991, 19).

¹⁰⁸ *Anno Domini M CCC XLIII, VI idus novembris inclitus dominus infans Petrus, illustrissimi domini Jacobi bone memorie regis Aragonum filius, comes Ripacurcie et montanearum de Prades, pro animabus nobilium comitum Impu[riarum] defunctorum, de pecunia manunissorie predictorum comitum, juxta ordinationem sanctissimi in Christo patris et domini, domini Clementis pape VI, hunc hospitale fundavit, dotavit et construi fecit, ad honorem et laudem Dei et beate virginis Marie, sub invocatione beatorum apostolorum Petri et Pauli* (BONFILL 1903, 508). Cal assenyalar que en la transcripció de Bonfill, en lloc de 1344, apareix esmentat, erròniament, l'any 1343.

¹⁰⁹ "Any del Senyor [de] 1344, [a] 8 de novembre. L'inclit senyor en Crist Pere, fill de l'il·lustríssim senyor Jaume de bona memòria i rei d'Aragó, comte de Ribagorça i de les muntanyes de Prades, per les ànimes dels nobles comtes d'Empúries difunts, amb els diners [procedents] de la manumissió que havien pactat (...) segons les ordinacions del santíssim en Crist, pare i senyor Clement, papa 6è., aquest hospital va fundar, dotar i fer construir, en honor i lloa de Deu i la santa Verge Maria, sota la invocació dels sants apòstols Pere i Pau" (BASSEGODA NONELL 1981, 46 —traducció al català del castellà, pròpia).

¹¹⁰ FORT I COGUL 1970a, 28–29. Igualment, és interessant un capbreu de 1553 de totes les propietats que l'hospital tenia a Pradip. Al començament del mateix hi ha un breu resum del procés de fundació de la institució (ADM, Secció Entença, lligall 15, doc. 720;

Taberner. En primer lloc sabem que l'infant Pere demanà autorització al papa Climent VI per a esmerçar en la construcció de l'establiment, certes sumes de diners procedents de llegats testamentaris dels seus predecessors, els comtes d'Empúries, les quals havien de ser distribuïdes per dos frares de l'orde dels predicadors. El pontífex donà el vistiplau el 13 de juny de 1343 en una carta signada a Avinyó, mitjançant la qual delegava a Arnau Sescomes —arquebisbe de Tarragona—, i a Ramon Gastó —bisbe de València—, la dispensa perquè el comte Pere de Prades invertís aquelles quantitats a favor de l'hospital del Coll de Balaguer.¹¹¹

Posteriorment, el 13 de novembre del citat 1343, l'infant Pere establí una procura a favor de Benavent de Benviür i Arnau de Curçà, per tal d'agenciar davant el bisbe de València el compliment de la comissió papal.¹¹² Ambdós s'hi presentaren el 19 de novembre amb la credencial de la procura, i sols tres dies després, el propi bisbe estengué un poder de subdelegació a favor de Guillem Riquer —ardiaca de Santa Engràcia a l'església d'Oscà—, i de Romeu Sescomes —prior de la de Tarragona—, confirmada quasi un any més tard, el 3 de novembre de 1344, per l'arquebisbe de Tarragona.¹¹³

Finalment, el 8 de novembre de 1344, l'infant Pere fundava l'hospital en la plana del Coll de Balaguer, determinant-ne els següents límits: des del torrent de Vandellòs, exclòs, fins al mar, també exclòs, i tots els aiguavesos orientals de l'esmentat coll fins al riu Llastres, incloent totes les seves muntanyes i planes, valls i colls, boscos i arbres, plantes, fonts, aigües i aqüeductes amb tots llurs drets (lòm. 80). Alhora, feia donació d'aquest lloc, en lliure i franc alou, amb aigües, franqueses, emprius, forns i molins, a l'hospital i al seu administrador, en honor de la Santíssima Trinitat, de la Mare de Déu, dels apòstols sant Pere i sant Pau, i dels difunts comtes

---

doc. H-12).

¹¹¹ *Nos itaque, eiusdem comitis supplicationibus inclinati, fraternitati vestre, de qua plena in domino fiduciam obtinemus, dispensandi super iuramentis predictis dictoque comiti ponendi predictas peccunie quantitates iuxta arbitrium vestrum pro constructione et dotacione hospitalis eiusdem, plenam et liberam concedimus, tenore presentium, facultatem* (VALLS I TABERNER 1927a, 107; cf. FORT I COGUL 1970a, 28).

¹¹² Incomprensiblement Eufemià Fort i Cogul (1970a, 28), sols esmentà la figura de Benavent de Benviür i obvià la d'Arnau de Curçà.

¹¹³ VALLS I TABERNER 1927a, 258-262; FORT I COGUL 1970a, 28.

d'Empúries Hug, Ponç Hug i Malgaulí.¹¹⁴

Quant a les rendes, el papa Climent VI havia autoritzat destinar-hi un total de 9000 lliures que, juntament amb altres llegats, els difunts comtes d'Empúries havien establert per a obres de beneficència, sense indicar, això sí, el lloc concret on havien d'invertir-se.¹¹⁵ En descàrrec d'aquestes 9000 lliures, els ja citats Romeu Sescomes i Guillem Riquer, subdelegats de l'arquebisbe de Tarragona i del bisbe de València, donaren el vistiplau per a emerçar en l'hospital una renda anual de 9000 sous de moneda de Barcelona. D'aquesta quantitat, 7000 s'obtindrien dels vassalls del comtat de Prades, per subsidi o cens que estaven obligats a pagar cada any a l'infant. Els 2000 restants, en canvi, es carregarien als drets que el mateix infant tenia a la vila de l'Aleixar i als seus termes.¹¹⁶

¹¹⁴ Vegeu VALLS I TABERNER 1927a, 108–109. El papa Climent VI, ja havia concretat els límits de l'indret en què s'havia de bastir l'hospital: *inter locum de Guardamar et ipsum collem nostrum dictum de Balaguerio, ultra torrentem que dicitur riu d'Ullastre, sicut itur de civitate Terrachone versus eundem collem de Balaguerio, que planicies est de termino castri nostri de Tiviça* (*Ibid.*, 107).

¹¹⁵ En realitat eren 9007 lliures i 9 diners melgaresos, que foren reduïdes a lliures barcelonines de tern: *in constructione et dotatione dicti hospitalis novem milia librarum monete malguriensium, que totidem valent de moneta Barchinone de terno illis novem mille et septem libris et novem denariis malguriensibus, que ultra varias et magnas quantitates per dictos nobiles comites Impuriarum, certis pauperibus et certis locis comituatus Impuriarum et aliis legatis legate fuerunt, per eosdem nobiles comites generaliter, sine loci designatione, partim certis generibus pauperum et partim alia generaliter ad pias causas* (VALLS I TABERNER 1927a, 257–258).

¹¹⁶ *Satisfactione dictarum novem milium librarum, sub conditionibus tamen et retentionibus infrascriptis, damus et ex causa in solutum donationis huiusmodi, offerimus et concedimus ac assignamus et tradimus domino Deo et eius sacratissime genitrici et beatis apostolis Petro et Paulo et hospitli iamdicto et vobis etiam notario infrascripto, stipulanti et recipienti pro eodem hospitali et pro administratore suo eius nomine, novem milia solidorum monete Barchinone de terno redditualia. De quibus ad presens habeat et percipiat dictum hospitale et administrator suus nomine eiusdem, septem mille solidos dicto monete Barchinone specialiter super ac de susidio septem milium solidorum, quod per homines montanearum de Prades annis singulis nobis et nostris successoribus in perpetuum soluitur et solui debet inter diversas soluciones seu vices, per illos videlicet terminos persolvendos per quos ipsum subsidium soluitur et solui consuevit. Et residuos duos mille solidos, ad complementum dictorum novem milium solidorum redditualium, habeat et percipiat ad presens idem hospitale et dictus suus administrator, eius nomine, super ac de redditibus exitibus et proventibus ac iuribus, que habemus et percipimus et habere ad percipere debemus super nostris castro et villa de Allexario, dicti comitatus montanearum de Prades, per illos videlicet terminos persolvendos per quos ipsi redditus, exitus proventus ac iura soluuntur et solui consueverunt* (VALLS I TABERNER 1927a, 263–266).

Tanmateix, la comtessa de Prades i dona de l'infant Pere, Joana de Foix, tenia uns drets sobre el castell de Tivissa. En aquest sentit s'acordà que, un cop finalitzats aquests drets, dels 9000 sous anuals amb què s'havia dotat l'hospital, 5000 s'obtindrien del citat castell de Tivissa (*Ibid.*, 266–268; cf. ADM, Secció Entença, lligall 15, doc. 720 [doc. H–12]; FORT I

Al marge de les qüestions de caire estrictament econòmic, l'acta fundacional de l'hospital del Coll de Balaguer també incloïa les ordinacions que havien de regular el seu funcionament intern. En primer lloc s'instituíren dos preveres, a qui corresponia el servei de l'altar principal, sota l'advocació de sant Pere i sant Pau. Ambdós hi residirien de forma permanent i la seva designació vindria determinada de la següent manera: un cop presentats pel comte de Prades al bisbe de Tortosa, aquest formalitzaria el seu nomenament a tots els efectes. Diàriament havien de dir missa en memòria dels comtes d'Empúries, dels successors del comtat de Prades i de tots els fidels difunts. Un dels dos preveres, a més a més, faria les funcions d'administrador, el qual percebria un salari anual de 250 sous, per al seu manteniment, vestit i aliment, pagadors en la festa de sant Miquel. En prendre possessió del seu càrrec havia de fer un inventari dels béns mobles i immobles de l'hospital, del qual n'havia de donar sengles còpies al comte de Prades i al bisbe de Tortosa.¹¹⁷ Igualment, li competia dur un control de les despeses i rendes, que havia de justificar davant del mateix comte de Prades i bisbe de Tortosa, tots els mesos de maig. En aquest sentit, si els números no eren clars, podia ser castigat.¹¹⁸

L'altre prevere, en canvi, sols rebria 150 sous, i la seva tasca principal era

---

COGUL 1970a, 31).

En morir Joana de Foix, el 18 de març de 1350 l'infant Pere féu efectiva aquesta clàusula, de manera que el subsidi de l'hospital del Coll de Balaguer quedà de la següent manera: 5000 sous es cobraven del senyoriu de Tivissa, mentre que els 4000 restants els pagaven els habitants del comtat de Prades. D'aquesta manera l'infant alliberava els 2000 sous que fins llavors havia fet efectius el castell de l'Aleixar i reduïa en 3000 sous l'aportació de les gents del comtat de Prades (ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 703; cf. ROMERO-PALET 1990, doc. 72).

Més tard, a partir el 23 de desembre de 1360, els 4000 sous anuals que donaven els habitants del comtat de Prades, gravarien exclusivament en les rendes de la recent comprada castellanía de Pratsdip (ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 704; cf. ROMERO-PALET 1990, doc. 84).

¹¹⁷ D'aquests inventaris, tan sols se n'han conservat tres, corresponents als anys 1355, 1364 i 1368; v. ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, lligall solt; reg. 363, lligall solt (doc. H-6); *Ibid.*, reg. 364, lligall solt.

L'administrador, en nom de l'hospital, també es faria càrrec de les despeses d'ornaments, llibres, calzes, llum, hòsties i vi per a celebrar missa, així com de l'oli per a dues llànties que havien d'estar enceses contínuament. D'altra banda, s'instituí un escolà o estudiant honest per a servir els preveres en els oficis divins i en altres afers de l'establiment (VALLS I TABERNER 1927a, 271).

¹¹⁸ VALLS I TABERNER 1927a, 270.

l'atenció i acolliment dels pobres i malalts.¹¹⁹ De fet, l'hospital estava obligat a permetre l'entrada a tot aquell que realment en tenia necessitat. Llavors d'acord amb el seu origen o condició, rebien un tracte diferent. Si era un pobre mendicant i demanava caritat, seria socorregut amb un pa de mestall de deu unces —al pes del castell de Tivissa—, i dues gerres de vi enaiguat.¹²⁰ Si el vianant era religiós o prevere pobre i no s'hi quedava a dormir, se li assignava una almoina de pa i formatge, o bé ous o peix i vi sense enaiguar. A canvi, havia de celebrar missa o resar davant l'altar per les ànimes dels comtes d'Empúries i dels fundadors i benefactors de l'establiment.¹²¹ D'altra banda, els pobres que sojornessin una nit, serien alimentats amb un pa de mestall de deu unces, un plat de companatge¹²² i tres gerres de vi

¹¹⁹ FORT I COGUL 1970a, 32.

¹²⁰ *Ut autem administrator dicti hospitalis circa alimentacionem et procuracionem pauperum quorumcumque, qui ad eiusdem hospitalis refrigeria convenerint, magis ordinate se habeant super eisdem alimentacione et procuracione, ad dictorum subdelegatorum arbitrium et approbationem, subscriptas irrevocabiles et perpetuas formamus ac edimus sibi normas.*

Videlicet: qui cuilibet pauperi viatori qui per noctem in domo dicti hospitalis non remansurus, transitum faciat per eandem et ibidem elemosinam pro Deo postulet sibi dare et detur ad edendum unus panis de mestayll ponderis decem unciarum, ad pondus dicti castris de Tiviça, et duo cipi de vino limphato ad potandum, quibus sumptibus tenat vias suas. Sane cum viatores religiosi mendicantes et pauperes presbiteri mendicantes, qui per noctem in domo dicti hospitalis remansuri non sint, transitum per eandem fecerint et ibidem elemosina pro Deo quesiverint, sibi dari et detur ad edendum unicuique eorum panis et caseus ac ova vel pisces, secundum opportunitate et temporum qualitatem, et vinum etiam ad bibendum (VALLS I TABERNER 1927a, 272–273; cf. FORT I COGUL 1970a, 32).

Els reglaments interns dels hospitals medievals, sovint especificaven que tan sols permetrien l'entrada a aquelles persones que realment en tinguessin necessitat. Per exemple, en les primeres ordinacions de l'hospital de la Font del Perelló, establertes pel rei Jaume II el 1313, es deia: “Ha d'atendre els pobres que hi acudeixin, comptant que els no malalts només s'hi poden aturar un dia, mentres que els malalts poden romandre-hi fins a recuperar-se. A més, queda explícitament prohibit que sigui atés ningú que no sigui pobre de Jesucrist, tant en l'hospital en sí com en qualsevol de les seves dependències” (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 210, ff. 60v–61r; ap. MARÍ 1988, 21 i n. 3).

¹²¹ *Ad celebrandum in altari predicto singulas missas et orandum ibidem pro animabus dictorum nobilium comitum Impuriarum et nostri et nostrorum parentum et predecessorum ac successorum et omnium etiam benefactorum dicti hospitalis et omnium etiam fidelium defunctorum* (VALLS I TABERNER 1927a, 273). Aquesta disposició també s'havia previst a les segones ordinacions de l'hospital de la Font del Perelló, el 1314: “es permet que qualsevol religiós pertanyent a algun orde religiós de pobresa hi pugui fer estada per un dia, fent canvi de misses i d'altres oracions per l'ànima de la reina Blanca” (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 211, f. 177r; ap. MARÍ 1988, 30).

¹²² La terminologia tradicional entén com a companatge tot aquell tipus d'aliments que acompanyen el pa (BERTRAN 1979, 99).

enaiguat, però l'endemà havien de prosseguir el camí. Per contra, als religiosos o preveres se'ls proporcionaria una cambra separada amb llum de sèu o d'oli, així com una ració suficient de pa i carn, ous, formatge o peix i vi. En qualsevol cas tampoc no hi podien romandre més d'un dia, llevat de situacions evidents. En cas d'estar malalts, aquests religiosos serien atesos a l'hospital fins a guarir-se i, en marxar, se'ls donaria un pa de mestall de deu lliures per cada dia de viatge i cinc diners.¹²³ Malgrat que en els ordinacions no es feia extensible aquesta premissa a la resta de pobres, la documentació demostra que ja fossin religiosos o no, tot el qui estava malalt restava a l'hospital fins curar-se, alhora que també rebia els corresponents cinc diners quan se n'anava.¹²⁴

Qualsevol persona que hi morís, pobre, prevere o servidor, seria enterrada al cementiri, amb exèquies decents amb càrrec a les rendes de la institució. D'altra banda, cada any i coincidint amb la festa de Tots Sants, l'administrador faria confeccionar 100 túniques de drap gruixut, blanc o de color clar, per a repartir-les entre els pobres. Així mateix, anualment s'esmerçarien 400 sous en la redempció de captius procedents del comtat d'Empúries.¹²⁵ En darrera instància, l'infant Pere es reservà per a ell i per als seus successors el dret de patronat. És a dir, la iniciativa de presentació dels dos preveres o capellans de l'hospital davant el bisbe de Tortosa, per al seu nomenament. Tanmateix, s'establia que l'exercici d'aquestes capellanies era

¹²³ VALLS I TABERNER 1927a, 274–275; cf. FORT I COGUL 1970a, 33.

¹²⁴ ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 363, lligall solt (doc. H-5).

¹²⁵ *Omnibus denique pauperibus ac servitoribus dicti hospitalis, qui intra domum dicti hospitalis expiraverint, fiant supulture sumptibus eiusdem hospitalis et celebrentur singule misse et alium ministretur exequie condcentes, prout iuxta morem ecclesie in casibus similibus est fieri consuetum.*

Statuimus etiam disponimus ad ordinamus, ad arbitrium et approbationem dictorum subdelegatorum, quo annis singulis ante festum Omnium Sanctorum faciat fieri dictus administrator hospitalis centum tunicas de panno grosso, albo vel livido, precii quinque solidorum dicte monete pro qualibet cana Barchinone. Et quod easdem centum tunicas in dicto festo Omnium Sanctorum donet in eodem hospitali amore Domini Dei ac pro remedio et salute animarum dictorum nobilium comitum et nostri et aliorum etiam predictorum.

Quod singulis annis per eundem administratorem convertantur quadrigenti solidos barchinonensium in redempcionem pauperum captivorum pro remedio videlicet ac salute animarum superius expressarum. Ita tamen quod si tales captiuv de dicto comitatu Impuriarum invenirentur ceteris preferantur" (VALLS I TABERNER 1927a, 274–275; cf. FORT I COGUL 1970a, 33).

incompatible amb altres funcions eclesiàstiques.¹²⁶

El document fundacional té moltes altres clàusules interessants, però les abordaré més endavant en parlar pròpiament de l'edifici. En qualsevol cas, cal tenir que present que, el 1991, l'historiador Manuel Romero Tallafigo, en un estudi realitzat conjuntament amb la filòloga Maria Teresa Palet, donà a conèixer un nou document, inèdit fins llavors i pertanyent al fons de l'Archivo de la Fundación de la Casa Ducal de Medinaceli, datat a 12 de setembre de 1346.¹²⁷ Es tracta d'un trasllat de la citada acta fundacional signada el 8 de novembre de 1344, al qual se li afegí un apèndix amb una sèrie de correccions i esmenes que modificaven puntualment les condicions de la primera dotació. Amb aquests canvis es volia garantir una major eficàcia i seguretat en la percepció de les rendes del subsidi del comtat de les muntanyes de Prades. En segon lloc s'atorgava al bisbe de Tortosa un paper més actiu en termes econòmics, fins al punt que seria necessària la seva aprovació i arbitratge, en cas de redempció o alteració de les rendes anuals. En darrera instància, també s'introduïren variants a propòsit de la presentació i nomenaments de l'administrador i dels capellans.

A partir d'aquest segon document, M. Romero va retardar la data real de fundació de l'hospital al 12 de setembre de 1346.¹²⁸ Val a dir que inclús ha estat acceptada de forma oficial, com ho demostra la celebració del 650 aniversari del neixement de l'Hospitalet de l'Infant l'any 1996. No obstant això, tot i l'ambigüitat de la documentació, hi ha diversos aspectes que com a mínim posen en dubte aquesta proposta. Així, per exemple, en l'escriptura del 8 de novembre de 1344, havia quedat prou clara l'autorització i confirmació del papa Climent VI per a la construcció de l'hospital del Coll de Balaguer. A més a més, en la làpida commemorativa de la fundació de la

---

¹²⁶ VALLS I TABERNER 1927a, 276-277; cf. FORT I COGUL 1970a, 33; ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 720 (doc. H-12).

¹²⁷ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, docs. 698 i 702. En realitat són dos documents, un d'original en pergami, i una còpia en format còdex, inventariats en el fons de l'ADM amb els números 698 i 702 respectivament. L'original, en un principi, estava compost per quatre pergamins cosits entre sí, dels quals sols n'han arribat tres. En l'actualitat mesura quasi 3,5 m de llarg i 1 d'ample. D'altra banda, la còpia en format còdex, fou l'emprada per M. Romero en la transcripció íntegra que adjunta en el seu estudi: ROMERO-PALET 1990, doc. 63.

¹²⁸ ROMERO-PALET 1991, 62.

institució, desapareguda al començament de la dècada de 1900, hi havia inscrit l'any 1344 i no el 1346. Finalment, en la introducció d'un capbreu de 1553 de les propietats de l'hospital a Pratedip, es fa una breu explicació de la seva constitució i s'explicita, clarament, que fou fundat el 8 de novembre de 1344.¹²⁹

Hi ha, però, altres qüestions a valorar. D'una banda, en un instrument de 19 d'octubre de 1345, s'afirma que l'hospital gaudia de bones rendes, alhora que es dona a entendre que ja s'estava construint.¹³⁰ En canvi, sabem que poc després, el 6 d'agost de 1346, l'infant Pere va manifestar al bisbe de Tortosa, fra Bernat Oliver (1346-1348),¹³¹ que els materials i ciment reunits per a l'obra de l'hospital s'estaven fent malbé i que es deteriorarien totalment sinó s'emprenia d'immediat la construcció.¹³² Per aquest motiu, havia demanat esmerçar 850 lliures provinents del testament del difunt comte d'Empúries Malgaulí, en principi destinades a maridar donzelles i vestir pobres, per a la fàbrica de l'hospital del Coll de Balaguer. Curiosament, aquesta demanda ja havia estat aprovada pel papa Climent VI el 2 de març de 1346,¹³³ però no fou fins al citat 6 d'agost, que el bisbe de Tortosa no en donà el vistiplau definitiu.

Així doncs i partint de la informació documental de què disposem, crec que la fundació de l'hospital cal situar-la el 1344, com s'havia vingut defensant tradicionalment. Alhora, si bé no es pot afirmar que el 1346 ja s'haguessin iniciat les obres pròpiament dites, almenys sí sabem que s'hi havien anat portant materials per a la seva construcció. D'aquesta manera, el document signat i llegit segons consta en la pròpia escriptura, el 12 de

¹²⁹ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 720 (doc. H-12).

¹³⁰ *Distribui possemus et convertere in constructione cuiusdam hospitalis, quod, Deo propicio, apud Collem de Balaguerio, diocesi dertusensis, construhere intendimus et iam dotavimus (...)* (ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 700; ap. ROMERO-PALET 1990, doc. 60).

¹³¹ Anteriorment, entre 1345 i 1346, havia ocupat la cadira de Barcelona (v. PUIG PUIG 1929, 251-254).

¹³² *Attendentes etiam nobis pro parte vestri dicti incliti domini infantis expositum extitisse quod materia et cementum pro dicti hospitalis et edificiorum eiusdem opere congregata, sunt corrupta in aliqua parte sui et quod corrumperentur omnino nisi citius in opere ponerentur* (ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 701; ap. ROMERO-PALET 1990, doc. 62).

¹³³ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 702; cf. ROMERO-PALET 1990, doc. 63.

setembre de 1346 davant l'església parroquial de Pratedip, no seria res més que una confirmació i correcció de la primera acta fundacional, atorgada el 1344.

Ja per acabar, tot i que el 12 de novembre de 1358 l'infant Pere va prendre l'hàbit franciscà al convent de Sant Francesc de Barcelona,¹³⁴ continuà pendent de qualsevol afer vinculat amb l'hospital,¹³⁵ fins morir a la ciutat italiana de Pisa el 4 de novembre de 1381.¹³⁶

DOCUMENTACIÓ CONSERVADA

Establir la seqüència exacta del procés constructiu de l'hospital del Coll de Balaguer, és força complicat degut a la poca documentació que ens ha arribat. Aquesta es troba repartida bàsicament entre els arxius de la Corona d'Aragó, Capítular de Tortosa i l'Archivo de la Fundación de la Casa Ducal de Medinaceli.

Pel que fa a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, conserva vuit llibres de comptes, catalogats en la secció "Varia de Cancelleria" amb els números de registre 360-367 i corresponents als anys 1354, 1361, 1362, 1363, 1367, 1369, 1407 i 1411 respectivament. Es tracta d'una sèrie de volums on es troben especificats tots els cobraments i despeses de la institució.¹³⁷ Alhora, en un principi també inclouen un petit quadern amb la relació dels pobres, malalts i resta de gent que hi eren acollits diàriament, així com un inventari dels béns mobles i immobles de l'hospital. Malauradament, sols s'han conservat els

¹³⁴ *Die lune, duodecima die novembris, anno a Nativitate Domini M CCC quinquagesimo IX, interavit dominus infans Petrus, quomes Ripacurcie e muntanearum de Pradis, patrusque domini regis Petri, tunc reclinantis, monestorium Fratrum Minorum, accipiendo habitum ordinis Beati Francisci, et sequenti anno incepit per ecclesias Barchinone predicare* (AHCB, *Crònica del Racional*, ms. L-5, doc. 58).

¹³⁵ En aquest sentit, sabem que estant a Barcelona, l'infant Pere requeri la presència de l'administrador de l'hospital el 1361 i el 1362 (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361, ff. 58r-67r; reg. 362, f. 44r; doc. H-2 i H-3).

¹³⁶ Al seu segon fill Joan, deixà en herència el comtat de les muntanyes de Prades i la baronia d'Entença. Una transcripció d'aquest testament el trobem a IVARS 1921, 102-113.

El 1386, el seu fill Alfons, duc de Gandia i comte de Ribagorça, el portà a enterrar als franciscans de València (ROMERO-PALET 1991, 64). L'infant Pere, entre altres motius, és conegut pel seu tractat *De vita moribus et regimine principum*, tot s'ha de dir, no gaire original (v. VALLS I TABERNER 1927b, 19-63).

¹³⁷ En l'apèndix documental, he inclòs un resum de les dades més interessants d'aquests llibres als docs. H-1 al H-10.

inventaris i “quaderns de pobres” dels registres 360, 363 i 364, i el quadern del registre 362.¹³⁸ Gràcies a la concreció de les dades recollides en aquests llibres, es pot establir de forma aproximada l'evolució de les obres de l'edifici al llarg d'aquests anys, així com la pròpia organització del treball.

D'altra banda, la primera escriptura de l'acta fundacional de la institució datada el 8 de novembre de 1344, consultada i transcrita per Valls i Taberner el 1927, es trobava, com s'ha dit, a l'Arxiu Capitular de Tortosa, però en aquests moments està il·localitzable. El fet que el propi autor no en concretés la signatura, dificulta encara més la seva recerca.

Quant als fons de l'Archivo de la Fundación de la Casa Ducal de Medinaceli, ens interessan les ja mencionades seccions Entença i Prades, en l'actualitat a Toledo. L'únic manuscrit original d'aquesta col·lecció que ha restat a Sevilla, és un exhaustiu inventari de tots els documents de la baronia d'Entença de l'arxiu, redactat per Bernat Josep Llobet el 1667 i que porta per títol *Recopilación e inventario de los autos y otras escrituras de la baronía de Entenza*.¹³⁹ Més recentment, el 1977, Manuel Romero els renumerà. D'acord amb aquesta nova catalogació, destaquen els lligalls 14–16, on trobem diferents aspectes de les relacions entre l'hospital del Coll de Balaguer i la baronia, sobretot pel que fa als anys 1345 i 1349.¹⁴⁰

---

¹³⁸ Els inventaris estan escrits en català, i sols s'empra el llatí en llur encapçalament i acabament. Es feien sobre paper i en un format semblant a l'actual din A-3. En canvi, els “quaderns dels pobres” són de dimensions més reduïdes (120 x 300 mm). Gràcies a aquests últims, sabem el número exacte de persones que van passar per l'hospital al llarg dels anys conservats. Així, el 1354, hi ha constància d'un total de 838 pobres (ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 360, lligall solt); el 1362, hi van ser atesos 1536 pobres (*Ibid.*, reg. 362, lligall solt); el 1363, la xifra augmentà fins a 1663 pobres (*Ibid.*, reg. 363, lligall solt; doc. H-5). En canvi, quant al 1367, s'ha esborrat el número final de la relació total de pobres, degut al mal estat en què es troba el quadern (*Ibid.*, reg. 364, lligall solt). En darrera instància, malgrat que el quadern de 1407 no s'ha conservat, al final del llibre de comptes d'aquest any, s'adjunta un petit paràgraf on s'indica que es va donar almoïna a 1678 persones: “suman minor dels frares, capellans e pobres que l'any damunt dit han presa almoïna en l'espital segons apar en un un libret scrit per menut M DC LXXVIII (...)” (*Ibid.*, reg. 366).

¹³⁹ ADM, *Recopilación o inventario de los autos y otras escrituras de la baronía de Entenza. Compuesto de orden y mandato [...] por Bernardo Joseph Llobet. Año 1667*. L'autor aprofità aquest inventari per tractar diferents qüestions sobre la història i la geografia del lloc i per a mostrar el que ell va conèixer a la baronia d'Entença cap al 1667 (v. SÁNCHEZ GONZÁLEZ 1990, 220–221; ROMERO-PALET 1991, 101, n. 1).

¹⁴⁰ ROMERO 1977, 518.

4.2 Descripció, interpretació i hipòtesi de l'estructura arquitectònica original

Tot i la importància i, sobretot, la singularitat d'aquest hospital dins el panorama del gòtic civil català, solament dos treballs inèdits elaborats per estudiants d'arquitectura el 1979,¹⁴¹ i tres publicacions,¹⁴² han plantejat solucions a la problemàtica de la seva estructura i arquitectura. No obstant això, cal tenir presents dos inconvenients: les poques restes que ens han arribat i les nombroses alteracions que ha patit al llarg dels segles, fruit de les guerres, el pas del temps i els diversos usos que se li han donat, fins al punt que, avui dia, en la seva quasi totalitat està ocupat per cases particulars.

A grans trets, en un principi presentava una planta quadrada, tancada per murs de 54,43 m de llarg i 11,70 d'alçada, sense obertures, a excepció d'uns vestigis a l'extrem nord-est i sageteres. Es van preveure un total de sis torres de més 18 m d'altura, una a cada angle i dues més al mig dels paraments septentrional i meridional respectivament, si bé, a la fi, sembla que sols se'n feren quatre. En la de l'extrem del migdia, com veurem, s'hi va ubicar la porta d'accés al recinte. Al centre del mateix hi havia un gran pati quadrat, d'uns 38 m de costat, entorn al qual s'articulaven les dependències de la institució.

La magnitud de l'establiment i la seva situació en una regió inhòspita com ho era llavors la plana del Coll de Balaguer, són elements prou indicatius del que devia suposar aquesta empresa des del punt de vista constructiu. Segons Fort i Cogul, el propi infant Pere hauria pretès superar en dimensions i importància l'hospital que la seva mare, Blanca d'Anjou, havia fundat al Perelló.¹⁴³ De fet, es tracta de l'edifici més gran erigit al llarg de l'edat mitjana al terme de Tivissa i possiblement també en tot l'antic comtat de Prades.¹⁴⁴ Per exemple, si comparem les seves restes amb les referències documentals que ens han arribat a propòsit del tamany de les altres dues cases assistencials de la zona, és a dir, l'hospital-fortalesa de Sant Jordi d'Alfama

---

¹⁴¹ ADSERÀ-BLASCO-CASTELLVÍ-CORTADA 1979; MARQUÈS-SAGARRA 1978-1979.

¹⁴² FORT I COGUL 1970a; BASSEGODA NONELL 1981; CONEJO 1994.

¹⁴³ FORT I COGUL 1970a, 29.

¹⁴⁴ BRU 1955, 169.

—iniciat el 1201— i el citat hospital de la Font del Perelló —començat entorn el 1310—, comprovem que el del Coll de Balaguer fou el més monumental amb escreix.

Contràriament, com he comentat, la historiografia no s'ha fet excessiu ressò. El 1795, Antonio Vegas pràcticament no va dir-ne res en el seu *Diccionario geográfico-universal*.¹⁴⁵ Joan Bassegoda, d'altra banda, donà a conèixer un interessant fragment del diari de la dama anglesa Lady Holland, que el 1802 havia visitat l'hospital, on donava la seva visió personal.¹⁴⁶ El 1806, l'erudit francès Alexandre Laborde, deia que una part funcionava com a posada, una altra es destinava a fàbrica de vidre, mentre que la resta la gestionava un capellà que gaudia de rendes. En relació a l'edifici, es limità a qualificar-lo de “gran, extens i envoltat d'altres muralles i flanquejat per torres.”¹⁴⁷

Més tard, el 1865, l'inspector d'antiguitats Bonaventura Hernández Sanahuja, va fer una anàlisi de la vila de l'Hospitalet de l'Infant, on inclogué una breu descripció de l'antic establiment del Coll de Balaguer.¹⁴⁸

¹⁴⁵ VEGAS 1795, 260–261.

¹⁴⁶ *Lady Holland relata en su diario que el 20 de diciembre llegaron a Hospitalet, una miserable venta formada dentro de los arruinados muros de una vieja fortaleza. Para huir del humo, que salía en abundancia de la cocina que tenía una sola chimenea, salieron a pasear hacia la playa (...). En la desgraciada venta vieron que había más viajeros que camas y comprobaron como un mercader rico pagó una fuerte suma para tener una de ellas. Lady Holland ocupó uno de los departamentos reservados a huéspedes distinguidos pero antes de acostarse dice que todos se sentaron alrededor de la chimenea componiendo una estampa grotesca digna de ser dibujada* (LADY HOLLAND 1910; ap. BASSEGODA NONELL 1981, 45).

¹⁴⁷ LABORDE [1806] 1974, 161.

¹⁴⁸ *El edificio más notable del Hospitalet es el hospital de pobres peregrinos, que ha dado nombre al pueblo; es una mole completamente cuadrada y de aspecto severo; cada una de sus cuatro caras tiene 75 pasos de longitud que viene á comprender un espacio superficial de 2800 metros cuadrados. Los cuatro muros que cierran el edificio tendrán unos diez metros de altura; son de una robustez extraordinaria, sin ninguna abertura, si se exceptúan las saeteras que por su elevación apenas se distinguen, lo cual con el color negruzco que le han impreso los siglos le dá un aspecto sumamente melancólico, de modo que mirando exteriormente, tiene unas trazas de un castillo de la edad media que un albergue de peregrinos. Sobresalen de la altura de los muros cuatro torreones cuadrados angulares, que por su posición no pueden flanquear el edificio, y en los lienzos N. y del S hay otras dos grandes torres salientes, la primera de poca mas elevación que la muralla á la que está adosada; y la otra que mira al mar, y que puede llamarse de homenaje es de una altura prodigiosa, fortificada con matacanes, almenas y saeteras para la defensa de este costado* (HERNÁNDEZ SANAHUJA, “Ruinas del antiguo pueblo de Oleastrum”, ff. 3v–4r, J. Massó i J. Menchón (eds.) 1991, 18).

Desconec, però, si el va descriure de forma fidel, és a dir, tal com estava en el moment en què el va veure. Sorprèn, per exemple, que parli de l'existència de sis torres, atès que només quaranta anys després, al començament del s. xx, sabem que sols n'hi quedaven dues, i posteriorment, d'ençà de 1910, simplement una. Per tant, és probable que Sanahuja hagués escrit una mena de "reconstrucció ideal" de l'hospital, a partir de les restes que va poder contemplar *in situ*.

Al marge de la informació que ens proporcionen aquests estudis i manuscrits, comptem amb un seguit de fotografies de la fi del s. xix i mitjan s. xx, que aporten dades molt interessants pel que fa a estructures ja desaparegudes. D'altra banda, remeto al dibuix d'una planta i una perspectiva de l'edifici, sense signar, encara que penso que el devia fer en Cèsar Martinell cap al 1930 (làm. 90).¹⁴⁹ Malgrat que en un principi podria semblar molt suggerent, no proporciona dades rellevants, ans al contrari confon més, ja que la planta no està reproduïda correctament. Les torres septentrional i meridional, en lloc d'estar ubicades al mig dels seus respectius murs, estan desplaçades cap a llevant. Pel que fa a la distribució interna dels espais, tampoc no es pot fer cap valoració, ja que sembla haver-se fet sense seguir cap mena de criteri.

Arribats en aquest punt, cal girar el cap envers la documentació. A l'Arxiu de la Corona d'Aragó es conserven tres inventaris dels béns de la institució dels anys 1355, 1364 i 1368. El 1992, Antoni Novell publicà la transcripció del corresponent al 1364, datat a 19 de març.¹⁵⁰ És molt interessant quant als objectes enumerats, com ara mobiliari, llibres, armes, etc. En canvi, no aporta gaire en relació a les dependències de l'edifici. Sols s'esmenten la capella, la cuina, el magatzem, l'estable i el celler, a banda d'un altre celler que tenien al proper feu de Banyoles¹⁵¹ i una casa a Tivissa.

---

¹⁴⁹ Aquesta fotografia l'he pogut veure a l'Arxiu Mas, i si bé es desconeix la procedència, en el revers està escrit en llapis el nom del propi Martinell. Recordem que aquest autor va fer un estudi sobre alguns hospitals medievals catalans i entre ells el del Coll de Balaguer (MARTINELL 1935a). A part d'aquesta imatge fotogràfica, però, no conec cap altra referència a aquest dibuix.

¹⁵⁰ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, lligall solt (doc. H-6); cf. NOVELL 1992, 25-28. Les signatures dels dos inventaris de 1355 i 1368, són respectivament ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, lligall solt; reg. 364, lligall solt.

¹⁵¹ Banyoles, era un territori al nord de Tivissa, que havia estat instituït el 1295 per Guillem d'Entença. El 1348 Berenguer de Puig, senyor de Banyoles, el va vendre per 60 000

Recentment, el mateix Antoni Novell ha trobat dos nous documents, inèdits, pertanyents als fons de l'Archivo de la Fundación de la Casa Ducal de Medinaceli. El primer és un inventari de l'any 1459, on es constaten les següents estances i espais: la cambra dels pescadors, el menjador, la cambra del comte, la cambra d'una torre, la cambra dels preveres, la casa dels pobres, el rebost, la cuina, el celler, el porxo, el forn, la cambra de l'hospitaler, l'estable, l'hostal i una torre.¹⁵² Amb tot no devia ser completament exhaustiu ja que, per exemple, hi manca la capella, alhora que tan sols s'esmenta una torre.

El segon document és de 1526. Es tracta de la promulgació d'unes noves ordinacions per part del duc de Cardona i comte de Prades, Ferran Ramon I, llavors propietari de l'hospital.¹⁵³ Prèviament, el duc havia encarregat a un tal Onofre de Copons, un informe-inventari sobre l'estat en què es trobava l'edifici, redactat pel notari Agustí Torres. Aquest inclou una detallada descripció que, ara per ara, és la font coneguda més antiga i rellevant per a l'estudi, anàlisi i comprensió de la distribució arquitectònica interna de l'hospital.¹⁵⁴

ANÀLISI ARQUITECTÒNICA

Bonaventura Hernández Sanahuja deia que *los cuatro muros que cierran el edificio son de una robustez extraordinaria, sin ninguna abertura, si se exceptuan las saeteras*.¹⁵⁵ De fet, l'austeritat i l'absència de decoració són dues de les característiques que millor defineixen l'establiment. Malauradament, dels "quatre murs" citats per Sanahuja, sols resten dempeus

---

sous de Barcelona a Pere Reverte, natural de Garcia. Immediatament, però, presentà obligadament a l'infant Pere la fadiga de la torre i el lloc, al costat de la illeta o algira dels Xueps, a la vora de l'Ebre, i pagant aquell mateix preu, es quedà amb la plenitud de pietat d'aquest feu (ADM, *Secció Entença*, lligall 14, docs. 672, 674-676; ap. ROMERO-PALET 1991, 63 i n. 50).

¹⁵² ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 749.

¹⁵³ El comtat de Prades havia quedat lligat a la casa de Cardona des de 1425, fruit del matrimoni entre Joana de Prades (àlies Gonçalva Ximènez) i Joan Ramon Folc de Cardona. Vegeu ROMERO-PALET 1991, 73-74. Cal tenir present que el comtat de Cardona esdevingué ducat d'ençà de 1491.

¹⁵⁴ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

¹⁵⁵ HERNÁNDEZ SANAHUJA, "Ruinas del antiguo pueblo de Oleastrum", f. 4r, J. Massó i J. Menchón (eds.) 1991, 18.

l'occidental, la major part del septentrional i molt fragmentadament el meridional. De l'oriental tans sols ens queda el corresponent al portal d'entrada de l'actual plaça del Pou (làm. 103) i part d'una rafa situada en l'extrem sud-est, avui parcialment integrada en una casa particular (làm. 109). Fins al 1968, també s'havia conservat en bon estat tot el parament nord-est que, a més a més, servia de façana de l'església parroquial de l'Hospitalet de l'Infant (làm. 87). Incomprendiblement, es va llençar a terra per construir-hi un supermercat i un cinema.

L'aparell emprat fou maçoneria de pedra local, unida mitjançant un pobre morter de calç mesclada amb sorra¹⁵⁶ i aplicada per filades successives mitjançant l'ús d'encofrats, tal com es pot apreciar en el mur occidental (làm. 98). Per contra, tan sols es van treballar les pedres corresponents a les cantonades, les sageteres i les dovelles dels arcs, finestres i portes. D'altra banda, unes intervencions arqueològiques realitzades el 1986, van demostrar que tot l'edifici descansa directament sobre la roca mare, atès que no s'hi va trobar cap banquetta ni rasa de fonamentació.¹⁵⁷

Quant a les sageteres les trobem en la part inferior del parament occidental i septentrional, a la torre i en tres nivells superposats del mur nord-oriental. Aquest tipus d'obertura, molt habitual en tot tipus de fortificacions, solien tenir una finalitat defensiva. De totes maneres, en l'hospital del Coll de Balaguer sembla que desenvolupaven una funció diferent. Penso que, igual que en altres hospitals medievals, una de les preocupacions més importants durant la construcció de l'edifici fou la ventilació de l'interior del recinte. En aquest sentit, remeto a la infermeria del monestir cistercenc d'Ourscamps (s. XIII; làm. 21-22) i a l'hospital de Notre-Dame de Fonenilles a Tonnerre (s. XIII; làm. 43), a França, on es construïren finestres que podien obrir-se amb aquesta finalitat.

En el cas que ens ocupa, però, el problema devia ser encara més complicat, degut a l'exigència defensiva que condicionava l'absència d'obertures en els murs exteriors. Això ens porta novament a les sageteres.

---

¹⁵⁶ Així consta en nombroses referències documentals a propòsit de la seva construcció, com és el cas d'aquesta notícia de 13 de març de 1367: "A don Olzina de Mont Roig, que mescla cals ab arena per fer morter, a ops de la [to]rra.....5 [...]" (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, f. 64r).

¹⁵⁷ BOSCH-ROVIRA 1986, cap. 6.

Realitzades amb carreus ben tallats, estan resoltes mitjançant un simple esplandit lateral creixent de fora cap a dins (làm. 106). Fins aquí no hi ha variacions en relació a la tipologia més comuna de sagetera, amb l'excepció que el considerable gruix dels murs, redueix el camp de visió exterior al no-res, de manera que la seva eficàcia defensiva hauria estat completament nul·la.¹⁵⁸ Per aquest motiu és versemblant que, en realitat, s'haguessin projectat per facilitar, tot i que d'una forma molt minsa, l'entrada d'aire i la ventilació de l'hospital. Tanmateix, també s'hauria establert algun sistema de portes de tancament per aïllar l'interior en els mesos d'hivern i quan quan es produïa algun atac.

Un altre dels elements que millor definien el caràcter fortificat de l'hospital eren les torres. Se'n van projectar sis, una a cadascun dels angles i dues més al mig dels murs septentrional i meridional respectivament. En qualsevol cas, no podem afirmar si es van arribar a construir totes. La descripció d'Onofre de Copons de 1526, sols en parla de quatre. En canvi, en la d'Hernàndez Sanahuja de 1865, com ja hem vist, es feia esment a l'existència de les sis.¹⁵⁹ Malauradament, la documentació tampoc no ajuda a resoldre el problema, ja que només ha deixat constància de la construcció de dues de les torres, en el tercer quart del s. XIV.¹⁶⁰

L'única conservada és la de tramuntana (làm. 101-102). Sobresurt de la vertical del mur 3,50 m, amb una amplada de 5,25, mentre que l'alçada és de 18,47 m, és a dir, superant en 6,80 el punt màxim dels murs.¹⁶¹ La part superior està rematada per merlets que, durant molt de temps, romangueren tapiats, però als quals se'ls retornà el seu aspecte original amb motiu d'uns treballs de restauració a mitjan de la dècada de 1980.

---

¹⁵⁸ En aquest sentit, remeto a un interessant estudi sobre la visibilitat i perspectiva que oferien les sageteres d'un bon nombre de castells medievals francesos, projectades amb una finalitat defensiva. Veiem que els resultats obtinguts són molt diferents i allunyats als que proporcionarien les sageteres de l'hospital del Coll de Balaguer (v. DURAND 1998, 257-274).

¹⁵⁹ HERNÁNDEZ SANAHUJA, "Ruinas del antiguo pueblo de Oleastrum", f. 4r, J. Massó i J. Menchón (eds.) 1991, 18.

¹⁶⁰ ACA, *Varia de Cancellaria*, regs. 364 i 365 (doc. H-7 i H-8).

¹⁶¹ BASSEGODA NONELL 1981, 41. En relació a aquesta torre, la descripció d'Hernàndez Sanahuja és novament confusa, ja que deia que sols era una mica més elevada que el mur, afirmació que es contradiu amb la diferència de 6,80 m. en l'alçada d'una i altra estructura (v. HERNÁNDEZ SANAHUJA, "Ruinas del antiguo pueblo de Oleastrum", f. 4r, J. Massó i J. Menchón (eds.) 1991, 18).

Pel que fa a les quatre torres angulars, cal remetre a fotografies antigues, de principi i mitjan s. xx, on encara es podia veure l'arrencament de la corresponent a l'extrem nord-est,¹⁶² així com la del cantó nord-oest (lâm. 83–84). En canvi, de les hipotèticament ubicades en els angles sud-oest i sud-est, no ens ha quedat res. Menció a banda mereix l'aixecada al mig del mur meridional. Restà dempeus fins el 20 de juliol de 1910, data en què es va ensorrar a causa d'una forta ventada (lâm. 89). Una instantània anterior al seu enderrocament, és l'únic i alhora valuós testimoni que disposem, el qual ens ha permès de conèixer les seves característiques arquitectòniques. Era de majors dimensions que la seva oposada del mur septentrional, aspecte que ja havia estat destacat per Hernández Sanahuja.¹⁶³ En qualsevol cas, hi ha indicis que fan pensar que aquesta torre va patir una severa modificació. A. Novell ja va apuntar en una nota a peu de pàgina que havia estat completament refeta al s. xvii.¹⁶⁴ Malgrat que no aportava cap referència documental que confirmés aquesta hipòtesi, una anàlisi acurada de la torre demostra que Novell no deu anar errat.

A diferència del sistema constructiu emprat en la torre septentrional o en la resta de murs de l'edifici, és a dir, carreus regulars als angles i maçoneria en el rebliment, en aquest cas estava constituïda quasi íntegrament per carreus regulars. Solament el cos central era de maçoneria.¹⁶⁵ Aquells carreus, tanmateix, eren de dimensions més petites i estaven aliniats i disposats de forma diferent als de la resta de l'establiment. Inclús el morter

---

¹⁶² Avui dia, en l'angle on originàriament es trobava aquesta torre, s'hi pot veure encara una mena de peanya força curiosa, que sens dubte pertany a l'edifici primitiu, ja que està perfectament lligada al mur (lâm. 105). La seva composició és original, si bé desconec la finalitat. Podria haver servit de suport d'alguna imatge, corresponent possiblement a sant Pere o sant Pau, als quals estava dedicada la institució. De fet, en molts edificis medievals fou habitual la presència d'escultures de sants o promotors en els angles dels mateixos. En qualsevol cas, aquesta peanya té una forma molt estranya i no sembla tenir prou base com perquè hi quedés perfectament estabilitzada una figura.

¹⁶³ Textualment, Sanahuja havia afirmat que la torre que *puede llamarse del homenaje es de una altura prodigiosa, fortificada con matacanes, almenas y saeteras para la defensa de este costado* (HERNÁNDEZ SANAHUJA, "Ruinas del antiguo pueblo de Oleastrum", f. 4r, J. Massó i J. Menchón (eds.) 1991, 18).

¹⁶⁴ NOVELL 1992, 16.

¹⁶⁵ Aquest cos fet de maçoneria, en el moment en què es féu la fotografia estava en molt mal estat, ja que s'hi aprecia una gran esquerda que pràcticament la dividia en dos de dalt a baix.

usat per lligar-los, presentava una aparença molt més perfilada que en cap altre punt de l'edifici. En darrera instància, la torre estava rematada per un imponent matacà sostingut per mènsules i per un altre cos afegit, aquest últim clarament posterior a l'època que ens interessa (lâm. 89).

En la mateixa línia d'Antoni Novell, penso que efectivament la torre es va refer. Si bé no es pot concretar la data exacta, sens dubte, va ser amb posterioritat al 1526, ja que aquest any es trobava en perfecte estat de conservació.¹⁶⁶ En canvi, és més difícil saber si la primitiva es va arribar a aterrar completament o no. Cas d'haver romàs, podríem argumentar que li havia pertangut el llenç central de maçoneria, entremig del qual, a més a més, s'hi veuen alguns carreus tallats a l'estil de la resta de la fàbrica. No obstant això, en la fotografia no s'aprecia cap detall que testimonii la unió de dos cossos diferents, és a dir, el de la torre original i el de la reforma posterior. Sigui com vulgui, és evident que a la fi se'n féu una de més gran, però en canvi no sembla tan clar que el sistema emprat fos l'encertat. Així, la gran esquerra que afectava a tot el conjunt de dalt a baix, era fruit d'una mala construcció, motivada segurament per un assentament diferencial de les estructures, que hauria generat moviments i la conseqüent separació de les pedres del mur de maçoneria.

En darrera instància, hi ha una altra dada prou significativa. L'entrada original del recinte es feia a través d'una porta situada en la part inferior d'aquesta torre del migdia, i no per la que s'ha conservat al parament oriental i que comunica amb l'actual plaça del Pou de l'Hospitalet de l'Infant (lâm. 103). Aquesta última és posterior, com ho testimonia l'ús de maons en el seu arc escarsser. Es tracta d'una tècnica que, en cap cas, no es pot associar amb la fàbrica medieval de l'hospital, però sí a reformes o intervencions més tardanes.¹⁶⁷ Finalment, els brancals sobre els que es recolza l'arc, es van resoldre amb carreus reaprofitats. Així doncs, és

---

¹⁶⁶ Així consta en la descripció d'Onofre de Copons: ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

¹⁶⁷ En alguns espais interiors del cantó septentrional de l'hospital, hi havia arcs fets igualment de maons a l'estil dels de la porta de la plaça del Pou. Malauradament es van destruir amb motiu de les obres de restauració i habilitació de l'actual Biblioteca Municipal (lâm. 95). En qualsevol cas, crec que pertanyien a la mateixa època en què es féu aquella porta.

probable que aquesta porta s'hagués obert en el mateix moment en què es va refer o remodelar la torre meridional.¹⁶⁸

F. M. Bru fou el primer en dir que l'entrada de l'hospital estava situada sota d'aquesta torre.¹⁶⁹ Malgrat que aquesta hipòtesi fou posteriorment acceptada per altres historiadors,¹⁷⁰ l'autor no havia esmentat la base documental en què basava la seva afirmació. En aquest sentit, però, he pogut comprovar que Bru havia consultat les ordinacions promulgades el 1526 pel duc de Cardona Ferran Ramon I, conservades a l'Archivo de la Fundación de la Casa Ducal de Medinaceli, on s'inclou la descripció d'Onofre de Copons. Aquí, es diu textualment: "Primerament se troba la porta forana y principal (...); entrant per dita porta és desota la torre (...)." ¹⁷¹ Tanmateix, he trobat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, una nova referència inèdita, en aquest cas de 1369, on es fa esment a la construcció de la "torra del portal desús l'espital." ¹⁷² La notícia confirma la presència de l'entrada a la torre meridional i, a més a més, és útil per situar cronològicament l'inici de la mateixa.

De totes maneres, a la fotografia d'aquesta torre no s'observa cap dovella, arc ceg, ni cap mena d'indici de l'existència d'una porta anterior (lám. 89).¹⁷³ A partir d'aquest pressupòsit, el 1994 vaig plantejar que en lloc d'estar situada en la part frontal, la porta podria haver estat ubicada en un dels seus costats laterals, que queden amagats a la fotografia.¹⁷⁴ Amb tot, penso que aquesta no és la interpretació més encertada, ja que tota valoració s'ha de supeditar a l'esmentada reforma del s. XVII o XVIII, moment en què l'accés primitiu hauria estat substituït pel de la plaça del Pou.

---

¹⁶⁸ A partir dels dubtes que oferien aquests brancals, en un treball anterior vaig apuntar que la porta de la plaça del Pou podria ser parcialment original (CONEJO 1994, 29-30). En qualsevol cas, un anàlisi més acurat fa pensar la seva pertinença a una època posterior.

¹⁶⁹ BRU 1955, 169.

¹⁷⁰ FORT I COGUL 1970a, 30; J. BASSEGODA NONELL 1981, 42; CATALÀ ROCA 1979-1983, IV: 196.

¹⁷¹ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

¹⁷² ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 365, f. 51r (doc. H-8).

¹⁷³ En aquest sentit, les paraules d'A. Bonfill (1903, 508) segons el qual el 1903, damunt la llinda d'accés a la torre més alta —la meridional—, encara hi havia la làpida amb la inscripció commemorativa de la fundació de la institució, s'haurien de prendre més com una interpretació o suposició, que no pas al peu de la lletra.

¹⁷⁴ CONEJO 1994, 25-26.

D'altra banda, al marge de l'evidència documental, també comptem amb una sèrie d'elements arquitectònics que ratificarien l'existència d'aquesta porta. En aquest sentit, ha estat fonamental determinar els límits d'una nau adossada a la crugia meridional, en l'actualitat integrada dins de cases particulars que alteren llur estructura original i dificulten el seu anàlisi. S'han conservat, però, carreus que formaven part dels dos vèrtexs del mur que la tancava pel seu extrem oriental (làm. 108). Així, s'ha pogut demostrar, que la nau acabava justament al davant d'on hauria estat ubicada la torre del migdia. Aquesta solució, que *a priori* podria semblar irrellevant, estava condicionada per la presència de la porta en aquella torre, ja que si la nau s'hagués fet més llarga, s'hauria interromput l'accés a l'interior del recinte (làm. 97).

ANÀLISI DE LES ESTRUCTURES I DEPENDÈNCIES INTERIORS

Si de les estructures perimetrals s'han conservat pocs, però suficients vestigis per fer-nos una idea de l'aspecte original de l'exterior, no podem dir el mateix de les estructures interiors. Sols ens queden tres arcs diafragmes sencers, tres més de tapiats, i algunes portes de comunicació interna i finestres.

Abans de tot, cal remetre novament a l'acta fundacional de la institució. L'infant Pere havia establert que l'hospital comptaria amb dos dormitoris per a l'acolliments de pobres, malalts i pelegrins: un destinat a vint-i-cinc homes, i un altre per a quinze dones.¹⁷⁵ Si bé no estem parlant d'un nombre excessivament elevat de llits, més si valorem les grans dimensions de l'edifici, és una xifra força raonable tenint en compte que l'establiment es trobava situat en una regió inhòspita i apartada de nuclis habitats importants.¹⁷⁶ La fórmula escollida per dur a terme aquestes naus, fou

---

¹⁷⁵ *Capitulum lectorum qui teneri debent in dicto hospitali pauperibus masculis et mulieribus. Statuimus eciam et disponimus ac ordinamus ad dictorum subdelegatorum arbitrium, at approbacionem quod inter ceteras domos, dicti hospitalis sint in eodem due domus ad invicem separate ad servicium, tenendi ibidem lectos pauperum specialiter destinate in quarum altera, sint et teneantur perpetuo condirecti viginti quinque lecti idonei ad servicium pauperum masculorum et in altera sint et teneantur perpetuo condirecti quindecim lecti idonei ad servicium pauperum mulierum, qui et que ad ipsum hospitale convenerint ad iacendum* (VALLS I TABERNER 1927a, 272). Com es pot apreciar, en aquest fragment s'especifica que els llits sempre havien d'estar ben parats i disposats per a qualsevol contingència.

¹⁷⁶ Val a dir, que el propi infant Pere féu constar en l'acta fundacional, que el seu llit

l'habitual en la majoria d'hospitals medievals catalans, és a dir, grans sales longitudinals resoltes amb arcs diafragma i coberta de fusta.

En aquest sentit, la crugia occidental, que és la que ens ha arribat en millor estat de conservació, devia ser una d'aquestes dues naus previstes ja des d'un començament. En la descripció d'Onofre de Copons de 1526, se'ns diu que estava articulada per vuit arcs, i que tenia una bescambra i una torre en el seu extrem, en clara al·lusió a la que estigué situada en l'angle nord-oest. Afegeix que aquests dos darrers elements estaven força deteriorats, mentre que la nau havia perdut la coberta en dues arcades i mitja, alhora que la resta tampoc no es trobava en bones condicions.¹⁷⁷

En l'actualitat sols queden dempeus tres arcs i l'arrencament de dos més; dels tres restants, en canvi, no hi ha cap rastre (làm. 100). Sostenien una coberta de fusteria plana, constituïda per bigues horitzontals disposades de nord a sud i recolzades damunt senzills permòdols de quart d'esfera convexa.¹⁷⁸ Tots els arcs es recolzaven directament a terra, i no damunt semicolumnes o mènsules, tal com observem en altres edificis de l'època.¹⁷⁹ Aquest fet, tanmateix, feia innecessari l'ús de contraforts o estreps. Si tenim en compte que la funció principal de l'arc és tensar horitzontalment els murs laterals, en aquest cas, les pressions derivades de la coberta es concentraven directament en els punts d'arrencament, és a dir, en el sòcol. D'aquesta manera, i amb la realització de murs més gruixuts, s'estalviaven

---

seria llegat a l'hospital amb tots els seus paraments, afegint que els seus successors haurien de fer el mateix (VALLS I TABERNER 1927a, 275-276; FORT I COGUL 1970a, 33). La donació de llits als hospitals per part de gent important, era una pràctica força habitual. De totes maneres, com solien ser molt rics, se solien revendre per comprar-ne d'altres més barats i més útils per a la finalitat de la institució.

¹⁷⁷ Onofre de Copons parla de "hun dormidor larch ab vuyt arcades y una descambra, y al cap una torra tot dolent y molt mal cubert, car la torra y descambra stan totes descuberte, y lo dormidor en dues archades y mitja descubert y la resta prou dolent." (ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713; doc. H-11).

¹⁷⁸ La coberta plana de fusta sobre arcs diafragma, no era el sistema més corrent, ja que normalment es preferia usar cobertes de dos aiguavessos, a l'estil dels dormitoris de Santes Creus i Poblet (làm. 78), o als hospitals d'Olesa de Bonesvalls (làm. 67), Vic (làm. 70) i més tardanament al de la Santa Creu de Barcelona (làm. 136-138)

¹⁷⁹ En aquest sentit, Joan Fuguet (1998, 225-236), estableix una certa classificació dels espais coberts amb aquest tipus d'arc, tot concretant que els edificis del cister solien recolzar-los sobre mènsules, mentre que en les construccions templeres era més habitual l'ús de pilarets o semicolumnes adossades a la paret.

aplicar elements de reforç en l'exterior del conjunt.¹⁸⁰ D'altra banda, pel costat que donava al pati central, entre arc i arc, s'hi van col·locar sengles finestres de mig punt amb esplandit, que il·luminaven l'interior de la nau. Malauradament sols se n'han conservat dues (làm. 99), i una tercera situada en la paret mitgera separava aquesta crugia de la meridional (làm. 107).

Un altre element interessant és una doble renglera d'orificis que s'aprecien en la part superior del mur interior d'aquesta nau occidental (làm. 99). Aquest tipus de forats, presents en molts edificis medievals, solen ser indicatius dels punts on s'incrustaven les bigues de fusta usades per sostenir les bastides. Si bé el més habitual era tapar-los un cop s'havien acabat les obres, en ocasions es deixaven tal qual. Amb tot, potser caldria pensar en una interpretació diferent. La documentació s'ha fet ressò de la construcció de verdesques entorn el 1362 i 1363.¹⁸¹ Es tracten d'unes estructures, normalment de fusta, que s'ubicaven en les parts altes dels murs dels castells i de tota mena de fortalesa, a mode de pasarel·la plana, coberta o no. Aquells forats, doncs, podrien haver servit per encastar les esmentades verdesques a la paret.

D'altra banda, segons Joan Bassegoda, les quatre ales de l'hospital estaven constituïdes per sengles naus d'un sol nivell i articulades íntegrament mitjançant arcs diafragma, és a dir idèntiques a l'occidental.¹⁸² De fet, aquesta havia estat la postura defensada tradicionalment,¹⁸³ si bé, jo mateix, ja vaig proposar algunes puntualitzacions.¹⁸⁴ En qualsevol cas, una anàlisi més acurada dels vestigis conservats i, sobretot, dels que han quedat amagats dins algunes cases particulars, han permès modificar aquesta idea primitiva.

Pel que fa al sector nord-occidental, unes cales arqueològiques realitzades el 1986, van documentar l'existència de tres espais disposats longitudinalment (làm. 97).¹⁸⁵ En primera instància i annexes al mur perimetral, hi havia dues naus separades entre si per sèries d'arcades de mig

---

¹⁸⁰ Sobre aquestes consideracions tècniques, v. FUGUET 1998, 226.

¹⁸¹ ACA, *Varia de Cancellaria*, regs. 362-363 (doc. H-3 i H-4).

¹⁸² BASSEGODA NONELL 1981, 41.

¹⁸³ Vegeu FORT I COGUL 1970a; 1974; BASSEGODA NONELL 1981; CONEJO 1994.

¹⁸⁴ CONEJO 1994, 46-56.

¹⁸⁵ BOSCH-ROVIRA 1986.

punt, de les quals se'n van conservar dues fins al començament de la dècada de 1990 (làm. 86), quan foren destruïdes indiscriminadament en construir-se la sala d'exposicions i la biblioteca municipal.¹⁸⁶ En segon lloc, hi havia una tercera nau delimitada per una paret mitgera, de la qual tampoc no ens han quedat restes degut a la mateixa i desafortunada intervenció. Cap dels tres àmbits no va comptar amb arcs diafragma, com ho testimonia la presència de permòdols de quart d'esfera convexa, alguns d'ells encara visibles a la sala d'exposicions Infant Pere (làm. 106). L'ús d'aquests elements, confirma que el sostre era pla, compost per bigues de fusta col·locades horitzontalment.

Desconec si damunt d'aquest àmbit es va projectar un segon i inclús un tercer nivell que, en qualsevol cas, ja estaven derruïts el 1526, com es desprèn de la descripció d'Onofre de Copons. En aquest escrit, apareixen referides les diferents estances existents llavors en aquesta crugia de l'hospital. Sols s'esmenta la planta baixa i, en canvi, no es diu res d'un segon o un tercer pis. D'esquerra a dreta, és a dir, començant des de la torre nord-occidental, s'enumeren les següents: una cambra descoberta; una cambra coneguda amb l'apel·latiu de "nova"; una pallissa i un estable;¹⁸⁷ un forn; una cambra que li deien de "l'escaleta"; un espai conegut com "l'hospital o apartament dels pobres"; i finalment una habitació amb llar de foc, per al servei dels pobres (làm. 97).¹⁸⁸

Quant a la crugia nord-oriental, en canvi, hi ha una sèrie d'elements que fan pensar que estava estructurada en tres nivells superposats. En la part superior s'han conservat onze petites finestres que, durant molt de temps, restaren cegades (làm. 105), i que el 1996 foren restaurades i novament obertes, seguint, però, un criteri erroni.¹⁸⁹ Segons J. Bassegoda haurien

---

¹⁸⁶ Al mig de l'actual plaça Berenguer d'Entença de l'Hospitalet de l'Infant, hi ha dues arcades de mig punt, que segons l'Ajuntament corresponien a les que s'havien conservat de la crugia septentrional de l'hospital. De totes maneres, les originals foren destruïdes i les actuals són una reconstrucció mal feta, aprofitant això sí pedres extretes de les runes de l'hospital.

¹⁸⁷ El febrer de 1361, es va dividir un estable en dos àmbits, de manera que un seguís funcionant com a estable i l'altre com a pallissa. Si bé no s'especifica la situació d'aquests espais dins l'hospital, és molt probable que siguin els mateixos referits per Onofre de Copons (v. ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 361, f. 14v; doc. H-2).

¹⁸⁸ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

¹⁸⁹ Si observem l'aspecte que tenien abans d'aquesta intervenció, comprovem que formalment estaven solucionades mitjançant una arc catenari. En canvi, després de la

format part d'una lògia que recorria les quatre façanes de l'edifici i que, més tard, fou tapiada.¹⁹⁰ L'autor estava, almenys, parcialment equivocada, ja que pel que fa a l'ala occidental no hi ha restes de finestres d'aquesta hipotètica lògia. De la resta de naus de l'edifici, en canvi, no es pot dir res ja que no s'han conservat les parts altes dels murs. Sigui com vulgui, aquestes finestres del sí que podrien haver format part d'una galeria, que en un moment determinat fou suprimida. L'objectiu era estructurar aquesta zona de l'hospital en tres pisos. Així, sota d'aquelles finestres s'observen restes de dos rengs superposats de saeteres, en aquest cas obertes enmig de l'aparell de maçoneria. Aquest fet testimonia que corresponen a una època posterior, ja que si s'haguessin projectat des d'un començament, estarien fetes amb carreus ben tallats, com les de la resta de l'edifici. Si bé desconec la disposició anterior, no hi ha dubte de la nova redistribució d'aquesta cantonada de l'edifici.

La descripció d'Onofre de Copons, també ens ha permès de conèixer quines eren les dependències situades en aquest sector el 1526. Es diu que després de la "torre mitgera" —la septentrional—, hi havia quatre apartaments i una nova torre en l'extrem —la nord-oriental—, erigida damunt l'habitació del capellà (làm. 97).¹⁹¹ Pel que fa a aquelles quatre cambres, estaven completament descobertes, i per això és impossible determinar si amb anterioritat al 1526 ja hi havia hagut altres dependències al damunt.

Fins fa poc, la nau occidental era pràcticament l'únic que coneixíem de l'estructura interna original de l'hospital, però recentment s'han posat al descobert les restes d'uns arcs, que ens han dut a plantejar noves hipòtesis. Em refereixo a un arc diafragma apuntat, que avui dia podem contemplar en l'interior d'un bar ubicat dins el canamàs de l'antic hospital, erigit a continuació del quart arc de la crugia occidental, però de tamany més petit

---

restauració desenvolupen un arc apuntat (làm. 104-105).

¹⁹⁰ BASSEGODA NONELL 1981, 42.

¹⁹¹ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

Recentment, amb motiu de l'aterrament d'un edifici situat en aquesta zona, es va poder concretar la situació i dimensions exactes de tres d'aquests apartaments: els dos primers tenien 3,40 m d'amplada, i el tercer 3,70, mentre que les parets mitgeres tenien un gruix de 70 cm.

(làm. 97 i 107). Aquest arc és l'únic que ens hauria arribat d'una nau paral·lela i adossada a aquesta última, de dimensions més reduïdes i que podria haver funcionat com a establia.¹⁹² Tanmateix, també s'ha conservat una petita porta de mig punt en l'extrem meridional d'aquesta nau, que es troba igualment dins d'una casa particular (làm. 97).

Un altre dels sectors que s'ha pogut concretar darrerament, és el meridional. Igual que l'occidental estava compost per dues naus paral·leles, una al costat de l'altra (làm. 97). La més exterior seria de característiques molt semblants a la del cantó nord-oriental, amb tres pisos de sostre pla, com ho testimonien alguns permòdols de quart d'esfera convexa que s'han conservat (làm. 108). La més interior, desconeguda fins ara i a la qual ja m'hi he referit en parlar de la porta d'accés de la torre del migdia, estava articulada per tres arcs diafragma, idèntics en forma i dimensions als de la nau oest. Malauradament no la podem apreciar en tota la seva dimensió. Sols resten l'arrencament d'un arc, un altre de sencer cegat i sols visible parcialment (làm. 109), i possiblement un tercer, que també deu estar tapiat per una de les parets que estructuraven una casa particular.¹⁹³ Encara s'aprecia part d'una altra arcada, de dimensions més reduïdes i de menor llum, que comunicava aquesta crugia amb la nau occidental. Finalment, també s'ha conservat una porta de mig punt, que permetia l'accés a la crugia més meridional (làm. 97 i 109).¹⁹⁴

Aquest esquema queda confirmat en la descripció d'Onofre de Copons.¹⁹⁵ En primer lloc, es diu que un cop creuada la porta situada a la torre del migdia hi havia la cuina i un rebost al costat. Aquest, devia ocupar l'espai corresponent a la cantonada sud-oest, sota la hipotètica torre projectada en aquest punt, que no esmenta el citat Copons i que probablement no s'hauria arribat a construir mai. El rebost estava cobert

---

¹⁹² La descripció d'Onofre de Copons de 1526, tot i que en ocasions és una mica confusa, esmenta l'existència d'una establia "bona y ben obrada", que sembla ubicar just on es trobava aquesta nau (ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11)).

¹⁹³ Vull agrair al Jordi Marquès i la seva família, les facilitats donades per poder veure, fotografiar i estudiar aquests arcs.

¹⁹⁴ Aquesta nau, podria ser una de les dues previstes en l'acta fundacional de l'hospital. Recordem que l'establiment disposaria de dos dormitoris, un per a homes amb capacitat per a 25 llits, i un altre per a dones amb 15 llits (VALLS I TABERNER 1927a, 272).

¹⁹⁵ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

amb una teulada d'un únic aiguavès.¹⁹⁶ Pel que fa a la cuina, de la qual es diu que estava “raonablement obrada”, tenia dues escales que comunicaven amb el pis superior. La primera donava a una cambra amb una xemeneia i a una altra, amb teulada també d'un sol aiguavès. Per la segona escala, de caragol, es pujava a dues habitacions més.

En darrera instància, Onofre de Copons conclouïa que sortint de la cuina i a mà dreta, hi havia un dormitori amb tres arcades, que cal identificar amb la nau meridional interior ja esmentada. El propi autor, afirmava que es trobava en molt males condicions i que inclús semblava com si no s'hagués arribat a acabar mai. Al costat s'erigia un hort amb tres tarongers, que tot i que no s'especifica, devia estar dins del pati central. Enmig d'aquest, finalment, Copons citava la presència d'una sínia, ja documentada des del maig de 1363.¹⁹⁷

Pel que fa a la capella de la institució, estava dedicada als sants patrons de la mateixa, sant Pere i sant Pau. Es trobava en la meitat nord de la nau oriental i, segons Eufemià Fort i Cogul, era de dimensions reduïdes: 4,30 m d'amplada per 8,40 m de longitud.¹⁹⁸ Des de 1851 funcionà com a parròquia del poble. El 1924, sent rector Francesc Abarcat, fou ampliada a càrrec del propi edifici medieval.¹⁹⁹ A aquesta època pertanyien l'espaldanya, la porta neogòtica que servia d'accés i dues finestres rectangulars que s'hi van afegir a l'obra original. Més tard, s'arrebogà part del seu mur exterior per tal de fer-lo servir de paret per jugar a la pilota (làm. 87). Finalment, el 1968, amb motiu de la construcció de la nova església de l'Hospitalet de l'Infant, l'antiga capella fou incomprendiblement aterrada per tal d'edificar-hi un cinema i un supermercat.

---

¹⁹⁶ En aquest sector, durant uns treballs arqueològics duts a terme el 1986, es va trobar una alineació de carreus que semblaven correspondre a un mur irregular que es desenvolupava d'est a oest. A ambdós costats d'aquesta paret, a més, van aparèixer restes d'enterraments. Els esquelets descansaven damunt la roca i no tenien cap tipus de caixa, ni lloses, però estaven col·locats tots ells en la mateixa posició i orientació. Aquest aspecte planteja la hipòtesi que aquest espai va funcionar com a cementiri en un període indeterminat. Després se li devia assignar un ús diferent, com ho testimonia l'existència del mur esmentat que compartimentava aquest sector, així com l'empedrat que cobria els cossos trobats (BOSCH-ROVIRA 1986, cap. 6).

¹⁹⁷ ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 363, ff. 45v i 53r (doc. H-4).

¹⁹⁸ FORT I COGUL, 1970 (1), 26.

¹⁹⁹ BASSEGODA NONELL 1981, 45.

És curiós perquè el 1354, la capella rebia el qualificatiu de “reial.”²⁰⁰ De fet es tracta d'un terme que no torna a aparèixer en cap altre dels documents consultats. Així, sempre és esmentada com a “capella” o “església” sense més apel·latius.²⁰¹ El 1526, segons la descripció d'Onofre de Copons, la meitat de la coberta havia caigut, motiu pel qual s'havia fet una sobreteulada de fulles de fusta i teules, llavors en mal estat. Tanmateix, en l'inventari dels objectes que contenia, s'esmentava un “retaule de guix, ab las imatges de la Verge Maria, de san Pere y de san Pau” i l'altar de fusta “ab sa ara bona.”²⁰² Seguint l'escrit del propi Onofre de Copons, sabem que més enllà de la capella i, a mà dreta, és a dir, en l'angle sud-est de l'edifici, hi havia tres dependències més. La primera era coneguda amb el nom de “cambra dels freres”, de la segona es diu que tenia dues arcades, mentre que de la tercera tan sols se'ns indica que estava parcialment descoberta.

Totes aquestes estances estaven distribuïdes entorn el gran pati central, avui convertit en plaça del Pou de l'Hospitalet de l'Infant. És possible que al pati també hi hagués hagut una escala que permetés l'accés directe als nivells superiors. El 1411, per exemple, es parla de la realització d'una porta per a “la escala de pedra”, si bé no s'especifica la seva ubicació exacta.²⁰³

---

²⁰⁰ “Diluns a x de nohembre doni de loguer a piquers, piquaren pedres de claror per a la capela real (...)” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [10 nov. 1354]).

²⁰¹ En relació a la capella, comptem amb atres referències documentals, en aquest cas de caire més anecdòtic. Així, sabem que el 25 de maig de 1363, s'hi va comprar mitja lliura de caneles de terra i una llàntia de vidre. Més tard, el 26 de setembre del mateix any, es van adquirir un parell de canadelles i dos farraons o fars de vidre (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, ff. 51^v i 78^v).

²⁰² ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

²⁰³ “Pagui a mestre Guillem Bertran, fuster de Guardamar, per les dues portes que féu ell e son macip a la escala de pedra la una. Item l'altra alt [*sic*] al tarrat per tres jorns que obraren ell e son macip que prenien vii sous e la missió.....21 s.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [29 maig 1411]).

Guardamar era un petit nucli creat entorn a una torre de guaita que estava en l'actual Miami Platja. Avui dia encara podem contemplar unes poques restes. Aprofito l'avinentsa per agrair a Santiago Guirro, veí de l'Hospitalet de l'Infant, el seu ajut en la localització de molts dels topònims que he anat trobant en la documentació consultada.

4.3 Dades documentals sobre la construcció de l'hospital: fons documental de l'ACA (1346-1411)

Ja s'ha comentat que una de les fonts documentals més rellevants que ens han arribat per a l'estudi de l'hospital del Coll de Balaguer, són els vuit llibres de comptes, corresponents als registres 360-367 de la sèrie "Varia de Cancelleria" de l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona. Cada volum té unes dimensions de 170 x 460 mm, i estan escrits en català i enquadernats amb pergamí reaprofitat. El seu estat de conservació és força bo, a excepció dels registres 360 i 364, molt deteriorats degut a la presència de multitud de taladres d'arnes, fet que dificulta notablement la seva lectura. Pel que fa als numerats del 360 al 365 presenten una estructura similiar. En primer lloc s'especifiquen les rebudes o cobraments i, a continuació, les dates o despeses diàries, d'acord amb una ordenació cronològica. En darrera instància, la part final de cada volum inclou un petit resum de les rebudes i les dates, i èpoques d'alguns pagaments. En canvi, els registres 366-367, estan concebuts de forma diferent, ja que els cobraments i les despeses estan agrupats per assumptes: censals, salaris, lloguers, compra d'aliments, etc.

El valor historiogràfic d'aquesta reduïda, però important sèrie de vuit exemplars, és determinant per l'elevat nombre de notícies que inclouen sobre qualsevol aspecte referent al funcionament diari de la institució. Així, es pot arribar a establir de forma molt aproximada la seva jerarquització administrativa, l'organització del treball i, òbviament, qualsevol intervenció constructiva que s'hi va dur a terme.

ORGANITZACIÓ DEL TREBALL

A partir dels esmentats llibres de comptes, sabem que la direcció de la fàbrica estava en mans d'un picapedrer, que sovint apareix sota l'apel·latiu de "mestre de l'obra", "mestre pedrapiquer" o senzillament "mestre".²⁰⁴ Sols el trobem quan les obres eren d'una certa rellevància, desapareixent de la documentació quan es feien intervencions puntuals o reformes menys importants. Altrament, s'observa la presència de dos grups diferenciats de

---

²⁰⁴ En relació als obrers i mestres documentats a l'hospital entre 1354-1411, vegeu el quadre 1, que s'adjunta a la fi del present capítol.

treballadors. D'una banda un col·lectiu de picapedrers, manobres, fusters, etc., que simplement restava a l'edifici mentre es duïen a terme tasques constructives i que solien ser ajudants del propi "mestre de l'obra". El període durant el qual havien d'estar a l'hospital, a més a més, devia estar pactat des d'un principi.²⁰⁵ En segon lloc, hi havia un grup que els documents anomenen "companyia de la casa" o simplement "companyia", format per un reduït nombre d'homes que realitzaven tot tipus de feines: des de participar en la construcció, fins a sembrar, segar, netejar, comprar aliments i altres productes, fer de missatgers, etc. Es tractaven dels oficials i personal de la institució, que alhora comptaven amb el seu propi cap o responsable. En qualsevol cas, d'un any per l'altre variaven alguns o molts dels seus membres.

Al marge d'aquests dos grups, puntualment es fa esment a pelegrins o vianants que, en passar per l'hospital, ajudaven a mesclar morter, tallar pedra, paredar, etc.²⁰⁶ En aquesta mateixa línia, també trobem obrers esporàdics, sovint habitants de nuclis propers, que s'hi desplaçaven per donar un cop de mà.²⁰⁷ El mestre director de la fàbrica era l'encarregat de rebre i distribuir el salari dels col·laboradors que formaven part del seu equip i de la resta d'obers que actuaven sota les seves ordres. En canvi, en èpoques de menor activitat on no era necessària la seva presència, la pròpia "companyia" assumia tot el protagonisme en les tasques edílicies, i el seu cap esdevenia l'encarregat de lliurar els pertinents emoluments monetaris entre llurs integrants. Tanmateix, comprovarem que en la documentació s'observa una lleu oscil·lació en el salari dels obrers, que no sempre percebien la mateixa quantitat. Aquest fet és degut a la tasca puntual en què

---

²⁰⁵ El 1411, per exemple, es diu que havia anat a treballar el fuster "Pere Alerany que havia ja complit son temps", és a dir, que havia finalitzat llur "contracte", i al dia següent consta que va abandonar l'obra de l'hospital (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [2-3 oct. 1411]; doc. H-10).

²⁰⁶ Això ho veiem, per exemple, el 15 de setembre de 1354, quan es van donar 8 diners a un caminant que havia ajudat en la construcció (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360; doc. H-1).

²⁰⁷ El 4 de gener de 1369, Pere de Girona, que el 1361 havia format part de la "companyia", anà a l'hospital i aprofità per fer morter. Al dia següent, en canvi, foren Pere Gallart, del proper poble de Corbera (d'Ebre), i Jaume Serra, del lloc dit Fornells, els qui ajudaren, solament durant aquesta jornada, a les obres de l'edifici (v. ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 365, ff. 20v-21r).

estiguessin ocupats en aquell moment, i no a una pèrdua o millora de la seva categoria professional. Així, per exemple, quan treballaven a les pedreres acostumaven a cobrar menys diners.²⁰⁸

En línies generals les obres de l'hospital es realitzaven al llarg de dos períodes de l'any. En primera instància, entre els mesos de gener i juny, i després, a partir del setembre o octubre fins al desembre. A l'estiu, en canvi, s'aprofitava per segar, netejar els molins i els pous, arreglar les sèquies, sembrar, vermar, etc. Els treballs documentats que apareixen amb més assiduitat, fan referència especialment a l'obtenció de pedra en la pedrera i tallar-la a peu de l'edifici, fer morter, anar al bosc per fusta, reparar elements diversos de l'establiment, paredar etc.

En darrer lloc, i deixant de banda allò estrictament vinculat amb l'activitat constructiva, sabem que la neteja de la roba, llençols i altres feines, les realitzava una dona, a qui podem assignar l'apel·latiu "d'hospitalera",²⁰⁹ tenint en compte que aquest era el qualificatiu que se li donava en altres hospitals.²¹⁰

OBRES DOCUMENTADES AMB EL MESTRE FERRER MALET: 1354-1355

La primera notícia que coneixem a propòsit de l'activitat constructiva en l'hospital, data de 1346. A mitjan d'aquest any, se sap que s'havien anat acumulant pedres i altres materials, destinats a la fàbrica de l'edifici.²¹¹ És possible que llavors les obres estiguessin endegades, almenys les fonamentacions, però la documentació no ens permet asseverar-ho amb

²⁰⁸ En relació als salaris i l'organització del treball en les fàbriques medievals, entre molts altres, remeto als estudis de DU COLOMBIER [1953] 1973; JACOBS 1974; ARGILÉS 1992; TERÉS 1994, 389-413; KIMPEL 1995, 11-50; DOMENGE [1997] 1999.

²⁰⁹ "[3 set. 1363] Met en data los quals doni a la dona na Ripolla, per rahó de soldada d'un any que avia stat en servei del spital, a dona per fer les faenes nesesàries al dit spital, lo qual any agué complit digous a xxvii de juny, del qual any li dava c sous, dels quals me féu àppoqua en poder d'en Pere Maymó, notari de Tiviça" (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, f. 73r). El mateix, el 1411: "La muller del barber féu bugada a les tovalles del altar, que per falta de dona enguany no s'eren lavades e féu altra bugada e doni-li per a çabates e pasta" (*Ibid.*, reg. 367, s.f. [2 jun. 1411]).

²¹⁰ Així consta, per exemple, a l'hospital de Lleida. El 28 de setembre de 1450, es va nomenar a un tal Domènec Bertran, nou hospitaler de la institució. Entre altres feines, estava encarregat de la bugada i de tenir net l'edifici (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 329, f. 211v; doc. L-3).

²¹¹ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 701; cf. ROMERO-PALET 1990, doc. 62.

total seguretat. En canvi, tot apunta a què el 1351, l'hospital sí que disposava d'una infraestructura mínima. L'infant Pere, el 22 de novembre, adreçà una carta al papa Climent VI, demanant-li que la capella de l'hospital esdevingués església parroquial. Alhora, afegia que entre altres coses se l'havia dotat amb una renda anual de 450 lliures i amb un terme de terres delimitades, per al manteniment dels pobres que hi anaven per rebre ajut i acolliment.²¹²

Malauradament, però, al marge d'aquestes dues referències, no tenim cap altra evidència dels primers anys de la institució. Per aquest motiu, pren encara més importància el llibre de comptes de l'any 1354, realitzat sota l'administració d'Antoni Salvador.²¹³ Hi trobem documentat al primer “mestre de l'obra” de l'hospital, Ferrer Malet.²¹⁴ De fet, no es tracta d'un personatge desconegut dins el panorama arquitectònic —i possiblement també escultòric—, de la Catalunya de mitjan s. XIV. Segons Josep Vives, fou deixeble del conegut artífex anglès Reinard des Fonoll, lligat fonamentalment a Montblanc i al monestir de Santes Creus.²¹⁵ F. Malet era natural de l'Espluga de Francolí, circumstància que, donada la seva proximitat amb Montblanc, explica el seu contacte amb Fonoll, però en canvi desconec a través de quina via va arribar a l'hospital del Coll de Balaguer. Altrament, el buit documental dels anys 1344–1354, ens impedeix igualment afirmar si Ferrer Malet fou el responsable o no, del projecte original de l'edifici.

Ferrer Malet era lògicament l'operari amb un salari més elevat (3 sous diaris), mentre que els seus col·laboradors cobraven des dels 2 sous i 4 diners de Miquel Vilar i Guillem Devols, o els 2 sous de Domènec Lop,

²¹² *Inter alia eidem hospitali quadrigentas quinquaginta libras in annuis redditibus et quoddam territorium sub certis designatis limitibus pro dote eidem hospitali perpetuo assignavit pro sustentatione pauperum ad ipsum hospitale declinatium et duorum capellanorum in capella ad honorem sanctorum apostolorum predictorum in hospitali predicto constructa institutorum et aliis omnibus hospitali incumbentibus memorato* (AV, *Supplicacionum*, reg. 23, f. 197; ap. VINCKE 1936, 405, doc. 538; cf. FORT I COGUL 1970a, 35).

²¹³ ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 360; doc. H-1.

²¹⁴ “En aquest diluns damunt dit, doni de loguer a [pe]drapiquers e missió [anaren] a pedrera, an Ferrer Malet, mestre de la [ob]ra.....3 s.” (ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 360, s.f. [13 gen. 1354]).

²¹⁵ VIVES MIRET 1964, 13. En qualsevol cas, cal anar amb compte amb les apreciacions d'aquest autor, ja que va vincular Reinard des Fonoll amb la majoria d'empreses arquitectòniques realitzades en aquella època arreu de Catalunya.

Ramon Amexer o Berenguer Cost, als 8 diners dels manobres de menor rang.²¹⁶ La “companyia”, finalment, de la qual n’era responsable un tal Revés, rebien entre 8 i 12 diners.²¹⁷

Malgrat que el llibre es fa ressò de totes les despeses derivades de la fàbrica, aquestes són molt poc específiques a l’hora de concretar en què consistien aquests treballs o en quin punt de l’edifici es duïen a terme. Així, sabem que s’estaven fent les bases dels arcs, i si bé cal suposar-ho, no podem afirmar si el document es refereix als arcs diafragma característics de les naus interiors o a un altre tipus d’arc.²¹⁸

El 29 de maig de 1354, Ferrer Malet se n’anà a l’Espluga de Francolí, atès que s’havia acabat el primer període de treball de l’any.²¹⁹ Amb tot, al dia següent, encara trobem una altra dada, força interessant, segons la qual Miquel Vilar va reparar “l’arch de la casa major prop lo portal sobirà.”²²⁰ Tot i l’ambigüitat de la notícia, sembla referir-se a un edifici o dependència situada al costat de l’entrada principal de l’hospital. Miquel Vilar, juntament amb Guillem Devols, eren els col·laboradors més propers de Malet i els que devien tenir millors aptituds, com ho demostra el seu salari més elevat. En ocasions, és el propi Vilar qui, en lloc del mestre principal, s’encarregava de distribuir els diners que pertocaven a cadascun dels obrers que participaven en la construcció.²²¹

A les acaballes de l’estiu, el 3 de setembre, l’administrador Antoni Salvador anà a l’Espluga de Francolí per demanar a Ferrer Malet que

²¹⁶ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360; doc. H-1. En relació als salaris dels diferents obrers i picapedrers que participaven en la fàbrica de l’hospital, remeto al quadre II, que s’adjunta al final del present capítol.

²¹⁷ És difícil establir amb exactitud els noms dels integrants de la “companyia”. A banda del citat Revés, però, hem de citar a Pere d’Oriola, i uns tals Jacomí i Vinebre.

²¹⁸ “Dissapte a xxvi d’abril perti de Vayl de Lòs, doni de loguer a maestres paredaren peus d.archs e missió an Fferrer Malet.....3 s. / Dimecres a x dies de setembre, doni de loguer e missió an Pere Benet, piquer, piqua peus d.archs.....2 s.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [26 abr. i 10 set. 1354]).

²¹⁹ “En aquest dia se n’[a]nà en Fferrer Malet, a[n]à don [Oliver] ab eyl meam lo mul gris, doni [...] tornant a [...] [mi]ssió.....3 s.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [29 maig 1354]).

²²⁰ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [30 maig 1354].

²²¹ “Dimarts primer dia d’abril, paredan, doni de loguer a piqués e missions an Miquel Vilar.....2 s. 4 d.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [1 abr. 1354]).

reiniciés les obres de l'establiment. Aquest, però, li respongué que en aquells moments li era absolutament impossible.²²² La negativa motivà un cert neguit davant la manca del “mestre de l'obra”, i el propi Salvador romangué a l'Espluga mentre en buscava un altre disposat a substituir-lo. En aquest sentit va rebre el compromís del ja esmentat Ramon Amexer²²³ i d'un tal Berenguer Camarasa. Aquest últim va assumir les funcions de Ferrer Malet, tot i que el seu salari era inferior, tan sols 2 sous i 4 diners.

Les feines documentades fins a la fi de l'any, estaven centrades bàsicament en la talla de pedres a la pedrera,²²⁴ algunes de les quals s'havien de destinar a un portal que no s'especifica.²²⁵ En altres casos, en canvi, sí que hi ha una major concreció, i així sabem que se seguien picant “peus d'arcs”²²⁶ o que es feien permòdols i finestres.²²⁷

Val a dir que durant el mes de desembre, Berenguer Camarasa ja no consta com a màxim responsable de l'obra, sinó Domènec Lop, natural de Tivissa. Alhora, en aquest darrer mes de l'any, es contractaren els serveis de tres fusters de Tarragona, Pere Perpinyà, Jaume Torrents i Miquel Valls. Cadascun d'ells cobrava 3 sous,²²⁸ la mateixa quantitat que havia percebut

---

²²² “Dimecres a III dies de setembre, perti de Pratedip e aní a la Spluga de Francolí per [sa]ber ab en Ff[err]er Malet, si [poria] obrar al espit[a], despis dinar a la Spluga [...] entre totes coses.....12 d. / En aquest dia romanguí en la Spluga, per çò com en Fferrer Malet no podia ana obrar, speram altres menestrals tro al vespre sin porien anar ne[n]gú e pro[...]s'hi d'anar obrar en Camarada e en Ramon Amexer après Sancta [...]” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [3 set. 1354]).

²²³ Pel que fa a Ramon Amexer, sabem que el 1363 estava treballant en la construcció d'un arc per a les tombes reials dels reis Jaume I i Pere III el Cerimoniós, i llurs respectives mullers, al monestir de Poblet. El 9 de gener de 1363, ell i els picapedrers Domingo Franco, Mateu Calvet i Arnau Bosc, van rebre un total de 685 sous i 9 diners, per diversos jornals (v. ALTISENT 1974, 272).

²²⁴ No tots els obrers, però, anaven a la pedrera. Alguns restaven a l'edifici fent altres tasques: “Diluns a x de nohembre doni a piquers que anaren a pedrera, e dos que.s romangueren en la obra e missió an Berenguer Camarasa.....2 s. 4 d.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [10 nov. 1354]).

²²⁵ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [16 set. 1354]; doc. H-1.

²²⁶ “Dimecres a x dies de setembre, doni de loguer e missió an Pere Benet, piquer, piqua peus d'archs.....2 s.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [10 set. 1354]).

²²⁷ “Doni de loguer en l'espital a piquers, piquaren permòdols e finestres de claror, e missió an Domingo Lop.....2 s.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [7 des. 1354]).

²²⁸ “En aquest dia vengueren de Tarragona fusters, per tallarren [sic] fusta, dava a cascú III sous per jorn e missió. Primerament en Pere Perpinyà, en Jacme Torrents en Miquel Vals, fan entre tots tres.....9 s.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [15 des. 1354]).

Ferrer Malet.²²⁹

Dins d'aquest llibre de comptes de 1354, hi ha una sèrie de pergamins sense lligar i datats el 1355, consistents en èpoques de diversa índole, entre els quals n'hi ha quatre que fan referència directament a la fàbrica de l'hospital.²³⁰ D'aquests, tres corresponen al 21 de gener del citat 1355. El primer és una època de 321 sous i 6 diners, subscripta per l'administrador Antoni Salvador a favor de Guillem Cost, picapedrer de l'Alforja, per pedra picada per a l'obra de l'hospital. El segon, és un rebut de 62 sous pagats a l'esmentat Domènec Lop, per la compra de materials constructius. El tercer, és una altra època en benefici del mateix Domènec Lop, en aquest cas de 37 sous i 6 diners, com a gratificació pel seu servei a l'hospital durant set mesos. En darrera instància, tenim un quart pergami, amb data 29 de desembre de 1355, adreçada a Pere Mateu, fuster de Tivissa, que va rebre 579 sous i 4 diners per cairats.

OBRES DOCUMENTADES EL 1361

Els anys immediatament posteriors al 1355, pràcticament no ens han deixat cap document de l'hospital.²³¹ Aquest buit s'allarga fins al 1361, en què tenim un nou llibre de comptes fet igualment sota l'administració d'Antoni Salvador.²³² En qualsevol cas no aporta gaire al coneixement de l'evolució constructiva de l'edifici, atès que no s'hi feren obres d'importància. Una bona mostra d'això és que, a diferència del que hem vist el 1354, no hi ha cap mestre encarregat de la direcció de la fàbrica. De fet, sols hi ha constància de treballs de poca rellevància, dins i fora de l'edifici, duts a terme per la pròpia "companyia", de la qual n'era responsable el picapedrer Guillem Benet, amb un salari diari de 2 sous; la resta d'integrants, en canvi, sols cobraven entre 8 i 12 diners.²³³

²²⁹ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [7 i 15 des. 1354].

²³⁰ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, pergamins solts.

²³¹ En aquest sentit, sols comptem amb l'escriptura datada a 23 de desembre de 1360, mitjançant la qual s'atorgava a l'hospital una renda anual de quatre mil sous provinents de la castellania de Prasdip (ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 704; cf. ROMERO-PALET 1990, doc. 84).

²³² ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361; doc. H-2.

²³³ Els integrants de la companyia que trobem documentats al llarg de 1361, a banda

Pel que fa al primer període de l'any, és a dir, fins a les darrerries del mes de maig, les tasques constructives es van centrar en dividir un estable en dos àmbits, mitjançant l'aixecament d'una paret, per tal que un seguís funcionant com a estable i l'altre com a pallissa.²³⁴ En les obres, a banda de la “companyia”, també hi va col·laborar el fuster de Tivissa Bernat Siquart²³⁵ —amb un salari de 18 diners—, al qual trobarem documentat de forma més o menys regular fins el 1367. Aquest s'encarregava de serrar i polir cabirons, i d'altres feines de fusteria, adreçades en aquest cas al cobriment dels esmentats estable i pallissa. Tanmateix, es féu una tanca per a una vinya propera,²³⁶ alhora que es treballava en un mur situat a prop del pou que hi havia dins el pati de l'edifici.²³⁷

Després del parèntesi estiuenc, en què bàsicament sols es duïen a terme feines vinculades al camp, l'administrador Antoni Salvador anà a Tivissa per demanar els serveis del picapedrer Domènec Lop, a qui ja havíem trobat formant part del grup de col·laboradors de Ferrer Malet el 1354.²³⁸ En qualsevol cas, els llibres de comptes no ens concreten si a la fi va participar o no en algun treball d'àmbit constructiu.²³⁹ En aquest sentit, el més destacable dels últims tres mesos de 1361, és un viatge que Antoni Salvador i Guillem Benet realitzaren a Barcelona per entrevistar-se amb l'infant Pere,

---

del citat Guillem Benet, són Bernat Marqués, Berenguer Sañç, Pere Arquer, Bernat Boquera, Guillem Sescomes, Pere de Girona, Guillem Pentinat, Ramon Sabater, Ramon Bondia, Bernat Artal, Pere Sabater i Bernat Arguerai (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361; doc. H-2).

²³⁴ “[6 febr.] Don de loguer an Guillermo Benet per miganar la casa del stable.....2 s. / (...) [7 febr.] An Guillermo Benet, pareda lo miga per fer una paliça en l'estable.....2 s.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361, f. 14v). Aquests dos àmbits, apareixen referits en la descripció d'Onofre de Copons de 1526 (v. ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713; doc. H-11).

²³⁵ Així consta en un albarà emès pel propi Bernat Siquart, per la venda de dues portadores a l'hospital el 10 de maig de 1362 (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 362 bis., DV/6, p. 2).

²³⁶ “Digous a XVIII de febrer doni de loguer e missió, tapiar la cloyça de la vinya an Guillermo Benet.....2 s.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361, f. 16r).

²³⁷ “Digous a XIII de mayg, doni de loguer e missió per paredar prop lo pou an Guillermo Benet.....2 s.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361, f. 34v).

²³⁸ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360; doc. H-1.

²³⁹ Sols el trobem documentat anant a Banyoles per posar el vi dins les bótes del celler. El seu salari, d'altra banda, continuà sent el mateix que tenia el 1354: 2 sous diaris (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361, f. 58r). Banyoles era una petita torre situada molt a prop de Móra.

per tal d'analitzar diverses qüestions a propòsit del govern de l'hospital.²⁴⁰

Finalment, hi ha constància d'una petita intervenció en el celler de l'establiment, a càrrec d'un tal Pere Labiria. La poca concreció de la notícia i, el fet que es tracti d'una dada molt puntual, fa pensar en la possibilitat que es tractés d'una reparació.²⁴¹ En darrer lloc, sabem que Antoni Salvador va comprar unes cases a la torre de Banyoles per 400 sous, on poder guardar-hi béns de l'hospital.²⁴²

OBRES DOCUMENTADES EL 1362

Antoni Salvador, que patia una malaltia des de l'octubre de 1361, va morir al principi de 1362. D'aquesta manera, d'ençà del 21 de març d'aquest any, Guillem Celoni, —i no Salom com el va transcriure E. Fort i Cogul—,²⁴³ natural de Barcelona, esdevingué el nou administrador de l'hospital.²⁴⁴

El llibre de comptes de 1362, tampoc no ens aporta massa dades

²⁴⁰ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361, ff. 58r-67r; doc. H-2. El viatge s'inicià el 25 d'octubre. En el transcurs del mateix, destaquen dos aspectes. En primer lloc, el 27 d'octubre es van aturar a l'hospital de Cervelló (a Olesa de Bonesvalls) per menjar pa i beure vi. En contra del que podria semblar en un principi, hagueren de pagar 9 diners. En segona instància, el citat Antoni Salvador es va posar malalt, fet que l'obligà a romandre a Barcelona 14 dies, fins al 9 de novembre, sota l'atenció del metge Pere Montblanc. No obstant això, no es va guarir del tot i va haver de restar deu dies més a Tarragona, sent atès en aquest cas pel metge Berenguer. Finalment, el 22 de novembre Salvador i Benet van arribar a l'hospital del Coll de Balaguer per barca. Aquí, novament requerí els serveis d'un metge, un tal mestre Bonasos, durant quatre dies. En aquest sentit, és curiós que l'hospital no comptés amb cap metge entre el seu personal, ja que Bonasos va venir expressament des de Falset. Aquesta dada és prou significativa a l'hora d'entendre que la tasca principal de la institució no era el guariment dels malalts, sinó tenir-ne cura d'ells si s'esqueia, però sobretot acollir i ajudar pelegrins, i protegir i defensar la regió davant qualsevol atac.

²⁴¹ "Primerament pagui an Pere Labiria per obra avia feta en lo celler del spital.....7 s. 2 d." (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361, f. 70v).

²⁴² ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361, f. 72v. Uns anys abans, el març de 1348, l'infant Pere havia fet valer el seu dret de fatiga sobre el terme i torre de Banyoles, i el comprà a Berenguer Despuig per 16 000 sous (ADM, *Secció Entença*, lligall 14, docs. 672, 674, 675 i 676; cf. ROMERO-PALET 1990, docs. 67-70; 1991, 63).

²⁴³ FORT I COGUL 1970a, 34 i n. 48.

²⁴⁴ Així consta en l'encapçalament del llibre de comptes corresponent al 1362: "Dilluns que's comença a XXI dia de març del any de la Nativitat de nostre Senyor M CCC LXII, jo, en Guillem Celoni, prevere comenci a reger la aministració [sic] del spital del Coyll de Balaguer, perquè començ comtes de les despeses e dates fetes per mi, axí com aministrador del dit spital segons que.s segueix" (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 362, f. 9v). A l'inici del llibre de comptes de 1361, hi ha un trasllat en llatí de l'acta de nomenament de Guillem Celoni com a nou administrador de l'hospital, datat a 1 de maig de 1362, signat a Falset i confirmat a Tortosa (*Ibid.*, reg. 361, f. 5r).

rellevants pel que fa a la construcció de l'establiment.²⁴⁵ Sabem, això sí, que se seguia treballant en l'estable i sobretot en la tanca de la vinya documentats el 1361. D'altra banda, hi ha constància d'obres en una casa de Pratedip propietat de l'hospital, que curiosament es dugueren a terme al llarg dels mesos de juliol i agost, període que habitualment dedicaven al camp. En qualsevol cas, totes aquestes tasques les realitzava la "companyia".²⁴⁶

Guillem Celoni, a mitjan agost, es desplaçà a Barcelona a requeriment de l'infant Pere i el bisbe de Tortosa. Aprofitant aquest viatge, anà a la pedrera de Montjuich per comprar dues moles de 6 pams (d'1,17 m) per un total de 220 sous. Si bé no s'especifica quin havia de ser el seu destí, segurament es farien servir al molí que l'hospital tenia a Pratedip.²⁴⁷

Al marge d'aquestes notícies, destaca novament la presència del fuster de Tivissa Bernat Siquart. Curiosament, fins al mes de juny, el seu salari fou lleugerament superior al de l'any anterior, ja que en lloc de 18 diners en cobrava 20. Amb tot, a partir del desembre del mateix 1362, tornà a percebre 18 diners.²⁴⁸ Entre altres feines, el trobem cobrint "les privades" —les letrines—, fent canals de fusta per evaquer l'aigua dels terrats, ajudant a tapiar i pavimentar l'estable, i tallant arbres per "quadrejar" i fer bigues. Però sens dubte la seva intervenció més interessant, radica en la realització de verdesques,²⁴⁹ obra en la qual també hi participà el 1363. Les verdesques eren uns elements, normalment de fusta, bastits damunt torres, muralles, barbicanes, etc. per cobrir els defensors contra els trets, fletxes o llances dels enemics.²⁵⁰

En darrera instància cal referir-se a un nou artífex, que no havia sortit

---

²⁴⁵ ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 362 (doc. H-3).

²⁴⁶ Al llarg d'aquest any, consten com a integrants de la companyia Guillem Benet (el cap), Guillem Pentinat, Ramon Sabater, Ramon Pentinat, Domènec Manyà, Benet Boquera, Joan Balaguer, Pere Estalella, Ramon Bondia, Ramon Rabà, Benet Artal, Benet Marquès i Pere Pelegrí.

²⁴⁷ Guillem Celoni va comprar les dues moles a Antoni Passada. En qualsevol cas no devia entendre'n gaire, ja que un moliner, a qui li va pagar 18 diners, l'ajudà a escollir-les. Després les van portar per barca fins a l'hospital (ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 362, f. 46r; doc. H-3).

²⁴⁸ ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 362; doc. H-3.

²⁴⁹ "[14 des. 1362] Doni de loguer a don Bernat Ciquart, fuster, per adobar les verdesques.....18 d." (ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 362, f. 75v).

²⁵⁰ Vegeu ALCOVER-MOLL 1985, X: 730.

esmentat en cap dels llibres de comptes anteriors analitzats fins ara. Es tracta d'un "mestre de pedra" o pedrapiquer, anomenat Pere Pelegrí i integrant de la "companyia", a qui trobem aixecant parets en un hort, on també hi participava el ja citat Guillem Benet. En principi, podríem pensar que s'està referint a l'hort que hi havia dins el pati de l'edifici i que apareix documentat en l'inventari de 1526.²⁵¹ No obstant això, s'indica que era "l'ortal qui fo del castell", dada que ens remet a un hort situat possiblement a Pratedip. Aquest castell, de fet, no havia esdevingut propietat definitiva del comte de Prades, pel que feia al seu domini útil, fins al 1360.²⁵²

OBRES DOCUMENTADES EL 1363

El llibre de comptes de l'any 1363, realitzat per l'administrador Guillem Celoni, és l'únic que havia estat consultat, amb una mínima exhaustivitat, dels vuit que s'han conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.²⁵³ En la mateixa línia dels dos últims que hem vist, les notícies referents a obres en l'hospital són molt puntuals.

Destaca, però, l'activitat del ja citat fuster Bernat Siquart qui, ajudat per la "companyia",²⁵⁴ anava amb freqüència al bosc a tallar arbres per fer bigues i altres elements de fusta per a l'establiment. Aquests boscos devien ser propers a l'hospital, però en ocasions es desplaçaven una mica més lluny en busca d'un tipus de fusta més concreta, com ara la dels àlbers de Cambrils.²⁵⁵

²⁵¹ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

²⁵² ADM, *Secció Entença*, lligall 17, docs. 799, 800 i 801; cf. ROMERO-PALET 1990, docs. 81-83. En aquest cas, el domini directe i útil de la castellania de Pratedip es va vendre a Berenguer de Pau, tutor del fill de l'infant Pere, Joan, que el 1358 havia estat nomenat pel seu pare, comte de Prades (v. ROMERO-PALET 1991, 63).

²⁵³ Vegeu NOVELL, 1992, 38-62. Amb tot, val a dir, que l'autor es va equivocar en dir que el llibre corresponia a l'any 1364, quan en realitat inclou els comptes de 1363: ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363; doc. H-4.

²⁵⁴ Al llarg d'aquest any, he trobat documentades les següents persones formant part de la companyia: Guillem Benet (el cap), Martí Fortuny, Bernat Marqués Guillem Miravet, Berenguer Monter, Pere Pelegrí, Ramon Pentinat, Guillem Porrera, Pere Salvador i Berenguer Sanç (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363; doc. H-4).

²⁵⁵ "Dissapte a XIII dies de jener doni de loguer e missió a don Bernat Çiquart, fuster, anà a Cambrils per tallar àlbers los quals volia en servei del spital.....18 d. (...) En aquest dia anaren don Bernat Çiquart e don Pere Salvador a Cambrils, per comprar e tallar àlbers los quals avien menester per cèrcols a una bóta, la qual avia comprada, costaren III àlbers

Tanmateix, Siquart acabà les verdesques que havia començat a la fi de 1362. Aquestes comptaven amb unes galeries o “corredors” interns, per tal de desplaçar-se d'un extrem a l'altre, i d'escalas per poder accedir-hi. Si bé no s'especifica l'indret exacte on s'hi van ubicar, sens dubte havia de ser en les parts altes dels murs que ja estaven bastits. No crec, en cap cas, que aquestes verdesques s'haguessin situat dalt d'una torre. En primer lloc, perquè com veurem més endavant, quan es parla de qualsevol tipus d'intervenció en les torres, per molt petites o insignificants que fossin, la documentació ho especifica clarament. En segona instància, perquè la primera torre sembla que no es va començar a construir fins entorn el 1367.

Altres obres de menys importància es van centrar en la vinya ja esmentada en els llibres dels anys 1361 i 1362, reparar murs,²⁵⁶ fer forats dins el recinte,²⁵⁷ construir un abeurador²⁵⁸ i adreçar el pou. Cal incidir igualment, en la presència de Guillem Forés, fuster de Tortosa, al qual li compraren una sínia que ell mateix havia d'instal·lar dins el pati. Per tot això li pagaren 150 sous.²⁵⁹

En darrera instància, també es treballava en la resta de propietats que l'hospital tenia en altres llocs, com ara els molins i el pou de Prasdip²⁶⁰ o el

que compraren per ops de la dita bóta d'en Guillem Tegell.....10 s.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, f. 18r).

²⁵⁶ “[13 gen.] Doni de loguer a don Bernat Marquès féu mortar per tanquar los forats del mur.....8 d.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, f. 18r).

²⁵⁷ “Digous a vi dies d'abril doni de loguer e missió a Pere Pellegrí fornaxaren dintre el clos del spital.....8 d. / En Bernat Marquès que fornaxa.....8 d. / En Guillem Porrera que fornaxa.....8 d.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, f. 36v).

²⁵⁸ “Dilluns a xv dies de mayg, doni de loguer e missió a don Pere Pellegrí que pareda un abeurador que feya fer dins l'spital.....12 d.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, f. 48r). En l'acta fundacional de l'hospital, s'havia establert que s'hi acollirien totes les persones que ho necessitessin, incloent les que transitessin amb bestiar (VALLS I TABERNER 1927a, 255-258; FORT I COGUL 1970a, 30-31; ROMERO-PALET 1991, 125-126). Aquest abeurador, doncs, estaria adreçat als animals dels vianants i pelegrins que s'hi aturaven i als propis de l'hospital.

²⁵⁹ “[6 maig 1363] Met en data los quals doni an Guillem Forés de la ciutat de Tortosa, per una çènia que avia feyta a ops del spital, la qual çènia el m'avia a ffer a son cost e a sa missió de [...]res e de fusta e de tot com que's pertanguesen la dita çènia hoch en cara possada en l'spital damunt dit. Emperò que l'spital li fos tengut de ffer missió mentre el jurquàs a la dita çènia estant en l'spital, dels quals mi féu apoqua en poder d'en Pere Maymó, notari de Tiviça.....150 s.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, f. 45v).

Més tard, el 27 de maig, l'hospital comprà a Bernat Mallorques de Banyoles, un ase per a tirar de la sínia i per altres feine, per 65 sous (*Ibid.*, f. 53r).

²⁶⁰ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, ff. 48v i 72r.

trull de Banyoles.²⁶¹

OBRES DOCUMENTADES EL 1367 AMB ELS MESTRES FERRER MALET I DOMÈNEC LOP

En el llibre de comptes de 1367, on encara consta com administrador Guillem Celoni, es troben desglossades amb gran detall totes les tasques i despeses que es va fer al llarg d'aquest any en la construcció d'una de les torres de l'hospital. Desconec si ja n'hi havia una altra d'aixecada. És cert que en la documentació conservada anterior a 1367 no es fa referència a cap torre, però el buit existent entre els anys 1363-1367, ens impedeix confirmar a ciència certa si aquesta fou la primera.

El 9 de gener, Guillem Celoni envià a un tal Ramon Bargalló a l'Espluga de Francolí, amb la internció de demanar consell i sol·licitar els serveis del mestre picapedrer Ferrer Malet, a propòsit de l'obra de la torre. Es tracta del mateix artífex que havia dirigit la fàbrica, almenys durant els cinc primers mesos de 1354.²⁶² Tot i que en un principi no va poder anar-hi, finalment el trobem a l'hospital a partir del 28 de gener. Mentrestant, Domènec Lop s'havia encarregat de coordinar les tasques d'extracció de pedra a la pedrera.²⁶³ La feina de Malet consistí a prendre mesures per una escala projectada en l'interior de la torre i dissenyar una grua per pujar els materials constructius a les parts altes de la mateixa.²⁶⁴ Ambdues dades, semblen confirmar que l'aixecament de la torre s'havia iniciat amb anterioritat al 1367.

Ferrer Malet no restà gaire temps a l'hospital. El 12 de febrer picava cantons per a la torre,²⁶⁵ i al dia següent se'n tornà a l'Espluga.²⁶⁶ El fet que

²⁶¹ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, f. 45v.

²⁶² Vegeu ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360; doc. H-1.

²⁶³ En aquest sentit és interessant aturar-se per fer un breu anàlisi del tipus de feina que es duïa a terme a la pedrera, a partir de la terminologia emprada en la documentació. Així, Pere Taguell "escura", és a dir, neteja, la pedrera per tal de facilitar la tasca d'extracció. El pedrapiquer Joan Alfonso pica i talla pedra, i Guillem Boldo la carrega en una carreta (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364; doc. H-7).

²⁶⁴ "Digous a xxviii de janer doni de loguer e missió a Fferrer Melet [*sic*], mestre pedrapiquer, per prendre mesures de la torre en la scala a fer e d[...] una g[rua] per pu[jar] la manobra.....3 s." (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, f. 34r). És curiós incidir en la dada que Ferrer Malet, 13 anys després d'haver-lo trobat documentat per primer cop, el 1354, continuava cobrant el mateix salari de 3 sous (v. *Ibid.*, reg. 360; doc. H-1).

²⁶⁵ Els cantons eren un tipus de pedres de marés, tallades en forma paral·lelepípeda i de

els dos únics anys on l'hem trobat vinculat a la fàbrica de l'establiment, és a dir el 1354 i el 1367, Malet sols hi hagués romàs durant un curt període de temps, fa pensar en una nova hipòtesi. Al llarg de l'edat mitjana, com és sabut, són diversos els exemples referents a mestres de cases, responsables de les obres de determinats edificis, que sols els visitaven de forma esporàdica. En aquest sentit remeto a les conegudes figures de Jaume Faveran a la catedral de Girona,²⁶⁷ Bernat Roca a la catedral de Barcelona,²⁶⁸ o Arnau Bargués al palau del rei Martí l'Humà de Poblet, la pròpia catedral de Barcelona²⁶⁹ i qui sap si també, a l'hospital de la Santa Creu d'aquesta ciutat.²⁷⁰

Durant l'estada de Ferrer Malet, seguint un ordre cronològic, es poden concretar les següents dades. La grua dissenyada per ell mateix, la dugué a terme el ja esmentat fuster Bernat Siquart, que ara tenia un salari de 2 sous, força superior al que havia rebut en anys anteriors.²⁷¹ D'altra banda destaca la presència a la pedrera de Pere Malet, que tot i que no s'especifica, podria ser parent del propi Ferrer Malet.²⁷²

Igualment és interessant esmentar l'enlluït de guix que s'aplicà a "la cambra del portal desús".²⁷³ Aquest sistema d'enblanquinar els murs, devia ser l'emprat en totes les dependències interiors, com ho testimonia l'enlluït conservat en algunes zones de l'hospital (làm. 99). En relació a aquella cambra es plantegen dues interpretacions. D'una banda podria referir-se a una casa o dependència, que el 1354 es diu que estava situada a prop del

---

dimensions variables, les quals es col·locaven en els angles d'un edifici (MADURELL 1983, 347; ALCOVER-MOLL 1985, II: 934).

²⁶⁶ "[13 feb.] [Aquest] dia sols perti en Ferrer Melet [sic], mestre pedrapiquer, per anar-se'n a la Spluga (...)." (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, f. 47r).

²⁶⁷ Entorn el 1320, Jacques de Fauran, de Narbona, fou anomenat mestre de la catedral de Girona. En qualsevol cas, sols estava obligat a visitar l'obra un mínim de sis cops a l'any (v. DU COLOMBIER [1953] 1973, 100; KOSTOF [1977] 1984, 87).

²⁶⁸ Vegeu ORTOLL 1999, 271-293.

²⁶⁹ Vegeu TERÉS 1990, 19-39.

²⁷⁰ En relació a aquesta hipòtesi, remeto al capítol dedicat a l'hospital barceloní en el present treball.

²⁷¹ Fins ara, el seu salari havia oscil·lat entre els 18 i els 20 diners, en funció de les feines que realitzava (v. ACA, *Varia de Cancelleria*, regs. 361-363; doc. H-2 a H-4).

²⁷² ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, f. 35r (doc. H-7).

²⁷³ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, ff. 40v i 42v (doc. H-7).

“portal sobirà”.²⁷⁴ En qualsevol cas, crec que és més versemblant una segona opció. Així, el document ens remetria a un espai situat en la part inferior de la torre, que hauria funcionat a mode de vestíbul. En aquest sentit el qualificatiu “desús” —a sota—, seria determinant a l’hora de valorar aquesta hipòtesi.

Bernat Siquart, a banda de treballar en la grua, feia bigues per cobrir estructures que no es concreten. En aquesta tasca va rebre ajuda d’altres col·laboradors, com eren Joan Arnau, Pere Paladerella, Andreu Alegre i Berenguer Sanç.²⁷⁵ Igualment interessant és la notícia referent a la construcció d’un rebost a “la casa del palau”.²⁷⁶ Per l’inventari de 1526 ja analitzat, sabem que en aquest any el rebost es trobava a l’extrem sud-occidental de l’establiment (làm. 97).²⁷⁷ En qualsevol cas, desconec si el 1367 ja s’hi va ubicar en aquest mateix punt, alhora que tampoc no es pot dir res més quant a “la casa del palau”. Si bé es devia tractar d’algun tipus de dependència molt concreta dins l’hospital, possiblement important com ho fa pensar l’ús del terme “palau”, és difícil aclarir quina devia ser la seva funció i ubicació.

A partir del moment en què Ferrer Malet se’n tornà a l’Espluga i abandonà l’hospital, Domènec Lop va assumir totes les responsabilitats en la direcció de la fàbrica. El seu salari, a més, era superior al que havia percebut en anys anteriors: en lloc de 2 sous, cobrava entre 2 sous i 2 diners, i 2 sous i 6 diners.²⁷⁸ No està massa clar el perquè d’aquesta diferència de 4 diners. Al començament de l’any rebia 2 sous i 2 diners pel seu treball a la pedrera. Més tard, en dedicar-se a les feines constructives dins l’hospital, ja era remunerat amb 2 sous i 6 diners. Però a la fi de l’any, és a dir, entre els mesos d’octubre i desembre tornava a rebre solament 2 sous i 2 diners. De

²⁷⁴ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 360, s.f. [30 maig 1354].

²⁷⁵ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, ff. 43v i 44v (doc. H-7). A Joan Arnau ja l’havíem trobat documentat el 1354 (*Ibid.*, reg. 360, s.f. [10 set. 1354]; doc. H-1).

²⁷⁶ “[11 de febrer] An Domingo Lop, pedrapiquer, que parada en la casa del palau lo rebost que ssar.....2 s. 6 d. (...) [12 febr.] A don Berenguer Sanç, que ayda [...] féu mortar per la casa del rebost del palau.....12 d.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, ff. 44r i 45v).

²⁷⁷ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

²⁷⁸ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364 (doc. H-7).

fet, aquesta variació quantitativa en la percepció del salari, no és exclusiva de Domènec Lop, sinó que també és palesa en altres manobres i picapedrers documentats al llarg de diversos anys.

L'activitat del període comprès entre els mesos de febrer i juny fou molt intensa. Diàriament es tallaven cantons, recantons i pedra de fil,²⁷⁹ sempre amb destí a la torre. Alhora, sabem que el citat Domènec Lop estigué treballant al “portal de la cambra de la torra”.²⁸⁰ Aquesta deu ser la mateixa “cambra del portal desús” on s’hi havia aplicat un enlluït de guix,²⁸¹ de manera que es confirmaria la seva identificació amb una dependència situada al peu de la torre en construcció. Tanmateix, en aquests moments també s’hi feien finestres,²⁸² que amb tota probabilitat donarien a l’interior del pati, ja que en els murs exteriors de l’edifici no se’n féu cap.

Gràcies a l’inventari de 1526²⁸³ i a l’única torre que s’ha conservat, sabem que aquestes tenien tres pisos, coberts cadascun amb volta rebaixada (lám. 96). Precisament el mes de maig de 1367, Bernat Siquart començava a preparar les cintres per a la realització d’una d’aquestes voltes, alhora que féu una escala de fusta i bastides per a continuar l’obra. Quasi un mes després, el 19 de juny, Domènec Lop finalitzà l’esmentada volta, feta ja tota de pedra.²⁸⁴

El 22 de juny s’aturaren els treballs coincidint amb l’inici del període estiuenc, dedicat a les tasques del camp i manteniment de les infraestructures de l’hospital. Les obres no es reprengueren fins al 29 d’octubre. Domènec Lop tornà a l’establiment des de Tivissa, per tal de picar cantons i pedra de fil, acompanyat d’un ajudant —fins ara no documentat—, anomenat

---

²⁷⁹ La pedra de fil era la pedra tallada d’una manera regular que permetia fer filades contínues. És a dir, seria la pedra ben treballada. En aquest sentit se sap que a Barcelona hi havia dues maneres de treballar la pedra: la ben escairada i la pedra tractada rústegament: aquesta seria la diferència (comentari fet per J. Ainaud de Lasarte en una comunicació d’ADROER 1994, 262).

²⁸⁰ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, f. 62r (doc. H-7).

²⁸¹ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, ff. 40v i 42v (doc. H-7).

²⁸² “Divenres a vii de maig, doni de loguer e missió an Domingo Lop, mestre picapedrer, que pica pedra en les finestres de la torra.....2 s. [6 d.]” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, f. 91^v).

²⁸³ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

²⁸⁴ “Disapte a x[IX] de juny, doni de loguer e missió an Domingo Lop, mestre pedrapiquer, que cloe la volta de la torra.....2 s. 6 d.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, f. 119r).

Minguel·ló. Tanmateix, es dedicaren a tapar els forats que havien deixat les bastides en els murs de la torre.²⁸⁵ Aquesta dada és prou interessant, i ens apropa a un dels sistemes més característics de la construcció edilícia medieval. Les bastides, sovint, s'encastaven dins les mateixes parets de l'estructura que s'estava aixecant, a mode de balcons, que servien de suport als manobres.²⁸⁶ D'altra banda, també es treballava en la realització de tàpies per a l'hort, possiblement el mateix esmentat en l'inventari de 1526.²⁸⁷ En darrera instància, d'ençà de 15 de novembre, s'observa novament una activitat centrada en l'obra de la torre.²⁸⁸

La figura de Domènec Lop requereix una certa atenció. És l'artífex que trobem vinculat a la fàbrica de l'hospital durant més temps. Documentat al costat de Ferrer Malet el 1354, no sembla que en fos deixeble o col·laborador habitual. Aquell solia anar acompanyat d'obriers i picapedrers provinents d'Espluga de Francolí. Domènec Lop, en canvi, era natural de Tivissa, de manera que la seva relació professional es resumia a l'activitat conjunta que duïen a terme a l'hospital del Coll de Balaguer. En qualsevol cas, devia ser un home de la confiança de Malet i del propi administrador de l'hospital. No obstant això, no fou fins al 1367 que aparegué amb l'apel·latiu de "mestre pedrapiquer" o "mestre", que en la documentació d'aquest establiment s'emprava per designar l'encarregat de coordinar, supervisar i dirigir les obres.²⁸⁹ Domènec Lop, però, devia ser una mena de braç executor de Ferrer Malet. Ja hem vist com aquest anà a l'hospital al

---

²⁸⁵ "Dissapte a xxx d'uytybre, doni de loguer e missió an Domingo Lop, mestre pedrapiquer, que pareda los forats de la bastida que eren romases de la de la [sic] torra.....2 s. 2 d." (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, f. 162v).

²⁸⁶ Un detall del conegut fresc del Buon governo d'Ambrogio Lorenzetti, al palazzo pubblico de Siena (c. 1338-1339), ens proporciona una imatge gràfica d'aquesta solució constructiva.

²⁸⁷ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

²⁸⁸ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 364, ff. 168v i ss.

²⁸⁹ La resta d'obriers dedicats a treballar amb la pedra, són esmentats simplement com a "piquers" o "pedrapiquers", però mai no reben el qualificatiu de "mestre". Sols he trobat una excepció. Es tracta de Pere Pelegrí, a qui el 8 d'octubre de 1362 se'l nomena com "mestre de pedra". Amb tot, el seu baix salari (entre 8 i 12 diners), el fet que no torni a emprar-se aquest títol en la resta de notícies on surt documentat, i la seva pertinença a la "companyia de la casa", semblen prou arguments per desestimar la seva hipotètica tasca de mestre director de l'obra (v. ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 362, f. 58v; doc. H-3). Cf. *Ibid.*, regs. 363-364 (doc. H-4 i H-7).

començament de 1367 per prendre mesures per a l'escala de la torre. Un cop acabada aquesta feina, se'n tornà a l'Espluga, mentre que Domènec Lop hi romangué per continuar la construcció. Tanmateix, altres estrets col·laboradors del propi Malet, també seguiren treballant a l'hospital. Em refereixo, per exemple, al picapedrer Miquel Vilar, de l'Espluga de Francolí i que ja havíem trobat documentat el 1354.²⁹⁰

En darrera instància, cal remetre a la participació de la “companyia” en totes les tasques constructives. Bàsicament es dedicaven a paredar, tallar pedra i preparar morter. Guillem Benet, d'altra banda, encara n'era el responsable.²⁹¹

OBRES DOCUMENTADES EL 1369, AMB EL MESTRE DOMÈNEC LOP

El llibre de comptes de 1369, redactat per l'encara administrador Guillem Celoni, és la darrera referència documental del s. XIV que s'ha conservat. Igual que l'anterior, és molt ric en notícies constructives, i entre altres aspectes, ens informa de l'acabament definitiu de la torre on s'havia treballat al llarg de tot el 1367.

La finalització de la torre hauria esdevingut una de les principals preocupacions de la institució. El propi Celoni donava pressa al cap de la “companyia”, Guillem Benet, perquè un cop acabat el parèntesi de les festes nadalenques, ja des del primer dia de gener, s'avancesin amb rapidesa les obres.²⁹² Sabem que es treballava en les verdesques, fet que ens remet a les parts altes de la torre. Segurament s'haurien iniciat l'any anterior, i a diferència de les realitzades en els murs de l'edifici el 1362–1363, en aquest cas es feren de pedra.

---

²⁹⁰ ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 360 (doc. H-1). Llavors cobrava 2 sous i 4 diners, mentre que al llarg de 1367 simplement 2 sous.

²⁹¹ Al llarg d'aquest 1367, la “companyia” estava formada per: Guillem Benet, Bernat Marquès, Pere Pelegrí, Berenguer Sanç, Bernat d'Àger i Guillem Boldo (ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 364; doc. H-7).

²⁹² “Primerament diluns primer dia de janer, festa de vi nou, doni de loguer e missió an Guillermo Benet, pedrapiquer, per peredar en la torra per çò com sabia que los grans companys venien e que fes cuitar la obra aquest dia als companys del spital.....2 s.” (ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 365, f. 19r). La “companyia” estava formada per Guillem Benet, Berenguer Sanç, Guillem Ferreres, Antoni Cavaller, Miquel Parta, Antoni Celoni, Guillem Miravet, Jaume Perelló, Guillem Pontons i Guillem Pentinat.

Domènec Lop arribà a l'hospital el 3 de gener per continuar el magisteri de la fàbrica. L'activitat edilícia era molt intensa: es feien permòdols, tallaven pedra i lloses per al terrat, preparaven morter, paredaven i reblien —és a dir, omplien els buits de les parets—, etc. Inclús, esporàdicament, gent de nuclis relativament propers, com Corbera o Fornells, anaven a l'hospital a ajudar en la construcció.²⁹³

El 15 de gener, Guillem Benet se n'anà a Salou a tallar pedra amb destí a les esmentades verdesques, aspecte que demostra que no sempre l'extreien de pedreres immediatament pròximes a l'hospital. L'ajudaren tres picapedrers: Antoni Bosc (pare), Antoni Bosc (fill) i Domènec Collbató, aquest últim col·laborador de Domènec Lop ja documentat el 1367.²⁹⁴ Hi romangueren cinc dies, al llarg dels quals van gastar un total de 82 sous en menjar, beure, lloguer d'eines i en el trasllat per mar de les pedres tallades des de Salou fins a l'hospital.²⁹⁵

Acabades les verdesques, es feren els merlets i el trespol per al terrat.²⁹⁶ Així, podem afirmar que la torre quedà completament conclosa el 29 de març de 1369.²⁹⁷

Després d'aquesta data, el llibre de comptes no es fa ressó d'altres obres a l'establiment fins el 26 d'abril, en què Guillem Benet “arencha losa per fer la torra desús l'espital”.²⁹⁸ Aquesta notícia és de gran importància, perquè ens informa de l'inici de la construcció d'una nova torre que, per diversos motius, crec que podria tractar-se de l'erigida al mig del parament meridional. En primer lloc s'especifica textualment que s'erigiria “desús l'espital”, és a dir, a la la part baixa o de sota de l'hospital. En segons instància, més endavant, també es parla de “la torra del portal desús l'espital”.²⁹⁹

²⁹³ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 365, ff. 19r-23v (doc. H-8).

²⁹⁴ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 365, f. 51r (doc. H-8). Pel que fa a la notícia de l'any 1367, v. *Ibid.* reg. 364, f. 169r (doc. H-7).

²⁹⁵ Es diu que van tallar 16 pedres; v. ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 365, f. 27r (doc. H-8).

²⁹⁶ El trespol és una mescla de tests ben picats i calç viva, que servia per a fer paviments (ALCOVER-MOLL 1985, X: 501).

²⁹⁷ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 365, ff. 31v-43r (doc. H-8).

²⁹⁸ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 365, f. 50v.

²⁹⁹ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 365, f. 51r.

Aquesta referència és encara més explícita, per quant ens remet als arguments ja exposats, a propòsit de l'entrada principal del recinte, situada com vaig dir a la torre del migdia. Les obres s'allargaren fins el 10 de juny. Els picapedrers i resta d'obrers abandonaren l'hospital degut al començament el període d'estiu.³⁰⁰

No fou fins l'octubre que no es remprengué l'activitat. Es començà a preparar morter, picar pedra i tallar arbres per fer bigues i altres elements de fusta, és de suposar que bàsicament per a la realització de les bastides per a la torre. En aquest sentit, és interessant testimoniar que un tal Guillem Bernat anà a l'anomenat "pinar de Sent Jordi" situat, lògicament, en la plana de Sant Jordi d'Alfama.³⁰¹ L'objectiu principal en aquests moments era recollir i aplegar material, per erigir l'esmentada torre, que devia acabar-se, si tenim en compte el temps esmerçat en l'altra que hem vist, entorn el 1372 o 1373. Malauradament, el buit documental dels anys immediament posteriors al 1369, ens impedeix saber com va evolucionar la construcció de l'edifici, vint-i-cinc anys després de la seva fundació.³⁰²

OBRES DOCUMENTADES A L'INICI DEL S. XV: ANYS 1407 I 1411

Els dos darrers llibres de comptes de l'hospital del Coll de Balaguer de l'Arxiu de la Corona d'Aragó corresponen als anys 1407 i 1411, fets sota

---

³⁰⁰ Com a festa de comiat, se'ls convidà a un menjar especial, per al qual es matà un cabrit: "En aquest dia matan i cabrit del spital. Item aquest dia compte ab los mestres, se.n partiren que aven obrat en la torra." (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 365, f. 64v).

³⁰¹ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 365, f. 111r.

³⁰² De fet, l'única notícia documental coneguda del període comprès entre 1369 i 1407, la donà a conèixer F. Carreras Candi el 1919. Es tracta d'un acord per fer un camí des l'antic castell de Banyoles, fins a l'hospital que l'infant Pere havia fet construir a la costa. Aquí s'hi establí un dipòsit comercial per carregar blat, un altre a Banyoles (acabat el 1408) i un tercer a Flix: "Com per consell de c jurats o per les persones a qui lo dit Consell ho havia comanat, sia estat acordat, que fos fet camí de carros o de bèsties, de Banyoles, ribera d'Ebro, tro al espital del infant en Pere, que són iii legues de trevesa, per tal que los blats qui són per lo riu d'Ebro aportats a la ciutat, los quals la ciutat de Tortosa comunament se atura, poguessen passar per lo dit camí, en manera que Tortosa no'ls puxa empatxar. E per rahó del dit camí qui tot passa per terra del comte de Prades, se sien ja firmats en poder del escrivà del Consell, certs bastants capítol per lo dit comte de Prades et per don Jayme son fill, per çò los dit consellers esdevenidors facen fer lo dit camí com haurà loch per tal que Tortosa no puxa fer a la ciutat, sobre los dits blats, los grans perjudicis et greuges que ha acostumats." (AHCB, *Testaments*, Notarial (any 1402), f. 7.; ap. CARRERAS CANDI [1919?], II: 653, n. 1732).

l'administració de Perpinyà Hipòlit. És de suposar que l'edifici es devia trobar en un estat força avançat, si bé no sabem fins a quin punt. El 1407, a banda d'esmentar-se unes obres dutes a terme als molins que l'hospital tenia a Prasdip, sols destaca una àpoca de 164 sous a favor de Joan Sants, del qual es diu “que obrava contínuament de fusta e d'altres obres en l'espital e al Prat”.³⁰³

El llibre de 1411, igual que l'anterior, està estructurat de forma força diferent als corresponents al s. XIV. Les notícies no estan endreçades exclusivament d'acord amb un estricte ordre cronològic, sinó per temes. La primera part, com és habitual, inclou les rebudes. A continuació hi ha una relació del nombre de persones que menjaven a la casa diàriament, on també s'especifica quin tipus de tasca realitzaven, així com altres qüestions vinculades amb la vida de la pròpia institució. Un altre apartat que ens interessa, ja al final del volum, són els comptes referents als salaris dels obrers, fusters o picapedrers, i als lloguers d'animals. Aquí, sovint es repeteixen dades ja esmentades en el bloc anterior, amb l'únic afegit que s'especifica el que es cobrava en cada cas. No obstant això, aquesta distribució i el fet que el llibre no estigui foliat, dificulta en ocasions la manera de citar les referències per tal que després es puguin localitzar fàcilment.

El picapedrer Joan de Ciro —o de Cero—, és l'artífex esmentat en més ocasions. Sempre anava acompanyat d'un ajudant, que he identificat amb un tal Jaume Maenca.³⁰⁴ Ambdós junts cobraven entre 4 sous i 6 diners, i 5 sous, que suposo es repartien de la següent manera: 3 sous o 3 sous i 6 diners per al primer, i 18 diners per al col·laborador, com a salari fix.³⁰⁵ Tot fa pensar que el propi Joan de Ciro era el “mestre de l'obra” de l'hospital, si bé en cap moment no és referit amb aquest apel·latiu.³⁰⁶ En qualsevol cas,

---

³⁰³ ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 366 (doc. H-9).

³⁰⁴ Aquest nom sols l'he trobat en una notícia del 5 d'octubre, on s'especifica que “Jacme Maenca, macip del mestre, vench e gita lo trespol gros a la paret de la examenella.” (ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 367, s.f. [5 oct. 1411]).

³⁰⁵ El nom de Jaume Maenca sols apareix documentat un cop, i ho fa sense la companyia de Joan de Ciro, on hi consta que cobrava 18 diners, com la resta de manobres documentats (ACA, *Varia de Cancellaria*, reg. 367, s.f. [5 oct. 1411]).

³⁰⁶ En relació novament a Jaume Maenca, es diu que aquest era “macip del mestre”. Malgrat que a continuació no s'especifica el nom de Joan de Ciro, és de suposar que era el

sols restava a l'hospital mentre hi havia feina, però si aquesta s'acabava o coincidia amb dies festius, llavors se n'anava juntament amb els altres picapedrers, fusters o manobres.³⁰⁷

Altres obrers documentats són els fusters Pere Alerany —possiblement de Prasdip—³⁰⁸ i Guillem Bertran, de Guardamar. Antoni Boquera, natural de Prasdip, no està massa clar si era fuster, manobra o picapedrer. Sovint apareix al costat de Joan de Ciro, realitzant tasques de tota mena com ara serrar fusta, preparar morter o guix, paredar, etc. D'altra banda, tenim a Bartomeu Gau, guixaire i “mestre de l'obra de Guardamar”. I en darrera instància, hi ha un seguit de manobres que sols trobem puntualment. Em refereixo a Francesc Lars o Laris, Pere Litera i Bertran Marquès. Pel que fa a la “companyia”, de la mateixa manera que en els anys precedents, assumia tot tipus de feina relacionada amb l'hospital.³⁰⁹

D'entre les dades que aporta aquest llibre a propòsit de la construcció de l'edifici, destaquen les reparacions d'estructures enrunades a causa del fort vent, i que afectaven de manera especial a les parts altes de les torres. El vent, que avui dia encara segueix sent una de les característiques climàtiques negatives de l'Hospitalet de l'Infant, llavors també era un inconvenient. El 18 de gener, per exemple, un picapedrer del proper nucli de Guardamar, Joan Vilar i el seu ajudant, anaren a l'hospital per refer l'ampit d'una de les torres que s'havia malmès durant una ventada.³¹⁰ Les obres s'allargaren almenys fins al maig. D'ençà del dia 14 d'aquest mes, Joan de Ciro i altres manobres, arreglaven l'ampit amb fusta, guix i rajola, i feien les portes i

---

“mestre” al qual remet la notícia (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [5 oct. 1411]).

³⁰⁷ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [20 maig, 16 jun., 6 oct. 1411] (doc. H-10).

³⁰⁸ No està massa clar que Pere Alerany fos fuster, ja que en cap moment no rep aquest apel·latiu. No obstant això, totes les feines en què surt documentat estan relacionades amb la fusta. D'altra banda, també es planteja la possibilitat que fos parent o inclús fill de Guillem Alerany, fuster de Prasdip documentat a l'hospital el 1369 (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 365, ff. 56r-57v; doc. H-8).

³⁰⁹ És difícil concretar els noms de les persones que formaven la “companyia”, si bé sembla que es poden confirmar els de Bartomeu Barcelona, Mateu Lopis, Bertran Macià i Antoni Vidilla (v. ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367; doc. H-10). Pel que fa a Bertran Macià, val a dir que era un jove de Tivissa del qual es diu que era “bon ballester”. De fet aquest és el motiu principal pel qual restà a l'hospital, si bé també col·laborava en qualsevol tipus de feina (v. *Ibid.*, s.f. [21 abr. 1411]; doc. H-10).

³¹⁰ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [18 gen. 1411] (doc. H-10).

intervenien a l'escala de la mateixa torre.³¹¹ Pocs dies després, el 18 i 19 de maig hagueren d'interrompre la seva tasca, com a conseqüència novament del fort vent.³¹²

Malauradament, l'obra realitzada no restà dempeus gaire temps. La nit del dijous 8 d'octubre “féu tan gran vent que enderroca l'empits o barandat de la torra que era fet de guix e de raiola e reparat de morter, mas no tot, e romangueren los cayrats e partida dels empits.”³¹³ És a dir, que tot el que s'havia refet, va quedar un altre cop destruït. Si bé es van recuperar alguns materials, i part de l'ampit va restar intacte, devia ser necessari reconstruir-lo quasi íntegrament.³¹⁴ Els constants problemes que ocasionava el vent constituïen sens dubte una de les principals preocupacions de l'hospital. Així, el 15 de desembre, una altra ventada tornà a enrunar els ampits, si bé en aquesta ocasió no s'especifica si eren els de la mateixa torre afectada en les ocasions ja esmentades. Per arreglar-los, sol·licitaren els serveis del guixaire Bartomeu Gau, al qual li pagaren mig florí, és a dir, 5 sous i 6 diners.³¹⁵

Anteriorment, d'ençà del 8 de juny, el propi Bartomeu Gau havia treballat en una escala de rajola, uns ampits i una porta del terrat, elements situats davant d'una torre que no s'especifica. En aquest cas el seu salari era de 3 sous i 6 diners diaris, per damunt inclús del que percebia Joan de Ciro en aquestes dates —tan sols 3 sous.³¹⁶ Gau emprà un total de 350 rajoles que

³¹¹ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [14-19 maig 1411] (doc. H-10). Joan de Ciro, també consta fent una polleguera per la porta de la capella (*Ibid.*, [18 maig 1411]; doc. H-10).

³¹² El 18 de maig, “per gran vent no pogueren obrar en la escala (...)” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, 18 de maig). “Per lo vent no obraren al pont de la torra, mas serraren fusta. Item los altres feren morter a obs del trespol del terrat de la cuyna.” (*Ibid.*, 19 de maig). No obstant això, el vespre de 19 de maig, Joan de Ciro treballava en la construcció d'una porta de pedra al terrat, possiblement aprofitant que el vent havia amainat (*Ibid.*, s.f. [19 maig 1411]; doc. H-10).

³¹³ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, 8 oct.

³¹⁴ “Foren pleguades les rejoles, la fusta, claus e tot l'altre, però la major partida de la rajola fo esclafada al caure, els quayrats e los estants que eren amossats, foren trenquats e tot per despart, açò emperò fo derrerament a la segona cayguda que fo lo terç (...) de Nadal de festa de Sent Johan” (ACA, *Varia de Cancelleria*, vol.367, s.f. [9 oct. 1411]).

³¹⁵ “S'enderrocha l'empits per gran vent.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, 15 des.). Cal anar amb compte a l'hora de cercar aquesta notícia, ja que curiosament no apareix seguint un ordre cronològic, sinó que és una de les primeres de l'apartat dedicat a salaris i lloguers, i la trobem abans de les referents al mes d'abril.

³¹⁶ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [8 jun. 1411 i ss.] (doc. H-10).

va comprar a Bernat Olient, teuler de Guardamar, pel preu de 24 sous.

El mes de maig, tenim documentada la construcció d'un forn provisional per fer guix, que no hem de confondre amb l'esmentat en la descripció d'Onofre de Copons de 1526, possiblement de farina i situat en la crugia nord-occidental (làm. 97).³¹⁷ El dugueren a terme Joan de Ciro, el seu ajudant, Antoni Boquera i un dels integrants de la "companyia", Bertran Macià. La finalitat del mateix era preparar guix, destinat a les reparacions de la torre i a l'arreboçat de l'interior d'algunes cambres.³¹⁸ Un cop produïda la quantitat requerida, es va destruir.³¹⁹

Per un altre costat, la descripció d'Onofre de Copons també explicita clarament que damunt la cuina hi havia altres estances. Aquestes, però, es devien fer amb posterioritat al 1411, atès que al llarg d'aquest any trobem diverses referències a l'habilitació del terrat, que no la coberta, de la cuina.³²⁰

El mes de juny, el fuster de Guardamar Guillem Bertran féu dues portes noves de fusta per a dos portals.³²¹ Un estava situat al terrat, i l'altre a "la escala de pedra".³²² En relació a aquesta última, val a dir que no està massa clar a quina escala remet. D'una banda, podríem pensar en una d'interior d'alguna de les torres, que comunicava verticalment llurs diferents nivells. Amb tot, tots els llibres de comptes de l'hospital són molt explícits a l'hora de concretar qualsevol tipus d'intervenció que es dugués a terme a les torres o als terrats. En aquest cas, en canvi, no s'especifica res. Aquest fet ens porta a una segona hipòtesi, ja esmentada al començament del capítol, que planteja la possibilitat de l'existència d'una escala de pedra en el pati, ubicada en un dels angles del mateix, mitjançant la qual es pogués accedir als pisos superiors o als terrats de l'edifici.

³¹⁷ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

³¹⁸ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [7-9 maig 1411] (doc. H-10).

³¹⁹ "Dissapte a viii de maig, enderroquam lo forn e tiraren lo guix a casa, hen piquaren la maior pertida Bertran [Macià] e Antoni Boquera, que prenien iii sous, los quals pagui. Item los de casa hi foren Pere Alerany e Berthomeu Barchinona.....3 s." (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [9 maig 1411]).

³²⁰ El 19 de maig, coincidint amb un fort vent que impedia treballar en les parts altes de l'edifici, es preparava morter per fer el trespol del terrat de la cuina, i el mateix el 2 d'octubre (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [19 maig i 2 oct. 1411]; doc. H-10).

³²¹ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [11 i 15 jun. 1411]; doc. H-10).

³²² ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [20 maig 1411]; doc. H-10).

També es parla de la “cambra de les hostes”,³²³ que no he trobat referida en cap dels inventaris conservats sota aquesta fórmula,³²⁴ però que podria fer esment a un apartament o espai destinat a la gent amb recursos. Eufemià Fort i Cogul i Joan Bassegoda ja n’havien fet referència.³²⁵ D’altra banda, a l’inventari de 1459 es parla de l’hostal,³²⁶ i inclús en les ordinacions promulgades pel duc de Ferran Ramon de Cardona el 1527, es diu que es cobraria un lloguer als estrangers que restessin a l’hostal.³²⁷ De fet, els hospitals medievals sols oferien assistència caritativament i de forma gratuïta als malats pobres i pelegrins que realment ho necessitaven. En l’acta fundacional del Coll de Balaguer, per exemple, es deia que les despeses dels vianants que no fossin pobres i s’acollissin a l’hospital, no anirien a càrrec de les rendes de la institució.³²⁸ Tots els establiments d’aquestes característiques, doncs, devien disposar d’una o varies estances habilitades com a hostal,³²⁹ al qual podria referir-se l’esmentada “cambra de les hostes”.

En aquest sentit comptem amb diverses notícies relatives a la presència de personatges nobles en la institució. Així, el 18 de juliol de 1363, el comte Joan I d’Empúries, nebot de l’infant Pere, va ser atès per malaltia i donà 8 sous.³³⁰ El 26 d’abril de 1383, fou el fei Pere III el Cerimoniós qui restà a

³²³ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f [20 maig 1411]; doc. H-10).

³²⁴ Vegeu ACA, *Varia de Cancelleria*, regs. 360, 363 i 364, lligalls solts (doc. H-1, H-4 i H-7); ADM, *Secció Entença*, microfilm lligall 15, doc. 713 (doc. H-11); *Ibid.*, lligall 16, doc. 749.

³²⁵ FORT I COGUL 1970a, 32-33; BASSEGODA NONELL 1981, 42.

³²⁶ ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 749.

³²⁷ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11). Més tard, el 1605, hi ha la següent notícia que confirma aquest aspecte: “Se li fa càrrech de 20 lliures ha rebut de Honofre Olia per lo arrendament del hostal del hospital y desús dit any.....20 lls.” (ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 757; doc. H-14).

³²⁸ *Cum vero quecumque alie persone, que mendicantes non sint, per idem hospitale transitum facient, cuiuscumque condicionis huiusmodi persone sint, nichil eis erogetur de bonis hospitalis predicti sed alias ibidem admittantur caritative et comodentur etiam eisdem utensilia, sive apparamenta domus eiusdem hospitalis, si eis indigeant, secundum condiciones earum et secundum magis es minus, iuxta bonum arbitrium administratori hospitalis eiusdem* (VALLS I TABERNER 1927a, 273).

³²⁹ Per exemple, si recordem el viatge que l’administrador Antoni Salvador i Guillem Benet van fer a Barcelona l’octubre i novembre de 1361, comprovem que en aturar-se a l’hospital de Cervelló a Olesa de Bonesvalls, van haver de pagar. El mateix, amb l’efectuat un any més tard pel nou administrador Guillem Celoni, el 19 d’agost de 1362 (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361, ff. 60v i 64v; reg. 362, f. 44r; doc. H-2 i H-3).

³³⁰ “[18 jul.] En aquest dia, hic vench a jaure don Johan, comte d’Ampúries, ell qual

l'hospital durant un dia sencer i una nit, i hi deixà 3 sous.³³¹ En altres ocasions, en canvi, sols paraven a dinar, com és el cas del bisbe de Tortosa els anys 1363 i 1369.³³²

Al marge d'aquesta qüestió, el 1411, fora dels murs de l'hospital, es va construir una peixera a Pradip. S'indica que totes les despeses es van apuntar en un llibre a part, que malauradament no s'ha conservat. En qualsevol cas, sabem que va costar un total de 387 sous.³³³

4.4 Intervencions posteriors

Amb posterioritat al 1411, sols tenim constància documental d'obres menors el 1417 i el 1418.³³⁴ Uns anys abans, però, s'havia produït un fet de gran rellevància. El 1414 va morir el comte Joan de Prades, i fou succeït per la seva néta Joana de Prades. Aquesta, per tal de poder heretar una altra baronia per part de la seva àvia, Sança d'Arenós —de València—, canvià el seu nom pel de Gonçalva Ximénez d'Arenós. Gonçalva estava casada amb Joan Ramon Folc de Cardona III, comte de Cardona (1400–1471), i fruit d'aquest matrimoni nasqué Joan Ramon Folc de Cardona, que esdevindria

---

no era bé, sa fiu los lits e doni'ls carnsalada e palla. Donaren-me per amor de Déu al spital viii sous, los quals met en rehebuda en lo libre de les rehebudes.” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, f. 63r).

³³¹ Així consta en el llibre de l'almoïner de fra Guillem Deudé, monjo de Poblet (1378–1385), de l'any 1383: “Dicmenge, a xxvi del dit mes, lo senyor rey a dinar e a sopar e a jaure al espital del infant i la racion dels xiii pobres nicxil. Item pan de panicer.....3 s.” (AHNM, *Còdex 865-B*, f. 12; ap. ALTISENT 1969, 259). El dia anterior, el mateix Pere III havia dormit a l'hospital de la Font del Perelló: “[25 abr.] Aquest dia damunt dit, lo senyor rey a jaure e a sopar a la font del Pereyló.....3 s.” (*Ibid.*, f. 11^v; ap. ALTISENT 1969, 259).

³³² “[3 set. 1363] En aquest dia damunt dit, passa per l'ospital lo senyor bisbe doni'ls a beurer en l'ospital a ell e a sa companya. (...) [14 set. 1363] En aquest dia damunt dit se vench a dinar lo senyor bisbe de Tortosa en l'ospital, al qual doni pa e vy e iii gallines, e a les bèsties una fanequa e miga de civada. E carnsalada podien ésser menjades xxv. Non donaren res” (ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 363, ff. 73r i 75r). “[25 oct. 1369] Aquest dia se'n vench dinar en l'ospital lo senyor bisbe de Tortosa, al qual doni una fanequa de civada, palla i vy, de les quals coses en donaren los quals met en rehebuda vii sous” (*Ibid.*, reg. 365, f. 100v). Quant a aquestes dues notícies, val dir que en la primera el bisbe no pagà res, mentre que en la segona donà 7 sous.

³³³ ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 367, s.f. [9 oct. 1411] (doc. H-10).

³³⁴ “Doni a XXI de noembre a Domingo de les Coves, per XII jorns que ajuda a tirar mortar e pedres a la obra del ort, e fiu-li la messió.....3 s. / Fiu adobar iii de ffebrer a i manyà dues paelles de la casa e compri iii claus per obs de les portes de casa e costat tot.....4 s. 6 d.” (ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 737).

el primer duc de Cardona, cinqué comte de Prades i dotzé senyor de la baronia d'Entença (1446–1515).³³⁵ Així doncs, el comtat de Prades quedà vinculat directament a la casa de Cardona d'ençà de 1414 i, en conseqüència, és també a partir d'aquest any que el patronatge de l'hospital del Coll de Balaguer estigué en mans dels Cardona.

Amb la guerra civil de Joan II, a la segona meitat del segle xv, l'establiment patí nombrosos desperfectes que sols es van poder restaurar precàriament.³³⁶ En qualsevol cas s'entrà en un procés de decadència continuada, que inclús hauria comportat el seu propi abandó. Així es desprèn de les pèssimes condicions en què es trobava el 1526, reflectides en l'informe encomanat pel duc Ferran Ramon de Cardona a Onofre de Copons.³³⁷ L'edifici estava quasi completament enrunat, a excepció d'unes poques estructures i estances. Inclús les parts que s'havien reparat, sobretot les cobertes, tornaven a estar fetes malbé. Ni tan sols la capella se n'havia lliurat. Aquesta, però, encara devia funcionar, com ho testimonien els nombrosos objectes que s'hi guardaven, entre els que destacava un retaule de guix, amb les imatges de la Verge Maria, sant Pere i sant Pau, que malauradament no s'ha conservat. També hi havia un altar de fusta, roba litúrgica i diversos llibres i un missal de la diòcesi de Tortosa.

Davant d'aquesta situació, l'esmentat duc de Cardona decidí reconstruir l'edifici, alhora que promulgà unes noves ordinacions que ampliaven les que havien prevalgut fins llavors, és a dir, les aprovades per l'infant Pere el 1344 i corregides el 1346.³³⁸ En primer lloc ordenà el reestabliment de les rendes, que s'havien deixat de percebre. Confirmà novament l'ús del molí de farina i oli de Prasdip, amb els casals, sitges, emprius i altres drets. Atorgà la suma de 27 lliures barcelonines sobre algunes terres del mateix terme de Prasdip i concedí la lliure pastura en la "quadra" o pla on estava edificat l'hospital, així com el dret a comprar peix al "preu acostumat", dins i fora de l'esmentada "quadra".

Entre les obres a fer, concretà la realització d'un habitació per al capellà

³³⁵ ROMERO-PALET 1991, 73.

³³⁶ FORT I COGUL 1970a, 36.

³³⁷ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11).

³³⁸ ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713 (doc. H-11); cf. BRU 1955, 167–168.

encarregat de l'administració de la casa. Igualment calia restaurar les dues cambres anomenades "dels frares i capellans pobres", en les quals s'hi col·locarien un total de tres llits. A més s'habilitaria un dormitori per a l'acolliment d'homes pobres, amb la seva corresponent llàntia i amb una capacitat de "quatre llits bons". D'altra banda, també es repararia un segon dormitori, en aquest cas adreçat a les dones pobres i el qual tindria tres llits.³³⁹

Tanmateix, obligava a l'administrador de la institució a tenir una estança amb caixes per guardar la roba que es proporcionaria als frares i capellans sense recursos, i a la resta de pobres. En segona instància, el duc manà la compra de taules, bancs, cadires, estovalles, tovalloles, tovallons, llançols, ciris, paelles, olles de coure i d'aram, plats, escudelles i altres objectes necessaris. En relació al lloguer a cobrar a qui restés a l'hostal del propi hospital, es reinvertiria en actes de beneficència, però en cap cas podria anar a parar a mans de l'administrador o de qualsevol altra persona.

S'hi acollirien caritativament els frares i capellans pobres, i tota mena de pobres. Cas d'absència de l'administrador, deixaria de percebre el seu salari durant el temps que fos fora. Però si aquest període era superior a un any, llavors el duc havia de presentar un nou administrador davant el bisbe de Tortosa i el seu vicari general. A més, com ja s'havia establert en l'acta fundacional de 1344, es confirmava la presència de dos preveres per al govern de la casa, un dels quals assumiria les tasques de l'administració. En últim lloc, el duc ordenà la restauració de la capella, que implicaria refer la coberta, les parets, la porta, així com el retaule, l'altar, els ornaments i tot allò indispensable per a dir missa. La darrera resolució d'aquestes ordinacions, preveia el lliurament al prior d'Escala Dei, de 100 ducats, per tal de dur a terme totes les reformes indicades i la compra dels utensilis esmentats.

Segurament les obres de restauració projectades pel duc es van iniciar d'immediat, si bé es devien perllongar durant un llarg període de temps. Així, a la fi del s. XVI i començament del XVII, sota l'administració del prevere Joan Rossinyol, trobem documentada una intensa activitat constructiva que

---

³³⁹ Sorprenen els pocs llits concedits pel duc a l'hospital. L'infant Pere, per exemple, havia establert 25 per a la sala dels homes i 15 per a la de les dones (v. VALLS I TABERNER 1927a, 272).

afectava fonamentalment a les cobertes i paviments. Entre el 1596 i el 1601, per exemple, es van comprar 1700 rajoles i 1200 teules.³⁴⁰ Aquesta quantitat, força significativa, està molt per sota de les 7000 rajoles i 2000 teules, més 30 000 rajoles i teules, adquirides entre el 1602 i 1609.³⁴¹ Tanmateix, en emprar-se teules per al cobriment de les estructures interiors de l'edifici, hem d'entendre que s'eliminaren els terrats plans originaris, en favor de teulades inclinades, segurament d'un únic vessant.

Al marge, també hi ha notícies vinculades amb l'obtenció de pedra, preparació de morter i guix, compra de frontises, panys, claus, reixes per finestres, objectes de fusta, realització de bigues, etc.³⁴² La direcció dels treballs sembla que estava en mans del mestre de cases Marçal Alvir, que comptava amb la col·laboració del seu propi fill, Joan Alvir —també mestre de cases—³⁴³ i d'un equip de fusters i manobres.

Una de les actuacions més importants dutes a terme en aquest període, fou la restauració, o quasi podríem dir reconstrucció total, de la capella. En aquest sentit, la primera notícia ens remet al 20 de novembre de 1597, quan el citat Marçal Alvir va rebre 1 lliura i 5 sous, per “fer pars de la paret de la iglesia vella.”³⁴⁴ Un any després, l'agost de 1598, es comprà una imatge de marbre de la Mare de Déu, que si bé no s'especifica, és de suposar que estava destinada a la capella. En qualsevol cas devia ser molt senzilla, ja que sols costà 8 sous.³⁴⁵ A partir d'aquest moment no tornem a tenir cap altra referència fins el 1605. En primera instància simplement es parla de “faena feta en la església del espital”, sota la direcció del mestre de cases Marçal Alvir, i la col·laboració dels manobres Joan Pala i Miquel Sabater.³⁴⁶ En canvi, més endavant, sabem que el fuster Joan Faura, féu les portes de la

³⁴⁰ ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 756 (doc. H-13).

³⁴¹ ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 757 (doc. H-14). Aquestes teules i rajoles, les compraven a Cambrils, i des d'aquí les duïen a l'hospital per via marítima.

³⁴² Vegeu ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 756-757 (doc. H-13 i H-14).

³⁴³ Encara tenia un altre fill, Marçal Alvir menor, sagristà de l'església de Pratedip (ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 756; doc. H-13).

³⁴⁴ ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 756 (doc. H-13).

³⁴⁵ “Posa que ha pagat per una figura de pedra de marbre de nostra Senyora, dit dia, 8 sous.....8 s.” (ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 756; doc. H-13).

³⁴⁶ ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 757 (doc. H-14).

capella.³⁴⁷ Posteriorment, el 1608, s'adquirí per 25 lliures un nombre indeterminat de rajoles valencianes, “per a enrajolar la església del espital.”³⁴⁸ Aquest fet ens indica que ja estava pràcticament acabada. Així, el 1609, es van limitar a realitzar treballs sense importància, fer una pica amb una aixeta, i col·locar l'ara de pedra a l'altar, alhora que es palesa la intenció de posar-hi una campana.³⁴⁹ En qualsevol cas, en relació a la capella el més destacable és la presència a l'hospital de l'escultor barceloní Agustí Pujol, el 1608, al qual se li encomanà un retaule amb imatges de Crist, per al qual va rebre tres pagaments de 18 lliures i 16 sous, 18 lliures i 10 sous, i 10 lliures respectivament.³⁵⁰

Una altra obra interessant d'esmentar pel que fa a aquest període, és la construcció d'un nou pou a càrrec del mestre de cases Francesc Ferriol, el 1601, per un preu de 53 lliures i 10 sous.³⁵¹ Més tard, el 1603, va rebre 33 lliures i 10 sous més, per acabar l'esmentat pou i per fer una cambra.³⁵² Paral·lelament també es treballava en els molins i la farga de Prasdip.³⁵³

A partir d'aquests moments no es coneix cap altra notícia referent a qualsevol tipus d'intervenció constructiva a l'hospital. En canvi, sí que coneixem altres dades a propòsit de la pròpia història i vicissituds de l'establiment. Sabem que el 1640, durant la guerra de Felip IV, fou emprat com a lloc de descans per les tropes del marquès dels Vèlez.³⁵⁴ El 1652,

---

³⁴⁷ ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 757 (doc. H-14). Recordem que entre les disposicions establertes pel duc de Cardona el 1527, estava la restauració de la porta de la capella (*Ibid.*, lligall 15, doc. 713; doc. H-11).

³⁴⁸ ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 757 (doc. H-14).

³⁴⁹ ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 757 (doc. H-14).

³⁵⁰ ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 757 (doc. H-14). Sobre Agustí Pujol i la nissaga dels Pujol, escultors catalans de la fi del s. XVI i el primer quart del s. XVII, v. BOSCH BALLBONA 1994.

D'altra banda, desconec si en aquestes dates encara es conservava el retaule de guix esmentat per Onofre de Copons el 1527 (v. ADM, *Secció Entença*, lligall 15, doc. 713; doc. H-11).

³⁵¹ “Posa en data 53 lliures 10 sous, ha pagat a mestre Francesc Ferriol, mestre de fer pous, per lo pou ha fet en casa del hospital a 30 de juliol.....53 lls. 10 s.” (ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 756; doc. H-13).

³⁵² “Dóna en data 33 lliures 10 sous, per tantes ne té pagades a Francés [*sic*] Ferriol, mestre de cases, per haver'l acabat lo pou y una cambra li ha fet y altres obres en lo espital, ab albarà.....33 lls. 10 s.” (ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 757; doc. H-14).

³⁵³ ADM, *Secció Entença*, lligall 16, doc. 757 (doc. H-14).

³⁵⁴ *Cumpliólo y volviendo á marchar la vanguardia, hizo punta á una casa fuerte,*

vàries naus corsàries van fondejar front l'hospital i l'ocuparen amb facilitat. Des d'allí atacaren el Perelló on causaren danys i prengueren ostatges.³⁵⁵ Posteriorment, el 1663, la baronia d'Entença, que en aquells moment estava sota el domini dels Cardona, s'annexionà definitivament a la casa ducal de Medinaceli, ja que Caterina d'Aragó i Sandoval, tretzena comtessa de Prades, es casà amb Juan de la Cerda, primogènit del duc de Medinaceli.³⁵⁶

4.5 Restes arqueològiques trobades a prop de l'hospital

Amb motiu de l'aterrament del cementiri vell de l'Hospitalet de l'Infant el 1992, es van realitzar unes excavacions tot esperant de trobar les restes de l'antiga *mansio* romana d'Oleastrum, que segons Hernández Sanahuja es trobaven en aquesta zona del poble.³⁵⁷ De la vila romana no es va localitzar cap vestigi, però en canvi, sí que es van descobrir els nivells inferiors d'un nucli fundat al s. XIV i abandonat en ple s. XVII, possiblement durant la Guerra dels Segadors³⁵⁸ (lám. 109).

Es van documentar set habitacions de plantes rectangulars i proporcions similars. Cinc estaven distribuïdes entorn un pati central, mentre que les altres dues s'han vinculat amb un habitatge diferent annexe al primer. Els murs descoberts eren de morter de calç amb pedres irregulars de petites i mitjanes dimensions, amb una amplada que oscil·lava entre els 50 i 55 cm, i

---

llamada Hospitalet, que está junto al mar, donde hasta entonces había sido el alojamiento del conde de Zavallá. Llegáronse al pié de la muralla algunos caballos y gente suelta (...). Eran poco mas de sesenta hombres los de la guarnición; entró primero don Fernando Ribera, después el Vélez, a quién siguió el ejército; acuartelóse, haciendo frente al camino que mostraba querer seguir, hallóse sitio acomodado, y tan abundante de todas cosas necesarias para alojar un ejército, que se obligó a descansar en él, aunque por pocos días, de las largas marchas y alarmas continuas, con que se fatiga la gente inexperta. Fué considerable el despojo del Hospitalet, midiéndose con su cortedad (MELO-TIÓ 1981, 108).

³⁵⁵ BASSEGODA NONELL 1981, 44.

³⁵⁶ LÁZARO 1976, 349-350.

³⁵⁷ HERNÁNDEZ SANAHUJA, "Ruinas del antiguo pueblo de Oleastrum", f. 6, J. Massó i J. Menchón 1991 (eds.), 23-24.

Els treballs de documentació arqueològica es realitzaren sota la direcció de l'arqueòloga Mª Cinta Motañès, i les excavacions pròpiament dites, anaren a càrrec de l'arqueòloga Mercè Porta (CODEX SCCL 1992).

³⁵⁸ Les dates proposades s'han establert en funció del monetari recuperat i de les produccions ceràmiques de vidriada i manganès, vidriada i verd i manganès i produccions valencianes de vidriada blava del s. XIV, mentre en els nivells d'abandó es constatà la presència de vidriada blava catalana del s. XVII (CODEX SCCL 1992).

una alçada conservada que no superava mai els 70 cm. En cada cambra es va concretar la situació de les corresponents portes d'accés, de doble batent i oberta a l'interior. Excepte en una d'aquestes, també es va trobar el lllindar de cada porta, format per dues lloses centrals i delimitat per dos blocs escairats de pedra per suportar els brancals. Finalment, a l'interior, es van documentar els encaixos de les pollegueres i unes peces de quart de circumferència sobre les quals recolzarien les citades portes.³⁵⁹

Pel que fa a l'origen i utilitat del jaciment, els arqueòlegs van apuntar tres hipòtesis. D'una banda es va plantejar el seu vincle amb la repoblació de la plana del Coll de Balaguer promoguda per Guillem d'Entença el 1304.³⁶⁰ De totes maneres, no sembla gaire probable, ja que hi ha constància que aquesta regió restà deshabitada durant molt de temps amb posterioritat a l'esmentat 1304.

En segon lloc, sabem que el 1351 l'infant Pere sol·licità al papa Climent VI el dret d'elevat la capella de l'hospital, a la categoria d'església parroquial, atès que l'establiment estava massa lluny de les viles més properes, Tivissa i Vandellòs. Amb aquesta demanda, l'infant cercava un doble objectiu. Volia afavorir la creació i consolidació d'un poble a la plana del Coll de Balaguer que tingués la seva pròpia parròquia, de manera que un dels dos sacerdots adscrits al servei de l'hospital, esdevindria el rector de la nova vila. En segona instància, també pretenia augmentar les rendes, ja que a les procedents del bisbat de Tortosa, s'haurien d'afegir les obtingudes en concepte de drets parroquials.³⁶¹ El papa accedí mitjançant una resolució datada a Avinyó el 22 de novembre de 1351.³⁶² A partir d'aquesta resolució,

---

³⁵⁹ CODEx SCCL 1992.

³⁶⁰ ROMERO-PALET 1991, 44.

³⁶¹ FORT I COGUL 1970a, 35.

Amb aquesta mateixa finalitat, el 1327, i degut a les dificultats que tenien per rebre les sumes assignades per la reina Blanca d'Anjou, Jaume II demanà al papa la incorporació de l'església parroquial del poble de la Font del Perelló a l'hospital. El pontífex Joan XXII accedí mitjançant una butlla signada a Avinyó el 12 de setembre de l'esmentat 1327 (AV, reg. Vat. 168, f. 329, carta 316; i reg. Vat. 86, f. 68r, carta 1181; ap. MARÍ 1988, 46 i n. 24).

³⁶² AV, *Supplicacionum*, reg. 23, f. 197; ap. VINCKE 1936, 404-406, doc. 538). Tot i el dictamen favorable del papa, més tard, en una data indeterminada, la capella de l'hospital devia perdre el caràcter de parròquia. Així, sabem que no fou atès que fins el 1851, no s'atorgà la parroquialitat a l'Hospitalet de l'Infant, sota l'advocació de Sant Pere (FORT I COGUL 1970a, 26).

és versemblant que s'hagués iniciat la construcció de vivendes i en conseqüència d'un nou nucli habitat, tal i com desitjava l'infant, i al qual podrien pertànyer les restes en qüestió.

Finalment, encara es plantejà una tercera opció, segons la qual estaríem davant d'una parada o fonda de repòs per als viatgers i pelegrins que seguien la ruta de l'antiga via Augusta.³⁶³ En aquest cas, però, penso que llavors hauríem de parlar d'un període anterior al 1344, és a dir, a la fundació de l'hospital.

Després de l'exhumació arqueològica i un cop documentades i analitzades les dades i materials obtinguts, el jaciment fou novament cobert, a proposta del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya i del propi Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant.³⁶⁴ En l'actualitat, es troba amagat sota el camp de futbol del col·legi d'ensenyament primària Mestral.

5. CONCLUSIONS

En fundar l'hospital del Coll de Balaguer, l'infant Pere, que tot just acabava de rebre el comtat de Prades, es plantejà la solució dels tres problemes que tradicionalment havien afectat aquesta regió. D'una banda volia reforçar amb un nou emplaçament les tasques benèfiques que llavors ja desenvolupava l'hospital fundat per la seva mare a la Font del Perelló. En segon lloc, pretenia que el nou centre fos alhora un baluard defensiu. Estant a prop del mar, podia evitar les incursions dels pirates i sarraïns, exercint així una missió semblant a la del ja citat castell-hospital de Sant Jordi d'Alfama. En darrera instància, l'infant tenia l'esperança que esdevingués el nucli a partir del qual sorgís i es desenvolupés una nova població.

Al llarg d'aquest capítol, he intentat plasmar les característiques essencials de l'arquitectura de l'antic hospital del Coll de Balaguer, i establir la seqüència evolutiva de la seva construcció a partir de les dades que ens han arribat. En aquest sentit, és evident que la poca documentació de què disposem, tot i que rica i abundant en notícies relacionades amb les obres i

---

³⁶³ CODEX SCCL 1992.

³⁶⁴ CODEX SCCL 1992.

amb el propi funcionament de la institució, ens impedeix tenir una visió més àmplia i aproximada.

El seu estat semiarruïnats, el fet que es trobi en una zona que no ha despertat un excessiu interès per a la història de l'art i de l'arquitectura, i malgrat que tradicionalment s'havia exaltat la seva singularitat front la resta d'hospitals medievals catalans coneguts, es va crear al seu entorn la idea d'un establiment aïllat i d'àmbit local, i fins i tot de segona fila.

En qualsevol cas, hem pogut comprovar que no és així. El seu paper determinant com a baluard defensiu en una regió perillosa, inestable i fàcilment envaïble, al marge de la seva finalitat assistencial, són arguments prou consistents per fer-lo mereixedor d'una anàlisi més acurada. D'altra banda, tampoc no podem parlar d'un edifici realitzat d'acord amb unes fórmules o sistemes exclusivament locals. La presència, especialment els primers anys, d'equips de treballadors provinents d'Espluga de Francolí, documentats igualment en altres empreses constructives de gran importància dins el focus d'influència de nuclis com Montblanc o Santes Creus, testimonien que l'hospital del Coll de Balaguer no es va fer al marge dels trets predominants en la Catalunya de mitjan s. XIV.

QUADRE I: OBRERS I ALTRE PERSONAL, DOCUMENTATS A L'HOSPITAL DEL COLL DE BALAGUER (1354-1411)

	1354	1361	1362	1363	1367	1369	1407	1411
Bernat d'Àger	-	-	-	-	Companyia	-	-	-
Guillem Alerany	-	-	-	-	-	Fuster	-	-
Pere Alerany	-	-	-	-	-	-	-	Fuster
Andreu Alegre	-	-	-	-	Manobra	-	-	-
Joan Alfonso	-	-	-	-	Picapedrer	-	-	-
Ramon Amexer	Picapedrer	-	-	-	-	-	-	-
Fèrrix Amós	Manobra	-	-	-	-	-	-	-
Joan Antoni	-	-	-	-	-	Manobra	-	-
Benet Arguerai	-	Companyia	-	-	-	-	-	-
Joan Arnau	Manobra	-	-	-	Manobra	-	-	-
Pere Arquer	-	Companyia	-	-	-	-	-	-
Bernat Artal	-	Companyia	Companyia	-	-	-	-	-
Joan Balaguer	-	-	Companyia	-	-	-	-	-
Pere Ballester	-	Moliner	-	-	-	-	-	-

Quadre realitzat a partir de dades extretes d'ACA, *Varia de Cancelleria*, regs. 360-367, docs. H-1 a H-10.

	1354	1361	1362	1363	1367	1369	1407	1411
Bartomeu Barcelona	-	-	-	-	-	-	-	Mosso hospital
Ramon Bargalló	-	-	-	-	Missatger	-	-	-
Guillem Benet	-	Cap Companyia	Cap Companyia	Cap Companyia	Cap Companyia	Cap Companyia	-	-
Pere Benet	Picapedrer	-	-	-	-	-	-	-
Guillem Bernat	-	-	-	-	-	Fuster (?)	-	-
Guillem Bertran	-	-	-	-	-	-	-	Fuster
Guillem Boldo	-	-	-	-	Companyia	-	-	-
Mestre Bonasos	-	Metge Falset	-	-	-	-	-	-
Ramon Bondia	-	Companyia	Companyia	-	-	-	-	-
Antoni Boquera	-	-	-	-	-	-	-	Picapedrer
Bernat Boquera	-	Companyia	Companyia	-	-	-	-	-
Antoni Bosc (pare)	-	-	-	-	-	Picapedrer	-	-
Antoni Bosc (fill)	-	-	-	-	-	Picapedrer	-	-
Bereng. Camarasa	Picapedrer	-	-	-	-	-	-	-

	1354	1361	1362	1363	1367	1369	1407	1411
Jaume Cardona	-	-	-	-	-	Fuster	-	-
Miquel Cardona	-	-	-	-	-	Fuster	-	-
Antoni Cavaller	-	-	-	-	-	Companyia	-	-
Antoni Celoni	-	-	-	-	-	Companyia	-	-
Guillem Celoni	-	-	Administrador	Administrador	Administrador	Administrador	-	-
Joan de Ciro	-	-	-	-	-	-	-	Picapedrer
Domènec Collbató	-	-	-	-	Picapedrer	Picapedrer	-	-
Berenguer Cost	Picapedrer	-	-	-	-	-	-	-
Guillem Cost	Picapedrer	-	-	-	-	-	-	-
Guillem Devols	Picapedrer	-	-	-	-	-	-	-
Pere Estalella	-	-	Companyia	-	-	-	-	-
Guillem Ferreres	-	-	-	-	-	Companyia	-	-
Guillem Forés	-	-	-	Fuster Tortosa	-	-	-	-
Martí Fortuny	-	-	-	Companyia	-	-	-	-
Bernat Fuster	-	-	-	-	Picapedrer	-	-	-
Pere Gallart	-	-	-	-	-	Manobra	-	-

	1354	1361	1362	1363	1367	1369	1407	1411
Bereng. Garrofer	–	Fuster (?)	–	–	–	Fuster	–	–
Bartomeu Gau	–	–	–	–	–	–	–	Guixaire
Pere de Girona	–	Companyia	–	–	–	Manobra	–	–
Benet Guerau	Manobra	–	–	–	–	–	–	–
Domènec Guerau	Manobra	–	–	–	–	–	–	–
Domènec Guamet	–	–	–	–	–	–	–	Porter
Perpinyà Hipòlit	–	–	–	–	–	–	Administrador	Administrador
Jacomí	Companyia	–	–	–	–	–	–	–
Pere Laberia	–	Manobra (?)	–	–	–	Manobra	–	–
Francesc Lars	–	–	–	–	–	–	–	Manobra
Joan Ledó	–	–	–	–	–	–	–	Escolà
Pere Litera	–	–	–	–	–	–	–	Manobra
Pere Livell	–	–	–	–	–	Manobra	–	–
Lluc	–	–	–	Ferrer Montroig	–	–	–	–
Domènec Lop	Picapedrer	Picapedrer	–	–	Me. picapedrer	Me. picapedrer	–	–
Mateu Lopis	–	–	–	–	–	–	–	Pastador
Bertran Macià	–	–	–	–	–	–	–	Fuster

	1354	1361	1362	1363	1367	1369	1407	1411
Ferrer Malet	Mestre de l'obra	-	-	-	Me. picapedrer	-	-	-
Pere Malet	-	-	-	-	Picapedrer	-	-	-
Domènec Manyà	-	-	Companyia	-	-	-	-	-
Bernat Marquès	-	Companyia	Companyia	Companyia	Companyia	-	-	-
Bertran Marquès	-	-	-	-	-	-	-	Manobra
Berenguer Martí	-	-	-	Terrisser Tivissa	-	-	-	-
Joan Martiniç	Manobra	-	-	-	-	-	-	-
Pere Mateu	Fuster	-	Fuster	Fuster	Fuster	-	-	-
Domènec Mercer	Manobra	-	-	-	-	-	-	-
Minguel·ló	-	-	-	-	Manobra	-	-	-
Guillem Miravet	-	-	-	Companyia	-	Companyia	-	-
Pere Montblanc	-	Metge Barna.	-	-	-	-	-	-
Berenguer Monter	-	-	-	Companyia	-	-	-	-
Bernat Mora	-	-	-	-	Manobra	-	-	-
Vidal Moragues	-	-	-	Manobra (?)	-	-	-	-

	1354	1361	1362	1363	1367	1369	1407	1411
Pere de Nicola	Manobra	-	-	-	-	-	-	-
Jaume Oliver	Picapedrer	-	-	-	-	-	-	-
Joan Oliver	Manobra	-	-	-	-	-	-	-
Olzina	-	-	-	-	Manobra	-	-	-
Pere d'Oriola	Companyia	-	-	-	-	-	-	-
Pere Paladerella	-	-	-	-	Manobra	-	-	-
Berenguer Pallarès	Manobra	-	-	-	-	-	-	-
Miquel Parta	-	-	-	-	-	Companyia	-	-
Pere Pegueroles	-	-	-	Picapedrer (?)	-	-	-	-
Pere Pelegrí	-	-	Companyia	Companyia	Companyia	-	-	-
Guillem Pentinat	-	Companyia	Companyia	-	-	-	-	-
Ramon Pentinat	-	-	Companyia	Companyia	-	-	-	-
Jaume Perelló	-	-	-	-	-	Companyia	-	-
Pere Perpinyà	Fuster	-	-	-	-	-	-	-
Arnau Pinyol	Manobra	-	-	-	-	-	-	-
Guillem Porrera	-	-	-	Companyia	-	-	-	-
Ramon Rabà	-	-	Companyia	-	-	-	-	-

	1354	1361	1362	1363	1367	1369	1407	1411
Revés	Cap Companyia	-	-	-	-	-	-	-
Ramon Rigaut	-	-	-	Beneficiat	-	-	-	-
Bmeu Rigolf	-	-	-	-	-	-	-	Prevere
Ripolla	-	-	-	Hospitalera	-	-	-	-
Pere Sabater	-	Companyia	-	-	-	-	-	-
Ramon Sabater	-	Companyia	Companyia	-	-	-	-	-
Antoni Salvador	Administrador	Administrador	Administrador	-	-	-	-	-
Pere Salvador	-	-	-	Companyia	-	-	-	-
Berenguer Sanç	-	Companyia	-	Companyia	Companyia	Companyia	-	-
Joan Sants	-	-	-	-	-	-	Fuster (?)	-
Jaume Serra	-	-	-	-	-	Manobra	-	-
Guillem Sescomes	-	Companyia	-	-	-	-	-	-
Bernat Siquart	-	Fuster	Fuster	Fuster	Fuster	-	-	-
Bernat Siurana	-	-	-	-	Picapedrer	-	-	-
Guillem Solà	Picapedrer	-	-	-	-	-	-	-
Pere Taguell	-	-	-	-	Manobra	-	-	-
Ramon Teixidor	-	-	-	-	Manobra	-	-	-
Bernat Torner	Manobra	-	-	-	-	-	-	-

	1354	1361	1362	1363	1367	1369	1407	1411
Jaume Torrents	Fuster	-	-	-	-	-	-	-
Miquel Valls	Fuster	-	-	-	-	-	-	-
Guillem Vergantís	-	-	-	-	-	Manobra	-	-
Antoni Vidilla	-	-	-	-	-	-	-	Mosso hospital
Joan Vilar	-	-	-	-	-	-	-	Picapedrer
Miquel Vilar	Picapedrer	-	-	-	Picapedrer	-	-	-
Vinebre	Companyia	-	-	-	-	-	-	-

QUADRE II: RESUM DELS SALARIS DELS OBRERS DE L'HOSPITAL DEL COLL DE BALAGUER (1354-1411)

	1354	1361	1362	1363	1367	1369	1407	1411
Ferrer Malet (mestre de l'obra)	3 s.	–	–	–	3 s.	–	–	–
Domènec Lop (mestre picapedrer)	2 s.	2 s.	–	–	2 s. 2 d. 2 s. 6 d.	2 s. 6 d.	–	–
Joan de Ciro (mestre)	–	–	–	–	–	–	–	3 s. 3 s. 6 d.
Bartomeu Gau (guixaire i mestre de Guardamar)	–	–	–	–	–	–	–	3 s. 6 d.
Guillem Benet (cap de la “companyia”)	–	2 s.	2 s.	20 d.	2 s.	2 s.	–	–
Bernat Siquart (fuster)	–	18 d.	18 / 20 d.	18 / 20 d.	2 s. 2 s. 4 d.	–	–	–
Fusters de Tarragona	3 s.	–	–	–	–	–	–	–
Altres fusters	2 s.	–	–	–	–	–	–	–
Picapedrers	2 s. 2 s. 4 d.	–	12 d.	–	2 s.	2 s.	–	–
“Companyia”	8 / 12 d.	6 / 12 d.	8 / 12 d.	6 / 12 d.	8 / 12 d.	8 / 12 d.	–	18 d.
Altres ^(a)	8 d.	–	–	5 s.	20 d.	–	–	–

Quadre realitzat per l'autor, a partir de dades extretes d'ACA, *Varia de Cancelleria*, regs. 360–367.

^(a) El 1354 es donen 8 diners a un caminant que ajuda en la construcció de l'hospital; el 1363 es paguen 5 sous a Lluç, ferrer de Montroig, per una destreal; el 1369, esporàdicament, apareixen picapedrers vinguts de fora, que cobren un salari de 20 diners.

L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU DE BARCELONA

1. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

DINS EL CONTEXT SOCIAL I ARQUITECTÒNIC de l'hospital medieval a Catalunya, brilla amb llum pròpia l'hospital de la Santa Creu de Barcelona, que passa per ser un dels més importants i alhora millor conservats d'Europa. En tant que institució urbana, va jugar un paper determinant durant els més de cinc segles que va funcionar de forma ininterrompuda, no sols per la tasca assistencial que s'hi dugué a terme, sinó també com a element partícep de l'organització social de la ciutat. El 2001 es va celebrar el sisè centenari de la seva fundació, amb motiu de la qual es va editar un llibre,¹ i es varen organitzar una exposició —amb el seu corresponent catàleg—, un cicle de conferències i diversos actes commemoratius orientats a divulgar la història i evolució d'aquesta institució.²

L'edifici va funcionar com a hospital fins a les primeries del s. xx. A partir de 1911, un cop enllestida la primera fase de construcció de l'hospital de la

---

¹ Vegeu FIGUERAS-MANADÉ (coords.) 2001.

² L'exposició, titulada "L'hospital de la Santa Creu i Sant Pau de la ciutat de Barcelona, 600 anys", va tenir lloc entre el 23 de novembre de 2001 i el 10 de febrer de 2002, al Museu d'Història de la Ciutat i al Saló del Tinell de Barcelona (v. UBERO-VICENTE (coords.) 2001).

Santa Creu i Sant Pau —segons el projecte de Lluís Domènech i Montaner—, s'inicià el progressiu trasllat de totes les estructures assistencials i mèdiques, que no finalitzaria fins el 1930, amb l'acabament definitiu del nou establiment.³ Uns anys abans, el 12 de juliol de 1921, l'ajuntament de Barcelona n'havia adquirit la propietat,⁴ si bé, fins al 15 de febrer de 1930, no es féu efectiva l'entrega de les claus.⁵ A partir d'aquell moment es va plantejar la possibilitat de destinar-lo a seu de la Biblioteca de Catalunya, gestionada per la Diputació de Barcelona i depenent de l'Institut d'Estudis Catalans. Immediatament es van redactar unes bases de cessió, aprovades per l'Ajuntament el 13 de març de 1931, segons les quals, se cedia completament l'edifici de la casa de Convalescència i les dues terceres parts de l'hospital, mentre que la resta quedaria per a ús municipal.⁶ A canvi, la Diputació es comprometia a subvencionar els treballs de restauració,

---

³ El nou hospital de la Santa Creu i Sant Pau, es va construir en dues etapes: la primera entre 1901 i 1911, i la segona entre 1914 i 1930. D'ençà de 1923, després de la mort de Lluís Domènech i Montaner, la direcció de la fàbrica anà a càrrec del seu fill, Pere Domènech Roura (v. BOHIGAS 1971, 157-169; GARCÍA-MARTÍN 1990). L'edifici fou declarat patrimoni de la humanitat per la UNESCO el 1997.

Vegeu igualment els diversos dossiers documentals a propòsit del trasllat de l'hospital de l'antic edifici medieval, al nou centre (1893-1930), conservats a AHSCSP, *Hospital de la Santa Creu. Venda a l'Ajuntament*, vol. II, carpeta 13.

⁴ Vegeu l'escriptura simple manuscrita de la venda de l'edifici, autoritzada pel notari Joaquín Casades, a AHSCSP, *Hospital de la Santa Creu. Venda a l'Ajuntament*, carpeta 1.13 [12 jul. 1921]. El cost total de l'edifici pujava a 2 541 033 pessetes (15 272 €), si bé, el propi Ajuntament, concedí a l'hospital una subvenció de 2 458 967 pessetes (15 320 €), com a compensació per les despeses del trasllat al nou establiment de Sant Pau.

⁵ AHSCSP, *Hospital de la Santa Creu. Venda a l'Ajuntament*, carpeta 1.19 [15 febr. 1930]. L'acta d'entrega de l'hospital estigué presidida per l'alcalde de Barcelona, el senyor Baron de Viver, amb la presència del secretari municipal —Claudio Planas—, el director de l'Arxiu Històric de la Ciutat —Agustí Duran i Sanpere— i els arquitectes municipals —Joaquín Vilaseca i Adolf Florensa—, així com dels administradors de l'hospital, representats per la MIA (Molt Il·lustre Administració): Mariano Vilaseca —canonge—, Agustí Mariné —regidor jurat—, Gabriel Auguet —penitenciari— i el secretari de la MIA —Felipe Ramon.

⁶ Vegeu FLORENSA 1959a, 339-340. La cessió sols afectava a l'ús del conjunt, quedant la propietat a favor de l'ajuntament de Barcelona. El lliurament oficial va tenir lloc un mes i mig després: "El dia 30 de març de 1931 va celebrar-se en una de les sales de la casa de Convalescència de l'antic hospital de la Santa Creu de Barcelona l'acte de lliurament fet a l'Institut d'Estudis Catalans, per l'alcalde de la ciutat en nom de l'Ajuntament, d'ambdós edificis històrics per a la instal·lació de tots els serveis de l'Institut en aquella casa i de la biblioteca en els grans locals de l'hospital. La sessió fou presidida per l'alcalde de la ciutat Sr. Comte de Güell, acompanyat del president de la Diputació Sr. J. Maluquer Viladot i del president de torn de l'Institut Sr. J. Puig i Cadafalch. Al seu voltat prengueren seient els membres de l'Institut, regidors i diputats, demés d'altres representacions." (PUIG I CADAFALCH 1936a, 27).

consolidació i recuperació de l'aparença original que, en qualsevol cas, serien dirigits per tècnics designats pel propi Ajuntament. El projecte, signat per Adolf Florensa, fou aprovat pel Consell de la Generalitat el 28 de desembre de 1931.

La primera fase de les obres es perllongà fins al juliol de 1936, amb una despesa que pujava a 1 572 500 pessetes (9451 €). En aquells moments, i tot i l'inici de la Guerra Civil, la restauració no es va aturar. Així, el novembre del mateix 1936 s'hi van consignar 175 000 pessetes (1051 €), i des de llavors i fins al juny de 1938, 1 775 000 pessetes més (10 668 €). Aquestes intervencions permeteren condicionar per complet la casa de Convalescència —on s'hi va instal·lar l'Institut d'Estudis Catalans— i part de l'antic hospital, de manera que, el 1938, es van començar a traslladar els fons bibliogràfics, i un any després, el 1939, s'obria al públic la biblioteca (làm. 136).⁷ Paral·lelament, es varen rehabilitar altres estructures annexes, com ara l'espai ocupat, des del curs 1935–1936, per l'Escola Massana. El 1949 es restaurà íntegrament la façana del carrer Hospital, fent desaparèixer les botigues i altres afegits que havien alterat notablement la fesomia original del conjunt (làm. 121).⁸

En l'actualitat, l'edifici és utilitzat com a seu de la Biblioteca de Catalunya, la biblioteca pública Sant Pau–Santa Creu, la Reial Acadèmia de Farmàcia de Catalunya i l'Escola Massana d'Arts i Oficis. Al principi de la dècada de 1990, va tenir lloc una nova restauració que comportà una reorganització global de les sales de lectura de la Biblioteca de Catalunya, la construcció d'un nou magatzem i oficines, i el condicionament dels jardins exteriors que donen al carrer de les Egipcíaques.⁹

---

⁷ FLORENSA 1959a, 340–341.

⁸ Vegeu FLORENSA 1953, 17, on s'adjunta la següent valoració de l'esmentada façana: *La larga fachada que, en graciosa curva, se presenta a la calle del Hospital, era hasta hace pocos años, un ejemplo triste de abandono de un edificio notable. Ocupada por tiendas de toda clase de artículos, con sus nobles piedras ocultas por vil revoco, los bellos arcos góticos del pórtico de la iglesia tapiados, y el cuerpo cuadrado que la remata si terminar, las gárgolas rotas, nada faltaba para denunciar siglos de descuido. En pocos meses esta fachada fue transformada por completo y ahora su largo y variado desarrollo es uno de los puntos de mayor interés de la populosa calle.*

⁹ Sobre aquesta darrera intervenció, v. BIBLIOTECA DE CATALUNYA 1994.

1.1 Breu apunt historiogràfic

Si féssim un recull de les referències escrites a l'hospital de la Santa Creu de Barcelona, molt probablement, la primera seria el breu elogi que li dedicà Miguel de Cervantes en la segona part del Quixot.¹⁰ En qualsevol cas, des d'un punt de vista historiogràfic, la font més incipient és un manuscrit conservat a l'Arxiu Històric de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau, comunament conegut amb la fórmula abreujada de *Llibre de taula*, però el títol complet del qual és *Llibre que conté tot lo principi del Hospital General de Santa Creu i de la Convalescència, ab un pròleg que llargament narra les antiguitats de las cosa casas y dels Hospitals Antichs, ab una explicació de las armas de dita Convalescència*. Escrit pels volts de 1674, consta de 761 folis sobre paper, relligats en pell i amb l'escut de la casa de Convalescència en la coberta. Es tracta d'un recull de notícies històriques referents als hospitals barcelonins anteriors a la construcció de la citada casa de Convalescència, on s'inclou, lògicament, el de la Santa Creu. Tanmateix, està il·lustrat amb un seguit de dibuixos a tota pàgina —de 31 cm d'alçada—, representatius de tots i cadascun d'aquests establiments que, pel que sembla, es van copiar d'un manuscrit anterior (làm. 111–112).

Pel que fa a l'anàlisi crítica de l'edifici, ens hem de remontar a mitjan s. XIX. El 1854, Andreu Pi i Arimon va publicar *Barcelona antigua y moderna*, un interessant treball sobre la història, l'arquitectura i l'art de Barcelona. En el capítol dedicat a la beneficència pública i els hospitals de la ciutat, va incloure la primera síntesi a propòsit de l'evolució de l'hospital de la Santa Creu. Entre altres aspectes, féu esment a la seva fundació i l'inici de les obres, que situava el 14 de febrer de 1401, a partir de la lectura d'una inscripció situada damunt la porta d'ingrés del cantó septentrional de l'edifici (làm. 120).¹¹

¹⁰ (...) y así, me pasé de claro a Barcelona, archivo de cortesía, albergue de los extranjeros, hospital de los pobres, patria de los valientes, venganza de los ofendidos, y correspondencia grata de firmes amistades, y en sitio y en belleza, única (CERVANTES. *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*. part II, cap. LXXII. J. Mª Castro Calvo (ed.) 1969: 850).

¹¹ PI Y ARIMON 1854, II: 302. Segons l'autor, la inscripció, avui dia il·legible degut al seu mal estat de conservació, deia: IHS † SPITAL DE SANTA CREU QUI FOU CUMENSAT A XIII FEBRER DEL ANY DE NOSTRE SENYOR M CCCC I.

Més tard, Tomàs Sivilla —en una conferència llegida el 1869 davant l'Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona, i publicada el 1880—,¹² plantejà un discurs en la línia de Pi y Arimon, és a dir, exposant els antecedents i el procés de creació i constitució de l'hospital, alhora que va ampliar algunes notícies gràcies a la troballa de noves evidències documentals, referents sobretot al finançament de l'establiment. Poc després, el 1903, Manuel González Sugrañés, seguint en la seva redacció pràcticament el mateix esquema del citat T. Sivilla, dedicà un capítol sencer de la seva *Mendicidad y beneficencia en Barcelona*, als hospitals de la ciutat, fent una breu al·lusió a la formació i a la inauguració del de la Santa Creu.¹³

Caldria esperar uns anys perquè algú tornés a mostrar interès per l'edifici i, sobretot, per conèixer noves dades. Josep Mª Roca, el 1919, li dedicà unes poques línies en la seva breu *Medicina catalana en temps del rei Martí*.¹⁴ Poc després, en una altra publicació, va transcriure íntegrament les *Ordinacions* de l'hospital redactades el 1417, les quals ens han permès de tenir una visió molt aproximada de la seva organització interna en els primers anys d'existència.¹⁵ Tanmateix, en l'extensa introducció d'aquest treball, va fer un seguiment històric dels centres assistencials barcelonins anteriors al de la Santa Creu a partir de documents, en la seva majoria inèdits, dels arxius Capitular, de l'hospital de la Santa Creu i l'Històric de la Ciutat de Barcelona. Tot i que més endavant va signar altres articles, Roca no va afegir pràcticament res al que ja havia dit.¹⁶

Pel que fa a la resta d'autors posteriors, n'hi ha que es van limitar, quasi exclusivament, a exaltar la bellesa de l'edifici, com és el cas de Martí Maldà el 1924,¹⁷ mentre d'altres es van dedicar a recordar, un cop rera l'altre, el

---

¹² SIVILLA 1880, 41-70.

¹³ GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 173-200.

¹⁴ ROCA [1919], 204-205.

¹⁵ ROCA 1920a. El document original es troba a l'Arxiu històric de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

¹⁶ ROCA 1927, 67-68.

D'aquest mateix autor, també hem de citar la publicació del document en el qual es feia una concòrdia entre la Parròquia de Santa Maria del Pi i l'hospital de la Santa Creu, per evitar problemes jurisdiccionals, donat que aquest s'havia bastit en el territori de l'esmentada parròquia (Id. 1927-1928, I: núm. 6, 341-342; II: núm. 8, 144-146).

¹⁷ MALDÀ 1924, 13-15.

procés de la seva fundació. En qualsevol cas, sí que mereix una consideració especial el fet que, paulatinament, es van anar publicant les transcripcions completes de documents, inèdits fins llavors i que tan sols es coneixien per referències indirectes. En aquest sentit, destaca l'estudi del prevere Josep Mas de l'any 1927, dedicat a la butlla fundacional, emesa pel papa Benet XIII el 5 de setembre de 1401, on s'establien les principals bases per al funcionament, organització i administració de l'hospital que, en bona part, han perdurat inalterables fins a l'actualitat.¹⁸

El 1930, per la seva banda, aparegué una publicació en la qual es feia novament un repàs als antecedents de la institució i a les evolucions que se succeïren fins la unificació dels principals hospitals de la ciutat per formar el de la Santa Creu.¹⁹ En aquesta línia, Cèsar Martinell, el 1935 també insistí a recordar quins havien estat els centres assistencials que havien funcionat amb anterioritat al de la Santa Creu, i en relació a aquest últim, tornà a relatar la cerimònia de la seva fundació, ja detallada per A. Pi y Arimon, Tomás Sivilla i Josep Mª Roca entre altres. Alhora, parlà de la seva construcció i de llurs cronologies, qüestions que fins ara s'havien esmentat de forma molt puntual i, finalment, féu un llistat de les diferents dependències que hauria tingut l'edifici, com ara l'església, la farmàcia, les cuines, el claustre, els forns, entre altres.²⁰

Puig i Cadafalch, el 1936, seguí el camí endegat per C. Martinell encara que amb una major concreció, donat que establí una seqüència molt més acurada de l'evolució de les obres de l'hospital.²¹ Igualment J. Ainaud, J. Gudiol i F. P. Verrié, el 1947, en el volum de Barcelona del *Catálogo monumental de España*, també li dedicaren un apartat on van pretendre aglutinar totes les notícies conegudes sobre la seva construcció, al temps

---

¹⁸ MAS DOMÈNECH 1927.

¹⁹ *Hospital de la Santa Cruz...*, 1930, 5-13. Aquest estudi fou publicat davant la immediata inauguració del nou Hospital de la Santa Creu i Sant Pau.

²⁰ MARTINELL 1935a, 123-127.

²¹ PUIG I CADAFALCH 1936a, 25-38. Més tard, Cèsar Martinell (1954, 3-5) féu una altra publicació sobre l'hospital de la Santa Creu, on també es referia a algunes qüestions constructives. De totes maneres, es tractava en realitat d'una recopilació de dades ja esmentades, donat que no va fer cap aportació. No obstant això, a diferència de Puig i Cadafalch, proposà que les obres de l'edifici s'haurien iniciat per l'ala oriental i no per la septentrional com defensava aquest últim.

que n'incloïen d'altres encara no publicades.²² El 1959, per la seva banda, Adolf Florensa féu una relació de les restauracions que s'hi havien dut a terme d'ençà el 1931, any en què l'ajuntament de Barcelona cedí la major part del conjunt a l'Institut d'Estudis Catalans.²³

El 1967 i 1969, J. Danon i F. A. Vilarrubias respectivament, van signar sengles treballs força interessants.²⁴ Ambdós recollien qüestions ja aparegudes en estudis anteriors, però alhora donaven a conèixer noves informacions que no havien estat analitzades, sent especialment rellevants les relacionades amb la construcció de l'hospital. En aquest sentit, el paper desenvolupat per J. Danon fou molt important, en tant que va consultar de manera exhaustiva els fons de l'Arxiu de Històric de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau, i de l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya, que pràcticament no havien tornat a ser examinats des de J. Mª Roca. Fruit d'això revisà els documents ja citats per aquest i en llegí d'altres de desconeguts fins llavors, encara que, la seva formació com a metge i no com a historiador, va influir negativament en la formulació d'alguns judicis i interpretacions, així com en una lectura paleogràfica, més aviat precària. F. A. Vilarrubias, per la seva banda, prosseguí les investigacions en el punt on les havia deixades J. Danon, però aprofundint més en les qüestions arquitectòniques i constructives, alhora que va ampliar la seva recerca documental a l'Arxiu Històric de la Ciutat i a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Fruit de la seva tasca va aparèixer el llibre *Noticia histórico-arquitectónica de los edificios del antiguo hospital de la Santa Cruz y casa de convalecencia de San Pablo de la ciudad de Barcelona (1401-1928)*, una mena de guia que, en aquell moment i tot i la presència d'alguns errors, esdevingué el principal referent bibliogràfic de l'edifici.

El 1971, l'editorial de Gustau Gili va publicar un llibre miscel·lani titulat *L'hospital de la Santa Creu i Sant Pau: L'hospital de Barcelona*, coincidint amb els 570 anys de la fundació de l'hospital. Compost de diversos articles

---

²² AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, I: 296-301.

²³ FLORENSA 1959a, 339-344. Sobre l'hospital de la Santa Creu i d'aquest mateix autor v. Id. 1955-1961, 331-352; 1959b.

²⁴ DANON 1967a; VILARRUBIAS 1969. Uns anys més tard, Josep Danon (1978) va publicar íntegrament la seva tesi, sense incloure pràcticament cap canvi.

signats per historiadors, historiadors de l'art i arquitectes contrastats, tenia com a objectiu recollir els aspectes més rellevants de l'evolució històrica, artística i constructiva, no sols de l'antic edifici medieval, sinó també del complex modernista erigit a partir dels plànols de Domènech i Muntaner.²⁵

Pere Beseran, per la seva banda, és l'autor d'un article de l'any 1988, on feia referència a un conjunt de cinc capitells situats en la galeria oriental del claustre de l'hospital de la Santa Creu, que atribuïa, per afinitats estilístiques, a l'obra escultòrica de Jordi de Déu o Jordi Joan (el grec). Fins fa poc es creia que aquest mestre havia romàs a Barcelona fins els volts del 1400, però amb aquesta aportació es demostrava que, com a mínim, hi estigué fins el 1406, any de la contractació de les obres de la citada nau est del claustre de l'hospital.²⁶

Més recentment, cal valorar molt positivament la tesi de llicenciatura presentada per Nativitat Castejón el 2001, un complet i exhaustiu repertori documental dels 100 primers anys d'existència de la institució, acompanyat d'un estudi raonat.²⁷ Es tracta d'una eina al servei de nous investigadors que, sens dubte, permetrà avançar en l'estudi de l'hospital, gràcies a l'elevat nombre de transcripcions que s'adjunten en l'apèndix documental, la majoria de les quals s'han consultat per a l'elaboració de la present tesi doctoral. En canvi, menys interessant és el llibre editat el mateix 2001 amb motiu del 600 aniversari de la institució. Es tracta d'una miscel·lània que pràcticament no dóna a conèixer res de nou, i que fou concebuda, bàsicament, com una eina de difusió popular i propaganda turística de l'hospital de Sant Pau.²⁸

Ja per acabar aquest breu repàs historiogràfic, no es poden deixar d'enumerar altres treballs apareguts en diversos moments que, tot i tenir una rellevància inferior als esmentats anteriorment, també van analitzar, de forma més o menys aprofundida, alguns aspectes puntuals de l'hospital de la Santa Creu. És el cas dels signats per Francesc Carreras Candi, Marià

---

²⁵ *L'hospital de la Santa Creu i Sant Pau...* 1971.

²⁶ BESERAN 1988, 61-72. Aquest article, posteriorment, seria la base d'un dels capítols de la seva tesi doctoral dedicada a Jordi de Déu i l'italianisme en l'escultura catalana de la segona meitat del s. XIV (Id. 1996).

²⁷ CASTEJÓN 2001.

²⁸ FIGUERAS-MANADÉ (COORDS.) 2001.

Vilaseca, Frederic Camp, Josep Mª Madurell, J. Cornudella (et al.), T. Vinyoles i M. González, i Uta Lindgren.²⁹

1.2 Documentació conservada per a l'estudi de l'hospital

El gruix de documentació conservada per a l'estudi d'aquest hospital és certament important. Si bé hom es troba amb els problemes habituals que impedeixen una sistematització global, com ara sèries incompletes, volums i pergamins solts i inconnexos, etc., comptem amb una destacada col·lecció de protocols notariais, llibres patrimonials i administratius, inventaris, registres d'entrada de malalts, testaments i encants, que permetrien escriure una història força acurada de la institució al llarg dels segles en què va estar en funcionament. Dissortadament, però, les referències directes sobre la seva construcció són molt escasses. No s'han trobat els llibres d'obra de la fàbrica medieval —si es que mai van existir—, ni tampoc d'etapes més tardanes. Tan sols hi ha quatre volums amb dades referents a tasques puntuals i reparacions efectuades entre els anys 1705 i 1822. La major part d'aquesta documentació es troba repartida, bàsicament, en dos arxius de Barcelona: l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya i l'Arxiu Històric

---

²⁹ CARRERAS CANDI 1913, 217–220. En aquest treball es dóna a conèixer el contracte subscrit entre els pintors Pere Terrés i Francesc Vergós, per l'execució d'un retaule per a la capella de l'hospital.

VILASECA CAN 1928, 84–88. Aquí s'esmenten alguns dels privilegis reials i pontificis concedits a l'hospital. D'aquest mateix autor, també hem de citar els seus interessants treballs sobre els baciners —encarregats de recollir almoines per a l'hospital (Id. 1929a)— i les ordinacions aprovades de 1701 (Id., 1929b, 293–295).

Frederic Camp (1927, 256–259) fa esment a algunes situacions viscudes en l'hospital, durant els anys 1808–1814, en què les tropes franceses van intervenir l'administració dels establiments de caritat.

Josep Mª Madurell (1968, 33–50), féu esment a les obres més modernes de l'hospital, com ara la nova façana de l'església de l'hospital realitzada per Pere Costa (s. XVIII); la creu situada al pati de l'edifici (s. XVII); el retaule de Sant Ponç, realitzat per Gabriel Munt en la primera meitat del s. XVII; el retaule del Sant Sepulcre, de Francesc i Jaume Font (primera meitat s. XVIII); i, finalment, la construcció d'una nova nau a l'hospital, també al s. XVIII.

El treball miscel·lani de CORNUDELLA et al., 1974, 385–411, entre altres aspectes, analitza l'assistència mèdica en l'hospital, la seva tasca docent vinculada als estudiants de medicina, etc., alhora que també es fa un breu repàs històric de la institució. Cf. CORNUDELLA 1978, 1042–1053.

VINYOLES-GONZÁLEZ 1981–1982, 191–285, parlen del període comprès entre els anys 1426–1439, durant el qual nombrosos nens eren abandonats a les portes de l'hospital.

Finalment, Uta Lindgren (1987, 525–532), dedica unes poques línies a l'hospital de la Santa Creu, destacant algunes aportacions a propòsit de l'administració dels hospitals de Santa Eulàlia del Camp i el d'En Colom.

de l'Hospital de la Santa Creu i de Sant Pau,³⁰ si bé n'hi ha d'altres que contenen, igualment, notícies i informacions molt rellevants.

ARXIU HISTÒRICS DE L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU I SANT PAU, I DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA

El Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya, el 1992, va editar una primera guia dels fons de l'antic arxiu de l'hospital, encara que, incomprendiblement, sols es van incloure les sèries conservades a l'hospital de Sant Pau.³¹ Immediatament, però, va sorgir una segona publicació, signada per Reis Fontanals, directora de l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya, on sí que es feia constar el catàleg complet de tota la documentació de l'hospital, tant la preservada a l'hospital de Sant Pau com a l'esmentada Biblioteca de Catalunya.³²

A partir d'aquesta darrera sistematització, a continuació s'adjunta una breu descripció de cadascuna de les principals sèries documentals que ens han arribat, per a l'estudi de la institució en el període medieval, repartides entre els dos arxius esmentats.

- *Protocol·ls notarial·s.* Aquesta sèrie, la més important, està composta per una col·lecció de manuals signats pels escrivans majors de l'hospital. Són especialment significatius els corresponents als notaris Joan Torró —el primer notari, que exercí com a tal entre 1401 i 1444—, Gabriel Bofill, Pere i Jeroni Pasqual, i Miquel Cellers, ja que recullen la història dels primers

---

³⁰ El motiu de la disgregació o separació d'aquesta documentació, té a veure amb el trasllat de l'antic hospital al nou edifici modernista de Domènech i Muntaner. Per manca d'espai, personal o mitjans, es va decidir no dur tots els documents a la nova seu. Així, els que van restar en el seu lloc d'origen, foren comprats per la Diputació de Barcelona i posteriorment donats a l'Institut d'Estudis Catalans, que els passaria a la Secció de Manuscrits i Arxiu de la Biblioteca Nacional de Catalunya. Malauradament, però, els criteris establerts en la selecció de documents portats al nou edifici, no van tenir en compte la cronologia, ni la unitat de les sèries, ni tampoc les mínimes normes arxivístiques, ja que van comportar la mutilació injustificable de seccions i sèries documentals. La conseqüència d'aquesta inicitiva que mai no s'hauria d'haver produït, doncs, fou la divisió d'un patrimoni importantíssim que, des de llavors, forma part de dues col·leccions independents (v. FONTANALS 1993, 127-128).

³¹ Vegeu LARRUCEA 1992, 387-404.

³² FONTANALS 1993, 123-139.

150 anys de l'edifici. Aquests llibres, juntament amb els dels seus successors, foren relligats el 1682 per l'arxiver Onofre Monfar, moment en què també es van afegir uns índexs escrits en català. Els protocols són un conjunt d'escriptures resultat dels diversos contractes fets pels administradors de la institució: vendes, donacions, censos, censals, arrendaments, èpoques, concòrdies, promeses fetes per i als administradors, restitució de terres, compromisos, comandes, definicions, dèbits, indemnitzacions, nomenaments, facultats atorgades als administradors, lloguers, dipòsits i lliuraments, consignes, renunciacions, possessions, cancel·lacions, contractes, convenis, inventaris i encants, concessions, testaments, dictamens, revocació de poders, capítols matrimonials d'expòsites, etc.³³

- *Patrimoni*. Aquesta sèrie consta d'un total de 139 llibres i 293 lligalls, amb dades referents al patrimoni, moble i immoble, de l'hospital, heretats, arrendaments i testaments de benefactors. Destaquen especialment els 54 llibres i 27 lligalls corresponents als Capbreus de la institució, que es perllonguen fins l'any 1929, així com els Testaments i altres documents de benefactors (1410–s. XIX), repartits en 8 llibres i 6 lligalls.
- *Privilegis*. Els privilegis reials (74) i els documents papals (28), conformen una sèrie d'extraordinari valor històric, ja que ens permeten de conèixer les principals bases de funcionament, organització, administració i govern de la institució, no sols en els primers anys d'existència, sinó al llarg de tots els segles. Es conserven íntegrament a l'Arxiu Històric de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau, en el qual, alhora, cal remarcar l'existència de dos volums que inclouen els trasllats de bona part d'aquells documents, el primer pertanyent al s. XVI, i el segon de 1641 —una recopilació efectuada pel síndic i procurador Lluís Pi.
- *Registre d'entrada de malalts*. Els 147 llibres d'entrada de malalts que s'han conservat, formen part d'una sèrie coneguda amb el

---

³³ LARRUCEA 1987, 53–54.

nom genèric d'Interns.³⁴ El primer que ens ha arribat, data de 1457, mentre que el segon és de 1473. A partir d'aquest moment, però, continua ininterrompudament fins el 1501, any que marca un nou lapse temporal fins al 1539. D'ençà d'aleshores i, fins al 1600, disposem dels corresponents a 1539-1541, 1566, 1569-1570, 1573-1574, 1576-1578, 1580-1583, 1586-1591 i 1593-1600.

- *Inventaris i encants*. La sèrie d'inventaris, que es perllonga entre 1453 i 1640, està composta de dos llibres i un lligall, on consten les propietats, mobles i immobles, dels pobres i malalts que anaven a l'hospital. Aquest inventari es feia quan arribaven ja que, en cas de morir i si no tenien successió legítima, tot passava a l'hospital. Els encants, per la seva banda, són les subhastes públiques d'aquests béns. Sols es conserven dos llibres entre 1422 i 1509.
- *Pergamins*. En l'actualitat hi ha al voltant de 1200 pergamins inventariats, encara que ens consta que hi ha una important col·lecció pendent de catalogar, pertanyents a diferents èpoques, a l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya.
- *Plànols*. L'Arxiu Històric de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau, disposa d'una petita però interessant col·lecció de plànols originals. Es conserven traces del s. XVIII, però sobretot, destaca la planimetria general de l'hospital dibuixada per l'arquitecte Francesc Renart Closas el 1804, la més antiga que ens ha arribat.
- *Fotografies*. Ambdós arxius disposen d'importants col·leccions fotogràfiques, antigues i recents.
- *Fons pendent de catalogació*. L'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya, compta amb un important fons pendent de catalogació, compost d'un elevat nombre de fulls solts, lligalls, llibres i pergamins, de diversa procedència i cronologies. La futura sistematització d'aquesta documentació, majoritàriament

---

³⁴ Aquests 147 llibres, corresponen al període 1457-1789. Hi ha encara uns altres 163 llibres, pertanyents a una època més tardana (1824-1929), i un lligall sobre l'entrada i estada de militars (1720-1775).

pertanyent als segles XVIII–XIX, permetrà, sens dubte, tenir a l'abast noves dades sobre l'evolució de l'hospital.

ALTRES ARXIUS DE BARCELONA

Pel que fa a la resta d'arxius barcelonins, no n'hi ha cap que contingui una sèrie destinada exclusivament a l'hospital, però en canvi, sí que podem trobar nombrosos documents i notícies de gran rellevància per al coneixement de la institució:

- *Arxiu de la Corona d'Aragó*: Les sèries més importants consultades per al present treball són, lògicament, les de “Cancelleria Reial” i “Cartes reials”, en especial els registres corresponents al regnat de Martí l'Humà.
- *Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona*: En aquest arxiu trobem referències a l'hospital de la Santa Creu, en els llibres del Consell de Cent, al *Dietari de l'Antic Consell Barceloní* —del qual hi ha una versió publicada de 1892—, i en les sèries de Conselleria —sobretot, la secció d'Obreria—, Gremis i Clavaria. Finalment, en la secció de Gràfics hi ha plànols i altres imatges d'interès.
- *Arxiu Capitular de la catedral*: Les sèries *Gratiarum*, *Constitutionum* entre altres, contenen dades a propòsit dels primers anys i del procés constitutiu i fundacional de l'hospital.
- *Col·leccions fotogràfiques*: De fotografies antigues de l'hospital, en trobem a l'Arxiu Mas, al Centre Excursionista de Catalunya, al Fons documental del Servei del Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona, a l'Arxiu de la Comissió Tècnica Territorial de Barcelona (Direcció General de Patrimoni Arquitectònic, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya) i l'Arxiu del

Patrimoni Artístic (Direcció de Plans i Projectes urbans de l'Ajuntament de Barcelona).³⁵

2. ELS HOSPITALS DE BARCELONA ABANS DE 1401

Barcelona, al llarg de la història ha comptat amb un gran nombre d'institucions assistencials i, dins d'aquestes, els hospitals han jugat un paper preferent. Aproximadament des del s. x i fins al s. xv, es caracteritzaren per ser fundacions fruit de la iniciativa de laics i religiosos, que les dotaven amb censals i rendes per a la seva manutenció. La història d'aquests establiments anteriors a la creació de l'hospital de la Santa Creu, és un tema que sovint ha despertat l'interès d'historiadors. Pràcticament no n'hi ha hagut cap que, en parlar de qualsevol aspecte relacionat amb la beneficència i l'assistència hospitalària a la ciutat, no hagi caigut en la temptació de recollir les dades històriques referents aquells establiments. Hi ha diversos aspectes que ens permeten entendre el perquè d'aquesta obsessió que ha esdevingut esgotadora i excessivament repetitiva. D'una banda, cal remetre a l'afortunada conservació del ja esmentat *Llibre de taula* (1674) on, precisament, estan incloses totes aquestes qüestions de forma clara i concisa. A més a més, posteriorment, altres arxivers i erudits es van dedicar a transcriure aquest text, completat amb altres troballes documentals, que van incloure en breus textos, manuscrits o inclús mecanografiats i que, igualment, s'han preservat en l'Arxiu Històric de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau.³⁶

En aquest cas i, per tal d'evitar repetir el que ja se sap sobradament, em limitaré a fer una breu síntesi —ampliada amb les darreres aportacions— dels sis hospitals que van participar en el procés de fusió i posterior fundació del de la Santa Creu, és a dir, els d'en Desvilar o Santa Marta, Marcús, Colom,

---

³⁵ En aquests dos últims arxius, a més a més, hi ha plànols i expedients d'obres de remodelació i restauració portades a terme en l'hospital des del s. xx.

³⁶ En aquest sentit, remeto a les sèries documentals d'aquest arxiu que porten per títol *Documents i llibres importants* (carpeta 1) i *Documents de l'hospital, 1095-1945* (carpeta 1) i *Precedents de la construcció de l'hospital, anys 1401-1929* (carpeta 1). Altrament, un article publicat a l'*Anuario del hospital de la Santa Cruz* de 1919, recollia un d'aquests textos inèdits ("El origen..." 1920, 11-17).

Vilar o Sant Macià, Santa Margarida o dels masells —després de Sant Llàtzer— i el de Santa Eulàlia del Camp (làm. 110).

2.1 L'hospital d'en Bernat Marcús

Bernat Marcús, ciutadà de Barcelona, va fundar a mitjan s. XII un hospital per a pelegrins i pobres, que portà el seu nom (làm. 111). El bisbe li concedí l'autorització el 1147,³⁷ encara que no fou fins al 1166 que s'iniciaren les obres, les quals, pel que sembla, ja havien finalitzat el 1188.³⁸ Avui dia tan sols resta dempeus la capella de l'establiment, d'estil romànic, situada en l'antic camí que conduïa al Vallès —en l'actual placeta d'en Marcús, a la confluència dels carrers de Carders i Montcada.³⁹

Com era habitual en aquesta època, les donacions i llegats testamentaris foren la seva principal font d'ingressos, els quals eren gestionats pel municipi.⁴⁰ Paral·lelament, es va rebre el recolzament de les màximes autoritats eclesiàstiques. En aquest sentit, el 1335, el papa Benet XII va expedir una butlla que permetia la concessió d'indulgències a tot aquell qui

---

³⁷ El 3 de juny de 1147, el bisbe de Barcelona Guillem Torroja, juntament amb l'arquebisbe de Tarragona, van confirmar la donació d'un alou del lloc on havia d'edificar-se l'hospital d'en Marcús (ACB, *Liber Antiquitatum*, f. 313, doc. 868; ap. PUIG PUIG 1929, 159).

³⁸ El *Memoriale Sanctae Mariae capellae Bernardi Mercuci*, redactat el 1340 pel doctor Guillem Bartomeu —rector de la mateixa capella d'en Marcús—, diu que Bernat Marcús era propietari d'una gran part de Montjuïc i de moltes cases de Barcelona. Va morir el 6 de juny de 1166, i fou enterrat al mateix cementiri de l'hospital. Malauradament, aquest text s'ha perdut, i tan sols coneixem el seu contingut gràcies a les notes de Ramon Ferrer, que després serien copiades per Pi y Arimon (1854, II: 551; cf. SIVILLA, 1880, 55; GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 174-175; HERMANO DE LA CARIDAD 1935, 7). Sobre aquest personatge, vegeu igualment DALMASES 1994, 126-152.

³⁹ Aquesta capella presenta una planta rectangular coberta amb volta de canó. Desconeixem l'esquema original de l'absis, suprimit al s. XVIII, moment en què també fou construïda la cripta. La façana principal, la teulada, finestres i l'espadanya, foren refetes el s. XIX, moment en què el conjunt conegué altres transformacions, com ara l'aixecament d'un segon pis, que fou remogut amb motiu d'una restauració l'any 1954 (HERNÁNDEZ CROS (dir.) 1987, 102; DALMASES 1994, 113-160).

⁴⁰ Dos exemples de la dependència municipal de l'hospital, el tenim en sengles documents del s. XIV. En primer lloc, el 1338, va patir seriosos problemes econòmics, en part deguts a una pedregada que destruï tota la collita de vi de la ciutat. Acabades les reserves, la corporació municipal decidí, el 1339, destinar 100 sous per la compra de vi per a l'hospital (GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 174-175; ROCA 1920a, 15). Igualment, el 1350, els consellers acordaren que el prevere Arnau Carbonell, hi pogués administrar els sagraments (*Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916, V: 38).

afavorís econòmicament la institució o col·laborés en el seu bon funcionament.⁴¹

Ja per acabar, cal esmentar unes notícies donades a conèixer per Josep Mª Roca que, com veurem després, estan directament relacionades amb el funcionament del futur hospital de la Santa Creu. Se sap que en aquella època era una pràctica habitual abandonar els nens, legítims o il·legítims, davant del centre. Llavors, les seves respectives mares, els dies immediatament posteriors, hi anaven per criar-los, cobrant a canvi els emoluments corresponents al seu didatge. Assabentats d'aquest abús, els administradors ho van denunciar al rei, el qual va determinar que aquells nens tornessin amb les seves famílies i que es reembossessin els diners derivats dels didatges.⁴² Tanmateix, el propi monarca els concedí el dret per tal que, els béns de tot el qui morís a l'hospital, passessin a propietat de la institució.⁴³

2.2 L'hospital de masells (Santa Margarida)

La fundació de l'antic hospital de masells o casa de malalts, al tercer quart del s. XII, es deu a una iniciativa conjunta del bisbe Guillem de Torroja (1144-1171) i el capítol catedralici (lãm. 111).⁴⁴ Es va emplaçar en una zona sense urbanitzar als afores de la ciutat, en l'actual plaça del Pedró, a la confluència dels carrers del Carme i Hospital.⁴⁵ Tenia com a finalitat l'acolliment i atenció dels leprosos, fet que justifica, com ja es va plantejar en el capítol introductori, la seva ubicació en un lloc allunyat de la població i

⁴¹ AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, f. 5v, vol. II, ff. 22v-23r; cf. ROCA 1920a, 13-14.

⁴² ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2127, f. 41r; ap. ROCA 1920a, 14, n. 2.

⁴³ (...) *omnia et singula bona illorum qui in dicto hospitali infirmantur ubi providentur ac postea in illo finierunt dies suos ubicumque fuissent per dicto hospitali sunt acquisita sicut informacio* (...) (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2129, f. 162; ap. ROCA 1920a, 50, n. 4). Vegeu igualment el privilegi en qüestió a: AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, f. 27r; vol. II, ff. 44v-45v.

⁴⁴ Així consta en les primeres ordinacions que es conserven, datades l'any 1326, on s'indica que, efectivament, va ser fundat pel bisbe Guillem (ADB, *Registra Communium*, 1325-1330, ff. 63-64; ap. CASTELLANO 1994, 42, n. 3).

⁴⁵ El fet que molt a prop d'aquest lloc també hi hagués hagut l'hospital de Sant Macià o d'en Vilar, ha condicionat que en algunes ocasions s'hagin confós les dades històriques referents a ambdós establiments (v. DANON 1967a, 14; CORNUDELLA 1978, 1043).

prop de dos dels camins principals que arribaven a Barcelona, a través de les portes de la Boqueria i Ferrissa.

La primera notícia documental es remunta al 27 d'abril de 1188.⁴⁶ Posteriorment, són constants les referències a aquesta institució, ja sigui documents a propòsit de llegats i donacions —la seva principal font d'ingressos— o bé informacions relatives a la construcció de cases a la zona, que es va anar poblant gradualment des del s. XIII. El conjunt devia comptar amb un edifici, destinat a llebroseria pròpiament dita, i una capella romànica, que és l'únic que s'ha conservat fins als nostres dies. Els darrers estudis han permès datar-la a l'inici del mateix s. XIII, tal com es desprèn de l'anàlisi estilística dels seus components arquitectònics i escultòrics.⁴⁷ Igualment, la constància escrita més antiga es remunta al 1218, a partir de la qual sabem que l'altar major estava dedicat a santa Maria, mentre que un segon, sota l'advocació de santa Margarida, era resultat d'un benefici instituït per Bernat d'Olesa i la seva muller Arsenda.⁴⁸ Aquesta capella consisteix en una nau rectangular presidida per un absis semicircular que, avui dia, dóna a l'interior d'un pati particular. El mur exterior de la façana principal, compta amb l'habitual decoració a base d'arcuacions cegues i lesenes, mentre que al centre s'obre una finestra, l'única de tot l'edifici.⁴⁹ Al principi del s. XIV, es va erigir un nou edifici al costat de la capella del conjunt original —documentat arqueològicament—⁵⁰ i que va motivar que, el 1314, el bisbe autoritzés la construcció d'un pont de fusta que comunicés la casa dels malalts i el mur de l'esmentada capella.⁵¹

---

⁴⁶ Es tracta de l'establiment d'un terreny per Sibil·la i Berenguer de Queralt, situat prop del citat hospital, per a construir-hi cases i un hort (MAS DOMÈNECH 1906-1921, IV: f. 114v).

⁴⁷ LORÉS 1992, 231; LÓPEZ-BELTRAN 1994, 53.

⁴⁸ ACB, *Liber Camissae*, f. 14; ap. MAS DOMÈNECH 1906-1921, XIII: 154, n. 3.

⁴⁹ La façana principal comunica directament amb la plaça del Pedró. Encara es poden apreciar les restes de l'accés originari, en arc de mig punt, tapiat i substituït més tard per una porta adintellada (v. JUNCÀ 1982, 26-32; HERNÁNDEZ CROS (dir.) 1987, 22; LÓPEZ-BELTRAN 1994, 52; SUREDA BERNÁ 1994, 77-80; MORENO LUCAS 1994, 81-86).

⁵⁰ LÓPEZ-BELTRAN 1994, 54.

⁵¹ *Fieret pontus ligneus de domo resclusi qua est ad latus capelle predictae ad parietem ipsum capelle in quo pariete fiet apertura seu fenestra per quam rescluserum quicumque ibi fuerit possit divinum audire officium et videre corpus christi (...)* (ADB, *Registra Communium*, 1314-1323, vol. III, f. 14; ap. CASTELLANO 1994, 44, n. 14).

Inicialment, els documents parlen d'hospital de Santa Maria dels malalts o dels masells,⁵² mentre que en altres, se l'esmenta senzillament com “casa dels malalts” o *domus infirmorum*.⁵³ De totes maneres, d'ençà de la creació de l'altar de santa Margarida, l'establiment apareix referit, bàsicament, com “hospital de Santa Margarida, àlies casa dels malalts” (*hospitalis Sancte Margarite seu domus infirmorum*).⁵⁴ El 1355, sabem que comptava amb un nou altar, en aquest cas dedicat a sant Llätzer, el patró dels leprosos.⁵⁵

Un cop consumada la seva unió al nou hospital de la Santa Creu el 1401, va continuar desenvolupant les tasques d'acolliment i atenció als malalts de lepra. En qualsevol cas, van haver-hi dues temptatives per traslladar-los a un altre indret. El 1434, se'ls volia portar a un edifici a construir més enllà del Portal Nou, en uns solars propietat del barber Pere Bellit.⁵⁶ Poc després, el 1474, les monges jerònimes, que ocupaven un convent proper, van sol·licitar a la reina el trasllat dels leprosos a Sant Macià —és a dir, l'hospital de Sant Macià o d'en Vilar— on ja hi dormien altres pobres, per tal que aquell edifici esdevingués propietat de la seva comunitat.⁵⁷ Cap de les dues iniciatives, però, no varen reeixir. D'aquesta manera, els malalts de lepra van restar en aquest edifici fins que, l'any 1906, passaren a ocupar una antiga masia als afores de la vila d'Horta.⁵⁸

Al marge d'aquestes consideracions, ja hem dit que la institució es coneixia genèricament per la seva advocació a santa Margarida. Amb tot, és probable que en una data sense determinar, s'hagués ampliat o, senzillament, que s'hagués dut a terme una redistribució dels espais interns. Això és el que

---

⁵² Així consta, per exemple, en una escriptura de 1245, a propòsit de la venda d'una vinya, situada al raval de Barcelona, prop de l'església de Santa Maria dels Malalts (ACB, *Diversorum C*, núm. 300), o en una sessió del capítol de la catedral de 1355 (ACB, *Diversorum A*, núm. 3; ap. MAS DOMÈNECH 1906-1921, XIII: 154, n. 1-2; cf. JUNCÀ 1982, 8).

⁵³ CASTELLANO 1994, 42.

⁵⁴ Així apareix esmentat, per exemple, en l'acta fundacional de l'hospital de la Santa Creu: AHSCSP, *Butlla fundacional de Benet XIII* [5 set. 1401].

⁵⁵ ACB, *Sepeculum septem ecclesiarum parochialium barchinonensium*, f. 393; ap. MAS DOMÈNECH 1906-1921, XIII: 154, n. 4.

⁵⁶ DANON 1967a, 52; JUNCÀ 1982, 20.

⁵⁷ *Rúbriques de Bruniquer 1912-1916*, V: 41.

⁵⁸ JUNCÀ 1982, 20.

es desprèn d'un inventari dels béns de l'hospital general de la Santa Creu, datat al segon quart del s. XVI, on es parla, d'una banda, de "l'hospital dels masels de Sant Llätzer", i de l'altra, de "l'església de Santa Margarida" i de l'hospital "de Santa Margarida, situat al reval prop lo hospital dels massells."⁵⁹ Aquesta notícia, inèdita fins ara, demostra l'existència de dos àmbits diferents, relacionats, això sí, l'un amb l'altre.⁶⁰ En qualsevol cas, una investigació més acurada, permetria disposar de noves dades que, sens dubte, aportarien més llum per entendre el perquè d'aquesta duplicitat.

2.3 L'hospital de Joan Colom

Joan Colom, canonge de la catedral de Barcelona,⁶¹ fundà al primer quart del s. XIII un hospital per a l'acolliment dels pobres malalts (lòm. 111). La iniciativa va rebre immediatament el recolzament del papa Honori III, mitjançant una butlla emesa el 18 de juliol de 1219.⁶² De totes maneres, la institució no fou una realitat fins la signatura del testament del propi J. Colom, l'11 d'octubre de 1229, a través del qual destinà uns masos i cases de la seva propietat a l'hospital, al mateix temps que designava Berenguer de Planes com a marmessor i, als seus germans, com a usufructuaris.⁶³ L'edifici

⁵⁹ AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530-1533), ff. 69r-72r. De totes maneres, en un testament de 29 de març de 1560, es continuava parlant del benefici de santa Margarida, a la capella de la casa dels malalts de Sant Llätzer (ACB, *Testamentorum Piae Eleemosinae*, Sèrie 15, núm. 55; MAS DOMÈNECH 1906-1921, XIII: 154, n. 5).

⁶⁰ En un altre inventari d'aquesta mateixa època, es dona a entendre que l'església de Santa Margarida i, en conseqüència, l'hospital del mateix nom, formava part del conjunt de l'hospital de Sant Llätzer (AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 3 (1532-1533), ff. 97r-100r).

⁶¹ Carme Batlle (1987, 32-35), va publicar les dades biogràfiques d'aquest canonge. Igualment, vegeu l'interessant article, signat per aquesta mateixa autora, a propòsit de la biblioteca particular de Joan Colom (BATLLE GALLART 1980, 45-51).

⁶² AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, f. 24v, vol. II, ff. 23v-24r. Vegeu la transcripció d'aquesta butlla, publicada a ROCA 1921-1922, 83; BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980, 164, doc. I. Com indiquen aquestes autores, la iniciativa de Joan Colom s'emmarca dins d'una política episcopal favorable a la caritat, encapçalada pel bisbe Berenguer de Palou (1212-1241) qui, al seu torn, fundà la casa de la caritat (v. *Ibid.*, 122; PUIG PUIG 1929, 189, 440; BAUCCELLS 1973, 77-80).

⁶³ (...) *instituo heredem domus hospitalis quam feci in suburbio civitatis et dimitto ipsam domum cum omnibus rebus et pensionibus suis in custodia et gubernacione dicti Berengarii de Planis, sicut ego hodie eam teneo quod de bonis ipsius domus nutrat duas infantes meas Sansonem et Bonaciam, et faciat eas in sorores si vero frater meus Arnaldus, voluerit se reddere ipsi domus habeat ibi victum et vestitum honorifice* (...) (ACB, *Testamentorum Piae Eleemosinae*, Sèrie 4, núm. 26, calaix 32-B; ap. Roca 1920a, 11;

es va construir en un suburbi al cantó occidental de la ciutat, prop d'uns solars pertanyents a l'orde de Sant Joan de Jerusalem.⁶⁴

Poc després, el 29 d'agost de 1236, el citat Berenguer de Planes, el bisbe Berenguer de Palou i el capítol, el rei Jaume I i altres ciutadans, van pactar i acordar la unió de les rendes d'aquest hospital, amb el situat a prop de la catedral, que la documentació designa sovint com hospital d'en Guitart, en honor al seu hipotètic fundador (s. x). Tanmateix, es decidí que els administradors, regidors i procuradors de la institució, estarien sota el control del bisbe i el capítol, que serien els únics amb potestat per nomenar-los o cessar-los.⁶⁵

Un interessant inventari dels béns de l'hospital de 1372, publicat per Josep Mª Roca, ens proporciona un important volum d'informació a propòsit de les característiques de l'edifici. Comptava amb un total de 31 llits i, entre altres dependències, destacaven: una senzilla clausura delimitada per tanques de fusta; una capella amb altars sota l'advocació dels sants Jaume i Felip, santa Barbàra i dels sants Simó i Judes;⁶⁶ un celler, situat dins del propi establiment; un segon pati; un rebost; una cuina; un estable; i diverses cambres per al personal i servei de la institució.⁶⁷

Al començament del s. xv, coincidint amb la finalització dels primers sectors del nou hospital de la Santa Creu, l'edifici fou transformat i ampliat, per tal de convertir-lo en capella-església de la institució. Avui dia encara podem apreciar la seva estructura original, gràcies fonamentalment als treballs de restauració duts a terme a mitjan s. xx. Consisteix en una gran nau

BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980, 165-168, doc. 2; cf. SIVILLA 1880, 47; DANON 1978, 18).

⁶⁴ BATLLE 1987, 30. A partir d'aquest moment, cada any i coincidint amb la festivitat de Sant Joan, se celebrava una missa en honor al fundador, Joan Colom, dins del propi hospital (v. AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, subcarpeta 7, s.f.).

⁶⁵ ACB, *Constitutionum* 27, calaix 43 [29 ag. 1236]; ap. BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980, 168-171, doc. 3; cf. HERMANO DE LA CARIDAD 1935, 4, n. 2.

⁶⁶ L'altar dedicat als sants Jaume i Felip devia ser el principal, ja que en una butlla papal emesa el juliol de 1314, es parla de l'hospital de Sant Felip i Sant Jaume, i no del d'en Colom (v. AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, f. 4v; vol. II, ff. 20v-21^v).

⁶⁷ L'inventari, datat a 24 de novembre de 1372, fou realitzat per Esteve Marc, nomenat aquell mateix dia nou administrador i procurador de l'hospital, per part del bisbe i el capítol de la catedral de Barcelona (ACB, *Gratiarum*, vol. V, ff. 142 i ss.; ap. ROCA 1921-1922, 7-20). Posteriorment, destaquen les sèries de Capbreus de l'hospital, a partir de 1375 i conservades a l'Arxiu Capitular de Barcelona, donades a conèixer en el mateix treball de Josep Mª Roca (1921-1922, 21-82).

rectangular disposada en sentit nord-sud, coberta amb una volta de canó lleugerament apuntada i llisa, sense cap mena d'arc de reforç (lâm. 148). Originalment, però, el sistema de cubrició devia ser un sostre de fusta a dues aigües, cremat probablement durant un incendi a la primera meitat del s. XIV. Llavors fou substituït per la citada volta, de maçoneria irregular i arrebossat de morter, motiu pel qual fou necessari reforçar els murs interiors per tal de garantir la seva estabilitat.⁶⁸

Posteriorment, d'ençà de la fi del s. XVII i, sobretot, durant el s. XVIII, es realitzaren una sèrie de modificacions que van alterar notablement el seu esquema primitiu. Les obres s'iniciaren el 16 de novembre de 1687 a càrrec dels mestres de cases Benet Juli⁶⁹ i Josep Juli menor,⁷⁰ finalitzant-se a l'entorn de 1730 per Josep Juli i Vinyals. Entre les intervencions més acusades, cal destacar l'afegiment d'un absis arrodonit en l'extrem septentrional. Igualment, coincidint amb les obres de condicionament de la part que donava al carrer Hospital, l'octubre de 1728 s'encomanà a l'arquitecte i escultor Pere Costa, una nova façana per tal d'alinear l'edifici a la disposició en diagonal del carrer Hospital (lâm. 148). El 4 de juny del 1730 ja havia esculpit les motlures que adornen la porta, l'estrany frontó que la corona i la imatge de la Caritat, les quals estaven llestes per ser col·locades al seu lloc,⁷¹ i així van fer-ho el citat mestre de cases Josep Juli i Vinyals i els seus operaris.⁷² En l'actualitat, l'edifici s'usa com a sala d'exposicions municipal.

---

⁶⁸ FLORENSA 1953, 18; VERRIÉ 1959, 57.

⁶⁹ Benet Juli era el fill gran de Josep Juli major. Va obtenir el seu títol de mestre de cases l'any 1674 o 1675 i el seu primer encàrrec fou l'obra del noviciat del convent de Sant Agustí. Oncle de Josep Juli i Vinyals, va tenir dos fills: Josep Juli Fabregat i Agustí Juli Fabregat. Entre 1694 i 1708 fou mestre de cases de la ciutat, morint el 1711 (v. PERELLÓ FERRER 1993, 162-166).

⁷⁰ Pare de Josep Juli i Vinyals, també el trobem documentat el 1678 treballant a la casa de Convalescència al costat del també mestre Andreu Bosch (v. VILARRUBIAS 1969, 26).

⁷¹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Ignasi Teixidor, vol. III (1729-1731), f. 72 (doc. B-63).

⁷² ARRANZ 1991, 260; cf. MADURELL 1968, 33-39.

2.4 L'hospital d'en Vilar o de Sant Macià

El 24 d'octubre de 1256, el canonge i rector de l'església de Santa Eulàlia de Provençana, Pere del Vilar, establia en el seu testament la fundació d'un hospital, que la documentació cita com "hospital d'en Vilar" o de Sant Macià (lòm. 112).⁷³ En aquesta mateixa escriptura, nomenava marmessors a Ferrer Deslor —sagristà de Barcelona— i als preveres Guillem de Canyamàs i Pere de Sales. La construcció es duria a terme en un terreny que el propi testador havia comprat en alou a Pere de Ferrer, prop de l'hospital de leprosos de Sant Llàtzer, en l'actual plaça del Pedró. Alhora disposava que, tots els seus béns o els que pogués posseir a partir d'aquella data, passarien igualment a l'hospital i als seus pobres: *Quod hospitale et pauperes qui ibi procurabuntur michi heredes instituo*. Aquí hi serien acollits qualsevol mena de pobre o malalt, encara que es feia una menció especial als mariners, vells o malalts, que també hi tindrien cabuda.⁷⁴

⁷³ Cal no confondre aquest canonge, amb el ciutadà Pere Desvilar que, al començament del s. XIV, va fundar un altre hospital. Aquesta coincidència de noms ha motivat errors d'interpretació per part de diversos autors. Així, a partir de l'advocació de l'establiment a sant Macià, alguns estudis citen al promotor com a Macià o Mateu del Vilar, en lloc de Pere del Vilar (SIVILLA 1880, 52; VERRIÉ 1945b, 178; DANON 1967a, 14; 1978, 19; GARCIA DOMÈNECH 1995, 16; cf. AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, subcarpeta 7, s.f.). D'altres, inclús, l'esmenten com Martí del Vilar ("El origen..." 1920, 11; AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, subcarpeta 3, p. 1).

En qualsevol cas, el testament és prou explícit i concloent en aquest punt, ja que apareix referit com Pere del Vilar: *Ego Petrus de Vilari, barchinonensis canonicus et rector ecclesie Sancte Eulalie de Provinciana plena fruens sospitate facio meum testamentum (...)* (ACB, *Testamentorum Piaae Eleemosinae*, Sèrie 15, núm. 206, calaix 31-A [24 oct. 1256]; ap. MAS DOMÈNECH 1906-1921, XIII: 246-248, Apèndix XVIII). Vegeu igualment els treballs de ROCA 1920a, 24; 1926, 4; HERMANO DE LA CARIDAD 1935, 10; BATLLE GALLART 1987, 45.

⁷⁴ *Primum dimitto domino episcopo Barchinone quinquaginta solidos. Mando quod de mobili meo emantur honores scilicet alodia ex fructibus quorum honorum et omnium etiam aliorum honorum meorum mando construi hospitale cum capella in illo honore meo quem emi per alodium a Petro Ferrarii prope domum infirmorum in suburbio Barchinone. Cui hospitale dimitto omnes honores meos tam habitos quam habendos et universa alia bona et jura mea, meis debitis persolutis atque meis injuriis restitutis. Mandans quod semper in predicto hospitali procurentur pauperes secundum possibilitatem fructum dictorum honorum. Quod hospitale et pauperes qui ibi procurabuntur michi heredes instituo. De laudaysmis vero et de accidenciis sive scabutis ipsorum honorum hospitali constructo mando emi semper honores ad opus dicti hospitalis.*

(...) *Unum autem specialiter constituo et precipio quod hominibus maris qui in sua valitudine sive sanitate consueti sunt vivere navigando si dum senes fuerit vel infirmi ad provisionem sui proprie non seuppetent facultates in dicto hospitali, recipiantur et procurentur diligenter secundum quod redditus eiusdem sufficient hospitalis, volo etiam quod Maria que mecum per longum tempus stetit habeat victum suum et vestitum in predicto hospitali dum ibi stare voluerit. Quod est actum nono kalendas novembris anno*

L'estructura i dependències que el componien es coneixen, en part, gràcies a un inventari interclòs en un manual notarial de principi del s. xv, publicat el 1920 per Josep Mª Roca.⁷⁵ Com era habitual, comptava amb un departament per a homes —amb tres naus i vint-i-dos llits— i un altre per a dones —una cambra amb només sis llits. Igualment, hi havia un graner, un refectori —situat al cantó de ponent— i altres estances secundàries indispensables per al bon funcionament de l'hospital.

Un cop s'integrà al nou hospital general de la Santa Creu, el de Sant Macià continuà funcionant com un apèndix del mateix, oferint acolliment, llit, roba i aliments a tot tipus de necessitat: *ad servicium et utilitate pauperibus et peregrinorum ibidem venientes cum omnibus et singulis lectis raubis et aliis aparatibus ipsius domus hanc ante et sive melius et ita per vos heatis scombrare dictam domum et tenere nitides lectes eiusdem et raupam ipsorum.*⁷⁶

2.5 L'hospital d'en Pere Desvilar

El 20 d'abril de 1308, el particular Pere Desvilar va disposar en el seu testament la fundació d'un hospital per a l'atenció dels pobres (lâm. 111). S'establí en un lloc ocupat per un oratori i unes cases de la seva propietat, al pla d'en Llull, en el suburbi anomenat Vilanova, prop del pont de Sant Daniel i del convent de Santa Clara. Popularment conegut amb el nom del seu promotor, sovint apareix esmentat com "hospital de l'almoïna de la ciutat", mentre que en altres, es diu que estava sota l'advocació de l'apòstol sant Pere i de santa Marta, titulars d'aquell oratori.⁷⁷ Pel que fa al seu règim i govern, depenia directament del consell municipal.⁷⁸

---

domini Millesimo CCL sexto (ACB, *Testamentorum Piae Eleemosinae*, Sèrie 15, núm. 206, calaix 31-A [24 oct. 1256]; ap. MAS DOMÈNECH 1906-1921, XIII: 246-248, Apèndix XVIII).

En relació a la clàusula que atorgava preferència als mariners, cal dir que no és una resolució extraordinària. Més tard, el 1396, sabem que el burgès Pere Bou va fundar a València un hospital destinat exclusivament als pescadors (v. RUBIO VELA 1984, 38-39, 46).

⁷⁵ AHSCSP, *Protocol notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), s.f. Vegeu la transcripció íntegra del document a ROCA 1920a, 83-85, doc. 6.

⁷⁶ ROCA 1926, 35.

⁷⁷ AHSCSP, *Especulo Nou Desvilar*, ff. 1r-7r; cf. PI Y ARIMON 1854, II: 317. L'antic oratori, a partir d'aquell moment, féu les funcions de capella del nou establiment, tal com s'indica en la pròpia acta fundacional: "Més avant volgué y ordenà que en lo dit oratori del

A jutjar per les clàusules del document fundacional tot apunta a què, inicialment, no es va concebre com una institució on s'hi pogués pernoctar. A més a més, l'ús del terme "almoïna" delata de forma evident la seva finalitat i demostra, que tot i que tradicionalment ha estat referit com a hospital, en un principi no funcionava com a tal. L'objectiu era donar de menjar a un nombre fixe o ordinari de pobres, que en un primer moment fou de quatre, els quals estaven emparentats amb el mateix Pere Desvilar.⁷⁹ Com vam veure en el capítol introductori, aquesta era la raó de ser de les Pies Almoïna o Almoïnes, és a dir, proporcionar aliment a la gent necessitada, però no un espai per a dormir.⁸⁰

Tres anys més tard, el 30 de juliol de 1311, Pere Desvilar va confirmar el testament original davant del notari Jaume de Folgueres, afegint que a partir de llavors, els pobres beneficiats serien dotze i no quatre. Paral·lelament va determinar que s'habilités una estança com a dormitori, on s'hi pogués oferir un llit a tot aquell que, donada la seva situació extrema, no tingués cap lloc on passar la nit. Així doncs, a la seva funció de nudriment calia afegir un servei d'atenció molt més regularitzat.⁸¹

---

sobredit hospital, hi hagués un prevere idoneo conductiu dels béns del dit fundador, que celebràs en dit hospital en servey, lahor y honor de Déu, de la gloriosa Verge Maria e sant Pere y santa Marta y de tota la cort celestial, y per salut y repòs de la ànima de dit fundador y de las de tots los faels christians, los officis divins" (AHSCSP, *Especulo Nou Desvilar*, f. 2v). Més tard, en una notícia de 27 de novembre 1582 recollida en les *Rúbriques de Bruniquer* (1912-1916, V: 47), es parla de l'elecció "de capellà del hospital d'en Pere Desvilar per a la capella de Santa Martha."

⁷⁸ Per designació expressa del seu promotor, l'hospital seria administrat pels consellers, cònsols de mar o dels prohoms laics de la ciutat, prohibint, malgrat la seva devoció cristiana, que estigués sota el règim de qualsevol persona d'origen eclesiàstic (AHSCSP, *Especulo Nou Desvilar*, f. 5v; cf. ROCA 1920a, 16).

⁷⁹ Aquests quatre pobres foren Berenguer Bonivern, Berenguer Marquet, Pere Sabater i Mateu Desvilar (AHSCSP, *Especulo Nou Desvilar*, f. 3; cf. ROCA 1920a, 16).

⁸⁰ Els aliments que rebrien, tal com s'indica al testament, eren un pa de forment de sedàs, vi, carn de moltó o de vedella, i en dies d'abstinència peix, formatge o ous. Finalment, si sobrava alguna cosa, se la podien endur a casa seva. El menjar se'ls servia entre les 9 del matí i les 12 del migdia (AHSCSP, *Especulo Nou Desvilar*, ff. 3-4; cf. ROCA 1920a, 16).

⁸¹ AHSCSP, *Especulo Nou Desvilar*, ff. 7v-17v; cf. ROCA 1920a, 16-17; BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980, 178-180, doc. 7. Pere Desvilar va morir el mateix 1311, sent enterrat al cantó oriental del claustre del convent de Sant Francesc (v. AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, I: 103). En aquest mateix testament, Pere Desvilar també va fundar les rendes distribuïdores pels consellers de Barcelona: *Tertio calendas augusti* [anno] *millesimo tresentesimo undecimo, in posse Jacobi de Foqueriis, notarii, est*

L'establiment va gaudir de les deixes i llegats particulars, que van esdevenir la seva principal font d'ingressos. En qualsevol cas, amb el temps es devia quedar petit i durant la segona meitat del s. XIV es decidí refer-lo completament. Així consta en les *Rúbriques de Bruniquer*, on s'especifica que, “a 5 d'abril 1370, fou començat a captar per la ciutat a obs del hospital que los consellers feyen fer per a pobres malalts en la casa del hospital d'en Pere Desvilar”.⁸² Aquest apunt queda confirmat per un document inèdit de 1401, on es parla d'un “hospital que hie solia ésser apellat hospital nou dels malalts, construhit dins 1 altre hospital apellat de Vilar, qui ere prop lo monastir de Santa Clara fundat.”⁸³ Poc abans, el 8 d'octubre de 1382, Antoni Pou havia signat un contracte per pintar un crucifix per al refectori i restaurar altres pintures de l'hospital, fet que testimonia, novament, la intensa activitat que va tenir lloc al centre en el darrer quart de la centúria.⁸⁴

Després de la unió dels hospitals de la ciutat el 1401, les diverses dependències del d'en Pere Desvilar, foren cedides a particulars mitjançant establiments emfitèutics, dels quals ja en parlarem.⁸⁵ L'edifici restà dempeus fins que, al principi del s. XVIII, Felip V ordenà la destrucció total del barri de la Ribera, amb motiu de l'erecció de la ciutadella. Aquesta decisió comportà l'aterrament de més de vuit-centes cases, entre les quals convents, esglésies

---

testamentum Petri de Vilario, fundatoris portionum intitutarum, distribuendarum ad provisionem consiliariorum Barcinone (AHCB, *Crònica del Racional*, ms. L-5, doc. 239).

⁸² *Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916, V: 38. La notícia també apareix recollida a la *Crònica del Racional*, on es diu el següent: *Ffuit inceptum de acaptar per civitatem Barchinone ad opus spitali novi quod fecerunt fieri, pro pauperibus infirmis, consiliari Barchinone in hospicio hospitalis Petro de Vilario, quinta die aprilis, anno a nativitate Domini M CCC septuagesimo* (AHCB, *Crònica del Racional*, ms. L-5, doc. 100).

⁸³ AHCB, *Clavaria*, Consell de Cent, XI-26 (1401-1402), f. 114v (doc. B-6).

⁸⁴ *Anthonius de Puteo, pintor, civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis Berengario de Rexach, civi Barchinone, procuratorri hospitalis Petri di Vilario, quondam, quod solvistis michi quinquaginta quinque solidos barchinonenses, qui michi debebantur racione fabricandi, sive pintandi, unum crucifix in reffectorio dicti hospitalis, et reparando alias picturas eiusdem hospitalis* (AHPB, *Protocol Notarial*, not. Felip Gombau, reg. 37/2 (1382-1384), f. 28; ap. MADURELL 1949-1952, II: 40, doc. 32).

⁸⁵ Tot i haver passat a formar part del nou hospital de la Santa Creu, algun sector de l'antic edifici del d'en Desvilar va continuar fent tasques assistencials, car encara hi havia persones que desenvolupaven el càrrec de consellers i administradors de l'establiment. Així es deprén de la següent notícia de 1477: “Ordinació feta sobre la visita que los consellers e administradors del hospital d'en Pere dez Vilar deuen fer quiscun any tres vegades, ço és, en lo mes de ffabrer, juny e octubre, per tant que les caritats e altres coses en servey de nostre Senyor Déu per los instituïdors de aquelles lexades sien millor complides.” (AHCB, *Rúbrica ordinacions*, ms. L-38, f. 47r).

i les estructures de l'antic hospital de Desvilar. En qualsevol cas, pocs anys després, el 17 de 1734, l'ajuntament de Barcelona va comprar al marquès de Sentmanat uns terrenys situats en el carrer de la riera de Sant Joan, per tal d'aixecar novament aquest centre. El 4 de maig de 1735, el vicari general del bisbat, Josep Ignasi Amigant, en presència de la corporació municipal, va col·locar la primera pedra.⁸⁶ El nou establiment funcionà de forma autònoma fins al 1841, en què passà a dependre altre cop, de l'hospital de la Santa Creu.⁸⁷

2.6 L'hospital de Santa Eulàlia del Camp

Abans de 1234, el matrimoni format per Benigne de Canet i Pereta, varen construir prop del Portal Nou, una capella dedicada a sant Salvador i un hospital de pobres, el govern del qual cediren al veí monestir de Santa Eulàlia (lòm. 112).⁸⁸ Per aquest motiu, la institució seria coneguda tradicionalment com hospital de Santa Eulàlia del Camp o de Sant Salvador. Estava destinat, principalment, a l'acolliment i atenció dels viatgers i pelegrins que arribaven a Barcelona, als quals se'ls proporcionava un llit durant tres nits, i aliments i beguda.⁸⁹

El 1401 quedà integrat dins l'hospital general de la Santa Creu, encara que va continuar funcionant com un apèndix del mateix. En aquest sentit, se sap que fou enderrocat a la segona meitat del s. xv pels propis barcelonins, amb

---

⁸⁶ PI Y ARIMON 1854, II: 317; DANON 1967a, 55.

⁸⁷ ROCA 1920a, 79–82, apèndix 5. Vegeu la important col·lecció de documents sobre aquest hospital, conservats a l'AHSCSP (inventari: vol. II, secció 10).

⁸⁸ FERNÁNDEZ DE CASTRO 1977, doc. 53; cf. SIVILLA 1880, 59; GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 179; BATLLE GALLART 1987, 60. Contràriament, altres autors indiquen que va ser fundat el 1155 (v. ROCA 1920a, 36; AINAUD–GUDIOL–VERRIÉ 1947, I: 298). Sigui com vulgui, sembla que al principi del s. XIII, el 1212, ja hi havia a la zona algun tipus d'establiment assistencial, ja que es parla d'un "hospital nou" (v. BATLLE GALLART 1987, 59).

El Portal Nou, erigit al s. XI, es trobava en el sector oriental de les muralles de Barcelona, prop de l'església de Sant Pere de les Puelles i davant del call jueu (CARRERAS CANDI [1919?], III: 297). Es tractava d'una estructura simple, que va estar coronada per un gran escut d'Espanya flanquejat per dos lleons, i amb un pont llevadís sobre un fossar. Fou reconstruït entre els anys 1697 i 1705, tal com consta en una làpida commemorativa conservada al Museu Nacional d'Art de Catalunya; es va destruir el 1854 (AINAUD–GUDIOL–VERRIÉ 1947, I: 40–41).

⁸⁹ SIVILLA 1880, 59.

motiu de la guerra de Joan II, per tal d'evitar que caigués en mans dels enemics, degut a la seva ubicació extramurs.⁹⁰ De totes maneres, fou reedificat ràpidament,⁹¹ funcionant de forma ininterrompuda fins que, el 1646, va ser definitivament aterrat sota la direcció del mestre de cases Macià Cusí.⁹²

3. CONSTITUCIÓ I FUNDACIÓ DE L'HOSPITAL GENERAL DE LA SANTA CREU DE BARCELONA

3.1 Unió dels hospitals de la ciutat

La reunió de sis hospitals de la ciutat en un de sol, fou un esdeveniment d'una projecció social importantíssima i sense precedents. Curiosament, però, les referències documentals immediatament anteriors a aquest fet són pràcticament nul·les o d'escàs valor històric, de manera que no es poden establir amb exactitud els termes en què es va desenvolupar el procés o les principals motivacions que el varen originar. Igualment, tampoc no podem precisar en quin moment es va iniciar el debat a propòsit de la conveniència de dur a terme aquesta fusió o si, per exemple, ja s'havia intentat en algun moment passat.

Sigui com vulgui, no es pot entendre l'aparició i constitució de l'hospital de la Santa Creu sense tenir en compte la realitat social, política i comercial de la Barcelona de l'època. Eren moments d'una certa bonança econòmica, palesa, per exemple, en la puixança del seu port —un dels més importants i actius de la Mediterrània—, o en el constant creixement de la demografia i

---

⁹⁰ AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, I: 298.

⁹¹ El 14 de maig de 1487, d'una banda Joan Navarro i Joan Font de Borrell, canonges, i Bernat Sapila i Antoni Salvador, mercaders i administradors de l'hospital de la Santa Creu., i de l'altra Francesc Desvall, van pactar la seva reedificació en el mateix lloc extramurs. Desvalls proposà igualment la reconstrucció de la casa de l'hospitaler i la millora de les rendes i del seu govern, amb l'objectiu que pogués seguir sent alberg de pelegrins (DANON 1967a, 51). Les obres, que van durar uns anys, encara no estaven acabades el 1504, quan s'encomanen una sèrie d'intervencions al fuster Joan Clusa (AHSCSP, *Manual Aпоques*, (1463-1515), f. 154v).

⁹² AHCB, *Protocol Notarial*, Consell de Cent, XIII-56 (1644-1646), f. 7 (doc. B-57); ap. PERELLÓ 1993, 395, n. 2. Macià Cusí, tanmateix, apareix documentat treballant en el convent de Sant Agustí Vell de Barcelona el 1619 i el 1647 (CARBONELL BUADES 1996, 137-138). S'examinà de mestre de cases el 1599 i fou diverses vegades prohoms de la confraria de mestres de cases de Barcelona (*Ibid.*, 137).

l'arribada de gentes de diversa procedència que, entre altres motius, exigien una millora de les estructures urbanes.⁹³ Aquestes necessitats s'havien vingut posant de manifest en els anys posteriors a la recuperació dels estralls de la Pesta Negra de 1348.

Així, al llarg del darrer quart del s. XIV, es va anar configurant la tercera muralla, que determinaria els límits del que es coneixeria com el Raval. Aquest nou recinte sorprenia per les seves dimensions, ja que tancava un espai quasi tan gran com el contingut dins de la segona muralla. Es tracta d'una circumstància que ha despertat la curiositat dels historiadors i ha generat més d'una interpretació. En primer lloc, comprovem que el Raval es formà en una zona relativament allunyada del centre de la ciutat pròpiament dit i, per aquest motiu, és difícil creure que tingués com a objectiu ampliar les seves possibilitats de creixement. A més a més, en no destruir-se la muralla de la Rambla, es confirmava la voluntat de convertir-lo en una zona suburbana, semblantment al succeït en altres indrets de Catalunya, com Cervera.⁹⁴ La principal motivació, doncs, devia ser la creació d'un sistema de defensa que permetés la protecció d'un espai rural, sobretot en cas de setge militar, més que no pas una previsió, exageradament optimista d'augment demogràfic, tal com apuntava Pierre Vilar.⁹⁵ De fet, l'experiència d'altres ciutats, sotmeses a llargs períodes de guerra, havia demostrat la necessitat de garantir la seguretat de l'entramat urbà i social, però també de les hortes i el bestiar, que constituïen la base de l'alimentació.⁹⁶ En darrera instància, la tercera muralla també permetia protegir una sèrie de construccions que s'havien anat erigint extramurs,

---

⁹³ Vegeu CARRÈRE [1967] 1977-1978. La presència a l'hospital de malalts provinents de zones llunyanes, com França, Nàpols, Gènova, el sud d'Espanya, etc, fou una constant que queda perfectament reflectida en la sèrie documental de *Llibres d'entrada de malalts* (AHBC).

⁹⁴ A Cervera, es va tancar l'anomenat cap Corral, un espai annex al recinte emmurallat, amb l'objectiu de guardar-hi el bestiar en cas de setge (v. GUÀRDIA-GARCÍA 1986).

⁹⁵ Vegeu VILAR 1964-1968, II: 161. Cal tenir present que, el Raval, no es va habitar de forma generalitzada fins al s. XIX. Per tant, si més no, és necessari preguntar-se el perquè de delimitar un espai tan gran, quan la capacitat d'utilització per part de la gent del s. XV era certament reduïda.

⁹⁶ Efectivament, és sabut que el Raval era un espai ben regat per aigua de sínies que, segurament, es dedicava d'antuvi a l'horticultura (v. GUÀRDIA-GARCÍA 1992, 62).

com el monestir de Sant Pau del Camp, el convent del Carme, els hospitals de Santa Margarida, d'en Vilar i d'en Colom, etc.

En qualsevol cas, no hi ha dubte que la formació del Raval va afavorir la seva urbanització, planificada a partir de tres eixos principals: els carrers del Carme, Tallers i Hospital.⁹⁷ A més a més, les pròpies característiques de l'entorn i les poques limitacions d'espai —atesa la manca d'edificis—, el convertien en un lloc idoni per a l'establiment de noves institucions. Si a aquests condicionants afegim les serioses dificultats que, a nivell econòmic, de gestió i funcionament, patien els hospitals de la ciutat, comprovem que era igualment indispensable fer un replantejament dels criteris de l'assistència dels malalts, pobres, desvalguts i pelegrins.⁹⁸ En aquest sentit, l'objectiu principal fou la creació d'un nou hospital, més digne, millor administrat i d'unes dimensions suficients per absorbir una demanda molt elevada. Així doncs, l'indret més adient per a la seva construcció era el Raval on, tanmateix, esdevindria un element clau de la seva reordenació urbanística, ja que quedà delimitat per les seves dues vies de comunicació més importants: els carrers de l'Hospital —fins llavors de la Cadena— i del Carme.

CREACIÓ I CONSTITUCIÓ DEL NOU HOSPITAL DE LA SANTA CREU

L'hospital de la Santa Creu de Barcelona va nèixer com a resultat d'una iniciativa conjunta entre el Consell de Cent, el capítol catedralici i el bisbe Joan Armengol,⁹⁹ els quals, a més, van rebre el recolzament incondicional del rei Martí l'Humà, que esdevingué un dels seus principals avaladors.

---

⁹⁷ A mitjan s. xv, el Raval era el sector novament urbanitzat, més important de la ciutat. En especial, l'espai delimitat per la Rambla, i els carrers del Carme i Hospital. De fet, el quarter de Santa Maria del Pi, corresponent al nord del Raval, fou el que va créixer més ràpidament, de manera que el 1400, ja concentrava el 33% dels focs de tot el quarter (GUÀRDIA-GARCÍA 1992, 62).

⁹⁸ Un exemple clar de la situació complicada que vivien els hospitals de la ciutat, la trobem en una resolució de la reina Maria de Lluna, l'any 1397, en què obligava a denunciar qualsevol casa, vila, ciutat, etc., que no pagués les rendes, censos, censals, etc. que els corresponia satisfer a l'hospital d'en Desvilar, sota pena de 1000 florins d'or d'Aragó (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2331, f. 67r; ap. ROCA 1920a, 51).

⁹⁹ Vegeu ROCA 1920a, 5-6; *Hospital de la Santa Cruz...* 1930, 7; MARTINELL 1935b 125; 1954, 3; VILARRUBIAS 1969, 6-8.

El procés de fundació el coneixem gràcies a diversos documents,¹⁰⁰ d'entre els quals brilla amb llum pròpia la butlla fundacional emesa pel papa Benet XIII —l'antipapa Pere de Lluna— el 5 de setembre de 1401. Es tracta de la confirmació apostòlica dels acords assolits uns mesos enrera, entre el capítol i el bisbe de Barcelona, d'una banda, i el Consell de Cent, de l'altra, a propòsit de la constitució d'un hospital de caràcter general. De fet, en la butlla s'adjunten sengles trasllats d'aquests actes notariais. En primer lloc, tenim el corresponent a la reunió del Consell de Cent de l'1 de febrer de 1401, on es va analitzar el precari estat en què es trobaven els hospitals de la ciutat, mal gestionats i amb greus dificultats econòmiques, circumstància que revertia en una ineficaç atenció dels malalts i pobres que hi eren acollits i assistits. Davant d'aquesta situació es va resoldre la seva reunió en un de sol, alhora que es creà una petita comissió composta pels consellers Ramon de Vall, Ferrer de Marimon, Antoni Busot, Miquel Roure i Lluís de Gualbes, els quals, juntament amb altres prohoms, s'encarregarien de negociar els termes de la fusió amb el bisbe i el capítol.¹⁰¹

Poc després, el 15 de març del mateix 1401, va tenir lloc una segona reunió dels consellers municipals, en l'anomenada sala del "Trentenari" de la Casa de la Ciutat, davant el notari Bonanat Gil.¹⁰² Paral·lelament, es va celebrar una sessió del capítol de la Seu en la cambra major del palau episcopal, presidida pel bisbe Joan Armengol, i de la qual en donà fe el mateix notari Bonanat Gil.¹⁰³ Fruit d'aquestes dues trobades es va decidir,

---

¹⁰⁰ Tenim dos trasllats en pergamí dels documents validats pels notaris Joan Torró, el 19 de juny de 1404 (ACB, *Diversorum B*, 1-2-1775. Pergamí [720 x 563 mm]) i Bonanat Egidí, el 16 de gener de 1408 (ACB, *Constitutionum* 12, Pergamí [720 x 600 mm]). Hi ha encara una còpia simple, inacabada i sense datar (ACB, *Constitutionum* 18, Pergamí [840 x 593 mm]); ap. CASTEJÓN 2001, I: 30-31, 149-157.

¹⁰¹ ACB, *Constitutionum* 12 (doc. B-1).

¹⁰² ACB, *Constitutionum* 12 (doc. B-2). En aquesta sessió, consten com a testimonis Bernat de Pont, doctor en lleis, Bernat Serra, Berenguer de Cortils, Pere Sabadia i Ramon Quer, mercaders i ciutadans de Barcelona.

¹⁰³ MAS DOMÈNECH 1927, núm. 2, 124. En aquesta sessió, hi van participar en representació del capítol, els canonges Guillem de Fonts, degà, Francesc Castanyer, doctor en drets i arxidiaca del Vallès, Bartomeu Gener, sagristà, Antoni de Fornells, Bernat de Tous, Berenguer de Matamala, Guillem Vallès, Francesc de Pineda, Jaume de Todonyà, Pere Folquer, Ferrer de Pujol, Guillem Carbonell i Miquel Formosa. Igualment, constaven com a testimonis, Pere Riera, Bernat Marquet i Antoni Major, preveres, alguns familiars del bisbe i l'escrivà Antoni Llorenç.

de forma definitiva, la unió de quatre hospitals: els d'en Desvilar i d'en Marcús —administrats pel municipi— i els d'en Colom i en Vilar —gestionats pel capítol. Les rendes, propietats i qualsevol altre tipus de bé, moble o immoble, d'aquells establiments, passarien a dependre directament de l'hospital general de la Santa Creu. Igualment, es va acordar que el nou edifici es construïria en el solar ocupat llavors pel citat hospital d'en Colom, entre el segon i tercer recinte emmurallat de Barcelona.¹⁰⁴

Un mes després, el 17 d'abril de 1401, tenia lloc la inauguració oficial de l'hospital de la Santa Creu.¹⁰⁵ L'acte consistí en una litúrgia oficiada pel bisbe Joan Armengol, culminat amb la col·locació de les quatre primeres pedres del nou edifici que s'havia d'erigir —en al·lusió, possiblement, als quatre hospitals fusionats— tal com s'indica a les *Rúbriques de Bruniquer*:

A 17 de abril 1401, tots los hospitals de pobres de Barcelona foren reduïts en un hospital nomenat de Santa Creu, lo qual fou començat en lo hospital que's deye d'en Colom, y foren posades quatre pedres en dita obra nova, una per lo rey don Martí, altra per la reyna María sa muller, altra per lo ínclit Jaume de Prades en nom del rey de Sicília [*sic*], y la quarta per los consellers de Barcelona, las quals quatre pedras foren portadas de la Seu ab gran professó.¹⁰⁶

De la lectura d'aquestes paraules, es desprenen dues conclusions. D'una banda, sorprèn que ni el bisbe, ni cap altre membre del capítol catedralici, hagués estat designat per col·locar una de les quatre pedres, més encara si tenim en compte que, el poder municipal, sí que estava representat. De l'altra, destaca l'important rol assumit per la família reial, com ho demostra la presència de Martí l'Humà, la seva muller Maria, i en darrera instància el primogènit, Martí I el Jove, rei de Sicília, qui no va poder assistir personalment, però que delegà les seves funcions en la figura de Jaume de

---

¹⁰⁴ Vegeu ROCA 1919, 203; 1920, 45; MAS DOMÈNECH 1927, núm. 3: 186–187; VILARRUBIAS 1969, 6.

¹⁰⁵ Així consta en la inscripció que presideix el relleu del frontó-timpà de la porta del carrer Hospital, on es pot llegir: SPITAL DE SANTA CREU QUE FO COMENSAT XVII D'ABRIL DEL ANY DE NOSTRE SENYOR M CCCC I (làm. 123).

¹⁰⁶ *Rúbriques de Bruniquer* 1912–1916, V: 39. La notícia, és recollida igualment en la *Crònica del Racional* (doc. B-3).

A aquesta cerimònia fundacional també han fet esment les següents publicacions: SIVILLA 1880, 60; ROCA 1919, 205; MARTINELL 1935a, 125; PUIG I CADAFALCH 1936, 35; DANON 1967a, 20; BASSEGODA NONELL 1971, 51.

Prades.¹⁰⁷ Una cerimònia d'aquestes característiques, anava carregada d'un profund simbolisme, i per aquesta raó no podem passar per alt cap de les dues apreciacions. De fet, la participació econòmica del capítol en la construcció i manteniment del nou hospital, fou més aviat reduïda, per no dir quasi nul·la, almenys en els primers anys. En canvi, el municipi, i sobretot la reialesa, sí que van assumir un protagonisme molt rellevant. Les aportacions pecuniàries procedents d'aquests dos estaments, foren essencials per al desenvolupament inicial i posterior consolidació de la institució.

Al marge d'aquestes qüestions, el 27 de juny de 1401, en la sessió del capítol efectuada al palau episcopal, amb la presència del bisbe Joan Armengol, es va decidir que la casa dels malalts o dels masells de Santa Margarida, emplaçada al raval de la ciutat, també seria absorbida a partir de llavors pel nou hospital de la Santa Creu. Tanmateix, un mes després, el 23 de juliol del mateix 1401, el prior de l'hospital de pelegrins depenent del monestir de Santa Eulàlia del Camp —sota el règim de l'orde de Sant Agustí—, juntament amb la resta de germans, es van mostrar favorables per que aquest centre es fusionés igualment al de la Santa Creu.¹⁰⁸ Aquest mateix dia, el bisbe Joan Armengol, va ratificar la seva adhesió.

3.2 Privilegis i concessions reials i pontifícies (ss. XV–XVI)

Una empresa de la importància de l'hospital de la Santa Creu, feia absolutament indispensable la bona predisposició i el recolzament de les màximes autoritats reials i eclesiàstiques. Així, els diferents privilegis atorgats per monarques i pontífexs al llarg dels segles, van jugar un paper decisiu en

¹⁰⁷ Quan Martí l'Humà esdevingué rei el 1396, va designar Jaume de Prades —fill del comte Joan I de Prades—, senescal o conestable de la Corona i conseller del seu fill, Martí el Jove, al capdavant del regne de Sicília. De fet, a partir d'aquest moment, esdevingué un veritable enllaç entre ambdós, o potser millor, l'agent de confiança de Martí l'Humà en aquesta illa. Per aquest motiu, la seva presència a Barcelona devia ser força freqüent (v. SOBREQUÉS [1970] 1991, 142).

¹⁰⁸ Vegeu. SIVILLA 1880, 58–59; ROCA 1919, 204; 1920, 36–38; MARTINELL 1935a, 125; 1954, 3.

Es conserven tres còpies de l'acta notarial de la unió d'aquest hospital a l'Arxiu Capítular (Sala 3^a, Armari de les Constitucions núms. 12, 18 i 18 B), una simple i dues autenticades: la primera feta l'abril de 1406 pels notaris Bonanat Gil i Joan Torró, i la segona a càrrec dels mateixos notaris, a 13 de gener de 1408 (MAS DOMÈNECH 1927, núm. 2, 125).

el mateix procés de constitució de l'establiment i, després, en el seu bon funcionament. A continuació es presenta una regesta dels expedits entre els ss. xv i xvi.¹⁰⁹

PAPA BENET XIII: BUTLLA FUNDACIONAL DE L'HOSPITAL (5 SET. 1401)

El 5 de setembre de 1401, el polèmic pontífex Benet XIII —l'antipapa Pere de Lluna—, va signar a Avinyó la confirmació apostòlica dels acords assolits uns mesos enrera, entre el capítol i el bisbe de Barcelona, d'una banda, i el Consell de Cent, de l'altra, a propòsit de la unificació dels sis principals hospitals de la ciutat, per tal de crear-ne un de caràcter general. L'original d'aquesta butlla, escrita sobre un pergamí de 745 x 585 mm, es conserva actualment en l'Arxiu Històric de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau.¹¹⁰

En el moment d'aprovar aquesta butlla, el papa Benet XIII es trobava en una situació certament complicada. Des de la fi del s. xiv, la cort d'Avinyó havia estat sotmesa a un setge permanent per part dels exèrcits francesos, sota la regència del duc d'Orléans. Per contra, la Corona d'Aragó va recolzar des de bon començament la causa del papa Lluna. Així, el capítol de Barcelona li concedí un subsidi de 1000 florins, mentre que el rei Martí l'Humà, hi envià una armada dirigida per Pere de Lluna, paborde de València, que arribà a Arles el 10 de gener de 1399. Paral·lelament, la presència d'ambaixadors diplomàtics, en tant que representants del citat Martí l'Humà, fou un fet habitual tant a la cúria d'Avinyó, com a la cort de

---

¹⁰⁹ La majoria d'aquests privilegis, compten amb sengles trasllats inclosos en l'anomenat *Llibre de privilegis*, conservat en el propi Arxiu Històric de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Es tracta d'un volum de 320 x 220 mm, amb foliació en pergamí i lletra molt clara, generalment gòtica, el qual es devia escriure a mitjan s. xvi. Hi ha encara un segon volum, de les mateixes dimensions, escrit el 1641 per Lluís Pi, síndic i procurador de l'hospital. Aquest està escrit en paper, amb lletra nítida i corrent, el qual conté fidelment copiats tots els privilegis que componen el primer llibre, i alguns altres que no apareixen en aquest. Consta de dues parts: la primera, presenta les concessions efectuades fins a 1641, i la segona, les realitzades amb posterioritat a aquest any (v. VILASECA CAN 1928, 84-85).

¹¹⁰ Al marge de l'original, es coneix una minuta (AV, *Cancellaria d'Avinyó*, vol. XXIX, f. 200), dos trasllats inclosos als *Llibres de privilegis* de l'hospital (AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 11r-18v; vol. II, ff. 2r-10v) i una traducció autoritzada pel notari de Barcelona Pere Arnau Ribas, el 13 de novembre de 1911 (v. LARRUCEA-ARAGÓ 1969, 2; 1971, 25-26).

Sobre aquesta butlla en general, v. MAS DOMÈNECH 1927; LARRUCEA 1969; 1981, 46-49; LARRUCEA-ARAGÓ 1971, 25-26

París. De fet, les nombroses audiències recollides per Martí d'Alpartils en la seva *Chronica actitatorum temporibus domini Benedicti XIII*, demostren que la reclusió del papa no fou tan absoluta com es podria pensar en un primer moment.¹¹¹

En aquest context enrarit, la butlla fou definitivament expedida, confirmant-se d'aquesta manera la desitjada unió dels hospitals de Barcelona.¹¹²

El document consta de tres parts. En primer lloc, una introducció que fa esment a les sessions celebrades pel capítol i el Consell de Cent per a la constitució de l'hospital de la Santa Creu. En segona instància, es transcriu literalment la còpia de l'acta notarial aixecada en la sessió definitiva de 23 de juliol de 1401. Per últim, el papa expressa l'aprovació del procés.

REI MARTÍ: AUTORITZACIÓ PER CONSTRUIR AL “RECH COMTAL” (25 OCT. 1401)

El rei Martí l'Humà, autoritza al batlle general de Catalunya i conseller reial, Bernat Serra, la construcció de cases sobre l'anomenat “Rech Comtal”, prop de l'antic hospital d'en Desvilar. Els terrenys on s'hagués d'edificar, serien cedits en emfiteusi o venuts —en parts o en la seva totalitat—, de manera que tots els seus drets, censos, laudemis, alienacions, etc., fossin cedits a l'hospital de la Santa Creu.¹¹³

PAPA BENET XIII: SOBRE L'ADMINISTRACIÓ DELS SAGRAMENTS (15 NOV. 1401)

Privilegi atorgat a Avinyó pel papa Benet XIII, mitjançant el qual autoritzava l'administració dels sagraments als malalts de l'hospital de la Santa

¹¹¹ LARRUCEA-ARAGÓ 1971, 28-29.

¹¹² L'original d'aquesta butlla, ja des d'un principi, va ser manipulada. Així, el pontífex usà com a instrument de validació el propi anell apostòlic —degut al seu estat d'excepció—, alhora que la butlla o segell de plom, sembla sostreta d'un altre document (v. LARRUCEA-ARAGÓ 1971, 27; 1981, 46).

¹¹³ AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 1; ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2195, f. 237. Vegeu igualment el trasllat conservat en aquest mateix arxiu: *Llibre de Privilegis*, vol. II, ff. 100r-101v. L'original, és un pergami escrit en llatí de 203 x 407 mm, signat a Altura el citat 25 d'octubre de 1401. Nativitat Castejón (2001, I: 170-171, doc. 9), adjunta la transcripció íntegra del privilegi.

Creu, així com el dret d'enterrar la gent que hi morís, sense necessitat de cap altra autorització, tal com s'acostumava a fer a l'hospital d'en Colom.¹¹⁴

REI MARTÍ: DRET A CAPBREVAR LES RENDES DE L'HOSPITAL (10 FEB. 1402)

Els rectors i administradors de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona, van sol·licitar a Martí l'Humà la possibilitat de capbrevar els rèdits i drets de l'hospital i dels antics que se li van unir, per tal d'evitar negligències i fraus. El rei, davant d'aquesta demanda, va ordenar als pagadors de censos, rèdits, morabatins, delmes, primícies, censals, camps, masos, vinyes, terres, cases, honors i possessions, declarar-ho tot i dur els documents i instruments públics pertinents a un notari designat pels mateixos administradors del citat hospital.¹¹⁵

REI MARTÍ: SOBRE ELS CAPTIUS I ELS INFANTS (12 JUL. 1402)

Privilegi concedit pel rei Martí l'Humà —confirmat posteriorment per Ferran I d'Antequera—, “lo qual conté que si algú lançara son catiu o cativa malalt, com a desemperat y gorit sia adquirit al hospital que·u puxa fer a tota sa voluntat. E més que si algú al dit hospital, infant ho infanta fill de cativa e aquella logarà o conduirà *in perpetuum* o *ad tempus* per alletar altre infant o en altra qualsevol manera vendrà o logarà, incorrega pena de L lliures, la mitat al rey i altre al hospital. E més és dada jurisdició al rector, prior, administradors o infermer que si alguns dels servidors del dit hospital, mourà brega o rixa, offensa iuria o contenció verbal o en qualsevol altra manera, pus no·y aga effusió de sanch, aquella hora en continent lo puxe pendre y posar al sep ho fassa penitència y hage correcció condigna. La data

---

¹¹⁴ AHSCSP, *Documents Papals*, carpeta 6, doc. 1 (pergamí de 390 x 515 mm). Vegeu igualment els trasllats inclosos a AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 25r-26v; vol. II, 24v-25v, i la transcripció íntegra del privilegi a CASTEJÓN 2001, I: 171-173, doc. 10.

¹¹⁵ (...) *capibrevare omnes et singulos census, redditus, morabatinos, decimas, primicias, censualia agraria, mansos, campos, vineas, terras, domos, honores e possessiones, et quecumque alia univversa e singula jura dicti hospitalis seu domus Sancte Crucis seu que fuerunt hospitalium d'en Colom, d'en Vilar alias de Sanctus Maciano, de Sancta Margarita alias dels masells, d'en Mercús, de Sancta Eulalia de Campo e de vulgariter dicto de la Ciutat, nunc unitore et integraliter agregatore dicto hospitali Sancte Crucis* (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2174, ff. 56v-57r; ap. ROCA 1920a, 50).

del privilegi és en València, any M CCCC II e la data de la confirmació és en Barchinona any M CCCC XIII.”¹¹⁶

REI MARTÍ: SOBRE ELS ESCLAUS VINGUTS A L'HOSPITAL (20 SET. 1402)

Concessió del rei Martí l'Humà, mitjançant la qual, si algú duïa a l'hospital un esclau o esclava malalts, un cop guarits, no podien tornar amb el seu antic amo, sinó que podien ser adquirits automàticament per la pròpia institució.¹¹⁷

PAPA BENET XIII: CONCESSIÓ DE 10 000 FLORINS (30 MAIG 1403)

El 30 de maig de 1403, el papa Benet XIII va concedir, des de la ciutat francesa de Carpentràs, fins a 10 000 florins d'or d'Aragó a l'hospital de la Santa Creu, en concepte d'indemnització que, “per rapines, furts, usures” o qualsevol altre delictes comès pels ciutadans de Barcelona.¹¹⁸

PAPA BENET XIII: INDULGÈNCIES ALS BENEFACTORS DE L'HOSPITAL (30 MAIG 1403)

Carta d'indulgència i perdó concedida des de Carpentràs pel papa Benet XIII, per tal que tota persona que prediqués en la capella de l'hospital de la Santa Creu, els diumenges i durant les quatre festivitats de la Mare de Déu, pogués “relexar a aquells qui hi seran per hojr sermó vers confessats e pendants un any e quaranta dies de lurs penitències.”¹¹⁹

¹¹⁶ AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 58v-59r, vol. II, 54r-56v.

¹¹⁷ AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 2. L'original, és un pergami escrit en llatí de 334 x 451 mm, signat el citat 20 de setembre de 1402.

¹¹⁸ (...) *statuimus et ordinamus que medietas omnium que per usuraria pravitate extorta seu per furtum vel rapinam ablata aut ales ilerte acquisita fuerunt per quoscumque in dicta civitate consistentes* (...) (AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, f. 57r, vol. II, ff. 15-16; cf. SIVILLA 1880, 62-63; ROCA 1920a, 45-46).

¹¹⁹ L'original el coneixem gràcies a un trasllat en llatí validat el 28 de gener de 1423 pel notari Joan Torró: AHSCSP, *Documents Papals*, carpeta 6, doc. 10 (pergamí de 295 x 510 mm); v. la transcripció íntegra del document a CASTEJÓN 2001, I: 227-229, doc. 74.

Vegeu igualment els trasllats inclosos a: AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 20v-21r, vol. II, ff. 12v-13r. Cf. RIBÓ 1931, 90.

Igualment, atorgava una indulgència de tres anys i tres quarentenes, a qualsevol que visités l'establiment, o bé, que el beneficiés amb alguna donació.¹²⁰

REI MARTÍ: SOBRE ELS BÉNS DELS QUI MORIEN A L'HOSPITAL (22 SET. 1405)

Disposició reial que permetia que, tots els béns, mobles i immobles, de les persones que morien a l'hospital sense descendència, passessin automàticament a propietat del mateix hospital. Es tracta d'una ratificació de la concessió feta, en els mateixos termes, a l'antic hospital d'en Marcús el 20 de novembre de 1400.¹²¹

REI MARTÍ: PROTECCIÓ A L'HOSPITAL (24 SET. 1405)

El rei Martí l'Humà, atorga des de Valldaura, protecció, custòdia i guiatge a l'hospital de la Santa Creu, inclosos els seus béns i drets, sota pena de 2000 florins d'or d'Aragó a qui no ho complís.¹²²

REI MARTÍ: CONFRARIA DE LA SANTA CREU (27 SET. 1405)

El rei Martí l'Humà, atorga des de Valldaura, els capítols i ordinacions per a la creació a l'hospital d'una confraria sota l'advocació de la Santa Creu.¹²³

REI FERRAN I D'ANTEQUERA: SOBRE LES DIDES DE L'HOSPITAL (12 JUL. 1413)

Resolució signada pel rei Ferran I d'Antequera, per tal que "les dones que per alletar infants d'altri posen llurs infants al present hospital, que de

---

¹²⁰ AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 22v-23r, vol. II, ff. 13v-14v.

¹²¹ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2203, ff. 20v-21r; cf. ROCA 1920a, 50; LARRUCEA 1976, 207. En relació a la concessió a l'hospital d'en Marcús, trobem sengles trasllats a AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, f. 27r, vol. II, ff. 44v-45v. Quant al privilegi favorable a l'hospital d'en Marcús, és inclòs a ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2129, f. 162.

¹²² AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 6, doc. 26. L'original és un pergami escrit en català, de 450 x 385 mm. Vegeu la transcripció íntegra del privilegi a CASTEJÓN 2001, II: 299-301, doc. 135.

¹²³ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2203, ff. 17r-20v. Vegeu la transcripció íntegra del document a ROCA 1920a, 110-121, doc. 14; CASTEJÓN 2001, II: 301-307, doc. 136.

llurs soldades agen a pagar al hospital tot lo que haurà despès en alletar e alimentar llurs fills.”¹²⁴

REI FERRAN I D'ANTEQUERA: SOBRE ELS PLETS RELACIONATS AMB L'HOSPITAL (30 JUN. 1415)

Ferran I d'Antequera, a València estant, concedeix als representants de l'hospital el dret a no participar ni comparèixer en els plets que tinguessin lloc fora de la vegueria de Barcelona, amb l'objectiu d'evitar les despeses pertinents.¹²⁵

REI ALFONS IV: CONFIRMACIÓ DEL PRIVILEGI DE FERRAN I, SOBRE ELS OFICIALS DE L'HOSPITAL (22 MARÇ 1418)

“Confirmació de la salvaguarda de tots els oficials i captadors, baciners i altres ministres del present hospital molt larga feta per lo rey don Alfonso dada en València en l'any M CCCC XVIII.” El privilegi original, havia estat atorgat pel rei Ferran I d'Antequera el 12 de juliol de 1413, el qual és transcrit íntegrament en aquesta confirmació.¹²⁶

De la mateixa manera, el propi monarca confirmà un altre privilegi, concedit per Martí l'Humà el 1405, que permetia l'apropiació de tots els béns, mobles i immobles, dels pobres i malalts morts en l'hospital sense successió legítima.¹²⁷

---

¹²⁴ AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 40v-41r, vol. II, ff. 53r-54r; cf. ROCA 1920a, 52.

¹²⁵ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2395, ff. 114v-115v ap. ROCA 1920a, 52-53.

¹²⁶ AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 4. Vegeu igualment els dos trasllats conservats en aquest mateix arxiu: *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 42v-45r, vol. II, ff. 62r-64v). L'original, és un pergami escrit en llatí de 354 x 580 mm, signat a València el citat mes de març de 1418. Cf. VILASECA CAN 1929a, núm. 13, 79; LARRUCEA 1976, 207-208.

Quant al privilegi de Ferran I, es troba a l'ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2394, f. 1r.

¹²⁷ AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 3. Vegeu igualment els dos trasllats conservats en aquest mateix arxiu: *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 46v-47r, vol. II, ff. 64v-66r. L'original, és un pergami escrit en llatí de 208 x 450 mm, signat a València el citat 22 de març de 1418.

REINA MARIA DE CASTELLA: SOBRE EL PAGAMENT DE LES RENDES DE L'HOSPITAL (9 ABR. 1421)

Maria de Castella, a Tortosa estant i en qualitat de lloctinent de la Corona d'Aragó, ordena fer crides públiques anunciant que qualsevol persona que hagués de pagar censals, rèdits, etc., de l'hospital de la Santa Creu o dels que se li van unir, ho hauria de declarar, ja que, en cas contrari, serien punits amb una multa de cent morabatins d'or.¹²⁸

REINA MARIA DE CASTELLA: SOBRE ELS OFICIALS DE L'HOSPITAL (15 DES. 1421)

Maria de Castella, en qualitat de lloctinent de la Corona d'Aragó, atorga una salvaguarda a favor de "tots los oficials baciners i guiatges de totes armes, prohibides ad deffensiones franqueses de no ésser compellit entrar en regiment de offici de barques, barres pontages etc. de la solempne forma de acaptar etc."¹²⁹

REI JOAN II: SOBRE LA FRANQUESA I GRÀCIA DE LES ESCRIPTURES (22 DES. 1458)

Privilegi atorgat per Joan II, en qualitat de lloctinent general de Catalunya, que posteriorment confirmaria, ja com a rei de la Corona d'Aragó, i més tard, el propi monarca Ferran el Catòlic. El document fa referència a "la franquesa y gràcia de les scriptures y salaris de les causes y plets del present hospital."¹³⁰

REI JOAN II: SOBRE LES RENDES DE L'HOSPITAL (17 OCT. 1472)

Joan II, a Barcelona estant, mana als seus súbdits declarar els censals, censos, rèdits i altres béns de l'hospital de la Santa Creu, i, en els casos en

---

¹²⁸ ACA, *Cancellaria Reial*, reg. 3117, ff. 73v-74r; cf. ROCA 1920a, 52.

¹²⁹ AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 5. Vegeu igualment els dos trasllats conservats en aquest mateix arxiu (*Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 48v-53r, vol. II, ff. 57r-61v) i a l'ACA, *Cancellaria Reial*, reg. 3120, ff. 24v-26v. L'original, és un pergami escrit en llatí de 408 x 732 mm, signat a Barcelona el citat 15 de desembre de 1421.

¹³⁰ AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 54v-56v, vol. II, ff. 66v-68r.

què s'haguessin cancel·lat, resposar-los i restituir-los, així com llurs pensions.¹³¹

REI FERRAN II: CONFIRMACIÓ I NOVA CONCESSIÓ DE PRIVILEGIS ANTERIORS
(27 OCT. 1509)

Confirmació i nova concessió a càrrec del rei Ferran el Catòlic, a Valladolid estant, de tres privilegis concedits pels reis Ferran I d'Antequera, Alfons IV el Magnànim i Maria de Castella, a favor de l'hospital de la Santa Creu, a propòsit de la salvaguarda "per tots los administradors, oficials y baciners, guiatge de totes armes prohibides, franqueses de pontatges, barques y barres y que no puxen ésser forçats de pendre regiment ne officí, licències de fer quistories solempnes y acaptas etc."¹³²

REI FERRAN II: SOBRE LA CONFRARIA DE SANT PONÇ (29 JUL. 1510)

Concessió del rei Ferran el Catòlic a favor dels administradors de l'hospital de la Santa Creu, per tal de poder crear una confraria en la capella de Sant Ponç, bisbe i màrtir, construïda dins l'església del citat establiment.¹³³

PAPA LLEÓ X: CONFRARIA DE LA SANTA CREU (5 AG. 1513)

Butlla i privilegi emesos pel papa Lleó X, concedint drets i indulgències als confreres de la confraria de l'hospital, sota la invocació de la Santa Creu.¹³⁴

---

¹³¹ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 3459, f. 149; ap. ROCA 1920a, 52.

¹³² AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 60v-67r, vol. II, ff. 71^v-80r. Vegeu igualment un trasllat autèntic, conservat en aquest mateix arxiu: *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 6.

¹³³ AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 7. Vegeu igualment el trasllat conservat en aquest mateix arxiu: *Llibre de Privilegis*, vol. II, ff. 104v-107v. L'original, és un pergami escrit en llatí de 388 x 610 mm, signat a Madrid el citat 29 de juliol de 1510.

¹³⁴ AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 74v-79r; vol. II, ff. 26r-32r; cf. VILASECA CAN 1928, 85.

REI FELIP II: CONFIRMACIÓ DE TOTS ELS PRIVILEGIS CONCEDITS A L'HOSPITAL (20 MARÇ 1564)

Confirmació concedida pel rei Felip II, d'una altra de l'emperador Carles V, de confirmació de tots els privilegis i franqueses atorgades pels reis d'Aragó a l'hospital.¹³⁵

PAPES PIUS V I GREGORI XIII: SOBRE LA CAPTACIÓ D'ALMOINES (28 JUN. 1568 / 1 ABR. 1574)

Breu apostòlic emès pel papa Pius V el 28 de juny de 1568, que permetia a l'hospital la captació d'almoines a Catalunya, Rosselló i Cerdanya, sense necessitat de sol·licitar cap llicència.¹³⁶ Posteriorment, l'1 d'abril de 1574, el papa Gregori XIII va confirmar aquesta mateixa concessió, ampliant-la a tots els territoris de la Corona d'Aragó.¹³⁷

REI FELIP II: SOBRE LA CAPTACIÓ D'ALMOINES (24 GEN. 1573)

Cartes reials emeses pel rei Felip II, concedint permís per la captació d'almoines en tota la Corona d'Aragó, per a l'hospital de la Santa Creu, així com per predicar i donar a conèixer les necessitats de l'establiment.¹³⁸

REI FELIP II: SOBRE LES REPRESENTACIONS TEATRALS (25 JUL. 1587)

Privilegi reial concedit per Felip II, amb el qual disposava que sols es podrien dur a terme representacions teatrals a l'hospital o en els llocs indicats pels seus administradors. Tanmateix, els diners recollits per aquest concepte, es destinarien igualment a la institució.¹³⁹

---

¹³⁵ AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 8. L'original, és un pergami escrit en llatí de 414 x 621 mm, signat a Barcelona el citat 20 de març de 1564

¹³⁶ AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 82v-85r; vol. II, ff. 32r-34v; cf. VILASECA CAN 1928, 86.

¹³⁷ AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 86v-88r; vol. II, ff. 35r-37r; cf. VILASECA CAN 1928, 85.

¹³⁸ AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 89v-91r; vol. II, ff. 84r-86v; cf. VILASECA CAN 1928, 86.

¹³⁹ AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 9. Vegeu igualment els dos trasllats conservats en aquest mateix arxiu: *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 92v-93r, vol. II,

3.3 Administració i funcionament intern

El règim de govern intern de l'hospital de la Santa Creu, va quedar delimitat en els acords presos pel capítol i el bisbe, i el Consell de Cent, al principi del s. xv, immediatament confirmats pel papa Benet XIII. En primer lloc, s'establí que l'administració estaria en mans de quatre persones, dues com a representants del capítol de la Seu, i dues més designades pel municipi, a les quals se'ls van concedir nombroses facultats i privilegis.¹⁴⁰ Entre altres, els corresponien les mateixes prerrogatives que, el bisbe i el capítol, i els consellers i el Consell havien tingut fins llavors sobre els hospitals units; la llibertat d'obrar a favor de la institució com si fossin els seus veritables propietaris; el dret de nomenar i destituir procuradors, etc. Aquests càrrecs tenien una durada de dos anys, però anualment calia fer una nova elecció de dos d'ells, és a dir, la d'un canonge i la d'un ciutadà, a l'endemà de la festivitat de la Santa Creu. Els primers en ser escollits, foren Antoni de Fornells i Jaume de Todonyà per part del capítol, i Simó de Marimon i Guillem Colom pel municipi.¹⁴¹ D'altra banda, per a l'obtenció de les rendes, es resolgué escollir dues persones més, laïques o eclesiàstiques.¹⁴²

Aquest organigrama de govern és el mateix que, poc més de cinquanta anys després, es posà en pràctica a l'hospital de Santa Maria de Lleida,¹⁴³ fet que demostra, si més no, la seva validesa i eficàcia en aquella època. Però l'èxit del sistema no s'acaba aquí, atès que avui dia, encara és vigent en uns termes molt semblants als establerts a l'edat mitjana. La coneguda MIA —Molt Il·lustre Administració—, encarregada de gestionar oficialment l'actual hospital de la Santa Creu i Sant Pau, continua estan composta per

---

ff. 90r–91v. L'original, és un pergamí escrit en castellà de 490 x 658 mm, signat a Madrid el citat 25 de juliol de 1587. Cf. ROCA 19204, 61.

¹⁴⁰ Aquests privilegis, amb el temps, serien ratificats per diversos monarques. En qualsevol cas, el 22 de novembre de 1527, el Consell de Cent els va retallar alguns drets, tot prohibint-los vendre, alienar i definir herències i coses a favor de l'establiment, quan tinguessin un valor superior a 100 lliures, sense abans disposar del permís dels consellers, prohoms, bisbe i capítol (LARRUCEA 1981, 47)

¹⁴¹ VILARRUBIAS 1969, 8.

¹⁴² Vegeu LARRUCEA-ARAGÓ 1971, 28.

¹⁴³ El 1453, la reina Maria de Castella, en concedir un privilegi per a la fundació de l'hospital general de Lleida, va utilitzar com a model de govern hospitalari, el que es duïa a terme al de la Santa Creu de Barcelona (AML, *Llibre Verd Major*, ff. 433–435 [doc. L-6]). Per més dades, vegeu el capítol dedicat a aquest establiment.

quatre membres. Tres d'ells en nom del capítol de la catedral i de l'ajuntament de Barcelona, mentre que el quart, l'única variant en relació a l'esquema original, actua en representació de la Generalitat de Catalunya d'ençà de 1990, quan se signà un pacte institucional que permetia la seva incorporació a l'esmentada MIA.¹⁴⁴

LES ORDINACIONS DE 1417

Una de les fonts documentals més importants i que millor ens han permès de conèixer l'estructura de govern de l'hospital, almenys, pel que fa als primers anys, són les ordinacions aprovades el 1417.¹⁴⁵ Concebudes com un reglament intern, aquí s'especifiquen les responsabilitats de tot el personal i servei que treballava a la institució. El manuscrit original, que coneixem en gran mesura gràcies a la transcripció publicada per Josep Mª Roca el 1920, es conserva a l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Es tracta d'un còdex inclòs dins d'un llibre compost de 40 folis en pergamí de 220 x 290 mm, dels quals, simplement els 26 primers corresponen a les citades ordinacions. La resta, en canvi, contenen el text d'unes segones ordinacions de 1487 (fins al foli 30), i el d'unes terceres aprovades el 1505.¹⁴⁶

Les de 1417, en qualsevol cas, són les més importants. La seva redacció es deu a una iniciativa de les autoritats municipals i eclesiàstiques, representades en aquell moment, pels administradors Pere Malet i Joan Servent —canonges— i Francesc de Coromines i Joan Bosc —ciutadans. Els quatre administradors —més tard coneguts sota l'apel·latiu de la MIA—, eren el principal òrgan decisor i de govern, i a ells competia el nomenament o rescissió de la resta de personal de la institució. En aquest sentit, s'observa l'existència de tres grups de treball diferenciats. D'una banda els que desenvolupaven tasques de caire administratiu i de gestió; en segon lloc, els encarregats de l'assistència sanitària pròpiament dita; i, en darrera instància,

---

¹⁴⁴ SALMERÓN 2001, 115.

¹⁴⁵ Per una millor comprensió d'aquest subapartat, remeto al quadre 1, que s'adjunta a la fi del present capítol.

¹⁴⁶ ROCA 1920a, 63–65. El llibre presenta una bonica enquadernació, amb tapes de fusta recobertes de pell decorada amb motius incisos, destacant, al mig, l'escut de l'hospital.

els religiosos a qui corresponia vetllar per les qüestions espirituals. Tanmateix, els servidors o oficials que conformaven aquest complet organigrama, podien ser de primera, segona o tercera fila.

Seguint un ordre jeràrquic, per sota dels administradors, hi hauria un president, qui havia de ser “una persona notable, virtuosa e de bones costumes” amb residència contínua a l'hospital. Era, per dir-ho d'alguna manera, el cap del personal i el responsable de fer complir correctament les normes de funcionament establertes en les ordinacions. El prior, en canvi, era un prevere encarregat de tot el relacionat amb la capella, l'ofici diari de la litúrgia eucarística, així com la resta d'oracions, commemoracions, aniversaris, etc., a celebrar durant l'any.¹⁴⁷ Finalment, també estava perfectament definida la figura de l'infermer. La seva funció principal era rebre i acollir els pobres malalts, rentar-los, i donar-los un llit i menjar. Ell i l'escrivà racional, a més, havien d'inventariar les pertinences que duïen a sobre en el moment d'ingressar a l'establiment, i fer una relació de les seves propietats. Tanmateix, havia de visitar els pacients tots els dies, dos cops al matí, dos al vespre i un per la nit.

L'àrea de gestió administrativa, encapçalada com hem vist pel president, comptava amb la presència d'altres personatges. En primer lloc, a l'escrivà racional o “Scrivà de Ració”, li pertocava notificar per escrit diversos aspectes derivats de la vida quotidiana de l'hospital, que havia de recollir en quatre llibres. En el primer s'inclouria una relació dels béns de la institució i de les persones que hi residien. De fet, un cop a l'any —quinze dies abans de la festa de la Santa Creu—, li corresponia inventariar, amb el vistiplau dels administradors, la roba, els llits i resta d'objectes de cadascuna de les dependències i sales de l'edifici.¹⁴⁸ En el segon llibre, anomenat “Carta de Ració”, s'especificarien els noms dels servidors del centre, així com els seus respectius salaris. El tercer volum, en canvi, era un registre d'albarans i

---

¹⁴⁷ El prior podria comptar amb l'ajut d'un rector i de quatre preveres més, encarregats d'administrar els sants sagraments als pacients de l'hospital, així com de fer els oficis en les capelles dels altres hospitals que havien estat units (AHSCSP, *Ordinacions de l'hospital general de la Santa Creu*, f. 4r; ap. ROCA 1920a, x-xi).

¹⁴⁸ Vegeu la sèrie de *Llibres dels inventaris de l'hospital* (AHSCSP), dels quals es conserven diversos volums d'ençà del començament del s. xvi.

comptes de les despeses i rebudes pecuniàries. Finalment, en el quart i últim, l'escrivà apuntaria tot el que es comprés diàriament.

Pel que fa a les qüestions de caire econòmic, la principal autoritat era el tresorer, conegut com "Reebedor e distribuïdor general de les monedes" o, més habitualment, com recaptador i distribuïdor general. Era una figura molt important, ja que per ell passaven tots els diners que entraven i sortien de la institució, sent constantment esmentat en la documentació de l'època.¹⁴⁹ Igualment rellevant era el Racional o "Oydor de comptes", que havia "de oyr, examinar, impugnar, ruminar, discutir e liquidar"¹⁵⁰ cada sis mesos o, almenys, un cop a l'any, els comptes que li presentava el citat recaptador general.

Un altre càrrec que ens interessa especialment era el de l'obrer. D'ell depenia qualsevol afer vinculat amb la fàbrica de l'hospital: distribuir els recursos econòmics, vetllar pel bon i correcte desenvolupament dels treballs, pagar els salaris als mestres de cases, manobres, fusters, rajolers, etc., i visitar diàriament la zona i les estructures en construcció. De tot això, devia portar un control en uns llibres de comptes que, malauradament, no s'haurien conservat. Es tractava, però, d'una figura supeditada directament a les decisions dels quatre administradors, ja que no podia gastar diners sense el seu consentiment, i era necessari que les partides de diners destinades a l'obra, fossin prèviament acceptades i aprovades per ells.¹⁵¹

---

¹⁴⁹ Amb anterioritat a la redacció de les *Ordinacions*, el càrrec del recaptador general el desenvolupava el prior. Quan el 13 de maig de 1401 els administradors de l'hospital van instituir Guillem Torró com prior de la institució, se li concediren plens poders per tenir i distribuir diners, així com comprar, vendre i cedir béns mobles i immobles (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 1r). En la confirmació del seu càrrec, el 23 de novembre de 1402, s'especificaven les mateixes qüestions (v. AHBC, *Pergamins*, Perg. 9-vi-3, reg. 12 966). A partir de 1410, en canvi, s'observa una progressiva voluntat per distingir ambdues funcions. El 12 de juliol, Garcia d'Estela substituï temporalment Pere Cardona, prior de l'hospital, en les feines de tipus econòmic, però en canvi, continuà desenvolupant les tasques espirituals (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 68r).

¹⁵⁰ AHSCSP, *Ordinacions de l'hospital general de la Santa Creu*, f. 21^v; ap. Roca 1920a, xxxvii.

¹⁵¹ El 17 de juliol i el 5 d'agost de 1413, per exemple, Garcia d'Estela, obrer de l'hospital, reconeixia haver rebut de Pere Agramunt, recaptador general de la institució i per expressa voluntat dels administradors, 55 lliures, i 27 lliures i 10 sous respectivament, per a esmerçar en la fàbrica de l'edifici (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), ff. 85v, 88v).

Quant a l'àrea sanitària, coordinada per l'infermer en cap, comptava amb l'ajut d'uns altres oficials. En primer lloc les dides que alletaven els infants, les quals podien residir o no dins del propi hospital. Alhora, hi havia metges, cirurgians, barbers —que estaven obligats a visitar els malalts—¹⁵² i un especier o apotecari. Quant al guardaroba tal com indica el seu nom, li pertocava custodiar i controlar la roba dels malalts mentre restessin a l'hospital, tenint en compte l'inventari signat per l'escrivà racional. També hi havia una dona “notable, honesta e de bones costumes” obligada a romandre contínuament en l'establiment.¹⁵³ Les seves tasques estaven centrades en atendre i proporcionar a les dones malaltes, tot el necessari durant el seu sojorn. Semblantment, es preveia la presència d'una altra dona, en aquest cas destinada a l'atenció dels infants.

En un altre ordre de coses, el prior tindria a la seva disposició un rector, qui diria missa a la capella, i administraria els sagraments als malalts. Alhora, hi hauria quatre preveres més, possiblement destinats a les capelles dels antics hospitals fusionats on encara s'hi devien celebrar oficis litúrgics.

Ja per acabar, les ordinacions esmenten altres servidors, de segon i tercer nivell, com eren el comprador, els baciners, els panissers, els rebosters, els botellers, els hortolans, els esclaus, els escuders, etc. Alhora, s'adjunten una sèrie de normes internes, a propòsit de càstigs o penes a imposar per diversos conceptes. Així, es prohibia usar el nom de Déu en debades, fer soroll i s'acordava denunciar els deutors que no fessin efectius els pagaments pendents amb l'hospital.

ELS MALALTS I CLIENTS DE L'HOSPITAL

Des del primer moment, els “clients” per antonomàsia de l'hospital de la Santa Creu, foren els pobres i, sobretot, els pobres malalts. Així es feia constar en les pròpies ordinacions de 1417, quan es deia que contínuament

---

¹⁵² El 1408, per exemple, el metge Antoni Dartreda sol·licitava llicència per poder continuar desenvolupant la seva tasca de cirurgià-barber a l'hospital. El prior Pere Cardona acceptà, tot concedint-li un salari de 16 florins d'or d'Aragó, així com la manutenció mentre restés a l'establiment (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 20r).

¹⁵³ AHSCSP, *Ordinacions de l'hospital general de la Santa Creu*, f. 9r; ap. ROCA 1920a, XIX.

eren acollits, sostinguts i alimentats, “homes e dones pobres, afollats, contrets, orats, nafrats e havents altres diverses misèries humanes, infants gitats e altres persones miserables.”¹⁵⁴

La principal font per a l'estudi i anàlisi de la gent atesa a l'establiment, ens la proporciona la sèrie de *Llibres d'entrades de malalts*, conservada a l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya. Tot i que incompleta, recull les dades essencials de les persones que acudien a l'hospital. Sempre s'indicava llurs procedència, ofici o professió, i, en ocasions, també es feia constar el motiu del mal que els hi havia dut. A continuació, es feia una relació de la roba i objectes personals que duïen en arribar a l'establiment i, en el cas dels òbits, s'especificava en el marge esquerre la data en què s'havia produït, juntament amb el dibuix d'una creu.

Segons paraules, al nostre entendre encertades, del doctor Josep Danon, un dels aspectes que millor diferenciava el nou hospital de la Santa Creu dels antics establiments fusionats, fou una major preocupació pel malalt i pel fet sanitari pròpiament dit.¹⁵⁵ Els pobres malalts que hi anaven ho feien, sobretot, amb l'esperança de guarir-se. És cert que els coneixements mèdics de l'època no permetien afrontar amb èxit tot tipus de dolència, però, si més no, hi havia el convenciment que a l'hospital hi havia més possibilitats de recuperació. Per contra, la gent amb recursos, continuà rebent visites particulars a les seves respectives cases, per part dels metges de més renom que, a canvi, percebien importants sumes de diners.

La principal raó per ingressar a l'hospital era la febre, si bé, també s'han documentat altres arguments com dolors articulars, feridures, inflamacions, traumatismes, nafres, sarna, la vellesa, etc. Amb el pas del temps, l'avenç de la medicina i el descobriment de nous tractaments, remeis i fàrmacs, van afavorir una progressiva disminució de l'índex de mortaldat. Així, del 45 % del s. xv, es passà al 25 % al s. xviii. De fet, d'ençà de 1511, els farmacèutics de la casa començaren a crear els primers receptaris específics i sistemàtics per a ús intern, que serviren de model a altres farmàcies.

---

¹⁵⁴ AHSCSP, *Ordinacions de l'hospital general de la Santa Creu*, f. 1r.
Per una millor comprensió d'aquest subapartat, remeto al quadre 11, que s'adjunta a la fi del present capítol.

¹⁵⁵ DANON 1978, 75.

Paral·lelament, a partir del nombre d'ingressos anuals, reflectits en els citats *Llibres d'entrades de malalts*, es pot veure perfectament com l'hospital cada cop disposava de més espais per fer front a l'elevada demanda, si bé, en línies generals, aquesta solia depassar els màxims aconsellables per garantir una perfecta atenció a tothom. D'aquesta manera, dels pocs més de 346 documentats el 1457, es passà als 1890 l'any 1566, els 2485 el 1583 i els 4742 el 1596.

Quant a la procedència, en línies generals eren habitants de Barcelona, encara que sovint es documenten persones vingudes de punts llunyans de la península, o inclús de l'estranger, com ara francesos, genovesos, napolitans, sicilians, etc. Aquest fet està justificat, com ha estat subratllat en més d'una ocasió, per la puixança del port de Barcelona i pels constants contactes comercials entre la capital catalana i la resta de la Mediterrània.

3.4 Finançament

L'hospital general de la Santa Creu, d'entrada, va comptar amb les rendes dels sis hospitals units.¹⁵⁶ Aquesta font d'ingressos, però, no fou suficient per afrontar les importants despeses que calia satisfer, tant a nivell constructiu, com de les funcions que havia de desenvolupar, és a dir, l'atenció dels pobres i malalts. Així, les donacions reials, papals, particulars, municipals o les derivades dels beneficis generats pel patrimoni de la pròpia institució, esdevingueren la base de la seva economia.

Els primers anys foren els que requeriren un impuls més important. Era necessari adquirir material, terrenys per iniciar les obres i recursos per gestionar eficaçment el trasllat de funcions dels antics establiments. Poc

---

¹⁵⁶ Són diverses les notícies documentals que reflecteixen el traspàs de funcions i de rendes dels antics hospitals al nou. El 25 d'agost de 1401, per exemple, el municipi acordà concedir al de la Santa Creu, un censal mort que, fins llavors, havia pagat anualment al d'en Colom: "(...) al qual hospital de la Santa Creu són estades unides e aiustades totes les rendes, béns e drets de tots los hospitals qui abans d'aquell eren en aquesta ciutat, los dits altres hospitals destituïts e anul·lats qui los devien ésser pagades a xxvii de juliol de l'any deius scrit, per c LXX VII sous ix diners de censal mort que, aquesta ciutat, fa al dit hospital de la Creu per la unió dessus dita, axí com los fahia al dit hospital qui abans ere d'en Colom cascun any en lo dit terme (...)" (AHCB, *Clavaria*, Consell de Cent, xi-26 (1401-1402), f. 94v). Semblantment, el 14 de novembre del mateix 1401, el municipi va entregar a Guillem Torró, prior de l'hospital de la Santa Creu, 85 lliures 11 sous i 1 diner, en concepte de dos censals morts que fins llavors havien pagat anualment al d'en Desvilar (*Ibid*, f. 114v [doc. B-6]).

després de la seva inauguració oficial, el 22 de maig de 1401, la reina Maria de Lluna va ordenar mitjançant una carta, la donació de 5000 sous per a la fàbrica de l'hospital. No obstant això, l'ingrès definitiu d'aquesta quantitat no es produí fins al 13 de febrer de 1405.¹⁵⁷ Desconeixem quins problemes devien retardar-lo, però no hi ha dubte de la bona voluntat de la monarquia. El rei Martí l'Humà, per exemple, pocs dies després de la iniciativa de la seva dona, el 28 de juliol de 1401, va prometre assignar 10 000 sous per a la construcció de l'edifici.¹⁵⁸ En qualsevol cas, tampoc no es van satisfer de forma immediata. Calgué esperar fins al desembre de 1409, perquè tornés a ordenar el pagament d'aquell import i d'uns altres 5000 sous, promesos pel seu fill Martí el Jove —rei de Sicília—, mort el juliol immediatament anterior.¹⁵⁹ Així doncs, a partir d'aquest moment s'esmerçaren un total de 15 000 sous, o el que és el mateix, tal com s'indica al document, 1000 florins de Florència o 200 unces, provinents dels drets dels ports i maresmes de Sicília.¹⁶⁰

El papa Benet XIII tampoc no va restar aliè al finançament del nou establiment. Ja hem vist el paper protagonista que va jugar en el procés fundacional, amb la butlla apostòlica que confirmava els acords del capítol, el bisbe i el Consell de Cent, així com altres concessions i indulgències a favor

---

¹⁵⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), f. 28v. Vegeu la transcripció íntegra del document a CASTEJÓN 2001, II: 284-286, doc. 121.

¹⁵⁸ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2175, f. 20v (doc. B-4).

Aquesta resolució del rei, no fou un acte aïllat de filantropia. Tot just una setmana després, el 28 de juliol de 1401, com veurem en el capítol dedicat a la construcció de l'hospital, va autoritzar als administradors de l'establiment a prendre la pedra que s'havia anat acumulant prop de les drassanes, per a l'erecció d'un nou palau reial. Desestimat aquest projecte, els materials es van usar per a la fàbrica de l'hospital (v. ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2175, ff. 20v-21r; doc. B-5).

¹⁵⁹ (...) *quod tempore fundacionis hospitalis Sancte Crucis civitatis Barchinone, operi e marammati hospitalis predicti, nostra excellencia dare e assignare promisit decem milia solidorum monete Barchinone, illustrissimus vobis rex Sicilie, primogenitus nostre felicitis recordii alios quinque mille solidos dicte monete, dare promisit operi (...), que tota peccunia est in summa quindecim milia solidorum, qui faciunt florenos mille de Florència, quos florenos mille sive unces ducentas (...)* (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2325, ff. 41r-42r).

Martí el Jove va morir el 25 de juliol de 1409, poc després de la batalla de Sant Lluri.

¹⁶⁰ Aquesta notícia, donada a conèixer per Josep Mª Roca (1920a, 45, n. 2), no ha estat recollida per altres estudis posteriors (v. HERMANO DE LA CARIDAD 1935, 12-13; DANON 1967a, 21; VILARRUBIAS 1969, 8; DANON 1978, 25; CASTEJÓN 20001, I: 38-39), degut a la confusió que oferia amb l'ordre inicial d'aquesta donació, de l'any 1401, que prèviament també havia estat publicada pel mateix Josep Mª Roca ([1919], 205, n. 2). Així, erròniament, hom havia defensat que els 10 000 sous s'havien fet efectius el 1401.

de l'hospital i de qualsevol persona que actués en qualitat de benefactora. Paral·lelament, el 30 de maig de 1403, va autoritzar que fins a un màxim de 10 000 florins d'or d'Aragó, procedents dels robatoris, usures i qualsevol altre delictes comès pels ciutadans de Barcelona, es destinessin igualment a l'hospital.¹⁶¹ En efecte, al llarg dels anys immediatament posteriors, hi ha constància d'ingressos de petites sumes pecuniàries per aquest concepte.¹⁶²

Les autoritats municipals, per la seva banda, també van assumir un compromís actiu en el finançament econòmic del centre, especialment en les èpoques de major penúria. El 1408, per exemple, per tal de socórrer les necessitats més immediates, el Consell acordà concedir un préstec anual de 3000 florins —el qual es feia efectiu quadrimestralment—, que, almenys, es va perllongar fins al 1413.¹⁶³ Paral·lelament, s'entregaven altres quantitats en concepte de pensions de censals.¹⁶⁴

Al marge dels ingressos procedents de la iniciativa dels alts càrrecs de govern i eclesiàstics, com en la majoria d'hospitals medievals, la filantropia dels particulars fou un element clau per garantir el sustentament de la institució. En aquest sentit, els testaments són la font documental més preuada on, sovint, es fa constar que el motiu del llegat era la salvació de l'ànima i la redempció dels pecats. Aquest és el cas d'una deixa de 4000 sous, a càrrec d'una tal Clara, vídua de Ramon Llobet —natural de la vila de Solsona—, el 18 de maig de 1408.¹⁶⁵ Igualment important fou el testament subscrit el 25 de juny de 1410 per Joan Girona, comprador del rei Martí

---

¹⁶¹ AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, f. 57r, vol. II, ff. 15-16.

¹⁶² El 19 de desembre de 1425, per exemple, el notari Joan Torró reconeixia rebre 110 sous, provinents d'aquests 10 000 florins (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. VII (1425-1431), f. 20r; v. la transcripció íntegra del document a CASTEJÓN 2001, II: 400-402, doc. 226).

¹⁶³ AHCB, *Clavaria*, Consell de Cent, XI-32 (1408-1411), f. 153v (doc. B-17). Posteriorment, tenim constància que el municipi encara satisfieia aquest préstec anual de 3000 florins, el 1410 (*Ibid.*, XI-34 (1410-1411), f. 134r [doc. B-22]) i el 1413 (*Ibid.*, XI-35 (1413), ff. 121^v i 130v).

¹⁶⁴ Vegeu, per exemple, les 69 lliures i 11 sous entregats per una pensió de censal deguda a l'hospital, el gener de 1411 (AHCB, *Clavaria*, Consell de Cent, XI-34 (1410-1411), f. 72v).

¹⁶⁵ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 4; ap. CASTEJÓN 2001, I: 40.

l'Humà, que instituí l'hospital com hereu universal dels seus béns.¹⁶⁶ A partir d'aquest moment, és habitual trobar referències en els protocols de l'escrivania major de l'hospital, a propòsit de partides procedents de la marmessoria d'aquest personatge.¹⁶⁷ Anteriorment, el 20 de maig del citat 1410, una altra Clara, en aquest cas vídua de Lluís Satina, havia atorgat 55 lliures.¹⁶⁸ Més sorprenent, en canvi, és la important donació efectuada el 1411 per Marc Jover, habitant del castell de Càller (Cagliari; Sardenya), de 5706 sous.¹⁶⁹ Tanmateix, hi havia situacions en què l'hospital esdevenia l'hereu indirecte. És el cas del testament subscrit per l'escriptor reial Salvador de Puig, fill del moler Bonanat de Puig, el 23 d'abril de 1424. En primera instància, deixava tots els seus béns a la seva filla legítima Francisquina, però si aquesta moria sense descendència legítima, llavors, el llegat passaria íntegrament a l'hospital.¹⁷⁰

En altres ocasions, els testaments eren molt més explícits, fent-se constar el destí específic del llegat. Tomàs Girgòs, el 14 de gener de 1427, va encomanar la construcció d'una estança, a la qual concedia una renda anual de 15 lliures per al seu manteniment.¹⁷¹ El 1442, el metge Pere de Coll —que estigué en nòmina de l'hospital, almenys, entre 1409 i 1413—,¹⁷² donà 150 lliures per a la realització d'un retaule sota la invocació de la santa Creu, a col·locar en l'altar major de la capella de l'establiment.¹⁷³ De manera

¹⁶⁶ AHBC, *Testaments*, AH, reg. 335. Aquest document és un llibre de comptes de les entrades i despeses derivades del testament del citat Joan Girona, subscrit pels marmessors.

¹⁶⁷ El 4 de setembre de 1410, els marmessors van vendre unes cases amb hort que el difunt tenia prop de l'hospital de masells, per un total de 120 lliures i 3 morabatins (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. III (1408-1411), f. 81r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 342-344, docs. 165-167). Igualment, es resolgueren a favor de terceres persones, alguns deutes contrets pel propi Joan Girona, quan encara era viu (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. III (1408-1411), ff. 116v-117).

¹⁶⁸ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. III (1408-1411), f. 60r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 339-340, doc. 162.

¹⁶⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. III (1408-1411), f. 137v.

¹⁷⁰ AHBC, *Pergamins*, Perg. 9-I-1 (reg. 13 092).

¹⁷¹ AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), ff. 12r-13v (doc. B-33).

¹⁷² Vegeu AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. III (1408-1411), ff. 32v, 55v, 102r; vol. IV (1411-1415), ff. 8r, 85v.

¹⁷³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. IX (1438-1444), ff. 82v-83v (doc. B-34). D'aquest retaule, que posteriorment seria encomanat als pintors Francesc Vergós i Pere Terrés, en parlarem en un altre capítol.

semblant, el 1511, Pere Gironès esmerçà 270 lliures per a l'erecció d'una capelleta de guix dedicada a sant Josep, així com de cinc noves habitacions, a emplaçar en l'anomenada infermeria de les dones.¹⁷⁴ Més tard, el 1531, Lluís Funes designà l'hospital com el seu hereu universal, alhora que ordenà edificar una cambra, en un indret a indicar pels seus marmessors.¹⁷⁵

L'obtenció d'almoines fou un altra font d'ingressos important, practicada des de bon principi. El 1404, per exemple, el prevere Vicenç Baldí, natural de la ciutat francesa de Nîmes, s'oferia per captar diners per a l'hospital arreu de la Corona d'Aragó, amb l'única condició que li proporcionessin roba, calçat i aliments.¹⁷⁶ Tanmateix, en les *Ordinacions* de 1417, es deia que regularment es recollien almoines per tota la ciutat, les quals, juntament amb qualsevol altre tipus de deixa o llegat favorable a la institució, havien de ser comptabilitzades pel mestre racional en un màxim de vint-i-quatre hores.¹⁷⁷

La figura del "baciner" va gaudir del vistiplau dels reis. Martí l'Humà, el 1405, havia concedit als administradors i al prior, el dret a nomenar-los en qualsevol lloc, ciutat o vila del seu domini, sempre i quan fossin homes de bé.¹⁷⁸ En la mateixa línia, Ferran I d'Antequera, el 1413, atorgà un nou privilegi, confirmat més tard per Alfons IV el Magnànim el 1418, mitjançant

¹⁷⁴ AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409–1560), ff. 58r–59r (doc. B-42).

¹⁷⁵ AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409–1560), f. 91^v (doc. B-46).

¹⁷⁶ (...) *promittens vobis dicto priori quod ego ibo per totam terram domini regis Aragonie et bene et fideliter acapto ad opus dicti hospitalis (...). Predictam vero offertionem facio sub tali pacto: quod dictum hospitale teneatur michi providere toto tempore vite me naturalis in cibo et potu, vestitu et calciatu (...)* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401–1404), f. 138v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 264–265, doc. 104; cf. ROCA 1920a, 57, n. 4).

¹⁷⁷ ROCA 1920, XVII, XLIII; cf. VILASECA CAN 1929a, núm. 13, 76. La captació ordinària d'almoines, la duïen a terme dues persones designades per l'infermer de la institució. La primera, a dalt d'un ase, recorria tota la ciutat en busca de donacions. La segona, en canvi, duïa un bací i s'encarregava de recollir diners a les esglésies.

¹⁷⁸ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2202, f. 130; ap. ROCA 1920a, 57. Tanmateix, el rei permetia als baciners de l'hospital dur sonalls per cridar l'atenció, a l'estil dels que portaven els baciners dels ordes del Sant Esperit i de Sant Antoni. De totes maneres, uns anys més tard, el 1409, el propi Martí l'Humà prohibiria als membres de l'esmentat orde del Sant Esperit usar la campana per predicar (v. ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2160, ff. 181v–182).

Un interessant exemple del nomenament d'un baciner, el donà a conèixer Josep Mª Roca (1920a, 122–123, doc. 16). El 8 d'agost de 1407, el prior Pere Cardona, contractà Bernat de Capdevila, ciutadà de Barcelona, per captar almoines en nom de l'hospital durant la festa de Santa Maria d'agost —aquell any i els quatre immediatament posteriors—, en els dominis de l'arquebisbat de Saragossa i el bisbat de Segorb (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404–1408), full intercalat).

el qual es proporcionava protecció reial als baciners de l'hospital.¹⁷⁹ Altrament, el 1421, la reina Maria de Castella els eximia del pagament dels drets de barques, pontatges, etc., quan estiguessin recaptant diners per a l'hospital.¹⁸⁰ Ferran el Catòlic, el 1509, i Felip II, el 1564 i 1573,¹⁸¹ corroboraren i ampliaren les condicions d'aquestes tres resolucions i, semblantment, els papes Pius V (1568) i Gregori XIII (1574), van afavorir i autoritzar la captació d'almoines per tots els territoris de la Corona d'Aragó.¹⁸² De fet, el grau d'institucionalització d'aquest personatge fou cada cop més evident, fins al punt que, a partir del s. XVIII, es va acordar la convocatòria d'un concurs per a la seva designació.¹⁸³ L'èxit d'aquest sistema resta fora de dubtes, ja que beneficiava tant a l'hospital, com al propi baciner.¹⁸⁴ Bona mostra d'això fou la proliferació de falsos acaptadors que, amagats darrera d'una pretesa salvaguarda reial, aconseguien aplegar importants quantitats de diners en nom de l'hospital, que els permetia viure sense necessitat de treballar. Aquesta situació, que perjudicava clarament els interessos del centre, fou denunciada en alguna ocasió pels seus administradors, els quals van rebre ràpidament el recolzament dels monarques.¹⁸⁵

Una altra manera eficaç per a l'obtenció de rèdits, fou instituïda per Martí l'Humà el 1405. El rei va disposar que tots els béns, mobles o immobles, de

---

¹⁷⁹ AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 4; cf. VILASECA CAN 1929a, núm. 13, 79.

¹⁸⁰ AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 5.

¹⁸¹ Vegeu respectivament, AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 60v-67r; *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 8; *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 89v-91r.

¹⁸² AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 82v-85r, 86v-88r; vol. II, ff. 32r-34v, 35r-37r.

¹⁸³ VILASECA CAN 1929a, núm. 13, 77, núm. 14, 136-138, núm. 15, 195-199.

¹⁸⁴ Els baciners gaudien d'una sèrie de privilegis, llibertats i immunitats certament efectives. El 1450, per exemple, Maria de Castella denuncià el lloctinent de la batllia de Banyoles, per empenyorar una mula de Bernat d'Illa, baciner i acaptador de l'hospital, per haver contret deutes aliens. La reina fonamentà la condemna en els drets atorgats als servidors de l'establiment (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 3156, ff. 9v-11r; cf. ROCA 1920a, 58).

¹⁸⁵ Aquest és el cas d'una estricta resolució emesa pel rei Ferran I d'Antequera qui, el 1414, ordenà perseguir els falsos familiars de l'hospital, castigar-los físicament i imposar-los una pena de 500 sous, quantitat que es repartiria de la següent manera: una meitat a la persona que denunciés l'engany, i l'altra a l'hospital (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2397, f. 161^v; cf. ROCA 1920a, 60).

les persones que morien a l'hospital sense testar i sense hereus directes, passessin a formar part del patrimoni del mateix hospital, tal com s'havia fet al d'en Marcús des de 1400.¹⁸⁶ Per aquest motiu, quan algú ingressava a l'establiment, el primer que es feia era registrar les pertinences que duïa al damunt, així com les cases i terres de la seva propietat.¹⁸⁷ Després de l'òbit, un dels administradors o el recaptador i distribuïdor general de la institució, acompanyat d'un notari i d'algun testimoni, anaven a l'habitatge o habitatges del difunt, per inventariar detalladament tot el que hi havia en el seu interior. Bàsicament es trobaven atuells de cuina, peces de ceràmica i fusta, llits i matalassos, taules i bancs, però també, depenent dels casos, canelobres, llenya, llibres, cartes, censals i, fins i tot, algun privilegi reial. Finalment, aquests objectes eren subhastats en un encant públic, els beneficis del qual revertien directament en l'hospital.¹⁸⁸

Gràcies a aquesta documentació, podem arribar a conèixer l'origen social de les persones que hi eren ateses. La diversitat és evident, ja que s'observa la presència de gent ben assentada, com ara ciutadans de bona condició, mercaders, metges,¹⁸⁹ hostalers, pintors,¹⁹⁰ mestres de cases,¹⁹¹ vitrallers,¹⁹²

¹⁸⁶ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2203, f. 20.

Aquest sistema de recaptació, també s'havia practicat en l'anomenat hospital de la ciutat —el d'en Desvilar. El febrer de 1397, Maria de Lluna, en qualitat de lloctinent de la Corona d'Aragó, va recolzar els seus administradors que reclamaven com a propis de la institució els béns de Pere Granada, fill de Vilafranca del Penedès, mort a l'establiment (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2329, f. 173v; ap. ROCA 1920a, 50).

¹⁸⁷ Amb aquesta fi es van crear els *Llibres d'entrades de malalts*, dels quals s'han conservat uns pocs volums dels ss. xv-xvi. Vegeu un exemple de com quedava registrat un malalat, a AHBC, *Llibre entrades de malalts*, AH, reg. 1, f. 31^v (doc. B-37).

¹⁸⁸ Totes aquestes qüestions estan perfectament reflectides en la sèrie d'*Inventaris i encants*, de l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya.

¹⁸⁹ És interessant, per exemple, l'inventari dels béns del metge Miquel Cortadelles, de l'any 1536 (v. AHBC, *Protocol Notarial*, AH, reg. 663-fol (1422-1644), lligall solt).

¹⁹⁰ El 16 de juny de 1480, sabem que va ingressar malalt el pintor Bernat Martorell, el qual, va morir el 20 d'agost d'aquest mateix any (v. AHBC, *Llibre entrades de malalts*, AH, reg. 3, f. 14r). Es tracta del fill del conegut Bernat Martorell, mort el 1452 (v. GUDIOL-ALCOLEA 1986, 124, 130-131).

Vegeu igualment l'inventari dels béns del pintor Joan de Valls, datat l'any 1501 (AHBC, *Inventaris*, en procés de catalogació, s.f.). Aquest pintor, podria tractar-se d'un parent del també pintor Joan de Valls, documentat a Palerm el 1439, realitzant una icona per a la catedral de la ciutat (v. ASP, *Protocol Notarial*, not. Nicolo Aprea, reg. 833 [17 set. 1439]).

¹⁹¹ El 9 d'octubre de 1480, ingressà malalt a l'hospital, el mestre de cases valencià Joan Ferrer (v. AHBC, *Llibre entrades de malalts*, AH, reg. 3, f. 26v).

etc., encara que el més habitual és que tinguessin pocs recursos, com és el cas dels esclaus, captius, pobres de tota mena, malalts provinents de les galeres¹⁹³ i moltes vídues. En aquest sentit, recordem que a l'edat mitjana la viudetat podia ser un motiu de pobresa entre les dones, però mai entre els homes.¹⁹⁴

Pel que fa als beneficis generats pel seu patrimoni, l'hospital percebia rendes, fonamentalment, a través de tres procediments: l'establiment emfitèutic, la venda de censals i la venda de terres i vivendes.¹⁹⁵ L'establiment emfitèutic, com és sabut, era una modalitat contractual que permetia concedir a una tercera persona —l'emfiteuta—, el domini útil sobre un bé immoble, encara que sense perdre el domini directe i percebent a canvi un cens. Aquesta fórmula va tenir una gran importància durant els primers anys gràcies, en bona mesura, a la concessió feta efectiva per Martí l'Humà el 25 d'octubre de 1401, que autoritzava als administradors de l'hospital de la Santa Creu a construir *arcubus, pilariis, porticibus et aliis edificiis* en els terrenys circumdants a l'antic hospital de Desvilar —situats prop l'anomenat “Rech Comtal”—, o bé a establir-los en emfiteusi o vendre'ls.¹⁹⁶ Arran d'aquest privilegi, d'ençà del mes de desembre del mateix 1401, es dugueren a terme els primers establiments.

L'edifici del citat hospital de Pere Desvilar, com era habitual, comptava amb dos àmbits separats, un per als homes i un altre per a les dones. El primer, pel que sembla, consistia en una sala articulada amb quatre arcs diafragma que, alhora, marcaven els límits de quatre estances diferents i separades entre si, possiblement, per envans de fusta, guix o tàpia.

---

¹⁹² Vegeu l'inventari dels béns del vitraller Joan Amat Alemany, datat a 26 d'agost de 1501 (AHBC, *Inventaris*, en procés de catalogació, s.f.).

¹⁹³ Aquest col·lectiu era un dels principals “inquilins” de l'hospital, especialment en les èpoques de major activitat marítima (v. AHBC, *Llibre entrades de malalts*, AH, reg. I, pass.)

¹⁹⁴ En efecte, no hi ha constància de cap vidu que, pel simple fet de la seva viudetat, fos qualificat de pobre (v. LÓPEZ ALONSO 1985, 42-45).

¹⁹⁵ CASTEJÓN 2001, I: 41.

¹⁹⁶ AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 1; ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2195, f. 237. De fet, poc després de la concessió del privilegi, Bernat Serra, conseller reial i batlle general de Catalunya, autoritzà Miquel Roure, administrador de l'hospital, la construcció d'una casa en un terreny situat prop del rec comtal (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), ff. 23, 174v-176v; cf. ROCA 1920a, 21; CASTEJÓN 2001, I: 44-45).

Cadascuna d'aquestes petites cambres, fou establerta en emfiteusi a particulars.¹⁹⁷ El mateix succeí amb la sala de les fèmnes, de dimensions més reduïdes, ja que sols tenia dues arcades, és a dir, dues habitacions.¹⁹⁸ Paral·lelament, també s'establiren en emfiteusi altres dependències de l'hospital, com l'anomenat *hospicio supra voltam*,¹⁹⁹ el celler i la cuina.²⁰⁰ Amb la subscripció d'aquests contractes emfitèutics, l'hospital es va assegurar uns ingressos de 429 lliures i 19 sous en concepte d'entrada, i unes rendes anuals de 46 morabatins —20 lliures i 14 sous—, corresponents als censos a pagar pels emfiteutes. A aquesta suma, a més a més, calia afegir 15 lliures i 16 sous més, per l'entrada de l'establiment de diversos patis o terrenys situats prop del mateix hospital de Desvilar, que generaven uns censos anuals d'un total de 28 morabatins —12 lliures i 12 sous.²⁰¹ Aquestes quantitats es destinaren, bàsicament, a la construcció del nou centre.

La documentació ha aportat altres exemples, a propòsit d'ingressos procedents de les propietats dels antics hospitals reunits. Així, el 18 de

¹⁹⁷ L'establiment de la primera arcada es féu a favor de Pere Joan, pelleter i ciutadà de Barcelona, amb un cens de 6 morabatins —a raó de 9 sous per morabatí—, mentre que en concepte d'entrada, el propi Pere Joan va fer efectives 65 lliures i 5 sous (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 18v). La segona arcada, en canvi, s'atorgà a Ramon Dagà, barber, amb un cens de 5 morabatins i una entrada de 37 lliures (*Ibid.*, ff. 19r, 24v). La tercera, s'adjudicà novament a l'esmentat Pere Joan, amb un cens de 5 morabatins i una entrada de 30 lliures (*Ibid.*, f. 19r); posteriorment, el 1404, l'establiment fou traspassat al corder Pere Miró (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), ff. 13v-14r, 81^v-82r). Finalment, la quarta arcada o estança, fou cedida a Pere Cucó, agricultor, amb un cens de 5 morabatins i una entrada de 30 lliures i 15 sous (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), ff. 19r, 27r). Cf. CASTEJÓN 2001, I: 43.

¹⁹⁸ La primera arcada fou establerta a favor de Pere Joan, pelleter, amb un cens de 4 morabatins i una entrada de 19 lliures i 19 sous, mentre que la segona fou adjudicada a Ramon Dagà, barber, pel mateix cens, però amb una entrada inferior, de 18 lliures i 5 sous (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), ff. 19v, 24v). Cf. CASTEJÓN 2001, I: 44.

¹⁹⁹ Aquest *hospicio*, fa referència a un apartament de grans dimensions, situat damunt d'una estança coberta amb volta, que no s'especifica. Va ser establert a favor del corder Pere Miró, amb un cens de 8 morabatins i una entrada de 160 lliures (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), ff. 19v, 25r).

²⁰⁰ El celler, s'adjudicà al mercader Jaume Salvador, amb un cens de 3 morabatins i una entrada de 31 lliures (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 20r). La cuina, fou establerta en dues meitats a favor del ferrer Pere Guerau, àlies Colomer, amb un cens de 3 morabatins i una entrada de 19 lliures, cada meitat (*Ibid.*, ff. 19v-20r, 24). Cf. CASTEJÓN 2001, I: 44.

²⁰¹ Vegeu AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), ff. 42-43, 45, 48v; cf. CASTEJÓN 2001, I: 45-46.

febrer de 1402, el mestre de cases Guillem Galceran, va pagar 65 lliures d'entrada per l'establiment d'unes cases amb hort que pertanyien al d'en Marcús, amb un cens de 12 morabatins.²⁰²

Pel que fa a la venda de censals o censals morts,²⁰³ els administradors es garantien la percepció d'una sèrie pensions anuals, a canvi d'un seguit de capitals prestats a terceres persones. Nativitat Castejón ha donat a conèixer una relació força interessant i àmplia d'aquestes vendes, corresponents al període comprès entre 1402 i 1480, on se solia especificar que, la seva finalitat immediata, era la continuïtat de la fàbrica de l'edifici.²⁰⁴

La venda de terres i cases fou una altra font d'ingressos força rellevant. El patrimoni immoble de la institució era molt important, amb horts i vivendes repartides per tota la ciutat, als carrers Freneria, Simó Oller, Santa Creu, Petritxol, Egipcíaques, Massaguer, Copons, Cervelló, al rec comtal, etc.,²⁰⁵ i també en altres indrets, com Montalegre,²⁰⁶ Vilafranca del Penedès, el Vallès, o l'entorn del riu Llobregat.²⁰⁷ Aquestes propietats havien arribat a l'hospital mitjançant procediments de diversa índole. En ocasions, eren

---

²⁰² AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 27v; ap. CASTEJÓN 2001, I: 45.

Més tard, el febrer de 1404, els administradors de l'hospital, per tal de poder continuar la fàbrica, van vendre al prevere Jaume Ripoll, beneficiat de l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona, un censal de 13 morabatins i el domini d'una casa que l'establiment havia rebut del difunt Francesc Julià i d'unes altres cases que havien pertangut a l'antic hospital d'en Marcús (*Ibid.*, f. 104r).

²⁰³ El censal era una pensió anual redimible que pagaven una persona i els seus successors, en virtut d'un capital rebut del qui cobrava l'esmentada pensió. El censal també era nomenat censal mort, per a distingir-lo del violari, en el qual l'obligació de pagar la pensió només durava la vida d'una o dues persones (ALCOVER-MOLL 1985, III: 109).

²⁰⁴ CASTEJÓN 2001, I: 48-54.

²⁰⁵ Vegeu la relació de vendes d'immobles, inclosa a CASTEJÓN 2001, I: 54-58.

²⁰⁶ L'hospital posseïa una casa per una donació del prevere i eremita Arnau de Torrevella, el qual havia establert com a condició que no pogués ser venuda mai (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), ff. 26v-27r). En efecte, els administradors van vetllar per la seva conservació des d'un primer moment. Així, el 1410 acordaren reparar la seva capella i, sols un any després, hi ha constància que el mestre de cases Gerard Vanover, va cobrar 38 lliures 17 sous i 6 diners, en concepte de jornals realitzats per ell, els seus socis mestres de cases i per manobres, en la construcció d'un celler per a la mateixa casa de Montalegre (Id., *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 12r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 356-357, doc. 181).

²⁰⁷ AHSCSP, *Comptes Hospital*, Llibres de caixa, núm. 1 (any 1430). En aquest llibre de comptes, un dels pocs que s'han conservat, entre altres coses consten nombrosos ingressos procedents de les propietats de l'hospital fora de Barcelona, així com una sèrie de béns immobles heretats dels difunts sense successió, venuts mitjançant encant públic.

herència dels antics hospitals actius fins a 1401, com els d'en Marcús, Desvilar o d'en Colom.²⁰⁸ En altres, en canvi, procedien dels difunts morts sense successió²⁰⁹ o dels llegats testamentaris efectuats per particulars.²¹⁰ El més habitual era vendre-les o establir-les en emfiteusi, com ja s'ha vist, però a vegades es preferia subscriure un lloguer.²¹¹

En darrera instància, per acabar aquest apartat, cal tenir present que els diners no es percebien sempre amb la freqüència i immediata desitjada. En efecte, se sap que, sovint, les persones que havien de pagar censos —inclosos els establerts amb els hospitals antics de la ciutat abans de 1401—, deixaven de fer-ho, normalment de forma intencionada. Davant d'aquesta situació, denunciada pels propis administradors de la institució, el rei Martí l'Humà va prendre'n partit de forma activa, tot autoritzant, el 1402, el dret de l'hospital a capbrevar els rèdits, censos, censals, possessions, etc., que li pertanyien.²¹² Posteriorment, la reina Maria de Castella (1421)²¹³ i el rei Joan II (1472),²¹⁴ es pronunciarien en els mateixos termes.

---

²⁰⁸ El 26 d'abril de 1402, per exemple, es van vendre al canonge Bernat de Tous, uns censals perpetus i el domini sobre unes cases que pertanyien a l'antic hospital d'en Marcús (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), ff. 38v-39r; ap. CASTEJÓN 2001, I: 49)

²⁰⁹ El 18 de maig de 1499, per exemple, hi ha constància del pagament de 30 sous al mestre de cases Pere Saranyena, sufragats a partir dels béns immobles d'un tal Valentí, mort a l'hospital (AHSCSP, *Manual Apoques*, not. Pere Pasqual; Jeroni Pasqual, (1463-1515), f. 133v).

²¹⁰ El 6 d'octubre de 1552, Antoni Sastre Baixador, teixidor de llana, subscriu el seu testament. Entre altres coses, deixava "al hospital general de Santa Creu de Barcelona totes aquelles cases ab sos drets y pertinences en les quals jo habite, situades en lo carrer d'en Tripo sive d'en Jordi Res, les quals se tenen sots domini y aloy del mateix hospital a cens de divuyt sous cascun any pagadors en cert terme" (AHSCSP, *Testaments*, vol. II (1409-1600), f. 27v)

²¹¹ Vegeu AHBC, *Varia*, en procés de catalogació E, [1515-1528. Compte del que deu l'hospital a Pere Saragossa, notari de Barcelona, per diversos actes], ff. 4v i 9r.

²¹² ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2174, ff. 56v-57r. Una circumstància semblant s'havia produït a la fi del s. XIV a l'hospital de Desvilar. Davant la negligència de bona part dels deutors de la institució, la reina Maria de Lluna va imposar una pena de 1000 florins a tot aquell que no pagués el que li pertocava (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2331, f. 67r; ap. ROCA 1920a, 51).

²¹³ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 3117, ff. 73v-74r; cf. ROCA 1920a, 52.

²¹⁴ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 3459, f. 149; ap. ROCA 1920a, 52.

4. ARQUITECTURA I CONSTRUCCIÓ

4.1 Evolució historiogràfica de la planimetria de l'edifici

Com ja s'ha comentat, l'hospital de la Santa Creu ha estat sotmès a nombroses modificacions i restauracions, fet que ha comportat, lògicament, la desaparició i pèrdua irremeiable d'estructures, i l'afegiment d'altres de noves. La documentació dóna respostes a algunes d'aquestes transformacions, però tan sols una lectura directa de l'edifici i l'anàlisi de les planimetries de què disposem, ens pot proporcionar una visió de conjunt molt més aproximada i encertada.

La planta general més antiga que ens ha arribat, la devem a l'arquitecte barceloní Francesc Renart Closas, datada a 10 de setembre de 1804 (làm. 113).²¹⁵ Realitzada amb una escala d'1: 50 canes catalanes ($\approx$ 1: 400 cm), correspon solament al nivell inferior de l'hospital. Una completa llegenda —a una columna en el marge esquerre del plànol—, indica la finalitat de totes i cadascuna de les dependències del centre. En aquest sentit, permet registrar molts elements avui desapareguts, especialment els que donaven al carrer Egipcíaques.

Una segona planimetria històrica prou coneguda, és l'executada per Miquel Garriga i Roca el 1858 (làm. 114).²¹⁶ La figura i obra d'aquest insigne arquitecte de Barcelona, fou analitzada ja fa uns anys en la tesi doctoral de Glòria Camarero.²¹⁷ Igual que la de Renart Closas, Garriga i Roca sols representà la planta baixa de l'establiment, però a diferència d'aquest, fou molt més precís a l'hora de definir les funcions de les seves sales. D'altra banda, si bé s'observen algunes variacions puntuals pel que fa al seu esquema, en línies generals no semblen excessivament significatives. Tan sols, això sí, cal subratllar les divergències que s'aprecien en el sector sud-oriental, que hem d'entendre com una proposta de reorganització per part de l'arquitecte. En aquest sentit, l'església recuperaria la seva aparença original, mentre que les estructures annexes que donaven a l'antic carrer de

---

²¹⁵ AHSCSP, *Plànols Hospitals*, doc. 2 [1804]. Hi ha un altre exemplar a: AHCB, *Secció Gràfics*, A-258.

²¹⁶ AHCB, *Secció Gràfics*, Quarteró núm. 56, D-19 271.

²¹⁷ CAMARERO GÓMEZ 1988.

Cervelló, haurien de ser remogudes per tal de configurar una plaça pública. Ambdues solucions, a la llarga, serien portades a terme.²¹⁸

El 15 d'abril de 1919, l'arquitecte Ramon Mª Riudor signava una còpia sobre paper vegetal, de la planta de Renart Closas de 1804 (làm. 115). Va respectar fidelment la planimetria original, encara que introduí importants canvis en la llegenda, tot actualitzant les dades i la finalitat de totes les dependències, a la funció que desenvolupaven al començament del s. xx. Així, les 31 referències indicades per R. Closas, es van ampliar a 186, fet que ens permet conèixer amb prou detall, l'esquema organitzatiu del conjunt en aquesta època. En qualsevol cas, hem de tenir present que, el 1919, bona part de les estructures sanitàries de l'antic establiment medieval, havien estat traslladades al nou hospital de Sant Pau de Domènech i Muntaner que, si bé sols estava parcialment construït, ja havia iniciat la seva tasca assistencial.

El 5 de gener de 1931, es feia igualment una còpia sense signar de la planta de Miquel Garriga i Roca, que a penes introduïa unes poques variacions.²¹⁹ Aquesta es devia dur a terme, molt probablement, amb motiu de la cessió de part de les estructures de l'edifici a la Diputació de Barcelona, que va tenir lloc dos mesos després, el 13 de març del mateix 1931.

Pel que fa a les planimetries més recents i utilitzades com a figures referencials d'estudis històrics o artístics, en primer lloc, hem de remetre'ns a la publicada per Cèsar Martinell el 1935 (làm. 116),²²⁰ inspirada en la de Miquel Garriga i Roca, i que després seria utilitzada per altres autors.²²¹ Novament sols es reproduïen les estructures del nivell inferior, a les quals s'afegien d'altres que, segons l'autor, podrien haver existit. En canvi, obviava la casa de Convalescència, emplaçada a l'extrem septentrional, que en aquest cas no apareixia representada.

Un any després, Josep Puig i Cadafalch completava un breu article sobre l'hospital amb dues plantes parcials dels nivells superior i inferior, on sí que

---

²¹⁸ Vegeu FLORENSA 1953, 17-18.

²¹⁹ APAB, *Plànol de l'hospital de la Santa Creu* [1931; escala 1:250].

²²⁰ MARTINELL 1935b, 62. L'autor, també acompanyà el text amb una secció transversal de l'edifici, la primera en ser publicada (*Ibid.*, 61).

²²¹ Vegeu AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, I: làm. xli; CARBONELL-CIRICI 1977, 206.

apareixia la casa de Convalescència, però que, per contra, no reflectia cap element arquitectònic de la meitat sud del conjunt.²²²

Posteriorment, el 1959, Adolf Florensa en féu una altra on pretenia sintetitzar les dibuixades per Renart Closas i Miquel Garriga i Roca, al marge de documentar les recents intervencions restauradores executades sota la seva direcció (làm. 117).²²³

Igualment interessant és l'apareguda el 1968, en un llibre commemoratiu dels cinquanta anys de la creació de la Biblioteca de Catalunya. En qualsevol cas, és una planta parcial, ja que tan sols reproduïa les estructures emprades, precisament, per la pròpia Biblioteca, mentre que no apareixen les situades en l'extrem més meridional del conjunt, és a dir, les més properes al carrer Hospital (làm. 117).²²⁴

Un any després, el 1969, Felí A. Vilarrubias acompanyava la seva guia històrica i arquitectònica de l'edifici, amb una secció transversal i una altra planta, de gran tamany, feta a partir de la realitzada per Adolf Florensa el 1959 (làm. 118).²²⁵

Arribats en aquest punt, podem afirmar que tan sols s'han donat a conèixer tres models planimètrics diferents: els de Renart Closas, Miquel Garriga i Roca, i Adolf Florensa, els quals s'han anat repetint de forma sistemàtica. Cap d'ells, a més a més, no té en compte les estructures dels pisos superiors, per la qual cosa, la visió de conjunt que ens podem fer de l'edifici és certament incompleta. Aquesta mancança, s'ha pogut subsanar amb plantes més recents, conservades en arxius administratius de Barcelona, executades amb motiu dels treballs de restauració realitzats en els darrers anys del s. XX (làm. 118).

4.2 Descripció arquitectònica

L'hospital de la Santa Creu de Barcelona es troba situat en una illa de cases delimitada, en l'actualitat, pels carrers Hospital, Carme, Egipcíaques i

---

²²² PUIG I CADAVALCH 1936*b*, 36.

²²³ FLORENSA 1959*b*, 61.

²²⁴ BIBLIOTECA DE CATALUNYA 1968, 9.

²²⁵ VILARRUBIAS 1969, 10, 32-33.

Floristes de les Rambles (antic carrer de Cervelló), amb una superfície construïda total de 1551 m² (làm. 110 i 119). Des d'un primer moment es va concebre com un edifici de planta rectangular, organitzat a l'entorn d'un pati central. Amb tot, les exigències de la institució, així com les característiques del propi entorn urbà, van condicionar un canvi de la idea original i la creació d'un establiment que ocupa un àrea molt superior a la prevista en un principi.

El conjunt hospitalari està dividit en tres parts clarament diferenciades. D'una banda, el sector septentrional, està compost per la casa de Convalescència i el col·legi de Cirurgia, dos edificis tardans, dels ss. XVII i XVIII respectivament. En segon lloc, el cos central el constitueixen tres grans crugies disposades en U, amb un espai al mig que fa les funcions de claustre. En darrera instància, les estructures del cantó meridional, inclouen l'església de la institució (hereva, en part, de l'antic hospital d'en Colom) i la resta d'elements afegits durant les successives ampliacions que es van anar produint amb el pas dels segles.

D'aquests tres sectors, lògicament, el que més ens interessa és el segon. Les tres crugies esmentades estan resoltes mitjançant dos cossos superposats (làm. 116). L'inferior, de menys alçada, és cobert amb diversos trams de volta de creueria molt rebaixades, mentre que els pisos superiors, es van resoldre amb llargues naus amb coberta de fusta a dues aigües, recolzada damunt d'imponents arcs diafragma apuntats en els trams longitudinals i de mig punt en els angles. Finalment, pel que fa a l'espai central, se solucionà a mode de claustre, amb galeries de poca alçada cobertes amb voltes de creueria apuntades. Val a dir que, en un primer moment, es va projectar un edifici amb quatre naus de manera que formessin un rectangle, però finalment sols se'n feren tres, restant incompleta l'ala meridional i donant com a resultat un recinte en forma d'U (làm. 119 i 150).²²⁶ D'aquesta manera, el claustre tampoc no s'arribà a cloure, quedant obert per un dels seus costats.

---

²²⁶ Alexandre Cirici i Eduard Carbonell, erròniament, van apuntar que l'ala sud-est de l'hospital hauria estat enderrocada amb motiu d'una ampliació de l'edifici, duta a terme entre els segles XVII i XIX, fet que li hauria conferit l'actual composició en forma d'U (v. CARBONELL-CIRICI 1977, 205-206).

A simple vista, es poden observar dos gran moments en la fàbrica de l'establiment. D'una banda tot, el sector oriental i part del septentrional —concretament els tres primers trams de la meitat de la crugia de llevant i els dos primers del claustre (làm. 150). Els murs de tancament pel cantó de l'interior del pati claustral, són reforçats per contraforts disposats regularment en el punt on, interiorment, s'eleven els arcs diafragma. En canvi, pel que fa a la resta de l'edifici, comprovem que a partir del quart tram de l'ala nord, es van deixar d'usar contraforts, fet que, paral·lelament, comportà l'ús de murs més gruixuts (làm. 151).

Al marge d'aquest canvi de criteri que, com veurem, devia tenir a veure amb els negatius efectes que produïen la presència de contraforts sobre la perspectiva visual de les galeries del claustre (làm. 126–127), cal fer esment al sistema estructural de les naus. Pel que fa als arcs diafragma ja n'hem parlat en un altre capítol, mentre que les voltes de creueria dels nivells inferiors, mereixen un comentari a banda. Són certament rebaixades, solució que esdevé testimoni del gran atreviment dels constructors del quatre-cents, disposats a anar aplanant aquest tipus de volta fins reduir-la, gairebé, a un sostre horitzontal. Aquest fet exigia, d'un costat, una excel·lent estereotomia que impedís la relliscada de cap dovella, encara que les juntures fossin pràcticament paral·leles, i, de l'altre, un bon sistema de contraforts o de murs consistents.²²⁷ Simplement els de la crugia oriental pertanyen a la fàbrica primitiva, ja que la resta, semblen haver patit alguna o altra modificació al llarg dels segles (làm. 134–135). Aquest fet és especialment significatiu en l'extrem occidental i en la meitat oest de la crugia septentrional, on, fins i tot, les voltes foren lleugerament peraltades en relació a les originals, mitjançant l'afegiment d'un sobreco de maons (làm. 135). Es tracta d'una restauració històrica, que cal posar en relació amb l'enrunament sobtat d'aquesta zona o, més probablement, amb un incendi que va destruir per complet la nau de ponent, el 1638.

---

²²⁷ Aquest sistema de volta de creueria rebaixada també el trobem en les naus baixes de l'hospital de Santa Maria de Lleida, però en aquest cas no es feren contraforts exteriors, donat que l'important gruix dels murs ja permetia recollir sense problemes les forces exercides cap a fora per aquella (làm. 179–180).

4.3 Autoria i importància del projecte

Una de les qüestions que la documentació no permet de resoldre de forma clara i contundent, és l'autoria del projecte de l'hospital. Són molts els mestres de cases que, d'una o altra manera, apareixen vinculats amb la seva fàbrica, però en cap cas no es parla del màxim responsable o del "mestre major". Amb tot, hi ha una sèrie d'aspectes que cal tenir presents. Com s'ha pogut comprovar, l'hospital de la Santa Creu respon a un esquema certament innovador, no sols a Catalunya, sinó també en el conjunt de l'Europa del principi del s. xv. Es pretenia dur a terme un edifici de beneficència dotat d'una infraestructura moderna, al servei de l'atenció dels pobres i pelegrins, però també de la medicina i dels avenços experimentats en aquesta disciplina. Tanmateix, era una època important en el si de la cort reial de Barcelona, simbolitzada en la figura de Martí l'Humà, qui mostrà una actitud emprenedora i favorable al desenvolupament de la cultura, l'arquitectura i les arts.

Si tenim en compte aquests condicionants, i atenem a la complexitat inherent de l'hospital, tant arquitectònica com conceptual, és evident que el devia concebre algú amb una dilatada experiència en el món constructiu, el qual, a més a més, havia de gaudir d'una bona reputació en el si dels entorns de decisió de la Barcelona de l'època. La figura que millor responia a aquest perfil era, sens dubte, Arnau Bargués.

4.3.1 Arnau Bargués i la fàbrica de l'hospital

Arnau Bargués, de fet, fou el mestre de cases de major prestigi a Catalunya durant el període comprès entre la fi del s. xiv i l'inici del s. xv.²²⁸ La seva activitat estigué molt lligada a les autoritats eclesiàstiques, el Consell de Cent i la pròpia corona catalanoaragonesa, que li van encomanar els projectes més importants del moment. El 1386, per exemple, formà part de la comissió de mestres consultats, a propòsit de la millor opció per continuar la catedral de Girona.²²⁹ Posteriorment, se li han atribuït el desaparegut edifici públic del

---

²²⁸ Sobre aquest mestre, v. VERRIÉ 1945a, 146-152; FLORENSA 1949b; TERÉS 1982, 72-86; 1990 19-39; 1994, 389-413.

²²⁹ SERRA RÀFOLS 1947-1951, 185-214; YARZA (ed.) 1984, 310.

“Pallol” o “porxo del forment” a l’actual pla de palau (1387–1391), la remodelació del palau-castell dels Cabrera a Blanes (1391–c. 1401), la direcció de l’església dels convent de la Vall d’Hebron (c. 1394), mentre que, des de 1397, consta com a mestre major de la seu de Barcelona en substitució de Bernat Roca, mort el 1388.²³⁰ Aquest nomenament fou determinant en la seva carrera professional, ja que és a partir de llavors quan li arribaren els encàrrecs de major rellevància. Em refereixo al palau reial de Poblet (1398–1406), la nova façana de la Casa de la Ciutat (1399–1402) i el palau reial de Valldaura (1406). Paral·lelament, en qualitat de mestre municipal, participà en obres urbanístiques, com ara les obres d’emmurallament de Barcelona (1390–1407), la realització de diverses fonts públiques, la canalització del riu Llobregat prop de Sant Joan Despí,²³¹ treballs en la plaça del palau reial major (1404),²³² etc. Va morir el 1413, després de signar testament davant del notari Francesc de Manresa.²³³

Felí A. Vilarrubias, a partir d’unes notes inèdites que li havia proporcionat Josep Mª Madurell, fou el primer en vincular la figura d’Arnau Bargués amb la fàbrica de l’hospital.²³⁴ L’autor es referia a la compra de 8000 teules i 8000 rajoles amb destí a aquest establiment, encarregades el febrer de 1405 per *Bergés et Francisci Costa, magistrorum domorum*.²³⁵ El cognom del primer, transcrit com “Bergés”, fou identificat immediatament amb el del citat Arnau Bargués. Al marge d’aquesta notícia, més recentment, Nativitat Castejón ha pogut documentar la presència del mestre en altres pagaments relacionats amb l’obra de l’hospital.²³⁶ Així, el març de 1404 havia encarregat una partida de 20 000 teules a Guillem Moreres.²³⁷ Més tard, el 15 de gener

---

²³⁰ Arnau Bargués, de fet, substituï al mestre Pere Viader, que provisionalment ocupà el càrrec del difunt Bernat Roca. A la catedral estant, Bargués féu un disseny per a la nova façana (1402), participà en la tribuna que feia de pont d’unió entre el palau reial major i la pròpia catedral i dirigí les obres de la sala capitular (1406); v. TERÉS 1990, 20; 1994, 389–413.

²³¹ AHCB, *Clavaria*, Consell de Cent, XI–27 (1403–1404), f. 174v.

²³² AHCB, *Clavaria*, Consell de Cent, XI–27 (1403–1404), f. 187.

²³³ AHPB, *Testaments*, not. Francesc de Manresa, reg. 90/16 (1401–1424), s.f.; ap. TERÉS 1990, 22, n. 15.

²³⁴ VILARRUBIAS 1969, 13.

²³⁵ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404–1408), f. 29r (doc. B–14).

²³⁶ CASTEJÓN 2001, pass.

²³⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401–1404), f. 117r (doc. B–10).

de 1405, fou designat àrbitre en el contracte signat entre el fuster Antoni Fàbregues i els administradors, per al cobriment de les naus de l'hospital.²³⁸ Altrament, el 1405, el propi hospital li havia concedit en emfiteusi dos trossos de terra, a canvi d'una entrada de 78 lliures i un cens anual de 4 morabatins.²³⁹ Tot i que aquestes referències no permeten formular cap afirmació contundent sobre el paper real desenvolupat per Arnau Bargués en la construcció de l'hospital, és evident la seva participació o col·laboració, almenys, en els treballs de cubrició de la primera fase de l'edifici, entre 1404 i 1405. En els anys immediatament posteriors, en canvi, no hi ha més evidències que el vinculin directament a la institució, a excepció d'una nota marginal de 1410, on consta que li pagaren 44 lliures que li devien. Malauradament, però, no s'especifica el motiu.²⁴⁰

Atribuir a aquest artífex la concepció, disseny i esquema original de l'hospital de la Santa Creu, és una idea molt suggerent, però alhora, la més lògica i versemblant, sobretot si tenim en compte el context artístic i arquitectònic del moment, no sols a Barcelona, sinó també en el conjunt la resta de Catalunya. Arnau Bargués era el mestre de cases preferit del rei, i del capítol i el consistori barceloní. Arribats en aquest punt, i sabent que l'hospital fou una iniciativa municipal, que comptà amb l'aprovació eclesiàstica i l'impuls monàrquic, és lògic que la persona més ben situada fos el propi Arnau Bargués. A més a més, un projecte d'aquestes característiques requeria els serveis d'algú amb suficient experiència i grans coneixements constructius. No en debades, estem davant de la fàbrica més important duta a terme al s. xv, i l'edifici gòtic més gran erigit a Catalunya, després de les Reials Drassanes de Barcelona.

Ara bé, si considerem vàlid aquest supòsit, per quina raó no apareix esmentat de forma continuada en la documentació de l'hospital? Ja hem dit

---

²³⁸ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), foli intercalat (doc. B-13).

²³⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), f. 38v-39; v. la transcripció íntegra del document a CASTEJÓN 2001, II: 288-290, doc. 125. El 29 d'abril del mateix 1405, el prior de la institució, Pere Cardona, reconeixia haver rebut d'Arnau Bargués la quantitat acordada en concepte d'entrada per aquest establiment emfitèutic (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), f. 42v).

²⁴⁰ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 96r (doc. B-21).

que Arnau Bargués fou una persona extraordinàriament ocupada, més encara al principi del s. xv quan, a banda de les seves funcions de mestre de cases municipal, estava immers en les obres de la Casa de la Ciutat, en el palau reial de Poblet i, d'ençà de 1402, en la traça d'una nova façana per a la catedral i més tard (1405) en la seva sala capitular.²⁴¹ Totes aquestes eren empreses de gran envergadura i, per tant, era materialment impossible que pogués satisfer els desitjos de tothom per igual.²⁴² Per aquest motiu, solia delegar les seves funcions en persones de confiança. Aquest és el cas del piquer Françoi Salau, qui esdevingué el director material de la construcció del palau reial de Martí l'Humà a Poblet, mentre ell atenia els seus compromisos a Barcelona i rodalies. Una situació semblant tenia lloc a la catedral, on el també aparellador Jaume Solà, assumí un protagonisme destacat durant les seves absències.²⁴³

Aquests fets ens permeten entendre perfectament el sistema de treball de Bargués, i alhora, són un argument prou sòlid per justificar el perquè no és citat regularment en la documentació notarial de l'hospital. En canvi, aquí sí que se citen altres artífexs que, de forma més o menys activa, havien col·laborat amb ell en altres obres, i qui sap, si en algun moment van actuar com a representants seus en les obres de l'hospital. Em refereixo al mestre de cases Joan Sobrevila, qui juntament amb els també mestres Pere Ferrer i Joan Galí, varen signar una concòrdia amb els administradors de l'establiment el 1403. La pèrdua del contracte que devia acompanyar-la, ens impedeix de ser més concrets, però el més lògic és que tingués a veure amb llur participació en la fàbrica de l'edifici. Sigui com vulgui, poc temps abans, el 1399, el citat Joan Sobrevila havia fabricat sis columnes de pedra de Girona, per encàrrec del propi Arnau Bargués, amb destí a les finestres del

---

²⁴¹ Per a la confecció d'aquesta traça —que a la fi no es dugué a terme—, comptà amb l'ajut de l'escultor Francesc Marata i del fuster Lluç Despou (ACB, *Llibre d'Obra*, 1401-1403, f. 26; ap. MAS 1913, 185-193; TERÉS 1990, 20 i 27).

²⁴² El propi consistori barceloní, per exemple, li donà 55 lliures de més, tot reconeixent i agraint al mestre la seva preferència per satisfer les necessitats de les obres municipals, front d'altres compromisos que li haurien proporcionat una retribució superior, com era el cas del castell de Blanes o el palau de Poblet (AHCB, *Clavaria*, Consell de Cent, XI-26 (1401-1402), f. 215; ap. TERÉS 1990, 27-28, n. 32).

²⁴³ TERÉS 1990, 20; 1994, 391-392.

palau reial de Poblet.²⁴⁴ D'altra banda, Francesc Marenyà —o Maranyà—, amb qui havia treballat en la façana de la Casa de la Ciutat, va vendre a l'hospital el 1404 una pedrera de la muntanya de Montjuïc, per tallar pedra per a la seva construcció.²⁴⁵

No obstant les repetides i habituals absències del mestre en les obres que se li encomanaven, Arnau Bargués sempre era present quan calia fer intervencions importants. Pel que fa a Poblet, el 1402, el rei Martí l'Humà li demanà expressament que s'hi desplaçés per tal d'accelerar i “continuar i acabar la dita obra.”²⁴⁶ Aquest mateix any, feia motllos i traces —dibuixos— sobre pergamí, per al disseny de la nova façana de la catedral barcelonina.²⁴⁷ En aquest sentit, si acceptem el seu vincle amb l'hospital, comprovem que efectivament també hi va ser en un moment clau, just quan calia cobrir el primer sector de l'establiment el 1405. Potser estem davant del primer “arquitecte” pròpiament dit del panorama artístic català, és a dir, un personatge encarregat sobretot de la concepció teòrica i projectual de l'edifici, i per tant, distanciat de les funcions del clàssic mestre de cases medieval.

Si bé Arnau Bargués no va morir fins al 1413, el cert és que no es coneix cap dada relativa a la seva trajectòria professional entre 1406 i l'any del seu traspàs, fet que contrasta amb les constants referències del període immediatament anterior. A més, el seu progressiu allunyament de les obres que havia estat dirigint és una evidència irrefutable: el 1406 s'aturaren les treballs de Poblet per motius que es desconeixen,²⁴⁸ mentre que el 1407,

---

²⁴⁴ TERÉS 1990, 24. Uns anys més tard, el 1414, després de la mort d'Arnau Bargués, Jaume Cabrer, un altre dels seus ajudants més propers a Poblet, també apareix vinculat a l'hospital (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411–1415), ff. 115v–116r). De fet, a Poblet estant, Arnau Bargués va sol·licitar expressament la vinguda dels piquers Jaume Cabrer i Guerau Aguiló des de Barcelona, per participar en les obres del palau (TERÉS 1990, 26).

²⁴⁵ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401–1404), ff. 130r, 139v–140r. En relació a la col·laboració entre Arnau Bargués i Francesc Marenyà, v. TERÉS 1982, 83.

²⁴⁶ ACA, *Reial Patrimoni*, reg. 2245, f. 54v; ap. TERÉS 1990, 28.

²⁴⁷ TERÉS 1994, 392.

²⁴⁸ Una nota del mateix 1406, corrobora aquest punt, ja que indica que les obres “finiren per tot lo primer dia del mes de octubre de l'any M CCCC VI.” (ACA, *Reial Patrimoni (Mestre Racional)*, reg. 2413, f. 30; ap. TERÉS 1990, 28, n. 35).

Jaume Solà ja és esmentat com a mestre major de la catedral de Barcelona.²⁴⁹ Aquestes circumstàncies, ens duen a pensar que l'artífex s'hauria retirat, potser, per motius de salut o d'edat.

4.3.2 La participació del mestre Guillem Abiell

El distanciament d'Arnau Bargués del món de la construcció d'ençà de 1406, i, per tant, del seu hipotètic vincle amb l'hospital, coincideix amb un altre fet rellevant. Aquest mateix any, es va signar el contracte entre el mestre de cases Guillem Abiell i el prior de l'hospital per a la realització d'un claustre.²⁵⁰ Guillem Abiell fou l'hereu natural d'Arnau Bargués, tant pel que fa a les seves extraordinàries relacions amb els alts càrrecs eclesiàstics, municipals i reial, com per la intensa activitat professional que va desenvolupar. En efecte, gaudia del beneplàcit del rei Martí l'Humà qui, personalment, el designà supervisor i avaluador de les obres de reforma que s'havien de realitzar en el palau reial major el 1402.²⁵¹ El 1410, d'altra banda, se sap que signà una àpoca de 18 florins d'or d'Aragó, per l'execució d'un sepulcre en el claustre del monestir Sant Francesc de Barcelona, en compliment de la deixa testamentària de Joan de Fontelles.²⁵² Igualment

²⁴⁹ Jaume Solà, de fet, apareix esmentat com a aparellador entre 1401 i 1402, però ja a partir de 1403 i 1404, és citat com "mestre de l'obra", precisament, coincidint amb les absències d'Arnau Bargués. En canvi, quan aquest hi era present a la catedral, Jaume Solà tornava a ser referit amb el títol d'aparellador. Finalment, d'ençà de 1407 i fins a la seva mort, el 1412, consta regularment com mestre de l'obra de la seu barcelonina. Aprofito l'avinentsa, per agrair el coneixement d'aquestes notícies a la doctora Rosa Terés.

²⁵⁰ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), foli intercalat (doc. B-15).

²⁵¹ "Lo rey. Com nos vullam fer algunes obres en lo nostre palau m[a]jor de Barchinona, per les quals és necessari que vos anets en resselo per dar endreça en les coses necessàries en les dites obres. Manam vos spressament que a tot com en quant sobre aquest, vos scriu largament per ça letra l'amat conseyller e uxer d'armes nostre, mossèn Berenguer d'Olms donets plenera fe e creença, axí com si nos personalment vos o dehiem. E allò complits per obra, tota dilació remoguda dada en València sots nostre segell secret a xx dies d'abril de l'any M CCCC II. Rex Martí. *Dirigitur Guillermo Abill, lapicide habitatori Barchinone*" (ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2244, f. 164; ap. ADROER [1978] 1979, 160, doc. 24). G. Abiell, possiblement, devia ser l'encarregat de subministrar i preparar la pedra necessària per a les obres, o fins i tot, el qui les dirigia. Amb tot, no s'ha pogut localitzar cap altre document que el relacioni directament amb aquest palau (v. ADROER [1978] 1979, 54).

²⁵² AHPB, *Protocol Notarial*, not. Pere Granyana, reg. 56/12 (1410-1411), [23 set. 1410]; ap. MADURELL 1948a, 176, doc. 17.

interessant fou la seva participació en obres municipals, treballant, per exemple, en la nova escola de la ciutat el 1413.²⁵³ Més tard, el 1416, en ser cridat per participar en el congrés-consulta celebrat a la catedral de Girona, se'ns diu que en aquell moment era el mestre major de les esglésies de Santa Maria del Pi, Sant Jaume, de les dels convents de la Mare de Déu del Carme i de Montsió, i del mateix hospital de la Santa Creu.²⁵⁴ Altrament, hi ha qui l'ha vinculat amb l'execució parcial del claustre del monestir de Pedralbes (1412)²⁵⁵ i amb la seva sala capitular (1418-1420),²⁵⁶ si bé són dades que caldria confirmar. El 23 de juliol de 1419 signà testament a casa seva —al carrer de Portaferri—, on s'indica que també se'l coneixia pel sobrenom de “Guillamins”, que tenia una filla —Angelina—, i que estava casat amb una tal Caterina —a qui designà marmessora, entre altres.²⁵⁷ Just després se n'anà a Palerm, probablement per col·laborar en la fàbrica de la catedral. Amb tot, la seva participació devia ser pràcticament nul·la, atès que el 7 de novembre de 1420 consta que ja era mort.²⁵⁸ Curiosament, però, aquesta data contrasta amb la feta pública el 9 d'abril de 1421 a Barcelona, en llegir-se

²⁵³ AHCB, *Obreria*, Consellers, c-xiv, núm. 4 (1411-1415), f. 26r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 367-368, doc. 194.

²⁵⁴ El manuscrit original d'aquesta interessant consulta, es troba a l'ACG. Fou publicat per primer cop per Jaime Villanueva (1803-1851, XII: 324-338) i posteriorment per G. E. Street ([1865] 1926, 333-334 i apèndix H). Igualment, v. SERRA RÀFOLS 1947-1951, 185-214; YARZA (ed.) 1984, 315-328; CASTRO VILLALBA 1996, 139-145. En total es convocaren dotze mestres de cases per tal de deliberar sobre la continuació de les obres de la catedral gironina, amb tres naus, tal com s'havia iniciat el 1312, o bé amb una sola, que fou la solució escollida.

²⁵⁵ CALZADA ECHEVARRÍA 1928, II: part 1ª, 1013. Aquesta hipòtesi, plantejada sense cap base documental, no ha estat recolzada per altres autors.

²⁵⁶ BASSEGODA NONELL 1978b, 34-35.

²⁵⁷ AHPB, *Testaments*, not. Joan de Vilagaià, reg. 95/2 (1402-1423), ff. 16v-18v; cf. MADURELL 1946, 28-29.

²⁵⁸ Així apareix expressat en l'inventari dels béns de la seva casa de Palerm, conservat a ASP, *Protocol Notarial*, not. Guglielmo Mazzapiedi, reg. 839, stan. 1 (1417-1433), f. 234r (doc. B-32). Cf. MELI 1958, 77-78, 255, doc. 59; BOTTARI 1962, 39. Tanmateix, la seva presència a Palerm al llarg de 1420, posaria en entredit la hipotètica participació del mestre, durant aquest any, en la sala capitular del monestir de Pedralbes.

D'altra banda, J. Danon (1967a, 23; 1978, 26), apunta erròniament, que Guillem Abiell encara treballava a l'hospital el 1425. Tanmateix, encara menys fonament té l'afirmació de G. Bellafiore (1984, 190, n. 281) qui, incomprensiblement i sense conèixer les fonts documentals, afirma que l'inventari dels béns del mateix Guillem Abiell corresponia a l'any 1460 i no al 1420.

les seves últimes voluntats, on s'expressa que el mestre havia traspassat el 6 de desembre del citat 1420.²⁵⁹

Així doncs, el vincle de Guillem Abiell amb l'hospital de la Santa Creu es remunta al 1406, precisament quan Arnau Bargués deixà d'acceptar nous encàrrecs. En qualsevol cas, no està massa clar si les obres del claustre es van iniciar d'immediat, ja que no tornem a tenir constància de l'activitat del citat Abiell a l'establiment, fins al 1410, en què apareix com a testimoni en la compra d'una partida de rajoles per a pavimentar la sala dels infants.²⁶⁰ A partir d'aquest moment i, fins al 1414, la documentació el cita regularment, ja sigui amb motiu del cobrament de salaris o per l'adquisició de materials per a la fàbrica. Amb tot, la dada més significativa és la inclosa en el congrés-consulta celebrat a Girona el 1416, on se l'anomena *magister operum (...)* *hospitalis Sanctae Crucis*. Aquest és l'únic cop al llarg de tot el període medieval en què un mestre de cases, és referit explícitament com “mestre de l'obra de l'hospital.”

Tot apunta, doncs, a què Guillem Abiell va desenvolupar un paper determinant en els primers anys de construcció de l'edifici. De fet, alguns autors, partint simplement del contracte del claustre, li van atribuir la seva paternitat,²⁶¹ possibilitat que arran de l'exposat línies a dalt caldria desestimar.

4.3.3 *Continuïtat i innovació: el projecte hospitalari de la Santa Creu*

Arribats en aquest punt, i aclarida, ni que sigui hipotèticament, la més que possible autoria de l'edifici, un altre dels aspectes que no podem deixar d'esmentar fa referència a la pròpia concepció arquitectònica de l'hospital. Des del punt de vista merament constructiu, es va recórrer a un sistema prou conegut i experimentat en altres institucions semblants, és a dir, la

---

²⁵⁹ *Decessit dictus testator in civitate Panormi insule Sicilie die sexta decembris anno a nativitate domini Millesimo CCCC XX et eius mors nunciata in civitate Barchinone dicte Catherine dicti testatoris uxoris, etc., flie e genero suis, die mercuri IX aprilis anno a nativitate domini M CCCC XXI, per Tomas Folgueras eius nuncium (...)* (AHPB, *Testaments*, not. Joan de Vilagaià, reg. 95/2 (1402-1423), f. 18v).

²⁶⁰ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 78v (doc. B-20).

²⁶¹ Vegeu MARTINELL 1954, 4; FLORENSA 1959b, 61-62; CORNUDELLA 1978, 1044

creació de sales de grans dimensions mitjançant l'ús d'arcs diafragma i coberta de fusta. Aquest recurs que, com ja es va comentar en un capítol anterior, fou emprat amb solvència en esglésies i, sobretot, en monestirs dels ss. XII–XIII, era ràpid i relativament econòmic. A diferència d'aquests conjunts, però, les naus de l'hospital barceloní descansen sobre un nivell inferior, de poca alçada i resolt amb voltes de creueria rebaixades. Als cenobis de Santes Creus i Poblet, per exemple, els seus dormitoris es desenvolupen damunt la sala capitular i, l'antic refectori i la biblioteca respectivament. A la canònica de Vilabertran, en canvi, trobem una variant, ja que part del dormitori es troba sobre l'ala oriental del claustre.

Pel que fa als hospitals, la fórmula més habitual fou la de disposar aquest tipus de nau a nivell de terra, com l'Hospitalet de l'Infant (làm. 98 i 100), el primer conjunt de Santa Magdalena (làm. 206–207) i el de Sant Marçal (làm. 202) de Montblanc, o bé, en dues plantes superposades —la inferior més petita—, com a Olesa de Bonesvalls (làm. 66–67). El de la Santa Creu de Barcelona, contràriament, constituïa una innovació certament interessant des del punt de vista arquitectònic. Els potents murs i els contraforts disposats al voltant de tot el perímetre exterior i en part dels que donen a dins del pati, garanteixen amb excelsa l'estabilitat dels grans i amples arcs diafragma de les naus interiors. Tots aquests elements desenvolupen una tensió vertical extraordinàriament gran que, de fet, constitueix el principi mecànic que permet assegurar la fermesa de les voltes de creueria inferiors. Aquestes, en ser molt rebaixades, exerceixen unes traccions laterals molt importants, però aquestes tensions es produeixen, precisament, en el punt més segur de tota l'estructura, aquell que recull les tensions que descarreguen les parts altes del conjunt.²⁶² És una solució semblant a la practicada en els cors elevats de moltes esglésies, erigits sovint sobre voltes rebaixades als peus del recinte.

Al marge d'aquestes consideracions tècniques, que demostren un cop més la destresa dels mestres de l'època, l'hospital de la Santa Creu és caracteritzat per una personalitat pròpia. Auster i sense pretensions

---

²⁶² A propòsit del comportament estructural de les voltes de creueria, v. Gómez MARTÍNEZ 1998. Igualment, sobre les voltes i cúpules rebaixades, vegeu l'interessant article d'AVILA JALVO 1998, 29–33.

ornamentals, en la línia de l'arquitectura gòtica meridional, pretenia a més a més configurar un espai raonat amb una finalitat concreta: l'atenció i acolliment dels pobres malalts. Estem davant del primer gran projecte hospitalari de l'Europa occidental, concebut com un ens arquitectònic i urbanístic sense precedents. Fins aquell moment, a Catalunya, a excepció feta del del Coll de Balaguer —a l'Hospitalet de l'Infant—, la resta d'establiments eren de dimensions més aviat modestes. A Barcelona, en canvi, des d'un principi hi havia la intenció de fer un edifici immens, adreçat a habitants de la ciutat o vinguts de fora.

La seva singularitat i rellevància té encara més raó de ser, quan comprovem que altres conjunts planificats amb intencions semblants, com l'*ospedale maggiore* de Milà o el del Santo Spirito de Roma, no es van endegar fins a la segona meitat del s. xv. I més contundent és encara la comparativa amb el món hispànic, on la preocupació per una bona atenció-assistència dels malalts, no es va traduir en l'erecció de centres d'entitat fins a l'inici del s. xvi. No hi ha dubte que és necessari aprofundir més en aquesta qüestió i intentar esbrinar quina incidència va tenir en un àmbit més general, la consecució d'aquest hospital. Grace Goldin, ja va apuntar la possibilitat que el petit hospital de Sankt Nikolaus fundat al s. xv a Berkanstel-Kues —Alemanya (lòm. 31)—, hagués pres com a model el de la Santa Creu.²⁶³

Altres autors, com el prolífic Alexandre Cirici, van suggerir que l'esquema que hauria servit de mirall per a la realització d'aquest hospital, podria haver estat el dels caravanserralls orientals, especialment el de l'antiga Sant Joan d'Acre (Akko) a Israel.²⁶⁴ Aquests edificis comercials de tradició islàmica, efectivament, consistien en espais de grans dimensions, compostos d'albergs, cuines, menjadors, botigues etc., distribuïts a l'entorn d'un pati central. Tot i les evidents similituds formals, i bo i sabent la intensa activitat del port de Barcelona que afavoria el coneixement de la cultura, l'art i l'arquitectura de terres molt llunyanes, crec que la hipòtesi d'A. Cirici és agosarada i mancada de fonament. En l'hospital de la Santa Creu no trobem cap element que sigui desconegut a la realitat catalana, ans al contrari, es

---

²⁶³ GOLDIN 1994, 146-149.

²⁶⁴ CIRICI-MASPONS-CLOTET 1968, 34-58 i 140-141; CIRICI 1979, 32.

recorregué a uns ítems prou coneguts i experimentats, si bé, aplicats amb una concepció molt més monumental.

En qualsevol cas, és difícil determinar amb exactitud quina va ser la base en què es fonamentà el projecte, o si senzillament, fou resultat de la inspiració del seu artífex —presumiblement Arnau Bargués. Alhora, també es desconeix si va participar algun metge en la seva planificació o si, com succeïa sovint, es van visitar altres establiments per a tenir una visió més aproximada del que es volia i calia fer. No hi ha dubte que la magnitud del conjunt, per les seves dimensions i extensió, i pel que suposà a nivell urbanístic en el raval de Barcelona, exigia una gran claredat d'idees. En darrer lloc, l'elevat nombre de dependències, la voluntat de crear un organigrama ben definit des d'un principi (les *Ordinacions* de 1417), les constants i successives ampliacions, la implicació dels òrgans de poder per garantir el seu sustentament econòmic, etc., demostren novament el criteri raonat i la importància social que devia desenvolupar en la Barcelona de l'època.

4.4 Dels orígens de les obres a les primeres ampliacions (1401–1500)

Un dels primers acords que es van prendre en el transcurs del procés de creació i constitució de l'hospital general de la Santa Creu, fou el d'emplaçar la nova institució en les estructures de l'antic hospital d'en Colom. En aquesta decisió hi devien influir diversos aspectes. En primer lloc, és probable que es tractés del més gran de tots els que s'havien de reunir, o el que comptés amb una infraestructura més adient. No obstant això, l'argument més decisiu hauria estat, sens dubte, l'entorn urbà. Era una zona poc planificada, fet que augmentava enormement les possibilitats de dur a terme un projecte ambiciós, raonat i sense impediments espacials. La presència d'un solar de grans dimensions prop del citat establiment d'en Colom, així com de nombroses propietats pertanyents a aquest, facilitaven encara més les coses i el convertien en l'opció més recomanable. Posteriorment, a mesura que avançaren les obres, es van anar traslladant les funcions i competències des de l'antic edifici al nou.

L'activitat constructiva al nou hospital de la Santa Creu al llarg del s. xv, fou molt intensa, tal com es desprèn de les nombroses dades que ens proporcionen els protocols notariais, redactats pels escrivans majors de la institució. En qualsevol cas, aquesta riquesa documental no és uniforme

durant tota la centúria. Així, fins a 1420 són constants les referències a la compra de materials, contractes d'obra, compra-venda de terrenys, establiments emfitèutics per recaptar fons per a la fàbrica, etc. En canvi, a partir d'aquest any, disminueixen de forma considerable, quedant reduïdes a anotacions puntuals mancades de continuïtat. Aquest fet es pot interpretar de dues maneres. D'una banda, podem argumentar que les obres estaven molt avançades i que, per tant, les necessitats de noves estructures havien passat a segon terme. De l'altra, és possible que d'ençà d'una data indeterminada, les despeses de construcció s'haguessin recollit en uns llibres diferents, que no s'haurien conservat.

De fet, sabem que, al marge dels protocols, hi havia uns manuals d'èpoques, dels quals sols se'n coneix un —corresponent al període comprès entre 1463 i 1515— on, efectivament, hi ha moltes entrades a propòsit d'obres a l'establiment.²⁶⁵ Tanmateix, és lògic pensar en l'existència d'uns llibres de comptabilitat, controlats pel prior, el recaptador general o l'obrer de l'hospital, on es fessin constar tots i cadascun dels pagaments efectuats en el transcurs dels treballs: adquisició de materials, lloguers, salaris dels mestres de cases i manobres, etc. Aquesta documentació, malauradament, tampoc no s'hauria preservat.

Arribats en aquest punt i, un cop contrastada la informació de què disposem, es poden concretar diferents etapes en l'evolució de l'edifici durant aquest segle (làm. 150-153):

- Primera etapa: Inici de la construcció (1401-1405)
- Segona etapa: El primer hospital (1406-1417)
- Tercera etapa: Consolidació de la institució (1418-1444)
- Quarta etapa: Període de transició constructiva (1445-1491)
- Cinquena etapa: Cap al canvi de segle (1492-1500)

4.4.1 Inici de la construcció: 1401-1405

És molt probable que molt abans del primer de febrer de 1401, ja existís a la ciutat un estat d'opinió favorable a la creació d'un hospital general, encara

---

²⁶⁵ AHSCSP, *Manual Èpoques*, not. Pere Pasqual; Jeroni Pasqual, (1463-1515).

que no disposem de documents que ho confirmin. Aquest plantejament es fonamenta en la manca de temps material entre aquella data i el 17 d'abril següent, en què es col·locà oficialment la primera pedra, per concebre el projecte de l'edifici.

Tot apunta a què les obres s'haurien iniciat d'immediat, o bé poc temps enrera.²⁶⁶ Pi i Arimon, el 1854, va donar a conèixer el contingut d'una inscripció, de caràcters gòtics, que presideix la porta del cantó septentrional, on, segons l'autor, es podia llegir: IHS † SPITAL DE SANTA CREU QUI FOU CUMENSAT A XIII FEBRER DEL ANY DE NOSTRE SENYOR M CCCC I.²⁶⁷ Malauradament, en l'actualitat la làpida és pràcticament il·legible degut al seu greu estat de conservació (LÀM. 120),²⁶⁸ fet que contribueix a plantejar una sèrie de dubtes. D'una banda, és molt estrany que en un epitafi commemoratiu d'aquestes característiques, es fes constar una data —en aquest cas el 14 de febrer—, que no es correspongui amb la fundació oficial de l'edifici. A més, si el comparem amb la inscripció de la porta del carrer Hospital, veiem que l'únic que diferencia, ambdós textos és, precisament, la data: SPITAL DE SANTA CREU QUE FO COMENSAT XVII D'ABRIL DEL ANY DE NOSTRE SENYOR M CCCC I (làm. 123). Aquestes circumstàncies ens duen a cloure que, Pi i Arimon, va fer-ne una lectura errònia, o bé que, a mitjan s. XIX, la làpida ja estava molt malmesa, dificultant així la seva correcta interpretació.

Així, les primeres evidències documentals referents a tasques constructives, daten del maig de 1401. El dia 13, es diu que l'hospital era *construitur et edificatur*.²⁶⁹ Un mes més tard, el 14 de juny, Guillem Torró,

---

²⁶⁶ La col·locació oficial de la primera pedra d'un edifici, no marcava sempre, com succeeix en l'actualitat, el començament de les obres pròpiament dites, sinó que amb anterioritat se solien fer treballs de condicionament, els fonaments, etc. Aquest és el cas, per exemple, de l'hospital de Santa Maria de Lleida, inaugurat el 14 d'abril de 1454, però que ja estava en construcció, almenys, des del setembre de 1453 (v. el capítol dedicat a aquest hospital).

²⁶⁷ PI Y ARIMON 1854, II: 302.

²⁶⁸ Tot i amb això, Felío A. Vilarrubias (1969, 8) i Joan Bassegoda Nonell (1971, 51) van donar validesa a la proposta de Pi i Arimon.

En l'actualitat, tan sols es distingeix amb una mínima claredat el text: IHS SPITAL DE SANTA CREU [...]SAT A [...] DE NOSTRE [...]. De totes maneres, els caràcters de la inscripció ens remetent perfectament a l'inici del s. XV, clarament anteriors als que presideixen la porta del carrer Hospital (làm. 120).

²⁶⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 1r

prior de la institució, reconeixia que s'havien carregat uns murs damunt d'una paret de la casa d'un tal Pau Carrosa, amb motiu de la realització d'una secreta per a l'hospital.²⁷⁰ Poc després, el 19 del mateix mes, el carreter Joan Martínez, procedent del regne de València, rebia 11 lliures de Pere Comte, obrer de la fàbrica de l'hospital.²⁷¹ El fet que es parli del càrrec d'obrer des d'una data tant incipient, és prou significatiu per confirmar l'existència d'una mínima activitat. Així, el 16 de juliol, el citat Pere Comte pagava a Bernat Muler, 61 lliures, 6 sous i 10 diners, per la compra de 1132 quarteres i mitja de calç, per a la construcció de l'edifici.²⁷²

En aquests moments, les rendes procedents dels establiments reunits eren la principal font d'ingressos. Ràpidament, però, es veieren augmentades gràcies a la iniciativa del rei Martí l'Humà qui, el 28 de juliol de 1401, confirmà una donació de 10 000 sous (500 lliures).²⁷³ Tanmateix, tan sols una setmana després, autoritzà els administradors del hospital a prendre i usar per la fàbrica de l'hospital, la pedra i l'arena que s'havia reunit davant les Drassanes per la construcció d'un palau reial, que mai no s'arribà a fer.²⁷⁴ Aquesta notícia és especialment rellevant, atès que, d'una banda, palesa la renúncia del monarca a disposar d'una nova residència i, de l'altra, la seva preferència per esmerçar els esforços econòmics i materials en l'hospital de la Santa Creu. Ambdues concessions devien suposar una important empena a l'establiment, alhora que demostren, un cop més, l'interès de Martí l'Humà a potenciar-lo i, en conseqüència, a recolzar els acords del capítol i el municipi.

---

²⁷⁰ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 2r; ap. MADURELL 1949-1952, II: 137, doc. 132.

²⁷¹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 2v.

²⁷² AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 3r; v. la transcripció íntegra del document a CASTEJÓN 2001, I: 158-159, doc. 4.

Una quartera —o cordera—, és una unitat de mesura que equival, aproximadament, a uns 70 litres de capacitat (ALCOVER-MOLL 1985, IX: 25).

²⁷³ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2175, f. 20v (doc. B-4).

²⁷⁴ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2175, ff. 20v-21r (doc. B-5).

La història d'aquest palau reial s'inicià el 1367, quan el monarca Pere III el Cerimoniós comprà uns terrenys de la Rambla, compresos entre la porta de la Boqueria y les reials drassanes, per a la seva construcció. Amb tot, l'empresa restà aturada, fins que el Martí l'Humà, el 1397, recuperà l'interès pel projecte (v. PUIG I CADAVALCH-MIRET I SANS 1911, 390, n. 4).

Finalment, en aquesta primera fase tampoc no van faltar els conflictes de caire laboral. El 1404, el prior i l'infermer de la institució denunciaren a Martí l'Humà, que un grup de mestres de cases de la ciutat no volien treballar en la fàbrica de l'hospital, argumentant que quan se'ls contractaven per participar en obres públiques, percebien un salari inferior al dels encàrrecs privats. Davant d'aquesta situació, el monarca va resoldre que tots els mestres de cases, sempre i qual fos necessari, estarien obligats a col·laborar en l'aixecament de l'hospital, cobrant, això sí, els seus jornals ordinaris. En cas de negativa, serien castigats amb una imposició a concretar.²⁷⁵

ADQUISICIÓ DE TERRENYS

Les notícies sobre la fàbrica, són constants des de 1401 fins a 1417, les quals es troben recollides, fonamentalment, en els protocols del notari públic i escrivà major de l'hospital, Joan Torró. A partir d'aquí, però, no es pot determinar una seqüència clara i completa de l'evolució del conjunt, atès que no es tracten de llibres d'obres o de comptes, sinó simplement d'albarans o notificacions notarials de pagaments per materials o per intervencions molt concretes. De la mateixa manera, tampoc no permeten de concretar qui hauria assumit la direcció de les obres des d'un començament o, per defecte, qui fou el responsable de dissenyar i concebre el projecte.

Sabem, això sí, que l'edifici es va iniciar en algun punt del sector nord-oriental. Bona prova d'això, és l'adquisició de cases i terrenys situats al cantó dels carrers de Cervelló i del Carme, al llarg dels anys 1402–1404.²⁷⁶ Pel que fa al d'en Cervelló, l'11 de maig, Antoni de Font va vendre quatre locals per 55 lliures.²⁷⁷ Més tard, el 5 de juny, el mestre de cases Pasqual Torrent renunciava a la servitud mitgera de dues parets d'una casa, adossada a la propietat de l'hospital, per 44 sous.²⁷⁸ Encara hi ha altres exemples, com la

---

²⁷⁵ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2179, f. 48v (doc. B-11).

²⁷⁶ Vegeu CASTEJÓN 2001, I: 59–66.

²⁷⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401–1404), ff. 45r, 53v–54r.

²⁷⁸ *Ego Paschasius Torrent, magister domorum, civis Barchinone, convenio et recognosco vobis discreto Guillelmo Torroni, presbitero, priori dicti hospitalis, quod solvistis michi bene et plenarie ad meam voluntatem de pecunia dicti hospitalis quadraginta quatuor solidos Barchinone, facta super hiis inter vos et me compositione et avinentia in et*

cessió i posterior venda d'unes cases pertanyents a Pau Massana, entre 1403 i 1405,²⁷⁹ així com donacions i contractes de precari vinculats directament amb immobles emplaçats en aquesta zona.²⁸⁰

Quant al carrer del Carme, com ja ha estat indicat per Nativitat Castejón, palesa un nombre d'operacions de compra-venda més elevat, possiblement, perquè aquí no hi devien haver propietats de l'antic hospital d'en Colom.²⁸¹ Per aquest motiu, era necessari aconseguir vivendes, horts, etc., per tal de tenir suficient espai per continuar la fàbrica de l'edifici. El 27 de juliol de 1402, Guillem Riera va vendre als administradors de l'hospital de la Santa Creu, unes cases situades davant de la porta de l'església del convent del Carme, per 4000 sous.²⁸² Altrament, al llarg de 1403 l'activitat de la fàbrica devia ser especialment significativa, atès que en aquest sector, s'han documentat moltes compres d'immobles per part de l'hospital. En aquest sentit, és molt interessant una notícia de 23 d'agost del citat 1403, en què Guillem Saportella i Bernat Cadireta, corredors de Barcelona, feien una valoració de diversos solars necessaris per a l'ampliació de l'edifici, en presència del notari Joan Torró, de ciutadans, dels consellers, del bisbe i del capítol.²⁸³

COMPRA DE MATERIALS DE CONSTRUCCIÓ

Un altre aspecte força interessant i del qual tenim constància documental, fa referència a l'obtenció de la pedra utilitzada en el bastiment de l'edifici. En un principi es van emprar els materials i reble concedits per Martí l'Humà el 5 d'agost de 1401, previstos per al palau reial de les drassanes. Amb tot, amb

---

pro parte dictum hospitale solvere contingens in illis duabus cosses de tapia meiocribus que sunt inter hospicium meum, quod habeo in vico dicti Cervelló et proprietatis dicti hospitalis (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 51^v; ap. CASTEJÓN 2001, I: 217-218, doc. 64).

²⁷⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), ff. 71^v-72r, 74r, 141r; *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), f. 34r. El preu d'aquestes cases fou de 21 lliures.

²⁸⁰ CASTEJÓN 2001, I: 61-62.

²⁸¹ CASTEJÓN 2001, I: 62.

²⁸² AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 54.

²⁸³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 81; cf. CASTEJÓN 2001, I: 63-64.

el temps fou necessari aconseguir-ne més. A partir de 1402, la pedra utilitzada en la fàbrica procedia sobretot de Montjuïc on,²⁸⁴ progressivament, s'havien anat adquirint drets per a la seva explotació. El 4 de març de 1402, per exemple, els marmessors testamentaris del mestre de cases Bartomeu de Massafrets, feren donació d'un tros de terra erma situada en aquesta muntanya, sota la capella de Sant Ferriol.²⁸⁵ Pocs dies després, el 14 de març, els administradors de la institució compraren el dret a extreure pedra d'un tall situat al costat d'aquest últim i propietat del mestre de cases Francesc Marc, per 7 lliures i 3 sous.²⁸⁶ Posteriorment n'efectuaren d'altres, sempre prop de la citada capella de Sant Ferriol.²⁸⁷

A partir d'aquest moment, bona part dels esforços se centraren, precisament, en les pedreres de Montjuïc. Fruit d'aquests treballs, es va proporcionar una important quantitat de matèria primera a l'obra de l'hospital, tal com reflecteix la documentació. El 17 d'octubre de 1402, els mestres de cases Francesc Costa, Miquel Costa —el seu fill—, Eimeric Oliver i Joan Fàbregues, es comprometen a escairar 25 000 pedres de diversos tamany, a raó de 60 sous el miler.²⁸⁸ El 16 de juliol de 1403, per la seva banda, es van comprar diverses partides de pedres al mestre de cases

---

²⁸⁴ Sobre la història de la muntanya de Montjuïc i les seves característiques geològiques, v. CARRERAS CANDI 1903, 197-450; FAURA-ROCA 1917.

²⁸⁵ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), ff. 31^v-32r. Sobre la capella de Sant Ferriol, v. CARRERAS CANDI 1903, 281-282.

²⁸⁶ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 33v. Aquest mateix mestre, el 1418, actuà com a pèrit d'unes obres que s'estaven executant a la catedral de Barcelona (RÀFOLS (dir.) 1980-1981, III: 672).

²⁸⁷ El 13 d'abril de 1402, els administradors van comprar el dret d'extreure pedra d'un tall del moler Pere de Pla —per 44 sous— i d'un altre pertanyent al mestre de cases Pere Salgueda —per 38 sous i 6 diners— (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 37 [doc. B-7]). Més tard, el 16 d'octubre de 1403, Berenguer Ravella, saig de la Cúria del veguer de Barcelona, també va autoritzar als administradors de l'hospital a prendre la pedra necessària per a la fàbrica de l'edifici (*Ibid.*, f. 89r [doc. B-9]). Igualment, el juny i juliol de 1404, el mestre de cases Francesc Maranyà, va vendre a l'hospital el dret d'extracció de dos talls de la seva propietat (*Ibid.*, ff. 130r, 139v-140r; ap. CASTEJÓN 2001, 259-260, 265-268, docs. 101, 105-107). Finalment, el desembre del mateix 1404, Pere Salgueda tornà a concedir permís per utilitzar la seva pedrera, a canvi de 13 florins d'or (*Ibid.*, vol. II (1404-1408), ff. 18v-19r [doc. B-12]).

²⁸⁸ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 61^v (doc. B-8). Al marge del salari per escairar les pedres, els quatre mestres també rebrien 2 florins d'or d'Aragó per la reparació o el lloguer de les eines. Igualment, s'establia una pena de 10 lliures, en cas d'incompliment del compromís.

Guillem Salonganyola, per 167 lliures.²⁸⁹ Tanmateix, el 13 de novembre de 1403, es pagaren 12 lliures, 7 sous i 8 diners al cavaller Ramon de Blanes, en concepte de 4130 pedres picades pel seu esclau.²⁹⁰

Al marge de la pedra, paral·lelament s'anaven obtenint altres materials indispensables per a l'evolució de la fàbrica. En aquest sentit, la fusta tenia un protagonisme destacat, ja que s'usava com a element estructural —bigues, jàsseres—, però també per a fer bastides, cintres per a l'elaboració d'arcs, etc. Les primeres referències daten de la fi de 1403, quan el veler Antoni Torra, va vendre dues fustes quarantenes a Garcia d'Estela, obrer de l'hospital, per 101 sous.²⁹¹ La longitud d'aquestes bigues —uns 8 m cadascuna—²⁹² és la mateixa que l'amplada de les naus de l'edifici, per la qual cosa, es devien usar bé com a element de cubrició, bé com a tirant horitzontal en el procés constructiu. Uns mesos més tard, el 27 de febrer de 1404, el fuster Antoni Fàbregues va rebre de part del prior Guillem Torró, una important suma de diners —92 lliures i 8 sous—, en concepte de la fusta que li havien comprat.²⁹³

Igualment important era la calç. Ja hem vist com, a mitjan 1401, s'havia adquirit una partida de 1132 quarteres, la més important que s'ha documentat fins al moment. En qualsevol cas no fou l'única. El 19 de febrer de 1403, es van comprar 500 quarteres més al rajoler Pere Tranyer —o Tranxer—, per 33 lliures, 6 sous i 8 diners, les quals es van subministrar en tres vegades.²⁹⁴ El 10 d'octubre, per la seva banda, Bernat Corts i el seu fill Jaume Corts, de la parròquia de Badalona, vengueren 2000 quintars de guix

²⁸⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 79r; ap. CASTEJÓN 2001, I: 232-233, docs. 77-77bis.

²⁹⁰ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 91v; ap. CASTEJÓN 2001, I: 246-247, doc. 89.

²⁹¹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 83v; ap. CASTEJÓN 2001, I: 239-240, doc. 81.

²⁹² Un quarantè o una quarantena, era una biga de 40 pams de longitud, equivalent a uns 8 m (ALCOVER-MOLL 1985, IX: 18).

²⁹³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 111v; ap. CASTEJÓN 2001, I: 253, doc. 95.

²⁹⁴ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 68, 87r; ap. CASTEJÓN 2001, I: 222-223, 240-241, docs. 68 i 82. Les primeres 200 quarteres, s'entregaren en el moment de subscriure el contracte de compra-venda; unes altres 200 per la festa de Pàsqua; i les 100 restants, per la Pentecosta.

per un preu total de 1000 sous —a raó de 6 diners el quintar.²⁹⁵ Al llarg d'aquest mateix any i, durant el 1404 i 1405, hi ha constància de l'obtenció de més calç.²⁹⁶

Aquesta adquisició continuada de materials demostra que l'activitat constructiva era molt intensa. Per aquest motiu, no és d'estranyar que a la fi del primers cinc anys de treballs, algunes parts del nou edifici estiguessin força avançades. L'evidència més clara, la tenim en l'elevat nombre de teules que es van començar a comprar a partir de mitjan 1403.²⁹⁷ El març de 1404, per exemple, Guillem Moreres es comprometé a proporcionar-ne 20 000, abans del 15 d'agost,²⁹⁸ mentre que un any després, el 14 de febrer de 1405, Bernat Rovira va rebre una comanda de 8000 teules més.²⁹⁹ Si donem un cop d'ull a l'edifici comprovem que, efectivament, les naus superiors es van resoldre amb una estructura a dues aigües recoberta de teules. Tot apunta, doncs, a què en aquests moments ja s'hauria finalitzat algun sector de l'hospital —tant en planta baixa com en el primer nivell—, i que, molt probablement, podríem identificar amb l'angle nord-oriental (làm. 150).³⁰⁰

EL CONTRACTE AMB EL FUSTER ANTONI FÀBREGUES

Tradicionalment s'ha relacionat la compra d'aquestes teules, amb un document, avui desaparegut, però del qual Josep Mª Roca en va publicar la

²⁹⁵ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 88r; cf. DANON 1967a, 22; VILARRUBIAS 1969, 12.

El quintar, és una unitat de pes que equival, aproximadament, a 41,5 kg (ALCOVER-MOLL 1985, IX: 63).

²⁹⁶ El maig de 1403, el rajoler Pere Antic proporcionà una quantitat indeterminada de calç (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 72v) i uns mesos més tard, el gener de 1404, es comprometé a satisfer unes 600 quarteres més (*Ibid.*, f. 104r).

²⁹⁷ La primera partida de teules l'havia expedit el rajoler Pere Antic el maig de 1403, encara que no s'especifica la quantitat (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 72v).

²⁹⁸ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 117r (doc. B-10).

²⁹⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), f. 29r (doc. B-14). En aquest cas, a més a més de teules, també es van comprar 8000 rajoles.

³⁰⁰ De fet, després de consultar amb diversos arquitectes, tots van coincidir en què el punt més aconsellable per iniciar un edifici de planta rectangular —que no es va aixecar de forma global—, era un dels seus angles. En aquest sentit, les evidències visuals, constructives i documentals, ens adrecen sense cap mena de dubte a aquesta cantonada nord-oriental.

transcripció íntegra el 1920. Em refereixo a un contracte signat el 15 de gener de 1405, entre l'administració de l'establiment —representada pel prior Pere Cardona—, i el fuster Antoni Fàbregues.³⁰¹ El pacte es dividia en dues parts. En primera instància, el citat A. Fàbregues es comprometia a tallar i escairar tota la fusta necessària per “cobrir la casa nova que ara se fa en lo dit spital”, de la mateixa manera en què s'havia fet en altres ocasions. Tot i que no s'especifica amb precisió el punt exacte on estava ubicada la “casa nova”, les característiques de les peces a realitzar —bigues, cabirons, taules, llistons—, ens porten a concloure que anaven destinades al cobriment parcial de les naus del primer pis, resoltes, com se sap, amb una estructura en fusta a dues aigües i revestiment de teules.

Aquesta ha estat, encertadament, la interpretació defensada fins ara per altres historiadors.³⁰² En qualsevol cas, tots han obviat la segona clàusula del contracte, en què s'encomanava al mateix Antoni Fàbregues, “armar e desarmar totes les voltes, çò és, de matraços demunt e deval cascun arch, soles, síndries, ponts, cavalls e totes altres coses necessàries al dit armament que de fuste se dege e s'haien fer, en aquella forma e manera que són stades armades aquelles voltes de la dita casa que vuy són cubertes”. El fet que es parli de “voltes”, ens remet directament als nivells inferiors de l'edifici, solucionats amb una successió de voltes de creueria rebaixades. Així doncs, l'àmbit d'actuació del fuster no es limitava al cobriment dels pisos superiors, sinó també al muntatge de les bastides i cintres per a l'execució d'algunes voltes de la planta baixa. Finalment, en la tercera clàusula contractual, la institució es comprometia a facilitar-li tota la matèria primera —fusta, claus, etc.— així com quatre ajudants. En canvi, s'afegia que el salari de qualsevol altra persona que participés a l'obra, aniria al seu càrrec. En total, Antoni Fàbregues percebria 230 florins, 100 al començament, 65 a la meitat del procés, i 65 més al final. Alhora, s'acordà que en cas de controvèrsia entre les dues parts, el mestre de cases Arnau Bargués actuaria en qualitat d'àrbitre. La intervenció d'A. Fàbregues es va perllongar durant uns anys. El

---

³⁰¹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), foli intercalat (doc. B-13); ap. ROCA 1920a, 128-130. Prèviament, en aquest mateix dia, les dues parts havien signat una concòrdia pel mateix motiu (*Ibid.*, f. 25v).

³⁰² MARTINELL 1935a, 125; DANON 1967a, 22; VILARRUBIAS 1969, 13-14; CASTEJÓN 2001, I: 74-76.

2 de març de 1405 rebé el primer pagament de 100 florins, per la qual cosa, a l'entorn d'aquesta data es devien iniciar els treballs.³⁰³ No hi ha constància de cap altra percepció monetària fins el 6 de febrer de 1408, quan va cobrar 60 lliures, 13 sous i 6 diners, pel mateix concepte.³⁰⁴ En darrera instància, l'última part —11 lliures— li fou entregada el 29 de gener de 1409.³⁰⁵

Més difícil de determinar, és l'espai que va quedar completament acabat en aquest moment. Sembla que les obres van continuar estant centrades en l'angle nord-oriental, ja que les estructures del cantó de migjorn de la mateixa crugia de llevant, com veurem, no es van enllestir en el seu nivell inferior fins el 1414, any en el qual encara s'estaven col·locant claus de volta.

LA CAPELLA-ESGLÉSIA DE L'HOSPITAL

Igual que en la resta d'hospitals medievals, el fet espiritual i religiós tenia un protagonisme destacat. Per aquest motiu, des d'un començament, una de les principals prioritats fou habilitar un espai que desenvolupés les funcions de capella, on s'hi poguessin dur a terme els oficis litúrgics i l'administració dels sagraments. Ja s'ha comentat com, mentre avançaven les obres del nou edifici, el centre hospitalari pròpiament dit estigué establert en l'antic hospital d'en Colom. D'antuvi, aquest comptava amb tres altars sota l'advocació dels sants Jaume i Felip, santa Barbàra i dels sants Simó i Judes, tal com consta en un inventari de 1372.³⁰⁶ En una concòrdia entre Guillem Carbonell —rector de l'església de Santa Maria del Pi—, i l'hospital de la Santa Creu, signada el 13 d'octubre de 1402, es varen delimitar les competències jurisdiccionals d'ambdues parts, especialment a propòsit de les almoines i altres retribucions obtingudes dels oficis celebrats en l'hospital.³⁰⁷ Es constata que aquestes celebracions tenien lloc en els tres

³⁰³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), f. 33v.

³⁰⁴ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), f. 138r.

³⁰⁵ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 25v (doc. B-18)

³⁰⁶ ACB, *Gratiarum*, vol. V, ff. 142 i ss.; ap. Roca 1921-1922, 7-20.

³⁰⁷ Aquesta concòrdia, celebrada en la sala del Trentenari, es troba en l'Arxiu de l'Obra de l'esmentada església parroquial, i fou transcrita i publicada íntegrament per Josep Mª Roca (1927-1928, I, núm. 6: 341-342). El motiu de la concòrdia venia originat pel fet que, l'hospital, estava emplaçat en la parròquia de Santa Maria del Pi.

altars de l'hospital d'en Colom, on tan sols hi podien acudir els malalts i pobres acollits en el centre, a excepció d'algunes festivitats, en què les portes restaven obertes a tota la població. En aquests casos, els emoluments s'havien de repartir entre l'hospital i el rector del Pi. De totes maneres, s'afegia que l'espai de culte no era suficient, i per aquest motiu es va acordar, amb el vistiplau del bisbe Joan Armengol i de Bartomeu Janer —patró de l'església del Pi—, “hedificar en aquell loch on los plaurà, dins los límits del dit hospital, una esgleya ab molts e diverses altars e ab son campanar o cluquer bo e convinent”.

No obstant aquesta resolució, no sembla que es fes res d'immediat, ja que paral·lelament es va decidir que la capella s'emplaçaria, en part, en l'antic edifici d'en Colom. Aquest fet implicava disposar d'unes estructures mínimament habilitades en el nou hospital, que permetessin el progressiu trasllat de funcions. La hipòtesi va prendre més força arran dels treballs de restauració executats a mitjan s. xx, que van permetre de recuperar l'estructura original i demostrar el reaprofitament de murs anteriors al s. xv.³⁰⁸ Així doncs, la capella fou resultat de la simbiosi d'una sèrie d'elements preexistents, pertanyents a l'hospital d'en Colom, i d'uns altres afegits a partir del moment en què el de la Santa Creu començà a ser operatiu.

L'empenta definitiva es produí el 1405, any que, com hem vist, coincideix amb la finalització dels primers sectors de l'establiment. El 27 de setembre, el rei Martí l'Humà atorgà els capítols i ordinacions per a la creació de la confraria de la Santa Creu, alhora que concretava el nombre d'altars —amb llurs respectives advocacions—, a erigir en la capella-església de la institució.³⁰⁹ En primer lloc, l'altar major dedicat a la Santa Creu se situaria en la capçalera. D'altra banda, al cantó de l'evangeli es col·locarien tres més, sota la invocació de la santa Trinitat, el sant Esperit i els sants Apòstols. De l'altra, a l'epístola n'hi hauria tres en honor a la Verge Maria, els sants Àngels i tots els sants. Finalment, el monarca autoritzava els administradors a fer més altars si així ho creien convenient i necessari, i establia que mentre duressin les obres, els oficis litúrgics se celebrarien en “los altars qui són en la capella

³⁰⁸ FLORENSA 1953, 17-18; VERRIÉ 1959, 55-59.

³⁰⁹ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2203, ff. 17r-20v; ap. ROCA 1920a, 110-121.

que és vuy en lo dit espital”. Aquesta clàusula, ens du a pensar que els tres altars de l’antic hospital d’en Colom es van respectar —als quals s’haurien afegit els set encomanats per Martí l’Humà—, o bé, que formaven part d’un espai separat.

Sigui com vulgui, l’execució d’aquestes obres no es devia portar a terme d’immediat i, pel que sembla, es van retardar fins al segon quart del s. xv, quan ja estaven finides les estructures bàsiques de l’edifici. A més a més, tampoc no està massa clar si, a la fi, es van erigir aquests altars en honor als sants esmentats. Al llarg d’aquesta centúria no tornem a tenir cap referència a propòsit de llurs respectives advocacions, però inventaris d’anys posteriors ens parlen d’un nombre superior d’altars. El de 1526–1533, recull els dedicats a la santa Creu, sant Jeroni, santa Eulàlia, sant Sever, la Mare de Déu, sant Ponç, santa Bàrbara, sant Antoni, santa Anna i sant Miquel.³¹⁰ En un altre de 1564 comprovem que, en alguns casos, la titularitat original s’havia desdoblada o canviada, de manera que al marge de l’altar major —el de la santa Creu—, es fa esment als de sant Gregori i sant Jeroni, santa Eulàlia i santa Margarida, sant Sever i sant Pacià, la Mare de Déu, sant Ponç, santa Bàrbara, santa Anna, sant Miquel, sants Simó i Judes, i, en darrer lloc, l’anomenada capella del sepulcre.³¹¹ Com veiem, tan sols els de la Mare de Déu i la santa Creu, es corresponen estrictament als encomanats per Martí l’Humà.

4.4.2 El primer hospital: 1406–1417

Aquest període estigué caracteritzat, com l’anterior, per una activitat constructiva molt intensa. Així, quan el 1417 s’aprovaren els estatuts que havien de regir el funcionament intern de la institució, és a dir, les primeres ordinacions, l’hospital ja comptava amb unes estructures arquitectòniques ben consolidades.

Tal com havia estat habitual fins aquell moment, es van seguir buscant fonts de finançament per fer front a les elevades despeses. La venda de censals i de qualsevol altra propietat de la institució *pro continuando opere*

---

³¹⁰ AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l’hospital*, núm. 2 (1530–1533), ff. 47v–48r.

³¹¹ AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l’hospital*, núm. 7 (1564), f. 43.

dicti hospitalis —segons paraules textuales—, fou una constant durant aquests anys.³¹² A aquests ingressos, a més a més, es van afegir d'altres de procedència reial. Així, el desembre de 1409,³¹³ Martí l'Humà autoritzà el pagament de 10 000 sous —que havia promès el 1401—,³¹⁴ i d'uns altres 5000, assignats pel seu fill Martí el Jove, rei de Sicília, poc abans de morir el juliol de 1409.³¹⁵

Igualment intensa fou l'adquisició de materials. El 7 de febrer de 1408, Pere Cardona, prior de l'hospital, va liquidar un deute pendent amb el rajoler Domènec Sanç, per la compra de calç i rajoles.³¹⁶ El 27 d'octubre d'aquest mateix any, un altre rajoler, Pere Tranyer —o Tranxer—, va vendre una partida indeterminada de calç, rajoles i teules, per un import de 6 lliures i 3 sous.³¹⁷ Més tard, el 31 d'agost de 1410, l'administració de l'hospital pagà al citat Domènec Sanç, 12 lliures, 13 sous i 4 diners, que se li devien pel subministrament de calç i rajoles, destinades a pavimentar un pati situat davant la sala on eren acollits els nens, així com per fer uns safareigs.³¹⁸ Un mes després, el 29 de setembre, Joan de Puig, arener, va rebre 11 sous per una provisió d'argila i sorra.³¹⁹ Tanmateix, també s'ha documentat la compra

---

³¹² Vegeu, entre altres, les notícies incloses a AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. II (1404-1408), ff. 77, 102, 130v-131r, 142v; vol. III (1408-1411), f. 41r; vol. V (1415-1420), ff. 4v, 8ov.

³¹³ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2325, ff. 41r-42r.

³¹⁴ ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2175, f. 20v.

³¹⁵ Recordem que aquests 15 000 sous, es van prendre dels drets dels ports i maresmes de Sicília.

³¹⁶ Domènec Sanç va percebre un total de 54 lliures, 18 sous i 6 diners, d'una quantitat inicial que no s'indica (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. II (1404-1408), f. 138v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 323-324, doc. 149).

³¹⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. III (1408-1411), f. 20r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 330, doc. 154.

³¹⁸ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. III (1408-1411), f. 78v (doc. B-20).

Tanmateix, el gener de 1411, se li va liquidar un altre deute de 7 lliures 13 sous, per calç i rajola per a la casa de Joan Girona, mort el 1410 i que havia instituit l'hospital com hereu universal dels seus béns. Per aquest motiu, aquell import es va carregar a la marmessoria del citat Joan Girona (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. III (1408-1411), ff. 111^v-112r).

³¹⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. III (1408-1411), f. 86r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 344-345, doc. 168.

de vi i figues seques,³²⁰ palla,³²¹ i altres productes indispensables per a la vida diària de la institució.

Efectivament, les obres de construcció van continuar centrades en les estructures de la cantonada nord-oriental, avançant en direcció sud. Bona mostra de la constant ampliació de l'edifici, fou l'adquisició de més cases i sobretot d'horts situades en les seves proximitats.³²² Alhora, s'ha pogut documentar la intervenció de diversos mestres de cases. En primera instància, el 25 de maig de 1408, Pere Salgueda es comprometia a realitzar 58 filades de cantons, per un import de 14 lliures i 10 sous,³²³ que va percebre en dos pagaments iguals, a mitjan 1409 i 1410.³²⁴ Altrament, el maig de 1409, va cobrar 8 lliures, 10 sous i 6 diners suplementaris, per una comanda de 28 filades més, no previstes en un inici.³²⁵ Pere Salgueda, és el mateix mestre de cases que, el 1402 i 1404, va vendre a l'hospital el dret d'extreure pedra d'uns talls que posseïa a Montjuïc.³²⁶ Aquesta circumstància ens planteja el dubte de si era un simple subministrador de pedra, o si bé, les 86 filades de cantons que se li van encarregar, les realitzà *in situ* a peu d'obra. El fet, però, que es parli de "filades" i no d'un nombre concret de carreus, dona més versemblança a la segona possibilitat, de manera que hauríem de qualificar d'activa, la participació de Pere Salgueda en l'obra de l'hospital. Una altra

---

³²⁰ El 19 de març de 1409, Pere Cardona, recaptador general de l'hospital, va pagar al botiguer Joan Ribes, 38 lliures i 15 sous, per vi de Gratallops, vi "de companya" i figues seques *ad opus infirmorum predicti hospitalis* (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 30v).

³²¹ El 28 de gener de 1411, es van pagar 8 lliures i 5 sous, al citat rajoler Domènec Sanç, per palla *ad opus dicti hospitalis in menses novembri proxime lapsi* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 112r).

³²² Antònia, per voluntat del seu marit el carnisser Jaume Ferrer, àlies Bordelet, reconeixia que Pere Cardona, prior de l'hospital, li havia entregat 10 lliures per un tros d'hort de la seva propietat, annex als murs d'aquest edifici, *pro construendo et faciendo ibi domos ad opus dicti hospitalis* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 133r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 354-355, doc. 179).

³²³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 5r (doc. B-16).

³²⁴ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), ff. 34v-35r, 62r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 334-335, 340, docs. 158 i 163.

³²⁵ (...) *et ex alia parte, soluistis michi octo libras, decem solidos et xex denarios eiusdem monete, precio quorum vo a me emistis, habuistis et recepistis viginti octo filadas de cantons* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 35r).

³²⁶ Vegeu AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 37v [doc. B-7]; vol. II (1404-1408), ff. 18v-19r [doc. B-12].

notícia interessant, fa referència a la cessió, per part del moler Bernat Ponç, de dos obrers que estaven sota el seu càrrec. El primer, es dedicaria durant 30 dies a extreure pedra de Montjuïc, d'una pedrera de la seva propietat. L'altre, en canvi, treballaria en la fàbrica de l'edifici pròpiament dita, 24 jornades laborals.³²⁷

Malauradament, però, l'ambigüitat de la informació que ens proporcionen els documents, ens impedeix identificar quines estructures concretes s'estaven executant. Un dels pocs aspectes que sí que s'han pogut confirmar, és que el gener de 1409 es van liquidar els 230 florins acordats contractualment amb Antoni Fàbregues el 1405, per al cobriment de part de la cantonada nord-oriental.³²⁸ En qualsevol cas, les obres no havien finalitzat de manera que, el 1410, el mestre de cases Gerard Vanover va subscriure una àpoca per valor de 77 sous, pel preu del material i per jornals treballats per ell i pel seu servent, en la col·locació de 300 teules en les cobertes de l'hospital.³²⁹ Al marge d'aquesta dada, ben poca cosa podem afegir, a excepció d'intervencions puntuals. A la fi del desembre de 1410, per exemple, el fuster Pere Dianet realitzava unes trunyes, és a dir, unes tanques de canyissos, en un lloc que no s'indica.³³⁰ Tanmateix, tres anys més tard el tornem a trobar treballant en les obres de la sala destinada a guardaroba,³³¹ al

---

³²⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 31^v (doc. B-19).

³²⁸ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 25^v (doc. B-18). Recordem que el contracte s'havia subscrit el 15 de gener de 1405 (doc. B-13).

³²⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 110^v (doc. B-23).

Un any més tard, el mateix Gerard Vanover apareix treballant, juntament amb uns altres mestres de cases i manobres que no s'esmenten, en la construcció d'un celler per una casa propietat de l'hospital situada a Montalegre (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 12r). Aquesta casa, havia donada a l'establiment, pel prevere i eremita Arnau de Torrevella, el febrer de 1409 (*Ibid.*, vol. III (1408-1411), ff. 26^v-27r).

³³⁰ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 109^v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 350, doc. 174.

³³¹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 76r.

Les competències del guardaroba, foren perfectament definides en les ordinacions de 1417. A ell li pertocava custodiar i controlar la roba dels malalts mentre restessin a l'hospital (v. AHSCSP, *Ordinacions de l'hospital general de la Santa Creu*, f. 8^v; ap. ROCA 1920a, XIX).

mateix temps que fabricà 29 puntals de fusta, *qui serviverunt in opere dicti hospitalis*.³³²

Arribats en aquest punt, a continuació, desglossaré individualment les principals obres dutes a terme en aquest període, de les quals sí que es pot establir la seqüència evolutiva, a partir de la documentació preservada.

LA CONTRACTACIÓ DEL CLAUSTRE: 1406

Un dels moments claus en l'evolució constructiva de l'hospital, com ja s'ha comentat, fou l'encàrrec de l'obra del claustre, el 1406, al mestre de cases Guillem Abiell. De planta rectangular, consta de tres crugies adossades al cos de l'edifici pròpiament dit, obertes al pati central mitjançant una successió d'arcades gòtiques de perfil apuntat, separades entre si per potents contraforts (làm. 125).³³³ Les galeries interiors, per la seva banda, són cobertes amb diferents trams de volta de creueria, també apuntades. Tot i que encara conserva el seu aspecte original, modificacions practicades al llarg dels segles, han alterat puntualment algunes parts. Així, el darrer tram del braç oriental fou paredat (làm. 127), mentre que el seu oposat, al cantó occidental, i l'immediatament posterior, quedaren embeguts per la farmàcia, construïda al s. XVII (làm. 128 i 132). En darrera instància, cal tenir present que l'ala septentrional, fou totalment desmuntada i reconstruïda en el transcurs de les restauracions de mitjan s. XX, degut a l'evident risc de runa. Aprofitant aquesta intervenció, al damunt d'aquest mateix sector, es va afegir una galeria de servei de la biblioteca,³³⁴ que més tard seria remoguda (làm. 125).

El 6 de juny de 1406 es varen signar, primer la concòrdia³³⁵ i després el contracte d'obra,³³⁶ entre el citat Guillem Abiell i el prior de la institució,

³³² AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 89v.

³³³ Els contraforts de la crugia oriental, en un principi, presentaven un coronament esglaonat, que posteriorment seria eliminat amb l'afegit d'un sobrecos de maons (làm. 127).

³³⁴ FLORENSA 1959a, 339.

³³⁵ *Instrumentum promissionis e convencionis fermatum inter venerabilem Petrum Cardona, presbiterum, priorem hospitalis Sancte Crucis Barchinone, et Guillelmum Abiell, magistrum domorum, civem Barchinone. Est in cedula* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), f. 88v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 310-311, doc. 139).

Pere Cardona. Tot i que el contracte original ha desaparegut, afortunadament comptem amb la transcripció íntegra, publicada per Josep Mª Roca el 1920.³³⁷ Es tracta d'un document de gran importància, atès que s'hi van especificar els capítols que havien de regir la consecució de l'esmentat claustre, és a dir, els elements a construir, el subministrament de materials i els salaris. L'obra contractada, però, sols afectava a aproximadament la meitat de l'actual claustre, corresponent al sector nord-oriental que, com hem vist, fou el que va centrar els esforços de la fàbrica entre 1401 i 1405 (làm. 150).

En primer lloc, s'encomanaren a Guillem Abiell deu pilars "en la manera que són començats", fet que testimonia que, d'una o altra manera, els treballs ja s'havien iniciat amb anterioritat. Cada pilar, a més a més, hauria de tenir una alçada de "sis filades de peu dret", damunt de les quals es col·locarien dos capitells decorats amb motius vegetals i tres "represes" o permòdols d'on, presumiblement, arrencarien els faxons i els creuers de la volta de la galeria interior. A continuació, es disposaria un entaulament al voltant de tots els pilars i, a sobre, pel cantó intern del claustre, tres filades de sarges o salmers,³³⁸ i sis filades més de dovelles fins completar tots els arcs que donaven directament al pati. D'altra banda, els formers serien de pedra, a excepció dels recolzats sobre el mur de l'hospital pròpiament dit, que es farien de guix.³³⁹ Quant al sistema de cubrició, els faxons es realitzarien amb un nombre aproximat de 16 cantons o dovelles, els quals delimitarien un total de deu trams de volta de creueria, amb els seus corresponents nervis, plementeries i claus de volta. En darrera instància, s'establí la realització d'ampits, pavimentar el terra i finalitzar els deu pilars esmentats al començament.

---

³³⁶ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), foli intercalat (doc. B-15). En cas d'incompliment de contracte per alguna de les dues parts, es va establir una indemnització de 25 lliures.

³³⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), foli intercalat (doc. B-15); v. ROCA 1920a, 130-132.

³³⁸ Una sarja, és una pedra corbada emprada per marcar l'inici d'un arc o una volta ALCOVER-MOLL 1985, IX: 756), és a dir, un salmer.

³³⁹ Tot i les restauracions, en efecte, s'observen restes de guix com a part integrant d'alguns d'aquests formers.

Pel que fa als materials, l'hospital seria l'encarregat de subministrar-los en la seva totalitat. En aquest sentit, hi havia una sèrie d'elements que ja estaven preparats: 34 peces de pedra picada per als pilars, i els nervis de les voltes, que es guardaven dins d'un tancat. Igualment, es posaria a la seva disposició tots els carreus emmagatzemats a l'edifici que fossin necessaris, així com les cintres i resta de bastides de fusta, i es proporcionarien diverses provisions de calç, rajola, guix, arena i argila. Guillem Abiell, en contrapartida, cobraria un salari de 450 florins d'or, a percebre en pagaments de 90 florins cada cop que finalitzés, completament, dos trams de volta, i així fins a cloure tota l'obra.

Com hem indicat, el sector de claustre realitzat sota la direcció de Guillem Abiell, és el corresponent a l'angle nord-oriental, amb excepció del primer tram —el situat a l'esquerra segons s'entra per l'accés septentrional— que pertany a una segona fase. Efectivament, comprovem que les clàusules i capítols establerts en el contracte, estan perfectament definides en l'obra executada: l'alçada dels pilars, el nombre de dovelles dels arcs faxons, els deu trams de volta de creueria previstos, etc., s'adiuen, sense cap variació, amb els números i característiques acordades. En canvi, no podem dir el mateix de la decoració, ja que si bé s'havia establert que els capitells reproduïrien sols motius vegetals, a la fi serviren de marc arquitectònic per a una interessant sèrie de busts femenins i masculins, combinats amb fulles carneses, que ja fa temps es van associar a la mà de l'escultor Jordi de Déu. Pere Beseran, a qui devem aquesta atribució, el féu responsable dels cinc capitells correguts corresponents als trams numerats del 15 al 19 (làm. 149).³⁴⁰ Els dos restants (números 21–22), per la seva banda, foren refets per un escultor modern en el transcurs de les restauracions de mitjan s. XX, mentre que el de l'angle nord-est —amb un profeta—, fou relacionat d'antuvi a la figura de Pere Joan o del seu germà Antoni Joan, fills del citat Jordi de Déu.³⁴¹

En aquesta mateixa línia, caldria esmentar les claus de volta, les quals, tradicionalment no han despertat l'interès dels investigadors. Tampoc aquí

---

³⁴⁰ BESERAN 1988, 61–72.

³⁴¹ El primer en vincular aquest capitell a Pere Joan o Antoni Joan, fou Adolf Florensa (1962, 16), opinió més tard confirmada per F. A. Vilarrubias (1969, 14–15).

no resoldrem aquest deute històric, si bé, com ja va indicar Joan Ainaud, tot apunta a què foren realitzades per algun dels mestres inscrits dins la renovació plàstica iniciada a la fi del s. XIV, amb la consecució del cor de la catedral de Barcelona dirigit per Pere Sanglada (làm. 149).³⁴² Pel que fa a l'ala de llevant, no totes aquestes claus són originals. Així, les dels trams numerats del 15 al 18 deuen pertànyer a les restauracions de mitjan s. XX. Per contra, sí que corresponen al començament del s. XV la resta, on s'hi representen la Dormició de la Verge, l'Epifania, la Nativitat i l'Anunciació (làm. 144). Quant a la crugia septentrional, els trams d'aquest període són els nùms. 12–13, amb dues figures santificades, una masculina i l'altra femenina. La primera, reproduïx un personatge eclesiàstic, flanquejat per tres tiars —símbol de la tripe corona papal—, el qual sosté una mitja lluna amb la mà dreta i que, tot i l'excepcionalitat iconogràfica, podria tractar-se d'una imatge del papa Benet XIII —el papa Lluna—, un dels grans impulsors de l'hospital des de la seva fundació.³⁴³ La segona clau, en canvi, conté una santa entronitzada (làm. 144).

Quant a la cronologia exacta en què tingueren lloc les obres del claustre, no està massa clar si es varen iniciar just després de la signatura del contracte, el 1406. La lògica ens diu que sí, més encara si tenim en compte el material constructiu que s'havia preparat. No obstant això, Guillem Abiell no va percebre cap honorari fins l'octubre de 1412. Se li pagaren 10 lliures i 19 sous en concepte de setze jornals, i d'uns altres vint-i-cinc, a complerts per un tal Pere Gabiol i un esclau.³⁴⁴ Malauradament, no es diu res a propòsit dels treballs realitzats. Alhora, la quantitat rebuda tampoc no s'adiu amb l'estipulat al contracte —cinc rebuts per valor de 90 florins—, en el

---

³⁴² AINAUD 1971, 45. Sobre el cor de la catedral barcelonina, v. TERÉS 1987a. En aquest sentit, a tall d'hipòtesi podem avançar el nom de Llorenç Reixac, col·laborador de Sanglada en el citat cor de la catedral de Barcelona i que, com veurem més endavant, va esculpir almenys dues claus de volta per una nau interior de l'hospital el 1414.

³⁴³ Efectivament, en el cas de confirmar-se la interpretació del papa Lluna, estaríem davant d'una representació iconogràfica certament estranya en el repertori d'aquest pontífex.

³⁴⁴ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411–1415), f. 42v (doc. B-24).

Aquest mateix dia, l'1 d'octubre de 1412, Pere Agramunt, recaptador general de l'hospital, va retornar al propi Guillem Abiell 50 florins, que havia prestat al prior Pere Cardona (*Ibid.*, f. 42v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 359, doc. 184).

qual, a més a més, s'havia deixat clar que Guillem Abiell cobraria uns honoraris fixos a preu fet, i no pel nombre de dies intervinguts. A partir d'aquestes desavinences, s'ha plantejat la possibilitat que entorn a 1411 s'hauria iniciat una segona fase en l'erecció del claustre, a la qual correspondria aquest pagament.³⁴⁵ Es tracta d'una possibilitat factible, però hem de tenir present que a partir d'aquest moment, Guillem Abiell va cobrar diversos imports en concepte de diferents obres que no s'especifiquen i que no tenien perquè estar relacionades forçosament amb el claustre, ja que llavors desenvolupava el càrrec de mestre major de l'hospital. Així doncs, aquelles 10 lliures i 19 sous, li podrien haver estat entregades per qualsevol tipus d'actuació. De fet, les obres del claustre es devien portar a terme a mesura que avançava la construcció dels nivells inferiors de la crugia oriental que, com veurem més endavant, no es va finir del tot fins entorn el 1414.

En un altre ordre de coses, Cèsar Martinell va subratllar que en un principi, no s'havia previst l'erecció de cap claustre.³⁴⁶ L'autor plantejava aquesta hipòtesi sense fonamentar-la en cap evidència, i de fet, no sembla massa versemblant, sobretot si intentem imaginar-nos l'aspecte del pati interior de l'hospital sense l'existència de les galeries claustrals, que hauria donat com a resultat un edifici excessivament pesat (làm. 125 i 129). Sigui com vulgui, sí que s'observa una certa manca de planificació. El sector realitzat per Guillem Abiell, el nord-oriental, es va recolzar directament sobre els murs de l'hospital, els quals s'havien reforçat amb potents contraforts. La presència d'aquests elements obligà a posar en pràctica una solució no massa feliç, que afectà negativament a l'efecte final de les voltes de creueria, els nervis de les quals queden lleugerament desplaçats a un costat, en relació a l'eix central marcat pel vèrtex dels arcs faxons (làm. 126-127). Aquest defecte visual, que lògicament no va agradar, motivaria més tard un canvi constructiu en la resta de la crugia septentrional i en tota l'occidental, mitjançant la supressió dels contraforts i la realització de murs més gruixuts, beneficiant així una perspectiva axial i simètrica de les

---

³⁴⁵ CASTEJÓN 2001, I: 81.

³⁴⁶ MARTINELL 1954, 4. L'opinió d'aquest autor, posteriorment, també seria secundada per Adolf Florensa (1959b, 62).

naus del claustre (lám. 126 i 128). Amb aquest objectiu, per exemple, es va destruir parcialment el darrer contrafort del braç nord, per tal que s'hi pogués recolzar sense cap problema un dels nervis de la volta d'aquest tram, lloc que marca el punt d'inflexió arquitectònic i visual, entre els dos sistemes posats en pràctica.

Aquesta circumstància ens du a plantejar encara una altra qüestió. Pere Beseran, en el seu article sobre els capitells esculpits per Jordi de Déu, desestimà que l'ala nord del claustre s'hagués executat en el s. xv, tot retardant-la al començament del s. xvi.³⁴⁷ L'argument prenia encara més solidesa en observar la decoració dels capitells dels pilars d'aquest sector, els quals s'adiuen a l'estil d'aquesta mateixa època. Amb tot, cal precisar que el primer tram (núm. 13), sí que pertany a la fàbrica del quatre-cents. D'una banda, així ho confirma la presència del contrafort, malmès en continuar-se la resta del claustre. De l'altra, la clau de volta amb la iconografia del papa Lluna i la pròpia solució escultòrica de la mateixa, ens remet al s. xv. Quant als capitells, en canvi, potser podríem parlar d'una modificació practicada al cinc-cents, coincidint, precisament amb l'alteració d'aquell element de reforç.

Al marge d'aquestes consideracions, és obligat establir una mínima comparació amb altres conjunts claustrals de l'època. Un dels que ofereix més nexes d'unió és el de l'antic monestir de Santa Maria de Jerusalem de Barcelona (contractat, pel que sembla, el 1468).³⁴⁸ Igual que el de la Santa Creu, tots dos es varen apuntalar amb potents contraforts. No es tracta d'un sistema excepcional, ans al contrari era l'habitual quan les galeries interiors es

---

³⁴⁷ BESERAN 1988, 62.

³⁴⁸ Pel que sembla, les obres s'haurien iniciat el 1468, com es desprèn de la carta de pagament signada el 22 de novembre d'aquest any, pel mestre de cases Bartomeu Mas i a favor del mercader Gaspar Montmany, a compte del preu estipulat per a la realització del claustre d'aquest monestir (AHPB, *Protocol Notarial*, not. Antoni Vilanova, reg. 165/46 (1468-1469), [26 nov. 1468]; ap. MADURELL 1948a, 153, doc. 9). Al marge d'aquesta notícia, no en tenim cap altra a propòsit de l'evolució dels treballs, si bé se sap que Bartomeu Mas, encara hi treballava el 1494.

El 1868, el claustre, igual que els dels monestirs de Santa Maria de Jonqueres i Santa Maria de Montsió, va ser traslladat des del seu emplaçament original a una nova ubicació. Actualment es troba en el convent dels Pares Missioners del Sagrat Cor de Jesús i col·legi de Sant Miquel, al carrer Rosselló de Barcelona. En un principi, la seva planta era quadrada, amb dos cossos de galeries superposades, encara que tan sols es van arribar a reconstruir tres dels seus costats.

cobrien amb volta de creueria de pedra, com veiem en les crugies del s. XIII dels claustres dels monestirs de Poblet i Vallbona de les Monges, de la catedral de Tarragona, etc. En qualsevol cas, aquells contraforts són exageradament grans, circumstància que denota una certa desconfiança per part dels constructors, preocupats en assegurar, d'una forma quasi obsessiva, l'estabilitat i fermesa de l'obra. Amb el pas del temps aquesta obsessió no va desaparèixer, i ja fos per precaució o per una voluntat de perpetuar un sistema arquitectònic i visual acceptat, el fet és que es continuà recorrent a aquest recurs en claustres més tardans, com els dels convents de Sant Agustí Vell de Barcelona (datat al darrer quart del s. XV i primera meitat del s. XVI), i de Sant Bartomeu de Bellpuig (segon quart del s. XVI).³⁴⁹

Aquesta desconfiança a l'hora de resoldre de manera efectiva la consolidació estructural de les galeries amb volta de creueria en pedra, contrasta amb les solucions practicades en altres claustres catalans, emprades ja des del s. XIV i que tingueren gran èxit al llarg del s. XV. Em refereixo als anomenats "claustres de mur prim", segons la definició proposada per Alexandre Cirici.³⁵⁰ Sota aquest apel·latiu s'engloben una sèrie d'espais que, sistemàticament, van recórrer a una fórmula constructiva estereotipada: galeries d'embigat de fusta pla, obertes al pati central mitjançant successions d'arcades apuntades, sostingudes per columnes disposades sobre un ampit. Aquesta homogeneïtat, era encara més evident pel caràcter seriat de columnes, bases i capitells, provinents, en la majoria dels casos, dels tallers de Girona.³⁵¹ En el cas de l'hospital, si s'hagués seguit aquest sistema, s'hauria evitat el defecte visual de la volta de creueria.

---

³⁴⁹ Sobre aquests convents i els seus respectius claustres, v. CARBONELL BUADES 1994; 1996 127-138.

³⁵⁰ CIRICI 1979, 49.

³⁵¹ Les columnes, habitualment, presenten una secció quadrilobulada, i són rematades per capitells, concebuts com una mena de síntesi geometritzada del corinti, amb un o dos registres de fulles, i coronats per un àbac, decorat per roses o motius heràldics. Finalment, les bases tenen la forma de coixins quadrifoliats, amb una bola en cadascun dels angles. Tots aquests elements, sovint es tallaven amb pedra numulítica de Girona. De fet, aquí hi havia una indústria urbana especialitzada en el treball i fabricació de materials destinats a la construcció, que s'exportaven, per terra i mar —des dels ports de Sant Feliu de Guíxols i Roses—, arreu de Catalunya i també a altres indrets de la Península i del sud d'Itàlia (v. ESPAÑOL 1999, 77-127).

Ja per acabar, en el transcurs d'una de les intervencions de restauració dels terrats del sobreclaustrer a la fi de la dècada de 1970, es va poder comprovar que en el reompliment de les voltes, com era habitual, s'havien utilitzat peces de ceràmica, procedents d'excedents de producció, o bé d'altres de trencades, inservibles o de poca qualitat.³⁵²

LA PRIMERA FARMÀCIA: 1413

La farmàcia era una de les dependències essencials de l'hospital. Aquí s'emmagatzemaven les medicines indispensables per a la vida diària de la institució, que els metges administraven entre els malalts. Des d'un principi ja es devia habilitar algun espai amb aquesta fi. Així, almenys des del setembre de 1404, es té constància de l'existència del càrrec de farmacèutic.³⁵³

En qualsevol cas, cal insistir que devia tractar-se d'una estança provisional. L'11 d'octubre de 1413, Francesc Adrover, ciutadà de Barcelona que es trobava malalt a l'hospital, va donar a Pere Agramunt, recaptador general de la institució, una casa de la seva propietat al carrer d'en Roca, per tal que l'import obtingut de la seva venda es destinés a les obres de construcció de la farmàcia.³⁵⁴ Atesa la manca de referències anteriors, és difícil determinar si les obres ja s'havien iniciat. Sigui com sigui, poc després de la donació del citat F. Adrover, es documenten els primers pagaments per la realització de feines *in domu apothecarie, que noviter fuit facta in*

---

³⁵² L'ús de la ceràmica en el reompliment de voltes, fou una tècnica utilitzada d'antuvi pels romans, i perpetuada al llarg de la història. Degut a les seves qualitats intrínseques de volum i resistència, les peces de ceràmica eren certament adients, ja que a més de permetre un recobriment ràpid, en ser buïdes pesaven poc i feien disminuir les tensions i pressions derivades de la pròpia volta. A propòsit dels fragments trobats a l'hospital, v. BASSEGODA NONELL 1978.

³⁵³ El 30 de setembre del citat 1404, consta com a farmacèutic un tal Guillem Sabat (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. II (1404-1408), f. 6) càrrec que encara ostentava el 1406 (*Ibid*, f. 89). Ràpidament, però, va ser substituït per Joan Camps qui, el 30 de novembre de 1408, va rebre 38 lliures i 10 sous, en concepte de salari de dos anys i quatre mesos per desenvolupar aquesta feina (v. Id. vol. III (1408-1411), f. 17r). Més tard, el març de 1410, es documenta a un tercer farmacèutic, Gabriel Simó (*Ibid*, f. 55r).

³⁵⁴ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. IV (1411-1415), f. 96r (doc. B-25).

dicto hospitali,³⁵⁵ que ja estava totalment finalitzada el 1417, com s'especifica en les ordinacions aprovades aquest any.³⁵⁶

D'altra banda, una notícia sense data, però pertanyent al marge 1425-1431, ens permet aclarir que la farmàcia es trobava situada a la banda del carrer d'en Cervelló. Tot i que no s'especifica, és possible que es tractés d'un petit espai independent, annex a l'hospital pròpiament dit.³⁵⁷

CONDICIONAMENT DE LA INFERMERIA DE LES DONES: 1414

La fàbrica avançava amb rapidesa i, al començament de 1414, ja s'havia acabat per complet l'anomenada infermeria o sala de les dones. En aquest sentit, el 20 de març, Antoni Oliver, recaptador general de l'hospital i, en nom dels administradors, autoritzà l'obrer de la institució, Garcia d'Estela, a esmerçar les 100 lliures que havia dipositat a la Taula de Canvi *in reparacionem et mundationem domorum dominarum infirmarum dicti hospitalis*.³⁵⁸ Tot i que l'ús del terme *reparacionem* ens podria fer pensar en què calia arreglar o reparar algun desperfecte, no sembla que es pugui argumentar cap mena de problema estructural. En realitat, es tractava de renovar i condicionar aquest espai per a la seva utilització immediata.

Així, tan sols dos dies després, es liquidava un deute de 8 lliures i 11 sous amb el fuster Francesc Colomer, qui havia tallat una sèrie de fustes i cabirons per a la realització de llits per aquesta sala. A més a més, el fet que part d'aquest import fos per un batedor per la porta que donava al convent de la Mare de Déu del Carme, ens permet afirmar que la infermeria de les dones estava emplaçada en el nivell inferior de la meitat oriental de la nau

³⁵⁵ El 25 de novembre de 1411, el fuster Pere Dianet subscriu una àpoca per valor de 23 lliures i 11 sous, per obres en la farmàcia (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 102r).

³⁵⁶ En concret, es diu: "Com en lo dit hospital sia stada construhida e ordonada una casa o obrador d'especiayria" (v. AHSCSP, *Ordinacions de l'hospital general de la Santa Creu*, f. 18v; ap. Roca 1920a, xxxiii).

³⁵⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. VII (1425-1431), foli intercalat; ap. CASTEJÓN 2001, II: 410, doc. 234. La notícia fa esment a l'establiment d'un cens de 3 morabatins sobre unes cases amb hort propietat de l'hospital, "les quals són detràs lo dit spital e obren al carrer d'en Cervelló."

³⁵⁸ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 110v (doc. B-26).

septentrional, única part de l'edifici construïda en aquells moments situada just davant d'aquell conjunt conventual (làm. 150).³⁵⁹ D'altra banda, s'encomanaren altres feines de fusteria a Pere Dianet i els seus ajudants, en concret, la fabricació de 3 llits i 16 bancs de llit.³⁶⁰ Alhora, Bartomeu Fuster i uns altres fusters col·laboradors —un tal Antoni i Bartomeu Barrida—, s'encarregaren de polir i donar l'acabat final a aquests mateixos llits.³⁶¹

Paral·lelament es van haver de fer una sèrie d'intervencions, adreçades al condicionament definitiu de la sala. En primer lloc s'adquiriren 30 quintars de guix,³⁶² presumiblement per a l'enlluït de les parets interiors. Tanmateix, els rajolers Domènec Sanç i Oliver Bretó van vendre un total de 112 quarteres de calç i 600 rajoles, amb destí a la pavimentació d'aquest espai.³⁶³ L'execució material d'aquestes obres fou dirigida pel mestre de cases Guillem Abiell, qui comptà amb l'ajut dels també mestres de cases Bernat Estrany, Bartomeu Samora, Miquel Riugall, Guillem Roure, Pericó, Bartomeu Rainers i Jaume Cabrer, així com dels manobres Joan Bartomeu, Joan de Lisboa, Rodrigo, Pere Serra i Joan Passallo, i, en últim lloc, d'uns tals Antoni i Joan, mosso i esclau respectivament, del citat Guillem Abiell.³⁶⁴

En total es van invertir les 100 lliures que hem apuntat, i un suplement de 22 lliures, 7 sous i 9 diners que, el citat Garcia d'Estela, va rebre del

---

³⁵⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 111^v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 371-372, doc. 198.

³⁶⁰ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 113^v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 374-375, doc. 201. Es diu que el fuster Pere Dianet, va rebre 10 lliures, 12 sous i 6 diners, pel material i per diversos treballs fets per ell i els seus mossos, *in reparando domos dominarum dicti hospitalis*, durant divuit dies.

³⁶¹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 115; ap. CASTEJÓN 2001, II: 377-378, doc. 204.

³⁶² El guixaire Gabriel Sabater, reconeixia que l'obrer Garcia d'Estela, li va pagar 90 sous per la venda de 30 quintars de guix —a raó de 3 sous el quintar—, per a l'obra de l'hospital. Tot i que no s'especifica que eren per a la infermeria de les dones, el fet que s'indiqui que aquells 90 sous es van agafar de les 100 lliures ingressades en la Taula de Canvi per Antoni Oliver, confirma la seva destinació (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 111^v).

³⁶³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 114^v. Tot i que no s'especifica pròpiament que aquest material anava destinat a la infermeria de les dones, el fet que es compressin amb les 100 lliures dipositades a la Taula de Canvi, confirma la seva finalitat, a diferència del plantejat en altres estudis (v. CASTEJÓN 2001, I: 92).

³⁶⁴ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), ff. 115^v-116^r (doc. B-27).

recaptador general, Antoni Oliver, i del procurador Pere Agramunt, el 30 de març de 1414.³⁶⁵ Aquesta data, d'altra banda, correspondria a la finalització completa dels treballs practicats en la sala.

OBRES A LA "SALA GRAN": 1414-1415

El 1414 fou un any caracteritzat per una intensa activitat constructiva. Al marge del condicionament de la infermeria de les dones, que hem identificat amb la meitat oriental de la crugia nord de l'edifici, també es va intervenir en l'anomenada "sala gran". L'espai conegut amb aquest apel·latiu, no pot ser un altre que el nivell inferior de la nau de llevant, tal com es desprèn d'algunes evidències documentals.

El 19 de maig de 1414, l'obrer de l'hospital, Garcia d'Estela, va comprar tres claus de volta al picapedrer Berenguer Samunta —o Samanta—, destinades a la "sala gran".³⁶⁶ Pocs dies després, el 3 de juny, es van pagar 55 sous al fuster Bartomeu Palomeres, que se li devien per quatre fustes de pi que havia tallat per armar les voltes de la mateixa sala, és a dir, per fer les cintres corresponents.³⁶⁷

Ambdues notícies foren donades a conèixer per F. A. Vilarrubias, tot i que les interpretà de forma incorrecta.³⁶⁸ L'autor plantejava la possibilitat que es referien a l'acabament de la nau septentrional, fet del tot descartable, atès que aquest sector, com hem vist, era el que es coneixia com infermeria de les dones. Però la prova més clara, la tenim en una època subscripta el 9 de juliol de 1414, entre el citat Garcia d'Estela i l'escultor barceloní Llorenç Reixac. Aquest, reconeixia el pagament de 33 sous per esculpir i pintar dues claus de volta —presumiblement comprades a Berenguer Samunta— amb les imatges de sant Pere i sant Pau.³⁶⁹ N. Castejón va apuntar que aquestes

---

³⁶⁵ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 117r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 379-380, doc. 206.

³⁶⁶ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 119v (doc. B-28). El preu de les tres claus, fou de 20 sous.

³⁶⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 121v (doc. B-29).

³⁶⁸ VILARRUBIAS 1969, 14.

³⁶⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 123v (doc. B-30).

claus s'haurien col·locat al claustre.³⁷⁰ No obstant això, si observem els personatges i escenes de totes i cadascuna de les claus de les seves galeries, comprovem que no n'hi ha cap amb la representació d'aquells apòstols. Per contra, dos trams de volta de creueria de la nau inferior de llevant, corresponents a l'extrem més meridional (números 27 i 28; làm. 149), sí que estan coronats amb sengles claus ornamentades amb les figures de sant Pere i sant Pau (làm. 142). Aquesta circumstància ens permet situar el punt exacte on s'estava treballant en aquest moment i identificar, sense cap mena de dubte, aquest sector com la "sala gran".

La troballa d'aquesta referència mereix un comentari a banda. La formació escultòrica de Llorenç Reixac tingué lloc a l'empresa del cor de la catedral de Barcelona, al costat de Pere Sanglada, on és documentat des de 1394. Ràpidament va mostrar molt bones aptituds i, a partir d'aquell moment esdevingué un mestre força sol·licitat.³⁷¹ El seu nom és esmentat amb freqüència en els *Llibres d'obra* de la seu barcelonina corresponents als primers anys del s. xv. A partir d'aquí, sabem que va realitzar alguns capitells, possiblement destinats al claustre (1403-1405), i que participà en l'ornamentació de la porta de la sala capitular (1407-1408) i en unes petites claus situades en la confluència dels nervis de les trompes de la base del cimbori, així com en el corredor o trifori que l'envolta (1422).³⁷² El 1430, per encàrrec del bisbe Francesc Climent Sopera, féu un frontal de pedra ornamentat amb els signes de la Passió, única obra documentada i conservada que se li coneixia. Tot i que no es tracta d'una peça excessivament reeixida, el fet que hagués estat encomanada directament pel citat prelat, dugué a Rosa Terés a identificar Llorenç Reixac amb l'anònim escultor del bisbe Sopera, a qui se li han atribuït dos escuts sostinguts per àngels tenants, amb l'heràldica de Sopera i el capítol, que es troben, respectivament, en l'antiga capella de sant Climent i en la de les Fonts

---

³⁷⁰ CASTEJÓN 2001, I: 92.

³⁷¹ Vegeu TERÉS 1987a, 25.

³⁷² TERÉS 1987b, 172-176; 1994, 395-398, 406. Pel que fa a la intervenció en la base del cimbori, s'havia atribuït la seva execució als Claperós, els quals, efectivament van participar-hi, si bé en un segon terme (v. AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, I: 58).

Baptismals de la catedral de Barcelona.³⁷³ Finalment, el 1439 tornà a treballar en els capitells del claustre, en el que constitueix l'última notícia en què apareix documentat.

A aquest repertori, doncs, cal afegir les dues claus de volta de l'hospital les quals adquireixen un protagonisme destacat, per quant són les primeres mostres figuratives relacionades directament amb la mà de Reixac. El frontal del bisbe Sapera no permetia establir cap discurs relatiu a l'estil, qualitats o manera de treballar d'aquest imaginari, però en canvi, a partir d'ara sí que disposarem d'un punt de referència més adient. Tanmateix, es podrà concretar la seva més que possible participació en altres claus de la pròpia nau inferior oriental de l'hospital, i, inclús, en la galeria del claustre d'aquest sector.³⁷⁴ De fet, la documentació ens el defineix clarament com un mestre especialitzat en elements decoratius de petit format, com ara escuts, claus de volta, capitells, etc. El conjunt d'aquestes circumstàncies, a més, ens condueixen novament a identificar-lo amb l'escultor anònim del bisbe Sapera, tot emmarcant-lo com un dels artífexs que, des d'un segon pla, va contribuir a la renovació plàstica del cinc-cents.

Deixant de banda la figura de Llorenç Reixac i prosseguint el discurs de l'evolució constructiva de l'edifici, sabem que les obres es van perllongar, almenys, fins el juny de 1415. El dia 10 d'aquest mes, Garcia d'Estela va rebre del recaptador general, Miquel Canals, 336 lliures i 2 sous, corresponents a les despeses derivades dels treballs realitzats durant aquell any en l'esmentada sala. Alhora, s'afegia que d'aquesta quantitat, 27 lliures i 10 sous, ja se li havien avançat el 21 de novembre de 1414.³⁷⁵ De fet, al llarg del primer semestre de 1415, es van adquirir importants partides de materials amb destí a aquest espai. En primer lloc, el 10 de gener, el rajoler Domènec Sanç va percebre 18 lliures per la venda de 5000 rajoles de

---

³⁷³ TERÉS 1994, 406. Agustí Duran i Sanpere (1955, 370–371) ja havia parlat d'aquest escultor anònim sense concretar cap nom, tot considerant-lo autor de l'escultura de la base del cimbori, d'alguns capitells del claustre —on també hi participà Llorenç Reixac— i d'un escut de la capella claustral de la Puríssima Concepció.

³⁷⁴ Pel que fa a les claus de la nau inferior de llevant, al marge dels sants Pere i Pau, presenten una plàstica certament semblants les corresponents als trams 21–26 (làm. 141–143).

³⁷⁵ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. V (1415–1420), f. 17v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 391–392, doc. 218.

pavimentació i per 36 quarteres de calç.³⁷⁶ Pocs dies després, la vídua del rajoler Joan Ferran, cobrava 12 lliures, 9 sous i 2 diners, per 2400 rajoles més, i per unes altres 74 quarteres de calç.³⁷⁷ Paral·lelament, el rajoler Bartomeu Cebrià, reconeixia haver rebut de Garcia d'Estela, 11 lliures i 10 diners, que se li devien per 2000 rajoles i 70 quarteres de calç.³⁷⁸ En darrera instància, el primer d'agost del mateix 1415, Bernat Corts es comprometia a subministrar a l'hospital 300 quintars de guix. D'aquestos, 60 ó 70 els hauria d'haver entregat per la festa de la Mare de Déu d'Agost, i la resta, durant el mes de setembre. El preu de la comanda fou de 15 lliures.³⁷⁹

CONCLUSIONS: L'HOSPITAL EN TEMPS DE LES PRIMERES ORDINACIONS (1417)

El 1417, fou un any fonamental en l'evolució institucional de l'hospital de la Santa Creu, ja que es van redactar i aprovar les primeres ordinacions, els estatuts o normativa que havien de regir el model de funcionament i comportament intern del centre. Aquí es diu que l'hospital "és llum, noblesa, ornament, laor, gloria e amplitud en la ciutat dessusdita: Cor en aquell son continuament acullits, reebuts, sostenguts e alimentats en gran nombre, hòmens e dones pobres, afollats, contrets, orats, nafrats e havents altres diverses miseries humanes".³⁸⁰ Sense obviar el to demagògic que es desprèn del contingut d'aquestes paraules, no hi ha dubte que l'edifici, en aquests moments, devia oferir una consistència arquitectònica suficient, per permetre que l'hospital funcionés amb unes mínimes garanties de qualitat. Així ho demostra la intensa activitat constructiva desenvolupada al llarg dels primers quinze anys del s. xv. Igualment, potser hem de vincular de forma

---

³⁷⁶ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 140r (doc. B-31).

³⁷⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 140v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 387-388, doc. 215.

³⁷⁸ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), f. 141r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 388-389, doc. 216.

³⁷⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. V (1415-1420), f. 22v. Tanmateix, s'especifica que el guix es prendria d'una zona prop del mar, al peu de la muntanya de Montgat.

³⁸⁰ AHSCSP, *Ordinacions de l'hospital general de la Santa Creu*, f. 1r; ap. ROCA 1920a, v.

directa l'aprovació de les ordinacions, amb la finalització de la fase inicial de la fàbrica o, fins i tot, veure-les com una refundació de l'establiment.

En aquests moments i, a partir del que podem interpretar de les dades incloses en la documentació, tot fa pensar que les estructures que s'havien finalitzat per complet el 1417 eren les següents. En primer lloc, els nivells inferiors de la meitat oriental de la crugia septentrional, així com de la nau de llevant, almenys, fins els trams de volta número 27–28, coronades amb les claus de sant Pau i sant Pere esculpides per Llorenç Reixac el 1414 (lãm. 142 i 149). Igualment, el contracte subscrit amb el fuster Antoni Fàbregues el 15 de gener de 1405, i les importants quantitats de teules comprades d'ençà d'aquesta data, indiquen que també s'havien clos algunes parts de les naus superiors.³⁸¹ Pel que fa al claustre, encomanat el 1406, s'hauria anat avançant, a mesura que s'anaven enllestint els murs de tancament de l'hospital. En definitiva, l'edifici presentava una planta en forma de L, al mateix temps que disposava d'una infraestructura mínima per assumir les funcions que li competien.

Un altre aspecte interessant d'aquest període, fa esment a la visita a Barcelona del monarca Ferran d'Antequera i la seva esposa Elionor d'Alburquerque, el novembre de 1412.³⁸² Amb motiu d'aquesta presència reial, s'encarregà al pespunter Ponç Colomer, la confecció i pintura d'un entremès per a l'hospital, a canvi de 200 florins d'or d'Aragó, que li foren entregats el febrer de 1413.³⁸³ La importància de la notícia radica en dos aspectes. D'una banda, remarcar que el citat entremès fou encomanat i sufragat per la confraria de mestres de cases de la ciutat, i no pels administradors de la institució; de fet, l'import per la seva execució l'entregà directament el mestre Guillem Abiell en representació de la confraria. De l'altra, és molt probable que els monarques, aprofitant l'estada a Barcelona, haguessin visitat l'establiment. L'interès de Ferran d'Antequera era evident,

---

³⁸¹ N. Castejón (2001, I: 91) planteja que entre 1416 i 1417, s'haurien cobert per complet totes les teulades de les naus superiors. Si bé no podem descartar aquesta possibilitat, cal ser prudents atès que les dades documentals exhumades fins al moment, no ens aporten suficients dades com per arribar a aquesta conclusió.

³⁸² La notícia d'aquesta visita es recull en les *Rúbriques de Bruniquer* 1912–1916, I: 236.

³⁸³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411–1415), f. 6or. Vegeu la transcripció completa del document a CASTEJÓN 2001, II: 361–362, doc. 187.

amb una gran preocupació per garantir el seu correcte funcionament, tal com es reflecteix en els diversos privilegis i drets que li va concedir entre 1413 i 1415.³⁸⁴ Tanmateix, tampoc no podem descartar que el rei, al marge de voler copsar personalment l'estat de les obres, hagués inaugurat alguna dependència o sala completament finalitzada. En aquest sentit, s'ha suggerit que en aquestes dates ja s'hauria acabat tota la nau oriental,³⁸⁵ hipòtesi que cal refusar, atès que fins el 1414, com hem vist, no es van cobrir els trams inferiors núm 27–28, alhora que encara estaven pendents de cloure els 29–30 (lám. 149–150).

4.4.3 Consolidació de la institució: 1418–1444

L'elevat nombre de notícies i referències relacionades amb la construcció de l'hospital, recollides en els primers quatre manuals notariais de Joan Torró, no tenen continuïtat al llarg dels anys immediatament posteriors. En efecte són molt poques les dades que disposem del marge temporal comprès entre 1418 i 1450, circumstància que en part, es deu a la desaparició dels volums sisè i vuitè del citat notari Joan Torró, corresponents a 1421–1424 i 1432–1437.

Aquest silenci, però, almenys pel que fa als anys 1418–1420 —que sí que estan documentats—, confirmaria el 1417 com un punt d'arribada o d'aturada de les obres, degut a l'acabament de la primera fase constructiva que permetia el perfecte funcionament del centre. De fet, podríem qualificar aquests anys com un període de consolidació. La contínua arribada de gent, el gran nombre d'inventaris i encants dels béns dels malalts morts a l'establiment³⁸⁶ —amb tot el que això comportava a nivell d'obtenció de recursos monetaris—, etc., són mostres evidents de la “bona salut” institucional de l'hospital.

En canvi, pel que fa a la realització de noves obres, devia ser una preocupació secundària. Efectivament, no tenim constància de cap altra

---

³⁸⁴ Vegeu el subapartat 3.2 del present capítol, dedicat als privilegis concedits a l'hospital al llarg dels ss. xv–xvi.

³⁸⁵ VILARRUBIAS 1969, 15; CASTEJÓN 2001, I: 87.

³⁸⁶ AHBC, *Inventaris i encants*, AH, reg. 179 (1422–1431), pass.; Id., *Inventaris*, AH, reg. 663–fol (1422–1644), pass.

intervenció fins el juliol de 1425, quan el ja esmentat fuster Pere Dianet, va percebre una part dels 556 sous que se li devien dels temps en què Bernat Sacarrera fou recaptador general, per una feina que no s'especifica.³⁸⁷ Per contra, molt més interessant fou la iniciativa d'un particular, el comerciant Tomàs Girgós qui, en el seu testament subscrit el 14 de gener de 1427, establí un llegat per a la construcció d'una nova estança que s'emplaçaria damunt del claustre, per la banda del portal d'ingrés a la "sala gran", és a dir, de la crugia inferior de llevant.³⁸⁸ A jutjar per aquestes indicacions, tot fa pensar que l'indret escollit fou algun punt de l'ala oriental del sobreclaustre. Paral·lelament, el propi Tomàs Girgós afegia que la cambra hauria de ser ben proporcionada, amb una xemeneia, un llit amb la seva corresponent màrrega, matalàs, coixí i flaçades, i armaris on guardar tots aquests paraments. Tan sols en podrien gaudir els "pobres laics vergonyants", *pauperes qui de opulencia seu divisiis devenerint ad infortunium*. En darrera instància, el testador volia que damunt la porta d'aquesta dependència, s'incloués una inscripció on es llegís D'EN THOMÀS GIRGÓS E DELS SEUS, ja que els seus successors, estarien igualment obligats a vetllar pel seu manteniment mitjançant la concessió d'una renda anual de 15 lliures.

Al marge d'aquest llegat testamentari, altres notícies puntuals fan referència a la fabricació d'objectes de fusteria —com ara capsas per guardar diners o per als acaptadors de l'hospital—³⁸⁹ i, inclús, peces d'orfebreria, signades per l'argenter Marc Canyes.³⁹⁰

---

³⁸⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. VII (1425-1431), ff. 6v-7r. Igualment, desconec durant quan temps va desenvolupar Bernat Sacarrera el càrrec de recaptador general. Tan sols se l'ha pogut documentar com a tal l'any 1422 (v. AHBC, *Inventaris*, AH, reg. 663-fol (1422-1644), ff. 2v, 5r, 9-10, pass.).

³⁸⁸ AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), ff. 12r-13v (doc. B-33).

³⁸⁹ El juliol de 1428, el fuster Joan Frau féu una capsas per a guardar els diners de l'hospital, a canvi de 59 sous. Igualment, pocs dies després, es pagaren al ferrer Lluís de Puig, 30 sous, per dotze cadenats, amb llurs respectives claus, per a sengles capsas de fusta que els baciners usaven per recaptar diners per a l'hospital (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. VII (1425-1431), ff. 95r, 97v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 402-403, docs. 227-228).

³⁹⁰ La notícia, donada a conèixer per N. Castejón (2001, I: 95) és certament interessant. Datada a juny de 1428, documenta l'execució, per part d'aquest argenter, d'una creu processional per a la festa de Pàsqua, un bací d'argent destinat a recaptar diners, una custòdia —igualment d'argent—, una capseta decorada amb tres esmalts per guardar les hòsties sagrades, i dues canadelles de plata. Per tot això va percebre 16 marcs d'argent i al voltant de 210 lliures (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. VII (1425-1431),

Al començament de la dècada de 1430, es torna a documentar l'adquisició de materials constructius, en concret guix, fusta, rajoles, calç, i teules. De fet, es tracten de liquidacions de deutes adquirits en temps del priorat de Joan Brunet (1425–1430). Malauradament, són dades molt ambigües que no ens permeten de determinar ni l'abast ni el lloc on es duïen a terme els treballs, però que, de totes maneres, testimonien una certa activitat edilícia.³⁹¹

CONDICIONAMENT DE L'ESGLÉSIA DE L'HOSPITAL: 1440–1444

Arribats en aquest punt i a la llum del que ens diuen els documents conservats, no hi ha dubte que la intervenció més important duta a terme en aquest període, fou el condicionament definitiu de la capella-església de la institució, establerta, en part, en les estructures de l'antic hospital d'en Colom. En aquest sentit, havia estat fonamental l'aprovació dels capítols i ordinacions de la confraria de la Santa Creu a càrrec del rei Martí l'Humà el 1405, on, a més a més, es va acordar l'emplaçament d'un mínim de set altars en aquella capella, sota l'advocació de la Santa Creu —a la capçalera—, la santa Trinitat, el sant Esperit i els sants Apòstols —al cantó de l'evangeli— i la Verge Maria, els sants Àngels i tots els sants —a la banda de l'epístola.³⁹² En qualsevol cas, com ja s'ha comentat, és molt probable que l'execució material d'aquestes obres no s'hagués portat a terme d'immediat, sinó que es devien retardar almenys, fins el 1417. És de suposar que, llavors, ja s'havien transferit totes les competències i funcions des de l'edifici d'en Colom, de manera que es tenia via lliure per transformar-lo en el recinte eclesiàstic i religiós del conjunt hospitalari.

En aquest sentit, disposem de diversos documents que confirmarien aquest supòsit. D'una banda, tenim el testament del metge Pere de Coll, subscript el 22 d'octubre de 1442, mitjançant el qual es destinaven 150 lliures

---

f. 99; ap. CASTEJÓN 2001, II: 404–406, doc. 230). Sobre Marc Canyes, actiu entre 1399 i 1436, v. DALMASES 1992, II: 45–49.

³⁹¹ El 22 de desembre de 1430, el prior Pere Sailla liquidà 30 sous a Maria, vídua del fuster Arnau Sala, per la compra d'una partida de guix. Altrament, el gener de 1431, es féu el mateix amb sengles deutes subscrits amb el fuster Rafael Colomer i el rajoler Bartomeu Cebrià, per fusta, i calç, teules i rajoles respectivament (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. VII (1425–1431), ff. 139r–141v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 406–409, docs. 231–233).

³⁹² ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2203, ff. 17r–20v; ap. ROCA 1920a, 110–121.

per a la realització d'un retaule dedicat a la santa Creu, a situar *in altari maiori capelle dicti hospitalis*,³⁹³ que l'any següent seria encomanat als pintors Pere Terrés i Francesc Vergós.³⁹⁴ De l'altra, el mateix 1443 es van iniciar les obres de la sagristia de l'església-capella. El 6 d'agost, els administradors de l'hospital, mitjançant una concòrdia, autoritzaren els molers Jaume Granell, Berenguer Batlle i Nicolau Cigar, a utilitzar un tall de Montjuïc pertanyent al propi establiment, a canvi de 12 florins en concepte de lloguer.³⁹⁵ Tanmateix, els molers es comprometien a dur a l'hospital tota la pedra necessària per a la construcció de l'esmentada sagristia, rebent en compensació un salari de 2 sous i 4 diners per cada somada.³⁹⁶ En aquest sentit, s'afegia que els carreus haurien de ser d'unes dimensions determinades: d'uns cinc o sis pams de llarg, un d'amplada i, un i mig d'alçada. En darrer lloc, s'obligava als molers a netejar completament la pedrera, un cop enllestida la feina.

Les obres es devien executar d'immediat, tot i que no tenim constància del temps invertit fins la seva finalització. Així, malgrat que el novembre de 1444 se sap que es va adquirir una altra partida de pedra, en aquest cas al moler Salvador Lunell, no es pot confirmar si es va destinar o no al condicionament de l'església.³⁹⁷

4.4.4 Període de transició constructiva: 1445-1491

El període comprès entre 1445 i el principi de la dècada de 1460, pràcticament no ens ha deixat cap dada rellevant a propòsit de l'evolució arquitectònica de l'hospital. Contràriament, però, al silenci dels anys

³⁹³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IX (1438-1444), ff. 82v-83v (doc. B-34).

³⁹⁴ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IX (1438-1444), foli intercalat (doc. B-36). Sobre aquest retaule v. CARRERAS CANDI 1913, 217-220.

³⁹⁵ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IX (1438-1444), s.f. (doc. B-35).

Pel que fa a Jaume Granell, tot i que aquí és esmentat com a moler, és possible que sigui el mateix artífex, documentat com a escultor el 1416, en la construcció d'una font monumental a Barcelona, al costat del mestre de cases Pere Llobet (RAFOLS (dir.) 1980-1981, II: 540).

³⁹⁶ Càrrega d'un animal de bast, equivalent a tres quintars (ALCOVER-MOLL 1985, IX: 1008).

³⁹⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IX (1438-1444), f. 102; ap. CASTEJÓN 2001, II: 431-433, doc. 249.

1421-1424 i 1432-1437, en aquest cas sí que disposem de documents, de manera que l'absència de notícies en el manual notarial de Gabriel Bofill (1448-1460),³⁹⁸ ens du a pensar que, durant aquest temps, la fàbrica restà aturada del tot.

En el transcurs de la dècada immediatament posterior, la situació continuà estancada. Tot i que s'han pogut constatar diversos pagaments a ferrers,³⁹⁹ fusters⁴⁰⁰ i mestres de cases,⁴⁰¹ es tracten de referències massa ambigües que, en cap cas, no ens ajuden a entendre millor la seqüència evolutiva de l'edifici. D'altra banda, val a dir que el context històric tampoc no era el més adient. La guerra civil de Joan II, que va sotmetre Catalunya a constants lluites internes entre 1462 i 1472, devia influir negativament en qualsevol temptativa per continuar la fàbrica. A més a més, comportà un autèntic descontrol en l'obtenció de rendes, de manera que es van deixar de percebre els rèdits i altres fonts d'ingressos assignats a l'hospital. Davant d'aquesta situació i un cop finalitzat el conflicte bèl·lic, el 17 d'octubre de 1472, el propi monarca Joan II ordenà als seus súbdits declarar els censals, censos i resta de béns de l'hospital de la Santa Creu, per tal que en aquells casos en què s'haguessin cancel·lat, es tornessin a reposar i restituir, incloses les seves respectives pensions.⁴⁰²

Malgrat la progressiva recuperació que es devia experimentar d'ençà de 1473, les importants despeses derivades de la vida diària de la institució, l'atenció dels malalts, etc., eren una càrrega difícil d'assumir. Així, les rendes obtingudes de la venda de propietats i de qualsevol altre tipus de bé

---

³⁹⁸ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Gabriel Bofill, manual únic (1448-1460).

³⁹⁹ El novembre de 1463 es van pagar 8 lliures i 10 sous, al ferrer Salvador Vinyes, per la compra d'eines per a l'obra de l'hospital (AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 1r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 433-434, doc. 250).

⁴⁰⁰ El 28 de febrer de 1469, es firmà una àpoca de 9 lliures i 10 sous a favor del fuster Joan Molla, per jornals del seu ofici (AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 15r). Semblantment, el 9 d'abril de 1472, s'entregaren 6 lliures i 10 sous al fuster Antoni Clusa, pel mateix motiu (*Ibid.*, f. 24r).

⁴⁰¹ El març de 1468, es van entregar 40 lliures al mestre de cases de Barcelona Joan Llopis, procedents del llegat d'una tal Caterina (AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 13r). Més tard, el 9 d'abril de 1472, el mestre de cases Miquel Garau, va rebre 11 lliures i 15 sous, per feines que no s'especifiquen (*Ibid.*, f. 24r).

⁴⁰² ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 3459, f. 149; ap. Roca 1920a, 52.

pertanyent a l'hospital, es destinaven automàticament a satisfer aquestes necessitats. Amb tot, sempre que era possible, es van adquirir terrenys o cases properes a l'edifici, pensant segurament en futures ampliacions. En aquest sentit, el 1480, els administradors entregaren la possessió corporal del valor de 2 morabatins al prevere Pere Anloguer, procurador de Joan Muntllor, que l'hospital rebia per unes cases que posseïa Antònia, muller del calafat Joan Feliu, en un carrer proper al Rech Comtal. Aquests 2 morabatins, es varen permutar per unes cases situades al carrer Egipcíaques, al costat mateix de l'establiment de la Santa Creu.⁴⁰³

En darrera instància, també s'observa una major preocupació per consolidar la resta de béns immobles que tenien per la ciutat. El 1489, per exemple, l'agricultor Jaume Puig reconeixia davant el procurador de l'hospital Vicenç Granell, haver rebut 4 lliures i 5 sous per 1000 teules destinades a les obres d'una casa del call, prop del Castell Nou i pertanyent a l'hospital, situada al lloc que abans era d'en Ocelló.⁴⁰⁴ Més tard, el 1492, encara s'hi treballava.⁴⁰⁵

4.4.5 Cap al canvi de segle: 1492–1500

Els últims deu anys del s. xv, van suposar un canvi de tendència important. Davant el constant i progressiu increment dels malalts, sorgí la necessitat d'ampliar les estructures de l'hospital. La major part de notícies es troben recollides en un manual d'èpoques, signat pels notaris Pere i Jeroni Pasqual, que abraça els anys 1463–1515. Es tracta d'un seguit de rebuts per liquidacions de pagaments, on simplement se solia indicar la persona i la quantitat a percebre, però no altres informacions addicionals d'interès, com ara el motiu concret i específic de la feina realitzada. Aquesta circumstància, tret d'unes poques excepcions, dificulta en gran mesura la identificació de les parts de l'edifici que s'estaven duent a terme en aquest moment.

---

⁴⁰³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Pere Pasqual, vol. II (1476–1486), f. 33v.

⁴⁰⁴ AHSCSP, *Manual Èpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463–1515), f. 77v.

⁴⁰⁵ El 14 d'abril de 1492, es pagaren 3 lliures al fuster Joan Clusa, per jornals del seu ofici en aquesta casa (AHSCSP, *Manual Èpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463–1515), f. 90r).

En primer lloc, sabem que el juliol de 1492, els esforços estaven centrats en la construcció d'una nova cuina i en l'adaptació —o condicionament— de l'anomenada sala dels infants, documentant-se la participació del fuster Joan Clusa, estretament lligat a la institució des d'aquest moment i fins al 1504.⁴⁰⁶ En relació a la sala dels infants, es va limitar a realitzar peces de mobiliari, en concret bancs i taules de fusta,⁴⁰⁷ fet que demostra que aquest àmbit devia estar completament acabat. Tot i que la notícia no indica el lloc on estava la present sala, referències posteriors ens permeten situar-la en algun punt del nivell inferior de la crugia occidental.⁴⁰⁸ Aquesta circumstància, a més a més, confirmaria que en aquest moment ja s'havia començat a treballar en el tercer braç de l'edifici, atès que el de llevant ja devia estar completament finit, mentre que el septentrional, almenys, estava fet en la seva meitat oriental. Quant a la cuina, Joan Clusa també hauria fet peces de mobiliari. En qualsevol cas, no podem determinar amb exactitud el punt exacte on estava situada aquesta dependència, ni tampoc si es tractava de la cuina principal, ja que en inventaris posteriors del segon i tercer quart del s. XVI es fa esment a les cuines de la “gallinera”, de les febres, major i del “coch” o cuiner.⁴⁰⁹

D'ençà d'aquest mateix 1492, es constata igualment la presència del mestre de cases de Barcelona Pau Mateu que, pel que sembla, esdevingué el mestre major o màxim responsable de la fàbrica. Segurament es tracta de Pau Mateu I, besavi de Pere o Perot Mateu que, com veurem, també treballà a l'hospital en el segon quart del s. XVII. El seu vincle amb els

---

⁴⁰⁶ Joan Clusa és esmentat sovint en els manuals notariais de l'època, fent treballs delicats de fusteria, sobretot de mobiliari (v. AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual, (1463–1515), ff. 94r, 106r, 124r, 130v.

⁴⁰⁷ El 20 de juliol de 1492, cobrà 5 lliures, 6 sous i 7 diners, per treballar en la cuina i en la sala dels infants, i per fer tres bancs per aquesta última (AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual, (1463–1515), f. 92r; ap. DANON 1967a, 24; cf. CASTEJÓN 2001, II: 444–445, doc. 260). Igualment El 22 d'agost de 1492, va rebre 1 lliura i 13 sous més, per una taula de fusta per a la mateixa sala (*Ibid.* f. 92r). Prèviament, el 18 maig del mateix 1492, li havien pagat 2 lliures i 6 sous per la fabricació de quatre bancs, que si bé no s'especificava a on estaven destinats, el més versemblant és fossin per l'esmentada estança dels infants (*Ibid.* f. 90v).

⁴⁰⁸ En el moment de col·locar-se la primera pedra de la nau superior de la crugia occidental el 1511, es diu que aquesta es disposaria “sobre la habitació en la qual stan los infants patits qui són lansat e aportats en lo dit spital” (AHCB, *Dietari Antich Consell Barceloní*, Consell de Cent, xxv–15, f. 199).

⁴⁰⁹ Vegeu els quadres que s'adjunten a la fi del present capítol, dedicats a les dependències de l'hospital.

establiments assistencials de la ciutat es remunta a 1488, quan participà en unes obres en l'edifici de l'antic hospital de Santa Eulàlia del Camp o de Sant Salvador. Aquí, precisament, erigí una nova capella el 1499.⁴¹⁰

Pel que fa a l'hospital de la Santa Creu, la primera notícia data del desembre de 1492, quan va rebre un pagament de 5 lliures, 13 sous i 4 diners, per una feina que no s'especifica.⁴¹¹ A partir d'aquest moment, de fet, podem afirmar que es va reprendre la fàbrica de l'edifici de forma molt activa, tal com ho testimonia l'adquisició de material, com ara rajoles,⁴¹² teules o pedra. En aquest sentit, el març de 1493, es compraren 16 llambordes i 4 somades de làpides cobertores de tàpies, al moler Pere Icart.⁴¹³ Tanmateix, es documenten altres artífexs, com són el fuster Antoni Comes,⁴¹⁴ i els mestres de cases Andreu Joan⁴¹⁵ i Joan Enric. Aquest últim tan sols apareix en una ocasió, l'octubre de 1494, al costat del citat Pau Mateu i d'uns altres manobres —que no s'esmenten—, els quals van percebre un total de 8 lliures per diversos jornals en l'obra de l'hospital.⁴¹⁶

⁴¹⁰ RÀFOLS (dir.) 1980-1981, III: 725.

⁴¹¹ *Sit omnibus notum quod ego Paulus Mathei, magister domorum civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis discreto Michaeli Sala, notario et procuratori hospitalis Sancte Crucis Barcinone, quod soluistis et tradidistis michi numerando V libras XIII solidos IIII iuxta quoddam memoriale* (AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 94v).

⁴¹² El 24 de desembre de 1492, se signà una àpoca a favor del rajoler Antoni Serra, per valor de 6 lliures i 1 sou, que li devien per una partida de rajoles (AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 94v).

⁴¹³ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 96r (doc. B-38). Les làpides cobertores, fan referència a blocs de pedra que servien per rematar l'extrem superior d'una tàpia o envà (v Alcover-Moll 1985, III: 235.)

⁴¹⁴ El 24 d'octubre de 1494, va percebre 13 lliures i 7 sous, per raó del seu ofici (AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 105r). Més tard, el 7 de desembre de 1495, se li pagaren 6 lliures 2 sous i 6 diners per la fabricació de diverses portes (*Ibid.*, f. 112v).

⁴¹⁵ El març de 1493, els administradors van liquidar part d'un deute en concepte dels seus honoraris per feines realitzades en l'hospital (v. AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 96r).

⁴¹⁶ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Jeroni Pasqual i Pere Pasqual (1463-1515), ff. 104v-105r; ap. DANON 1967a, 24; CASTEJÓN 2001, II: 450-451, doc. 268.

Al marge de l'hospital, sabem que Joan Enric va ser l'artífex de les obres de rehabilitació d'una casa del barri de Sant Pere, propietat d'una tal Eulàlia, vídua del mercader i beneficiat de la Seu Joan Caselles. La seva intervenció es va centrar en les teulades d'una habitació i la cuina. La factura subscripta el 8 de juny de 1485, d'11 lliures, era per argila, arena i calç, i per bigues, llates, cabirons, claus, teula, rajola, etc. (AHBC, *Protocol Notarial*, not. Rafael Riudor, AH, reg. 196-fol, s.f.).

Les obres es van perllongar fins a la fi del segle, sent especialment intenses des de 1496. El 8 de febrer, Pau Mateu cobrava 35 sous per tres jornals i per calç, rajoles, arena i argila.⁴¹⁷ Paral·lelament es va intensificar l'extracció de pedra de la muntanya de Montjuïc. L'activitat devia ser frenètica, atès que el moler Antoni Miquel va tallar pedres de forma continuada durant més de 80 dies, mentre que el traginer Pere Bonet, dugué fins a l'hospital més de 14 carretades i de 12 000 carreus.⁴¹⁸ En un altre ordre de coses, el 1497 es van realitzar unes letrines per a la sala dels infants, a la qual ja ens hem referit. Aquí hi va treballar novament, el fuster Joan Clusa, qui fabricà 40 posts de fusta d'álber i una porta.⁴¹⁹

Al llarg de l'any 1498, les referències a propòsit de la fàbrica de l'establiment, continuen sent nombroses. El mestre de cases Miquel Oliver i els fusters Joan Clusa i Pere Sanou, proporcionaren jàsseres, bigues, cabirons, portes i altres elements de fusta.⁴²⁰ D'altra banda, el 8 d'abril, el guixaire Gabriel Sabater, va vendre 24 quintars de guix per un preu 48 sous,⁴²¹ mentre que el mestre de cases Pau Mateu cobrava 11 lliures, 6 sous i 3 diners, per 41 jornals invertits per ell i els seus manobres.⁴²²

En darrera instància, ja al 1499, disposem de dues referències més, a propòsit del subministrament de bigues i cabirons a càrrec del citat fuster

---

Més tard, el 1504, el trobem documentat en un litigi amb els prohoms de les parròquia de Castelldefels i Gavà, amb motiu de l'enrunament de la capella de Santa Maria de Brugués, que havien estat construïda pel citat Joan Enric. Els mestres Pau Mateu, Bernat Puig i Mateu Capdevila, consten com a àrbitres (AHPB, *Bursa notularum*, not. Jaume Vilar, reg. 245/52 (1503-1509), f. 256.; ap. MADURELL 1948a, 160-161, doc. 16)

⁴¹⁷ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 113v.

⁴¹⁸ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), ff. 117-119r. Antoni Miquel i Pere Bonet, van subscriure sengles àpoques per la seva feina, entre octubre i desembre de 1496.

⁴¹⁹ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 120v.

⁴²⁰ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), ff. 125r, 126v, 130v.

⁴²¹ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 126; ap. CASTEJÓN 2001, II: 463-465, docs. 283-284.

⁴²² AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 126r (doc. B-39).

Joan Clusa,⁴²³ i de la participació del mestre de cases Pere Saranyena, qui va rebre 4 lliures i 2 sous per unes feines que no s'indiquen.⁴²⁴

Bo i sabent que els documents no parlen explícitament de les estructures o àmbits que s'estaven realitzant, Josep Danon els identificà amb la meitat occidental de la crugia nord.⁴²⁵ No obstant la manca de dades clarificadores que permetin confirmar o desestimar aquesta hipòtesi, val a dir que és força suggerent i raonable. No hem d'oblidar que el sector nord-oriental es va finir entorn el 1417, i per aquest motiu, cal pensar que les intervencions posteriors devien centrar-se en el cantó oposat, és a dir, el nord-occidental. J. Danon va encara més enllà, i defensa que aquella mitja nau es va cobrir el 1495, ja que el novembre de 1494 s'havien comprat 1600 teules al rajoler Jaume Osona.⁴²⁶ N. Castejón, per la seva banda, retrassa aquest cobriment al 1498, any en què, com hem vist, es documenta l'adquisició de bigues, cabirons, etc., que l'autora relaciona amb el muntatge i execució de les teulades d'aquest espai.⁴²⁷

OBRES EN L'EDIFICI DE L'ANTIC HOSPITAL DELS MASELLS (SANTA MARGARIDA)

Al marge de les obres esmentades, en aquest darrer tram del s. xv, també s'observa una voluntat per restaurar i consolidar les estructures de l'edifici de l'antic hospital dels masells, o de Santa Margarida. En aquest sentit s'ha pogut constatar que, el 31 d'octubre de 1497, el tapiador de Barcelona Antoni Badí, va subscriure una àpoca per valor de 2 lliures, 15 sous i 6 diners, per la realització de 12 tàpies *in domo infirmorum sive dels masells dicte civitatis*, així com pel material emprat —argila i arena.⁴²⁸ Més tard,

⁴²³ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463–1515), f. 131.

⁴²⁴ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463–1515), f. 133v.

⁴²⁵ DANON 1967a, 24.

⁴²⁶ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463–1515), f. 105v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 452, doc. 270).

⁴²⁷ CASTEJÓN 2001, I: 128.

⁴²⁸ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463–1515), f. 123r.

l'abril de 1498, els mestres de cases Pau Mateu i Damià Parés, i el fuster Joan Clusa, van treballar en la cambra de les dones d'aquest establiment.⁴²⁹

Paral·lelament es van iniciar les feines de condicionament definitiu. Amb aquesta finalitat, es compraren 1200 rajoles i 8 quarteres de calç a Pere Gomar; 450 rajoles i 32 quarteres de calç a l'esposa del rajoler Ferran de Madina; i, en darrera instància, 1500 rajoles i 24 quarteres de calç, a la dona del rajoler Joan Ribot.⁴³⁰

ALTRES OBRES

Ja per acabar aquest apartat, tampoc no podem deixar d'esmentar un seguit de reparacions dutes a terme en immobles propietat de l'hospital i repartits per la ciutat. D'una banda, tenim les practicades entre 1496 i 1497 en l'anomenada "taverna del gall", situada prop del burg de Barcelona. Hi van participar el fuster Joan Clusa, el mestre de cases Joan Mates i un manobra de nom Domenge.⁴³¹

Un any més tard, el 27 de gener de 1498, el tapiador Antoni Badí subscriu una època per poc més de 2 lliures, per unes feines en diverses cases pertanyents a l'hospital i emplaçades al carrer Cervelló.⁴³² Altrament, els mesos de novembre i desembre d'aquest mateix 1498, el mestre de cases Nicolau Ganalla, percebia 6 lliures i 6 sous, per 13 jornals fets en uns immobles del carrer d'en Copons, on també hi col·laborà el fuster Climent Batlle.⁴³³

4.5 La construcció de l'hospital al segle XVI

Amb l'inici de la nova centúria, les obres que s'havien vingut a terme des de la darrera dècada del s. xv, no es van aturar, incloses les endegades en l'antic

---

⁴²⁹ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), ff. 127v-128r.

⁴³⁰ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 127r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 466-469, docs. 286-288.

⁴³¹ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), ff. 113v-114r, 122; ap. CASTEJÓN 2001, II: 456, 461-462, docs. 275 i 281.

⁴³² AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), f. 125r.

⁴³³ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463-1515), ff. 130-131r.

hospital de Santa Margarida.⁴³⁴ L'edifici, es va anar ampliant progressivament cap al sector occidental, és a dir, per la banda del carrer Egipcíaques, amb l'objectiu de configurar el rectangle previst des d'un principi. Amb tot, almenys fins al 1511, les dades incloses en els protocols i manuals d'èpoques, igual que en el període immediatament anterior, tampoc no ens permeten de discernir la ubicació exacta dels llocs on es treballava.

El 17 d'octubre de 1503, el mestre de cases Pau Mateu percebia 6 lliures per 22 jornals seus i 27 d'uns manobres, en l'anomenada *infirmarie hominum infirmorum dicti hospitalis* —la infermeria dels homes.⁴³⁵ Pocs dies més tard, el 15 de novembre, cobrava 64 sous i 6 diners, que li devien per 10 dies més de feina —seus i dels mateixos manobres— i 2 sous i mig, per poc més d'un quintar de guix. En aquest cas, si bé no s'esmenta l'indret on van actuar, és versemblant que fos encara en l'esmentada infermeria dels homes,⁴³⁶ més quan sabem que, l'agost de 1505, alguns particulars feien donacions per a la seva obra.⁴³⁷ A partir d'aquest any ja no tornem a trobar documentat a Pau Mateu i, en canvi, es constata la presència d'altres artífexs com ara el mestre de cases Bernat Solà, qui comptava amb la col·laboració

---

⁴³⁴ En aquest sentit, vegeu l'època subscripta el desembre de 1504 pel ja citat fuster Joan Clusa, per valor de 6 lliures, 11 sous i 6 diners, per cabirons, una taula i altres tasques de fusteria (AHSCSP, *Manual Èpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463–1515), f. 157r; ap. CASTEJÓN 2001, II: 476–477, doc. 296).

⁴³⁵ AHSCSP, *Manual Èpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463–1515), f. 153r. La implicació d'aquest mestre amb la fàbrica de l'hospital és evident, encara que també el trobem documentat en fets de caire més social. Així, consta com testimoni en el matrimoni entre Joan Tamarit i Càndida, filla, donzella i alumna de l'hospital, el 15 d'agost de 1501 (Id. *Protocol Notarial*, not. Pere Pasqual, vol. V (1501–1509), f. 1^r).

⁴³⁶ En aquesta època, sorprèn el desgavell de xifres, ja que en un principi es parla d'una quantitat íntegra de 60 sous i 6 diners, que després, al desglossar-la, dona 30 sous d'una banda, i 34 de l'altra: *Sit omnibus notum quod ego Paulus Matheu, magister domorum civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis Michaeli Joanni, procuratori hospitalis Sancte Crucis Barchinone, quod soluistis et tradidistis michi numerando sexaginta sex solidos et sex denarios barchinonenses, videlicet triginta solidos per decem diebus magistri et triginta quatuor solidos, racionem a decem dies cuiusdam manuperis et residuos duos solidos et medium per uno quintali et duas robas de guix. Et ideo rerum et facio apocham* (AHSCSP, *Manual Èpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463–1515), f. 153r).

⁴³⁷ El prevere Simó Bernat Matoses, en el seu testament datat a 28 d'agost de 1505, va destinar una part del seu llegat a “comprar drap de canyemàs per fer màrfegues e matalafs e lantsols e per adobar aquells de la infermeria dels hòmens del dit hospital” (AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409–1560), ff. 41^v–43r [doc. B–40]).

dels manobres Bernat de Castella i Joan Gibert.⁴³⁸ Sigui com sigui, però, no sembla que fos una època especialment intensa. El 3 d'agost de 1509, per exemple, es va autoritzar al moler Joan Ferrer⁴³⁹ l'ús d'una de les pedreres que l'hospital posseïa a Montjuïc, durant cinc anys, a canvi d'un lloguer anual de 2 lliures. Aquesta resolució, segurament, té a veure amb la manca d'activitat i amb la conseqüent no utilització de l'esmentat tall, motiu pel qual es va decidir treure-li un rendiment econòmic, per bé que petit.⁴⁴⁰ Alhora, es dugueren a terme altres intervencions interessants, com la construcció i posterior col·locació d'un rellotge, a càrrec del rellotger Antoni Molet, el 1510.⁴⁴¹

Totes aquestes notícies, però, no tenen major importància més enllà de la simple recollida positivista de dades. Per contra, molt més clarificadora és la concòrdia signada entre mossèn Bartomeu Ferrer, lloctinent del tresorer del principat de Catalunya, i els administradors de l'hospital, en una data indeterminada entre 1509 i 1512, mitjançant la qual aquell es comprometia a sufragar la construcció i forniment d'una estança sota l'advocació de santa Magdalena, en el pis alt del "dormidor dels hòmens".⁴⁴² Es tracta d'una referència sumament important atès que ens confirma que, la sala o infermeria dels homes, estava emplaçada en la primera planta de l'edifici, és a dir, en una de les crugies altes resoltes amb arcs diafragma apuntats, i que en altres ocasions era esmentada amb l'apel·latiu de sales de Sant Pere o de Santa Maria. Segons els desitjos del benefactor, l'entrada de la cambra estaria presidida per les armes del seu llinatge. En l'interior, per la seva banda, es disposarien dos llits amb tots els seus complements —llançols, vànoves, coixins— i roba de dormir i altres atuells per als malalts que hi serien atesos. Tanmateix, s'hi col·locaria una taula, un banc, un orinal, una cortina pintada

---

⁴³⁸ AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual (1463–1515), ff. 157v–158r.

⁴³⁹ Desconec si aquest moler, és el mateix Joan Ferrer referit com a mestre de cases valencià, que entrà malalt a l'hospital l'octubre de 1480 (v. AHBC, *Llibre entrades de malalts*, AH, reg. 3, f. 26v).

⁴⁴⁰ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Jeroni Pasqual, manual únic (1509–1512), f. 3r.

⁴⁴¹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Jeroni Pasqual, manual únic (1509–1512), ff. 44–45; ap. LARRUCEA 1987, 55.

⁴⁴² AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Jeroni Pasqual, manual únic (1509–1512), full solt al final del llibre (doc. B–41).

amb el *Noli me tangere* —just davant de la porta d'accés— i un petit oratori de tela de cinc pams d'alçada, amb la representació de la Crucifixió. En darrera instància, Bartomeu Ferrer instava els seus successors a vetllar pel bon condicionament de l'habitació, per tal que tota la roba sufragada amb els seus diners, no pogués ser traslladada a cap altra estança de l'hospital. El detallisme descriptiu que caracteritza aquest document, ens permet d'entendre una mica millor quina devia ser la disposició interior de les naus de l'hospital, és a dir, a base de cambres individuals de tamany divers, subvencionades, sovint, per particulars.

En aquesta mateixa línia, tenim el testament del mercader Pere Gironès qui, el 26 d'abril de 1511 i en remissió dels seus pecats, va destinar 270 lliures per a l'erecció d'una capelleta sota l'advocació de sant Josep, així com de cinc noves habitacions, a emplaçar en l'anomenada infermeria de les dones.⁴⁴³ Aquesta ocupava part de la planta baixa de la meitat oriental de la crugia septentrional, atès que el propi P. Gironès, especificava que es trobava “en la part squerra que és en lo entrant del portal prop la font aquí novament feta”. La font a què fa esment, es va ubicar en l'extrem nord del claustre, a l'esquerra de la porta d'accés des del carrer del Carme, i fou inaugurada per l'infant Enric d'Aragó i Sicília el 13 de maig de 1509, tal com ho recorda la làpida commemorativa que s'ha conservat (làm. 132).⁴⁴⁴ Aquesta dada, doncs, determina clarament la localització exacta de la citada infermeria de les dones que, per un inventari dels anys 1532–1533, sabem que estava sota l'advocació de santa Eulàlia.⁴⁴⁵ Més tard, en canvi, apareix esmentada com cambra de Santa Eulàlia i Sant Josep,⁴⁴⁶ potser en al·lusió a la mateixa capella de sant Josep, encomanada per P. Gironès.

⁴⁴³ AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409–1560), ff. 58r–59r (doc. B-42).

⁴⁴⁴ “Diumente XIII de maig M D VIII, lo il·lustríssim senyor don Enrich, infant de Aragó y Sicília etc.; ultra altres grans favors ha fets en aquesta santa casa, posà la primera pedra en la obra de la present font, essent consellers los magnífics mossens Joan Lull, Antich Almogáver, Joan Karles [sic] Bellafilla, Miquel Oliva, Pere Savall, los quals ab lo Consell General d'aquesta insigne ciutat donaren la aigua al present hospital. De Déu ne hagen lo premi en paradís. Amen” (PI Y ARIMON 1854, II: 302).

⁴⁴⁵ AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 3 (1532–1533), ff. 81r–85r. Val a dir, inclús, que en el plànol de l'hospital dibuixat per l'arquitecte Ramon Mª Riudor el 1919, aquest sector, efectivament, rebia el nom de “quadra de Santa Eulàlia” (làm. 115).

⁴⁴⁶ AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 4 (1550–1554), f. 1; núm. 5 (1553–1561); ff. 75r–76r; núm. 7 (1564).

Per la realització d'aquesta capelleta, el benefactor hi destinà 70 lliures. Segons els seus designis, estaria presidida per un retaule amb la història de sant Josep, i es faria completament de guix, amb coberta de volta i una clau al mig, semblantment a la capella dedicada a santa Magdalena, situada darrera del cor de l'església de Santa Maria del Mar, al costat de l'escala d'accés al púlpit. Tanmateix, ordenava col·locar un crucifix policromat damunt, amb el seu corresponent altar i una llàntia que hauria de cremar de forma permanent. D'altra banda, quant a les cinc habitacions, acordava invertir un total de 200 lliures. Es realitzarien a continuació de la citada capella, "segons són fetes les altres cambres de les dones malaltes." Cadascuna disposaria d'un llit, roba i tot el necessari per a l'atenció de cinc fèmies. Igualment, en la volta de la porta de la cambra central, es posaria un escut amb la representació d'una creu amb tres claus, i el cap d'un mort al peu de la mateixa.

4.5.1 La crugia de ponent

L'obra de major magnitud endegada en el primer quart del s. XVI, fou la nau superior de la crugia occidental. El 12 de març de 1511, se signà una concòrdia entre els administradors i el mestre de cases Francesc Gualves, per la realització d'una cambra sobre l'apartament dels infants.⁴⁴⁷ Més tard, l'11 de juny, se subscriu un capítol, en aquest cas amb el també mestre de cases Joan Safont, a propòsit de l'obra de l'hospital,⁴⁴⁸ mentre que uns dies després, el 16 de juny, els administradors acordaven entregar 60 lliures al citat Joan Safont, per l'extracció de pedra.⁴⁴⁹ Tanmateix, el 20 d'agost, es

---

⁴⁴⁷ *Concordia facta, firmata et jurata per et inter honorabiles administratores hospitales Sancte Crucis ex una, et Franciscum Gualves, magistrum domorum, habitatorem Barcinonem pertibus ex altera, de et super aliquibus cameris fiendis in apartamento infantium* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Jeroni Pasqual, manual únic (1509-1512), f. 49v; cf. VILARRUBIAS 1969, 20).

⁴⁴⁸ *Capitula facta et firmata per et inter administratores dicti hospitalis et Joannem Palaudaries, mercatorem civem Barcinonem ex una, et Joannem Çafont, magistrum domorum pertibus ex altera, de et super operibus fiendis in dicto hospitali* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Jeroni Pasqual, manual únic (1509-1512), f. 60v).

⁴⁴⁹ *Capitula facta et firmata per et inter honorabilem Joannem Palaudaries ex una, et Joannem Çafont, magistrum domorum, de et super extrahendi de suo tallio lapideus per hospitali Sante Crucis pro precio LX lliures* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Jeroni Pasqual, manual únic (1509-1512), f. 65r).

firmava una altra concòrdia amb els mestres de cases i germans Antoni i Esteve Porreres, per la seva participació en l'obra *fiendis in dicto hospitali*.⁴⁵⁰ Tot i que no s'especifica, el més versemblant és que aquestes tres notícies facin referència, igualment, a la construcció de la nau de ponent.

La inauguració oficial dels treballs, però, no va tenir lloc fins el 26 d'octubre del mateix 1511, amb la tradicional col·locació simbòlica de la primera pedra, tal com s'expressa en el *Dietari de l'antic Consell Barceloní*.⁴⁵¹ L'acte fou presidit per Jaume de Lluna —lloctinent general del rei al principat de Catalunya—, el bisbe d'Urgell —canceller del monarca—, els consellers de la ciutat Guillem Santcliment i Andreu Tries, i els quatre administradors de la institució. En primer lloc es va oficiar una missa a càrrec del prior, un tal mossèn Manorques, que tingué lloc en l'església del propi hospital. A continuació, una processó, composta pels personatges esmentats i pel nombrós públic assistent, dugué una pedra, marcada amb una creu, al lloc on s'havien de fer els fonaments “de dita obra e arcades.” En aquest mateix document, a més a més, s'indica clarament el lloc on es duria a terme aquesta nau:

(...) en voler continuar la obra que reste a fer en les infermeries del dit spital, vers la part de ponent e sobre la habitació en la qual stan los infants patits qui son lansats e aportats en lo dit spital, e seguint aquella devers mitjorn, fonch comensada la dita obra per continuar lo principi de aquella.

Així doncs, igual que en la concòrdia signada amb Francesc Gualves, s'especifica que la nova infermeria, s'habilitaria damunt mateix de la sala on s'acollien i atenien els infants, documentada des de 1492.⁴⁵² Amb tot, aquesta sala no devia ocupar tota la crugia inferior occidental, sinó simplement una petita part, la corresponent amb la unió amb l'ala septentrional. D'aquesta

---

⁴⁵⁰ *Concordia facta, firmata et jurata per et inter administratores dicti hospitalis et honorabilem Paludaries, mercatorum ex una, et Anthonium Porreres et Stephanus Porreres, magistros domorum, cives dicte civitatis pertibus ex altera, de et super certis operibus fiendis in dicto hospitali* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Jeroni Pasqual, manual únic (1509–1512), f. 69v).

⁴⁵¹ AHCB, *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, Sèrie Consell de Cent, xxv–15, f. 199 (doc. B–43).

⁴⁵² AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual, (1463–1515), f. 92r.

manera entenem el perquè la primera pedra es va col·locar en el lloc on s'havien de fer els fonaments. Tanmateix, comprovem que les obres ja estaven iniciades, atès que es diu “continuar lo principi de aquella [nau de ponent].”

Pel que fa als encarregats d'assumir l'execució material de les obres, ja hem fet esment a les concòrdies i capítols establerts amb els mestres de cases Francesc Gualves, Joan Safont⁴⁵³ i els germans Antoni i Esteve Porreres, encara que desconeixem quin devia ser l'abast de la seva participació. Posteriorment, tan sols tornem a tenir notícies d'Antoni Porreres i de Joan Safont, amb motiu d'una requesta signada l'agost de 1512 per l'administrador Miquel Joan, a propòsit d'un afer que no s'indica, però que probablement estaria relacionat amb l'obra tot just iniciada.⁴⁵⁴

En qualsevol cas, a l'entorn de 1518, un altre mestre de cases, Antoni Cuberta, va assumir el màxim protagonisme en la fàbrica de l'hospital. Aquest any, com veurem més endavant, va participar en el muntatge final de la porta del carrer Hospital. Alhora, un altre document el relaciona directament amb la nau occidental. Es tracta d'una concòrdia datada a 21 de novembre, entre els administradors de la institució i, Antoni Cuberta i el sastre Pere Monguia, en qualitat de tutors d'Elisabet, filla i hereva del mestre de cases Miquel de la Gaspi, a propòsit d'un litigi per l'aparició de defectes constructius en una de les parets de la infermeria, contractada als mateixos A. Cuberta i M. de la Gaspi.⁴⁵⁵ Aquesta notícia evidencia que, en una data

---

⁴⁵³ Joan Safont havia treballat en la reforma de la capella de Nostra Senyora de la Pietat del convent de Sant Agustí Vell de Barcelona a la fi del s. xv (CARBONELL BUADES 1996, 132 i n. 24). Altrament, el 1507, també hi ha documentat un mestre de cases de Barcelona de nom Joan Safont, qui anà a Lleida en categoria d'àrbitre per inspeccionar unes obres defectuoses en l'hospital de Santa Maria d'aquesta ciutat, executades sota la direcció del mestre Antoni Gondàngels (v. AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, ff. 50v-53r; cf. l'apartat dedicat a la construcció de l'hospital de Santa Maria de Lleida, en la present tesi).

⁴⁵⁴ *Est requisitio presentata Anthonio Porreres, magistro domorum, civi Barcinone per discretum Michaelem Johannem procuratorem dicti hospitalis, presente et vocato Petro Carnicer, scriptore jurato sub me Hieronymo Paschasio, notario infrascripto incipit* No ignoran ni ignorar poden etc. *est inchoapertis* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Jeroni Pasqual, manual únic (1509-1512), f. 93v). La requesta subscripta a Joan Safont és exactament igual, amb l'única referència del canvi de nom (*Ibid.*).

⁴⁵⁵ AHPB, *Protocol Notarial*, not. Pere Saragossa, reg. 268/65 [21 nov. 1518]; ap. MADURELL 1948a, 186, doc. 99. En aquesta mateixa data, els protocols de l'escrivania major de l'hospital també recullen una concòrdia, en aquest cas subscripta entre els administradors i Antoni Cuberta, en representació d'altres mestres que no s'esmenten, en

indeterminada entre 1512 i 1518, ambdós artífexs havien esdevingut els mestres encarregats de l'erecció de la crugia de ponent. Quant a l'anomalia apareguda en un dels murs, no devia ser res greu, ja que quatre anys després, el 1522, Antoni Cuberta encara hi estava treballant.

Efectivament, l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya conserva un fragment, inèdit fins ara, d'un llibre de comptes de l'hospital que, si bé no segueix un ordre cronològic estricte, presenta una relació de pagaments de diversa índole realitzats per part de la institució, corresponents als mesos de març, abril, maig i juny del citat 1522.⁴⁵⁶ En els primers fulls es fa esment a unes obres que es van realitzar en una habitació anomenada “cambra de la mare de les orades” i, sobretot, en la “infermeria nova”, és a dir en la nau occidental iniciada el 1511.

Quant a l'estança de la “mare de les orades”, pràcticament no s'hi devia fer res a nivell constructiu, ja que sols es diu que en el mes d'abril es van comprar a Joan Modorell, prevere de Sarrià, 2000 rajoles pel preu de 3 lliures i 18 sous. Tanmateix desconec en quin indret concret de l'hospital estava ubicada aquesta cambra, malgrat que, com el seu propi nom indica, era el lloc on residia la responsable de la sala on restaven les “orades”, és a dir, les boges.⁴⁵⁷ Poc després, el 26 d'abril de 1522, es compraren per aquesta mateixa estança 1000 rajoles més al propi Joan Modorell per 39 sous.

Pel que fa a la “infermeria nova”, sabem que Antoni Cuberta, va intervenir en el tancament d'unies finestres d'aquesta, així com de la col·locació de llurs portes. Tanmateix, també va decorar una finestra de la

---

la qual, si bé no s'especifica el motiu, deu estar relacionada amb l'anterior: *In item concordie facte et firmate per et inter honorabiles administratotes hospitalis Sancte Crucis Barchinone, ex una, et Anthonium Cuberta, magistrum domorum civium Barchinone et alios partibus ex altera, sunt in cedula in bursa* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Pere Saragossa, manual únic (1515-1528), f. 61^v; ap. MADURELL 1948b, 355, n. 19).

⁴⁵⁶ AHBC, *Carpeta Obres*, En procés de catalogació A, “Obres s. xvi”, plec solt, s.f. (doc. B-45). Aquest document, ja el vaig donar a conèixer en una comunicació presentada en el XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, celebrat a Barcelona i Lleida el setembre de 2000, encara pendent de publicar (v. CONEJO [en premsa]).

⁴⁵⁷ Ja des dels primers anys de funcionament de l'hospital, s'havia observat una tendència a l'especialització en el tracte del malalts. Els bojós, per exemple, rebien una atenció especial i se'ls mantingué separats de la resta, fins la creació l'Institut Mental (CORNUDELLA et al. 1974, 390).

banda del forn⁴⁵⁸ i va fer uns safareigs. Com era habitual, el propi mestre de cases, és a dir Antoni Cuberta, era l'encarregat d'aconseguir personalment els materials necessaris per a la construcció i, per això, ell mateix va comprar les 124 pedres i les 20 quarteres de calç necessàries per a les finestres. Tanmateix, s'indica que comptava amb l'ajut d'un manobre, i per cada dia de feina, ambdós cobraven un total de 7 sous, 4 el primer i 3 el segon.

Finalment, a mesura que avancem en la lectura del document desapareixen les informacions relatives a l'edificació de l'hospital i sols trobem pagaments derivats del propi funcionament de la institució, com ara els salaris del procurador i d'altres treballadors (forner, dides, baciners), el lloguer d'una mula, els emoluments que rebien els clergues que oficiaven misses, compra de blat, etc. D'entre totes aquestes notícies, destaca una del 26 de març del 1522 referent a la compra de 15 quintars i 3 arroves de palla a Jaume Miró de Sant Martí i a Miquel Oller, hospitaler del "spital del portal nou", és a dir, l'hospital de pelegrins de Santa Eulàlia del Camp o de Sant Salvador, ubicat davant de l'anomenat "portal nou" de les muralles de Barcelona.⁴⁵⁹

Deixant de banda aquestes consideracions, des del punt de vista arquitectònic, l'ala de ponent es va dur a terme d'acord amb els mateixos criteris i característiques que les dels cantons oriental i septentrional, amb l'única diferència que els murs de tancament per la banda del pati es feren més gruixuts. D'aquesta manera es garantia l'estabilitat estructural del conjunt, atesa la manca de contraforts, que no es van col·locar per tal d'evitar una solució visual defectuosa de la coberta de les galeries del claustre, tal com havíem vist a l'extrem de llevant (làm. 126-128).

---

⁴⁵⁸ Desconeixem el lloc exacte on estava el forn, si bé, com es desprèn de la lectura d'aquest document, estaria adossat a la nau occidental de l'hospital. El forn, però, era anterior a aquesta nau, donat que s'ha conservat una àpoca d'11 de gener de 1510, subscripta per Lluç Roca, pintor barcelonès, a favor del flequer Benet Dalmau, pel cobrament d'una quantitat per una pintura que havia fet en la cambra de la confraria de forners de l'hospital de la Santa Creu: *Ego Luchas Rocha, pictor civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis Benedicto Dalmau, forneris, civi Barchinone, quod dedistis et soluistis michi bene et plenari sunt acomplementorum salari michi pertinens de picturis quas \ feci / in cameris quas confratria forneriorum fecit in hospital Sancte Crucis Barchinone* (AHPB, *Protocol Notarial*, not. Benet Joan, reg. 262/15 (1509-1510), s.f.; cf. VILARRUBIAS 1969, 20 i n. 45).

⁴⁵⁹ El "portal nou", es trobava en el sector oriental de les muralles de Barcelona, a prop de l'església de Sant Pere de les Puel·les, davant el call jueu, i va ser erigit el s. XI (v. CARRERAS CANDI [1919?], III: 297; AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, I: 40-41).

Aquesta nau estava almenys parcialment aixecada el 1539, moment en què ja es parla de la utilització de la sala de Sant Roc, nom amb què es coneixia genèricament aquest àmbit.⁴⁶⁰

4.5.2 El “portal nou” del carrer Hospital

Una de les intervencions més interessants dutes a terme a l'hospital al s. XVI, fou l'obertura d'un nou portal per la banda de l'actual carrer Hospital (làm. 121–122). La presència d'aquest carrer determinava el límit meridional del centre, alhora que el seu caràcter esbiaixat, condicionà l'alineació de la façana d'aquest sector que, en lloc ser perpendicular a la resta d'estructures, adopta una curiosa disposició en diagonal (làm. 153). D'altra banda, amb la ubicació del portal en aquest extrem, es feia palesa la intenció real dels administradors de no tancar el claustre interior, mitjançant l'erecció de la quarta crugia prevista en un primer moment, permetent així la creació d'un pati de majors dimensions que facilitava futures ampliacions.

El portal obeeix a un esquema molt senzill, amb dues pilastres llises, simplement decorades a banda i banda, per dos escudets de l'hospital i dos anagrames amb les lletres IHS, presentats per sengles angelets. Coronades per capitells corintis, al damunt s'hi desenvolupa un arquiteu ornamentat amb grutescos, al centre del qual destaquen, novament, dos àngels mostrant un altre escut amb l'emblema IHS. A sobre, un frontó-timpà semicircular, flanquejat per dues agulles i resolt interiorment a mode de petxina, serveix de marc arquitectònic d'una làpida quadrangular que inclou dos àngels de grans dimensions, un escut de l'hospital i una inscripció relativa a la seva fundació.⁴⁶¹ Finalment, a dalt de tot, s'hi erigeix un floró rematat per una creu.

El 1948, Josep Mª Madurell va donar a conèixer un contracte, signat el 27 de març de 1518, entre els mestres de cases de Barcelona Antoni Cuberta i Antoni Papiol, i els administradors de l'hospital.⁴⁶² Es tracta d'un encàrrec per continuar les obres del mur de la façana meridional, iniciades amb

⁴⁶⁰ DANON 1967a, 26.

⁴⁶¹ En la inscripció es pot llegir: SPITAL DE SANTA CREU QUE FO COMENSAT XVII D'ABRIL DEL ANY DE NOSTRE SENYOR M CCCC I (làm. 123).

⁴⁶² AHPB, *Liber Communis*, not. Esteve Antic Triter, reg. 300/9 (1518), s.f. (doc. B-44).

anterioritat en una data inconcreta, i per l'acabament de l'esmentat portal, situat en aquest mateix cantó. El document és força interessant, en tant que s'especifiquen clarament les feines que havien de realitzar cadascun dels mestres i llurs competències. Antoni Papiol, que exercia de col·laborador del primer, va rebre la comanda de prosseguir l'aixecament dels murs de la citada façana sud a partir del punt on s'havien deixat, fins a l'alçada d'una canal pertanyent a la casa d'un tal Mestre.⁴⁶³ Igualment, havia de perfilar-los completament,⁴⁶⁴ tant els nous com els que ja estaven fets, de forma que quedessin iguals que els de la veïna casa d'un tal Francesc de Requesens. Altrament, havia de fer dues parets més i els seus corresponents fonaments, la situació de les quals no es concreta. El propi Papiol tenia la responsabilitat d'adquirir la pedra necessària per a la consecució d'aquestes obres, així com de tallar-la amb l'ajut d'altres mestres i manobres.⁴⁶⁵

Malgrat que no s'afirma de forma evident, el paper d'Antoni Cuberta sembla ser que consistia a supervisar tots els treballs, ja que al marge de la pedra, que havia de comprar Papiol, la resta de materials i eines les havia de subministrar ell. Des del punt de vista pràctic, però, la seva activitat es va centrar, fonamentalment, en el portal i en la realització de les gàrgoles, que s'havien de col·locar a l'entaulament que coronaria els murs de la façana, duts a terme per Papiol.⁴⁶⁶ Aquest entaulament, que es trobava al nivell del primer pis, no s'ha conservat ja que es devia destruir quan, posteriorment, es va afegir el segon nivell, possiblement al segon quart del s. XVIII,

---

⁴⁶³ El document especifica, a més a més, que aquesta façana es faria amb "pedra de fil". La pedra de fil era la tallada d'una manera regular que permetia fer filades contínues. És a dir, seria la pedra ben treballada. En aquest sentit se sap que a Barcelona hi havia dues maneres de treballar la pedra: la ben escairada i la pedra tractada rústegament: aquesta seria la diferència. (Comentari fet per J. Ainaud de Lasarte en una comunicació d'Anna Adroer [1994, 262]).

⁴⁶⁴ Per perfilar, entenem afinar, acabar acuradament un treball, un contorn, una motllura; delimitar les juntures de les rajoles, maons, pedres d'una paret, etc. (FULLANA 1980, 265).

⁴⁶⁵ "E més, és stat concordat que dit Toni Papiol sia tingut y obligat de pagar tota aquella pedra de fil, çò és, pedra brocjada, tanta quanta ne sía menestert en lo enfront demunt dit, e brocjar aquella ab sos mestres e jóvens" (AHPB, *Liber Comunis*, not. Esteve Antic Triter, reg. 300/9 (1518), s.f. [doc. B-44]).

⁴⁶⁶ Els emoluments de Papiol per la seva intervenció en aquesta obra, foren de 30 lliures barcelonines, a rebre en tres pagaments iguals: 10 per la mà d'obra; 10 per acabar la façana; i 10 més per perfilar.

coincidint amb unes obres de remodelació documentades en aquest sector i dirigides per Josep Juli Vinyals.⁴⁶⁷

A partir del document donat a conèixer per Madurell, tothom va estar d'acord a l'hora de considerar-lo com el contracte per a la realització del portal.⁴⁶⁸ No obstant això, una lectura acurada del mateix ens diu que no és ben bé així. En el moment de signar-se aquests capítols notariais, el portal ja estava fet en la seva major part. Quan en l'apartat inicial del citat contracte s'encomana a Antoni Papiol la continuació de la façana, s'indica clarament que aquesta corresponia a la del carrer "hon vuy en dia és lo portal nou", és a dir, que en aquestes dates ja existia. Si a més a més, tenim en compte que l'única feina que se li encarregà a Antoni Cuberta, fou la de col·locar en el citat portal "la petxina y les armes", comprovem que, en realitat, tan sols faltava ultimar el timpà, on precisament trobem una petxina i un escut d'armes de la institució.

Així doncs, tot apunta a què l'estructura principal del portal s'havia realitzat amb anterioritat al 27 de març de 1518, alhora que es planteja el dubte de si foren realment Antoni Cuberta i Antoni Papiol els seus artífexs. En aquest sentit, tampoc no tenim constància de la seva habilitat com a escultors. De fet, les "armes" a què fa esment el document, no és res més que la làpida quadrada inscrita dins del timpà, amb l'escut de l'hospital sostingut per dos àngels, que no van esculpir ni l'un ni l'altre, ja que es tractava d'una peça reaprofitada. La seva execució es remunta possiblement al darrer quart del s. xv i, cal pensar, que va ser realitzada per a una altra porta, versemblantment d'accés a l'interior del recinte, de la qual no coneixem la seva ubicació exacta.⁴⁶⁹ En qualsevol cas, no podem descartar

---

⁴⁶⁷ Les obres dirigides per Josep Juli i continuades posteriorment per Segimon Monteis, daten de la dècada de 1730, i corresponen a l'angle sud-oest de l'illa de cases que engloba tot el conjunt de l'hospital.

D'altra banda, si ens fixem en la imatge de l'hospital dibuixada en l'esmentat *Llibre de taula* (1674), es pot observar perfectament com la façana principal, llavors, sols tenia un pis d'alçada (lám. 112).

⁴⁶⁸ Vegeu VILARRUBIAS 1969, 20; RÀFOLS (dir.) 1980-1981, II: 328; PERELLÓ 1993, 397.

⁴⁶⁹ Els dos àngels apareixen agenollats, amb llargs cabells rinxolats i vestits amb atuells que els cobreixen tot el cos. L'escut de la institució que sostenen amb les mans, està inscrit dins d'un rombe lobulat que reproduceix unes curioses ondulacions. Es tracta d'una peça de la qual no tenim cap constància documental ni de la seva data d'execució ni del seu artífex, si bé els seus trets s'adiuen al repertori de la producció escultòrica del darrer quart del s. xv.

que en el mateix lloc on es féu la nova porta, és a dir en l'extrem meridional de l'hospital, prèviament n'hi hagués hagut una, presidida per l'anterior làpida i que s'hauria destruït en erigir la nova.

L'excelsitud del conjunt, doncs, rau en la combinació d'elements gòtics amb les noves formulacions arquitectòniques i decoratives que començaven a irrompre amb força en el panorama artístic català al primer quart del s. xvi. De totes maneres, almenys en la seva essència, no es tracta d'un exemple únic en la Barcelona de l'època. El seu esquema és força semblant al de la porta de l'església de Sant Miquel. Aquesta va ser aterrada el 1868, si bé, afortunadament, es va preservar la seva façana principal, inclosa la porta, en ser traslladada a un flanc de la basílica de la Mercè, al carrer Ample (lám. 124).⁴⁷⁰ Duran i Sanpere va publicar, el 1930, el document relatiu a l'execució d'aquesta porta, contractada el 27 de juny de 1516, per iniciativa del canonge de la seu de Barcelona Jaume Filella, com a procurador de Jeroni Descoll.⁴⁷¹ El treball escultòric anà a càrrec del francès René Ducloux⁴⁷² —qui estampà la seva signatura en la pilastra dreta—, mentre que la direcció de les tasques constructives estigué en mans dels mestres de cases locals Gabriel Pellicer i Pau Mateu, el mateix que va treballar a l'hospital a la fi del s. xv i començament del xvi.⁴⁷³ Presenta una

---

⁴⁷⁰ GARRIGA 1986, 29.

⁴⁷¹ DURAN SANPERE 1930, 306–311. L'obra contractada consistia a “fer l'enfront i fer-lo de nou, de bona pedra, conservant la mateixa esqueixada que tenia vers el fossar, i deixant en aquest indret una certa pedra que hi havia en la qual era fixat un crucifix de ferro, amb la sola novetat que ara, pedra i crucifix, serien posats dins d'una capelleta. Fer dues finestres més damunt les dues capelles dels àngels. Acabar la paret fins als vessants determinats per la teulada i fer-hi unes crestes a semblança de les del campanar de l'església de Santa Caterina amb una creu a la part més alta i tres gàrgoles. El preu de l'obra contractada, 130 lliures, seria pagat en diverses remeses.”

Sobre Jeroni Descoll i l'encàrrec d'aquesta porta, vegeu YEGUAS 1998, 351–352.

⁴⁷² Ben poca cosa se sap d'aquest imaginari francès. El comte de la Viñaza li va atribuir la realització de quatre capitells i vuit fusts de columnes a Saragossa, el 1539 (MUÑOZ MANZANO 1889–1894, II: 153–154). En qualsevol cas és una possibilitat que cal descartar categòricament, atès que Ducloux havia mort el novembre de 1519, tal com s'indica en el seu testament on, a més, se'ns diu que era natural de Tours (AHCB, *Testaments*, Notarial III-4; agraeixo als doctors Marià Carbonell i Joan Yeguas, la seva deferència en donar-me a conèixer ambdues notícies).

⁴⁷³ Al marge de la seva participació en l'hospital de la Santa Creu, Pau Mateu treballà des de 1488 en l'edifici de l'antic hospital extramurs de Santa Eulàlia del Camp o de Sant Salvador, en el qual, el 1499 hi féu una capella. D'altra banda, el 1507 se'l contractà per a la construcció del convent de Sant Sebastià i, el 1509, juntament amb les mestres de cases

estructura general més pròpia del gòtic, tant pel modelat dels brancals i les arquivoltes, com per l'efecte que produeix la llinda resolta per intersecció de motlures i el guardapols rematat amb un floró i arrissat amb frondes. No obstant això, i tot i que a diferència de la de l'hospital de la Santa Creu es tracta d'un projecte unitari sense elements reaprofitats, també s'hi observen certes combinacions innovadores: el timpà de mig punt amb un fons apertinat respon a un esquema més propi del gòtic, mentre que els *putti* de la llinda i sobretot les pilastres dels flancs i el seu coronament escultòric són d'un tarannà més renaixentista. En aquest sentit, les pilastres desenvolupen la funció que per coherència compositiva s'hauria hagut de resoldre amb pinacles gòtics.⁴⁷⁴ Com hem dit, Pau Mateu i Gabriel Pellicer devien ser els constructors de la part arquitectònica, mentre que René Ducloux hauria fet els relleus i tota l'obra ornamental, incloent les imatges dels àngels i del timpà.

Podríem enumerar moltes altres portes realitzades al llarg de la primera meitat del s. XVI a Barcelona i els seus entorns, com ara la de la casa de l'Ardiaca de Barcelona (làm. 124), la de l'església de Santa Maria de Pineda (Maresme), la casa Pinós de Badalona, etc. Totes presenten uns esquemes molt semblants, basats en formes arquitectòniques geomètriques i l'ús de grutescos "a la romana".⁴⁷⁵ En canvi, les de l'hospital i l'església de Sant Miquel de Barcelona, es caracteritzen per ser solucions híbrides, que palesen clarament el pas de les formes medievals al nou repertori "renaixentista", sobretot en el referent a la seva composició formal.

4.5.3 La nau de Sant Joan

L'increment del nombre d'hospitalitzats d'ençà de la segona meitat del s. XVI i les serioses dificultats per absorbir la demanda en períodes d'epidèmies,

---

Mateu Capdevila i Bernat Puig, actuà d'àrbitre en el judici per l'enrunament parcial de la capella de Santa Maria de Brugués, al peu del castell d'Aramprunyà. Alhora, actuà en les obres de la parroquial de Sant Martí de Provensals, mentre que al palau de la Generalitat féu un terraplè. Finalment, el 1533 amb el fuster Jaume Montseny, intervingué en el dormitori del monestir reial de Pedralbes (v. RÀFOLS (dir.), 1980-1981, III: 725-726).

⁴⁷⁴ Vegeu GARRIGA 1986, 30.

⁴⁷⁵ Sobre la difusió i consolidació de les formes "a la romana" a la Catalunya d'època moderna, v. YEGUAS 2000.

féu absolutament indispensable disposar d'un àmbit on poguessin restar els malalts convalescents ja guarits. Per aquest motiu, l'administració de l'hospital es plantejà el 1586, la construcció d'unes dependències exclusives amb aquesta finalitat, tocant al carrer de les Egipcíaques. Immediatament tingueren lloc les primeres donacions i, entorn el 1587, haurien començat les obres.⁴⁷⁶ Amb tot, no fou fins el 21 d'abril de 1596 que, el prior de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Catalunya, Adrià Maimó, fundà i instituí la casa de Convalescència de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona.⁴⁷⁷ Es va erigir a continuació de la crugia occidental, formant angle recte amb aquesta i orientada a ponent (làm. 152). Des d'un principi estigué sota l'advocació de sant Joan Baptista, i es va resoldre de forma semblant a la resta de l'edifici: una nau longitudinal dividida en dos nivells, l'inferior amb volta de creueria rebaixada i, el superior, amb arcs diafragma apuntats i coberta de fusta a dues aigües. L'única diferència radica en què els contraforts, en lloc de ser exteriors, es van disposar en l'interior de la nau, creant-se uns espais laterals a mode de capelles individuals, possiblement destinats a encabir-hi altars, de forma semblant a l'esquema d'una església (làm. 139).

De totes maneres, degut a les mancances espacials del centre, aquesta nau ràpidament s'usà per a l'hospitalització de malalts i no per als convalescents. En efecte, fins al segon quart del s. XVII, no es tornaria a plantejar la possibilitat de construir una nova casa de convalescència.

4.5.4 Altres obres

Al llarg del s. XVI també es dugueren a terme unes altres obres de gran importància, orientades a millorar la infraestructura del centre. Un exemple interessant de la intensa activitat d'aquest període, tot i que es tracta d'un treball escultòric, ens la dóna un capítol signat el 7 d'octubre de 1517, a propòsit de la realització d'unes imatges per un sepulcre que s'havia col·locat en la capella de l'hospital, i que foren encomanades al prolífic Bartolomé Ordóñez i al seu col·laborador d'origen alemany Joan Petit

---

⁴⁷⁶ GARCIA DOMÈNECH 1995, 21.

⁴⁷⁷ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Sala, vol. V (1595-1596), ff. 64v-65r; vegeu la transcripció íntegra del document a DANON 1978 162-163, doc. 4.

Monet.⁴⁷⁸ La notícia no aporta més dades, així que desconeixem a qui anava destinat i quines característiques formals o iconogràfiques tenia l'obra, de manera que tan sols ens serveix per testimoniar la presència a l'establiment d'un dels escultors més famosos de l'època, Bartolomé Ordóñez. En qualsevol cas, la documentació ens permet dir alguna cosa més. D'una banda, que el citat sepulcre es devia haver iniciat amb anterioritat, ja que en el llegat testamentari del mercader Salvador Bertran (22 de juny de 1517), s'encarregava als administradors de l'hospital "acabar o fer acabar lo sepulcre de la sglésia."⁴⁷⁹ De l'altra, en un inventari de 1564, s'esmenta la "capella del sepulcre" —sense cap altra indicació— de l'església de la institució.⁴⁸⁰

Al marge d'aquesta qüestió, l'any 1537 es féu el pou que encara subsisteix al bell mig del pati (làm. 132) que, des del punt de vista del subministrament d'aigua, complementava la font inaugurada per l'infant Enric el 1509, a l'extrem septentrional del claustre.⁴⁸¹ D'altra banda, el 25 de febrer de 1539, el mestre de cases Jaume Parés, rebia el preu fet d'una obra realitzada en el cantó de llevant de l'hospital.⁴⁸² Consistia en una estructura composta per "tres archs scassans de pedra [...] e dos migs pilars," que s'extenia des de la vella cuina fins la paret de l'església, en el mur d'unió del qual, a més, es van haver de picar dues finestres i un portal, igual que en l'annex arxiu de l'hospital.⁴⁸³ A partir d'aquestes apreciacions, es pot identificar aquesta nova construcció amb un petit espai porticat, articulat per tres arcs escarsers disposats un al costat de l'altre i recolzats sobre pilars poligonals sense cap decoració, que es troba, com s'ha dit, en el costat oriental del pati, prop de l'escalinata que comunica amb el pis superior de la nau oriental (làm. 132).

---

⁴⁷⁸ *Instrumentum capitulorum factorum et firmatorum, per et inter dominos administratores hospitalis Sancte Crucis Barchinone, ex una parte; et Bartholomeum Ordonyes, et Ioannem Petit Monet, ymaginarios, cives Barchinone, super fabricacionem ymaginarum sepulcri dicti hospitalis, etc. Sunt in cedula* (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Pere Saragossa, manual únic (1515-1528), f. 44v; ap. MADURELL 1948b, 361).

⁴⁷⁹ AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), f. 53r.

⁴⁸⁰ AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 7 (1564), ff. 43r-47r.

⁴⁸¹ VILARRUBIAS 1969, 11.

⁴⁸² Aquesta notícia, erròniament, havia estat datada l'any 1639 (v. VILARRUBIAS 1969, 23; PERELLÓ 1993, 399).

⁴⁸³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Miquel Cellers, vol. III (1537-1539), ff. 71v-72r (doc. B-47).

Precisament, pujant aquestes escales, a mà dreta, hi ha una porta de traç gòtic corresponent a l'entrada de l'arxiu —que també se cita en aquesta notícia documental—, en la llinda del qual hi ha esculpida, entorn l'escut de la institució, una inscripció amb caràcters gòtics que diu RATIONAL E ARCHIU DEL HOSPITA.⁴⁸⁴ Alhora, la cuina major també estava emplaçada en aquesta zona, tal com queda reflectit en els plànols més antics que s'han conservat (làm. 113-115).

Poc després, el 1542, el mateix Jaume Parés era contractat per consolidar la teulada d'un rentador situat darrera la cambra de Sant Pere —és a dir, del pis superior de la crugia oriental—, mitjançant l'afegiment d'un pilar de carreus ben tallats i de 60 pams d'alçada, i la reconstrucció de tota la coberta amb la col·locació de noves bigues, jàsseres, rajoles i teules.⁴⁸⁵

El 10 d'agost de 1567, es compraren unes cases propietat de Joan Frexa —porter reial— i la seva muller Isabel, situades al carrer Cervelló, *ad opus fabricae seu operis novi*.⁴⁸⁶ Aquesta “obra nova” devia tractar-se d'alguna ampliació de l'edifici efectuada, tal com s'ha expressat, per la banda del carrer Cervelló. Si bé no tenim cap altre indicatiu, és versemblant posar-la en relació amb la construcció de les escales de l'interior del claustre, començades el 1568. Igualment, en el registre d'entrada de malalts de 1597, s'inclou una relació de les persones ingressades en l'obra nova de l'hospital.⁴⁸⁷ Josep Danon va interpretar aquesta dada de forma errònia, tot proposant que feia esment a la finalització de la crugia occidental, iniciada el 1511.⁴⁸⁸ Amb tot, és

---

⁴⁸⁴ Segons J. Ainaud, J. Gudiol i F. P. Verrié (1947, I: 300), l'arxiu es va dur a terme en una data inconcreta del s. xv.

⁴⁸⁵ “(...) lo dit mestre Jaume Parés, convé e promet als dits reverents y magnífichs administradors sots les penes y jurament deiús scrits, que ell d'assí tres mesos prop vinents, farà, construyrà, e edificarà e acabarà bé y degudament, com de bon mestre se pertany, dins lo dit hospital, allí prop del rentador que és darrera la cambra de Sant Pera, prop la necessària en lo loch que li serà designat, un pilar de pedra broquada de gruxa de quatre palms, de tot cayre e de alt sexanta palms, lo qual muntarà del fonament fins a la taulada del rentador, hi descobrirà la taulada, que és darrera la cambra de Sant Pere, y aquella tornarà cubrir de teula y raiola, hi muntarà les jàssenes hi bigues a totes ses despeses. Les quals coses farà a totes ses despeses, çò és de mans de ell hi de tots los altres mestres hi manobres que per la dita obra seran menester” (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Miquel Cellers, vol. IV (1540-1542), f. 76r.).

⁴⁸⁶ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Miquel Joan Cellers, vol. VIII (1567-1568), f. 4.

⁴⁸⁷ AHBC, *Llibre entrades de malalts*, AH, reg. 29 [09/07-13/07/1597].

⁴⁸⁸ DANON 1967a, 28.

més lògic que faci esment a la mateixa estança, dependències o estructures afegides el 1567.

D'altra banda, com s'ha dit, el 1568 s'iniciaren les dues grans escales simètriques que condueixen als pisos superiors de les naus occidental i oriental, obra del mestre de cases de Barcelona Joan Safont.⁴⁸⁹ Amb la seva execució, quedava definitivament abandonada la idea de construir la quarta crugia en l'extrem meridional del claustre, decisió que s'havia pres molts anys abans quan, el 1518, la porta principal quedà establerta a l'alçada del carrer Hospital. Aquestes escales, que arrenquen a l'alçada de la creu que presideix el pati central, estan tancades per sengles ampits de pedra motllurada precedits en llur part inferior per una escultura (lâm. 130–131). La de ponent correspon a una imatge de sant Roc, acompanyat d'un àngel i un gos, mentre que la de llevant és una figura de la Caritat, representada per una dona que protegeix amb el seu cos tres nens desvalguts. En relació a aquesta última, hi ha qui l'ha identificat erròniament amb una Mare de Déu acompanyada de tres infants, argumentant que la nau oriental estava sota l'advocació de santa Maria.⁴⁹⁰ Deixant de banda l'evidència de la incorrecta interpretació iconogràfica, cal afegir que aquesta nau, en realitat, es coneixia sota el nom genèric de Sant Pere,⁴⁹¹ ja que la de Santa Maria correspon al pis superior de la crugia septentrional. A propòsit novament d'aquestes escultures, de les quals desconeixem l'autor, són dues obres de pedra calcària de matussera realització i escàs valor plàstic. En la part frontal de les seves peanyes quadrades, hi ha esculpit l'escut de l'hospital i, en la de sant Roc, a més a més, hi ha inscrit en un lateral l'any 1575, que s'ha esborrat en la

---

⁴⁸⁹ En aquest sentit es conserven dues èpoques per valor de 30 lliures cadascuna i a favor del citat Joan Safont, per la compra de pedres per a les esmentades escales: *Joannes Çafont, magister domorum civis Barchinone, firmavit apocham dominis adms [sic] administratoribus dicti hospitalis de triginta libris monete Barchinone, receptis numerando realiter et de facto processis es pecuniis burse operarum de les scales dicti hospitale, sibi dicto Çafont dedistis in solutum porrata pretii lapidem per apportatum et apportando ad opus fabrice dicti scale nove dicti hospitalis. Et ideo renuntia* (v. AHSCSP, Protocol notarial, not. Miquel Joan Cellers, vol. IX (1568–1570), ff. 13v i 19v; cf. DANON 1967a, 28).

Aquest Joan Safont, però, no té res a veure amb el que tenim documentat en les obres de la nau de ponent de l'hospital el 1511. De fet, els Safont constituïren una prolífica nissaga de mestres de cases actius en diferents indrets de Catalunya, tant al s. xv com al s. xvi.

⁴⁹⁰ DANON 1967a, 18.

⁴⁹¹ VILARRUBIAS 1969, 43–44.

de la Caritat. En qualsevol cas, aquesta data permetria situar cronològicament la fi de l'execució de les escales.

En un principi eren descobertes, seguint la tradició de l'arquitectura civil catalana dels segles xv i xvi, però degut a les transformacions posteriors que va patir l'edifici, es van cobrir completament amb altres dependències, resoltes amb criteris constructius diferents. La del cantó oriental és la més antiga, erigida, possiblement, al mateix temps o poc després de la consecució de l'escala. A més, fou necessari adaptar-se a unes estructures preexistents, on estava emplaçat l'arxiu, documentat en l'obra executada per Jaume Parés el 1539. De fet, a simple vista, s'observa perfectament el deficient lligam entre els carreus del mur, així com alguns desploms produïts per un mal assentament dels mateixos (làm. 131). El conjunt es caracteritza per la presència d'un arc triomfal rebaixat, damunt el qual es recolza el citat mur de tancament, mentre que el sistema de cubrició escollit, fou un sostre pla a base de bigues de fusta. En última instància, l'àtic i l'espadanya de maons de l'extrem superior, es va afegir posteriorment en una data indeterminada.

Quant al cantó occidental —del qual en parlarem més extensament en un altre subapartat—, el cos disposat damunt l'escala es va dur a terme en la dècada de 1630, per iniciativa de la comtessa de Quirra i Centelles. Per a la seva realització s'empraren carreus perfectament regulars i tallats, que donen a la façana una aparença uniforme i ferma, lluny de l'efecte inestable que produeix la del cantó oposat. Tanmateix, s'obre al pati amb una gran arcada de mig punt, mentre que la coberta es féu seguint el tradicional esquema de volta de rajola, o volta catalana.

4.6 Dependències i estances de l'hospital

Un cop delimitada la seqüència constructiva de l'hospital al llarg dels ss. xv–xvi i, a partir de les notícies que coneixem, es pot concretar de forma molt aproximada quines eren les dependències i estances de què disposava l'establiment.⁴⁹² En aquest sentit, són especialment importants dues fonts: els llibres d'entrades de malalts i els inventaris. Pel que fa als primers, com ja

---

⁴⁹² Per entendre millor aquest subapartat, remeto als quadres III–IV, que s'adjunten a la fi del present capítol.

s'ha comentat, eren un registre de totes les persones que ingressaven en l'hospital, on s'apunten llur procedència i ofici o professió, i, en ocasions, la seva dolència. Tanmateix es feia una relació de la roba i objectes que duïen en el moment de la seva arribada, així com l'estança que se'ls assignava. Quant als segons, em refereixo als inventaris que, periòdicament, es feien dels béns mobles de la casa. Malauradament no en coneixem cap del s. xv, però en canvi, sí que ens han arribat alguns del s. xvi certament interessants. Alhora, tampoc no podem obviar la informació que ens ofereixen els protocols notariais i altres documents, on també trobem referències a les sales del centre.

Un dels primers aspectes a tenir en compte té a veure amb la titularitat de les dependències. En efecte s'ha observat com, amb el pas del temps, podien canviar l'advocació, adquirir-ne de noves, o permutar la dedicació d'un sant amb motiu de la construcció d'una nova sala. Per exemple, les anomenades cambres primera i segona de dones, referides com a tals, almenys, fins a la fi del s. xv, d'ençà del primer quart del s. xvi passaren a ser conegudes com sales del Crucifix —després de les febres— i de Santa Eulàlia i Sant Josep, respectivament. D'altra banda, la cambra de Sant Pere, a partir d'aquesta mateixa època seria coneguda amb el nom de Sant Pere i Sant Miquel. Igualment, l'advocació a sant Jaume, emprada durant el s. xv per designar una sala emplaçada en un lloc indeterminat de la crugia oriental, es traslladà al sector occidental, amb motiu de la realització de la nova nau de ponent al començament del s. xvi, que s'ha documentat com cambra de Sant Roc i Sant Jaume.

En un altre ordre de coses, tampoc no podem oblidar que la distribució i organització interna de l'edifici devia ser certament complicada. En primer lloc, pel que sembla, les tres crugies superiors eren conegudes amb el nom genèric de Sant Pere i Sant Miquel —l'oriental—, Santa Maria —la septentrional— i Sant Roc i Sant Jaume —l'occidental. No obstant això, aquests grans espais estaven dividits en cambres de dimensions més reduïdes, gràcies a l'ús d'envans mitgers de fusta o guix, cadascuna de les quals estava dedicada a un sant diferent —tal com s'aprecia en el quadre que s'adjunta. L'aspecte podria haver estat semblant a l'imaginat per Viollet-le-Duc, a propòsit de l'ordenació interior de l'hospital de Notre Dame de Fonenilles de Tonnerre (lâm. 44). De fet, la documentació ens proporciona

mostres evidents d'aquesta subdivisió. Un dels exemples més clars, el tenim en la cambra feta construir entre 1509 i 1512 per Bartomeu Ferrer, lloctinent del tresorer del principat de Catalunya. Erigida en honor a santa Magdalena i destinada a l'atenció de dos malalts, s'ubicà en la infermeria dels homes —que abraçava les naus de Santa Maria i Sant Pere. Comptava amb la seva pròpia porta d'accés i guarniments diversos, com ara una cortina amb el *Noli me tangere* i un oratori de tela amb la Crucifixió.⁴⁹³

DEPENDÈNCIES HABILITADES EN EL S. XV

Al llarg del s. xv, es van construir i habilitar les sales dedicades a santa Maria, sant Pere, sant Miquel, sant Jaume i, les cambres primera i segona de les dones. Les dues primeres eren les de dimensions més grans, ja que era on s'hi acollien la majoria de malalts.⁴⁹⁴ Aquest fet ens du a pensar que ocupaven els espais de les naus superiors, és a dir, les resoltes amb arcs diafragma i coberta de fusta a dues aigües, en concret, com s'ha dit, les corresponents als cantons septentrional i oriental. La de Sant Miquel, per la seva banda, és esmentada com a tal fins al 1479,⁴⁹⁵ però en canvi, no apareix referida entre 1480 i 1526, moment a partir del qual, es parla de la nau de Sant Pere i Sant Miquel.⁴⁹⁶ Aquesta circumstància es pot interpretar bé, argumentant una permuta de l'advocació, bé en una fusió entre dues cambres, abans contigües i que, d'ençà d'aleshores, s'anomenaren conjuntament. En darrera instància, quant a les dues cambres de dones —les úniques on eren acollides persones del sexe femení—, tenien menys capacitat i, com veurem, estaven emplaçades en la planta baixa dels extrems septentrional i oriental.

D'altra banda, d'antuvi, un dels serveis que oferia l'hospital era l'acolliment dels nens orfes o abandonats, als quals se'ls proporcionava llit i menjar, i, en el cas dels nadons, es contractaven dides per al seu alletament. Aquest fet va ser motiu de polèmica, inclús en l'antic hospital d'en Marcús,

---

⁴⁹³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Jeroni Pasqual, manual únic (1509–1512), full solt al final del llibre (doc. B-41).

⁴⁹⁴ Vegeu AHBC, *Llibre entrades de malalts*, AH, reg. 1–5 (1457–1501).

⁴⁹⁵ AHBC, *Llibre entrades de malalts*, AH, reg. 1–2.

⁴⁹⁶ AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530–1533).

quan algunes dones abandonaven els seus fills i després anaven al propi hospital per criar-los, i percebre a canvi una remuneració econòmica. Aquesta pràctica, desenvolupada de manera continuada,⁴⁹⁷ requeria disposar d'un àmbit habilitat a aquesta fi. En qualsevol cas, no és fins el 1492 que es parla d'una sala destinada als infants,⁴⁹⁸ situada en la planta baixa de la crugia occidental.

Altrament, també hi havia una cuina, un celler,⁴⁹⁹ i un espai per guardar la llenya. Aquest era un producte imprescindible en la vida quotidiana de l'hospital, emprada per escalfar l'interior de les naus i per cuinar. Coneixem nombrosos rebuts generats per la compra de llenya que, sovint, arribava a Barcelona per mar.⁵⁰⁰ Tot i que no he trobat cap notícia referent a un lloc on emmagatzemar-la, és lògic que es disposés d'un espai cobert per a la seva conservació. De fet, segles més tard —el s. xvii—, esdevingué una de les prioritats dels administradors de la institució.

Prosseguint el nostre discurs, se sap que l'hospital comptava amb un guardaroba —tal com s'estipulava en les *Ordinacions* de 1417—,⁵⁰¹ un arxiu⁵⁰² i una farmàcia, de la qual ja n'hem parlat a propòsit de la seva construcció el 1413.

⁴⁹⁷ En un un dels pocs llibres de comptes conservats, corresponent al bienni 1430–1432, apareixen reflectits els salaris de les dides que alletaven nadons (v. AHSCSP, *Comptes Hospital*, Llibres de caixa, núm. 1, pass.).

⁴⁹⁸ Vegeu AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual i Jeroni Pasqual, (1463–1515), f. 92r.

⁴⁹⁹ La primera notícia a propòsit d'aquest espai, data del desembre de 1410, quan el boter Joan Busquets va percebre 27 sous i 6 diners per feines en el celler de l'hospital (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. III (1408–1411), f. 109v; ap. CASTEJÓN 2001, II: 349, doc. 173).

⁵⁰⁰ Vegeu, per exemple, les èpoques per compra de llenya incloses a AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. III (1408–1411), ff. 11^v, 17r, 47v, 53r, 78. Tanmateix, el 1410, el traginer Jaume Massot, cobrà 40 sous i 10 diners, per 70 somades de llenya des del mar, fins a l'hospital (*Ibid.*, f. 109r).

⁵⁰¹ El guardaroba s'habilità el 1413, participant-hi el fuster Pere Dianet (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torrò, vol. IV (1411–1415), f. 76r). Segons les ordinacions de 1417, aquí es guardava la roba dels malalts mentre restaven a l'hospital, de la qual es responsabilitzava un dels oficials o servidors de la institució (AHSCSP, *Ordinacions de l'hospital general de la Santa Creu*, f. 8v; ap. ROCA 1920a, XIX). Val a dir que totes les sales grans disposaven d'un petit espai habilitat com a guardaroba. Amb tot, l'establiment en tenia un de principal que, en ocasions, també s'emprava com a magatzem (v. AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 3 (1532–1533), f. 38r–40r).

⁵⁰² Aquí es guardaven els documents generats per l'escrivania major de l'hospital i es redactaven alguns documents (v. AHBC, *Inventaris*, AH, reg. 663–fol (1422–1644), f. 8r).

DEPENDÈNCIES DE L'HOSPITAL EL S. XVI

La conservació de diversos inventaris dels béns de l'hospital realitzats al llarg del s. XVI, són una eina de gran importància per a determinar les estances en funcionament durant aquesta centúria. En primer lloc copsem que, fins a mitjan de segle, les sales més importants eren les de Sant Pere i Sant Miquel, Santa Maria, Sant Roc i Sant Jaume, Santa Eulàlia i Sant Josep, Crucifix, les cambres dels orats i les orades —bojos i boges—, la dels infants, i la resta de dependències per al servei, magatzems, forn, farmàcia, habitacions dels metges, infermers, cirurgians, etc., indispensables per a la vida diària de la institució.⁵⁰³ Pel que fa a la del Crucifix —en ocasions esmentada com “Crucifix de les dones”—, d'ençà de 1550 canvià el nom per sala o cambra de les febres, destinant-se igualment, a l'acolliment i atenció de les dones.⁵⁰⁴ Si fem cas a la distribució i titularitat de les sales reflectides en la planta de l'arquitecte Ramon Mª Riudor, de l'any 1919, aquesta cambra ocupava tot el nivell inferior de la crugia oriental (lám. 115).

Aquestes sales, com ja s'ha indicat, estaven subdividides en diversos àmbits, sovint sufragats per particulars. Un dels casos més evidents, el trobem en les cinc estances que, el mercader Pere Gironès, encomanà construir en la infermeria de les dones el 26 d'abril de 1511.⁵⁰⁵ Aquesta infermeria, possiblement sense advocació en aquella època, correspon a la nau de Santa Eulàlia i Sant Josep, tal com apareix reflectit en el quadre que s'adjunta, la qual estava situada en la planta baixa de la meitat oriental de la crugia septentrional.

Igualment interessant fou l'aportació del també mercader Salvador Bertran. El 22 de juny de 1517 va subscriure el seu testament, on estipulava rebre sepultura en l'església de Sant Francesc de Barcelona, en concret, en la capella de Sant Joan situada darrera l'altar major. A més, i aquest és el punt que ens interessa, va instituir l'hospital de la Santa Creu com hereu universal

---

⁵⁰³ AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530–1533); núm. 3 (1532–1533).

⁵⁰⁴ AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 4 (1550–1554).

⁵⁰⁵ AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409–1560), ff. 58r–59r (doc. B-42).

dels seus béns, mobles i immobles.⁵⁰⁶ Amb els recursos obtinguts d'aquest llegat, s'habilitaren dotze estances en la infermeria de les dones —cambra de Santa Eulàlia i Sant Josep—, tal com, efectivament, es reflecteix en els inventaris posteriors, així com quatre dependències més en la sala del Crucifix i unes altres quatre en la de Sant Roc i Sant Jaume.⁵⁰⁷

En ocasions, també s'ha pogut constatar que personatges de renom van promoure el condicionament de noves habitacions. En aquest sentit, remeto a les que van fer construir Jaume Serra (bisbe d'Elna i Albano),⁵⁰⁸ Enric de Cardona Enríquez (arquebisbe de Monreale, Sicília, el 1512), el canonge i ardiaca de la Seu Lluís Desplà, el canonge i degà del capítol barceloní Jaume Filella, i l'ardiaca de Santa Maria del Mar mossèn Buquet, a la nau de Santa Maria; i el canonge i ciutadà Berenguer d'Aguilar a la nau de Sant Roc i Sant Jaume.⁵⁰⁹

En un altre ordre de coses, s'han documentat dues cambres situades en el “corredor del pati” que, amb tota probabilitat, s'haurien disposat en algun punt del claustre. De fet, el tancament de les galeries claustrals per tal de destinar-les a sales útils de l'hospital, en un principi es devia practicar com una solució d'emergència que, amb el pas del temps, esdevingué del tot consolidada.

---

⁵⁰⁶ AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409–1560), ff. 50v–53r; ap. ROCA 1920b, 8–9. El 1519 ja era mort. En aquest sentit, vegeu l'inventari dels béns del citat Salvador Bertran, encarregat a la seva vídua Angelina, els quals foren venuts mitjançant encant públic (v. AHBC, *Heretats*, AH, reg. 305, s.f.).

⁵⁰⁷ AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530–1533), f. 35v; núm. 3 (1532–1533), ff. 65r–78v, 81r–85r.

⁵⁰⁸ Jaume Serra, emparentat amb la família de Roderic de Borja, fou un personatge de gran ressò en el panorama religiós de la fi del s. xv i principi del s. xvi. Al marge de presidir la cadira d'Elna (1506–1517), també fou arquebisbe d'Oristagni (Sardenya; 1492–1510), vicari de Roma (1496), i abat comendatari dels monestirs de Ripoll i Sant Miquel de Cuixà (1506–1517); v. *Gran Enciclopèdia Catalana* [1974] 1995, XXI: 93.

Desconeixem quin vincle va mantenir amb l'hospital de la Santa Creu, si bé, com s'ha indicat, hi va fer construir una estança en la crugia dedicada a sant Pere i sant Miquel. El 1539, el mercader Rafael Rosselló va fer una deixa testamentària destinada a reparar aquest espai: “Vull, ordon y man que de mos béns sien distribuydes quiscun any tres lliures barceloneses en sustentació y reparació de aquella cambra la qual lo reverendo señor bisbe Serra ha feta fer en lo dit hospital de Santa Creu de Barcelona, de les quals tres lliures sien distribuydós e administradós los cònsols del ofici dels parayres de la present ciutat que ara són (...)” (AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409–1560), f. 159v; ap. ROCA 1920b, 14).

⁵⁰⁹ Vegeu el quadre iv, que s'adjunta a la fi del present capítol.

Comentari a banda mereix l'església, i les capelles i altars erigits en l'interior de les principals sales de l'establiment. L'església, era el recinte religiós per excel·lència de la institució, un espai on s'hi deien misses adreçades a la gent ingressada, però que puntualment, també era oberta a la resta de barcelonins.⁵¹⁰ Efectivament, en algunes deixes testamentàries rebia el mateix tracte que qualsevol altra església de la ciutat.⁵¹¹

D'acord amb la tradició més extesa en els edificis hospitalaris medievals, s'atorgava una gran importància a la pregària en el procés de guarició del malalt. Per aquest motiu, se solia ubicar un altar —o altars— en les pròpies sales de l'establiment, per tal que poguessin fer les seves oracions i encomanar-se als sants, sense necessitat de traslladar-se a l'església. Teòricament hi havia d'haver una comunicació visual directa entre l'altar i tots els llits de la cambra, però la subdivisió interna dels espais en estances de dimensions més reduïdes petites, relegà aquest principi bàsic de molts hospitals, a un segon terme. De fet, com hem vist en algun cas puntual, hi havia habitacions que comptaven amb el seu propi altar particular.⁵¹²

Amb el pas del temps, inclús, fou necessari ampliar el nombre de preveres dedicats a les tasques espirituals. En les ordinacions de 1417, tan sols es preveïen els càrrecs del prior i el rector, ocupat aquest últim de tot el referent a l'església. En canvi, a partir del s. XVI, comprovem que es van designar dos nous rectors, un destinat a la nau de Sant Pere i Sant Miquel, i l'altre, a la de Santa Maria, i cadascun comptava amb la seva estança privada.⁵¹³

Quant a les cuines, comprovem que n'hi havia vàries. Una tenia la categoria de major, és a dir, la principal. Paral·lelament, la sala de les febres

---

⁵¹⁰ En aquests casos, normalment amb motiu de la celebració d'alguna festa religiosa, s'aprofitava per fer una plega econòmica entre els feligresos assistents (v. AHSCSP, *Comptes Hospital*, Llibres de caixa, núm. 1 [1430]).

⁵¹¹ El 1505, el prevere Simó Bernat Matoses, féu donacions a diverses esglésies de la ciutat, entre les quals, la capella de l'hospital de la Santa Creu (v. AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), ff. 41^v-43^r [doc. B-40]).

⁵¹² És el cas, per exemple, de l'altar dedicat a santa Magdalena, emplaçat dins la cambra encomanada entre 1509 i 1512 per Bartomeu Ferrer, lloctinent del tresorer del principat de Catalunya, en el "dormidor dels hòmens" (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Jeroni Pasqual, manual únic (1509-1512), full solt al final del llibre [doc. B-41]).

⁵¹³ Vegeu el quadre IV, que s'adjunta a la fi del present capítol.

en devia tenir una altra, ja que es parla de la “cuina de les febres”. Alhora, hi havia una coneguda com “cuina de la gallinera”, possiblement perquè estava emplaçada prop d'un galliner.⁵¹⁴ Per últim, estava la “cuina del coch” o del cuiner.

4.7 Epíleg: obres posteriors

En aquest apartat, sense pretendre fer un estudi exhaustiu i detallat de totes i cadascuna de les intervencions constructives practicades en l'hospital amb posterioritat al s. XVI, he inclòs una sèrie de dades documentals, en gran part inèdites, corresponents a un lligall de fulls i plec solts sense catalogar, conservat a l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya.⁵¹⁵ Evidentment, una anàlisi comparada amb els protocols notariais d'aquest període, ens proporcionaria una visió molt més àmplia i acurada, que sobrepassa els objectius del present treball.

4.7.1 Segle XVII

OBRES I ÚS DE LA CASA DE LES EGIPCÍAQUES

L'any 1410, Francesc de Valldemosa, un cartoixà de Mallorca, adquirí unes cases al costat del carrer “d'en Canyet”, avui Egipcíaques, per construir-hi un centre assistencial destinat a la reclusió de dones, sota l'advocació de santa Maria Egipcíaca.⁵¹⁶ En la documentació consultada, aquesta institució apareix referida indistintament com casa de les Egipcíaques, “monestir de les donzelles” o “quarto de les donzelles.” Aquí eren acollides dones i noies, normalment prostitutes penedides, però també

---

⁵¹⁴ En la planta de l'arquitecte Francesc Renart Closas de 1804 (làm. 113), per exemple, amb el núm. 10 s'indica la ubicació del “corral de les gallines”, situat, precisament, molt a prop de les cuines.

⁵¹⁵ Aquestes dades documentals, ja les vaig analitzar amb motiu d'una comunicació presentada en el XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, encara pendent de publicar (CONEJO [en premsa]). Igualment, vull indicar que el coneixement de l'esmentada sèrie pendent de catalogació, la dec al Dr. Marià Carbonell i a Reis Fontanals —directora de l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya—, a qui expresso el meu agraïment.

⁵¹⁶ HERMANO DE LA CARIDAD 1935, 19; cf. VILARRUBIAS 1969, 18.

òrfenes,⁵¹⁷ a les quals se'ls imposava una sèrie de normes de conducta, menjar, dormir, oració, com si es tractés d'un autèntic convent de monges, però sense seguir cap regla en concret. Algunes acabaven casant-se, gràcies a donacions pietoses que els atorgaven una dot, mentre d'altres podien esdevenir monges de baix nivell, auxiliars, donat que per la seva condició d'haver perdut la virginitat no podien fer els vots complets.⁵¹⁸ Mentre estaven recluses es dedicaven a fer tasques diverses per a l'hospital, com ara teixir roba per a pobres i malalts.

La història d'aquesta institució de propietat municipal, està directament lligada a la de l'hospital de la Santa Creu. Tot i que aquest s'havia anat ampliant al llarg dels segles xv i xvi, l'increment de la demanda obligava als administradors a cercar espais alternatius on poder acollir més malalts. El 1567, els administradors feren la primera temptativa perquè, amb aquesta fi, la ciutat els cedís algunes dependències de la casa de les Egipcíaques, però fou en debades.⁵¹⁹ El 1601 ho tornaren a intentar i, en aquest cas, la resposta sí que va ser positiva.⁵²⁰ Poc després van llogar unes cases al carrer de Robadors⁵²¹ i, el 7 de novembre de 1608, el consell municipal els autoritzà a ampliar una estança anomenada "monestir de les donzelles", és a dir la casa de les Egipcíaques,⁵²² en la qual hauria intervingut el mestre Jeroni Portella.⁵²³

---

⁵¹⁷ Hi ha un cas en què en morir un malalt deixà una filla òrfena. Llavors el prior la internà a la casa de les Egipcíaques deixant-li un llit, que la majorala hauria de retornar-li quan aquella abandonés la comunitat (ROCA 1920a, 39-40).

⁵¹⁸ Agraïxo al doctor Prim Bertran, aquestes dades generals sobre el funcionament intern de la casa de les Egipcíaques.

⁵¹⁹ "A 25 de abril, y 28 de noembre 1567, los adm[inistrad]ors del hospital general demanavan la casa de les Egipcíaques per ampliar-se, y fou-los negada" (*Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916, V: cap. LXXV, 46).

⁵²⁰ *Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916, V: cap. LXXV, 48.

⁵²¹ PERELLÓ 1993, 398.

⁵²² "(...) la gran necessitat té lo hospital general de Santa Creu d'esta ciutat de ampliar la stàntia ahont estan recullides las donzelles filles de dit hospital que's diu lo monastir, per la gran incomoditat que tenen ditas fadrines per no tenir lloch ahont còmodament puguen habitar per fer moltes y lo lloch molt estret que han de dormir tres y quatre ab un llit y no tenir ahont puguen menjar, ni estar decentment perquè han de estar separadas del lloch ahont esta la mare del monestir (...) y és cert y molt necessari y ab facilitat dits inconvenients se repararien fent los merçè y charitat la present ciutat de part de la casa de les egipcíaques que es de la present ciutat y confina ab dit monestir, la qual part de dita casa no farà falta ala dita casa de les Egipsíacas com tot ho han vist y ocultament mirat dits magnífichs concellers (...). Lo dit conçell atessa la necessitat representada per part de dits

Tot i aquestes iniciatives, la manca d'espai de l'hospital continuava sent un dels principals problemes a què s'havia d'enfrontar. El nombre de malalts augmentava constantment, molts dels quals provenien de les galeres que arribaven al port de Barcelona, però l'establiment no podia donar-los cabuda a tots. Per això, el 24 de setembre de 1627, el Consell li va concedir més estances de la casa de les Egipcíaques.⁵²⁴ Aquesta mesura tampoc no fou suficient, o bé no es va arribar a fer efectiva, atès que el 29 de maig de 1630, els administradors Macià Amell i Josep Ramon, canonges, i Josep de Bellafilla i Joan Pau Pastor, ciutadans, sol·licitaren altre cop permís al Consell de Cent per a poder usar més habitacions de la casa de les Egipcíaques. Els consellers, conscients de la situació, acceptaren i inclús els autoritzaren a obrir un portal en una paret mitjera, per a poder passar directament de l'hospital a aquesta casa, amb l'única condició d'abandonar-la quan no els calgués usar llurs estances i tornar a tancar el citat portal.⁵²⁵

Al marge de la manca d'espai, l'hospital també patia seriosos problemes de caire econòmic. Les rendes i les donacions que rebien fruit de la caritat, no eren suficients per garantir el perfecte funcionament de la institució. Per aquest motiu, el 16 de gener de 1631, els administradors demanaren a la ciutat un préstec de 5000 lliures, que els hi fou immediatament concedit i que rebrien a parts iguals en el plaç de cinc anys.⁵²⁶ Poc després, el 2 de maig del mateix 1631, els administradors Lluís Joan Escarrer i Josep Ramon, canonges, i Jeroni de Marcel i Francesc Rialp, ciutadans, feren una nova petició al Consell per utilitzar estances de la casa de les Egipcíaques,⁵²⁷

---

administradors del dit hospital y considerant lo beneffici que serà al dit hospital donarli lo spay y part de casa que demanen de la casa de las egipsíacas pera ampliar lo dit monestir de les fadrines (...). Per çò lo dit concell féu deliberatio y conclusió que al dit hospital general per als effectes dalt dits se li done y contenta al dit hospital lo spay y part de la dita casa de les Egipsíacas (...)" (AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-117, ff. 196-197r).

⁵²³ Vegeu PERELLÓ 1993, 398; cf. DANON 1967a, 28. En les obres del convent de Sant Agustí Vell, hi consta un Jeroni Portell com a oficial del mestre de cases Josep Ferrer i Nuet (CARBONELL BUADES 1996, 135).

⁵²⁴ "A [24] de [setembre] 1627, ab deliberació es la designa de las parts de la casa de les Egipcíaques que lo Consell de Cent concedí al hospital general." (*Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916, V: cap. LXXV, 49).

⁵²⁵ AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-139, ff. 135-136r (doc. B-49).

⁵²⁶ AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-140, ff. 24v-25r, 38 (doc. B-50).

⁵²⁷ AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-140, f. 80 (doc. B-51).

mentre que el 14 de maig, sol·licitaren que la ciutat es fes càrrec del pagament de 4896 lliures, 6 sous i 6 diners, per la carn que s'havia anat donant en prèstec a l'hospital des del 31 de març de 1630, fins al 22 d'abril de 1631, ja que aquest no hi podia fer front.⁵²⁸

El 9 de març de 1636, s'havia encomanat al mestre de cases Miquel Bartra la construcció d'un mur, per tal d'unir "la cambrada de Sant Joan tota la llargària fins al campanà de les Egipsíiques, que és tot lo endret del monestir de les donzelles del dit hospital."⁵²⁹ Aquesta notícia és molt interessant, per quant ens dona una pista sobre l'emplaçament original d'aquesta casa. Segons F. A. Vilarrubias es trobava en el cantó sud-occidental de l'actual pati de l'hospital, a la qual correspondria la balconada que s'ha conservat (lám. 132).⁵³⁰ En qualsevol cas, la lectura d'aquell document ens indica clarament que en realitat estava adossada al costat de la nau de Sant Joan, ja que es diu que aquesta sala s'havia d'ampliar tota la llargària del "monestir de les donzelles". A més, ja vàrem veure com el 1630 s'havia autoritzat la construcció d'un portal en una paret mitjera per tal de poder passar directament des de la casa de les Egipsíiques a l'hospital. Per aquest motiu, és evident que es trobava en la zona compresa entre la citada "nau de Sant Joan" i la façana occidental de l'establiment (lám. 153). En l'actualitat no en queda res, degut a les nombroses intervencions i restauracions que s'hi han dut a terme, si bé, algunes plantes antigues, ens donen una idea de quina devia la seva estructura i disposició. En aquest sentit, la dibuixada per Renart Closas el 1804 (lám. 113), ens presenta un edifici estructurat al voltant de dos claustres, emplaçats l'un al costat de l'altre.

Amb el pas del temps els problemes s'anaven agreujant més i la utilització de les dependències de les Egipsíiques es féu indispensable, fins al punt que s'hi feren obres per tenir-les millor condicionades. Així, s'han conservat dues èpoques datades a 28 de juliol de 1636, per la realització d'unes portes i

---

⁵²⁸ AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, 11-140, f. 93v.

⁵²⁹ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Ramon Batlle, vol. II (1636), f. 26v.; ap. VILARRUBIAS 1969, 23, n. 56.

La "cambrada de Sant Joan" que se cita en aquest document, correspon a la nau de Sant Joan Baptista que, el 21 d'abril de 1596 Adrià Maimó, prior de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Catalunya, havia instituït com a casa de Convalescència de la institució.

⁵³⁰ VILARRUBIAS 1969, 80.

finestres. La primera, correspon al fuster Francesc Mascort,⁵³¹ que rebé un total de 37 lliures i 16 sous. La segona, en canvi, es féu en favor d'un tal mestre Olina, de qui no s'especifica el seu ofici, i al qual se li van pagar una quantitat més baixa, 29 lliures i 6 sous.⁵³² Ambdós artífexs, doncs, van fer diverses portes per un portal que donava al pati del “monestir”, per un altra portal situat al peu de l'escala que comunicava amb un taller, així com unes finestres per una estança que era usada per les donzelles per teixir i unes altres per al dormitori.

Malgrat totes aquestes mesures, el 20 de novembre de 1636, els administradors de l'hospital, amb Pau del Rosso al capdavant, qui també era degà i conseller en cap, s'adreçaren al Consell per exposar-los que la situació continuava sent molt crítica. Al marge de l'elevat nombre de malalts que hi acudien, especialment soldats, s'havia d'afegir les poques rendes procedents de la caritat. Tenint en compte això, sol·licitaven ajut per acabar l'estança que s'estava fent, destinada a habitatge i a lloc de treball de les donzelles que teixien roba per a l'hospital, atès que el lloc que ocupaven en aquell moment estava “perillosíssim de caurer, per estar arrimat al quarto dels malalts pateix també aquell com se veu en dies passats, que féu tant gran sentiment casi tot ell que se'n falta poch no anàs tot a terra.”⁵³³ El Consell acceptà i decidí fer-los un prèstec de 500 lliures a pagar del compte extraordinari.

Amb aquests diners es pogueren reprendre les obres sota la direcció del mestre de cases Pere Mateu.⁵³⁴ El seu cost total va pujar 324 lliures, segons consta en un document datat a 11 d'agost de 1637. Es van fer 9 finestres en el dormitori, per a les quals foren necessaris 90 cantons o carreus ben tallats, 9

---

⁵³¹ A Francesc Mascort el tornarem a trobar documentat treballant en l'hospital de la Santa Creu el 1638, amb motiu de la reconstrucció de la nau de ponent per l'incendi que va patir el maig d'aquest mateix any.

⁵³² AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, full solt [28 jul. 1636]

⁵³³ AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-145, ff. 438-439r (doc. B-53).

⁵³⁴ AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, “1637”, full solt (doc. B-54).

Pere Mateu, també conegut com Perot Mateu, era fill d'Antoni Mateu II —mestre de cases de Barcelona— i Elisabet —amb qui estava casat en segones núpcies. Tenia tres germanes: Magdalena, Mariana i Mònica. El trobem documentat el 1616: a la confraria de mestres de cases de Barcelona; el 1619 com a marmessor testamentari del mestre de cases de Llorenç Reguer; el 1621 testa en el testament de Macià Ardell; el 1635 donà 12 lliures i 10 sous com a dot a Anna, filla de Bartomeu Mateu —mestre de cases Barcelona— i Paula, quan es casà amb Josep Vehins. (Agraeixo la notícia a Marià Carbonell).

llindes, 9 jàsseres i 18 sitials.⁵³⁵ En la planta baixa, per la seva banda, es van realitzar 7 finestres més que donaven al pati i que tenien els seus respectius ampits, i 2 portals que anaven precedits de sengles esglaons. Igualment es va treballar en la graonada que precedia l'entrada d'una capella; al portal de la presó s'hi col·locà una llinda nova, mentre que en el corresponent a una habitació que estava sota l'escala es ficaren 8 cantons i una altra llinda; en el primer portal que donava accés a l'estança on treballaven les donzelles 12 cantons i una llinda; i finalment es féu una escala de 24 graons.

Tanmateix, també es compraren diversos materials que, almenys momentàniament, no s'usaren. Per exemple una llinda per la sala de les boges, possiblement la mateixa “cambra de les orades” documentada el 1522.⁵³⁶ En segon lloc es portaren al pati graonades, paviments i 3 llindes que tampoc no es van arribar a col·locar. En canvi en el taller on treballaven les donzelles sí que es va fer una graonada. Al final d'aquest document, que compta amb el vistiplau del sotsprior de l'hospital Gabriel Marqués, apareix el nom d'un altre mestre de cases, Francesc Socies.⁵³⁷ Es diu que se li devien 366 lliures i 15 sous per la compra de pedra de fil i per altres serveis que no s'especifiquen, de les quals ja li havien estat pagades 268 lliures i 7

⁵³⁵ Un sitial és una fusta o pedra que serveix per sustentat quelcom (ALCOVER-MOLL 1985, IX: 935).

⁵³⁶ AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, “Obres s. XVI”, plec solt (doc. B-45).

⁵³⁷ Francesc Socies —o Sucies—, era fill d'Antoni Socies, pagès de Barcelona i d'Eulàlia. Casat amb Elionor, tingué un fill, Josep, que fou monjo de Montserrat, i dues filles, que curiosament tenien el mateix nom, Francisca. Tenia 5 aprenents i fou mestre de les fonts entre 1621 i 1653 (?), morint possiblement dins el 1652 o el 1653, sempre però abans del mes de novembre de 1653 en què ja trobem a un nou mestre de les fonts (AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-131, f. 14). Fruit de la seva experiència en el camp de la construcció de fonts a Barcelona, el 1650 escriví el *Llibre de les Fonts* —conservat a l'AHCB— en el qual detallava totes les conduccions d'aigua i fons de la ciutat (v. DANON 1967a, 29; TERÉS 1987, 82, n. 27; PERELLÓ 1993, 105, 168, 228-232).

També el trobem documentat els anys següents: el 1619 com a marmessor testamentari del mestre de cases Llorenç Reguer, del qual també ho fou Pere Mateu; el 1622 era marmessor del mestre de cases de Barcelona Pere Mallol (AHPB, *Protocol Notarial*, not. Francesc Fitol (1628-1650), [30 set. 1652]).

Finalment, en el seu testament consta el següent: a la seva muller Eleonor li deixà 200 lliures més l'úsdefruit; al seu fill Josep Socies, monjo de Montserrat, 25 lliures; a la seva filla Francisca, muller de Jaume Pujol, cosíndic Barcelona, 15 lliures; i a l'altra filla Francisca, muller d'Antonio Terrassa, calssater de Barcelona, 15 lliures més; i finalment al seu nebot Josep Socies, pintor, fill de Miquel Socies jove —mestre de cases Barcelona—, 25 lliures. (Agraeixo aquestes notícies al doctor Marià Carbonell).

sous, de manera que encara faltaven 98 lliures i 8 sous per subsanar el deute. Això no obstant es tracta d'una notícia molt ambigua que no ens permet saber si Francesc Socies va arribar a participar o no en aquestes obres.

Més tard, el 24 d'abril de 1640, el Consell de Cent donà a l'escrivà Antoni Aleix Cesilles 400 lliures per destinar-les a la realització d'aquests treballs,⁵³⁸ quantitat a la qual s'afegiren 700 lliures més el 6 de setembre.⁵³⁹ Igualment el 21 de novembre de 1640, el Consell acordà proporcionar a l'hospital “la summa de dos mil y dos centes lliures més pera poder posar la obra ab lo modo y forma que convé conforme la experientia anirà ensenyant”;⁵⁴⁰ si bé no s'especifica on s'havien d'invertir les 2200 lliures, és probable que es tracti de la mateixa obra que s'estava fent a la casa de les Egipcíaques.⁵⁴¹ Així mateix, part d'aquests diners havien de servir per pagar el sou de sis capellans que es dedicaven a l'atenció de malalts.

OBRES AL “CORRAL DE LA LLENYA”: 1608–1625

Anualment l'hospital comprava una partida de llenya que arribava a Barcelona en vaixell. De totes maneres, tenien l'inconvenient que havien de dur-la tota de cop des del port fins a l'hospital, i com la distància que hi havia era considerable, pel camí en perdien molta i la que no es feia malbé. Per aquest motiu, el 7 de novembre de 1608, els administradors van sol·licitar a les autoritats municipals la cessió d'un espai de la Rambla, comprès entre el portal de les Drassanes i la muralla —en aquell moment en desús—, per poder emmagatzemar la llenya i, així, portar-la gradualment cap a l'hospital.

⁵³⁸ AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-149, ff. 162v-163r, 241^v.

⁵³⁹ AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-149, f. 315r.

⁵⁴⁰ AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-149, ff. 389v-390.

⁵⁴¹ Vegeu PERELLÓ 1993, 400.

En aquests moments, l'única obra que sí sabem segurs que s'estava fent dins l'edifici de l'hospital de la Santa Creu era la construcció d'un molí, segons apareix reflectit en el llibre de *Deliberacions* del Consell del mateix 21 de novembre de 1644: “Los senyors consellers, lo cap suspès, ajuntats deliberan que sien entregades als administradors del hospital general o a llur syndich, quatre molas de molí pera fer fer lo molí de sanch se fa en dit hospital, les quals foren trobades al portal de mar y vuy són en lo banc de la present ciutat” (AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-149, f. 387v).

En aquest sentit, a més a més, es comprometien a fer-se càrrec de les despeses derivades del condicionament d'aquest àmbit.⁵⁴²

No tornem a tenir cap altra notícia sobre aquest espai fins al 1625. Es tracta d'una relació dels diners bestrets per l'administrador de l'hospital Benet Ginebreda, destinats a pagar els treballs fets en un corral per guardar la llenya, entre els mesos de febrer i juny.⁵⁴³ Si bé no s'especifica el lloc on es trobava aquest corral, suposem que és el mateix que la ciutat s'havia compromès a donar a l'hospital el 1608. La direcció de les obres va recaure en el mestre de cases Miquel Millaro, que percebia 8 sous diaris.⁵⁴⁴ També tenim documentats a Bartomeu Monllor, del qual no s'especifica el seu ofici, els fusters Antoni Turibó⁵⁴⁵ i un tal mestre Joan, el picapedrer Carles Boser i, en darrera instància, el mestre Maurici Llorenç i el ferrer Antoni Ballera, que simplement intervingueren venent pedres el primer i claus el segon. Finalment, és interessant apuntar que Miquel Millaro comptava amb la col·laboració de tres mestres de cases joves, dels quals no es diuen llurs noms.

El total de diners avançats per Benet Ginebreda per al corral de la llenya, fou de 313 lliures. Malgrat que no és una quantitat excessivament elevada, cal

---

⁵⁴² “(...) y axí mateix demanan y supplican los administradors de dit hospital que per occasió de la provissió que quiscun any sol fer dit hospital de lenya y per la distantia gran que des de la marina y ha fins al dit hospital, los és molt gran dany aportar de un tiro dita lenya de mar al dit hospital per que molta part de dita lenya se pert y malmet, que perçò la present Ciutat tinga a bé també fer los merçè y charitat de donar los lloch ahont pogan tenir dita lenya, en una part que no fa falta ni preiudici a la ciutat que és en lo espay que és del portal de la dressana envers la muralla, en lo qual lloch tindran custòdia y dit hospital farà los gastos seran necessaris en acomodar dites stanties se li concediran y pera tenir la dita lenya tancada (...). Lo dit conçell atessa la necessitat representada per part de dits administradors del dit hospital (...) y juntament donar al dit hospital lo espay que es entre lo portal de la drassana y la muralla de mar al cap de la rambla” (AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent II-117, ff. 196v-197r.) Aquesta notícia també es recull a les *Rúbriques de Bruniquer* (1912-1916 V: cap. LXXV, 48).

⁵⁴³ AHBC, *Carpeta Obres*, En procés de catalogació A, “Obres als corrals de la llenya. 1625”, s.f. (doc. B-48).

⁵⁴⁴ De Miquel Millaro quasi no en sabem res. Sols tenim constància que s'examinà com a mestre de cases el 17 de juny de 1612 (AHCB, *Llibre del Credencier*, Gremis [Mestres de cases, 39, núm. 21], f. 87v; agraeixo la notícia al doctor Marià Carbonell).

⁵⁴⁵ El 16 de juny de 1630 he trobat documentat un fuster dit Antoni Taribó, possiblement el mateix “mestre Turibó” que apareix el 1625. En aquell cas, se li va encomanar a ell i a un altre fuster, Bartomeu Marsal jove, la realització d'un torn per la farinera de l'hospital (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Antoni Aixada, vol. I (1630-1631), f. 8).

tenir en compte que sols es van emprar per satisfer els salaris dels mestres de cases, obrers i fusters, i no el cost dels materials emprats, menys unes poques excepcions. Més que uns treballs de remodelació o condicionament, van consistir en una reconstrucció completa d'aquest espai, ja que abans de fer els fonaments va ser necessari enderrocar les parets preexistents. A partir del que ens diuen els documents, sembla que la seva entrada consistia en un espai porxat —constituït, almenys, per dos portals—, cobert per bigues disposades en sentit horitzontal i, entre les quals, es practicaren revoltos de guix. Per a la teulada del corral foren necessàries 58 bigues de pi, 6 jàsseres, teules i llates de fusta. Igualment s'usaren 19 bigues de 28 pams —uns 5 metres i mig—, per a fer l'andana o golfa situada al damunt.

Posteriorment hi ha documentades dues notícies més referents a dos llocs per guardar llenya, tot i que no creiem que cap d'ells es correspongui amb el corral on es va treballar el 1625. La primera d'aquestes informacions es troba en el contracte per la construcció d'una nau a continuació de l'ala de ponent de l'hospital el 1730, on es deia que tota la pedra, teules i resta de materials provinents de les estructures que s'havien d'enderrocar a tal fi, serien pel mestre de cases, “menos la pedra, rejola y teula que resultarà de la paret y teulada del llenyer.”⁵⁴⁶ La segona, diu que per tal de poder bastir el reial col·legi de Cirurgia,⁵⁴⁷ el municipi va haver d'expropiar a l'hospital uns terrenys, inclosos un paller i un magatzem de llenya.⁵⁴⁸

LA “QUADRA DE LA COMTESSA”: C. 1630–1633

Una de les empreses més interessants realitzades en l'hospital el s. XVII, fou l'erecció de la nomenada “quadra de la comtessa”, dita així en honor a la seva promotora, Maria Anna de Pinós i de Centelles, comtessa de Quirra i de Centelles.⁵⁴⁹ Aquesta quadra o nau s'aixecà damunt l'escala que

---

⁵⁴⁶ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Ignasi Teixidor, vol. III (1729–1731), f. 3 (doc. B-62).

⁵⁴⁷ Aquest edifici es troba situat al davant de l'antiga casa de Convalescència i actual seu de l'Institut d'Estudis Catalans. Sobre aquesta institució vegeu USANDIZAGA 1964.

⁵⁴⁸ DANON 1967a, 32.

⁵⁴⁹ El comtat de Quirra era un títol senyorial corresponent al regne de Sardenya, i que havia estat concedit el 1363 a Berenguer Carròs i de Ribelles (*Gran Enciclopèdia Catalana* [1974] 1995, XIX: 34). Maria Anna de Pinós estigué casada amb Joaquim I Carròs de

comunica el pati amb el pis superior de la nau de ponent i està recolzada sobre una gran volta de maó pla o volta catalana, de mig punt (làm. 130).⁵⁵⁰ El mur de la façana principal, que dona al claustre, es féu íntegrament amb carreus de pedra local. Al bell mig s'obren dues finestres de traç rectangular, entre les quals hi ha un escut nobiliar, mentre el cos superior està lleugerament més elevat que les estructures que el flanquegen.⁵⁵¹

En la seva banda oposada, i també damunt de l'escala construïda la segona meitat del s. XVI, s'aixeca una altra estança de la qual no tenim constància documental (làm. 131). Es va solucionar de forma diferent, ja que en lloc de la volta de maó, s'optà per una estructura de mur sostinguda per un arc escarser, resolta interiorment per un sostre pla articulat amb bigues de fusta disposades horitzontalment. Tampoc no s'aprecia una unitat en tot el conjunt. Així, a la dreta del cos principal, se li afegí amb posterioritat una altre edifici, com s'aprecia perfectament en el deficient lligam entre els dos murs. Finalment, a dalt de tot, s'erigí encara més tard, possiblement al s. XVIII o inclús al s. XIX, una mena de lògia oberta amb finestres, realitzada íntegrament amb maons i coronada per una espadanya amb una campana que, això sí, data del s. XIV.

Els capítols per a l'execució de la “quadra de la comtessa”, entre Maria Anna de Pinós i els administradors de l'hospital, se signaren el 17 de juny de 1630 davant del notari Antoni Aixada,⁵⁵² concòrdia que fou ratificada i

---

Centelles, primer comte del castell de Centelles i comte de Quirra. Filla de Pere Galceran IV —vescomte de Canet i Illa, baró de Milany-Vallfogona i la Portella, senyor de Vidrà— i de Petronil·la de Zurita-Peramola —baronessa de Peramola i Estac, senyora de Peracols i Rocafort. Va morir el 1654 (*Ibid.* XVIII: 45).

⁵⁵⁰ Aquestes voltes, fetes amb maons plans disposats de forma corba, es caracteritzen per la seva lleugeresa i resistència. Sembla que es començaren a posar en pràctica a l'inici del s. XV (v. BASSEGODA NONELL 1991, 143). Sobre aquest tipus de volta, vegeu igualment BASSEGODA AMIGÓ 1936, 353–357; BASSEGODA MUSTÉ 1997.

⁵⁵¹ A la seva dreta, en la planta baixa, més tard s'hi va establir la nova farmàcia de la fundació, construïda a la segona meitat del s. XVII. De fet, la reixa que dona directament al pati i, a través de la qual, eren servits els medicaments, es forjà el 1696 segons consta en la data que la corona (làm. 132).

⁵⁵² Vegeu VILARRUBIAS 1969, 22. Igualment, segons Marià Carbonell (1989, 669) aquesta obra fou contractada al mestre de cases Pau Ginestar.

Quant al notari Antoni Aixada, el 1638 donà per caritat 10 lliures a l'hospital, per la reconstrucció de la nau de ponent que es va incendiar el 7 de maig de 1638 (AHBC, *Carpetas Obres*, en procés de catalogació A, s.f. [1638]).

novament firmada el 7 de juny de 1633⁵⁵³ possiblement perquè encara no s'havien iniciat les obres. Es tracta d'un document molt interessant, on la comtessa establí totes i cadascuna de les condicions que havien de regir la construcció de la nova "quadra", per tal de no deixar cap tema pendent. En primer lloc volia que s'esculpís el seu escut d'armes i el del seu germà Joan Galceran de Pinós, comte de Vallfogona i vescomte de Illa i de Canet,⁵⁵⁴ en el lloc que ella volgués; l'espai escollit, com s'ha apuntat, fou al mig de la façana (lám. 131).⁵⁵⁵

Quant a l'interior del recinte, afegia que es dividiria en quatre habitacions a destinar a quatre malalts de qualsevol mena, a excepció dels leprosos,⁵⁵⁶ si bé sols serien admesos els qui portessin una autorització, proporcionada per la pròpia comtessa, pel seu germà, per qualsevol dels seus hereus o pel procurador de l'hospital. Igualment, no podrien abandonar el centre sinó era amb el vistiplau dels metges, però tot i amb això, si la comtessa considerava que encara havien de restar més temps, romandrien a l'establiment en la mateixa situació que fins llavors, és a dir, amb totes les despeses al seu càrrec.

Al contracte també s'especificava la necessitat de comprar matalassos, vànoves, llençols, cadires, bufets i tot allò que calgués per a la nova sala i per

---

⁵⁵³ AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, "1633, juny 7", s.f. (doc. B-52).

⁵⁵⁴ Joan Galceran II de Pinós-Fenollet i de Zurita, comte de Vallfogona i vescomte d'Illa i de Canet, baró de Peramola, Milany, Estac i la Portella. Succeí al seu germà Miquel Galceran I de Pinós-Fenollet i de Zurita —mort el 1607 sense fills legítims—, al capdavant del comtat de Vallfogona (v. *Gran Enciclopèdia Catalana* [1974] 1995, XVIII: 46).

⁵⁵⁵ Aquest escut, d'estil barroc, està envoltat de pergamins enrotllats i garlandes, ostentant corona comtal. En la part superior destaca un lleó naixent de mig cos que mira a la dreta i que també apareix coronat. L'escut està quarterat en creu, les particions del qual porten divises de les més importants dinasties nobiliàries del principat, i encara entroncades amb llinatges seculars del regne de València. El primer de la dreta correspon a la casa comtal dels Centelles, i la seva figura heràldica la constitueix un escut losangat d'or i goles. El de l'esquerra, tres pinyes posades en triangle, representa la casa de Pinós de Barcelona. El quarter dret inferior ostenta les armes de la família Carrós (llinatge valencià entroncat amb els Centelles), format per un altre escut quarterat: primer i quart, quarterat alhora amb els quaters primer i quart d'or, sense figures i amb dos quaters segon i tercer faixa de tres peces d'or i tres de goles; el segon i tercer d'argent, amb un lleó rampant de goles; en aquest sentit cal apuntar un error heràldic en esculpir l'escut, donat que s'invertiren els quaters, ja que el lleó mira al centre. El darrer quarter correspon a la família Fenollet, amb un ram d'or de fonoll.

⁵⁵⁶ De fet, els masells o leprosos eren acollits en l'edifici de l'antic hospital de Santa Margarida.

als malalts. Tanmateix, els administradors nomenarien una de les persones que treballaven a l'hospital, a proposta de la mateixa comtessa o dels seus successors, per a què tingués cura dels malalts atesos. A més, el prior o l'infermer en cap, tindrien l'obligació diària, cada matí i cada vespre, de vetllar perquè rebessin totes les atencions predites. Entre aquestes s'inclourien les referents a les menjades, de manera que se'ls donaria brou, primer plat i postres, i tot allò que creïessin convenient els metges, els quals havien de visitar dos cops al dia —pel matí i al tard— als pacients.

Una altra prerrogativa, implicava l'obligació dels administradors d'inventariar la roba i la resta de coses que donés la comtessa, que s'apuntarien en un llibre on també hi hauria una còpia del contracte, per tal de garantir el compliment de tots els pactes. En aquesta línia, s'establia que anualment, una persona de confiança de la comtessa, del seu germà o dels seus hereus, s'encarregaria de comprovar el bon funcionament i administració de la nova "quadra". Mentrestant, el prior de l'hospital, esdevindria superintendent de tot allò referent a aquesta obra i llurs malalts. La comtessa, a més, es comprometia a comunicar al seu hereu l'obligatorietat de mantenir ben proveïdes les noves "estances" amb tot el que calgués, alhora que garantia una donació anual de 110 lliures de moneda de Barcelona, amb censal i patrimoni sobre la casa del comte de Vallfogona. Finalment, les dues parts, els administradors i la comtessa de Quirra, signaven i aprovaven cadascuna de les clàusules que incloïa el contracte.

La "quadra de la comtessa" es troba formant angle recte amb la nau de ponent, com si es tractés del començament de la quarta crugia de l'hospital que mai no s'arribà a fer (lâm. 130 i 153). Tot i que en l'actualitat presenta un aspecte molt reformat, atès que s'hi han ubicat oficines de la Biblioteca de Catalunya, encara es pot comprovar que se seguí el mateix sistema emprat en les altres tres grans sales del centre, usant l'arc diafragma com a element vertebrador. En aquest cas sols n'hi ha un, el que comunica directament amb l'extrem meridional de l'ala occidental, ja que les dimensions reduïdes d'aquest àmbit no feien necessari un altre. Quant a les quatre habitacions que s'especificaven en el contracte, igual que ja hem dit en altres ocasions, devien ser petites cambres delimitades per envans de fusta o algun altre material.

F. A. Vilarrubias apunta que la construcció hauria finalitzat el 1636, sota la

direcció del mestre de cases Jeroni Portell.⁵⁵⁷ De totes maneres, a la fi del s. XVII, concretament dels anys 1691 i començament de 1692, corresponen una sèrie de rebuts, fins ara inèdits, referents a unes obres realitzades en aquesta nova sala i a la compra de material divers per fer matalassos, coixins, llençols, etc.; tot fou pagat per Salvador Bernal, procurador general del duc d'Hixar.⁵⁵⁸ En aquest sentit, però, desconeixem el vincle que podria tenir el duc amb els comtes de Quirra i de Centelles, donat que Maria Anna de Pinós havia establert que tots els pactes signats en el contracte haurien de ser complerts per ella i pels seus successors, i entre aquests estava el proporcionar a la sala la roba i tot el que calgués, com ocorre en aquest cas.

Quant a les obres dutes a terme en aquest període, consten com a mestres de cases Pere Joan Sorts⁵⁵⁹ i el seu fill Josep Sorts,⁵⁶⁰ mal que les feines més importants o si més no les més cares, van ser de fusteria, de les quals s'encarregà el fuster Jaume Escarabatxeres.⁵⁶¹ No se sap, però, en què consistiren aquests treballs ja que no s'especifiquen en el document. Ara bé, el fet que es compressin al llaurador Bartomeu Cortés *140 quintales de cals, 6200 ladrillos y mil tejas que han servido para dicha quadra* per valor de 76 lliures i 2 sous,⁵⁶² ens mostra clarament que es van centrar en la teulada.

---

⁵⁵⁷ VILARRUBIAS 1969, 22, n. 22.

⁵⁵⁸ AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, "1691-1692. Obres. Rebuts de les obres fetes al quarto o quadra de la comtessa. Pagades pel duc d'Hixar", s.f. (doc. B-59). En aquest document, tanmateix, consta com a prior de l'hospital Agustí Costa, mentre que el càrrec de sotsprior el sustentava Jaume Castanyer. Quant als administradors, es citen a Lluís de Josa i el canonge Francesc Maimó

⁵⁵⁹ Pere Joan Sorts va néixer a Vilallonga del Camp (Tarragonès) el 1638. El dia de la Candelera de 1658 es va ajustar com a aprenent del mestre d'obres barceloní Rafael Gallart; i cap al 1664 obtingué el títol de mestre de cases. Pel gener de 1692 el Consell de Cent de Barcelona li va encarregar, pel preu de 850 lliures, la construcció o reconstrucció de l'edifici de recaptació dels tributs municipals de les mercaderies que entraven pel Portal de l'Àngel. Morí entre el 1701 i el 1703 (ARRANZ 1991, 458).

⁵⁶⁰ Joan Sorts va néixer el 1667 o el 1668, i va morir el 10 d'agost de 1731. Tingué dos fills, Francesc i Josep, que també van seguir l'ofici de mestre de cases (ARRANZ 1991, 458-459).

⁵⁶¹ Jaume Escarabatxeres i Rotxotxo, va néixer a Barcelona el gener de 1677. A la fi de 1743, un metge i un cirurgià testificaren que es trobava incapacitat per a treballar, i que ja feia anys que patia d'asma. Devia morir un anys després. Foren fills seus Jaume i Francesc Escarabatxeres, ambdós investits mestres per la Confraria dels Fusters l'agost de 1736 (ARRANZ 1991, 144-145).

⁵⁶² AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, "1691-1692. Obres. Rebuts de les obres fetes al quarto o quadra de la comtessa. Pagades pel duc d'Hixar", s.f. (doc. B-59).

Aquesta, a més a més, estava sostinguda per bigues de fusta, fet que explicaria per exemple la intensa activitat de Jaume Escarabatxeres. Igualment, si observem la part més alta de la quadra pel seu cantó meridional, comprovem que està feta de maons, com es diu en el fragment que acabem de llegir, i no dels característics carreus de pedra.

Arribats en aquest punt, però, cal plantejar-se el perquè d'aquestes obres. No tenim constància de cap incident, com ara l'incendi que va patir la nau de Sant Roc el 1638, que hagués provocat una reconstrucció de la teulada. Per tant, si bé no en sabem els motius, podria tractar-se d'una reforma o ampliació, o bé senzillament de l'acabament de la quadra. En aquest sentit es podrien apuntar diverses hipòtesis: en primer lloc que l'obra no s'hagués acabat completament el 1636 com deia F. A. Vilarrubias, de manera que aquesta data s'hauria de retrassar al 1692; en segona instància, que la "quadra de la comtessa" també s'hagués vist afectada per l'incendi de 1638, i que encara no s'hagués reparat, possibilitat però, que creiem poc probable; i finalment, que en principi s'hagués fet un sostre provisional o que no agradava, el qual a les acaballes dels s. XVII hauria estat substituït per un de definitiu o més adient.

En darrera instància, també s'esmenta el pagament al citat Jaume Escarabatxeres de 19 lliures i 5 sous pel retaule de la capella de la quadra. De fet, totes les sales de l'hospital tenien el seu respectiu altar que era visible des dels llits dels malalts.⁵⁶³ Malauradament aquell retaule no s'ha conservat i tampoc no sabem si J. Escarabatxeres es va limitar a restaurar-lo o si en realitat el féu tot sencer; en aquest cas, però, atesa la quantitat de diners que va rebre, no devia ser de grans dimensions.⁵⁶⁴

---

⁵⁶³ MARTINELL 1954, 5.

⁵⁶⁴ Per un inventari notarial datat a 23 de juny de 1692, sabem que el duc d'Hixar tenia en aquesta dependència una col·lecció de quadres, mobiliari, roba i béns per a la cura i hospitalització de malalts. Així, entre altres objectes, es parla de "un retaule ab ser gradas daurat ab el cuadro de sant Esteve al mitg (...) cuadros de sant Francesch (...), sant Jaume. (...) Un cuadro de Nostra Senyora y santa Ana ab las armas de dit excel·lentíssim señor Duc." (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Rafael Cassanyès, vol. II (1691-1695), ff. 176r-177v.; cf. VILARRUBIAS 1969, 23, n. 55). És de suposar que el retaule amb el quadre de sant Esteve al mig que s'esmenta en aquest inventari, és el mateix en el qual va treballar Jaume Escarabatxeres.

L'INCENDI DE 1638: RECONSTRUCCIÓ DE LA CRUGIA DE PONENT

El 7 de maig de 1638 la nau de ponent de l'hospital patí un greu incendi, del qual hi ha una descripció en el ja citat *Llibre de taula* (1674). Aquí es diu que a ambdós costats de la nau de Sant Roc, hi havia petites habitacions, a mode d'alcoves cobertes, amb dos malalts cadascuna i amb llits individuals. En aquestes condicions, un malalt posà una branca d'arbre damunt del seu sostre, just on hi havia un forat per on penjava una corda que usaven per incorporar-se i al costat de la qual també hi penjava la llum. Llavors es cremà la corda, passant el foc a la branca i d'aquí a tota la nau que, en poques hores, va quedar completament destruïda.⁵⁶⁵ Al damunt de la llinda de la porta d'accés a aquesta crugia, encara es conserva una inscripció que recorda aquest mateix fet:

SE POSÀ FOC EN AQUESTS QUARTO Y EN EL ESPAI DE 4 HORES SE
CREMA TOT SENS PODER PROFITAR COSA Y ACUDINT LES ALMOINES
DELS BENEFACTORS AB LLARGUESA FOU LO MATEIX ANY REEDIFICAT⁵⁶⁶

En un principi els estaments oficials pràcticament no van participar en les tasques de restauració que foren sufragades, principalment, gràcies a les donacions particulars.⁵⁶⁷ Tot i amb això, tenim coneixement que el 8 de gener de 1639, el Consell hi contribuí amb 10 000 lliures.⁵⁶⁸ La reconstrucció s'inicià d'immediat, i fins i tot s'aturaren les obres de la casa de Convalescència, que s'havia iniciat pocs anys abans, el 1629, per tal de conjuminar tots els esforços en aquella. Així, el 13 de maig de 1638, sols sis dies després de l'incendi, es pagaven 8 lliures per talar arbres per fer bigues. Aquesta notícia es recull en un extens document, inèdit fins ara, consistent en un quadern de comptes on es troben reflectits amb tot detall, els materials comprats, els salaris dels obrers, fusters, etc., i qualsevol altra despesa efectuada per refer la nau malmesa, entre els mesos de maig i

⁵⁶⁵ DANON 1967a, 28-29; cf. GARRIGA 1986, 22.

⁵⁶⁶ VILARRUBIAS 1969, 55.

⁵⁶⁷ AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, plecs solts, s.f. (doc. B-55 i B-56).

⁵⁶⁸ DANON 1967a, 29.

octubre de 1638.⁵⁶⁹ Els treballs foren encarregats al mestre de cases Pere Mateu, a qui ja vam trobar documentat el 1637 a l'anomenat monestir de les donzelles.⁵⁷⁰ Si bé apareixen uns altres dos mestres, Francesc Sastre i Gabriel Miquel,⁵⁷¹ devien tenir un paper més secundari.

Una de les activitats essencials, fou tornar a cobrir tot aquest àmbit. Així, per exemple, s'ha documentat la compra de 8240 teules,⁵⁷² i nombrosos pagaments a fusters⁵⁷³ i serradors, els quals devien dedicar-se bàsicament a la fabricació de bigues de pi per la teulada, així com a la construcció de bastides. D'altra banda, els ferrers Jacint Pi i Bartomeu Faura feren llits nous de ferro, s'adquirí llana per fer matalassos i al manyà Gaspar Gojet⁵⁷⁴ se li pagaren 55 lliures per la realització d'unes reixes i 14 més per corda. Tanmateix es van comprar claus a Josep Cortit; calç a Gabriel Nanot, pagès de Sarrià, a la seva dona Caterina Nanota, a Joan Soler i a Bernat Corts també de Sarrià;⁵⁷⁵ material divers a l'esparter Pere Pau Pujol; i rajola valenciana al gerrer Francesc Morató —o Morcató. Quant als jornals, variaven en funció de les setmanes i un tal Ramon Romeu era l'encarregat de repartir a cadascú el seu salari.

Paral·lelament, el 24 de setembre de 1638, es donaren al mercader Sebastià de Cormelles, 200 lliures pel crèdit que havia fet a Madrid per uns

---

⁵⁶⁹ AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, plec solt, s.f. [1638] (doc. B-55). Aquest document, ja el vaig donar a conèixer en una comunicació presentada en el XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, celebrat a Barcelona i Lleida el setembre de 2000, encara pendent de publicar (v. CONEJO [en premsa]).

⁵⁷⁰ AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, s.f. [1637] (doc. B-54).

⁵⁷¹ Sabem que Gabriel Miquel havia treballat al palau de la Generalitat el 1634, si bé es desconeix en què consistí la seva participació (agraeixo la notícia a Marià Carbonell).

⁵⁷² La compra d'aquestes teules quedà repartida de la següent manera: 2300 a Francesc Sastre, primer 900 i després 1400; 400 a Gabriel Miquel; 1300 a un tal xiquet de Mont; 1000 a Joan Planes; 1200 a n'Arnau Salvat; i 2040 a la Companyia de Jesús.

⁵⁷³ En el document se citen dos fusters: en Francesc Mascort, que ja havia treballat en el monestir de les donzelles el 1636 (AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, s.f. [1636]) i un tal Jeroni Rendé.

⁵⁷⁴ A Gaspar Gojet també se'l documenta com a rellotger municipal en un llibre de *Deliberacions* del Consell, en data 17 de juny de 1644 (v. AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-153, f. 227r).

⁵⁷⁵ A Bernat Corts, el 6 d'agost de 1638, a més a més de la calç, se li va comprar rajola i teules, per valor de 172 lliures, 10 sous i 10 diners. Igualment, en un memorial dels diners rebuts per caritat per la reconstrucció d'aquesta nau, també hi ha un pagament a Bernat Corts el 19 de novembre del 1638 (v. AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, plec solt, s.f. (doc. B-56)).

privilegis concedits a l'hospital, que no s'especifiquen.

L'incendi però, no va afectar simplement als nivells superiors, sinó que també devia provocar l'ensorrament de les voltes de creueria de les naus inferiors, incloses les de la meitat occidental de la crugia nord. Diverses evidències així ho testimonien. D'una banda, si observem la disposició de les voltes que, avui dia, serveixen de coberta de la biblioteca popular de Sant Pau, comprovem que les plementeries estan lleugerament peraltades en relació a l'esquema original, mitjançant l'afegiment d'un cos de maons. Aquest fet demostra que les voltes van ser refetes per complet, amb una solució practicada per tal d'afavorir un repartiment més equilibrat de les tensions i pressions i, garantir d'aquesta manera, una major seguretat estructural. Tot apunta a què aquesta intervenció es va dur a terme, precisament, arran dels desperfectes ocasionats en l'incendi. De fet, en la clau de volta del primer tram d'aquesta crugia inferior occidental, hi ha representat un escut de l'hospital, emmarcat entre els números 16 i 38, és a dir, el 1638, any en què va tenir lloc l'esmentat incendi (làm. 135).

Una lectura atenta dels manuals cinquè i sisè del notari Ramon Batlle, ens proporciona més dades a propòsit de la reconstrucció d'aquest sector.⁵⁷⁶ Aquí, per exemple, s'indica que les obres foren acabades pel mestre de cases Francesc Socies, al qual ja ens hem referit a propòsit del memorial d'uns treballs en el monestir de les donzelles el 1637, dirigides per Pere Mateu.⁵⁷⁷

L'AULA DE LES ANATOMIES

Les poques dades que disposem en relació a l'anomenada aula de les anatomies —un espai projectat per a dur a terme autòpsies—, les devem a J. Ainaud, J. Gudiol i F. P. Verrié⁵⁷⁸ i, sobretot, als estudis d'Antònia Mª Perelló.⁵⁷⁹

---

⁵⁷⁶ Aquests dos manuals es troben a l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau; v. DANON 1978, 31.

⁵⁷⁷ AHBC, *Capeta Obres*, en procés de catalogació A, "1637", s.f. (doc. B-54).

⁵⁷⁸ AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, I: 304. Més tard, F. P. Verrié (1949, 230-231) ampliaria les dades aportades en l'anterior publicació.

⁵⁷⁹ Vegeu PERELLÓ 1993, 402-407; 1995, 85-94.

El Consell de Cent, va autoritzar la seva erecció el 7 d'octubre de 1638,⁵⁸⁰ si bé, com era habitual, ràpidament van sorgir problemes de finançament. En aquest sentit, tot i la incidència cada vegada més gran de les pestes o “morbo” sobre la població, que portà a posar en marxa una campanya d'autòpsies amb les quals els metges esperaven conèixer la raó de la mortaldat que periòdicament arrassava el país, no tenim cap constància documental que aquestes pràctiques es fessin en una estança concreta de l'hospital. Així, una d'aquestes autòpsies, datada a 19 de març de 1651, que es troba descrita amb els més mínims detalls en un dels llibres de *Deliberacions* del Consell, es realitzà al pati de la casa de Convalescència.⁵⁸¹

De fet, des del 3 de novembre de 1644, s'havien promès des del Consell 80 lliures per a l'acabament de l'aula d'anatomies,⁵⁸² encara que no van ser satisfetes fins al 10 de març de 1659.⁵⁸³ Alhora, l'increment de la demanda de gent que volia ser atesa a l'hospital, dificultava encara més el bon funcionament de la institució. El 1647 el nombre de malalts era ja de 600 —sense comptar els 70 bojós i boges. A aquesta realitat calia afegir les poques rendes que rebia la institució, les males collites i els preus elevats. Igualment s'havien de mantenir unes 130 donzelles que estaven al monestir, criar nadons⁵⁸⁴ i pagar a les persones que servien a la casa —sacerdots, responsables de les diferents sales— que passaven del centenar. Tot això implicava una despesa anual de més de 40 000 lliures que, juntament amb les més de 1000 persones que depenien de l'hospital per viure, constituïen unes xifres molt importants dins la Barcelona del s. XVII.⁵⁸⁵

---

⁵⁸⁰ PERELLÓ 1993, 403.

⁵⁸¹ AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-160, ff. 160-161r (doc. B-58).

⁵⁸² AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-153, f. 374r; ap. PERELLÓ 1993, 404. Aquesta devia ser una època certament complicada per l'hospital. A part de la problemàtica creada entorn la construcció de l'aula d'anatomies, tenien serioses dificultats per atendre els malalts que hi estaven acollits, de manera que el 29 d'octubre del mateix 1644, el Consell havia establert que tots els “jovens cirurgians, practicans en la present ciutat, tots lo que voldran ser metges de aquella, com los que no voldran sero, que estigan obligats (...) a acudir a dits malalts” (*Ibid.* f. 369; ap. PERELLÓ 1993, 400; cf. *Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916, V: cap. LXXV, 50).

⁵⁸³ AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-168, f. 69v; ap. PERELLÓ 1993, 407.

⁵⁸⁴ L'hospital, a part dels nens que es trobaven dins l'edifici, també assumia les despeses de la cria d'altres nens que vivien fora d'ell, pels quals es pagaven més de 3000 lliures.

⁵⁸⁵ Vegeu AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-156, f. 64.

Tanmateix, gràcies a una nota del 3 d'octubre de 1673, sabem el lloc on estava emplaçada. Es tracta de la firma d'un acord entre les autoritats municipals i el fuster Sebastià Català per a "fer las obras tocants a mestre de cases y fuster en la aula anatòmica del corralet del hospital general de la present ciutat."⁵⁸⁶ El "corralet", era el nom que rebia el dipòsit de cadàvers, que es trobava fora de l'hospital just on avui està el col·legi de Cirurgia.⁵⁸⁷ L'aula, devia quedar definitivament acabada, entorn el 1675.⁵⁸⁸

LA CREU DEL PATI

Les sol·licituds d'ajut econòmic al Consell, per tal de facilitar el funcionament del centre i d'alleugerir els seus elevats deutes i despeses, no van cessar mai.⁵⁸⁹ Tanmateix, segons A. Mª Perelló, el 1668 es treballava en la reparació de les fonts de l'hospital,⁵⁹⁰ mentre el 27 de juny de 1676, es

---

⁵⁸⁶ AHCB, *Protocol Notarial*, Consell de Cent, XIII-64 (1672-1675), s.f.; ap. PERELLÓ 1993, 407; cf. PUIG I CADAFALCH 1936b, 38). Segons aquest document, sembla ser que l'aula de les anatomies era un edifici de planta quadrada amb coberta de quatre aiguavessos. L'interior estava estructurat amb un total de 12 pilars i, possiblement, provist d'unes grades a l'entorn d'una taula per a fer les sessions d'anatomia.

⁵⁸⁷ *Hospital de la Santa Cruz y San Pablo* 1930, 9; cf. PUIG I CADAFALCH 1936b, 38; VILARRUBIAS 1969, 30. El Col·legi de Medicina i Cirurgia, és un edifici d'estructura neoclàssica que data del regnat de Carles III (1759-1788) i fou dissenyat per l'arquitecte reial i enginyer militar Ventura Rodríguez. Els dibuixos originals, datats a 12 de juliol de 1761, es conserven a l'Arxiu Històric Universitari de la Universitat de Santiago de Compostel·la. El capità general de Catalunya, el marquès de Mina, col·locà la primera pedra el 1762. Les obres es dugueren a terme sota la direcció de Pedro Carlos Saliquet i la inspecció de Pedro Martín Cermeó. La inauguració definitiva tingué lloc el 1764. En un primer moment funcionà com a Reial Col·legi de Cirurgia, i després, senzillament, com a Facultat de Medicina (v. VILARRUBIAS 1969, 31).

⁵⁸⁸ El 7 de novembre de 1673 es van donar 100 lliures per la despesa dels treballs que s'estaven fent a l'aula i, el 16 de març de 1675, es van pagar 50 lliures més pel preu fet d'aquesta obra: "y á 17 de janer 1673, en Concell de Cent se tracta de acabar lo dit teatro, y á 7 de noembre foren deliberades pagar 100 lliures á bon compte del gasto de dita obra, y á 16 de mars 1675, foren deliberades pagar 50 lliures a compliment del preu fet de dita obra." (*Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916, V: cap. LXXV, 52).

⁵⁸⁹ AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-165, f. 123.

⁵⁹⁰ A. Mª Perelló (1993, 402) diu que aquesta notícia apareix en el llibre de *Deliberacions* del Consell, corresponent al 10 de setembre de 1668. No obstant això, l'única referència a propòsit de l'hospital i corresponent a aquesta data, fa esment al pagament de 50 lliures i 2 sous a la gatera que es dedicava a recollir les immundícies de la ciutat: "Los senyors consellers, lo quint absent, ajuntats usant de la facultat a sa saviesa concedida per lo Consell de trenta s.es celebrat als [...] de 165[...], deliberan que sien girades als administradors del hospital general de Sancta Creu de la present ciutat, sinquanta lliures y dos sous són per lo que la present Ciutat acostuma donar a dit hospital per rahó de anar la gatera per la present ciutat aplegant les immundícies de ella, a rahó 25

deliberà el pagament de 70 lliures al mestre de cases Joan Tèrmens per la realització d'una estança per a uns capellans que visitaven els malalts.⁵⁹¹

A aquest període, correspon igualment la creu que presideix el centre del pati de l'hospital (làm. 133). Sabem que, com a mínim, abans de 1674 ja n'hi havia una, atès que en el dibuix de l'hospital inclòs al ja citat *Llibre de taula* (1674), apareix una creu lleugerament desplaçada cap a la cantonada sud-oriental del celobert (làm. 112). Aquí es representa una creu senzilla: una petita grada hexagonal i una columna de fust aparentment cilíndric, que serveix de base a un crucifix.⁵⁹²

Uns anys més tard, el 21 d'octubre 1691, el cirurgià Josep Gomar, marmessor i hereu universal del també cirurgià Onofre Estalella, va signar una concòrdia amb els administradors de l'hospital, per tal de modificar aquesta creu. És possible, inclús, que s'hagués traslladat des del seu emplaçament original, ja que es parla de la necessitat de fer uns fonaments on assentar-la. Així doncs, a partir d'aquest moment, es col·locà al centre del pati claustral. Tanmateix, en la citada concòrdia, s'acordava esculpir un nou capitell, decorat amb motius florals, així com realitzar un pedestal i unes grades o escales de pedra negra on assentar-lo. En darrera instància, també es preveia fer un paviment de pedra de Montjuïc d'una amplada de dos pams, al voltat de les esmentades grades.⁵⁹³ Poc després, el 24 de desembre

---

lliures lo any y dites són per los dos anys que han finit lo agos prop passat y per çò general administració.....50 lls.” (AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-177, f. 198r).

⁵⁹¹ “Los senyors consellers, lo quart absent, ajuntats usant de la facultat de sa saviesa consedida per lo savi consell de cent tingut y selebrat [sic] als 18 de noembre 1672, deliberan que sian pagades a Juan Tèrmens mestre de cases ciutadà de Barcelona, setanta lliuras a ell deguda per lo preu fet que de paraula ab sa saviesa fou ajustat en lo encant públich, per tots los recaptos y mans tocans al offici de mestre de cases de la obra que en execució de la sobrecalendada deliberatio se havia de fer en lo hospital General de Sanca Creu de la present Ciutat, per servey dels pares Agonisants que assitexen als malalts de dit Sant Hospital y per çò general Administració.....70 lls.” (AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-185, f. 139r; cf. PERELLÓ 1993, 402).

De Joan Tèrmens hi ha una altra època en data 13 de maig de 1676, per obres públiques fetes a Barcelona (AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-185, f. 112r). Posteriorment, entre 1681 i 1694 fou mestre de cases de la ciutat, en substitució de Pere Pau Ferrer, tot i que, com acabem de veure, anteriorment ja havia treballat directament pel Consell (v. PERELLÓ 1993, 134).

⁵⁹² Segons J. Danon (1967a, 30) aquesta creu original podria ser obra de l'escultor Jaume Roig. L'autor, però, remet a una factura pagada al citat Jaume Roig inclosa en un llibre de comptes, si bé no n'especifica ni la signatura ni la data concreta.

⁵⁹³ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Rafael Cassanyès, vol. II (1691-1695), ff. 92v-93r (doc. B-60).

de 1691, fou subscripta una àpoca a favor de l'escultor Bernat Vilar, per valor de 13 lliures i 15 sous, en presència del citat Josep Gomar i per voluntat d'Onofre Estalella, "per lo preu fet de esfullar o treballar de escultura un capitell de pedra marbre de Gènova per posar en la columpna de la creu se la posave, *ex ordine nostro uti herede predicto in patio hospitalis generalis Sancte Crucis presentis civitatis Barchinone.*"⁵⁹⁴ En canvi, no es diu res del pedestal ni de les grades que, en qualsevol cas, a la fi tampoc no es van fer amb pedra negra, sinó amb marbre blanc (làm. 133).

De fet, aquesta creu és un dels pocs exemples d'estatuària merament ornamental de la ciutat de Barcelona al segle XVII. S'aixeca sobre una grada de planta quadrada, amb un pedestal de contorns mixtilinis de quatre cares, que serveix de base a una citada columna salomònica, amb estriat al seu terç central que, com diu J. R. Triadó, s'ajusta a les pautes marcades per Caramuel al seu tractat *Architectura civil recta y obliqua considerada y dibuxada en el templo de Jerusalem erigido en el Monte Moria por el Rey Salomón* (1678).⁵⁹⁵

ALTRES OBRES

Igualment interessants, són una sèrie d'estances construïdes el s. XVII, adossades al llarg dels murs exteriors de les naus de llevant i ponent. En l'interior de l'ala oriental, tot i les modificacions que ha patit en ser transformada en biblioteca, encara són visibles parcialment vàries portes que conduïen a altres tantes sales on s'acollien malalts, que havien estat sufragades per gremis i confraries de Barcelona. En les llindes de tres d'elles, a més a més, hi ha esculpits escuts i textos que ens han permès datar-les i conèixer, en alguns casos, llur finalitat. En la primera hi ha l'anagrama de Maria. En la segona destaca l'emblema del gremi de cardadors de llana i la inscripció de l'any 1667. En la tercera, actualment ocupada per la sala Almirall, hi ha l'escut de l'orde dels franciscans envoltant el text APOSENTO DELS GERMANS DE LA TERCERA ORDE DE PENITÈNTIA DEL NOSTRE PARE ST. FCH. 1670. Hi ha encara dues portes més tapiades i sense cap senyal

⁵⁹⁴ AHPB, *Protocol Notarial*, not. Lluís Fontana, vol. XXII (1690-1691), s.f. (doc. B-61).

⁵⁹⁵ TRIADÓ 1984, 71; cf. CASAN 1983, 47-48.

distintiu, que també servien de comunicació amb les infermeries. Aquestes s'havien anat erigint al llarg dels segles XVI i XVIII entre els primitius contraforts gòtics que originàriament donaven al carrer Cervelló, de manera que es formà un vast edifici paral·lel a la pròpia nau oriental, d'àmplies sales tot i que de distribució irregular (lám. 153).⁵⁹⁶

En l'interior de la nau occidental, per la seva banda, trobem en el mur oest unes altres portes, totes elles també amb inscripcions, que donaven a sengles estances. La primera constituïa l'accés d'unes dependències auxiliars annexes, en la llinda de la qual hi ha esculpit un Calvari, envoltat del següent text: SE·S FETA LA PRESENT YSTÀNTIA ESENT PRO[HO]MS IOSEPH PEDROL, NOTA[R]I DE BARC[CELONA] Y PE[RE] RIUS ORTOLÀ Y BER[TRAN] ORTOLÀ Y BERNAT CAMARADA, PAGÈS Y CA[...] PERE ARMANYÀ, CLAVARI, H[IERÒNIM] DROGUER.— 1635. La segona, en canvi, té un relleu format per dos àngels que sostenen un escut on hi ha escrit GUARDAROBA Y ESTUBAS. 1638.⁵⁹⁷ En la següent tan sols hi figura l'any 1692. Finalment la quarta i última és la de majors dimensions i dóna a la nau de Sant Joan, és a dir, la construïda el 1596 per ordre de fra Adrià Maimó per tal que funcionés com a casa de Convalescència. En la llinda d'aquesta porta hi ha un escut d'armes posterior, dividit en tres franges horitzontals: la superior conté la creu de Sant Joan de Jerusalem, la del centre una àliga bicèfala i en l'inferior, tres estels que corresponen a la família Maimó.

4.7.2 Segle XVIII

LA FAÇANA DE L'ESGLÉSIA DE L'HOSPITAL

Per algun motiu l'església devia quedar malmesa i, el 16 de novembre de 1687, s'inicià la seva reconstrucció a càrrec dels mestres de cases Benet Juli i

---

⁵⁹⁶ En l'interior d'aquest edifici annex, hi ha una porta que dóna a un vestíbul, on hi figura, en caràcters gòtics, la inscripció HOSPES ERAM ET [imatge] COLLEGISTIS ME. Al mig, hi ha una imatge policromada de Jesucrist, una obra de factura tardogòtica, que sens dubte devia ser reaprofitada.

⁵⁹⁷ En relació a aquesta estança, entre els documents inclosos en la carpeta d'obres sense catalogar de l'Arxiu Històric de la Biblioteca de Catalunya, hi ha dos fulls a propòsit d'unes obres realitzades el juliol de 1727 (v. AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, full solt [1727]).

Josep Juli el menor,⁵⁹⁸ sent finalitzada més tard, per Josep Juli Vinyals entorn el 1730. Tot i que s'intentà respectar l'esquema original, canvià notablement el seu aspecte. En aquest sentit, s'ha conservat un esbòs, corresponent a una proposta de redistribució de l'interior del recinte. Si bé no està datat, pel tipus de lletra emprat en les llegendes, és evident que pertany a la fi del s. XVII o començament del XVIII, fet que el posa en directa relació amb aquesta intervenció (làm. 145).

Alhora, i coincidint amb les obres la part que donava al carrer Hospital, l'octubre de 1728 s'encomanà a l'arquitecte i escultor Pere Costa,⁵⁹⁹ la realització d'una nova façana, concebuda a mode d'atri i seguint la mateixa disposició esbiaixada del carrer (làm. 148 i 153). El 4 de juny de 1730,⁶⁰⁰ Pere Costa ja havia esculpit les motlures que adornen la porta, l'estrany frontó que la corona i la imatge de la Caritat, les quals estaven llestes per ser col·locades al seu lloc, i així van fer-ho el mestre de cases Josep Juli i Vinyals i els seus operaris.⁶⁰¹

L'AFER DEL MESTRE JOSEP JULI VINYALS

Al segle XVIII la fàbrica de l'hospital ja es podia considerar finalitzada. No obstant això, la necessitat d'engrandir l'edifici féu que, el 19 de desembre de 1727, els administradors posessin en marxa l'acord d'ampliar “una nova quadra en lo àmbit y districte del mateix hospital que media desde la quadra de Sant Roch fins al carrer de l'Hospital i desde allí fins al de las Egipcíacas.”⁶⁰² Les obres s'adjudicaren al millor postor, que en aquest cas

---

⁵⁹⁸ Benet Juli era el fill gran de Josep Juli el major. Va obtenir el seu títol de mestre de cases l'any 1674 o 1675, i la seva primera obra contractada fou el noviciat del convent de Sant Agustí. Oncle de Josep Juli Vinyals, va tenir dos fills: Josep Juli Fabregat i Agustí Juli Fabregat. Entre 1694 i 1708 fou mestre de cases de la ciutat i va morir el 1711 (v. PERELLÓ 1993, 162-166).

Josep Juli el menor, per la seva banda, era el pare de Josep Juli Vinyals, i també el trobem documentat el 1678 treballant a la casa de Convalescència al costat del també mestre Andreu Bosch (VILARRUBIAS 1969, 26).

⁵⁹⁹ Pere Costa també era parent dels Juli, ja que era cunyat de Josep i d'Agustí Juli i Fabregat, els quals eren alhora cosins de Josep Juli Vinyals.

⁶⁰⁰ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Ignasi Teixidor, vol. III (1729-1731), f. 72 (doc. B-63).

⁶⁰¹ ARRANZ 1991, 260; cf MADURELL 1968, 33-39.

⁶⁰² AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Ignasi Teixidor, vol. III (1729-1731), f. 3

fou el mestre de cases Josep Juli Vinyals,⁶⁰³ qui també va treballar, com acabem de veure, en l'acabament de la remodelació de la capella de l'hospital. El paper desenvolupat per Josep Juli Vinyals en aquesta capella, però, no fou brillant: la seva feina es trobava molt condicionada pel que s'havia fet abans. Tanmateix, l'únic lloc on hauria tingut més marge de maniobra hauria estat la façana però, per raons desconegudes, aquesta fou encomanada, com hem vist, a l'escultor i arquitecte Pere Costa, qui també estava emparentat amb els Juli.

Malgrat que l'acord per l'ampliació de la nau de Sant Roc s'havia decidit el desembre del 1727, el contracte entre Josep Juli Vinyals i els administradors no se signà fins el 13 de gener de 1730.⁶⁰⁴ Aquell cobraria 7500 lliures, que rebria en tres pagaments a parts iguals: 2500 al començar l'obra, 2500 a la meitat de la mateixa i les darreres 2500 quan estigués tot acabat. Josep Juli Vinyals, a més a més, es comprometia a realitzar l'obra conforme al plànol, perfil i model que havia traçat, en el qual es respectaven les línies gòtiques dels arcs, en consonància amb l'arquitectura de la resta de l'hospital. S'ha conservat part d'aquest disseny —corresponent a la planta dels nivells inferior i superior, i la secció transversal—, de la nau paral·lela al carrer Hospital, que quedà protocolitzat juntament amb el contracte (lám. 146).⁶⁰⁵ En aquest traç s'observa clarament com el perfil de la nova obra seguia la mateixa línia de les tres grans naus de l'edifici: el pis de dalt articulat mitjançant arcs diafragma i el de baix, cobert amb volta de creueria rebaixada.

En el contracte quedaven clarament expressades les condicions en la *taba* o anunci de subhasta. En primer lloc es farien els fonaments de totes les parets i contraforts, que tindrien 10 pams de fondària. Les cantonades d'aquests contraforts serien de pedra picada, mentre llurs extrems superiors s'enrajolarien. Igualment, la cantonada exterior amb el carrer Egipcíaques es

---

(doc. B-62).

⁶⁰³ Josep Juli i Vinyals va néixer el 1691, i després de fer els exàmens de mestria ingressà a la confraria dels mestres de cases i molers de Barcelona el 1711 (v. ARRANZ 1991, 258).

⁶⁰⁴ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Ignasi Teixidor, vol. III (1729-1731), f. 3 (doc. B-62).

⁶⁰⁵ Vegeu MADURELL 1968, 16-17. El traç del projecte de Josep Juli, s'inclou dins d'una revisió del contracte datada a 1736 (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Gerard Ferrussola, vol. II (1736-1738), ff. 87v-88r; lám. 146).

faria amb cantons dobles. La quadra del pis superior, per la seva banda, s'articulava amb 9 arcs apuntats diafragma sostinguts per permòdols, damunt els quals es construiria una coberta a dues aigües i feta amb bigues de fusta (làm. 140). Per la teulada s'usarien teules comunes de terra i es faria un ràfec que resseguís completament la part més alta dels murs externs de la nau. El pis inferior, tanmateix, que es destinaria a celler, seria de menor alçada que el superior i estaria constituït per voltes de creueria rebaixades compostes per un total de 25 arcs recolzats, també, sobre permòdols, alhora que tots els trams de volta resultants estarien rematats per la seva corresponent clau. Per al reompliment de les voltes s'aplicaria mig pam de terra i "testos", és a dir peces sobrants de ceràmica, tal com se solia fer en aquest tipus d'obra. Alhora, la nova quadra hauria d'estar comunicada amb la de Sant Roc per mitjà de dues portes, una apuntada i l'altra de mig punt. De totes maneres finalment sols es devia fer la segona, la qual encara és visible avui dia, malgrat que va ser tapiada el 1931 quan els malalts foren traslladats al modern hospital de Sant Pau i amb motiu de la conversió de l'edifici en biblioteca.

Els administradors de l'hospital es van comprometre a posar a la disposició de Josep Juli Vinyals, quatre obrers i dos carretons per treure la runa derivada dels treballs, al mateix temps que li permetien quedar-se amb tota la teula, rajola, pedra procedent de l'aterrament d'estructures, "menos la pedra, rejola y teula que resultará de la paret y teulada del llenyer." Finalment, també quedava especificat que, en cas que l'obra no quedés ben assentada o tingués desperfectes, les reparacions anirien a càrrec del mateix Josep Juli.

Aquest contracte es va ratificar i ampliar el 23 d'agost de 1733.⁶⁰⁶ Aquí, es deia que la paret corresponent al carrer Hospital continuaria de la mateixa manera en què s'havia començat, fins a la cantonada del monestir de religiosos mínims,⁶⁰⁷ formant xamfrà de pedra llaurada en correspondència

---

⁶⁰⁶ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Ignasi Teixidor, vol. IV (1732-1733), f. 382; ap. MADURELL 1968, 50.

⁶⁰⁷ Suposem que aquest convent de religiosos mínims, és el que s'havia fundat el 1623 al carrer Hospital de Barcelona i que, per tant, devia estar just al davant de l'hospital de la Santa Creu: *El primer convento de religiosas de la orden de S. Francisco de Paula, ó mínimas, en Barcelona fué fundado en 1623 por la M. María de la Trinidad en la calle del Hospital, casi enfrente del de la Encarnación, de monjas carmelitas calzadas. (...)*

amb l'església del convent del Carme. També es prosseguiria la cornisa amb la mateixa amplada, però amb una alçada de 6 pams i mig més, des de l'esmentada cantonada fins al carrer Egipcíiques. En l'actualitat es pot observar perfectament com, la part corresponent al carrer Hospital, és més elevada que la façana immediatament anterior a la qual està adossada, tal com s'indicava en el contracte (làm. 147).

De totes maneres, quan les obres ja es trobaven molt avançades, sorgí un greu conflicte: es va esquerdar la paret que donava al carrer Egipcíiques. El problema es devia detectar al principi de 1736, i el 18 de març i el 20 de juny, els administradors demanaren explicacions al propi Josep Juli Vinyals, qui les devia desatendre.⁶⁰⁸ Arribats en aquest punt, el 3 d'agost i, d'acord amb les clàusules del contracte i un cop vist el dictamen dels pèrits, es va instar Josep Juli, sota amenaça d'embarg, a desfer tot el que havia fet i tornar a aixecar-ho. Juli s'hi oposà rotundament i l'hospital, sense renunciar a actuar per la via legal en contra d'ell, va fer una nova adjudicació de les obres a favor d'un altre mestre de cases, Josep Martí Amat⁶⁰⁹ qui, entre altres coses convingué que corregiria els errors del seu predecessor “desfent tot lo que se troba malament fet y tornar-ho a fer y construir ab tota perfecció, y acabar de concloure dita quadra segons los plans y perfils formats de la dita obra que se troban en poder del notari y escrivà major avall escrit”,⁶¹⁰ percebent uns honoraris íntegres de 4200 lliures.⁶¹¹ Probablement a requeriment de Juli, es féu una nova peritació a càrrec de Joan Garrido, que

---

Imposible ha sido averiguar los motivos por que en 9 de marzo del año siguiente, las religiosas se trasladaron con fiesta y procesión solemnes á cierto edificio de la calle de Tallers; y por que en 7 de diciembre de 1653 fijaron definitivamente su residencia en el convento actual, sito en la calle del Cármen, junto al de Carmelitas calzados del que lo separa la calle de los Angeles, y en donde habian morado ántes las recogidas ó arrepentidas” (PI Y ARIMON 1854, I: 529).

⁶⁰⁸ Vegeu AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Gerard Ferrussola, vol. II (1736–1738), ff. 27v–30r, 68v–74v.

⁶⁰⁹ Josep Martí i Amat o Josep Martí (el jove) va nèixer cap al 1705, i va obtenir el títol de mestre de cases el 1728. A les acaballes de 1733 o a començament de 1734, va salpar de Barcelona acompanyant l'exèrcit que pretenia reconquerir el tron de Nàpols per a l'infant Carles de Borbó —el futur Carles III d'Espanya. L'estada en terres italianes devia ser molt profitosa, ja que li hauria permès conèixer alguns exemples de la seva arquitectura renaixentista i barroca, els quals, haurien influït les seves obres catalanes que, dissortadament, ens són desconegudes (ARRANZ 1991, 293–294).

⁶¹⁰ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Gerard Ferrussola, vol. II (1736–1738), f. 83v.

⁶¹¹ ARRANZ 1991, 261.

va rebatre el contingut dels dictàmens anteriors, afirmant que Juli havia actuat correctament i que, les esquerdes es devien al caràcter fangós del terreny sobre el qual s'havia assentat l'obra. Tot i que això va servir per salvaguardar el bon nom i l'honor professional de Josep Juli Vinyals, no fou suficient perquè uns descontents administradors tornessin a sol·licitar els seus serveis.⁶¹²

Al costat de Josep Martí treballà Segimon Monteis⁶¹³ qui, aquest mateix 1736, va signar un pressupost de 1050 lliures, pels treballs que s'havien de realitzar en continuar l'ampliació de la nau de Sant Roc.⁶¹⁴ En primer lloc calia fer els fonaments de la cantonada dels carrers Hospital i Egipcíaques, i erigir dos pilars de quatre pams d'amplada, sobre els quals s'havien de col·locar jàsseres o arcs, en funció de la voluntat dels administradors; l'opció escollida seria la primera, perquè no hi ha indicis d'arcades en aquest punt. Igualment, es diu que es farien dues finestres a l'alçada del primer pis, les dimensions de les quals encara estaven per determinar. Finalment, es preveia pujar les parets fins a l'alçada de la teulada, de les que ja estaven aixecades, on es farien els ràfecs corresponents.

Un any després, el 1737, Josep Martí Amat torna a aparèixer vinculat a aquesta obra.⁶¹⁵ Els treballs, finalment, acabaren l'agost de 1749, data que fou esculpida en l'escut de la institució que hi ha en l'angle exterior de l'edifici corresponent als carrers Hospital i Egipcíaques (làm. 147). Erigida sota l'advocació de sant Josep Oriol, es disposà a continuació de la crugia

---

⁶¹² D'aquesta manera es va trencar la vinculació de la nissaga dels Juli amb l'hospital de la Santa Creu, que s'havia prolongat per espai d'uns seixanta anys (v. ARRANZ 1991, 261).

⁶¹³ Segimon Monteis era fill d'un jornaler agrícola de Tavertet (Osona). Va nèixer en aquest poble el 1697, i el 1718, als 21 anys, va començar l'aprenentatge de l'ofici de paleta al costat d'un mestre barceloní. Es casà el 1728 amb la filla d'un Macip Riera de Barcelona; la dot, consistent en 140 lliures en metàl·lic i el nuviatge acostumat, devien ajudar-lo a pagar les despeses de la mestria, la qual li fou atorgada per la confraria de mestres de cases i molers el desembre de 1730. El bienni 1731-1732 va treballar a Igualada. Del seu llarg períple vital en coneixem ben poca cosa i, a més, de no gaire interès; potser l'únic que val la pena d'assenyalar és que el 1756, essent vidu i amb 59 anys fets, es casà en segones núpcies amb una de les noies expòsites recollides a l'hospital. Va morir el novembre del 1772 (ARRANZ 1991, 330).

⁶¹⁴ AHBC, *Carpeta Obres*, en procés de catalogació A, "s. XVIII. Obres de la façana", full solt (doc. B-64)

⁶¹⁵ AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Gerard Ferrussola, vol. II (1736-1738), ff. 226v-229r.

occidental, però lleugerament desplaçada del seu eix central (làm. 153); en l'actualitat, és utilitzada per l'Escola Massana d'Arts i Oficis. Aquest sector, al principi de la dècada de 1980, fou objecte d'una restauració.⁶¹⁶

5. CONCLUSIONS

Un cop exposades les circumstàncies en què es produí la fundació de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona, analitzada l'arquitectura i resumida la seva evolució constructiva a partir del que es dedueix de la documentació conservada i consultada, podem afirmar amb total rotunditat que estem davant d'una de les empreses arquitectòniques més importants del gòtic català.

L'edifici, com hem vist, es va erigir en tres grans períodes. En primer lloc el s. xv, al llarg del qual, lògicament, es van succeir diverses fases, delimitades en funció dels recursos econòmics. En segona instància tenim el s. xvi, que suposà la consolidació de la major part de les estructures, així com l'erecció d'altres de noves, de manera que, a la fi de la centúria, l'hospital oferia un aspecte semblant a l'actual. En darrera instància, remeto a les reformes, ampliacions i resta d'intervencions dutes a terme d'ençà del s. xvii, que suposaren una profunda transformació del primitiu esquema medieval, sols recuperat després de les restauracions del s. xx. De fet, la demanda creixent i les contínues i necessàries obres d'adaptació, transformació o consolidació, devien fer de l'hospital una mena de taller constructiu en permanent activitat al llarg de quasi 500 anys.

La implicació i interès demostrat des d'un inici per les autoritats eclesiàstiques, municipal i reial, van afavorir en gran mesura l'èxit de l'establiment. En aquest sentit, la rúbrica de les ordinacions de 1417, és el testimoni més eloqüent d'una institució ben organitzada a partir d'unes directrius molt ben definides. Aquest fet no passà desapercbut a la societat barcelonina de l'època, i ràpidament, com havia estat habitual al llarg de tota l'edat mitjana, les deixes testamentàries particulars van tenir en aquest hospital un dels seus principals destinataris.

---

⁶¹⁶ Vegeu PARICIO (coord.) 1982.

Com és lògic, davant d'un projecte tan ambiciós, es van sol·licitar els serveis de mestres de cases i escultors de prestigi. Així, personatges com Arnau Bargués, Guillem Abiell, Jordi de Déu, Llorenç Reixac, entre molts altres, van participar de forma activa en les obres constructives i en la decoració esculpida en els primers anys de l'edifici. Pel que fa a Arnau Bargués, a més a més, tot i que no disposem de cap document que ho ratifiqui, hi ha molts indicis que fan pensar que podria haver estat l'artífex o dissenyador de l'esquema global de l'hospital. La seva més que provada capacitat com a mestre de cases, les excel·lents relacions que mantenia amb el municipi i el capítol barceloní, i amb el propi monarca Martí l'Humà —principals valedors de l'establiment—, el convertien en la figura més ben situada i idònia per assumir aquesta responsabilitat. En qualsevol cas, tan sols s'ha pogut provar la seva intercessió en alguns afers puntuals i en la compra de diversos materials, pels volts de 1405. A partir d'aquest any, i per motius encara desconeguts, Arnau Bargués es va allunyar progressivament dels edificis en què estava treballant. Aquest fet, tanmateix, coincideix amb la presència a l'hospital d'un altre mestre de renom, Guillem Abiell, a qui se li encomanà el claustre que envolta el pati central, el 1406.

A fi i efecte de garantir l'èxit arquitectònic i funcional del conjunt, es va recórrer a un sistema estructural prou conegut arreu del principat: els arcs diafragma apuntats. Utilitzats en molts hospitals catalans des del s. XIII, permetien crear espais de grans dimensions amb pocs recursos econòmics, avantatges que s'adeien perfectament a les necessitats de la institució. Aquesta solució es va practicar en el nivell superior, mentre que en l'inferior, les crugies es van cobrir amb voltes de creueria apuntades, però molt més rebaixades de les que se solien fer en aquells moments. Amb la superposició d'aquests àmbits, s'obtenien dos pisos de llargues naus longitudinals, on es podia donar cabuda a un elevat nombre de persones. No obstant això, encara calia fer altres intervencions. Així, una de les característiques habituals en aquest tipus de centres, era la separació de la gent en funció del sexe. Per aquest motiu, internament, es devien practicar subdivisions internes mitjançant envans de fusta o d'altres materials.

L'arc diafragma, progressivament entrà en desús en el panorama de l'arquitectura catalana. Amb tot, pel que fa a l'hospital de la Santa Creu, mai no deixà de ser un punt de referència, de manera que les successives

ampliacions realitzades a la fi del s. XVI i al s. XVIII, es van dur a terme d'acord amb el mateix esquema practicat durant el període medieval: volta de creureia en la planta baixa, i sales amb arcs diafragma en el pis noble.

L'excelsitud del conjunt, doncs, rau en les seves dimensions, i en el fet que formés part d'un programa perfectament raonat i elaborat amb l'objectiu d'organitzar i controlar, des d'un punt de vista institucional, els pobres i malalts de la ciutat i d'altres indrets de la corona catalanoaragonesa. Totes aquestes circumstàncies el convertiren en un hospital sense precedents, i és en aquesta línia cap a on cal orientar el discurs i les futures investigacions, és a dir, en determinar quina fou la influència que va exercir en la concepció d'altres establiments de característiques semblants en la resta d'Europa.

QUADRE I: ORGANIGRAMA DE L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU, SEGONS LES *Ordinacions* DE 1417

Càrrec		Personal Primer Nivell	Personal Segon Nivell	Personal Tercer Nivell
ADMINISTRACIÓ GENERAL: 2 canonges i 2 ciutadans (MIA)				
GOVERN I ADMINISTRACIÓ	President	1 Escrivà de Ració 1 Racional o Oïdor de comptes 1 Rebedor i distribuïdor general de monedes 1 Obrero Advocats (potser externs) Procuradors (potser externs)	1 Porter 1 Comprador Jurats Baciners i acaptadors Nuncis	Servidors, domèstics i serventes Esclaus
ASSISTÈNCIA SANITÀRIA	Infermer	Dides (dins i fora de la casa) Diversos metges o físics 1 Barber de la casa Diversos barbers-cirurgians 1 Especier 1 Guardaroba 1 Dona encarregada de les dones malaltes 1 Dona encarregada dels infants	1 Coc 2 Panicers 2 Botellers 2 Rebosters 2 Museus 2 Sobreatzembles Hortolans	Ajudants de cuina o ministres Escuders Servidors i domèstics Esclaus Serventes
ASSISTÈNCIA ESPIRITUAL	Prior	1 Rector	4 Preveres (poster, un per cada capella dels antics hospitals on encara s'hi deia missa)	Donats
PACIENTS: Homes e dones pobres, afollats, contrets, orats, nafrats e havents altres diverses misèries humanes, infants gitats e altres persones miserables de diverses nacions e condicions				

Taula realitzada per Albert Cubeles i Ferran Puig per a l'exposició celebrada al Saló del Tinell i el Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, amb motiu del 600 aniversari de la fundació de l'hospital. Tan sols s'ha inclòs una petita variació, en posar la figura de l'obrer, dins del grup d'oficials o personal de primer nivell, quan en la taula original apareixia en el personal de segon nivell.

QUADRE II: RELACIÓ DE MALALTS I ÒBITS A L'HOSPITAL (1457-1600)

Anys	HOMES		DONES		TOTAL	
	Ingressos	Defuncions	Ingressos	Defuncions	Ingressos	Defuncions
1457 ^a	323	80	23	11	346	91
1473	204	85	66	33	270	118
1474	142	71	94	54	236	125
1475	155	87	96	60	251	147
1476	194	81	108	64	302	145
1477	89	50	52	30	141	80
1478	118	50	42	26	160	76
1479	197	60	64	34	261	94
1480	140	54	49	33	189	87
1481	161	64	72	42	233	106
1482	248	86	59	37	307	123
1483	396	190	106	64	502	254
1484	222	93	88	52	310	145
1485	197	66	69	35	266	101
1486	177	61	60	32	237	93
1487	121	59	50	32	171	91
1488	174	77	57	38	231	115
1489	121	59	48	27	169	86
1490	436	299	130	75	566	374
1491	151	65	74	34	225	99
1492 ^b	35	16	74	34	109	50
1497	177	76	66	36	243	112
1498	108	63	71	51	179	114
1499	88	85	42	38	130	123
1500	115	93	60	45	175	138

Taula realitzada a partir de dades extretes de l'AHBC, *Llibre entrades de malalts*, [1457-1600]; ap. DANON 1978, 82-84.

^a Del 10 de febrer al 23 de novembre de 1457.

^b Fins al 31 de març.

Anys	HOMES		DONES		TOTAL	
	Ingressos	Defuncions	Ingressos	Defuncions	Ingressos	Defuncions
1501	178	144	77	55	255	199
1539 ^c	87		12		99	
1540	340		75		415	
1541 ^d	128		24		152	
1566	1570	354	320	84	1890	438
1569	1522	224	358	94	1880	318
1570	486	103	137	46	623	149
1573 ^e	806	215	191	64	997	279
1574 ^f	1886	427	384	87	2270	514
1576 ^g	514	107	174	42	688	149
1577	2312	457	746	163	3058	620
1578	2091	341	633	150	2724	491
1580 ^h	396	130	161	44	557	174
1581 ⁱ	1598	342	650	191	2248	533
1582 ^j	147	38	51	10	198	48
1583 ^k	1688	460	797	222	2485	682
1586 ^l	388	123	122	50	510	173
1587	1627	446	474	143	2101	589
1588	1786	395	571	137	2357	532
1589 ^m	1441	259	965	127	2406	386

^c De l'11 de novembre al 31 de desembre. No es fan constar els òbits.

^d Els anys 1540–1541, no hi consten els òbits.

^e Del 20 de setembre al 31 de desembre.

^f Fins al 18 d'agost.

^g Del 14 de setembre al 31 de desembre.

^h Del 10 d'octubre al 31 de desembre.

ⁱ Fins a l'11 d'octubre.

^j Des del 2 de desembre.

^k Fins al 30 de setembre.

^l De l'1 d'octubre al 31 de desembre.

^m Fins al 13 d'octubre.

Anys	HOMES		DONES		TOTAL	
	Ingressos	Defuncions	Ingressos	Defuncions	Ingressos	Defuncions
1590 ^p	1383	249	460	91	1843	340
1591	2465	560	890	194	3355	754
1593 ^q	1049	283	546	142	1595	425
1594	2228	563	857	212	3085	775
1595	1965	406	839	188	2804	594
1596 ^r	3721	813	1021	227	4742	1040
1597	2712	506	830	213	3542	719
1598	2583	600	1014	208	3597	808
1599	3014	462	1122	234	4136	696
1600	1624	286	1163	129	2787	415

---

^p Del 14 de març al 31 de desembre.

^q Del 8 de juliol al 31 de desembre.

^r El dia 6 de gener de 1596, van ingressar un total de 97 malalts.

QUADRE III: RELACIÓ DE LES SALES I ESTANCES DE L'HOSPITAL, ESMENTADES EN ELS LLIBRES D'ENTRADES DE MALALTS I ELS INVENTARIS DELS BÉNS MOBLES DE LA INSTITUCIÓ (SS. XV-XVI)

Sales i estances	1457	1473-1479	1480-1483	1484-1492	1526-1533	1550-1554	1553-1561	1564-1565
Cambra de Sant Pere	•	•	•	•				
Cambra de Sant Miquel	•	•						
Cambra de Sant Pere i Sant Miquel					•	•	•	•
Cambra de Santa Maria	•	•	•	•	•	•	•	•
Cambra de Sant Jaume	•	•	•	•				
Cambra de Sant Roc i Sant Jaume					•	•	•	•
Cambra de Santa Eulàlia i Sant Josep					•	•	•	•
Cambra primera de les dones	•	•	•	•				
Cambra segona de les dones	•	•	•	•				
Cambra del Crucifix					•			
Cambra de les febres						•	•	•
Cambra dels orats					•	•		•

Aquestes dades s'han extret de: AHBC, *Llibre entrades de malalts*, AH, reg. 1-4; AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530-1533); núm. 3 (1532-1533); núm. 4 (1550-1554); núm. 5 (1553-1561); núm. 7 (1564).

Sales i estances	1457	1473-1479	1480-1483	1484-1492	1526-1533	1550-1554	1553-1561	1564-1565
Cambra dels infants o sala de les dides					•	•	•	•
Cambra de les orades					•	•	•	•
Església						•		•
Casa del prior					•	•	•	•
Cambra primer rector de la nau de Sant Pere i Miquel					•	•	•	•
Cambra del rector de la nau de Santa Maria					•	•	•	•
Cambra del beneficiat					•			
Guardaroba					•			•
Cambra del passioner					•		•	•
Forn					•	•	•	•
Panaderia					•			•
Cambra del flequer								•
Magatzem de farina i blat								•
Cambra del fariner								•
Rebost i Celler					•			•
Cambra 1 del corredor del pati							•	
Cambra 2 del corredor del pati							•	
Casa del barber					•		•	•

QUADRE IV: ORGANITZACIÓ DE LES CAMBRES DE L'HOSPITAL, SEGONS ELS INVENTARIS DELS ANYS 1526-1533

Sant Pere i Sant Miquel	Santa Maria	Sant Roc i Sant Jaume	Santa Eulàlia i Sant Josep	Crucifix	Església	Altres estances
Cambra del bisbe Serra	Cambra de l'arquebisbe de Monreale Enric Cardona	Cambra del mercader Nicolau Croanyes	Cambra 1 de Salvador Bertran	Armari	Altar major	Casa del prior
Cambra del tresorer	Cambra de l'ardiaca Lluís Desplà	Cambra de la cambra de la sala	Cambra 2 de Salvador Bertran	Cambra de na Lunes	Altar de sant Jeroni	Cambres dels rectors ¹
Cambra del canonge Ribes ²	Cambra del canonge i degà Jaume Filella	Capella	Cambra 3 de Salvador Bertran	Cambra de la senyora Urgella	Altar de santa Eulàlia	Cuina del coch
Cambra d'en Mas	Cambra de micer Albanell	Cambra de micer Plà	Cambra 4 de Salvador Bertran	Cambra de la santa Creu	Altar de la Mare de Déu	Cambra del barber
Cambra del cirurgià Andreu Castera	Cambra de Bernat Corbera	Cambra d'en Campa	Cambra de la senyora Mas	Cambra de na Vinyes	Altar del Crucifix	Cambra del flequer
Cambra dels forners	Cambra de l'ardiaca del mar mossèn Buquet	Cambra de mossèn Aguilar	Cambra per butar	Cambra 1 de Salvador Bertran	Altar de sant Ponç	Cambra del prevere dels òbits
Cambra dels aprenents de forner	Armari	Cuina	Capella de sant Josep ³	Cambra 2 de Salvador Bertran	Altar de santa Bàrbara	Cambra de l'infermer en cap

Les dades per a l'elaboració d'aquesta taula, s'han extret de: AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530-1533); núm. 3 (1532-1533).

¹ Tot i que no s'especifica, les dues cambres dels rectors que s'esmenten, corresponen respectivament, als encarregats de l'administració dels sagraments en les naus de Sant Pere i Sant Miquel, i de Santa Maria. La primera, se'ns diu que estava situada damunt les habitacions dels canonges Godó i Foga. L'altra, al damunt del guardaroba de Santa Maria (v. AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530-1533), ff. 60r i 64r)

² Aquest canonge Ribes, deu ser Joan Ribes, pare del mercader Joan Ribes que, el 1536, féu construir tres cambres a l'hospital (AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), f. 103v; ap. ROCA 1920b, 12).

Sant Pere i Sant Miquel	Santa Maria	Sant Roc i Sant Jaume	Santa Eulàlia i Sant Josep	Crucifix	Església	Altres estances
Cambra del mercader Joan Esteve ⁴	Cambra d'en Gualbes	Cambra de mossèn Llull	Cambra 1 de Pere Gironès	Cambra 3 de Salvador Bertran	Altar de sant Antoni	Cambra del passioner
Cambra de Guillem Bou	Cambra dels especiers	Cambra de Casteller	Cambra 2 de Pere Gironès	Cambra del prior Manorca	Altar de santa Anna	Cambra de l'especier o apotecari
Cambra dels franers	Cambra del mercader Bernat	Cambra de mossèn Cruïlles	Cambra 3 de Pere Gironès	Cuina	Altar de sant Miquel	Guardaroba major
Cambra de fra Marguet	Cuina	Cambra del senyor Infant	Cambra 4 de Pere Gironès	Cambra 4 de Salvador Bertran	Altar de sant Sever	Infermeria nova de les orades
Cambra de mossèn Bosch	Cambra de mossèn Aragall	Cambra del capeller, mestre Martí	Cambra 5 de Pere Gironès	Cambra de la tresorera	Església	Cambra de la mare dels infants
Cambra del jutge Francesc Civils	Cambra de mossèn d'Alba	Cambra del bidell	Cambra 1 de 8 de Salvador Bertran ⁵	Cambra de la Infanta	Sagristia	Cambra infants
Cuina	Cambra del comanador Farrer ⁶	Cambra del prior Manorca	Cambra 2 de 8 de Salvador Bertran	Cambra de la senyora Esteve ⁷	Cor	Cambra dels apòstols (dels orats)

³ Aquesta capella, fou encomanada pel mercader Pere Gironès el 1511 (v. AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), ff. 58r-59r [doc. B-42]; cf. Id., *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530-1533), f. 34v i 37v; núm. 3 (1532-1533), ff. 81r-85r; Id., *Protocol Notarial*, not. Miquel Cellers, vol. VII (1546-1549), f. 68r).

⁴ Aquesta cambra és una de les dues, encomanades pel mercader Joan Esteve, i acabades vers 1521 per la seva dona Elionor (v. AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), f. 100; ap. ROCA 1920b, 11-12).

⁵ En l'entrada d'aquestes vuit cambres, encomanades pel mercader Salvador Bertran, hi havia inscrit el nom de Jesús (AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530-1533), f. 35v).

⁶ Aquesta cambra, possiblement, és la feta construir per Francesc Ferrer abans de 1540 (v. AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), ff. 173r-180v; ap. ROCA 1920b, 14-16).

⁷ En l'entrada d'aquesta cambra, hi havia representats un crucifix i santa Maria Magdalena (AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530-1533), f. 31r). Tanmateix, si bé no disposem de prou dades, és possible que aquesta cambra fos una de les dues, encomanades pel mercader Joan Esteve, i acabades vers 1521 per la seva dona Elionor (v. AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), f. 100; ap. ROCA 1920b, 11-12).

Sant Pere i Sant Miquel	Santa Maria	Sant Roc i Sant Jaume	Santa Eulàlia i Sant Josep	Crucifix	Església	Altres estances
Cambra d'en Fogassot	Cambra de Sant Sever	Cambra d'en Salvador Terrés	Cambra 3 de 8 de Salvador Bertran	Cambra 5 de Salvador Bertran	Tinell	Cambra de la gallinera
Cambra de la muller de mossèn Bartomeu Ferrer	Cambra de mossèn Bellafila	Cambra 1 de Salvador Bertran	Cambra 4 de 8 de Salvador Bertran	Casa del reixat	Cambra de l'escolà	Cambra del comprador
Cambra del notari i arxiver Pere Miquel Carbonell ⁸	Cambra d'en Castell	Cambra 2 de Salvador Bertran	Cambra 5 de 8 de Salvador Bertran	Cambra 6 de Salvador Bertran		Cambra del beneficiat de santa Bàrbara ⁹
Cambra d'Antoni Romeu	Cambra d'en Monegal	Cambra 3 de Salvador Bertran	Cambra 6 de 8 de Salvador Bertran	Cambra 7 de Salvador Bertran		Cambra del porter
Cambra de Lluís Pou	Cambra d'en Mestre	Cambra 4 de Salvador Bertran	Cambra 7 de 8 de Salvador Bertran	Cambra de la senyora Estefania		Cambra del barber
Cambra del sastre Perrinet	Cambra de Martines	Cambra del sastre, mestre Robí	Cambra 8 de 8 de Salvador Bertran	Cambra de la senyora Caviers		Cambra de l'apotecari
Cambra d'en Alonso	Cambra d'en Vinyes	Guardaroba	Cambra de sant Domènec ¹⁰	Cambra de la senyora Estalzira		Farmàcia
Capella de la Verge Maria		Cambra de Sant Roc	Guardaroba	Cambra de la senyora Llulls.		Panaderia, rebost i celler
Cambra del canonge Martí Joan de Foxà		Cambra de sor Joana		Cambra on està la senyora Mara Beata		Cambra dels baciners
Cambra del canonge Antoni Codó		Cambra de la senyora Puig		Capella		Carnisseria

⁸ Aquesta cambra, feta construir expressament en la cambra de Sant Pere, l'encomanà el notari Pere Miquel Carbonell el 19 de maig de 1516. La porta, havia d'estar presidida per una clau amb la imatge de sant Martí (v. AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), f. 106; ap. ROCA 1920b, 12-13).

⁹ El benefici de santa Bàrbara, havia estat instituït el 1409 (v. AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), f. 25v).

¹⁰ En aquesta cambra habitava la cambrera de la sala (v. AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530-1533), f. 37v).

Sant Pere i Sant Miquel	Santa Maria	Sant Roc i Sant Jaume	Santa Eulàlia i Sant Josep	Crucifix	Església	Altres estances
Cambra del canonge Joan Benda		Cambra de la senyora Font		Guardaroba		Cambra del comprador
Cambra de Bernat Durall		Cambra de mossèn Durall				Cuina major
Cambra del mercader Francesc Ribera		Cambra d'en Sanoja				Forn
Cambra d'Arnau Durall		Cambra de la Nativitat				Establia
Cambra de Pere Llull		Cambra de mossèn Claret				
Cambra de santa Caterina de Siena		Estubes				
Cambra d'en Coll						
Cambra d'en Moragues (ara dels carnisers)						
Cambra dels peraires						
Cambra de Bartomeu Fàbregues						
Cambra del mercader Marià Julià						
Cambra dels frares (és a dir, de mossèn Farrer)						
Cambra del cambrer de Sant Miquel						
Guardaroba						

L'ANTIC HOSPITAL DE SANTA MARIA DE LLEIDA

1. HISTORIOGRAFIA I CONSOLIDACIÓ DE L'EDIFICI

PRETENDRE FER UN SEGUIMENT DETALLAT de l'evolució arquitectònica de l'antic hospital de Santa Maria de Lleida, és una tasca molt feixuga. La no conservació de cap llibre on constin les dades referents a la seva construcció, la desaparició de tota la documentació de l'Arxiu de l'Hospital durant la Guerra Civil,¹ la poca concreció de les notícies que ens arribat dels fons dels arxius Municipal i Capitular de Lleida, i les nombroses modificacions que ha sofert al llarg del temps, dificulten notablement el seu estudi.

L'origen del present capítol és un treball de menor extensió, realitzat el 1996 gràcies a un ajut concedit pel Departament d'Arts de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de Lleida (v. CONEJO 1996).

¹ Els fons de l'Arxiu de l'Hospital, en un primer moment eren custodiats a l'Arxiu Municipal de Lleida. El 3 de setembre de 1919, però, foren cedits a l'Arxiu de la Diputació i, poc després, van ser traslladats a l'església de la Sang, d'on van desaparèixer durant la Guerra Civil. És guarda una relació de la documentació que albergava, en la qual, però, no hi consten els llibres d'obra de l'establiment (SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, "Acta de entrega de la Excma. Diputación Provincial de toda la documentación referente al hospital de Santa María que obraba en dicho archivo, Lérida 3-IX-1919"; cf. MONZÓN 1933, 60; SANAHUJA [1945-1958]b, 713-715).

De totes maneres, una part de la documentació va romandre a l'Arxiu Municipal. Em refereixo a diversos llibres de deliberacions, un llibre d'entrada de malalts i algunes sèries de comptes que, que van des de la fi del s. XVII, fins a les darreres del XIX.

L'edifici, actualment seu de la fundació pública Institut d'Estudis Ilerdencs, és un dels monuments més emblemàtics i alhora identificatius de la ciutat.² Fins al 1915 fou de titularitat municipal, any a partir del qual passà a dependre de la Diputació de Lleida. Representants d'aquesta institució i de l'Ajuntament, signaren l'escriptura pública del conveni el 21 de desembre de 1914, i el primer de gener de 1915, la Diputació se'n féu càrrec definitivament.³

No obstant això, la primera meitat del s. xx fou un període certament complicat. El 13 de juny de 1900, amb motiu de l'enderroc d'una casa annexa a l'hospital, un regidor municipal va proposar-ne la seva destrucció per tal de traslladar les dependències sanitàries a un lloc més adient.⁴ La desafortunada iniciativa no va reeixir, però lluny de restar en l'oblit, pocs anys més tard, alguns sectors de la societat lleidatana es van mostrar novament favorables al seu aterrament, argumentant que tenia molt poc valor artístic. Immediatament es van poder sentir veus contràries al projecte, encomanant-se a Jeroni Martorell, arquitecte de la secció de Conservació de Monuments de l'Institut d'Estudis Catalans, la realització d'un informe sobre aquest afer. El seu dictamen, publicat al diari *El Ideal* el setembre de 1915, es pot resumir en la següent sentència: "Un monument històric té valor per la seva disposició de conjunt, pel seu caràcter, pels

---

² Serra Boldú (1927, 37-38), ja el va qualificar com *el edificio civil de más indiscutible mérito de la ciudad*.

³ MILÀ MALLAFRÉ 1984, 31.

⁴ *El señor Sol, suplica si la Corporación y muy especialmente si la presidencia que procediendo como se procede al derribo de la casa anexa al santo-hospital, no se levante de nuevo, toda vez que la Corporación podría buscar un medio para proceder al derribo completo del mismo, edificándolo o trasladándolo en otro sitio que reuniese mejores condiciones de saneamiento si los par, que se realizaría una obra que embellecería la ciudad. El ilustrísimo señor presidente, manifiesta que vería con justo tan importante mejora, pues no solo la exigen [sic] las malas condiciones de aquel edificio, si que también su derribo realizaría el extracto público de aquella importante vía, que dicha proyectada reforma data ya del tiempo del alcalde señor Ballester, y que en no lejana época deseearía ver realizada. Tomóen consideración dicha idea después de manifestar el ilustrísimo alcalde-presidente que interinamente procederá ponerse de acuerdo con el arquitecto municipal a fin de reedificar la parte derribada en condiciones que en su día pueda el excelentísimo Ayuntamiento enagenarla, destinando su producto a la ejecución del nuevo hospital.* (AML, Actes municipals, any 1900, p. 84; cf. VILÀ TORNOS 1991, 94).

sistemes constructius empleats, independentment de la riquesa decorativa que ostenti.”⁵

Cinc anys després fou declarat monument artisticoarquitectònic per Reial Ordre de 15 de març de 1920.⁶ De totes maneres, aquesta resolució tampoc no semblava suficient per assegurar la seva conservació. Per tal d'impedir el seu progressiu deteriorament, era necessari buscar-li un ús específic que garantís un manteniment continuat de les seves estructures. El 1923, coincidint amb l'inici de les obres de l'actual hospital provincial, als afores de la ciutat, la societat lleidatana es tornà a plantejar quin havia de ser el destí de l'edifici medieval.⁷ Es van realitzar enquestes, es publicaren nombrosos articles d'opinió i es presentaren projectes de restauració i habilitació, adreçats a accelerar els tràmits per consolidar definitivament l'antic hospital. El 1926, per exemple, Elies Serra Ràfols, recollí en la revista *Vida Lleidatana* les principals propostes fetes fins aquell moment, en relació als possibles usos que podia desenvolupar —biblioteca, museu, seu de la Diputació, etc.—, amb l'objectiu de seguir treballant en el tema.⁸ Poc després, el 1928, es va endegar una campanya d'enquestes entre les personalitats més destacades del panorama social i cultural de la Lleida de l'època. Els resultats, publicats a *Lleida. Revista d'informacions i estudis*, van tenir una gran repercussió pública en el futur immediat de l'establiment i van permetre, almenys de moment, allunyar el fantasma del seu aterrament o trasllat.⁹

---

⁵ MARTORELL 1915, 4 set. 1915. Igualment interessant, és un altre informe, desconec si relacionat directament amb el signat pel propi Martorell, que si bé no indica la data, es va realitzar en aquests anys, ja que es diu que encara funcionava com a centre sanitari. Es tracta d'un manuscrit on es limita a fer un breu resum descriptiu de l'edifici i dels immediatament adjacents, alhora que es recomana la seva restauració. (AML, *Oficina tècnica*, capsa 48 —numeració verda).

⁶ *Gaceta de Madrid* (24 març 1920): 1083.

⁷ El 1916, la Diputació adquirí uns terrenys en la carretera d'Osca (km. 2), i el 1923, sota la direcció de l'arquitecte Joaquim Porqueras Bañeres, començaren les obres del nou hospital, d'àmbit provincial, inaugurat el primer de maig de 1928 (MILÀ MALLAFRÉ 1984, 31; VILÀ TORROS 1991, 94-95).

⁸ SERRA RÀFOLS 1926, 338-339.

⁹ Al llarg de diversos números de 1928 de la revista *Lleida. Revista d'informacions i estudis* (1928, núm. 74-79), i fruit de la preocupació pública pel futur de la institució, les personalitats més notables de la Lleida d'aquells moments, detallaren la seva opinió personal quant al destí que creien més beneficiós per l'antic hospital de Santa Maria. En línies generals, les propostes més repetides foren les de dedicar l'edifici a centre de la cultura

Aquestes iniciatives d'historiadors i ciutadans, queden perfectament reflectides en el gran nombre de projectes de restauració que avui conservem, fonamentalment, a l'Arxiu de la Diputació de Lleida. S'hi pot comprovar com el juliol i el setembre de 1915, i posteriorment el febrer i març de 1916, el març de 1919 i el febrer de 1922,¹⁰ s'havia encarregat a l'arquitecte provincial, Ignasi de Villalonga Casañés, la valoració del solar de l'antic hospital i dels immediatament confrontants, amb l'objectiu d'actualitzar les dades econòmiques d'aquesta zona urbana, davant la possibilitat de fer-hi qualsevol intervenció que garantís l'estat de conservació de l'establiment. Per aquest motiu aquesta mateixa tasca se seguiria encomanant anys després, atès que el preu del metre quadrat anava pujant amb el pas del temps.

Paral·lelament s'anava millorant l'entramat urbanístic de la zona, per tal d'aïllar l'edifici, que llavors tenia adossades diverses construccions. El 1932 s'aterraren algunes d'aquestes cases¹¹ i abans de la guerra s'obrí l'actual carrer Vila de Foix, al costat de la façana lateral de ponent.¹² És una època d'una intensa activitat restauradora, en què, a més a més, l'antic hospital fou convertit en seu del Museu d'Art de Lleida, que incloïa els fons d'escultura procedents de l'antic Museu Arqueològic del Seminari Diocesà i els fons de pintura del Museu Morera. Amb l'inici de la Guerra Civil,¹³ esdevingué Museu del Poble, gestionat per la Comissaria de Cultura de la Generalitat de Catalunya a Lleida, i utilitzat com a dipòsit on ingressaven els materials procedents de les confiscacions efectuades pel govern de la Generalitat. Posteriorment, el 27 de març de 1938, aquest dipòsit queda en mans del SDPAN (Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional).

---

de Lleida, fet que també implicava convertir-lo en seu del Museu Morera i de l'Arqueològic, el fer una Biblioteca pública, sales de conferències, arxiu, etc.

¹⁰ ADL, *Cessió antic hospital Santa Maria a la Mancomunitat*, núm. inv. 10837, "Ignacio de Villalonga y Casañés, arquitecto provincial, requerido por el Excmo. Sr. presidente de la Diputación para valorar nuevamente el edificio conocido por el "hospital de Santa María" con sus accesorios y anejos", s.p.

¹¹ VILÀ TORNOS 1991, 95.

¹² Vegeu VILÀ TORNOS 1991, 95.

¹³ En esclatar la Guerra Civil, ja s'havia acabat el procés la rehabilitació del pati, alhora que s'estava finalitzant el de la façana posterior i es feien els preparatius per actuar-hi en la principal. (v. ADL, *Projecte de restauració de l'hospital de Santa Maria (1933-1941)*, núm. inv. 1123, "Expediente Urbana núm. 324", p. 4).

El 1939 s'encomanà al citat arquitecte provincial Ignasi de Villalonga, la valoració del solar que ocupaven l'hospital i un grup de tres cases properes situades en el seu cantó de llevant. Aquesta fou la base sobre la qual es començà a treballar en un nou projecte els anys 1940 i 1941, encapçalat pel mateix Ignasi de Villalonga, qui comptà en aquest cas amb la col·laboració del també arquitecte Cèsar Martinell. L'objectiu principal era reparar els desperfectes ocasionats durant la Guerra Civil,¹⁴ al temps que es tornava a recuperar la idea de convertir-lo en Biblioteca i seu del Museu Morera. Altrament, es presentaren els plànols d'un segon edifici, de nova planta, que s'hi havia d'erigir adossat en el seu cantó oriental i amb el qual estaria comunicat a través d'un pont-galeria. Aquest establiment es va concebre com a seu del futur Centre d'Estudis Ilerdencs¹⁵ (làm. 155–164).

La restauració plantejada implicava una intervenció global en totes les estructures de la institució, degut al mal estat en què havia quedat després de la guerra. Als murs exteriors s'hi realitzarien finestres noves, algunes de les quals es farien a partir de restes de les primitives —concretament les dues inferiors de la façana oest; làm. 169— i se suprimirien les obertures modernes de la planta baixa de la façana principal (làm. 170). També s'havien de consolidar la cornisa, les teulades, enrajolar els paviments, alhora que es proposava una redistribució dels àmbits interns de cadascun dels pisos de l'establiment, d'acord amb les funcions que se li volien donar: biblioteca i

---

¹⁴ Segons l'arquitecte provincial Ignasi de Villalonga y Casañés, els desperfectes ocasionats a l'hospital durant la Guerra Civil, degut a la caiguda d'un parell de bombes, foren els següents: *unos 10 000 metros cúbicos de pared; destrucción de varios puntos de la sillería de la fachada; destrucción parcial de la cubierta; destrucción de los enladrillados de primero y segundo piso; destrucción parcial del revoco interior; destrucción del cierre de separación del edificio con la vía pública; destrucción de varias armaduras de la cubierta; destrucción de varias vigas del último techo; destrucción de parte del entablonado del tercer techo; destrucción total de varios elementos de carpintería de taller y parcial de varios otros; destrucción total de las instalaciones de luz y agua; destrucción de la decoración, rotura de cristales y vidrios, etc.* (ADL, *Projecte de restauració de l'hospital de Santa Maria (1933–1941)*, núm. inv. 1123, "Expediente Urbana núm. 324", p. 5).

¹⁵ Aquest edifici es va projectar a partir d'un esquema d'estètica neomedieval. Trobem una descripció del mateix, en un informe signat el 1941 per l'arquitecte Cèsar Martinell (ADL, *Projecte de restauració de l'hospital de Santa Maria (1933–1941)*, núm. inv. 1123, "Proyecto de edificio para Centro de Estudios Ilerdenses. Notas para la memoria" i "Notas para la «memoria» del proyecto de restauración del antiguo hospital de Santa María de Lérida"; cf. VILÀ TORNOS 1991, 95 i n. 17). Tanmateix, també es conserven els plànols projectats per aquesta institució (làm. 164; ADL, *Projecte de restauració de l'hospital de Santa Maria (IEI; 1940)*, núm. inv. 10 267).

museu. En relació a les naus inferiors, per la seva banda, no es concretava el seu destí (lám. 156–158).

Un dels aspectes més conflictius del projecte feia referència a les finestres del primer pis de la façana meridional, que segons els arquitectes signants s'havien transformat en balcons al s. XVII o al començament del s. XVIII. En aquest sentit consideraven que era convenient respectar-los, en tant que formaven part de la pròpia història de l'hospital. En relació a aquest afer, el novembre de 1942 es va demanar l'opinió d'Agustí Duran i Sanpere, segons el qual, l'edifici primitiu ja podria haver tingut balcons, si bé s'haurien modificat en èpoques posteriors. Per això, proposava que no fossin remoguts, sempre i quan se'ls retornés l'aparença que pressumiblement haurien tingut al s. XVI.¹⁶ No obstant això, es van sentir altres veus contràries. A l'Arxiu de la Diputació, per exemple, es conserva una còpia, malauradament sense signar, d'unes notes aclaratòries del projecte de Cèsar Martinell i Ignasi de Villalonga. En primer lloc, es negava que les finestres de la façana meridional s'haguessin convertit en balcons, argumentant que aquestos no havien existit mai. Es diu que al s. XIX els citats finestrals foren convertits en portes per tal de permetre la comunicació de les sales de l'antic hospital, amb el terrat d'una casa posterior adossada a aquesta façana: *Tales aberturas pues, son antiguas ventanas transformadas en puertas de acceso a una azotea, y desaparecida esta, justo es, que se vuelva a la primitiva solución que tuvo esta fachada, que de dejarle balcones segun pretende la restauración proyectada, quedaria por completo adulterada.*¹⁷ Sens dubte, aquesta esmena devia comptar amb l'aprovació general, atès que uns anys després els balcons finalment van ser remoguts (lám. 169).

El 1942, la Diputació de Lleida creà l'Institut d'Estudis Ilerdencs¹⁸ i li va cedir l'ús exclusiu de l'antic hospital per a les seves activitats científiques i

---

¹⁶ ADL, *Reformes i manteniment de les instal·lacions de l'IEI*, caps 166, núm. inv. 2234, "Informe de don Antonio Durán y Sanpere sobre su restauración. 1942", s.p.). A. Duran i Sanpere recolzava la seva argumentació en l'existència de balcons en edificis del s. XVI a Barcelona. En aquest sentit remetia al palau del Lloctinent, a la casa del gremi dels sabaters i al palau de la Diputació de Barcelona.

¹⁷ ADL, *Reformes i manteniment de les instal·lacions de l'IEI*, núm. inv. 2234, "Notas y aclaraciones al proyecto de restauración del hospital de Santa María de Lérida", p. 3.

¹⁸ El procés per a la creació de l'Institut, s'havia endegat temps enrera. L'any 1941, el delegat del SDPAN a Lleida era J. A. Tarragó Pleyan, qui també fou la persona comissionada

culturals. Paral·lelament també s'abandonà la idea de construir l'edifici annex previst l'any 1940 (làm. 164).¹⁹ Així, en un nou projecte signat per l'esmentat Ignasi de Villalonga el gener de 1943, ja no es parlava d'aquest establiment, mentre que les obres a realitzar en l'hospital eren les mateixes que les plantejades el 1940 i 1941. En qualsevol cas, aquest projecte sols es posà en pràctica en el referent als treballs de la façana principal i en altres intervencions dutes a terme dins el recinte.²⁰

El 1945 va sorgir una altra polèmica, quan un sector de la societat lleidatana va iniciar una campanya de recollida de signatures per tal de traslladar l'antic hospital de Santa Maria a un altre emplaçament.²¹ L'objectiu, igual que es preveia en el pla de Julio Saracíbar de 1869,²² era la realització d'una gran plaça davant la Catedral Nova, d'acord amb una concepció escenogràfica barroca, que permetés una visió de conjunt molt més espectacular de la seva façana principal. Segons apuntà Frederic Vilà, la iniciativa es devia, molt probablement, a Moreno Torres, director general de Regiones Devastadas, que volia dur a terme a Lleida una intervenció de gran monumentalitat que superés, inclús, altres reconstruccions i restauracions executades per aquell organisme. Va comptar amb la col·laboració dels arquitectes Pere Domènech Roura i Lluís Domènech Torres, que foren els

---

per la Diputació de Lleida per prendre possessió de l'edifici de l'antic hospital de Santa Maria i de tot el que contenia. El 14 de febrer de 1941, J. A. Tarragó Pleyan presentà un informe sobre la instal·lació d'un arxiu històric com un dels possibles òrgans del futur "Centro de Estudios Leridanos". Les gestions per constituir el centre se succeïren molt ràpidament. La creació del "Instituto de Estudios Ilerdenses" culminà en la reunió de la Comissió Gestora de 25 de març de 1942. Un primer projecte dels estatuts de la institució, la trobem a ADL, *Projecte dels estatuts de l'Institut d'Estudis Ilerdencs* (1942), núm. inv. 1984.

¹⁹ Amb tot, en el solar que hauria d'haver ocupat el Centre d'Estudis Ilerdencs, anys després, el 1957, encara hi havia la voluntat d'erigir-hi algun edifici que permetés ampliar els serveis de biblioteca i dipòsit de llibres (v. ADL, *Subasta obres hospital Santa Maria* (1957-1958), núm. inv. 8599). Finalment, però, aquell espai fou destinat a plaça, tal com es troba avui dia.

²⁰ Paral·lelament, es va proposar la urbanització dels voltants (AML, *Actes municipals*, 30 nov. 1943, p. 8).

²¹ La premsa local féu ressò de la notícia (v. *La mañana* [6 set. 1945]: 2).

²² El 1869, Julio de Saracíbar va presentar un projecte per l'alineament dels edificis del casc antic de Lleida, que preveia la destrucció o trasllat de l'antic hospital. (VILÀ TORNOS 1991, 96 i fig. 111).

encarregats d'elaborar-ne un projecte, signat el juny de 1948.²³ Les línies bàsiques del mateix, estaven orientades en una doble direcció. En primer lloc, es preveia el trasllat de l'hospital, peça a peça, a l'espai on hi havia l'enrunat convent de l'Ensenyança, fet que hauria comportat una remodelació de la plaça de l'Ereta.²⁴ D'altra banda, caldria urbanitzar la zona situada davant de la catedral, intevenir en la seva façana i incloure-hi la cúpula al creuer (làm. 166).

Afortunadament la proposta no va reeixir. La Diputació s'havia mostrat en contra des del primer moment, degut a la condició de monument històric de l'hospital. Finalment, el 1950 l'afer arribà a l'Acadèmia de San Fernando, i tot i que l'informe del ponent no va ser totalment negatiu, posteriorment, el 1952, s'abandonà definitivament la idea.²⁵ Entre altres arguments, es va tenir en compte que la catedral no s'havia construït amb la idea de ser vista des d'una perspectiva llunyana, sinó des d'un carrer estret. Altrament, la seva escala davantera hauria tingut menys rellevància, ja que volent proporcionar-li una major monumentalitat gràcies a la seva nova visió global, s'hauria alterat l'esperit del projecte original. Tanmateix, també es van exaltar les qualitats artístiques i arquitectòniques de l'antic hospital, per evitar el seu desmantellament i reubicació.²⁶

Més tard, el setembre de 1954, s'encomanà a l'arquitecte Adolf Florensa un estudi per fer una restauració d'urgència de la façana occidental de l'hospital, aprofitant que el general Francisco Franco havia de visitar la ciutat

---

²³ AML, "Proyecto de urbanización de la plaza de la catedral en la ciudad e Lérida", capsa 63 (numeració vermella); cf. SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, capsa 83/1, núm. inv. 654, "Traslado Santa Maria", pp. 1-20 i pressupost general; VILÀ TORNOS 1991, 96 i 154-158. El cost total de les obres projectades per urbanitzar la plaça de la catedral, el trasllat de l'hospital, l'habilitament de la nova plaça de l'Ensenyança on s'ubicaria aquest establiment, i la realització de la cúpula i l'acabament de la façana principal de la Catedral Nova, pujava a 6 327 161 pessetes (38 027 €).

²⁴ Tal com indica Frederic Vilà (1991, 96-97), la plaça de l'Ereta s'hauria resolt amb una columnata, que hauria atorgat al conjunt i a les seves immediacions, un caràcter certament monumental, marcat per una combinació de detalls medievals i classicistes.

²⁵ VILÀ TORNOS 1991, 98.

²⁶ Així consta en un esborrany d'una carta, sense signar, que es volia adreçar a l'ONU en repulsa al pretès trasllat de l'antic hospital (SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, capsa 83/1, núm. inv. 654, full solt).

durant la primera quinzena d'octubre d'aquell any.²⁷ A més a més, féu noves propostes per la distribució interior dels espais, que diferien força de les presentades el 1940 per Ignasi de Villalonga i Cèsar Martinell. Finalment Franco no va venir, i sols es feren treballs puntuals de rehabilitació fins al 30 de setembre de 1954 i després el maig de 1955, sota la direcció de l'esmentat A. Florensa.²⁸

El juny de 1957, s'encomanà novament a Adolf Florensa un altre projecte destinat a adaptar l'antic hospital de Santa Maria a casa de cultura.²⁹ En relació a les façanes, la principal es deixà intacta en tant que ja havia estat restaurada la dècada de 1940. A les laterals, en canvi, calia tancar els forats que tenien i fer-hi noves finestres.³⁰ Aquests treballs, però, sols es dugueren a terme en el parament occidental, mentre l'oriental es deixà com estava. A la façana posterior, per la seva banda, es decidí retornar-li la seva forma primitiva amb finestres, en lloc dels balcons construïts a la fi del s. XVII o al començament del XVIII, i que Ignasi de Villalonga i Cèsar Martinell havien respectat en el seu projecte. Finalment, també es va substituir el malmés aleró que resseguia la part superior de l'edifici per una cornisa nova de pedra. Aquestes obres devien acabar l'abril de 1958 i van ser dirigides per Adolf Florensa i realitzades en aquest cas pel contractista Jaume Fontbernat

---

²⁷ ADL, *Urbanització i condicionament (1942-1959)*, núm. inv. 4199, "Obras de reparación del antiguo hospital de Santa María", s.p.; cf. ADL, *Reformes i manteniment de les instal·lacions de l'IEI*, núm. inv. 2234, "Informe sobre la restauración de la fachada lateral del antiguo hospital de Santa María. Septiembre 1954." Hi ha nombrosos plànols d'aquesta restauració a ADL, *Projecte de restauració i habilitació de l'hospital de Santa Maria (1954)*, núm. inv. 17 096.

²⁸ ADL, *Urbanització i condicionament, 1942-1959*, núm. inv. 4199, s.p.

²⁹ *El objeto del presente proyecto es habilitar el edificio para Casa de la Cultura, bajo los auspicios de la Diputación Provincial de Lérida, que es la entidad actualmente propietaria. Al mismo tiempo naturalmente, tratándose de un monumento de gran categoría artística e histórica, se ha de procurar conservar en absoluto sus características, y mejorar lo que se encuentra en mal estado.* (ADL, *Subasta d'obres de l'hospital de Santa Maria (1957-1958)*, núm. inv. 8599, "Proyecto de restauración del hospital de Santa María de Lérida y su habilitación para casa de la cultura", s.p.).

³⁰ Recordem, però, que en la façana occidental ja s'havien fet intervencions els anys 1954 i 1955, dirigides pel mateix Adolf Florensa. Quant al nombre de finestres, finalment es feren menys de les que havien estat projectades en un primer moment.

Barba. Per un altre costat, el 18 d'abril de 1958 s'aprovà la restauració de les sales de la planta baixa, tasca que s'allargà fins l'agost del mateix 1958.³¹

De totes maneres, la major preocupació d'Adolf Florensa era resoldre la circul·lació vertical entre les tres plantes de l'edifici, fet que ja havia mostrat en els plànols presentats el 1954. Llavors sols existia l'escala descoberta del pati, continuada fins al segon pis per una interior de fusta. Era fonamental solucionar aquest problema, més si tenim en compte que precisament en la segona planta es volia emplaçar el Museu Morera i per tant s'havia de facilitar l'accés al públic. Així, Adolf Florensa reservava l'escala del pati per esdeveniments especials, però proposava la construcció d'una altra interior en el cantó oposat de l'establiment, acompanyada de muntacàrregues i ascensor.³² El lloc escollit fou l'espai corresponent a una de les voltes de creueria de la crugia meridional, els nervis de la qual havien de ser traslladats al sostre del tercer pis, tal com ho contemplem en l'actualitat. Aquestes obres, que foren aprovades el 23 de juliol de 1958 i no s'acabaren fins al principi de 1959, van ser igualment dirigides per Adolf Florensa.

El 1962 es finalitzà definitivament la restauració de la façana oriental a càrrec de l'arquitecte Ángel Mejón³³ (lám. 164), alhora que s'urbanitzà la zona immediata a l'hospital. Així mateix, amb motiu d'una visita que el general Francisco Franco havia d'efectuar a Lleida el juny de 1963 i per tal de mostrar-li el Museu Arqueològic de la ciutat, el 28 de maig de 1963 s'aprovaren en caràcter d'urgència les obres de les sales de la planta baixa, que si bé ja havien estat parcialment restaurades per Adolf Florensa, encara requerien una altra intervenció. Amb el temps les parets s'havien anat arrebossant i enguixant, i calia retorna'ls-hi l'aspecte original, amb carreus de

---

³¹ ADL, *Subasta obres hospital Santa Maria (1957-1958)*, núm. inv. 8599, s.p. Aquí trobem les convocatòries de les subhastes per la concessió d'aquestes obres a les quals hem fet esment, les quals estan endreçades en un sentit cronològic.

³² En la memòria de les obres d'aquesta escala general, signada per Adolf Florensa el febrer de 1959, apuntava que durant la realització de les mateixes es va veure la necessitat de donar-li major importància. Per aquest motiu s'engrandí la caixa de la citada escala així com les seves voltes, per tal d'augmentar la seva amplada, amb relació al projectat en els plànols presentats (làms. 13-15; ADL, *Subasta obres hospital Santa Maria (1957-1958)*, núm. inv. 8599, "Memoria", s.p.). Quant a l'ascensor i el muntacàrregues, finalment no es van dur a terme.

³³ ADL, *Projecte de reconstrucció de la façana i urbanització de l'IEI (1962)*, núm. inv. 19555, s.p.

pedra natural. L'encarregat de dirigir aquests treballs fou novament l'arquitecte Ángel Mejón.³⁴

Poc després, el 31 d'octubre de 1968, el Ministeri d'Educació i Ciència va dictar una ordre ministerial en la qual reconeixia oficialment l'Estudi General, adscrit a la Universitat de Barcelona. Aquell mateix any s'iniciaren les primeres classes de la Facultat de Dret de Barcelona a l'edifici de l'antic hospital de Santa Maria, seu de l'Institut d'Estudis Ilerdencs.³⁵ Al marge d'aquest fet històric, se seguïren duent a terme noves intervencions adreçades a la consolidació i restauració de l'establiment, com les de la segona planta, aprovades l'agost de 1973 i acabades l'octubre de 1974, a càrrec de l'arquitecte José Mas Bahillo.³⁶ Igualment cal fer esment a rehabilitacions més recents, com les de les sales d'arqueologia (1989)³⁷ i d'exposicions³⁸ i la teulada (1995).³⁹

BREU APUNT HISTORIOGRÀFIC

L'antic hospital de Santa Maria de Lleida no compta amb cap monografia mínimament àmplia que reculli la seva evolució històrica i social, ni tampoc amb cap estudi que analitzi l'edifici amb detall, contextualitzant-lo en el marc de les tendències arquitectòniques i constructives de l'època. Tot i que l'interès per la institució es remunta a mitjan s. XIX, i malgrat que des de llavors han anat sorgint puntualment publicacions que, d'una forma més o menys extensa, n'han fet referència, la majoria s'han limitat a repetir les mateixes dades, ja donades a conèixer per autors precedents. És per aquest motiu que ens trobem en una mena de punt mort, en un carrer sense

---

³⁴ ADL, *Obres realitzades a l'IEI amb motiu de l'arribada del Generalísimo Franco*, núm. inv. 19 562, s.p.

³⁵ BUSQUETA (coord.) 1996, 72-73.

³⁶ ADL, *Projecte de modificació de la segona planta de l'IEI (1973)*, núm. inv. 85, s.p.

³⁷ Sobre aquesta intervenció, remeto a diversos articles de diaris locals: *La mañana* (18 oct. 1988); *Segre* (18 oct. 1988; 25 abr. 1989; 22 set. 1989).

³⁸ ADL, *Projecte bàsic i d'execució de la "Sala gòtica de l'IEI". Antic hospital de Santa Maria*, núm. inv. 2250.

³⁹ ADL, *Projecte de reforma de la teulada de l'IEI presentat a la "Comisión de las Comunidades Europeas", sol·licitant una ajuda econòmica que finalment fou denegada*, núm. inv. 2415. Vegeu també ADL, *Projecte bàsic i d'execució de la "coberta de l'IEI". Antic hospital de Santa Maria*, núm. inv. 2251.

sortida, que molt sovint ens ha impedit entendre i, sobretot, valorar en la seva justa mesura aquest importantíssim hospital medieval.

En fer el seguiment historiogràfic d'un edifici de rellevància, com és aquest cas, se sol començar fent esment als apunts inclosos en els llibres i tractats de viatgers de segles anteriors, dels quals ens han arribat nombrosos exemplars. No obstant això, pel que fa als vinguts a Lleida, comprovem, com és lògic, la seva preferència per descriure i elogiar l'arquitectura i els tresors de la Seu Vella, però en canvi, no trobem cap menció a l'hospital. Així consta en els escrits dels viatgers recollits per García Mercadal,⁴⁰ o en els textos signats per Andrés Navagero (1524-1526),⁴¹ Enrique Cock (1585),⁴² Antonio Ponz (1788),⁴³ Alexandre Laborde (1809)⁴⁴ i Pau Piferrer (1839).⁴⁵

El buit motivat per aquest desinterès, quedà subsanat amb el manuscrit *Hospitales y establecimientos de caridad y de beneficencia que hay y se sabe que ha habido en la ciudad de Lérida*, a càrrec de l'historiador Mariano Olives Roca (1787-1845).⁴⁶ De fet, es tracta de la primera monografia sobre el món de la beneficència i l'assistència hospitalària a Lleida, on es van donar a conèixer una gran quantitat de documents, alguns ja desapareguts, de gran importància per a configurar el procés de formació i naixement de la institució. El treball es va concebre com un capítol annex del seu llibre *Colección de noticias, ó sea memorias para formar la historia de la antiquísima y nobilísima ciudad de Lérida escritas por M[ariano] O[lives] R[oca] de T. natural de dicha ciudad. Año 1840*, que també ha restat inèdit.⁴⁷

⁴⁰ GARCÍA MERCADAL 1952; 1959; 1962.

⁴¹ NAVAGERO. *Viaje a España del magnífico señor Andrés Navagero*. José Maria Alonso Gamo (ed.). 1951: 39-40.

⁴² TARRAGÓ PLEYAN 1944, 11-14.

⁴³ PONZ 1788.

⁴⁴ LABORDE [1809] 1816, 4-5

⁴⁵ PIFERRER-PARCERISA 1839, I: 311-325.

⁴⁶ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." ff. 1r-16v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 27-58.

⁴⁷ L'original, que es conserva al SAIEI (*Llegat Pleyan de Porta*, caps 117), consta d'un total de 208 folis, utilitzats per les dues cares, en els quals s'aprecia que no tots van ser escrits per la mà del propi Olives. Es tracta d'una obra de conjunt sobre la ciutat de Lleida, que en un principi devia ser més extensa, ja que, molt probablement, s'haurien perdut algun o alguns capítols.

Una còpia de l'original es conserva en la col·lecció Álvarez Pallàs,⁴⁸ si bé ens ha arribat de forma fragmentada, ja que la part final dedicada a l'hospital de Santa Maria està incompleta. Més recentment, l'any 1976, es va publicar íntegrament el seu contingut a la revista *Ilerda*, en una edició crítica a cura de José Tarragó Valentines.⁴⁹ El manuscrit de Mariano Olives anava precedit per una introducció centrada en la caritat i la beneficència en general, l'hospitalitat a l'antiguitat, el significat de la paraula hospital i, finalment, algunes consideracions sobre l'assistència a Lleida. A continuació, en el que constituïa el gruix de l'estudi, es va referir breument a la història d'alguns hospitals de la Lleida medieval, atorgant un protagonisme destacat al de Santa Maria.

Mariano Olives va ser membre de la junta d'administració de l'hospital. Al marge del text que hem esmentat i d'altres de temàtica variada sobre la història de Lleida,⁵⁰ sabem que en va fer dos més dedicats als hospitals de Santa Maria i de Sant Antoni respectivament, que també van restar inèdits. Del primer, del qual se'n conserva una còpia al Llegat Pleyan de Porta (Servei d'arxiu i llegats de l'Institut d'Estudis Ilerdencs),⁵¹ porta per títol *Escrito que el regidor D. Mariano Olives, vocal de la muy iltre. Junta de Administración del Hospital de Santa María de pobres laicos enfermos de Lérida presenta a la misma iltre. Junta manifestando el estado en que actualmente se encuentran las rentas de dicho hospital, motivo de decadencia y medios que podrían mejorarse*. Al final està signat pel citat historiador i s'inclou la data del 20 de novembre de 1835; Tarragó Valentines publicà la seva transcripció el 1977.⁵² En canvi, el segon manuscrit es va

---

⁴⁸ José Mª Álvarez Pallàs, era l'hereu de l'erudit Diego Joaquín de Ballester Pallàs, el qual havia obtingut una còpia dels treballs de Mariano Olives, que prèviament havia rebut Lluís Roca Florejachs, tiet del propi Olives. (TARRAGÓ VALENTINES 1976b, 23). Una fotocòpia d'aquest manuscrit, així com un exemplar mecanografiat, el trobem a SAIEI, Llegat Pleyan de Porta, capsa 118.

⁴⁹ TARRAGÓ VALENTINES 1976b, 7-58.

⁵⁰ TARRAGÓ VALENTINES 1976b, 10-22.

⁵¹ SAIEI, Llegat Pleyan de Porta, "Escrito que el regidor D. Mariano Olives...", capsa 119/1.

⁵² TARRAGÓ VALENTINES 1977a, 453-465. El manuscrit és un quadern de deu plects, cosits amb cordill, de tamany 30 x 20 cm, escrits en l'anvers i el revers i sense numeració. La lletra correspon a un copista, potser secretari o ajudant de Mariano Olives. Aquest sols va escriure algunes paraules, que possiblement l'esmentat copista no devia entendre en passar a

perdre i sols en coneixem el títol: *Hospital llamado de San Antonio Abad en el local donde hoy tiene el oratorio la congregación de la Purísima Sangre de Jesucristo al lado de la puerta de San Antonio, cuyo hospital estaba al cargo de los canónigos regulares de San Antonio, de los que se da alguna noticia, como y también de la indicada congregación y de otras cosas.*⁵³

Al marge de les aportacions incipients de Mariano Olives, hem de fer esment, en primer lloc, a la veu “Lérida” inclosa en el conegut *Diccionario geográfico estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, publicat el 1847 per Pascual Madoz. El caràcter general i enciclopedista de l’obra, redueix els comentaris sobre l’hospital, a una mera descripció, on, a més de referir-se als elements arquitectònics més destacables, també se’ns explica el seu funcionament i organització, i la distribució interna dels espais.⁵⁴

---

nét l’esberrany original. Estava dividit en tretze paràgrafs o apartats numerats, dedicats quasi exclusivament a qüestions d’àmbit econòmic. De totes maneres també fa esment a la fundació dels hospitals de Pere Moliner (s. XIII) i de Santa Maria (s. XV). L’informe tractava d’orientar la Junta i les autoritats de Lleida per dirigir-se a la reina Cristina, amb l’objectiu que es pagués a la institució totes les rendes que se li devien (*Ibid.*, 454-455; cf. Id. 1977c, 3-5).

⁵³ TARRAGÓ VALENTINES 1977c, 4. Es tractava d’un manuscrit de 52 pàgines, que sembla ser l’estava escrivint el 1832. El seu format era el d’un quadern, i en un principi l’original el tenia Josep Rabasa Fontseré, qui el deixà a P. Sanahuja l’any 1944. Malauradament, a partir d’aquest any, ja no se n’ha sabut res més.

⁵⁴ *El hospital situado frente de la catedral y con vistas al río por la parte posterior, es un edificio antiquísimo, en el cual hay que admirar la soltura y ligereza de su escalera principal de piedra sillería, así como el atrevido vuelo de la galería que circuye un espacioso patio, y da entrada al interior del edificio. La fachada principal contiene anchurosa puerta de arco de medio punto, sobre la cual y á considerable elevacion, reposa cobijada por un doselete afiligranado una colosal estatua de la Virgen, de muy buena ejecucion. El edificio está dividido en dos partes, comprendiendo la de la derecha el hospital militar y el de la izquierda las salas del civil con todas sus dependencias. En relación a l’hospital civil, Madoz diu el següent: se compone de tres salas con la debida separacion de los enfermos de ambos sexos. Se advierte que el número de los enfermos apenas llega nunca á la cuarta de las enfermas y niños, y de aquellas mas de la mitad son ancianos de ambos sexos, decrepitos y desamparados. Las ideas de amor propio bien entendido dominan en la clase bien acomodada, hasta el extremo de considerarse relajado en el concepto del público, el jóven que se acoge al hospital. Todas las demás dependencias de este vasto edificio, repiran el orden, la limpieza, la exactitud y la piedad. Asisten á los enfermos siete hermanas de la caridad, venidas en 1792 a instancia del Sr. Murillo, superior de la casa de San Vicente Paul de Barbastro. Este asilo es capaz de 100 camas pero ordinariamente nunca excede de 50 á 60 el número de enfermos de medicina y cirujia. La enfermedades mas comunes son los achaques de la vejez, las clorosis y gastro catarrales. (MADOZ 1847, 244-245).*

Sáinz de Baranda, continuador d'una altra obra de grans dimensions, *España Sagrada*, en el volum dedicat a Lleida féu esment a l'hospital a partir de dos documents. El primer, segons ell, hauria format part del fons de l'Arxiu de l'Hospital —avui desaparegut—, en el qual s'afirmava que l'any 1442 ja s'havia consumat la unió dels set hospitals de Lleida, en favor d'un de general.⁵⁵ No obstant això, com veurem més endavant, hi ha indicis prou clars que fan pensar que estava equivocat o, si més no, que la notícia que va llegir no era del tot correcta. En segon lloc, Sáinz de Baranda també es referí a un llibre d'apuntaments titulat *Llibre de notes antigues per memòria*, conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid⁵⁶ i que, posteriorment, seria estudiat amb més deteniment per Enrique Arderiu.⁵⁷ Es tractava d'un recull de notícies i esdeveniments corresponents a diferents moments de la història de Lleida, entre les quals hi havia algunes referències a l'hospital de Santa Maria. Sáinz de Baranda havia sentit parlar d'aquest document, però en arribar a Lleida el juliol de 1849, va comprovar que ja no hi era a l'Arxiu. Amb tot, va poder consultar un extracte que havia fet Jaime Villanueva⁵⁸ i que encara no havia sortit publicat en el seu *Viage literario a las iglesias de España*.⁵⁹

El 1851, el citat Jaime Villanueva, fou el primer a donar a conèixer el nom del primer mestre de cases que s'ha trobat documentat treballant a l'hospital: Andreu Pi. Altrament, va corregir Sáinz de Baranda, el qual havia indicat que la construcció de l'edifici s'havia perllongat fins al 1509,⁶⁰ retardant aquesta

---

⁵⁵ SÁINZ DE BARANDA 1850, XLVII: tractat LXXXV, 81.

⁵⁶ BNM, *Secció manuscrits*, ms. 18 496. D'aquest manuscrit hi ha una reproducció fotogràfica en dipòsit al SAIEI (*Llegat Pleyan de Porta*), que és la que s'ha utilitzat en el present estudi.

Segons Elies Serra Ràfols (1926, 356), aquest document que en un primer moment es guardava a l'Arxiu Municipal de Lleida, va desaparèixer i es cregué perdut durant molt de temps, fins que E. Arderiu el trobà al començament del s. xx a la Biblioteca Nacional de Madrid. Anteriorment, però, Pleyan de Porta (1880, 202) ja havia especificat que es trobava en una "llibreria" de Madrid. El manuscrit és compost de 96 folis de pergami, amb varis caràcters de lletra que van des del segle XIV fins al XVIII (ARDERIU 1903, 424)

⁵⁷ ARDERIU 1903, 424-429; 1904, 8-27, 132-146

⁵⁸ SÁINZ DE BARANDA 1850, XLVII: tractat LXXXV, vii, ix.

⁵⁹ ARDERIU 1903, 424.

⁶⁰ SÁINZ DE BARANDA 1850, XLVII: tractat LXXXV, 84.

data tot especificant que en realitat es va acabar durant el bisbat del bisbe Jaime Conchillos (1513–1542).⁶¹

Posteriorment, amb les investigacions dels erudits locals Josep Pleyan de Porta i, sobretot, d'Agustí Prim i Tarragó, es tornà a mostrar un especial interès pel coneixement de la institució. De Pleyan de Porta podem enumerar diverses obres, on pràcticament va repetir el mateix discurs, limitant-se a recollir el poc que se sabia fins llavors, a excepció d'algunes aportacions molt puntuals i d'una descripció formal de l'edifici més acurada que les realitzades fins llavors.⁶² D'Agustí Prim i Tarragó, en canvi, simplement podem destacar el conegut llibre *Cosas viejas de Lérida*,⁶³ atès que la resta d'articles apareguts en altres publicacions, transcrivien paraula per paraula l'exposat en aquell.⁶⁴ En primer lloc féu un llistat dels establiments hospitalaris de Lleida anteriors a la construcció del de Santa Maria.⁶⁵ En relació a aquest últim donà a conèixer moltes qüestions que cronològicament abraçaven un període força ampli: des de la seva fundació fins al començament del s. XIX. No obstant això, en les informacions corresponents als anys medievals, en essència, Prim i Tarragó va fer les mateixes apreciacions que ja havia plantejat Mariano Olives.

Les publicacions de Pleyan de Porta i Prim i Tarragó, però, acusen la manca d'un mètode de treball de recerca rigorós, que ens obliga a ser molt cautelosos. Comprovem que cap d'ells no especifiquen les fonts d'on van obtenir les dades que esmenten, raó per la qual queden reduïts a mers inventaris, simplement orientatius, que no exclouen la necessitat de revisar la documentació conservada en els arxius lleidatans.

Al llarg de la primera meitat del s. XX, van ser diverses les aportacions que es van anar succeint, d'una forma més o menys continuada. En aquest sentit,

---

⁶¹ VILLANUEVA 1803–1851, XVII: 103.

⁶² PLEYAN DE PORTA 1873, 451–453; 1877, 92–93; 1880, 201–206; 1882, 48–49.

⁶³ PRIM I TARRAGÓ 1893, 5–31

⁶⁴ PRIM I TARRAGÓ 1928, 14–15; 1929, 12–17.

⁶⁵ La importància d'aquesta notícia és relativa. Agustí Prim i Tarragó no esmenta les fonts documentals en què va fonamentar aquest llistat de les institucions benèfiques de la Lleida medieval. Alhora, en la majoria d'elles no cita les cronologies en què aparagueren, malgrat que sí que féu l'esforç de concretar el lloc físic que ocuparen en l'entramat urbà de la ciutat.

destaca Enrique Arderiu qui, com ja s'ha apuntat, publicà entre 1903 i 1904 un comentari força detallat del citat *Llibre de notes per memòria* de la Biblioteca Nacional de Madrid.⁶⁶ Més tard, Ceferí de Rocafort, autor del volum corresponent a la província de Lleida de la *Geografia general de Catalunya* dirigida per Francesc Carreras Candi, dedicà unes poques línies a l'hospital.⁶⁷ El 1926, Elies Serra Ràfols, per la seva banda, tornà a fer un compendi de les dades històriques ja conegudes, encara que amb l'esforç afegit d'intentar localitzar algunes de les referències documentals que altres autors no havien especificat, descobrint així que, en algunes ocasions, s'havien fet afirmacions gratuïtes.⁶⁸ En darrera instància també vull fer esment a un altre treball, molt sintètic, realitzat per Joan Valls, el 1935.⁶⁹

Immediatament després de la Guerra Civil, l'Institut d'Estudis Ilerdencs va encomanar al pare franciscà Pedro Sanahuja, la redacció de l'obra *Historia de la beneficencia en Lérida*, projectada en quatre volums. Malauradament sols es va arribar a publicar el primer, el 1944.⁷⁰ Aquest inclou una interessant introducció sobre diverses qüestions relatives a la caritat i la beneficència medievals, mentre que la resta està centrat en l'evolució de l'Almoina del claustre de la Seu Vella Lleida des dels seus inicis fins als nostres dies. Els altres tres romangueren inèdits i a mitjan de la dècada de 1970 encara no s'havien pogut localitzar.⁷¹ Afortunadament, més tard, es va trobar una còpia original d'aquests tres volums, mecanografiats i sense lligar, entre els documents llegats per Tarragó Pleyan a l'Institut d'Estudis Ilerdencs l'any 1983.⁷² Un d'aquests llibres està centrat en l'hospital de Santa

---

⁶⁶ ARDERIU 1903, 424-429; 1904, 8-27, 132-146.

⁶⁷ ROCAFORT [1909?], 108-110.

⁶⁸ SERRA RÀFOLS 1926, 338-339, 355-356, 388-389.

⁶⁹ VALLS 1935, 4-5.

⁷⁰ SANAHUJA 1944.

⁷¹ Segons J. Tarragó Valentines (1975, 165), aquests tres volums no es van poder localitzar entre els papers que Pedro Sanahuja va llegar a l'Institut d'Estudis Ilerdencs quan va morir el 1958.

⁷² SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, caps 16. Els tres volums restants i inèdits d'aquesta *Historia de la beneficencia en Lérida*, estan guardats en l'interior de sengles sobres amb el seu títol corresponent: *Historia de los hospitales de Lérida —Instituciones antiguas de beneficencia—*, *El hospital general de Santa María* i *Instituciones benéficas modernas*.

Maria i constitueix, sense cap mena de dubte, el treball més acurat i complet sobre aquesta institució realitzat fins ara.⁷³

El prolífic Josep Lladonosa, a qui devem un gran nombre de publicacions sobre la història de Lleida, també orientà els seus esforços a l'estudi de la medicina i dels establiments benèfics medievals d'aquesta ciutat.⁷⁴ Revisà i amplia el llistat dels hospitals medievals de la ciutat proposat per Prim i Tarragó, encara que fou més concret a l'hora d'especificar llur situació, funció i cronologia. Quant al de Santa Maria, féu molt poques aportacions en relació a les notícies ja apuntades en altres treballs, alhora que tampoc no va especificar l'origen de les fonts documentals consultades. Altrament, també féu nombroses referències a aquestes institucions en la seva *Història de Lleida*.⁷⁵

El metge Josep Tarragó Valentines va publicar, entre 1975 i 1977, diversos articles sobre el tema⁷⁶ i les transcripcions íntegres dels dos manuscrits, ja esmentats, de Mariano Olives.⁷⁷ El seu principal objectiu era la confecció d'un catàleg-inventari dels edificis assistencials de la Lleida medieval i moderna, per al qual creà una fitxa de cada establiment, composta de quatre camps: fundació, situació, especialització i notes històriques. En aquest darrer apartat, va recollir i sistematitzar les dades donades a conèixer amb anterioritat per Agustí Prim i Tarragó, Pedro Sanahuja⁷⁸ i Josep Lladonosa, així com altres notícies inèdites, fruit de la recerca d'arxiu i dels fons del llegat Pleyan de Porta. Tanmateix, tots els seus articles van acompanyats d'una extensa bibliografia, que constitueix un bon estat de la qüestió de la beneficència lleidatana, així com de breus ressenyes i comentaris sobre la medicina i la higiene a l'edat mitjana.

---

⁷³ SANAHUJA [1945-1958]*b*

⁷⁴ LLADONOSA 1974, 129-186.

⁷⁵ LLADONOSA 1972, I: pass.

⁷⁶ TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1976*a*, 132-213; 1977*b*, 9-57; 1977*c*, 179-211.

⁷⁷ TARRAGÓ VALENTINES 1976*b*, 7-58; 1977*a*, 453-465

⁷⁸ Molts dels aspectes referits per J. Tarragó Valentines, ja havien estat estudiats per Pedro Sanahuja en els seus escrits inèdits sobre les institucions antigues i modernes de la ciutat (SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, caps 16/1 i 16/4-5). Així, i malgrat que el propi Tarragó Valentines (1975, 165) indica que no va poder consultar aquests treballs atès que estaven perduts, tot apunta a què sí va tenir-ne accés.

El 1984, Mª Dolores Milà Mallafré signava el treball *Algunas noticias sobre el antiguo hospital de Santa María*, l'única monografia centrada exclusivament en l'edifici realitzada fins avui.⁷⁹ Es tracta d'una guia divulgativa, que aplega les notícies publicades pels historiadors lleidatans que s'han anat citant —especialment Josep Lladonosa i Agustí Prim i Tarragó. Maluradament, però, igual que els seus predecessors, va caure en els mateixos errors en no esmentar la procedència de les fonts documentals en les quals basava el seu discurs. Amb tot, sí que cal valorar positivament la descripció formal de l'edifici, on s'enumeren la pràctica totalitat dels elements decoratius susceptibles de ser analitzats artísticament, com ara claus de volta, làpides commemoratives, escuts, etc. Molts d'aquests elements eren homenatges als diversos benefactors que al llarg del temps realitzaren importants deixes econòmiques a la institució.

Un altre estudi a tenir en compte, és un article publicat per Prim Bertran el 1992.⁸⁰ Al marge de fer un breu repàs per la història de l'hospital, interessa la divisió en tres etapes de la construcció de l'edifici. Tanmateix, seguint un ordre cronològic, cita algunes de les notícies documentals més rellevants incloses en els llibres municipals de l'Arxiu Municipal de Lleida, així com en les *Actes capitulars* de l'Arxiu Capítular de Lleida, que en la seva major part ja havia consultat Pedro Sanahuja.⁸¹

Per acabar aquest repàs historiogràfic, simplement queden per citar algunes monografies on també es parla, d'una manera més puntual, de l'hospital de Lleida, encara que en general es limiten a fer una mera descripció formal. Són els treballs, entre altres, de Vicente Lampérez Romea,⁸² Cèsar Martinell,⁸³ Leopoldo Torres Balbás,⁸⁴ Alexandre Cirici,⁸⁵ Núria de Dalmasas i Antonio José-Pitarch,⁸⁶ i Xavier Barral.⁸⁷ Finalment, i

---

⁷⁹ MILÀ MALLAFRÉ 1984.

⁸⁰ BERTRAN 1992a, 33-53.

⁸¹ SANAHUJA [1945-1958]b, pass.

⁸² LAMPÉREZ [1922] 1993, 283-285.

⁸³ MARTINELL 1935a, 128-129

⁸⁴ TORRES BALBÁS 1952, 320.

⁸⁵ CIRICI 1979, 33.

⁸⁶ DALMASAS-JOSÉ PITARCH 1984, 22-23 i 86.

de forma més recent, vull citar dos articles signats per mi mateix, els anys 1998 i 1999.⁸⁸

2. PRECEDENTS HISTÒRICS

2.1 Tradició hospitalària medieval a Lleida

La ciutat de Lleida, al llarg de l'edat mitjana, va mostrar una gran preocupació per l'atenció i l'acolliment de pobres, malalts, desvalguts, etc. Bona prova d'això, és la gran quantitat d'institucions assistencials que s'hi erigiren d'ençà del segle XII. Mariano Olives,⁸⁹ Agustí Prim i Tarragó,⁹⁰ Pedro Sanahuja,⁹¹ Josep Lladonosa⁹² i Josep Tarragó Valentines,⁹³ van intentar fer-ne un llistat a partir de la recerca documental.⁹⁴ La relació més extensa la proporcionà Tarragó Valentines,⁹⁵ qui presentà un inventari-catàleg d'un total de quaranta-un centres, repartits entre els segles XII i XVI, xifra que es podria augmentar a quaranta-sis, atès que alguns d'ells van estar emplaçats en més d'un lloc diferent. Molts d'aquests, lògicament, eren fundacions de poca importància que tan sols van funcionar durant curts períodes de temps.

Un cop consumada la reconquesta de Lleida, el 1149, van començar a aparèixer els primers establiments assistencials, els quals devien jugar un paper determinant en la reinstauració de les institucions i la fe cristiana, després de segles de dominació islàmica. En aquest sentit, segons Tarragó Valentines,⁹⁶ immediatament després de 1149, es van crear la casa dels

⁸⁷ BARRAL 1994, 198-199.

⁸⁸ CONEJO 1998, 105-131; 1999a, 487-511

⁸⁹ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." ff. 1r-16v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 27-58.

⁹⁰ PRIM I TARRAGÓ 1893, 18-19.

⁹¹ SANAHUJA 1944, 24-25. Però sobretot, els treballs inèdits de P. Sanahuja conservats a SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, caps 16.

⁹² LLADONOSA 1974, 129-164.

⁹³ TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1976a, 132-213; 1977b, 9-52; 1977c, 179-211.

⁹⁴ En aquest sentit, tenien una gran importància els testaments, per quant sovint s'hi destinaven partides de diners als establiments on es practicava la beneficència (v. SANAHUJA [1945-1958]a, pass.; aquí hi ha la transcripció d'un bon nombre de testaments fets en benefici dels hospitals de Lleida).

⁹⁵ TARRAGÓ VALENTINES 1975, 171-239.

⁹⁶ TARRAGÓ VALENTINES 1975, 171-173.

malalts de la canònica i la casa de caritat i hospital de clergues pobres. En qualsevol cas, no tenim constància documental d'aquests centres fins a la dècada de 1170.⁹⁷ Per aquest motiu, la referència més antiga d'un hospital a Lleida, la trobem al *Llibre verd* de privilegis de l'arxiu municipal, a propòsit del fundat pel matrimoni de repobladors Nicolau i Falerna. Consta que, el 15 d'octubre de 1156, el van cedir al bisbe Guillem Pere de Ravitats, per tal d'administrar-lo a favor dels pobres malalts i dels pelegrins.⁹⁸

Encara en aquests moments incipients, hem de fer esment a un altre hospital, lligat a la figura de Pere Moliner, un dels cavallers que va col·laborar, al costat dels comtes de Barcelona i Urgell, en la reconquesta de Lleida.⁹⁹ En una data indeterminada entre 1149 i la dècada de 1160, va fundar, juntament amb la seva esposa Arsenda, un hospital a la pobla de Cappont, que la documentació desgina com "spital den Pere Moliner". Malauradament, però, fou destruït per complet durant una riuada l'any

---

⁹⁷ En relació a la casa dels malalts de la canònica, la primera referència data de 1170 (TARRAGÓ VALENTINES 1976a, 140). La més interessant, però, és de 1174, consistent en la seva dotació a càrrec del bisbe Guillem Pere de Ravitats: *quoniam infirmorum et senum mansionem intra claustra canonicarum et Praelatis fieri digna oportet, ut ibidem et subsidiis ecclesiasticis quibus indigent, et fratrum amminisculis misericorditer sustententur; iccirco (...)*. Alhora, li va cedir, entre altres béns i amb aquesta finalitat, l'església d'Escarp. El document no té data, però fou verificat el 16 de febrer de 1174 (TARRAGÓ VALENTINES 1975, 171; cf. VILLANUEVA 1803-1851, XVI: 118).

Quant a la casa de caritat i l'hospital de clergues pobres, emplaçat a la Suda, J. Tarragó Valentines (1975, 173) també la situa cronològicament en les mateixes dates de la Reconquesta (1149), però novament estem davant d'una hipòtesi no confirmada. La seva teoria la recolza en el fet que el capítol de la Seu hauria posat en pràctica, a partir de la seva primera organització (1149), les conclusions del capítol 141 del concili d'Aquisgrà (817), segons el qual s'instava als prelats de l'Església a tenir un hospital per a l'acolliment dels pobres i pelegrins (cf. SANAHUJA 1944, 22). Amb tot, insisim en la manca de documents que impedeixen fer una valoració més acurada.

⁹⁸ En la cessió de l'hospital al bisbe Guillem Pere de Ravitats (1149-1176), es diu que estava situat a Cappont i que la seva finalitat era el servei dels pobres de Crist: *hospitalis quod est situm apud Ilerdam, ultra pontem (...), teneamus supradictum hospitale ad servicium Dei et pauperum Christi*. (ACL, *Llibre Verd Petit*, ms. 1376, f. 290). Hi ha la transcripció íntegra del document a TARRAGÓ VALENTINES 1977c, 7-9. Aquest hospital fou destruït entre 1161 i 1162, amb motiu de les constants vingudes del Segre, de manera que el 26 de febrer del citat 1162, va ser refundat als afores de la ciutat, en un lloc anomenat "Palau de l'Horta", prop de l'actual cementiri municipal (Id. 1975, 175-176).

⁹⁹ Pere Moliner fou un dels principals beneficiats en el repartiment de la ciutat de Lleida fet arran de la reconquesta. En aquest sentit, li concediren unes heretats en la parròquia de Sant Llorenç, i més tard, Alfons II li atorgà el senyoriu de Granadella i de la Pobla de Granadella (actual Bellaguarda), per a la seva repoblació. (LLADONOSA 1972, I: 119 i 133; LARA PEINADO-TRENCHS 1976, 60).

1170,¹⁰⁰ de manera que fou necessari traslladar-lo a una zona més segura. El 1174, fra Arnau de Torroja, mestre dels templers de Gardeny, li concedí unes terres al portal de Gardeny, prop de l'actual portal de Sant Antoni, on a partir de 1179 aixecà el nou establiment. Va funcionar de forma ininterrompuda fins al s. xv, gràcies, en part, a les nombroses deixes efectuades per particulars. En aquest sentit, tenim constància dels llegats de Pere de Gaillach (1207),¹⁰¹ Ramon de Segarra (1214),¹⁰² Arnau de Mascarell (1215), Pere Coll (1227), Arnau Cardona (1260),¹⁰³ Guillem de Soler (1354),¹⁰⁴ i Bernat Çasala i G. Lafont (1384).¹⁰⁵ Tanamteix, sabem que fou un dels hospitals fusionats el 1454, en el procés de creació del de Santa Maria, encara que l'edifici no es va vendre fins el 29 de març de 1459, concretament a Violant, esposa del mercader Mateu Oliver, per un total de 25 lliures.¹⁰⁶

Al marge d'aquestes primeres institucions, progressivament en van anar apareixent altres, que s'ubicaren tant a l'interior de la ciutat, com als afores, especialment a la pobla de Cappont.¹⁰⁷ Cap d'aquests hospitals, però, no fou obra de les autoritats municipals. Tots es devien a la iniciativa de l'Església, d'ordes religiosos i de persones particulars adinerades. No obstant això, arran dels privilegis atorgats per Pere I i Jaume I, els hospitals privats de la ciutat passaren a dependre dels paers i els prohoms. Tanmateix, en les

---

¹⁰⁰ En un manuscrit del s. xviii, signat per Pere Joan Finestres de Monsalvo (1691-1769) i conservat a l'Arxiu Capitular de Lleida, es pot llegir el següent: *Noticia del antiguo puente en tiempo de los romanos, que se dice, que en solo un arco daba paso al río, del otro que parece hubo frente del nuevo convento del Carmen, otro frente la plaza de San Juan, y otro cerca del convento de la Santísima Trinidad, que en el año de mil ciento y setenta, siendo hospital, fue destruido por el río.* (FINESTRES. "Fragmento histórico de la cathedral, iglesias y ciudad de Lérida" [c. 1760]. f. 4; cf. TARRAGÓ PLEYAN 1944b, 398-401).

¹⁰¹ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 4r, n.*. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 33.

¹⁰² ACL, *Llibre verd petit*, ms. 1376, ff. 134-136 i 155.

¹⁰³ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 4r, n.*. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 33.

¹⁰⁴ TARRAGÓ VALENTINES 1976a, 165-169.

¹⁰⁵ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." ff. 4v-5r, n.*. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 34-35.

¹⁰⁶ SAI EI, *Pergamins*, B.1.7. Trobem una transcripció íntegra del pergami a LARA PEINADO-TRENCHS 1976, 59-68.

¹⁰⁷ Sovint es preferia ubicar els hospitals als afores i no dins de les ciutats, com a mesura preventiva davant les malalties que patien els qui hi eren acollits.

Consuetudines Ilerdenses de 1228,¹⁰⁸ es diu que els hospitals i les cases de leprosos de Lleida estaven sota el govern i règim dels cònsols i del Consell General.¹⁰⁹ En canvi, els de Sant Joan de Jerusalem,¹¹⁰ Sant Esperit¹¹¹ i Sant Antoni,¹¹² fundats per ordes religiosos, es mantingueren sempre independents de la jurisdicció civil.¹¹³

2.2 Naixement i constitució de l'hospital general de Santa Maria

Tot i la intervenció municipal, els hospitals que s'havien anat fundant des del s. XII, tenien grans dificultats per poder mantenir-se, situació que es va

---

¹⁰⁸ Les *Consuetudines Ilerdenses* o Costums de Lleida, són un recull d'ordinacions, estatuts i bans municipals, compilats pel prestigiós jurista i cònsol de la ciutat Guillem Botet, l'any 1228. Dissortadament no disposem del manuscrit original, datat al s. XIII, ans de cinc còpies posteriors. La conservada a l'Arxiu Municipal de Lleida està insertada en un còdex del s. XIV, anomenat *Llibre Verd Petit* (ms. 1376), concretament entre els fulls 69r-92v. D'aquest exemplar, recentment, s'ha publicat un estudi que inclou la transcripció i traducció íntegra del document: v. BUSQUETA (ed.) [1997].

¹⁰⁹ *Hospitalia civitatis et domus leprosorum sunt i gubernatione et regimine consulum et universitatis nostre*. (Els hospitals de la ciutat i les cases de leprosos estan sota l'administració i el règim dels cònsols i de la nostra universitat). (AML, *Llibre Verd Petit*, ms. 1376, f. 86r; trad. BUSQUETA (ed.) [1997], 146).

¹¹⁰ La presència de l'orde de Sant Joan de Jerusalem a Lleida, es remunta a 1150, quan van rebre unes cases, banys i hortes, prop de la porta de Corbins. (MIRET I SANS 1910, 188). El 1171 ja comptaven amb un comanador, mentre que la notícia més antiga referent a l'hospital, la trobem en un testament de 1185. El 1312, amb la supressió de l'orde dels templers i el corresponent traspàs de les seves possessions als hospitalers, aquestos es van traslladar a Gardeny, on van romandre fins a mitjan s. XVII. (TARRAGÓ VALENTINES 1975, 182-183).

¹¹¹ Aquest establiment va ser fundat pel mercader i repoblador Guiu de Montpeller el 1199 o a principi del s. XIII. (LLADONOSA 1972, I: 176; 1974, 156). Estava situat al carrer conegut com Baixada de l'Audiència, al solar avui ocupat pel palau de la Diputació provincial de Lleida. En el soterrani d'aquest edifici, encara resten dempeus uns arcs apuntats d'origen medieval que podrien haver format part d'aquest hospital.

Sobre l'hospital del Sant Esperit i les seves evolucions al llarg de l'edat mitjana i fins desaparèixer al s. XVIII, v. BERTRAN 1989a, 317-332.

¹¹² La primera notícia documental sobre aquesta fundació, correspon a un privilegi atorgat per Jaume I el 1271, mitjançant el qual concedia als atonians la capella del castell-palau de la Suda. En qualsevol cas, la ubicació del seu convent-hospital fou la del solar avui ocupat per l'església de la Sang de Lleida. L'establiment va funcionar de forma irregular fins al s. XVIII. (TARRAGÓ VALENTINES 1975, 217-220; 1976a, 162-165).

¹¹³ SANAHUJA [1945-1958]b, 366. De totes maneres, a partir del s. XV, els paers van començar a intervenir en aspectes relacionats amb l'hospital del Sant Esperit, atès les dificultats que patia per funcionar correctament, i d'ençà de 1630, passà a dependre definitivament de les autoritats municipals (v. BERTRAN 1989a, 326).

agreujar al s. xv.¹¹⁴ Les partides de diners que rebien per a la seva administració no eren suficients, alhora que, en alguns casos concrets, llurs regidors estaven més interessats a beneficiar-se dels avantatges que els oferia el càrrec que ostentaven, que no pas a vetllar pel bon funcionament del centre.¹¹⁵ Davant d'aquesta realitat, sorgí la necessitat d'unificar-los per tal de crear un hospital general, de manera que les rendes que llavors estaven repartides, es destinessin a una única institució. Aquest fet permetria millorar la qualitat de l'atenció als pobres, malalts i pelegrins.

La primera referència documental coneguda on es fa esment a aquesta unió, correspon a l'acta de la sessió del Consell General del 24 de maig de 1435. Es va designar una delegació de set prohoms,¹¹⁶ per tal de negociar amb el llavors cardenal i administrador apostòlic del bisbat de Lleida, Domènec Ram (1415-1435), la possibilitat de crear un hospital general.¹¹⁷

---

¹¹⁴ En aquest sentit, Mariano Olives ("Hospitales y establecimientos..." f. 6r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 37), és molt explícit: *Son de tal naturaleza los establecimientos de los hombres, que, por más santo que haya sido el objeto de su institución, llega momento que, si no son destruidos del todo, se ven en inminente peligro de serlo, si una mano fuerte no acude a impedirlo. Esto ivan [sic] a experimentar en el siglo décimo quinto los asilos de caridad y beneficencia de nuestra ciudad de Lérida si nuestros paheres y Consejo General no hubiesen dictado providencias serias para evitarlo.*

¹¹⁵ Aquesta qüestió, per exemple, és palesa en les dificultats de finançament que tenia l'hospital del Sant Esperit de Lleida a mitjan s. xv (v. BERTRAN 1989a, 324-325).

¹¹⁶ Les prohomenies eren juntes de prohoms que, a l'estil de les comissions especials dels ajuntaments actuals, tenien al seu càrrec l'estudi, l'examen i resolució de determinats afers. Hi havia cinc prohomenies: la del Capbreu, la de les carnisseries, les de Segrià i Fontanet, i la de l'hospital. Cadascuna estava formada per 21 consellers. (GRAS D'ESTEVA [1911] 1988, 75).

¹¹⁷ "Item lo present Conseyl General, sobre la proposició feta per los honorables pahers sobre la unió fahedora dels spitals de aquesta ciutat, e per perlar de aquests affés ab lo seyor cardenal e altres coses e tractes per bon a venir dels affés, elegí los prohòmens daval scrits, los quals tractegen e perlen dels affés desús dits ab lo dit seyor cardenal, per de çò que tractejat i perlat hauran, fecen relació al Conseyl General per çò que lo dit Conseyl hi face lavós, çò que li plaurà, que són los següents: mosèn Miquel de Boxadors, Gispert Matheu, Anthoni Cardona, Ramon Mirayles, Jachme Soler, Anthoni de Casagualda, Pere Albalench." (AML, *Consell Generals*, reg. 411, f. 56v; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 367, n. 2; cf. OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 6v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 38; BERTRAN 1992a, 34).

Domènec Ram, fou proclamat cardenal el 20 de setembre de 1430 i el 23 del mateix mes celebrà els seus ordes. Des d'aquest moment es digué administrador del bisbat de Lleida, fins que el 1435 va ser succeït pel bisbe Garcia Asnares (VILLANUEVA 1803-1851, XVII: 33-34).

Anteriorment, el 1416, Alfons IV Magnànim havia designat al propi Domènec Ram i a n'Antoni Cardona virreis de Sicília. Aquell, mentre desenvolupà aquest càrrec, va signar tots els seus documents amb el sobrenom *Ilerdensis*. Posteriorment, també fou bisbe de les ciutats de Tarragona i Porto. Morí a Roma el 25 d'abril de 1445, i va ser sepultat a la

Malauradament la iniciativa no va reeixir, tot i que la situació s'anava agreujant progressivament. El 20 de juliol de 1436, per exemple, la Paeria va haver de fer una crida pública per tal d'obligar els hospitalers i regidors dels hospitals de la ciutat, a acollir qualsevol pobre que hi anés, sempre i quan hi tingués cabuda. En cas contrari, se'ls imposaria una multa de tres sous jaquesos.¹¹⁸

No tornem a tenir cap notícia sobre aquests afers, fins nou anys més tard. Prèviament, però, cal remetre a les paraules de Sáinz de Baranda qui, com ja hem vist, havia apuntat que la fusió dels hospitals s'havia consumat el 1442. Baranda es basava en un instrument conservat, segons ell, en el desaparegut Arxiu de l'Hospital, i del qual no s'ha pogut localitzar cap còpia¹¹⁹ De totes maneres, hi ha evidències que demostren que estava equivocacat, ja fos per una lectura incorrecta d'aquest hipotètic document o per una mala comprensió del mateix. Així, se sap que el 31 d'octubre de 1444 encara es parlava de "spitals" en plural.¹²⁰ D'altra banda, el 6 d'abril de 1445, els paers i el bisbe Garcia Asnares d'Anyon (1439-1449), proposaren al Consell General que, tenint en compte que els hospitals es trobaven cada cop en un estat més precari i que a més a més estaven espargits per tota la ciutat, era convenient refundar-los en un de sol.¹²¹

---

basílica de Sant Joan Laterà, on es llegeix el següent epígraf: HIC JACET REVERENDISSIMUS IN CHRISTO PATER D. DOMINICUS RAM EPIS. PORTUENSIS S. R. E. CARDINALIS TARRACON. NUNCUPATUS. QUI OBIIT ANNO DOMINI M CCCC XLV. MENS. APRILIS AETATIS SVAE CENTESIMAE VEL CIRCA (DI BLASI 1842, 39; cf. MATEU IBARS 1992, 59 i 69; CORRAO 1993, 34-42).

¹¹⁸ "Item a la suplicació donada per rahó dels spitals de la ciutat, acorda lo present Conseyll que sie feta una crida pública. Que tot spitaler e spitalera e altre qualsevol regidor de spital de la present ciutat, haie e sie tengut recoylir en son spital, tants pobres com hi venran que cabre hi puxen, e si lo contrari serà feyt, que encorreguen en ban e pena de tres sous jaquesos per quiscuna vegada que lo contrari serà fet, de la qual pena, amor ni gràcia no'ls puge ésser feta guanyada al mustafaç, la qual pena sie autoritzada." (AML, *Consells Generals*, reg. 413, f. 15r; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 368, n. 1; cf. OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 6r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 37).

¹¹⁹ SÁINZ DE BARANDA 1850, XLVII: tractat LXXXV, 81; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 369. Segons aquest document, els set hospitals de la ciutat, si bé no s'especificaven quins, s'havien reunit en un de sol. L'acord s'havia efectuat amb l'autorització apostòlica, i igualment es constata que el nou centre s'ubicaria al barri de Cappont.

¹²⁰ "Item mes, fonch remés als prohòmens del capbreu ab tot plen poder, la deffensió de les marmesories e spitals, per raó del subsidi." (AML, *Consells Generals*, reg. 418, f. 4or).

¹²¹ "Item més per part del dit senyor bisbe, hi proposaren dients que com los spitals d'aquesta ciutat stan de present en molt gran desorde, axí dispargits com stan, e serie molt

A diferència del succeït el 1435, aquesta nova iniciativa no es va convertir en paper mullat, i ràpidament s'endegaren una sèrie d'accions destinades a garantir el seu èxit. En primer lloc, el bisbe, el capítol i les autoritats municipals, es van adreçar al papa Eugeni IV (1431-1447), per exposar-li la situació i sol·licitar-li permís per crear l'hospital general. El pontífex donà la seva conformitat poc abans de morir,¹²² tal com s'indica en la reunió del capítol del primer d'abril de 1447.¹²³ Aquesta sessió fou de gran importància, ja que esdevingué una mena de declaració d'intencions del que havia de ser la nova institució. Es va insistir en què el principal motiu per unir els hospitals de la ciutat, va ser l'estat tant deficient en què es trobaven, situació que feia pràcticament impossible el seu bon funcionament i administració. Tanmateix, s'acordà que l'hospital general s'emplaçaria en una zona propera al pont del riu i que estaria destinat a la sustentació dels pobres de Crist. Finalment, s'encomanà als canonges Garcia de Vallterra i Raimon Giner, la tramesa de qualsevol assumpte relacionat amb aquesta unió i amb la construcció de l'establiment, tasca que haurien de dur a terme amb l'ajuda del Consell General i d'acord amb els presupòsits inclosos en la butlla apostòlica d'Eugeni IV.

HOSPITALS FUSIONATS

La historiografia no s'ha mostrat unànime a l'hora de concretar, ni el nombre ni la titularitat, dels hospitals que es van fusionar amb motiu del naixement del de Santa Maria. La no conservació dels estatuts fundacionals, on es devien especificar els termes i les clàusules d'aquesta unió, i la poca concreció o excessiva ambigüïtat dels documents on són esmentats, impedeix asseverar amb total seguretat quins establiments van desaparèixer i quins van romandre en funcionament.

útil de tots aquells fos feta unió segons ja en dies passats és stat per lo dit senyor bisbe proposat. Acorda e delibera lo dit Consell, que'l dit fet fos remés, e de fet remete ab tot plen poder, als honorables pahers e prohòmens desús scrits: mossèn Miquel de Boxadors, mossèn Andreu Despeus, Johan Riambau, Pedro de Toledo, Arnau de la Perdina, Johan Vynes, Bernat Antist" (AML, *Consells Generals*, reg. 418, f. 53r; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 370, n. 1; cf. SERRA RÀFOLS 1926, 356; OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 7v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 40; BERTRAN 1992a, 34-35).

¹²² Eugeni IV havia mort el 23 de febrer de 1447.

¹²³ ACL, *Actes Capitulars*, 1445-1447, núm. 48/1 (*olim* 13), f. 145r (doc. L-1).

Segons Mariano Olives, se'n van suprimir sis, reunits tots ells en el de Sant Marçal, a la pobla de Cappont. Al marge d'aquest, els cinc restants que esmenta són: el destinat a malalts pobres, situat a prop de Gardeny —*hospitali infirmorum coram Gardeny*—; un altre que acollia pelegrins, emplaçat en un solar avui ocupat pel palau episcopal; el d'en Pere Moliner; el de Santa Magdalena; i finalment, el de pelegrins dit d'en Serra.¹²⁴

Per Sáinz de Baranda¹²⁵ i Agustí Prim i Tarragó,¹²⁶ en canvi, foren set els hospitals unificats, encara que no van especificar-ne quins. Pedro Sanahuja intentà esbrinar-ho partint d'una repartició de diner feta l'any 1354, a través dels marmessors de Guillem de Soler, ardiaca de Ribagorça.¹²⁷ En el seu testament consten diverses deixes a favor d'hospitals de Lleida, citant-se els següents: el de Pere Moliner, Sant Esperit, Santa Trinitat, clergues pobres, Sant Llätzer, Santa Magdalena, Sant Tomàs, d'en Fillach, el de Vilanova davant de Lleida i Sant Martí. D'aquests deu, segons Sanahuja, s'haurien de descomptar el del Sant Esperit, el de la confraria de clergues pobres i el de Sant Llätzer per a leprosos, mentre que els set restants són els que s'haurien unit.¹²⁸ En qualsevol cas, els cent anys justos que separen aquest document de la fundació de l'hospital general de Lleida (1454), resten fiabilitat a la hipòtesi de Sanahuja.

En els treballs de Jaime Villanueva¹²⁹ i Josep Pleyan de Porta,¹³⁰ s'enumeren alguns a títol d'exemple, però són molt poc explícits a l'hora d'indicar si es van fusionar o no. Altrament, Elies Serra Ràfols es limità a dir que el de Sant Llätzer, per la seva especial finalitat —acollir i atendre

---

¹²⁴ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 8, n. ***. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 41-42. Sorpren que aquest autor parli sols de sis hospitals, ja que en un document datat a setembre de 1453, al qual fa referència ell mateix i que, malauradament, no s'ha pogut localitzar, s'indica clarament que van ser set els hospitals unificats (*Ibid.*, f. 13v, J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 52).

¹²⁵ SÁINZ DE BARANDA 1850, XLVII: tractat LXXXV, 81.

¹²⁶ PRIM I TARRAGÓ 1892, 20.

¹²⁷ SANAHUJA [1945-1958]b, 368-369. Hi ha transcripció d'aquest testament a TARRAGÓ VALENTINES 1976a, 165-169.

¹²⁸ SANAHUJA [1945-1958]b, 368-369.

¹²⁹ VILLANUEVA 1803-1851, 101-102.

¹³⁰ PLEYAN DE PORTA 1880, 201.

leprosos—, no hauria pres part d'aquest procés.¹³¹ Josep Lladonosa, per la seva banda, també defensà que foren set els hospitals suprimits: Sant Martí, Bernat Coll, Santa Magdalena, Sant Llàtzer, el dels pelleters, el d'en Pere Moliner i el de Sant Marçal. Alhora, especificava que restaren al marge d'aquesta unió el de Sant Antoni i el del Sant Esperit.¹³² Finalment, J. Tarragó Valentines,¹³³ sols n'esmentà sis: els d'en Pere Moliner, Sant Llàtzer, Santa Magdalena, Sant Martí, Sant Marçal i el de pelegrins dit d'en Serra.¹³⁴

Com veiem, doncs, s'observen algunes diferències entre les propostes d'un o altre autor, al marge que els llistats que adjunten són merament orientatius, ja que en cap cas no estan raonats. No obstant això, una revisió acurada de tota la informació de què disposem, ens permet arribar a conclusions més concretes i evidents, que les aportades fins al moment. Una de les bases d'aquest discurs, és un document donat a conèixer i traduït al castellà per Mariano Olives i que, posteriorment, no s'ha pogut localitzar.¹³⁵ Datat segons aquest autor a 25 de setembre de 1453, era una mena de síntesi de tot el procés de formació de l'hospital de Santa Maria de Lleida, on s'especificava que foren set els hospitals reunits. En aquest sentit, comprovem que n'hi ha sis que, efectivament, es poden incloure en aquest grup, mentre que els dos restants, estarien pendents de la troballa de noves dades. Em refereixo, com veurem a continuació, als d'en Pere Moliner, Sant Llàtzer, Santa Magdalena, el de pelegrins d'en Serra, el de la confraria de pelleters, i el d'en Bernat del Coll.¹³⁶

Pel que fa al d'en Pere Moliner, l'acta notarial de 29 de març de 1459 relativa a la compra de l'edifici per part de Violant, esposa del mercader

---

¹³¹ SERRA RÀFOLS 1926, 355.

¹³² LLADONOSA 1974, 144.

¹³³ TARRAGÓ VALENTINES 1975, 171-239.

¹³⁴ Aquest hospital, és el mateix que ja havia referit Mariano Olives. Estava situat fen la cantonada entre els carrers Turull i del Carme (TARRAGÓ VALENTINES 1975, 228; LLADONOSA 1961-1978, 20-21).

¹³⁵ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 13v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 52.

¹³⁶ A la fi del present capítol, adjunto un quadre comparatiu dels hospitals fusionats, segons les propostes de diversos autors.

Mateu Oliver, especifica que els encarregats d'efectuar la seva venda foren els administradors i procuradors de l'hospital de Santa Maria.¹³⁷ Aquest fet demostra, sobradament, el seu vincle i pertinença a aquest centre.

En segona instància, tampoc no hi ha dubte que l'hospital de pelegrins dit "d'en Serra", també va a passar dependre directament d'aquesta institució. Segons Josep Lladonosa, després de 1454 va deixar d'existir, apareixent referit simplement sota el qualificatiu de "capella d'en Serra".¹³⁸ En qualsevol cas, el prolífic historiador lleidatà anava errat, ja que en una època de 15 de juny de 1516, consta que Joan Ajudamecristo, prior i procurador de l'hospital de Santa Maria, va rebre del municipi 10 sous, la meitat dels 20 sous anuals de pensió que es concedien a l'*hospitali dicto d'en Serra, predicto hospitali generali unit*.¹³⁹ Cal no oblidar que, amb la creació d'un hospital general, no tenien perquè desaparèixer automàticament tots els establiments involucrats en aquest procés, sinó que en moltes ocasions, aquestos continuaven funcionant com a mers apèndixs d'aquell.

Amb el de Sant Llàtzer devia succeir quelcom semblant.¹⁴⁰ Se sap que, el 1444, alguns frares observants de Santa Maria de Jesús volien establir-se en aquest edifici,¹⁴¹ fet que sembla ser ja era una realitat l'any següent, el 1445. A partir d'aquest moment esdevingué un convent-hospital, on s'hi van continuar desenvolupant les mateixes tasques d'assistència i acolliment de

---

¹³⁷ Vegeu LARA PEINADO-TRENCHS 1976, 65.

¹³⁸ LLADONOSA 1961-1978, IV: 24. De fet, l'hospital, estava situat en el lloc on avui es troba l'anomenada capella de sant Jaume, en la cantonada entre els carrers Turull i Carme. Cal no confondre-la amb la capella de Sant Jaume del Peu del Romeu, en la confluència dels carrers Major i Cavallers.

¹³⁹ AML, *Èpoques*, reg. 649, s.f.

¹⁴⁰ Hi ha constància de l'existència d'aquest establiment des de 1185, quan apareix esmentat en el testament de Ramon de Boixadors, qui fa una deixa d'un *morabatino a leprosis Sancti Lazari de Palatio*. (AYNETO 1919, 146). Estava situat als afores de la ciutat, al barri de l'horta, en un lloc anomenat "Palau", a l'esquerra del Segre. (TARRAGÓ VALENTINES 1975, 183-184).

¹⁴¹ "Item mes acorda e delibera lo dit Consell, que attès que's diu que alguns frares de Sancta Maria de Jesús volen penre la casa hi spital de Santllar de la present ciutat, qui de present vague per absència dels ffreres de sant Geronius, que lo dit que lo dit fet ab tot plen poder, tant com ha lo present Consell General, ho remés als honorables pahers e prohòmens desús scrits o maior part d'aquells: mossèn Miquel de Boxadors, mossèn Andreu Despeus, Pere Albalench, mossèn Andreu del Pinyo." (AML, *Consells Generals*, reg. 418, f. 14r).

leprosos, fins a la seva destrucció durant la guerra de Joan II.¹⁴² És possible, doncs, que aquest conjunt, que va conservar igualment l'advocació de Sant Llàtzer, s'hagués incorporat al de Santa Maria el 1454. En aquest sentit, no té excessiva consistència la teoria d'Elies Serra, segons el qual era impossible que aquest establiment hagués participat en el procés d'unificació, atesa la seva dedicació exclusiva als leprosos.¹⁴³ És sabut que aquests no tenien permesa l'entrada en els hospitals convencionals, i que sols podien acudir a les llebroseries. De totes maneres, pel que fa a Barcelona, el de Sant Llàtzer sí que es va unir a la resta d'hospitals de la ciutat l'any 1401, funcionant com un espai annex i separat de l'hospital general pròpiament dit, per evitar que els leprosos es poguessin mesclar amb la resta de malalts. A Lleida, molt probablement, s'hauria produït la mateixa situació.

L'hospital de la confraria de pelleters,¹⁴⁴ per la seva banda, apareix citat en els censos de la parròquia de Sant Andreu de 1429.¹⁴⁵ Tanmateix, el de Santa Maria Magdalena¹⁴⁶ és referit en processos de crims dels anys 1431 i 1443.¹⁴⁷ La proximitat d'aquestes dates amb la creació de l'hospital de Santa Maria

---

¹⁴² Segons P. Sanahuja (1935, 182), en un document de l'Arxiu de Santa Maria —avui desaparegut—, de l'any 1477, corresponent a una concòrdia o avinença atorgada entre la confraria de Sant Salvador i els frares observants de Santa Maria de Jesús, es diu que el 1461, amb l'inici de la guerra de Joan II, foren destruïts a la ciutat de Lleida, els monestirs de frares i monges, és a dir, el monestir de Sant Joan de Jerusalem, el monestir dels Carmelites i el "monestir de framenors de Sant Llàtzer i hospital de leprosos", aquest últim constituït per un únic edifici. (cf. TARRAGÓ VALENTINES 1975, 188).

Una breu síntesi sobre la repercussió d'aquesta guerra a la ciutat de Lleida, la trobem a BUSQUETA 1994, 24–29.

¹⁴³ SERRA RÀFOLS 1926, 355.

¹⁴⁴ Pertanyent a la confraria de pelleters, sabem que estava situat prop del portal de Boters i que comptava amb una capella sota l'advocació de sant Guillem (v. ACL, *Censos parròquia de Sant Andreu*, any 1429, f. 42r; cf. LLADONOSA 1972, II: 655; TARRAGÓ VALENTINES 1977c, 21).

¹⁴⁵ ACL, *Censos parròquia de Sant Andreu*, any 1429, ff. 42r cf. LLADONOSA 1961–1978, IV: 197.

¹⁴⁶ Aquest hospital, que comptava amb dos espais independents per als homes i les dones, es trobava entre els actuals carrers del Carme i Magdalena. (v. OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 8r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 41).

¹⁴⁷ El 26 d'octubre de 1431, s'esmenta l'hospital de Santa Magdalena en una declaració de Joan Ferrer (AML, *Crims*, reg. 811, s.f.). Més tard, el 21 de maig de 1443, apareix novament mencionat, en el discurs d'un tal Vallvasera (AML, *Crims*, reg. 814, s.f.).

(1454), permet pensar que ambdós van formar part, igualment, del grup d'establiments unificats.¹⁴⁸

Quant a la resta d'hospitals proposats per altres estudis, és a dir, els de Gardeny,¹⁴⁹ confraria de clergues pobres, Sant Tomàs,¹⁵⁰ Sant Martí,¹⁵¹ d'en Fillach¹⁵² i Vilanova,¹⁵³ tan sols es poden fer conjeitures, no confirmades documentalment, a propòsit de la seva hipotètica integració en l'hospital general de la ciutat. En canvi, pel que fa als centres fundats i administrats pels ordes de Sant Joan de Jerusalem, Sant Esperit, Santíssima Trinitat i Sant Antoni, van continuar funcionant de forma independent.

Finalment, tan sols queda per determinar en quin edifici va quedar establerta la seu de la nova institució. Ja hem vist que, en l'acta del capítol de l'1 d'abril de 1447, s'havia acordat la seva erecció en una zona propera al pont de la ciutat.¹⁵⁴ La idea era construir-lo *ex novo*, tal com s'indica en aquest mateix document, encara que és molt probable que en un principi

---

¹⁴⁸ Segons Mariano Olives, posteriorment, l'edifici es va utilitzar com a teatre, fins la seva venda a particulars, ja al s. XVII (OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 8. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 41-42).

¹⁴⁹ J. Tarragó Valentines (1975, 206), apunta la possibilitat que aquest hospital, podria identificar-se amb un altre que també és freqüent en la documentació: el d'en Pere de Déu. Aquest, tanmateix, hauria estat servit més tard pels antonians. (Id. 1975, 218)

¹⁵⁰ L'hospital de Sant Tomàs era situat als afores de la ciutat, prop de la porta de Boters, al camí de Montagut. La referència més antiga data de 1214 i la més recent de 1415 (TARRAGÓ VALENTINES 1977c, 12-13).

¹⁵¹ Situat a l'entorn de la parròquia de Sant Martí, sembla que la seva ubicació exacta era la de l'actual carrer del Parc. Els primers documents daten de 1212, i els més recents, d'un Capbreu de 1382. (TARRAGÓ VALENTINES 1975, 199-200).

¹⁵² Aquest hospital, que sens dubte es deu a una iniciativa particular, sols apareix esmentat en el ja citat testament de Guillem Soler de 1354 i en la declaració d'un procés criminal el 1383. (TARRAGÓ VALENTINES 1976a, 160 i 167).

¹⁵³ És difícil determinar el lloc exacte a què es refereix el topònim "Vilanova". D'una banda, prop de Lleida, hi havia l'anomenada Vilanoveta de l'Horta —antigament, Vilanova de Fontanet—, que correspondria a l'actual barri de la Bordeta. En segona instància, tenim Vilanova d'Alpicat, en la zona de la població d'Alpicat. Finalment, també és coneguda la Vila del bisbe, també dita Vilanova o barri de Sant Salvador, un espai situat als afores de la ciutat, a l'altre costat del riu Noguera. En relació a aquesta última, se sap que hi havia un establiment assistencial. (v. TARRAGÓ VALENTINES 1975, 193 i 226; Id. 1976a, 149; cf. LLADONOSA 1961-1978, V: 289-295). Tanmateix, tampoc no podem descartar que aquest hospital de Vilanova, pogués ser el propi de Sant Llätzer, situat al barri de l'Horta (Vilanoveta de l'Horta), en un lloc anomenat "Palau" (cf. TARRAGÓ VALENTINES 1975, 183-184).

¹⁵⁴ ACL, *Actes Capitulars*, 1445-1447, núm. 48/1 (olim 13), f. 145r. (doc. L-1)

s'haguessin aprofitat les estructures d'un dels hospitals unificats.¹⁵⁵ La majoria d'autors coincideixen en què l'establiment escollit fou el de Sant Marçal que, segons Mariano Olives, estava situat a Cappont, prop del pont major i del convent de Sant Agustí.¹⁵⁶ Pleyan de Porta¹⁵⁷ i Agustí Prim i Tarragó¹⁵⁸ donaren validesa a aquest supòsit i, a partir d'aquest moment, fou acceptat per la pràctica totalitat d'estudis posteriors, amb l'excepció de Pedro Sanahuja. Aquest, de fet, ha estat l'únic en indicar que no s'ha conservat cap document que parli d'un hospital sota l'advocació de Sant Marçal.¹⁵⁹ Tot i que no podem descartar que s'hagin perdut les eventuais referències consultades per M. Olives, Pleyan de Porta o Prim i Tarragó, és sorprenent que tradicionalment s'hagi passat per alt aquesta circumstància.

Si repassem la documentació del segon quart del s. xv, trobem notícies relatives, d'una banda, a l'hospital de Cappont —sense que s'especifiqui la seva titularitat—, i de l'altra, a l'hospital d'en Bernat del Coll, dit així en honor al mercader que l'havia fundat al s. xiv¹⁶⁰ i emplaçat igualment a la pobla de Cappont. Pel que fa al primer, el 1429 és definit com “spital de pobres de Crist situat al cap del pont de Leyda”, al costat del camí del monestir de Sant Agustí, i en aquests moments era propietat d'un tal Antoni Torres, doctor en dret de l'Estudi General de la ciutat.¹⁶¹ Quant al segon, apareix, almenys,

¹⁵⁵ Així ho confirma, el document de 25 de setembre de 1453, referit per Mariano Olives (“Hospitales y establecimientos...” f. 13v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 52).

¹⁵⁶ OLIVES. “Hospitales y establecimientos...” f. 7r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 39.

¹⁵⁷ PLEYAN DE PORTA 1880, 201.

¹⁵⁸ PRIM I TARRAGÓ 1893, 20.

¹⁵⁹ SANAHUJA [1945–1958]b, 375–376.

¹⁶⁰ No està massa clara la data exacta en què es va fundar aquest hospital. J. Tarragó Valentines (1975, 222), apunta erròniament el 1327. El document d'on extreu la informació (ACL, *Censos parroquia de Sant Joan*, any 1429, f. 77), però, parla de la creació, en aquest hospital, d'una capella dedicada a sant Bernat, instituïda pel propi Bernat del Coll el 1379.

¹⁶¹ “Item mes lo dit micer Anthoni Torres, com a pare e legítim administrador de son fill Anthoni Torres, studiant en dret canònich, manifesta e capbreva en virtut del dit jurament dient que ha e posseheix un spital de pobres de Crist situat al cap del pont de Leyda, ensemps ab ab [*sic*] un alberch contigu al dit spital, tots de rel de abis, los quals affronte de una part ab la carrera pública que va al monastir de Sent Agostí, de la altra ab l'alberch d'en Peyrot lo fuster, de la altra ab maestre Johan lo Seller, e de la altra detràs ab l'areny de Segre, dels quals lo dit spital fa de cens emphiteòtich ab dret de fadiga e cinquanta quaranta [*sic*] sous, e l'alberch vint sous [...] emphiteùtichs ab dret de fadiga e cinquanta, tots pagadors la mitat de quiscun cens en la festa de Nadal, e l'altra mitat en la festa de Sent Johan de juny, a la capella de la Sperança instituhida en la sglésia parroquial de

fins al desembre de 1435, en ser mencionat en la declaració d'un procés criminal.¹⁶² Es tracta d'una data força avançada, posterior a la reunió efectuada el maig del citat 1435, en què per primer cop es parlà de la creació de l'hospital general.¹⁶³ Així, tot apunta a què el de Bernat del Coll era un dels establiments que es preveia suprimir.

És difícil determinar si aquests hospitals documentats a Cappont al s. xv, fan referència a una o a dues institucions diferents. Autors com Josep Lladonosa i José Tarragó Valentines, per exemple, no van saber resoldre el problema.¹⁶⁴ Tot i conèixer els mateixos documents que acabem de citar, no els van interpretar correctament, ja que parlen indistintament i de forma confosa del de Bernat del Coll i del de Sant Marçal, malgrat que en cap moment no es diu res sobre una hipotètica advocació a aquest sant. De totes maneres, el fet que en ocasions es faci esment a l'hospital de Cappont, sense cap altra designació, fa pensar que en aquesta zona de la ciutat tan sols n'hi havia un, conegut popularment amb el sobrenom de Bernat del Coll —i, qui sap, si dedicat a sant Marçal—, on s'hauria establert en un primer moment la seu de l'hospital general, és a dir, a la pobla de Cappont, tal com s'havia acordat en la reunió del capítol de l'1 d'abril de 1447.¹⁶⁵

L'HOSPITAL GENERAL DE CAPPONT

El bisbe Garcia Asnares, esdevingué a partir d'aquest moment el principal impulsor de la institució. En primer lloc calia engrandir les estructures de l'antic edifici de Bernat del Coll, que devien ser insuficients per fer front a les noves exigències i a l'elevat nombre de malalts, pelegrins i pobres que caldria atendre i aixoplugar. Segons el ja esmentat document de setembre de

---

Sent Johan o al beneficiat de aquella (...)." (ACL, *Censos parròquia de Sant Joan*, any 1429, f. 49v).

¹⁶² "(...) spital apellat de Coll qui és en lo Cappont (...)" (AML, *Crims*, reg. 812, s.f.; cf. TARRAGÓ VALENTINES 1976a, 156).

¹⁶³ AML, *Consell Generals*, reg. 411, f. 56v.

¹⁶⁴ LLADONOSA 1974, 138; TARRAGÓ VALENTINES 1975, 222–223, 230–231; 1976a, 156.

¹⁶⁵ ACL, *Actes Capitulars*, 1445–1447, núm. 48/1 (*olim* 13), f. 145r. (doc. L-1)

1453, traduït per Mariano Olives, Garcia Asnares va ordenar immediatament que s'hi dugués pedra i altres materials de construcció.¹⁶⁶

Les primeres referències a propòsit de l'inici de les activitats de l'hospital general i d'aquestes obres, daten de 1448, un any després que s'hagués consumat la fusió dels establiments assistencials de la ciutat. Així, en l'acta del capítol del 16 de febrer del citat 1448, es diu textualment que el prevere i beneficiat de la Seu, Joan Armengol, treballava *in servitium hospitalis generalis quod fit circa pontem*.¹⁶⁷ Malgrat que no s'han conservat els estatuts fundacionals, tot apunta a què l'hospital va estar dirigit, des d'un principi, per dues persones: una com a representat del capítol i del bisbe —en aquest cas, el citat Joan Armengol—, i una altra en nom del municipi. Això és el que es desprèn de la sessió capitular del 16 de desembre de 1448, en la qual s'exposa que aquests dos regidors, degut a les seves obligacions personals, no podien encarregar-se de forma contínua de l'administració i règim de l'hospital. Per aquest motiu fou necessari el concurs d'una tercera persona, que la documentació posterior designa amb el nom d'hospitaler. En aquesta ocasió, la responsabilitat quedà delegada en un beneficiat de la Seu, nomenat pel bisbe i el capítol, el qual estava obligat a residir-hi permanent, per tal de garantir el bon funcionament de la casa.¹⁶⁸

El bisbe Garcia Asnares va morir accidentalment el 13 de març de 1449.¹⁶⁹ Aquest fet, que *a priori* podria haver significat un seriós

¹⁶⁶ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 13v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 52.

¹⁶⁷ Tenint en compte que Joan Armengol havia de passar pràcticament tota la jornada a l'hospital, el capítol va resoldre concedir-li la part que li pertocava de les donacions diàries que es feien al cor de la catedral, corresponents a les hores en què treballava al servei de l'hospital: *Eodem die [16 de febrer] fuit propositum in capitulo, cum discretus Johannes Armengol, presbiter et beneficiatus in sede bono animo et voluntate laborat in servitium hospitalis generalis quod fit circa pontem ad sustentacionem Christi pauperum, pro quo servicio multociens admittit suas cotidianas porciones in coro sedis. Ideo mandarunt distributori marsupii sibi solvat in absentia, illis tamen horis quibus laborabit circa dictum servitium dicti hospitalis, et hoc fiat ad suam conscienciam super iuramento quod prestavit in ingressu sui beneficii.* (ACL, *Actes Capitulars*, 1448-1450, núm. 49/1 (olim 14), f. 15v; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 376, n. 1).

¹⁶⁸ ACL, *Actes Capitulars*, 1448-1450, núm. 49/1 (olim 14), f. 64r (doc. L-2). Alhora, s'especificava que aquest beneficiat continuaria percebent les racions canòniques corresponents a tots els oficis litúrgics de la catedral, a excepció de les matines.

¹⁶⁹ Garcia Asnares havia anat a Nàpols en un ambaixada reial; durant el seu retorn a Lleida va morir (VILLANUEVA 1803-1851, XVII: 36).

contratemp, no sembla que hagués afectat de forma excessivament negativa, ja que l'hospital va continuar desenvolupant les seves tasques amb total normalitat. Bona mostra d'això fou la correcta successió dels càrrecs de govern. El 28 de setembre de 1450, per exemple, Lluís de Montsuar —paer—, Ramon Giner —canonge i regidor de l'hospital designat pel capítol— i Francesc Sabata —mercader i regidor elegit pel municipi—¹⁷⁰ nomenaren al llaurador de Lleida, Domènec Bertran, com a nou hospitaler, en substitució del difunt Antoni Gai. Les responsabilitats assignades a Domènec Bertran, a partir d'aquell dia i durant un any, eren les següents: fer la bugada; tenir net l'edifici; atendre els malalts i altres pobres de Crist; i demanar almoïna per la ciutat, tant els diumenges com qualsevol altre dia que fos necessari. El seu salari seria dotze lliures jaqueses, a cobrar en tres terminis.¹⁷¹

Pocs després, el 8 d'octubre de 1450, el capítol mostrà per primer cop un cert rebuig a mantenir la seu de l'hospital a Cappont. En aquesta data, es creà una comissió composta pels canonges Miquel Peris, Vicenç Sapiera i Raimon Giner, per tal de negociar i valorar amb la Paeria un possible canvi d'ubicació.¹⁷² Segons Prim Bertran, els aspectes que devien influir en aquesta decisió van ser les constants amenaces de riuades, els canvis sobtats de l'urbanisme en la pobla de Cappont, així com l'aparició d'hostals i cases de mala vida entre 1449 i 1451.¹⁷³ Igualment, també hi podrien haver hagut dificultats a l'hora d'adaptar les estructures de l'antic establiment de Bernat del Coll a les exigències de l'hospital general.

---

¹⁷⁰ Francesc Sabata, fins al 15 de març de 1449, a més a més de regidor de l'hospital havia desenvolupat el càrrec de majoral de la confraria de Sant Llätzer. A partir d'aquesta data, però, fou substituït per Joan Caslà (AML, *Libres de Seguretats*, reg. 329, f. 170v; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 378-379).

¹⁷¹ AML, *Libres de Seguretats*, reg. 329, f. 211^v (doc. 1-3).

¹⁷² *Et actu continuo dicti capitulantes super mutationem domus hospitalis generalis Ilerdensis et etiam super sepultura fienda domino in Guallar et locis in quibus tam hospitale quam sepultura fiant seu construantur, et concordando super premissis com honorabilibus pasciariis et consilio civitatis deputerunt honorabiles Miqualem Periç, Vincencium Sopiera, Raymundum Januari, concanonicos suos, quibus concesserunt plenum posse cum dictis honorabilibus pasciariis et Consilio de predictis concordandi.* (ACL, *Actes Capitulars*, 1448-1450, núm. 49/1 (olim 14), f. 172r; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 378, n. 1).

¹⁷³ BERTRAN 1992a, 36-37; cf. LLADONOSA 1961-1978, V: 364.

La proposta del capítol, però, no va reeixir de forma immediata, i el juliol de 1452 encara hi ha constància de deixes testamentàries favorables a l'*hospitali capitis pontis*.¹⁷⁴ Els esdeveniments que van precipitar definitivament el seu trasllat foren dues crescudes del Segre. La primera tingué lloc el 19 de març de 1452¹⁷⁵ i la segona el 3 d'octubre d'aquest mateix any. Segons Prim i Tarragó, aquesta última va destruir quasi completament l'hospital, alhora que tots els materials que s'hi havien anat portant des de l'època del bisbe Garcia Asnares per a la seva remodelació, van ser arrossegats pel riu.¹⁷⁶ Tot i que les paraules d'aquest autor deixen entreveure un punt afegit de dramatisme, ja que no hi ha cap referència que les confirmi de forma explícita, la pobla de Cappont va quedar molt malmesa, com ho demostra el fet que l'aigua arribés inclús a l'interior de l'església del convent de Sant Agustí.¹⁷⁷ De fet, sembla com si la història dels hospitals de Lleida vagi irremeiablement lligada a la violència del riu, ja que els antics establiments de Nicolau i Falerna (1160), i Pere Moliner (1170), també van ser destruïts per sengles vingudes del Segre i posteriorment refets en indrets més segurs.

A partir d'aquest moment el desànim devia ser molt gran. No va ser fins nou mesos més tard, concretament el 4 i el 6 de juliol de 1453, que no es decidí avaluar els danys reals ocasionats per la inundació. La Paeria nomenà una comissió d'onze prohoms, encarregats de revisar les cases de la pobla de

---

¹⁷⁴ 25 julii 1452. *Joannes Fenoll, presbiter porcionarius in Sede Ilerdensis, testamento adquirantur hospitali capitis pontis Ilerde*. (Extracte del s. XVIII d'un testament de 1452, conservat a SAIÉI, *Llegat Pleyan de Porta*; cf. TARRAGÓ VALENTINES 1976a, 156; BERTRAN 1992a, 36).

¹⁷⁵ D'aquesta riuada, però, sols en parla Mariano Olives ("Hospitales y establecimientos..." f. 9r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 43).

¹⁷⁶ PRIM I TARRAGÓ 1893, 21.

¹⁷⁷ Els efectes d'aquesta riuada, són recollits al manuscrit *Llibre de notes antigues per memòria*: "Gran crescuda del Segre. Dimarts, que's comptave a III de octubre del any mil cccc l dos, vengué Segre tant gros, que may més que vuy se'n verien venir tant gros. Se derrocà entorn xxx cases del Cap Pont. Mes en totes les cases del Cap del Pont entrà moltitud de aygua, e les calaffaxà. E derrocà la casa del Git d'en Jorba, que solia ésser dever al cap del areny. E deroquà les tàpies de III arquades de la Trinitat. E deroquà totes les tàpies dels orts delà lo pont. E fféu hun gran trench en la pexera al cap del areny. E cuydà deroquar lo pont maior que ja venien II arquades a cloure's. E (...) e pugà la aygua damunt los altars de Sant Agostí e ffogiren los frares. Creu se haguere morta molta gent si no fonch de dia a les VII hores de matí." (BNM, *Secció manuscrits*, ms. 18 496, f. 43v; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 375).

Cappont que s'havien vist afectades, les quals serien marcades amb un cordill, per tal de poder decidir quines podien ser les vies d'actuació més adients en la zona.¹⁷⁸ Com a primera mesura, s'abandonà la idea de mantenir l'hospital general a Cappont,¹⁷⁹ no sols com a conseqüència de l'amenaça permanent del riu, sinó també, com afegia Mariano Olives, perquè en èpoques de guerra la part exterior de la ciutat era la que quedava exposada a un perill més gran.¹⁸⁰

L'HOSPITAL GENERAL DE SANTA MARIA

El 30 de juliol de 1453, finalment, es va decidir ubicar el nou hospital en una zona intramurs. A més a més, en aquesta ocasió no s'aprofitarien estructures preexistents, sinó que es faria un edifici completament de nova planta. El Consell General encomanà les gestions a un grup de nou prohoms, els quals es comprometeren a visitar al dia següent un terreny situat davant el Pes del Rei,¹⁸¹ a la plaça de l'Almodí o de la Bladeria Vella.¹⁸² Igualment, especificaven que en cas de donar el vistiplau a l'esmentat indret, ells mateixos s'encarregarien de fer-se amb els serveis del picapedrer Miquel Cortés i del fuster Antoni Ferrer, per tal de prendre les mides necessàries prèvies a l'inici de les obres.¹⁸³

L'informe dels prohoms degué ser molt positiu, perquè pocs dies després, el 12 d'agost de 1453, es començaren a enderrocar les cases del

---

¹⁷⁸ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 1 (doc. L-4).

¹⁷⁹ El manuscrit de Mariano Olives ens diu que, les restes de l'antic edifici així com els terrenys circumdants, foren cedits en emfiteusi als pares agustins, que els uniren a l'hort del seu convent, pels quals pagarien a partir de llavors cinc sous anuals, quantitat que haurien d'entregar cada 29 de setembre als administradors del nou hospital general, segons constava en els capbreus de la pròpia institució. (OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 9v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 44).

¹⁸⁰ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 9v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 44.

¹⁸¹ El Pes del Rei, era un edifici on es cobraven les rendes i els censos reials, lleudes i peatges, etc. (BERTRAN 1992b, 255-265).

¹⁸² Aquesta plaça en l'actualitat està ocupada en part per la Catedral Nova; v. LLADONOSA 1961-1978, II: 25-35.

¹⁸³ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 6r (doc. L-5).

mencionat solar, el cost total de les quals se sap que fou de quatre-centes set lliures, segons consta en el *Llibre de notes antigues per memòria*.¹⁸⁴

Amb aquesta nova i definitiva iniciativa per a la constitució de l'hospital general de la ciutat, s'observen algunes diferències en relació al succeït el 1447. En aquella ocasió, els principals interessats a impulsar l'establiment foren el capítol i sobretot el bisbe, mentre que el municipi va desenvolupar un paper més secundari. En canvi, en aquesta ocasió, fou la Paeria la que assumí tot el protagonisme. No hi ha constància que es tingués en compte l'opinió del bisbe Antoni Cerdà, ni de cap altra autoritat eclesiàstica, als quals, inclús, sembla que es volia marginalitzar.¹⁸⁵ Així, els membres del Consell General s'encarregaren per si sols de cercar el suport i la protecció reials. En primer lloc, van sol·licitar l'aprovació del projecte al monarca, n'Alfons IV el Magnànim. Aquest, però, tenia fixada la seva residència a Nàpols, de manera que totes les responsabilitats sobre l'afer quedaren delegades en la seva dona, la reina Maria de Castella qui, en qualitat de lloctinent de la Corona d'Aragó, n'atorgà l'autorització mitjançant un privilegi expedit el 25 d'agost del mateix 1453.¹⁸⁶

Aquest privilegi, del qual hi ha una còpia íntegra al *Llibre verd* de l'Arxiu Municipal de Lleida, és una mena d'acta fundacional, o millor dit refundacional, de la institució. Es tracta d'un document on s'especifiquen,

---

¹⁸⁴ “Spital novament construït en la present ciutat de Leyda. En l'any de M CCCC L tres, diluns a XII de agost, stants paers los honorables en Loys de Montsuar, Gispert Matheu, Bernat Gralla e Johan Caslá, en Pons de Vilafrañca, síndich, en Ferrer Company, racional, en Bernat Antist, scrivà de la casa de la Payria, fforen començades de enderrocar les cases del sol del Pes del Rey, ahont se ha de ffer lo spital general de la ciutat. E costaren de compra les dites cases quatrecentes e set lliures.” (BNM, *Secció manuscrits*, ms. 18 496, f. 39r; cf. VILLANUEVA 1803-1851, XVI: 249; ARDERIU 1904, 132).

En relació a aquest mateix fet, Mariano Olives dona una data diferent, el 12 de setembre. Penso, però, que es tracta d'un error en la transcripció, donat que extreu aquesta informació del mateix manuscrit anterior, que ell cita com *Llibre petit de memories y dels evangelis* (OLIVES. “Hospitales y establecimientos...” ff. 10v-11r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 46-47).

¹⁸⁵ De fet, en aquells moments, les possibilitats econòmiques del capítol eren molt minses (v. LLADONOSA 1950, 70).

¹⁸⁶ AML, *Llibre Verd Major*, ff. 434-435 (doc. L-6). Aquest document va ser datat erròniament per P. Sanahuja el 25 de setembre (SANAHUJA [1945-1958]b, 384-385) i per M. Olives, que el situava el 27 d'agost (OLIVES. “Hospitales y establecimientos...” f. 10r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 45). El *Llibre Verd Major*, és un recull dels privilegis reials concedits a la ciutat de Lleida, compilats per Juan José Casanovas el 1685. (MATEU-MATEU 1996, 501).

punt per punt, les bases principals a partir de les quals s'hauria de constituir l'hospital. En primer lloc, es concedia la llicència perquè l'edifici es pogués erigir a l'interior de la ciutat, concretament en l'indret escollit prèviament pel Consell General, és a dir, el solar immediat al Pes del Rei, en la plaça de l'Almodí o de la Bladeria Vella, als límits de la parròquia de Sant Llorenç.¹⁸⁷ Estaria destinat a l'acolliment i atenció dels pobres de Crist, tant els malalts com els sans,¹⁸⁸ i s'especificava que es duria a terme amb diners públics, donacions particulars o mitjançant l'adquisició d'almoines o altres fonts d'ingressos particulars. La reina, a més a més, determinava que l'establiment estaria sota l'advocació de Santa Maria,¹⁸⁹ en honor al seu nom, i afegia que per a l'obtenció dels béns mobles i atuellss necessaris, s'haurien d'invertir tots els diners disponibles. Per això permetia que els paers nomenessin procuradors i administradors, així com recaptadors,¹⁹⁰ que tindrien el ret de demanar almoïna no sols en la diòcesi de Lleida, sinó també en qualsevol altre lloc de la Corona d'Aragó. Finalment, la reina atorgà a tots els qui treballaven a l'hospital, la protecció, salvaguarda, llibertats, immunitats,

¹⁸⁷ Les demarcacions històriques de la ciutat a l'època medieval estaven basades en la demarcació parroquial, i el Pes del Rei es trobava en la zona més meridional del districte de la parròquia de Sant Llorenç (BERTRAN 1992a, 38, n. 30).

¹⁸⁸ BERTRAN 1992a, 38.

¹⁸⁹ Tot i que tradicionalment s'ha conegut aquest establiment amb el nom d'hospital de Santa Maria, en realitat el seu nom complet era el d'hospital [general] de Santa Maria dels Àngels. Així apareix referit en una reunió de la Prohomenia del 13 de desembre de 1487: "Encara més diran e explicaran a dita magestat, que com en la present ciutat se sie feyt hun spital general sots invocació de la Verge Maria dels Àngels, ab auctoritat del Sant Pare e de la magestat real, en grandíssim servey de nostre Senyor Déu Jesucrist, (...)." (AML, *Consells Particulars*, reg. 371, f. 16; doc. L-28). Cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 495-502.

Tanmateix, el 8 de gener de 1484, es fa esment a una confraria de l'hospital que prengué el seu nom de Santa Maria dels Àngels, en el qual es demanava que s'inscriguessin als corredors i que ningú que no formés part de la confraria no exercís aquest ofici. (AML, *Consells Generals*, reg. 425, f. 1^v; doc. L-24).

Una ordinació municipal de 1504, certifica igualment aquesta qüestió: "Item fonch stablit a xxiii de juliol mil cincens e quatre, que ninguna persona gos ne presumesca per si ni per altri, traure or ne fer traure en les miganes del terme de Leyda, sense licència dels senyors pahés, e lo que haver se'n porà, serve per a la Verge Maria dels Àngels del spital maior." (AML, *Llibre de les ordinacions de la ciutat de Lleida*, f. 22v).

De totes maneres el més habitual en la documentació conservada, és que aquesta institució sigui referida senzillament com a hospital, hospital general o hospital major. En canvi, és molt estrany que se'l nomeni hospital de Santa Maria.

¹⁹⁰ (...) *nec non bacinerios, et acaptatores, et alios ministros ad petendum, et recipiendum a quibus vis derotis personis, et fidelibus qui e rogare dicto hospital, amore Dei, voluerint eleemosynas [sic] per totam terram, et ditionem dicti domini regis.* (AML, *Llibre Verd Major*, ff. 434-435; doc. L-6)

franqueses, gràcies i prerrogatives similars a les que gaudia el de la Santa Creu de Barcelona.¹⁹¹ Aquesta darrera clàusula és, sens dubte, una de les més rellevants de tot el document, atès que, d'una banda, confirma que el model seguit a Barcelona des de l'inici del s. xv era vàlid, i de l'altra, perquè ens permet veure fins a quin tenia interès la reina a impulsar i garantir l'èxit de l'hospital de Lleida, del qual, esdevingué la seva màxima defensora.

Les tasques de demolició de les cases comprades a la plaça de l'Almodí o de la Bladeria Vella, iniciades al començament del mes d'agost, es van poder continuar gràcies al privilegi signat per la reina Maria, i ràpidament es devien iniciar els fonaments del nou edifici. Mariano Olives així ho corroborà, a partir d'una notícia del 25 de setembre de 1453, segons el qual deia que *se habían marcado muchas casas que quedaban ya derrocadas, y en el suelo de ellas se había ya empezado a construirse y levantarse el edificio que debía servir para hospital*.¹⁹² Finalment i, tot i que la fundació oficial de l'hospital va tenir lloc el 13 d'abril de 1454, prèviament van tenir lloc una sèrie d'esdeveniments, fonamentals per entendre tot aquest procés.

Així, en el citat document de setembre de 1453, també es feia esment a un seguit de deixes testamentàries perpètuas de ciutadans seglars i eclesiàstics,¹⁹³ destinades a maridar donzelles i orfes, vestir i socórrer pobres,

---

¹⁹¹ Aquests privilegis serien ratificats el 1547: *todo lo cual fue confirmado, loado y de nuevo concedido por la reyna Dª Germana como lugarteniente gobernadora del reyno que era por su esposo el Sr. D. Juan Segundo, rey de Castilla y de Aragón y conde de Barcelona, y después en la propia villa de Monzón a los doce días del mes de noviembre del año mil quinientos cuarenta y siete el Sr. D. Carlos primero de Aragón y de Castilla, conde de Barcelona, emperador de Alemania, hizo otro tanto*. (OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 10v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 46). El primer rei que esmenta, és en realitat Ferran II el Catòlic i no Joan II, qui en segones núpcies estigué casat amb Germana de Foix. Altrament, se sap que al desaparegut Arxiu de l'Hospital, hi havia una còpia d'ambdós privilegis, l'expedit per Germana de Foix i el de confirmació del monarca Carles I (SAIEL, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, "Acta de entrega de la Excm. Diputación Provincial de toda la documentación referente al hospital de Santa María que obraba en dicho archivo, Lérida 3-IX-1919", ff. 6-7, núm. 67).

¹⁹² OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 14r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 53.

¹⁹³ Són les deixes corresponents a Berenguer Gallart, Guillem Gollen, Francesc Marquès, Pere Llussàs, Maria —dona de Jaume Cerdà—, la dona de Pere Despallàs Llargues, Catalina —dona de Montsonís de Camarasa—, Jaume Aragonès, Bernat Ferrer, Jaume Sauramita, Ferrer Fondevila, Simó Garosa, Pere Palau, Pere de Rocamora, Guillem Bassa, Domènec Company, Antoni Vidal Gabriel Amorós, Andreu Amat, Amigona, Bernardo Seruis, etc. (OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 16. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 57-58).

etc. De totes maneres, en aquell moment es considerava que la millor mostra de caritat era afavorir l'aixecament de l'hospital general, i atès que l'ajut de la Paeria i la unió de les rendes dels antics hospitals, no eren suficients per contrarrestar les elevades despeses de la seva construcció,¹⁹⁴ es buscaren alternatives de finançament. Per aquest motiu, el cardenal-bisbe Antoni Cerdà, el degà Manuel de Montsuar¹⁹⁵ i tot el capítol de la Seu, demanaren al vicari general del bisbat de Lleida Nicolau Muñoz, emprar 250 lliures jaqueses anuals durant deu anys, procedents d'aquells llegats, per a l'obra de l'hospital.¹⁹⁶ Aquesta sol·licitud és de gran importància, atès que és el primer cop en què es palesa la intercessió de les autoritats eclesiàstiques. En segon lloc, cal destacar la figura de Manuel de Montsuar, degà de Lleida des de 1451, el qual va jugar un paper determinant en tot el procés de constitució de l'hospital, i, en especial, en les gestions per obtenir les rendes d'aquestes deixes testamentàries.

La resposta a la demanda dels citats Manuel de Montsuar, Antoni Cerdà i del capítol, no arribaria fins el 13 de febrer de 1454, poc abans de la fundació oficial de l'establiment. Nicolau Muñoz en donà el vistiplau, si bé es va decidir que la quantitat a percebre per l'hospital no seria de 250, sinó solament de 200 lliures jaqueses anuals, durant deu anys a partir d'aquella data, que es pagarien en dos terminis iguals els dies de sant Joan i Nadal, el primer dels quals s'hauria d'efectuar el 25 de desembre d'aquell mateix 1454.¹⁹⁷ Prèviament, però, era necessari el consentiment papal. Així, el 14 de juliol de 1454, el pontífex Nicolau V encomanà a l'abat del monestir de Santa Maria d'Escarp que comprovés si realment calia donar aquelles 200 lliures a l'hospital. En aquest cas, li correspondria ratificar en nom de la Santa Seu

---

¹⁹⁴ Les rendes dels antics hospitals, pujaven a la ridícula xifra de 30 lliures jaqueses anuals, força insignificant si tenim en compte que el cost de l'obra de l'hospital pujava a 15.000 lliures jaqueses (OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 14r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 53).

¹⁹⁵ Sobre Manuel de Montsuar, degà de Lleida i més tard president de la Generalitat de Catalunya, v. LLADONOSA 1950; i més recentment la síntesi de BUSQUETA 1994, 13-31.

¹⁹⁶ Aquest document, com ja s'ha dit en diverses ocasions, el coneixem gràcies a la traducció castellana inclosa en el treball de M. Olives ("Hospitales y establecimientos..." ff. 13r-14r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 51-53).

¹⁹⁷ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 15r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 55.

aquesta assignació, que Nicolau Muñoz havia fet a favor dels regidors i administradors de l'hospital, per la construcció del mateix.¹⁹⁸ L'abat del monestir de Santa Maria d'Escarp, signà la sentència final a l'església parroquial de Sant Andreu¹⁹⁹ el 10 de gener de 1455. Especificava que els administradors de l'Almoina de la Seu, serien els encarregats de recaptar les 200 lliures a les marmessories de les ciutades deixes testamentàries, per tal de destinar-les després a l'obra hospital.²⁰⁰ Així doncs, fins al dia de Sant Joan de 1455 no es devia iniciar el seu pagament, tot i que Nicolau Muñoz, en un principi, havia previst que el primer termini s'efectués el 25 de desembre de 1454.

Atès que les ajudes econòmiques es concedien molt lentament, era indispensable cercar altres fórmules de finançament. En una reunió de la prohomenia del 26 de març de 1454, es deia que la ciutat s'havia fet càrrec d'un censal de propietat de 250 lliures i de pensió anual de 10 lliures, que es concedien a l'hospital. Aquest censal, però, fou empenyorat a l'única d'un tal Navés, a canvi de 200 lliures. Els paers, tanmateix, sabien que el preu d'aquelles 10 lliures eren 250 lliures, les quals, a més a més, ja no eren donades a l'hospital per haver estat pignorades. Per això la Prohomenia acordà treure el dit censal, tornant les 200 lliures a la filla de Navés, mentre que amb les 50 restants es continuaria l'obra de l'hospital,²⁰¹ és a dir, els seus fonaments.

---

¹⁹⁸ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 15v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 56; cf. PRIM I TARRAGÓ 1893, 23. L'Arxiu de l'Hospital va comptar amb una còpia d'aquesta provisió en favor del l'abat del monestir de Santa Maria d'Escarp (SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, "Acta de entrega de la Excma. Diputación Provincial de toda la documentación referente al hospital de Santa María que obraba en dicho archivo, Lérida 3-IX-1919", f. 7, núm. 67).

¹⁹⁹ SANAHUJA [1945-1958]b, 396. L'antiga església parroquial de Sant Andreu, estava situada en l'actual plaça de la Universitat o molt a prop d'ella.

²⁰⁰ PRIM I TARRAGÓ 1893, 23; SANAHUJA [1945-1958]b, 397; BERTRAN 1992a, 39. Cf. OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 15v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 56. L'original d'aquest document, es trobava al desaparegut Arxiu de l'Hospital, en un lligall titulat *Papeles concernientes á la asignación hecha á favor del hospital de 200 jaquesas pagadoras por 10 años, que empezaron el 1455, exigideras de las rentas de varios albaceazgos perpétuos (á consecuencia de haberse empezado el hospital de Santa Maria en 1454 de los 7 hospitales que había en Lérida y para asegurarle recursos)*. (SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, "Acta de entrega de la Excma. Diputación Provincial de toda la documentación referente al hospital de Santa María que obraba en dicho archivo, Lérida 3-IX-1919", f. 5, núm. 67).

²⁰¹ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 16v (doc. L-7).

L'11 d'abril del mateix 1454, els paers informaren a la Prohomenia i al clavari que la ciutat ja havia tret el censal de 10 lliures de pensió anual, i afegien que s'havien tornat les 200 lliures a la filla d'en Navés. No obstant això, el clavari no havia entregat les 50 lliures als patrons i als regidors de l'hospital, al·legant el dipositari, un tal Ripol, que no ho havia fet per no haver rebut cap document que acredités al seu favor aquesta consignació. En aquest document, també es deia que les 200 lliures preses en cens a la filla d'en Navés, havien servit per satisfer l'import de la compra de les cases del Pes del Rei que s'havien hagut d'enderrocar. Finalment, la Prohomenia decidí que el clavari fes efectives aquelles 50 lliures a l'hospital, i que els encarregats d'aquesta institució facilitessin els documents pertinents.²⁰² Dos dies més tard, el 13 d'abril de 1454, un cop solucionat aquest afer, s'inaugurà oficialment l'obra de l'hospital.

PRIVILEGIS CONCEDITS PEL PAPA CALIXT III

La construcció del nou edifici, com s'explica més endavant, va anar avançant poc a poc, i malgrat els esforços de la Paeria i del capítol, i els ajuts particulars que li eren concedits, no era suficient per cobrir totes les despeses. Per aquest motiu i, aprofitant que Calixt III havia estat nomenat papa,²⁰³ el 20 de maig de 1455 el municipi decidí enviar a Roma un missatger, Gabriel Beralda, per tal de demanar al pontífex indulgències sobre el Sant Drap,²⁰⁴ l'hospital general i l'augment dels salaris de l'Estudi.²⁰⁵

---

²⁰² AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 18r (doc. L-7).

²⁰³ El 8 d'abril de 1455, Alfons de Borja, als 75 anys, va ser elegit papa, escollint el nom de Calixt III. Desenvolupà el càrrec fins a la seva mort el 1458. Abans havia estat bisbe (1429-1444) i cardenal de València (1444-1455), i encara amb més anterioritat havia estat molt lligat a Lleida. Aquí ocupà nombrosos càrrecs i prengué part activa en diversos esdeveniments polítics, jurídics i religiosos. Fou beneficiat de la parròquia de Sant Joan de la Plaça (1408), assessor del batlle reial (1408), canonge de la Seu Vella (1411-1423), jutge eclesiàstic del bisbat (1411), doctorat en dret (1413), catedràtic de canons a l'Estudi General (1420-1423) i auditor de la cambra apostòlica. A més, durant aquests anys —i també després—, desenvolupà missions diplomàtiques i jurídiques que li valgueren un reconegut prestigi internacional. (COMPANY 1991a, 33; BERTRAN 1991, 91-93; BUSQUETA [coord.], 1996, 48-49). Altrament, segons consta en un document de 20 de maig de 1455 (doc. L-8), el propi Calixt III havia escrit una carta compromentent-se a fer tot el possible pel bé de la ciutat.

²⁰⁴ El Sant Drap era la relíquia del primer bolquer usat per Jesucrist, conservat a la ciutat de Lleida fins a la Guerra Civil (v. VIDAL 1998, 785-799). Al llarg de l'edat mitjana

El 12 i 13 d'abril de 1456, quan Gabriel Beralda va tornar del seu viatge a Roma, explicà als paers i la Prohomenia la bona acollida que li féu el Sant Pare i la concessió de privilegis en favor del Sant Drap.²⁰⁶ En relació a l'Estudi, finalment se n'encarregà un altre missatger, i quant a l'hospital s'obtingueren alguns drets. Entre ells el de poder tenir església, campanar i que un prevere celebrés missa i administrés els sagraments i, finalment, va proporcionar indulgència plenària a les persones que morissin a l'establiment.²⁰⁷

Tot això està perfectament reflectit en la butlla *Patoralis Officii cura*, emesa pel citat Calixt III el 24 de desembre de 1455,²⁰⁸ en la qual, a més a més, també es preveia atorgar indulgències a tothom qui afavorís, amb deixes monetàries o patrimonials, la nova fundació hospitalària.²⁰⁹ Altrament s'autoritzava als regidors de la institució a predicar per arreu i els permetia rebre almoines, sempre i quan estiguessin destinades a l'hospital.²¹⁰

aquestes relíquies s'empraven com a reclam de donacions, part de les quals sovint s'invertien en la construcció d'edificis (v. DU COLOMBIER [1953] 1973, 14-15).

²⁰⁵ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 34r (doc. L-8). Gabriel Beralda era l'encarregat de fer aquest tipus d'ambaixades a la cort romana. Així, el 10 de febrer de 1454, el capítol li havia encomanat un viatge a Roma, en companyia dels canonges Bernart Cabrero i mossèn Armengol (ACL, *Actes Capitulars*, 1451-1456, núm. 50/1 (olim 15), f. 173v; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 405 i n. 2).

²⁰⁶ El privilegi a favor del Sant Drap, consistia a permetre la seva veneració a la catedral tots els anys per la festa de l'Ascensió, de manera que els presents tinguessin indulgència de la meitat de llurs pecats. Tanmateix, el papa també promulgà que fos ensenyat en la resta de festivitats de l'any.

²⁰⁷ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, ff. 47v-48r (doc. L-10).

²⁰⁸ A. Prim i Tarragó (1893, 25), erròniament, diu que aquesta butlla fou emesa pel papa Nicolau V.

²⁰⁹ La concessió d'indulgències per aquells que col·laboraven mitjançant testaments o deixes pietoses, en les obres d'hospitals o qualsevol altre edifici —especialment esglésies i catedrals—, fou un fet habitual al llarg de l'edat mitjana (v. DU COLOMBIER [1953] 1973, 13-14).

²¹⁰ AV, *Ex Regesta Vaticana*, núm. 439, ff. 237-238. (ap. ADL, *Informe de l'IEI Butlla pontificia de privilegi de l'hospital de Santa Maria*, núm. inv. 8292; doc. L-9); cf. RIUS SERRA 1948, I: 427-428. D'aquesta butlla se sap que hi havia hagut una còpia a l'Arxiu de l'Hospital (SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, caps 119/1, SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, caps 119/1, "Acta de entrega de la Excma. Diputación Provincial de toda la documentación referente al hospital de Santa María que obraba en dicho archivo, Lérida 3-IX-1919", f. 6, núm. 67). El 1946, l'Institut d'Estudis Ilerdencs, encomanà a la Secretaria General de la Diputació de Lleida la seva localització. Els esforços foren inútils, fins que s'encarregà a un membre de l'IEI, el doctor José Rius Serra que des de 1947 treballava a Roma, la busqués en l'Arxiu Vaticà. Precisament aquí és on fou trobada. Hi ha una relació

Calixt III, el mateix 24 de desembre de 1455, expedí una altra butlla —*Etsi omnium sanctorum reliquias*—, en què concedia perpètuament set anys i altres tantes quarentenes d'indulgència a tots els fidels que, confessats i combregats, visitessin la santa església i l'hospital de Lleida en les festivitats de la Ressurrecció, Pentecosta i Ascensió del Senyor, Anunciació, Assumpció, Purificació i Nativitat de la Verge. Tanmateix, aquestes prerrogatives eren igualment extensibles als qui donessin almoïna per a la fàbrica de l'edifici i per al sosteniment dels pobres.²¹¹

El 13 d'abril de 1456, tan sols un dia després del retorn de Gabriel Beralda, s'acordà fer deu o dotze trasllats autèntics de les butlles de Calixt III, i difondre-les per diferents punts de la Corona d'Aragó, per tal de despertar i excitar la caritat dels fidels cristians, en favors de “la sustentació dels pobres, com en la fàbrica del dit spital general de la present ciutat.”²¹²

D'altra banda, en els llibres dels *Consells particulars* hi ha dues referències més a propòsit d'altres possibles drets expedits pel pontífex. La primera data del 17 d'agost de 1457, en la qual es comunicava als paers i a la Prohomenia que, un prevere enviat pel bisbe havia d'anar a Roma per entrevistar-se amb el papa, i que si volien demanar-li més privilegis

de tota aquesta recerca a ADL, *Informe de l'IEI Butlla pontifícia de privilegi de l'hospital de Santa Maria*, núm. inv. 8292.

²¹¹ AV, *Ex Regesta Vaticana*, núm. 439, f. 236 (doc. L-9); cf. RIUS SERRA 1948, I: 428. També hi havia hagut una còpia a l'Arxiu de l'Hospital (SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, “Acta de entrega de la Excm. Diputación Provincial de toda la documentación referente al hospital de Santa María que obraba en dicho archivo, Lérida 3-IX-1919”, f. 6, núm. 67)

Aquesta butlla, a més a més, testimonia que l'hospital de Santa Maria, s'anava construint, *quod de novo construitur*, i ens indica que hi eren acollits pobres —malalts—, pelegrins i miserables: *in quo pauperes et peregrinantes, pro sustentatione et refectioe pauperum et aliarum miserabilium personarum*.

²¹² “E vistes e reconegudes les dites bulles, attès que un tan gran beneffici, lo qual notòriament redunde en glòria e servei de Nostre Senyor e salut de les ànimes per les indulgències en aquella atorgades per lo Pare Sant, no devien ésser omiltat, mas manifestat e publicat a tots feels cristians. Deliberaren fossen expedits de les dites bulles de x en XII tresllats autèntichs, e aquells tramesos per persones y dones e sufficients en açò, axí en les pertides o regions d'Aragó, Tortosa, Cervera, Tarragona, Barchinona, Perpenyà, Puigcerdà, Pallàs, Ribagorça e en altres parts oportunes e necessàries, per publicar les dites indulgències en manera que publicades e hoydes qualsevol devots sien excitats en obres de misericòrdia e caritat, exercir axí en sustentació dels pobres com en la fàbrica del dit spital general de la present ciutat. E axí la elecció, inquisició e nominació de les dites persones sobre'ls dits actes, com encara del prevere qui residirà en lo dit spital per confessar e ministrar los sacraments eclesiàstichs, remeteren als patrons del dit spital.” (AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 49; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 531, n. 1).

referents a l'Estudi o l'hospital, ho havien de fer constar en una carta que el citat canonge portaria al Sant Pare personalment.²¹³ La segona, és una mica posterior, del 14 de novembre de 1457. En aquesta, Gabriel Beralda exposava novament la seva intenció de desplaçar-se a Roma ja que li havien estat promeses més indulgències pel Sant Drap i per l'hospital.²¹⁴ Sembla, però, que aquesta tercera butlla mai no va arribar a ser concedida, atès que no hi ha cap constància documental que ho testimonii. Possiblement Gabriel Beralda no anà a Roma tant aviat com tenia pensat, o postser podria haver influït el fet que Calixt III va morir el 6 d'agost de 1458.²¹⁵

Posteriorment, però, altres papes van promulgar noves butlles favorables a l'hospital. Pau II n'expedí una el 5 de juny de 1466, amb el títol *Hospitalium et aliorum piorum locorum*, mitjançant la qual es concedia indulgència als fidels que visitessin l'establiment i la seva església els dies de Nadal i de Sant Joan Baptista, i també als que donessin almoïna per a la seva sustentació.²¹⁶ Més tard, Alexandre VI, el 30 de juliol de 1496, va escollir i designar com a jutges protectors i conservadors del sant hospital de pobres laics de Lleida, a l'abat del monestir de Santa Maria de Poblet i al degà i ardiaca major de la Seu Vella.²¹⁷

---

²¹³ “Als quals prohòmens fonch proposat per los dits honorables pahers, com mossèn official del senyor bisbe ere stat a ells dient-los com ere partidior per Roma di continent, per què si per part de la ciutat volien scriure ni trametre nengunes coses en Roma que ell per haver de la ciutat, hi donaria tota aquella endreta a ell possible, e com après per ells sia stat pensat per conservació e augment del Studi de aquesta ciutat, de reffermar aquell dit Studi e axí mateix haver e obtenir algunes gràcies del Sanct Pare per lo dit spital de la dita ciutat, los fos plasant pensar en les dites coses e consellar los que serà fahedor.” (AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 104v).

²¹⁴ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 112r (doc. L-14).

²¹⁵ SANAHUJA [1945-1958]b, 410.

²¹⁶ PRIM I TARRAGÓ 1893, 26; TARRAGÓ VALENTINES 1977a, 459. Tot i que aquesta butlla s'ha perdut, sabem que hi havia un exemplar al desaparegut Arxiu de l'Hospital (SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, “Acta de entrega de la Excma. Diputación Provincial de toda la documentación referente al hospital de Santa María que obraba en dicho archivo, Lérida 3-IX-1919”, f. 7, núm. 67).

²¹⁷ PRIM I TARRAGÓ 1893, 26; cf. SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, “Acta de entrega de la Excma. Diputación Provincial de toda la documentación referente al hospital de Santa María que obraba en dicho archivo, Lérida 3-IX-1919”, f. 7, núm. 69.

3. FINANÇAMENT I ADMINISTRACIÓ

3.1 Rendes i donacions per als pobres i l'obra de l'hospital al llarg del segle XV

Malauradament, ni els ajuts procedents de les deixes testamentàries esmentades en l'apartat anterior, ni els privilegis concedits pel papa, van ser suficients per satisfer completament les despeses de la construcció de l'hospital, alhora que tampoc garantiren el bon funcionament de la pròpia institució.²¹⁸ Per aquest motiu era indispensable cercar altres fonts d'ingressos. En primer lloc es decidí destinar-hi part dels diners recollits de les multes imposades pel municipi.²¹⁹ Per exemple, el 1457 s'havien trobat a Lleida diverses persones estrangeres amb monedes pugeses falses. Per solucionar aquest problema, s'establí un ban de cinquanta lliures a tothom qui fabriqués, comprés o vengués pugeses falses. Una part d'aquesta pena es donaria a la persona denunciant, l'altra al jutge i la tercera a l'obra hospital.²²⁰

Quant a la recaptació d'almoïna que havien permès, primer la reina Maria el 1453, i després el papa Calixt III el 1455, es duïa a terme amb efectivitat com ho demostren dos documents de 1457.²²¹ Altrament, en aquest mateix any havien sorgit alguns brots d'epidèmia en diverses poblacions —Barcelona, Tarragona, el Palau d'Anglesola—, però encara no havia afectat a Lleida. Per això s'acordà que tothom qui acollís a casa seva algú que tingués aquesta malaltia, hauria de pagar una multa de 100 sous que es destinarien a

---

²¹⁸ En aquest apartat, en línies generals, em referiré a les rendes i ajuts que al llarg del s. xv es van destinar a l'hospital per al sustentament dels pobres i malalts, i sols puntualment esmentaré les partides de diners que s'havien d'invertir en la construcció, de la qual ens ocuparem en capítols posteriors. En aquest sentit, la documentació conservada és molt explícita, i se sols diferenciar entre el que es donava en favor “dels pobres del spital” i el que era per a “l'obra del spital”. En altres ocasions, en canvi, les notícies són més ambigües i simplement es diu que es tractaven d'assignacions “al spital”.

²¹⁹ El finançament de la construcció d'edificis a partir dels fons provinents de les imposicions i multes municipals o eclesiàstiques, fou una fórmula habitual al llarg de l'edat mitjana. Per exemple, el 1294, s'imposà una multa de 4 diners per lliura de tot el que sortia de la cambra municipal de Florència, que es destinaren a les obres de reemplaçament de l'antiga eglésia de Santa Reparata per l'actual *duomo* de Santa Maria dei Fiore (DU COLOMBIER [1953] 1973, 13). El mateix succeeix a Mallorca, amb l'obra de la Seu (v. DOMENGE [1997] 1999, 91–92).

²²⁰ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, ff. 86v–87r (doc. L-11). En relació a aquesta problemàtica de les pugeses, v. TARRAGÓ PLEYAN 1977, 71–73.

²²¹ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, ff. 98v–99r (doc. L-12).

l'hospital. Aquest ban també es feia extensible als metges, farmacèutics i a qualsevol persona que no denunciés a qui rebés malalts contagiats amb la pesta.²²²

Igualment, el 20 de juliol de 1458, la Paeria acordà que els caps de les confraries i els membres de la mà major, havien d'assumir juntament amb els responsables municipals, la compra de la roba amb motiu del dol per la mort del rei Alfons el Magnànim. En cas d'incompliment, haurien de pagar un ban de 60 sous.²²³ Al dia següent, es concretà que les dues terceres parts de la multa es destinarien a l'obra de l'hospital i la tercera al veguer. A més a més, també s'establí un càstig de 5 sous als obradors que obrissin els seus tallers els dies 24 al 26 de juliol del citat 1458.²²⁴

---

²²² AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 103v (doc. L-13). Amb motiu d'aquesta pesta, el 24 de setembre de 1457, capítol de la Seu va prendre mesures per evitar el contagi dels seus canonges, permetent la seva marxa de la ciutat durant un període de quatre mesos (ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (olim 16), f. 22; ap. CAMPS CLEMENTE-CAMPS SURROCA 1998, 210). Al llarg del s. xv, el capítol va accedir igualment a l'absència temporal dels canonges per aquest mateix motiu, almenys els anys 1459, 1467, 1480, 1483 i 1494 (*Ibid.* 210, 243, 263, 273 i 312).

Una situació semblant es viuria el 1468. El 13 de juliol d'aquest any, s'imposà una multa de 100 lliures a tot aquell que acollís gent procedent de zones on se sabia que hi havia brots d'epidèmia, si no testimoniaven documentalment que portaven més de dos mesos allunyats d'aquests llocs; la meitat d'aquesta multa, es destinaria a l'hospital (AML, *Consells Generals*, reg. 421, ff. 31^v-32r; doc. L-18).

Aquesta mesura no era exclusiva de Lleida. A Tarragona, per exemple, rebien el nom de "crides dels morts". Quan se sabia que en altres llocs hi havia epidèmies, s'impedia l'entrada a la ciutat de tota persona que vingués d'aquests indrets. En aquesta línia, tenim la prohibició feta l'any 1421 amb motiu de la glàiola. (AHT, *Concilium*, 1421-1422, f. 8v [21 jul. 1421]; ap. CORTIELLA 1984, 154, n. 58).

²²³ Dijous 20 de juliol de 1458: "(...) fassen venir tots los caps de les confraries e que'ls fassen manament que per semblant se visten de terliç o de altre dol, axí mateix a tota la mà major del Consell General e a tots aquels qui fer poran, sots pena de LX sous." (AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 127r; ap. SABATÉ 1994, 38).

Normalment, les despeses per la compra de la roba de dol amb motiu de la mort del rei, anaven a càrrec del municipi. No obstant això, no sempre hi havia els recursos suficients per fer-ho, i en ocasions es requeria de l'ajut d'altres sectors de la societat, com ocorregué en aquest cas a Lleida. Tanmateix, era competència del consell municipal establir qui havia de dur i qui no aquella roba de dol. Sobre la roba de dol, v. SABATÉ 1994, 33-49.

Amb la mort d'Alfons IV es dugué a terme a Lleida, com era habitual, una representació del seu funeral. És a dir, el monarca, en morir sols rebia sepultura una vegada, allà on estava el cos real, però el seu cos simbòlic era present en cada indret on els seus súbdits li dedicaven una cerimònia simulada, commemorativa. En el cas de Lleida, aquesta celebració tingué lloc en l'església dels franciscans. (*Ibid.*, 65-71; SANAHUJA [1945-1958]b, 417).

²²⁴ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 128v (doc. L-15).

Un any després, el 1459, s'imposà el pagament d'un diner per la compra de cada lliura de carn, per tal de subvencionar la fàbrica de l'hospital.²²⁵ No obstant això, no tothom estava d'acord amb aquesta taxa, atès que el capítol, el clergat i la Universitat tenien franquícia en aquest punt, i per tant es mostraven en contra. El Consell, llavors, hauria tramès el problema al papa Pius II, qui mitjançant una butlla autoritzaria l'aplicació d'aquell càrrec durant un any, extensible a un altre si era necessari, alhora que nomenava comissari executor l'arquebisbe de Tarragona. La data d'inici de la concessió atorgada per Pius II fou el 31 de juliol d'aquell 1459.²²⁶

De totes maneres, la polèmica devia seguir oberta. El 18 de novembre de 1459, el papa Pius II va expedir des de la ciutat italiana de Màntua, unes noves lletres apostòliques, encomanant al citat arquebisbe de Tarragona que examinés la veracitat dels precés que rebia de Lleida, per a prorrogar durant un altre any el diner de la carn. Alhora, establia que cada foraster que passés per la ciutat, els dos anys següents, pagués dos diners per a la construcció de l'hospital.²²⁷ El conflicte s'hauria allargat més del previst i, el 30 juny de 1460, es tornà a plantejar davant del Consell el mateix problema. El 31 de juliol finalitzava el primer any de la imposició del diner de la carn, però el capítol i clergat volien mantenir-se al marge durant el segon. Finalment hagueren de cedir, degut a la intercessió de l'arquebisbe de Tarragona.²²⁸

El 14 de març de 1461, els canonges i l'Estudi es mostraren novament en contra d'aquesta imposició.²²⁹ No obstant això, el Consell General, el 7

---

²²⁵ Malauradament, aquest document no s'ha conservat ja que s'han perdut els llibres de *Consells Generals* i *Consells Particulars*, corresponents a l'any 1459. De totes maneres coneixem la notícia per les referències posteriors que ens arribat, i també perquè en parlava Mariano Olives en un manuscrit de 1835 (v. TARRAGÓ VALENTINES 1977a, 459).

El 1454 ja s'havia intentat imposar aquest diner per lliura de carn a favor de l'obra de l'hospital. No obstant això, sembla que aquesta proposta no va reeixir, degut a la forta oposició que va rebre especialment de part de l'Estudi. A més a més, tampoc no hi ha cap referència documental posterior que permeti pensar que finalment es posà en pràctica aquesta taxa (AML, *Consells Particulars*, f. 18v).

²²⁶ SANAHUJA [1945-1958]b, 398.

²²⁷ Una còpia d'aquestes lletres apostòliques es conservava al desaparegut Arxiu de l'Hospital (v. SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, "Acta de entrega de la Excma. Diputación Provincial de toda la documentación referente al hospital de Santa María que obraba en dicho archivo, Lérida 3-IX-1919", ff. 5-6, núm. 67; cf. TARRAGÓ VALENTINES 1977a, 459).

²²⁸ AML, *Consells Generals*, reg. 419, ff. 6v-7r (doc. L-16); cf. BERTRAN 1992a, 41.

²²⁹ AML, *Consells Generals*, reg. 419, f. 45r.

d'agost de 1461, deliberà perllongar aquest pagament durant un any més, fins al 31 de juliol de 1462. Es delegà la solució definitiva d'aquest assumpte als paers, a quatre consellers de la Prohomenia del Capbreu —o més si volien—, i a quatre persones més escollides pels paers, els quals parlarien amb el capítol i l'Estudi per arribar a un pacte i, si calia, ho trametrien a Roma i al primogènit del rei.²³⁰ Tanmateix, pocs dies després, el 31 d'agost del citat 1461, els paers comunicaren al Consell General que seria convenient enviar una carta al bisbe-cardenal Antoni Cerdà, on s'especificà la necessitat de posar fi al conflicte del diner de la carn.²³¹ A la fi, però, no sembla que s'arribés a cap solució, i tot fa pensar que a partir d'aquell moment el municipi deixà de percebre aquella imposició extraordinària.²³²

Després del parèntesi documental, pel que fa a notícies referents a l'hospital, corresponent al període de la guerra de Joan II (1462–1472), un cop acabat el conflicte es torna a fer palesa la voluntat d'obtenir més diners per invertir en la institució. Així, era habitual que amb aquesta fi, es demanés almoïna els diumenges a l'entrada de les parròquies. De totes maneres, el profit que se'n treia no devia ser gaire important, atès que l'11 de juny de 1473, el prior de l'hospital Gabriel Silvestre²³³ denunciava davant el Consell General les grans despeses que ocasionaven els malalts i els pocs llits amb què comptava l'establiment. Per això, suggeria que s'abandonés la captació de les esmentades parròquies, que no era del tot rentable, i que s'assumís el sistema de la diòcesi saragossana, que consistia a fer tres grans col·lectes anuals, una de les quals seria per a l'hospital. El Consell General, però, no es mostrà convençut i es limità a permetre que el prior pogués comprar diàriament vuit diners de carn per als pobres i malalts, si era necessària i si hi

²³⁰ AML, *Consells Generals*, reg. 420, f. 8 (doc. L-17).

²³¹ “E més serie bo fos feta letra al dit cardenal per haver e obtenir comissió, a alguna persona per lo fet del diner de la carn e axí que'ls plàcie provehir-hi” (AML, *Consells Generals*, reg. 420, f. 11r; ap. SANAHUJA [1945–1958]b, 402, n. 1).

²³² BERTRAN 1992a, 41.

²³³ El prior, en principi, era un capellà que desenvolupava tasques espirituals, com ara l'administració dels sagraments, la celebració de misses, l'enterrament dels morts, i l'auxili i consol dels malalts. En aquest document de 1473, però, s'observa com també se li encomanaven gestions de caire administratiu (BERTRAN 1992a, 52; cf. SANAHUJA [1945–1958]b, 534–535).

havia malalts, i si no n'hi havia, es reservarien aquells diners pels dies en què n'hi hagués.²³⁴

Per una reunió del capítol del 13 de setembre de 1476, sabem que s'havia designat al degà Manuel de Montsuar i al canonge Garcia de Vallterra, perquè amb l'ajut dels altres representants de la ciutat, analitzessin la manera de millorar l'atenció als pobres de l'hospital, atesa la misèria en què es trobaven.²³⁵ Tanmateix, l'hospital no tenia suficients llits, i per això la ciutat i alguns particulars ordenaren el 9 de novembre de 1476 que se'n fessin de nous. El capítol, en canvi, acordà que amb les rendes procedents d'Alfés i Sunyer, es fes un llit bo i decorós, amb cortines i ornamentat amb una imatge de la Verge.²³⁶

D'altra banda, era molt conegut a la ciutat de Lleida l'anomenat pa de canonge. Els canonges tenien un forn propi a la Suda, on produïen pa que no estava subjecte a cap imposició municipal. No obstant això, ells eren els únics que el podien vendre, mentre que la resta de la població sols el podia comprar a la plaça de la Roqueta.²³⁷ El 31 de gener de 1481, però, els paers van denunciar al Consell General que darrerament hi havia gent que portava aquest pa en cistelles i el venien per les cases, places, cantonades i inclús per les hostatgeries de la ciutat. Davant d'aquesta situació, els paers decidiren

---

²³⁴ Aquesta declaració correspon al moment en què Gabriel Silvestre prengué possessió del càrrec de prior de l'hospital, en substitució d'Antoni Leutes (AML, *Consells Generals*, reg. 423, ff. 5v i 9v). En aquest document destacà la pobresa de l'establiment, dient que a penes es podia proveir el necessari als servidors i als malalts que hi acudien. Tanmateix, afegia que també s'havien de mantenir els infants expòsits i les seves respectives dides, perquè l'hospital del Sant Esperit no se n'ocupava. Curiosament, aquest mateix problema ja havia tingut lloc alguns anys abans, el 1456 (v. BERTRAN, 1989a, 324-325).

²³⁵ *Ut cum proceribus destinatis per civitatem interessent et succurrere facerent necessitati ipsius hospitalis, cum de presenti pauperes Christi in eodem hospitantes pereant propter indigenciam ipsius hospitalis.* (ACL, *Actes Capitulars*, 1475-1481, núm. 53/1 (olim 18) f. 21r; ap. SANAHUJA [1945-1958]b 420, n. 1).

²³⁶ *Attendentes, ut dixerunt, per civitatem Ilerde et aliquos singulares ipsius civitatis fieri molts lits, cum ipsum hospitale sit positum in magna necessitate propter indigenciam de lits, eapropter, ut facilius succurratur necessitati, deliberarunt fieri ex redditibus de Sunyer et Alfes unum lectum bonum et concedens ab cortines et quod depigantur ymago sancte Virginis Marie ad oppus hospitalis.* (ACL, *Actes Capitulars*, 1475-1481, núm. 53/1 (olim 18), f. 28v; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 420, n. 2).

²³⁷ SANAHUJA [1945-1958]b, 401. La plaça de la Roqueta estava situada tot just abans de travessar el nomenat portal de la Suda, tal com apareix referit en l'itinerari de la processó del Corpus de 1471: "Exint de la seu devalla a la plaça de la Roqueta, exint la porta de la Çuda." (AML, *Consells Generals*, reg. 422, f. 79r; cf. LLADONOSA 1961-1978, IV: 251-264).

confiscar el pa de canonge que no es venia a la plaça de la Roqueta, tot trencant-lo i repartint-lo després als pobres de l'hospital.²³⁸

El juny de 1483, se sap que l'hospital general ja gaudia d'una sèrie de censals força interessants. No obstant això, no hi havia cap persona encarregada del cobrament d'aquests diners, de manera que molts es perdien o eren amagats, mentre d'altres no eren reclamats amb la freqüència que els pertocava. Llavors, el Consell decidí nomenar dos procuradors, Lluís de la Fàbrega i Jordi de l'Ortiga.²³⁹ Entre els seus deures estava el d'exigir “dites lexes, censos, censals e altres drets e emoluments al dit spital pertanyents.”²⁴⁰ Un any després, però, el problema no semblava solucionat del tot. El 4 de juny de 1484, el procurador Joan Pagès, manifestà al Consell la necessitat de disposar de “procuradors que entenguen en lo regiment del espital e en tot lo necessari” —és a dir, per tal que administressin els censals de la institució—, així com d'un canonge. D'aquesta manera, ni els paers ni els prohoms tindrien perquè fer aquesta feina, i sols caldria la seva intercessió quan es tractés de quantitats més importants.²⁴¹

Lluís de la Fàbrega, com hem vist procurador des de mitjan 1483, esdevingué una de les persones que lluità amb més fervor en benefici de l'hospital.²⁴² El desembre de 1485, denuncià davant del Consell General, punt per punt, la insòlita i greu situació en què es trobava l'establiment.²⁴³ Afirmava que no hi havia prou llençols, ni roba per cobrir i vestir els pobres i malalts, els quals, segons paraules textuales, havien de “dormir per terra, en gran deservy de nostre senyor Déu, vergonya he càrrech de la ciutat”.

²³⁸ AML, *Consells Generals*, reg. 424, ff. 5r i 6r; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 417-418.

²³⁹ El procurador, era l'encarregat del bon règim de l'hospital, aquell en qui delegaven funcions els patrons —el Consell i el capítol— i la Prohomenia de l'hospital. Amb el temps, però, esdevindria una figura eminentment simbòlica i aniria perdent rellevància en el si de la institució (BERTRAN 1992a, 52).

²⁴⁰ AML, *Consells Particulars*, reg. 369, f. 98r (doc. L-22); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 427 i n. 1.

²⁴¹ AML, *Consells Generals*, reg. 425, f. 15r (doc. L-23); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 427 i n. 2.

²⁴² Lluís de la Fàbrega no sols va ser procurador de l'hospital. Així, l'any 1497, apareix documentat en el llibre d'èpoques municipals com a mercader i procurador del monestir de Sant Hilari de Lleida (v. AML, *Èpoques*, reg. 648, s.f. [9 maig 1497, 5-12 jul. 1497 i 19 set. 1497]).

²⁴³ AML, *Consells Generals*, reg. 425, ff. 52v-53r (doc. L-25).

Davant d'aquesta situació, proposà una sèrie de solucions. Primerament, en relació a la plega de diners que es feia tots els diumenges per les parròquies de la ciutat, considerava que no s'estava fent bé, atès que eren els caps de família els qui s'havien d'encarregar de dur-la a terme, però en contra del que estava establert, solia anar-hi algun llogat o servidor, motiu pel qual no es recollien les quantitats previstes. En segona instància, sol·licità que a partir d'aquell moment es donés a l'hospital una petita part de la producció de vi, ja que no se'n podia oferir ni una gota a les persones que hi eren ateses i acollides.²⁴⁴ En tercer lloc, instava a obtenir més fons per continuar la fàbrica de l'edifici, aturada des de feia molt de temps. Alhora, afegia que, moltes deixes i donacions caritatives sovint no es percebien per causes estranyes, raó per la qual creia que calia adreçar-se al Sant Pare per tal que nomenés un provisor apostòlic amb àmplia capacitat de control, que tingués cura d'aquestes qüestions.²⁴⁵ En aquesta mateixa línia, també suggerí la designació d'un notari públic que testifiqués qualsevol acte, inventari o àpoca, atorgada a favor de l'establiment. Finalment, demanà al Consell que avancés un mínim de quinze lliures per satisfer les necessitats més preemptòries.

En relació al problema de la plega d'almoines dels diumenges, les autoritats municipals resolgueren establir una multa de cinc sous, destinats a l'hospital, a tots els caps de família que no fessin personalment aquesta col·lecta. Pel que fa a la resta d'aspectes denunciats, es nomenà una comissió de quatre prohoms per estudiar la situació.²⁴⁶

---

²⁴⁴ Lluís de la Fàbrega sol·licitava la concessió a l'hospital d'un càntir de vi per cada partida de raïm que entrés al celler, per tal de donar-lo de beure als malalts i pobres.

²⁴⁵ Desconeixem si aquesta sol·licitud de Lluís de la Fàbrega va tenir resposta immediata, però sembla que no. En canvi, uns anys més tard, el 30 de juliol de 1496, sabem que el papa Alexandre VI, va designar com a jutges protectors de l'hospital de Lleida, a l'abat del monestir de Santa Maria de Poblet i al degà i ardiaca major de la Seu Vella. (v. PRIM I TARRAGÓ 1893, 26; cf. SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, "Acta de entrega de la Excma. Diputación Provincial de toda la documentación referente al hospital de Santa María que obraba en dicho archivo, Lérida 3-IX-1919", f. 7, núm. 69).

²⁴⁶ "Quant al proposat sobre lo plegar del espital lo dimenge, dit honorable Consell General acorda e dellibera e ordenació *ad in perpetuum* observadora, féu que en dit acapte que lo dimenge se fa per les parròquies, haie e sie tengut de anar tot cap de casa personalment e per parer sots ban de cinch sous, adquisit a dit espital, dels quals amor ni gràcia per dits senyors de pahers no sie feta, e que los dits senyors de pahers qui ara són e per temps seran, juren no fer gràcia denguna segons fonch jurat per los dits senyors de

Les pressions de Lluís de la Fàbrega continuaren l'any següent. El 27 d'octubre de 1486 insistia en la manca de roba i diners, i per això instava la ciutat, el capítol i el clergat a motivar als creditors de Lleida per tal que s'assignés una quantitat anual, consignada al Capbreu, en favor de l'hospital; el Consell General acceptà.²⁴⁷ Malauradament, aquesta provisió tampoc no va ser suficient, i el 26 de novembre del mateix 1486, consta que els paers, juntament amb els prohoms, havien parlat amb el degà, el capítol i els canonges per trobar noves solucions a la penúria de l'hospital. Fruit d'aquesta reunió, es va decidir dur a terme una gran col·lecta per la ciutat de Lleida i pels seus llocs de contribució,²⁴⁸ tot classificant la població en tres grups: la mà major pagaria 18 sous,²⁴⁹ la mitjana 12 i la petita 6. Tanmateix, el capítol i el clergat es comprometien a contribuir amb la meitat de la suma total que es recaptés de les tres mans en conjunt.²⁵⁰

L'última multa que hem trobat documentada en aquest s. xv, imposada pel municipi en favor de l'hospital, data del 20 de setembre de 1490. La Prohomenia decidí fer un pregó públic, ordenant que tots els caps de família assistissin a l'ofici que s'havia de celebrar a la Seu al dia següent, per tal d'escoltar el sermó sobre la Santa Croada. Els que no hi anessin, haurien de pagar una multa d'una lliura de cera que es destinaria a l'hospital.²⁵¹

---

pahers, çò és, mossèn Bernat Johan Dolcinelles, micer Jachme Mir e mossèn Matheu Joffré. Quant al redret del espital foren affegits a la Promenia qui ja és dedicada en lo redret de aquell, los pròmens següents, çò és: Mossèn Felip Miquel Cardona, mossèn Jaume Navarra, mossèn Pere Gomar, mossèn Martí Pallarès. Los quals ensemps ab lo qui ja hi són dedicats, haien e puxen venre en dit redret de dit espital, donant-los tot tal e tant poder com és estat donat als altres, sobre açò dedicats.” (AML, *Consells Generals*, reg. 425, f. 55r; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 413, n. 1).

²⁴⁷ AML, *Consells Generals*, reg. 425, f. 78 (doc. L-26).

²⁴⁸ Els llocs de contribució de Lleida, eren una sèrie de pobles propers a la ciutat, designats per un privilegi expedit el 24 de setembre de 1382, pel rei Pere III el Cerimoniós. Es tractaven de les viles de Belloch, Borges Blanques, Castellots —nom amb què es coneixia la zona on es troba avui dia la Floresta—, Els Alamús, Almacelles, Vilanova d'Alpicat, Torres de Sanui, Rufeia, Palauet, Vilanoveta i Cugullada. Tenien la mateixa consideració fiscal dels carrers i parròquies urbanes, i per això participaven en el sosteniment de les càrregues públiques de la ciutat. En contrapartida, gaudien d'algunes gràcies. (v. AML, *Llibre Verd Major*, f. 238; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 425 i n. 2).

²⁴⁹ SANAHUJA en un error en la lectura del document original, digué que la mà major havia de pagar vuit i no divuit sous (SANAHUJA [1945-1958]b, 425).

²⁵⁰ AML, *Consells Generals*, reg. 425, ff. 80r-81r (doc. L-27).

²⁵¹ “E los dits magnífichs senyors de pahers, proposaren que los senyors de la Sancta Croada los han preguats que vullen fer proffesó com demà deliberen prehiquar la Sancta Cruada aquels hi plagués provehir. A la qual proposició acordaren e deliberaren que

3.2 Règim, govern, administració i assistència mèdica

En el privilegi expedit per la reina Maria de Castella el 25 d'agost de 1453, concedia al Consell General absoluta llibertat en el referent al règim, govern i administració de l'hospital general de Santa Maria de Lleida. Era l'encarregat d'establir les normes del centre, donar orientacions de caire general per al seu bon funcionament, indicar les obres que s'hi havien de dur a terme, resoldre els dubtes principals i reformar aquells aspectes que calia millorar. Finalment nomenava directament els càrrecs oficials, o bé ho comissionava als paers, sols o amb l'ajut de la Prohomenia.²⁵²

Ja des dels primers moments, però, el Consell va cedir al capítol alguns drets sobre la fàbrica de l'establiment.²⁵³ Aquest, alhora, delegava les seves responsabilitats en dos canonges —o més si era necessari—, que passaven a formar part del que anomenarem, a partir d'ara, Junta de l'hospital. Es tractava d'un càrrec que calia reelegir anualment.²⁵⁴ Fonamentalment s'ocupaven dels assumptes relacionats directament o indirecta amb la construcció de l'edifici, però en ocasions, els paers o la Prohomenia, també els podien encomanar altres qüestions.²⁵⁵

---

proffessó no fos feta, emperò que sie feta crida solempne per los lochs acostumats que demà tots los caps de casses sien a la Seu per hojr lo offici hon se prehicarà la Santa Cruada, sots ban de una lliura de cera adquisidora al spital, executadora per los senyors de pahers. E que lo Clavari maior de part de la ciutat e Cort, ampre los maiorals de les confraries e que manen aquelles per a demà que sien a la seu per hojr lo offici e sermó.” (AML, *Consells Particulars*, reg. 371, s.f. [20 set. 1490]; cf. SANAHUJA [1945–1958]b, 575 i n. 1).

²⁵² AML, *Llibre Verd Major*, ff. 434–435 (doc. L–6). En aquest sentit, vegeu el quadre II, que s'adjunta a la fi del present capítol.

²⁵³ El 14 de febrer de 1457, el capítol designà al canonge Garcia de Valterra, obrer de la Seu, per tal que revisés, juntament amb un obrer de la ciutat, l'hospital de Lleida d'acord amb el pacte fets entre la ciutat i el capítol: *Dicta die fuit deliberatum quod honorabilis Garsias de Valterra qui hoc anno est operarius dicte Sedis, recognoscat vna cum operario Ciuitatis et Capitulum dantes et comitentes dicto honorabili Garsie de Valterra omnimodam potestatem.* (ACL, *Actes Capitulars*, 1457–1467, núm. 51/1 (olim 16), f. 3v; ap. SANAHUJA [1945–1958]b, 531, n. 2). Tot i que el document parla d'*hospitalia* en plural, a la rúbrica del registre posa *hospitale maius*.

²⁵⁴ El 12 de març de 1518 es diu el següent: “mossèn Steve Johan de Olzinelles hi mossèn Miquel Agostí, canonges de la Seu de Leyda, com a procuradors hi administradors del spital general de Leyda per a temps de hun any, lo qual comença a córrer lo dia següent (...)” (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 333, s.f.; 12 març 1518).

²⁵⁵ En relació a la presència d'aquests dos canonges a l'hospital, tenim diverses notícies que així ho testimonien en els primers anys de funcionament de la institució. En primer lloc i, com veurem més endavant, en l'acte oficial de col·locació de la primera pedra de

Atès que el Consell General no podia fer-se càrrec de tots els afers derivats de la vida municipal lleidatana, qualsevol aspecte vinculat amb l'hospital ho deixava en mans d'una mena d'òrgan executiu constituït pels quatre paers i en un principi per la Prohomenia del Capbreu, que d'ençà del 3 de juny de 1468 fou substituïda per la nova Prohomenia de l'hospital.²⁵⁶ La primera Prohomenia de l'hospital estava composta per nou membres, però el 30 de maig de 1520, el Consell l'amplià a vint.²⁵⁷ Més tard, el 1563, se sap que ja comptava amb vint-i-un prohoms, set per cadascuna de les tres mans de la ciutat.²⁵⁸ Les darreres notícies daten de 1656,²⁵⁹ i ja sigui aquest any o una mica més endavant, la Prohomenia de l'hospital devia desaparèixer, perquè ja feia molt de temps que el seu influx en el govern del centre era

---

l'edifici el 13 d'abril de 1454, hi eren presents dos paers, Lluís de Montsuar i Bernart Gralla, i dos canonges, Manuel de Montsuar i Garcia de Vallterra. El 21 de febrer de 1458, d'altra banda, el capítol escollí l'arcedià de Tarantona i a Joan Rabins, perquè en la seva qualitat de canonges, desenvolupessin les tasques que els corresponia a l'hospital: *Dicta die fuerunt electi hospitalarii honorabiles domini archidiaconus Terrantone et Johannes Rabins, dando potestatem sicut ceteris hospitalariis fuit data.* (*Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (*olim* 16), f. 41r; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 530, n. 2). Més tard, el 26 d'agost de 1460, es féu el mateix procediment amb els canonges Garcia de Valterra i Vicenç Sopiera: *Eadem die (...) eligerunt in hospitalarios Garcia de Valterra et Vincentium Sopiera, dantes eis potestatem necessariam. Et iurarunt de bene et legaliter se habendo (...).* (ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (*olim* 16), f. 126r; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 530, n. 3).

²⁵⁶ La Prohomenia de l'hospital tenia poders omnípodes només controlats pel Consell. Les seves funcions estaven perfectament definides en l'acta de fundació: "Promenia feta novament per a determenar, \ fer-se concloure / tots los actes que occorreran per lo spital nou, donant-los tant poder en tots incidents, dependents e emergents, del dit spital e hoir comptes e difinir aquells, tant quant lo dit Consel General ha. E són los següents: mossèn Nicolau Pou, Ferrer Companys, Pere d'Àger, Galceran Çaplana, Gabriel Spolter, micer Johan Picó, mossèn Johan Quintana, Johan Pagès, Pere Arnau Sagrera. Ultimadament, acorda e delibera dit honorable Consell, que los advocats de la ciutat haien a consellar franch en totes coses que per causa del dit spital occorreran sens algun salari. E lo síndich de la ciutat haie a menar los plets del dit spital, sens salari, manant dit Consel al prior del dit spital revoque tots e qualsevol juristes, hagués conduhits. E ara per lavós dit Consel los hague per revocats." (AML, *Consells Generals*, reg. 421, f. 23 —ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 539, n. 1—; cf. BERTRAN 1992a, 51-52).

²⁵⁷ Aquests vint prohoms foren Espanyol de Castro, Marc de Rius, el senyor Puigrós, Montsuar d'Arinyó, Joan de la Mora, Pau Robio, Joan de Mongay, Jaume Carnicer, Martí Pallars, Joan Robio, Francesc Morelló, Nicolau Soquet, Joan Pi, Antoni Maçot, Miquel Clua, Llorenç Barrufet, Pere Morelló, Pere Gostanç, Miquel Artiga i el mestre de cases Antoni Gondàngels. (AML, *Consells Generals*, reg. 427, f. 47v; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 540 i n. 1).

²⁵⁸ AML, *Consells Generals*, reg. 431, f. 9v; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 540 i n. 4.

²⁵⁹ AML, *Consells Generals*, reg. 446, f. 52r; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 540 i n. 5.

pràcticament nul, especialment des de l'entrada del paer en cap en la junta de govern l'hospital.²⁶⁰

Aquesta junta de govern, en principi, havia d'estar composta per quatre regidors, procuradors o patrons: els dos canonges escollits pel capítol i dos ciutadans, normalment membres de la Prohomenia de l'hospital o, fins i tot, paers designats directament per l'òrgan executiu.²⁶¹ De totes maneres, el nombre varia al llarg de la documentació consultada, de manera que en ocasions trobem tres canonges i en d'altres tres ciutadans.

Una altra figura relacionada amb el règim del centre era l'administrador, que alhora s'encarregava de rebre les rendes i els censals. De totes maneres, a diferència de Pedro Sanahuja,²⁶² no crec que hi hagués un administrador pròpiament dit, sinó que un dels quatre regidors era l'encarregat de desenvolupar aquesta tasca. Així, per exemple, Pere Arnau Sagrera que, el 1457 apareix citat com "receptor de les pecúnies del dit spital",²⁶³ el 1469 és esmentat senzillament com a regidor.²⁶⁴

Ja al s. XVI, la situació era encara més confosa. El 1516, Gispert Mateu, Guillem Roquer i Pere Morelló consten com "pahers de la ciutat de Leyda protectós y administradós del dit spital maior de la present ciutat."²⁶⁵ Altrament, el 1518 es diu que els canonges Esteve Joan d'Olzinelles i Pere Agustí, d'una banda, i Perot Pelegrí de l'altra, havien estat elegits "per al regiment hi administració de la casa del spital general", i a continuació s'afegia que Joan de la Mora, "administrador hi procurador del dit spital

---

²⁶⁰ SANAHUJA [1945-1958]b, 532 i 540-541.

²⁶¹ En un principi aquests dos ciutadans havien de ser nomenats pel Consell General, però aquest ho delegava en l'òrgan executiu, és a dir, els paers i la Prohomenia de l'hospital. Igualment, no està massa clar que aquests dos ciutadans haguessin format part de la Junta de l'hospital des del començament. Així, el 6 de juny de 1460, el Consell General trameté una súplica referida a l'hospital, als "honorables senyors de pahers e als patrons de capítol." (AML, *Consells Generals*, reg. 419, f. 6r). En canvi, 9 anys més tard, el 6 d'agost de 1469, sabem que Pere Arnau Sagrera demanà al Consell que proveís l'hospital amb nous regidors. Fins llavors ho havien estat ell i Bernat Gralla, però aquest últim havia mort feia pocs dies. Llavors el Consell escollí com a regidors seglars als ciutadans Pere d'Àger i al propi Pere Arnau Sagrera (AML, *Consells Generals*, reg. 421, f. 81).

²⁶² SANAHUJA [1945-1958]b, 531.

²⁶³ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 98v (doc. L-12).

²⁶⁴ AML, *Consells Generals*, reg. 421, f. 81.

²⁶⁵ AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 333, s.f. (14 abr. 1516).

general”, havia de rendir comptes atès que deixava de desenvolupar aquest càrrec.²⁶⁶ D’acord amb aquestes referències, sembla que en realitat hi havia més d’un administrador. No obstant això, penso que s’usa el terme “administradors” com a sinònim de regidor o procurador, però solament un s’encarregava de rebre i lliurar diners. Així, en la segona notícia, Joan de la Mora és l’únic que ha de justificar els números de l’establiment.

El prior, per la seva banda, era un presbíter que tenia la seva residència habitual al propi hospital. Teòricament es tractava d’un càrrec amb competències exclusivament espirituals: dir missa, donar els sagraments als pobres, malalts i pelegrins, enterrar els morts etc.²⁶⁷ De totes maneres, sovint també assumia les funcions pròpies de l’administrador, possiblement perquè els regidors tenien massa feina o perquè senzillament no estaven qualificats per ser-ho. El 1470, era l’encarregat de rendir els comptes de l’establiment.²⁶⁸ Tanmateix, quan l’11 de juny de 1473 Gabriel Silvestre fou nomenat prior en substitució d’Antoni Leutes, denuncià davant del Consell General que l’hospital estava sotmès en una gran pobresa i que a penes es podia proveir del necessari a llurs servidors. Llavors, li autoritzaren la compra de vuit diners de carn diaris, si calia i si hi havia malalts. En cas contrari, els diners serien reservats pels dies en què n’hi hagués.²⁶⁹

Al començament del s. XVI, el 7 de maig de 1508, els paers Pere Joan Olzina i Simó de Soldevila, instituïren Joan Torrelles com a nou prior de la

²⁶⁶ AML, *Consells Particulars*, reg. 372, 31^v (doc. L-46).

²⁶⁷ En una reunió de la Prohomenia del 13 d’abril de 1456, es diu el següent: “com encara del prevere qui residerà en lo dit spital per confessar e ministrar los sagraments eclesiàstichs.” (AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 49^v). De totes maneres, és molt més significativa una notícia del 26 de maig de 1505. La ciutat admetia Salvador Serra com a nou prior de l’hospital, tot concretant quines serien les seves obligacions: dir missa, Completes i cantar la Salve els dissabtes, lliurar i administrar tots els sagraments, guardar i comptabilitzar les almoines, donacions etc. Tanmateix, per la seva tasca se li donarien 20 lliures, que es pagarien en tres terminis de 6 lliures, 6 sous i vuit diners. En darrera instància, quan volgués deixar d’exercir aquest càrrec, ho hauria de comunicar dos mesos abans als paers, per tal que tinguessin temps de buscar-ne un altre. (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, f. 6; doc. L-30).

²⁶⁸ “E lo dit Consell, hoïda dita proposició e altres coses moltes, aquí dites e narrades per lo dit fet del spital. Acorda que lo prior del dit spital donàs compte del dit spital, remetent la audició dels dits comptes als prohòmens del dit spital hoc encara en provehir en totes e qualsevol coses ocorrents per lo dit spital, atribuhint-los tant poder, com lo dit Consel ha sobre les dites coses tocants al dit spital, afegint-hi a la dita Promenia, lo honorable en Johan Pagès.” (AML, *Consells Generals*, reg. 422, f. 22r).

²⁶⁹ AML, *Consells Generals*, reg. 423, ff. 5v i 9v.

institució, per tal que s'encarregués de les tasques espirituals.²⁷⁰ Uns dies més tard, però, el 24 de maig, també li conferiren el deure de recaptar el Capbreu de l'hospital, amb l'obligació de rendir comptes als paers i als prohoms de l'establiment.²⁷¹ Tanmateix, el 1517, en abandonar Joan d'Ajudamecristo²⁷² el càrrec de prior, hagué de justificar davant de les autoritats municipals tot el que havia rebut i administrat durant l'època en que havia servit a l'hospital.²⁷³

En relació al personal sanitari sabem que els metges de la ciutat estaven obligats a visitar els malalts de l'hospital regularment i, a canvi, se'ls eximia del pagament dels impostos municipals.²⁷⁴ De totes maneres no sempre complien aquest deure, de manera que trobem diversos acords del Consell en què s'amenaçava els metges que no anessin a l'hospital de retirar-los aquest privilegi. En aquest sentit, la referència documental més antiga data de 1457,²⁷⁵ si bé en trobem de molt semblants el 1470,²⁷⁶ el 1472²⁷⁷ i el

---

²⁷⁰ “A VII de maig any mil D e VIII, los magnífichs mossèn Pere Johan Olzina e Simó Soldevila, pahés l'any present de la ciutat de Leyda, atès la necessitat de les morts e moltitud [sic] de malalts havie en lo espital general de dita ciutat, los quals affreturegaven de persona que ls donàs recapte de consell de mossèn Andreu Perpenyà e del senyor Guillem Estapolat, pròmens de dit espital, posaren a prior de dit espital a beneplàcit de la ciutat al venerable mossèn Johan Torrelles, prevere, ab lo salari acostumat, lo qual promès servir dit espital en totes coses necessàries e donar recapte als malalts e pacients son en aquell, e fer totes coses que a ell com a prior se pertanyen e han los priós de dit spital fer eneguorar. Testes lo honorable en Francesch Ariola e Johan Vernet.” (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, 84r). Es desconeix fins quan va exercir Joan Torrelles aquest càrrec, però el 1513 ja apareix documentat com a prior de l'hospital el presbíter Joan Ferrer (AML, *Apoques*, reg. 649, s.f. [13 oct. 1513]).

²⁷¹ AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, 84v-85r. (doc. L-37)

²⁷² En relació a aquest prior, podria tractar-se d'un personatge d'origen sicilià. A la fi del s. xv i al llarg del s. xvi, la nissaga dels Aiutamichristo, va tenir una gran importància a Palerm, especialment el baró i banquer de procedència pisana, Guglielmo Ajutamicristo, al qual pertanyia el palau que porta el seu nom, construït a la capital palermitana a la fi del s. xv (v. MELI 1958, 15, 30-34; BELLAFIORE 1984, 135-138; ROTOLO 1985, 43-68).

²⁷³ AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 333, s.f., 8 abr. 1517 (doc. L-40).

²⁷⁴ El deure dels metges de visitar gratuïtament els malalts dels hospitals catalans, era una pràctica comuna ja des del s. xiv. El 1337, per exemple, Pere III el Cerimoniós establí aquesta obligació per tal que els metges i cirurgians barcelonins acudissin regularment als hospitals de la ciutat. (ACA, *Cancelleria reial*, reg. 862, f. 101^v; ap. CARDONER 1973, 17).

²⁷⁵ “Sobre la proposició feta per mestre Ribesaltes. Deliberaren, ab tot haie gràcia de Consell General de no pagar comú, ab tal però condició que visitàs lo spital general de la present ciutat, lo que no havia fer segons relació del síndich e d'altres. Que en tot cas pos son comú per cert respectes, e visitant los malalts del dit spital li sie servada la dita gràcia, altrament no.” (AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 92v; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 432). Aquest mestre Ribesaltes, de nom Joan, era metge del capítol (ACL, *Actes*

1473.²⁷⁸ Uns anys més tard, almenys des de 1483, se sap que també cobraven en metàl·lic pels seus serveis a l'hospital.²⁷⁹ Posteriorment el 1518²⁸⁰ i 1523,²⁸¹ hi ha dues referències més, que corroboren l'existència d'aquest salari en relació a les tasques mèdiques que realitzaven al centre.

Capitulars, 1457-1467, núm. 51/1 (*olim* 16), f. 6v), càrrec que encara ostentava el 1465 (v. LLADONOSA 1961-1978, IV: 121).

²⁷⁶ El 15 de juny de 1470, Galcerà Sapllana manifestà davant del Consell General que tot i que els metges estaven obligats a visitar l'hospital, gaudint per aquest motiu d'alguns privilegis, no cuidaven els malalts, de manera que molts es morien: "Més hi fonch proposat per lo honorable en Galceran Çaplana, ciutadà, dient com li havien dit com los metges los quals són obligats en visitar lo spital de la present ciutat, per la qual visitació los dits metges eren franchs de moltes coses. E no's curen neguns visitar los malalts, ans per lo mal recapte que han, se'n perex molts per que'ls plagués voler metre en algun bon orde dit spital com stigue molt desordeant de moltes coses." (AML, *Consells Generals*, reg. 422, f. 22r; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 535).

²⁷⁷ El 20 de febrer de 1472, el cirurgià Montserrat Pedrich, demanà al Consell pels seus serveis a l'hospital general, que se'l lliurés del pagament d'algunes imposicions que fins llavors no se li havien concedit: "E més proposa en Monsarrat Pedrich, cirurgià, que com per ell seria servit de son offici lo spital general, li sie fet franquessa de alguns drets, la qual no li és servada, ans pague, per què suplique la franquessa li sie servada e exampliada com és degut, puys ell fa la servitut. E més, que mestre Pedrich, sie franch per la servitut que fa al spital, e deu fer del impòssit que xx sous, e durant la dita servitut haga dita gràcia, no obstant les gràcies que ja té per dita causa." (AML, *Consells Generals*, reg. 422, ff. 93r-94r; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 535-536).

²⁷⁸ L'11 de juny de 1473, el Consell General acordà atorgar franquessa al metge Pere Pou, que desitjava establir-se a Lleida amb aquesta condició. Aquesta exempció se li féu en les mateixes condicions, que als també metges Fachs i Martorell: "E après proposa lo honorable en Johan Torres, síndich de dita ciutat, que a ell serie stat dit de part de mestre Pere Pou, volia venir per star en la present ciutat, que fer se vehí d'aquella, però que volie franquessa. E axí que'ls hi plagués delliberar. Acorda e dellibera lo present Consell General, que lo dit mestre Pere Pou, metge, vengue en bonora en la present ciutat, e hage la franquessa que han mestre Ffachs e mestre Martorell, e que atur en la present ciutat." (AML, *Consells Generals*, reg. 423, f. 10v; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 536).

²⁷⁹ Amb motiu de l'epidèmia que patia la ciutat de Lleida, el 28 de març de 1483, la Prohomenia deliberà servir gratuïtament de metges i cirurgians i medecines als pobres malalts. A dos d'aquests metges els pagaven 50 sous per les seves visites, i solament 30 sous a dos metges que ja cobraven 50 sous per salaris de l'hospital. Aquests últims eren un metge, Pere Pou, i un cirurgià, Diego Cruico, mentre que els dos primers eren Pere Libó i el mestre Bartomeu Lopis. (AML, *Consells Particulars*, reg. 369, f. 86r; doc. L-21).

²⁸⁰ "Los magnífichs mossèn Monsuar e Arinyó, mossèn Johan Serra hi mossèn Miquel Suera, pahers, mossèn Steve Johan de Olzinelles hi mossèn Miquel Agostí, canonjes de la seu de Leyda, com a procuradors hi administradors del spital general de Leyda per a temps de hun any, lo qual comença a córrer lo dia present, conduhiren en metge per vesitar los pobres malalts del dit spital, lo reverent mestre Johan Peiró a les voyo metge, hi a mestre Domingo Queralt a les galcembre cirurgià de Leyda, constituhirenlos de salari vuitanta sous a quiscun de ells, dich quatre lliures pagadores los cinquanta sous a quiscun dels que ha lextat mestre Granyó, hi les restants trenta sous pagadors per lo spital desús dit prometent. *Testes Johannes Uguet virgarius et Nicolaus Ribera mercator. Ilerde.*" (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 333, s.f.; 12 març 1518).

Al darrer quart del s. xvi, la junta de regidors i administradors de l'hospital modificà llur estructura i obtingué més poders. Hi entrà en qualitat de màxim responsable permanent el paer en cap, els dos canonges com sempre, un cavaller i un ciutadà. Funcionà segons aquest organigrama fins als darrers anys del s. xviii.²⁸²

Finalment, també cal fer esment a la figura del col·lector o baciner. En el citat privilegi de 1453, la reina Maria havia concedit el dret de demanar almoïna en tots els territoris de la Corona d'Aragó, per tal de destinar-la a l'hospital de Santa Maria. En aquest sentit, la documentació ens ha deixat algunes notícies referents a aquesta figura.²⁸³

4. ARQUITECTURA I CONSTRUCCIÓ

4.1 Descripció arquitectònica

L'antic hospital de Santa Maria és un edifici de planta quadrada (32,5 x 32,5 m),²⁸⁴ organitzat entorn un pati central també quadrat (14 m) i estructurat en tres pisos superposats (làm. 155–163). Les quatre crugies inferiors estan cobertes per voltes de creueria de 6,80 metres d'amplada, articulades sobre nervis de pedra motllurats que arrenquen directament de mènsules adossades a la paret. Entre els arcs de pedra es recolzen les voltes de rajola,

---

²⁸¹ “Divendres a xxvi de juny del any Mil D e xxiii, fonch conduhit mestre Marcho de Bugu, cirurgià, per a curar los malalts viuran al spital de Leyda, e fonch li promés per Joan de la Mora, paer en absència de sos companyos, que de hun ducat lo més, la qual conductio e servitut havie de comensar lo primer de juliol après següent.” (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 333, s.f.; 26 juny 1523).

²⁸² SANAHUJA [1945–1958]b, 543 i ss.

²⁸³ El 23 de maig de 1457, per exemple, la ciutat nomenà Pere Madrona, per tal que plegués almoïna per a l'hospital (AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 99r; doc. 1–12). Ja al s. xvi, s'escollí a Bernat Roher de la ciutat de la Bisbal (del bisbat de Tortosa), com a col·lector de l'hospital (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 333, s.f.; 12 març 1518).

²⁸⁴ ADL, *Subasta obres hospital Santa Maria (1957–1958)*, núm. inv. 8599.

revestides exteriorment de guix i pintades de color blanc (làm. 179–180).²⁸⁵ Els trams intermitjos són rectangulars i compostos per quatre nervis, mentre que els dels extrems són quadrangulars i articulats per sis nervis, quatre en sentit diagonal i dos formant un angle recte. Aquestes voltes són molt rebaixades i per aquest motiu exerceixen una gran força cap a fora. Per tal de garantir l'estabilitat de l'edifici, no es va recórrer a l'ús de contraforts exteriors, sinó que s'optà per la consecució de murs gruixuts, capaços de suportar les tensions horitzontals i les pressions verticals. Pel que fa als nivells superiors, en canvi, els sostres estan resolts amb successions de bigues horitzontals de fusta, que explica que les parets siguin bastant menys amples que les del pis inferior (làm. 163 i 186).

El més interessant és el pati, que respon a un dels esquemes característics de l'arquitectura civil catalana baixmedieval. Aquí s'optà per la fórmula de galeries volades, desenvolupades sobre grans voltes rebaixades sostingudes per cartel·les esglaonades en sentit invertit, que li confereixen un aspecte aeri força atrevit (làm. 173–178). Si bé els arcs no són les fines arqueries d'altres monuments, alhora que tampoc no s'usaren esbelts capitells ni columnetes de pedra nummulítica o de marbre, sinó pilars quadrangulars de pedra local, el pati no perd l'interès, ans al contrari està reforçat per l'escala que permet l'accés al pis superior. Situada en l'angle nord-est, es recolza damunt d'una volta rampant. Aquesta esdevé part integradora d'una de les quatre crugies de la galeria, raó per la qual s'emprereren uns suports per tal de no perdre la continuïtat de l'arqueria alta. D'altra banda, la comunicació entre els dos últims pisos, devia fer-se mitjançant escales secundàries, possiblement de fusta.

Pel que fa a l'exterior del conjunt destaca la porta principal de mig punt (de 2,50 m de llum), situada en la façana septentrional. Les seves dovelles són d'unes dimensions desmesurades, possiblement les de major tamany

---

²⁸⁵ Per cobrir aquestes voltes, com era habitual al llarg del gòtic, s'emprereren peces de ceràmica trencades, defectuoses o excedents de produccions. Eren molt útils per aquest tipus de treballs constructius, tant pel seu gran volum, com per la seva resistència. Així les voltes quedaven ràpidament cobertes sense que haguessin de suportar un pes excessivament gran. Durant les obres de restauració de l'hospital de Santa Maria de 1940, es van trobar càntrics i gerros de diferents tipologies, decorats amb vidriat verd, que era una de les tècniques més conreades en el segle XV a Catalunya (làm. 165). Sobre l'ús de la ceràmica en el cobriment de les voltes dels edificis gòtics, v. BASSEGODA 1978.

d'entre les portes conservades d'aquest tipus en l'àmbit de la Corona d'Aragó (làm. 168–170).²⁸⁶ Al damunt, s'obre una fornícula on es col·locà una imatge de la Mare de Déu amb el Nen, flanquejada per dos escuts de la ciutat de Lleida (làm. 171–172).

Tot l'edifici està construït a base de filades de carreus ajustats de forma regular. Quant a la coberta, tant la de les quatre crugies de l'edifici com la de la galeria del pati central, es van resoldre amb l'ús de teules lobulades col·locades pel sistema de llauna per canal.²⁸⁷ Pel que fa a la cornisa que corona el conjunt no és original, ja que l'actual fou realitzada durant les obres de restauració de 1958, a càrrec d'Adolf Florensa, tot substituïnt una d'anterior dels ss. XVII–XVIII.²⁸⁸

En darrera instància, cal fer esment a dues cates arqueològiques dutes a terme el 1939 per l'arquitecte Ignasi de Villalonga. La primera se centrà en l'angle nord-est i la segona en el pati del recinte. L'objectiu era conèixer les característiques de les fonamentacions de l'antic hospital. Aquestes baixaven fins a quatre metres i estaven realitzades a base de filades de carreus; tanmateix, aproximadament en cada metre hi havia un retall o banqueteta d'uns vint centímetres, per tal de repartir la càrrega sobre una major superfície de terreny.²⁸⁹

En un estudi arquitectònic de l'edifici, fet l'any 1948, s'hi observaren algunes deficiències. Atès que les voltes de les naus de la planta baixa, com s'ha dit, eren excessivament rebaixades, i tot i el notable gruix dels murs perimetrals, les tensions eren excessivament fortes. Aquest fet ha provocat mínims desplaçaments i alteracions de les estructures, que avui dia són perfectament paleses en les inclinacions que s'aprecien en les quatre façanes

---

²⁸⁶ “A la façana crida l'atenció l'arc de punt rodó adovellat amb pedres potser les més llargues que hom troba en aquests arcs típics de l'arquitectura gòtica catalana.” (MARTINELL 1935a, 129; LAMPÉREZ [1922] 1993, II: 284).

²⁸⁷ ADL, *Projecte de restauració de l'hospital de Santa Maria (1933–1941)*, núm. inv. 1123, “Expediente Urbana núm. 324”, p. 3.

²⁸⁸ ADL, *Subasta obres hospital Santa Maria (1957–1958)*, núm. inv. 8599.

²⁸⁹ ADL, *Projecte de restauració de l'hospital de Santa Maria (1933–1941)*, núm. inv. 1123, “Expediente Urbana núm. 324”, p. 3.

de l'edifici i també en la galeria occidental de la planta noble del pati (lám. 178).²⁹⁰

En conjunt, podem afirmar que l'antic hospital de Santa Maria reproduïx una tipologia d'edifici que s'allunya dels principis bàsics que van caracteritzar la majoria d'establiments d'aquestes característiques erigits a Catalunya des del s. XIII. Institucions com les d'Olesa de Bonesvalls (s. XIII), Coll de Balaguer —Hospitalet de l'Infant— i Vic (s. XIV) o el de la Santa Creu de Barcelona (s. XV), es van fonamentar en la creació de naus de gran alçada i longitud, pensades per acollir el màxim nombre de malalts i per afavorir, en principi, una major ventilació de l'interior.²⁹¹ Aquestes estaven resoltes amb successions d'enormes arcs diafragma apuntats, a l'estil dels usats en els dormitoris dels monestirs cistercencs de Poblet i Santes Creus, que permetien la creació d'espais de grans dimensions ràpidament i amb pocs recursos econòmics. A Lleida, en canvi, s'optà per un edifici més recollit que, des d'un punt de vista estrictament tipològic, remet a l'esquema típic del palau gòtic que tant èxit va tenir en els centres urbans catalans —sobretot a Barcelona— al llarg del s. XV. Les similituds amb els palaus de Berenguer d'Aguilar, Generalitat de Barcelona, o l'Episcopal de Tortosa, entre molts altres, són més que evidents.

En qualsevol cas el de Lleida no fou el primer que es va aixecar a partir d'aquests cànons, sinó l'inseguit a Solsona al primer quart del s. XV. Em refereixo a l'hospital d'en Llobera, dit així en honor a Francesca Llobera, qui en el seu testament del 29 de gener de 1411, instituï com a hereu universal de tots els seus béns a un hospital que s'havia de construir en l'esmentada ciutat. Les obres haurien començat pels volts de 1417 i deurien estar acabades entorn el 1435.²⁹² Com a la capital lleidatana, aquí trobem un centre que reproduïx l'estructura clàssica de les cases senyoriales de l'època. De dimensions més reduïdes —un quadrat de 28 m de costat—, està organitzat

---

²⁹⁰ SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, capsa 83/1, núm. inv. 654, "Traslado Santa Maria", f. 4. Igualment també es feia referència a un altre defecte, referent a l'excessiva llum dels trams coberts amb bigues de fusta.

²⁹¹ Aquesta ventilació, però, contràriament al que es pensava, era més difícil amb aquests espais tan grans, alhora que en èpoques de fred, era igualment complicat escalfar-los. A aquestes qüestions es refereix Benito Bails, en el seu tractat sobre l'arquitectura civil. (v. BAILS. *Elementos de matemática: De la arquitectura civil*. 1796. IX: part I, 858-859).

²⁹² LLORENS SOLÉ 1987, II: 94-106.

entorn un pati central, en el qual hi ha una escala sobre volta en un dels seus costats i una esbelta galeria d'arcuacions ogivals, volada sobre el mateix pati, sostinguda pel mateix tipus de cartel·la esglaonada invertida.

Arribats en aquest punt, és difícil determinar un vincle directe entre les institucions de Solsona i Lleida, i més encara, argumentar una hipotètica preferència o influència de la primera sobre la segona. En qualsevol cas, no hi ha dubte que a mesura que avançava el s. xv, s'observa una progressiva tendència a deixar de construir les esmentades naus amb arcs diafragma, a favor d'establiments de menors dimensions, més senyorialis i, sobretot, amb un caràcter més urbà. S'abandonaren els esquemes castrals —Olesa de Bonesvalls i Coll de Balaguer— o d'inspiració monàstica —Santa Creu de Barcelona—, per deixar pas a aquests edificis inspirats en el palau gòtic. Així, al marge de Solsona i Lleida, no podem obviar els exemples de Tarragona i Montblanc, iniciats al mateix s. xv, que si bé s'allunyen en part d'aquest model, s'emmarquen clarament dins d'aquest nou plantejament arquitectònic.

Com hem dit, l'èxit d'aquest tipus de palau urbà, en tant que residència privada, afavorí la seva difusió arreu de la geografia catalana. El més antic que ens ha arribat, és el palau del rei Jaume II del monestir de Santes Creus, erigit el primer terç del s. xiv (lám. 223). Posteriorment, n'apareixerien altres a Barcelona, Vilabertran, Castelló d'Empúries, Tortosa, etc., no sols al llarg del s. xv, sinó també, amb molt poques variacions, en època més tardanes, en els ss. xvi i xvii.²⁹³

Deixant de banda aquestes consideracions, mereix una menció especial la solució de les naus inferiors de l'hospital i, en concret, el sistema emprat per a llur cubrició. Així, com s'ha dit, estan solucionades mitjançant voltes de creueria molt planes, a l'estil de les realitzades, en les crugies de la planta baixa de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona i, qui sap, si semblants també a les desaparegudes del citat hospital d'en Llobera de Solsona

---

²⁹³ Aquest tipus de palau construït al llarg dels ss. xvi i xvii, van anar introduint varietats formals, que afectaven de manera especial a la solució de les escales del pati i a la reducció dels passadissos de la galeria del primer pis. En aquest sentit, destaquen la casa Castellarnau de Tarragona (ss. xv-xvi), i alguns palaus del carrer Montcada de Barcelona, especialment la casa Júdice (s. xvii, però feta a partir de restes del s. xv) i la residència dels Dalmasas (s. xvii).

(làm. 74).²⁹⁴ Es tracta d'un recurs que demostra l'atreviment dels constructors del quatre-cents, que paulatinament van anar aplanant aquest tipus de volta fins a reduir-la gairebé a un sostre horitzontal, per la qual cosa calien, d'una banda, una excel·lent estereotomia que impedís la relliscada de les dovelles malgrat que les juntures arribessin a ésser pràcticament paral·leles, i per un altre costat, un bon sistema de contraforts. En aquest cas, però, per tal de conferir un aspecte el més volumètric possible al conjunt, es van eliminar els contraforts, de manera que fou necessari la realització de potents murs perimetrals, especialment gruixuts en els nivells inferiors. En canvi, a partir del primer pis, aquestes parets es feien més primes, atès que les tensions que havien de suportar eren menors, per quant en lloc de voltes de pedra, es va recórrer a sostres sostinguts per bigues de fusta.

4.2 Procés constructiu (1454–1519)

COL·LOCACIÓ DE LA PRIMERA PEDRA: 1454

Ja vam veure com, des del setembre de 1453, s'estava treballant en els fonaments del nou hospital general de Santa Maria,²⁹⁵ i tot i els problemes econòmics inicials, que inclús van motivar una aturada de les obres,²⁹⁶ finalment, el 13 d'abril de 1454, va tenir lloc la celebració de l'acte simbòlic de col·locació oficial de la primera pedra de l'edifici. Així consta en una làpida commemorativa, a l'esquerra de l'entrada, just abans d'accedir a l'interior del pati, en la qual es llegeix el següent text (làm. 183 i 188):

ANY M CCCC L IIII A XIII DE ABRIL SE COMENSA LA OBRA DE AQUEST
SPITAL, EN LO QUAL POSAREN LA PRIMERA PEDRA LOS HONORABLES EN
LUYS DE MONSUAR E BNT. GRALLA, CIUTADANS PAHERS, E MICER

²⁹⁴ Sabem que, almenys algunes de les seves naus, foren cobertes amb el sistema de volta de creueria, ja que s'han conservat algunes claus de volta que així ho testimonien (v. *Museu Diocesà i Comarcal...* 1990, 243–244).

²⁹⁵ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 14r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 53.

²⁹⁶ De fet, pocs dies abans de la inauguració oficial de la institució, hi havia hagut una intensa activitat en la seu de la Paeria, per tal de poder invertir en la fàbrica de l'hospital, 50 lliures procedents d'un censal de la filla d'un tal Navés, al qual ja ens hem referit amb anterioritat. (v. AML, Consells Particulars, reg. 366, ff. 16v i 18r; doc. 1–7).

MANUEL DE MONSUAR DEGÀ, E MICER GARCIA DE VALTERRA,
CANONGES PER LO HONORABLE CAPÍTOL DE LA SEU DE LEYDA²⁹⁷

Tanmateix, tal com s'indica en el manuscrit *Llibre de notes antigues per memòria*, amb motiu d'aquest esdeveniment se celebrà una missa i es féu una solemne processó pels carrers de la ciutat.²⁹⁸ Segons aquesta mateixa notícia, la litúrgia fou oficiada pel bisbe Gaçet. Amb tot, si consultem l'episcopologi de Lleida comprovem que aquest càrrec correspongué, entre els anys 1449 i 1459, a Antoni Cerdà. Curiosament, aquest fet no va ser comentat ni per Sáinz de Baranda ni per Jaime Villanueva,²⁹⁹ i fou Enric Arderiu qui en donà una explicació, argumentant que el citat Gaçet era en realitat l'encarregat d'assumir les tasques de la cadira de Lleida en absència del bisbe.³⁰⁰

²⁹⁷ La transcripció de la làpida la trobem en diverses publicacions: PLEYAN DE PORTA 1880, 202; PRIM I TARRAGÓ 1893, 24; MILÀ MALLAFRÉ 1984, 10; BERTRAN 1992a, 39, n. 32.

Aquesta làpida, però, és una reproducció exacta realitzada l'any 1978 per l'escultor Víctor Manuel Pallarés Caballé. L'original, malmesa per la humitat, fou retirada i en l'actualitat es troba exposada en el passadís occidental de la segona planta del mateix edifici (v. MILÀ MALLAFRÉ 1984, 10-11).

²⁹⁸ “Disapte XIII del mes de abril del any M CCCC L quatre, fonch feta una solempne professó al dit spital, hont dix la misa e sermóna lo bisbe Gaçet. E aquel dia fonch posada la primera pedra en lo dit spital, la qual hi posaren mossèn Manuel de Montsuar degà de la Seu de Leyda, mossèn Garcia de Vallterra canonge, mossèn Luis de Montsuar e mossèn Bernat Gralla.” (BNM, *Secció manuscrits*, ms. 18 496, f. 39r). Cal dir que en la transcripció de J. Villanueva (1803-1851, XVI: 249), els espais corresponents als noms Garcia [de Vallterra] i Bernat [Gralla] estaven en blanc. En aquest cas he consultat una fotografia del document original, però la seva part final estava molt malmesa, de manera que tampoc no es poden llegir perfectament aquells noms. No obstant això, no hi ha cap mena de dubte que es tractaven de Garcia de Vallterra i Bernat Gralla, personatges que també apareixen a la làpida fundacional. Garcia de Vallterra, era un dels dos canonges que, juntament amb Raimon Giner, foren escollits pel capítol el primer d'abril de 1447, per tal de trametre qualsevol assumpte vinculat amb la fusió dels hospitals de Lleida. (doc. L-1).

Finalment, segons A. Prim i Tarragó (1893, 24), i encara que sols sigui a títol anecdòtic donat que no especifica la font documental d'on ho va treure, a més de l'ofici litúrgic i la processó, aquest esdeveniment també comportà la realització d'una cursa de braus en la plaça de Sant Joan per la tarde, i una il·luminació general per la nit, per tal de mostrar a la ciutat amb aquests actes, l'entusiasme que tenia per l'obra.

²⁹⁹ SÁINZ DE BARANDA 1850, XLVII: tractat LXXXV, 83; VILLANUEVA 1803-1851, XVI: 249.

³⁰⁰ ARDERIU 1904, 136.

Pedro Sanahuja ([1945-1958]b, 389-390), va dir-ne alguna cosa més. El nom complet d'aquest personatge era Pere Gaçet, el qual pertanyia als franciscans i constava com a titular del bisbat de Sambaria —tal com reflecteixen els documents. Era mestre en teologia i excel·lent predicador. El 1437, Bernat Bosc, vicari general del llavors bisbe de Lleida, Garcia Asnars, establí que en absència d'aquest últim, seria el citat Pere Gaçet l'encarregat de celebrar els oficis litúrgics i de consagrar els altars.

Pedro Sanahuja va ser el primer a establir una divisió de la construcció de l'hospital en tres etapes,³⁰¹ proposta que també seria recollida posteriorment per Prim Bertran.³⁰² De totes maneres, a partir de la documentació consultada, penso que és preferible parlar de cinc i no de tres fases. En aquesta periodització, tanmateix, no s'inclou el marge temporal comprès entre 1454 i 1457, corresponent als tres primers anys de treballs, ja que malauradament no disposem de cap notícia referent a les obres que s'hi van dur a terme.

PRIMERA FASE: EL MESTRATGE D'ANDREU PI (c. 1457–1460)

La responsabilitat per aixecar el nou hospital de Santa Maria depenia de la Paeria, si bé des del començament també hi col·laborà activament el capítol.³⁰³ De fet, com en la resta d'Europa, era competència del municipi vetllar per la millora, conservació i manteniment de les infraestructures urbanes. Tanmateix, també tenien l'obligació d'establir unes normes perquè fossin obeïdes pels mestres de cases, i evitar així possibles destorbs en la via pública o danys als veïns. Igualment, si era necessari, havien de modificar l'entramat de la ciutat per tal de tenir carrers més amples.³⁰⁴

³⁰¹ SANAHUJA [1945–1958]b, 428–460.

³⁰² BERTRAN 1992a, 45–51.

³⁰³ Per un millor seguiment i comprensió d'aquest subapartat, vegeu la làmina 189.

³⁰⁴ Vegeu MENJOT 1960, 14 i 24; BERTRAN 1992a, 45.

Quant a les obres de millora de l'entramat urbà, en aquests anys tenim un exemple molt clar en la ciutat de Lleida. El març i l'abril de 1455, havent començat ja les obres del nou hospital, es decidí urbanitzar aquesta zona fent carrers més amples, tot retrassant “quatre pams” les façanes d'algunes cases. Vegem una crida pública municipal del 26 de març, mitjançant la qual s'instava a fer aquestes modificacions: “Ara hoiats que us fan saber los honorables Cort, paers e pròmens de la ciutat de Leyda, a tots los senyors dels alberchs, de la cantonada del alberch de maestre Johan lo d'Àguer, e de la cantonada del carreró d'en Johan del Bosch fins al spital general de la dita ciutat que torn \ atràs / quiscú los embans de son alberch a quatre palms de les parets amfora, e haian més a levar tots los pilars, axí de fust com de pedra, en manera que lo carrer \ corrible / romague tot de liure d'ací al digmenge de quasi modo primer vinent, en altra manera com ja sobre les dites coses aguessen aguts alguns manaments, los quals no han volgut obtemperar a lur despeses passat lo dit termini serien fetes les dites obres.” (AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 31r; cf. *Ibid.*, ff. 30v–32).

Les obres de l'hospital, en un principi devien avançar amb una certa rapidesa, atès que el 1455 ja es parla de l'hospital nou³⁰⁵ i el 1457 se sap que hi eren atesos els primers malalts.³⁰⁶ No obstant això, no tenim notícies de cap mestre d'obres fins al 21 de gener de 1457. El capítol demanà a Andreu Pi que es fes càrrec de l'obra de la Seu Vella en substitució de l'anterior mestre, Jordi Safont, mort el 1454. Va acceptar amb la condició que no hagués d'abandonar la fàbrica de l'hospital que llavors estava dirigint.³⁰⁷

Andreu Pi desenvolupà aquest càrrec fins al 31 de desembre de 1460, moment en què també deixà la direcció de la Seu.³⁰⁸ Abans de marxar, però, recomanà Bertran de la Borda³⁰⁹ perquè el substituís al capdavant de la

---

³⁰⁵ “Deliberaren los pròmens que, atès que l'any passat aguessen deliberat que los enbants dels alberchs que són de casa de mossèn Gralya fins al spital nou, d'eça e dellà \ carrer to dret / de quatre palms atràs, e sobre açò los senyors dels dits alberchs aguessen ja aguts manaments, los quals no havian volgut obtemperar per què ara pemptòriament manament de nou als senyors dels dits alberchs, que d'ací al digmenge, de quasi modo, haian tornat los dits embans a quatre palms de les parets \ amfora / e tots pilars fora, de manera que la ciutat prengue aquella decoració que Déu es mereix, en altra manera passat lo dit termini, a lurs despeses los dits paers e pròmens haurian menestrals per executar la dita deliberació.” (AML, *Consells Particulars*, reg. 366, ff. 30v-31r).

³⁰⁶ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 92v; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 432.

³⁰⁷ *Et sub conditionibus preinsertis dederunt dicto magistro [Andreas] Pi dictum officium operis, volentes et expresse consencientes quod per hanc electionem non in tendunt neque volunt quod dictus magister Pi dimittat opus quod hospitalis civitatis quod ipse magister Pi facit, ymmo placet ipse dominis capi tularibus quatenus ipse magister laboret in dicto opere hospitalis. Et die XXIII predictorum mensis et anni dictus magister Andreas Pi acceptavit dictum officium cum conditionibus preinsertis.* (ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (olim 16), f. 2v; cf. ROCA FLOREJACHS 1881, 102-103; BERGÓS 1928, 220; ALONSO GARCÍA 1976, 140).

El compromís d'Andreu Pi amb la fàbrica de l'hospital devia ser molt gran, atès que no estava disposat a renunciar-hi, ni tan sols a canvi de fer-se càrrec de les obres de l'edifici més important de la ciutat. D'altra banda, en ser nomenat mestre d'obres de la Seu Vella, el capítol establí que no percebria les habituals racions canòniques fins l'any 1460 (ALONSO GARCÍA 1976, 140). Per aquest motiu, el seu salari fou sempre de 4 sous, en lloc dels 3 sous que havien anat rebent la resta de mestres (v. ARGILÉS 1992, II: 248).

³⁰⁸ Andreu Pi presentà la seva renúncia al capítol argumentant que havia d'abandonar la ciutat per ocupar-se d'algunes qüestions que no especificà. Tanmateix, sol·licità que li fossin concedides les porcions canòniques que fins llavors no havia rebut, per tal d'esmenar les despeses que li ocasionava l'haver de marxar de casa seva. (ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (olim 16), f. 139). Tot i que l'escrivà d'aquesta acta va escriure la data 31 de desembre de 1461, es tracta d'un error, ja que en realitat va tenir lloc el citat 31 de desembre de 1460. Aquest fet, ha estat motiu de confusió en més d'una ocasió (v. ALONSO GARCÍA 1976, 141; CONEJO 1999a, 489-490). Aquesta qüestió està corroborada en tant que Andreu Pi no apareix esmentat en cap moment en els llibres d'obra de 1461 i posteriors.

³⁰⁹ Bertran de la Borda fou nomenat *magister operis sedis ilerdensis* el mateix 31 de desembre de 1460, apareixent esmentat com a tal el 4 de març, en un inventari dels objectes

catedral, però en canvi no sabem si va proposar ningú per que prosseguís la construcció de l'hospital. En aquest sentit, tampoc no hi ha cap dada documental que faci pensar que Bertran de la Borda hagués assumit aquesta responsabilitat i que, per tant, hagués compaginat ambdues feines igual que havia fet Andreu Pi. Així doncs, atesa la manca de notícies referents a l'hospital en aquests anys, penso que en aquest moment es van aturar les obres per primer cop, situació, a més a més, que va coincidir amb la guerra civil de Joan II (1462–1472).

Durant el mestratge d'Andreu Pi s'haurien fet els nivells inferiors de l'ala septentrional, és a dir la que dona a la Catedral Nova —antiga plaça de l'Almodí o de la Bladeria Vella—, i possiblement també la major part de la crugia oriental (làm. 189). Si bé no he trobat cap document que permeti corroborar aquest aspecte, sí que s'han conservat uns documents del començament del s. XVI que parlen de la realització dels fonaments dels sectors sud i oest de l'edifici, aspecte que permet pensar que, les naus del cantó nord i est ja estaven erigides, almenys les corresponents a la planta baixa i, més concretament, els trams de volta numerats de l'1 al 6, i del 15 al 16. La cantonada sud-est, però, formaria part de les obres realitzades al s. XVI durant el bisbat de Jaime Conchillos (1513–1542), per quant la clau de volta que la corona està decorada amb l'escut d'armes d'aquest prelat (làm. 181–182 i 188).

En aquests moments inicials també es devia habilitar algun espai on es poguessin celebrar els oficis litúrgics. Recordem que en la butlla expedida pel papa Calixt III el 24 de desembre de 1455, s'havia concedit a l'hospital el dret a tenir església i campanar; diverses referències documentals posteriors, testimonien la seva existència.³¹⁰ Sigui com vulgui aquesta primera capella

---

de la casa de l'obra de la Seu (ACL, *Actes Capitulars*, 1457–1467, núm. 51/1 (*olim* 16), ff. 134v–135v; ap. SANAHUJA 1944, 105, n. 84).

³¹⁰ En primer lloc, en la ja comentada butlla apostòlica emesa pel papa Pau II el 5 de juny de 1466, es concedia indulgència als fidels que visitessin el nou hospital i la seva església, els dies de Nadal i de Sant Joan (PRIM I TARRAGÓ 1893, 26).

Altrament, el 1473 Lleida patí una important sequera i es van fer diversos actes públics implorant la pluja. Entre aquests cal destacar una processó que es desplaçà fins a l'hospital per demanar a Déu que s'acabés l'esmentada sequera, súplica que segurament tingué lloc en la seva capella: "Dimarts al vespre, que es comptaven setze del mes de març del any de la Nativitat de nostre senyor mil CCC LXX III, vingueren a nostra dona Santa Maria de monestir del orde de Sent Agostí, setze hòmens en camisa e descalços ab caperons de dol \ vestits /, e en après en aquella matexa nit, envés les nou hores, dits hòmens entraren en la

devia tenir un caràcter provisional, atès que el 28 de febrer de 1483 Mateu Jofré, ciutadà de Lleida, sol·licità permís per carregar unes bigues en una paret de l'hospital, per tal de fer un estudi annex a casa seva. Igualment, afegia que si en un futur el Consell General decidia ubicar en aquesta banda l'església de la institució, ell no tindria cap inconvenient en llençar a terra el seu estudi.³¹¹ Penso que l'espai on s'hauria situat aquest primer altar fou la cantonada nord-est de l'hospital, per quant des d'aquest lloc era visible tant pels malalts que estaven en l'ala nord, com pels de l'occidental.³¹² Posteriorment, si bé no es pot precisar el moment exacte —però no després de mitjan s. XVIII—,³¹³ la nau inferior de ponent fou habilitada com a església de l'hospital, on romangué fins ben entrat el s. XX (làm. 187).

---

present ciutat ab falons encesos, e ab un crusifixi, e ab barres e cadenes de ferro, e disciplinant-se e anaren a Santa Maria de Jesús e a la spital, cridant Senyor ver Déus misericordia. E en après l'endemà se'n tornaren e passaren per Santa Maria de Grenyana e de les sogues. E axí se'n tornaren, e açò per rahó de la gran secada que havie en la terra.” (BNM, *Secció manuscrits*, ms. 18 496, f. 55v; cf. ARDERIU 1904, 133-134; SANAHUJA [1945-1958]b, 515).

Encara al 1473, l'11 de juny, apareix citat Gabriel Silvestre com a prior de l'hospital, al qual li corresponia bàsicament vetllar per les qüestions espirituals de la institució i per tant dels oficis litúrgics (AML, *Consells Generals*, reg. 423, ff. 5v i 9v; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 412).

Finalment, en el transcurs d'un processó del maig de 1483, en arribar a l'hospital, s'hi va fer una celebració eucarística. (ACL, *Actes Capitulars*, 1482-1489, núm. 54/1 (*olim* 19), f. 118v).

³¹¹ “Més hi fonch proposat per lo dit en Matheu Jofré, maior [*conseller*], dient com per quant té pocha casa, havie pensat de fer un estudi \ o scriptori / sobre un carreró que és entre lo spital e lur casa, que hix a Segre, e sens carregar les bigues necessàries per dit scriptori en la paret del dit spital, perquè soplicave dit honorable Consell, li fes tanta gràcia voler-li donar l'ència e permís de poder carregar en dita paret les bigues que mester seran per obs de dit scriptori, que tota hora e quant per la ciutat fos deliberat fer la sglésia en dit loch, o conexien ere dampnós al spital, ell e los seus ho derrocarien. E se'ls reputarie a gràcia singular. Lo qual honorable Consell, vist que lo demanat e soplicat per dit en Matheu Jofré no ere dampnós al spital, dóna l'ència e permís a dit en Matheu Jofré, de fer dit scriptori e poder carregar les bigues per obs de aquell en la paret de dit spital, lo qual hi tengue a beneplàcit de la ciutat.” (AML, *Consells Generals*, reg. 424, f. 63; ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 516).

³¹² En els hospitals medievals, com ja vam veure en el capítol inicial, era habitual la col·locació d'un petit altar en algun punt de les naus on eren atesos els malalts, de manera que el poguessin veure sense que haguessin de moure's dels seus respectius llits.

³¹³ A mitjan s. XVIII es va construir una espadanya en la façana principal, just damunt del sector més occidental (làm. 168), que fou suprimida en la dècada de 1930 (MILÀ MALLAFRÉ 1984, 26, n. 2). Tanmateix, en l'interior de la nau inferior de ponent, i, per tant, dins de l'espai habilitat com a capella, se situà un retaule barroc esculpit per Francesc Escarpenter el 1738 (*Ibid.*, 28).

L'activitat constructiva d'aquests primers anys, doncs, va ser intensa, en bona part gràcies a les importants quantitats de diners que s'hi van poder invertir. Recordem que anualment es percebien 200 lliures d'una sèrie de deixes testamentàries perpètuas, que havien estat autoritzades pel papa Nicolau V el 14 de juliol de 1454, i posteriorment ratificades per l'abat del monestir de Santa Maria d'Escarp el 10 de gener de 1455.³¹⁴ Igualment, l'11 d'abril de 1454 s'havien rebut 50 lliures més procedents d'un censal particular.³¹⁵ A tot això calia afegir els ingressos extraordinaris, que com hem vist, arribaven de la recaptació de les multes municipals i també de donacions privades. En aquest sentit, destaquen els 25 sous pagats per un habitant de Gandia,³¹⁶ o el cas d'un veí de Maials que, el 9 de desembre de 1460, es comprometia a portar cada quinze dies, tres arroves de claus per a l'obra de l'hospital.³¹⁷

En qualsevol cas, parlar del finançament de la institució en aquest període, implica fer esment a la imposició d'un diner per la compra de cada lliura de carn. Més enllà, però, de l'aspecte purament econòmic i de la constant polèmica que va girar a l'entorn d'aquest impost —que ja hem analitzat en un apartat precedent—, s'ha d'atorgar especial atenció a dos documents. Un, datat a 16 d'abril de 1454, és la primera notícia que coneixem a propòsit del pagament del citat “diner de la carn”. Aquí s'especifica que, tot el que es recollís de part del capítol es destinaria a l'hospital, mentre que les sumes provinents de la ciutat, s'invertirien en “l'obra dels murs”, d'aquest mateix edifici.³¹⁸ Anys més tard, el 14 de març

---

³¹⁴ Vegeu PRIM I TARRAGÓ 1893, 23; SANAHUJA [1945–1958]b, 397; BERTRAN 1992a, 39. Cf. OLIVES. “Hospitales y establecimientos...” f. 15v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 56.

³¹⁵ AML, *Consells Particulars*, reg. 366, ff. 16v i 18r (doc. L-7).

³¹⁶ “[24 de setembre de 1460] Johan de Camredon, laurador habitant de Ganda, promès al jurament d'ací a Senta Maria de Agost primer sdevenidora, de pagar xxv sous per ops dels pobres del spital.” (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 330, f. 9r). Més que una donació sembla una imposició, encara que no s'especifica el motiu.

³¹⁷ “Pere Jover, ferrer habitant del loch de Mayals, presta sagrament e homenatge en poder del honorable en Françoy Savartés, paher, que de xv en xv dies portarà tres arroves de claus per ops del spitall.” (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 330, f. 10v).

³¹⁸ “Als quals prohòmens fonch proposat per los dits honorables pahers, com ells sobre la imposició o asigment de hun diner a quiscuna lliura de les carns, del qual se han fets molt colloquis en dies passats, en diverses vegades perlat e contat axí ab lo honorable capítol com ab lo Studi, e après molts rahonaments han aguda resposta del Studi que no hi

de 1461, el paer Bernat Gralla exposava davant del Consell General que, per continuar els murs i reramurs de l'hospital, era necessari que "fossen presos dels diners del spital".³¹⁹ Ambdues referències demostren l'existència d'un doble compte diferenciat: un per a la institució pròpiament dita, i l'altre per a l'edificació de l'establiment.

SEGONA FASE: PRIMER PERÍODE D'INACTIVITAT CONSTRUCTIVA? (1461-1505)

Amb la marxa d'Andreu Pi el desembre de 1460, s'inicià un període d'inactivitat constructiva, motivat en gran part per la guerra civil de Joan II (1462-1472). Durant aquesta dècada, no hi ha constància que s'haguessin continuat les obres.³²⁰ Igualment, tampoc no sabem si l'edifici va quedar molt malmès, i encara que fou necessari fer-hi algunes reparacions, no sembla que fos res de rellevància.³²¹

De totes maneres, sabem que el 3 d'abril de 1471 el Consell General ordenà a Simó Meià³²² i a altres fusters i cercolers,³²³ que abandonessin el

consentirien en res. E los de capítol an respost dients que fent jurament lo qui rebrà lo procehir del diner, despendrà lo dit procehir e a la obra del spital tant quant serà la sua part, e lo que procehirà de la part de la ciutat, despendrà en obra dels murs, e no responeien que tots aquells qui arrendaran fruits de benefruits encara que sien [...] no sien tenguts pagar nengun càrrech per què plàcie acordar que serà fahedor car encara demanava que lo dit receptor que age a hoyr [...] de ver convertir e los dits usos del dit procehir." (AML, *Consells Particulars*, reg. 366, f. 18v).

³¹⁹ "Més fonch proposat per mossèn Gralla, que per quant se fa gran despesa en loc [...] dels murs e remurs necessaris, que la obra del spital que fossen presos dels diners del spital, e que la obra del spital cessave que manlevant censals. Quant al fet del diner del spital e obra dels murs, acordaren que sie remés als prohòmens del capbreu, e que aquells vegem e regoneguen ab capítol e ab l'Estudi que'l liure i diner la lliura de la carn, ultra lo que ja hi és per bulla del papa, çò és, que la mengem a XII diners la lliura, per çò com se diu que ells són tenguts en contribuir en la obra dels murs ho que hi provehisquen, e aquella millor e pus útil manera que fer se porà. Remetés ho a la dita promenia per tractar concordat e finat ab tot aquell poder que consell general ha, e a aquell temps que ben vist li's serà." (AML, *Consells Generals*, reg. 419, ff. 44r-45r).

³²⁰ De fet, al llarg d'aquests anys s'aprecia una intensa activitat en la construcció d'estructures militars, com el baluard de Cappont, l'enfortiment dels murs i les torres de la ciutat (v. AML, *Consells Generals*, reg. 422, ff. 62v-66r) i la reparació d'estructures malmeses, com és el cas d'un pilar de la Paeria destruït el 1464 per una bomba. (AML, *Consells Particulars*, reg. 367, f. 60r).

³²¹ El 6 de juliol de 1470, es va designar una comissió composta per sis prohoms, per comprovar l'estat de la presó i de l'hospital: "Més lo dit Consell elegí per vesitar la presó e lo spital, los prohòmens següents: Galceran Çaplana, Johan Guiu, Johan de Mongay, Johan Navarra, Pere Alís e Johan Pagès." (AML, *Consells Generals*, reg. 422, f. 26r).

³²² Al fuster Simó Meià, el trobem documentat a la Seu Vella entre 1460 i 1470 (v. ALONSO GARCÍA 1976, 173).

lloc que des del començament de la guerra havien ocupat dins de l'hospital i en un pati que hi havia al davant.³²⁴ Aquests fusters devien haver estat treballant a l'hospital abans de suspendre's les obres. En esclatar la guerra, però, no podent tornar a llurs cases situades als afores de la ciutat,³²⁵ van haver de romandre en l'hospital, on haurien seguit exercint l'ofici de fuster. El 1471, possiblement perquè ja hauria disminuït la intensitat de la guerra, el Consell els va expulsar d'aquest emplaçament atès que no hi devia haver motius perquè hi restessin més temps.

El 12 de desembre de 1485, l'emprenedor procurador de l'hospital Lluís de la Fàbrega proposà la continuïtat de les obres,³²⁶ potser encoratjat perquè al davant del mateix, s'havia començat a fer una plaça que, si més no, demostrava la voluntat municipal de millorar la urbanització de la zona.³²⁷ No obstant això, en relació a l'hospital no sembla que s'hagués pres cap acord, ja que el 27 d'octubre de 1486, el mateix Lluís de la Fàbrega seguia denunciant davant el Consell General, la precarietat i la penúria que patien els pobres malalts acollits.³²⁸

En canvi, quatre anys més tard, el 17 d'agost de 1490, els paers van mostrar un interès ferm a prosseguir la fàbrica. Amb aquesta fi, Pere Arnau Sagrera havia redactat un document amb els capítols i condicions que havien de regir la nova obra a inseguir a l'hospital, al mateix temps que s'afegia que, l'ementada obra, "fonch donada an Ffrancí Balester". No sabem res d'aquest

³²³ Els cercolers eren constructors que treballaven en l'àrea de la fusta.

³²⁴ AML, *Consells Generals*, reg. 422, f. 67r (doc. L-19).

³²⁵ AML, *Consells Generals*, reg. 422, f. 66r (doc. L-19).

³²⁶ AML, *Consells Generals*, reg. 425, f. 52v (doc. L-25).

³²⁷ La decisió de fer una plaça davant l'hospital, l'havia pres el Consell General el 20 de maig del citat 1485: "Encara més acorda e dellibera lo dit honorable Consell, que atès e considerat és estat ja delliberat en dies passats, fos feta una plaça davant lo espital general de la ciutat per favorir e decorar aquell. E com hi haie quatre o cinch cases, com és la de Johan Cardós e altres, les quals no costaran molt, e levant-ne aquelles restarà gentil plaça davant lo dit espital, acorda e dellibera dit honorable Consell que pus que la ciutat no hi haie a pagar cosa denguna, que aquelles sien derrocades, pagant los vehins, segons més hi menys de la utilitat e proffit que rebran, la justa valor de aquelles, axí als senyors útils com directes." (AML, *Consells Generals*, reg. 425, f. 39r; cf. SERRA RÀFOLS 1926, 389; SANAHUJA [1945-1958]b, 525-527).

Les obres d'aquesta plaça es van allargar, almenys, durant dos anys (v. AML, *Consells Generals*, reg. 425, f. 73r; *Consells Particulars*, reg. 371, f. 1r).

³²⁸ AML, *Consells Generals*, reg. 425, f. 78 (doc. L-26).

personatge i, si bé no podem descartar que fos un mestre de cases —tot i que no s'especifica—,³²⁹ el més probable és que en realitat fos la persona designada per administrar els comptes derivats dels treballs constructius, és a dir, el que en el període medieval es coneixia amb l'apel·latiu d'"obrer". En aquesta mateixa sessió, el Consell donà el vistiplau a continuar l'erecció de l'edifici "ab la perfecció que és mester", encara que a expenses de revisar, i si calia millorar, les clàusules i termes proposats per Pere Arnau Sagrera. Els paers, l'ardiaca de Ribagorça i els prohoms Nicolau Pou, Galcerà Sapllana, Joan Pagès i Lluís de la Fàbrega, serien els encarregats del compliment d'aquests pactes.³³⁰ Malauradament, la pèrdua de pràcticament tota la documentació corresponent a aquest període de la fi del s. xv, impedeix concretar si es va arribar a fer alguna cosa.³³¹ En qualsevol cas, en aquesta època, i encara que sols sigui a tall d'apunt, van continuar les donacions i llegats d'origen privat destinats a l'hospital. D'entre aquests, destaca Manuel de Montsuar, un dels principals impulsors de la fundació de l'establiment i que, en morir, va incloure en el seu testament una deixa de 100 sous per a l'hospital de Santa Maria de Lleida.³³²

TERCERA FASE: EL POLÈMIC MESTRATGE D'ANTONI GONDÀNGELS (1506–1511)

El 1506³³³ es van reprendre definitivament les obres. L'Almoina del claustre de la Seu Vella hi va contribuir amb 40 lliures,³³⁴ les quals es van

³²⁹ Així ho vaig plantejar a CONEJO 1999a, 493.

³³⁰ AML, *Consells Particulars*, reg. 371, f. 74v (doc. 1–29).

³³¹ En aquest sentit he buscat sense sort en els llibres d'èpoques municipals dels anys 1496–1499 (AML, *Apoques*, reg. 648), en les quals, en canvi, sí que hi ha constància d'obres a les esglésies de Sant Joan, Santa Maria Magdalena, Sant Andreu, Sant Agustí i Sant Llorenç.

³³² LLADONOSA 1950, 323.

³³³ Cal insistir en què la manca de documentació dels anys 1490–1506, ens impedeix saber quina fou l'evolució de la institució en aquest període. Passat aquest parèntesi, la primera notícia que tenim data del 30 de desembre de 1506. El Consell obligà a tots els caps de família, igual que al 1485, a recaptar almoines en les seves respectives parròquies, que es destinarien als pobres de l'hospital general. En cas de no fer-ho, haurien de pagar una multa d'una arrova de pa, destinada a l'hospital: "Item és establert a xxx de desembre MD e sis que tot cap de casa, intimat, li sie per lo hu dels vergués dels senyors paers, hage de plegar personalment per sa parròquia per als pobres del spital maior, sots ban de una roba de pa per al dit spital." (AML, *Llibre d'ordinacions de la ciutat de Lleida*, f. 22v;

destinar a les ales que estaven per fer, és a dir, les dels extrems occidental i meridional³³⁵ (làm. 189). La direcció dels treballs es va confiar al mestre de cases Antoni Gondàngels.³³⁶ Pel que sembla era natural de Lleida, encara que la manca de referències anteriors a 1506, ens impedeix saber si es tractava d'un mestre de renom o si havia participat en altres empreses arquitectòniques, ja fos en aquesta o en altres ciutats. Així doncs, la seva primera intervenció documentada és, precisament, la que el vincula a l'hospital de Santa Maria. Les obres, que s'haurien iniciat a la fi del citat 1506, tenien com a objectiu la consecució de l'angle sud-occidental i el seu lligam amb les estructures ja finalitzades del sector septentrional. No obstant això, quan tot just s'havien acabat els fonaments i ultra el basament dels murs, Antoni Gondàngels es va veure obligat a aturar-les. Alguns dels seus obrers i un grup de mestres des cases de Lleida, desconfiaven de la validesa dels criteris seguits en la seva execució, de manera que l'1 de febrer de 1507, van enviar una carta als paers denunciant la situació.

Aquest fet marca el començament d'un procés, que comportà la celebració d'un de judici sobre les aptituds i la capacitat d'Antoni Gondàngels per dirigir la fàbrica de l'edifici. Tot està recollit en un volum de la sèrie dels *Llibres de Seguretats* de l'arxiu municipal, en el que és, sens dubte, un dels episodis més interessants documentats a Lleida, a propòsit del procés de construcció a l'època medieval.

En l'esmentada carta signada l'1 de febrer de 1507, s'explicava que no hi havia unanimitat a l'hora de considerar completament segura l'obra duta a

ap. SANAHUJA [1945-1958]b, 414, n. 1). Una arrova és una unitat de pes equivalent a 10,400 kg. (26 lliures), un quart de quintar. (v. ALCOVER-MOLL 1985, II: 38).

³³⁴ Tots els canonges de la Seu rebien una porció claustral de 90 sous, amb la finalitat d'entregar-la als pobres que els semblés més adient. El 1506 consta que alguns canonges van destinar aquesta porció "a la obra del spital magor", sumant en total l'esmentada quantitat de 40 lliures. (AML, *Comptes Almoïna*, reg. 84, f. 189r; doc. L-31).

³³⁵ En el document on surten referides aquestes obres, es parla de treballs en una cantonada de l'hospital. Posteriorment, en una altre instrument, es diu que es construïa en el cantó que mirava envers Gardeny —extrem occidental. Potser per això, P. Sanahuja ([1945-1958]b, 437-439) va interpretar que aquesta cantonada sols es referia a l'ala occidental i res més. De totes maneres penso que hem d'entendre el concepte cantonada en tota la seva dimensió, i que per tant les obres realitzades afectaren tant a l'ala occidental com a la meridional.

³³⁶ En els documents a què em refereixo en aquest 1507, en realitat apareix citat com Antoni Gondanges. De totes maneres, el seu cognom correcte era Gondàngels, que és com se l'anomena sempre en les referències posteriors de les quals ja en parlaré.

terme a l'hospital. Mentre uns mestres defensaven que els fonaments no podrien suportar de cap manera el pes de l'establiment, d'altres afirmaven que no hi havia cap problema. Davant d'aquesta controvèrsia, els obrers havien decidit no continuar amb els treballs i evitar així responsabilitats futures, alhora que sol·licitaven als paers que fessin venir en categoria d'àrbitre, al conegut mestre de cases de Barcelona Joan Safont,³³⁷ per tal de dictaminar la viabilitat del projecte d'Antoni Gondàngels.³³⁸

No es tracta d'un fet extraordinari, ja que al llarg de l'edat mitjana foren molt habituals les consultes i la supervisió d'obres a càrrec de mestres experimentats.³³⁹ En aquest sentit, són prou coneguts els congressos celebrats a Girona el 1386 i 1416, on hi van participar diverses personalitats rellevants dins del món de la construcció, per discutir la millor opció per continuar la catedral, amb una o tres naus.³⁴⁰ Tanmateix, una situació semblant a la viscuda a Lleida, va tenir lloc a partir de 1533 a Toro (Zamora),

---

³³⁷ Els Safont foren una important nissaga de mestres de cases de Barcelona del s. xvi. Joan Safont, a la fi del s. xv, signà amb fra Gabriel Bosch, novici de Montalegre, un contracte per la reforma de la capella de Nostra Senyora de la Pietat del convent de Sant Agustí pel preu de 40 lliures (CARBONELL BUADES 1996, 132 i n. 24). De totes maneres fou durant la primera dècada del s. xvi quan estigué més actiu. Segons una àpoca del 2 d'octubre de 1505, subministrava pedra a l'església de Sant Miquel de Barcelona (MADURELL 1948a, 184). Tanmateix és molt interessant la seva participació en les obres de la Llotja de Barcelona entre els anys 1506–1508 (*Ibid.*, 44–45 i 141). El 1510 testificà en una àpoca, atorgada per Pere de Saràbia, de l'import d'unes obres realitzades en la casa del noble Guillem de Sant Climent, situada al carrer dels Mercaders de Barcelona. Aquest mateix any li fou encarregada una "peanya fahedora del retaule del altar major de dita església" —la de Santa Maria del Pi de Barcelona—, pel preu de seixanta lliures barceloneses. A més a més, conjuntament amb Antoni Carbonell i Mateu Capdevila, els consellers de Barcelona li encomanaren la redacció d'un informe sobre el projecte d'obra de l'esperó de Llevant. Finalment, sabem que també va intervenir en les obres de l'hospital de Sant Salvador, extramurs de Barcelona (RÀFOLS (dir.) 1980–1981, II: 446), així com en l'hospital de la Santa Creu de la mateixa ciutat, el 1511. (AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Jeroni Pasqual, manual únic (1509–1512), ff. 60v, 65r i 93v).

Joan Safont estava casat en segones núpcies amb Isabel —sembla que de cognom Vidal, filla d'un mestre de cases de Barcelona. Els seus fills eren Joan, mestre de cases de Barcelona, Onofre, paraire, i Jaume Benet, prevere i beneficiat de la Seu de Barcelona. (Informació facilitada per Marià Carbonell Buades, professor de la Universitat Autònoma de Barcelona, a qui vull expressar el meu agraïment).

³³⁸ AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, f. 53r (doc. L-32).

³³⁹ MADURELL 1948a, 107.

³⁴⁰ Vegeu VILLANUEVA 1803–1851, XII: 324–338; SERRA RÀFOLS 1947–1951, 185–214; YARZA (ed.) 1984, 308–328; CASTRO VILLALBA 1996, 139–145.

quan es va celebrar un judici degut a un error en la realització d'algunes estructures del palau dels marquesos d'Alcañices.³⁴¹

Els paers, com a principals responsables de la fàbrica de l'hospital, van cridar a declarar immediatament a Antoni Gondàngels, el mateix 1 de febrer de 1507, qui en presència dels mestres de cases de la ciutat i de la confraria de picapedrers, va explicar, punt per punt, els passos seguits des d'un inici. En primer lloc, deia que havien cavat una rasa fins trobar una capa de terra més dura, però que no havien continuat degut a les constants filtracions d'aigua provinents del Segre. Per contrarrestar-ho, van fer els fonaments a base d'una amalgama d'arena, morter i grava, de dos pams de gruix, a la qual, un cop solidificada, s'hi va afegir més morter, i troncs, branques, pedres de riu i rocs grans. Finalment, al damunt d'aquesta subestructura es van disposar dues filades de carreus, moment en què es van aturar les obres. Antoni Gondàngels, conclogué l'exposició tot afirmant i mantenint que les coses s'havien fet de forma correcta, i que no tenia cap problema en què Joan Safont vingués a revisar la seva feina, assumint en el cas que es demostrés algun error, les despeses del seu desplaçament. El discurs de Gondàngels, però, no devia ser del tot convincent, ja que dos dels mestres que l'havien denunciat, Antoni Queralt, mestre major de la Seu,³⁴² i Llorenç Girart, àlies Castelló, no li van donar la raó i insistiren en la necessitat de la intercessió de Joan Safont, alhora que es comprometien a fer-se càrrec dels honoraris d'aquest últim, si es comprovava que no hi havia motius per la seva queixa.³⁴³

Al dia següent, el 2 de febrer, els paers van enviar una carta al citat Joan Safont, sol·licitant-li, urgentment, la seva opinió i dictamen en tot aquest afer.³⁴⁴ La resposta fou immediata, i abans de la fi de del mes, el 26 de febrer, pronunciava la sentència definitiva.³⁴⁵ D'acord amb l'acta d'aquest procés, Joan Safont actuava en qualitat de "veedor e iutge" entre Antoni

---

³⁴¹ VASALLO 1998, 509-514.

³⁴² Antoni Queralt fou mestre d'obres de la Seu, des de 1494 fins al 1513 (ALONSO GARCÍA 1976, 188-206).

³⁴³ AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, f. 50v (doc. L-33); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 439.

³⁴⁴ AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, f. 53r (doc. L-34).

³⁴⁵ AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, ff. 50v-51bis (doc. L-35).

Gondàngels, com a imputat, i Antoni Queralt i Llorenç Girart, com acusadors. En primera instància, el mestre barceloní va examinar personalment l'obra en qüestió aplicant, segons paraules textuais, els criteris de "l'art de edificar, principiar, fundar e ffer semblant obres." A continuació i, un cop coneguda la versió del propi Gondàngels, va declarar que la cantonada de l'hospital motiu del conflicte s'havia dut a terme de forma defectuosa, justificant la seva postura a partir de dos arguments bàsics.

D'una banda, considerava que per tal de garantir l'estabilitat de l'edifici, la fonamentació s'hauria d'haver iniciat per la zona més baixa, és a dir, la meridional —la que dóna al riu—, i des d'aquí prosseguir fins enllaçar amb les estructures ja existents —a l'extrem septentrional—, però s'havia fet al revés. Tanmateix, tenint present que s'havia d'aixecar el mur que mira vers Gardeny —l'occidental—, el qual hauria d'enllaçar directament amb aquella cantonada, era necessari fer el fonament almenys fins a la meitat d'aquest mur, de manera que paret i cantonada es puguessin pujar simultàniament. En canvi, tal com estava, això era impossible, ja que en acabar-se l'esmentat mur tindria la mateixa entitat d'un pilar, circumstància que anava en detriment de la fermesa del conjunt.³⁴⁶

En segona instància, Joan Safont tampoc no aprovava l'execució dels fonaments. Així, l'ús d'una capa de sorra, pedres i branques, per contrarrestar el fet de no haver trobat la roca mare degut a l'inconvenient de les filtracions d'aigua, no li semblava prou encertat. Aquest recurs en cap cas no assegurava la solidesa del fonament, ans al contrari, augmentaven el risc d'esfondrar-se, més encara donada la seva proximitat al riu, ja que una crescuda del Segre l'hauria malmès, provocant l'enrunament de tota la construcció. En aquesta mateixa línia, deia que era indispensable arribar fins a la roca mare, i que el problema de l'aigua es podria haver solucionat treient-la, bé cavant més profundament, bé com si es tractés d'un pou. Tanmateix, calia determinar si la roca ferma era plana, ja que en cas d'estar inclinada, era igualment necessari allisar-la, per tal que cap estructura no estigués costa avall. Simplement d'aquesta forma es podia garantir

---

³⁴⁶ A partir de l'exposició de Joan Safont, doncs, hem d'entendre que Antoni Gondàngels havia iniciat l'obra a continuació de la crugia septentrional ja finalitzada que, d'altra banda, constituïa el punt més alt i per tant menys indicat, per a assentar les noves estructures.

completament l'estabilitat de l'hospital. En conseqüència i, a partir de tots aquests condicionants, Joan Safont qualificava l'obra de perillosa.

Paral·lelament, Joan de Ganxa,³⁴⁷ mestre major de la seu de Balaguer, i Pere Labro, mestre de cases del Palau d'Anglesola, també van donar el seu punt de vista sobre l'afer. L'informe, presentat a les autoritats municipals el mateix 26 de febrer de 1507, es va afegir al signat per Joan Safont. Joan de Ganxa, un cop coneguda la declaració d'Antoni Gondàngels i a partir del que havia pogut veure *in situ*, considerava que l'obra era insegura atès que no estava assentada directament sobre la roca sinó damunt d'arena, la qual podria dissoldre's i desaparèixer davant d'una eventual crescuda del riu. Pere Labro, per la seva banda, tot i defensar la correcta execució dels fonaments, ja que la roca estava molt a prop de la capa superior de sorra, es mostrava preocupat per la proximitat del Segre, ja que en la mateixa línia de Joan de Ganxa, creia que una vinguda del riu podia afectar negativament a les fonamentacions, i comportar l'aterrament precipitat de l'hospital. Per aquest motiu, conclouïa que calia assentar-lo directament sobre la roca, almenys en la banda que donava al citat Segre.³⁴⁸

Un cop coneguts els parers de Joan Safont, Joan de Ganxa i Pere Labro, els paers van declarar que l'obra dirigida per Antoni Gondàngels s'havia executat malament, ja que implicava un evident perill d'ensorrament. Llavors, una comissió composta pels tres mestres de cases consultats, juntament amb els també mestres Llorenç Girart, Antoni Queralt i Mateu Sosona, va redactar una proposta de reconstrucció del sector en qüestió que, en definitiva, era una síntesi de la sentència signada per Joan Safont.³⁴⁹ L'aspecte bàsic del procés era assegurar que el conjunt quedés establert sobre la roca mare, la qual, alhora, havia de ser completament plana.

---

³⁴⁷ Joan de Ganxa entre els anys 1522 i 1529 consta com a mestre major de la seu de Lleida —encara que apareix escrit amb el nom de Gainza, Gainça o Gança. Correspon a una família de mestres d'obres d'origen basc que, especialitzats en el plateresc castellà, l'extingueren principalment per Andalusia. En aquest sentit, el més famós fou el seu germà Martí, que assolí una gran importància pels seus treballs a Sevilla, especialment en les obres de les cases consistorials, sagristia de la catedral i la capella reial (ALONSO GARCÍA 1976, 218–227).

³⁴⁸ AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, full solt entre ff. 50 i 51 (doc. L-36); cf. SANAHUJA [1945–1958]b, 441–442.

³⁴⁹ AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, f. 51r bis (doc. L-35); cf. SANAHUJA [1945–1958]b, 442.

Prèviament, però, calia desfer els fonaments realitzats per Gondàngels, netejant tota l'àrea de pedres, branques, etc. Igualment, no es podia obviar el problema de l'aigua, que també s'havia d'eliminar. Així, es disposarien pals de fusta d'àlber, tants com fossin necessaris, fins arribar a terreny ferm, i, en cas contrari, s'hauria de començar de nou fins trobar la roca. Seguidament, per la banda del riu, els fonaments es farien almenys fins a la meitat de la llargària de l'hospital, i es començaria a paretar per la part més baixa de la cantonada i continuant seguidament a cada banda de la mateixa. Finalment, s'incidia en la conveniència de reforçar al màxim els fonaments d'aquest sector, afegint més morter i usant lloses —llambordes— el més llargues possibles, unides entre si amb calcs.

Des del punt de vista documental i de la història de l'arquitectura, aquest afer és realment interessant, ja que al conservar-se tots els informes i els dictamens formulats, hem pogut conèixer nombroses dades a propòsit dels processos constructius a Catalunya a l'inici del s. xvi. A més a més, la concreció i detallisme d'aquests documents, ens permet saber, per exemple, el sistema que es considerava més adient per solucionar els fonaments d'un edifici situat en una zona propera al riu, i, per tant, exposada a la filtració d'aigua i a l'amenaça d'eventuals crescudes. En aquest sentit, una de les qüestions que cal remarcar és el llenguatge emprat en la sentència de Joan Safont. Com ja hem comentat, aquest mestre inicià la seva exposició dient que examinaria l'hospital d'acord amb "l'art de edificar, principiar, fundar e ffer semblant obres". De fet, totes les seves crítiques a l'obra de Gondàngels, les justificava en què no s'adequaven a "l'art de edificar", és a dir, a la tècnica habitual o més aconsellada per aquella situació. Joan Safont, lògicament, es recolzava en la seva experiència com a mestre de cases, però també en algun codi o normartiva constructiva, que pel que es veu, coneixia molt bé.

Les fonamentacions són i han estat un dels cavalls de batalla més imponents dels tractats d'arquitectura. El propi Vitruvi ja havia incidit en aquesta qüestió, recomanant llur assentament sobre terrenys sòlids.³⁵⁰ Més tard, Alberti afegia que també calia tenir en compte les pròpies

---

³⁵⁰ VITRUVIO. *Los diez libros de arquitectura*. José Ortiz (trad.). 1787. llib. I, cap. III: 22 i 32; cf. CASTRO VILLALBA 1996, 80.

característiques del lloc, determinant el seus punts més alts i baixos, si era una zona seca o humida i aplanant la part més profunda de la rasa de manera que cap estructura no quedés disposada sobre una superfície inclinada.³⁵¹ Tots aquests aspectes, plantejats com a bàsics per Alberti, apareixen referits igualment en el discurs de Joan Safont. Altrament, la solució proposada per aquest mestre en relació a l'acumulació d'aigua per les filtracions del Segre, mitjançant l'ús d'estaques de fusta d'àlber, està perfectament explicada pels mateixos Vitruvi³⁵² i Alberti.³⁵³ Segons aquest últim, el principal defecte que pot presentar un sòl on s'han de fixar uns fonaments, és l'existència d'aigua i humitat abundant, i qualsevol indicatiu d'això era per ell causa suficient de precaució, fins al punt de desaconsellar-hi l'edificació. Si bé, com indiquen alguns historiadors de la construcció, és una posició exagerada,³⁵⁴ no hi ha dubte que en la fàbrica dirigida per Gondàngels no es va atorgar prou importància al problema de l'aigua, fet, en canvi, que sí que fou valorat com a clau per Joan Safont.

Deixant de banda aquestes qüestions i reprenent el discurs a propòsit de les obres a l'hospital de Santa Maria, fins ara sols comptàvem amb dues notícies que feien intuir que, efectivament, es va tornar a construir el que s'havia fet malament amb Antoni Gondàngels. La primera és la inscripció d'una làpida, datada el març de 1510 i que es troba a l'esquerra del mur d'entrada a la nau meridional (làm. 183 i 188). Aquí es recorda una deixa testamentària de 300 lliures per a l'hospital, feta pel mercader mossèn Joan

---

³⁵¹ ALBERTI. *Los diez libros de arquitectura*. Francisco Lozano (trad.). 1582. llib. III, cap. III: 66; cf. CASTRO VILLALBA 1996, 81-82.

³⁵² *Si no se hallare suelo firme, por ser paraje postizo hasta muy hondo, o fuere paludoso, entonces se cavará y vaciará la zanja, y se hincarán dentro estacas de chopo, olivo o de roble, chamuscadas, metiéndolas a golpe de máquina. Clavaránse bien espesas y los intesticios que dexaren se llenarán de carbón. Sobre esta empalizada se construirán los cimientos de estructura solidísima.* (VITRUVIO. *Los diez libros de arquitectura*. José Ortiz (trad.). 1787. llib. III, cap. III: 25; cf. CASTRO VILLALBA 1996, 89).

³⁵³ *En lugares lagunosos conviene abrir una fosa ancha y los lados de la fosa se han de fortalecer por una y otra parte con palos zarzos, tabla, céspedes, lama y semejantes cosas, para que la agua no escurra. Y luego se ha de sacar la agua, si alguna quedó dentro del fotalecimiento y también la arena, y se ha de limpiar del todo la madre lodosa hasta tanto halles donde repare el pie con la pisada.* (ALBERTI. *Los diez libros de arquitectura*. Francisco Lozano (trad.). 1582. llib. III, cap. III: 66; cf. CASTRO VILLALBA 1996, 91).

³⁵⁴ Vegeu CASTRO VILLALBA 1996, 93-94.

de Ribera, mort el 17 de febrer de 1508.³⁵⁵ De totes maneres no s'especificava si aquesta donació es va destinar a la cura i atenció de malalts i pobres, o bé a la construcció de l'edifici.

La segona referència, més explícita que l'anterior, és una nota extreta del ja esmentat manuscrit *Llibre de notes antigues per memòria*, conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid. En data 1 de febrer de 1509³⁵⁶ es diu que en poc més de tres mesos s'havien fet la major part dels fonaments, que devien ser els corresponents a les crugies oest i sud, executats defectuosament per Antoni Gondàngels el 1507. Tanmateix, també s'especificava que el mur de davant del cementiri estava quasi totalment aixecat: “Encara muntaren o obraren la major part de la paret que és davant lo fossar, darrere casa d'en Joffré, fins a la casa vella al sol del solament.”³⁵⁷ Sens dubte s'està referint al mur exterior de l'ala de ponent, ja que se sap que el cementiri de l'hospital estava ubicat en aquesta zona. Alhora es diu que aquella paret s'aixecà fins a la “casa vella del sol del solament”, que per força havia de tractar-se de la part de l'hospital que ja estava construïda, que donava directament a la plaça de l'Almodí o la Bladeria, davant del Pes del Rei.

Mal que en aquest mateix 1509 es torna a fer palesa la necessitat immediata d'obtenir més diners per l'hospital, possiblement per a la seva

---

³⁵⁵ Aquesta inscripció diu el següent: EN L'ANY M D VIII A DESET DE FEBRER PASSÀ DE AQUESTA V[IDA] LO HONORABLE MOSSÈN JOHAN DE RIBERA, MERCADER, LO QUAL HA DEJAT AL ESPITAL DE LA CIUTAT DE LEYDA TRECENDES LIURES. FONCH POSADA LA DITA PEDRA [...] DEL MES DE MARS DE L'ANY MD E DEU. Enmig de la inscripció hi ha l'escut d'armes de Joan de Ribera, que consistia en un vaixell de tres veles navegant pel mar. En l'actualitat està força malmesa i hi ha parts que són completament il·legibles. A més a més, avui dia també té adossada una porta de vidre, la que dóna accés al vestíbul de l'ala del Segre, que impedeix llegir amb claredat part del text.

³⁵⁶ “En lo any mil cinchcents e nou, lo primer dia de ffebrer any damunt dit, essent pahés los magnífichs mossèn Loys Dezvalls, mossèn Nicolau Spolter, mossèn Guillem de la Pardina e mossèn Bernat Vilagrassa, ffonch continuada la obra del hospital major de la present ciutat de Leyda. E açò fonch provissió divina que il·lumina lo ànimo dels damunt dits pahés. Car del any mil cccc l IIII que fonch començat lo damunt dit hospital, fins al damunt dit dia del primer de febrer. E han tengut tant fervent e bona devoció que en spay de tres mesos y mig foren los fonaments o major part de aquells. E encara muntaren o obraren la major part de la paret, que es davant lo fossar darrere casa d'en Jofré fins a la casa vella al sol del solament, plàcie a la clemència divina que los qui vendran après dels damunt dits pahés, tenguen la matexa devoció de forma que.s continue dita obra.” (BNM, *Secció manuscrits*, ms. 18 496, f. 64v; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 444-444 bis).

³⁵⁷ BNM, *Secció manuscrits*, ms. 18 496, f. 64v; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 444 bis.

construcció,³⁵⁸ hi ha dues notícies que confirmen i amplien la informació proporcionada pel *Llibre de notes antigues per memòria*. En aquest sentit s'ha pogut constatar que tot i la polèmica de 1507, el mestre Antoni Gondàngels va seguir dirigint les obres de l'hospital. Així, sabem que el 8 d'octubre de 1510 se li encomanà tallar, picar i portar a l'hospital major de la ciutat 1000 pedres de fil,³⁵⁹ les quals s'haurien de col·locar de la mateixa manera que s'havien fet les altres filades de l'obra nova de l'edifici. El mestre d'obres de la Seu Antoni Queralt, un dels que l'havia denunciat el citat 1507, actuaria en qualitat de supervisor d'aquests treballs.³⁶⁰ Antoni Gondàngels rebria un total de 55 lliures que, el paer Lluís Dezvalls.³⁶¹ li aniria pagant mensualment en funció de la feina feta. En qualsevol cas, ja de bon començament, el prior de l'hospital Joan Torrelles³⁶² li féu efectius 10 sous. Finalment, el carreter Joan Aleric seria l'encarregat de dur tota la pedra fins a

---

³⁵⁸ En aquests moments, a les necessitats de l'establiment, que continuaven sent molt grans, calia afegir una sèrie de litigis judicials endegats amb diverses persones que tenien deutes amb l'hospital. De totes maneres, per resoldre aquests problemes es requeria el vistiplau reial. Per aquest motiu, i arran d'una iniciativa del Consell General i per tal d'estalviar diners i d'agilitzar la solució d'aquests afers que perjudicaven la institució, el rei Ferran II el Catòlic expedí un privilegi a la ciutat de Valladolid l'1 de maig de 1509, en què concedia als paers plena llibertat per decidir i solucionar tots els plets pendents en matèria dels béns no lliurats a l'hospital (TARRAGÓ VALENTINES 1977a, 459-460). A l'Arxiu de l'Hospital es guardava una còpia d'aquest privilegi (SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, SAIEI, *Llegat Pleyan de Porta*, capsa 119/1, "Acta de entrega de la Excma. Diputación Provincial de toda la documentación referente al hospital de Santa María que obraba en dicho archivo, Lérida 3-IX-1919", f. 5, núm. 66).

³⁵⁹ La pedra de fil era la pedra tallada d'una manera regular que permetia fer filades contínues. És a dir, seria la pedra ben treballada. En aquest sentit se sap que a Barcelona hi havia dues maneres de treballar la pedra: la ben escairada i la pedra tractada rústegament: aquesta seria la diferència. (Comentari fet per Joan Ainaud de Lasarte en una comunicació d'ADROER 1994, 262).

³⁶⁰ Segons aquesta notícia, sembla que després del conflicte sorgit entorn als fonaments mal construïts per Antoni Gondàngels, aquest va conservar el seu càrrec de mestre d'obres de l'hospital amb la condició que Antoni Queralt estigués al corrent de tot el que fes per evitar noves complicacions.

³⁶¹ En aquest document es diu que Lluís Dezvalls tenia "càrrech de la obra del espital mayor de la ciutat de Leyda". És a dir com a supervisor i administrador de la fàbrica de l'establiment per part del Consell General. (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, f. 145v; doc. L-38).

³⁶² El presbíter Joan Torrelles havia estat instituït prior de l'hospital per al servei espiritual dels malalts de l'hospital el 7 de maig de 1508 (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, f. 84; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 427).

l'hospital pel preu de 6 sous per cada pedra de fil, i el seu salari el percebria directament del propi mestre Gondàngels.³⁶³

Posteriorment, el 7 de juny de 1511, per encàrrec de la Paeria, els mestres Antoni Torres i el ja esmentat Llorenç Girart feren una relació de la pedra que havia picat Antoni Gondàngels per a l'hospital, especificant que fins aquell dia sumaven un total de 830 de les mil que se li havien encomanat en un principi.³⁶⁴ Suposo que més endavant devia fer el propi amb les 170 pedres de fil restants, però no he trobat cap referència documental que ho corroborei.

Per acabar, un altre element a tenir en compte, és la presència d'un escut del bisbe Lluís Joan de Milà i de Borja³⁶⁵ (1461-1510), al mig de l'ampit de la galeria nord del pati (lâm. 184 i 188). Ja hem vist com entre els anys 1461 i 1490 no hi ha constància que es construís res en l'hospital, i que pel període comprès entre el 1490 i el 1505, hi ha un buit documental que ens impedeix saber si es va fer alguna cosa. Així doncs, atesa la poca informació de què disposem, és de suposar que aquest escut recordi alguna donació feta per part del bisbe a les obres que es dugueren a terme en l'edifici en aquests primers anys del s. XVI sota la direcció d'Antoni Gondàngels, malgrat que es devia col·locar més tard, atès que la galeria del pati no s'inicià, com veurem més endavant, fins uns anys més tard.³⁶⁶

³⁶³ AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, ff. 145v-146r (doc. L-38).

³⁶⁴ “Mestre Anthoni Torres y mestre Giralt, pedrapiquer per manament de mossèn Botella y de mossèn Pallarés, pahers l'any present, myjançant quitament ni feren relació que [...] que la pedra que mestre Anthoni Gondàngels, pedrapiquer, havye picat en lo spital són DCCC y trenta pedres fins al dia present.” (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 332, f. 152v).

³⁶⁵ Es tracta d'un escut ogival, en l'interior del qual estan esculpits en un relleu molt baix un bou passant —emblema dels Borja—, acompanyat d'un milà en l'angle superior dret, i sota un lleó que evoca la devoció del bisbe a sant Jeroni, sant que es representa treient una espina del peu d'un lleó. Tanmateix en la part superior de l'escut hi ha un barret, que simbolitza la categoria eclesiàstica de cardenal, que també ostentà el citat bisbe Lluís Joan del Milà i de Borja. Altrament, des del punt de vista plàstic, és molt interessant dir que en els laterals de l'escut, però ja en el mur de l'ampit pròpiament dit, hi ha incisa una mena de corda que completa la seva decoració d'una forma força original.

Sobre el bisbe Lluís Joan de Milà i de Borja, v. VILLANUEVA 1803-1851, XVII: 43-48.

³⁶⁶ En aquest sentit, recordem que el 1506 alguns canonges havien entregat les seves porcions claustrals, en principi destinades als pobres de l'Almoina, a l'obra de l'hospital, quantitat que sumà 40 lliures (AML, *Comptes Almoina*, reg. 84, f. 189r [doc. L-31]; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 443-444).

QUARTA FASE: SEGON PERÍODE D'INACTIVITAT CONSTRUCTIVA (1512-1516)

Si bé en la documentació municipal d'aquests anys, he trobat diverses èpoques on consten pagaments de censals de quantitats poc importants realitzats pel municipi a l'hospital, no s'especifica si aquests diners es van destinar al bastiment de l'edifici.³⁶⁷ No obstant això i, malgrat que tot sembla indicar que els treballs constructius van estar aturats, sí que tenien la intenció de prosseguir els treballs. Així, en la sessió capitular del 21 d'octubre de 1516, es va designar als canonges Joan d'Olzinelles i Joan Beramon, com a *visitatores, rectores et administratores hospitalis maioris civitatis Ilerde*, per tal que visitessin les zones de l'edifici on estava previst construir-hi.³⁶⁸ Aquestes obres, com veurem a continuació, es van endegar d'immediat.

CINQUENA FASE: L'IMPULS DEFINITIU SOTA LA DIRECCIÓ DE JAUME BORRELL I ANTONI GONDÀNGELS (1517-1519)

Poc més de seixanta anys després de l'inici de les obres, l'edifici estava encara molt endarrerit, degut a les constants i llargues interrupcions en la seva execució, i a altres problemes com els fonaments defectuosos realitzats per Antoni Gondàngels. La situació, però, començà a canviar d'ençà de 1517. Igual que en l'any 1454, les autoritats municipals i eclesiàstiques van decidir unir els seus esforços, però sobretot cal emfasitzar el paper desenvolupat pel bisbe Jaime Conchillos (1513-1542),³⁶⁹ que esdevingué el principal impulsor de la institució. La personalitat i activitat d'aquest prelat estan intrínsecament vinculades al món de l'art, l'arquitectura, en un moment en què l'anomenat "humanisme català" intentava, si bé lentament, crear un ambient cultural similar al que triomfava en aquells moments a

---

³⁶⁷ AML, *Èpoques*, reg. 649, s.f. [1 jul. 1512; 13 oct. 1513; 4 març 1514; 9 juny 1514; 24 jul. 1514; 5 febr. 1516; 18 maig 1516]; *Ibid.*, reg. 650, s.f. [20 des. 1516].

En canvi, en aquests mateixos volums d'èpoques, sí que hi ha constància de diversos pagaments per obres realitzades en les esglésies de Sant Joan, Santa Maria Magdalena i Sant Llorenç.

³⁶⁸ ACL, *Actes Capitulars*, 1513-1517, núm. 58/1 (*olim* 23), f. 195r.

³⁶⁹ Sobre aquest bisbe, v. VILLANUEVA 1803-1851, XVII: 49-52; SANAHUJA [1945-1958]b, 455-457; COMPANYY (a cura de) 1993, pass.

Itàlia.³⁷⁰ D'ell s'ha dit que ocupa un lloc preeminent en la introducció del renaixement a les terres de Lleida,³⁷¹ tot i les discussions i ultra matisos que exigeix l'ús del concepte "renaixentista".³⁷² Així, durant els 30 anys en què estigué al capdavant de la seu lleidatana, tenim constància de diversos encàrrecs artístics, alguns dels quals s'han conservat.³⁷³ Alhora, tampoc no podem oblidar l'estreta relació que mantingué amb l'escultor valencià Damià Forment, a qui contractà per treballar en la seva capella privada de l'església del Pilar de Saragossa (1527 i 1529), i al qual també trobem documentat a Lleida el 1530, fet que ha permès atribuir-li algunes obres, vinculades igualment a una més que versemblant comitència de Conchillos.³⁷⁴

Al marge d'aquestes qüestions, Jaime Conchillos també va demostrar una mentalitat oberta i, sobretot, una gran preocupació per la realitat social de la ciutat. Fruit d'aquesta actitud compromesa i emprenedora, el 1517, quatre anys després de prendre possessió de la cadira episcopal,³⁷⁵ va començar a moure els fils necessaris per a la finalització definitiva de l'hospital de Santa Maria, que des de feia molt temps s'havia convertit en un autèntic maldecap. Bona mostra d'això són les referències que, a partir d'aquest moment, exalçaven constantment el protagonisme i la importància de la seva contribució.³⁷⁶ Igualment, sempre assistia personalment a les

---

³⁷⁰ Una interessant visió de l'humanisme a Catalunya a la fi del segle xv i la primera meitat del xvi, la trobem a CARBONELL BUADES 1993, 105-140.

³⁷¹ COMPANY 1993, 27.

³⁷² Sobre la conveniència o inconveniència de l'ús del terme "renaixement" als Països catalans, v. GARRIGA 1987, 117-144; cf. CARBONELL BUADES 1993, 126-127.

³⁷³ En aquest sentit, és interessant l'estampació de dos missals, a la impremta saragossana de Jorge Cocci, un d'ús personal i de regust flamenquitzant, datat a 1524 i conservat a l'Arxiu Capitular de Lleida (v. BALASCH 1993, 181-209). Tanmateix, el 1537 féu una important donació a la seu lleidatana, destacant cinc tapissos, dels quals ens han arribat quatre de l'anomenada "Sèrie mitològica". (v. FITÉ-BERLABÉ 1992, 143-166)

³⁷⁴ Sobre el vincle entre el bisbe Conchillos i Damià Forment, i l'activitat del mestre valencià a Lleida, v. YEGUAS 1999a, 105-108.

³⁷⁵ Tot i que Jaime Conchillos havia estat nomenat bisbe de Lleida l'1 d'octubre de 1512, no prengué possessió del càrrec fins el 19 d'abril de 1513. (v. VILLANUEVA 1803-1851, XVII: 50-51).

³⁷⁶ Per exemple, tres anys més tard, en la revisió dels comptes de l'hospital efectuada l'1 d'agost de 1520, es diu textualment: "los grandíssims beneficis que lo reverent senyor bisbe de Leyda ha fets e de que fins dia hi fa (...)." (AML, *Consells Generals*, reg. 427, f. 56v).

auditories o revisions anuals dels comptes de la institució, fet que testimonia, un cop més, el seu interès i implicació.³⁷⁷

El punt de partença d'aquesta nova etapa se situa el 2 d'abril de 1517, quan la Prohomenia de l'hospital denuncià al paers que l'establiment sols estava aixecat en una tercera part, fet que perjudicava, principalment, als pobres malalts i als pelegrins acollits, però també a la pròpia imatge de la ciutat.³⁷⁸ El to desesperat i sensibilitzador d'aquest discurs, que en moltes altres ocasions no havia tingut resposta immediata —recordem, per exemple, l'època del procurador Lluís de la Fàbrega—, en aquest cas sí que va tenir efecte. Paral·lelament, en aquesta mateixa reunió es deia que el capítol ja havia assumit el compromís d'aixecar, al seu càrrec, una de les parets “que està per obrar, e açò de igual de terra fins al equal de la paret, la volta del carreró de la alçària que vuy és.”³⁷⁹ Pedro Sanahuja apunta que aquest mur podria tractar-se del parament oest del pati interior de l'hospital (làm. 189), mentre que la paret del carreró correspondria a aquella que, segons el *Llibre de notes antigues per memòria*, s'havia construït el 1509 davant del cementiri, és a dir, la de la façana de ponent, que estaria feta almenys fins al nivell de la volta de la planta baixa.³⁸⁰ Amb l'objectiu que dur a terme aquesta obra, s'indica que el capítol havia encarregat tallar pedra, però que en necessitaven més per a reble els espais buits intermitjos dels murs. Per això, se sol·licitava permís a la Paeria per prendre la pedra de la muralla vella i del portal de Sant Andreu, que s'havien d'enderrocar en breu. Finalment, es nomenà una comissió per recaptar un terç de l'import de les butlles del jubileu de l'Esperit Sant, que s'estaven predicant llavors, i d'altres butlles de difunts i de tot el dinar que s'obtingués, de diversa procedència, per a la construcció de l'hospital.

A través de la documentació conservada corresponent a aquests anys, podem arribar a establir, no sols quines foren les estructures de l'hospital

---

³⁷⁷ Vegeu AML, *Consells Particulars*, reg. 372, ff. 31^v-32 i 125^v-126^r; *Consells Generals*, reg. 427, f. 56.

³⁷⁸ “Als quals prohòmens fonch proposat per los dits senyors de pahers com ja sabien quant havie ere stat principat de obrar lo spital general de la present ciutat e com vuy en dia de tres parts les dues resten encara per obrar.” (AML, *Consells Particulars*, reg. 372, f. 1; doc. L-39); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 446 bis.

³⁷⁹ AML, *Consells Particulars*, reg. 372, f. 1^r (doc. L-39); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 446 bis.

³⁸⁰ BNM, *Secció manuscrits*, ms. 18 496, f. 64^v; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 446 bis.

que es van erigir (l'àm. 189), sinó també quines van ser sufragades pel capítol, d'una banda, i per la ciutat, de l'altra. El primer, va destinar a aquesta fi fons provinents de l'Almoïna del claustre de la Seu Vella, mentre que la Paeria va utilitzar capital públic. De fet, sembla com si haguessin actuat una amb independència de l'altra, ja que fins i tot van contractar mestres de cases diferents. Fins ara sols teníem documentat a Jaume Borrell, el qual treballava per encàrrec del capítol. En qualsevol cas, una altra notícia demostra que Antoni Gondàngels, a qui ja havíem trobat dirigint la fàbrica de l'hospital entre 1506 i 1511, també va col·laborar en les obres d'aquest període a petició de les autoritats municipals.

Jaume Borrell va ser mestre major de l'obra de la Seu Vella des de 1513 —poc després que Jaime Conchillos esdevingués bisbe de Lleida— fins al 1522, per la qual cosa, durant un temps, va haver de compaginar aquesta tasca amb la seva participació a l'hospital.³⁸¹ El 1514, col·laborava en les obres de l'església de Sant Llorenç,³⁸² mentre que el 1516, apareix documentat en cobrar 17 sous de l'Almoïna i per manament del capítol, com ajuda del seu salari per fer el peu d'una creu de la parròquia de Sant Andreu.³⁸³ D'altra banda, devia haver tingut un vincle molt estret amb el seu predecessor al capdavant de la Seu, Antoni Queralt. Aquest va morir cap al 1515, i el 1519 l'Almoïna va concedir a Borrell 200 sous per la dot del matrimoni de Caterina, filla del citat Antoni Queralt.³⁸⁴

Pel que fa a l'hospital, Jaume Borrell hi va treballar, contractat pel capítol, entre 1517 i 1519.³⁸⁵ Bàsicament, la seva actuació es va centrar a l'interior de l'edifici, i de forma molt especial, en el pati i les seves corresponents galeries. El disseny del conjunt, que ja devia estar previst des de l'inici de la construcció el 1454, es va culminar de forma definitiva en aquestes dates. La

---

³⁸¹ Anteriorment, sabem que entre 1497 i el 1501 també treballava a la Seu Vella com a picapedrer (ALONSO GARCÍA 1976, 205). Jaume Borrell s'hauria fet un nom dins la ciutat de Lleida des del moment en què va començar a treballar a la Seu el 1497, atès que va gaudir de la confiança de Jaime Conchillos.

³⁸² AML, *Àpoques*, reg. 649, s.f. [21 nov. 1514].

³⁸³ AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 453v; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 449.

³⁸⁴ AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 36or.

³⁸⁵ Tanmateix, Gabriel Alonso (1976, 210) afirma que va ser director de la fàbrica de l'hospital entre els anys 1517 i 1522, tot i que, com veurem, entre el 1519 i el 1522 no hi ha cap document que ho corrobori.

documentació referent a la intervenció de Borrell, es troba repartida íntegrament entre els llibres de comptes i els capbreus de l'Almoïna. Malgrat que aquí es troben indicades totes les feines i llurs pertinents despeses, és difícil determinar amb absoluta claredat quines parts de l'edifici es van executar sota la seva direcció.

Al llarg de 1517 va aixecar dos murs, molt probablement els dels cantons meridional i occidental del pati central.³⁸⁶ En aquest sentit, es parla de la realització de les dues parts de l'angle on es trobava la porta principal de la banda del Segre —extrem sud— i que, des d'aquí, s'havia de prosseguir fins arribar a “la obra antiga envers lo portal major del dit spital” —extrem septentrional. Igualment, s'afegeix que en aquest mateix mur, que era el que sortia esmentat en la citada reunió amb la Prohomenia del 2 d'abril de 1517, s'havia obert un portal i dues finestres amb reixes que donaven dins del pati. En aquest cas es refereix, sens dubte, a la porta de mig punt que comunica el pati amb la crugia de ponent, que en un principi hauria estat flanquejada per dues finestres i damunt la qual, actualment, hi ha una làpida amb una inscripció que recorda una donació feta a l'hospital pel ciutadà de Lleida Onofre Cerveró, el 1602, i del qual ja en parlarem (lám. 184). El cost d'aquestes obres fou de 2160 sous, que es van treure íntegrament, com hem dit, dels fons de l'Almoïna.³⁸⁷ També hi ha constància de diversos pagaments que sumaven un total de 327 sous i 17 diners, per comprar i portar la calç fins a l'hospital, fer argamassa i altres feines, alhora que es donaren 131 sous i 5 diners al ferrer Pere Sant Feliu³⁸⁸ per fer una reixa. En darrera instància, un cop finalitzat aquell mur, es va encomanar al propi Jaume Borrell la realització de les “voltes dels andadós”, és a dir, les voltes rebaixades sostingudes per mènsules esglaonades invertides, damunt les

---

³⁸⁶ AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, ff. 414-415r (doc. L-44); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 450-451.

³⁸⁷ En aquest document es distingeix entre el que es pagava dels fons de l'Almoïna pròpiament dits i que constaven en els seus llibres de comptes, i el que anava a càrrec dels capbreus de la mateixa Pia Almoïna. Així, d'aquests 2160 sous, dels primers es van donar 1381 sous i dels segons 768 sous i 7 diners. Com podem comprovar la suma d'aquestes quantitats dona 2149 sous i 7 diners, per la qual cosa hi ha una diferència de quasi 11 sous que no apareix reflectida. (AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 414r [doc. L-44]; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 451).

³⁸⁸ El 1518 i el 1541 Pere Sant Feliu està documentat treballant a la Seu Vella (ALONSO GARCÍA 1976, 217 i 248) i també el 1547 (COMPANY-BALASCH 1991, 321).

quals es desenvolupa la galeria³⁸⁹ (làm. 173–178). Després, havia d'enrajolar-la, fer els seus ampits, aixecar quatre filades més del mur de tancament —de la corresponent crugia superior—, i fer “lo arch del portal”, que hem esmentat anteriorment. Finalment, se li encarregà l'execució d'una imatge de la Verge Maria a mode d'escut d'armes de la Seu. Per totes aquestes obres Jaume Borrell cobrà 2000 sous, quantitat a la qual calia afegir 20 ducats (480 sous), que es donaren per al servei dels pobres malalts, i 10 ducats més (240 sous), en concepte dels honoraris de Bernardino Tienda, per les misses a oficiar a durant la Quaresma de 1518.³⁹⁰

Pel que fa a les obres sufragades per la ciutat, sabem que estaven quasi totalment finalitzades el 29 d'agost de 1517, a excepció del cobriment dels seus arcs. Malauradament, la poca concreció de la notícia no ens permet de ser més explícits a l'hora d'identificar les estructures a què fa esment. D'una banda, podríem pensar en alguna de les galeries de la planta noble del pati que, en aquest supòsit, hauria de tractar-se de la crugia septentrional o oriental —on es troba l'escala—, atès que les del cantó meridional i occidental s'estaven ultimant aquest mateix any a càrrec del capítol. En segon lloc, no podem descartar que aquests arcs corresponguin a dos trams de la nau inferior del migdia (núm. 8 i 10), coronades per claus de volta amb l'escut de la Paeria (làm. 182 i 188). Sigui com sigui, la ciutat s'havia quedat sense diners per poder cobrir aquests arcs, de manera que la Prohomenia de l'hospital demanà als paers que destinessin amb aquesta fi, els ròsecs o deutes de les carnisseries que encara no havien estat esmenats i que sumaven un total 108 sous, per tal que es pogués inaugurar aquella part del claustre, amb motiu celebració del jubileu de sant Miquel d'aquell mateix 1517.³⁹¹

---

³⁸⁹ Lògicament sols devia fer les voltes corresponents a les crugies occidental i meridional, que era la part de l'hospital que estava sufragant el capítol.

³⁹⁰ Sobre el pagament d'aquests 10 ducats, vegeu la resolució corresponent del capítol del 3 de febrer de 1518: ACL, *Actes Capitulars*, 1518–1528, núm. 59/1 (*olim* 24), f. 5.

³⁹¹ AML, *Consells Particulars*, reg. 372, f. 13 (doc. L-41); cf. SANAHUJA [1945–1958]b, 446 bis.

Igualment, també es decidí destinar a l'hospital els ròsecs de les imposicions comunes de la ciutat de l'any 1509, mentre que dels de 1508, per la seva banda, primer es donarien 400 lliures als clavis, i el que sobrès també seria per a l'hospital (AML, *Consells Particulars*, reg. 372, f. 14 [doc. L-41]; cf. SANAHUJA [1945–1958]b, 447).

Gràcies a aquesta iniciativa es van poder prosseguir els treballs, i l'obra nova, tal com s'esmenta als documents, fou entregada oficialment als paers el 10 de setembre de 1517.³⁹² Es diu textualment que estava ben acabada “salvo en una misèria de huns archets que és no res”, que els propis mestres es comprometien a subsanar, per quant havien cobrat a preu fet. Paral·lelament, la pròpia Prohomenia creava un altre preu fet de 15 ducats més (360 sous), per a la continuació de la fàbrica. En darrera instància, degut al ràpid avenç que estava experimentant l'edifici en els darrers temps, els paers informaven als prohoms de la necessitat d'adquirir un corral on poder-hi guardar la llenya de l'hospital, molt probablement perquè l'anterior devia haver estat absorbit per les noves estructures que s'havien realitzat. En aquest sentit es proposava comprar-ne un, propietat del carnisser Francí Guiu, situat al costat mateix de l'establiment.³⁹³

Finalment el 29 de setembre de 1517 se celebrà la festa jubilar de sant Miquel en honor a l'hospital, i és de suposar que el problema pendent d'aquells “archets” ja estava solucionat.³⁹⁴ Més tard i abans d'acabar l'any 1517, hi ha dues notícies que constaten sengles aportacions de la ciutat a l'hospital, encara que segurament es van destinar a la sustentació dels pobres i malalts, atès que, com hem vist, les autoritats municipals ja havien finalitzat la part de l'edifici que els corresponia. La primera és del 13 d'octubre. El Consell era propietari d'una casa a l'anomenat Pla dels Gramàtics, que llogaven a estudiants. Però com aquestos la feien malbé, decidiren vendre-la com censal mort a un tal mestre Barberà per 150 lliures i una pensió anual de 7 lliures i mitja, que es donaria automàticament a l'hospital. A la quantitat d'aquesta pensió, calia afegir deu lliures més procedents del lloguer de les quatre escoles de Teologia, Lògica, Medicina i Gramàtica, que estaven en la

---

³⁹² AML, *Consells Particulars*, reg. 372, ff. 14v-15r (doc. L-42); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 447-448.

³⁹³ En relació a aquest pati propietat de Francí Guiu, es parla de la possibilitat de comprar-lo de forma consensuada, o bé d'expropiar-lo per ordre municipal (AML, *Consells Particulars*, reg. 372, ff. 14v-15r; doc. L-42).

³⁹⁴ Les autoritats municipals i el capítol volien que fos una festa solemne. El 22 de setembre acordaren fer una processó, sota la pena de 5 sous per a tots els caps de família que no hi assistissin (AML, *Consells Particulars*, reg. 372, f. 17; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 448-449). Per aquesta festa, la Seu deixà prestat a l'hospital l'orgue (ALONSO GARCÍA 1976, 214).

planta baixa d'aquella casa i que no foren venudes al citat mestre Barberà.³⁹⁵ La segona, d'altra banda, data del 23 de desembre del mateix 1517. El Consell decidí atorgar a l'hospital la tercera part de l'import d'una altra multa, imposada a tota persona que anés a caçar francolines —una varietat d'au galimàcia—,³⁹⁶ ja que estava prohibit.³⁹⁷

A diferència de la documentació de l'Almoïna on apareixen referides les obres sufragades pel capítol, en la municipal no s'esmenta el nom de cap mestre de cases. Es parla, això sí de “mestres sperts”, en plural, aspecte que ja ens ha de fer sospitar en què, com a mínim, hi havia una altra persona a mésa més de Jaume Borrell al capdavant de la fàbrica l'hospital. Així, en els *Llibres de Seguretats*, en data 19 de gener de 1518, hi ha una notícia on es fa constar el pagament de 14 lliures al mestre Antoni Gondàngels per “la obra ha feta en lo hospital.”³⁹⁸ Tot i que no s'especifica en què consistí la intervenció de mestre Gondàngels i malgrat que va rebre una quantitat poc important, és una referència molt interessant, en tant que el relaciona, un cop més, amb la fàbrica de l'hospital, després que ja l'haguéssim trobat documentat entre els anys 1506 i 1511. Així doncs, tenint en compte que Antoni Gondàngels era un gran coneixedor de l'edifici, penso que devia ser la persona que va col·laborar amb Jaume Borrell per encàrrec de la Paeria. A partir d'aquí, caldria replantejar-se si Jaume Borrell fou l'únic artífex del pati

---

³⁹⁵ AML, *Consells Particulars*, reg. 372, ff. 19v–20r (doc. L-43). Anys més tard, el 1564, l'hospital renuncià a la resta de cases del Pla dels Gramàtics, que passaren a dependre directament de la ciutat, ja que no podien fer front a les reformes que exigien. (AML, *Consells Generals*, reg. 431, f. 49r). Sobre la localització de les escoles que s'esmenten, v. BUSQUETA (coord.), 1996, 36–39.

³⁹⁶ ALCOVER-MOLL 1985, VI: 34

³⁹⁷ “Lo qual magnífich Consel General, acorda hi delibera que persona alguna de qualsevol grau e condició sie, no pugua casar les francolius ab ninguna manera de enginy, lo enguany sots ban de trenta sous per quiscuna vegada que contrafet serà. divididors en tres parts. La una al ansader, la altra al jutge qui farà la execusió e la terçera part al spital general de dita ciutat (...)” (AML, *Consells Generals*, reg. 426, f. 3r). Aquesta imposició apareix igualment reflectida a AML, *Llibre de les ordinacions de la ciutat*, f. 21^v.

³⁹⁸ AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 333, s.f. (19 gen. 1518) (doc. L-45). Cal anar en compte amb aquest document, atès que les notícies estan desordenades i sovint no segueixen un ordre cronològic.

com s'ha vingut defensant fins ara,³⁹⁹ o si bé hi hauríem d'afegir també la personalitat d'Antoni Gondàngels.⁴⁰⁰

Reprenent novament el fil de les obres encomanades pel capítol a Jaume Borrell, sabem pels comptes de l'Almoïna de 1518 que va obrir dos portals en les galeries del claustre.⁴⁰¹ Malgrat que han estat molt transformats, podrien ser els de l'ala occidental —el que dona accés actualment a la biblioteca— i el del cantó meridional.⁴⁰² La seva finalitat era la de facilitar la comunicació dels corredors del primer pis amb l'interior del recinte. Jaume Borrell, a més a més, havia de continuar el mur que ja havia aixecat fins a l'altura dels ampits el 1517,⁴⁰³ i fer els pilars de la galeria que donen a l'interior del pati, fins al sostre més alt de l'establiment. El cost total d'aquestes obres, contractades a preu fet, era de cinc mil sous,⁴⁰⁴ dels quals 4.800 es van agafar en préstec pel procurador de l'Almoïna Jaume Voltor dels aniversaris majors de la Seu,⁴⁰⁵ mentre que els 200 restants es pagaren

³⁹⁹ Entre altres, v. SANAHUJA [1945-1958]b, 445 bis. i ss.; MILÀ MALLAFRÉ 1984, 12; GARRIGA 1986, 22; BERTRAN 1992a, 49-51.

⁴⁰⁰ Malauradament sols disposem d'aquesta notícia que relaciona a Antoni Gondàngels amb les obres que s'estaven fent en aquest moment en l'hospital. Posteriorment l'he trobat documentat fent petites obres per una font de Raimat el 1522 (AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 194r) i d'altres per encàrrec del municipi (AML, *Llibres de Seguretats*, reg. 333, s.f.; 7 gen. 1524).

⁴⁰¹ AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 382r (doc. L-47); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 453-454. Vegeu, igualment, una deliberació del capítol a propòsit del finançament de les obres dutes a terme aquest any, amb els fons de l'Almoïna: ACL, *Actes Capitulars*, 1518-1528, núm. 59/1 (*olim* 24), f. 13.

⁴⁰² En les galeries superiors hi ha un total de cinc portes: una al mig de cadascuna de les ales, i una altra en l'extrem oriental del passadís septentrional. Sens dubte, formaren part de l'edifici original, aquesta última que acabem de citar, la de l'actual entrada de l'Aula Magna de l'IEI, en la nau est i la del cantó nord. Les altres dues, la meridional i l'occidental, han patit moltes transformacions, i malgrat que no conserven el seu esquema primitiu, encara s'aprecien les dovelles de mig punt que en un primer moment la delimitaven. Aquestes dues, penso que són precisament les que foren dutes a terme per Jaume Borrell el 1518 per encàrrec del capítol.

⁴⁰³ AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 415r (doc. L-44); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 451.

⁴⁰⁴ AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 382r (doc. L-47); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 453.

⁴⁰⁵ La procura dels aniversaris, era una institució catedralícia existent des del s. XIII, encarregada de fer celebrar els sufragis pertinents a favor de tots els benefactors que en el decurs del temps havien afavorit i/o havien deixat fundacions pietoses amb les rendes pertinents, encara que poguessin estar exhaurides o perdudes. (BERTRAN 1991, 103). En aquest cas, atès que s'hi van agafar 4800 sous en préstec, l'Almoïna havia de proporcionar a la mateixa bossa dels aniversaris majors una pensió anual de 210 sous. Així, si consultem els

directament dels fons de l'Almoïna.⁴⁰⁶ A tot això calia afegir 100 sous que li van donar a Jaume Borrell com a gratificació del relleu de la Mare de Déu amb el Nen, que havia col·locat en l'ampit del braç meridional de la galeria (lám. 184),⁴⁰⁷ i 398 sous més que s'entregaren en concepte de salari al prior de l'hospital Pau Morelló,⁴⁰⁸ tot a càrrec de l'Almoïna.

D'altra banda i, malgrat que no he trobat cap referència documental a propòsit de la construcció d'una estança situada en la crugia oriental de l'hospital, corresponent a l'espai ocupat avui dia per l'Aula Magna de l'IEI, és probable que ja estigués erigida el 1518. La seva entrada, situada al final de l'escala del pati, consisteix en una gran porta de mig punt, emmarcada per un guardapols sostingut per petites mènsules i rematat per un escut del bisbe Jaime Conchillos⁴⁰⁹ (lám. 184). En aquest sentit, l'11 i 12 de maig de 1518 es féu una reunió a la qual assistiren el bisbe, els representants del capítol i de la Paeria, i l'administrador de l'hospital Joan de la Mora. Aquest últim presentà l'estat de comptes i fou reelegit en el seu càrrec. D'aquesta reunió ens interessen, especialment, dues qüestions. D'una banda, sabem que va tenir lloc al mateix hospital, concretament “dins lo apartament fet per lo dit

---

comptes de l'Almoïna dels anys immediatament posteriors al 1518 comprovem que, efectivament, els aniversaris majors de la Seu anaven rebent pagaments anuals de 90, 50 i 100 sous, per aquest concepte, als quals es van afegir altres pensions, per préstecs atorgats el 1519 (v. AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, ff. 366r, 329 bis-330r, 276r i 277r, 226r i 227r, 177r i 178r, 126v i 127v, 78r i 79r, 31^v i 32v).

⁴⁰⁶ AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 381 (doc. L-48); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 460. Al marge dels fons de l'Almoïna, puntualment, també s'hi destinaven altres rendes extraordinàries, com la recaptació de la plega feta pel Sant Drap el dia de l'Ascensió: “En lo present any MDXVIII, que's plega pel Sant Drap lo dia de la Ascensió, ffonc-li donat al bací del espital e també la plega que's fa en lo espital, per als pobres e açò per memòria.” (ACL, *Sagristia. Ornaments*, 1509-1524, f. 75).

⁴⁰⁷ AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 382r (doc. L-47); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 453. Recordem que, el 1517, Jaume Borrell ja havia rebut 2000 sous per fer aquesta imatge i per altres obres (AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 415r; doc. L-44).

⁴⁰⁸ “Item pose que ab mandato de dit reverent capítol pagui a mossèn Pau Morelló Oliu, prior del hospital que resta del salari a ell degut per lo priorat de dit hospital.....398 s.” (AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 388v). En la sessió del capítol de 14 d'agost de 1517, ja s'havia deliberat a propòsit del sou de Pau Morelló (ACL, *Actes Capitulars*, 1513-1517, núm. 58/1 (*olim* 23), f. 195r).

⁴⁰⁹ Segons Joan Yeguas, aquest escut podria ser d'un col·laborador de Damià Forment, que l'hauria executat entre els anys 1525 i 1530 (YEGUAS 1999a, 126). Tot i que aquesta proposta podria ser un justificant per retrassar la data de construcció d'aquesta estança, el citat escut es podria haver esculpit més tard, i per tant no contradiu que aquella habitació ja estigués feta el 1518.

reverent senyor bisbe de Leyda.”⁴¹⁰ Aquesta estança es podria identificar amb la que hem citat abans, sens dubte sufragada per Jaime Conchillos, com ho testimonia l'escut de l'entrada. En segona instància, l'auditoria presentada per Joan de la Mora no podia ser més positiva, atès que les entrades pujaven 16.075 sous i 8 diners, mentre que les sortides sols havien estat de 15.091 sous i 7 diners, de manera que quedava un saldo a favor de la institució de 174 sous, és a dir, 8 lliures i 14 sous. Aquesta circumstància devia ser fonamental per determinar la continuïtat de Joan de la Mora.

Quant al municipi, si bé no tenim constància exacta de quines obres va sufragar al llarg de 1518, sabem que va seguir invertint importants sumes de diners. El 12 de març van donar per a l'obra de l'hospital les quantitats sobrants dels capbreus dels anys 1516 i 1517,⁴¹¹ mentre que el 21 de maig hi destinaren 100 lliures procedents dels ròsecs de les carnisseries del mateix 1517 que estaven en poder del clavari Joan Barutell.⁴¹²

---

⁴¹⁰ AML, *Consells Particulars*, reg. 372, ff. 31^v-32^r (doc. L-46); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 456. Dos anys més tard, el primer d'agost de 1520, la revisió dels comptes de l'administració es tornà a fer a l'hospital, i no a la casa de la Paeria com era habitual, i segurament devia tenir lloc en la mateixa estança costejada pel bisbe Conchillos (AML, *Consells Generals*, reg. 427, f. 56; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 538).

⁴¹¹ “Més fonch proposat per los sobredits senyors de pahers, com en poder de les clavaries dels anys mil dxxvi y xvii resten algunes quantitats, les quals han pujat més les rebudes que no les dates del capbreu major, que si les par dites quantitats sien consignades al spital maior de dita ciutat, per obs de la obra se fa en dit spital y en subvenció dels pobres de aquella. No obstant que juxta forma de la concòrdia dels crehedors ab la ciutat, se han de convertir en luycions de censals de al ciutat, puix los crehedors crehedors [sic] ne seran contents, los plàcia delliberar si se consignaran o no. Lo qual magnífich Consell General, hoida la dita proposició, acorda y dellibera que la ciutat, juxta forma de la dita concòrdia dels crehedors ab la ciutat, no pot consignar dites quantitats ni convertir, sinó en luycions y quitament dels censals de la ciutat. Emperò si los crehedors eclesiàstichs y seculars, no obstant, la dita concòrdia seran consents, sien consignats al dit spital, la ciutat ara per a les hores es contenta per la porció toque a la ciutat, sien consignats al dit spital y ja desdarà los hi consignen.” (AML, *Consells Generals*, reg. 426, f. 8v; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 458).

⁴¹² “Més fonch proposat per lo mossèn y reverent mossèn Pere Agostí, canonge de la seu de Leyda, offici y vicari general de dita ciutat, que vulen considerar la gran necessitat de la casa del espital general de la present ciutat, hi aquells considerada los sie plasent que del giram se ha fet en les carnyceries los anys pasats, tenint-les arrendades la ciutat, hi vulen consignar he donar alguna cantitat per obs de la hobra de dit espital. Lo qual magnífich Consel General, oyda dita proposició he supplicació, acorda he delibera he al dit spital consigna, he que li fosen donades cent liures dels dinés són en poder del magnífich Johan Barutel, dels ròsechs de les carnyceries del any prop pasat, provehint he fet albarà de manament, al dit mossèn Barutel, done he liure dites cent liures, al dit spital per lo present Consel consignades hi donades, per obs de dita obra.” (AML, *Consells Generals*, reg. 426, f. 17v; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 458).

Ja al 1519, el capítol, mitjançant l'Almoina, va pagar a Jaume Borrell 2600 sous per “acabar los arquets del corredor de dit hospital, ab sos pilàs y revolts”, i 2000 sous més per cobrir tota la galeria.⁴¹³ L'evidència del document resta fora de dubte: es tracta d'una mena d'acta que ratifica la cloenda dels treballs, per quant suposava la finalització definitiva de la planta noble del pati central. En aquest sentit, els “revolts” a què es fa esment, podrien tractar-se dels dos arcs disposats en angle recte, situats en les cantonades d'unió dels quatre braços del claustre, els quals estan recolzats, d'una banda en la paret, i d'una altra en la columna situada en el vèrtex dels ampits (làm. 178). Dels 4600 sous que va costar aquesta darrera intervenció, 3000 es van prendre novament en préstec dels aniversaris majors de la Seu, quantitat per la qual s'hauria de fer efectiva, anualment, una pensió de 150 sous en benefici dels mateixos aniversaris.⁴¹⁴

A partir d'aquest moment, ja no trobem cap altra notícia on es constati la realització d'obres en l'hospital. És cert que la Paeria, al llarg de 1519, va seguir proporcionant-hi diners provinents dels bans municipals,⁴¹⁵ alhora que continuem trobant èpoques de petites quantitats en benefici de l'hospital,⁴¹⁶ però segurament estaven destinades al servei dels pobres malalts i de la institució en general. Finalment, en cap dels documents consultats no es fa cap esment a l'escala del pati. Segurament es devia construir en aquests anys, si bé de moment no disposem de cap dada que ho confirmi.

Atesa la manca de referències posteriors, Pedro Sanahuja i Prim Bertran consideraven que l'edifici va quedar completament acabat el 1519, oferint

---

D'altra banda, igual que ja havíem vist en altres anys anteriors, al llarg de 1518 trobem diverses èpoques municipals en favor de l'hospital. Es tracten, però, de quantitats molt petites que no sembla que es destinessin directament en la construcció de l'edifici, sinó més aviat per al servei dels pobres malalts. A més, quan es parla de pagaments per a les obres de l'hospital, sempre era l'administrador de la institució qui rebia els diners, mentre que en el cas d'aquestes èpoques es donaven al prior (AML, *Àpoques*, reg. 651, s.f.).

⁴¹³ AML, *Comptes Almoina*, reg. 86, ff. 353r i 354r (doc. L-49); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 454-455.

⁴¹⁴ AML, *Comptes Almoina*, reg. 86, f. 353r.

⁴¹⁵ AML, *Consells Generals*, reg. 426, ff. 75r i 76r; *Consells Particulars*, reg. 372, ff. 75v-76r i 94.

⁴¹⁶ AML, *Àpoques*, reg. 651, s.f. [3 set. 1519; 8 oct. 1519]. De fet a la documentació municipal no sols del s. XVI sinó de centúries posteriors, se segueixen trobant de forma ininterrompuda, notícies on es constata el pagament de rendes, censals i donacions a favor de l'hospital (v. SANAHUJA [1945-1958]b, 570-595).

l'aspecte que té en l'actualitat.⁴¹⁷ De totes maneres, penso que no fou així. En la documentació conservada, sols es dona a entendre que l'hospital estava acabat fins l'alçada de la teulada de la columnata de la galeria, i no hi ha cap indici que permeti pensar que ja s'havia fet la segona planta. Per aquest motiu, crec que aquest sector es va construir després de 1519, ja sigui en el mateix s. XVI, o fins i tot en èpoques més tardanes.

CONCLUSIONS

Arribats en aquest punt, cal contrastar les dades que ens proporcionen els documents, amb les conclusions que es desprenen a partir d'una lectura visual del propi edifici. En primer lloc, no podem passar per alt les claus de volta que coronen les naus del nivell inferior. He numerat cadascun dels seus trams de l'1 al 16, començant pel situat tot just creuat el portal principal d'accés (làm. 181-182). La iconografia d'aquestes claus, ens permeten concretar, en alguns casos, l'origen dels fons amb què es van realitzar els trams que rematen.

En primer lloc, ja vam dir que durant el mestratge d'Andreu Pi (c. 1457-1460), s'haurien realitzat, almenys, les crugies inferiors dels extrems septentrional i oriental —fins a la sisena tramada. Des del punt de vista econòmic, el municipi hi va col·laborar molt activament, i bona mostra d'això és, que la primera clau de volta que veiem un cop travessada l'entrada, representa l'escut de la Paeria (núm. 1), que també trobem en uns altres dos trams del sector nord (núm. 3 i 15). El capítol, va participar igualment en les obres, i possiblement a ell deuen de fer referència les tres creus de la crugia oriental, una de senzilla (núm. 6) i dues amb un esquema flordelísat (núm. 4 i 5), així com l'emblema amb les lletres IHS (núm. 2).⁴¹⁸ Finalment, la clau núm. 16, amb un motiu helicoidal, era merament ornamental (làm. 181-182).

---

⁴¹⁷ SANAHUJA [1945-1958]b, 445 bis., 455 i 461; BERTRAN 1992a, 51. Dolors Milà Mallafré (1984, 12), en canvi, perllongà el període constructiu fins al 1522. Si bé no argumenta el perquè, devia apuntar aquest any, ja que fou precisament fins al 1522 que Jaume Borrell desenvolupà el càrrec de mestre major de la Seu Vella (ALONSO GARCÍA 1976, 210). En qualsevol cas, insisteixo en la manca de referències documentals entre el 1519 i el 1522, que testimonien la continuïtat de la fàbrica de l'hospital.

⁴¹⁸ L'emblema IHS, apareix escrit amb uns caràcters gòtics molt usats en inscripcions d'edificis catalans al llarg del s. xv.

En segona instància, l'ala oriental, iniciada al començament del s. xvi per Antoni Gondàngels, i finalitzada el 1517 sota la direcció de Jaume Borrell, està coronada, novament, per representacions en espiral (núm. 12-14; làm. 182). Aquest tipus de decoració, s'emprà amb freqüència a Catalunya al llarg del s. xv, no sols en claus de volta,⁴¹⁹ sinó també, en els ampits de galeries i en les baranes d'escapes, de nombrosos palaus urbans. Així doncs, no hi ha cap fonament per poder vincular-les amb cap promotor.

En canvi, el sector meridional sí que ens proporciona molta més informació. Aquí trobem dues claus de volta amb l'escut de la ciutat (núm. 8 i 10)⁴²⁰ i dues més amb el del bisbe Jaime Conchillos (núm. 7 i 9; làm. 181-182).⁴²¹ De fet, si recordem les notícies referents a les obres dutes a terme a l'hospital a partir de 1517, comprovem que, efectivament, la contribució del municipi i, sobretot, del citat bisbe, fou determinant. Pel que fa a l'onzè tram, la clau conté un gall inscrit dins d'un quadrat disposat en diagonal, identificat, com ja han apuntat altres autors,⁴²² amb la rica família dels Gallart. En qualsevol cas, a partir de les dades que tenim es pot ser més explícit, ja que, en realitat, fa referència a un membre concret d'aquest llinatge: Berenguer Gallart.

Berenguer Gallart era un noble natural de Falset, que havia atorgat el seu testament el 9 d'agost de 1399, nomenant com a marmessors a un grup de ciutadans de Lleida, si bé, després de la seva mort, la marmessoria passà a dependre directament de l'Almoina del claustre de la Seu Vella i dels obrers

---

⁴¹⁹ En aquest sentit, per exemple, és interessant fer esment a les claus de volta de la galeria occidental del claustre de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona, on també s'observa aquest recurs decoratiu.

⁴²⁰ D'aquestes dues, la volta del tram núm. 10 (làm. 182 i 188), recordem que fou traslladada a la segona planta de l'edifici, quan es realitzà l'actual escala interna el 1958 i 1959 a càrrec de l'arquitecte Adolf Florensa (ADL, *Projecte de reconstrucció de la façana i urbanització de l'IEI* (1962), núm. inv. 19.555).

⁴²¹ L'escut del bisbe Conchillos, és del tipus quarterat en creu: el primer i quart quadrant, tenen la decoració de tres conquilles en triangle, posades dos i una, sota una creu pometejada. El segon i tercer quarter, per la seva banda, estan subdividits en sentit vertical: a l'esquerra tres grups de tres franges ondulades i a la dreta, tres pinyes disposades una damunt de l'altra. L'escut està coronat per una mitra, símbol de la categoria de bisbe, mal que faltaria el bàcul, habitual en aquest tipus de representacions i que sí trobem en altres escuts de Jaime Conchillos d'aquest hospital, com el situat damunt de l'actual entrada a l'Aula Magna de l'Institut d'Estudis Ilerdencs (làm. 184).

⁴²² MILÀ MALLAFRÉ 1984, 16.

de l'església parroquial de Sant Llorenç.⁴²³ Entre les seves darreres voluntats, hem de destacar el desig d'enterrar-se a la Seu Vella, així com la disposició de vestir, anualment, dotze pobres.⁴²⁴ Pel que fa a aquesta clàusula, a mitjan s. xv, fou modificada ja que, juntament amb unes altres deixes testamentàries destinades a maridar donzelles i orfes, vestir i socórrer pobres, etc. d'ençà del 10 de gener de 1455, com vam veure, es van reinvertir en l'obra de l'hospital.⁴²⁵ Aquesta resolució, però, sols va tenir validesa durant deu anys, després dels quals, aquells diners es van tornar a assignar a la seva finalitat primitiva.⁴²⁶ De totes maneres, des de la fi del s. xv, els administradors de l'Almoina, marmessors perpetus del testament de Berenguer Gallart juntament amb els citats obrers de Sant Llorenç, van esmerçar novament en l'hospital, petites assignacions monetàries anuals, que molt probablement s'haurien perllongat els primers anys del s. xvi, període al qual pertany l'angle sud-oest de la nau inferior de l'hospital, en la qual està el citat emblema dels Gallart.⁴²⁷

Un altre aspecte a tenir present fa referència a l'escala del pati. Cap dels documents conservats no parla de la seva construcció, raó per la qual, és difícil concretar el moment exacte en què es va dur a terme. La seva finalitat, com és obvi, era permetre la comunicació entre els nivells inferiors i els superiors, i és per tant en aquesta coordenada, en què cal situar la seva erecció. Les galeries de la planta noble, amb les seves corresponents arcades, es van acabar totalment, tal com hem vist, a la fi del primer quart del s. xvi. L'escala, doncs, devia ser o bé una mica anterior, o bé d'aquesta mateixa època. De fet, hi ha alguns indicis que confirmen aquesta hipòtesi. En

---

⁴²³ En aquest sentit, no es refereix als obrers pròpiament dits, sinó als personatges, que dits igualment "obers" a la documentació, exercien d'administradors i comptables de les despeses de la fàbrica de la parroquial de Sant Llorenç.

⁴²⁴ SANAHUJA 1945, 166-173. Disposem d'un trasllat d'aquest testament de l'any 1491 a ACL, *Gallart*, Testament-Capbreu 1399 [doc. 37, any 1491], s.f.

⁴²⁵ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 15v. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 56; cf. PRIM I TARRAGÓ 1893, 23.

⁴²⁶ Puntualment, en els llibres de comptes i dels capbreus de l'Almoina, es fa esment a les quantitats destinades als dotze pobres de Berenguer Gallart; v. AML, *Comptes Almoina*, reg. 84 (1501-1510), f. 226r; *Capbreus Almoina*, reg. 73 (4 Capbreus petits, 1515-1519), f. 251r.

⁴²⁷ Així consta en els comptes de la marmessoria de Berenguer Gallart, corresponent als anys 1488-1491. (ACL, *Gallart*, Testament-Capbreu 1399 [doc. 37, any 1491], s.f.)

primer lloc, si observem la porta de mig punt oberta al final de la galeria septentrional, pel cantó de la crugia oriental, comprovem que les seves dovelles estan tallades pel mur de tancament de la pròpia ala nord (lâm. 178). Aquesta circumstància, testimonia una preferència temporal en l'execució definitiva de la primera planta de llevant, front la de tramuntana. Aquest fet pot anar lligat a la pròpia necessitat de bastir l'escala, que quedà ubicada en aquest sector del pati. Malauradament, però, insisteixo en l'absència de documents que confirmin aquest supòsit.⁴²⁸

4.3 Obres i reformes posteriors

Pel que fa als anys immediatament posteriors a 1519, desconeixem a ciència certa com va continuar la fàbrica de l'hospital, del qual, encara quedava pendent la segona planta. Hi ha, això sí, nombroses notícies que continuen certificant la destinació de diners de diversa procedència —bans, rendes extraordinàries— a favor de l'establiment, però en cap cas no es diu res d'obres.⁴²⁹ Tan sols hi ha una dada que, indirectament, fa pensar en una hipotètica activitat edilícia. El 1523, el mestre Antoni Gondàngels, denunciava als paers el preu excessivament elevat de la calç —entre 8 i 10 sous el cafís—, fet que afectava negativament a la continuïtat o inici de nous treballs constructius. Llavors, el Consell General acordà que, tant a Lleida com en la resta de termes deponents, la calç no es vendria per sobre de 5 sous el cafís. Tanmateix, tot el qui no complís aquest dictamen, hauria de pagar un ban de 15 sous i retornar la calç en qüestió, que juntament amb aquell import, es destinarien íntegrament a l'hospital.⁴³⁰ A partir d'aquí,

---

⁴²⁸ Aquest apartat dedicat al procés constructiu de l'hospital (1454-1519), és una ampliació i actualització del publicat l'any 1999, en les actes del congrés "L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó", celebrat a Lleida al principi de 1998 (v. CONEJO 1999a, 487-511).

⁴²⁹ Vegeu, per exemple, la multa de deu lliures —cinc destinades a l'hospital— imposada el 21 de març de 1521, a tot aquell qui acollís gent de fora de la ciutat malalta de pesta (AML, *Consells Generals*, reg. 427, f. 67v). Tanmateix, el 30 de juliol de 1543, es preveia destinar a l'hospital la carn comprada per qualsevol persona, que no permetés que fos pesada pel "pesador" designat pel mustassaf. (AML, *Llibre de les ordinacions de la ciutat de Lleida*, ff. 24v-25r).

⁴³⁰ "Més fonch proposat per dits senyors de pahers, fa suplicatio de mestre Antoni Gondàngels, piquer, que atès venien la calç a viii y x sous caffiç, e encara no se'n trobe per hon les gens no gosen en nigura manera empendre de obrar cosa nigura [...] dany y destrucció de la ciutat, per çò los fos plasant voler [...] dita calç sia venuda a hun preu

doncs, és fàcil concloure que si l'edifici hagués estat completament finalitzat, no hauria tingut sentit concedir-li dita calç.

Al marge d'aquestes consideracions, a la fi del s. XVI, la situació de l'establiment era realment desoladora. Així consta en la sessió del Consell del 30 de maig de 1586 on, entre altres coses, es posava sobre la taula el poc espai i la manca d'higiene del cementiri de l'hospital.⁴³¹ Es deia que ja no hi cabien més cossos, els quals, a més a més, s'enterraven sota una petita capa de sorra, de manera que amb la pluja, molt sovint, quedaven al descobert. Aquesta circumstància havia estat motiu de nombroses queixes per part dels veïns de la zona, degut a l'olor que desprenien els cadàvers i a l'eventual possibilitat que florés algun tipus d'epidèmia. En segona instància, es manifestava els pocs recursos econòmics amb què comptava el centre, fruit, en bona mesura, dels constants brots de malalties que havien assolat la ciutat en els darrers anys. Així, per exemple, les carnisseries no volien vendre-li més carn, fins que no els paguessin els deutes endarrerits. Alhora, també es devia diners al municipi en concepte del forment —blat— que li havien proporcionat des de feia algunes anualitats. Davant d'aquesta greu situació, el Consell es comprometia a col·laborar-hi, fent-se càrrec de qualsevol quantitat pendent de pagament fins la proppassada Pàsqua. Finalment, els administradors de l'hospital que a tots aquests problemes, calia afegir la manca de matalassos i llençols, i la necessitat immediata d'arreglar l'anomenat "quarto de la enfermeria de les dones", que s'havia enrunat parcialment. El Consell, novament, per fer front a aquests inconvenients, acordà liquidar qualsevol altre deute amb l'hospital, i concedir-li una almoïna d'un màxim de 100 lliures. La concessió definitiva d'aquesta donació, però, no es féu efectiva fins al 4 de juny de 1591⁴³²

---

rahonable, a fi lo comprador e venedor se puguen algun [...] sustentar e no sia venuda a for tant de rahonable e excessiu. Acordaren e deslberaren que de huy avant no sia algun venedor de calç qui aquella [...] en la ciutat de Leyda, lochs e térmens de la contribució de aquella, per a provisió dels vehins de ciutat fins a raó de cinch sous caffiç, sots ban de xv sous en la dita calç perduda, adquisidors dits ban e calç al spital [...] dita ciutat de Leyda." (AML, *Consells Generals*, reg. 427, f. 137r; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 575).

⁴³¹ AML, *Consells Generals*, reg. 432, ff. 11^v-12r (doc. L-50).

⁴³² "A la supplicació per part del hospital general de la present ciutat, contenent en effecte que tenen necessitat de matalaffs, flassades y de adobar lo quarto de la enfermeria de les dones que s'és un poch derrocet y també que la ciutat los deu cinquanta lliures, per lo preu de certes vaques, demanant-les los pague y que se'ls fassa alguna almoïna, fonch deliberat que ab lo dit hospital se compte y entengue si li deurà res la ciutat o ell si deurà

INTERVENCIONS ARQUITECTÒNIQUES ALS SEGLES XVII–XVIII

La realitat de la institució, doncs, era certament complicada. Pràcticament no comptaven amb els mitjans mínims per subsistir, al marge que, algunes de les seves estructures s'estaven venint a baix. L'empenta del municipi, però, devia ser clau, així com un censal de renda perpètua de 500 lliures, assignada a l'hospital el 13 de juliol de 1602 pel noble ciutadà de Lleida Onofre de Cerveró,⁴³³ tal com consta en una làpida commemorativa emplaçada damunt de la porta de mig punt que comunica el pati amb la crugia de ponent (làm. 184–185).⁴³⁴

Més tard, l'hospital de Santa Maria devia patir els efectes destructors de la Guerra dels Segadors, com a resultat dels llargs setges a què fou sotmesa Lleida a mitjan s. XVII. La ciutat no fou alliberada fins al 21 de novembre de 1646, i quan dos anys després, el 14 de març de 1648, es féu una relació dels danys que havia sofert la població, va quedar reflectit que més de la meitat havia estat destruïda quasi totalment.⁴³⁵ L'hospital, tampoc no es deslliurà d'aquesta tragèdia, i el 9 de novembre de 1681, sabem que es van començar

---

res a ella, y comptat se haze si lo hospital serà vist deure res a la ciutat, que se li remate lo que sie y se li done de almoyna fins en cent lliures, y si la ciutat deurà res al hospital que se li pague y se li fassa compliment fins en cent lliures de almoyna y que's fassa deffinició de comptes fins la present jornada." (AML, *Consells Generals*, reg. 432, f. 201; cf. SANAHUJA [1945–1958]b, 575).

⁴³³ Onofre de Cerveró, el 31 de maig de 1556 havia estat nomenat paer en cap (AML, *Consells Generals*, reg. 431, f. 95r; ap. SANAHUJA [1945–1958]b, 574 i n. 4). Tanmateix fou administrador de l'hospital durant més de 30 anys. Sabem que ja ho era el 26 de maig de 1564 (AML, *Consells Generals*, reg. 431, f. 49r; cf. SANAHUJA [1945–1958]b, 573–574 i n. 1). Desenvolupà aquest càrrec fins al 22 de febrer de 1600, quan es veié obligat a abandonar-lo per motius de salut (AML, *Consells Generals*, reg. 434, f. 5v; cf. SANAHUJA [1945–1958]b, 574, n. 3), que li venien limitant les seves responsabilitats des de 1586 (v. AML, *Consells Generals*, reg. 432, f. 14r).

⁴³⁴ La inscripció de la làpida diu el següent: "HONOFRE DE SERVERÓ DONSELL DE LLEIDA DOTÀ LO PRESENT HOSPITAL EN 500 LLIURES DE RENDA. PERPÈTUA MEMÒRIA 13 DE JULIOL 1602." Es desconeix quina fou la destinació d'aquesta deixa, i per tant tampoc sabem si amb aquests diners es van sufragar noves obres en l'hospital, o si en realitat es destinaren a la sustentació dels pobres.

Aquesta làpida presenta uns motius decoratius típicament renaixentistes, amb els clàssics grotescos amb figures, sers fantàstics i elements vegetals entrelaçats, que omplen per complet l'espai. Damunt l'escut, hi ha un cèrvol passant inscrit dins un oval, sostingut per dos àngels alats i coronat per un elm i plomalls. La qualitat escultòrica del conjunt, però, és força mediocre.

⁴³⁵ SANAHUJA [1945–1958]b, 462. Sobre la repercussió dels setges patits a Lleida a mitjan s. XVII, v. GONZALO-RIBES-UCEDA [1997], 65–144.

a reconstruir les teulades de l'edifici —possiblement malmeses durant aquells enfrontaments—, finalitzades l'any següent.⁴³⁶

Posteriorment, entre els mesos de febrer i desembre de 1703, es féu una nova casa —o potser millor, l'estança— per al farmacèutic, a càrrec d'un mestre de cases anomenat “el Borgonyó”. Paral·lelament, es realitzaren reparacions en alguns sostres en males condicions, cobrant per tot, a preu fet, 125 lliures 18 sous i 4 diners, quantitat que ens pot donar una idea aproximada de l'abast de la seva intervenció.⁴³⁷ De fet, a partir d'aquest moment s'inicià un període caracteritzat per una intensa activitat constructiva. El 9 de novembre de 1704, per exemple, se signà un pacte entre els procuradors de l'hospital i el fuster Manel Sales, per a l'execució de bigues de 45 pams de llarg, 2 d'ample i 1,25 de gruix, destinades als sostres de les quatre ales de la segona planta de l'edifici, les quals, a més a més, haurien de ser quadrades i amb un bordó que mirés cap al terra. En canvi, les de dalt de tot, es disposarien seguint el sistema “d'esquena de gat.”⁴³⁸ Per aquests treballs, Sales cobraria 14 sous i 10 diners per cada biga, i es comprometia a tenir finalitzada una crugia abans del mes de març de 1705; quant a les tres restants, concloïa, que les acabaria el més aviat possible.⁴³⁹

Dos mesos després, el 19 de gener de 1705, el mestre de cases de Lleida Joan Melet⁴⁴⁰ fou escollit per dur a terme les cobertes de les naus de la

---

⁴³⁶ “Memorial del gasto se ha fet en les obres se han fet en lo hospital, çò és, tres teulades, que començà a 9 de novembre de 1681, donant jornal al mestre 12 sous y als manobres a rahó de 7 sous jornal.” (AML, *Comptes Hospital*, reg. 4 (1679–1681), plec solt; ap. SANAHUJA [1945–1958]b, 463, n. 1). Pocs després, el 1696, comptem amb un interessant inventari dels béns de l'hospital, on es fa una relació de les principals estances de l'establiment. En aquest sentit, s'esmenten la cambra del prior, les sales de malalts, la dependència de l'infermer, la farmàcia, la sagristia i el celler. (AML, *Deliberacions Hospital*, reg. 25 (1693–1707), ff. 12r–15r.).

⁴³⁷ AML, *Comptes Hospital*, reg. 6 (1703–1706), ff. 320r–324r.

⁴³⁸ Aquesta no és una expressió excessivament usada en els documents sobre treballs constructius. En canvi, sí que es més habitual trobar les acepcions “esquena d'ase” o “esquena de peix”, en al·lusió a la part superior d'una paret o de qualsevol altre tipus d'estructura, que forma un pla inclinat a dues aigües (v. ALCOVER–MOLL 1985, V: 470). En aquest sentit comprovem que, efectivament, les cobertes del darrer pis de l'hospital estan resoltes mitjançant aquest sistema.

⁴³⁹ AML, *Deliberacions Hospital*, reg. 25 (1693–1707), f. 60 (doc. L–51).

⁴⁴⁰ Segons Frederic Vilà (1991, 43), Joan Melet podria ser el pare de Francesc Melet, un dels arquitectes que presentà un projecte per a la realització de la Catedral Nova de Lleida, a la segona meitat del s. XVIII.

planta superior de l'hospital. La seva feina consistiria a llençar a terra les antics sostres, fets malbé, i substituir-los per uns altres de nous, amb les bigues que havia elaborat Manel Sales. En aquest sentit, s'especifica que Melet s'encarregaria de col·locar els maons necessaris i disposar les esmentades bigues, de manera que cadascuna es recolzés als extrems per dos pams i un quart, com a mínim, per tal de garantir la màxima seguretat de les parets de l'esbaliment. Igualment, hauria d'enguixar les quatre ales a intevenir, alhora que s'especificava que tota la runa que no es pogués aprofitar, es llençaria al riu. El preu total de l'obra pujava a 400 lliures.⁴⁴¹

És difícil concretar si l'aspecte anterior a aquestes obres era molt diferent al conferit a partir d'aquell moment. L'únic element que ens pot proporcionar una pista, encara que relativament poc fiable, és la representació de l'hospital inclosa en la vista de la ciutat de Lleida, dibuixada per l'artista flamenc Anton Van den Wyngaerde el 1563.⁴⁴² El més interessant d'aquesta imatge, radica en la presència, en la part superior de l'edifici, d'una solana composta per una successió d'obertures de mig punt (làm. 167). Tot i que aquest era un recurs molt habitual en l'arquitectura civil catalana dels segles xv i xvi, cal posar en dubte que el dibuix sigui una reproducció exacta de la realitat. Les composicions de Wyngaerde es caracteritzen per ser recreacions, fins a cer punt utòpiques, del que segons ell hauria de ser la ciutat. Així, si observem les esglésies de Sant Llorenç, Sant Martí o la pròpia Seu Vella, comprovem que tenen una aparença bastant diferent a l'actual, sobretot en el referent a les solucions constructives i ornamentals de les torres. Arribats en aquest punt, doncs, les preguntes que queden a l'aire són: Va existir aquella solana? Estava ja finalitzat el tercer pis de l'hospital el 1563? O, simplement es tracta d'una representació ideal de l'establiment?

---

⁴⁴¹ AML, *Deliberacions Hospital*, reg. 25 (1693-1707), ff. 65r-66r (doc. L-53).

⁴⁴² Anton Van den Wyngaerde (c. 1510-c. 1570), era un pintor, gravador i cartògraf flamenc instal·lat a Anvers, que va treballar a la cort espanyola de Felip II. Aquí se'l coneixia pels noms d'Antonio de las Viñas i Antonio de Bruselas. El dibuix de Lleida, forma part d'un àlbum de dibuixos de ciutats de la península, conservat a l'Österreichische Nationalbibliothek de Viena. Està fet a ploma i tinta, i com en la resta d'obres, aplica una perspectiva cavallera. (v. ERITJA-GOÑI 1998, 193-201; KAGAN 1986, 155-159).

Deixant de banda aquest petit parèntesi i reprenent el discurs a propòsit dels treballs inseguits el 1705, cal indicar que aquestos estan perfectament detallats en els llibres de comptes de l'hospital.⁴⁴³ Es van perllongar fins al mes de desembre, amb un cost total de 1461 lliures 11 sous i 9 diners. Més tard, si bé s'hi van destinar altres partides extraordinàries, no sembla que s'actués de forma continuada. No obstant això, i com ja va indicar Pedro Sanahuja, el nom del mestre Joan Melet no apareix esmentat en cap moment en el transcurs d'aquest any, i, en canvi, sí que trobem a un tal mestre "Borgonyó", a qui ja hem vist com a responsable de la construcció de la casa del farmacèutic. Segons el propi Sanahuja, això es deu a què en realitat eren una única persona; és a dir, Joan Melet, era conegut amb l'àlies de "borgonyó", en al·lusió a la seva més que probable procedència francesa.⁴⁴⁴

Paral·lelament es van contractar els serveis de l'escultor Francesc Cristià, per a la realització d'un retaule per a la capella de l'hospital. En aquest document, signat a 19 de gener de 1705, s'indiquen punt per punt, les seves dimensions, així com les característiques formals i iconogràfiques de l'obra.⁴⁴⁵ Malauradament no s'ha conservat cap vestigi ja que, molt probablement, fou destruït durant la presència de les tropes de Felip V a Lleida, d'ençà de 1707. Així, uns anys després, el 1738, fou necessari fer-ne un altre, signat per l'escultor Francesc Escarpenter, que és el que podem contemplar en l'actualitat a la sala gòtica d'exposicions de l'Institut d'Estudis Ilerdencs.⁴⁴⁶

---

⁴⁴³ AML, *Comptes Hospital*, reg. 6 (1703-1706), ff. 186r-197r.

⁴⁴⁴ SANAHUJA [1945-1958]b, 467. De fet, en una partida extraordinària inclosa en el llibre de comptes de l'hospital, amb data 20 de gener de 1706, s'especifica que Joan Melet havia treballat a la casa del farmacèutic: "Dia 20 de dit mes [gener 1706], a Joan Melet, mestre de cases de Lleyda, per obres fetes així en casa del apothecari del hospital, com en lo hospital fora del preu fet.....2 ll. 16 s." (AML, *Comptes Hospital*, reg. 6 (1703-1706), f. 213r).

⁴⁴⁵ AML, *Deliberacions Hospital*, reg. 25 (1693-1707), ff. 63v-65r (doc. L-52). En aquest contracte, tanmateix, es determina que el retaule estaria presidit per una imatge de la Mare de Déu "que stà vuy en lo retaule vell", fet que pressuposa l'existència d'un d'anterior, executat en una data indeterminada. Francesc Cristià es va comprometre a entregar l'obra al cap d'un any i, sols cinc dies després, ja va rebre el primer pagament de 10 dobles (55 lliures i 10 sous), dels tres que se li havien de fer efectius, tal com s'havia especificat en el propi contracte. (v. AML, *Comptes Hospital*, reg. 6 (1703-1706), 24 gen. 1705; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 518).

⁴⁴⁶ SANAHUJA [1945-1958]b, 521-522. Es tracta d'un interessant retaule barroc, sota l'advocació de la Mare de Déu dels àngels. En primer terme s'observa la figura de la Verge,

Reprement el discurs a propòsit de l'assetjament de l'exèrcit de Felip V, encapçalat pel duc d'Orleans, val a dir que durà dos mesos, fins la capitulació de la ciutat l'11 de novembre de 1707. Al marge que l'edifici tornà a patir els efectes destructius dels enfrontaments bèl·lics, aquesta data és certament important ja que, a partir d'aquest moment, esdevingué hospital militar, fins al 1735. El 5 de juny de 1712, els administradors de la institució reconeixien, amb resignació, que calia cercar una solució per als pobres malalts, els quals no podien romandre més a l'hospital, ja que aquest, al marge d'estar molt devastat, es destinava exclusivament als soldats.⁴⁴⁷ Per aquest motiu, en aquesta mateixa junta s'acordà llogar la casa del notari Antoni de Vilaplana, al carrer Major, i habilitar-la com a nova seu de l'hospital. De totes maneres, aquesta no devia reunir les condicions mínimes exigides per la institució, ja que anys més tard, el 1728, se sap que l'hospital es va traslladar a la casa d'un altre particular —Joan Ortiga—, que la va llogar per un període de deu anys.⁴⁴⁸

Un exemple plausible dels danys ocasionats durant el setge de 1711, el trobem en dos memorials del mes d'agost de 1715. Aquí, es planteja per primer cop la possibilitat que els pobres malalts poguessin tornar a l'hospital de Santa Maria, encara que, això sí, l'haurien de compartir amb els soldats. Paral·lelament, es va redactar una proposta-pressupost de les obres de

---

flanquejada per dos sants i per sengles relleus amb la Nativitat i l'Epifania. A dalt, en un àtic molt ornamentat i presidit per dos àngels a banda i banda, destaca la Coronació de la Verge. Una comparació entre la composició general i les imatges reproduïdes en aquesta obra, amb el retaule encarregat el 1705 a Francesc Cristià, ens ofereix una idea clara de les diferències entre ambdues peces.

⁴⁴⁷ “Convocats los il·lustres senyors don Francisco de Guiu, pàter en cap de la present ciutat de Lleyda, lo senyor Joseph Casanoves, canonge de la Santa Iglesia de dita ciutat, y don Jaume Aran, en Lleyda domiciliat, regidor del hospital y de pobres laichs de la mateixa ciutat, desitjant donar forma per a que los pobres malalts llaichs tinguen lo degut consuelo y atenent no ser al present practicable la manutenció de dit hospital en sa pròpia casa, així per que al present se trobe feta quartel de soldats, molt devastada, com per los exiguos effectes que fuy pot tenir dit hospital. Deliberaren que per a en lo iuterim se forme en una casa particular de la present ciutat, que la que lo ha aparegut ser més proporcionada és la del noble senyor don Anton de Vilaplana, situada en lo carrer Mayor, y per sò per a reparar dita casa y posar-la en forma habitable se parte de dit hospital lo que sie menester.” (AML, *Deliberacions Hospital*, reg. 26 (1712–1735), f. 2r; cf. SANAHUJA [1945–1958]b, 470–471).

⁴⁴⁸ Paral·lelament, fou necessari fer unes remodelacions en aquesta casa, dirigides pel mestre de cases Francesc Puigcantó: “Més fonch proposat que Francisco Puigcantó, mestre de cases, se ha empleat per més de cent dies en la direcció de les obres se han fet en la casa de Ortiga, per a establir en ella lo hospital.” (AML, *Deliberacions Hospital*, reg. 26 (1712–1735), f. 34r).

restauració que calia realitzar a l'establiment, les quals pujaven a un total de 7615 lliures, una xifra certament elevada. Bàsicament, calia refer novament les teulades del darrer pis, com ho demostren les importants partides de fusta —per a bigues— i les més de 12 000 teules que es preveia comprar. Tanmateix, es feia esment a la conveniència d'intervenir al claustre, tant a l'escala, com a les galeries i els seus corresponents ampits i teulades —per a les quals, es necessitaven unes altres 4000 teules.⁴⁴⁹ En qualsevol cas, no sembla que cap d'aquestes iniciatives reeixís, de manera que, finalment, les obres no es van portar a terme i tot va quedar tal com estava.

Va ser a partir del mes d'agost de 1735 quan, de forma definitiva, s'emprengué una reconstrucció global de l'edifici. En la mateixa línia de 1715, es va decidir dividir-lo en dos sectors diferenciats: d'una banda l'hospital militar i, de l'altra, el destinat als pobres malalts. Els treballs es perllongaren fins el 1744, els quals estan perfectament detallats en els llibres de comptes.⁴⁵⁰ Alhora, s'ha pogut documentar la presència dels mestres de cases Jaume Lluís i Francesc Lluís, i dels fusters Josep Meroles, Pere Lleopart i Tomàs Roure, així com de diversos manobres, aprenents, rajolers, ferrers, etc. Durant aquests anys es van utilitzar grans quantitats de pedra, en bona part reaprofitada de les runes de l'hospital del Sant Esperit, destruït complementament durant la guerra de Successió. Igualment, també es comptabilitzen importants partides de maons, bigues i teules, i entre altres treballs, se sap que es van reparar parets, sostres i pilars, alhora que es va habilitar una estança per al prior de la institució. Una de les actuacions més

---

⁴⁴⁹ AML, *Papers Varis*, reg. 707, ff. 224r–226v (doc. L-54).

⁴⁵⁰ AML, *Comptes Hospital*, reg. 10 (1735–1744), ff. 74–112, 408–433; cf. SANAHUJA [1945–1958]b, 485 i 488–490. En diverses parts d'aquests comptes, s'especifiquen, per separat, les obres destinades a l'hospital de soldats i al de pobres. De fet, l'hospital militar es mantingué fins a la desaparició de la pròpia institució. Diverses fotografies, mostren el cartell "Hospital militar" situat damunt la porta de la galeria del migdia del pati (làm. 174). Igualment interessant, és la descripció d'aquest espai inclosa a MADOZ 1847, 244: *En el primer piso existe la habitacion del controlador y una espaciosa sala capaz para 31 camas colocadas con toda comodidad. Otra sala tiene el hospital militar en el segundo piso de dimension igual al anterior y hacia el noreste está la sala de cirujía, capaz para 35 camas. Otra habitacion destinada á los enfermos sarnosos existe en el extremo del sur y en el opuesto se halla la entrada que conduce á la sala de San Lázaro con destino á la curacion del venéreo, que puede recibir 24 enfermos. Otro departamento para oficiales se halla junto á las escaleras. El hospital militar tiene para su servicio un administrador nombrado por el contratista, un cabo de sala, los enfermeros necesarios, un médico-cirujano auxiliado de su practicante, un farmacéutico, un practicante de esta ciencia, un ayudante y un cura.*

rellevants, però, fou la divisió, en dos pisos, de les crugies inferiors, a excepció de l'occidental, destinada a església. De fet, aquesta distribució es mantingué fins al segle passat, tal com ho testimonien algunes fotografies antigues (lám. 179).⁴⁵¹

El 1741, pel que sembla, l'escala del pati estava a punt de caure. Davant d'aquesta situació i gràcies a la intercessió directa de l'intendent de Catalunya, els administradors de l'hospital van proposar la seva restauració. De totes maneres, no es tractava d'una petita intervenció, ja que es parla de tornar-la a *fabricar y levantar con la debida perfección que se requiere*. Malauradament no disposem de referències posteriors a propòsit d'aquesta obra, fet que planteja el dubte de si realment, l'escala, es trobava en un estat tan perillós.⁴⁵²

---

⁴⁵¹ Pedro Sanahuja ([1945-1958]b 493-494) inclou en el seu treball, un interessant document confeccionat a partir de l'experiència i memòria d'un tal mossèn Miquel, que havia estat capellà de l'hospital abans del seu trasllat a la carretera d'Osca. Es tracta d'una descripció de l'edifici, que ens permet saber, de forma molt aproximada, com estaven distribuïdes i organitzades les seves dependències a la fi del s. XIX. Així, per exemple, es fa esment a la divisió en dues plantes de les tres crugies inferiors: *En el edificio del hospital de Santa Maria había tres pisos. El primer piso cogía tres alas, y era tan bajo que faltaba para dar con nuestras cabezas en el techo, donde había las bóvedas. El primer piso estaba destinado a los hombres. En el ala que mira a Caballeros, había la sala de infecciosos (ángulo Segre), la sala de cirugía, y la cárcel (daba a la plaza de la catedral). La sala de medicina se hallaba afuera del edificio del hospital, propiamente al lado de las salas de infecciosos y cirugía de hombres. Encima de la sala de medicina vivían las hermanas del hospital. A la entrada del hospital, a derecha en la planta baja, había una tienda, y a izquierda, un sillero.*

En el segundo piso, salvo el corredor de la parte de Gardeny que lo ocupaban los soldados enfermos, estaban hospitalizadas las mujeres. En el ala del Segre había la sala de venéreas (mujeres públicas), la farmacia y el ropero. En el corredor, contigua a la plaza de la catedral, la sala de infecciosas. Y entre esta sala y la de venéreas, la sala de medicina de mujeres.

Todo el tercer piso era destinado a los soldados. Al lado de la iglesia, ya en la parte exterior, delante de la catedral, estataban la farmacia y las dependencias de militares, y detrás de este edificio, el cementerio en dirección al Segre. Los militares entraban al hospital por una escalera propia suya, que partía de sus dependencias, manteniéndose así independientes ambos hospitales militar y civil.

En la iglesia se levantaban cuatro altares laterales y el altar mayor en el fondo, tal cual se encuentra en la actualidad. A su diestra le seguían el altar de la Providencia y el altar del Sepulcro de Cristo; a su izquierda, el altar de la caridad cristiana y el altar del Santo Cristo, de talla, que tenía al pie el sepulcro con el cuerpo de San Valeriano. Encima de la puerta de la iglesia había el coro. A la parte derecha o del evangelio del altar mayor había la sacristía, y a su lado, más adentro, la tribuna de las hermanas; y debajo de la tribuna, dos carneros o huesas, y otra huesa debajo de la sacristía.

⁴⁵² AML, *Deliberacions Hospital*, reg. 27 (1740-1778), ff. 5v-6r; cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 491.

Sigui com vulgui, un cop enlestits els treballs dirigits per Jaume Lluís, tenint en compte la seva magnitud, l'hospital devia presentar una imatge força propera a l'actual, ja que en aquest moment va tenir lloc una reconstrucció quasi completa del nivell més alt de l'edifici. En aquest sentit diversos estudis arquitectònics realitzats a mitjan s. xx, amb motiu de treballs de restauració, van datar les estructures d'aquest segon pis al s. xviii.⁴⁵³

ELS DARRERS ANYS DE FUNCIONAMENT DE L'HOSPITAL

Ja al s. xix, el 1802, es construí en el pati d'aquest establiment una font neoclàssica, encarregada pel bisbe Jeroni Mª de Torres (làm. 174). Posteriorment, el 1950, fou restaurada per la Diputació, sent traslladada a la seva ubicació actual, adossada a un edifici al costat oriental de l'hospital.

Uns anys més tard, el 1832, la Junta Municipal de Beneficència va llogar algunes sales de l'hospital per destinar-les, novament, a l'atenció dels militars. Amb tot, la constant i creixent demanda de la població civil de la ciutat per poder ingressar al centre condicionà que, el 14 de setembre de 1853, es dictessin des del Ministeri de la Guerra una sèrie d'acords amb l'objectiu que en la major brevetat possible, els soldats malalts abandonessin l'establiment.⁴⁵⁴ No obstant això, la resolució no es posà en pràctica, i els militars van restar a l'edifici fins al 1891. En el transcurs d'aquestes gestions, el 1858, s'intentà engrandir l'hospital, habilitant un local situat a l'extrem meridional del mateix. L'encarregat de signar el projecte fou l'arquitecte Joan Soler Mestres, que va merèixer l'aprovació de la de la Real Academia de Nobles Artes de San Fernando. Els principals àmbits d'actuació se centraven en refer tota la façana del cantó del riu Segre i construir una sala de convalescència. Amb tot, l'elevat cost de les obres, les dificultats derivades de l'ocupació militar, i la disminució de la llum i ventilació que suposaria l'aixecament de noves estructures a l'entorn de l'antic hospital, foren els principals arguments que feren desestimar la viabilitat de la

---

⁴⁵³ Vegeu ADL, *Reformes i manteniment de les instal·lacions de l'IEI*, núm. inv. 2234, "Informe sobre la restauración de la fachada lateral del antiguo hospital de Santa María. Septiembre 1954" i "Notas y aclaraciones al proyecto de restauración del hospital de Santa María de Lérida", f. 2.

⁴⁵⁴ PRIM I TARRAGÓ 1891, 34.

iniciativa. Paral·lelament, però, va nèixer la idea d'erigir un edifici de nova planta, que satisfés totes les necessitats i que disposés dels darrers avenços en matèria mèdica, encara que, en darrera instància, no s'iniciaria fins al primer quart del s. xx.⁴⁵⁵

4.4 A qui devem el projecte original de l'edifici?

ANDREU PI: EL PRIMER MESTRE D'OBRES DOCUMENTAT

Un cop analitzades l'evolució constructiva així com les característiques arquitectòniques de l'antic hospital de Santa Maria de Lleida, hi ha una qüestió que la documentació conservada no ha permès de resoldre: a qui devem el projecte original? Si bé les obres del mateix s'allargaren durant un període de temps molt ampli, l'estructura essencial de l'establiment es caracteritza per una gran unitat i, per tant, no sembla que l'esquema primitiu s'hagués modificat excessivament, si més no pel que fa a la planta, façanes i pati. Quant als interiors, en canvi, no podem dir el mateix ja que es devien resoldre i modificar en funció de les necessitats de cada moment.

Ja vam veure que Andreu Pi és el primer mestre d'obres documentat a l'hospital, el qual hi va treballar, almenys, des de 1457. La proximitat d'aquesta data amb l'inici de la construcció el 1454, es podria prendre com un motiu prou justificat per atribuir-li la "paternitat" de l'edifici. Així ho expressaren autors com Elies Serra Ràfols,⁴⁵⁶ Pedro Sanahuja⁴⁵⁷ o Joan Ainaud.⁴⁵⁸ De totes maneres, els estudis posteriors no es van fer ressò d'aquesta hipòtesi degut a la manca de documentació que la corroborés, i es

---

⁴⁵⁵ SANAHUJA [1945-1958]b, 708-709; cf. MILÀ MALLAFRÉ 1984, 30.

El 1916, la Diputació adquirí uns terrenys en la carretera d'Osca (km. 2), i el 1923, sota la direcció de l'arquitecte Joaquim Porqueras Bañeres, començaren les obres del nou hospital, d'àmbit provincial, inaugurat el primer de maig de 1928 (MILÀ MALLAFRÉ 1984, 31; VILÀ TORNOS 1991, 94-95).

⁴⁵⁶ Serra Ràfols (1926, 389), si bé erròniament, anà més lluny, en afirmar que Andreu pi fou l'únic mestre de l'hospital, i afegia que aqueta s'havia construït íntegrament el s. xv, a excepció d'algunes remodelacions i ampliacions del s. xvi.

⁴⁵⁷ SANAHUJA [1945-1958]b, 429.

⁴⁵⁸ AINAUD 1955, 7.

van limitar a col·locar un interrogant sobre la direcció de la fàbrica entre aquests anys 1454–1457.⁴⁵⁹

L'anàlisi de la personalitat artística d'Andreu Pi tampoc no ens ajuda a aclarir el problema. Sabem que el 1431 va participar en les obres del claustre de la catedral de Barcelona,⁴⁶⁰ ciutat de la qual sembla que era nadiu.⁴⁶¹ Però sens dubte, l'activitat més ben definida d'aquest mestre correspon al període en què va estar al capdavant de la fàbrica de la Seu Vella, entre 1457 i 1460, que coneixem, en gran part, gràcies a Gabriel Alonso.⁴⁶² En aquest sentit, cal destacar la seva intervenció en el sector septentrional del claustre de la Seu, una de les més importants que s'hi van dur a terme al llarg del s. xv, ja que suposà una redistribució interna de bona part de les estructures canòniques. L'acord oficial es va prendre en la sessió del capítol del 6 d'abril de 1457,⁴⁶³ encara que les obres s'havien iniciat el 28 de març immediatament anterior.⁴⁶⁴ El resultat d'aquests treballs, foren l'engrandiment de la sala capitular —a la qual se li afegí una petita capella privada— i del menjador de l'Almoina del claustre, mentre que la nau coneguda com Santa Maria l'Antiga, passà a tenir unes dimensions més reduïdes.⁴⁶⁵ Aquesta actuació, de la qual sols teníem coneixença gràcies a la documentació conservada, darrerament s'ha pogut confirmar amb evidències arqueològiques.⁴⁶⁶ Les obres es pelligaren fins el novembre del citat 1457 i, al marge d'Andreu Pi, que n'era el responsable, tenim documentats de forma regular en els llibres d'obra, quatre manobres (Joan Cordero, Joan de Saragossa, Miquel Torrent i Pere Medina), tres picapedrers (Antoni Soler, un tal Vallebriga i Pere

---

⁴⁵⁹ Vegeu MILÀ MALLAFRÉ 1984, 12; BERTRAN 1992a, 45; CONEJO 1999a, 489. *Contra* BARRAL 1994, 198–199.

⁴⁶⁰ ACB, *Obra del claustre*, I: f. 19 (21 abr. 1431); ap. VALERO MOLINA 1993, 39, n. 72. Alguns dels predecessors d'Andreu Pi en la direcció de la fàbrica de la Seu Vella de Lleida, com el mestre Carlí o Jordi Safont, també havien col·laborat en les obres de la seu barcelonina (v. *Ibid.*, 38–40).

⁴⁶¹ De fet, apareix documentat en una relació dels components de la Busca dels anys 1445–1452 (BATLLE GALLART 1973, 611).

⁴⁶² ALONSO GARCÍA 1976, 137–153.

⁴⁶³ ACL, *Actes Capitulars*, 1457–1467, núm. 51/1 (*olim* 16), f. 7v.

⁴⁶⁴ ACL, *Llibre d'Obra*, 1438–1461, f. 26v [1457].

⁴⁶⁵ Sobre Santa Maria l'Antiga, v. LLADONOSA 1970, 85–136; GIL-LORÉS 1999, 28 i ss.

⁴⁶⁶ Vegeu GIL-LORÉS 1999, 57–62; CONEJO 1999b, 123–130.

Tallada) i dos fusters (Bartomeu Albiol i Rafael Tomàs). Entre altres feines, hi ha constància de la compra de rajoles per l'acabament de la nova paret mitgera entre Santa Maria l'Antiga i l'Almoïna.⁴⁶⁷ D'altra banda, es diu que les parets de la mateixa Almoïna es van recobrir amb fulles de fusta,⁴⁶⁸ si bé es deu referir a les parts inferiors, ja que les superiors estaven decorades amb pintures murals.⁴⁶⁹ En tercer lloc, sabem que el paviment també es va realitzar amb rajola.⁴⁷⁰

Altrament, el 1458, durant el mestratge d'Andreu Pi, es va traslladar la llibreria de la Seu, de l'absis principal a la degania. Jutjant els pagaments que es van efectuar, devia ser una intervenció important, ja que es parla d'una volta feta amb rajoles, de portes i finestres, etc.⁴⁷¹ En darrer lloc, i com a conclusió o epíleg dels treballs inseguits el 1457, uns anys més tard, el 1460, Andreu Pi va dirigir l'erecció d'una nova porta de comunicació entre el menjador de l'Almoïna i la crugia septentrional del claustre de la Seu Vella que, pel que sembla, substituïa una de més antiga, oberta probablement al s. XIII (lám. 190).⁴⁷² Va comptar amb la col·laboració dels manobres Miquel Falcó, Alfonso de Toledo, Pere Prunera i d'un tal Pradell. Les portes de fusta, en canvi, les realitzà el fuster Nicolau de Brusel·les,⁴⁷³ mentre que les

---

⁴⁶⁷ "Pagui an Guillem Perich, teuler, per rahó de m xxxviii ragoles que compri per acompliment de la paret migera de la capella de Santa Maria la Vella e l'Almoyna a rahó de l sous per miler.....51 s. 6 d." (ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, f. 30r [1457]).

⁴⁶⁸ "Pagui al dit Peyrot per sis dotçenes de fulla que li compri per forrar les parets de la Almoyna, a rahó de miii sous vi diners per dotçena, pagui'l present mestre Pi que fan.....27 s." (ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, f. 30v [1457]).

⁴⁶⁹ Aquestes pintures murals són una de les mostres més interessants de la pintura gòtica catalana. Es tracta d'unes composicions realitzades al tremp i a l'oli sobre un arrebocat de calç, on hi ha representats pobres i pelegrins menjant entorn d'una taula. En un principi, sembla que estaven disposades en tres registres superposats. Es van descobrir el 1952, amb motiu d'una restauració realitzada a la Seu Vella. Immediatament van ser arrencades i traslladades a Barcelona per a la seva restauració, restant uns anys en dipòsit al Museu Nacional d'Art de Catalunya. Els diversos fragments recuperats es van consolidar damunt de sis plafons que foren retornats a Lleida el 1975. (v. ALCOY 1991, 123-125; SUREDA 1993, 85-86; CONEJO 1999b, 136-145).

⁴⁷⁰ "Los menobres que an menobrat en lo payment de ragola en la casa de la Almoyna." (ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, f. 31r [1457]).

⁴⁷¹ ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, ff. 23v-25v [1458]; cf. GIL-LORÉS 1999, 53.

⁴⁷² ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, ff. 21-22 [1460]; cf. ALONSO GARCÍA 1976, 147; CONEJO 1999b, 131-136.

⁴⁷³ Els llibres d'obra són molt específics a l'hora de concretar tot el material necessari per a la porta: "Pagui al dit mestre Nicholau per lxxxx palms de post de pi de Pallàs a rahó

frontisses i el pany anaren a càrrec dels serrallers Bartomeu Puig i Miquel Albesa. El cost total de l'obra, que es dugué a terme entre els mesos de juny i juliol, fou de 761 sous.

Un cop ja s'havien acabat totes aquestes feines, el 31 de desembre de 1460, Andreu Pi presentà la renúncia del càrrec de mestre major de la Seu davant del capítol, argumentant que havia d'abandonar la ciutat per ocupar-se d'algunes qüestions personals que no indicà.⁴⁷⁴ Aquesta és la darrera notícia que coneixem a propòsit d'aquest mestre, en un moment en que ja devia tenir una edat avançada. La seva renúncia, però, no sembla estar relacionada amb un motiu de salut o de vellesa, encara que, com hem dit, Andreu Pi no va explicar els motius de la seva marxa. Lògicament, aquesta decisió també comportà el seu adéu definitiu a la direcció de la fàbrica de l'hospital de la ciutat.

JORDI SAFONT: UNA HIPÒTESI ATRIBUTIVA

Tot i que, com hem vist, Andreu Pi era un mestre experimentat, penso que a l'hora d'atribuir la responsabilitat del projecte primitiu de l'hospital, s'ha de valorar una altra possibilitat no tinguda en compte fins ara, però que és força suggerent. Encara que sigui prenent com a punt de partença criteris estrictament cronològics, cal girar el cap envers Jordi Safont, escultor i mestre d'obres actiu a Lleida entre 1441 i 1454.⁴⁷⁵ És precisament en aquest marge temporal quan es van produir les principals iniciatives orientades a la unificació dels hospitals de la ciutat, així com la pròpia fundació del de Santa Maria, el 1454. Sembla lògic, doncs, dedicar almenys unes poques línies, a intentar esbrinar o desestimar una possible participació de l'artista de més renom, present a Lleida en aquelles dates.

---

de 11 diners lo palm, xv sous. Per xxx palms de cayró, 11 sous vi diners. Per x palms de post, 1 sou viii. Per lo port de la dita fusta, v diners. Per lo safrà que engroga la porta, 1 sou 11 diners. Per lo verniç, 1 sou x diners aragonesos. Per l'aygua cuyta, 111 diners, que fa tot.....22 s. 10 d. aragonesos." (ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, f. 22r [1460]).

⁴⁷⁴ ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (*olim* 16), f. 139r.

⁴⁷⁵ Si bé ja tenia algunes sospites sobre la hipotètica intervenció de Jordi Safont en el projecte de l'antic hospital de Santa Maria, no vaig apuntar aquesta possibilitat en treballs anteriors: CONEJO 1996, 61-62; 1999a, 489-492.

L'activitat d'aquest mestre la coneixem, en gran mesura, gràcies a les investigacions de Gabriel Alonso,⁴⁷⁶ que esdevingueren el punt de partença d'estudis posteriors.⁴⁷⁷ Així, les dades i informacions incloses, fonamentalment, en els llibres d'obra de la Seu Vella, ens han permès de fixar la seva personalitat artística. En aquest sentit, i tot i que hi ha algunes qüestions que caldria perfilar amb major concreció pel que fa a l'atribució d'algunes peces, s'ha delimitat, sembla que de forma prou fidedigna, el seu catàleg d'obres escultòriques.⁴⁷⁸ De fet, a jutjar per la seva qualitat, podem afirmar que es tracta d'una de les figures més rellevants del panorama català de mitjan s. xv. En canvi, pel que fa a la seva dedicació al món de la construcció, sols ha cridat puntualment l'atenció dels historiadors, circumstància que contrasta amb els onze anys en què estigué al capdavant de la fàbrica de la Seu Vella, entre 1443 i 1454, any aquest últim de la seva mort.⁴⁷⁹

Jordi es deia Safont degut a la seva condició d'esclau de Marc Safont,⁴⁸⁰ del qual va prendre'n l'apel·latiu, si bé, com s'ha demostrat darrerament, el

⁴⁷⁶ ALONSO GARCÍA 1976, 115-136.

⁴⁷⁷ En aquest sentit, vegeu especialment ARGILÉS 1992.

⁴⁷⁸ Un primer catàleg incomplet de la producció de Jordi Safont el trobem a DALMASES-JOSÉ PITARCH 1984, III: 203-205. Posteriorment, ha estat ampliat per Francesca Español (1990, 21-42).

⁴⁷⁹ Caterina Argilés (1996, 237) apunta que l'últim cop en què Jordi Safont apareix documentat en els llibres d'obra, correspon al mes de juny de 1452. Darrerament, però, s'ha trobat una nova notícia en les *Actes capitulars*, de data 28 de juny de 1453, on consta el pagament de 60 sous al *magistro operis dicte sedis* per certes obres fetes a la capella de Santa Maria l'Antiga (ACL, *Actes Capitulars*, 1451-1456, núm. 50/1 (*olim* 15), f. 140v; ap. BERLABÉ 1996, 38, n. 38). Si bé no s'esmenta el nom del mestre, cal suposar que es tracta de Jordi Safont, el qual, a més a més, era patró i beneficiat d'aquella capella des de 1445 (ACL, *Actes Capitulars*, 1445-1447, núm. 48/1 (*olim* 13), f. 15v; cf. BERLABÉ 1996, 38, n. 39).

Pel que fa a l'òbit del mestre, se situa el 1454, abans del mes de juny, atès que en la sessió capitular del dia 27, es fa constar que Jordi Safont, ja mort, no havia finalitzat la porta de l'arxiu. (ACL, *Actes Capitulars*, 1451-1456, núm. 50/1 (*olim* 15), f. 182v). Altres referències posteriors confirmen aquesta dada, al mateix temps que, el 29 d'octubre de 1455, s'indica que estava enterrat al claustre de la Seu Vella. (ACL, *Actes Capitulars*, 1451-1456, núm. 50/1 (*olim* 15), f. 222r; ap. BERLABÉ 1996, 38-39).

⁴⁸⁰ Jordi no va ser l'únic esclau de Marc Safont, ja que el 1459 va comprar una esclava, de nom Caterina, a Antoni folguer per un import de 45 lliures (SANCHO MARTÍNEZ 1979, 248; ap. BERLABÉ 1996, 34, n. 16).

Tot i que la figura de Marc Safont ha estat analitzada en nombrosos estudis, encara no s'ha realitzat una monografia que permeti perfilar, de forma definitiva, la seva personalitat escultòrica i sobretot arquitectònica. El seu aprenentatge en el món de la construcció, el féu

seu nom real era Jordi Niba.⁴⁸¹ Així consta en un document notarial d'11 de setembre de 1445, on es diu que Bertran Barquer va vendre per 50 lliures jaqueses una casa del barri de Sant Andreu de Lleida a *Georgio Niba, alias Safont, magistro operis fabrice dicte Sedis Ilerdensis*.⁴⁸² Segons una hipòtesi encara per confirmar, el cognom Niba podria ser d'origen rus, caucasià o tàrtar.⁴⁸³ Sigui com vulgui, no es tracta d'una referència puntual, sinó que en altres protocols conservats a l'Arxiu de la Catedral de Lleida i posteriors a aquella data, es recorre igualment a la duplicitat de noms: l'un com a tal, Jordi Niba, i l'altre, el de Safont, com a àlies. La utilització del seu nom vertader en aquests documents i no abans, podria tenir a veure amb l'obtenció de la seva llibertat, molt probablement el 1442. Pel que sembla, va comprar-la amb el salari que percebia pel seu treball a la fàbrica de la Seu i també gràcies a una contribució econòmica extraordinària que va rebre per part del propi capítol.⁴⁸⁴

---

al costat de l'aparellador Jaume Solà —del qual n'era fadrí— i del mestre Arnau Bargués, quan al començament del s. xv treballava a la catedral de Barcelona. (TERÉS 1994, 397). A ell devem les parts més interessants del palau de la Generalitat de Barcelona, és a dir, el pati, la capella de Sant Jordi i l'arquitectura de la façana del carrer del Bisbe. (PUIG I CADAVALCH-MIRET I SANS 1909, 385-480). L'escala descoberta del pati data de 1425, per la qual Marc Safont cobrà 200 florins, alhora que n'abonà 20 per la vella. Tanmateix, el 1435 va rebre una gratificació pels seus treballs en l'esmentada capella de Sant Jordi, que havia estat començada el 1432 (FLORENSA 1955-1961, 344-345). També se l'ha trobat documentat el 1431 en la realització del sepulcre del notari de Barcelona Pere Sadurní per a l'església de Santa Anna de la mateixa ciutat (MADURELL 1948a, 178, apèndix 36). Finalment i a tall de complement, cal esmentar que Marc Safont podria haver treballat en l'ampliació de la Llotja de Barcelona, cap a l'any 1429 (AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947, I: 289) i també el 1432 i el 1457 (CARRÈRE 1977 [1967], I: 61, n. 38, i 62, n. 47).

⁴⁸¹ Vegeu BERLABÉ 1996, 31-39.

⁴⁸² ACL, *Protocol Notarial*, 1440-1449 (Alcolea?), f. 493r; cf. BERLABÉ 1996, 35 i n. 23).

⁴⁸³ BERLABÉ 1996, 35, n. 22.

⁴⁸⁴ BERLABÉ 1996, 34; ARGILÉS 1992, II: 246; 1996, 237. En el llibre d'obra de 1442 estan documentades les despeses d'un viatge de Jordi Safont a Barcelona per obtenir la llibertat: "Pos en data x florins los quals doni a mestre Jordi Çafont per manament del capítol, per la ajuda de la anada de Barsalona per a complir la servitut que devie a mestre March Çafont, *olim* senyor seu (...)." (ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, f. 27r [1442]; ap. ALONSO GARCÍA 1976, 121). En aquest sentit, en la sessió del capítol del 30 de juliol de 1442, es fa constar que Jordi Safont és enviat a Barcelona amb motiu de la seva servitud envers el citat Marc Safont. (ACL, *Actes Capitulars*, 1438-1443 núm. 47/1 (*olim* 11), f. 238v).

Un esclau podia assolir la seva llibertat, bé mitjançant la compra de la mateixa, com és aquest cas, bé per la mort de l'amo. Aquesta darrera situació, per exemple, fou la que proporcionà la llibertat a Jordi de Déu, que havia estat esclau de Jaume Cascalls.

El primer cop en què el trobem vinculat a la Seu Vella, és el febrer de 1441, col·laborant amb Rotllí Gautier⁴⁸⁵ en la finalització del nou bancal del retaule major del temple.⁴⁸⁶ La documentació fa constar que durant aquest mes sols hi treballà dos dies, alhora que el capítol li pagà els quatre dies que trigà per venir des de Barcelona. Fins el mes de maig d'aquell any, era ell mateix qui cobrava els jornals, però a partir del juliol foren rebuts per Marc Safont.⁴⁸⁷ Els mesos de setembre i octubre Marc Safont continuà percebent diners del capítol, presumiblement per la tasca efectuada pel propi Jordi Safont, mentre que el novembre i desembre tornà a ser aquest últim qui va rebre directament el seu salari.⁴⁸⁸

Si bé aquell bancal l'havia encomanat el capítol a Rotllí Gautier el 1439,⁴⁸⁹ és molt probable que en morir aquest el 3 d'agost de 1441, encara no

---

⁴⁸⁵ Rotllí Gautier és un mestre amb una personalitat perfectament definida com a escultor. No obstant això es desconeix el seu origen, havent-se parlat de la Normandia i la Lorena. Hauria arribat a Lleida com un artista ja experimentat, després d'haver col·laborat amb Guillem Sagrera en la realització d'un púlpit a Perpinyà el 1410. El 1423 torna a aparèixer a Perpinyà treballant en solitari en una creu de pedra, i encara és esmentat a la documentació el 1432, si bé en aquest cas podria tractar-se d'un viatge puntual (PONSICH 1953, 200, apèndix III, 211; ALOMAR 1970, 86-90; TERÉS 1991a, 218, n. 29). D'aquí s'hauria traslladat a Girona, on fou mestre major de la catedral entre 1427 i 1430 (FREIXAS 1983, 29, 339, 352). Cap al 1432 es desplaçà a Lleida, on morí el 3 d'agost de 1441 sent encara mestre de la Seu (ALONSO GARCÍA 1976, 102 i ss.; ESPAÑOL 1990, 27 i n. 34).

⁴⁸⁶ ALONSO GARCÍA 1976, 105; TERÉS 1991a, 220. En la realització d'aquesta predel·la, al llarg de 1441, a banda de Rotllí Gautier, que hi treballà 132 dies fins al mes de juliol, i de Jordi Safont, amb un total de 175 dies entre febrer i desembre, cal esmentar la intervenció d'altres artífexs. Em refereixo a Mateu Torrent, que treballà 124 dies entre juny i desembre; Miquel Torrent, 47 dies entre agost, novembre i desembre; Pedro Çaco, 22 dies el mes de juliol; Guillem Espinal, 187 dies fins a l'octubre; i Bernat Safont, que fou qui hi esmerçà més dies, 224, entre febrer i desembre (ARGILÉS 1992, I: 152-153). En relació a Bernat Safont, és si més no suggerent que aparegui documentat a partir del febrer de 1441, és a dir, igual que Jordi Safont. Aquesta dada i la coincidència de llurs cognoms, pot fer pensar en una hipotètica relació de parentiu entre ambdós. En qualsevol cas, anteriorment ja havia estat vinculat a la Seu Vella exercint d'obrer el 1415 sota el mestratge de Charles Gautier (ALONSO GARCÍA 1976, 90). Tanmateix, el 1424 hi ha documentat un Benet Safont treballant en el cobriment d'algunes cambres del palau de la Generalitat de Barcelona. Si bé aquí consta com a fuster, cal creure que es tracta del mateix que s'ha trobat a Lleida (PUIG I CADAVALCH-MIRET I SANS 1909, 405, n. 28; TERÉS 1991a, 220, n. 51). Finalment, també cal assenyalar la presència a la Seu d'un mosso del mestre Jordi, entre 1449 i 1452, de nom Gaspar Safont (v. ARGILÉS 1992, I: 164-166, II: 280-281).

⁴⁸⁷ En qualsevol cas, durant aquest temps Rotllí Gautier seguia sent el mestre major de la Seu, ja que si bé va morir el 3 d'agost, hi treballà 18 dies del mes de juliol de 1441. (TERÉS 1991a, 220, n. 50).

⁴⁸⁸ ARGILÉS 1996, 236.

⁴⁸⁹ ALONSO GARCÍA 1976, 105 i ss.

s'haguessin finalitzat els cinc relleus amb escenes de la Passió que el componien.⁴⁹⁰ Malauradament sols ens han arribat dos, conservats al Museu Diocesà de Lleida. Un representa el Davallament de la creu (núm. inv. 541), el qual s'adiu perfectament a la manera de treballar de Rotllí Gautier.⁴⁹¹ El segon, en canvi, es tracta d'un grup de la Crucifixió (núm. inv. 542), d'estil més desigual i que segons Rosa Terés permetria pensar en una col·laboració entre el citat Rotllí Gautier i Jordi Safont (lãm. 191).⁴⁹² A aquestes dues peces, encara hi podem afegir una tercera en comerç, amb l'escena de la Santa Cena i que, en aquest cas, podria ser obra exclusiva del propi Safont.⁴⁹³

Marc Safont, d'altra banda, va ser nomenat mestre major de la Seu Vella el 8 de novembre del mateix 1441,⁴⁹⁴ tot i que aquest càrrec degué ser essencialment formal, una qüestió més teòrica que no pas pràctica. No s'ha trobat cap referència que el vinculi directament amb obres concretes de la

---

⁴⁹⁰ La concreció del nombre total de relleus que constituïen aquest retaule, sembla prou justificada en tant que entre els béns de Rotllí Gautier documentats després de la seva mort, consten cinc escenes de la Passió pintades per Pere Teixidor. (ALONSO GARCÍA 1976, 111; ESPAÑOL 1990, 28 i n. 38). En qualsevol cas, la predel·la segurament es deuria acabar en aquest mateix 1441, ja que dintre d'aquest any ja es feren despeses extraordinàries per pagar a Bernat Martorell la feina de pintar el retaule major i el nou bancal. (ALONSO GARCÍA 1976, 122 i 131; TERÉS 1991a, 220).

⁴⁹¹ TERÉS 1991a, 220.

⁴⁹² TERÉS 1991a, 220. Aquest relleu, al qual li manca la part central amb la creu, està compost per dos blocs. El de l'esquerra compta amb la Vergè Maria, les santes dones i sant Joan Evangelista dempeus al fons. Al de la dreta, en canvi, destaca un personatge luxosament vestit a la moda de l'època i que, en un principi, anava acompanyat d'un guerrer, avui desaparegut, el qual apareix acoblat al primer bloc de forma matussera. Aquest fet, juntament amb les seves majors dimensions respecte de l'altre grup i ultra les diferències estilístiques, fan dubtar de la seva pertinença primitiva a aquesta escena. (TERÉS 1993a, 169-170, núm. 306). El tractament del ropatge d'aquesta figura, com apunta R. Terés (1991a, 220), s'adiu a les característiques d'altres obres de Jordi Safont, i si bé no assoleix la qualitat d'aquestes, permet plantejar la seva autoria.

⁴⁹³ Aquest relleu d'alabastre fou venut en una subhasta per Christie's de Londres. L'obra procedia d'una col·lecció americana i, si bé va sortir catalogat com a flamenc, les mesures, material i estil fan pensar en una procedència lleidatana. Les seves dimensions (53 x 57 cm), remetent a les dels altres dos fragments del Museu Diocesà (v. ESPAÑOL 1990, 28 i n. 39).

⁴⁹⁴ En la sessió del capítol del 8 de novembre de 1441, l'ardiaca major Blas Claver, proposava el nom de Marc Safont com a successor de Rotllí Gautier, mort el 3 d'agost immediatament anterior: *lapidaster civitatis Barchinona et magister domus deputatorum Barchinona ipsum Marchus Safont in magister operis fabrici ilerdensis nominarunt*. (ACL, *Actes Capitulars*, 1438-1443 núm. 47/1 (*olim* 11), f. 187v; cf. ALONSO GARCÍA 1976, 120; ARGILÉS 1992, II: 246). Marc Safont acceptà i jurà el càrrec al dia següent en mans de Joan de Setcastella, vicari general del bisbat (ALONSO GARCÍA 1976, 120).

Seu, a excepció dels cobraments pel treball del seu esclau Jordi,⁴⁹⁵ alhora que tampoc no arribà a fixar la seva residència a Lleida.⁴⁹⁶ Els seus compromisos laborals en altres empreses de gran rellevància, com eren els palaus de la Generalitat de Barcelona i de Perpinyà,⁴⁹⁷ el devien obligar a deixar el seu esclau Jordi Safont al capdavant de la Seu Vella.⁴⁹⁸ Aquesta situació, però, segurament no agradava al capítol. Per aquest motiu va col·laborar en la compra de la llibertat de Jordi Safont, de manera que a partir de 1443, consta com a *magister operis Sedis Ilerdensis*. Paral·lelament, deixà de cobrar el salari que tenia assignat com a escultor, per rebre els 3 sous que percebien els mestres d'obra.⁴⁹⁹ D'altra banda, Marc Safont ja no tornaria a aparèixer documentat sota cap concepte en els llibres d'obra posteriors.

Malgrat que Joan Bergós fou el primer a donar a conèixer la presència de Jordi Safont a Lleida,⁵⁰⁰ no fou fins la publicació de l'estudi de Gabriel Alonso que es va perfilar de forma més acurada l'abast de la seva participació en la Seu Vella,⁵⁰¹ revisada i ampliada més tard per altres historiadors.⁵⁰² De forma sumària, gràcies a la documentació conservada, s'ha pogut concretar l'activitat que va dur a terme en la porta dels Apòstols. A ell devem les

---

⁴⁹⁵ ARGILÉS 1996, 236.

⁴⁹⁶ ALONSO GARCÍA 1976, 120.

⁴⁹⁷ Segons Joan Ainaud (1988, 171–172), l'encarregat de dirigir les obres del palau de la Generalitat de Perpinyà, devia ser Marc Safont, o potser més aviat el seu fill Joan Safont, adjunt al seu pare des de juliol de 1437. El terreny per a la construcció de l'edifici fou adquirit el 1448 i consten trameses de pedra de Montjuïc per a la pavimentació de l'edifici. El *Dietari de la Generalitat*, indica que el 7 de juny de 1454, Joan Safont fou tramès pels diputats a Perpinyà “per regonèixer quines obres mencaven a fer en la casa que'l General ha feta construir en la dita vila.”

⁴⁹⁸ Aquesta era una pràctica habitual a l'edat mitjana. Per exemple, el 1325 Jacobus de Favariis (Jacques de Fauran) de Narbona, fou nomenat mestre de la catedral de Girona amb l'única condició que fes almenys 6 viatges a l'any a aquesta ciutat per supervisar les obres. És evident que deixava algun mestre com a responsable de les mateixes durant la seva absència (KOSTOF [1977] 1984, 87). Un altre cas és el del palau del rei Martí l'Humà de Poblet. En principi el mestre encarregat de la seva construcció era Arnau Bargués, però degut als seus compromisos que l'obligaven a romandre a Barcelona, l'aparellador Françoi Salau era qui exercia a la pràctica la direcció de les obres. (TERÉS 1990, 19–39).

⁴⁹⁹ ALONSO GARCÍA 1976, 120; ARGILÉS 1996, 237.

⁵⁰⁰ BERGÓS 1935, 23 i 229.

⁵⁰¹ ALONSO GARCÍA 1976, 115–136.

⁵⁰² En especial, v. ARGILÉS 1992, I: 155–167

imatges de sant Felip, sant Jaume el Menor, sant Tomàs, sant Mateu, sant Maties (1442-1443),⁵⁰³ part del timpà del Judici Final (1444-1446)⁵⁰⁴ sant Joan Evangelista i l'anomenada Verge del Blau (1447-1451).⁵⁰⁵ Les peces esculpides per Jordi Safont, es caracteritzen per un tractament unitari dels ropatges, amb les túniques recollides a la cintura amb una corretja delicadament ornamentada (lãm. 191-195). Igualment, presenten la mateixa inclinació del cos i una semblant disposició del mantell, obert pel davant i recollit cap a un costat per sota de la cintura.⁵⁰⁶ Aquest llenguatge plàstic, com ja s'ha apuntat en diverses ocasions, remet directament als estilemes habituals de l'anomenat gòtic internacional.⁵⁰⁷

En el seu catàleg també s'han d'incloure dos relleus en pedra conservats al Museu Diocesà de Lleida, corresponents als evangelistes sant Marc i sant Lluc, que s'adiuen a la manera de treballar de Jordi Safont i que en un primer moment se'ls havia considerat provinents de la predel·la de l'altar major, on

---

⁵⁰³ La primera escultura encarregada a Jordi Safont fou la de sant Felip, duta a terme entre els mesos de juny i juliol de 1442. També hi van treballar els picapedrers Bernat Safont, Manuel Torrent i Mateu Torrent, amb una despesa total de 309 sous i 4 diners. En segon lloc, des del novembre de 1442 i fins al gener de 1443, aquests mateixos artífexs —amb l'excepció de Bernat Safont— van fer la de sant Jaume el Menor (275 sous i 6 diners), i el gener i febrer del mateix 1443, s'esculpí la de sant Tomàs, amb un cost de 262 sous i 8 diners. En tercera instància, entre febrer i abril de 1443 es féu el sant Mateu, en la qual, a més a més dels esmentats anteriorment, també hi van ajudar el soguer Pere Figuera i el fuster Joan Abri (275 sous). Finalment, els mesos d'abril a juliol, s'executà la imatge de sant Maties per 239 sous i 8 diners (ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, ff. 36r-38r [1442-1443]; cf. ALONSO GARCÍA 1976, 124-125; TERÉS, 1991a, 220; ARGILÉS 1992, I: 155-158). Segons Rosa Terés, les imatges de sant Felip, sant Tomàs i sant Maties, les hauria executat directament el propi Jordi Safont, mentre que les de sant Jaume el Menor i sant Mateu, palesen una intervenció més acusada dels seus col·laboradors, ja que s'hi aprecia un tractament escultòric molt més sumari.

Malauradament, totes aquestes escultures foren destruïdes durant la Guerra Civil, encara que s'han pogut conservar els caps i altres petits fragments (v. COMPANYY-PUIG-TARRAGONA (ed.) 1993, 151-155, núm. 249, 250-251, 256-269). Gràcies, però, a l'existència de fotografies antigues, s'han pogut fer anàlisis detallats de llur estil i composició formal.

⁵⁰⁴ Pel que fa al timpà, Rosa Terés (1991a, 221) proposa la intervenció de Jordi Safont en el Crist jutge, en els àngels trompeters, en el col·legi apostòlic i en la imatge de la Verge Maria. Vegeu igualment ARGILÉS 1992, I: 160-162.

⁵⁰⁵ En relació a aquestes dues imatges en parlaré més endavant, ja que a banda de l'activitat de Jordi Safont, cal destacar l'estreta col·laboració que va rebre del seu deixeble Bertran de la Borda.

⁵⁰⁶ TERÉS 1991a, 221.

⁵⁰⁷ Vegeu ESPAÑOL 1990, 26.

precisament hi havia treballat el 1441 (làm. 192).⁵⁰⁸ Francesca Español, però, va aportar suficients dades que fan pensar que, en realitat, ambdues peces havien format part d'un púlpit de pedra realitzat a la Seu a mitjan s. xv. Originalment estava compost per set panels, al qual també devia pertànyer un tercer fragment amb el cos d'un altre evangelista sense identificar.⁵⁰⁹ Malauradament, dels quatre relleus restants no se'n sap res.

Un relleu d'alabastre amb la santa Generació, s'ha atribuït igualment, en base a criteris estilístics, a Jordi Safont (làm. 192). La peça està constituïda per dues figures femenines, santa Anna i la Verge, i el Nen Jesús. La citada Francesca Español creu que hauria format part del retaule de santa Anna, situat darrera l'altar central,⁵¹⁰ i no de la predel·la del retaule major com s'havia apuntat, ja que aquest estava dedicat a la Passió.⁵¹¹ Amb tot, segons Rosa Terés, el tema de la Santa Generació no apareix mai formant part de seqüències narratives en cap retaule pintat o esculpit dels segles del gòtic. Per aquest motiu, caldria entendre'l com una representació commemorativa pensat, per exemple, per a presidir un retaule de santa Anna, possibilitat poc versemblant en aquest cas per les reduïdes dimensions de la peça. En canvi,

⁵⁰⁸ BERGÓS 1935, 248 i figs. 253-254.

⁵⁰⁹ F. Español (1990, 21-42) va poder concretar la pertinença d'aquests dos relleus al púlpit, gràcies a un manuscrit de 1788, conservat a la Biblioteca Episcopal de Vic i titulat "Epitafios de los sepulcros i escritos de la iglesia vieja de la cathedral de Lérida." El seu autor, el notari de Lleida Josep Pocurull, féu una minuciosa descripció d'aquell púlpit de pedra en els folis 106 i 111. Segons aquesta, els set panels estaven decorats amb els quatre evangelistes, i els tres restants, amb el rei David i els profetes Daniel i Isaïes (POCURULL. "Epitafios de los sepulcros i escritos de la iglesia vieja de la cathedral de Lérida." 1788, ff. 106-111). Sobre aquest document, v. TARRAGONA 1996, 235-326.

El fet que als llibres d'obra de la Seu no hi hagi cap referència a la construcció d'aquest púlpit, no vol dir res Podria haver-lo costejat un particular, aspecte que permetria explicar la presència de castellets combinats amb decoració vegetal en l'emmarcament de les peces. En aquest cas, l'obra s'hauria executat després de signar el contracte privat entre el comitent i l'artista (ESPAÑOL 1990, 23, n. 16; cf. FITÉ 1993b, 171-172).

⁵¹⁰ Se sap que el 15 d'agost de 1281 el degà del capítol Arnau de Vernet, va demanar permís per construir darrera l'altar major un altar dedicat a santa Anna (ROCA FLOREJACHS 1911, 37). El 1309 hi ha constància documental d'una llàntia que cremava davant d'aquest altar (LLADONOSA 1991, 15). Finalment, el llibre d'obra de 1441 parla de treballs a l'altar de santa Anna i s'esmenta, entre altres, el nom de Jordi Safont: *Georgio Saffont, magistro lapidibus quam magistro Johan Abri, magistro de fuste (...) altaris Sanctae Anna.* (ALONSO GARCÍA 1976, 131).

⁵¹¹ ESPAÑOL 1990, 28 i n. 40.

sí que sembla més probable que s'hagués tractat d'un tipus d'obra de devoció particular, concebuda de forma aïllada o bé com a díptic o tríptic.⁵¹²

Prosseguint en aquesta relació, hi ha dues obres que mereixen un esment a banda. En primer lloc, el sepulcre del noble Berenguer Gallart, mort el 1399, havia esdevingut una de les empreses prioritàries del capítol d'ençà de 1447 (làm. 193). Així consta en diverses reunions capitulars succeïdes fins al 1452, tal com va donar a conèixer Pedro Sanahuja.⁵¹³ L'execució de l'obra s'encarregà al propi Jordi Safont, encara que, quan aquest va morir el 1454, el conjunt tot just devia estar començat. Més tard, el 1484, en època del mestratge de Bertran de la Borda, se sap que es va “desfer la bastida feta per la sepultura d'en Gallart”,⁵¹⁴ la qual es va situar en un lloc enlairat sobre la porta del *lavacrum*, a la nau septentrional de la Seu Vella, entre les capelles dedicades a sant Vicenç i sant Erasme (**fig.**). Aquest fet, ha permès de justificar la hipotètica participació del citat Bertran de la Borda, en la realització de l'obra.⁵¹⁵ En segona instància, l'escultura de la Mare de Déu i el Nen —comunament coneguda com Verge del Blau—, projectada per al mainell de la porta dels Apòstols, fou un treball conjunt de Jordi Safont i del mateix Bertran de la Borda, de qui parlarem més endavant (làm. 193).

Finalment, també hauríem d'incloure una clau de volta procedent de la desapareguda església de Santa Maria Magdalena de Lleida, conservada al Museu Diocesà de la ciutat (núm. inv. 639; làm. 193). Es tracta d'una peça ja estudiada amb motiu de l'exposició *Pulchra* (1993–1994),⁵¹⁶ que es va posar en relació amb la reforma inseguida en el citat temple, que comportà la substitució de l'antiga volta romànica per una de gòtica, en la qual s'hi va treballar des de 1434 fins ben entrat el s. xvi. En aquell moment no es va proposar cap autor, encara que, els seus trets estilístics, ens adrecen novament a una plàstica propera a Jordi Safont o a la d'algun dels seus estrets col·laboradors. La peça, de forma cilíndrica, està esculpida en una de les seves cares planes i en tot el perímetre arrodonit. Aquí veiem quatre

⁵¹² TERÉS 1991b, 75; 1993b, 170.

⁵¹³ SANAHUJA 1945, 165–173.

⁵¹⁴ ALONSO GARCÍA 1976, 171.

⁵¹⁵ Vegeu TERÉS 1991a, 223.

⁵¹⁶ BESERAN 1993b, 181 (núm. 353).

escenes figurades, en una de les quals s'aprecien dos àngels sostenint un escut de la família Gallart, que se sap va subvencionar, en part, aquelles obres constructives.⁵¹⁷ Pel que fa a l'interior del cercle, destaca en primer terme la Verge de la Misericòrdia, vestida a l'estil d'altres figures de Safont. Es troba flanquejada per dos àngels que li sostenen el mantell, mentre en el registre inferior, hi ha un seguit de personatges que simbolitzen la humanitat que protegeix la pròpia Verge, com són un papa, un bisbe i un rei.

Arribats en aquest punt, cal dir alguna cosa sobre la formació escultòrica i ultra arquitectònica de Jordi Safont. La seva participació en la fàbrica del palau de la Generalitat de Barcelona, sembla prou justificada atesa la condició d'esclau de Marc Safont, malgrat que fins ara no s'ha trobat cap document que corrobore aquest supòsit. Amb tot, Francesca Español li ha atribuït, a partir d'un examen estilístic comparatiu, els caps que decoren les mènsules de la "sala del concell" d'aquest edifici, especialment un de femení, que recorda el de la citada Verge del Blau.⁵¹⁸ Sigui com vulgui, la seva presència a Barcelona resta fora de dubtes, en tant que, darrerament, s'ha trobat una notícia datada el juny de 1431, que relaciona Jordi Safont amb les obres del claustre de la catedral d'aquesta ciutat, on desenvolupava una feina poc retribuïda com a "picador a palms".⁵¹⁹

Malauradament no sabem pràcticament res de l'activitat desenvolupada al llarg d'aquests anys, que devien ser essencials en la seva formació com a iminaire i mestre de cases, encara que no hi ha dubte del seu lligam permanent amb els projectes dirigits pel seu amo Marc Safont, almenys fins a l'obtenció de la llibertat a l'entorn de 1442. No obstant això, abans inclús que aquest esdevingués mestre major de la Seu Vella, Jordi ja s'havia desplaçat a Lleida, des de Barcelona —i cal insistir novament en aquest punt—, per col·laborar amb Rotllí Gautier. Com ja hem vist, però, no podem oblidar que sovint era el propi Marc Safont qui cobrava el salari del seu esclau.

---

⁵¹⁷ Vegeu ACL, *Gallart*, Testament–Capbreu 1399 [doc. 37, any 1491], s.f.

⁵¹⁸ ESPAÑOL 1990, 29. Aquest cap, també s'ha posat en relació amb un altre, igualment de femení, que decora una mènsula de l'església de Sant Martí de Lleida. Tot i que no s'ha confirmat la hipotètica autoria de Jordi Safont, no hi ha dubte que ambdues pertanyen a una cronologia i un panorama formal similar (BESERAN 1993a, 179–180 —núm. 350).

⁵¹⁹ VALERO MOLINA 1993, 40.

Pel que fa a la personalitat artística de Jordi Safont, com hem vist, tan sols s'ha delimitat en el referent a la seva producció escultòrica. En canvi, com a mestre de cases, simplement sabem que va coordinar alguns treballs puntuals a la Seu Vella. Una de les seves primeres intervencions, consistí a realitzar l'estança que havia de servir d'arxiu notarial. Es va emplaçar en la planta soterrada al nord del claustre, a la qual, tan sols s'hi podia accedir des del carrer de l'extrem occidental, en aquella època a un nivell inferior de l'actual. Les obres, es van desenvolupar de forma ininterrompuda des del 12 de setembre de 1441 fins al maig de 1444.⁵²⁰

Una altra actuació destacada, fou la duta a terme a la degania. Aquest edifici estava adossat al cantó septentrional de la nau de Santa Maria l'Antiga i, si bé és difícil precisar el moment exacte, tot apunta a què es va erigir a cavall dels segles XIV i XV. Era una construcció de planta més o menys rectangular, amb una petita inflexió en el traçat de la façana septentrional, on s'aixecaven contraforts de reforç.⁵²¹ El 1449, amb Jordi Safont al capdavant, es va iniciar una important reforma. En primer lloc, sabem que es va aterrar una paret mitgera de Santa Maria l'Antiga, situada entre el claustre i la degania. Malgrat que és difícil interpretar amb exactitud a què es refereix el document, podria tractar-se d'un mur que delimitava un passadís de comunicació entre els citats claustre i degania.⁵²² En segona instància, es va obrir un portal exterior, que esdevindria l'accés principal a la degania des del carrer Bonaire Alt, el qual, es desenvolupava al llarg de l'extrem nord de les dependències canòniques de la Seu.⁵²³ Per últim, es van modificar parcialment l'interior, encara que l'ambigüitat dels llibres d'obra i, sobretot,

---

⁵²⁰ Vegeu ALONSO GARCÍA 1976, 127; ARGILÉS 1992, I: 153 i ss.; GIL-LORÉS 1999, 55-56. Posteriorment, els 1445, 1454, 1455 i 1457, hi ha constància de nous pagaments per a obres de mobiliari, portes, finestres, panys, etc.

⁵²¹ GIL-LORÉS 1999, 51.

⁵²² "Primo fonch desfeta per manament del honorable capítol, una paret migera que ere en la casa de Sancta Maria la Vella, que ere entrador de la claustra a la casa de la deguania." (ACL, *Llibre d'Obra*, 1445-1451, f. 124r [1449]; cf. GIL-LORÉS 1999, 52).

⁵²³ Segons els llibres d'obra, es diu que per aquest portal entraven els entremesos utilitzats en la processó del Corpus Christi: "Item hi fonch fet un portal en la dita casa per hon entren los entremesos de Cospus Christi e unes portes noves." (ACL, *Llibre d'Obra*, 1445-1451, f. 124r [1449]; cf. GIL-LORÉS 1999, 52). Aquesta processó, de fet, sempre partia i finalitzava a la pròpia Seu. (v. AML, *Consells Generals*, reg. 420, f. 3r). Aquesta porta, possiblement, es va ubicar entre el tercer i quart contrafort exterior de la façana nord de la degania. (v. GIL-LORÉS 1999, 52).

les alteracions patides per aquest sector amb motiu de l'habilitació de la ja desapareguda casa d'exercicis, fan difícil una interpretació clara d'aquestes feines.⁵²⁴ Al marge d'aquests aspectes, encara que sols sigui a mode testimonial, cal fer esment a una notícia inèdita de 1451, en què es diu que Jordi Safont va col·laborar en les reparacions d'una casa completament enrunada, propietat del capítol,⁵²⁵ així com una altra de 1452, en què se li encarregà la realització d'una porta a la muralla de la Suda, per la banda del carrer Bonaire.⁵²⁶

Des del punt de vista arquitectònic, doncs, la participació de Jordi Safont al capdavant de la Seu Vella es limità a treballs menors, que no ens permeten d'avaluar la seva capacitat i aptituds com a mestre de cases. Aquest fet ens du a la següent pregunta, a propòsit de la seva formació i evolució artística: mentre estigué al costat de Marc Safont, Jordi Safont es dedicà exclusivament a tasques d'escultura, o també va aprendre l'ofici de construir? Si ens refiem exclusivament en la informació que ens proporcionen els documents, difícilment podrem donar una resposta mínimament convincent. En canvi, si girem el cap envers l'antic hospital de Santa Maria de Lleida, s'obre una porta força suggerent.

Com ja vam veure, en crear-se l'hospital general de Lleida, en primer lloc es van aprofitar les estructures d'un antic establiment situat a Cappel, versemblantment el de Bernat Coll. No obstant això, el 19 de març i el 3 d'octubre de 1452, van tenir lloc dues crescudes del riu Segre que el destruïren quasi per complet. Aquest fet motivà el seu trasllat a una zona intramurs i, per tant, la conseqüent erecció del de Santa Maria.

El nou hospital esdevingué l'empresa constructiva més important de la ciutat juntament amb la Seu Vella. No sembla lògic, doncs, que estant Jordi Safont a Lleida, s'hagués decidit encarregar la fàbrica a un mestre de fora. De fet, tot i tractar-se d'un exesclau, des d'un bon principi s'integrà perfectament en el teixit social i en els circuits artesans urbans, assolint un

---

⁵²⁴ ACL, *Llibre d'Obra*, 1445-1451, f. 131^v [1449]; cf. GIL-LORÉS 1999, 52.

⁵²⁵ ACL, *Actes Capitulars*, 1451-1456, núm. 50/1 (*olim* 15), f. 33r.

⁵²⁶ ACL, *Actes Capitulars*, 1451-1456, núm. 50/1 (*olim* 15), f. 66v; ap. BERLABÉ 1996, 38, n. 35.

gran prestigi i benestar econòmic.⁵²⁷ A més a més, la seva condició de mestre major de la Seu i la qualitat de les seves obres escultòriques, el convertien sens dubte en l'artista de més renom de Lleida i en una de les figures més rellevants del moment en l'àmbit català.

La recerca exhaustiva de documentació que permetés la confirmació d'aquesta hipòtesi, ha estat infructuosa. En aquest sentit, s'han buidat les *Actes capitulars* dels anys 1441 a 1454, sense haver obtingut cap resultat positiu. Paral·lelament, la desaparició dels llibres dels *Consells generals* compresos entre 1445 i 1460, impedeix determinar, de la mateixa manera, el seu possible vincle amb l'hospital. Aquesta darrera circumstància és especialment rellevant, en tant que en els primers anys de construcció de l'edifici, el principal impulsor econòmic fou la Paeria, mentre que el capítol va desenvolupar un paper secundari. Així doncs, és precisament a la documentació municipal on hi devia figurar el nom del mestre que es féu càrrec de l'obra de bon començament. Les referències posteriors a 1454, any de la fundació de l'establiment i de la mort del propi Safont, però, tampoc no han aclarit res.

Arribats en aquest punt, els raonaments essencials d'aquest discurs, es recolzen en termes estrictament contextuals. En primera instància, cal insistir en l'esmentat prestigi que avalava el mestre. En segon lloc, és de suposar que tenia prou coneixements arquitectònics per fer-se'n càrrec: la seva formació al costat de Marc Safont, l'activitat al claustre de la catedral de Barcelona i, sobretot, els treballs inseguits en la Seu Vella, són arguments prou vàlids. Altrament, Caterina Argilés apunta que Jordi Safont desapareix dels llibres d'obra de la Seu d'ençà del juny de 1452.⁵²⁸ Potser és mera casualitat, o bé es pot justificar simplement per motius de la seva avançada edat, però aquest any coincideix amb el de la riuada que destruï el primer hospital general de Lleida emplaçat a Cappont. Tot i que fins l'agost de 1453 no es concretà el lloc on havia d'erigir-se el nou establiment,⁵²⁹ els

---

⁵²⁷ BERLABÉ 1996, 34.

⁵²⁸ ARGILÉS 1992, II: 247.

⁵²⁹ BNM, *Secció manuscrits*, ms. 18 496, f. 39r; cf. VILLANUEVA 1851, XVI: 249; ARDERIU 1904, 132.

fonaments s'iniciaren el setembre immediatament posterior.⁵³⁰ És evident, doncs, que el projecte de l'edifici s'havia fet amb anterioritat. Atribuir la seva execució a Jordi Safont, per tant, també permetria explicar el perquè de la seva menor vinculació amb la Seu Vella a partir de 1452.

De ben segur, Jordi Safont es devia sentir atret per la idea de dirigir la fàbrica de l'hospital, ja que li hauria ofert l'oportunitat, en un moment molt avançat de la seva carrera artística, d'encapçalar un projecte arquitectònic planificat i pensat exclusivament per ell. A més a més, també podríem entendre millor el perquè es va recórrer a una tipologia d'edifici allunyada de l'esquema habitual que caracteritza els hospitals gòtics catalans, és a dir, un palau estructurat a l'entorn d'un pati central amb escala monumental. Es tracta d'un esquema que reproduïx els trets bàsics de nombrosos establiments privats de la Barcelona del s. xv, d'entre els quals cal destacar el palau de la Generalitat, on molt possiblement hi va treballar sota les ordres de Marc Safont.

Ja per acabar, hi ha una altra dada que també és interessant a valorar. Documentalment parlant, tan sols s'ha pogut concretar la presència de tres mestres al capdavant de l'hospital: Andreu Pi, Antoni Gondàngels i Jaume Borrell. D'aquests, el segon pràcticament no va poder fer res per si sol, degut a l'afer de la mala execució dels fonaments de l'ala de ponent al principi del s. xvi, de manera que, posteriorment, sols hi va treballar sota la supervisió o les ordres d'altres mestres. En canvi, Andreu Pi i Jaume Borrell, que sí que van tenir un paper molt més destacat, varen compaginar la direcció de la fàbrica de l'hospital amb la de la Seu Vella. En aquells moments l'obra de la Seu ja estava força avançada, i la majoria d'intervencions consistien en modificacions, reestructuracions, manteniment, feines i encàrrecs escultòrics, etc. En qualsevol cas, sempre es contractaven els serveis de personatges amb experiència en el món de la construcció que, d'altra banda, solien ser mestres d'un reconegut prestigi dins i fora de la ciutat. Tanmateix, durant molts anys havia estat l'edifici amb més atencions i on s'havien esmerçat els principals esforços, des del punt de vista material, obrer, econòmic, etc. Amb la fundació de l'hospital general de

---

⁵³⁰ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 14r. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 53.

Santa Maria, però, s'inicià una nova etapa, amb unes despeses afegides que calia satisfer. Altrament, des d'un principi es va plantejar l'erecció d'un establiment de grans dimensions, fet que exigia la participació d'un mestre amb aptituds i capacitat. El mestre major de la Seu Vella era, de fet, qui reunia totes aquestes característiques. Així doncs, el més lògic és que, el 1452, quan es decidí ubicar l'hospital definitivament dintre dels murs de Lleida, es designés a Jordi Safont.

En qualsevol cas, si acceptem aquest supòsit, pràcticament no es va poder fer res sota les seves directrius, ja que va morir el 1454. Davant d'aquest contratemps, calia trobar immediatament un substitut, i ara sí que fou necessari buscar-lo fora. L'escollit va ser Andreu Pi, natural de Barcelona, el qual devia arribar a Lleida, possiblement, aquest mateix 1454. Un altre cop, la desaparició dels llibres de *Consells generals* d'aquest període, ens impedeix una major exactitud. En canvi, com ja hem vist, el 1457 va ser nomenat mestre major de la Seu, si bé, ell mateix, va imposar com a condició no abandonar l'obra de l'hospital. Aquest fet és especialment rellevant ja que, d'una banda, testimonia, per dir-ho d'alguna manera, que la Seu Vella havia passat a segon terme. De l'altra, deixa entreveure que el capítol no tenia cap potestat a l'hora de determinar l'encarregat de dirigir la fàbrica de l'hospital, sinó que això depenia del municipi, ja que, en cas contrari, Andreu Pi no hagués fet constar aquella clàusula

En conclusió, analitzant el context social i artístic de la Lleida de mitjan s. xv, malgrat els buits documentals, és molt probable que Jordi Safont hagués estat el primer mestre i responsable de marcar les línies bàsiques del projecte de l'antic hospital de Santa Maria. Posteriorment, els seus successors, Andreu Pi, Antoni Gondàngels i Jaume Borrell, van continuar la construcció a partir d'aquella idea original, en la qual, òbviament, es devien anar introduint variacions puntuals fruit de llur pròpia experiència i de les necessitats de cada moment.

4.5 Marques de picapedrer

És un fenomen força generalitzat arreu d'Europa, trobar en els carreus dels edificis medievals signes i símbols, que hom anomena "signes lapidaris", "marques de picapedrer", "marques d'aparellament" o "gliptògrafs". Des de fa uns anys s'observa una preferència per l'ús del concepte "gliptografia", en

tant que ciència encarregada d'estudiar els símbols o grafits incisos sobre la superfície pètria. Si bé són diversos els treballs que en parlen, en línies generals hi ha una certa prudència a l'hora de formular hipòtesis o afirmacions concloents al respecte. De fet, l'epigrafia l'exclou del seu camp d'investigació, mentre que la història de l'art, el considera una qüestió secundària; simplement l'arqueologia sembla haver-li concedit un protagonisme més destacat.⁵³¹

Pel que fa a Lleida, Joan Tous va orientar les seves investigacions a confeccionar un catàleg dels símbols petris dels monuments medievals de la ciutat, i també d'altres de propers, com Bellpuig o Poblet.⁵³² No hi ha dubte, com indica aquest autor, de la importància d'aquests signes, si ens atenem al caràcter caligràfic de la seva execució, la seriositat del dibuix i la cura per fer-los en les parts més visibles i millor acabades dels carreus.⁵³³ Malgrat que s'han plantejat moltes teories a propòsit de la seva finalitat pràctica, tot apunta a què estan relacionats amb el procés de construcció. Segons Puig i Cadafalch, en ocasions eren marques per a recomptar el número de pedres tallades —i cobrar així per la feina feta—, mentre d'altres eren autèntiques signatures de l'obrer per a reconèixer la seva obra.⁵³⁴ De totes maneres, cal anar amb compte a l'hora d'usar aquests símbols com a base per a fonamentar discursos de tipus cronològic, de periodització o d'organització del treball. Així, a vegades trobem com en un únic bloc hi ha dos o tres marques diferents. Una explicació raonable a aquest fet, per exemple, el podríem trobar en la reutilització de carreus ja elaborats amb anterioritat. D'aquesta manera, al signe antic, s'afegiria un segon realitzat en col·locar-se en el nou edifici. Encara es pot afegir un altre motiu, i és que la primera marca es podria haver fet a la pedrera, mentre que la segona, es duria a terme en usar-se en la construcció de l'establiment.

Deixant de banda aquestes consideracions inicials, l'antic hospital de Santa Maria de Lleida és realment ric pel que fa a la presència d'aquests signes

---

⁵³¹ Una proposta metodològica per a l'estudi dels gliptògrafs, la trobem a NICOLAS 1985, 185-195.

⁵³² Vegeu TOUS 1975; 1982; 1983.

⁵³³ TOUS 1982, 17.

⁵³⁴ PUIG I CADAFALCH-FALGUERA-GODAY [1911] 1983, III: 67.

lapidaris, que podem distingir en dos grans grups. D'una banda els usats, com s'ha dit, pels grups de picapedrers o manobres en el procés d'elaboració i construcció. De l'altra, en les bases d'alguns pilars de les galeries del pati, hi ha igualment un seguit de marques força interessants i variades, consistents bàsicament en línies incises verticals, creus i emblemes IHS.

Pel que fa als primers, les nombroses intervencions i restauracions que al llarg del temps s'han hagut dur a terme a l'edifici, ha motivat que molts s'hagin perdut, fruit de la substitució de carreus antics per altres de nous, que garanteixen una major estabilitat del conjunt. Avui dia, les marques més interessants les trobem a la porta de mig punt que permet l'accés des del pati a la nau gòtica occidental, i sobra la qual destaca l'emblema i inscripció commemorativa del llegat efectuat per Onofre Cerveró el 1602,⁵³⁵ on trobem sis símbols diferents de gran riquesa plàstica (làm. 184-185).

Pel que fa als segons, els trobem en les bases dels pilars de la galeria meridional de la planta noble del pati. Recordem que en l'àmbit d'aquest sector, es troba el relleu de la Mare de Déu i el Nen, esculpit el 1517 per Jaume Borrell, per encàrrec del capítol. Així, el fet que entre aquelles marques destaquin, sobretot, creus i la inscripció de l'emblema IHS, podria fer pensar en algun sistema d'identificació dels elements constructius realitzats per ordre del propi capítol.

En darrera instància, Josep Tous va fer esment als motius decoratius que hi ha en les parts superiors de les quatre cares de tots i cadascun dels pilars de les galeries del pati. Els esmenta com una varietat més de signes de picapedrer, encara que, en realitat, són simples solucions ornamentals sense cap altra particularitat (làm. 175-176).

5. PRODUCCIÓ ESCULTÒRICA A L'HOSPITAL

5.1 La Mare de Déu amb el Nen de la façana principal

La Mare de Déu amb el Nen de la façana principal de l'hospital és, possiblement, la imatge exempta baixmedieval conservada a Lleida menys

---

⁵³⁵ Vegeu TOUS 1982, 39-41.

estudiada i que ha despertat menys interès per part dels historiadors de l'art (lám. 171–172). Es tracta d'una escultura que presenta les característiques habituals d'aquest tipus de representacions del s. xv. La Verge duu un vestit cenyit típic de l'època, poc escotat i amb un cinturó lligat amb un nus a la cintura. Porta una corona que subjecta un mocador que li cobreix el cap, mentre per damunt del pit, tres medallons serveixen de subjecció d'un mantell que li cau des de les espatlles i que agafa al vol amb la mà esquerra. Els plecs dels ropatges creen suaus ondulacions, que esdevenen un complicat feix d'arrugues en tocar a terra. El Nen, per la seva banda, és d'aspecte grassonet i està sotingut pel braç esquerre de la Verge. Amb la seva mà dreta agafa un cistell i amb l'esquerra un raïm. Ambdós personatges, estan dins d'un nínxol coronat per un dosseret,⁵³⁶ compost de tres cossos de secció hexagonal, dels quals pengen motius afilegrats i rematats per sengles pinacles amb decoració vegetal. La part inferior, en canvi, està resolta per una peanya, a mode de mènsula, que serveix de suport de la Mare de Déu. És ornamentada per un primer cos amb elements vegetals i caps humans, i per un escut ogival amb les quatre barres de la Corona d'Aragó, sostingut per dos àngels. L'interior del dosseret, reproduïx una volta estrellada apuntada, constituïda per un complicat entramat de nervis diagonals i terceletes que convergeixen en unes claus també treballades; la central, la més gran, conté una creu flordelisada típicament lleidatana. Flanquejant la fornícula trobem dos pinacles profusament treballats, recolzats sobre sengles mènsules ornamentades, novament, per caps d'àngels. A banda i banda, finalment, destaquen dos escuts més disposats en diagonal i inscrits dins sengles quadrats, que reproduïxen l'heràldica de la ciutat de Lleida. El de la dreta el sostenen quatre àngels disposats als angles, mentre el de l'esquerra, compta amb dos àngels en la part superior i dos dracs alats en el registre inferior.

---

⁵³⁶ La utilització d'aquest tipus de dosserets ricament ornamentats, era un recurs molt emprat en aquests moments. A Lleida mateix i semblants als de la imatge de l'hospital, tenim entre altres, els exemples dels dosserets que hi ha al mainell, al damunt del Crist jutge i a les arquivoltes i brancals de la Porta dels Apòstols de la Seu Vella, els que coronen els sepulcres de Berenguer de Barutell i Berenguer Gallart, també a la Seu Vella, o els que rematen els dos fragments atribuïts a Jordi Safont i corresponents al púlpit de la mateixa catedral lleidatana.

Al principi d'agost de 1936, en plena Guerra Civil, la imatge fou llençada a terra per radicals comunistes, sent restaurada el 1950 per l'escultor Jaume Gort.⁵³⁷ La Mare de Déu no devia quedar excessivament malmesa, ja que sols calgué arreglar alguns detalls de la cara, la seva mà dreta i el mantell que sosté amb l'esquerra. En canvi, el Nen sí que es va refer quasi completament, com ho testimonia la comparació d'una fotografia anterior a l'incident amb la figura tal com es troba en l'actualitat (làm. 171-172).⁵³⁸

Prèviament, el 1935, Joan Bergós havia atribuït aquesta obra a Andreu Pi,⁵³⁹ hipòtesi que fou acceptada com a vàlida per altres estudis.⁵⁴⁰ A partir d'aquí, es va ampliar el teòric catàleg d'aquest mestre, fent-lo responsable també de la producció escultòrica de la capella de Sant Jordi del monestir de Poblet (làm. 198).⁵⁴¹ Joan Ainaud, encara anà més lluny, en proposar-lo com a possible autor del desaparegut retaule d'aquesta mateixa capella, i que sembla ser s'hauria realitzat a Nàpols. Segons el propi Ainaud, aquesta dada i les característiques ornamentals de les mènsules de l'interior de l'esmentada capella, demostrarien que es tractava d'un artista que coneixia les obres de Guillem Sagrera.⁵⁴²

No obstant això, aquestes hipòtesis eren infundades. Quan Andreu Pi va ser nomenat mestre major de la Seu Vella el 1457, el capítol havia acordat

⁵³⁷ ADL, *Urbanització i condicionament (1942-1959)*, núm. inv. 4199, docs. núm. 9-10. El preu d'aquesta restauració va ascendir a 3750 pessetes (22,50 €).

⁵³⁸ El 27 de març del citat 1950, s'havia enviat una carta a l'escultor Jaume Gort, demanant-li que vingués a Lleida per restaurar la imatge de la Mare de Déu i el Nen, malmesa durant la Guerra Civil, de manera que pogués ser recol·locada el següent mes de maig. Es diu que no hi havia gaire cosa a fer: *si bien el tiempo apremia, el trabajo no es muy complicado puesto que se trata de rehacer la figura del Niño y otros detalles de la cara de la Virgen*. (ADL, *Reformes i manteniment de les instal·lacions de l'IEI*, núm. inv. 2234, "Antiguo hospital de Santa Maria. Escultura en la fachada", s.f.; cf. ADL, *Urbanització i condicionament (1942-1959)*, núm. inv. 4199, "Obras de reparación del antiguo hospital de Santa Maria", s.p.). El 1941 José Álvarez Pallás publicà una fotografia presa immediatament després que la imatge hagués estat llençada a terra (ÁLVAREZ PALLÁS 1941, 32).

⁵³⁹ BERGÓS 1935, 23 i 229.

⁵⁴⁰ DURAN I SANPERE-AINAUD 1956, 244.

⁵⁴¹ Vegeu ALONSO GARCÍA 1976, 140. Joan Ainaud (1955, 7), però, no diu res sobre la possibilitat que Andreu Pi fos l'autor de la Mare de Déu de l'hospital. En canvi, sí que li atribuïa els àngels que decoraven la peanya sobre la qual es recolza aquesta imatge, els quals s'assemblen estilísticament als àngels de la capella de Sant Jordi del monestir de Santa Maria de Poblet, construïda entre 1442 i 1458 per ordre d'Alfons IV el Magnànim.

⁵⁴² AINAUD 1955, 7.

que, en cas que fos necessari fer alguna imatge, el propi mestre hauria de buscar un escultor competent que l'executés: *fuit concordatu quod si dictu honorabile capitulum deliberavit facere aliquod opus ymaginerie seu aliquas imagines super dictus magister Andreas Pi teneatur (...) magistrum abilem et sufficientem ad faciendum dictus operios.*⁵⁴³ Aquesta clàusula evidencia que Andreu Pi no realitzava feines d'escultura. Per tant, no podem atribuir-li la Mare de Déu de l'hospital, tal com s'ha insistit en estudis posteriors,⁵⁴⁴ ni tampoc els relleus i el pressumpte retaule de la capella de Sant Jordi del monestir de Poblet.

Arribats en aquest punt, Mª Dolors Milà Mallafré afirmà que la imatge de l'hospital era obra de Bertran de la Borda,⁵⁴⁵ supòsit que seria recolzat més tard per Xavier Barral.⁵⁴⁶ Es tracta d'una atribució força suggerent, i tot i que com veurem més endavant, hi ha indicis que apunten que efectivament aquest podria ser l'autor de la peça, cal insistir en què cap d'aquells dos autors no van argumentar el perquè de la seva proposta. Malgrat que en els darrers anys s'han pogut fer noves aportacions a propòsit de la personalitat artística d'aquest mestre, són encara molts els interrogants sobre el seu estil personal, especialment en el referent a la seva producció escultòrica.

BERTRAN DE LA BORDA *versus* BERTRAN DE LA VASCO[NIA]

A partir de la informació que ens proporcionen els documents comprovem que, entre 1443 i 1448, es van dur a terme a la Seu Vella una sepultura per als bisbes Guillem Pere i Gombau de Camporells,⁵⁴⁷ el timpà

⁵⁴³ ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (*olim* 16), f. 2v.

⁵⁴⁴ ALTISENT 1974, 336; *contra* ALONSO GARCÍA 1976, 140-141; TERÉS 1991a, 223 i n. 70.

⁵⁴⁵ MILÀ MALLAFRÉ 1984, 17.

⁵⁴⁶ BARRAL 1994, 199.

⁵⁴⁷ En un principi es creia que es tractaven de dos sepulcres diferenciats. El primer hauria estat destinat al primer bisbe de Lleida després de la Reconquesta, Guillem Pere de Ravitats, que segons Roca i Florejachs (1911, 56) s'hauria ubicat en el braç dret del transsepte, entre la capella dels Gralla i la de les Neus. L'altre, per la seva banda, situat en el mateix punt, correspondria a la sepultura del bisbe Gombau de Camporells. De totes maneres, com ja va deixar entreveure mossèn Jesús Tarragona (1979, 286-287), en realitat consistia en un únic sepulcre on, això sí, estaven enterrats ambdós prelats. El fet que comptés amb dues inscripcions, referents a cadascun dels bisbes, va conduir a aquesta confusió, que més tard seria definitivament resolta amb altres evidències documentals per F. Español (1991b, 78, n. 9). Tanmateix, en el propis llibres d'obra ja es dona per suposada

de la porta dels Apòstols i dues imatges ja esmentades anteriorment —la Verge del Blau⁵⁴⁸ i un sant Joan Evangelista—, projectades per aquesta mateixa porta (làm. 193). Totes aquestes obres foren executades conjuntament per Jordi Safont i per un ajudant seu, que Gabriel Alonso identificà amb Bertran de la Borda.⁵⁴⁹ La proposta va ser recollida i acceptada per altres historiadors de l'art⁵⁵⁰ fins que, el 1992, Caterina Argilés va apuntar que en el citat període comprès entre 1443 i 1448, no apareixia documentat cap personatge anomenat Bertran de la Borda, sinó un tal Bertran Deulanasco. A partir d'aquesta troballa, són nombrosos els treballs que han insistit en la conveniència de distingir entre Bertran Deulanasco i Bertran de la Borda, considerant-los dues personalitats diferents.⁵⁵¹

De totes maneres, i si bé una correcta lectura paleogràfica confirma que, efectivament, el cognom Deulanasco sols apareix fins al 1448, mentre que el de la Borda es constata d'ençà de 1451, hi ha una sèrie d'aspectes que fan pensar que tots dos designen en realitat a la mateixa persona, i no a dues com s'ha vingut defensant darrerament. En primer lloc, tal com ja havia subratllat la pròpia Caterina Argilés, el mot Deulanasco es troba escrit en els llibres d'obra de la Seu de diverses maneres: de Lavasco, del Launasco, del Lavasco, Deulanasco / Deulavasco o, potser millor, d'en Lanasco / d'en

---

aquesta circumstància, atès que, el 1446, es parla de “una sepultura que lo honorable capítol mana obrar per als bisbes en Guillem Pere, quondam, primer bisbe, e en Camporrells, terçer bisbe.” (ACL, *Llibre d'Obra*, 1445–1451, f. 49v [1446]).

Al marge d'aquesta qüestió, els llibres d'obra també ens confirmen que l'execució del sepulcre fou inseguida per Jordi Safont i el seu mosso Betran, amb la col·laboració del picapedrer Miquel Torrent, el fuster Joan Abri i el pintor Joan de Sant Martí. (v. ACL, *Llibre d'Obra*, 1445–1451, f. 49v [1446], f. 76 [1447]; 1449–1453, ff. 31v; cf. ALONSO GARCÍA 1976, 126–127; TERÉS 1991a, 222; ARGILÉS 1992, I: 162).

⁵⁴⁸ ARGILÉS 1992, I: 162–163. El nom d'aquesta imatge, es deu a una llegenda, segons la qual el mestre escultor, envejós del meravellós cap que li féu a la Verge el seu aprenent, tirà la maça a l'escultura, a la qual li sortí un blau pel cop, mentre el mestre moria ia l'instant. Aquesta llegenda fou donada a conèixer per PIFERRER 1839, I: 317. En relació a la Verge del Blau, v. LARA PEINADO 1981.

⁵⁴⁹ ALONSO GARCÍA 1976, 125, 133 i 135.

⁵⁵⁰ LARA PEINADO 1981, 8; TERÉS 1991a, 222; COMPANYY-PUIG-TARRAGONA (ed.) 1993, 151 (núm. 249 i 250), 153 (núm. 262) i 154–155 (núm. 272).

⁵⁵¹ FITÉ 1993b, 171–172; YEGUAS 1994, 137; BERLABÉ 1996, 36; BALASCH 1996, 57; CONEJO 1999b, 133, n. 96; ; ESPAÑOL 2001, 59–61.

Lavasco.⁵⁵² Aquesta pluralitat de variants denota, d'entrada, una certa confusió per part dels escrivans de l'època, que no saben ben bé com escriure'l. Al nostre entendre, la interpretació més correcta d'aquesta regesta seria l'acceptió "d'en Lavasco" o "de Lavasco" que, tanmateix, podríem considerar una forma abreviada al·lusiva al seu lloc d'origen: "de la Vasco[nia]." De fet, en un protocol notarial de 26 de desembre de 1445, on consta com a testimoni de la compravenda d'una vinya, es diu que era *lápida nationis Vasconie habitantis Ilerdensis*.⁵⁵³ En aquesta mateixa línia, el primer cop en què el trobem documentat, l'any 1443, és referit com "Bertran lo gascó", sense cap altre afegiment, circumstància que es repeteix el 1444.⁵⁵⁴ Aquest fet no es contradia amb l'esmentada arrel basca, ja que els habitants d'aquesta regió també eren coneguts com a "gascons".⁵⁵⁵ D'altra banda, el cognom de la Borda és autòcton de la zona geogràfica d'influència basca, on històricament s'ha constatat l'existència de fins a quatre branques diferents d'aquest llinatge,⁵⁵⁶ aspecte que contribueix a consolidar, encara més, la possibilitat que els dos suposats Bertrams siguin en realitat una única persona.

---

⁵⁵² Cf. ARGILÉS 1992, I: 215, n. 298; 1996, 239, n. 10; YEGUAS 1994, 137, n. 98. El fet de trobar el nom d'un personatge escrit de diverses maneres, és un fet molt habitual en la documentació medieval, fruit, precisament, de les imprecisions dels escrivans de l'època.

⁵⁵³ ACL, *Protocol Notarial*, 1440-1449 (Alcolea?), f. 492v. Aquesta interessant notícia fou donada a conèixer per Carme Berlabé (1996, 36 i n. 28).

⁵⁵⁴ ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, ff. 45v-46 [1443-1444]; cf. ARGILÉS 1992, I: 157 i 159.

⁵⁵⁵ L'antiga regió romana de la Gascònia —Gascunya—, estava situada al sud-oest de França, entre el Garona, l'Atlàntic, els Pirineus i l'actual País Basc. Els seus habitants es deien indistintament vascons o gascons. (v. *Gran Enciclopèdia Catalana* [1974] 1995, XI: 496).

⁵⁵⁶ Vegeu LAMANT-DUHART 1997, 120. En aquest sentit, a títol merament indicatiu i sense pretendre argumentar cap hipòtesi concloent, se sap que el llinatge de la Borda estigué força arrelat a l'entorn de la localitat meridional francesa de Dacs, en la zona d'influència del País Basc francès, almenys des de mitjan s. xvi.

D'altra banda, val a dir que la participació d'obriers d'origen basc a la Seu Vella, fou especialment destacada d'ençà de 1461, precisament quan Bertran de la Borda n'era el mestre major. Així, s'ha constatat la presència de nombrosos picapedrers biscains. (v. ARGILÉS 1992, I: 173-180). Encara hi ha altres documents que parlen de l'afluència de gascons a la ciutat, que venien a treballar com a jornalers. En aquest sentit, sabem que el 1482 se'ls va prohibir l'entrada, ja que la Gascunya estava empestada. (v. CAMPS CLEMENTE-CAMPS SURROCA 1998, 273).

Així doncs, cal preguntar-se el perquè d'aquesta duplicitat de noms.⁵⁵⁷ Quan entre 1443 i 1448 és citat com a Bertran de Lavasco, habitualment s'indica que actuava en concepte de “moço” del mestre major de la Seu, Jordi Safont,⁵⁵⁸ encara que, puntualment també se'l designa com a “lapicida”⁵⁵⁹ o “piquer”.⁵⁶⁰ Posteriorment, entre 1449 i 1450, no apareix esmentat en els llibres d'obra, període durant el qual es devia absentar de la ciutat. En canvi, ja a partir de 1451 i fins a 1485, és referit com a Bertran de la Borda, al mateix temps que en lloc de “mosso”, rep els qualificatius de “piquer”,⁵⁶¹ “mestre piquer”,⁵⁶² “imaginaire”,⁵⁶³ i també el de “mestre major” des de 1460.⁵⁶⁴ Així doncs, en el transcurs dels dos anys en què estigué allunyat de la fàbrica de la Seu, va deixar de ser aprenent, i segurament és en aquesta promoció laboral, en què es deu trobar l'explicació a la seva preferència per ser conegut, des de llavors, com a Bertran de la Borda —versemblantment el seu nom vertader—, en lloc de Bertran de la Vasco[nia].

---

⁵⁵⁷ Cal tenir present, però, que no és un fet extraordinari que el nom d'un artista pugui aparèixer de diverses maneres al llarg de la seva vida. Per exemple, l'escultor Pere Oller, era conegut com a Perico durant els anys en què fou ajudant de Pere Sanglada amb motiu de les obres del cor de la catedral de Barcelona, a la fi del s. XIV. (v. TERÉS 1987, 26).

⁵⁵⁸ La paraula “moço” és una variant de “macip”, molt habitual en la documentació medieval referents a treballs constructius. S'usa en al·lusió als aprenents de l'ofici, els quals, teòricament, no gaudien d'una autonomia ja que havien d'estar prop del mestre del que depenien. Tanmateix, des d'un punt de vista estrictament formal, el més habitual era que el mestre cobrés el salari del seu ajudant. (v. DOMENGE [1997] 1999, 234).

⁵⁵⁹ ACL, *Protocol Notarial*, 1440-1449 (Alcolea?), f. 492v.

⁵⁶⁰ L'apel·latiu “piquer”, sols el trobem en les referències en què se l'anomena “Bertran lo gascó”; v. ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, ff. 45v-46 [1443-1444].

⁵⁶¹ ACL, *Llibre d'Obra*, 1445-1451, f. 179r [1451]

⁵⁶² ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, f. 29r [1460].

⁵⁶³ Així consta en una notícia de 14 de novembre de 1459, en ple mestratge d'Andreu Pi, on apareix referit com a imaginaire de Lleida. (ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (*olim* 16), f. 85v; ap. BERLABÉ 1996, 38-39, n. 42).

⁵⁶⁴ Vegeu el seu nomenament com a tal, el 31 de desembre de 1460, a ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (*olim* 16), f. 139r. Segons Caterina Argilès (1992, II: 248-250), Bertran de la Borda desenvolupà aquest càrrec fins a 1484, mentre que Gabriel Alonso (1976, 158), situa la fi del seu mestratge el 1485. En aquest sentit, el 1485, efectivament encara se l'esmenta en les sessions del capítol com *lapicida*, *magister operis Sedis ilderdensis* (ACL, *Actes Capitulars*, 1482-1489, núm. 54/1 (*olim* 19), f. 173v), mentre que, el 1489, se'ns diu que ja era mort (ACL, *Actes Capitulars*, 1482-1489, núm. 54/1 (*olim* 19), f. 337r).

Aquests supòsits, queden confirmats per altres dades, fins ara no tingudes en compte. Al marge de l'evidència paleogràfica, un dels principals arguments aportats per justificar que es tractaven de dos artífexs diferents, es basava en què Bertran de Lavasco, com s'ha dit, s'identificava amb un mosso —és a dir, aprenent— de Jordi Safont, mentre que a Bertran de la Borda se'l considerava un mestre experimentat. A més a més, s'afegia que el salari d'aquest últim era de 3 sous i 6 diners, quantitat que a la Seu Vella tan sols cobraven els millors picapedres i que mai no va arribar a cobrar cap aprenent.⁵⁶⁵ Aquest punt, però, no és del tot cert, atès que quan se l'anomena Bertran de Lavasco —que, insistim, sempre consta com a mosso—, va rebre 3 sous fins al març de 1445, mentre que a partir del mes d'abril, passà a obtenir una remuneració diària de 3 sous i 6 diners.⁵⁶⁶ Aquest fet, demostra que era un aprenent i deixeble avantatjat amb grans aptituds, fins al punt de tenir un sou certament elevat i que, curiosament, és el mateix que tenia assignat Bertran de la Borda.⁵⁶⁷ D'altra banda, el primer cop en què és esmentat com a tal als llibres d'obra de la Seu, és el 1451, amb motiu de l'enllosament de les teulades del temple.⁵⁶⁸ Paral·lelament, aquest mateix any es van reprendre els treballs d'esculturació de la imatge de sant Joan Evangelista, iniciada el 1448 pel citat Jordi Safont i el seu mosso Bertran de Lavasco.⁵⁶⁹ L'activitat en la finalització de la peça anà a càrrec del mateix Jordi Safont i del seu deixeble Bertran.⁵⁷⁰ Tot i que en aquest darrer cas no

---

⁵⁶⁵ ARGILÉS 1992, II: 249.

⁵⁶⁶ ACL, *Llibre d'Obra*, 1445-1451, ff. 48r-49r [1445].

⁵⁶⁷ A més a més, no té cap validesa el prendre com a argument per justificar que eren dues persones diferents, el dir que un era qualificat de "mosso" i l'altre de "piquer". En primer lloc perquè, com hem vist, Bertran de Lavasco també era puntualment referit com a "lapicida" o "piquer". De l'altra, no podem oblidar que l'estructura laboral de la fàbrica de l'edifici medieval no era un organigrama tancat, sinó sotmès a una constant evolució. Així, la promoció i ascens de categories era un fet habitual, de manera que no és d'estranyar que un aprenent esdevingués, amb el temps, un mestre més qualificat. Alhora, tampoc no és cert que Bertran de Lavasco —al contrari de Bertran de la Borda—, sempre percebés el seu salari a través del mestre Jordi. Tot i que aquesta era la fórmula més habitual, molts cops era ell mateix qui rebia personalment els emoluments per la seva feina. És doncs, una altra mostra del caràcter especial i avantatjat de l'aprenent, ja que no passava el mateix amb altres ajudants de Jordi Safont. (v. ACL, *Llibre d'Obra*, 1445-1451, ff. 48r-49r [1446], ff. 76r-77r i 78 [1447], ff. 102r-103r [1448]; *contra* ARGILÉS 1992, II: 249-250).

⁵⁶⁸ ACL, *Llibre d'Obra*, 1445-1451, f. 179r [1451].

⁵⁶⁹ ACL, *Llibre d'Obra*, 1445-1451, f. 103r [1448].

⁵⁷⁰ ACL, *Llibre d'Obra*, 1449-1453, f. 73r [1451].

s'especifica cap cognom, el fet que en altres registres documentals de 1451 es parli de “Bertran de la Borda, piquer que estave ab mestre Jordi”,⁵⁷¹ demostraria, en contra del plantejat fins ara, que Bertran de la Borda sí que era igualment deixeble de Jordi Safont, fet que, novament, condueix a un únic artífex. A més a més, també és curiós que l'execució de la imatge de sant Joan Evangelista hagués restat aturada entre 1449 i 1450 —anys que coincideixen amb l'absència de Bertran a la Seu—, i que, en canvi, s'hagués tornat a treballar-hi el 1451, just quan es documenta la presència de Bertran de la Borda a la fàbrica de la seu lleidatana.

En conseqüència, a jutjar per les dades que ens aporten els documents exhumats fins la data, tot apunta a què Bertran de Lavasco i Bertran de la Borda eren en realitat una única persona i que, per algun motiu, va canviar de nom després d'un curt període absent de l'activitat constructiva a la Seu i d'haver-se promocionat laboralment. Tanmateix, hauríem de recuperar el discurs que ens el presentava com un exemple d'artista que hauria desenvolupat tota la seva activitat professional en un mateix lloc —és a dir, a la ciutat de Lleida—, des de l'època d'aprenentatge, fins assolir el grau de mestre d'obra. Finalment, i a fi d'evitar altres confusions, a partir d'ara l'esmentaré de forma genèrica com a Bertran de la Borda, amb independència de com apareix escrit en la documentació.

Encara que algunes de les obres escultòriques que formen part del seu catàleg ja s'ha anat esmentant, per tal de tenir una visió de conjunt clara i entenedora, a continuació les enumero totes, en ordre cronològic i sense oblidar que es van dur a terme en el marc de la fàbrica de Seu Vella de Lleida.⁵⁷² Entre 1441 i 1448, quan exercia d'aprenent, va col·laborar amb Jordi Safont en els següents treballs: el Judici Final del timpà de la porta dels Apòstols (1444 i 1447),⁵⁷³ una pica d'aigua beneïda amb una imatge de la Verge (1446),⁵⁷⁴ la sepultura dels bisbes Guillem Pere i Gombau de

⁵⁷¹ ACL, *Llibre d'Obra*, 1445–1451, f. 179r [1451].

⁵⁷² A la fi del present capítol adjunto un quadre (III), amb una relació de les principals imatges esculpides a la Seu Vella, entre 1441 i 1484.

⁵⁷³ Sabem que el primer de desembre de 1444, Jordi Safont, ajudat pel manobra Miquel Torrent i pel seu deixeble Bertran [de la Borda], van començar a treballar en el Judici Final de la porta dels Apòstols. (v. ARGILÉS 1992, I: 160).

⁵⁷⁴ ACL, *Llibre d'Obra*, 1449–1453, f. 23r [1446]; cf. ARGILÉS 1992, I: 161–162.

Camporrells (1446–1447), uns entrepeus per a les escultures del citat portal dels Apòstols (1447),⁵⁷⁵ la Verge del Blau (1447–1448)⁵⁷⁶ i, finalment, una primera fase de la imatge de sant Joan Evangelista (1448; làm. 193).⁵⁷⁷ Més tard, el 1451, tots dos van continuar i acabar aquesta darrera escultura, que fou col·locada al seu lloc corresponent en la porta dels Apòstols, el 1452.⁵⁷⁸ A partir d'aquest moment, Bertran de la Borda participà, primer sota les ordres de Jordi Safont —fins al 1454—, i després d'Andreu Pi —fins al 1460—, en diverses tasques de caire eminentment constructiu, si bé cal insistir que hi ha molts buits a propòsit de la seva participació. Així, la seva intervenció més destacada data de l'any 1460, quan per encàrrec del capítol, va esculpir una imatge de sant Joan Baptista, per substituir l'anterior obra de Guillem Solivella a la porta dels Apòstols, i per la qual rebé 460 sous (làm. 193).⁵⁷⁹ Aquesta és l'última peça esculpida de rellevància que se li coneix. El fet que a la fi d'aquest mateix any esdevingués el nou mestre major de la Seu, potser hi devia influir. Tan sols sabem que va fer deu gàrgoles per al claustre, els anys 1462, 1476, 1478–1481 (làm. 196).⁵⁸⁰ Finalment, el sepulcre del noble Berenguer Gallart, situat a la nau septentrional de la Seu Vella i encarregat i començat per Jordi Safont, el podria haver finalitzat el propi Bertran de la Borda el 1484 (làm. 193).⁵⁸¹

⁵⁷⁵ ACL, *Llibre d'Obra*, 1445–1451, f. 77r [1447]; cf. ARGILÉS 1992, I: 162. Aquests entrepeus, pel que sembla, els va realitzar per si sol, sense la participació del mestre Jordi Safont.

⁵⁷⁶ ACL, *Llibre d'Obra*, 1445–1451, f. 78 [1447], f. 102 [1448]; cf. ARGILÉS 1992, I: 162–163.

⁵⁷⁷ ACL, *Llibre d'Obra*, 1445–1451, f. 103r; cf. ARGILÉS 1992, I: 163–164.

⁵⁷⁸ ACL, *Llibre d'Obra*, 1438–1461, f. 13r [1452]; cf. ARGILÉS 1992, I: 167.

⁵⁷⁹ “Despesa feta en fer una ymaga de sent Johan Babtista, feta en l'any present per manament del honorable capítol, la qual obra mestre Bertran de la Borda, piquer.” (ACL, *Llibre d'Obra*, 1438–1461, f. 29r [1460]; cf. ALONSO GARCÍA 1976, 148; TERÉS 1991a, 223; ARGILÉS 1992, I: 172; II: 249).

⁵⁸⁰ ARGILÉS 1992, I: 173, 178, 180–182. El claustre comptava en un principi amb dotze gàrgoles, de les quals en queden deu. Majoritàriament les va executar Bertran de la Borda de forma individual, encara que en alguns casos, va rebre l'ajut dels seus col·laboradors. El 1476 n'esculpí dues, una “que és de figura d'aguiotxa” i una altra “de figura de salvatge”. Efectivament, encara es conserven dues que reproduïxen sengles àligues, mentre que n'hi ha tres amb animals fantàstics (làm. 196).

⁵⁸¹ El 1484, Bertran de la Borda i el fuster Guillem de la Moga, van desfer la bastida que s'havia fet a la sepultura de Gallart, la qual s'havia acabat de pintar. (ARGILÉS 1992, I: 183; cf. ALONSO GARCÍA 1976, 171; TERÉS 1991a, 223).

ATRIBUCIÓ DE LA MARE DE DÉU DE L'HOSPITAL

Reprement el discurs a propòsit de la Mare de Déu de l'hospital i, amb l'objectiu de determinar si Bertran de la Borda n'és o no l'autor, el primer que cal fer és intentar aclarir la seva cronologia. Malauradament no tenim cap dada, ni documental ni física, que ens porti una data o un any concret de la seva execució. No obstant això, no hi ha dubte que es va realitzar amb posterioritat al 1454, any de la fundació de la institució, i molt probablement abans de 1460, moment a partir del qual Andreu Pi abandonà la fàbrica de l'establiment, i que, a més a més, coincideix amb l'inici d'un període en què les obres de construcció van restar aturades. A més a més, les característiques estilístiques de la imatge, ens remetent igualment a la tipologia i gust escultòric practicat a Lleida a l'entorn de mitjan s. xv, introduït i desenvolupat en primera instància per mestres com Rotllí Gautier i Jordi Safont, i del qual, també se'n féu ressó l'ajudant d'aquest últim, i més tard mestre major de la Seu, el citat Bertran de la Borda.⁵⁸² Descartada l'autoria d'Andreu Pi per quant, com hem vist, no s'ocupava de tasques escultòriques, és en la línia de la tendència endegada per Jordi Safont en què cal cercar el desenllaç a la seva atribució.

La Mare de Déu de l'hospital reproduceix, de forma quasi estereotipada, una sèrie d'elements que ja havien estat posats en pràctica (làm. 171–172). En aquest sentit, les imatges amb què comparteix més elements en comú, són el personatge de la dreta del grup de la Crucifixió procedent del bancal del retaule major de la Seu Vella de Lleida —atribuït a Jordi Safont; c. 1441—,⁵⁸³ la Verge del Blau i el sant Joan Evangelista —obra de Jordi Safont i Bertran de la Borda, 1447–48 i 1451— i el sant Joan Baptista, realitzat per Bertran de la Borda el 1460.

Pel que fa a la Verge del Blau (làm. 193), fou encomanada pel capítol el 1447, per tal de substituir l'obra de Guillem Solivella al s. xiv per a la porta

---

⁵⁸² Tota aquesta producció escultòrica presenta unes característiques molt semblants, de manera que les obres són força properes les unes a les altres, d'acord amb una moda que, com ja ha estat apuntat per altres autors, palesa l'èxit de les tipologies i els estilemes de l'escultura nòrdica, i en especial del món borgonyó (TERÉS 1991a, 223).

⁵⁸³ TERÉS 1991a, 220; 1993a, 169–170, núm. 306.

dels Apòstols.⁵⁸⁴ Jordi Safont va ser l'escollit per dur-la a terme, el qual començà a treballar-hi d'ençà del juliol d'aquest mateix any, encara que, molt aviat, a partir del mes d'agost, va comptar amb l'estreta col·laboració del seu deixeble Bertran de la Borda,⁵⁸⁵ quedant totalment finida el juliol de 1448.⁵⁸⁶ La peça que podem contemplar en l'actualitat, és fruit de la reconstrucció de l'original i de diverses restauracions efectuades després que, el 1936, fos destruïda en diversos fragments.⁵⁸⁷ Algunes fotografies antigues, però, ens mostren la seva aparença primitiva, podent-se apreciar les modificacions que han sofert el rostre i part del cos de la Verge, així com el cap del Nen, completament refet. Al marge d'aquestes consideracions, és especialment coneguda per una llegenda, recollida vers 1750 per Nicolau Olives i més tard per Pablo Piferrer, que pretenia explicar l'origen del blau o enfosquiment que s'observa en el front de la Verge.⁵⁸⁸ Tot i el seu caràcter popular i sense pretendre atorgar-li major importància que aquesta, és si més no curiós, que es parli d'un mestre engelosit davant del treball realitzat pel deixeble.

⁵⁸⁴ ALONSO GARCÍA 1976, 125–126, 132–133; LARA PEINADO 1981, 10.

⁵⁸⁵ ACL, *Llibre d'Obra*, 1445–1451, f. 78; cf. ARGILÉS 1992, I: 162–163.

⁵⁸⁶ Un cop acabada, el juliol de 1448, Tomàs Teixidor s'encarregà de la seva policromia. En canvi, el també pintor Joan de Sant Martí, va emblanquinar el pilar i els tabernacles del mainell del portal dels Apòstols on es disposaria l'esmentada imatge. Tanmateix, les diademes que cenyien els caps de la Verge i el Nen es compraren a un moro calderer anomenat Mahoma del Fierro. (ACL, *Llibre d'Obra*, 1445–1451, f. 102; cf. ARGILÉS 1992, I: 163–164.)

⁵⁸⁷ Vegeu la fotografia publicada a HERRERA I GES 1948, 282.

La imatge, havia estat traslladada des de la porta dels Apòstols a l'església de Sant Pau de Lleida el s. XVIII. Més tard, el 1839, el pintor Josep Alsina la va repintar, en una desafortunada intervenció que va amagar la policromia original. Després de la destrucció patida durant la Guerra Civil, fou mínimament recomposada i traslladada al Museu Provincial on va romandre, almenys, fins al 1947. Posteriorment fou duta a la Seu, a l'interior del claustre i prop de la porta dels Apòstols, on restà aparedada durant alguns anys. En darrera instància, a la fi de la dècada de 1960, fou traslladada a la seva ubicació actual, la Catedral Nova (v. LARA PEINADO 1981, 12; 1990, 75–85; FAURA 1990, 87–89). El 1989, amb motiu de l'exposició *Millenium* (1989, 380–381), va ser novament restaurada.

⁵⁸⁸ Segons aquesta llegenda, l'obra fou executada pel deixeble d'un mestre —del qual no s'especifica el nom—, que en arribar a Lleida després d'una llarga absència, va poder comprovar la perfecció i qualitat de la imatge executada pel seu ajudant. Gelós per aquest motiu, va llençar un martell a la figura amb la intenció de destruir-la, però després de colpejar-li en el front, el martell rebotà donant llavors al cap del mestre, que morí immediatament. Pel que fa a l'historiador lleidatà Nicolau Olives, primer en fer circular la llegenda, no s'ha pogut esbrinar res. Així, aquesta està recollida a PIFERRER-PARCERISA 1839, I: 317. En relació a la Verge del Blau, v. LARA PEINADO 1981.

Des del punt de vista descriptiu, la Mare de Déu duu un vestit poc escotat, cenyit a la cintura per un cinturó plegat en la línia d'altres peces que formen part del catàleg de Jordi Safont, com el sant Joan Evangelista, sant Tomàs, sant Maties, sant Felip, la santa Generació, l'esmentat personatge de la dreta de la Crucifixió del bancal del retaule major, o els sants evangelistes procedents del púlpit de la Seu.⁵⁸⁹ Un mantell li cobreix parcialment el cap, alhora que una diadema li recull els cabells. Els plecs dels ropatges sense ser excessivament profunds, esdevenen un feix de formes més complexes en la part inferior. El Nen, per la seva banda, és d'aspecte grassonet i està disposat lleugerament girat, sostenint amb la mà esquerra una bola.

La Verge del Blau proposa un discurs plàstic certament proper al sant Joan Evangelista, iniciat el 1448 i finalitzat el 1451. L'estreta connexió entre ambdues peces, i, sobretot, el fet que siguin igualment pròximes al sant Joan Baptista esculpit per Bertran de la Borda el 1460, obliga a preguntar-nos, com ja havia apuntat Rosa Terés, fins a quin punt és lícit donar una prioritat absoluta a la direcció de Jordi Safont en l'execució de les dues primeres obres,⁵⁹⁰ més encara si tenim en compte que Bertran va invertir en aquestes imatges molts més jornals que el propi mestre, amb la qual cosa, és evident que l'empremta de la seva mà havia de ser força destacada.⁵⁹¹ Aquesta reflexió ens du a llegir amb major deteniment el sant Joan Baptista, única peça executada exclusivament per ell i que, en principi, ens ha de proporcionar els trets bàsics de la seva manera de treballar.⁵⁹² A partir d'aquí, Rosa Terés va delimitar i perfilar el seu estil, fins al punt de distingir, pel que fa al Judici Final de la porta dels Apòstols, els relleus realitzats, d'una banda, per Jordi Safont, i de l'altra, per Bertran de la Borda. Segons l'autora, a

---

⁵⁸⁹ En aquesta relació, potser, també hauríem d'incloure la clau de volta procedent de la desapareguda església de Santa Maria Magdalena de Lleida, conservada al Museu Diocesà de la ciutat (núm. inv. 639; (lám. 193), executada, possiblement, pel propi Jordi Safont o per algun dels seus col·laboradors.

⁵⁹⁰ TERÉS 1991a, 222.

⁵⁹¹ Vegeu ACL, *Llibre d'Obra*, 1445-1451, f. 78 [1447]; ff. 102-103r [1448].

⁵⁹² Avui dia tan sols comptem amb uns fragments aprofitats en una recomposició recent de l'original, que s'ha pogut concretar gràcies a l'existència de fotografies antigues on encara es podia veure sencera. En el moment de fer-se aquestes instantànies, però, l'escultura ja es trobava en un estat de conservació força malmès, sobretot en la superfície que apareix molt deteriorada, fet que dificulta la seva lectura i valoració.

aquest últim caldria atribuir-li la part inferior del timpà amb la resurrecció dels morts i els àngels que duen els signes de la Passió.⁵⁹³ Paral·lelament suggeriria que va tenir un paper especialment actiu en l'execució de la Verge del Blau i el sant Joan Evangelista. Continuant aquest mateix discurs, em decanto per acceptar la mà de Jordi Safont en la solució dels rostres i en la disposició general de les peces. En canvi, la intervenció de Bertran de la Borda, podria haver estat centrada en la resta d'elements, sobretot en el referent als ropatges. Aquí s'observa un tractament molt més profund dels plecs i una accentuació de la seva caiguda vertical, que en altres escultures de Safont —com ara les de sant Tomàs, sant Maties o sant Jaume el Menor (lám. 191–192)—, però que, en canvi, sí que s'aprecia al sant Joan Baptista (lám. 193).

Arribats en aquest punt, doncs, i delimitada una mica millor la personalitat d'aquest mestre, cal reorientar el discurs envers la Mare de Déu de l'hospital. La seva comparació amb la Verge del Blau, esdevé inevitable des de bon començament, atès que recorren a un model certament semblant. Amb tot, cal incidir i ressaltar les diferències que les separen. La composició de la Verge del Blau és més dinàmica i graciosa, en una postura habitual del repertori de Jordi Safont, en la qual, a més a més, s'observen els mateixos trets en la solució de rostres i mans. La Mare de Déu de l'hospital, per contra, presenta una cara molt més hieràtica i mancada d'expressivitat, però en canvi, es palesa una major qualitat i detallisme pel que fa a la solució certament destacada dels motius decoratius del vestit. La filigrana dels brocats, l'extrema complicació dels plecs inferiors i el treball del cinturó,⁵⁹⁴ són aspectes que no es poden passar per alt, i que sols troben un paral·lel en la vestimenta de la Verge del Blau.

---

⁵⁹³ TERÉS 1991a, 221. Pel que fa a la resurrecció dels morts, en alguna ocasió s'ha apuntat la possibilitat que fossin obra del s. XIV (v. BERGÓS 1935, 222; ESPAÑOL 1990, 29; ESPAÑOL 1991a, 197–198), hipòtesi que no ha estat recolzada per l'esmentada Rosa Terés (1991a, 221), argumentant que no hi ha prou elements que permetin pensar en aquesta direcció. Per aquest motiu, insisteix a remetre a la documentació de mitjan s. XV, que parla de fer el Judici Final i no pas de completar-lo.

⁵⁹⁴ En aquest sentit, cal destacar el cinturó, el qual, a diferència de les obres de Jordi Safont, no està lleument doblegat, sinó anusat, igual que el del sant Joan Baptista, obra de Bertran de la Borda.

És difícil determinar a partir d'aquesta dada, que Bertran de la Borda en fos l'autor. Argumentar raons de caire cronològic ens conduïrien en aquesta direcció, ja que la imatge és un exemple més d'una moda escultòrica que va triomfar en els entorns artístics i culturals de la Lleida de mitjan s. xv, de la qual, els màxims exponents foren Jordi Safont —mort el 1454— i Bertran de la Borda —actiu fins 1485. Segons Gabriel Alonso, en aquesta època s'hauria documentat la presència de tres mestres competents en l'art de l'escultura: Alfonso de Salcedo, Pere Sanoya i el mateix Bertran de la Borda.⁵⁹⁵ Pel que fa al primer, el seu nom vertader era Alfonso de Toledo —i no de Salcedo—, que, en qualsevol cas, mai no apareix documentat com a “imaginaire”, sinó com a mosso d'Andreu Pi, i fent sempre treballs de manobra.⁵⁹⁶ Quant a Pere Sanoya, tan sols sabem que va participar en uns treballs mínims de reparació de la Verge del Blau i el sant Joan Evangelista el 1457.⁵⁹⁷ En canvi, Bertran de la Borda sí que es tractava d'un escultor competent, i, pel que sembla, molt proper a Andreu Pi. Quan aquest abandonà la fàbrica de la Seu Vella el desembre de 1460, el proposà com a successor, argumentant que era *abilis et sufficiens* en l'ofici de la construcció.⁵⁹⁸ El capítol el nomenà com a nou mestre major de forma immediata, començant a treballar com a tal des

⁵⁹⁵ ALONSO GARCÍA 1976, 140–141.

⁵⁹⁶ El primer cop que trobem documentat a Alfonso de Toledo, és el març del 1457, amb motiu de l'inici de les obres de reforma del sector septentrional del claustre de la Seu Vella. Llavors és referit com Alfonso de Talavera [de la Reina] (província de Toledo; ACL, *Llibre d'Obra*, 1438–1461, f. 29v [1457]). En canvi, en les notícies posteriors, se l'esmenta com Alfonso de Toledo o simplement com Alfonso. Quan se'l contractà es diu que era “home de plaça”. Al llarg de l'edat mitjana i també en períodes més avançats, era habitual que durant la construcció d'edificis, la gent de la ciutat interessada en treballar-hi, s'ajuntessin en una plaça on eren seleccionats pel mestre major. Aquest és el cas d'Alfonso de Toledo, a qui sempre trobem realitzant feines de manobra i en cap cas de caire escultòric, tant a l'Almoïna del claustre, com a la degania, entre 1458 i 1460 (ACL, *Llibre d'Obra*, 1438–1461, ff. 23r–25v [1458]; *Ibid.*, 1438–1461, ff. 21r–22r, 29v–30r [1460]). Encara dins del 1460, ajudà a treure del portal major l'antiga imatge de sant Joan Baptista per col·locar-hi la nova de Bertran de la Borda: “Pagui an Alfonso, home de plaça, per quatre jornals que ajuda a fer e deffer la dita bastida e devallar la ymaga vella que a raó de 11 s. viii d. per dia.....6 s.” (ACL, *Llibre d'Obra*, 1438–1461, f. 29r [1460]). Després que Andreu Pi deixés la direcció de la fàbrica de la Seu Vella, Alfonso de Toledo desapareix igualment de la documentació, per la qual cosa és versemblant que hagués abandonat la ciutat juntament amb el seu mestre.

⁵⁹⁷ “Despesa feta per manament del honorable capítol en reparar ho descrovir dues ymages velles, una de la Verge Maria, que la avien levada del portal major, e l'altra ere de sent Johan Evangelista, e ara no se que se semblen.” (ACL, *Llibre d'Obra*, 1438–1461, f. 26r [1457]).

⁵⁹⁸ ACL, *Actes Capitulars*, 1457–1467, núm. 51/1 (*olim* 16), f. 139r.

de l'inici de 1461. Tot apunta, doncs, a l'existència d'una estreta relació entre ambdós mestres, fet que indueix a pensar que, Andreu Pi, hauria delegat en la figura de Bertran de la Borda qualsevol activitat escultòrica durant el seu mestratge a la Seu, i per què no, també a l'hospital.⁵⁹⁹

Els punts de contacte entre la Mare de Déu de l'hospital i les obres en què participà Bertran de la Borda, ja fos com a col·laborador o en solitari, són clares, encara que, com s'ha dit, aquest aspecte no és definitiu atès que es tracten d'obres que recorren a un model molt concret que es venia desenvolupant a la ciutat des de la fi del segon quart del s. xv. En canvi, basant-nos en l'evidència que Bertran de la Borda era l'únic mestre actiu a Lleida d'ençà de 1454, amb capacitat i aptitud per a fer una escultura d'aquestes característiques, tot apunta a què, efectivament, ell en podria haver estat l'autor, si bé, és igualment versemblant, que hagués comptat amb l'ajut d'algun altre artífex. Tanmateix, si afegim la imatge al seu catàleg, tindriem una altre exemple que confirmaria Bertran de la Borda com un bon coneixedor de les noves tendències nòrdiques, que havia conegut a través de Jordi Safont.⁶⁰⁰

Una altra qüestió a tenir en compte, són els àngels que decoren la peanya de la imatge de la Mare de Déu i el Nen, i la part inferior dels pinacles laterals del nínxol, avui molt malmesos degut als efectes destructius de la Guerra Civil, però que coneixem gràcies a fotografies antigues (làm. 171-172). Joan Ainaud els va posar en relació amb la producció esculpida de la façana de la capella de Sant Jordi de Poblet (làm. 198), encara que, com ja s'ha indicat, va atribuir-la equivocadament, juntament amb aquelles peces, a Andreu Pi.⁶⁰¹ La capella pobletana fou encarregada pel rei Alfons el Magnànim en temps de l'abat Bartomeu Conill (1437-1458), i s'erigí entre 1452 i 1458,⁶⁰² a

---

⁵⁹⁹ Recordem que en ser nomenat mestre major de la Seu el 1457, Andreu Pi s'havia compromès a buscar un imaginari *abilem et sufficientem* en l'execució de peces escultòriques. (ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (*olim* 16), f. 2v). Així, per exemple, el 1459, és esmentat com a imaginari, en una sessió capitular (ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (*olim* 16), f. 85v).

⁶⁰⁰ TERÉS 1991a, 223.

⁶⁰¹ AINAUD 1955, 7; cf. ALTISENT 1974, 336.

⁶⁰² Segons el pare Agustí Altisent (1974, 334-336), Alfons el Magnànim va escriure a l'abat comunicant-li la seva voluntat de construir a l'entrada de Poblet una capella dedicada a la Verge, a sant Miquel Arcàngel i a sant Jordi, perquè els monjos hi celebressin misses i altres serveis religiosos, a despesa del rei. Amb aquesta finalitat va destinar-hi 3000 florins.

excepció de la cornisa, realitzada en l'època de l'abat Joan Tarròs (1598–1602). Pel que fa a la seva escultura, s'hi observen dues mans: d'una banda, la responsable de les mènsules interiors, i de l'altra, l'autora de la façana. La manca de documentació impedeix determinar el nom del mestre constructor encarregat de la seva fàbrica, així com dels artífexs de l'escultura. En qualsevol cas, i reprenent el discurs endegat per J. Ainaud, cal dir que, efectivament, els àngels d'aquest conjunt són certament propers als de l'hospital de Lleida, i alhora, amb els que decoren el timpà de la porta dels Apòstols de la Seu Vella. Aquestes semblances fan pensar que, un artista procedent de Lleida va participar activament en la decoració de la capella de Poblet, encara que no podem concretar cap nom. Ja hem fet esment a les evidents similituds i al caràcter quasi estereotipat de l'escultura lleidatana de mitjan s. xv, així com a les constants interferències entre els escultors, bé perquè treballaven en col·laboració, bé perquè se'ls encomanaven obres començades per altres. Totes aquestes circumstàncies dificulten la possibilitat de delimitar amb exactitud l'estil de cadascun dels mestres que va treballar en aquella època, de manera que tampoc no es pot afirmar amb certesa qui esculpí els àngels pobletans. En canvi, pel que fa a les mènsules interiors, possiblement són obra d'un mestre forani, potser vingut de Nàpols, coneixedor de l'art i l'estil de Guillem Sagrera.⁶⁰³

5.2 Altres elements escultòrics

RELLEUS DELS AMPITS DE LES GALERIES DEL PATI

Un aspecte de la decoració escultòrica de l'antic hospital de Santa Maria que ha passat desapercebut en la bibliografia publicada, són una sèrie de caps humans situats en una mena de cornisa que ressegueix completament la part inferior dels quatre ampits de la galeria del primer pis del pati. Malauradament sols se n'han conservat tres⁶⁰⁴ i un quart motiu esculpit, en

---

Alhora, anunciava la tramesa de diversos ornaments per a l'esmentada capella: vestimentes litúrgiques, paraments d'altar, vasos sagrats, etc. Finalment, encomanava la realització d'un retaule, la col·locació de l'heràldica reial als murs i sostre i l'execució dels vitralls.

⁶⁰³ Vegeu AINAUD 1955, 7.

⁶⁰⁴ Els tres caparrons que s'han conservat, es troben en el cantó més oriental de l'ampit de la galeria septentrional.

aquest cas amb fulles escarolades, situat en el punt on acaben els graons de l'escala angular del celobert.

Es tracten de caps amb barba i cabells llargs, flanquejats a banda i banda per motius vegetals, concebuts a imitació de les característiques mènsules de suport d'elements arquitectònics. Des del punt de vista estilístic no es pot fer una anàlisi acurada degut a què sols n'hi ha un en bon estat de conservació. Responen a una tipologia molt propera al d'una figura que decora una mènsula del pòrtic de ponent de l'església de Sant Llorenç de Lleida i un altre caparró, en relleu i esculpit damunt una mena de tela, situat en el punt d'unió superior de l'arc de l'entrada d'aquest mateix recinte (làm. 197). L'ús d'aquests caparrons fou una solució molt habitual en l'arquitectura civil gòtica catalana. En aquest cas estan col·locats en la vertical de cadascun dels pilars que componen la galeria del pis superior, de forma molt semblant als ampits de les galeries del palau de la Generalitat i Berenguer d'Aguilar de Barcelona. En el primer trobem figures humanes de mig cos i en el segon caps humans, situats igualment en la part inferior dels ampits i just en el lloc corresponent als elements de suport de la galeria.

EL RELLEU DE LA MARE DE DÉU I EL NEN DE JAUME BORRELL

El 1517, el capítol encarregà al mestre d'obres i escultor Jaume Borrell, una imatge de la Verge Maria, a mode d'escut d'armes de la Seu, que se situà en l'ampit meridional de la galeria del pati de l'hospital (làm. 184). Per aquesta peça i per altres treballs constructius que havia de realitzar a preu fet, li pagaren 2000 sous.⁶⁰⁵ El 1518 va fer-ne entrega al capítol, el qual devia quedar molt content, ja que li van donar una gratificació de 100 sous.⁶⁰⁶

Es tracta d'un relleu de pedra calcària, sense restes visibles de policromia, on destaca una mena de templet que aixopluga les figures de la Mare de Déu i el Nen. L'emmarcament arquitectònic està resolt mitjançant dos pilars de secció poligonal, amb base, capitell compost i decorats amb grotescos, que sostenen una llinda a mode de cornisa. A sobre, dues volutes circulars de

---

⁶⁰⁵ AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 415r (doc. L-44); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 451-452.

⁶⁰⁶ AML, *Comptes Almoïna*, reg. 86, f. 382r (doc. L-47); cf. SANAHUJA [1945-1958]b, 453.

factura senzilla, serveixen d'arrencament d'un timpà escapçat, decorat a l'interior per un colom assentat damunt d'un núvol i amb les ales desplegadas.⁶⁰⁷ L'ús dels repertoris de grotescos en pilars i llindes, característic de conjunts plenament renaixentistes, fou un recurs emprat habitualment en les portades del s. xvi.⁶⁰⁸ De fet, aquest relleu sembla una reproducció en miniatura d'una d'aquestes portades, a l'estil, per exemple, de les de l'hospital de la Santa Creu, l'església de Sant Miquel o la Casa de l'Ardiaca (lám. 124), totes tres a Barcelona, o de la de l'avantsala capitular del claustre de la Seu Vella.⁶⁰⁹ Aquest fet, demostra el coneixement per part de Jaume Borrell, de les noves formulacions renaixentistes.

La Verge, d'altra banda, apareix asseguda en un tron compost per balustres, i sostenint el Nen damunt la seva falda. La talla d'ambdues figures és correcta, si bé a diferència de l'emmarcament arquitectònic, manifesten trets arcaïtzants, que ens remetent a convencionalismes propis del gòtic. La disposició dels personatges, per exemple, dins l'àmbit lleidatà recorda la Verge dels Fillols,⁶¹⁰ una clau de volta de la nau major de la Seu Vella⁶¹¹ i altres peces,⁶¹² sense que això signifiqui en cap moment aproximació o influència estilística.

La imatge de la Verge és completament frontal i estàtica. Du uns ropatges pesats, amb uns plecs resolts en cascada per sota dels genolls, alhora que un mantell li cobreix el cap i l'esquena. Apareix amb corona i amb una llarga cabellera que es desenvolupa per les espatlles i per sobre dels pits. El Nen, despulat, manté igualment una postura hieràtica, lleugerament esbiaixada, mentre amb el braç dret sembla estar jugant amb la Verge.

---

⁶⁰⁷ La presència d'un colom era força habitual en la iconografia mariana iberica (ALONSO GARCÍA 1976, 210; MILÀ MALLAFRÉ 1984, 24). Aquesta tradició està lligada amb la importància que tenia la representació de la Colometa a la Seu Vella (v. BERLABÉ-FITÉ 1994, 69-120).

⁶⁰⁸ Sobre aquesta tipologia de portada i en relació a l'escultura catalana del s. xvi, v. YEGUAS 2000.

⁶⁰⁹ Sobre aquesta portada, v. COMPANY 1991*b*, 301-303; YEGUAS 1999*b*, 147-179

⁶¹⁰ Vegeu LARA PEINADO 1979, 193-220; FITÉ 1993*a*, 139; ESPAÑOL 1995, 31-39.

⁶¹¹ Vegeu ALONSO GARCÍA 1976, 416, fig. 23.

⁶¹² En aquest sentit, v. COMPANY-PUIG-TARRAGONA (ed.), 1993, cap. "Escultura gòtica", pass.

L'ESCUT DEL BISBE CONCHILLOS DE L'AULA MAGNA DE L'INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCs

L'escut d'armes del bisbe Jaime Conchillos, situat damunt l'entrada de l'actual aula Magna de l'Institut d'Estudis Ilerdencs és, juntament amb la Mare de Déu i el Nen de la façana principal i el relleu de Jaume Borrell, l'element escultòric més interessant de l'edifici (làm. 184). Inscrit en un bloc de pedra quadrat de 70 x 70 cm, l'escut és del tipus quarterat en creu: el primer i quart quadrant, tenen la decoració de tres conquilles en triangle, posades dos i una, sota una creu pometejada. El segon i tercer quarter, per la seva banda, estan subdividits en sentit vertical: a l'esquerra tres grups de tres franges ondulades i a la dreta, tres pinyes disposades una damunt de l'altra. Finalment, la part superior està coronada per una mitra i un bàcul.

Està sostingut per dos angelets o *putti* recolzats damunt dofins. Segons Joan Yeguas, es tractaria d'una obra més tardana que la citada imatge de la Mare de Déu i el Nen de Jaume Borrell, per quant gaudeix d'una concepció volumètrica més avançada i, si bé no està documentada, afirma que podria haver sortit del taller de Damià Forment entre els anys 1525 i 1530. Aquesta hipòtesi, està fonamentada no sols en les bones relacions entre l'escultor valencià i el bisbe Jaime Conchillos, sinó també en semblances iconogràfiques amb altres obres formentianes. Els *putti* sobre dofins, per exemple, recorden els de la tomba de Pere de Cardona de la catedral de Tarragona o el sotabanc del retaule de Barbastre.⁶¹³

6. CONCLUSIONS

L'antic hospital de Santa Maria de Lleida és un dels edificis més destacats i importants de l'arquitectura civil baixmedieval catalana. La seva austeritat i senzillesa, són alguns dels trets que millor l'identifiquen, encara que, el més interessant, fa referència a la seva tipologia arquitectònica, que l'allunya de l'esquema habitual inseguit a les institucions hospitalàries de la nostra geografia fins al primer quart del s. xv. Hi ha un canvi de concepte quant a la solució dels espais, disposició i tamany de les diferents estances que el componen. Les grans naus resoltes amb arcs diafragma apuntats,

---

⁶¹³ YEGUAS 1999a, 126.

característiques dels hospitals del s. XIV i de l'impressionant conjunt de la Santa Creu de Barcelona —iniciat el 1401—, van donar pas a dependències i crugies més baixes i petites, estructurades en edificis més senyorials i modestos des del punt de vista de llurs proporcions. Una de les primeres mostres, com s'ha dit, fou el d'en Llobera —Solsona—, mentre que una mica més tard van venir els de Lleida, Tarragona o Montblanc.

L'element identificador d'aquests edificis és el pati, al voltant del qual, tanmateix, s'organitzen totes les dependències hospitalàries. En aquest sentit, el de Lleida, és el més significatiu, destacant l'escala d'accés al nivell superior, que no té res a envejar a altres escales prou reeixides, com les del palau reial de Santes Creus, el palau episcopal de Tortosa, o les dels palaus de la Generalitat i Berenguer d'Aguilar de Barcelona, entre moltes altres. De fet, l'esquema de l'hospital lleidatà s'adiu a les directrius de l'arquitectura civil baixmedieval catalana, però alhora, s'hi observen una sèrie matisos que l'aproximen clarament cap a les fórmules del que coneixem com primer renaixement.

D'altra banda, també s'observa una clara voluntat per respectar el projecte inicial. Així, malgrat que el cos principal es va construir en un marge d'uns setanta anys, els diferents mestres de cases que es feren càrrec de les obres, es mantingueren fidels a l'esperit original, palès en la citada escala, però també en les voltes de creueria dels nivells inferiors i, en la puresa i simplicitat de les façanes exteriors.

En darrer lloc, l'estudi i comprensió de la seva seqüència evolutiva, implica girar el cap envers la Seu Vella. La majoria de treballadors, fusters i mestres que van participar en l'hospital, estaven igualment vinculats amb les obres de la seu. Andreu Pi i Jaume Borrell, per exemple, compaginaren els càrrecs de mestre major a ambdós edificis. Aquesta simultaneïtat, així com altres evidències, ens han dut a suposar que Jordi Safont, antic esclau i deixeble del prolífic Marc Safont, podria haver estat l'encarregat de dissenyar i definir les directrius bàsiques de l'establiment. Havia arribat a Lleida pels volts de 1441, per col·laborar amb el seu patró en la direcció de la Seu Vella. Amb tot, ràpidament assolí un gran protagonisme, fins al punt que el capítol el va ajudar a obtenir la llibertat, fet que, a més a més, coincideix amb el seu nomenament com a mestre major de la seu, en substitució del propi Marc Safont. Les seves més que provades habilitats com a imagineire,

els seus coneixements arquitectònics, el prestigi social assolit i les bones relacions que mantenia amb els òrgans de govern de la ciutat, són arguments prou vàlids per plantejar aquesta hipòtesi, tot i la manca d'evidències documentals.

QUADRE I: HOSPITALS UNIFICATS PER A LA CREACIÓ DE L'HOSPITAL GENERAL DE SANTA MARIA DE LLEIDA

Mariano Olives (c. 1840) ¹	Pedro Sanahuja (c. 1945-1958) ²	Josep Lladonosa (1974) ³	José Tarragó Valentines (1975) ⁴	Antoni Conejo (2002) ⁵
Pere Moliner	Pere Moliner	Pere Moliner	Pere Moliner	Pere Moliner
Pelegrins (d'en Serra)	Santa Trinitat	Sant Martí	Pelegrins (d'en Serra)	Pelegrins (d'en Serra)
Santa Magdalena	Santa Magdalena	Santa Magdalena	Santa Magdalena	Santa Magdalena
Sant Marçal	Confraria de clergues pobres	Sant Marçal	Sant Marçal	Bernat Coll (Sant Marçal?)
Pelegrins (actual palau Episcopal)	Sant Tomàs	Sant Llätzer	Sant Llätzer	Sant Llätzer
Gardeny	Fillach	Pelletes	Sant Martí	Pelletes
—	Vilanova	Bernat Coll	—	—

¹ OLIVES. "Hospitales y establecimientos..." f. 8. J. F. Tarragó Valentines (ed.). 1976: 41-42.

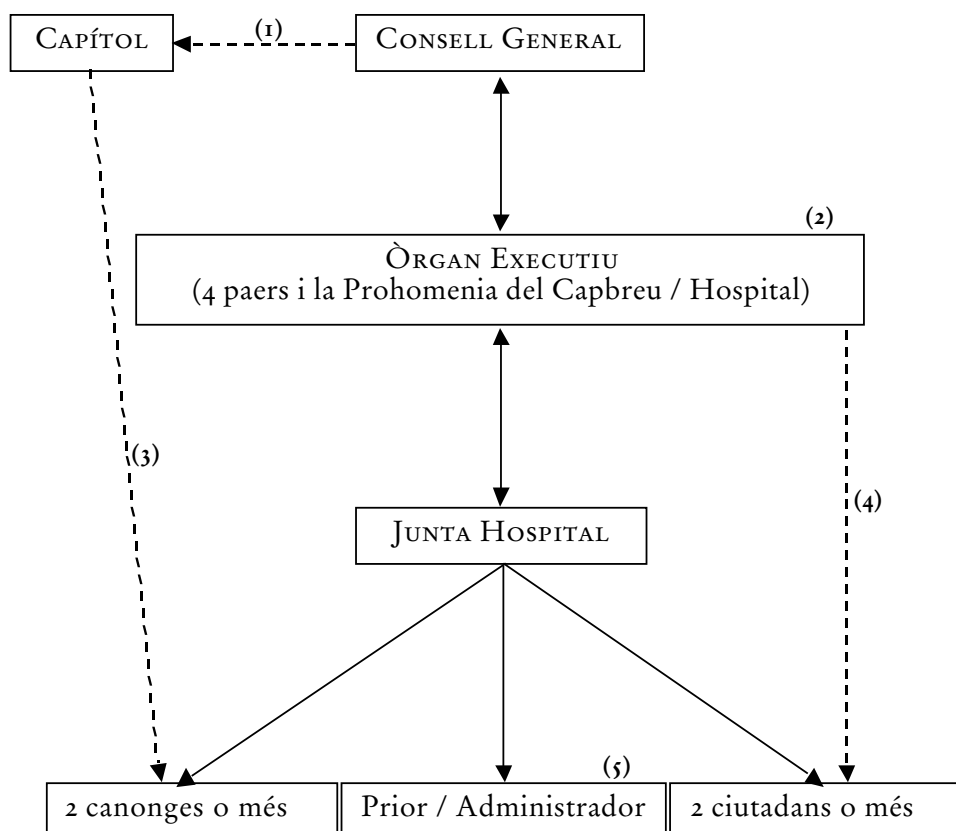
² SANAHUJA [1945-1958]b, 368-369.

³ LLADONOSA 1974, 144.

⁴ TARRAGÓ VALENTINES 1975, 171-239.

⁵ S'inclouen simplement els hospitals que, a partir dels documents conservats i coneguts, es pot argumentar que realment van participar en el procés d'unificació i creació de l'hospital general de Santa Maria.

QUADRE II: ORGANIGRAMA ADMINISTRATIU DE L'ANTIC HOSPITAL DE SANTA MARIA DE LLEIDA (SS. XV–XVI)

El Consell General era la màxima autoritat en el govern de l'hospital, d'acord amb el privilegi concedit per la reina Maria de Castella el 1453. El Consell, però, delegava les seves funcions en un òrgan executiu, encarregat de trametre tots els afers relacionats amb la institució plantejats des de la Junta de l'hospital.

- (1) El Consell General cedeix al capítol catedralici alguns drets en la construcció de l'hospital.
- (2) En un primer moment, l'òrgan executiu de l'hospital estava compost per 4 paers i la Prohomenia del Capbreu. A partir de 1468, però, aquesta última fou substituïda per la Prohomenia de l'hospital.
- (3) El capítol nomenava directament dos canonges —o més si calia—, que els representava en qualitat de regidors a la Junta de l'hospital.
- (4) L'òrgan executiu nomenava dos ciutadans —o més—, com a regidors representants del Consell General a la Junta de l'hospital.
- (5) En principi havia d'haver un administrador (tasca que solia desenvolupar un dels regidors, habitualment un ciutadà) i un prior. De totes maneres, sovint, el segon també assumia les responsabilitats del primer.

QUADRE III: L'ESCLTURA A LA SEU VELLA DE LLEIDA: 1441-1484

Rotllí Gautier-Jordi Safont	Jordi Safont	Jordi Safont-Bertran de la Borda ¹	Bertran de la Borda
Grup de la Crucifixió del retaule major (c. 1441)	Santa Cena del retaule major (c. 1441)	Timpà de la porta dels Apòstols (1444-1446)	Sant Joan Baptista (1460)
	Sant Felip (1442)	Sepulcre dels bisbes Guillem Pere i Gombau de Camporrells (1446-1447)	10 gàrgoles per al claustre (1462-1481)
	Sant Tomàs (1443)	Verge del Blau (1447-1448)	
	Sant Maties (1443)	Sant Joan Evangelista (1448-1451)	
	Santa Generació del Museu Diocesà (1450)	Sepulcre de Berenguer Gallart (1452-1484) ²	
	Púlpit de pedra (c. 1450)		
	Sant Jaume el Menor i sant Mateu (1442-1443)		

¹ A excepció del sepulcre de Berenguer Gallart, i dels treballs realitzats el 1451 per acabar la imatge de sant Joan Evangelista, en la resta d'obres, Bertran de la Borda actua en qualitat d'ajudant de Jordi Safont, apareixent documentat com a Bertran de Lavasco (o Lanasco, Launasco, etc).

² Pel que fa a aquest sepulcre, iniciat el 1452 per Jordi Safont, se sap que es va finalitzar el 1484 durant el mestratge de Bertran de la Borda. Amb tot, el greu estat de conservació en què es troba, fa difícil determinar fins a quin punt hi hauria intervingut aquest segon artífex.

L'HOSPITAL DE SANTA MAGDALENA DE MONTBLANC

1. HISTÒRIA RECENT DE L'EDIFICI

L'HOSPITAL DE SANTA MAGDALENA DE MONTBLANC és, sens dubte, un dels exemples més atractius de l'arquitectura civil catalana de la fi del s. xv i principi del xvi. La convivència d'elements de tradició gòtica amb d'altres que apunten clarament envers les noves fórmules "renaixentistes", assoleix aquí un equilibri més que interessant. Es troba situat en el Raval de Santa Anna, un carrer fora del recinte fortificat, constituït com una mena de continuació del carrer major de la vila (làm. 204). Segons Cèsar Martinell, el seu emplaçament extramurs, vora d'un camí i prop del riu, permet plantejar la possibilitat que l'establiment hagués estat l'hereu d'una antiga llebroseria. En qualsevol cas, d'acord amb el propi Martinell, sembla ser que l'edifici que ens ha arribat es va realitzar amb motiu de la fusió institucional dels antics hospitals montblanquins de Sant Bartomeu i el propi de Santa Magdalena, consumada a mitjan o al final del s. xv, sent conegut a partir de llavors com hospital general de Santa Magdalena.¹ El principal responsable d'aquesta

---

En la realització d'aquest capítol, vull agrair especialment les orientacions i idees suggerides pels professors Marià Carbonell (Universitat Autònoma de Barcelona) i Joan

iniciativa fou l'arquebisbe de Tarragona, Pere d'Urrea (1446–1489), a qui també devem la unió dels centres assistencials d'aquesta mateixa ciutat.²

Va funcionar com a hospital fins al s. XIX. El 30 de novembre de 1853, es va subscriure un conveni pel qual se cedia la institució a cinc germanes carmelites que, a més a més de tenir cura dels malalts, també s'ocuparen de l'ensenyament de les noies de la vila. A partir d'aquest moment, l'antic edifici quedà dividit en dos espais diferenciats. D'una banda l'hospital, ubicat en la planta baixa i amb una capacitat per 14 llits, i en segona instància el col·legi, que aprofitava les estructures del primer pis i el qual restà obert a partir de l'1 de desembre del citat 1853.³

Malauradament i, malgrat que el 1947 va ser declarat monument historicoartístic, amb motiu de la designació conjunta que es féu per a tot el nucli urbà de Montblanc,⁴ la seva defectuosa construcció, les múltiples reformes i el pas del temps comportaren el progressiu deteriorament de les estructures arquitectòniques i d'ús. Així, el 1927, es va proposar una primera intervenció que implicà la restauració de cobertes i sostres, l'aixecament d'envans i la reconstrucció dels sanitaris.⁵ Un cop finalitzats aquests treballs, el 1934, l'Ajuntament el convertí en consultori mèdic gratuït per als necessitats i obrers, i alhora s'hi instal·laren les escoles nacionals⁶, que romangueren en el vell edifici fins el 1951, moment en què s'inaugurà un nou centre escolar.⁷ Poc després, el 1953 esdevingué la seu de l'Escola de Treball o d'Arts i Oficis per un període de 4 anys.⁸ Però a partir d'aquest moment, l'antic hospital entrà en un procés d'abandó i enrunament, que es

---

Fuguet (Escola Superior de Conservació i Restauració de Catalunya), així com de l'arquitecte Joan-Albert Adell.

¹ MARTINELL 1935a, 128.

² Vegeu MARTINELL 1934a, 388–396; 1935a, 119 i 128; COSTA et al. 1995.

³ ALONSO FERNÁNDEZ 1968, I: 264–267.

⁴ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, “Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc”, pp. 3–4.

⁵ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 1/1, “1927. Condicions generals per a la reconstrucció i reforma de l'hospital.”

⁶ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156.1/2, “1936. Plec de condicions de les obres d'ampliació, restauració i reforma del grup escolar de l'hospital.”

⁷ PORTA BALANYÀ 1988, 106–107.

⁸ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 1/3, “1953. Plànols de l'escola laboral a instal·lar a l'antic hospital”; cf. PORTA BALANYÀ 1988, 107.

va agreujar entre l'octubre de 1962 i el setembre de 1965, en què funcionà com a fàbrica tèxtil. Quan aquesta fou traslladada, l'ajuntament de Montblanc el convertí en un magatzem tipus "calaix de sastre" i el cedí a diferents entitats perquè hi poguessin realitzar reunions o trobades socials.⁹

Al començament de la dècada de 1970 ja no se'l destinava a cap fi específic i, el 1974, el delegat local de Belles Arts, Maties Solé Maseres, va redactar un informe on manifestava la necessitat d'una restauració immediata: *La no utilización de este edificio en los últimos años, a fines específicos, ha provocado —unido a la acción de los agentes atmosféricos— una situación de ruina alarmante, en particular en la nave de la iglesia, temiéndose el hundimiento inminente de los arcos de la misma (...) debido al mal estado del tejado, al efecto del empuje de los mismos y por carecer de contrafuertes necesarios, unido todo ello a la acción de humedades. Por todo ello consideramos de suma urgencia el que se proceda a una pronta restauración (...).*¹⁰

En qualsevol cas, la iniciativa no devia tenir la repercussió esperada, perquè cinc anys després, el 1979, s'entregà novament a l'ajuntament de Montblanc el mateix estudi que Maties Solé havia escrit el 1974, si bé s'hi van adjuntar nous plànols i fotografies que testimoniaven l'estat cada cop més precari de l'antic hospital¹¹. Aquesta vegada la proposta s'inclougué en el pla d'urgències municipal,¹² i a la fi de l'any següent, la Direcció General d'Arquitectura, depenent del Ministeri d'Obres Públiques i Urbanisme, aprovà un projecte de restauració signat pels arquitectes Francesc Albín Collet i Joan-Albert Adell, on es plantejava la possibilitat de convertir l'edifici en centre cultural i Arxiu Històric Comarcal.¹³ L'import d'aquesta primera fase ascendia a 20 milions de pessetes (120 202 €), a invertir fins al 1982, però prèviament, el març de 1981, la gestió va ser traspasada a la

---

⁹ PORTA BALANYÀ 1988, 107.

¹⁰ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 1/6, "1974. Expedient de sol·licitud de subvenció per obres de restauració a l'hospital, núm. 2.5."

¹¹ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/1, "1979. Informe sobre l'hospital de Santa Magdalena."

¹² ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/2, "1979. Expedient sobre la inclusió de l'hospital de Santa Magdalena en el Pla d'Urgències."

¹³ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "1980. Projecte de restauració de l'hospital."

Generalitat de Catalunya. L'arquitecte encarregat de la direcció de les obres fou el citat Francesc Albín.¹⁴

En darrera instància s'inicià una segona i última fase de restauració, en aquest cas adreçada a l'ús immediat de l'edifici. El projecte, aprovat el 1982 per la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat de Catalunya, estava orientat a l'acondicionament elèctric, calefacció, acabats, ordenació i ajardinament, i comptà amb un pressupost d'11 milions de pessetes (66 111 €).¹⁵ Després d'una sèrie de formalismes per obtenir més diners per a la subvenció de les obres,¹⁶ aquestes s'iniciaren sota la direcció del mateix Francesc Albín. Més tard, el 1983, el seu col·laborador Joan-Albert Adell, publicà un article on resumia les conclusions de l'anàlisi estructural i arquitectonicoartístic de l'establiment, alhora que feia referència a la descoberta de nous elements desconeguts fins llavors, fruit de les intervencions que s'hi havien efectuat.¹⁷

En l'actualitat, els historiadors ens trobem davant la impossibilitat d'establir la correcta seqüència evolutiva del centre atès que, el 27 de setembre de 1642, l'anomenat arxiu de Santa Maria va quedar completament destruït. Aquí es guardava la documentació de la confraria de pobres de Jesucrist, encarregada del govern de l'hospital des de la seva fundació.¹⁸ D'aquesta manera es van perdre totes les notícies referents a la seva construcció i a qualsevol altre aspecte relacionat amb l'establiment amb anterioritat al 1642, que és precisament el període que ens interessa. Així doncs, s'ignora la data exacta en què es començaren les obres de l'edifici, els artífexs i altres qüestions de valor artístic i institucional.

---

¹⁴ PORTA BALANYÀ 1988, 107.

¹⁵ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, regs. 1156.3/1 i 3/2, "1982. Projecte d'instal·lacions i protecció d'un edifici per a Arxiu Històric Comarcal"; *Ibid.*, reg. 1156.5, "1982. Projecte reformat de restauració de l'antic hospital de Santa Magdalena"; *Ibid.*, reg. 1156.4, "1983. Projecte d'instal·lació elèctrica de l'hospital"; cf. PORTA BALANYÀ 1988, 107.

¹⁶ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156.2/4, "1982. Sol·licitud de subvenció per a les obres de restauració de l'hospital de Santa Magdalena."

¹⁷ ADELL 1983, 239-263.

¹⁸ PALAU DULCET 1931, 99; QUERALT 1927*b*, 4; ADELL 1983, 247.

2. PRECEDENTS: ELS HOSPITALS DE SANT BARTOMEU I SANT MARÇAL

2.1 L'hospital de Sant Bartomeu

La primera referència a l'hospital de Santa Magdalena data de 1266. El 6 de novembre se signava el testament de Ramon Sala, habitant de la Guàrdia dels Prats. Entre les donacions fetes a favor de diverses esglésies de la vila, destaca una deïxa de 12 diners per a la capella de l'hospital de Sant Bartomeu¹⁹ i una altra d'ïdèntica quantitat al citat hospital de Santa Magdalena.²⁰ El de Sant Bartomeu, sembla que estava situat darrera l'absis de l'església del convent de Sant Francesc, just on comença l'actual carretera comarcal de Reus.²¹

El 1291, el rei ordenà al comanador de Barberà la suspensió de les obres de la peïxera i de la sèquia que estava construint, ja que alteraven el curs del torrent anomenat "Forat micho" o "mico", amb el qual es proveïa d'aigua al monestir de Santes Creus, als veïns de la Guàrdia dels Prats i a la vila i hospital de pobres de Montblanc.²² Si bé no s'especifica la titularitat d'aquest establiment, els historiadors seguint Antoni Palau i Dulcet l'han identificat amb el de Sant Bartomeu,²³ a excepció d'Emma Liaño que remet al de Santa

---

¹⁹ En relació a l'hospital de Sant Bartomeu, hi ha constància de la creació de diferents beneficis d'ençà de mitjan s. XIV. El 1346 s'establí un en honor a la santa Creu, sant Bernat i santa Elena. Més tard, el 1376, se'n creà un altre sota l'advocació de sant Bartomeu apòstol i un altre el 1397, a favor de sant Sadurní. El 1399 i 1596 es fundaren dos més dedicats novament a sant Bartomeu apòstol, i encara d'altres que el s. XVII foren traslladats a l'església de Sant Miquel (PALAU DULCET 1931, 101).

²⁰ QUERALT 1927a, 3; PALAU DULCET 1931, 101. En aquesta època, als afores de la ciutat ja hi havia un altre hospital, conegut com el de la Serra.

²¹ PALAU DULCET 1931, 101.

²² *Vicario Montisalbi vel eius locumtenenti salutem et dileccionem. Ex parte abbatis et conventus monasterii Sanctarum Crucum et hominum Guardie de Pratis et procuratoris hospitalis pauperum Montisalbi et quorundam hominum Montisalbi, fuit expositum coram nobis quod cum ipsi ut asserunt sint in possessione cuiusdam aque que discurrit per riuum qui vocatur Forat micho, comendator Barberani domus militie templi propria auctoritate indebite et iniuste fecit fieri opus novum in dicto rivo dicte aque scilicet pexeriam et cequiam propter que dicta aqua impeditur cursus antiquis eiusdem sic quod non potest libre ut consuivit ab antiquo discurrere ad honores dicti hospitalis et ad usum dicti monasterii et dicti loci de Guardia et animalium ipsorum et ad rigandum suos honores prout hactenus fieri consuevit* (BOFARULL SANS 1898, 440, doc. 11).

²³ PALAU DULCET 1931, 102; MARTINELL 1935a, 127; ADELL 1983, 244-245.

Magdalena.²⁴

Com s'ha comentat, en una data sense determinar del s. xv, l'hospital es fusionà amb el de Santa Magdalena. No obstant això, l'edifici no es va aterrar i inclús devia seguir funcionant com una mena d'apèndix o filial d'aquest últim, encara que sense perdre la seva advocació a sant Bartomeu.²⁵ El 7 de desembre de 1535, però, se sap que Jaume Mediona, Jaume Pont i Joan Rosich, cònsuls de l'Estudi General de Montblanc i administradors i procuradors de l'hospital de Sant Bartomeu, atenent-se a la deliberació del consell municipal, van vendre'l, juntament amb un hort annex, a Francesc Renyer per un import de 130 lliures barcelonines.²⁶ Igualment, es feia constar que aquest hospital pagava anualment un censal de 2 sous al de Santa Magdalena.²⁷ Si bé es tracta d'una quantitat insignificant, confirma la dependència del primer envers el segon.

A partir del citat 1535, l'establiment s'hauria emprat exclusivament com a església. Així, sabem que el 1657 es van llogar unes terres a la partida de Vinyols, *prope ecclesiam Sancti Bartolomei*, afrontades a llevant amb la casa d'un tal Carles de Calders i Vilafranca, a migdia amb l'esmentada església i a ponent amb el camí reial de Tarragona. Es desconeix fins a quina data concreta va romandre dempeus, tot i que s'ha pogut determinar que el 1727 ja no existia. Segons una notícia d'aquest any, en el solar que havia ocupat fins llavors s'hi va construir *el messon que antes se nombrava [sic] de Jacques*. Finalment, més tard, s'hi edificà el gran casal conegut actualment com "hostal de més amunt."²⁸

---

²⁴ LIAÑO 1976a, p.95.

²⁵ Així ho testimonia el fet que, tant al s. xv com al s. xvi, el trobem documentat amb aquest nom.

²⁶ QUERALT 1927a, 3; PALAU DULCET 1931, 101; ADELL 1983, 245 i 248. Al marge de la importància documental de la notícia, paral·lelament ens concreta la dependència de l'hospital envers les autoritats municipals, que són les que en definitiva van decidir vendre'l.

²⁷ QUERALT 1927a, 3

²⁸ PALAU DULCET 1931, 101-102.

2.2 L'hospital de Sant Marçal

Els orígens de l'hospital de Sant Marçal es remunten al segon quart del s. XIV. És situat al costat del camí que porta al santuari de la Serra,²⁹ tocant a l'entrada del torrent Regina, o Riuot. Al començament del s. XVII, passà a mans de la Confraria i Congregació de la Puríssima Sang que, recentment, n'ha recuperat la propietat jurídica, després del seu ús com a seu del Museu Frederic Marès, des de 1979 fins al 1999.³⁰

L'establiment va ser fruit de la iniciativa de Jaume Marçal, un ric comerciant montblanquí dedicat al negoci dels teixits. El va dedicar als dos sants onomàstics del seu propi nom —sant Jaume i sant Marçal—, si bé, tradicionalment, se l'ha conegut amb la segona de les advocacions. Les clàusules i els termes econòmics de la fundació, són recollits en el seu testament, signat a Lleida el 25 d'agost de 1339. Malgrat que l'original no s'ha pogut localitzar, disposem d'un trasllat realitzat el 16 d'octubre de 1339, conservat a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid.³¹ Agustí Altisent el va llegir per primer cop i, més tard, el 1976, Emma Liaño va publicar-ne la transcripció i un comentari crític.³² Es tracta d'un text de gran interès per a l'estudi documental dels hospitals de l'època, ja que al marge de concretar-se les condicions de la dotació i administració de la nova institució, també s'indiquen a grans trets quin havia de ser el seu esquema bàsic.

Des del punt de vista arquitectònic, es tracta d'un exemple curiós, tant per la pobresa dels seus materials, com per l'aspecte improvisat de la seva

---

²⁹ En aquells moments, el santuari de la Serra rebia una gran aflluència de devots que hi acudien de diverses parts per a visitar la venerada imatge de la Verge (BOFARULL SANS 1898, 449-450; cf. MARTINELL 1935a, 127).

³⁰ La col·lecció d'aquest museu, el 1999, fou traslladada a la primera planta de la Presó Nova (PORTA BALANYÀ 2000, 87-88).

³¹ AHNM, *Sección Clero*, carpeta 2482, núm. 7 (3); doc. M-1. Es tracta d'un trasllat fet sobre un pergami de 56 per 38 cm, escrit pel notari de Vimbodí Arnau Sadao per ordre de Guillem de Cànova, rector de la mateixa població, efectuat el 15 d'octubre de 1339. Consten com a testimonis Bernat Roca, Arnau Franch i Pere de Vinol. El testament havia estat atorgat un mes i mig abans, el 25 d'agost del citat 1339, en el monestir dels trinitaris de Lleida, rebut i escrit pel notari Bertran Filach, firmant el propi testador Jaume Marçal, i els testimonis Arnau Franch, Joan Novela de Vimbodí, Jaume Deude i el monjo de Poblet Guillem Amexer (LIAÑO 1976b, 84).

³² LIAÑO 1976b, 87-90. Posteriorment, aquesta mateixa autora, ha publicat altres estudis a propòsit d'aquest testament i de l'hospital de Sant Marçal: Id., 1982, 16-18; 1983, II: 69-72; 1988, 197-212; 1989, s.p.

construcció. Consisteix en un edifici compost d'una sola nau, amb coberta a dues aigües recolzada sobre arcs diafragma apuntats, mentre que en planta dibuixa un rectangle irregular. Aquest fet, juntament amb l'ús de diferents aparells en la consecució dels murs, es deuen, segons Emma Liaño, a l'aprofitament d'estructures preexistents (làm. 199–203).³³ Així, la part inferior de les façanes septentrional i oriental, i sols fins a mitja alçada —a mode de sòcol—, es van fer amb carreus regulars de pedra. La resta, en canvi, es dugué a terme amb tàpia de mala qualitat, a excepció de la part integrada en la muralla i que mira envers el santuari de la Serra —que es féu de pedra i morter—,³⁴ i dels arcs i l'espadanya,³⁵ també realitzats amb carreus ben tallats. Tot i que no es pot descartar que, efectivament, s'haguessin emprat elements pertanyents a un edifici anterior, a l'entorn de 1340 es va iniciar a Montblanc l'erecció d'una nova església per al convent de la Mercè, on s'aprecia la mateixa varietat d'aparells constructius que a l'hospital de Sant Marçal. Els nivells inferiors dels paraments exteriors i els arcs, es van resoldre amb pedra llaurada, mentre que les parts superiors dels murs es feren de tapial. Així doncs, potser ens trobem simplement davant d'un sistema, molt econòmic, posat en pràctica simultàniament en aquests dos edificis.

Al marge d'aquestes consideracions, les dades més interessants sobre l'hospital les trobem en el testament de Jaume Marçal. Veient-se al llindar de la mort i mogut probablement per la idea d'assegurar-se el benestar cristià de l'ànima i el perdó dels pecats, va esmerçar en la seva fundació una important i alhora sorprenent suma de diners: 34 000 sous.³⁶ Paral·lelament, determinà

³³ LIAÑO 1976a, 150; 1976b, 83; 1982, 18.

³⁴ LIAÑO 1982, 18.

³⁵ L'espadanya està feta completament de carreus ja que aprofita l'estructura d'un arc diafragma interior. En qualsevol cas, presenta una lleu deformació cap a fora degut a les tensions d'aquell, de manera que avui dia es palesa un deficient lligam amb el que hauria estat la maçoneria original, avui dia força restaurada (làm. 200).

³⁶ Tot i que no s'ha fet cap comentari a propòsit de la quantitat esmerçada en la fundació d'aquest hospital, el cert és que 34 000 sous és una suma de diners força elevada i gens habitual, en els llegats destinats a aquest tipus d'institucions. En aquest sentit, potser cal pensar en un error d'escriptura per part del notari encarregat de fer el trasllat del testament original.

D'altra banda, Jaume Marçal féu paral·lelament altres petites deixes, adreçades a diferents edificis, esglésies i monestirs dins i fora de la pròpia vila de Montblanc. D'entre els primers, donà 5 sous a l'hospital de Sant Bartomeu i 5 més al de Santa Magdalena.

la seva erecció en un indret que prèviament havia estat domini del castlà de Montblanc i que, en aquell moment, era de la seva propietat.³⁷ Pel que fa a l'estructura de l'edifici, el testament planteja una certa confusió terminològica. Per un costat, es diu que s'erigiria un hospital amb capacitat per a dotze llits. A continuació, s'afegeix que, a més a més, tindria una església estructurada amb quatre o cinc arcades, en l'interior de la qual s'ubicarien, a banda i banda, sis llits, disposats de manera que homes i dones estiguessin separats i que tots poguessin veure l'altar sense necessitat d'aixecar-se.³⁸ Tot i la poca concreció i l'ambigüitat del text, sembla evident que els termes "hospital" i "església" no designen dos espais diferenciats, com ha defensat tradicionalment la historiografia, sinó que en realitat s'utilitzen indistintament per referir-se al mateix àmbit.³⁹ De fet, si acceptem com a vàlid aquest supòsit, comprovem que la fórmula posada en pràctica a Sant Marçal, s'adiu amb un dels esquemes més repetits de l'arquitectura hospitalària medieval, basada en la consecució d'una nau única, amb un altar en un extrem, visible des de qualsevol punt.⁴⁰

En canvi, sí que es va concebre com una dependència annexa, una estança

---

Alhora, destinà 10 sous a les obres del convent de Sant Francesc, 10 a les de l'església de monges de Santa Clara —santuari de la Serra— i 15 per a la il·luminació de Sant Miquel. Però possiblement, el llegat més important fou el que destinà a la construcció d'una capella de l'església parroquial de Santa Maria la Major, que s'hauria de dedicar a la Verge de l'Anunciació. Segons Emma Liaño, aquesta dada documental permetria avançar la data d'inici d'aquesta església a un període anterior a mitjan s. XIV (LIAÑO 1976b, 85–86; 1982, 18).

³⁷ (...) *volo et mando quod fiat unum hospitem cum una ecclesia in domicatura que fuit caslani eiusdem loci, nunc es meum* (...) (AHNM, Sección Clero, carpeta 2482, núm. 7 (3); doc. M-1).

³⁸ *In quo hospitem volo quod sint duodecim lecti bene ornati, item volo quod in dicto hospitem sit una ecclesia de quatuor vel quinque arcades et a qualibet parte eiusdem ecclesie volo quod stent sex lecti, ita tamen quod infirmi iacentis in dicto hospitem videant seu videri possint Corpus Domini nostri Ihesu Christi. Item volo quod homines ac feminas in dicto hospitem iacentes seu iacere volentes non se inmiscuant in, homines ex una parte et femine ex alia a iaceant* (AHNM, Sección Clero, carpeta 2482, núm. 7 (3); doc. M-1).

³⁹ Damunt la porta principal, es conserva una inscripció epigràfica referent a la mort de Jaume Marçal el 27 d'agost de 1339 —sols dos dies després de signar el testament—, on se'l reconeix com el fundador de l'edifici. Curiosament, però, aquí sols s'empra el terme "església" i no el d'"hospital": ANNO: DOMINI: M:CCC:XXX NONO VI: KLS: SPTEMBER: OBIIT: VENERABILE JACOBUS MARCIALIS PATRONUS ET FUNDATOS HUIUS ECLESIE (lám. 201).

⁴⁰ A partir d'aquestes consideracions, cal posar en entredit la validesa de la hipotètica distribució del conjunt proposada per Josep Mª Porta i Gabriel Serra (1992, 160), que distingeixen en planta una petita zona per a les activitats assistencials —on hi dibuixen dotze llits— i una altra, de dimensions més grans, per a l'església (lám. 203).

també referida al testament de Jaume Marçal, destinada a vivenda dels dos clergues encarregats de dirigir i administrar la institució.⁴¹ L'existència d'aquests dos sectors diferenciats, queda corroborat per la lectura de les restes conservades i per algunes evidències documentals. Així, a l'extrem septentrional tindriem l'hospital —amb el seu corresponent altar—, amb una longitud de tres trams definits per dos arcs diafragma apuntats de grans dimensions. A continuació, cap al cantó del migdia, s'aixecava una segona crugia, corresponent al citat apartament dels clergues, i possiblement també emprada com a cuina i magatzem de l'establiment. Composta de només dos trams, la seva alçada era d'aproximadament la meitat del primer espai i, interiorment, s'estructurava mitjançant dos arcs apuntats, un dels quals servia de separació amb l'hospital pròpiament. L'existència de dues portes independents en el mur oriental, una al costat de l'altra, que haurien permès l'accés directe a aquests dos àmbits, confirmaria aquesta divisió (làm. 200–202).⁴²

Aquest esquema primitiu, en l'actualitat ofereix un aspecte molt diferent fruit de diverses intervencions, algunes de les quals, afortunadament, s'han pogut documentar. A mitjan s. XIX, l'edifici es trobava en una situació força precària, de manera que els germans de la Congregació de la Sang van impulsar i sufragar la seva restauració. Les obres s'iniciaren el mes de març de 1867 i s'allargaren fins al 1868. En aquest sentit, té un gran valor històric el plec de condicions de la segona fase d'aquests treballs, recollit en l'acta municipal del 23 d'agost de 1868, on es detallen totes i cadascuna de les tasques que s'havien de dur a terme.⁴³ Aquí s'indica que l'extrem meridional

---

⁴¹ *Volo quod dicti clerici iaceant infra dictum ospitalem [sic] in quadam camera quem ibi edificatibur (...)* (AHNM, *Sección Clero*, carpeta 2482, núm. 7 (3); doc. M-1). A més a més d'aquests dos eclesiàstics, la institució comptava amb un servidor i dues servidores per a l'atenció dels pobres, pelegrins i malalts: *Volo quod in dicto hospitale sit un donat et duas donades et quod isti habeant provisionem competentem de redditibus dicti hospitali per me dimissus seu dimitendis eidem hospitali* (AHNM, *Sección Clero*, carpeta 2482, núm. 7 (3); doc. M-1).

Segons Cèsar Martinell (1935a, 127), a partir de 1397, el rei Martí l'Humà admeté perpètuament els dos preveres entre els seus familiars, obtenint així els conseqüents privilegis i llibertats.

⁴² En ambdues portes s'hi troben les armes de la família Marçal: sobre un fons daurat, una ala de gules i brodat dentat del mateix color. La policromia, si és que s'arribà a pintar, no s'ha conservat (LIAÑO 1982, 18).

⁴³ Vegeu la transcripció íntegra d'aquest document a PORTA BALANYÀ-SERRA 1992, 156–158.

de l'edifici estava sense sostre, possiblement com a conseqüència de la Guerra dels Segadors. Davant d'aquesta situació i, en lloc de limitar-se a recuperar la coberta, van decidir augmentar l'açada d'aquest sector, de manera que tot l'edifici quedés completament anivellat. Per aquest motiu, fou necessari aterrar el tercer arc interior, que servia de separació entre les dependències dels clergues i l'antic hospital pròpiament dit,⁴⁴ i en substitució, s'aixecà un altre, del mateix tamany i forma que els altres dos del cantó septentrional. La part baixa es féu de carreus pedra —possiblement reaprofitats de l'anterior—, mentre que l'estructura superior es realitzà amb maons, tal com es preveia en el mateix plec de condicions. Finalment, en aquest moment també es devia concretar la distribució interna que presenta en l'actualitat. Així, el segon tram de la casa dels clergues fou eliminat, alhora que l'arc mitger va ser tapiat. D'aquesta manera, l'edifici resultant era de menors dimensions, però amb una alçada unitària (làm. 199–200).

Quant a les referències documentals del període medieval, són pràcticament nul·les. Les obres s'haurien iniciat immediatament després que Jaume Marçal atorgués el seu testament el 1339. D'altra banda, el 1348, el seu nebot Berenguer Marçal instituï un benefici a sant Marçal, i la seva dona Blanca, un altre a la santíssima Trinitat, el 1357.⁴⁵ Uns anys més tard, el 1372, Bernat Berga i la seva muller, hi fundaren un altre benifet, aquesta vegada sota la invocació de sant Jordi.⁴⁶ Si bé es desconeix la data en què es devia finalitzar l'edifici, sembla clar que abans de 1367, ja s'havien acabat les estructures bàsiques. Fou precisament llavors quan, Pere III el Cerimoniós, ordenà la construcció de la muralla d'aquest sector, per a la qual s'aprofità el mur occidental de l'hospital com a part integrant de la mateixa (làm. 199–201).⁴⁷ En aquests moments, també devia haver-se finit el finestral gòtic obert en la part alta de la capçalera, a l'extrem nord, que sens dubte és

---

⁴⁴ Val a dir que en aquest plec de condicions sols s'empra el terme "església", ja que en aquestes dates l'establiment no exercia cap tipus de funció assistencial o mèdica, sinó sols les purament religioses derivades de l'activitat dels germans de la Sang.

⁴⁵ FELIP 1987, 93.

⁴⁶ PORTA BALANYÀ-SERRA 1992, 148.

⁴⁷ BOFARULL SANS 1898, 433–434 (doc. 6); PALAU DULCET 1931, 98 i 101; ADELL 1983, 245. El parament de l'hospital que s'aprofità com part de la muralla de la vila, presenta avui dia una deformació considerable, fruit de les tensions exercides pels arcs interiors i per la manca de contraforts exteriors.

anterior a la realització de la muralla, ja que pràcticament queda embegut per aquesta en unir-se amb l'hospital (lâm. 201).

El 1391, amb la intercessió del monarca Joan I i del papa Climent VII, fra Joan Lunegra intentà convertir l'establiment en un monestir benedictí. El procés, recollit en diversos documents conservats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, no reeixí, entre altres motius, degut a la forta oposició de les monges clarisses del convent de la Mare de Déu de la Serra.⁴⁸ El fracàs d'aquesta iniciativa devia influir molt negativament, ja que a mitjan s. xv l'edifici es trobava en una situació força delicada. El nombre de protectors, a més a més, no devia ser molt elevat. Així es desprén d'una visita pastoral, efectuada a Montblanc el 1450 per un tal Gondissalvis, en representació de Pere d'Urrea, arquebisbe de Tarragona. Entre altres coses s'especifica que l'església de Sant Marçal posseïa tres altars i que necessitava importants reformes.⁴⁹

Per acabar i, en al·lusió novament al testament de Jaume Marçal, val a dir que aquest va expressar el seu desig de ser-hi enterrat en l'interior de l'establiment.⁵⁰ El 1974 es van trobar restes humanes en el segon tram del costat dret del recinte, però sembla poc probable la seva pertinença al benefactor de l'edifici.⁵¹ Per la qual cosa, desconeixem si finalment es féu efectiva la seva última voluntat.

---

⁴⁸ Vegeu RIERA SANS 1984, 97-111; PORTA BALANYÀ-SERRA 1992, 148-149.

⁴⁹ AHAT, *Visites pastorals*, caps 1 (1449-1450), f. 17; cf. LIAÑO 1976a 152, n. 72. Els tres altars esmentats en la notícia, estaven dedicats a sant Jaume i sant Marçal; santa Ana, sant Jordi i sant Joan; i finalment a santa Trinitat. D'altra banda, cal insistir en què el terme emprat a l'hora de referir-se a aquest edifici, és el d'església i no el d'hospital.

Pel que fa al citat Gondissalvis, encarregat de dur a terme aquesta visita pastoral, és esmentat com a *episcopus filgurensis*. La concreció d'aquest qualificatiu ens permetria, molt probablement, determinar la seva pròpia personalitat. Amb tot, en la col·lecció *Hierarchia catolica* no es fa esment a cap tipus de títol religiós que respongui a aquests termes (v. EUBEL 1960).

⁵⁰ (...) *dimittito quod faciendo dictu hospitale et orlando et dotando et meam sepulturam faciendo* (...) (AHNM, *Sección Clero*, carpeta 2482, núm. 7 (3); doc. M-1).

⁵¹ LIAÑO 1982, 18.

3. L'ANTIC HOSPITAL DE SANTA MAGDALENA

3.1 L'hospital de Santa Magdalena: s. XIV

En començar aquest capítol, ja he comentat que la referència més antiga coneguda sobre l'hospital de Santa Magdalena la trobem al testament de Ramon Sala, de 1266.⁵² Posteriorment, se sap que el 1339 Jaume Marçal hi esmerçà 5 sous.⁵³

Uns anys més tard, el 1341 o 1342, tenim constància que l'escultor Guillem Seguer va fer una imatge de la santa titular per a l'altar de la institució. L'atribució i datació d'aquesta obra, desapareguda durant la Guerra Civil, la devem a Antoni Palau i Dulcet.⁵⁴ Tanmateix, al volum quart de l'*Album meravella* se'n publicà una fotografia, alhora que es confirmava l'autoria de Guillem Seguer, encara que s'avançava la data d'execució al 1341.⁵⁵ La instantània, recollida en altres estudis posteriors,⁵⁶ mostra la figura de Maria Magdalena dins d'una fornícula, dempeus i sostenint amb la mà esquerra el seu atribut genèric, el flascó de perfums, mentre amb la dreta fa un gest de benedicció (lám. 210). Durant molt temps, aquesta ha estat l'única font de què disposàvem per al seu estudi i anàlisi formal. No obstant això, més recentment, Jaume Felip ha identificat un petit fragment esculpit conservat al Museu Comarcal de Montblanc (núm. 2028), amb la peanya hexagonal que servia de suport a la santa. Les tres cares davanteres, estaven presidides per una inscripció llatina en caràcters gòtics, de la qual avui tan sols es pot llegir: IT ET DEDIT M [escut] CCCº: XL[º:] [...] DALENA. Tanmateix, gràcies a l'esmentada fotografia de l'*Album meravella*, podem completar el

⁵² QUERALT 1927a, 3; PALAU DULCET 1931, 101.

Per una millor comprensió d'aquest apartat, cal tenir en compte la làmina 211.

⁵³ *In hospitale beate Marie Magdalene V solidos* (AHNM, Sección Clero, carpeta 2482, núm. 7 (3); doc. M-1).

⁵⁴ PALAU DULCET 1931, 100.

⁵⁵ *Album meravella* 1931, IV: 137 i 150. Altres estudis posteriors, han continuat atribuint l'obra a Guillem Seguer: BATLLE HUGUET 1942, 95-96; DURAN SANPERE-AINAUD 1956, 198.

⁵⁶ Vegeu ESPAÑOL 1994, 16-17, 56-57 i 142. Tanmateix, es conserva una altra imatge, en aquest cas una postal, corresponent al retaule que presidia l'altar principal de l'edifici fins a la Guerra Civil, datat el 1503 o 1509 (fig). Cf. PALAU DULCET 1931, 100; *Album meravella* 1931, IV: 137.

seu contingut pràcticament íntegre: [GUILLERMUS] EGUER M[E] FECIT ET DEDIT M [*Escut*] CCCº: XL[º:] [...] [V]ENERE BEATA MAG[DALENA].⁵⁷ La seva traducció, ens indica que es tracta d'un epígraf autògraf del propi Seguer, on confessa l'autoria i la seva intenció d'entregar la imatge a l'hospital de la vila. Tanmateix, anava acompanyada de dos petits escuts, dels quals simplement en queda un. Aquest presenta una vorada dentada amb restes de policromia vermella, mentre que el camp és presidit per un lleó rampant, corresponent a l'heràldica familiar dels Seguer. La inscripció confirma les paraules de Palau i Dulcet a propòsit de l'artífex de l'obra. En canvi, no permet de concretar la data exacta de realització, ja que no es pot assegurar si l'any esmentat és el 1341 o el 1342.

Més enllà d'aquestes consideracions, la cronologia d'aquesta imatge testimonia que, al principi de la dècada de 1340, l'hospital comptava amb unes estructures bàsiques mínimament funcionals, que incloïen, almenys, un altar on s'hi pogués col·locar aquella escultura. En qualsevol cas, cap de les tres referències documentals conegudes per aquest primer període de l'establiment, no són gens clarificadores. Així, no es pot determinar si el referit en el testament de Ramon Sala (1266), és el mateix que surt reflectit en el testament de Jaume Marçal o en l'epígraf de l'escultura de Guillem Seguer, ja a la primera meitat del s. XIV. Tampoc no diuen res en relació a la seva ubicació exacta i encara menys de les seves característiques arquitectòniques.

Tot i amb això, penso que l'edifici situat a l'extrem meridional de l'actual hospital montblanquí, és a dir, el que tradicionalment s'ha identificat com l'església o capella de la institució, en un primer moment no va ser concebut com a tal, sinó que podria tractar-se, precisament, de l'hospital documentat en el testament de Jaume Marçal i en la inscripció de la imatge de Guillem Seguer.⁵⁸ Posteriorment, en consumir-se la fusió amb el de Sant Bartomeu i amb la construcció del nou centre, és quan efectivament hauria començat a funcionar com a església pròpiament dita. De fet no estariem davant d'un cas

---

⁵⁷ FELIP 1994, 28–29. Francesca Español (1994, 16–17, 56–57 i 142) també va fer esment a aquesta inscripció, encara que no remetia a la conservació d'aquest fragment, sinó a l'esmentada fotografia publicada a l'*Album meravella*.

⁵⁸ En aquest sentit, és més difícil concretar si aquest edifici és el mateix esmentat en el testament de Ramon Sala de 1266 (v. QUERALT 1927a, 3; PALAU DULCET 1931, 101).

extraordinari. Aquesta mateixa situació va tenir lloc a Barcelona, quan el 1401, després de crear-se l'hospital general de la Santa Creu —fruit igualment de la unió de diversos hospitals de la ciutat—, es van aprofitar les estructures de l'antic hospital d'en Colom, emplaçat molt a prop, com a capella de la nova institució (làm. 150-153).

Emma Liaño fou la primera en estudiar aquest edifici, en el marc de la seva tesi de llicenciatura dedicada, en gran part, a l'arquitectura gòtica de Montblanc. El va qualificar amb l'apel·latiu d'església de “planta de saló” en la mateixa línia d'altres construccions de la vila, com ara els temples de Sant Miquel, la Mercè, el santuari de la Serra, etc.⁵⁹ Consta d'una nau única de 226 m² de superfície, molt ampla en relació a la seva llargària i sense absis diferenciat.⁶⁰ La planta, si bé ha experimentat algunes transformacions amb el pas del temps, conserva en essència el seu aspecte original (làm. 211). Desenvolupa una forma paral·lelepípeda força irregular, palesa no sols en la disposició dels murs perimetrals, sinó també en la col·locació dels tres arcs diafragma interiors, els quals no són estrictament paral·lels entre si. Simplement el mur septentrional manté una certa axialitat, ja que els altres es realitzaren obliquament respecte de l'eix de la nau. Si bé està assentada en un terreny amb una forta inclinació, segons Joan-Albert Adell l'explicació a la peculiar solució de la seva planta radica en què es tractava d'un edifici fruit de diversos aprofitaments i reformes.⁶¹

En l'aparell emprat per als murs s'alternen el tapial i la maçoneria, de molt mala qualitat, mentre que els arcs diafragma i llurs respectives pilastres, són de carreus regulars; la unió arc-pilar, per la seva banda, presenta una solució amb un senzill àbac amb una motllura en cavet (làm. 207).⁶² Quant a la coberta, a dues aigües, està composta per la successió de nou bigues recolzades sobre sengles cartel·les de fusta, semiamagades en el gruix dels murs. En un principi tots aquests elements estaven policromats per tal de

---

⁵⁹ LIAÑO 1976a, 179.

⁶⁰ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156.1/7, “1974. Expedient per a la restauració de l'hospital de Santa Magdalena”, núm. 23.

⁶¹ ADELL 1983, 250.

⁶² ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156.2/3, “Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc”, pp. 4-5); cf. ADELL 1983, 250.

poder ser contemplats,⁶³ però posteriorment van quedar amagats a la vista de l'espectador. En època moderna es va fer per sota i sense destruir l'antic, un sostre fals de maó, revocat i pintat, que fou remogut completament durant la restauració del començament de 1980 (làm. 206). La coberta exterior, per la seva banda, està resolta amb un cos de teula àrab.

L'extrem septentrional es compon de tres arcs apuntats no gaire alts i a mode de formers, ubicats entre les pilastres d'on arrenquen els arcs diafragma (làm. 207).⁶⁴ L'ús d'aquest tipus d'arc en la construcció de la planta baixa d'un edifici, permetia resoldre els fonaments en pous aïllats i no en fonaments correguts. Es tracta d'una pràctica habitual en l'arquitectura de Montblanc, conservant-se molts exemples en nombrosos baixos de cases d'origen medieval.⁶⁵ En aquest cas, però, es van trobar tapiats, de manera que no estaven oberts a l'exterior, sinó formant part d'un parament completament tancat. Durant la restauració iniciada el 1982, es va decidir desaparèdar-los, per tal de recuperar llur aspecte primitiu i de garantir una millor il·luminació de l'interior de la sala. Gràcies a aquesta intervenció es va comprovar el deficient lligam de les pilastres on descansen els arcs diafragma, amb el propi mur que conté aquells altres arcs. Aquest aspecte es pot justificar remetent a un matusser procés constructiu, o bé argumentant que aquest mur havia format part d'una estructura anterior reaprofitada.⁶⁶

Aquesta hipòtesi adquireix major rellevància si comparem aquest sector amb el cantó meridional, on es va seguir una fórmula constructiva

⁶³ En iniciar-se la restauració de 1982, la coberta estava quasi completament ensorrada, i pràcticament no quedava cap biga sencera (làm. 206). Amb tot, es van conservar alguns fragments de cartel·les i cabirons pintats, que un primer moment es van dipositar provisionalment Museu-Arxiu de la pròpia vila, però que a la fi es van tornar a recol·locar en el seu emplaçament original. Aprofito l'avinentsa, per agrair aquestes dades a Maties Solé Maseres, director del Museu Comarcal de Montblanc.

La decoració pictòrica dels sostres de fusta fou una pràctica molt habitual en l'art medieval. En el cas de Montblanc, també s'han trobat restes polícromes en bigues de les esglésies de Sant Marçal i sobretot en la del convent Sant Francesc (v. ADELL 1983, 246).

⁶⁴ ADELL 1983, 249.

⁶⁵ ACOMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 5); cf. ADELL 1983, 250.

⁶⁶ Emma Liaño (1976a, 92) considera que en un principi aquests arcs no van estar cegats, defensant que foren realitzats per facilitar la comunicació amb l'hospital, que pressuposa adossat al mateix extrem septentrional. En qualsevol cas, ja s'ha apuntat que era precisament aquesta "teòrica" església la que funcionava com a hospital al s. XIV, de manera que cal desestimar aquesta hipotètica funció de lloc de pas.

completament diferent. En primera instància no es van practicar ni arcs formers ni pous de fonamentació, potser degut a la diferència de nivell entre el carrer i el paviment de l'edifici,⁶⁷ i, en lloc, es va aixecar un mur continu. En canvi sí que es van utilitzar contraforts exteriors, de tàpia i amb forma irregular, a fi i efecte de reforçar els dos primers arcs diafragma, mentre que el tercer, que no en té cap, es va recolzar tan sols damunt del pilar interior.⁶⁸ El diferent tractament d'un mur i l'altre, l'ús aleatori de contraforts, la mala qualitat dels materials i el més que evident reaprofitament d'estructures preexistents, devien ser els motius principals que van comportar la deformació dels arcs i la caiguda parcial de la coberta.⁶⁹

Seguint aquest mateix discurs, durant la restauració de la façana de llevant, es van trobar les restes d'un arc diafragma, amb una llum d'una mica menys de la meitat de la nau actual (làm. 219). Malauradament no s'han conservat més vestigis, però novament es confirma la presència d'elements anteriors que, en aquest cas, remetrien a una crugia de dimensions més reduïdes, que hauria desaparegut en construir-se la nova. És difícil concretar-ne la longitud i el nombre d'arcs, però potser trobaríem en la disposició d'aquesta construcció més antiga una explicació al caràcter esbiaixat del mur meridional de l'edifici que ens ocupa. D'altra banda, a la dreta d'aquest fragment d'arc, hi ha una petita porta adovellada i d'arc escarsser, situada en posició invertida, és a dir, obrint-se de fora cap a dins. No és un sistema gens habitual, de manera que també fa pensar la seva pertinença a un establiment preexistent (làm. 218–219).⁷⁰

Crida igualment l'atenció la doble façana que es genera en el sector occidental: una d'interior concebuda com un mur de tancament de la crugia,

---

⁶⁷ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 5.

⁶⁸ En aquest sentit, J.A. Adell (1983, 250) justifica la manca d'aquest contrafort argumentant que el pilar on es recolza l'arc és més gran que els dels altres dos. En qualsevol cas, si els comparem, comprovem que aquell sols mesura uns pocs centímetres més, i per tant no crec que aquesta minsa diferència hagués condicionat la no construcció del contrafort. Penso que cal pensar, novament, en els condicionants estructurals de l'edifici anterior

⁶⁹ Vegeu ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 5.

⁷⁰ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", pp. 5–6; cf. ADELL 1983, 249.

i una d'externa que segueix el traçat del carrer del Raval de santa Anna. L'espai intermig, per la seva banda, configura un estrany àmbit triangular, la part alta del qual es va destinar a cor, obert a l'interior de la nau mitjançant una gran arc rebaixat (làm. 207 i 211).⁷¹ En qualsevol cas, aquesta no era la forma original. En un primer moment simplement hi havia una única façana, completament recta, a la qual pertanyien les traces d'una paret molt malmesa o d'un arc, trobades en el transcurs de la restauració de 1982 (làm. 207). El canvi de fesomia no es va produir fins al s. xv, quan es començà a construir el nou hospital general de la vila. Llavors es devia decidir que els dos establiments, tant el nou com el vell, havien de respectar l'alineament esbiaixat del carrer del Raval de santa Anna. En el cas del primer no hi havia problema, ja que es tractava d'un establiment *ex novo*, però quant al segon implicava la realització d'una altra façana, disposada en angle agut respecte de l'anterior, i que alhora comportà la creació d'aquell espai residual triangular (làm. 211 i 218).

Igual que en la resta de l'edifici, per a la consecució del mur es va recórrer novament a l'ús de la maçoneria de mala qualitat, a excepció de la porta d'accés, d'arc de mig punt i feta de carreus regulars.⁷² En aquest sentit, en la part alta destaca una espadanya, també de pedres ben tallades, que difícilment es pot concretar si és coetània a la resta de la fàbrica. En canvi, sí que sembla més tardana la finestra apuntada que s'eleva sobre la porta. Més tard, possiblement a l'inici del s. xx i per motius que es desconeixen, la façana va ser completament adreçada amb formigó, de manera que quedava dissimulada la coberta a dues aigües, tota la maçoneria i l'esmentada espadanya. Aquest afegit fou eliminat amb motiu de la restauració de 1982 (làm. 205).

El darrer aspecte que ens queda per comentar, és una petita capella rectangular, coberta amb volta de creueria, encaixada entre el mur de llevant i el darrer arc diafragma. És clarament posterior, com ho testimonien les diferències de l'aparell emprat i la deficient unió entre els pilars llisos dels

---

⁷¹ ADELL 1983, 249.

⁷² En qualsevol cas, no es tracta d'una porta romànica com s'havia apuntat en alguna ocasió (LIAÑO 1976a, 91).

arcs diafragma i els pilars motllurats dels nervis d'aquella (làm. 208–209).⁷³ Per a la seva construcció, alhora, fou necessari aterrar part del mur de tancament i de la coberta, ja que es desenvolupa més enllà del perímetre del recinte i per damunt del nivell de la teulada (làm. 211 i 219).

En contrast amb la resta de l'edifici, està completament feta de carreus de pedra ben tallats, i alhora es testimonia una tècnica força destacable en l'execució de la volta, nervis, arcs i motlures. Els nervis es recolzen damunt mènsules vuitavades amb decoració vegetal, mentre que la clau, de tamany considerable, presenta un relleu amb la *Maiestas Domini*, en actitud de benedicció, i no amb l'*Agnus Dei* com apuntà erròniament Emma Liaño (làm. 209).⁷⁴ Tanmateix, en tres carreus s'hi observen escuts nobiliaris, dos pertanyen probablement al llinatge dels Requesens,⁷⁵ mentre que el tercer no s'ha pogut identificar. Pel que fa a la seva cronologia, tenint en compte les seves característiques formals, és factible proposar una data a l'entorn de la segona meitat del s. xv. A més a més, sembla que estem davant d'una estructura contemporània a la construcció de l'hospital general, ja que els forjats corresponents al seu extrem de llevant, estan recolzats i integrats dins dels murs de la capella.⁷⁶

Un cop vistes les característiques estructurals i arquitectòniques de l'edifici, cal recuperar el discurs a propòsit de la seva funcionalitat. En línies generals, les capelles dels hospitals medievals eren àmbits reduïts, en ocasions una petita estança annexa a les sales dels malalts pròpiament dites, o bé un senzill altar ubicat en un extrem de la sala i visible des dels llits dels convalescents, a l'estil del projectat en l'hospital montblanquí de Sant Marçal.

---

⁷³ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 11.

A l'extrem oposat, és a dir en el cantó del mur meridional, l'espai entre el pilar del darrer arc faxó i el mur de tancament de llevant, s'hi habilità una altra capella en època moderna, amb una senzilla volta de maó i guix (LIAÑO 1976a, 93).

⁷⁴ LIAÑO 1976a, 92.

⁷⁵ Es tracten de dos escuts on apareixen representades tres dalmàtiques (v. DOMÈNECH ROURA 1923–1930, III: làm. IX). Tot i que no s'ha pogut documentar la presència d'aquesta família a Montblanc, no hi ha dubte que aquests escuts són idèntics als que trobem als nervis de la capella Requesens de la Seu Vella de Lleida, iniciada el 1380 per iniciativa del bisbe Guerau de Requesens (v. ALONSO 1976, 42). Sobre el llinatge dels Requesens, v. BORRÀS 1990, 31–43.

⁷⁶ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc" p. 11.

Tenint en compte aquesta premissa, en aquest cas ens trobaríem amb una dependència d'unes dimensions extraordinàriament desproporcionades. Per la qual cosa, es fa difícil acceptar, a diferència del que s'ha vingut defensant fins ara, que aquest establiment hagués funcionat com a església de l'hospital des del s. XIV,⁷⁷ cronologia, d'altra banda, que sí que sembla encertada a l'hora de determinar la seva construcció. Tanmateix, si girem el cap envers altres hospitals catalans de l'època, com són els d'Olesa de Bonesvalls (làm. 66), l'Hospitalet de l'Infant (làm. 97) o el d'en Terrades de Vic (làm. 71), comprovem que, efectivament, llurs respectives capelles eren força reduïdes.

Joan-Albert Adell va justificar el seu gran tamany basant-se en els diversos aprofitaments i reformes que s'hi havien efectuat. En aquest sentit afegia que l'església s'hauria aixecat en el lloc on havia estat ubicat el primer hospital de Santa Magdalena, és a dir, el referit en el testament de Ramon Sala de 1266, al qual, segons ell mateix, correspondrien les restes de mur aparellats en els sectors de ponent i llevant, la part baixa del cantó meridional i els arcs apuntats disposats en sentit longitudinal del braç septentrional.⁷⁸

Des del punt de vista arquitectònic, la hipòtesi que es planteja és molt suggerent. Si bé el sistema habitual en totes les construccions montblanquines, ja fossin religioses o civils, fou la consecució d'espais mitjançant l'econòmica fórmula d'arcs diafragma apuntats i coberta de dues aigües,⁷⁹ també va ser la solució emprada en molts altres hospitals d'aquest període, com els citats d'Olesa de Bonesvalls (làm. 67), l'Hospitalet de l'Infant (làm. 98 i 100), Vic (làm. 70), etc. D'altra banda, també hauria comptat amb una capella o potser un simple altar, ubicat possiblement a l'extrem oriental, on s'hauria col·locat la imatge de santa Magdalena de Guillem

---

⁷⁷ Vegeu MARTINELL 1935a, 128; LIAÑO 1976a, 90-97; ADELL 1983, 249-253; PORTA BALANYÀ 1988, 102-103. *Contra*. CABESTANY 1995, 15.

⁷⁸ ADELL, 1983, 250 i 252. Paral·lelament cal esmentar igualment, que en el transcurs de la restauració es van fer unes cales arqueològiques que van permetre trobar restes de recs i canalitzacions d'aigua, corresponents a estructures auxiliars de molins hidràulics (*Ibid.*, 250)

⁷⁹ De les set esglésies conservades a Montblanc, només una d'elles, la parroquial de Santa Maria la Major es cobrí amb voltes de creueria. Les altres sis, en canvi, sols empraren aquest sistema puntualment en algunes capelles laterals, alhora que en la de Sant Francesc també es posà en pràctica en l'absis.

Seguer. Més endavant, gràcies a alguna donació particular, s'hauria fet, ja al s. xv, la capella de l'angle nord-est que, tenint en compte la riquesa dels materials emprats, almenys en comparació amb la resta de la construcció, podria haver esdevingut l'altar principal de l'establiment.

Paral·lelament, en aquests moments la institució no devia poder satisfer les necessitats de tots els pobres, pelegrins i malalts que cercaven atenció i allotjament, ja que calia més espai. Així, fruit d'aquesta necessitat s'hauria consumat la unió dels dos centres actius a la vila, els de Sant Bartomeu i Santa Magdalena, per formar-ne un de general. Amb la construcció del nou edifici a mitjan o final del s. xv, l'antic hospital de Santa Magdalena es va reconvertir en església-capella del mateix.

3.2 L'hospital general de Santa Magdalena: ss. XV–XVI

3.2.1 *Consideracions cronològiques*

Amb la fusió dels hospitals de Sant Bartomeu i Santa Magdalena, neixia l'hospital general de Santa Magdalena de Montblanc. No obstant això, com ja s'ha comentat, el de Sant Bartomeu va romandre dempeus funcionant a mode d'apèndix o "filial", almenys fins al 1535. La seu de la nova institució, en canvi, es va ubicar en un edifici *ex novo*, erigit al cantó septentrional de l'antic establiment assistencial de Santa Magdalena, en la construcció del qual, com veurem, també es van aprofitar elements arquitectònics preexistents.

Prèviament, en la segona meitat del s. xiv i per manament del rei Pere III el Cerimoniós, s'havien construït les muralles que encerclaven tot el perímetre de la vila de Montblanc, amb una longitud de 1500 m (lâm. 204).⁸⁰ Alguns edificis, però, van quedar fora del recinte fortificat, com és el cas dels convents de Sant Francesc, la Mercè i de la Serra, i els antics hospitals de Sant Bartomeu i Santa Magdalena.⁸¹ Aquest últim, com hem vist, estava al costat del camí que unia Tarragona i Lleida, concretament en un solar situat entre el portal de Sant Antoni i el pont medieval que creua el riu Francolí. Es

---

⁸⁰ SOLÉ MASERES 1982, 49.

⁸¹ No és d'estranyar que aquests dos hospitals haguessin quedat reclosos fora del recinte urbà de Montblanc, ja que de fet aquesta fou la pràctica habitual durant bona part de l'edat mitjana.

tractava d'una zona idònia per a la formació d'un nucli d'habitatges, de manera que a partir del s. xv s'hi va crear el nomenat raval, a l'entorn del propi hospital, esdevenint una de les primeres expansions urbanes més enllà dels murs de la ciutat.⁸²

El raval es va projectar a mode de perllongació del carrer principal que travessava horitzontalment l'interior de la vila (làm. 204). Per aquest motiu, no és d'estranyar que el nou hospital de Santa Magdalena es construís respectant la seva alineació, condicionant així la curiosa disposició en biaix de la seva façana (làm. 218).⁸³ Alhora, també comportà la transformació de la façana del primer hospital de Santa Magdalena i després església del mateix, fet que ja s'ha comentat.

Un dels principals interrogants que es plantegen és la data en què van iniciar-se les obres. Pràcticament no comptem amb cap referència documental, a banda de la ja esmentada visita pastoral efectuada a Montblanc el 1450 pel tal Gondissalvis, en representació de Pere d'Urrea, arquebisbe de Tarragona. En essència podem resumir la notícia en dos aspectes. D'una banda es diu que l'església de l'hospital de Santa Magdalena estava en bon estat i que posseïa dos altars a més del corresponent a la santa titular.⁸⁴ En segon lloc, s'especifica que la institució es trobava sota el control municipal.⁸⁵ Tot i que es distingeix entre hospital i església com si es tractessin de dos àmbits diferents,⁸⁶ es fa difícil pensar que fos realment així, de manera que encara hem de parlar d'un únic establiment que desenvolupava l'habitual doble funció assistencial i espiritual,⁸⁷ i que lògicament cal identificar amb l'hospital existent al s. xiv.

De fet, i malgrat que tampoc no hi ha constància documental del moment

---

⁸² SOLÉ MASERES 1982, 50.

⁸³ ADELL 1983, 248.

⁸⁴ AHAT, *Visites pastorals*, capsa 1 (1449-1450), ff. 179v-180r; cf. LIAÑO 1976a, 95, n. 37. Els dos altars esmentats, consta que estaven dedicats a sant Vicenç i sant Salvador.

⁸⁵ En qualsevol cas, la responsabilitat del manteniment i funcionament de la institució, estava en mans de la confraria de pobres de Jesucrist (v. PALAU DULCET 1931, 99).

⁸⁶ Inclús el propi document fa referència a què en l'hospital hi havia set llits en bon estat (AHAT, *Visites pastorals*, capsa 1 (1449-1450), f. 180r).

⁸⁷ Si girem novament el cap envers el testament de Jaume Marçal, comprovem que es parla indistintament d'església i hospital tot i referir-se al mateix establiment (doc. M-1).

exacte en què es va produir la fusió dels hospitals de Santa Magdalena i Sant Bartomeu, és possible, com ja s'ha apuntat, que aquesta hagués tingut lloc a mitjan s. xv.⁸⁸ Fins i tot, és força suggerent plantejar que l'arquebisbe de Tarragona Pere d'Urrea hauria pres la decisió d'unir-los just després de la visita pastoral de 1450, ja que no té sentit que no se'n faci cap esment si aquesta ja s'hagués consumat. En conseqüència, penso que un cop es va concretar la unió de les rendes de les dues institucions, en un primer moment es devien aprofitar les estructures de l'antic hospital de Santa Magdalena, mentre que el nou hospital caldria situar-lo cronològicament amb posterioritat a aquesta data.

En aquesta mateixa línia, també s'ha de valorar un altre fet ja comentat. El 1535 el municipi va vendre l'edifici de l'hospital de Sant Bartomeu a Francesc Renyer.⁸⁹ Per tant, és de suposar que entorn a aquest any el nou hospital de Santa Magdalena devia estar completament acabat i funcionant a ple rendiment, ja que en cas contrari, hauria estat necessari continuar emprant l'establiment de Sant Bartomeu.

Menys significatiu és l'any que figurava en el retaule de l'altar major de "l'església" de l'hospital que, segons Antoni Palau i Dulcet era el 1503,⁹⁰ mentre que en l'*Album meravella* s'esmenta el 1509.⁹¹ Cal pensar en una errada paleogràfica per part d'una de les dues publicacions, tot i que malauradament no es pot contrastar, atès que el retaule s'ha perdut i sols comptem amb una imatge fotogràfica poc clara (làm. 211). Tot i tractar-se d'una dada d'escassa rellevància, testimonia una certa activitat en la institució al començament del s. XVI, moment en què, possiblement, se situa la major part de la construcció del centre. En aquest sentit, Josep Mª Porta va encara més enllà proposant que els treballs de reforma i erecció del nou hospital es van dur a terme principalment en el marge temporal comprès entre els anys

---

⁸⁸ Cal insistir en aquest aspecte, ja que el primer en fer esment a aquesta fusió fou Cèsar Martinell, i tot i no remetre a cap document en concret, els estudis posteriors han donat validesa a aquesta hipòtesi (v. MARTINELL 1935a, 128).

⁸⁹ QUERALT 1927a, 3; PALAU DULCET 1931, 101; ADELL, 1983, 245 i 248.

⁹⁰ PALAU DULCET 1931, 100.

⁹¹ Tot i que no s'usa el terme retaule, es diu que en l'altar major de l'església de l'hospital hi havia unes pintures del Renaixement, de 1509, al centre de les quals es trobava la imatge de Santa Magdalena de Guillem Seguer (*Album meravella* 1931, IV: 137).

1490 i 1515.⁹² Si bé aquesta afirmació no es pot recolzar sobre cap base documental, les característiques estilístiques, formals, arquitectòniques i ultra escultòriques, ens remetent, com veurem més endavant, a aquesta època de les darreries del s. xv i sobretot d'inici del s. xvi.

3.2.2 *Descripció i anàlisi arquitectònica de l'edifici*

FAÇANES I PLANTA BAIXA

L'hospital ocupa una superfície total de 1405 m², desenvolupant una planta rectangular sols interrompuda pel biaix de la façana occidental.⁹³ Es troba situat al nord de l'esmentada "església", de la qual està separada per un reduït pati residual, a excepció de la part corresponent a la petita capella que hi ha en el seu extrem nord-est, amb la qual comparteix una paret mitgera. En qualsevol cas ambdós edificis estan resolts de forma autònoma i no hi ha cap element que els unifiqui (làm. 218).⁹⁴

La façana principal, composta per alineacions successives de carreus de pedra calcària tallats de forma regular, està centrada per una porta adovellada amb arc de mig punt, on s'hi aprecien dos escuts heràldics, pertanyents als llinatges Ros i Gener (làm. 212-213).⁹⁵ Al damunt, d'altra banda, hi ha una imatge esculpida de santa Magdalena, en al·lusió a l'advocació de l'establiment. Finalment el conjunt està rematat amb una cornisa formada

⁹² PORTA BALANYÀ 1988, 104.

⁹³ ACO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156.1/6, "1974. Expedient de sol·licitud de subvenció per obres de restauració a l'hospital", núm. 2.4).

⁹⁴ ADELL 1983, 249.

⁹⁵ L'escut situat a la dreta, és el corresponent als Gener, una rica família de comerciants de teixits establerts a Montblanc al s. XIII. Dibuixa un ginebre, parcialment inscrit dins d'un cercle concèntric, a mode de perllongació de les seves fulles (làm. 209). Dins de la pròpia vila de Montblanc, en trobem un d'identíc en una làpida sepulcral emplaçada al centre de la nau de l'església de Sant Miquel, en la clau de volta d'una capella claustral del convent de Sant Francesc, i també en dues capelles de la parroquial de Santa Maria de la mateixa vila. D'aquests últims, però, un pertany a la família dels Guillem —el de la capella de sant Domènec, sant Pau i sant Pere Màrtir—, mentre que l'altre sí que correspon als Gener (FELIP 1987, 82 i 86).

Pel que fa al de l'esquerra, representa una rosa (làm. 209), símbol de les armes dels Ros, un llinatge que normalment apareix representat acompanyant al citat dels Gener i que fa pensar en algun tipus de relació entre els seus membres. Així ho confirma, la seva presència conjunta en la llaua ja esmentada de l'església de Sant Miquel, i també en un sepulcre de 1330, avui desaparegut, de l'església de Sant Francesc de Montblanc (v. ESPAÑOL 1994, 90).

per teules policromades.⁹⁶ La façana no és estrictament rectilínia, sinó que reproduïx una certa forma convexa, motivada per un error de càlcul o de construcció.

En l'espai corresponent a la planta noble s'obren cinc finestres gòtiques, si bé les dues dels extrems són de fàbrica moderna.⁹⁷ Totes es van fer de pedra i de forma rectangular. La part inferior dels muntants és resolta amb una mena de base prismàtica, decorada amb senzilles motllures geomètriques en baix relleu i d'arestes vives, que també ressegueixen la resta del perímetre de la finestra. El buit rectangular està partit horitzontalment, una mica més amunt de la meitat, mentre la part superior està dividida verticalment en dos mitjançant un mainell motllurat. La central, situada just damunt la porta principal, és la més interessant ja que és l'única que compta amb un guardapols superior, sostingut per dues mènsules decorades amb sengles dracs. Tot i que l'ús de finestres rectangulars fou molt habitual en l'arquitectura civil del darrer gòtic català, l'esquema tripartit de les presents les fa especialment singulars. De fet, al marge d'aquestes, tant sols he trobat exemples semblants al castell de Castellmeià (lám. 214) i a la Casa del Comú de Tornabous, ambdós del s. xvi.⁹⁸

La resta de murs de l'edifici, a diferència de l'occidental, estan fets de maçoneria de mala qualitat, amb còdols arrodonits i runa embeguda lligada amb un morter molt pobre en calç.⁹⁹ En relació a la façana posterior, és a dir la del cantó oriental, la situació és encara més complexa ja que ha patit moltes modificacions, degut a l'afegiment d'edificis al llarg de diferents èpoques. Del projecte original sols conserva una porta amb un arc adovellat de mig

---

⁹⁶ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 1/6, "1974. Expedient de sol·licitud de subvenció per obres de restauració a l'hospital", núm. 2.4).

⁹⁷ Aquestes dues finestres deuen pertànyer a les reformes efectuades en la façana posteriors al 1920, atès que en fotografies d'aquest any no hi apareixen. A més a més, també s'observa en la part inferior, al marge de la porta principal, tres obertures més quadrades que tampoc no pertanyien a la fàbrica original (v. ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 9).

⁹⁸ Vegeu ADELL 1983, 260. En el cas de Castellmeià, les finestres es troben en un edifici afegit al primitiu castell, possiblement al s. xvi. Quant a l'ajuntament de Tornabous, es tracta d'un palau també construït al s. xvi.

⁹⁹ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", pp. 8-9).

punt. Al damunt té una finestra semblant a les de la façana principal, molt mal incorporada al mur, que sens dubte pertany a un moment posterior.¹⁰⁰ En canvi, sí que podrien ser coetànies una senzilla finestra de carreus de diferent tamany, ubicada en el nivell inferior, i una segona porta d'arc rebaixat, més a la dreta i també de pedres ben tallades. Al damunt d'aquesta última, al nivell del primer pis i seguint el mateix eix vertical del mur, trobem una altra obertura, que recorda una de semblant que hi ha a la façana principal de l'hospital de Sant Joan de Jerusalem de l'Espluga de Francolí (s. XIV; làm. 68).¹⁰¹

El parament septentrional, igual que l'oriental, també ha vist força alterada la seva fesomia primitiva, ja que inclús avui dia encara té adossades cases de fàbrica moderna. En canvi, la meridional sempre ha restat amagada pel cos de l'església, si bé també s'hi van fer desafortunades intervencions.¹⁰² No obstant això, en aquest sector encara es conserva una porta adovellada i d'arc rebaixat, que es devia habilitar per poder accedir directament a l'interior de l'església sense necessitat de sortir al carrer. Amb aquesta mateixa finalitat, es va obrir un altre pas en el mur de tancament d'aquest edifici, concretament en l'espai corresponent al tercer tram.¹⁰³

L'hospital està organitzat entorn d'un claustre de 21 m² de superfície, en l'interior del qual s'hi erigeix, descentradament, un pou de planta octogonal (làm. 216). Es va realitzar completament amb pedra arenosa, més fàcil de treballar a l'hora d'esculpir les motlures de pilars, arcs i capitells, però poc soferta davant les inclemències metereològiques. Per aquest motiu, per tal de preservar-la de la pluja i el fred, amb motiu de la segona fase de la restauració de l'edifici, el 1982 es va decidir cobrir el celobert del claustre

---

¹⁰⁰ Les dues finestres d'identica forma que hi ha a banda i banda de la central, són una solució posterior, afegides durant la restauració dels anys 1982–1983.

¹⁰¹ Vegeu ADELL 1983, 254.

¹⁰² En aquest sentit un dels elements més negatius fou l'afegit d'un cos damunt de la quasi totalitat de la crugia més propera a l'església, d'una sola planta però molt alta, que va trencar l'estructura de coberta, alhora que alterava profundament tota la façana (ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 10).

¹⁰³ Vegeu ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 1/6, "1974. Expedient de sol·licitud de subvenció per obres de restauració a l'hospital", núm. 2.4).

amb una claraboia de vidre armat i transparent.¹⁰⁴

És constituït per dos cossos superposats de galeries. La corresponent a la planta baixa, consta de setze arcs apuntats recolzats damunt columnes hexagonals col·locades sobre un podi poligonal de pedra, amb capitells i bases diferenciats del fust, tot decorat amb arestes sortints i refoses en mitja canya. A les cantonades, en canvi, s'optà per un pilar raconer de secció quadrada i amb dues columnetes iguals a la resta del porxo, adossades en les cares que donaven a l'interior del pati. Quant al cobriment de les quatre crugies, s'optà per una volta de guix encofrat, d'aresta i amb llunetes (làm. 217).

L'accés a aquest nivell inferior es feia des de la façana principal a través d'un vestíbul de planta trapezoïdal, amb una alçada que actualment arriba fins a la coberta (làm. 218 i 220).¹⁰⁵ En qualsevol cas, en un principi aquest espai estava dividit en dos àmbits superposats.¹⁰⁶ Així, al mig del mur occidental de la primera planta del claustre, hi ha una finestra a mode de balcó, que s'obre al buit de l'esmentat vestíbul, tot i que en realitat podria haver funcionat com una porta de comunicació amb el seu nivell superior (làm. 217). El forjat que separava els dos pisos descansava sobre grans jàsseres de fusta, reforçades en els punts centrals per pilars com el que s'aprecia en fotografies antigues.¹⁰⁷

Al costat esquerre del vestíbul hi ha una escala que comunica amb el primer pis. Està feta de pedra amb volta rebaixada i barana amb passamans motllurat, rematada per un lleó esculpit al qual li manca el cap (làm. 215 i

---

¹⁰⁴ ACO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156.3/1, "1982. Projecte d'instal·lacions i protecció d'un edifici per a Arxiu Històric Comarcal", pp. 4-5).

¹⁰⁵ ADELL 1983, 254.

¹⁰⁶ ACO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156.2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 8; cf. ADELL 1983, 254.

¹⁰⁷ Tanmateix, a la dreta encara s'hi pot observar una columna, amb bassament, capitell i fust, de traçat simple, que fins el 1982 sostenia dos arcs de fàbrica moderna, on descansava el tram d'una escala posterior que comunicava les dues plantes superiors (ACO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156.1/6, "1974. Expedient de sol·licitud de subvenció per obres de restauració a l'hospital", núm. 2.4; *Ibid.*, reg. 1156.2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 10).

Aquesta escala fou substituïda durant la restauració de 1982-1983 per una altra situada en l'angle nord-est de l'edifici, que unia els tres nivells del mateix (v. ACO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156.2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 19).

218).¹⁰⁸ La seva ubicació en el citat vestíbul, esdevé una de les solucions arquitectòniques més interessants de tot l'establiment. L'hospital reproduceix en general el típic esquema de casa organitzada entorn un pati central, en aquest cas interpretat a mode de claustre, que trobem reflectida en termes semblants en l'arquitectura del palau reial de Santes Creus (làm. 223), en palaus barcelonins dels segles xv i xvi —com ara els del carrer Montcada—, al palau episcopal de Tortosa, etc., i inclús en alguns hospitals catalans com són, entre altres, els de l'Espluga de Francolí (làm. 68), el d'en Llobera de Solsona (làm. 74) o el de Santa Maria de Lleida (làm. 173–176). En tots ells, l'escala monumental d'accés als nivells superiors es troba sempre al pati, mentre que a Monblanc es va col·locar al vestíbul. D'aquesta manera també es condicionava la funcionalitat del propi claustre, que esdevenia un simple espai interior de comunicació amb les dependències de la planta baixa, estrictament privat, fet que contrasta amb el caràcter més públic de l'escala i el pati dels edificis que s'han esmentat.

Ens trobem doncs davant d'una solució força singular. D'una banda podríem pensar en la voluntat de construir un claustre senzill, de reduïdes dimensions, raó per la qual l'escala s'hauria traslladat al vestíbul. Amb tot, igual que hem vist en el primer hospital de Santa Magdalena, cal valorar novament la possibilitat de remetre al reaprofitament d'estructures preexistents. En aquest sentit es podrien justificar les deficiències que s'observen en el lligam entre l'escala i la porta de la primera planta, en el seu encaixonament i mala relació amb la porta principal, i les diferències amb les motllures de la resta de l'edifici (làm. 215). Tots aquests aspectes fan pensar que l'escala podria tractar-se d'un element anterior, que hauria format part d'un altre edifici emplaçat en aquest solar i que s'hauria aterrat parcialment en començar les obres del nou hospital.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ Si bé no ho podem prendre com un element de comparació directa, el fet és que en la barana del palau reial de Jaume II al monestir de Santes Creus, també trobem un lleó en la línia del de l'hospital montblanquí (làm. 223).

¹⁰⁹ En aquest sentit, J. A. Adell (1983, 262) considera que aquesta escala havia pertangut al primer hospital de Santa Magdalena, en el qual sí que hauria estat situada dins del pati, però que amb motiu de les transformacions del s. xv va ser traslladada al vestíbul del nou edifici. Es tracta d'una hipòtesi força suggerent i convincent per quant justifica el perquè dels seus errors constructius, però a partir del que s'ha anat exposant al llarg del capítol, cal desestimar que l'escala hagués format part del primer hospital, sinó d'una altra construcció, difícilment identificable.

El castell de l'Espluga Calba reproduïx un esquema semblant (làm. 222). Aquest edifici va ser la seu d'una comanda de l'orde hospitalari de Sant Joan de Jerusalem, que comprenia, a més a més de l'Espluga, les localitats de Lavit del Penedès, El Bordell, Sidamon i El Palau d'Anglesola. Malgrat haver patit importants reformes al s. XVIII, la major part de la construcció data del s. XV. Igual que l'hospital de Montblanc repon a la tipologia de palau urbà i compta amb un petit pati interior, originàriament amb una galeria volada amb dotze arcades —destruïda al s. XVIII—, i una escala en el vestíbul que comunica amb els nivells superiors.¹¹⁰ Tots dos tenen en comú l'existència d'un espai central, un claustre i un pati respectivament, de dimensions tan reduïdes que desaconsellava la ubicació d'una escala en el seu interior. Aquest és possiblement el principal argument que devia motivar el seu trasllat o col·locació definitiva just després de l'entrada, al vestíbul.

Pel que fa referència a la resta de la planta baixa de l'hospital montblanquí, consta de llargues sales, algunes de les quals encara conserven els sostres originals de fusta substituïts per voltes tabicades (làm. 218).¹¹¹ En aquest sentit, les de la crugia septentrional eren de creueria, fetes amb guix i pertanyents a èpoques tardanes, les quals foren enderrocades el 1982 degut al seu mal estat de conservació.¹¹² El paviment, d'altra banda, era de pedres planes i arrodonides, de diferents colors i diversos motius ornamentals.

SEGONA I TERCERA PLANTA

Al primer pis del claustre s'hi accedeix des de l'escala del vestíbul, a través d'una porta d'arc carpanell, decorat amb motlures de tall concau i dos angelets grassonets amb les ales exteses que sostenen un escut de la vila ducal de Montblanc (làm. 215). No es tracta d'una peça de gran qualitat, però és evident que no és coetània a la porta, sinó que va ser afegida amb

---

¹¹⁰ El cas de l'Espluga Calba és encara més sorprenent, ja que tot i recórrer als formalismes habituals en aquest tipus d'establiments a la Catalunya del s. XV, la seva planta està executada seguint el criteri proporcional de la secció àuria. Joan Fuguet ha vist en aquest detall una voluntat per part del seu constructor o dissenyador, de posar en pràctica alguns coneixements teòrics d'origen italià (FUGUET 2000, 66–67).

¹¹¹ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 8).

¹¹² ADELL 1983, 254.

posterioritat, i tot i que no podem precisar amb exactitud la cronologia, les seves característiques ens adrecen al principi del s. XVII.

La disposició de la planta noble del claustre és la mateixa que la del nivell inferior, si bé, en aquest cas, els arcs no són apuntats sinó escarssers. Són recolzats igualment damunt de setze columnes hexagonals, incloent els pilars raconers de les cantonades, solucionades amb estries prismàtiques i helicoidals, i amb unes bases molt geomètriques, definides per la unió dels dos sistemes d'arestes, el vertical i el torçat (là. 216-217). Tampoc no presenten capitell, el qual és simplement insinuat per un doble collarí dentat i una mena d'acabament superior que deixa passar les arestes del fust, permetent així que s'imbriquin en la motlluració dels arcs. Des del punt de vista formal i compositiu aquest conjunt recorda la galeria del primer pis del claustre gran del convent de Sant Bartomeu de Bellpuig, fet construir per Ramon Folc de Cardona a partir de 1507 (là. 221).¹¹³ Quant al sistema de cobriment de la galeria, es va recórrer novament a una volta de guix, en aquest cas de falsa creueria, ja que els nervis són afegits amb una voluntat estrictament estètica i no estructural, els quals, amb tot, es recolzen damunt de mènsules, també de guix.¹¹⁴

Deixant de banda aquestes qüestions, en les galeries de la planta noble del claustre, s'obren les portes de diverses dependències, tres en cada crugia lateral, sense cap decoració, i dues més en els costats curts, en aquest cas ornamentades amb senzills nervis motllurats en relleu que ressegueixen verticalment els muntants i formant un arc conopial a l'alçada de la llinda (là. 217). En total hi havia quatre sales, que segurament foren projectades des d'un començament per al servei dels malalts, atès que les condicions d'il·luminació, dimensions i accessibilitat així ho permetien. Les de les crugies nord i sud, que ocupaven tota la longitud de l'edifici, devien estar destinades als homes i les dones. Quant a les naus de llevant i ponent, més petites, serien cambres especials per a l'acolliment de viatgers il·lustres. En canvi, la resta d'estances, tan les de la planta inferior com les de les golfes,

---

¹¹³ Sobre aquest convent v. LACORTE 1949; TOUS 1975; BACH 1990; CARBONELL BUADES 1994.

¹¹⁴ A.C.M.O., *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 7; cf. ADELL 1983, 259.

s'usaven per a la realització de les tasques complementàries i auxiliars o per als servidors de l'hospital.¹¹⁵ Al fons, un corredor dóna accés a una galeria descoberta amb escala que condueix al jardí (lám. 218).¹¹⁶

Aquestes sales, especialment les de major tamany, devien estar compartimentades mitjançant envans, ja fos creant cel·les individuals o bé espais comuns de petit tamany. En un principi podem pensar en l'ús d'estructures de fusta, però amb motiu de la restauració de 1982-1983, en desmuntar el ràfec de la façana de ponent, es van trobar barrejats amb al maçoneria i la runa del mur superior, una sèrie de fragments d'estuc ornamentats en baix relleu per ambdues cares. Si bé aquest tipus d'element fou molt habitual en les decoracions dels sostres al llarg dels ss. xv i xvi,¹¹⁷ el fet que en aquest cas estiguessin treballats pels dos costats exigia una interpretació diferent. Així, Joan-Albert Adell va proposar que podrien haver format part de l'estructura d'un envà realitzat mitjançant llistons de fusta i amb els buits omplerts amb estuc. Aquest sistema és conegut per exemple a l'arquitectura popular dels Pirineus, si bé també s'usà en altres llocs durant l'edat mitjana.¹¹⁸

El claustre compta encara amb un tercer pis, amb un sostre pla compost per la mateixa estructura de fusta de la coberta. Fins a la restauració de 1982, estava articulats per una sèrie d'arcs rebaixats sobre pilastres de maó revocat, que ocultaven les senzilles columnes que havien sostingut l'aler original.¹¹⁹ Amb motiu d'aquella intervenció s'eliminaren els arcs i es recuperà el seu aspecte primitiu. Igualment es reféu completament la coberta i se substituïren els murs perimetrals per uns nous de maó, ja que aquells, amb

---

¹¹⁵ ADELL 1983, 256-257.

¹¹⁶ ACO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 1/6, "1974. Expedient de sol·licitud de subvenció per obres de restauració a l'hospital", núm. 2.4.

¹¹⁷ En aquest sentit Joan-Albert Adell esmenta l'ús d'aquests elements d'estuc al campanar de Sant Sebastià dels Gorgs, en el monestir de Sant Llorenç de Morunys i en els sostres de l'hospital de l'Espluga de Francolí (ADELL 1983, 257).

¹¹⁸ És el cas d'una finestra d'una casa del carrer de la Freneria de Barcelona, pertanyent al s. XIV. Estava oberta en un mur d'entramat de fusta, situat en un voladís respecte de la planta baixa (ADELL 1983, 258).

¹¹⁹ ACO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 7.

el pas del temps, s'havien deformat considerablement.¹²⁰

3.2.3 Conclusions: hipòtesi sobre la seqüència evolutiva de l'hospital

La importància de l'hospital de Santa Magdalena de Montblanc, no radica tant en les seves aportacions de tipus tècnic, arquitectònic o artístic, sinó en les innovacions formals que suposen un cert allunyament d'una tipologia d'edifici molt concreta.¹²¹ Aquest fet es deu bàsicament al reaprofitament de materials i estructures preexistents, que sens dubte van condicionar la planta i la conseqüent distribució dels espais interiors. Alhora, cal incidir en la combinació o quasi barreja d'estils, que determinen dos moments clarament diferenciats, no tant per correspondre a dues etapes separades entre si cronològicament, sinó degut a la convivència d'elements caracteritzats per la pervivència del repertori arquitectònic gòtic, juntament amb altres que ja es poden definir com a pròpiament "renaixentistes".

En el conjunt que conforma aquesta institució, és a dir l'hospital i l'establiment reconvertit en església, trobem resumida *grosso modo* la història de l'arquitectura hospitalària medieval a Catalunya. En primer lloc destaca el primer hospital de Santa Magdalena, erigit igualment aprofitant elements anteriors i seguint l'esquema més habitual en aquest tipus de construccions: coberta de fusta a dues aigües sostinguda per arcs diafragma apuntats. Aquest sistema, que com ja he comentat fou l'escollit preferentment a l'hora dur a terme les esglésies i altres edificis medievals de Montblanc, també va ser el més característic dels hospitals catalans del s. xiv i principis del s. xv. Més tard, a la fi del s. xv o al començament del s. xvi, coincidint amb la creació d'un de general, l'antic esdevingué l'església o capella del nou centre hospitalari, mentre aquest es va aixecar combinant la tradició dels palaus gòtics urbans i l'esquema claustral dels monestirs.

La manca de documentació ens impedeix especificar amb exactitud la seqüència evolutiva de l'edifici. En qualsevol cas, una observació detinguda

---

¹²⁰ ACMO, *Fons municipal de Montblanc*, reg. 1156. 2/3, "Proyecto de restauración del hospital de Santa Magdalena en Montblanc", p. 21. Tant aquestes voltes, com les de les galeries del primer pis del claustre, presenten deformacions degudes a les tensions a què estan sotmeses, fet que obligà a reforçar-les en alguns punts amb tirants (*Ibid.*, p. 7)

¹²¹ Per una millor comprensió d'aquest subapartat, és convenient consultar les làmines 211 i 218-220.

dels seus elements estructurals, arquitectònics, i de les dades obtingudes en el transcurs de les intervencions que s'hi han dut a terme, especialment la restauració de 1982, així com una anàlisi comparada amb altres establiments, permet plantejar diverses hipòtesis i inclús ser una mica més concrets a l'hora de proposar-ne una cronologia.

La part més antiga correspondria al nivell inferior del claustre, on s'hi observa clarament la pervivència d'elements gòtics, com són els arcs apuntats, recolzats damunt pilars prismàtics molt senzills i sense decoració. És difícil determinar el moment en què fou executat, si bé cal pensar en la segona meitat del s. xv i ja en unes dates força avançades, que inclús es podrien perllongar fins al començament del s. xvi. De fet, la solució emprada per al cobriment de les galeries, és a dir, voltes d'aresta de guix encofrat, cal situar-la en aquesta època, ja que és un sistema desconegut en el context de l'arquitectura catalana del s. xv.¹²²

És precisament al s. xvi quan crec que es van dur a terme la major part de les obres de l'hospital. La pròpia façana principal, feta possiblement al mateix temps que el nivell inferior del claustre, presenta l'estructura habitual dels palaus del darrer gòtic català. En aquest cas, però, es va resoldre atorgant-li un acusat caràcter simètric, determinat per la posició central de la porta d'accés i d'una finestra col·locada just al seu damunt. No sembla que aquesta, ni les altres dues que la flanquegen,¹²³ siguin resultat d'una reforma posterior, i tot fa pensar que es van fer simultàniament amb la resta del mur. Aquestes finestres, idèntiques com s'ha dit a les del castell de Castellmeià i la Casa del Comú de Tornabous, juntament amb altres variants, van ser força utilitzades en nombrosos edificis, palaus i castells senyorials arreu de Catalunya al llarg del s. xvi, però no abans.

Quant a la marcada disposició simètrica de la façana, no pot passar

---

¹²² A propòsit de les voltes de guix, tant les de la planta baixa com les del primer pis del claustre, Joan-Albert Adell apunta que en iniciar-se el procés de neteja dels seus respectius ronyons, creien que es trobarien evidències d'un trespol de fusta, que pel reduït gruix del mur del porxo, calia pensar que s'havia fet en un primer moment. En qualsevol cas no fou així i es va poder constatar que aquesta suposada estructura de fusta no havia existit mai i que les voltes eren originals, construïdes íntegrament de guix encofrat, amb gruixos que oscil·len entre els dos i cinc centímetres (ADELL 1983, 259).

¹²³ Recordem que les altres dues finestres, situades en els extrems, van ser executades al començament del s. xx.

desaparcebuda. La fórmula més habitual en l'arquitectura civil catalana del s. xv i principi del s. xvi, era col·locar la porta d'accés desplaçada cap a un dels seus extrems, sense que s'observi, en línies generals, una voluntat per part dels constructors de l'època de regir-se per uns condicionants de tipus simètric. Són molt pocs els exemples on la porta es troba just al centre del mur principal. En aquests casos no es tracta d'una mera casualitat, ja que és normal trobar-hi al damunt una finestra o una imatge esculpida, que remarqui encara més l'eix de simetria. Tanmateix, la resta d'obertures també estan disposades en funció d'aquest eix. Entre altres remeto a l'antic hospital de Santa Maria de Lleida, iniciat el 1454 (làm. 168–169) o el castell de Montcortès, reformat d'ençà de 1493 (làm. 223).¹²⁴ En canvi, a partir de mitjan s. xvi, esdevingué una solució més corrent, destacant les façanes d'edificis com el palau del Lloctinent de Barcelona¹²⁵ o la casa Cervelló-Júdice del carrer Montcada, també de Barcelona¹²⁶

L'hospital de Santa Magdalena s'adiu a aquest mateix esquema: al nivell inferior, porta de mig punt situada pràcticament al mig de la façana i dues petites obertures a banda i banda; al damunt tres finestres, de les quals, la central té un major protagonisme, determinat per la presència d'un guardapols inexistent en les altres dues, així com per la imatge esculpida de santa Magdalena.¹²⁷ Es tracta doncs d'una solució més pròpia del s. xvi que no pas del s. xv.

Pel que fa a l'escultura de santa Magdalena, és una composició tardana,

---

¹²⁴ Aquest castell fou reformat a les acaballes del s. xv. Faust Dalmases va donar a conèixer un document de 1493, del qual no n'especificà la ubicació, referent a les capitulacions entre el senyor de Montcortès, Joan Sacirera, i el mestre d'obres Joan Barrufet. Entre altres coses s'especificava que havia de desfer totes les parets afegides pels francesos i construir un nou portal d'accés, de dotze pams d'amplada i amb les armes dels Sacirera a sobre. Es devia de tractar d'una reforma important, adreçada essencialment a transformar el vell castell en una residència nobiliar de gran ostentació (v. DALMASES DE MASSOT, 1923; CATALÀ ROCA 1979–1983, VI: 1ª part, 552.)

¹²⁵ La construcció d'aquest palau (1549–1557) la devem al mestre d'obres Antoni Carbonell. Fou projectat com a residència dels lloctinents, si bé mai no va arribar a habitar-hi cap d'ells (v. BASSEGODA NONELL 1982, 277–292; HERNÁNDEZ CROS (dir.) 1987, 140).

¹²⁶ Es tracta d'una casa construïda essencialment al s. xvi, si bé va patir reformes al s. xviii quan passà a ser residència del llinatge dels Júdice. Es caracteritza per pervivència d'elements gòtics, habitual en aquesta època, conjuminats amb una estètica marcadament renaixentista (v. HERNÁNDEZ-MORA-POPULANA 1972).

¹²⁷ Recordem que en l'actualitat hi ha cinc finestres, si bé les dues dels extrems són posteriors, del principi del s. xx.

feta en pedra local i de modestes proporcions (làm. 213). La santa es presenta dempeus i en posició frontal, sota un dosseret d'inspiració gòtica, i damunt d'una peanya ornamentada amb dos lleons sostenint l'escut ducal de Montblanc. Duu un vestit, cenyit amb una corretja, per damunt de la cintura, i un mantell que li cau des de les espatlles i li creua el cos pel davant, de manera que el seu vol el recull amb la mà esquerra a l'alçada del ventre, generant un senzill caient de plects en cascada. Amb la dreta, lleugerament mutilada, sosté el pot de perfums, l'atribut característic de la santa. No és una imatge d'una gran qualitat plàstica, de la qual, a més a més, es desconeix l'artífex, però els seus trets estilístics s'adiuen amb el repertori escultòric dels primers anys del s. XVI. Així doncs, tindriem un altre argument per retardar la construcció de la façana de l'hospital a aquesta època.

Quant als pisos superiors de l'establiment, en canvi, els podem qualificar de pròpiament "renaixentistes". A partir de les dades que tenim, sembla lògic determinar la seva consecució al llarg del primer terç del s. XVI, abans de 1535, any de la venda de l'antic hospital de Sant Bartomeu i moment a partir del qual cal pressuposar que el nou centre de Santa Magdalena ja funcionava a ple rendiment.

En aquest sentit destaca especialment la galeria del primer pis del claustre, que com s'ha comentat, recorda la seva homònima del claustre gran del convent de franciscans de Sant Bartomeu de Bellpuig, amb el qual és necessari fer una mínima comparació (làm. 221). Aquest establiment, fet construir a partir de 1507 per Ramon Folc de Cardona, baró de Bellpuig i virrei de Nàpols,¹²⁸ és un dels exemples més interessants de l'arquitectura del primer renaixement a Catalunya. La seva erecció es va concretar en diverses fases. Entre els anys 1507 i 1510, es féu un claustre de petites dimensions i es va aterrar l'antiga capella de Sant Bartomeu per poder-hi erigir altres estructures. Més tard, el 1514, el propi Ramon Folc de Cardona va enviar des de Nàpols, una carta i un model de l'obra del convent, a Lluís de Sedó, procurador general de les baronies de Bellpuig i Linyola.¹²⁹ Aquest

---

¹²⁸ Així consta en la butlla papal *Eximiae deutionis affectus*, expedida pel papa Juli II a favor del citat Ramon Folc de Cardona, el 24 de febrer de 1507 (v. BACH 1990, 13-14 i 46-47).

¹²⁹ (...) *por lo que le enviaba el modelo de la obra, encargándole que se tuviese todo cuidado en que se hiciesen las obras correspondientes a él, y muchas otras dependencias.*

model, que devia ser una maqueta o potser millor un traç dibuixat, sembla improbable que s'hagués dut a terme amb total fidelitat. Per un costat, entre 1515 i 1529 no s'han documentat despeses per treballs constructius. En segona instància, quan a partir de 1529 el mestre Joan Llopis s'encarregà de dirigir les obres del segon claustre, de major tamany i ubicat al cantó oriental del primer, va recórrer a nombrosos elements de tradició gòtica, molt poc habituals en la moda italiana de l'època.¹³⁰ Així, i encara que l'origen de la traça enviada per Ramon Folc de Cardona fos Nàpols i no Roma, el centre més avançat llavors quant a la pràctica de l'arquitectura classicista, el fet és que el convent de Bellpuig no desentona en el conjunt de construccions contemporànies catalanes.¹³¹

Joan Llopis hi va treballar aproximadament fins al 1535, any en què el claustre ja devia estar completament acabat. D'aquest ens interessa especialment la ja esmentada galeria de la planta noble, composta per deu arcs rebaixats recolzats damunt capitells de tradició gòtica i columnes helicoidals, l'intradòs dels quals reproduïen el mateix motiu ornamental en espiral. Diversos autors han intentat argumentar la procedència directa d'aquest recurs decoratiu. Alexandre Cirici remet a models castellans i portuguesos, concretament a edificis classificats sota l'epígraf d'isabelins, manuelins, hispanoflamencs o gòtic dels Reis Catòlics.¹³² En canvi, Joaquim Garriga planteja una hipotètica procedència de la Itàlia meridional, on alguns

---

Nápoles, 25 de junio de 1514 (AHCC, *Índice de documentos de la casa del duc de Sessa*, doc. 512, f. 203; ap. BACH 1990, 16 i n. 16).

¹³⁰ El claustre presenta una planta quadrada (de 15 m cada costat) amb paviment enllosat i construït amb carreus de pedra tallada. Les galeries inferiors s'obren al pati per quatre arcades gòtiques, de perfil apuntat i amb grans dovelles, emmarcades per robustos contraforts acabats en pinacles erigats de frondes i coronats per un floró al nivell del primer pis, excepte en els angles, on es perllonguen fins al segon pis. Tot i tractar-se de reforços força notables, des del punt de vista estructural són completament innecessaris per a fer de contraforts de les voltes de creueria de les galeries baixes i s'han d'entendre, potser, com una mostra de desconfiança dels constructors. Afortunadament resten alleugerits gràcies a la seva decoració (v. CARBONELL BUADES 1994, 47-49).

¹³¹ Vegeu CARBONELL BUADES 1994, 18-19.

¹³² CIRICI 1979, 98. Si bé es podrien esmentar molts exemples, remeto a títol de senzill punt de referència als palaus de l'Infantado de Guadalajara i de Montarco de Ciudad Rodrigo, i al col·legi de San Gregorio de Valladolid. Aquests edificis participen del mateix gust del gòtic tardà per l'exuberància decorativa i per solucions arquitectòniques insòlites, mantenint, això sí, estructures que podríem qualificar de tradicionals, però renovant l'ornamentació amb motius inèdits.

portals de la ciutat de Palerm, presenten solucions semblants.¹³³ En qualsevol cas, l'ús de les formes helicoidals no és exclusiu d'aquests àmbits ni d'aquesta època, ja que es tracta d'un recurs emprat de forma igualment prolífica en altres períodes històrics, inclús en la mateixa àrea d'influència catalana.¹³⁴

L'interès d'aquests elements, doncs, no estaria tant en el seu caràcter entorxat o helicoidal, sinó en la seva utilització en les galeries d'un claustre, aspecte que sí que hem de considerar excepcional en el marc de l'arquitectura catalana del segle XVI. I en el cas del convent de Sant Bartomeu de Bellpuig encara podem anar més enllà, ja que més estranya, si cap, és la solució, igualment en espiral, de l'intradòs dels arcs rebaixats. De fet, entre els establiments de Montblanc i Bellpuig, tot i les similituds formals, s'hi aprecien notables diferències de caire plàstic. Les columnes de la galeria alta del convent de Sant Bartomeu, així com els seus respectius arcs, sí que poden ser qualificats a tots els efectes d'helicoidals. En canvi, les de l'hospital de Montblanc són una imitació. Les seves columnes són en realitat pilars hexagonals decorats amb una successió de fines arestes prismàtiques disposades en diagonal, reproduint un efecte semblant però no igual a les de Bellpuig (lám. 216 i 221).¹³⁵

Ja per acabar, quant a l'evolució posterior de l'hospital pràcticament no podem dir res, si bé no sembla que s'hi fessin intervencions de gran rellevància, almenys pel que fa a les seves estructures bàsiques. En aquest sentit caldria remuntar-se a les primeres iniciatives de restauració dutes a terme al començament del s. XX i les petites modificacions puntuals que es van efectuar al llarg d'aquest segle, mereixent una especial consideració la ja analitzada restauració i habilitació del recinte en arxiu i Centre d'Estudis, el 1982.

---

¹³³ GARRIGA 1986, IV: 21. En aquest sentit, per exemple, remeto a les portades occidental i meridional de la catedral de Palerm.

¹³⁴ A ningú no li és desconeguda la seva utilització en portades i finestres del romànic rossellonès, als pilars de les obres baixmedievals de Guillem Sagrera, o en la porta del Trentenari de la Casa de la Ciutat de Barcelona.

¹³⁵ En el tractat pràctic d'estereotomia de Joseph Gelabert (1653), trobem una interessant descripció de la tècnica o el procés de construcció d'un pilar pròpiament helicoidal, a l'estil dels de Bellpuig (v. GELABERT. *De l'art de picapedrer*. 1653. Facs. 1977: 72-73).

CONCLUSIONS

ARRIBATS EN AQUEST PUNT I, MALGRAT que en cada capítol ja s'ha inclòs un breu apartat a mode de conclusions, penso que és convenient resumir en unes poques pàgines, els principals aspectes que s'han tractat al llarg de la tesi doctoral. L'objectiu fonamental ha estat l'estudi social i arquitectònic dels hospitals del territori català, durant el període comprès entre la baixa edat mitjana i allò que els historiadors han batejat com primer renaixement. Fou una època especialment significativa i intensa per a Catalunya i per a la resta de territoris que componien l'antiga Corona d'Aragó, durant la qual, les institucions assistencials van jugar un rol determinant en l'organització i control de les classes marginades i amb pocs recursos. Contràriament, però, no sempre han rebut l'atenció desitjada, especialment des del vessant de la història de l'art i de la història de l'arquitectura, sent relegades sovint a un segon o tercer terme. Aquesta circumstància em va empènyer a intentar cobrir un deute historiogràfic, pendent des de l'any 1935 quan, Cèsar Martinell, va establir les directrius bàsiques per a l'estudi dels hospitals medievals catalans.

El mot *hospital*, d'origen llatí i emprat des dels primers temps de l'edat mitjana, ha perdurat en el vocabulari de la majoria d'idiomes europeus: *hôpital* o *hôtel-Dieu* en francès, *hospital* en anglès, *ospedale* en italià, i "hospital" en castellà i català. A Alemanya, Àustria i Suïssa, s'utilitza habitualment el mateix concepte llatí "hospital", encara que més tard se

simplificà en *spital*. Per contra, en els Països Baixos, inicialment s'emprava el terme *gasthuis* en el sentit d'alberg, tot i que posteriorment, la mateixa acepció també s'aplicà a cases destinades a l'assistència de malalts. Finalment, en les regions nòrdiques, on en un principi s'usà la paraula anglosaxona "hospital", nasqué una forma especial de denominació, el *helligåndsbhus* (*domus hospitalis sancti spiritus*), equivalent als hospitals del Sant Esperit occidentals.

Deixant de banda aquestes consideracions lingüístiques, l'hospital medieval és un tema que no es pot afrontar sense una contextualització prèvia i sense comprendre el seu veritable sentit conceptual i funcional, fet que s'ha tractat en la primera part de la tesi doctoral. Aquesta s'ha configurat a partir de la lectura crítica de la bibliografia publicada i de documents recollits en el transcurs de la investigació, amb la voluntat de dibuixar un mapa general de la seva evolució institucional durant l'edat mitjana.

Així, s'ha pogut comprovar com la diversitat de centres dedicats a l'acolliment i atenció de qualsevol persona necessitada d'ajut —pobres, pelegrins, viatgers, malalts—, obliga a diferenciar entre hospitals, hostatgeries, cases d'apestats, almoines, etc., diferències, però, que mai no van arribar a estar perfectament definides. La poca concreció dels documents a l'hora de delimitar, amb claredat, les tasques desenvolupades per cadascuna d'aquestes institucions, dificulta notablement llur interpretació correcta, sobretot, en els segles altmedievals. Per contra, a mesura que avancem en el temps, s'observa una tendència envers l'especialització, de manera que, els hospitals, van anar esdevenint espais adreçats fonamentalment als malalts. És convenient insistir en aquestes puntualitzacions, per quant crec que constitueixen la base teòrica en què s'ha de recolzar l'estudi del fenomen assistencial dels períodes medieval i modern. El discurs d'alguns autors, amb una voluntat globalitzadora i recolzat en tòpics acceptats com a universals ara ja fa molts anys, han proporcionat una visió no sempre encertada d'aquests establiments.

Aquests fets tenen encara més rellevància, en funció de si ens referim a l'assistència en el món oriental o l'occidental. Els coneixements mèdics en algunes ciutats del Pròxim Orient, es van traduir a la pràctica en la creació de centres amb un grau d'organització mèdica i sanitària certament desenvolupada. En aquest sentit, el Pantokrator Xenon de Constantinoble, constitueix l'evidència més contrastada, atès que, des d'un principi, va

comptar amb un complet i estricte règim intern —el *Typikon*—, on s'especificaven les funcions del seu personal —metges, servents, infermers, etc.—, així com les normes de comportament de la gent acollida, bàsicament malalts. En canvi, pel que fa a occident, aquest tipus d'assistència no es va començar a posar en pràctica fins ben avançada l'edat mitjana. Les ordinacions de l'hospital de la Santa Creu de 1417, per exemple, tot i contemplar en gran mesura la seva estructura interna i funcional, no incidien amb tanta rotunditat en el fet mèdic.

Un discurs semblant es planteja a propòsit de la seva arquitectura, ja que la gran varietat de models i tipologies emprades, impedeix parlar d'una arquitectura o estil hospitalari. Segons les circumstàncies històriques, socials, geogràfiques, etc., es recorria a un tipus d'edifici o altre, de manera que les divergències entre els centres anglesos, francesos, italians, hispànics i catalans, per exemple, són més que plausibles. No obstant això, sí que s'aprecia l'ús d'algunes solucions menys o més estereotipades, fet que permet establir una mínima classificació en hospitals d'esquema claustral, de sala única o basilical, amb planta en forma de creu, i altres opcions més puntuals, com ara edificis concebuts com autèntics castells o palaus urbans

Pel que fa a Catalunya, en la introducció de la tesi doctoral ja s'han exposat els motius pels quals s'ha optat per centrar l'estudi en quatre establiments: l'Hospitalet de l'Infant, Barcelona, Lleida i Montblanc. En aquest sentit, els trets arquitectònics, l'estat de conservació i el caràcter variat de la documentació —en els casos en què s'ha preservat—, de cadascun d'aquests edificis, ha condicionat l'enfocament de llurs anàlisis. Tot i aquest fet diferencial, s'han intentat posar en pràctica els mateixos criteris metodològics, basats fonamentalment en quatre punts: contextualització històrica i artística; anàlisi de les intervencions arqueològiques, restauracions, modificacions i ampliacions, practicades en els últims anys; lectura visual de les estructures conservades i comparació amb altres edificis; i recerca documental.

En primer lloc, el del Coll de Balaguer, té l'inconvenient de presentar un aspecte semienrunat, al marge que, la major part de les seves estructures, estan avui dia integrades dins de cases particulars. Per contra, i tot i que la documentació que coneixem no és excessivament abundant, sí que ens ha permès de reconstruir virtualment els trets bàsics del conjunt original. D'aquesta manera, i un cop avaluada la situació històrica en què es va dur a

terme, comprovem que és injustificat el tracte marginal o la consideració de segona fila que, tradicionalment, li han atorgat els historiadors i historiadors de l'art. De fet, estem davant d'un edifici únic, projectat en funció dels condicionants socials i geogràfics del seu entorn immediat, circumstància que permet entendre el perquè es va erigir a mode de castell. En qualsevol cas, a diferència del que s'ha comentat en altres ocasions, tampoc no podem dir que s'hagués realitzat d'acord amb unes fórmules locals. L'ús d'arcs diafragma —emprats en altres hospitals de l'època—, la presència d'obrers documentats en altres empreses de renom dins el focus d'influència de nuclis com Montblanc o Santes Creus, testimonien que no es va fer al marge dels trets predominants en la Catalunya de mitjan s. XIV.

El de la Santa Creu de Barcelona, per la seva banda, és un dels exemples més importants de l'arquitectura hospitalària europea, fins al punt d'esdevenir, probablement, un punt de referència en molts altres establiments. Concebut com un projecte de gran envergadura, des d'un principi va comptar amb el recolzament de les autoritats més importants de l'època: el consistori municipal, el bisbe i el capítol de la catedral, i la monarquia. La seva construcció es perllongà durant quasi 500 anys, i el fet que funcionés com a hospital fins al principi del s. XX, va determinar la transformació i ampliació de les seves estructures, i la consecució de nous espais. Amb tot, en línies generals es van respectar les directrius marcades des d'un començament, de manera que, per exemple, les crugies dels ss. XVI i XVIII, presenten les mateixes característiques que les de l'inici del s. XV. D'altra banda, quant a la documentació, comptem amb una destacada col·lecció de protocols notariaus, llibres patrimonials i administratius, inventaris, registres d'entrada de malalts, testaments i encants, que permetrien escriure una completa història de la institució. Dissortadament, però, les referències directes a propòsit de la seva construcció són molt escasses, circumstància que impedeix resoldre de forma definitiva alguns dubtes. Aquest és el cas de l'autoria del projecte. Tots els indicis apunten que Arnau Bargués en fou el seu artífex, encara que no s'ha pogut localitzar cap evidència documental que ho ratifiqui.

L'hospital de Santa Maria de Lleida, exemplifica una nova tipologia d'hospital que, amb algunes variants, seria una de les més utilitzades al llarg del s. XV. Els centres de Sant Joan de Jerusalem, a l'Espluga de Francolí (s. XIV), el de Sant Pere, a Vilafranca (fundat el 1401), i el d'en Llobera, a

Solsona (insituït el 1411), foren els primers en reproduir un esquema semblant als dels clàssics palaus nobiliars, aixecats en l'interior de les ciutats més importants del principat. El de Lleida, però, n'és el més significatiu. La seva austeritat i senzillesa estan perfectament sintetitzades en el pati. Aquí, destaca la imponent escala i les galeries volades, on es produeix una clara simbiosi entre l'essència de l'arquitectura gòtica civil catalana, amb una sèrie matisos que l'aproximen clarament cap a les fórmules del que coneixem com primer renaixement.

L'hospital de Santa Magdalena de Montblanc, és situat als afores de la vila, fet que el convertí en l'epicentre a partir del qual es creà el raval, un nucli habitat erigit més enllà de les muralles, aixecades la segona meitat del s. XIV per iniciativa de Pere III. Igual que en el de Lleida, mereix una consideració especial el pati, on es palesa novament la convivència d'elements de tradició gòtica i "renaixentista". La planta baixa, resolta amb arcs apuntats sobre pilars prismàtics, contrasta amb el pis noble, amb arcs rebaixats recolzats damunt d'uns pilars, ornamentats amb arestes disposades en espiral, que recorden la solució practicada en el pis superior del claustre del convent de Sant Bartomeu de Bellpuig. Malauradament, la destrucció de l'arxiu de Santa Maria de Montblanc el 27 de setembre de 1642, on es custodiava la documentació de la confraria de pobres de Jesucrist, encarregada del govern de l'hospital, impedeix determinar amb absoluta precisió l'evolució històrica i arquitectònica del conjunt.

La importància d'aquests quatre establiments, resta fora de dubtes. Tots, en la seva mesura, van jugar un paper determinant en el moment en què foren bastits. El del Coll de Balaguer, a llarg plaç, va permetre la població de la regió, fins llavors quasi completament desèrtica i deshabitada per la permanent activitat de pirates i sarraïns. Alhora, esdevingué un punt estratègic clau, no sols davant d'eventuals campanyes militars, sinó també per als pelegrins i comerciants que utilitzaven l'antiga via Augusta d'origen romà, per als seus desplaçaments. De fet, no es pot entendre la història de les terres meridionals del Camp de Tarragona, sense tenir en compte el paper jugat per aquesta institució.

Els altres tres, en canvi, exigeixen un discurs diferent, atès que parlem d'institucions aparegudes en el si d'un entorn urbà. La seva funció social i assistencial, doncs, estigué directament lligada a les pròpies exigències de la ciutat. Aquest fet és evident a Lleida, quan en la dècada de 1450, es prohibia

l'atenció de qualsevol persona procedent de llocs afectats per la pesta, per tal d'evitar el contagi a la resta de la població. Paral·lelament, els tres hospitals van condicionar el desenvolupament urbanístic del seu entorn immediat. A Lleida, s'han documentat importants intervencions adreçades a l'alineament dels carrers contigus. A Barcelona, el de la Santa Creu, fou un dels principals eixos en l'ordenació del raval. I a Montblanc, la seva ubicació extramurs, com s'ha dit, va afavorir d'ençà del començament del s. xvi, la consolidació d'un nucli fora de les muralles. Aquests apunts, però, són simplement breus pinzellades d'una realitat força més complexa, tal com ha quedat reflectit en el text pròpiament dit.

Ja per acabar, tan sols hem resta insistir en què la present tesi doctoral s'ha plantejat amb l'objectiu d'intentar pal·liar un buit historiogràfic, d'un tipus d'edifici i establiment sumament destacat, tant a nivell social, com institucional i arquitectònic. En qualsevol cas, no pretén ser un punt d'arribada, sinó l'estadi inicial de futures investigacions, que aportin noves dades i més llum al coneixement de l'evolució dels hospitals. Precisament, a fi i efecte de facilitar aquesta tasca, com a cloenda, s'han inclòs una sèrie de fitxes catalogràfiques, dels centres catalans dels quals he anat recollint informació al llarg d'aquests anys. És, per dir-ho d'alguna manera, un primer estat de la qüestió molt sintètic, però que podrà ser utilitzat per altres investigadors com element de referència. En aquesta mateixa línia, els apèndixs documental i gràfic, són un altre complement fonamental. Les transcripcions de documents originals escrits en llatí, castellà o català, permetran al lector crític, contrastar amb una font de primera mà, totes les dades i hipòtesis que s'han plantejat. Alhora, esdevenen una altra eina per aquells que, darrera nostre, vulguin continuar la tasca endegada.

Catàleg-inventari dels hospitals catalans

EL PRESENT CATÀLEG, PRETÈN ser un primer estadi d'un futur cens o inventari més exhaustiu, dels hospitals i institucions assistencials fundades a Catalunya al llarg de l'edat mitjana i fins al 1550. De totes maneres, tan sols s'han inclòs les dades bibliogràfiques i documentals recollides en el transcurs de la recerca efectuada per a l'elaboració de la tesi doctoral, ja que, en cap cas, l'objectiu no ha estat sistemar un catàleg definitiu o tancat. Tanmateix, tampoc no he adjuntat les fitxes dels hospitals de l'Hospitalet de l'Infant, Barcelona, Lleida i Montblanc, atès que compten amb sengles estudis específics en la tesi doctoral.

Els establiments referits s'han agrupat per poblacions i, en funció del grau d'informació de què disposem, cada fitxa inclou els següents camps: nom; altres noms amb què se l'ha conegut; coservació o no de restes; localització; tipologia arquitectònica; any o segle de fundació; fi de l'activitat hospitalària; fundador; especialització; règim de govern; ús actual; observacions o descripció arquitectònica; documents localitzats durant la investigació; bibliografia consultada.

En darrera instància i, a mode de complement, voldria remetre a la base de dades que s'està confeccionant a través del projecte *Present and Future of European Heritage* (PAPHE), signat per diversos països (Anglaterra, Bèlgica, Espanya, França, Finlàndia, Holanda i Itàlia), en el marc del programa "Cultura 2000" de la Unió Europea. Es tracta d'un inventari actualitzat dels hospitals del vell continent on, lògicament, es poden trobar referències als edificis més antics d'origen medieval.¹

---

¹ En l'actualitat, la base de dades és d'accés públic a través del web <http://europaphe.php.org/en/home.html> (2 abr. 2002)

Llistat i índex dels hospitals inclosos en el catàleg

Aiguamúrcia (Alt Camp).....	653
Alcarràs (Segrià).....	653
L’Ametlla de Mar (Baix Ebre).....	654
L’Arboç (Baix Penedès).....	655
Bagà (Berguedà).....	655
Balaguer (Noguera).....	655
Barcelona (Barcelonès).....	656
Hospital d’en Guitart.....	656
Hospital de Sant Llätzer.....	656
Pia Almoïna.....	657
Hospital d’en Marcús.....	658
Hospital de jueus.....	659
Hospital de Sant Joan de Jerusalem.....	659
Hospital d’en Colom.....	659
Hospital de Sant Nicolau de Bari.....	660
Hospital de captius de Ramon de Plegamans.....	661
Hospital de Santa Eulàlia del Camp.....	661
Hospital d’en Vilar.....	662
Hospital de Pere Desvilar.....	663
Casa de les Egipcíaques.....	664
Hospital de Sant Sever.....	664
Berga (Berguedà).....	665
Besalú (Garrotxa).....	665
Borges Blanques (Garrigues).....	666
Cardona (Bages).....	666
Almoïna de la canònica de Sant Vicenç.....	666
Hospital de pobres.....	666
Cervera (Segarra).....	667
Hospital de Santa Magdalena.....	667
Hospital de Sant Antoni de Viana.....	667
Hospital de Sant Joan de Jerusalem.....	667
Hospital de les Onze Mil Verges.....	668
Hospital de Castelltort.....	668
El Palau d’Anglesola (Pla d’Urgell).....	669
El Perelló (Baix Ebre).....	669
Espluga de Francolí (Conca de Barberà).....	670
Girona (Gironès).....	670

Hospital de Sant Pere.....	670
Hospital de Sant Llätzer de Pedret.....	671
Hospital de Santa Caterina.....	671
Pia Almoina del pa.....	672
Lleida (Segrià).....	672
Hospital de pobres de Nicolau i Falerna.....	672
Almoina del Claustre de la Seu Vella.....	672
Hospital de Pere Moliner.....	673
Hospital de Sant Joan de Jerusalem.....	674
Hospital de Sant Llätzer.....	674
Hospital de la confraria Sant Salvador.....	674
Hospital de Santa Magdalena.....	675
Hospital de Vilanova.....	675
Infermeria dels canonges de la Seu Vella.....	676
Hospital de Sant Martí.....	676
Hospital de Sant Tomàs.....	676
Hospital de la Trinitat.....	677
Hospital de Sant Antoni.....	677
Hospital d'en Serra.....	677
Hospital d'en Fillach.....	678
Hospital de Bernat Coll.....	678
Hospital dels pelleters.....	678
Hospital d'en Vallonga.....	679
Manresa (Bages).....	679
Masies de Roda (Osona).....	679
Montblanc (Conca de Barberà).....	680
Hospital de Sant Bartomeu.....	680
Hospital de Sant Marçal.....	680
Olesa de Bonesvalls (Alt Penedès).....	681
Ordis (Alt Empordà).....	682
Poblet (Conca de Barberà).....	682
Infermeria de monjos.....	682
Hospital de pobres.....	682
Puigcerdà (Baixa Cerdanya).....	683
Reus (Baix Camp).....	683
Sallent (Bages).....	684
Sant Joan de les Abadesses (Ripollès).....	684
Sant Pere de Rodes (Alt Empordà).....	685
Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà).....	685
Hospital de jueus.....	685
Hospital de Santa Magdalena.....	685
Sarroca de Lleida (Segrià).....	686

Selva del Camp (Baix Camp).....	686
Casa-hospital dels malalts.....	686
Seu d'Urgell (Alt Urgell).....	687
Pia Almoïna.....	687
Hospital Vell.....	687
Hospital Nou.....	687
Hospital de Santa Magdalena.....	688
Solsona (Solsonès).....	688
Hospital d'en Llobera.....	688
Tarragona (Tarragonès).....	689
Hospital de la catedral.....	689
Hospital de Santa Tecla.....	689
Torrefarrera (Segrià).....	690
Tortosa (Baix Ebre).....	690
Hospital de Santa Maria.....	690
Pia Almoïna.....	691
Hospital de Sant Joan de Jerusalem.....	691
Tremp (Pallars Jussà).....	691
Vic (Osona).....	692
Hospital de Sant Jaume dels malalts.....	692
Albergueria.....	692
Hospital de la Santa Trinitat.....	692
Hospital d'en Terrades.....	693
Pia Almoïna.....	693
Vilafranca del Penedès (Alt Penedès).....	694
Hospital de Sant Valentí.....	694
Hospital de Sant Llätzer.....	694
Hospital del Sant Esperit.....	694
Hospital de la Santíssima Trinitat.....	694
Hospital de Santa Maria.....	695
Hospital de Blanca Cervelló.....	695
Hospital de Sant Pere.....	695
Vilanova i la Geltrú (Garraf).....	696

Aiguamúrcia (Alt Camp)

Hospital de pobres de Sant Pere

Restes: No.– **Localització:** Monestir de Santes Creus
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: s. XIII.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Especialització: Pobres
Règim de govern: Monàstic

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

ESPAÑOL 1996, 61–74; FORT I COGUL 1970*b*, 181–213; VIVES MIRET 1960

Alcarràs (Segrià)

Hospital d'Alcarràs

Restes: No
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: s. XIV.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Especialització: Sense concretar

Observacions:

L'únic que sabem d'aquest hospital és que, Tomàs de Sant Climent, senyor del castell de la vila d'Alcarràs, va establir en el seu testament (17 gen. 1337), la compra d'un calze d'argent per a l'altar de sant Jordi de l'hospital d'Alcarràs. Alhora, afegia que l'església del mateix edifici s'hauria d'arreglar per evitar el seu enrunament: *non et volo quod ecclesia dicti hospitali, si per me non fuerit calciata seu optata, calcietur et optetur taliter quod dirrui possit.*

Documents localitzats:

ACL, *Testaments*, calaix 131 [17 gen. 1337]

Bibliografia essencial:

BUSQUETA 1996, 189–218

L'Ametlla de Mar (Baix Ebre)

Hospital-fortalesa de Sant Jordi d'Alfama

Restes: Sí.– **Localització:** Urbanització Sant Jordi d'Alfama
Tipologia arquitectònica: Castral
Dimensions: 80 x 80 x 12 m (torre homenatge de 16 m d'alçada).
Fundació: 1201.– **Fi de l'activitat hospitalària:** s. XIX
Fundador/a: Pere II el Gran
Especialització: Pelegrins
Règim de govern: Orde militar (Orde de Sant Jordi d'Alfama)
Ús actual: Patrimoni arquitectònic

Descripció arquitectònica:

De l'edifici original, malauradament sols s'han conservat unes poques restes, posades al descobert durant una excavació arqueològica realitzada al principi de 1988 pels Serveis Territorials d'Arqueologia de Tortosa i subvencionada per la Diputació de Tarragona. En canvi, sí que es perfectament visible la nova fortalesa, erigida al s. XVIII.

El conjunt medieval, en planta, desenvolupava un quadrat de 80 m de perímetre, amb uns murs de 5 m de gruix i gairebé 12 d'alçada. Dins el recinte hi havia una torre d'homenatge, a mode de talaia, d'uns 16 m d'altura i des de la qual es vigilava la costa. També hi havia un claustre, amb un dormitori a la dreta i l'església a l'esquerra, que mesurava uns 13 m de llarg i 6,5 d'amplada. Estava il·luminada per cinc finestres en els cantons septentrional i occidental, i tres claraboies en el de llevant; tanmateix, comptava amb una sagristia. La resta del conjunt es completava amb una sala capitular, refectori, cuina, rebost i altres dependències de menor importància.

Documents localitzats:

- 1.–ACTE, *Secció Sant Jordi*, pergamí 1637 (Sant Jordi-1) [24 set. 1201]
- 2.–ACTE, *Secció Sant Jordi*, paper 2980 (Sant Jordi-7) [24 set. 1201]
- 3.–ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 1916 [18 ag. 1394]
- 4.–ACTE, *Secció Sant Jordi*, pergamí 1640 (Sant Jordi-20) [9 juny 1415]
- 5.–ACTE, *Secció Sant Jordi*, paper 2988 (Sant Jordi-15) [28 febr. 1544]
- 6.–ACTE, *Secció Sant Jordi*, paper 2985 (Sant Jordi-12) [15 jul. 1555]
- 7.–ACTE, *Secció Sant Jordi*, paper 2984 (Sant Jordi-11) [2627 gen. 1557]
- 8.–ACTE, *Secció Sant Jordi*, paper 2986 (Sant Jordi-13) [3 març 1558]

Bibliografia essencial:

PASTOR LLUÍS 1907, 485-489; SAINZ DE LA MAZA 1990; 1991; SAMPER 1669

L'Arboç (Baix Penedès)

Hospital de Sant Antoni

Restes: No.– **Localització:** c. dels Estudis 1–3
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: c. 1315.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1835
Especialització: Foc de Sant Antoni
Règim de govern: Orde civil (Orde de Sant Antoni)

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

CRUAÑES 1989

Bagà (Berguedà)

Hospital de Bagà

Restes: No
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1255.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1835
Fundador/a: Galceran IV (Baró de Pinòs)
Especialització: Pelegrins; Pobres

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

REVENTÓS CONTI 1999

Balaguer (Noguera)

Hospital de Sant Joan

Restes: No
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: s. XIV.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Especialització: Malalts; Pobres

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

No s'ha consultat bibliografia

Barcelona (Barcelonès)

Hospital d'en Guitart

Altres noms: Hospital de la Santa Creu o Santa Eulàlia; Hospital de la Canonja

Restes: No.– **Localització:** Al costat de l'actual edifici de la Canonja

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: c. 938.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1236

Fundador/a: Guitart? (vescomte de Barcelona)

Especialització: Pobres

Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Barcelona)

Observacions:

Aquest hospital estava situat al costat de l'antiga canonja de la seu barcelonina. Per aquest motiu, els documents l'esmenten indistintament com hospital de la Canonja o, de la Santa Creu i Santa Eulàlia. Fou absorbit pel d'en Colom el 1236, i, poc després, devia ser destruït, raó per la qual desconeixem la seva estructura o dimensions originals.

Documents localitzats:

1.–ACB, *Constitutionum*, 27, calaix 43 [29 ag. 1236]

2.–AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, doc. 1.4 i 7.

Bibliografia essencial:

BATLLE GALLART 1987; BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980; BRODMAN 1998; *Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916; CASTEJÓN 2001; DANON 1978; FELIP SÀNCHEZ 1994, 29-46; FELIU MONTFORT 1976, 53; GALERA-FUENTES-GUITART 1995; GARCIA DOMÈNECH 1995; GAZULLA 1918, 13; GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 1-19, 173-200; HERMANO DE LA CARIDAD 1935; *Hospital de la Santa Cruz* 1930; LINDGREN 1987, 525-532; PI I ARIMÓN 1854; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; ROCA 1920a; SIVILLA 1880, 41-70; UDINA 1971, 17-22; VERRIÉ 1945b, 177-181

Hospital de Sant Llätzer

Altres noms: Hospital dels masells; Casa dels malalts; Hospital de Santa Margarida

Restes: Sí.– **Localització:** c. de l'Hospital 142 bis

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: s. XII.– **Fi de l'activitat hospitalària:** s. XVIII

Fundador/a: Bisbe Guillem Torroja i capítol catedralici

Especialització: Leprosos

Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Barcelona)

Ús actual: Capella de Sant Llätzer

Documents localitzats:

- 1.-ACB, *Liber Antiquitatum Sedis Barchinone*, vol. I, ff. 94v-95 (doc. 226)
- 2.-ADB, *Registra Communium*, vol. III (1314-1323), f. 14
- 3.-ADB, *Registra Communium*, 1325-1330, ff. 63-64
- 4.-ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2174, ff. 56v-57r
- 5.-ACB, *Diversorum*, B, 1-02-1775 [19 juny 1404]
- 6.-AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), f. 77
- 7.-AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. III (1408-1411), ff. 25v i 81r
- 8.-AHBC, *Testaments*, AH, reg. 335 [25 juny 1410]
- 9.-AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. IV (1411-1415), ff. 119v-120
- 10.-AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual; Jeroni Pasqual, (1463-1515), ff. 123r, 127v-128r, 127r, 157r.
- 11.-AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530-1533) [1526-1533]
- 12.-AHSCSP, *Testaments*, vol. I (1409-1560), f. 91v.
- 13.-AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 3 (1532-1533) [1532-1533]
- 14.-AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 4 (1550-1554), f. 1.
- 15.-AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 5 (1553-1561) [1553-1561]
- 16.-AHBC, *Obres*, AH, reg. 323. [1727-1745]
- 17.-AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, doc. 3 i 7
- 18.-AHSCSP, *Documents de l'hospital (1095-1945)*, carpeta 1, doc. 10-11 i 13
- 19.-AHSCSP, *Precedents de la construcció de l'hospital (1401-1929)*, carpeta 1, doc. 2

Bibliografia essencial:

"El origen..." 1920, 11-17; BATLLE GALLART 1987; BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980; BRODMAN 1998; *Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916; CASTEJÓN 2001; CASTELLANO 1994, 41-50; DANÓN 1978; GARCIA DOMÈNECH 1995; GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 1-19, 173-200; HERMANO DE LA CARIDAD 1935; HERNÁNDEZ CROS (DIR.) 1987; *Hospital de la Santa Cruz* 1930; JUNCÀ RAMÓN 1982; LINDGREN 1987, 525-532; LÓPEZ-BELTRÁN 1994, 51-72; LORÉS 1992; MAS DOMÈNECH 1906-1921; 1929, 245-247; MORENO LUCAS 1994, 81-86; PÉREZ SANTAMARÍA 1981-1982; PI I ARIMÓN 1854; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; ROCA 1920a; SIVILLA 1880, 41-70; SUREDA BERNÁ 1994, 77-80; UDINA 1971, 17-22; VERRIÉ 1945b, 177-181

Pia Almoina

Restes: Sí.- **Localització:** Pla de la Seu
Tipologia arquitectònica: Palau urbà
Fundació: 1161.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Pere de Claramunt (Sagrístà)
Especialització: Casa d'almoines

Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Barcelona)

Ús actual: Museu Diocesà de Barcelona

Documents localitzats:

AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual; Jeroni Pasqual, (1463-1515), f. 114v

Bibliografia essencial:

BASSEGODA NONELL 1985, 175-200; BATLLE GALLART 1987; BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980; BAUCELLS 1973; 1980; 1984; BRACONS 1999; BRODMAN 1998; CIRICI [1971] 1973; CONEJO 1999b, 103-146; ECHANIZ 1988, 173-261; LAMPÉREZ [1922] 1993; LÓPEZ PIZCUETA 1995; 1997, 427-450; UDINA 1971, 17-22

Hospital d'en Marcús

Restes: Sí.— **Localització:** c. dels Carders 2; pl. d'en Marcús s/n

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1166.— **Fi de l'activitat hospitalària:** 1401

Fundador/a: Bernat Marcús (Ciutadà)

Especialització: Pobres; Pelegrins; Infants; Malalts

Règim de govern: Municipal (Consell de Cent)

Ús actual: Capella

Descripció arquitectònica:

La capella és l'únic que resta del conjunt hospitalari d'en Marcús. Presenta una planta rectangular coberta amb volta de canó. L'absis, suprimit al s. XVIII, ens és desconegut, i tampoc no sabem quan fou construïda la cripta amb planta de creu llatina. L'accés principal és a la façana i, com ella —incloses la teulada, la finestra i l'espaldanya— fou refet el segle XIX, moment en què l'edifici conegué altres transformacions, com ara, l'aixecament damunt de la volta d'un pis, eliminat en el transcurs de la restauració de 1954.

Documents localitzats:

1.—AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 5v, 27r

2.—ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2127, f. 41r

3.—ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2129, f. 162

4.—ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2174, ff. 56v-57r

5.—AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), ff. 27v, 108 i 139v-140r

6.—ACB, *Diversorum*, B, 1-II-1775 [19 juny 1404]

7.—AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, doc. 7

8.—AHSCSP, *Documents de l'hospital (1095-1945)*, carpeta 1, doc. 10-11 i 13

9.—AHSCSP, *Precedents de la construcció de l'hospital (1401-1929)*, carpeta 1, doc. 2

10.—AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, doc. 3

Bibliografia essencial:

“El origen...” 1920, 11-17; BATLLE GALLART 1987; BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980; BRODMAN 1998; *Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916; CASTEJÓN 2001; DALMASES 1994, 113-160; DANÓN 1978; GARCIA DOMÈNECH 1995; GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 1-19, 173-200; HERMANO DE LA CARIDAD 1935; HERNÁNDEZ CROS (dir.) 1987; *Hospital de la Santa Cruz* 1930; LINDGREN 1987, 525-532; PI I ARIMÓN 1854; PIFARRÉ 1981-1982; PUIG PUIG 1929; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; ROCA 1920a; SIVILLA 1880, 41-70; UDINA 1971, 17-22; VERRIÉ 1945b, 177-181

Hospital de jueus

Restes: No.- **Localització:** Call jueu
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: c. 1200.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Samuel Ben Rabí i Isaac Ha-Sardí
Especialització: Comunitat jueva

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BATLLE GALLART 1987; BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980; BRODMAN 1998; CARDONER 1962, 373-375; GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 1-19, 173-200; LINDGREN 1987, 525-532; VERRIÉ 1945b, 177-181

Hospital de Sant Joan de Jerusalem

Restes: No.- **Localització:** Prop de l'actual pl. Antoni Maura
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: c. 1205.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Orde de Sant Joan de Jerusalem
Especialització: Pobres; Pelegrins
Règim de govern: Orde civil (Orde de Sant Joan de Jerusalem)

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

MAS DOMÈNECH 1906-1921; PI I ARIMÓN 1854

Hospital d'en Colom

Altres noms: Hospital de Sant Felip i Sant Jaume
Restes: Sí.- **Localització:** c. de l'Hospital 56
Tipologia arquitectònica: Planta basilical
Fundació: 1219.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1401

Fundador/a: Joan Colom (Canonge)
Especialització: Malalts; Pobres
Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Barcelona)
Ús actual: Sala d'exposicions municipal "La capella de l'antic hospital"

Descripció arquitectònica:

Edifici de planta única, amb volta de canó lleugerament apuntada. El seu aspecte actual és fruit de les nombroses modificacions i restauracions inseguïdes en l'edifici al llarg dels segles. En aquest sentit, destaca la façana afegida el 1730, per tal d'alinear l'antic establiment al carrer Hospital, que segueix una disposició en diagonal; l'obra, anà a càrrec de l'escultor Pere Costa.

Documents localitzats:

- 1.-AHSCSP, *Llibre de Privilegis*, vol. I, ff. 4v i 24v
- 2.-ACB, *Testamentorum Piae Eleemosinae*, Sèrie 4, núm. 26, calaix 32-B [11 oct. 1229]
- 3.-ACB, *Constitutionum*, 27, calaix 43 [29 ag. 1236]
- 4.-AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, docs. 1.3, 4, i 7
- 5.-AHCB, *Deliberacions Consell Barceloní*, 1350-1351, f. 52
- 6.-ACB, *Gratiarum*, vol. V, ff. 142 i ss
- 7.-AHCB, *Crònica del Racional*, ms. L-5. [17 abr. 1401]
- 8.-AHCB, *Clavaria*, Consell de Cent, XI-26 (1401-1402), f. 94v
- 9.-ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2174, ff. 56v-57r
- 10.-AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), f. 116r
- 11.-ACB, *Diversorum*, B, I-II-1775 [19 juny 1404]
- 12.-AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Pere Pasqual, vol. II (1476-1486), ff. 33v, 49v-50r
- 13.-AHSCSP, *Documents de l'hospital (1095-1945)*, carpeta 1, docs. 9, 10 i 11
- 14.-AHSCSP, *Precedents de la construcció de l'hospital (1401-1929)*, carpeta 1, doc. 1-2

Bibliografia essencial:

"El origen..." 1920, 11-17; BATLLE GALLART 1980; 1987; BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980; BRODMAN 1998; *Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916; CASTEJÓN 2001; CRÒNICA DEL RACIONAL 1921, 113-192; DANON 1978; GARCIA DOMÈNECH 1995; GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 1-19, 173-200; HERMANO DE LA CARIDAD 1935; *Hospital de la Santa Cruz* 1930; LINDGREN 1987, 525-532; PI I ARIMÓN 1854; PIFARRÉ 1981-1982; PUIG PUIG 1929; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; ROCA 1920a; 1921-1922, 5-87; SIVILLA 1880, 41-70; UDINA 1971, 17-22; VERRIÉ 1945b, 177-181

Hospital de Sant Nicolau de Bari

Restes: No.- **Localització:** pl. duc de Medinaceli
Tipologia arquitectònica: Planta basilical
Fundació: c. 1219.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Pelegrins**Documents localitzats:**

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947; BRODMAN 1998; GINÉ TORRES 1988, 221-241; SIVILLA 1880, 41-70

Hospital de captius de Ramon de Plegamans

Altres noms: Hospital de Santa Eulàlia

Restes: No.- **Localització:** Prop de l'actual basílica de la Mercè

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1232/1234.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Fundador/a: Ramon de Plegamans (Procurador reial)

Especialització: Captius

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

AINAUD-GUDIOL-VERRIÉ 1947; BRODMAN [1986] 1990

Hospital de Santa Eulàlia del Camp

Altres noms: Hospital de Sant Salvador; Hospital de pelegrins

Restes: No.- **Localització:** Prop de l'antic Portal Nou

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: c. 1234.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1646

Fundador/a: Benigne de Canet

Especialització: Pelegrins

Règim de govern: Orde religiós (Orde de Santa Anna; Orde de Sant Agustí)

Observacions:

Malauradament no s'ha preservat res del conjunt primitiu, ja que fou destruït el 1646, abans inclús de la construcció de la ciutadella de Barcelona per iniciativa del monarca Felip V.

Documents localitzats:

1.-ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2174, ff. 56v-57r

2.-ACB, *Diversorum*, B, 1-II-1775 [19 juny 1404]

3.-AHBC, *Testaments*, AH, reg. 335 [25 juny 1410]

4.-AHSCSP, *Manual Àpoques*, not. Pere Pasqual; Jeroni Pasqual, (1463-1515), ff. 96v i 154v

5.-AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 2 (1530-1533) [1526-1533]

- 6.-AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 3 (1532-1533)
[1532-1533]
7.-AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 4 (1550-1554), f. 1.
8.-AHSCSP, *Llibres dels inventaris de l'hospital*, núm. 5 (1553-1561)
[1553-1561]
9.-AHCB, *Protocol Notarial*, Consell de Cent, XIII-56 (1644-1646), f. 7
10.-AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, doc. 3 i 7
11.-AHSCSP, *Documents de l'hospital (1095-1945)*, carpeta 1, doc. 10-11 i
13
12.-AHSCSP, *Precedents de la construcció de l'hospital (1401-1929)*, carpeta
1, doc. 2

Bibliografia essencial:

"El origen..." 1920, 11-17; BRODMAN 1998; CASTEJÓN 2001; DANON 1978; FELIU 1935, 291-306; FERNÁNDEZ DE CASTRO 1977; GARCIA DOMÈNECH 1995; HERMANO DE LA CARIDAD 1935; *Hospital de la Santa Cruz* 1930; PI I ARIMÓN 1854; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; ROCA 1920a; SIVILLA 1880, 41-70; UDINA 1971, 17-22; VERRIÉ 1945b, 177-181

Hospital d'en Vilar

Altres noms: Hospital de Sant Macià
Restes: No.- **Localització:** pl. del Pedró (prop del portal de Sant Antoni)
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1256.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1401
Fundador/a: Pere del Vilar (Canonge)
Especialització: Mariners; Pobres; Malalts
Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Barcelona)

Observacions:

Es desconeix per complet quina devia ser l'estructura original d'aquest hospital. Tan sols sabem que estava situat a la zona de l'actual plaça del Padró, prop dels hospitals de masells i d'en Colom.

Documents localitzats:

- 1.-ACB, *Testamentorum Piae Eleemosinae*, Sèrie 15, núm. 206, calaix 31-A
[24 oct. 1256]
2.-AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404),
ff. 1v-2r.
3.-ACA, *Cancellaria Reial*, reg. 2174, ff. 56v-57r.
4.-ACB, *Diversorum*, B, 1-02-1775 [19 juny 1404]
5.-AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), s.f.
6.-AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, doc. 3, 7 i 1.2
[c. 1801]
7.-AHSCSP, *Documents de l'hospital (1095-1945)*, carpeta 1, doc. 10-11 i 13
8.-AHSCSP, *Precedents de la construcció de l'hospital (1401-1929)*, carpeta
1, doc. 2

Bibliografia essencial:

“El origen...” 1920, 11-17; BATLLE GALLART 1987; BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980; BRODMAN 1998; *Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916; CASTEJÓN 2001; DANÓN 1978; GARCIA DOMÈNECH 1995; GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 1-19, 173-200; *Hospital de la Santa Cruz* 1930; ROCA 1920a; 1926; SIVILLA 1880, 41-70; UDINA 1971, 17-22; VERRIÉ 1945b, 177-181

Hospital de Pere Desvilar

Altres noms: Almoina; Hospital de Santa Marta; Hospital de la ciutat

Restes: No. – **Localització:** Ciutadella (suburbi Vilanova de la Ciutat)

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1308. – **Fi de l'activitat hospitalària:** 1841

Fundador/a: Pere Desvilar (Ciutadà)

Especialització: Pobres

Règim de govern: Municipal (Consell de Cent)

Documents localitzats:

- 1.-AHSCSP, *Especulo Nou Desvilar*, ff. 1r-117v
- 2.-AHCB, *Crònica del Racional*, ms. L-5 [30 jul. 1311 i 7 oct. 1370]
- 3.-AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, doc. 1.1 [9 maig 1375]
- 4.-AHPB, *Protocol Notarial*, not. Felip Gombau, reg. 37/2 (1382-1384), f. 28
- 5.-ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2331, f. 67r
- 6.-ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2329, f. 173v
- 7.-AHSCSP, *Privilegis Reials*, carpeta 9, doc. 1. [25 oct. 1401]
- 8.-AHCB, *Clavaria*, Consell de Cent, XI-26 (1401-1402), f. 114v
- 9.-AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1404), ff. 18v-20r, 23-25, 27r, 42-43, 45 i 48v
- 10.-AHSCSP, *Capbreu Hospital*, not. Joan Torró, vol. I (1401-1402), ff. 174v-176v
- 11.-ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 2174, ff. 56v-57r
- 12.-ACB, *Diversorum*, B, 1-02-1775 [19 juny 1404]
- 13.-AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Joan Torró, vol. II (1404-1408), ff. 13v-14r, 53v-54r, 81^v-82r i 102
- 14.-AHCB, *Rúbrica ordinacions*, ms. L-38, f. 47r
- 15.-AHSCSP, *Documents i llibres importants*, carpeta 1, doc. 3 i 7
- 16.-AHSCSP, *Documents de l'hospital (1095-1945)*, carpeta 1, doc. 10.
- 17.-AHSCSP, *Precedents de la construcció de l'hospital (1401-1929)*, carpeta 1, doc. 2, 11 i 13

Bibliografia essencial:

“El origen...” 1920, 11-17; BATLLE GALLART 1987; BATLLE GALLART-CASAS NADAL 1980; BRODMAN 1998; *Rúbriques de Bruniquer* 1912-1916; CASTEJÓN 2001; DANÓN 1978; GARCIA DOMÈNECH 1995; GONZÁLEZ SUGRAÑÉS 1903, 1-19, 173-200; HERMANO DE LA CARIDAD 1935; *Hospital de la Santa Cruz* 1930; LARRUCEA 1984, 38-40; LINDGREN 1987, 525-532; MADURELL 1949-1952; PI I ARIMÓN 1854; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89;

ROCA 1920a; SIVILLA 1880, 41-70; UDINA 1971, 17-22; VERRIÉ 1945b, 177-181

Casa de les Egipcíiques

Restes: No.- **Localització:** c. de les Egipcíiques
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1410.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Francesc de Valldemosa (Cartoixà)
Especialització: Prostitutes penedides
Règim de govern: Municipal

Observacions:

A partir de la documentació consultada, no s'ha pogut identificar, a ciència certa, cap de les estructures conservades a l'entorn del conjunt monumental de l'antic hospital de la Santa Creu, amb aquesta institució establerta sota l'advocació de santa Maria Egipciaca. Les plantes del s. XIX, la situen en l'espai avui ocupat per uns jardins, entre la casa de Convalescència i la nau de Sant Joan Baptista del propi hospital de la Santa Creu, en la banda de l'actual carrer de les Egipcíiques. Pel que sembla, consistia en un edifici organitzat al voltant de dos claustres, situats un al costat de l'altre.

Documents localitzats:

- 1.-AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-117, ff. 196-197r
- 2.-AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-139, ff. 135-136r
- 3.-AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-140, f. 80
- 4.-AHCB, *Deliberacions*, Consell de Cent, II-149, ff. 162v-163r, 241^v, 315r
- 5.-AHSCSP, *Protocol Notarial*, not. Ignasi Teixidor, vol. III (1729-1731), ff. 3 i ss

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; CASTEJÓN 2001

Hospital de Sant Sever

Restes: No.- **Localització:** c. Ruprimer (ara de la Palla)
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1412.- **Fi de l'activitat hospitalària:**
Fundador/a: Jaume Aldomar (Beneficiat de la Seu)
Especialització: Clergues pobres

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

MAS DOMÈNECH 1906-1921

Berga (Berguedà)

Hospital de Sant Joan de Jerusalem

Restes: No
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1187.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Orde de Sant Joan de Jerusalem
Especialització: Pelegrins; Pobres
Règim de govern: Orde civil (Orde de Sant Joan de Jerusalem)

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

REVENTÓS CONTI 1999, III

Besalú (Garrotxa)

Hospital de Sant Julià

Restes: Sí
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: s. XII.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1835
Fundador/a: Miró Bonfill (Comte bisbe de Besalú)
Especialització: Malalts; Pobres
Règim de govern: Monàstic (Monestir de Sant Pere de Besalú)
Ús actual: Activitats culturals

Descripció arquitectònica:

L'antic hospital de Sant Julià de Besalú, és un dels escassos exemples de la institucionalització assistencial altmedieval a Catalunya, juntament amb els establiments dels monestirs de Sant Pau de Casserres i Sant Pere de Rodes. Consisteix en una senzilla nau rectangular, amb desnivells remarcables en el paviment i sostre, coberta per una volta de canó de perfil rebaixat, feta de pedruscall i morter de calç. El més interessant és la porta del cantó nord-occidental, resolta mitjançant un profund pòrtic amb cinc arcades en gradació, on s'hi encabeixen dues columnes amb llurs respectius capitells, d'acord amb la tipologia més extesa en les portades de la Garrotxa del s. XII.

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

ADELL 1983, 239–263; FERNÁNDEZ-ADELL-CAMPS 1990

Borges Blanques (Garrigues)

Hospital de pobres i pelegrins

Restes: Sí.– **Localització:** c. Hospital 31
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1303.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Maria de Sanahuja
Especialització: Pobres; Pelegrins
Ús actual: Capella

Descripció arquitectònica:

En l'actualitat sols resta dempeus la capella, l'edifici històric, artístic i religiós més antic de les Borges, on s'aprecien elements gòtics, i els afegits posteriors d'època barroca i neoclàssica (1743). Va ser restaurada el 1994.

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

URGELL 1997, 16

Cardona (Bages)

Almoina de la canònica de Sant Vicenç

Restes: No.– **Localització:** Conjunt canonical de Sant Vicenç
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: c. 1074.– **Fi de l'activitat assistencial:** ?
Especialització: Pobres; Casa d'almoines

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

GALERA-FUENTES-GUITART 1995

Hospital de pobres

Altres noms: Hospital de Sant Vicenç
Restes: No.– **Localització:** Prop de l'església de Sant Miquel
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: c. 1083.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Ramon Folc I (Comte de Cardona)
Especialització: Pobres; Pelegrins

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

GALERA-FUENTES-GUITART 1995; SERRA VILARÓ 1966

Cervera (Segarra)**Hospital de Santa Magdalena**

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: c. 1190.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Leprosos

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; YARZA LUACES 1997, 47-55

Hospital de Sant Antoni de Viana

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: c. 1200.- **Fi de l'activitat hospitalària:** s. XV

Fundador/a: Orde de Sant Antoni

Especialització: Foc de Sant Antoni

Règim de govern: Orde civil (Orde de Sant Antoni)

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; CIRICI [1974] 1977; MARTINELL 1935a, 109-132; YARZA LUACES 1997, 47-55

Hospital de Sant Joan de Jerusalem

Restes: Sí.- **Localització:** c. Major 15

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1235.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Fundador/a: Orde de Sant Joan de Jerusalem

Especialització: Pelegrins; Pobres

Règim de govern: Orde civil (Orde de Sant Joan de Jerusalem)

Ús actual: Església de Sant Joan

Observacions:

Tan sols resta dempeus l'església, sota l'advocació de sant Joan, que havia format part d'aquest hospital. Sobre la porta, encara s'hi observa la creu de Malta.

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; YARZA LUACES 1997, 47-55

Hospital de les Onze Mil Verges

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1328.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Fundador/a: Domènec Aguilar i Guilleuma

Especialització: Pelegrins; Pobres

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; DURAN I SANPERE 1977

Hospital de Castelltort

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1389.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Pobres

Observacions:

Malauradament no s'ha preservat res de la fàbrica medieval, ja que els desperfectes patits durant la Guerra de Successió, condicionaren el seu aterrament complet pels volts de 1718. Poc després, el 1733, s'inicià la reedificació de l'establiment, donant com a resultat l'edifici que podem contemplar en l'actualitat.

Documents localitzats:

1.–AML, *Àpoques*, reg. 650 (1516-1518), s.f.

2.–AML, *Àpoques*, reg. 651 (1518-1520), s.f.

Bibliografia essencial:

LLOBET PORTELLA 1990; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; YARZA LUACES 1997, 47-55

El Palau d'Anglesola (Pla d'Urgell)

Hospital d'El Palau d'Anglesola

Restes: No
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1182.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Bernat d'Anglesola (Noble)
Especialització: Pobres
Règim de govern: Monàstic (Monestir de Santa Maria de Poblet) i orde religiós (Orde dels Trinitaris)

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

ALTISENT 1974; GARCÍA BIOSCA 1995

El Perelló (Baix Ebre)

Hospital de la Font del Perelló

Restes: No.– **Localització:** pl. de l'Ajuntament
Tipologia arquitectònica: Castral (?)
Dimensions: 15,6 x 15,6 m.
Fundació: 1310.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Blanca d'Anjou (Reina)
Especialització: Pelegrins; Pobres
Règim de govern: Monàstic i Orde civil (Monestir de Santes Creus; Orde de Sant Jaume d'Altopascio)

Descripció arquitectònica:

A partir de la documentació conservada, se sap que en un principi l'hospital mesurava 70 pams de llarg, a la mida de Tortosa (13,6 m). El fet que sols s'esmenti la longitud d'un dels costats de l'edifici, podria indicar que la planta projectada desenvolupava una estructura quadrada. Posteriorment, el 1313, Jaume II encomanà a l'encarregat de la construcció, Guillem Ceret, l'engrandiment de l'edifici fins a 80 pams (15,6 m). A més a més, insistí en la necessitat d'erigir un portal, presumiblement en la façana principal, alhora que establí una donació de 10 000 sous a invertir en les obres. Un any més tard, el 1314, ja s'hauria acabat la capella de la institució, atés que el mes de setembre, el propi Jaume II la posà sota l'advocació de sant Joan Evangelista, degut a la devoció i confiança que li tenia la reina Blanca d'Anjou.

Documents localitzats:

- 1.– ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 21, doc. 13 [18 ag. 1308]
- 2.– ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 241, f. 118.

- 2.- ACTE, *Secció Perelló*, pergamí 1633 (Perelló-11) [5 març 1316]
 3.- ACA, *Cancelleria Reial*, reg. 216, f. 33r.
 4.- AHNM, *Manuscrit*, Códex 302-B. [ss. XIV-XV]

Bibliografia essencial:

ALTISENT 1969, 259; CAUCCI VON SAUCKEN 1993, 83-97; FORT I COGUL 1962, 299-314; 1975; MARÍ BRULL 1988; MILIAN BOIX 1970, 95-111

Espluga de Francolí (Conca de Barberà)

Hospital de Sant Joan de Jerusalem

Restes: Sí.- **Localització:** pl. de l'Església
Tipologia arquitectònica: Palau urbà
Fundació: s. XIV.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1877
Fundador/a: Orde de Sant Joan de Jerusalem
Especialització: Pelegrins; Pobres
Règim de govern: Orde civil (Orde de Sant Joan de Jerusalem)
Ús actual: Oficina de turisme, sala polivalent, arxiu municipal, locals per a entitats de la vila, i biblioteca pública mossèn Ramon Muntanyola

Descripció arquitectònica:

Estructurat en planta baixa i un pis, representa una mostra característica del gòtic civil català. Té dues portes d'accés d'arc de mig punt i en una d'elles es troba l'escut de la vila. Construccions posteriors han alterat el seu aspecte original.

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BONET ESTRADÉ 1981, 11; BRODMAN 1998; CONEJO 1994; FARRÉ GUAL 1969; MARTINELL 1935a, 109-132; MASSAGUÉ MATAS 1980, 119-130

Girona (Gironès)

Hospital de Sant Pere

Altres noms: Hospital Vell; Hospital de capellans; Hospital de Sant Pere de Galligants; Hospital de la Seu de Girona
Restes: Sí.- **Localització:** c. de Galligants 5
Tipologia arquitectònica:
Fundació: c. 1095 (?).- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Especialització: Malalts; Pobres
Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Girona)
Ús actual: Propietat privada de la família Escatllar

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; CALZADA OLIVERAS 1979, 249-259; CASTELLS-PUIGDEVALL-REIXACH 1989; GUILLERÉ 1980; GUILLERÉ 1991, 72-73, 86-89; GUILLERÉ 1992, 80-81, 86-87; NOLLA PANADÉS et al. 1975, 111-142; PLA CARGOL 1932; 1943; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; *Revista de Girona* 1979; SANAHUJA 1944

Hospital de Sant Llàtzer de Pedret

Restes: Sí.- **Localització:** c. de Pedret 150-154

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: s XII.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Leprosos

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

CALZADA OLIVERAS 1979, 249-259; CASTELLS-PUIGDEVALL-REIXACH 1989; GUILLERÉ 1980; 1991, 72-73, 86-89; 1992, 80-81, 86-87; NOLLA PANADÉS et al. 1975, 111-142; PLA CARGOL 1943; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; *Revista de Girona* 1979

Hospital de Santa Caterina

Altres noms: Hospital Nou

Restes: No.- **Localització:** pl. del Mercat d'Abastaments; pl. de Calvet i Rubalcaba

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1211.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1654

Especialització: Sense concretar

Règim de govern: Municipal

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BATLLE PRATS 1976, 8-10; BATLLE PRATS 1979, 239-242; CALZADA OLIVERAS 1979, 249-259; CASTELLS-PUIGDEVALL-REIXACH 1989; GUILLERÉ 1980; GUILLERÉ 1991, 72-73, 86-89; GUILLERÉ 1992, 80-81, 86-87; NOLLA PANADÉS et al. 1975, 111-142; PLA CARGOL 1943; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; *Revista de Girona* 1979; VILADIU QUEMADA 1979, 261-264

Pia Almoina del pa

Restes: Sí.– **Localització:** Pla de la Seu
Tipologia arquitectònica: Palau urbà
Fundació: 1228.– **Fi de l'activitat assistencial:** ?
Fundador/a: Arnau d'Escala (Noble)
Especialització: Casa d'almoines
Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Girona)
Ús actual: Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (demarcació de Girona)

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BARRAL ALTET 1994, 198–199; BOTET SISÓ [1909?]; BRODMAN 1998;
 CALZADA OLIVERAS 1979, 249–259; CASTELLS–PUIGDEVALL–REIXACH 1989;
 CONEJO 1999*b*, 103–146; GUILLERÉ 1981–1982; 1991, 72–73, 86–89; 1992,
 80–81, 86–87; MARQUÉS CASANOVAS 1977, 325–331; PLA CARGOL 1943;
Revista de Girona 1979

Lleida (Segrià)**Hospital de pobres de Nicolau i Falerna**

Restes: No.– **Localització:** Barri de Cappont
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1156.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Nicolau i Falerna (Matrimoni de repobladors)
Especialització: Malalts; Pobres
Règim de govern: Particular

Documents localitzats:

ACL, *Llibre Verd*, Petit (ms.1376), ff. 290r–291

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; LLADONOSA 1961–1978; OLIVES ROCA [1840], 27–58;
 PLEYAN DE PORTA 1877; 1880, 201–206; PRIM I TARRAGÓ 1893, 5–31;
 REVENTÓS CONTI 1996, I: 69–89; SANAHUJA 1944; TARRAGÓ VALENTINES
 1975, 159–249; 1976*a*, 3–89; 1976*b*, 7–58; 1977*b*, 9–57; 1977*c*, 179–211

Almoina del Claustre de la Seu Vella

Restes: Sí.– **Localització:** Claustre de la Seu Vella
Tipologia arquitectònica: Planta basilical
Fundació: 1161.– **Fi de l'activitat assistencial:** ?
Fundador/a: Guillem Pere de Ravitats (Bisbe de Lleida)
Especialització: Casa d'almoines

Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Lleida)

Ús actual: Cap

Documents localitzats:

- 1.-ACL, *Llibre Verd*, Petit (ms.1376), f. 161v.
- 2.-AML, *Almoina*, pergami núm.3-4. [31 jul. 1226]
- 3.-AML, *Almoina*, pergami núm. 7. [16 set. 1240]
- 4.-ACL, *Actes Capitulars*, 1448-1450, núm. 49/1 (olim 14), f. 4r, 56r i 65r
- 5.-AML, *Comptes Almoina*, 1445-1468
- 6.-AML, *Comptes Almoina*, reg. 79 (1449-1462)
- 7.-SAIEI, *Comptes Almoina*. [1451]
- 8.-ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (olim 16), f. 3r
- 9.-ACL, *Llibre d'Obra*, 1438-1461, ff. 21r-22r, 23r-25v, 26v-31r
- 10.-ACL, *Actes Capitulars*, 1457-1467, núm. 51/1 (olim 16), ff. 7v i 11r
- 11.-ACL, *Actes Capitulars*, 1468-1475, núm. 52/1 (olim 17), f. 197v
- 12.-AML, *Comptes Almoina*, reg. 84 (1501-1510)
- 13.-SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, núm. inv. 334 [s.a.]

Bibliografia essencial:

AINAUD 1979, 5-7; ALCOY 1991, 119-132; 1995; ALONSO GARCÍA 1979, 57-88; ARGILÉS 1992; BERTRAN ROIGÉ 1979, 89-124; 1981-1982; BRODMAN 1998; BUXÓ MASSAGUER 1981-1982; CASTILLÓN 2001, 191-239; CONEJO 1999b, 103-146; FERRANT VÁZQUEZ 1956, 60-61; GIL-LORÉS 1999; GUDIOL RICART 1956, 65-66; LLADONOSA 1970, 85-136; MACIÀ-REÑÉ-RIBES 1994, 7-17; COMPANY-PUIG-TARRAGONA (eds.) 1999; OLIVES ROCA [1840], 27-58; SUREDA 1986, 108-109; SUREDA 1993, 85-86; TARRAGÓ VALENTINES 1977c, 179-211

Hospital de Pere Moliner

Restes: No.- **Localització:** (1) Barri de Cappont; (2) c. de Sant Antoni (prop de l'antic portal de Gardeny)

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1170.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1459

Fundador/a: Pere Moliner (Ciutadà)

Especialització: Captius; Pobres

Règim de govern: Particular

Documents localitzats:

- 1.-ACL, *Llibre Verd*, Petit (ms.1376), ff. 134-136 i 155
- 2.-AML, *Crimis*, reg. 797, f. 124v
- 3.-SAIEI, *Pergamins*, B.1.7. [29 març 1459]

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; LARA-TRENCHS 1976, 59-68; LLADONOSA 1961-1978; OLIVES ROCA [1840], 27-58; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; SANAHUJA [1945-1958], II; TARRAGÓ PLEYAN 1944, 391-435; MOYA-TRIGO 1997, 82-83

Hospital de Sant Joan de Jerusalem

Restes: No.– **Localització:** c. Anselm Clavé
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1171.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1461
Fundador/a: Orde de Sant Joan de Jerusalem
Especialització: Pelegrins; Pobres
Règim de govern: Orde civil (Orde de Sant Joan de Jerusalem)

Documents localitzats:

- 1.–AML, *Consells Generals*, reg. 399 (1350–1351), ff. 22v i 36r
- 2.–SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, núm. inv. 334. [s.a.]

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; FINESTRES “Fragmento histórico...” [c. 1760]; LLADONOSA 1970, 85–136; OLIVES ROCA [1840], 27–58; PLEYAN DE PORTA 1877; 1880, 201–206; PRIM I TARRAGÓ 1893, 5–31; SANAHUJA 1944; [1945–1958a]; TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159–249; 1976a, 3–89; 1976b, 7–58; 1977b, 9–57; 1977c, 179–211

Hospital de Sant Llàtzer

Restes: No.– **Localització:** Barri de l'Horta, anomenat Palauet
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1185.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1462
Especialització: Leprosos

Documents localitzats:

- 1.–ACL, *Llibre Verd*, Petit (ms.1376), ff. 134–136 i 155.
- 2.–AML, *Consells Generals*, reg. 418 (1444–1445), f. 14r.
- 3.–SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, núm. inv. 334 [s.a.]

Bibliografia essencial:

AYNETO 1919; BRODMAN 1998; OLIVES ROCA [1840], 27–58; PLEYAN DE PORTA 1877; 1880, 201–206; PRIM I TARRAGÓ 1893, 5–31; SANAHUJA 1935, 179–202; 1944; [1945–1958a]; TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159–249; 1976a, 3–89; 1976b, 7–58; 1977b, 9–57; 1977c, 179–211

Hospital de la confraria Sant Salvador

Restes: No.– **Localització:** Raval de Sant Salvador (Vilanova, Vila del bisbe)
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1192.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Especialització: Clergues pobres
Règim de govern: Confraria

Documents localitzats:

- 1.–AML, *Àpoques*, reg. 649 (1512–1515), s.f.

- 2.-AML, *Àpoques*, reg. 651 (1518-1520), s.f.
 3.-SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, núm. inv. 334. [s.a.]

Bibliografia essencial:

LARA-TRENCHS 1975, 7-36; LLADONOSA 1970, 85-136; OLIVES ROCA [1840], 27-58; PLEYAN DE PORTA 1877, 43, 62, 92-93; 1880, 201-206; PRIM I TARRAGÓ 1893, 5-31; SANAHUJA 1944; TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1976a, 3-89; 1976b, 7-58; 1977b, 9-57; 1977c, 179-211

Hospital de Santa Magdalena

Restes: No.- **Localització:** c. de Santa Magdalena i del Carme

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1192.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1454

Especialització: Malalts; Pobres

Documents localitzats:

- 1.-ACL, *Llibre Verd*, Petit (ms.1376), ff. 134-136 i 155
 2.-AML, *Consells Generals*, reg. 396 (1340-1341), ff. 234 i 270
 3.-AML, *Consells Generals*, reg. 398 (1349-1350), f. 31r
 4.-AML, *Consells Generals*, reg. 399 (1350-1351), ff. 57v-58r
 5.-AML, *Crimis*, reg. 811, s.f.
 6.-SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, núm. inv. 334 [s.a.]

Bibliografia essencial:

LLADONOSA 1961-1978; OLIVES ROCA [1840], 27-58; PLEYAN DE PORTA 1877; 1880, 201-206; PRIM I TARRAGÓ 1893, 5-31; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; SANAHUJA 1944; TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1976a, 3-89; 1976b, 7-58; 1977b, 9-57; 1977c, 179-211

Hospital de Vilanova

Restes: No.- **Localització:** Vilanoveta de l'Horta o Vilanova d'Alpicat o Vilanova de Segrià

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: s. XIII.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Sense concretar

Documents localitzats:

- 1.-ACL, *Testaments*, calaix 131 [17 gen. 1337]
 2.-AML, *Consells Generals*, reg. 467 (1657-1671), f. 10v

Bibliografia essencial:

BUSQUETA 1996, 189-218; PLEYAN DE PORTA 1877; 1880, 201-206; PRIM I TARRAGÓ 1893, 5-31; SANAHUJA 1944; TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1976a, 3-89; 1976b, 7-58; 1977b, 9-57

Infermeria dels canonges de la Seu Vella

Restes: No.– **Localització:** Barri de la Suda
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: s. XIII.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Especialització: Canonges malalts
Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Lleida)

Documents localitzats:

SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, núm. inv. 334 [s.a.]

Bibliografia essencial:

LARA-TRENCHS 1975, 7-36; LLADONOSA 1970, 85-136; OLIVES ROCA [1840], 27-58; PLEYAN DE PORTA 1877; 1880, 201-206; PRIM I TARRAGÓ 1893, 5-31; SANAHUJA 1944, I; TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1976a, 3-89; 1976b, 7-58; 1977b, 9-57; 1977c, 179-211

Hospital de Sant Martí

Restes: No.– **Localització:** c. del Parc (antic c. de les Carnisseries)
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1212.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1382
Especialització: Malalts; Pobres

Documents localitzats:

- 1.– ACL, *Llibre Verd*, Petit (ms.1376), ff. 134-136 i 155.
- 2.– AML, *Consells Generals*, reg. 396 (1340-1341), ff. 233, 242 i 243.
- 3.– SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, núm. inv. 334. [s.a.]

Bibliografia essencial:

LLADONOSA 1974; OLIVES ROCA [1840], 27-58; PLEYAN DE PORTA 1877; 1880, 201-206; PRIM I TARRAGÓ 1893, 5-31; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; SANAHUJA 1944; TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1976a, 3-89; 1976b, 7-58; 1977b, 9-57; 1977c, 179-211

Hospital de Sant Tomàs

Restes: No.– **Localització:** Camí de Montagut, prop de la porta de Boters (als afores de la ciutat)
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1214.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1415
Especialització: Pobres

Documents localitzats:

- 1.– ACL, *Llibre Verd*, Petit (ms.1376), ff. 134-136 i 155
- 2.– AML, *Consells Generals*, reg. 402 (1372-1373), f. 28v
- 3.– AML, *Almoïna*, Quadern de comptes, s.f.
- 4.– SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, núm. inv. 334 [s.a.]

Bibliografia essencial:

TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1977c, 179-211

Hospital de la Trinitat

Restes: No.– **Localització:** Cappont
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1218.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Guillem Caceolensis
Especialització: Captius
Règim de govern: Orde religiós

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

FINESTRES "Fragmento histórico..." [c. 1760]; SANAHUJA [1945-1958a]

Hospital de Sant Antoni

Restes: No.– **Localització:** Ocupava el pati de l'actual església de la Sang i dependències annexes
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1271.– **Fi de l'activitat hospitalària:** s. XVIII
Fundador/a: Orde de Sant Antoni
Especialització: Foc de Sant Antoni
Règim de govern: Orde civil (Orde de Sant Antoni)

Documents localitzats:

1.–AML, *Consells Particulars*, reg. 369 (1481-1483), ff. 84v-85r
 2.–AML, *Consells Generals*, reg. 424 (1481-1483), f. 79r
 3.–SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, núm. inv. 334. [s.a.]

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; FINESTRES "Fragmento histórico..." [c. 1760]; OLIVES ROCA [1840], 27-58; PLEYAN DE PORTA 1877, 43, 62, 92-93; 1880, 201-206; PRIM I TARRAGÓ 1893, 5-31; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89; SANAHUJA 1944; [1945-1958a]; TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1976a, 3-89; 1976b, 7-58; 1977b, 9-57; 1977c, 179-211

Hospital d'en Serra

Restes: No.– **Localització:** Cantonada c. Turull amb c. del Carme
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: s. XIV.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1516
Fundador/a: Pere Serra (Ciutadà)
Especialització: Pelegrins

Règim de govern: Particular**Documents localitzats:**

- 1.-AML, *Àpoques*, reg. 649 (1512-1515), s.f.
- 2.-SAIEI, *Llegat Tarragó Pleyan*, núm. inv. 334 [s.a.]

Bibliografia essencial:

LLADONOSA 1961-1978; OLIVES ROCA [1840], 27-58; PLEYAN DE PORTA 1877; 1880, 201-206; PRIM I TARRAGÓ 1893, 5-31; SANAHUJA 1944; TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1976a, 3-89; 1976b, 7-58; 1977b, 9-57; 1977c, 179-211

Hospital d'en Fillach

Restes: No.- **Localització:** Parròquia de Santa Maria Magdalena
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: 1354.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1383
Especialització: Sense concretar

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1976a, 3-89

Hospital de Bernat Coll

Restes: No.- **Localització:** Barri de Cappont
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: c. 1379.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1447
Fundador/a: Bernat Coll (Ciudadà?)
Especialització: Sense concretar

Documents localitzats:

- 1.-ACL, *Censos*, parròquia de Sant Joan, f. 49v i 77
- 2.-AML, *Crimis*, reg. 812, s.f.

Bibliografia essencial:

LLADONOSA 1961-1978; 1974, 126-156; TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249; 1976a, 3-89

Hospital dels pelleters

Restes: No.- **Localització:** c. Boters
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: ?.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1419
Especialització: Confreres

Règim de govern: Confraria

Documents localitzats:

ACL, *Censos, parròquia de Sant Andreu*, f. 42r.

Bibliografia essencial:

TARRAGÓ VALENTINES 1975, 159-249

Hospital d'en Vallonga

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1515.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Sense concretar

Documents localitzats:

AML, *Capbreus Almoïna*, reg. 51 (Capbreu; 1515-1519), f. 64r

Bibliografia essencial:

No s'ha consultat bibliografia

Manresa (Bages)

Hospital municipal

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1300.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Fundador/a: Pere Salvatge

Especialització: Malalts; Pobres

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998

Masies de Roda (Osona)

Hostatgeria de pelegrins

Restes: Sí.- **Localització:** Monestir de Sant Pere de Casserres

Tipologia arquitectònica:

Fundació: s. XI.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Fundador/a: Monestir de Sant Pere de Casserres

Especialització: Pelegrins

Règim de govern: Monàstic (Monestir de Sant Pere de Casserres)

Descripció arquitectònica:

Senzill edifici rectangular dividit en dues plantes.

Documents localitzats:

ACV, *Arxiu Cúria Fumada*, c. 1410–1411 [1410]

Bibliografia essencial:

ADELL 1983, 239–263; BRODMAN 1998

Montblanc (Conca de Barberà)

Hospital de Sant Bartomeu

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: c. 1266.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1535

Especialització: Malalts; Pobres

Règim de govern: Municipal

Documents localitzats:

AHAT, *Visites pastorals*, 1449–1450, f. 178r

Bibliografia essencial:

ADELL 1983, 239–263; ALONSO FERNÁNDEZ 1968, I: 264–267; BOFARULL SANS 1898, 423–578; LIAÑO 1976a; MARTINELL 1935a, 109–132; PALAU DULCET 1931, 99–102; PORTA BALANYÀ 1988, 99–152; 2000; QUERALT 1927a, 3–4; SOLÉ MASERES 1982, 47–52

Hospital de Sant Marçal

Restes: No.– **Localització:** Museu Marés

Tipologia arquitectònica: Planta basilical

Fundació: 1339.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Fundador/a: Jaume Marçal (Draper)

Especialització: Malalts; Pobres

Règim de govern: Particular

Descripció arquitectònica:

Edifici compost d'una sola nau amb coberta a dues aigües recolzada sobre arcs diafragma apuntats, mentre que en planta dibuixa un rectangle irregular. Aquest fet, juntament amb l'ús de diferents aparells en la consecució dels murs, permet pensar en l'aprofitament d'estructures anteriors. Així, la part inferior de les façanes septentrional i oriental, i sols fins a mitja alçada —a mode de sòcol—, està feta de carreus regulars de pedra. La resta, en canvi, es realitzà amb tàpia de mala qualitat, a excepció de la part integrada en la

muralla i que mira envers el santuari de la Serra —que es féu de pedra i morter—, i dels arcs i l'espadanya, resolts igualment amb carreus ben tallats.

Documents localitzats:

- 1.- AHNM, *Pergamins*, Sección Clero, Carpeta 2.482, núm. 7 (3) [25 ag. 1339]
- 2.- AHAT, *Visites pastorals*, 1449-1450, f. 177

Bibliografia essencial:

ADELL 1983, 239-263; ALONSO FERNÁNDEZ 1968, I: 264-267; BOFARULL SANS 1898, 423-578; ESPAÑOL 1994; FELIP SÀNCHEZ 1994, 37-39; LIAÑO 1976a; 1976b, 83-90; 1982, 16-18; 1988, 197-212; 1989; MARTINELL 1935a, 109-132; PALAU DULCET 1931, 99-102; PORTA BALANYÀ 1988, 99-152; 2000; PORTA BALANYÀ-SERRA CENDRÓS 1992, 139-179; RIERA SANS 1984, 97-111; SOLÉ MASERES 1982, 47-52

Olesa de Bonesvalls (Alt Penedès)

Hospital de Cervelló

Restes: Sí.— **Localització:** Barri de l'hospital
Tipologia arquitectònica: Castral
Fundació: 1262.— **Fi de l'activitat hospitalària:** s. XIX
Fundador/a: Guillem II de Cervelló (Noble)
Especialització: Pobres; Pelegrins
Règim de govern: Particular
Ús actual: Habitatge d'ús privat (propietat de l'arquebisbat de Barcelona)

Descripció arquitectònica:

Conjunt hospitalari delimitat per una muralla fortificada amb merlets, que protegeix diversos horts de conreu i dos edificis. El primer, és una capella de nau única i coberta amb un arc diafragma; l'absis i la sagristia, són del s. XIX. El segon és l'hospital pròpiament dit, format per dues naus sobreposades de cinc trams, estructurades per quatre arcs diafragma que sostenen embigats de fusta. El cos és flanquejat per una torre de base quadrada amb finestres geminades.

Documents localitzats:

- 1.-ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 361 [1361]
- 2.-ACA, *Varia de Cancelleria*, reg. 362 [1362]

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; CIRICI [1974] 1977; LAMPÉREZ [1922] 1993; LLORAC SANTÍ 1993; MARTINELL 1935a, 109-132; MISSER-FIGUEROLA-MARTÍ 1993

Ordis (Alt Empordà)

Hospital d'Ordis

Restes: Sí
Tipologia arquitectònica: Planta basilical
Fundació: s. xv.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Especialització: Pobres; Malalts
Ús actual: Sala de conferències

Descripció arquitectònica:

Hospital de planta rectangular, amb coberta a dues aigües sobre arcs diafragma apuntats.

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

REVENTÓS CONTI 1996, I: 69–89

Poblet (Conca de Barberà)

Infermeria de monjos

Restes: No.– **Localització:** Monestir de Santa Maria de Poblet
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: c. 1170.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Monestir de Santa Maria de Poblet
Especialització: Monjos malalts
Règim de govern: Monàstic (Monestir de Santa Maria de Poblet)

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

ALTISENT 1974; CARTULARI DE POBLET 1938; FUGUET-PLAZA 1998;
 MARTINELL 1935a, 109–132; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69–89

Hospital de pobres

Restes: Sí.– **Localització:** Monestir de Santa Maria de Poblet
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: c. 1184.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Monestir de Santa Maria de Poblet
Especialització: Pelegrins; Pobres
Règim de govern: Monàstic (Monestir de Santa Maria de Poblet)

Ús actual: Cap**Descripció arquitectònica:**

Pràcticament no queda res dempeus d'aquest antic hospital. Un cop creuada la porta Daurada, a mà esquerra, encara són visibles uns arcs apuntats que tanquen un espai de planta quadrada, possiblement pertanyents a aquest edifici. Al costat, i en un estat de conservació òptim, destaca la capella romànica de Santa Caterina que, pel que sembla, era utilitzada pels pobres acollits a l'hospital.

Documents localitzats:

AHNM, *Manuscrit*, Còdex 992-B, f. 8IV

Bibliografia essencial:

ALTISENT 1970, 107-113; 1974; CARTULARI DE POBLET 1938; CASTRO VILLALBA 1996; FUGUET-PLAZA 1998; GUITERT FONTSERÉ 1929; LIAÑO 1989; MARTINELL 1935a, 109-132

Puigcerdà (Baixa Cerdanya)**Hospital de Bernat**

Altres noms: Hospital d'Enveig

Restes: No.- **Localització:** Prop de l'església parroquial de Santa Maria

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1259.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1591

Fundador/a: Bernat d'Enveig (Ciudadà?)

Especialització: Casa d'almoines

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

REVENTÓS CONTI 1999

Reus (Baix Camp)**Hospital de Sant Joan**

Restes: Sí.- **Localització:** c. Hospital de Sant Joan

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: c. 1250.- **Fi de l'activitat hospitalària:** En funcionament

Fundador/a: Municipi

Especialització: Malalts; Pobres

Règim de govern: Municipal

Observacions:

D'entre els hospitals medievals de Reus, el més important fou el de Sant Joan. Malauradament no ens han arribat prou restes com per saber quina era la seva disposició original, encara que, alguns inventaris i documents conservats a l'Arxiu Municipal de Reus, aporten informacions interessants sobre l'edifici. Així, sembla que en la planta baixa hi havia una gran sala destinada als homes malalts que, al s. xv, es coneixia amb el nom de "casal baix del dormidor". Tanmateix, entrant a la casa, a mà esquerra, hi havia una escala que donava accés al primer, i és molt probable, que igual que molts altres hospitals medievals catalans, el de Reus hagués comptat amb un pati central, del qual hauria arrencat la citada escala.

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

ANGUERA 1990, 11-31; BRODMAN 1998; VILÀ 1955; VILASECA ANGUERA 1927, 12-25; 1958

Sallent (Bages)

Hospital de Sallent

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: s. xiv.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Malalts; Pobres

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

SÁNCHEZ AGUSTÍ 1983

Sant Joan de les Abadesses (Ripollès)

Hospital de Sant Joan de les Abadesses

Restes: No.- **Localització:** Al costat del monestir de Sant Joan de les Abadesses

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1119.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Pelegrins; Pobres

Règim de govern: Monàstic (Monestir de Sant Joan de les Abadesses)

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

REVENTÓS CONTI 1999

Sant Pere de Rodes (Alt Empordà)**Hostatgeria de pelegrins****Restes:** Sí.– **Localització:** Monestir de Sant Pere de Rodes (extramurs)**Tipologia arquitectònica:** Planta basilical**Fundació:** s. X.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?**Fundador/a:** Monestir de Sant Pere de Rodes**Especialització:** Pobres; Pelegrins**Règim de govern:** Monàstic (Monestir de Sant Pere de Rodes)**Ús actual:** Cap**Descripció arquitectònica:**

Senzill edifici rectangular dividit en dues plantes, amb portes d'accés independents per a cada nivell.

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

ADELL 1983, 239–263; BADIA 1981; BRODMAN 1998

Santa Coloma de Queralt (Conca de Barberà)**Hospital de jueus****Restes:** No**Tipologia arquitectònica:** Desconeguda**Fundació:** s. XIV.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?**Especialització:** Comunitat jueva**Documents localitzats:**

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

SEGURA VALLS [1874] 1984

Hospital de Santa Magdalena**Restes:** Sí.– **Localització:** Plaça del castell**Tipologia arquitectònica:** Desconeguda**Fundació:** s. XIV.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?**Especialització:** Malalts; Pobres

Ús actual: Capella

Observacions:

No sabem quina era l'estructura original d'aquest hospital tot i que, afortunadament, ha restat dempeus la seva capella. Aquesta, fou posteriorment traslladada a la seva ubicació actual, en la plaça del castell, prop de la porta de Sanou —o de Cervera, segons l'acceptió medieval.

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

MARTINELL 1935*a*, 109–132; SEGURA VALLS [1874] 1984

Sarroca de Lleida (Segrià)

Hospital de Sarroca de Lleida

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: s. XIV.— **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Sense concretar

Documents localitzats:

ACL, *Testaments*, calaix 131 [17 gen. 1337]

Bibliografia essencial:

BUSQUETA 1996, 189–218

Selva del Camp (Baix Camp)

Casa-hospital dels malalts

Restes: No.— **Localització:** Al costat de la porta de l'hort del convent de Sant Agustí

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: c. 1293.— **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Malalts; Pobres; Pelegrins

Règim de govern: Municipal

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

PIÉ [c. 1919] 1984, 249–254

Seu d'Urgell (Alt Urgell)

Pia Almoina

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1048.– **Fi de l'activitat assistencial:** ?

Fundador/a: Capítol de la catedral de la Seu d'Urgell

Especialització: Casa d'almoines

Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de la Seu d'Urgell)

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BATLLE GALLART 1985; BRODMAN 1998; CONEJO 1999*b*, 103–146; REVENTÓS CONTI 1999; VIGUÉ (dir.) 1987

Hospital Vell

Altres noms: Albergueria; Hospital de pobres; Hospital del Capítol o dels clergues pobres (des de 1258)

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1059.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Fundador/a: Arnall (Sacerdot)

Especialització: Pobres; Clergues pobres

Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de la Seu d'Urgell)

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BATLLE GALLART 1985; BRODMAN 1998; GALERA-FUENTES-GUITART 1995; REVENTÓS CONTI 1999; VIGUÉ (dir.) 1987

Hospital Nou

Altres noms: Hospital de la ciutat

Restes: No.– **Localització:** Antiga església de Santa Eulàlia (porta de la Cerdanya)

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1247.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1364 (?)

Fundador/a: Municipi

Especialització: Pobres; Pelegrins

Règim de govern: Municipal

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998

Hospital de Santa Magdalena

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1284.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Leprosos

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998

Solsona (Solsonès)**Hospital d'en Llobera**

Restes: Sí.– **Localització:** c. Dominics 14

Tipologia arquitectònica: Palau urbà

Dimensions: 28 x 28 m

Fundació: 1411.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1614

Fundador/a: Francesca Llobera (Noble)

Especialització: Malalts; Pobres

Règim de govern: Municipal

Ús actual: Consell Comarcal del Solsonès

Descripció arquitectònica

Aquest hospital segueix una estructura palatina, en la línia de les cases senyoriales que en aquells moments s'aixecaven arreu de Catalunya, i que, poc després, també s'usaria en l'hospital de Santa Maria de Lleida. El de Solsona reproduceix una planta quadrangular, de 28 m de llargària amb un pati obert al centre, en el qual hi ha una escala sobre volta en un dels seus costats i una esbelta galeria d'arcuacions ogivals, volada sobre el mateix pati, sostinguda per les característiques carteles esglaonades.

Documents localitzats:

AHPB, *Liber comunis*, reg. 113/34 (1431). [ds. 29 set. 1431]

Bibliografia essencial:

BARRAQUER ROVIRALTA 1906; BATLLE GALLART 1969, 536-552; BRODMAN 1998; COLL JULIÀ 1968, 339-40; 1981-1982; LLORENS 1987, I: 466; II: 94-106, 110-113; VIGUÉ (dir.) 1987

Tarragona (Tarragonès)**Hospital de la catedral**

Restes: Sí.- **Localització:** c. Les Coques 3
Tipologia arquitectònica: Palau urbà
Fundació: 1171.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1464
Fundador/a: Hug de Cervelló (Arquebisbe de Tarragona)
Especialització: Pobres
Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Tarragona)
Ús actual: Consell Comarcal del Tarragonès

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998

Hospital de Santa Tecla

Restes: Sí.- **Localització:** c. Les Coques 3
Tipologia arquitectònica: Palau urbà
Fundació: 1464.- **Fi de l'activitat hospitalària:** s. XVIII
Fundador/a: Pere d'Urrea (Arquebisbe de Tarragona)
Especialització: General
Règim de govern: Municipal i capitular (Municipi i Capítol de la catedral de Tarragona)
Ús actual: Seu del Consell Comarcal del Tarragonès

Descripció arquitectònica:

De l'hospital de Santa Tecla de Tarragona, en l'actualitat, no ens queda res més que la seva façana. D'aquesta institució en tenim constància en sengles deixes testamentàries dels bisbes Hug de Cervelló i R. de Rocabertí, de 1174 i 1214 respectivament. No obstant això, aquestes donacions devien ser anteriors a l'inici de les obres, atès que a partir de l'anàlisi estilística de les restes escultòriques encara visibles, corresponents a les columnes i als capitells del porxo de la façana, cal retardar la seva cronologia fins a mitjan s. XIII. Ja al s. XV, amb el citat arquebisbe Pere d'Urrea, s'uniren els hospitals de la ciutat, establint-se la seu de la nova institució en les estructures de l'antic hospital de la catedral, que des de llavors estigué sota l'advocació de santa Tecla. A aquest període i al s. XVI, pertanyen els nivells superiors de

l'edifici, on les finestres i la imatge de santa Tecla, són els elements més interessants.

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

ADELL 1983, 239-263; ADSERÀ 1971; BARRAL (dir.) 1998; BRODMAN 1998; CABESTANY 1995, 12-18; CIRICI [1974] 1977; COSTA et al. 1995; ESPAÑOL 1988, 81-103; LAMPÉREZ [1922] 1993; MARTINELL 1934a, 388-396; MARTINELL 1935a, 109-132; MIQUEL-SÁNCHEZ 1959; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69-89

Torrefarrera (Segrià)

Hospital de Torrefarrera

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: s. xv.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Sense concretar

Documents localitzats:

AML, *Cartulari*, reg. 846 (1492-1511), f. 62r.

Bibliografia essencial:

CAMPS CLEMENTE 1996

Tortosa (Baix Ebre)

Hospital de Santa Maria

Altres noms: Hospital de la Seu de Tortosa

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: 1172.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Fundador/a: Capítol de la catedral de Tortosa

Especialització: Pobres

Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Tortosa)

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998

Pia Almoina

Restes: No
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: s. XIII.– **Fi de l'activitat assistencial:** ?
Especialització: Casa d'almoines
Règim de govern: Capitular (Capítol de la catedral de Tortosa)

Documents localitzats:
No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:
BAYERRI 1933–1960; BRODMAN 1998; CONEJO 1999*b*, 103–146

Hospital de Sant Joan de Jerusalem

Restes: No
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: s. XIV.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Orde de Sant Joan de Jerusalem
Especialització: Pelegrins; Pobres
Règim de govern: Orde civil (Orde de Sant Joan de Jerusalem)

Documents localitzats:
No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:
No s'ha consultat bibliografia.

Tremp (Pallars Jussà)**Hospital de Fiella**

Restes: Sí.– **Localització:** c. del Forn
Tipologia arquitectònica: Palau urbà
Fundació: 1521.– **Fi de l'activitat hospitalària:** En funcionament
Fundador/a: Jaume Fiella (Canonge i degà de la catedral de Barcelona)
Especialització: Pelegrins; Pobres
Ús actual: Residència de gent de la tercera edat

Descripció arquitectònica:
Edifici de dos pisos d'alçada, estructurat al voltant d'un pati central. Façana ben conservada, resolta amb carreus regulars, i portal principal dovellat i de mig punt.

Documents localitzats:
No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

REVENTÓS CONTI 1999, 115-117

Vic (Osona)**Hospital de Sant Jaume dels malalts****Altres noms:** Hospitaleria; Casa de leprosos de Sant Jaume**Restes:** No**Tipologia arquitectònica:** Desconeguda**Fundació:** 1054.- **Fi de l'activitat hospitalària:** 1230**Fundador/a:** Capítol de la catedral de Vic**Especialització:** Leprosos**Règim de govern:** Capitular (Capítol de la catedral de Vic)**Documents localitzats:**

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; MARTINELL 1935a, 109-132; PLADEVALL-PRADES-ROCAFIGUERA (COORDS.) 2000; ROCAFIGUERA 1997

Albergueria**Restes:** Sí.- **Localització:** c. de l'Albergueria 1**Tipologia arquitectònica:** Desconeguda**Fundació:** 1080.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?**Especialització:** Pobres; Pelegrins; Clergues pobres**Règim de govern:** Capitular (Capítol de la catedral de Vic)**Ús actual:** Centre de Difusió del Bisbat de Vic**Documents localitzats:**

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; GALERA-FUENTES-GUITART 1995; PLADEVALL 1986

Hospital de la Santa Trinitat**Restes:** No**Tipologia arquitectònica:** Desconeguda**Fundació:** 1275.- **Fi de l'activitat hospitalària:** ?**Fundador/a:** Ramon de Malla**Especialització:** Malalts; Pobres; Leprosos**Règim de govern:** Orde religiós

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998

Hospital d'en Terrades

Altres noms: Hospital de la Santa Creu

Restes: Sí.– **Localització:** rbla. Hospital 52

Tipologia arquitectònica: Claustral

Fundació: 1348.– **Fi de l'activitat hospitalària:** En funcionament

Fundador/a: Ramon Terrades (Mercader)

Especialització: Malalts; Pobres; Pelegrins

Ús actual: Hospital de la Santa Creu de Vic

Descripció arquitectònica:

Edifici estructurat al voltant d'un pati central de planta rectangular, consistent en dues grans naus resoltes amb successions d'arcs diafragma apuntats i coberta de fusta a dues aigües; en l'actualitat sols resta dempeus la crugia oriental. Tanmateix, les reformes inseguides d'ençà del s. XVI, i la seva adaptació a les exigències del nou hospital de la Santa Creu de Vic, han alterat considerablement l'aparença primitiva.

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; CUNILL 1931; GENÍS AGUILAR 1928, 19; MARTINELL 1935a, 109–132; PLADEVALL-PRADES-ROCAFIGUERA (coords.) 2000; REVENTÓS CONTI 1996, I: 69–89; ROCAFIGUERA 1997; SERRA RABERT 1932, II

Pia Almoina

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: s. XIV.– **Fi de l'activitat assistencial:** ?

Especialització: Casa d'almoines

Règim de govern: Municipal

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

BRODMAN 1998; CONEJO 1999b, 103–146; JUNYENT 1976

Vilafranca del Penedès (Alt Penedès)

Hospital de Sant Valentí

Restes: No
Tipologia arquitectònica: Palau urbà
Fundació: 1141.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Especialització: Pobres

Documents localitzats:
No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:
BRODMAN 1998; MARTINELL 1935a, 109–132

Hospital de Sant Llàtzer

Restes: No
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: s. XII.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Especialització: Leprosos

Documents localitzats:
No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:
MASACHS-VALLÈS [1986]; *Monumentos arqueológicos del hospital...* 1944

Hospital del Sant Esperit

Restes: No
Tipologia arquitectònica: Desconeguda
Fundació: s. XIII.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?
Fundador/a: Orde del Sant Esperit
Especialització: Malalts; Pobres

Documents localitzats:
No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:
MASACHS-VALLÈS [1986]; *Monumentos arqueológicos del hospital...* 1944

Hospital de la Santíssima Trinitat

Restes: No
Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: c. 1300.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Fundador/a: Orde dels Trinitaris

Especialització: Malalts; Pobres

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

Brodman 1998; Masachs–Vallès [1986]; *Monumentos arqueológicos del hospital...* 1944

Hospital de Santa Maria

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: s. XIV.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Sense concretar

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

MASACHS–VALLÈS [1986]; *Monumentos arqueológicos del hospital...* 1944

Hospital de Blanca Cervelló

Restes: No

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: s. XIV.– **Fi de l'activitat hospitalària:** ?

Especialització: Sense concretar

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

No s'ha consultat bibliografia

Hospital de Sant Pere

Restes: Sí.– **Localització:** c. de St. Pere 3

Tipologia arquitectònica: Palau urbà

Fundació: 1401.– **Fi de l'activitat hospitalària:** 1996

Fundador/a: Fra Marc d'Avinyó

Especialització: Pobres

Ús actual: Centre d'Atenció de Toxicòmans; Col·legi Santa Anna

Descripció arquitectònica:

L'edifici, fundat el de 1401 per fra Marc d'Avinyó, segueix l'esquema del clàssic palau urbà català. Tan sols la façana principal manté l'esperit primitiu, si bé són igualment visibles els efectes del pas del temps. La porta d'accés, de mig punt i situada al mig, roman parcialment tapiada en la seva part inferior. Tampoc no sembla massa coherent el lloc que ocupa la fornícula presidida per una imatge malmesa d'un sant —presumiblement sant Pere—, desplaçada cap al cantó dret. Originàriament devia estar just a sobre de la porta, però intervencions posteriors, com és el cas de les finestres del primer pis, haurien condicionat el seu trasllat. En canvi, sí que sembla original una altra finestra, en la planta baixa i a l'esquerra de l'entrada, emmarcada per un guardapols i recolzada damunt mènsules amb motius florals, segurament realitzada a la fi del s. xv o començament del s. xvi.

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

MASACHS-VALLÈS [1986]; *Monumentos arqueológicos del hospital...* 1944
BRODMAN 1998; MARTINELL 1935a, 109-132

Vilanova i la Geltrú (Garraf)

Hospital Vell

Restes: Sí.— **Localització:** c. dels Estudis 1-3

Tipologia arquitectònica: Desconeguda

Fundació: ss. xiv-xv.— **Fi de l'activitat hospitalària:** 1853

Especialització: Sense concretar

Ús actual: Escola d'educació especial

Documents localitzats:

No s'ha consultat cap document

Bibliografia essencial:

COROLEU 1979, 82